

ЩОРІЧНИК СІПРІ 2021

Озброєння,
роззброєння та
міжнародна
безпека

ЩОРІЧНИК СІПРІ 2021
ОЗБРОЄННЯ, РОЗЗБРОЄННЯ ТА МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА

www.sipriyearbook.org

Це видання стало можливим
завдяки фінансовому сприянню Уряду Швейцарії

SIPRI Yearbook 2021

Armaments, Disarmament and International Security

**STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE**

OXFORD UNIVERSITY PRESS
2021

Щорічник СІПРІ 2021

Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека

**СТОКГОЛЬМСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ
ІНСТИТУТ ДОСЛІДЖЕННЯ МИРУ**

Переклад з англійської

Українське видання Щорічника СІПРІ підготовлене спільно
Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру
та

Центром Разумкова (Українським центром економічних і політичних досліджень
імені Олександра Разумкова)

КИЇВ
2022

**STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE**

**СТОКГОЛЬМСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ
ІНСТИТУТ ДОСЛІДЖЕННЯ МИРУ**

СППРІ – незалежний міжнародний інститут з дослідження проблем конфліктів, озброєнь, контролю над озброєннями та роззброєння. СППРІ, заснований в 1966р., забезпечує політиків, науковців, журналістів і зацікавлених читачів даними, аналітичними матеріалами та рекомендаціями, що ґрунтуються на відкритих джерелах.

Правління СППРІ не несе відповідальності за погляди, подані в публікаціях Інституту.

ПРАВЛІННЯ

Посол Ян Елліассон (*Jan Eliasson*), голова Правління, Швеція

Посол Чан Хенг Чі (*Chan Heng Chee*), Сінгапур

Еспен Барт Ейде (*Espen Barth Eide*), Норвегія

Жан-Марі Геенно (*Jean-Marie Guéhenno*), Франція

Др. Радха Кумар (*Radha Kumar*), Індія

Посол Рамтейн Ламамра (*Ramtane Lamatra*), Алжир

Др. Патріція Льюїс (*Patricia Lewis*), Ірландія/Велика Британія

Др. Джессіка Такман Метьюз (*Jessica Tuchman Mathews*), США

Др. Фьодор Войтовскій (*Feodor Voitovsky*), Росія

ДИРЕКТОР

Ден Сміт (*Dan Smith*), Велика Британія

Головний редактор Щорічника – Др. Іен Дейвіс (Jan Davis)

Виконавчий редактор – Джоуї М.Фокс (Joey M.Fox)

Редактори

Джон Бейсо (John Batho), Др. Карен Браун (Caren Brown),

Франк Еспаррага (Frank Esparraga), Др. Лінда Нікс (Linda Nix),

Аніка Солсбері (Annika Salisbury), Емма Зеттерстром (Emma Zetterström)

**STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE**

Signalistgatan 9

SE-169 72 Solna, Sweden

Telephone: +46 8 655 97 00

Email: sipri@sipri.org

Internet: www.sipri.org

Internet: www.sipri.org

OXFORD
UNIVERSITY PRESS

Great Clarendon Street, Oxford OX2 6DP,
United Kingdom

Oxford University Press is a department of the University of Oxford.
It furthers the University's objective of excellence in research, scholarship,
and education by publishing worldwide. Oxford is a registered trade mark of
Oxford University Press in the UK and in certain other countries

© SIPRI 2021

The moral rights of the authors have been asserted

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced,
stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means,
without the prior permission in writing of SIPRI, or as expressly permitted
by law, or under terms agreed with the appropriate reprographics rights
organizations. Enquiries concerning reproduction outside the scope of the
above should be sent to

SIPRI, Signalistgatan 9, SE-169 72 Solna, Sweden

You must not circulate this book in any other form
and you must impose the same condition on any acquirer

Published in the United States of America by Oxford University Press
198 Madison Avenue, New York, NY 10016, United States of America

British Library Cataloguing in Publication Data

Data available

Library of Congress Cataloging in Publication Data

Data available

ISBN 978-0-19-284757-7

Typeset and originated by SIPRI

Printed in Great Britain by
Bell & Bain Ltd., Glasgow

Credit: Figures 4.1, 5.1, 6.1, 6.2, 7.1 and 7.2
by Hugo Ahlenius, Nordpil, <<https://nordpil.se/>>

SIPRI Yearbook 2021 is also published online at
<<http://www.sipriyearbook.org>>

Links to third party websites are provided by Oxford in good faith and
for information only. Oxford disclaims any responsibility for the materials
contained in any third party website referenced in this work.

Редакційна колегія українського видання:

Керівник проекту: Олексій МЕЛЬНИК

Редактори: Микола СУНГУРОВСЬКИЙ, Алла ЧЕРНОВА, Олександра БРИТОУСОВА,
Зорина МІЩЕНЯ

Дизайн і макет: Тетяна ОВСЯНИК

СППРІ 2021: Щорічник: озброєння, роззброєння та міжнародна безпека:

Пер. з англ./Стокгольм. міжнар. ін-т дослідження миру; Укр. центр екон. і політ. досліджень ім. О.Разумкова; Редкол. укр. вид.: О.Мельник (керівник проекту) та ін. – К.: Заповіт, 2022. – 724с.

У черговому 22-му українському виданні Щорічника СППРІ викладені інформаційні та аналітичні матеріали досліджень, здійснених Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру (СППРІ) з метою сприяння відкритості і прозорості у сферах контролю над озброєннями та роззброєння, а також з питань міжнародної безпеки. Результати досліджень узагальнені за трьома напрямками: безпека і конфлікти; військові витрати та озброєння; нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння, – які викладені у відповідних частинах цієї книги.

Матеріали Щорічника призначені для цивільних і військових фахівців у галузі національної і міжнародної безпеки, міжнародних відносин, міжнародного права, конфліктології, державних службовців, працівників оборонно-промислового комплексу, політологів і журналістів, викладачів і студентів навчальних закладів України.

Зміст

<i>Звернення до читача</i>	xx
<i>Передмова</i>	xxii
<i>Скорочення</i>	xxiv

Вступ

1. Вступ: Міжнародна стабільність і безпека людини у 2020р.	3
ДЕН СМІТ	
I. <i>Проблеми безпеки у 2020р.: загальносвітовий огляд</i>	4
II. <i>Пандемія Covid-19</i>	13
III. <i>Вибори у США</i>	20
IV. <i>Міжнарод не співробітництво</i>	23

Частина I. Збройні конфлікти та їх врегулювання у 2020р.

2. Події у світі у сферах збройних конфліктів, мирних процесів і миротворчих операцій	
Загальний огляд	27
ІЕН ДЕЙВІС, ЖАЇР ВАН ДЕР ЛІЙН	
I. <i>Огляд збройних конфліктів і мирних процесів</i>	29
ІЕН ДЕЙВІС	
Визначення збройного конфлікту – Важливі риси збройних конфліктів у 2020р. – Наслідки збройних конфліктів у 2020р. – Мирні процеси у 2020р. – Заклик Генерального секретаря ООН до загального припинення вогню у зв'язку з Covid-19	
Врізка 2.1. Визначення та види збройного конфлікту	32
Схема 2.1. Збройні конфлікти, за числом загиблих унаслідок конфлікту у 2020р.	30
Таблиця 2.1. Оцінка числа загиблих у конфліктах за регіонами, 2018-2020рр.	34
Таблиця 2.2. Категорії політичного насильства у світі, 2019-2020рр.	36
Таблиця 2.3. Припинення вогню під час пандемії Covid-19, 23 березня - 31 грудня 2020р.	42
II. <i>Глобальні та регіональні тенденції і розвиток багатосторонніх миротворчих операцій</i>	45
ТІМО СМІТ, ЖАЇР ВАН ДЕР ЛІЙН	
Багатосторонні миротворчі операції у 2020р. – Припинені багатосторонні миротворчі операції – Розгортання персоналу – Організації, що проводять багатосторонні миротворчі операції – Найбільші багатосторонні миротворчі	

операції – Країни – найбільші постачальники військ і поліції – Втрати в миротворчих операціях ООН – Інші багатосторонні операції – Висновки	
Діаграма 2.2. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій у 2011-2020рр., за організаторами	46
Діаграма 2.3. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій у 2011-2020рр., за регіонами	47
Діаграма 2.5. Чисельність персоналу, розгорнутого в рамках багатосторонніх миротворчих операцій у 2011-2020рр., за регіонами	50
Діаграма 2.6. Найбільші багатосторонні миротворчі операції, станом на 31 грудня 2020р.	56
Діаграма 2.7. Найбільші постачальники військ і поліції, станом на 31 грудня 2020р.	58
Діаграма 2.8. Рівень смертності серед персоналу миротворчих операцій ООН у 2011-2020рр.	60
Діаграма 2.9. Рівень смертності серед службовців миротворчих операцій ООН, 2011-2020рр.	61
Таблиця 2.4. Чисельність багатосторонніх миротворчих операцій і розгорнутого персоналу у 2020р., за регіонами та типом організацій	48
III. <i>Таблиця багатосторонніх миротворчих операцій у 2020р.</i>	64
ТИМО СМІТ	
Таблиця 2.5. Багатосторонні миротворчі операції у 2020р.	65
3. Збройні конфлікти та мирні процеси на американському континенті	69
Загальний огляд	
МАРИНА КАПАРІНІ	
I. <i>Ключові загальні події у регіоні</i>	71
МАРИНА КАПАРІНІ	
Події в окремих країнах	
II. <i>Збройний конфлікт і мирний процес у Колумбії</i>	78
МАРИНА КАПАРІНІ	
Неінтернаціоналізовані збройні конфлікти між Урядом і недержавними збройними угрупованнями – Насильство проти цивільних – Прикордонний конфлікт між Колумбією і Венесуелою	
III. <i>Збройний конфлікт у Мексиці</i>	83
МАРИНА КАПАРІНІ	
4. Збройні конфлікти та мирні процеси в Азії та Океанії	87
Загальний огляд	
ІЕН ДЕЙВІС	

I. Головні загальні події у регіоні	89
ІЕН ДЕЙВІС	
Зростання геополітичної напруженості у Східній Азії – Вплив <i>Covid-19</i>	
Таблиця 4.1. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів в Азії та Океанії у 2017-2020рр.	90
II. Збройні конфлікти та мирні процеси в Південній Азії	93
ІЕН ДЕЙВІС	
Збройний конфлікт в Афганістані – Територіальні суперечки в Кашмірі між Китаєм, Індією та Пакистаном – Внутрішні збройні конфлікти та напруженість між громадами в Індії – Внутрішні збройні конфлікти в Пакистані та прикордонний конфлікт з Афганістаном	
Схема 4.1. Спільна територія у Кашмірі	100
Таблиця 4.2. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в Афганістані у 2017-2020рр.	94
Таблиця 4.3. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів у Індії у 2016-2020рр.	106
Таблиця 4.4. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів у Пакистані у 2013-2020рр.	107
III. Збройні конфлікти та мирні процеси у Південно-Східній Азії	108
ІЕН ДЕЙВІС	
Збройні конфлікти в Індонезії – Збройні конфлікти у М'янмі – Збройні конфлікти на Філіппінах – Збройний конфлікт у Таїланді	
Таблиця 4.5. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту у М'янмі у 2013-2020рр.	110
Таблиця 4.6. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту на Філіппінах у 2016-2020рр.	115
5. Збройні конфлікти та мирні процеси в Європі	117
Загальний огляд	
ІЕН ДЕЙВІС	
I. Головні загальні події в регіоні	119
ІЕН ДЕЙВІС	
Політична криза в Білорусі – Розрядка між Косово і Сербією за посередництва США – Підвищення напруженості у Східному Середземномор'ї	
II. Міждержавний збройний конфлікт між Вірменією та Азербайджаном	125
ІЕН ДЕЙВІС	
Збройний конфлікт у 2020р. – Перспективи на майбутнє	
Схема 5.1. Спільна територія Нагірного Карабаху, станом на липень 2020р.	126

	Таблиця 5.1. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту у Вірменії та Азербайджані у 2019-2020рр.	128
III.	<i>Збройний конфлікт і мирний процес в Україні</i>	131
	ІЕН ДЕЙВІС	
	Мирний процес і нова домовленість про припинення вогню – Гуманітарні наслідки збройного конфлікту	
	Діаграма 5.2. Порушення припинення вогню в Україні з 13 січня по 13 грудня 2020р.	132
6.	Збройні конфлікти та мирні процеси на Близькому Сході та в Північній Африці	135
	Загальний огляд	
	ІЕН ДЕЙВІС	
I.	<i>Головні загальні події у регіоні</i>	137
	ІЕН ДЕЙВІС	
	Мінливі союзники та противники: ескалація напруженості між Іраном і США – Протестні рухи – Вплив <i>Covid-19</i> – Екстремістські джихадистські угруповання – Проблеми з водою та інші наслідки зміни клімату	
	Таблиця 6.1. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів на Близькому Сході та в Північній Африці у 2017-2020рр.	138
II.	<i>Збройні конфлікти та мирні процеси в Іраку, Сирії і Туреччині</i>	145
	ІЕН ДЕЙВІС, ШИВАН ФАЗІЛЬ	
	Збройний конфлікт в Іраку – Збройний конфлікт у Сирії – Збройний конфлікт між Туреччиною і курдами	
	Таблиця 6.2. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в Іраку у 2016-2020рр.	146
	Таблиця 6.3. Припинення вогню та інші заходи деескалації у сирійській провінції Ідліб у 2017-2020рр.	152
	Таблиця 6.4. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в Сирії у 2017-2020рр.	154
	Таблиця 6.5. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів у Туреччині у 2016-2020рр.	156
III.	<i>Палестино-ізраїльський конфлікт і мирний процес</i>	158
	ІЕН ДЕЙВІС	
	Новий американський мирний план – Ізраїльські угоди про нормалізацію – Продовження зіткнень у Газі – Висновки	
IV.	<i>Збройні конфлікти та мирні процеси в Північній Африці</i>	164
	ІЕН ДЕЙВІС	
	Збройний конфлікт у Єгипті – Збройний конфлікт у Лівії – Напруженість у Західній Сахарі	

Схема 6.1. Зони контролю в Лівії, станом на червень 2020р.	168
Таблиця 6.6. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в Лівії у 2011-2020рр.	170
V. Збройні конфлікти та мирні процеси в Ємені	173
ІЕН ДЕЙВІС	
Головні події у трьох зонах конфліктів у 2020р. – Гуманітарна криза, жертви та імовірні військові злочини – Висновки	
Схема 6.2. Зони контролю та конфлікту в Ємені, станом на травень 2020р.	174
Таблиця 6.7. Оцінка числа загиблих у конфліктах у Ємені у 2015-2020рр.	180
7. Збройні конфлікти та мирні процеси в Субекваторіальній Африці	181
Загальний огляд	
ІЕН ДЕЙВІС	
I. Головні загальні події в регіоні	183
ІЕН ДЕЙВІС	
Зростання впливу воєвничих ісламістських угруповань і місцевих “загонів захисту самобутності” – Зовнішні гравці – Насильство, пов’язане з виборами – Вплив <i>Covid-19</i> – Проблеми водозабезпечення і зміна клімату	
Таблиця 7.1. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів у Субекваторіальній Африці у 2017-2020рр.	184
Таблиця 7.2. Календар виборів у Субекваторіальній Африці у 2020р.	190
II. Збройні конфлікти та мирні процеси в Західній Африці	193
ВІДРЖИНІЯ БОДЕ, АННЕЛІ ГІКЕНДОРФ	
Головні загальні події в регіоні – Збройний конфлікт у регіоні Ліптако-Гурма – Багатосторонні миротворчі та контртерористичні операції – Збройний конфлікт у районі оз.Чад	
Схема 7.1. Західна Африка, Центральний Сахель та район оз.Чад	194
Таблиця 7.3. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в регіоні Ліптако-Гурма у 2017-2020рр.	198
Таблиця 7.4. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в Малі у 2013-2020рр.	199
Таблиця 7.5. Триваючі у 2020р. зовнішні односторонні, багатосторонні миротворчі та контртерористичні операції у Сахелі та в районі оз.Чад	200
Таблиця 7.6. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в районі озера Чад у 2017-2020рр.	203
Таблиця 7.7. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в Нігерії у 2013-2020рр.	204

III. <i>Збройні конфлікти та мирні процеси в Центральній Африці</i>	206
ІЕН ДЕЙВІС	
Ангола – Камерун – Центральноафриканська Республіка – Чад – Демократична Республіка Конго	
Таблиця 7.8. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в Камеруні у 2013-2020рр.	207
Таблиця 7.9. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в Центральноафриканській Республіці у 2013-2020рр.	210
Таблиця 7.10. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в Демократичній Республіці Конго у 2013-2020рр.	214
IV. <i>Збройні конфлікти та мирні процеси у Східній Африці</i>	215
ІЕН ДЕЙВІС	
Ефіопія – Мозамбик – Сомалі – Південний Судан – Судан	
Схема 7.2. Східна Африка, включно з Африканським Рогом	217
Таблиця 7.11. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в Ефіопії у 2013-2020рр.	219
Таблиця 7.12. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в Мозамбіку у 2013-2020рр.	220
Таблиця 7.13. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в Сомалі у 2013-2020рр.	222
Таблиця 7.14. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в Південному Судані у 2013-2020рр.	224
Таблиця 7.15. Мирні угоди між суданським перехідним Урядом та основними опозиційними збройними угрупованнями у 2019-2020рр.	228
Таблиця 7.16. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в Судані у 2013-2020рр.	229

Частина II. Військові витрати та озброєння у 2020р.

8. Військові витрати	235
Загальний огляд	
НАНЬ ТЯНЬ	
I. <i>Зміни світових військових витрат у 2020р.</i>	237
НАНЬ ТЯНЬ, ДІЄГО ЛОПЕШ ДА СІЛВА, АЛЕКСАНДРА МАРКШТАЙНЕР	
Вплив пандемії <i>Covid-19</i> – Тенденції військових витрат у 2011-2020рр. – Країни з найвищими військовими витратами у 2020р.	
Врізка 8.1. Визначення військових витрат СППРІ	238
Врізка 8.2. Джерела та методи СППРІ для оцінки військових витрат	239
Врізка 8.3. Точність фінансових даних останніх років	240

Діаграма 8.1. Військові витрати за регіонами у 2011-2020рр.	242
Діаграма 8.2. Військовий тягар за регіонами у 2011-2020рр.	243
Таблиця 8.1. Військові витрати та військовий тягар за регіонами у 2011-2020рр.	251
Таблиця 8.2. 15 країн з найвищими військовими витратами у 2020р.	244
Таблиця 8.3. Структура військових витрат США у 2016-2020ф.рр.	246
Таблиця 8.4. Структура військових витрат Китаю у 2016-2020рр.	249
II. Регіональні зміни військових витрат у 2020р.	253
НАНЬ ТЯНЬ, ЛЮСІ БЕРО-СУДРО, ДІЄГО ЛОПЕШ ДА СІЛВА, АЛЕКСАНДРА МАРКШТАЙНЕР	
Африка – Американський континент – Азія та Океанія – Європа – Близький Схід	
Врізка 8.4. Переглянуті оцінки військових витрат Великої Британії	266
Діаграма 8.3. Зміни військових витрат у 2011-2020рр. і 2019-2020рр., за субрегіонами	255
Таблиця 8.5. Основні статистичні дані військових витрат у 2020р., за регіонами та субрегіонами	254
III. Прозорість урядової звітності про військові витрати в Південно-Східній Азії	274
ЛЮСІ БЕРО-СУДРО, ДІЄГО ЛОПЕШ ДА СІЛВА	
Індикатори прозорості – Оцінка прозорості в Південно-Східній Азії – Пояснення різного ступеню прозорості в урядових звітах: демократична підзвітність – Висновки	
Таблиця 8.6. Прозорість урядової звітності про військові витрати в Південно-Східній Азії у 2020р.	279
9. Міжнародні поставки озброєнь і події у сфері виробництва зброї	281
Загальний огляд СІМОН Т.ВЕЗЕМАН	
I. Події у сфері поставок озброєнь у 2016-2020рр.	283
СІМОН Т.ВЕЗЕМАН, АЛЕКСАНДРА КУІМОВА, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН	
Пандемія <i>Covid-19</i> і міжнародні поставки озброєнь	
Врізка 9.1. Визначення та методологія даних СІПРІ про міжнародні поставки озброєнь	286
Діаграма 9.1. Тенденція міжнародних поставок основних озброєнь у 1950-2020рр.	284

II. <i>Події у групі постачальників основних систем озброєнь у 2016-2020рр.</i>	287
СІМОН Т.ВЕЗЕМАН, АЛЕКСАНДРА КУІМОВА, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН	
Сполучені Штати Америки – Росія – Постачальники озброєнь з ЄС і Західної Європи – Постачальники озброєнь за межами Європи та Північної Америки	
Таблиця 9.1. <i>Топ 40</i> найкрупніших постачальників основних озброєнь і їх головні отримувачі у 2016-2020рр.	288
Таблиця 9.2. <i>Топ 10</i> найкрупніших постачальників основних систем озброєнь і їх отримувачі у 2016-2020рр., за регіонами	290
Таблиця 9.3. Поставки за категоріями озброєнь <i>Топ 10</i> постачальниками у 2016-2020рр.	291
III. <i>Події у групі отримувачів основних озброєнь у 2016-2020рр.</i>	299
СІМОН Т.ВЕЗЕМАН, АЛЕКСАНДРА КУІМОВА, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН	
Африка – Американський континент – Азія та Океанія – Європа – Близький Схід	
Таблиця 9.4. <i>Топ 50</i> отримувачів основних озброєнь та їх головні постачальники у 2016-2020рр.	300
Таблиця 9.5. Імпорт основних систем озброєнь за регіонами та субрегіонами у 2011-2015рр. і 2016-2020рр.	302
IV. <i>Фінансова вартість експорту озброєнь державами</i>	317
АЛЕКСАНДРА МАРКШТАЙНЕР, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН	
Таблиця 9.6. Фінансова вартість державного експорту озброєнь у 2010-2019рр., за даними національних урядів і промисловості	318
V. <i>Тенденції виробництва зброї у 2019р.</i>	318
АЛЕКСАНДРА МАРКШТАЙНЕР	
25 найкрупніших компаній-виробників озброєнь і постачальників військових послуг у 2019р. – Карта міжнародної присутності оборонної промисловості	
Врізка 9.2. Визначення та методичні засади стосовно даних СПІРІ про 25 найкрупніших компаній-виробників озброєнь і постачальників військових послуг	326
Врізка 9.3. Визначення та методологія СПІРІ складання карти міжнародної присутності оборонної промисловості	327
Таблиця 9.7. <i>Топ 25</i> СПІРІ найкрупніших компаній-виробників озброєнь і постачальників військових послуг у 2019р.	324
Таблиця 9.8. Міжнародна присутність 15 найкрупніших компаній-виробників озброєнь і постачальників військових послуг у 2019р.	328

10. Світові ядерні сили	331
Загальний огляд	
ХАНС М.КРІСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА	
Таблиця 10.1. Світові ядерні сили, станом на січень 2021р.	332
I. Ядерні сили США	333
ХАНС М.КРІСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА	
Роль ядерної зброї у військовій доктрині США – Стратегічні ядерні сили – Нестратегічні ядерні сили	
Таблиця 10.2. Ядерні сили США, станом на січень 2021р.	334
II. Ядерні сили Росії	344
ХАНС М.КРІСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА	
Роль ядерної зброї у військовій доктрині Росії – Стратегічні ядерні сили – Нестратегічні ядерні сили	
Таблиця 10.3. Ядерні сили Росії, станом на січень 2021р.	346
III. Ядерні сили Великої Британії	356
ХАНС М.КРІСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА	
Роль ядерної зброї у британській військовій доктрині – Модернізація ядерної зброї – Ракети морського базування	
Таблиця 10.4. Ядерні сили Великої Британії, станом на січень 2021р.	359
IV. Ядерні сили Франції	361
ХАНС М.КРІСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА	
Роль ядерної зброї у військовій доктрині Франції – Модернізація ядерної зброї – Літаки та зброя авіаційної доставки – Ракети морського базування	
Таблиця 10.5. Ядерні сили Франції, станом на січень 2021р.	362
V. Ядерні сили Китаю	366
ХАНС М.КРІСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА	
Роль ядерної зброї у військовій доктрині Китаю – Літаки і зброя авіаційної доставки – Ракети наземного базування	
Таблиця 10.6. Ядерні сили Китаю, станом на січень 2021р.	367
VI. Ядерні сили Індії	375
ХАНС М.КРІСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА	
Роль ядерної зброї у військовій доктрині Індії – Літаки і зброя авіаційної доставки – Ракети наземного базування – Ракети морського базування – Крилаті ракети	
Таблиця 10.7. Ядерні сили Індії, станом на січень 2021р.	378

VII. <i>Ядерні сили Пакистану</i>	382
ХАНС М.КРІСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА	
Роль ядерної зброї у військовій доктрині Пакистану – Літаки і зброя авіаційної доставки – Ракети наземного базування – Ракети морського базування	
Таблиця 10.8. Ядерні сили Пакистану, станом на січень 2021р.	383
VIII. <i>Ядерні сили Ізраїлю</i>	387
ХАНС М.КРІСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА	
Роль ядерної зброї у військовій доктрині Ізраїлю – Виробництво розщеплюваних матеріалів військового призначення – Літаки і зброя авіаційної доставки – Ракети наземного базування – Ракети морського базування	
Таблиця 10.9. Ядерні сили Ізраїлю, станом на січень 2021р.	388
IX. <i>Ядерні сили Північної Кореї</i>	391
ХАНС М.КРІСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА	
Роль ядерної зброї у військовій доктрині Північної Кореї – Виробництво розщеплюваних матеріалів і боєголовок – Ракети наземного базування – Ракети морського базування	
Таблиця 10.10. Потенційні засоби доставки ядерної зброї Північної Кореї, станом на січень 2021р.	392
X. <i>Світові запаси та виробництво розщеплюваних матеріалів у 2020р.</i>	400
МОРІЦ КЮТТ, ЗІ МІН, ПАВЕЛ ПОДВІГ МІЖНАРОДНА ГРУПА З РОЗЩЕПЛЮВАНИХ МАТЕРІАЛІВ	
Таблиця 10.11. Світові запаси високозбагаченого урану, станом на 2020р.	401
Таблиця 10.12. Світові запаси виділеного плутонію, станом на 2020р.	403
Таблиця 10.13. Значні об'єкти та потужності зі збагачення урану у світі, станом на 2020р.	405
Таблиця 10.14. Найважливіші у світі переробні об'єкти, станом на 2020р.	407
 Частина III. Нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння у 2020р.	
11. Ядерне роззброєння, контроль над озброєннями та нерозповсюдження	411
Загальний огляд	
ТЮТТІ ЕРАСТЬО, ВІТАЛІЙ ФЕДЧЕНКО, ПЬОТР ТОПІЧКАНОВ	

I. <i>Американо-російський контроль над ядерною зброєю і роззброєння</i>	413
ПЬОТР ТОПЧКАНОВ	
Виконання і можливе подовження Нового СНО – Стратегічний безпековий діалог – Висновки	
Таблиця 11.1. Загальна кількість стратегічних наступальних озброєнь Росії і США згідно з Новим СНО, станом на 5 лютого 2011р., 1 березня 2020р. та 1 вересня 2020р.	414
II. <i>Виконання Спільного всеохопного плану дій стосовно ядерної програми Ірану</i>	422
ТЮТТІ ЕРАСТЬО	
Дотримання Іраном зобов'язань за СВПД – Санкції США проти Ірану – Роль інших учасників СВПД – Перспективи	
III. <i>Багатосторонній контроль над ядерною зброєю, договори та ініціативи з питань роззброєння та нерозповсюдження</i>	430
ТЮТТІ ЕРАСТЬО, ШЕННОН Н.КАЙЛ, ВІТАЛІЙ ФЕДЧЕНКО	
Перенесення Оглядової конференції ДНЯЗ – Набуття чинності ДЗЯЗ – Суперечки, пов'язані з ДВЗЯЗ	
12. Хімічні та біологічні загрози безпеці	441
Загальний огляд	
ФІЛІППА ЛЕНДЗОС, КЕТРІОНА МАКЛІШ	
I. <i>Початок пандемії Covid-19</i>	443
ФІЛІППА ЛЕНДЗОС	
Етапи пандемії у 2020р. – Найтяжча світова криза після Другої світової війни – Теорії походження <i>SARS-CoV-2</i> – Дослідження походження <i>SARS-CoV-2</i> – Наслідки <i>Covid-19</i> для світової архітектури біобезпеки – Висновки	
II. <i>Біологічне роззброєння і нерозповсюдження</i>	463
ФІЛІППА ЛЕНДЗОС	
45-а річниця Конвенції про біологічну та токсинну зброю – Відкриті дебати про пандемію і безпеку в РБ ООН – Перший комітет ГА ООН – Еволюція взаємовідносин між Китаєм, Росією і США – Висновки та перспективи 9-ої Оглядової конференції	
III. <i>Звинування в застосуванні хімічної зброї у Сирії</i>	473
КЕТРІОНА МАКЛІШ	
Дії громадянського суспільства – Розслідування можливих порушень конфіденційності – Група розслідування та ідентифікації: Перший звіт – Розбіжності в поглядах у РБ ООН – Висновки	

Таблиця 12.1. Підсумки голосування 9 липня 2020р. за проєкт рішення Виконавчої ради ОЗХЗ “Розгляд володіння та застосування хімічної зброї Сирійською Арабською Республікою”	479
IV. Використання речовин сімейства Новичок	482
КЕТРІОНА МАКЛІШ	
Розслідування отруєння у Солсбері – Технічні зміни у Списку 1 КЗХЗ – Отруєння О.Навального – Дії громадянського суспільства	
V. Контроль над хімічною зброєю і роззброєння	488
КЕТРІОНА МАКЛІШ	
Події в Організації із заборони хімічної зброї – Інші події 2020р. – Висновки та перспективи на 2021р.	
Таблиця 12.2. Підсумки голосування за проєкт Програми та бюджет Організації із заборони хімічної зброї на 2021 рік	490
13. Контроль над звичайними озброєннями та регламентація нових збройових технологій	497
Загальний огляд	
ЛАУРА БРУУН, ІЕН ДЕЙВІС, НІВЕДІТА РАДЖУ, ЛЮК РІЧАРДС, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН, СІМОН Т.ВЕЗЕМАН	
I. Глобальні та регіональні інструменти контролю над звичайними озброєннями	499
ІЕН ДЕЙВІС	
Конвенція про “негуманну” зброю – Конвенція про протипіхотні міни – Конвенція про касетні боеприпаси	
Врізка 13.1. Конвенція про “негуманну” зброю і протоколи до неї	500
Таблиця 13.1. Зустрічі в рамках Конвенції про “негуманну” зброю у 2020р.	502
II. Група урядових експертів з питань летальних автономних систем озброєнь	512
ЛАУРА БРУУН	
Дебати з питань ЛАСО на фоні пандемії – Пошук напрямів досягнення згоди – Перспективи	
III. Кіберпростір і зловмисне використання інформаційно-комунікаційних технологій	519
ЛЮК РІЧАРДС	
Розділений Інтернет і розділені інтереси – Регламентація зловмисного використання ІКТ – Висновки	

IV. <i>Події у сфері космічної безпеки у 2020р.</i>	524
НІВЕДІТА РАДЖУ	
Порогові обмеження для операцій зближення – Звинувачення у випробуванні протисупутникової зброї – Різде посилення односторонності дій США – Майбутнє: нормотворчість на основі інклюзивних і багатосторонніх підходів	
V. <i>Вихід США з Договору про відкрите небо</i>	530
ІЕН ДЕЙВІС	
Імплементация Договору, суперечності та заяви про порушення – Вихід США з договору та міжнародна реакція – Перспективи на майбутнє	
VI. <i>Міжнародна прозорість закупівель озброєнь і військових витрат як заходи зміцнення довіри</i>	538
ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН, СІМОН Т.ВЕЗЕМАН	
Реєстр звичайних озброєнь ООН – Доповідь ООН про військові витрати – Намагання зрозуміти падіння участі в механізмах прозорості ООН – Механізми прозорості ОБСЄ – Висновки	
14. Контроль над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю	545
Загальний огляд	
АНДРЕА ЕДУАРДО ВАРІСКО	
I. <i>Договір про торгівлю зброєю</i>	549
АНДРЕА ЕДЕАРДО ВАРІСКО, ДЖОВАННА МАЛЕТТА, ЛЮСІЛЬ РОБЕ	
Прозорість і звітність – Універсалізація Договору та міжнародна допомога – Інші питання, пов'язані з функціонуванням Договору – Висновки та перспективи <i>CSP7</i>	
Діаграма 14.1. Кількість держав-учасниць ДТЗ, які подавали річні звіти у 2015-2019рр.	550
Таблиця 14.1. Ратифікація, приєднання та підписання ДТЗ, за регіонами	552
II. <i>Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь</i>	556
ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН	
Ембарго ООН на поставки озброєнь: події і порушення – Ембарго ЄС на поставки озброєнь: події і проблеми з виконанням – Добровільне ембарго ОБСЄ на поставки озброєнь у зв'язку з Нагірним Карабахом – Висновки	
Таблиця 14.2. Чинні у 2020р. багатосторонні ембарго на поставки озброєнь	558

III. <i>Багатосторонні режими експортного контролю</i> КОЛИЯ БРОКМАНН	569
Австралійська група – Режим контролю над ракетними технологіями – Група ядерних постачальників – Вассенаарська домовленість – Висновки	
Таблиця 14.3. Чотири багатосторонні режими експортного контролю	570
IV. <i>Події у контролі ЄС над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю</i>	578
МАРК БРОМЛІ, КОЛИЯ БРОКМАНН, ДЖОВАННА МАЛЕТТА	
Регламент ЄС стосовно виробів подвійного використання – Спільна позиція ЄС з експорту озброєнь – Висновки	
Додатки	591
Додаток А. Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння	593
I. <i>Універсальні угоди</i>	595
II. <i>Регіональні угоди</i>	620
III. <i>Двосторонні угоди</i>	632
Додаток Б. Міжнародні організації, співпраця в галузі безпеки	637
I. <i>Глобальні організації та органи</i>	637
II. <i>Регіональні організації та органи</i>	647
III. <i>Режими контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією</i>	662
Додаток В. Хронологія 2019р.	667
Про авторів	681

Звернення до читача

Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова пропонує Вашій увазі 22-е україномовне видання *Щорічника СІПРІ – Щорічник СІПРІ 2021: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*.

Щорічник видається Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру (СІПРІ) з 1969р. і вже понад 50 років поспіль визнається одним з найбільш авторитетних джерел інформації у сфері міжнародної безпеки. Свідченням популярності *Щорічника*, оригінал якого видається англійською мовою, може слугувати факт його перекладу в повному обсязі арабською, китайською, російською та українською мовами, а також резюме – каталанською, нідерландською, французькою, німецькою, італійською, іспанською, фарсі (перською) та шведською мовами.

Завдяки розгалуженій інформаційній та експертній мережі, потужним базам даних, ексклюзивній методології, СІПРІ забезпечує високу якість досліджень, достовірність фактів і важливість висновків стосовно закономірностей і тенденцій в різних сферах міжнародної безпеки.

Матеріали СІПРІ є корисним підґрунтям для ухвалення виважених політичних рішень, інформаційною базою для досліджень і формування громадської думки з питань міжнародної і національної безпеки. Вони користуються попитом державних структур і міжнародних організацій під час розробки національної і міжнародної політики безпеки, зовнішньої політики, зміцнення режимів контролю над озброєннями та експортного контролю.

Практика видання *Щорічників СІПРІ* українською мовою довела, що інформація, яка подається в них, має попит і значною мірою компенсує нестачу в Україні узагальненої інформації про сучасні процеси у сфері міжнародної безпеки, а також сприяє впровадженню визначень, оцінок і норм, прийнятих міжнародною спільнотою, до наукового та освітнього обігу, політичного дискурсу, фахових і публічних дискусій, державних документів. Таким чином видання не лише стало вагомим внеском у забезпечення прозорості у сферах, що колись були закритими для громадськості, але й надає вихідні матеріали для формування практичної політики держави.

У *Щорічнику СІПРІ 2021* міститься досить багато аналітичної інформації стосовно різних аспектів збройного конфлікту на території України. Оцінки та висновки можуть не повністю поділитися українськими читачами, але від цього вони є не менш вагомими, оскільки ілюструють певні відмінності сприйняття т.зв. “української кризи” зарубіжними аналітиками. Видання *Щорічника СІПРІ 2021* готувалося задовго до початку масштабного російського вторгнення в Україну.

За погодженням з редакцією *Щорічника СІПРІ*, він видається українською мовою в дещо скороченому вигляді – з урахуванням важливості тем і ступеня зацікавленості в них української аудиторії.

Матеріали подаються з максимальним наближенням до оригіналу – починаючи від макета й закінчуючи впорядкуванням таблиць, у яких, як

правило, зберігається розташування країн за англійською абеткою (якщо не зазначене інше). Переважна більшість географічних назв подаються за виданням “Довідковий атлас світу” – Державного науково-виробничого підприємства “Картографія” (2010р.).

Назви державних, міжнародних органів та організацій, недержавних суб’єктів, відповідних документів у щорічному україномовному виданні *Щорічника* можуть відрізнятися від попередніх, оскільки вони постійно коригуються згідно з їх змінами, а також мірою становлення в Україні їх офіційного перекладу. Зауваження і пропозиції читачів враховуються в наступних виданнях *Щорічника*.

За цифровий матеріал, авторські висловлювання та висновки, що містяться в Щорічнику СППРІ, редакція україномовного видання відповідальності не несе.

Українські видання *Щорічників СППРІ* надходять до урядових і парламентських структур, центральних органів влади, вузів, публічних бібліотек обсягом близько 500 примірників щорічно. Матеріали *Щорічника СППРІ* також доступні в електронному вигляді на сайті Центру Разумкова <https://razumkov.org.ua>.

Щорічник СППРІ видається за фінансової підтримки Уряду Швейцарії.

Юрій Якименко,
Президент Центру Разумкова
травень 2022р.

Передмова

Пандемія *Covid-19* стала спільним випробуванням для всього людства. Вона поставила людину перед загрозою смерті, а суспільства – перед проблемою власної вразливості. Вона спричинила численні далекосяжні наслідки для світової економіки та міжнародної політики, хоча багато її проявів стануть зрозумілими лише з часом. Тож не дивно, що у цьому, 52-му виданні *Щорічника СІПРІ* їй приділено багато уваги, адже вона значною мірою формує порядок денний, коли йдеться про виклики для безпеки людини та міжнародної стабільності у 2020р.

Пов'язана з *Covid-19* криза призвела до поширення дезінформації та теорій змов, які Всесвітня організація охорони здоров'я (ВОЗ, *World Health Organization*) назвала “інфомемією”. Як державні, так і недержавні органи поширювали чутки, напівправду та відверту брехню про масштаб пандемії та її причини, попередження, діагностику й способи лікування. Цей досвід ще раз підтвердив – якщо комусь було потрібне таке підтвердження, – серйозність ризиків дезінформації та легковажного ставлення до фактів і реалій. Намагання СІПРІ збирати, перевіряти та поширювати факти має важливе значення для протидії дезінформації та формування спільних підходів до реагування на пандемію і подолання її наслідків.

У вступі (розділ 1) йдеться про рік, у якому баланс безпеки та ризиків залишився загалом незмінним. Для року, в якому домінувала пандемія *Covid-19*, цей висновок може звучати надто оптимістично, але він ґрунтується на сукупності фактів, наведених у наступних розділах. Політичні суперечки стосовно відповідальності за появу *Covid-19*, що тривали впродовж 2020р., були симптомами хвороби міжнародного політичного організму. Попри це, багато інститутів міжнародного співробітництва залишилися життєздатними й лише вимагали більше турботи та уваги. Як і більш традиційні виклики безпеки, розглянуті у цьому *Щорічнику*, пандемія потребує багатосторонніх рішень та інструментів, і державам-лідерам необхідно буде зміцнити та реорганізувати механізми міжнародного співробітництва.

Частина I *Щорічника* охоплює збройні конфлікти та процеси їх врегулювання у 2020р. Ми прагнули показати ключові моменти та тенденції ескалації конфліктів і побудови миру. В розділі 2 увага зосереджується на збройних конфліктах і мирних процесах, розглядаючи складні глибокі чинники обох та узагальнюючи останні події. Особлива увага надається багатостороннім миротворчим операціям. Активні збройні конфлікти у 2020р. тривали щонайменше у 39 державах (розділи 3-7). Проте, зниження інтенсивності кількох збройних конфліктів у 2020р. сприяло зменшенню числа жертв конфліктів, продовживши низхідну тенденцію останніх часів.

Частини II і III зосереджуються на питаннях, пов'язаних з озброєннями та роззброєнням. Робота Інституту в цій галузі ґрунтується на зборі первинної перевіреної інформації, що є основою баз даних СІПРІ. Частина II присвячена військовим витратам та озброєнням, включно з комплексною оцінкою останніх тенденцій військових витрат (розділ 8), міжнародних поставок

озброєнь і виробництва зброї (розділ 9), а також світовим ядерним силам, у т.ч. поточним програмам ядерної модернізації (розділ 10). Загальносвітові військові витрати у 2020р. продовжували зростати, але обсяг світових поставок озброєнь залишався відносно стабільним.

Частина III охоплює питання нерозповсюдження, контролю над озброєннями та роззброєння. У розділі 11 розглядаються події у галузі контролю над ядерними озброєннями Росії і США, а також виконання Іраном Спільного всеохопного плану дій (СВПД, *Joint Comprehensive Plan of Action*) з обмеження його ядерної програми. Контроль над ядерними озброєннями у 2020р. дедалі слабнув. США вийшли з Договору про відкрите небо, водночас Договір про заборону ядерної зброї отримав достатню підтримку для набуття чинності в січні 2021р. У розділі 12 розглядаються питання хімічної і біологічної зброї (ХБЗ). У ньому йдеться про пандемію *Covid-19* і різку політизацію міжнародних зусиль з виявлення джерела цієї хвороби. В розділі також розглядаються заяви про застосування хімічної зброї та інші події, пов'язані з ризиками ХБЗ. У розділі 13 розглядаються світові інструменти контролю над звичайними озброєннями у 2020р., а в розділі 14 повідомляється про заходи зміцнення контролю над торгівлею звичайними озброєннями та товарами подвійного використання.

Загалом у цьому виданні розглянуті деякі з найбільш нагальних проблем, з якими людство стикалось у 2020р. СППРІ продовжує шукати шляхи кращого використання *Щорічника* і його вмісту як інструмента прозорості та підзвітності. Для цього *Щорічник* багато років перекладається арабською, китайською, російською та українською мовами.

СППРІ, звичайно, не мав імунітету від викликів пандемії, і більшість персоналу під час підготовки цього *Щорічника* працювала дистанційно. До цього річного видання долучилися 34 автори. Його матеріали активно цитуються, а відданий своїй справі редакторський колектив забезпечує його відповідність найвищим видавничим стандартам. Фахівці з комунікації, бібліотекарі, ІТ-спеціалісти, обслуговуючий персонал СППРІ – кожен по-своєму допомагає виданню та поширенню *Щорічника*. Я хотів би скористатися можливістю й висловити подяку всім залученим до цього СППРІ та поза його межами – особливо нашим зовнішнім рецензентам, чії знання і пропозиції завжди дозволяють суттєво покращити розділи, що виходять друком.

Коли “факти” стають доступними простим натиском клавіші, відданість СППРІ перевірці фактів робить це видання незамінним загальносвітовим надбанням. Так буде й надалі, оскільки Інститут допомагає вийти з пандемії *Covid-19*, маючи справедливіше, стійкіше та життєздатніше суспільство.

Ден Сміт,
директор СППРІ,
Стокгольм, травень 2021р.

Скорочення

ABM		Anti-ballistic missile	Ракета для боротьби з балістичними ракетами
ACLED		Armed Conflict Location & Event Data Project	Проект збору даних про місця збройних конфліктів і події
AG	АГ	Australia Group	Австралійська група
ALCM	КРПБ	Air-launched cruise missile	Крилата ракета повітряного базування
APC	БТР	Armoured personnel carrier	Бронетранспортер
APM	ППМ	Anti-personnel mine	Противіхотна міна
ASAT		anti-satellite	Протисупутникова (зброя, система)
ASEAN	АСЕАН	Association of Southeast Asian Nations	Асоціація держав Південно-Східної Азії
ATT	ДТЗ	Arms trade treaty	Договір про торгівлю зброєю
AU	АС	African Union	Африканський Союз
BCC	ДКК	Bilateral Consultative Commission (of the Russian–US New START treaty)	Двостороння консультативна комісія (в рамках американо-російського Нового СНО)
BMD	ПРО	Ballistic missile defence	Противракетна оборона
BWC	КБТЗ	Biological and Toxin Weapons Convention	Конвенція про біологічну та токсинну зброю
CAR	ЦАР	Central African Republic	Центральноафриканська Республіка
CBM	ЗЗД	Confidence-building measure	Заходи зміцнення довіри
CBW	ХБЗ	Chemical and biological weapon/warfare	Хімічна та біологічна зброя/засоби ведення бойових дій
CCM	ККБ	Convention on Cluster Munitions	Конвенція про касетні боєприпаси
CCW	КНЗ	Certain Conventional Weapons (Convention)	Конвенція про “негуманну” зброю
CD	КР	Conference on Disarmament	Конференція з роззброєння
CFE	(Д)ЗЗСЄ	Conventional Armed Forces in Europe (Treaty)	Звичайні збройні сили в Європі (Договір)
CFSP	СЗППБ	Common Foreign and Security Policy	Спільна зовнішня політика та політика безпеки
CIS	СНД	Commonwealth of Independent States	Співдружність Незалежних Держав

CSBM	ЗЗДБ	Confidence and security-building measure	Заходи зміцнення довіри та безпеки
CSDP	СПБО	Common Security and Defence Policy	Спільна політика безпеки і оборони
CSP		Conference of States Parties	Конференція держав-учасниць
CSTO	ОДКБ	Collective Security Treaty Organization	Організація Договору про колективну безпеку
CTBT(O)	(O)ДВЗЯВ	Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty (Organization)	Договір про всеохоплюючу заборону ядерних випробувань (Організація)
CW	ХЗ	Chemical weapon/warfare	Хімічна зброя/засоби ведення бойових дій
CWC	КЗХЗ	Chemical Weapons Convention	Конвенція про заборону хімічної зброї
DDR	РДР	Disarmament, demobilization and reintegration	Роззброєння, демобілізація і реінтеграція
DPKO	ДМО	UN Department of Peacekeeping Operations	Департамент ООН з миротворчих операцій
DPRK	КНДР	Democratic People's Republic of Korea (North Korea)	Корейська Народно-Демократична Республіка (Північна Корея)
DRC	ДРК	Democratic Republic of the Congo	Демократична Республіка Конго
EAEC		European Atomic Energy Community (Euratom)	Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом)
EAPC	РСАП	Euro-Atlantic Partnership Council	Рада Євро-Атлантичного Партнерства
ECOWAS	ЕКОВАС	Economic Community of West African States	Економічне Співтовариство Західноафриканських Держав
EDA	ЄОА	European Defence Agency	Європейське оборонне агентство
ERW	ВЗВ	Explosive remnants of war	Вибухонебезпечні залишки війни
EU	ЄС	European Union	Європейський Союз
EWIPA		Explosive weapons in populated areas	Запальна та вибухова зброя у населених районах (застосування)
FATF	ФАТФ	Financial Action Task Force	Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму
FFM		Fact-finding mission	Місія із встановлення фактів
FMCT	ДЗВРМ	Fissile material cut-off treaty	Договір про заборону виробництва розщеплюваних матеріалів

FSC	ФСБ	Forum for Security Co-operation (of the OSCE)	Форум зі співробітництва в галузі безпеки (ОБСЄ)
FY	ф.р.	Financial year	Фінансовий рік
G7		Group of Seven (industrialized states)	Велика сімка (індустріально розвинутих країн)
GBV		Gender-based violence	Гендерне насильство
GCC	РСДПЗ	Gulf Cooperation Council	Рада співробітництва держав Перської затоки
GDP	ВВП	Gross domestic product	Валовий внутрішній продукт
GGE	ГУЕ	Group of government experts	Група урядових експертів
GHG		Greenhouse gas	Парникові гази
GLCM	КРНБ	Ground-launched cruise missile	Крилата ракета наземного базування
HCOC	ГКП	Hague Code of Conduct	Гаагський кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет
HEU	ВЗУ	Highly enriched uranium	Високозбагачений уран
IAEA	МАГАТЕ	International Atomic Energy Agency	Міжнародне агентство з атомної енергії
ICBM	МБР	Intercontinental ballistic missile	Міжконтинентальна балістична ракета
ICC	МКС	International Criminal Court	Міжнародний кримінальний суд
ICJ	МС	International Court of Justice	Міжнародний суд
IED	СВП	Improvised explosive device	Саморобний вибуховий пристрій
IGAD		Intergovernmental Authority on Development	Міжурядовий орган з питань розвитку
IHL	МГП	International humanitarian law	Міжнародне гуманітарне право
INF	РСМД	Intermediate-range Nuclear Forces (Treaty)	Ядерні сили середньої дальності (Договір про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності)
ISAF	МССБ	International Security Assistance Force	Міжнародні сили сприяння безпеці (в Афганістані)
ISU		Implementation Support Unit	Відділ забезпечення виконання
JCG	СКГ	Joint Consultative Group (of the CFE Treaty)	Спільна консультативна група (ДЗЗСЄ)
JCPOA	СВПД	Joint Comprehensive Plan of Action	Спільний всеохопний план дій
LAWS	ЛАСО	Lethal autonomous weapon systems	Летальні автономні системи озброєнь
LEU	НЗУ	Low-enriched uranium	Низькозбагачений уран

MENA		Middle East and North Africa	Близький Схід і Північна Африка
MIRV	БГРІН	Multiple independently targetable re-entry vehicle	Роздільні босголівки індивідуального наведення
MRBM	БРСД	Medium-range ballistic missile	Балістичні ракети середньої дальності
MSP		Meeting of States Parties	Зустріч держав-учасниць
MTCR	РКРТ	Missile Technology Control Regime	Режим контролю над ракетними технологіями
MX		Meeting of Experts	Зустріч експертів
NAM		Non-Aligned Movement	Рух неприєднання
NATO	НАТО	North Atlantic Treaty Organization	Організація Північно-Атлантичного Договору
NGO	НУО	Non-governmental organization	Неурядові організації
NPT	ДНЯЗ	Non-Proliferation Treaty	Договір про нерозповсюдження ядерної зброї
NSG	ГЯП	Nuclear Suppliers Group	Група ядерних постачальників
NWS		Nuclear weapon state	Ядерні держави
OAS	ОАД	Organization of American States	Організація Американських Держав
OCCAR	ОССО	Organisation Conjointe de Coopération en matière d'Armement (Organisation for Joint Armament Cooperation)	Організація співробітництва з питань спільних програм озброєння
OECD	ОЕСР	Organisation for Economic Co-operation and Development	Організація економічного співробітництва та розвитку
OEWG		Open-ended working group	Робоча група з широким мандатом
OHCHR		Office of the UN High Commissioner for Human Rights	Офіс Верховного комісара ООН з питань прав людини
OIC	ОІК	Organization of the Islamic Conference	Організація Ісламської конференції
OPCW	ОЗХЗ	Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons	Організація із заборони хімічної зброї
OPEC	ОПЕК	Organization of the Petroleum Exporting Countries	Організація країн-експортерів нафти
OSCC		Open Skies Consultative Commission	Консультативний комітет Договору про відкрите небо
OSCE	ОБСЄ	Organization for Security and Co-operation in Europe	Організація з безпеки та співробітництва в Європі
P5		Five permanent members of the UN Security Council	П'ятірка постійних членів Ради Безпеки ООН

PAROS		Prevention of an arms race in outer space	Запобігання гонці озброєнь у космосі
PFP	ПЗМ	Partnership for Peace	Партнерство заради миру
POA		Programme of Action to Prevent, Combat and Eradicate the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All its Aspects (UN)	Програма дій ООН із запобігання, боротьби та викорінення незаконної торгівлі стрілецькою зброєю і легкими озброєннями в усіх її проявах
PSC	РМБ	Peace and Security Council (of the African Union)	Рада миру та безпеки (АС)
PSI	ІПР	Proliferation Security Initiative	Ініціатива протидії розповсюдженню
R&D	НДДКР	Research and development	Науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи
SADC	САДК	Southern African Development Community	Південноафриканське співтовариство розвитку
SALW	СЗЛО	Small arms and light weapons	Стрілецька зброя і легкі озброєння
SAM	РЗП	Surface-to-air missile	Ракета “земля-повітря”, зенітна ракета
SCO	ШОС	Shanghai Cooperation Organisation	Шанхайська організація співробітництва
SLBM	БРПЧ	Submarine-launched ballistic missile	Балістична ракета із запуском з ПЧ (підводного базування)
SLCM	КРБМ	Sea-launched cruise missile	Крилата ракета морського базування
SORT	СНП	Strategic Offensive Reductions Treaty	Договір про скорочення стратегічних наступальних потенціалів
SRBM	БРМД	Short-range ballistic missile	Балістична ракета малої дальності
START	СНО	Strategic Arms Reduction Treaty	Договір про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь
TPNW	ДЗЯЗ	Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons	Договір про заборону ядерної зброї
UAE	ОАЕ	United Arab Emirates	Об’єднані Арабські Емірати
UAV	БЛА	Unmanned aerial vehicle	Безпілотний літальний апарат
UN	ООН	United Nations	Організація Об’єднаних Націй
UNASUR		Unión de Naciones Suramericanas (Union of South American Nations)	Союз південноамериканських держав

UNDP	ПР ООН	UN Development Programme	Програма розвитку ООН
UNHCR		UN High Commissioner for Refugees	Верховний комісар ООН з питань біженців
UNODA		UN Office for Disarmament Affairs	Управління ООН у справах роззброєння
UNROCA		UN Register of Conventional Arms	Реєстр звичайних озброєнь ООН
UNSC	РБ ООН	UN Security Council	Рада Безпеки ООН
WA	ВД	Wassenaar Arrangement	Вассенаарська домовленість
WHO	ВООЗ	World Health Organization	Всесвітня організація охорони здоров'я
WMD	ЗМУ	Weapon(s) of mass destruction	Зброя масового ураження

Географічні регіони та субрегіони

Африка	Включно з Північною Африкою (Алжир, Лівія, Марокко та Туніс, за винятком Єгипту) та Субекваторіальною Африкою (рештою Африканського континенту)
Америка	Включно з Північною (Канада і США), Центральною Америкою і Карибським басейном (включно з Мексикою) та Південною Америкою
Азія та Океанія	Включно з Центральною, Східною Азією, Океанією, Південною (включно з Афганістаном) і Південно-Східною Азією
Європа	Включно зі Східною (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Молдова, Росія та Україна), Західною і Центральною (разом з Південно-Східною) Європою; в контексті військових витрат Туреччина віднесена до країн Західної і Центральної Європи
Близький Схід	Включно з Єгиптом, Іраком, Іраном, Ізраїлем, Йорданією, Кувейтом, Ліваном, Сирією, Туреччиною і країнами Аравійського півострова

Вступ

Розділ 1. Вступ: Міжнародна стабільність і безпека людини у 2020р.

1. Вступ: Міжнародна стабільність і безпека людини у 2020р.

ДЕН СМІТ

У ще не написаній історії 2020р., імовірно, домінуватиме тема пандемії *Covid-19* та президентські вибори у США¹. Жодна з цих подій не є питанням безпеки у традиційному сенсі, але обидві суттєво вплинули на міжнародну стабільність і безпеку людини.

Це 52-е видання *Щорічника СІПРІ*. Останні видання фіксують погіршення міжнародної безпекової ситуації. Упродовж минулих 15 років фіксувалися більше збройних конфліктів, вищі військові витрати, більший обсяг міжнародних поставок озброєнь і криза контролю над ядерною зброєю. За цей же період посилювався вплив зміни клімату та інших проявів погіршення стану довкілля на безпеку людини, а зміна клімату в поєднанні зі збройними конфліктами спричиняла поширення голоду у світі². Регіональні вогнища конфліктів і конфронтація спостерігалися майже в кожному регіоні, крім Америки, разом з дедалі прохолоднішою атмосферою у світовій геополітиці. Саме на цьому міжнародному тлі розгорталася пандемія *Covid-19* і відбувалися президентські вибори у США.

Бюлетень вчених-атомників (*Bulletin of the Atomic Scientists*) описує загальний стан міжнародної безпеки у вигляді “годинника судного дня”³. Метафорично фіксуючи годину апокаліпсису опівночі, у січні кожного року годинник вимірює час, що залишився. Ця оцінка безпеки, як і кожна інша, містить елемент суб’єктивності, але вона ґрунтується на фактах і є чітко аргументованою та послідовною у такому підході. Наприкінці холодної війни, у грудні 1991р., годинник показував 17 хв. до півночі; у 2010р. – 10 хвилин, а у 2015р. – 3 хв. до 12.00. Крок за кроком, він наближався до півночі, аж поки в січні 2020р. він показав 100 секунд до 12.00 – найближче до апокаліпсису за всю історію⁴. В основі цієї оцінки лежить насамперед усвідомлення постійного поєднання подвійного ризику зміни клімату та

¹ Див., зокрема: ‘A review of 2020 through *Nature’s* editorials’, *Nature*, 22 Dec. 2020; Blake, P. and Wadhwa, D., ‘2020 year in review: The impact of Covid-19 in 12 charts’, World Bank Blog, 14 Dec. 2020; та Page, S. and Bravo, V., ‘The year that was: A global pandemic, racial protests, a presidentelect. Oh, and impeachment’, *USA Today*, 29 Dec. 2020.

² Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) et al., *The State of Food Security and Nutrition in the World: Transforming Food Systems for Affordable Healthy Diets* (FAO, International Fund for Agriculture Development, UNICEF, World Food Programme, World Health Organization: Rome, 2020).

³ ‘The Doomsday Clock: A timeline of conflict, culture, and change’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, [n.d.].

⁴ Closer than ever: It is 100 seconds to midnight’, 2020 Doomsday Clock Statement, *Bulletin of the Atomic Scientists*, 23 Jan. 2020.

ядерної війни. На початку 2021р., зважаючи на події 2020р., годинник залишався на позначці 100 секунд до півночі. Ситуація не стала кращою, ніж була рік тому, але загалом, як мінімум, не стала й гіршою.

Це може здаватися чимось подібним до того, як потопуючий хапається за соломину, адже погіршення світової стабільності й безпеки за минулі 10 років було надзвичайно різким. Воно заважало співпраці у припиненні збройних конфліктів і зробило світову систему врегулювання конфліктів слабшою, ніж будь-коли з 1990р.⁵ Призупинення такого погіршення є помітним, і його варто вітати. Недоліки міжнародного співробітництва, що проявилися за минулі 10 років, стосуються не лише врегулювання конфліктів, але й інших загальносвітових ризиків.

У цьому вступному розділі розглядається поєднання викликів для безпеки, екології, здоров'я і політики у 2020р. Тут пропонується загальносвітовий огляд, у якому показано, що баланс небезпеки та безпеки у 2020р. загалом залишився незмінним – не погіршився і не покращився. У першому підрозділі по черзі розглядаються: тенденції військових витрат, торгівлі зброєю і конфліктів; контроль над озброєннями; регіональні вогнища конфліктів і потенційні гарячі точки; а також зв'язок між зміною клімату та небезпекою. У другому підрозділі розглядаються наслідки кризи *Covid-19*, а у третьому – значення президентських виборів у США 2020р. Розділ закінчується “сканом” деяких аспектів міжнародного співробітництва. Докладнішу інформацію з багатьох питань, порушених у цьому розділі, можна знайти в інших розділах цього видання *Щорічника СППРІ*.

I. Проблеми безпеки у 2020р.: загальносвітовий огляд

Глобальні тенденції

Дані СППРІ про поставки озброєнь, що порівнюють п'ятирічку 2016-2020рр. з попереднім п'ятирічним періодом 2011-2015рр., свідчать, що обсяг міжнародних поставок основних озброєнь був відносно стабільним⁶. Поки що важко визначити, означає це повернення до низхідної тенденції чи лише паузу у зростанні. Натомість світові військові витрати у 2020р. зростали, як і попередніми роками, збільшуючи тягар на економіку країн, яка в більшості випадків протягом року скоротилась унаслідок пандемії *Covid-19*⁷. Може статися, що з огляду на пандемію та її економічні наслідки, наступними роками відбудеться зменшення військових витрат, як це було після світової фінансово-економічної кризи 2008-2009рр. Це, однак, не обов'язково: багато країн, які виділяють великі кошти на військові цілі, вбачають

⁵ Сміт Д. “Вступ: міжнародна стабільність і безпека людини у 2020р.” – *Щорічник СППРІ 2020*, підрозділ I розділу 1.

⁶ Див. розділ 9 цього видання. СППРІ використовує як основу для порівняння середнє значення за п'ять років, оскільки річним цифрам часто властиві коливання, які вводять в оману та не є показовими для середньо- та довгострокових тенденцій. Зменшення на 0,5% з 2011-2015рр. по 2016-2020рр. є статистично несуттєвим.

⁷ Див. розділ 8 цього видання.

причини, включно із занепокоєнням безпековою ситуацією, для збільшення ресурсних витрат на військові приготування.

Кількість збройних конфліктів у 2020р. знову зросла, але загальне число жертв війн зменшилося набагато нижче рівня, що спостерігався у розпал сирійської війни 5-6 років тому⁸. За загальною статистикою приховуються деякі важливі зміни. Число загиблих унаслідок війн у Субекваторіальній Африці у 2020р. зросло майже на 40%, порівняно з 2019р.⁹ Війна в Ємені залишалася джерелом великої гуманітарної катастрофи впродовж усього 2020р. без жодних натяків на завершення – чи то шляхом переговорів, чи то на полі бою¹⁰. З'явилися ознаки зневіри і втоми одного з урядів, що втрутилися у конфлікт – Об'єднаних Арабських Еміратів (ОАЕ); але Саудівська Аравія, головний сторонній учасник війни, зберегла підтримку США протягом 2020р. і, схоже, не мала особливих стимулів забиратися геть. Спалах бойових дій стався у тліючому конфлікті між Вірменією та Азербайджаном через Нагірний Карабах – етнічний вірменський анклав на території Азербайджану. Останній отримав вирішальну перевагу на полі бою і повернув собі територію між Нагірним Карабахом і власне Вірменією, яку та окупувала з часів першої великої війни між двома країнами, що завершилась у 1994р.¹¹ Наприкінці 2020р. почалася нова велика війна у провінції Тиграї в Ефіопії. Велике число втікачів і повідомлення про звірства з боку як ефіопських сил, так і військ сусідньої Еритреї викликали міжнародне занепокоєння¹².

Огляд СІПРІ збройних конфліктів у 2020р. не виявив особливих ознак суттєвого впливу пандемії *Covid-19* на збройні конфлікти протягом року. Деякі конфлікти дещо вщухли, тоді як інші, навпаки, загострилися¹³. Намагаючись перетворити кризу в галузі охорони здоров'я на інструмент миру, Генеральний секретар ООН А.Гутерреш (*António Guterres*) 23 березня звернувся із загальносвітовим закликом з припинення вогню, закликавши всі сторони припинити бойові дії і зосередитися насамперед на проблемі пандемії¹⁴. Реакція на заклик була вітальною від усіх сторін, у т.ч. від деяких

⁸ Упсальська програма збору даних про конфлікти, Упсальський університет (*Uppsala Conflict Data Program, University of Uppsala*, [n.d.]); див. також підрозділ I розділу 2 цього видання.

⁹ Див. підрозділ I розділу 7 цього видання.

¹⁰ Див. підрозділ V розділу 6 цього видання.

¹¹ Див. підрозділ II розділу 5 цього видання.

¹² Getachew, S., 'Ethiopia's Tigray conflict sees hundreds dead, thousands flee to Sudan', *New Humanitarian*, 10 Nov. 2020; Akinwotu, E., "'I saw people dying on the road': Tigray's traumatised war refugees', *The Guardian*, 2 Dec. 2020; 'Tigray: Hundreds of civilians reported killed in artillery strikes, warns UN rights chief', *UN News*, 22 Dec. 2020; AP News, 'I would never go back': Accounts of atrocities grow in Ethiopia's Tigray conflict', *Los Angeles Times*, 28 Dec. 2020. Докладніше див. підрозділ IV розділу 7 цього видання.

¹³ Див. підрозділ I розділу 2 цього видання; Ide, T., 'Covid-19 and armed conflict', *World Development*, vol.140 (Apr. 2021).

¹⁴ United Nations, *Global Ceasefire*, 'Now is the time for a collective new push for peace and reconciliation', [n.d.].

активних учасників збройних конфліктів¹⁵, але, зрештою, результати цього виявилися обмеженими. У відповідь на цей заклик учасниками конфліктів – як урядами, так і недержавними збройними угрупованнями – було ініційовано приблизно 17 припинень вогню, але лише шість із них протримались довше місяця¹⁶. Ситуація не стала набагато сприятливішою для серйозного виконання припинення вогню, коли Рада Безпеки (РБ) ООН, замість негайної і гучної підтримки заклику Генерального секретаря зав'язла в суперечці між Китаєм і США про доцільність внесення до ухвали заклику згадки про Всесвітню організацію охорони здоров'я (ВООЗ)¹⁷. Зрештою, резолюція РБ ООН з підтримкою заклику до припинення вогню була ухвалена лише 1 липня 2020р.¹⁸

Той факт, що елементарний заклик про підтримку гуманітарної мети в умовах глобальної надзвичайної ситуації у сфері охорони здоров'я виявився заручником сварки між двома великими державами, став на той час неприємним свідченням обмеженості міжнародного співробітництва. У 2021р. подібна спроба із закликом до гуманітарної паузи для проведення в усьому світі вакцинації від *Covid-19* набагато швидше призвела до ухвалення резолюції РБ ООН. Вона була одностайно схвалена наприкінці лютого 2021р. без жодних побоювань, характерних для попередньої спроби¹⁹. Можливо, це був добрий знак того, що ситуація у світі починає покращуватись або – принаймні у використаних вище термінах, – далі не погіршуватиметься.

Контроль над озброєннями

Стагнація контролю над ядерною зброєю у 2020р. продовжувала тим самим процес, що розпочався майже 10 років тому. Ще у 2013р. США за Адміністрації Б.Обами звинуватили Росію у невиконанні Договору 1987р. про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД, *Intermediate Nuclear Forces Treaty, INF Treaty*)²⁰. Рішення Адміністрації Д.Трампа про вихід США з Договору про РСМД, оголошене у 2018р., стало поворотним моментом у руйнуванні договірної архітектури американо-російського контролю над ядерною зброєю. Воно також стало свідченням явного небажання контролю над озброєннями з боку

¹⁵ UN Secretary-General, 'Update on the secretary-general's appeal for a global ceasefire', 2 Apr. 2020.

¹⁶ Див. таблицю 2.3 у підрозділі I розділу 2 цього видання.

¹⁷ Gowan, R., 'What's happened to the UN secretary-general's Covid-19 ceasefire call?', Speech, International Crisis Group, 16 June 2020.

¹⁸ Резолюція РБ ООН 2532 від 1 липня 2020р.

¹⁹ Резолюція РБ ООН 2565 від 26 лютого 2021р.

²⁰ Arms Control Association, 'The Intermediate-Range Nuclear Forces (INF) Treaty at a glance', Fact sheet, Aug. 2019. Загальний огляд Договору про РСМД див. у підрозділі III додатка А цього видання.

Адміністрації Д.Трампа. Єдиним винятком стала досить нетривала ядерна дипломатія з Північною Кореєю з травня 2018р. по жовтень 2019р.²¹

Крім виходу з Договору про РСМД, Адміністрація Д.Трампа у 2018р. припинила участь США в ядерній угоді з Іраном (у Спільному всеохопному плані дій, СВПД, *Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA*), а у 2020р. оголосила про вихід з Договору 2002р. про відкрите небо (*Open Skies Treaty*)²². Останній сам по собі не є договором про контроль над озброєннями, але пропонує важливі заходи прозорості для зміцнення довіри між державами. Адміністрація Д.Трампа також виявилася байдужою до можливого припинення в лютому 2021р. договору з питань контролю над стратегічними ядерними озброєннями (Новий СНО, *New START*), укладеного з Росією у 2010р.²³ Цей Договір містить положення, що дозволяє продовжувати його на п'ять років за взаємною згодою; до останніх змін у підходах Адміністрація Д.Трампа виступала проти продовження цього Договору та наполягала на приєднанні Китаю до тристоронніх переговорів щодо нового договору²⁴. Китай відмовився, аргументуючи це тим, що він має менше ядерних боєголовок, ніж США чи Росія²⁵. Він запропонував приєднатися до тристоронніх переговорів, коли їх кількість зменшиться²⁶. Американська позиція більш за все була схожа на виправдання власної незгоди з продовженням Договору. Таке враження лише посилилося, коли американські учасники переговорів, які мали зустрітися з представниками Росії для обговорення його можливого продовження, вдалися до дивного трюку з розміщенням й викладенням фото – порожніх стільців за столом переговорів і китайського прапора на ньому²⁷.

Особливу стурбованість викликало те, що неподовження Нового СНО могло негативно вплинути на відкладену п'ятирічну Оглядову конференцію (*RevCon*) Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, NPT*)²⁸. *RevCon* планувалася на 2020р., але була перенесена через пандемію *Covid-19* на

²¹ Про американську дипломатію у відносинах з Північною Кореєю, у т.ч. Сінгапурський саміт у червні 2018р., Ханойський саміт у лютому 2019р., зустріч президентів у корейській Демілітаризованій зоні в червні 2019р. та безплідну зустріч на робочому рівні у Стокгольмі у жовтні 2019р., див.: Кайл Ш.Н. “Ядерна дипломатія Північної Кореї і США”, – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ I розділу 7; Кайл Ш.Н. “Ядерна дипломатія Північної Кореї і США”, – *Щорічник СІПРІ 2020*, підрозділ II розділу 11.

²² Про Договір про відкрите небо див. підрозділ V розділу 13 і підрозділ II додатка А цього видання. Див. також: Arms Control Association, ‘The Open Skies Treaty at a glance’, Fact sheet, Nov. 2020.

²³ Arms Control Association, ‘New START at a glance’, Fact sheet, Feb. 2021. Див. також підрозділ I розділу 11 цього видання.

²⁴ Gordon, M.R., ‘Trump administration shifts course on Russian Arms talks, easing insistence China join now’, *Wall Street Journal*, 18 Aug. 2020.

²⁵ Quinn, L., ‘China’s stance on nuclear arms control and New START’, Arms Control Now blog, Arms Control Association, 23 Aug. 2019.

²⁶ AFP-JJII, ‘China says would join nuclear talks if US reduces arsenal’, *Japan Times*, 8 July 2020.

²⁷ Meyer, H. and Wadhams, N., ‘Russia, China lash out at US over flag stunt at nuclear talks’, Bloomberg, 22 June 2020.

²⁸ Arms Control Association, ‘The Nuclear Nonproliferation Treaty (NPT) at a glance’, Fact sheet, Mar. 2020.

жовтень 2021р. – перед тим, як її ще раз відклали до серпня 2021р.²⁹ ДНЯЗ покликаний одночасно обмежити появу ядерної зброї у неядерних державах і забезпечити її ліквідацію ядерними державами. Таким чином, він є договором з питань як контролю над озброєннями, так і роззброєння. На час набуття чинності ДНЯЗ у 1970р. у світі було п'ять відомих ядерних держав – п'ять постійних членів РБ ООН. Ізраїль вже мав ядерну зброю, але таємно. У *Щорічнику СПІРІ 1972р.* були названі ще 15 держав з “майже ядерним” статусом³⁰, і в цьому на той час вбачався ризик розповсюдження. Згодом ядерну зброю розробили Індія, Пакистан і Північна Корея. З іншого боку, після повалення режиму апартеїду від програми ядерної зброї відмовилася Південноафриканська Республіка, а Білорусь, Казахстан і Україна позбулися ядерної зброї, яку вони могли мати як держави- правонаступниці Радянського Союзу (СРСР). З цієї точки зору, режим нерозповсюдження – ДНЯЗ плюс система гарантій МАГАТЕ – був недосконалим, але важливим засобом контролю над озброєннями.

Однак аспект роззброєння у ДНЯЗ – зобов'язання Статті VI “в дусі доброї волі вести переговори про ефективні заходи з припинення в найближчому майбутньому гонки ядерних озброєнь та ядерного роззброєння” – викликає менше задоволення і більше суперечок. Росія і США можуть вказати на суттєве скорочення їх загальних запасів ядерних боєголовок з приблизно 70 тис. в середині 1980-х років до близько 11 800 – на початку 2021р.³¹ Для багатьох неядерних держав такого скорочення недостатньо: наявних у світі приблизно 13 тис. ядерних боєголовок більше ніж достатньо для знищення світу³². Крім того, в ядерних доктринах і стратегічних планах Росії і США, на думку багатьох оглядачів, надається дедалі більше уваги використанню ядерної зброї у воєнний час, замість її зосередження на стратегічному стримуванні – через їх витрати на ядерну зброю малої потужності, яка, на думку окремих експертів, “може бути застосована”. Три інші ядерні держави також модернізують власні ядерні арсенали.

Нетерпіння з приводу повільної реалізації Статті VI призвело до ухвалення у 2017р. Договору про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ, *Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, TPNW*)³³. Кількість держав-учасниць ДЗЯЗ у жовтні 2020р. досягла 50, що означає набуття ним чинності в січні 2021р.³⁴

Усі ці фактори разом означали можливі ускладнення на Оглядовій конференції ДНЯЗ, особливо якщо на той час Новий СНО не буде пролонгований.

²⁹ United Nations, Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT), [n.d.].

³⁰ SIPRI, *World Armaments and Disarmament: SIPRI Yearbook 1972* (Almqvist & Wiksell: Stockholm, 1972), chapter 9.

³¹ Докладніше про ядерні арсенали див. розділ 10 цього видання.

³² Див., зокрема: International Campaign to Abolish Nuclear Weapons, ‘Catastrophic harm’, [n.d.]. Див. також: Ellsberg, D., *The Domsday Machine* (Bloomsbury Press: London, 2017).

³³ United Nations, Office for Disarmament Affairs, ‘Treaty on the prohibition of nuclear weapons’, [n.d.]. Аналіз підготовки та наслідків ухвалення ДЗЯЗ див.: Кайл Ш.Н. “Договір про заборону ядерної зброї”. – *Щорічник СПІРІ 2018*, підрозділ I розділу 7. Див. також підрозділ III розділу 11 цього видання.

³⁴ United Nations (посилання 33).

На п'ятирічних оглядових конференціях часто відбувалися суперечки між ядерними і неядерними державами через Статтю VI та інші питання. З цього приводу цікавими виглядають послідовні оцінки СІПРІ. У 1990р. Оглядова конференція “не змогла видати Підсумковий документ”, у 2005р. не було підсумкової доповіді з будь-якими змістовними рішеннями, а у 2015р., “після 20 днів роботи, що засвідчило гарячі дискусії ... , конференція завершилася без погодження заключного документа чи рекомендацій”³⁵. На фоні руйнування двостороннього американо-російського контролю над озброєннями і збільшення ядерного арсеналу неядерних держав багато учасників Оглядової конференції, імовірно, будуть налаштовані дуже критично до позиції ядерних держав. Не виключено, що одна або кілька держав-учасниць ДНЯЗ оголосять про можливість виходу з нього. Результатом стало б значне послаблення і втрата довіри до архітектури нерозповсюдження. Вирішення цих питань і суперечок у 2021р. та пізніше стане серйозним випробуванням для міжнародних лідерів.

Інші питання контролю над озброєннями також викликають проблеми. Триваючий інтенсивний розвиток технологій створює можливості для їх військового використання і спричиняє численні виклики для безпекової політики і міжнародного права. До них належать, зокрема: можливість конфліктів у кіберпросторі та в космосі; дедалі реальніша автономія систем зброї; руйнівний вплив на стратегічний баланс появи гіперзвукової зброї, машинного інтелекту та розвитку протиракетної оборони³⁶. Однією з відповідей на технічний прогрес у сфері безпеки є “контрінновації”, що можуть призвести до своєрідної гонки озброєнь; інший варіант – долати ризики дипломатичним шляхом, регламентуючи інновації угодами про контроль над озброєннями, якщо не більш амбітними та вичерпними заходами роззброєння. Одна з проблем тут полягає в тому, що політичний і дипломатичний порядок денний вже переобтяжений завданнями з проведення більш-менш успішної Оглядової конференції ДНЯЗ та – для Росії і США – реанімації їх двосторонньої дипломатії з питань контролю над озброєннями. Попри деякі ознаки зростання інтересу до можливості регламентації військового застосування новітніх технологій, не ясно, скільки простору залишиться для цього складного завдання³⁷. У цьому полягає серйозний виклик для міжнародних лідерів у 2021р. і в майбутньому.

³⁵ Fischer, D. and Muller, H., ‘The fourth review of the Non-Proliferation Treaty’, *SIPRI Yearbook 1991*, p.555; Кайл Ш.Н. “Контроль над ядерною зброєю і нерозповсюдження”. – *Щорічник СІПРІ 2006*, розділ 13; Рауф Т. “Конференція 2015р. з огляду дії Договору про нерозповсюдження ядерної зброї”. – *Щорічник СІПРІ 2016*, підрозділ II розділу 17.

³⁶ Mazarr, M.J. et al., *The Emerging Risk of Virtual Societal Warfare: Social Manipulation in a Changing Information Environment* (RAND Corporation: Santa Monica, CA, 2019); Boulanin, V. et al., *Limits on Autonomy in Weapon Systems: Identifying Practical Elements of Human Control* (SIPRI and the International Committee of the Red Cross: Stockholm and Geneva, 2020); Saylor, K.M. and Woolf, A.F., ‘Defense primer: Hypersonic boost-glide weapons’, In Focus no.IF11459, US Congress, Congressional Research Service (CRS), 1 Dec. 2020; Boulanin, V. et al., *Artificial Intelligence, Strategic Stability and Nuclear Risk* (SIPRI: Stockholm, 2020).

³⁷ Про спроби регламентації летальної автономної зброї див. підрозділ II розділу 13 цього видання.

Триваючі конфронтації та інциденти

Події у 2020р., як і у 2019р., позначилися двома геополітичними протистояннями: між Індією і Пакистаном та між Іраном і Саудівською Аравією, – що дали серйозні підстави для занепокоєння, до яких додалося потенційне третє – між Китаєм та Індією. У певному сенсі, відносини не погіршилися настільки, наскільки це очікувалося, хоч не було й помітного покращення. Наприклад, наприкінці 2019р. деякі прогнози розвитку напружених відносин, конфронтації й сутичок між Індією і Пакистаном через Джамму та Кашмір припускали ескалацію насильства та небезпеки у 2020р.³⁸ Часто відбувалися сутички з жертвами військових і цивільних з обох сторін, але вони не переросли в бої за межами району безпосередньої конфронтації, навіть попри порушення торгівлі, переривання транспортного сполучення та обмеження дипломатичного представництва у столицях³⁹.

У сусідньому Ладакху, на лінії фактичного контролю, давня прикордонна суперечка Індії з Китаєм навколо спірного району Аксай-Чин у 2020р. вперше за кілька десятиліть переросла в насильство. Відбулися масштабні бійки між китайськими та індійськими військовими, що, за повідомленнями, призвело до чотирьох жертв у лютому 2020р. і понад 20 – у червні⁴⁰. Що саме спровокувало сутички, невідомо. У середині року відбулося розведення сил, коли обидві сторони відвели війська з передових позицій на кордоні⁴¹. Переговори між військовими про врегулювання прикордонних проблем тривали наприкінці року, але напруженість зберігалася⁴².

Останніми роками загострилося суперництво між Іраном і Саудівською Аравією, а також їх регіональними та глобальними союзниками. Коріння антагонізму часто відносять до революції 1978-1979рр., яка перетворила Іран з монархії на ісламську республіку. Але навіть у 1970-х роках, до революції, між ними відбувалося суперництво, яке супроводжувалося напруженням, якщо не зіткненнями чи небезпечними інцидентами⁴³. Хоча їх антагонізм частково пояснюється релігійними відмінностями між шиїтським Іраном і сунітською, ваххабітською Саудівською Аравією, суперництво

³⁸ Див., зокрема: Kugelman, M., 'India and Pakistan are edging closer to war in 2020', *Foreign Policy*, 31 Dec. 2019. Про події у Джамму і Кашмірі у 2020р. див. підрозділ II розділу 4 цього видання.

³⁹ Press Trust of India, 'India-Pakistan relations plumb new depths in 2020', *Economic Times*, 23 Dec. 2020.

⁴⁰ Китай оприлюднив дані про жертви лютого 2020р. лише в лютому 2021р. у повідомленні, в якому постфактум була віддана шана чотирьом загиблим солдатам. Див.: 'Ladakh: China reveals soldier deaths in India border clash', *BBC News*, 19 Feb. 2021. Про червніві сутички див., зокрема: 'India-China clash: 20 Indian troops killed in Ladakh fighting', *BBC News*, 16 June 2020. Докладніше див. підрозділ II розділу 4 цього видання.

⁴¹ Sharma, A., 'Indian, Chinese soldiers disengaging after deadly clash in Ladakh', *The Diplomat*, 17 July 2020.

⁴² Parohit, K. and Zheng, S., 'China-India border dispute: Troops saw "minor" clash amid ninth round of talks to resolve row', *South China Morning Post*, 25 Jan. 2021; Madhavendra, R., 'Indian Army apprehends Chinese soldier near disputed Himalayan border', *CNN*, 10 Jan. 2021.

⁴³ Chubin, S. and Tripp, C., *Iran-Saudi Arabia Relations and Regional Order*, Adelphi Papers, vol.36, no.304 (International Institute of Strategic Studies: London, 1996), pp.9, 71.

зумовлене також конкуруючими національними інтересами двох регіональних держав. Певною мірою фундамент їх суперництва на підґрунті національних інтересів стає зрозумілішим, якщо подивитися на нормалізацію дипломатичних відносин між Ізраїлем і двома близькими союзниками Саудівської Аравії – Бахрейном та ОАЕ – в рамках запропонованих США домовленостей, відомих як Авраамові угоди (*Abraham Accords*)⁴⁴. Є різні погляди на можливість відкриття цими угодами більш мирної ери на Близькому Сході⁴⁵. Але, безсумнівно, вони тісніше згуртують групу держав, які відчують антипатію до Ірану та його регіональних амбіцій.

У 2019р. в районі Перської затоки відбувалися ракетні удари, напади проксі-формувань і посягання на свободу навігації, а також долучення регіональних гравців у війни в Іраку, Сирії та Ємені⁴⁶. На початку 2020р. внаслідок ракетного удару США був вбитий іранський генерал К.Сулєймані (*Qasem Soleimani*), командувач сил Кудс (*Quds*) – підрозділу Корпусу стражів Ісламської революції (*Islamic Revolutionary Guards Corps*)⁴⁷. Він був важливим стратегом іранської політики в Іраку та за його межами. Іран відповів ракетним ударом по двох військових базах, де перебували американські війська. Деякі аналітики і, як повідомлялося, навіть американські посадовці вважали цю реакцію стриманою, яка показувала, що Іран не бажає ескалації⁴⁸. Така відносна стриманість у динаміці конфронтації зберігалася впродовж року.

Побоювання ескалації поновились у березні, коли від рук проіранського збройного угруповання загинули американські та британські військові в Іраку; у відповідь Міністерство оборони США, за повідомленнями, наказало розробити план масштабної кампанії зі знищення цього угруповання. Ці плани наразилися на змішану реакцію американських військових і не були реалізовані⁴⁹.

Ще одним приводом для потенційної ескалації стало вбивство провідного іранського фізика-ядерника д-ра М.Фахрізаде (*Mohsen Fakrizadeh*) у листопаді 2020р. Воно сталося наприкінці року, який позначився рядом вибухів і пожеж у різних районах Ірану. Інциденти відбувалися на ядерному об'єкті в Натанці, де здійснюється збагачення урану, на підприємстві

⁴⁴ Авраамові угоди складаються із загальної декларації (Декларація до Авраамових угод), угоди між Бахрейном та Ізраїлем, угоди між Ізраїлем та Марокко й угоди між Ізраїлем та ОАЕ. Див.: US Department of State, 'The Abraham Accords Declaration', [n.d.]; див. також підрозділ III розділу 6 цього видання.

⁴⁵ Goldberg, J., 'Iran and the Palestinians lose out in the Abraham Accords', *The Atlantic*, 16 Sep. 2020; Egel, D., Efron, S. and Robinson, L., 'Abraham Accords offer historic opportunity to spur Mideast growth', *RAND Blog*, 25 Mar. 2021.

⁴⁶ Загальний огляд подій 2019р. див.: Smith (посилання 5), pp.5-8.

⁴⁷ Crowley, M., Hassan, F. and Schmitt, E., 'US strike in Iraq kills Qasim Suleimani, commander of Iranian forces', *New York Times*, 2 Jan. 2020; Black, I., 'General Qassem Suleimani obituary', *The Guardian*, 5 Jan. 2020.

⁴⁸ Leary, A., Youssef, N.A. and Rasmussen, S.E., 'US and Iran back away from open conflict', *Wall Street Journal*, 9 Jan. 2020. Докладніше див. підрозділ I розділу 6 цього видання.

⁴⁹ Mazetti, M. and Schmitt, E., 'Pentagon order to plan for escalation in Iraq meets warning from top commander', *New York Times*, 27 Mar. 2020.

з виробництва ракет на західній околиці Тегерану та на інших об'єктах (на фабриці, нафтохімічному заводі, військовій базі, електростанціях)⁵⁰.

Не зрозуміло, були вони нещасними випадками чи диверсіями. Іран, однак, швидко поклав відповідальність за вбивство д-ра Фахрзіаде на Ізраїль, так само як він звинувачував Ізраїль в участі у вбивстві чотирьох іранських фізиків-ядерників у 2010-2012рр.⁵¹ Важливість д-ра Фахрзіаде для ядерних досліджень Ірану була добре відома, на неї звертав увагу ще Прем'єр-міністр Ізраїлю Б.Нетаньягу (*Benjamin Netanyahu*) під час резонансної, але суперечливої доповіді про ядерну програму Ірану у квітні 2018р.⁵²

Попри цю серію інцидентів у 2020р., загальної ескалації конфлікту не сталося в жодній частині регіону, де були присутні іранські сили або відчувався іранський вплив. Особливе занепокоєння викликали активне залучення США, так само як Ізраїлю, принаймні в ролі співучасника. Але варто зауважити, що у 2020р. Саудівська Аравія не була активним протагоністом регіональних політичних суперечок, пов'язаних з подібними інцидентами. Така відносна відстороненість Саудівської Аравії може означати, що вона була не зацікавлена загострювати конфронтацію вище за наявну напруженість, зумовлену проксі-війнами, змаганням за регіональний вплив та завжди гарячими словесними баталіями⁵³.

Подібний хиткий баланс між потенційною ескалацією і стриманістю спостерігався також у Північно-Східній Азії. Майже 70 років конфронтації на Корейському півострові після перемир'я 1953р. періодично супроводжувалися інцидентами, пов'язаними з насильством. На цьому фоні програма ядерних озброєнь Північної Кореї викликала серйозну міжнародну стурбованість, що зафіксовано й проаналізовано в різних виданнях *Щорічника СППІ*. У 2018р., після року особливо гарячої риторики між Північною Кореєю і США із взаємними образами керівників цих країн, тривали процеси як міжкорейської розрядки, так і дипломатичних відносин Північної Кореї і США. В їх рамках у м.Кесон, дещо північніше Демілітаризованої зони між двома Кореями, у відремонтованому чотирьохповерховому будинку, зведеному у 2005р. під час попереднього посилення міжкорейських зв'язків і співпраці, відкрився Спільний офіс зв'язку (*Joint Liaison Office, JLO*)⁵⁴. Замість попередньої практики зв'язку за допомогою факсу та спеціальних телефонних ліній Офіс має безпосередньо

⁵⁰ Fazeli, Y., 'Timeline: A look back at recent explosions and fires across Iran', Alarabiya News, 8 July 2020; Hamill-Stewart, C., 'Explosions in Iran: Isolated incidents or acts of sabotage?', *Arab News*, 10 July 2020; 'Iran explosions: Officials deny reports of fresh blast', BBC News, 10 July 2020.

⁵¹ 'Mohsen Fakhrazadeh, Iran's top nuclear scientist, assassinated near Tehran', BBC News, 27 Nov. 2020.

⁵² 'Full text of Netanyahu on Iran deal: "100,000 files right here prove they lied"', *Times of Israel*, 30 Apr. 2018.

⁵³ Подібний аналіз див.: Alaaldin, R., 'Iran will lose the battle, but win the war', Brookings Blog, 1 Dec. 2020; Wintour, P., 'Nervous Saudis try to ease Middle East tensions', *The Guardian*, 9 Jan. 2020.

⁵⁴ Lee, J., 'Hopes rise as two Koreas open liaison office on North's side of border', Reuters, 14 Sep. 2018.

сприяти обговоренням, прискоренню прийняття рішень і врегулюванню спірних питань.

Одна з проблем факсимільного та телефонного зв'язку, який замінив Офіс, полягала в тому, що ці лінії часто зачинялися, коли відносини загострювались. У червні 2020р. сталося щось аналогічне – Північна Корея підірвала будинок, у якому розміщувався Офіс⁵⁵. В Офісі кілька місяців не було персоналу через пандемію *Covid-19*. Стороннім оглядачам складно було чітко пояснити мотиви Північної Кореї, крім як зауважити її роздратування листівками та шоколадним печивом, що їх надсилали з Південної Кореї нібито перебіжчики з Північної Кореї повітряними кульками через кордон⁵⁶. Знищення Офісу навряд чи могло змусити Президента Південної Кореї Мун Чже Іна (*Moon Jae-in*) або Президента США Д.Трампа надати економічну допомогу чи піти на поступки на переговорах, які давно вже зайшли у глухий кут, якщо взагалі ставилася така мета. Це виглядало, скоріше, як явна відмова від діалогу. Існувало певне занепокоєння, що цей крок може спровокувати кризу, яка призведе до подальшого погіршення міжкорейських і американо-північнокорейських відносин з можливим ризиком силових зіткнень. Але у вересні, коли північнокорейські війська відкрили вогонь і вбили південнокорейського посадовця, який перетинав північнокорейські води, керівник країни Кім Чен Ін (*Kim Jong Un*) офіційно вибачився перед південнокорейським Урядом⁵⁷. Хоча надії, породжені початковим покращенням відносин Північної Кореї з Південною Кореєю і США у 2018р., не справдилися, ситуація у 2020р. була не гіршою за повернення до попереднього *status quo* – цю оцінку можна застосувати й до загального огляду інших гарячих геополітичних точок цього року.

Зміна клімату

Фоном, як і попередніми роками, служать зростаючі прогнозні ризики, пов'язані з наслідками зміни клімату. Хоча в деяких колах вплив зміни клімату на проблеми безпеки піддають сумніву, усвідомлення такого зв'язку дедалі більше зростає. Миротворчі операції ООН у Малі та Сомалі, наприклад, уповноважені досліджувати такий зв'язок⁵⁸. Комісія ООН з питань побудови миру (*Peacebuilding Commission*) і Фонд миробудівництва

⁵⁵ Sinh, H. and Smith, J., 'North Korea destroys inter-Korean liaison office in "terrific explosion"', Reuters, 16 June 2020.

⁵⁶ Berlinger, J., Kwon, J. and Seo, Y., 'North Korea blows up liaison office in Kaesong used for talks with South', CNN, 16 June 2020; Davies, G. T. and Tong, Z., 'Expert commentary on current tensions following the destruction of the Inter-Korean Liaison Office', One Earth Future, [June 2020]; Snyder, S.A., 'North Korea's loyalty test and the demolition of inter-Korean relations', Council on Foreign Relations Blog, 18 June 2020.

⁵⁷ Bae, G. and Kwon, J., 'South Korea official shot dead by North Korean troops after crossing border: Seoul', CNN, 24 Sep. 2020; Kwon, J., 'Kim Jong Un apologizes in letter to Seoul for shooting of South Korean official', CNN, 25 Sep. 2020.

⁵⁸ Eklow, K. and Krampe, F., *Climate-related Security Risks and Peacebuilding in Somalia*, SIPRI Policy Paper no.53 (SIPRI: Stockholm, Oct. 2019); Hegazi, F., Krampe, F. and Smith, E.S., *Climate-related Security Risks and Peacebuilding in Mali*, SIPRI Policy Paper no.60 (SIPRI: Stockholm, Apr. 2021).

(*Peacebuilding Fund*) ООН останніми роками також почали досліджувати цей зв'язок⁵⁹. Його вивченням активно займаються також Африканський Союз (АС) і Європейський Союз (ЄС)⁶⁰. Тривають дискусії, які саме політичні форуми найбільш придатні для вивчення такого зв'язку – чи підходить для розв'язання цієї проблеми, наприклад, РБ ООН. Але останні дослідження як сучасних, так і попередніх прикладів показують, що довкілля та природні ресурси ніколи не були відокремлені від пов'язаних з насильством конфліктів і від політики – як місцевої, так і загальносвітової⁶¹. Проблеми нестабільності та небезпеки, спричинені шокуючими наслідками зміни клімату, зрештою неминуче опиняться в порядку денному РБ ООН. Краще бути підготовленими і здатними аналізувати ризики, аніж ні. Заперечення реалій причинно-наслідкових зв'язків на тій підставі, що зміна клімату сама по собі не спричиняє насильницьких конфліктів, не дуже переконує, не останньою чергою тому, що насильницький конфлікт має не одну причину, а є наслідком кількох взаємодіючих факторів. Аргумент щодо зміни клімату та небезпеки полягає не в тому, що це єдина проблема, і не в тому, що вона стосується кожного випадку нестабільності й насильства, але в тому, що в багатьох випадках вона є супутнім чинником. Є багато свідчень того, як наслідки зміни клімату різними шляхами призводять до насильницького конфлікту⁶². Це не повне обґрунтування, але без врахування цього, воно часто є неповним.

Виходячи з узагальнення баз даних Всесвітньої метеорологічної організації, 2020р. повторив температурний рекорд 2016р., починаючи з 1850р.⁶³ Загалом у 2014-2020рр. зафіксовано сім найспекотніших років. У дослідженні, оприлюдненому в лютому 2020р., виходячи з кліматичних даних за період до 2018р., з імовірністю понад 99% прогнозується, що більшість років з 2019р. по 2028р. стануть 10 найспекотнішими роками в

⁵⁹ Krampe, F. and Sherman, J., 'The Peacebuilding Commission and climate-related security risks: A more favourable political environment?', SIPRI-IPI Insights on Peace and Security no.2020/9, Sep. 2020.

⁶⁰ Aminga, V., 'Policy responses to climate-related security risks: The African Union', SIPRI Background Paper, May 2020; Aminga, V. and Krampe, F., 'Climate-related security risks and the African Union', SIPRI Policy Brief, May 2020; Bremberg, N., 'EU foreign and security policy on climate-related security risks', SIPRI Policy Brief, Nov. 2019; Remling, E. and Barnhoorn, A., 'A reassessment of the European Union's response to climate-related security risks', SIPRI Insights on Peace and Security no.2021/2, 19 Mar. 2021.

⁶¹ Krampe, F., Hegazi, F., and VanDeveer, S.D., 'Sustaining peace through better governance: Three potential mechanisms for environmental peacebuilding', *World Development*, vol.144 (Aug. 2021).

⁶² Van Balen, S. and Mobjork, M., 'Climate change and violent conflict in East Africa: Integrating qualitative and quantitative research to probe the mechanisms', *International Studies Review*, vol.20, no.4 (Dec. 2018); Mobjork, M., Krampe, F. and Tarif, K., 'Pathways of climate insecurity: Guidance for policymakers', SIPRI Policy Brief, Nov. 2020.

⁶³ World Meteorological Organization (WMO), '2020 was one of three warmest years on record', Press release, 15 Jan. 2021; слід зауважити, що за деякими даними, 2020р. був трохи прохолоднішим за 2016р. Див. також: US National Aeronautics and Space Administration (NASA), '2020 tied for warmest year on record, NASA analysis shows', Press release no.21-005, 14 Jan. 2021. Слід мати на увазі, що тоді як ВМО бере 1850р. за базовий для температурних даних, НАСА бере за базовий 1880р.; див.: 'Why does the temperature record shown on your "Vital Signs" page begin at 1880?', NASA Global Climate Change: Vital Signs of the Planet, [n.d.].

історії⁶⁴. Тобто зміна клімату, викликана нагрівом атмосфери, спричиненим, своєю чергою, викидом газів – особливо діоксиду вуглецю та метану – триває швидкими темпами. Наслідками цього стали ряд екстремальних погодних явищ 2020р., включно із, зокрема, жакливими лісовими пожежами в Австралії, Каліфорнії і Сибіру, а також безпрецедентно теплі температури в Арктиці та Антарктиці⁶⁵. Без коригувальних дій з усунення причин зміни клімату в довгостроковій перспективі та її негативного впливу в короткостроковій перспективі, подальші наслідки будуть відчуватися і у сфері безпеки. Як і завжди, без дій і зміни курсу безпекова ситуація наприкінці 2020-х і у 2030-х роках у деяких країнах і регіонах може стати некеруваною.

II. Пандемія *Covid-19*

Ця складна безпекова ситуація у світі є елементом міжнародного політичного фону, на якому слід розглядати пандемію *Covid-19*. До кінця 2020р. хворобу перенесли близько 82 млн. осіб, а зафіксована кількість смертей склала приблизно 1,8 млн.⁶⁶ Є підстави вважати ці цифри дуже заниженими, враховуючи, зокрема, численні недоліки систем тестування та обліку в різних країнах, а також різні методи реєстрації захворювань. За однією з оцінок, могли бути інфіковані на 500 млн. осіб більше, ніж зафіксовано, а кількість неврахованих смертей може вимірюватися сотнями тисяч⁶⁷.

Пандемія стала, тією чи іншою формою, спільним випробуванням для всього світу. Швидкість поширення інфекції шокувала більшість людей і багато урядів. На віртуальному саміті *G20* у березні 2020р. Генеральний секретар ООН А.Гутерреш зауважив, що впродовж трьох місяців було зареєстровано 100 тис. підтверджених випадків інфекції, але наступні 100 тис. випадків були зареєстровані у наступні 12 днів, ще 100 тис. – у наступні чотири дні, й четверті 100 тис. – лише за 36 годин⁶⁸. Розуміння експонентного поширення інфекції може допомогти оцінити тиск, під яким перебували відповідні керівники, та визнати неминучість помилок в оцінках. Однак не в усіх країнах захворюваність росла експонентно⁶⁹.

⁶⁴ National Centers for Environmental Information, 'More near-record warm years are likely on horizon', News, 14 Feb. 2020 (updated 29 Jan. 2021).

⁶⁵ Watts, J., 'Floods, storms and searing heat: 2020 in extreme weather', *The Guardian*, 30 Dec. 2020.

⁶⁶ World Health Organization (WHO), 'Covid-19 weekly epidemiological update–29 Dec. 2020', Emergency Situational Update, 29 Dec. 2020; WHO, 'WHO coronavirus disease (Covid-19) dashboard', [n.d.]. Про подробиці поширення пандемії *Covid-19* та основні події 2020р. див. підрозділ I розділу 12 і додаток В цього видання.

⁶⁷ 'The year when everything changed', *The Economist*, 19 Dec. 2020.

⁶⁸ UN Secretary-General, 'Remarks at G20 virtual summit on the Covid-19 pandemic', Speech, 26 Mar. 2020.

⁶⁹ Komarova, N.L., Schang, L.M. and Wodarz, D., 'Patterns of the Covid-19 pandemic spread around the world: Exponential versus power laws', *Journal of the Royal Society Interface*, vol.17, no.170 (30 Sep. 2020).

Інші серйозні наслідки пандемії проявилися у збільшенні психологічного навантаження та домашнього насильства. Пандемія завадила наданню послуг психіатричної допомоги у 93% країн, тоді як попит на ці послуги збільшився⁷⁰. Дослідження впливу *Covid-19* у країнах із середнім і низьким рівнями доходу засвідчило, що пандемія спричиняє потужний психологічний стрес та ознаки посилення психічних розладів⁷¹. Американське дослідження виявило, що понад 40% дорослих у США скаржилися на симптоми занепокоєння чи депресії під час пандемії – це майже в 4 рази більше, ніж у I половині 2019р., – що сприяло посиленню її наслідків та, відповідно, економічній рецесії⁷². Вплив пандемії на повсякденне життя спостерігався також у повідомленнях про зростання домашнього та гендерного насильства в таких країнах, як Аргентина, Велика Британія, Зімбабве, Канада, Кенія, Кіпр, Колумбія, Німеччина, ПАР, Сінгапур, США і Франція⁷³. Це зростання склало від 25% в Аргентині до понад 200% в Боготі (Колумбія) і деяких районах Кенії. Навряд чи це єдині країни, які мали такий досвід.

Як зазначено вище, загальний огляд СПІРІ засвідчує обмежений прямий вплив *Covid-19* на перебіг конфліктів у 2020р. Тим не менш, пандемія суттєво вплинула на конфлікти, мир і безпеку. Найочевидніший зв'язок полягає у більшому впливі *Covid-19* на країни, які й без того переживали насильницькі конфлікти. У Ємені неурядові організації (НУО) повідомляли, як *Covid-19* загострив і без того тяжку гуманітарну кризу⁷⁴. Лівія, за повідомленнями, зіткнулась із такими самими важкими наслідками *Covid-19*, оскільки насильницький конфлікт зруйнував колись вражаючу систему охорони здоров'я країни⁷⁵. Того самого та з тієї самої причини можна чекати в Сирії⁷⁶. Порівняльні дослідження залишають мало сумнівів щодо очевидного висновку: насильницький конфлікт підриває ефективність і повноту медичних послуг для всього населення⁷⁷. Тобто можна чекати, що насильницький конфлікт погіршить наслідки *Covid-19*.

Пандемія також спричиняє потужний економічний ефект, що, своєю чергою, матиме соціальні, гуманітарні та, можливо, безпекові наслідки. У 2020р.

⁷⁰ World Health Organization (WHO), 'Covid-19 disrupting mental health services in most countries, WHO survey', WHO News, 5 Oct. 2020.

⁷¹ Kola, L. et al., 'Covid-19 mental health impact and responses in low-income and middle-income countries: Re-imagining global mental health', *Lancet Psychiatry*, 24 Feb. 2021.

⁷² Panchal, N. et al., 'The implications of Covid-19 for mental health and substance use', Kaiser Family Foundation (KFF) Issue Brief, 10 Feb. 2021.

⁷³ UN Women, 'Covid-19 and ending violence against women and girls', EVAW Covid-19 Brief, 2020; Taub, A., 'A new Covid-19 crisis: Domestic abuse rises worldwide', *New York Times*, 6 Apr. 2020; Janetsky, M., 'Violence against women up amid Latin America Covid-19 lockdowns', *Al Jazeera*, 20 Apr. 2020; Mlambo, N., 'Africa: Triple threat-conflict, gender-based violence and Covid-19', *allAfrica*, 26 Apr. 2020.

⁷⁴ 'A tipping point for Yemen's health system: The impact of Covid-19 in a fragile state', ReliefWeb, 23 July 2020.

⁷⁵ 'ONE UN supporting Libya to tackle Covid-19', ReliefWeb, 2 Dec. 2020.

⁷⁶ Li, G., 'Hospital bombings destroy Syria's health system', *Health and Human Rights Journal Blog*, 11 May 2017.

⁷⁷ Chol, C., Cumming, R.G. and Negin, J., 'The impact of war on health systems and maternal mortality in sub-Saharan Africa: A quantitative analysis of 49 countries', Unpublished paper, ResearchGate, July 2019.

світова економіка скоротилась; економічне виробництво не зменшилося лише у 20 країнах, впадши в усіх економічно потужних державах, крім Китаю⁷⁸. Зайнятість, споживання, колективна та індивідуальна поведінки змінилися внаслідок локдаунів та менш суворих заходів, які визначали повсякденне життя: обмежилося пересування навіть на місцевому рівні, частково чи повністю закрилися школи та університети, припинили діяльність театри, стадіони та інші центри культурного життя. Пандемія тиснула на зарплати – або уповільнивши їх зростання, або спричинивши їх скорочення, – у 2/3 країн, про які є офіційні дані⁷⁹. За оцінкою, у 2020р. вона призвела до зuboжіння близько 120 млн. осіб, перекресливши 30 років успіхів у подоланні бідності⁸⁰. Перші оцінки за 2021р. дозволяють очікувати подальшого поширення бідності впродовж другого року пандемії, хоч і в значно меншому масштабі⁸¹.

Проте, є й ті, хто виграв. Пандемія прискорила запровадження цифрових технологій у компаніях. В одному аналізі зазначено, що зміни, які потребували кількох років, відбувалися впродовж кількох місяців⁸². Гнучким компаніям, здатним знаходити технічні таланти й пристосовувати власні моделі менеджменту та відносин з клієнтами й покупцями, це дає величезні можливості для зростання комерційної діяльності і прибутку акціонерів. Не в усіх, однак, перспективи є такими райдушними. *Covid-19* може тривати довго, зберігатимуться побоювання нової пандемії; в одному з досліджень зазначалося, що компанії пристосовуватимуться до цього ризику, тож деякі види діяльності, товари та послуги можуть подорожчати й вважатимуться більш ризикованими, що прискорить наявну тенденцію до автоматизації некваліфікованої праці та персональних послуг⁸³. Такий вплив на ринок праці вже посилює економічну та соціальну нерівності у багатьох країнах.

Дослідники щонайменше останні 20 років активно обговорюють, чи сприяє нерівність збройному конфлікту, як саме, і яка саме нерівність – вертикальна (суспільні класи) чи горизонтальна (соціальні групи, зокрема, етнічні) – сприяє більше⁸⁴. Проблема частково полягає в тому, що не існує зручного та повного пояснення ролі будь-якого з таких факторів, як нерівність, бідність, доступ до землі, зміна клімату, врядування у спричиненні

⁷⁸ Jones, L., Palumbo, D. and Brown, D., 'Coronavirus: How the pandemic has changed the world economy', BBC News, 24 Jan. 2020.

⁷⁹ International Labour Organization (ILO), *Global Wage Report 2020-21: Wages and Minimum Wages in the Time of Covid-19*, ILO Flagship Report (ILO: Geneva, Feb. 2020), chapter 3.

⁸⁰ Lakner, C. et al., 'Updated estimates of the impact of Covid-19 on global poverty: Looking back at 2020 and the outlook for 2021', Data Blog, World Bank, 11 Jan. 2021; Beaumont, P., 'Decades of progress on extreme poverty now in reverse due to COVID', *The Guardian*, 3 Feb. 2021.

⁸¹ Lakner et al. (посилання 80).

⁸² McKinsey & Company, 'How Covid-19 has pushed companies over the technology tipping point and transformed business forever', Survey, 5 Oct. 2020.

⁸³ Stiglitz, J., 'Conquering the great divide', *Finance and Development*, Sep. 2020.

⁸⁴ Див., зокрема: Baghat, K. et al., *Inequality and Armed Conflict: Evidence and Data*, Peace Research Institute Oslo (PRIO) Background Report (PRIO: Oslo, 12 Apr. 2017).

конфліктів⁸⁵. Питання насправді полягає в тому, чи дійсно всі окремі фактори взаємодіють між собою та як саме, створюючи для збройного конфлікту сприятливе підґрунтя, на якому угруповання та їх лідери прагнуть досягти політичних цілей силовими засобами. Відбувається це в різних випадках неоднаково⁸⁶. Якщо подивитися з цієї точки зору, то тенденція до збільшення нерівності створює постійний ризик конфлікту. Цей ризик посилюють шокуючі економічні наслідки пандемії, тиск якої, своєю чергою, загострюється наслідками зміни клімату.

Подібні обговорення відбуваються в рамках досліджень взаємозв'язку між демократією і збройним конфліктом. Прийнято вважати, що зрілі демократії є внутрішньо миролюбнішими за авторитарні, напівдемократичні та перехідні держави⁸⁷. Оскільки стан демократії є важливим, хоч і не є єдиним визначальним чинником причинно-наслідкових зв'язків, викликає стурбованість зафіксоване у 2020р. погіршення якості демократії, яке надто часто виправдовують реагуванням на пандемію⁸⁸.

Через усталені й добре зрозумілі канали причинно-наслідкових зв'язків – зростання нерівності й погіршення якості демократії – пандемія потрапляє в поле зору досліджень миру, конфліктів і безпеки. Кількість збройних конфліктів має тенденцію до зростання впродовж 2-3 років після великих економічних потрясінь. Серед прикладів: нафтова криза початку-середини 1970-х років, азійська фінансова криза 1997р. та світова фінансова криза 2008-2009рр.⁸⁹ Поширення збройних конфліктів на початку 1990-х років частково пов'язане з аналогічним потрясінням – розвалом Радянського Союзу, але картину ускладнюють інші впливи, включно з ширшими аспектами завершення холодної війни і спробами прискореної демократизації у різних частинах світу. Отже, є міцні підстави для висновку, що ерозія добробуту людей, яку спричиняє не лише пандемія, але й неадекватна урядова та міжнародна реакція на неї, є викликом для безпеки в широкому розумінні.

Такі недоліки проявляються в запереченні ризику захворювання, яке в різні часи яскраво демонстрували президенти Бразилії Болсонару та Танзанії Магуфулі, а також у систематичному нехтування ризиком та захопленні бездіяльності Президентом США Д.Трампом⁹⁰. Проявляються вони

⁸⁵ Корисне дослідження різних причинно-наслідкових концепцій, зокрема, в науковій літературі, де підкреслюється важливість багатовимірного підходу, див.: Herbert, S., *Conflict Analysis*, GSDRC Topic Guide (GSDRC, University of Birmingham: Birmingham, May 2017).

⁸⁶ Див., зокрема: Bartusevicius, H., 'The inequality-conflict nexus re-examined: Income, education and popular rebellions', *Journal of Peace Research*, vol.51, no.1 (2014).

⁸⁷ Огляд літератури 20-річної давнини на підтримку цього висновку див., зокрема: Soderberg, M. and Ohlson, T., *Democratisation and Armed Conflicts* (Sida: Stockholm, Apr. 2003); новіший огляд з фактично таким само висновком див.: Hegre, H., 'Democracy and armed conflict', *Journal of Peace Research*, vol.51, no.2 (2014).

⁸⁸ Global democracy has a very bad year: The pandemic caused an unprecedented rollback of democratic freedoms in 2020', *The Economist*, 2 Feb. 2021; V-Dem Institute, *Automatization Turns Viral: Democracy Report 2021* (V-Dem Institute, University of Gothenburg: Gothenburg, 2021).

⁸⁹ Див. тенденції конфліктів, зафіксовані Уппсальською програмою збору даних про конфлікти (посилання 8).

⁹⁰ Watson, K., 'Coronavirus: Brazil's Bolsonaro in denial and out on a limb', BBC News, 29 Mar. 2020; Duncan, E.S., 'Tanzania's layered COVID denialism', *Reinventing Peace*, 11 Sep. 2020; Hamblin, J., 'Trump's pathology is now clear', *The Atlantic*, 31 Oct. 2020.

також у невідповідності до реагування. Цікаво порівняти першу реакцію Південної Кореї і США, оскільки в обох країнах перші випадки *Covid-19* були зафіксовані 20 січня 2020р.⁹¹ Протягом тижня влада Південної Кореї залучила 20 комерційних компаній для швидкої розробки тесту на вірус, що доповнювалося систематичним відстеженням інфекції і карантинном для захворілих. Натомість Уряду США знадобилося шість тижнів, щоб почати розробку тесту; на той час інфекція вже охопила всю країну.

У США різко критикували ліквідацію підрозділу Глобальної медичної безпеки та біозахисту (*Global Health Security and Biodefense*) в Раді національної безпеки (РНБ, *National Security Council, NSC*). Цей підрозділ, створений Адміністрацією Б.Обами після оцінки наслідків епідемії Еболи, ліквідували, а значну частину його персоналу перевели у 2018р. до більш крупного підрозділу. Спалахнули міжпартійні суперечки про те, чи не зумовила ця зміна меншу готовність США до пандемії⁹². Докази того, що реорганізація негативно вплинула на готовність, не є очевидними, але показники роботи Адміністрації США у 2020р., схоже, підтверджують висновок доповіді від листопада 2019р. про те, що США “страшенно неготові” до пандемії⁹³. Уряд США був не єдиним у свідомому уникненні планування на випадок пандемії. У Великій Британії, наприклад, навчання 2016р. за участю всіх відомств національного Уряду, Національної служби охорони здоров’я та місцевих органів влади виявило значні недоліки у британському плануванні протидії на випадок пандемії, але для їх усунення нічого не було зроблено⁹⁴.

Без сумніву, суперечки стосовно реагування на пандемію і підготовки до наступної продовжаться. Дані за 2020р. свідчать, що стійкість до пандемії є питанням людської безпеки⁹⁵. Ризик пандемії та реагування на неї слід розглядати крізь призму політики та враховувати під час формування політики в галузі медицини, вакцинації та охорони здоров’я. Одним із перших рішень нової Адміністрації Дж.Байдена на цю тему в січні 2021р. стало визнання цієї реальності в меморандумі з питань національної безпеки і призначення попереднього керівника підрозділу біозахисту в РНБ очільником реформованого підрозділу⁹⁶.

⁹¹ Pilkington, E. and McCarthy, T., ‘The missing six weeks: How Trump failed the biggest test of his life’, *The Guardian*, 28 Mar. 2020.

⁹² Dozier, K. and Bergengruen, V., ‘Under fire for coronavirus response, Trump officials defend disbanding pandemic team’, *TIME*, 19 Mar. 2020; ‘Partly false claim: Trump fired entire pandemic response team in 2018’, Reuters, 25 Mar. 2020; Heinrichs, R.L., ‘The truth about the National Security Council’s pandemic team’, Hudson Institute, 1 Apr. 2020.

⁹³ Morrison, J.S., Ayotte, K. and Gerberding, J., *Ending the Cycle of Crisis and Complacency in US Global Health Security*, Center for Strategic & International Studies (CSIS) Commission Report (CSIS: Washington, DC, 20 Nov. 2019).

⁹⁴ Sinclair, I. and Read, R., “‘A national scandal’: A timeline of the UK Government’s woeful response to the coronavirus crisis”, *Byline Times*, 11 Apr. 2020.

⁹⁵ United Nations, Trust Fund for Human Security, ‘What is human security?’, [n.d.].

⁹⁶ White House, ‘United States global leadership to strengthen the international Covid-19 response and to advance global health security and biological preparedness’, National Security Memorandum no.1, 21 Jan. 2021; Hunnicutt, T., ‘Biden names pandemic official to new national security team’, Reuters, 8 Jan. 2021.

III. Вибори у США

Результат президентських виборів у США 2020р. призвів до усунення американської адміністрації, котра систематично ігнорувала багато елементів міжнародної системи, що її допомагали будувати попередні адміністрації обох партій, і яка була корисною для США та послідовно змінюваних урядів кілька десятиліть. Зокрема, Адміністрація Д.Трампа вийшла з ряду двосторонніх і багатосторонніх договорів, призупинила фінансування ВООЗ, відмовилася від переговорів про зону вільної торгівлі в Тихоокеанському регіоні та послабила Світову організацію торгівлі (COT, *World Trade Organization, WTO*) шляхом відмови в узгодженні призначень на ключові посади⁹⁷. Характерною рисою міжнародної системи останніми роками було те, що жодна з трьох великих держав – Китай, Росія і США – не прагнула дотримання існуючого міжнародного порядку⁹⁸. Кожна з них кон'юнктурно і прагматично підходила до норм, зобов'язань і участі в міжнародних організаціях. Це було пов'язано зі зростанням небезпеки та ризиків на фоні дедалі більш токсичних міжнародних відносин. Міжнародне значення результатів виборів у США і зміни адміністрації, відповідно, виходить за рамки звичайного.

Оцінка можливої значущості заміни Адміністрації Д.Трампа налаштованою на міжнародну співпрацю Адміністрацією Дж.Байдена потребує, однак, урахування тонших нюансів з кількох причин. Головна причина полягає у масштабі нагальних завдань. Адміністрації Дж.Байдена доведеться приділити чимало часу, енергії, ресурсів і політичного капіталу розв'язанню складних і болісних внутрішніх проблем. До їх числа належать постпандемійна економіка, освіта та охорона здоров'я, глибокий соціальний поділ у США та імміграційна політика. Крім того, нова Адміністрація змушена розв'язувати міжнародні проблеми, включно з підготовкою до наступної пандемії, зміною клімату, міжнародним розвитком, торгівлею та перебудовою системи контролю над озброєннями. З незначною більшістю в Палаті представників і поділенням Сенатом це є складним завданням для Адміністрації, ще навіть до того, як неочікувані події і кризи почнуть відволікати її увагу. З цього, безумовно, випливає, що інші уряди мають активізувати власну участь у міжнародних організаціях. Вони продовжують діяти, можливо, з гідною подиву ефективністю, але де в чому потрібне вдосконалення. США не можуть успішно зробити це самі, та це й не було б добре для міжнародної системи. Керівництво цими зусиллями має бути спільним, інакше успіх буде обмеженим.

⁹⁷ Amirfar, C. and Singh, A., 'The Trump administration and the "unmaking" of international agreements', *Harvard International Law Journal*, vol.59, no.2 (summer 2018); Council on Foreign Relations, 'Trump's foreign policy moments, 2017-2020', [n.d.]; Swanson, A., 'Trump cripples WTO as trade war rages', *New York Times*, 8 Dec. 2019.

⁹⁸ Сміт Д. "Вступ: Міжнародна стабільність і безпека людини у 2018р." – Щорічник СППІ 2019, підрозділ IV розділу 1; Сміт Д. (посилання 5), підрозділ IV розділу 1.

США сьогодні є не єдиною наддержавою, як це було у 1990-х роках. Економічне зростання Китаю за 40 років, починаючи з 1980р., робить його торговим партнером №1 для більшої кількості країн, ніж США⁹⁹. Економічна вага Китаю підкріплюється дедалі потужнішими збройними силами, зростанням політичної і дипломатичної ваги. Зокрема, у країнах Африки його дипломатія стає дедалі більш ефективною. Китай не лише інвестував в Африку, але й надавав допомогу в розвитку такого масштабу, що став третім найбільшим донором в Африці після США та ЄС¹⁰⁰. У 2020р. він успішно провів саміт з питань пандемії за участю 13 африканських лідерів, тоді як ЄС мав складнощі з підготовкою власного подібного саміту¹⁰¹. Повернення на міжнародну арену США, налаштованих на міжнародну співпрацю, не відновить *status quo*, яким він був до Д.Трампа, оскільки світ змінився і продовжує змінюватись, але іншими шляхами. Ні Адміністрація Дж.Байдена, ні союзники США, ні їх опоненти вже не зможуть діяти так, ніби гегемонія США зберігається, як у 1990-х роках.

Немає особливих підстав вважати, що світова політика швидко стане менш конфронтаційною¹⁰². У США недовіра до амбіцій Китаю за часів Д.Трампа охопила обидві партії. Стосовно Росії Адміністрація демократів, імовірно, буде більш критичною і жорсткою, ніж Адміністрація Д.Трампа, через свідчення впливу Росії на президентські вибори у США 2016р.¹⁰³ Крім того, підхід Адміністрації Дж.Байдена передбачає зміцнення союзницьких відносин США та подолання поділів, створених політикою і риторикою Адміністрації Д.Трампа. Китай і Росія, імовірно, протидіятимуть такому підходу як безпосередньо, так і опосередковано. З очевидних політичних причин, обидві ці держави віддають перевагу фрагментації західної системи союзів. Тому, хоча від Адміністрації Дж.Байдена можна чекати пошуку спільного розв'язання великих міжнародних проблем набагато більше, ніж від Адміністрації Д.Трампа, вона й надалі стикатиметься і формуватиме ставлення двох інших великих держав і їх союзників, яке не сприятиме співпраці.

Можливо, головною причиною відзначити обмежену значимість результату президентських виборів у США 2020р. є те, що прощання з Адміністрацією Д.Трампа не означає погребального дзвону для її політики та позицій. Що здається парадоксом спостерігачам за межами (і часто в межах) США – заперечення міжнародної системи, вигідної США, – для багатьох американських виборців є просто відстоюванням законних інтересів США. Недовіра до союзів має у США тривалу історію. Застережень Президента Дж.Вашингтона (*George Washington*) проти “постійного альянсу

⁹⁹ ‘How to deal with China’, *The Economist*, 7 Jan. 2021.

¹⁰⁰ Calabrese, L. et al., ‘FOCAC 2018: Top takeaways from the China-Africa summit’, ODI, 6 Sep. 2018.

¹⁰¹ Bilal, S. and Tadesse, L., ‘The China-Africa summit on Covid-19: Geopolitical and economic considerations’, ECDPM Blog, 22 June 2020.

¹⁰² Wright, R., ‘Biden faces more aggressive rivals and a fraying world order’, *New Yorker*, 18 Jan. 2021.

¹⁰³ Mueller, R.S., *Report on the Investigation into Russian Interference in the 2016 Presidential Election* (US Department of Justice: Washington, DC, Mar. 2019).

з будь-якою частиною закордонного світу” та Президента Т.Джефферсона (*Thomas Jefferson*) проти “обтяжливих альянсів” дотримувалися 165 років після Війни за незалежність¹⁰⁴. Тоді, крім договору з Францією часів війни за незалежність, США не створювали міжнародних союзів¹⁰⁵. Коли прийшла Адміністрація Д.Трампа, США мали союзні відносини з 54 державами¹⁰⁶. Ностальгія за відстороненістю ніколи не зникала надовго з американської політики, і один з аналітиків помітив дрейф “у центрі політичної гравітації” від норми активного інтернаціоналізму після 1945р. “в бік чогось ближчого до ізоляціонізму”¹⁰⁷.

Результати виборів є очевидними, але їх значення – не зовсім. Факти, як би їх не заперечували у США, не викликають сумніву. Події після завершення голосування привернули таку увагу, що багато оглядачів забули про результат. Це не дуже дивує, з огляду на жалюгідну виставу діючого на той момент високопосадовця, який превентивно скаржився на фальсифікацію виборів, натомп, що оточив виборчі дільниці, щоб вплинути на результат, низку безпідставних позовів (усі – підтримані багатьма поважними законодавцями), і кульмінацію подій 6 січня 2021р., коли напіворганізований натомп, явно підбурений ще діючим Президентом, штурмував будинок американського Капітолію, щоб зірвати ухвалення результату Сенатом.

Обидва кандидати на президентських виборах 2020р. набрали більше голосів, ніж будь-хто з попередніх президентських кандидатів. Дж.Байден переміг більшістю у 7 млн. голосів; він отримав 51,3% голосів, проти 46,9% у Д.Трампа – явна перевага, але не приголомшлива¹⁰⁸. У Колегії виборщиків перевага Дж.Байдена склала 306 до 232, що лише трохи відрізняється від більшості (304 на 227), яку здобув Д.Трамп у 2016р.¹⁰⁹ Так само, як і перемога Д.Трампа у 2016р., успіх Дж.Байдена у 2020р. стався завдяки кільком важким перемогам у “хитких штатах”; у деяких – всупереч очікуванням обох сторін¹¹⁰. Тобто перемога Дж.Байдена була далеко нелегкою. Виборча система не зміниться, загальна політика й підхід Д.Трампа залишаються популярними, а кандидат, який представлятиме їх, може виграти майбутні президентські вибори.

Президентство Д.Трампа кидає довгу тінь на нову Адміністрацію, яка має протилежні підходи до багатьох питань на міжнародній арені. У міжнародних партнерів США, у союзників, а також у тих, хто ставиться до США менш дружньо, залишаються питання про стабільність американської політики

¹⁰⁴ Fromkin, D., ‘Entangling alliances’, *Foreign Affairs*, vol.48, no.4 (July 1970).

¹⁰⁵ Beckley, M., ‘The myth of entangling alliances’, *War on the Rocks*, 9 June 2015.

¹⁰⁶ US Department of State, ‘US collective defense arrangements’, [n.d.].

¹⁰⁷ Kirshner, J., ‘Gone but not forgotten: Trump’s long shadow and the end of American credibility’, *Foreign Affairs*, vol.100, no.2 (Mar./Apr. 2021).

¹⁰⁸ Lindsay, J.M., ‘The 2020 election by the numbers’, *Council for Foreign Relations Blog*, 15 Dec. 2020.

¹⁰⁹ National Archives, ‘2020 Electoral College results’ (updated 16 Apr. 2021); National Archives, ‘2016 Electoral College Results’ (updated 11 Jan. 2021).

¹¹⁰ Allen, J. and Parnes, A., *Lucky: How Joe Biden Barely Won the Presidency* (Random House: New York, 2021), chapter 20.

та надійність слів і зобов'язань. Відтоді, як Дж.Байден був оголошений Президентом, багато що змінилось, але завдання є складними, можливості – обмеженими, а політика – мінливою. Ці невизначеності можуть лише підкреслити важливість зміцнення міжнародного співробітництва.

VI. Міжнародне співробітництво

21 вересня 2020р. Генеральна Асамблея (ГА) ООН відзначила 75 річницю ООН декларацією, яка, визнаючи “моменти розчарування”, заохочувала повернутися до фундаментальних цілей і норм ООН¹¹¹. Попри перипетії останніх п'яти років, багато інститутів міжнародного співробітництва залишилися дієздатними, пропонуючи основу для того, щоб міжнародні відносини були максимально мирними і сприятливими для добробуту людей. Ця основа кілька років не використовувалася повною мірою, але й не зазнала непоправної шкоди. У вересні 2015р. ООН затвердила Порядок денний 2030 (*Agenda 2030*) з його 17 Цілями сталого розвитку (*Sustainable Development Goals, SDG*)¹¹². Порядок денний 2030 залишається важливим проявом прагнення людського прогресу та, маючи 169 конкретних завдань, пропонує критерії для оцінки економічного й соціального розвитку, в т.ч. в царині безпеки та миру. Обмежений прогрес у досягненні більшості цілей спостерігався до 2020р., коли спалахнула пандемія *Covid-19*, дуже ускладнивши ці завдання¹¹³. Але з Порядком денним 2030 та Цілями сталого розвитку загальносвітова розмова про вибір шляху – під час відновлення країни після пандемії *Covid-19* – має принаймні спільну основу, від якої можна відштовхнутися.

Не менш важливою є Паризька угода (*Paris Agreement*), укладена у грудні 2015р. на саміті з питань зміни клімату – офіційно, на 21 Конференції Сторін (*Conference of Parties, COP*) Рамкової конвенції ООН з питань зміни клімату (*United Nations Framework Convention on Climate Change, UNFCCC*)¹¹⁴. Вона створила основу для дій зі зменшення викидів парникових газів та адаптації до неминучих наслідків зміни клімату від попередніх викидів. Наближення до цих цілей – хоч і встановлених рішеннями окремих держав як національно визначені внески (*nationally determined contributions*), – було обмеженим. Згідно з Паризькою угодою, цілі національно визначених внесків мають періодично підвищуватися, тобто ставати більш вимогливими. Саміт з амбітних завдань у зв'язку зі зміною клімату (*Climate Ambition Summit*), проведений у грудні 2020р. як своєрідна заміна *COP26*, яку було відкладено через пандемію *Covid-19*, зібрав 75 голів урядів. Це була можливість заявити про підвищені цілі деяких національно визначених внесків. На зустрічі або безпосередньо перед нею 27 урядів анонсували

¹¹¹ UN General Assembly Resolution 75/1, 21 Sep. 2020.

¹¹² United Nations, Sustainable Development Goals, ‘The sustainable development agenda’, [n.d.].

¹¹³ United Nations, Sustainable Development Goals, ‘Sustainable Development Goals report’, [n.d.].

¹¹⁴ United Nations, Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), ‘COP 21’, [n.d.].

підвищення національно визначених внесків, а ЄС оприлюднив колективні національно визначені внески держав-членів. Секретаріат *UNFCCC* підрахував, що ці зобов'язання разом з іншими, що очікувалися на початку 2021р., означають, що країни, на які припадає близько 65% світових викидів вуглецю та 70% світової економіки, зобов'язались у майбутньому досягти нульових вуглецевих викидів¹¹⁵. Згідно з незалежним аналізом, оголошені на цей час цілі та зобов'язання будуть недостатніми для досягнення мети – обмеження глобального потепління до 2°C, а нинішня політика ще менш відповідає досягненню цієї мети¹¹⁶.

Рік, що почався увагою світу до поширення лісових пожеж в Австралії, закінчився збереженням складнощів у досягненні стійкого та дієвого міжнародного розуміння нагальності кліматичної кризи. Але організаційна основа співробітництва урядів для досягнення відповідних амбітних цілей існує й досі.

Аналогічно контролю над озброєннями і врегулюванню ситуації у найнебезпечніших потенційних гарячих точках світу, організаційна основа ООН, РБ, її ключових органів та агентств продовжувала діяти і була готова до використання. Дійсно, завдання контролю над озброєннями суттєво ускладнилися через подальший технічний прогрес, а також вплив суперництва та боротьби за власну вигоду, а під час врегулювання криз і посередництва у конфліктах – ще й тому, що неминуче стає важче розв'язувати антагонізми, залишені без “лікування”.

Найважливішим на початку 2021р. може бути зміцнення та реанімація звичних процедур міжнародного співробітництва у ключових міжнародних організаціях, таких як ВООЗ і СОТ. Шляхи взаємодії між урядами та організація роботи міжурядових органів у звичайних умовах значною мірою визначають, чи зможуть вони співпрацювати в умовах кризи та як саме. Політичні суперечки про відповідальність за походження нового вірусу, який поширює хворобу *Covid-19*, що тривали протягом 2020р., були симптомами недуги міжнародного політичного організму, що потребує уваги та опіки. Які б міжнародні проблеми не вирішувались, здорова політична організація з міцними нормами співробітництва є передумовою ефективних дій.

¹¹⁵ UNFCCC, ‘Climate Ambition Summit builds momentum for COP26’, Press release, 12 Dec. 2020.

¹¹⁶ Climate Action Tracker, ‘New momentum reduces emissions gap, but huge gap remains – analysis’, Press release, 23 Apr. 2021.

Частина I. Збройні конфлікти та їх врегулювання у 2020р.

**Розділ 2. Події у світі у сферах збройних конфліктів,
мирних процесів і миротворчих операцій**

**Розділ 3. Збройні конфлікти та мирні процеси на
американському континенті**

**Розділ 4. Збройні конфлікти та мирні процеси
в Азії та Океанії**

Розділ 5. Збройні конфлікти та мирні процеси в Європі

**Розділ 6. Збройні конфлікти та мирні процеси на
Близькому Сході та в Північній Африці**

**Розділ 7. Збройні конфлікти та мирні процеси в
Субекваторіальній Африці**

2. Події у світі у сферах збройних конфліктів, мирних процесів і миротворчих операцій

Загальний огляд

У цьому розділі описані загальні події у 2020р., що стосуються збройних конфліктів і мирних процесів (докладний регіональний аналіз див. у розділах 3-7), а також глобальні та регіональні тенденції та події під час багатосторонніх миротворчих операцій.

У підрозділі I розглядаються визначення та окремі головні риси й наслідки активних збройних конфліктів, що у 2020р. тривали принаймні у 39 державах (на п'ять більше, ніж у 2019р.): два – в Америці, сім – в Азії та Океанії, три – в Європі, сім – на Близькому Сході та в Північній Африці, 20 – у Субекваторіальній Африці. Як і попередніми роками, більшість із них відбувалися в одній країні (внутрішні), між урядовими силами та одним чи кількома озброєними недержавними угрупованнями. Тривали два великі збройні конфлікти (понад 10 тис. загиблих унаслідок конфлікту протягом року) – в Афганістані та Ємені – і 16 були збройними конфліктами високої інтенсивності (1 000-9 999 загиблих унаслідок конфлікту) – у Мексиці (8 400), Сирії (8 000), Нігерії (7 800), ДРК (5 800), Ефіопії (3 600), Сомалі (3 100), Малі (2 800), Іраку (2 700), Південному Судані (2 400), Буркіна-Фасо (2 300), Мозамбіку (1 800), Камеруні (1 600), Лівії (1 500), на Філіппінах (1 400), в Індії (1 300) та Нігері (1 100). Лише два збройні конфлікти точилися між державами: триваючі зіткнення на кордоні між Індією та Пакистаном і прикордонний конфлікт між Вірменією та Азербайджаном (останній був також збройним конфліктом високої інтенсивності з приблизно 6 700 жертв конфлікту). Два інші збройні конфлікти точились між військами держави та збройними угрупованнями, що прагнули державності (між Ізраїлем та палестинцями і між Туреччиною та курдами). Обидва великі збройні конфлікти та більшість збройних конфліктів високої інтенсивності були інтернаціоналізовані.

Щонайменше другий рік поспіль загальне оціночне число жертв конфліктів зменшувалось: у 2020р. – до приблизно 120 тис., що на 30% менше, ніж у 2018р. Зменшення у 2020р. зумовлене подальшим скороченням жертв в Азії та Океанії і на Близькому Сході та в Північній Африці; оціночне число загиблих у конфлікті в Афганістані зменшилось удвічі. Цю тенденцію псували два регіони: Європа – через збройний конфлікт між Вірменією та Азербайджаном; і Субекваторіальна Африка, де 18 із 20 збройних конфліктів у 2020р. мали більше оціночне число загиблих у конфліктах, ніж у 2019р., і чисте зростання склало 41%. Цей регіон також обійшов Близький Схід і Північну Африку у 2020р. як регіон з найбільшим числом жертв конфлікту.

Тоді як число жертв конфліктів останніми роками зменшилось, інші наслідки збройних конфліктів (іноді у поєднанні з іншими факторами), схоже, збільшилися, включно з переміщенням населення, продовольчою небезпекою, гуманітарними потребами та порушенням міжнародного

гуманітарного права. Хоча багато мирних процесів або зупинились, або зазнали серйозного відступу, важливого поступу було досягнуто на мирних переговорах в Афганістані, а припинення вогню в Лівії та Сирії дозволяло припустити, що обидва ці конфлікти невдовзі можуть бути якось вирішені. За посередництва Росії припинилися бойові дії у Нагірному Карабаху. Але в Субекваторіальній Африці мирний процес у Судані був єдиним, де відзначено суттєвий прогрес у 2020р.

Вплив Covid-19 на збройні конфлікти у 2020р. був неоднозначним: відбулось певне тимчасове зменшення збройного насильства, але рівень більшості збройних конфліктів зберігався або іноді зростав. Заклик Генерального секретаря ООН у березні 2020р. до загальносвітового припинення вогню мінімально вплинув на ці конфлікти.

У підрозділі II розглядаються тенденції багатосторонніх миротворчих операцій. У 2020р. відбувались 62 активні операції – на одну більше, порівняно з попереднім роком. Три у 2020р. закінчились – Місія Економічного співтовариства держав Західної Африки у Гвінеї-Бісау, Спільна комбінована місія ООН/АС у Дарфурі та Офіс ООН з питань миробудівництва в Гвінеї-Бісау – і три розпочались: Місія військових спостерігачів АС у Центральноафриканській Республіці (ЦАР), Консультативна місія Спільної політики безпеки і оборони Європейського Союзу (ЄС) у ЦАР та Місія АС у Лівії.

Попри незначне збільшення кількості багатосторонніх миротворчих операцій, чисельність розгорнутого в них персоналу зменшилася на 7,7% протягом 2020р. – до 127 124 на 31 грудня 2020р. – переважно через скорочення чисельності великих багатосторонніх миротворчих операцій, особливо Операції «Рішуча підтримка» в Афганістані. ООН залишалась провідною організацією на місцях, відповідальною майже за третину всіх багатосторонніх миротворчих операцій і дві третини всього персоналу. На багатосторонні миротворчі операції в Субекваторіальній Африці і надалі припадала найбільша чисельність персоналу, розгорнутого в рамках багатосторонніх миротворчих операцій у світі.

Попри подальше скорочення чисельності, Місія АС у Сомалі залишилась найбільшою багатосторонньою миротворчою операцією у 2020р. Ефіопія залишилась найбільшим надавачем військ, далі йдуть Уганда і Бангладеш. У 2020р. рівень смертності персоналу в уніформі у складі миротворчих операцій ООН унаслідок ворожих дій був найнижчим за період 2011-2020рр. Однак рівень смертності з інших причин був вищим, ніж попередніми роками, оскільки чисельність загиблих від хвороб, включаючи Covid-19, суттєво зростає. Тенденція до активізації багатосторонніх операцій у «сірих зонах», не охоплених визначенням багатосторонньої миротворчої операції СПРІ, теж збереглася у 2020р., завдяки трьом новим: російський «миротворчий контингент» у Нагірному Карабаху; операція Військово-морських сил ЄС у Середземному морі Iginі на виконання ембарго ООН на поставки зброї до Лівії; європейська багатонаціональна оперативна група сил спецпризначення Takiba в рамках операції Varthane під проводом Франції у Сахелі. У таблиці в підрозділі III наводяться подальші деталі різних багатосторонніх миротворчих операцій та організацій, що їх проводили.

I. Огляд збройних конфліктів і мирних процесів

ІЕН ДЕЙВІС

У 2020р. активні збройні конфлікти відбувались як мінімум у 39 державах (на п'ять більше, ніж у 2019р.): два – в Америці, сім – в Азії та Океанії, три – в Європі (на два більше, ніж у 2019р.), сім – на Близькому Сході та в Північній Африці, і 20 в Субекваторіальній Африці (на три більше, ніж у 2019р.) (див. розділи 3-7, відповідно)¹. Як і попередніми роками, більшість із них відбувались в одній країні (внутрішні), між урядовими силами та одним чи кількома озброєними недержавними угрупованнями. Лише два точились між державами (прикордонні сутички між Індією та Пакистаном і прикордонний конфлікт між Вірменією та Азербайджаном за контроль над Нагірним Карабахом), і ще два – між військами держави та збройними угрупованнями, що прагнули державності, причому бойові дії іноді виходили за межі визнаних державних кордонів (між Ізраїлем та палестинцями і між Туреччиною та курдами).

Серед внутрішніх конфліктів два були великими збройними конфліктами (понад 10 тис. загиблих унаслідок конфлікту протягом року) – в Афганістані (приблизно 21 тис. повідомлених жертв) і Ємені (19 800) – а 16 були збройними конфліктами високої інтенсивності (1 000-9 999 загиблих унаслідок конфлікту протягом року) – у Мексиці (8 400), Сирії (8 000), Нігерії (7 800), ДРК (5 800), Ефіопії (3 600), Сомалі (3 100), Малі (2 800), Іраку (2 700), Південному Судані (2 400), Буркіна-Фасо (2 300), Мозамбіку (1 800), Камеруні (1 600), Лівії (1 500), на Філіппінах (1 400), в Індії (1 300) та Нігері (1 100) (схема 2.1). Міждержавний прикордонний конфлікт між Вірменією та Азербайджаном теж був збройним конфліктом високої інтенсивності, з приблизно 6 700 жертвами. Однак цю класифікацію слід вважати попередньою, оскільки інформація про чисельність загиблих є ненадійною². Обидва великі збройні конфлікти та більшість збройних конфліктів високої інтенсивності були інтернаціоналізовані, тобто йшли із втручанням закордонних гравців, що могло бути причиною затягування або загострення конфлікту.

У цьому підрозділі розглядаються визначення “збройного конфлікту” та пов’язаних із ним термінів, використовуваних у розділах 2-7, а далі висвітлюються помітні (і переважно тривалі) риси збройних конфліктів та деякі з головних їх наслідків у 2020р., а також ключові події у мирних процесах протягом року. Підрозділ закінчується обговоренням наслідків заклику Генерального секретаря ООН до загальносвітового припинення вогню у зв’язку з *Covid-19*.

¹ Визначення “збройного конфлікту” та пов’язаних із ним термінів, використовуваних у розділах 2-7, див. у підрозділі “Визначення збройного конфлікту” та врізці 2.1 нижче.

² Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), ‘FAQs: ACLED fatality methodology’, 27 Jan. 2020. Про підрахунок жертв див. також Giger, A., ‘Casualty recording in armed conflict: Methods and normative issues’, *SIPRI Yearbook 2016*, pp.247-61; Delgado, C., ‘Why it is important to register violent deaths’, *SIPRI Commentary*, 30 Mar. 2020.

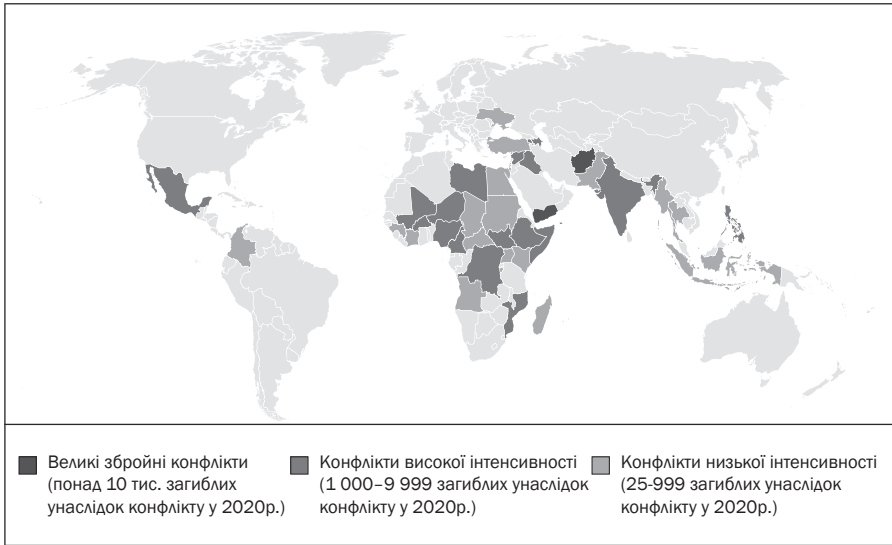

Схема 2.1. Збройні конфлікти за числом загиблих унаслідок конфлікту у 2020р.

Визначення збройного конфлікту

Збройні конфлікти часто бувають складними та багатовимірними, з багатьма учасниками, які мають різні й нестабільні цілі. Ця складність може становити значну проблему для концептуальної і правової класифікації збройного конфлікту, а також для планування миротворчої діяльності та запобігання конфліктам³. Виявлення “збройного конфлікту” згідно з міжнародним правом, наприклад, розрізняється залежно від того, відбувається цей конфлікт між державами (міждержавний або міжнародний збройний конфлікт) чи між державою та одним або кількома недержавними угрупованнями (внутрішній збройний конфлікт, або “не міжнародний збройний конфлікт” згідно з міжнародним гуманітарним правом)⁴. Класифікація ситуації як “збройного конфлікту” і подальше визначення характеру збройного конфлікту – міжнародного чи не міжнародного – теж має важливе значення для визначення рівня захисту, що його необхідно забезпечити некомбатантам, для визначення статусу комбатантів і для встановлення рівня зобов’язань перед полоненими противниками.

³ Ця складність передана у United Nations and World Bank, *Pathways for Peace: Inclusive Approaches to Preventing Violent Conflict* (International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank: Washington, DC, 2018).

⁴ Першоджерело для визначення збройних конфліктів див. у 1949 Geneva Conventions common Article 2 and 1977 Additional Protocol I, Article 1 (міжнародний), та 1949 Geneva Conventions common Article 3 and Additional Protocol II, Article 1 (не міжнародний). Також див., наприклад: International Committee of the Red Cross, ‘How is the term “armed conflict” defined in international humanitarian law?’, Opinion Paper, Mar. 2008; та International Committee of the Red Cross, *International Humanitarian Law and the Challenges of Contemporary Armed Conflicts* (International Committee of the Red Cross: Oct. 2019), pp.50-52, 58-59, 75-76.

Не кожен випадок збройного насильства дорівнює збройному конфлікту. Наприклад, хоча кримінальне насильство може загрожувати владі та дієздатності держави так само, як і збройний конфлікт, правоохоронна діяльність, не пов'язана зі збройним конфліктом, перебуває поза рамками міжнародного гуманітарного права (навіть якщо задіяні війська держави). Але якщо кримінальне насильство досягає порогу не міжнародного збройного конфлікту – як це було у 2020р. у випадку у трьох збройних конфліктах у Мексиці між урядом Мексики та картелем нового покоління *Jalisco (Cartel Jalisco Nueva Generacion)* і картелем *Sinaloa*, а також між цими двома картелями (див. розділ 3, підрозділ III) – тоді застосовується міжнародне гуманітарне право.

У 2020р. більшість збройних конфліктів відбувались усередині держав. Хоча можливі складнощі і з градацією міжнародного збройного конфлікту – наприклад, втручання іноземних чи багатонаціональних сил у збройний конфлікт, що до того не мав міжнародного характеру, або екстериторіальне застосування сили державою – класифікація не інтернаціоналізованих збройних конфліктів зазвичай є складнішою. Часто не існує чіткої лінії поділу між внутрішніми збройними конфліктами та зазвичай меншого масштабу випадками внутрішнього насильства, такими, як заворушення чи діяльність організованих банд. Поріг внутрішнього збройного конфлікту слід оцінювати індивідуально, зважаючи на ряд показників. Двома основними порогамі, що стосуються класифікації не міжнародного збройного конфлікту, є: (а) тривале збройне насильство, і (б) одне чи декілька організованих збройних угруповань. Така оцінка може включати наявність у сторін заявлених політичних цілей, тривалість конфлікту, частоту та інтенсивність актів насильства і військових дій і ступінь їх наступності, характер використовуваної зброї, переміщення цивільних, контроль території силами опозиції і число жертв (у т.ч. загиблих, поранених і переміщених осіб)⁵. В Америці у 2020р. було особливо складно розрізнити активне політичне насильство та збройні конфлікти (див. розділ 3).

Така складність визначення збройного конфлікту теж до певної міри спричиняє розбіжності між основними базами даних про насильство та конфлікти – включаючи ту, що головним чином використовується у розділах 2-7 цього *Щорічника*, Проект збору даних про місця збройних конфліктів і події (*Armed Conflict Location & Event Data Project, ACLED*) – кожна з яких має власні визначення та методику⁶. У цій частині *Щорічника* пропонується переважно описовий (а не кількісний) огляд

⁵ Vite, S., 'Typology of armed conflicts in international humanitarian law: Legal concepts and actual situations', *International Review of the Red Cross*, vol. 91, no. 873 (Mar. 2009), pp.69-94.

⁶ Загальний огляд значних успіхів у зборі та наявності даних про збройні конфлікти див.: Brzoska, M., 'Progress in the collection of quantitative data on collective violence', *SIPRI Yearbook 2016*, pp.191-200. Про роль упередженості ЗМІ в даних про конфлікти див.: Dietrich, N. and Eck, K., 'Known unknowns: Media bias in the reporting of political violence', *International Interactions*, vol. 46, no. 6 (2020), pp.1043-60.

Врїзка 2.1. Визначення та види збройного конфлікту

Збройний конфлікт супроводжується застосуванням збройної сили з боку двох або кількох державних чи недержавних організованих збройних угруповань. У контексті Частини I цього *Щорічника*, він визначається як конфлікт, що спричинив загибель 25 чи більше осіб протягом року. Враховуючи застереження, що дані про число загиблих у війні є часто неточними та орієнтовними, в розділах такі конфлікти класифікуються, виходячи з числа загиблих унаслідок конфлікту в поточному році, як *великі* (10 тис. і більше загиблих), *високої інтенсивності* (1 000-9 999 загиблих) або *низької інтенсивності* (25-999 загиблих).

Збройні конфлікти можуть бути далі класифіковані таким чином:

Міждержавний (міжнародний) збройний конфлікт: застосування сили між двома або більшою кількістю держав наразі є рідкістю та, як правило, точиться з низькою інтенсивністю та не є тривалим. Хоча територіальні, прикордонні та інші суперечки між державами мають хронічний характер, вони рідко переростають у збройний конфлікт.

Внутрішній (не міжнародний) збройний конфлікт є найбільш поширеною формою збройного конфлікту і зазвичай супроводжується тривалим насильством між державою та одним або кількома недержавними збройними угрупованнями, що воюють з чіткими політичними цілями (наприклад, здобуття контролю над державою чи частиною території держави) – хоча питання цілей не стосується правової класифікації. Його також можна класифікувати наступним чином:

- **Субнаціональний збройний конфлікт** зазвичай обмежується окремими районами суверенної держави, тоді як соціально-економічне життя на решті території країни триває відносно нормально. Конфлікт такого роду часто відбувається у стабільних країнах із середніми доходами, відносно сильними державними інститутами та дієвими силами безпеки. Іноді він точиться у нестабільному прикордонному регіоні великої країни, яка в минулому розширювала свою територію чи має довільно окреслені кордони.
- **Громадянська війна** охоплює більшу частину країни і призводить до щонайменше 1 000 загиблих унаслідок конфлікту впродовж року.
- Кожен тип конфлікту вважається *інтернаціоналізованим*, якщо відбувається суттєве втручання з-за кордону (крім миротворчих операцій ООН), яке явно загострює конфлікт – наприклад, збройна інтервенція на підтримку чи надання значної кількості озброєнь або допомоги в підготовці військ однієї або кількох сторонам конфлікту закордонним урядом або іноземним недержавним суб'єктом.

Зовнішній збройний конфлікт відбувається між державою та політичним суб'єктом, загально не визнаним як держава, але таким, що має тривалі прагнення до державності (наприклад, конфлікт між Ізраїлем і палестинцями). Такі конфлікти є доволі рідкісними і можуть точиться як у межах, так і поза межами державних кордонів, визнаних міжнародним співтовариством.

Примітка: Ці визначення використовуються для орієнтування, а не як dokonані юридичні висновки. Таким чином, конфліктні ситуації, що розглядаються у розділах 2-7 цього *Щорічника*, можуть характеризуватись інакше згідно з міжнародним гуманітарним правом.

тенденцій і подій 2020р., що впливали на головні збройні конфлікти⁷. Вона характеризує і розрізняє три основні категорії збройних конфліктів: міждержавні (тобто міжнародний збройний конфлікт), внутрішні (не інтернаціоналізований збройний конфлікт) та зовнішні (див. врїзку 2.1). Вона також відрізняє їх від інших видів організованого групового насильства (таких, як кримінальне насильство). Для визначення серії насильницьких подій як збройного конфлікту використовується поріг – 25 загиблих у конфлікті впродовж року.

⁷ Докладніше про події 2020р., пов'язані з озброєннями, роззброєння та міжнародною безпекою, див. додаток В цього видання.

Важливі риси збройних конфліктів у 2020р.

У більшості збройних конфліктів після холодної війни воюють не лише регулярні армії, але й бойовики та озброєне цивільне населення. Бойові дії часто мають різну інтенсивність, перериваються нетривалими перемир'ями та рідко точаться на чітко визначеному полі бою. Характер більшості збройних конфліктів залежить від ситуації. У цьому підрозділі розглядаються окремі головні риси кількох збройних конфліктів 2020р.

Недержавні збройні угруповання брали участь у більшості збройних конфліктів у світі у 2020р. За оцінкою, в районах, що знаходяться під контролем недержавних збройних угруповань, проживають 60-70 млн. осіб⁸. У 2020р. *ACLEDD* відзначив зростання кількості нерегулярних збройних формувань на основі самоідентифікації (збройні угруповання, організовані на базі спільної об'єднуючої риси, такої, як громада, етнічна належність, релігія чи спосіб існування) на 46%, порівняно з 2019р. Також набирає силу тенденція до ведення збройними угрупованнями, а також державами бойових дій у складі коаліцій (зокрема, в Лівії, Сахелі та Сирії). При цьому державні сили іноді взаємодіяли із збройними угрупованнями всередині країни, або закордонні держави підтримували збройні угруповання як своїх сателітів⁹. У 2020р. щонайменше сім держав були втягнуті у збройні конфлікти, на які впливають маріонеткові утворення (Афганістан, Буркіна-Фасо, Ірак, Лівія, Сирія, Україна та Ємен), плюс конфлікт у Кашмірі. Попри зростаючу кількість недержавних збройних угруповань, державні сили залишались найбільш потужним силовим гравцем у 2020р., беручи участь у 52% усіх актів політичного насильства¹⁰.

Більшість збройних конфліктів у 2020р. мали традиційний характер і точились із застосуванням звичайних озброєнь. Для завдання ударів у багатьох ситуаціях збройного конфлікту, в т.ч. в Лівії, Нагірному Карабаху, Сирії, Україні та Ємені, дедалі частіше використовувались ударні безпілотники¹¹. Зокрема, багато аналітиків пояснювали успіх Азербайджану у його короткій війні з Вірменією через Нагірний Карабах (див. розділ 5, підрозділ II) його технологічною перевагою в ударних безпілотниках¹². Безпілотні технології дуже поширились останніми роками – військові безпілотники зараз використовують понад 100 держав, а кілька недержавних збройних угруповань застосовували комерційні БПЛА, споряджені

⁸ Fidelis-Tzourou, M. and Sjoberg, A., 'Forgotten freedoms: The right to free expression in areas controlled by non-state armed groups', *Armed Groups and International Law*, 23 Oct. 2020.

⁹ Rauta, V., 'Proxy warfare and the future of conflict: Take two', *RUSI Journal*, vol. 165, no. 2 (2020), pp.1-10.

¹⁰ Kishi, R. et al., *ACLEDD 2020: The Year in Review* (ACLEDD: Mar. 2021), pp.15-17.

¹¹ Bakeer, A., 'The fight for Syria's skies: Turkey challenges Russia with new drone doctrine', *Middle East Institute*, 26 Mar. 2020; Zwijnenburg, W. and Jansen, A., 'Violent skies: How lethal drone technology is shaping contemporary warfare', *PAX*, Aug. 2020.

¹² Brimelow, B., 'A brief, bloody war in a corner of Asia is a warning about why the tank's days of dominance may be over', *Insider*, 25 Nov. 2020.

Таблиця 2.1. Оцінка числа загиблих у конфліктах за регіонами, 2018-2020рр.

Регіон	2018	2019	2020
Америка	21 461	20 150	17 349
Азія та Океанія	49 469	48 715	25 785
Європа	1 092	480	7 304
Близький Схід і Північна Африка	76 340	52 805	33 683
Субекваторіальна Африка	26 072	26 063	36 750
Разом	174 434	148 213	120 871

Примітка: Дані про загиблих підсумовані для чотирьох типів подій: бойові дії; вибухи/дистанційне насильство; протести, заворушення та стратегічно важливі події; насильство проти цивільних – див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), ‘ACLED definitions of political violence and protest’, 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, Dashboard, accessed 10 Apr. 2021.

вибухівкою¹³. Генеральний секретар ООН закликав застосувати “силу міжнародного права” до використання ударних БПЛА¹⁴.

Примусова мобілізація, використання дітей у якості бійців та сексуальне насильство дуже поширені у збройних конфліктах. У 2019р. (останній рік, за який є дані) Сомалі залишалась країною з найбільшою кількістю випадків мобілізації і використання дітей (1 495 із загального числа 7 747 дітей, мобілізованих і використаних як бійці протягом року)¹⁵. У річному звіті про пов’язане з конфліктами сексуальне насильство Генеральний секретар ООН назвав 19 країн, що викликали стурбованість, а також оновив список 54 учасників конфліктів, які обґрунтовано підозрювались у вчиненні чи підбурюванні до сексуального насильства у 2019р. (рік, охоплений звітом)¹⁶.

Під час багатьох збройних конфліктів, особливо великих і високої інтенсивності, мали місце й інші порушення міжнародного гуманітарного права, включно з використанням голоду для досягнення військових цілей, відмовою у гуманітарній допомозі, примусовим переселенням та нападами на працівників організацій допомоги та охорони здоров’я, лікарні та школи. Такі порушення, схоже, зростають – правила, встановлені для захисту цивільних під час війни, порушуються регулярно й систематично¹⁷. У коментарях для Ради Безпеки (РБ) ООН до свого останнього звіту про захист цивільних осіб під час збройних конфліктів Генеральний секретар

¹³ Gettinger, D., ‘Drone databook update, March 2020’, Center for the Study of the Drone, Mar. 2020; Hambling, D., ‘Mexican drug cartel carries out “drone strikes” in gang war’, *Forbes*, 24 Aug. 2020.

¹⁴ UN Secretary-General, ‘Secretary-general’s remarks to the Security Council open debate on the protection of civilians in armed conflict’, 23 May 2020.

¹⁵ United Nations, General Assembly and Security Council, ‘Children and armed conflict’, Report of the Secretary-General, A/74/845-S/2020/525, 9 June 2020, pp.2, 19.

¹⁶ United Nations, Security Council, ‘Conflict-related sexual violence’, Report of the Secretary-General, S/2020/487, 3 June 2020.

¹⁷ Див., зокрема: United Nations, Security Council, ‘Protection of civilians in armed conflict’, Report of the Secretary-General, S/2020/366, 6 May 2020; Metcalfe-Hough, V., ‘Advocating for humanity? Securing better protection of civilians affected by armed conflict’, Humanitarian Policy Group Briefing note, Nov. 2020.

ООН зазначав, що він помітив “небагато зрушень у захисті цивільних осіб й у дотриманні міжнародного права у 2019р.”¹⁸.

Останньою за часом спробою в системі ООН посилити захист цивільних осіб, які потерпають від збройних конфліктів, був “заклик до дій на захист прав людини” Генерального секретаря ООН в лютому 2020р., що збігся з 75-ю річницею ООН. Подібно до попередніх закликів на захист у системі ООН, цей заклик до дій визначає сім ключових сфер діяльності, що охоплює взаємодію з Радою Безпеки та “творче використання повного спектра інших інструментів і каналів ... для підвищення обізнаності, попередження криз та ефективного захисту людей”¹⁹.

Наслідки збройних конфліктів у 2020р.

Збройні конфлікти спричиняють смерть і каліцтва, переміщення цивільного населення і знищення інфраструктури та інститутів. Вони також зумовлюють довгострокові наслідки для економіки, розвитку, політики, довкілля, охорони здоров'я та соціуму.

У 2020р. загальне оціночне число жертв конфліктів зменшувалось щонайменше другий рік поспіль (таблиця 2.1)²⁰. Загалом число жертв конфліктів з 2018р. зменшилося більше ніж на 30%. Зменшення у 2020р. спричинене подальшим скороченням на Близькому Сході та в Північній Африці, де в усіх збройних конфліктах жертв було менше, ніж у 2019р., і в Азії та Океанії, де у 2020р. відбулося скорочення на 47%, переважно унаслідок зменшення удвічі оціночних даних про жертви в Афганістані. Цю тенденцію псували два регіони: в Європі спалах збройного конфлікту між Вірменією та Азербайджаном призвів до стрибка числа жертв конфлікту, а в Субекваторіальній Африці 18 із 20 збройних конфліктів у 2020р. мали вищі оціночні дані числа загиблих у конфліктах, ніж у 2019р. У Субекваторіальній Африці в цілому зростання склало близько 41%, і вона у 2020р. обійшла Близький Схід і Північну Африку як регіон з найбільшим числом жертв. Число загиблих унаслідок бойових дій у 2020р. зменшилось майже на 10%, порівняно з 2019р., а число жертв вибухів/дистанційного насильства впало на 50%. Однак в інших категоріях політичного насильства *ACLED* відбулося незначне зростання числа жертв насильства проти цивільних, тоді як кількість протестів зросла більше ніж на 50%, хоча число жертв у цій категорії зменшилось (таблиця 2.2).

Загальні дані глобальних тенденцій і схем тероризму також показують низхідну тенденцію у числі загиблих від тероризму. У Всесвітньому індексі

¹⁸ UN Secretary-General (посилання 14).

¹⁹ Guterres, A., ‘The highest aspiration: A call to action for human rights’, United Nations, Feb. 2020, p.6.

²⁰ Ця оцінка ґрунтується на даних *ACLED*. Для порівняння, *Uppsala Conflict Data Program (UCDP)* повідомляла, що загальна кількість смертей унаслідок організованого насильства у 2014р. досягла 15-річного максимуму – приблизно 103 тис. загиблих – і після того загалом скорочувалась. Останні дані *UCDP* за 2019р. повідомляють про майже 75 600 загиблих – це п'ятий поспіль рік зменшення. Pettersson, T. and Oberg, M., ‘Organized violence, 1989-2019’, *Journal of Peace Research*, vol. 57, no. 4 (2020), pp.597-613.

Таблиця 2.2. Категорії політичного насильства у світі, 2019-2020рр.

Тип подій	Кількість подій		Зміни у % (2019-2020)	Число жертв		Зміни у % (2019-2020)
	2019	2020		2019	2020	
Бойові дії	45 398	35 523	-22	78 619	70 309	-10,6
Вибухи/дистанційне насильство	36 197	24 252	-33	37 832	18 683	-50,6
Протести, заворушення та стратегічно важливі події	108 413	166 875	54	3 559	3 107	-12,7
Насильство проти цивільних	24 091	23 889	-0,8	28 203	28 772	2,0
Разом	214 099	250 539		148 213	120 871	

Примітка: Визначення типів подій див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'ACLED definitions of political violence and protest', 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, Dashboard, accessed 10 Apr. 2021.

тероризму-2020 (*Global Terrorism Index 2020*) повідомляється, що число загиблих унаслідок тероризму у світі у 2014-2019рр. (останній період, за який є дані) впало на 59%, причому понад 96% жертв тероризму у 2019р. зафіксовано у країнах, уже охоплених конфліктом, таких, як Афганістан і Сирія²¹.

Але тоді, як жертв конфлікту останніми роками ставало менше, показники інших наслідків збройних конфліктів (іноді – у поєднанні з іншими факторами), схоже, зросли, включно з переміщенням населення, продовольчою небезпекою, гуманітарними потребами та порушенням міжнародного гуманітарного права. Збройний конфлікт є головним фактором переміщення. Наприклад, в одному дослідженні оцінюється, що 37 млн. осіб були переміщені у восьми країнах, охоплених війною унаслідок військової інтервенції США після терактів проти Сполучених Штатів 11 вересня 2001р.²²

На початку 2020р. 1% населення світу жили у вимушеному вигнанні, і в останні 10 років число вимушено переміщених осіб майже подвоїлось, досягши 80 млн., у т.ч. 46 млн. внутрішньо переміщених втікачів у межах власних країн²³. Ці рекордні цифри відзначалися і в I півріччі 2020р., коли конфлікти й насильство призвели до внутрішнього переміщення ще 4,8 млн. осіб, переважно на Близькому Сході, в Північній Африці та в Субекваторіальній Африці. Піврічні показники для Камеруну, Мозамбіку, Нігеру та Сомалі вже були вищими, ніж за весь 2019р., хоча найбільша кількість нових переміщень спостерігалась у Сирії (1,47 млн.), ДРК (1,43 млн.) та Буркіна-Фасо (0,42 млн.)²⁴. У II половині 2020р. до нових переміщень

²¹ Institute for Economics & Peace (IEP), *Global Terrorism Index 2020: Measuring the Impact of Terrorism* (IEP: Sydney, Jan. 2021).

²² Vine, D. et al., 'Creating refugees: Displacement caused by the United States' post-9/11 wars', Costs of War Project, Brown University, 21 Sep. 2020.

²³ UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), 'Briefing to the United Nations Security Council', 18 June 2020. Див. також: 'Global trends: Forced displacement in 2019', UNHCR, June 2020.

²⁴ 'Internal displacement 2020: Mid-year update', Internal Displacement Monitoring Centre, 15 Sep. 2020.

призвели спалахи збройних конфліктів у Тиграї (Ефіопія) й Нагірному Карабаху (Вірменія та Азербайджан). Затяжні кризи переміщення тривали й у багатьох інших місцях, включно з Афганістаном, ЦАР, Малі, М'янмою, Нігерію, Південним Суданом, Суданом, Венесуелою та Єменом²⁵.

Збройний конфлікт також залишався одним з головних чинників продовольчої безпеки у 2020р., коли продовольча безпека внаслідок конфліктів особливо загострилась у Західній і Центральній Африці та в окремих районах Близького Сходу²⁶. Голод і недоїдання спостерігались у 2020р. в різних районах Буркіна-Фасо, Південного Судану та Ємену. За оцінками Всесвітньої продовольчої програми (*World Food Programme*), наприкінці 2020р. 270 млн. осіб у 79 країнах жили в умовах гострої продовольчої безпеки або її ризику внаслідок потрійного впливу конфліктів, кліматичних потрясінь і соціально-економічних наслідків пандемії *Covid-19* (на 82% більше, ніж до пандемії)²⁷. Інші дані ООН дозволяють припустити, що ситуація може ще більше погіршитись у 2021р.: тоді як у 2020р. гуманітарної допомоги потребували 168 млн. осіб (після щорічного зростання, починаючи з 2012р., коли їх число складало 62 млн.), ця цифра має вирости до 235 млн. осіб у 2021р. – переважно через очікуване збільшення крайньої бідності та продовольчої безпеки через пандемію *Covid-19*²⁸.

Від наслідків збройних конфліктів потерпає величезне число дітей: у 2019р. (останній рік, за який є дані) 426 млн. дітей, тобто майже кожна п'ята дитина у світі, жили в районах, вражених збройним конфліктом (на 2% більше, ніж у 2018р.)²⁹. На додачу до смертності безпосередньо від поранень, діти потерпають від непрямих наслідків конфліктів, у т.ч. недоїдання, хвороб і порушень прав людини. У річній доповіді Генерального секретаря ООН про дітей і збройні конфлікти задокументовано понад 25 тис. випадків “грубих порушень” стосовно дітей під час конфліктів у світі у 2019р. (так само, як і у 2018р.), більше половини з них скоєно недержавними, третина – державними та міжнародними суб'єктами. Категорії грубих порушень, які охоплює доповідь – це вбивство та каліцтво дітей, мобілізація та використання дітей як бійців, сексуальне насильство стосовно

²⁵ UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), *Global Humanitarian Overview 2021* (UN OCHA: Geneva, Dec. 2020).

²⁶ UN OCHA (посилання 25), р.32. Про продовольчу безпеку див. також: *Zho, J. et al., 'The geopolitics of food security: Barriers to the sustainable development goal of zero hunger', SIPRI Insights on Peace and Security no. 2020/11, Nov. 2020.*

²⁷ World Food Programme, 'WFP global operational response plan 2021', Update 1, Feb. 2021, pp.4-5.

²⁸ UN OCHA (посилання 25), р.66.

²⁹ Ostby, G. et al., 'Children affected by armed conflict, 1990-2019', *Conflict Trends* no. 6, Peace Research Institute Oslo, 2020. Загальний огляд літератури про використання дітей у збройних конфліктах див.: Haer, R., 'Children and armed conflict: Looking at the future and learning from the past', *Third World Quarterly*, vol. 40, no. 1 (2019), pp.74-91.

дітей, викрадення дітей, напади на школи та лікарні, а також відмова в доступі до гуманітарної допомоги³⁰.

Збройний конфлікт також покладає на суспільство суттєвий економічний тягар. Хоча підрахувати економічну ціну насильства дуже складно, в одному з досліджень світові втрати у 2019р. оцінюються у \$14,4 трлн., або 11% світового ВВП. Це трохи краще за оцінки 2018р., насамперед – завдяки значному зменшенню економічних наслідків збройних конфліктів і тероризму у 2019р. Економічні наслідки насильства у 10 найбільш постраждалих країнах у 2019р. складали від 24% до 59% їх ВВП; натомість економічна ціна насильства в 10 найбільш мирних країнах у середньому становила 3,9% ВВП. Найбільшим компонентом у цій моделі були військові витрати (41% загальної суми), далі йшли витрати на внутрішню безпеку (34%), а також пов'язані з загибеллю людей (7,4%)³¹.

Нарешті, збройний конфлікт також призводить до погіршення екології у світі, з наслідками для сталого розвитку, безпеки людей та екосистем – цю вразливість ще більше підсилюють дедалі менш прогнозовані зміни клімату³². Зміна клімату спричиняє комплексні виклики для миру. У 2020р. кліматичні потрясіння продовжували підсилювати чинники насильства в ряді країн. Виявлені чотири взаємопов'язані шляхи, що ведуть від зміни клімату до насильницьких конфліктів: засоби існування, міграція і мобільність, тактика збройних угруповань та експлуатація елітами³³. Наприклад, погіршення життєвих умов скотарів і землеробів у Західній і Східній Африці у 2020р. сприяло конфліктам у громадах (див. розділ 7, підрозділи II і IV, відповідно, цього видання).

Мирні процеси у 2020р.

Мирні процеси, як і конфлікти, на розв'язання яких вони спрямовані, стають дедалі більш складними, багатовимірними і дуже інтернаціоналізованими, з багатьма учасниками, заходами й наслідками³⁴. Збільшується

³⁰ United Nations, A/74/845-S/2020/525 (посилання 15), р.2. Див. також: 'Open letter to the UN secretary-general on children and armed conflict', Human Rights Watch, 22 June 2020.

³¹ IEP, *Economic Value of Peace 2021: Measuring the Global Economic Impact of Violence and Conflict* (IEP: Sydney, Jan. 2021), р.2. Про світові військові витрати у 2020р. див. розділ 8 цього видання.

³² Schaar, J., 'A confluence of crises: On water, climate and security in the Middle East and North Africa', SIPRI Insights on Peace and Security no. 2019/4, July 2019; Peters, K. et al., 'Climate change, conflict and fragility: An evidence review and recommendations for research and action', Overseas Development Institute, 10 June 2020.

³³ Mobjork, M., Krampe, F. and Tarif, K., 'Pathways of climate insecurity: Guidance for policymakers', SIPRI Policy Brief, Nov. 2020.

³⁴ Wolff, S., 'The making of peace: Processes and agreements', *Armed Conflict Survey*, vol. 4, no. 1 (2018), pp.65-80.

кількість баз даних і каталогів мирних угод³⁵. Миротворчі заходи зазвичай охоплюють: переговори про припинення вогню; підписання мирних угод; багатосторонні миротворчі операції; роззброєння, демобілізацію і реінтеграцію колишніх комбатантів (часто як складової миротворчих операцій ООН); домовленості про розподіл влади; заходи державного будівництва – все це з метою досягнення стійкого миру між учасниками конфлікту³⁶. Попри активізацію останніми роками спроб зробити мирні процеси більш інклюзивними, жіночі, громадські та місцеві організації все ще недостатньо представлені в політичному та військовому керівництві більшості мирних переговорів³⁷. Спроби розширити участь жінок у миротворчих операціях і покращити гендерне навчання миротворців теж дали обмежені результати³⁸.

Не всі мирні процеси ведуть до міцного миру. Неповне політичне врегулювання, нестаточне розв'язання глибинних причин конфлікту, збереження небезпеки та напруженості часто призводили до невиконання, порушень і поновлення збройних конфліктів. Багато сучасних мирних процесів – це давні, затяжні справи, які стримують, а не вирішують конфлікт³⁹. Дійсно, це може бути найкращим варіантом, якщо вирішення конфлікту не є можливим. Деякі мирні угоди зриваються і бойові дії поновлюються. Інші досягають відносно стійкого припинення вогню, але не довгострокового врегулювання конфлікту – як, наприклад, нерозв'язані збройні конфлікти на пострадянському просторі. Але й там залишається небезпека нового спалаху бойових дій, як це сталося у Нагірному Карабаху у вересні 2020р. (див. розділ 5). Навіть відносно успішні мирні угоди, такі, як

³⁵ Приклади: UN Peacemaker, 'Peace agreements database', <<https://peacemaker.un.org/document-search>>; UN Peacemaker and University of Cambridge, 'Language of peace database', <<https://www.languageofpeace.org/#/>>; University of Edinburgh, Political Settlements Research Programme, 'PA-X peace agreements database', <<https://www.peaceagreements.org/search>>; University of Notre Dame, Kroc Institute for International Peace Studies, 'Peace accords matrix', <<https://peaceaccords.nd.edu>>; та UCDP, 'UCDP peace agreement dataset', <<https://ucdp.uu.se/downloads/>>.

³⁶ Про багатосторонні миротворчі операції див. підрозділ II цього розділу, а про роззброєння, демобілізацію і реінтеграцію див.: 'Disarmament, demobilization and reintegration', UN Peacekeeping, [n.d.]. Про різні тлумачення терміну "мир", а також інші інструменти запровадження миру див.: Caparini, M. and Milante, G., 'Sustaining peace and sustainable development in dangerous places', *SIPRI Yearbook 2017*, pp.211-52; та Caplan, R., *Measuring Peace: Principles, Practices, and Politics* (Oxford University Press: Oxford, 2019).

³⁷ Caparini, M. and Cobar, J. F. A., 'Overcoming barriers to grassroots inclusion in peace processes', SIPRI Commentary, 18 Feb. 2021; Ertürk, Y., 'The political economy of peace processes and the women, peace and security agenda', *Conflict, Security & Development*, vol. 20, no. 4 (2020), pp.419-39; Wise, L., Forster, R. and Bell, C., 'Local peace processes: Opportunities and challenges for women's engagement', PA-X Spotlight, University of Edinburgh, 2019; та Forster, R. and Bell, C., 'Gender mainstreaming in ceasefires: Comparative data and examples', PA-X Spotlight, University of Edinburgh, 2019.

³⁸ Ferrari, S. S., 'Is the United Nations uniformed gender parity strategy on track to reach its goals', SIPRI Commentary, 12 Dec. 2019; Caparini, M., 'Gender training for police peacekeepers: Approaching two decades of United Nations Security Council Resolution 1325', SIPRI Commentary, 31 Oct. 2019.

³⁹ Див., зокрема: Pospisil, J., *Peace in Political Unsettlement: Beyond Solving Conflict* (Palgrave Macmillan: 2019); Wittke, C., 'The Minsk Agreements – More than "scraps of paper"?', *East European Politics*, vol. 35, no. 3 (2019), pp.264-90.

угода 2016р. в Колумбії, постійно стикаються з проблемами (див. розділ 3). Із середини 1990-х років більшість збройних конфліктів були новими спалахами старих, а не конфліктами через нові проблеми. Це показує, що глибинні причини конфліктів не були вирішені належним чином. Крім того, така розмита межа між війною і миром ускладнює визначення та концептуалізацію завершення збройних конфліктів⁴⁰.

Хоча багато збройних конфліктів у 2020р. вирішувались у рамках триваючих чи нових мирних процесів, з кількома помітними винятками, більшість із цих процесів або зупинились, або зазнали серйозного відступу. Важливого поступу досягнуто на мирних переговорах в Афганістані, включно з умовною мирною угодою між Талібаном і США в лютому 2020р. й початком міжафганських мирних переговорів у вересні 2020р.⁴¹ Припинення вогню у мухафазі Ідліб в Сирії у березні 2020р. та загальнонаціональне припинення вогню, узгоджене в Лівії у жовтні 2020р., дозволяло припустити, що обидва ці конфлікти невдовзі можуть бути якось вирішені⁴². У листопаді 2020р. припинення вогню між Армією Аракану та військами М'янми за посередництва Японії відкрило нові можливості для діалогу, а припинення вогню за посередництва Росії, теж у листопаді 2020р., поклало край бойовим діям у Нагірному Карабаху⁴³. Але в Субекваторіальній Африці лише мирний процес у Судані суттєво просунувся у 2020р.⁴⁴

Заклик Генерального секретаря ООН до загального припинення вогню у зв'язку з Covid-19

23 березня 2020р. Генеральний секретар ООН А.Гутерреш закликав до негайного припинення вогню у світі для боротьби з загрозою Covid-19⁴⁵. До червня 2020р. щонайменше 171 держава, а також релігійні лідери, регіональні партнери, мережі громадянського суспільства тощо заявили

⁴⁰ De Franco, C., Engberg-Pedersen, A. and Mennecke, M., 'How do wars end? A multi-disciplinary enquiry', *Journal of Strategic Studies*, vol. 42, no. 7 (2019), pp.889-900. Див. також: Krause, J., 'How do wars end? A strategic perspective', *Journal of Strategic Studies*, vol. 42, no. 7 (2019), pp.920-45. Про положення мирних угод, логічно пов'язані з успішним переходом від війни до миру, див.: Fontana, G., Siewert, M. B. and Yakinthou, C., 'Managing war-to-peace transitions after intra-state conflicts: Configurations of successful peace processes', *Journal of Intervention and Statebuilding*, vol. 15, no. 1 (2020), pp.25-47.

⁴¹ Про мирний процес в Афганістані див. розділ 4, підрозділ II цього видання.

⁴² Про мирні процеси в Сирії та Лівії див. розділ 6, підрозділи II та IV, відповідно, цього видання.

⁴³ Про припинення вогню у М'янмі див. розділ 4, підрозділ III цього видання; про угоду щодо припинення вогню між Вірменією та Азербайджаном див. розділ 5, підрозділ II цього видання.

⁴⁴ Про мирні процеси в Судані див. розділ 7, підрозділ IV цього видання.

⁴⁵ Guterres, A., 'The fury of the virus illustrates the folly of war', United Nations, 23 Mar. 2020; 'Covid-19: UN chief calls for global ceasefire to focus on "the true fight of our lives"', UN News, 23 Mar. 2020. Про пандемію Covid-19 див. розділ 12, підрозділ I цього видання.

про підтримку цього заклику⁴⁶. Однак спробам ухвалити резолюцію на його підтримку в РБ ООН спочатку заважали розбіжності, особливо серед її постійних членів⁴⁷. Знадобилося більше трьох місяців після першого заклику, поки РБ ООН одностайно проголосувала за резолюцію на підтримку заклику й закликала учасників конфліктів взяти “тривалу гуманітарну паузу” щонайменше на 90 днів⁴⁸. Однак заклик РБ ООН до припинення вогню не поширювався на військові операції проти угруповань, визначених РБ як терористичні, таких, як Ісламська Держава, Аль-Каїда та Фронт Ан-Нусра. 22 вересня 2020р. Генеральний секретар ООН повторив свій заклик до загальносвітового припинення вогню у промові на відкритті загальних дебатів на 75-й сесії Генеральної Асамблеї ООН. Він закликав “до нового імпульсу з боку міжнародного співтовариства”, щоб зробити загальносвітове припинення вогню реальністю до кінця року⁴⁹.

Хоча деякі збройні угруповання, на додачу до урядів, спочатку визнали заклик і пообіцяли розглянути його, реальність була такою, що в більшості збройних конфліктів учасники конфліктів або просто ігнорували його, або їх зобов’язання були суто вербальними, і бої загалом тривали. З 23 березня по 31 грудня 2020р. учасники конфліктів оголосили як мінімум 29 припинень вогню у 18 країнах, хоч і не завжди у відповідь на заклик Генерального секретаря (таблиця 2.3)⁵⁰. Більшість припинень вогню були односторонніми заявами, часто тимчасовими або чимось обумовленими, і тому загалом це були лише попередні кроки з мінімальним реальним впливом на рівень насильства. Крім того, хоча припинення вогню часто пов’язують з *Covid-19*, лише приблизно 60% оголошених припинень вогню містили посилення на пандемію чи гуманітарні потреби.

⁴⁶ ‘Update on the secretary-general’s appeal for a global ceasefire’, United Nations, 2 Apr. 2020; ‘Statement of support by 171 UN member states, non-member observer state and observer to the UN secretary-general’s appeal for a global ceasefire amid the Covid-19 pandemic’, 22 June 2020.

⁴⁷ International Rescue Committee, ‘UN Security Council fails to support global ceasefire, shows no response to Covid-19’, Press release, 19 May 2020; Gowan, R. and Pradhan, A., ‘Is all hope lost for a global cease-fire resolution at the UN?’, World Politics Review, 14 May 2020.

⁴⁸ UN Security Council Resolution 2532, 1 July 2020.

⁴⁹ UN Secretary-General, ‘Secretary-general’s address to the opening of the general debate of the 75th session of the General Assembly’, 22 Sep. 2020.

⁵⁰ Див. також: Wise, L. et al., ‘Pandemic pauses: Understanding ceasefires in a time of Covid-19’, Political Settlements Research Programme, University of Edinburgh, Mar. 2021; Miller, A., ‘Call unanswered: A review of responses to the UN appeal for a global ceasefire’, ACLED, 13 May 2020; Thompson, T. J., ‘Searching for Covid-19 ceasefires: Conflict zone impacts, needs, and opportunities’, United States Institute of Peace, Special Report no. 480, Sep. 2020.

Таблиця 2.3. Припинення вогню під час пандемії *Covid-19*, 23 березня - 31 грудня 2020р.

Країна	Дата оголошення (2020р.)	Сторони	Тип припинення вогню	Тривалість/ Дата закінчення ^a	Взаємне?	Пов'язане з закликом ООН чи <i>Covid-19</i> ?
Афганістан	23 березня	Талібан	Одностороннє	3 дні	Так	Ні
	28 липня	Талібан	Одностороннє	3 дні	Так	Ні
Ангола	13 квітня	<i>FLEC</i>	Одностороннє	4 тижні	Ні	Так
	4 червня	<i>FLEC</i>	Одностороннє	..	Ні	Так
Вірменія/ Азербайджан	10 жовтня	Уряди	Двостороннє	..	Так	Ні
	Оновлено			..	Так	Ні
	17 і 25 жовтня 9 листопада	Уряди плюс Росія	Багатостороннє	Постійне	Так	Ні
Камерун	25 березня	<i>SOCADEF</i>	Одностороннє	2 тижні	Ні	Так
	Оновлено 10 і 25 квітня				Ні	Так
Колумбія	29 березня	<i>ELN</i>	Одностороннє	1 місяць	Ні	Так
Індія	5 квітня	КПІ	Одностороннє	5 днів	Ні	Так
	23 грудня	<i>NSCN-IM</i>	Одностороннє	..	Ні	Ні
Індонезія	11 квітня	<i>OPM</i> та <i>TPNPB</i>	Одностороннє	..	Ні	Так
Лівія	21 березня	УНЗ	Одностороннє	..	Так	Так
	21 березня	ЛНА	Одностороннє	..	Так	Так
	6 червня	ЛНА	Одностороннє	..	Ні	Ні
	21 серпня	УНЗ	Одностороннє	..	Ні	Ні
	23 жовтня	УНЗ та ЛНА	Двостороннє	..	Так	Ні
М'янма	1 квітня	Північний альянс	Одностороннє	1 місяць	Ні	Так
	Оновлено			30 травня	Ні	Так
	3 травня	Військові	Одностороннє	31 серпня	Ні	Так
	9 травня	М'янми				
Нігерія	25 березня	Угруповання регіональних громад	Багатостороннє	..	Ні	Так
Філіппіни	18 березня	Уряд	Одностороннє	15 квітня	Так	Так
	24 березня	КПФ	Одностороннє	15 квітня	Так	Так
	Оновлено			30 квітня	Ні	Так
	30 березня і 16 квітня					
Південний Судан	9 квітня	<i>SSOMA</i>	Одностороннє	..	Ні	Так
Судан	31 березня	<i>SPLM/A-N</i>	Одностороннє	3 місяці	Так	Ні
	Оновлено	<i>(al-Hilu)</i>		31 січня 2021р.	Так	Ні
	1 липня 31 березня	Уряд	Одностороннє	3 місяці	Так	Ні
Сирія	24 березня	СДС	Одностороннє	..	Ні	Так
Таїланд	3 квітня	<i>BRN</i>	Одностороннє	30 квітня	Ні	Так

Країна	Дата оголошення (2020р.)	Сторони	Тип припинення вогню	Тривалість/ Дата закінчення ^a	Взаємне?	Пов'язане з закликом ООН чи Covid-19?
Україна	22 липня	Уряд; Росія; ОБСЄ; ОРДЛО	Багатостороннє	Постійне	Ні	Ні
Смен	8 квітня	Уряд Уряд і STC	Одностороннє	23 квітня	Ні	Так
	Оновлено			21 травня	Ні	Ні
	24 квітня					
	22 червня		Двостороннє	..	Ні	Ні

.. – не визначено; BRN – Малайський національний революційний фронт Патані (*Barisan Revolusi Nasional Melayu Patani*); ELN – Національно-визвольна армія (*Ejercito de Liberacion Nacional*); FLEC – Фронт визволення анклаву Кабінда (*Front for the Liberation of the Enclave of Cabinda*); УНЗ – Уряд національної згоди; NSCN-K – Національна соціалістична рада Нагаленду (К) (*National Socialist Council of Nagaland (K)*); OPM – Рух за вільне Папуа (*Organisasi Papua Merdeka*); SOCADEF – Сили оборони Південного Камеруну (*Southern Cameroons Defence Forces*); SPLM/A-N (al-Hilu) – Суданський народно-визвольний рух/Армія-Північ, фракція Аль-Хілу (*Sudan People's Liberation Movement/Army-North al-Hilu faction*); SSOMA – Альянс опозиційних рухів Південного Судану (*South Sudan Opposition Movements Alliance*); STC – Південна перехідна рада (*Southern Transitional Council*); TPNPB – Національно-визвольна армія Західного Папуа (*West Papua National Liberation Army*); КПІ – Комуністична партія Індії; КПФ – Комуністична партія Філіппін; ЛНА – Лівійська національна армія; ОБСЄ – Організація з безпеки та співробітництва в Європі; ООН – Організація Об'єднаних Націй; ОРДЛО – Окремі райони Донецької та Луганської областей; СДС – Сирійські демократичні сили.

^a Тривалість/Дата закінчення припинення вогню означає заявлений термін припинення вогню. Ступінь його реалізації (чи майбутньої реалізації, для “постійного” припинення вогню) потребує окремої оцінки в кожному випадку.

Джерело: University of Edinburgh, Political Settlements Research Programme, ‘Ceasefires in a time of Covid-19’, accessed 5 Apr. 2021.

Однак рівень збройного насильства у світі дійсно зменшився на перших етапах пандемії і продовжував знижуватись протягом 2020р. ACLED зафіксував зменшення деяких видів політичного насильства, таких, як бойові дії та протести, але зростання інших – таких як погроми та насильство держави проти цивільних осіб⁵¹. Інша оцінка припускає зменшення числа цивільних жертв насильства з використанням вибухових пристроїв у світі у квітні-липні 2020р. на 58%, порівняно з тими самими чотирма місяцями 2019р., а також зменшення на 30% кількості зафіксованих у світі інцидентів з вибуховою зброєю у цей період⁵². Однак таке скорочення переважно стало результатом ширшої тенденції до зменшення насильства (і відбиття ситуації в окремих конфліктах), не будучи прямо пов'язаним з пандемією чи закликом Генерального секретаря ООН.

До кінця 2020р. стало зрозуміло, що більшість учасників конфліктів адаптувалися до пандемії, яка тепер стала просто сформованим

⁵¹ Kishi, R. and Wilson, A., ‘How the coronavirus crisis is silencing dissent and sparking repression’, *Foreign Policy*, 21 July 2020; Pavlik, M., ‘A great and sudden change: The global political violence landscape before and after the Covid-19 pandemic’, ACLED, 4 Aug. 2020.

⁵² ‘Global explosive violence sharply declines during Covid 19, new data suggests’, Action on Armed Violence, 12 Sep. 2020.

елементом ширшого політичного контексту збройних конфліктів і мирних процесів. Загальна ситуація докорінно не змінилась, вплив *Covid-19* на збройні конфлікти у 2020р. був неоднозначним. У деяких випадках відбувалося тимчасове зменшення збройних конфліктів, переважно через врахування урядами чи опозиційними збройними угрупованнями ускладнення умов матеріально-технічного забезпечення та спроби здобути народну підтримку. Однак у багатьох випадках рівень збройних конфліктів зберігався таким самим або навіть виріс унаслідок використання учасниками конфліктів слабкості держави чи зменшення міжнародної уваги через пандемію⁵³. Заклик Генерального секретаря ООН до загального припинення вогню мінімально вплинув на динаміку конфліктів. Деякі прогнози, що ґрунтуються на показниках економіки та розвитку, припускають, що пандемія може призвести до подальшого зростання збройного насильства у слабких державах унаслідок підвищення цін і падіння доходів⁵⁴.

⁵³ Bell, C., Epple, T. and Pospisil, J., 'The impact of Covid-19 on peace and transition process: Tracking the trends', Political Settlements Research Programme, University of Edinburgh, 2020; та Ide, T., 'Covid-19 and armed conflict', *World Development*, vol. 140 (Apr. 2021).

⁵⁴ Moyer, J. D. and Kaplan, O., 'Will the coronavirus fuel conflict?', *Foreign Policy*, 6 July 2020.

II. Глобальні та регіональні тенденції і розвиток багатосторонніх миротворчих операцій

ТІМО СМІТ, ЖАЙР ВАН ДЕР ЛІЙН

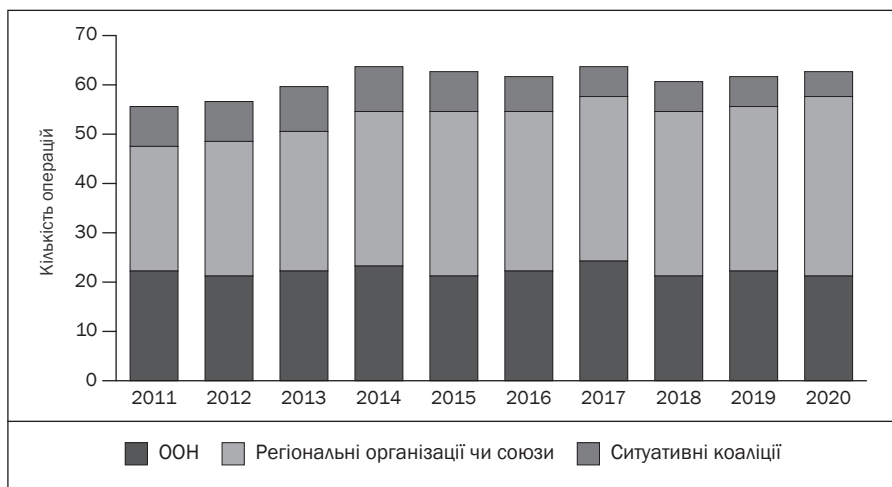
У 2020р. збереглася основна тенденція до зменшення чисельності персоналу за незмінної кількості багатосторонніх миротворчих операцій меншого масштабу на фоні двох важливих довгострокових явищ. По-перше, зберігалися конкуренція та розбіжності між постійними членами РБ ООН, а також регіональними державами – особливо на Близькому Сході, в Північній Африці та Субекваторіальній Африці, що спонукало інші країни та організації заявити про себе, наслідком чого стала подальша фрагментація спроб врегулювання конфліктів. По-друге, у свій останній рік Адміністрація Президента Д.Трампа, як і раніше, намагалася скоротити миротворчий бюджет ООН – і, відповідно, обмежити чисельність персоналу – та продовжувала вивід американських військ з Афганістану. В умовах збереження потреби врегулювання конфліктів, пандемія *Covid-19* була додатковим викликом, і багатьом операціям та організаціям, що їх проводили, довелося долати додаткові труднощі у продовженні своїх зусиль.

Багатосторонні миротворчі операції у 2020р.

У 2020р. ООН, регіональні організації та союзи, а також ситуативні коаліції держав проводили 62 багатосторонні миротворчі операції у 35 країнах і територіях світу (діаграма 2.2)¹. Це на одну більше, ніж у 2019р., але загалом відповідає кількості багатосторонніх миротворчих операцій, що проводились в інші роки, починаючи з 2013р., коли Центральноафриканська Республіка (ЦАР) та Малі стали гарячими точками (діаграма 2.3)². З 62 багатосторонніх миротворчих операцій, що тривали у 2020р., 22 відбувались у Субекваторіальній Африці, 18 – у Європі, 14 – на Близькому Сході та в Північній Африці, п'ять – в Азії та Океанії і три – в Америці (таблиця 2.4).

¹ Див. також таблицю 2.5. Кількісний аналіз ґрунтується на даних, зібраних СІПРІ для вивчення тенденцій миротворчих операцій. Згідно з визначенням СІПРІ, багатостороння миротворча операція повинна мати заявлені наміри: (а) бути інструментом сприяння реалізації вже чинних мирних угод; (б) підтримувати мирний процес; або (в) сприяти зусиллям з недопущення конфлікту чи з розбудови миру. Місії добрих послуг, розслідувань чи електоральної допомоги та місії у складі місцевих громадян чи груп переговорників не враховуються. Оскільки всі дані СІПРІ постійно оновлюються та коригуються мірою появи точнішої інформації, статистичні дані цього розділу можуть не завжди збігатися з даними попередніх видань *Щорічника СІПРІ* чи інших публікацій СІПРІ.

² Див.: Smit, T., Sacks Ferrari, S. and van der Lijn, J., 'Global trends and developments in multilateral peace operations', *SIPRI Yearbook 2020*, pp.45-58.

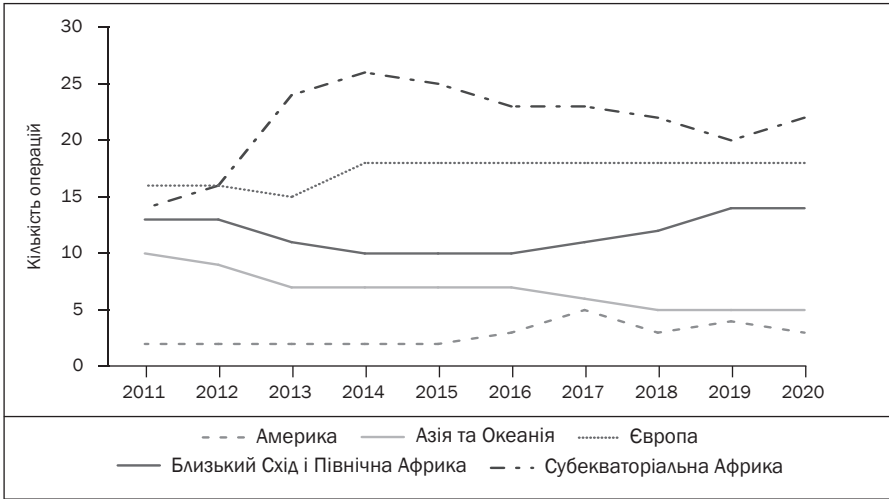
Діаграма 2.2. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій у 2011-2020рр., за організаторами

Нові багатосторонні миротворчі операції

У 2020р. розпочалися три багатосторонні миротворчі операції: Місія військових спостерігачів Африканського Союзу (АС) у ЦАР (*African Union (AU) Military Observers Mission to the CAR, MOUACA*), Консультативна місія Спільної політики безпеки і оборони (СПБО) ЄС у ЦАР (*European Union (EU) Common Security and Defence Policy (CSDP) Advisory Mission in the CAR, EUAM RCA*) та Місія АС у Лівії. Хоча у 2020р. була створена Комплексна місія ООН зі сприяння у перехідний період у Судані (*UN Integrated Transition Assistance Mission in Sudan, UNITAMS*), вона, станом на 1 січня 2021р., не розпочала роботу і тому не включена до 2020р.

EUAM RCA створена Радою ЄС 9 грудня 2019р. і розпочала роботу 9 серпня 2020р.³ Причинами відтермінування запланованого раніше початку діяльності були пандемія *Covid-19* та проблеми тилового забезпечення, зумовлені пандемією. *EUAM RCA* має повноваження сприяти реформуванню сектору безпеки ЦАР шляхом стратегічних консультацій на рівні Міністра внутрішніх справ і громадської безпеки та допомагати у створенні сил внутрішньої безпеки. Мандат місії масштабований, що означає можливість її трансформації у місію з розбудови спроможностей, аналогічно цивільним місіям СПБО ЄС у Малі та Нігері. *EUAM RCA* – це цивільний еквівалент військової Навчальної місії ЄС у ЦАР, яка навчає збройні сили ЦАР і консулює її уряд з військових питань з 2016р.

³ Council Decision (CFSP) 2019/2110 of 9 Dec. 2019 on the European Union CSDP Advisory Mission in the Central African Republic (EUAM RCA), *Official Journal of the European Union*, L318, 10 Dec. 2019; та Council Decision (CFSP) 2020/1131 of 30 July 2020 launching the European Union CSDP Advisory Mission in the Central African Republic (EUAM RCA), *Official Journal of the European Union*, L247, 31 July 2020.

Діаграма 2.3. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій у 2011-2020рр., за регіонами

MOUACA створена 10 липня 2020р. Радою миру та безпеки АС (РМБ, *AU Peace and Security Council*), яка в той день санкціонувала розгортання місії⁴. *MOUACA* має повноваження допомагати стежити за виконанням Політичної угоди про мир і примирення у ЦАР 2019р., а саме – положень про створення трьох спільних підрозділів безпеки з урядових сил та реінтегрованих членів збройних угруповань, що підписали угоду. Розгортання *MOUACA* ускладнювала пандемія *Covid-19*, а інформації про його перебіг було мало. До жовтня 2020р. було розгорнуто 14 військових спостерігачів з дозволеної кількості у 30 військових спостерігачів і шести цивільних співробітників.

Місія АС у Лівії створена 9 лютого 2020р. Асамблеєю голів держав та урядів АС, яка в той день вирішила “підвищити рівень місії” Офісу зв’язку АС у Лівії (*AU Liaison Office in Libya*), що не вважався багатосторонньою миротворчою операцією. Це рішення мало на меті наростити політичні, дипломатичні та військові можливості АС у Лівії “з метою забезпечити більший внесок і участь АС у зусиллях, спрямованих на пошук стійкого вирішення кризи в Лівії”⁵. Відповідне рішення було ухвалене невдовзі після Берлінської конференції з Лівії в січні 2020р. РМБ АС також закликала до повноцінної участі АС в усіх зусиллях з моніторингу угоди про постійне припинення вогню від 23 жовтня 2020р., у т.ч. шляхом розгортання африканських цивільних і військових спостерігачів. Створення Місії АС у Лівії, разом

⁴ AU, Communique of the 936th meeting of the Peace and Security Council, held on 10 July 2020, on the situation in the Central African Republic, 10 July 2020.

⁵ AU Assembly of Heads of State and Government, ‘Decision on Libya and the Sahel’, 33rd ordinary session of the Assembly of the Union, Assembly/AU/Dec.792(XXXIII), 9-10 Feb. 2020, para. 18(b).

Таблиця 2.4. Чисельність багатосторонніх миротворчих операцій і розгорнутого персоналу у 2020р., за регіонами та типом організації

Організація	Америка	Азія та Океанія	Європа	Близький Схід і Північна Африка	Суб- екваторіальна Африка	Всього
Операції	3	5	18	14	22	62
ООН ^a	2	2	2	7	8	21
Регіональна організація чи союз	1	1	14	6	14	36
Ситуативна коаліція	–	2	2	1	–	5
Персонал	304	9 941	8 063	14 615	94 201	127 124
ООН ^a	274	313	1 020	12 804	72 301	86 712
Регіональна організація чи союз	30	9 592	5 961	657	21 900	38 140
Ситуативна коаліція	–	36	1 082	1 154	–	2 272

– дані не придатні для використання.

^a Дані ООН включають Спільну комбіновану місію ООН/АС у Дарфурі (*UNAMID*).

Примітки: Кількість операцій охоплює 2000р.; чисельність персоналу – станом на 31 грудня 2020р.

Джерело: SIPRI Multilateral Peace Operations Database, accessed 1 Apr. 2021, <<http://www.sipri.org/databases/pko/>>.

з іншими ініціативами, відбиває бажання АС бути більш активним і надійним учасником лівійського мирного процесу. АС був дуже стурбований військовою інтервенцією під проводом НАТО в Лівії у 2011р. та масштабом іноземного втручання у наступні громадянські війни в Лівії. Однак залишається неясним, що конкретно було досягнуто з підвищенням статусу місії. Той факт, що РМБ АС у листопаді 2020р. підкреслила необхідність забезпечити достатні можливості для виконання мандата Місії АС у Лівії та більш помітну присутність, підказує, що зрушення поки що могли бути обмеженими⁶. Крім того, сторони в Лівії, схоже, не вітають участі АС. Наприклад, підписанти угоди про постійне припинення вогню дали зрозуміти, що запит на іноземних спостерігачів чітко обмежується неозброєними та невійськовими спостерігачами під егідою Місії ООН з підтримки в Лівії (*UN Support Mission in Libya, UNSMIL*)⁷.

Три нові багатосторонні миротворчі операції у 2020р. слідує двом тенденціям. По-перше, всі три є дуже малими, порівняно з більшістю інших.

⁶ AU, Communique of the 961st meeting of the Peace and Security Council, held virtually on 3 Nov. 2020, on the situation in Libya, 3 Nov. 2020.

⁷ United Nations, Security Council, Letter dated 29 December 2020 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council, S/2020/1309, 30 Dec. 2020.

Після створення у 2014р. Багатоцільової об'єднаної стабілізаційної місії ООН у ЦАР (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in the CAR, MINUSCA*) не розпочиналась жодна велика багатостороння миротворча операція. По-друге, всі три є елементами складної системи інших миротворчих операцій, розгорнутих у тому самому оперативному районі. *EUAM RCA* і *MOUACA* стали четвертою та п'ятою багатосторонніми миротворчими операціями, паралельно розгорнутими у ЦАР. Місія АС у Лівії – одночасно третя багатостороння миротворча операція в Лівії, поряд з *UNSMIL* та Місією ЄС з прикордонної допомоги у Лівії (*EU Border Assistance Mission in Libya*).

Завершені багатосторонні миротворчі операції

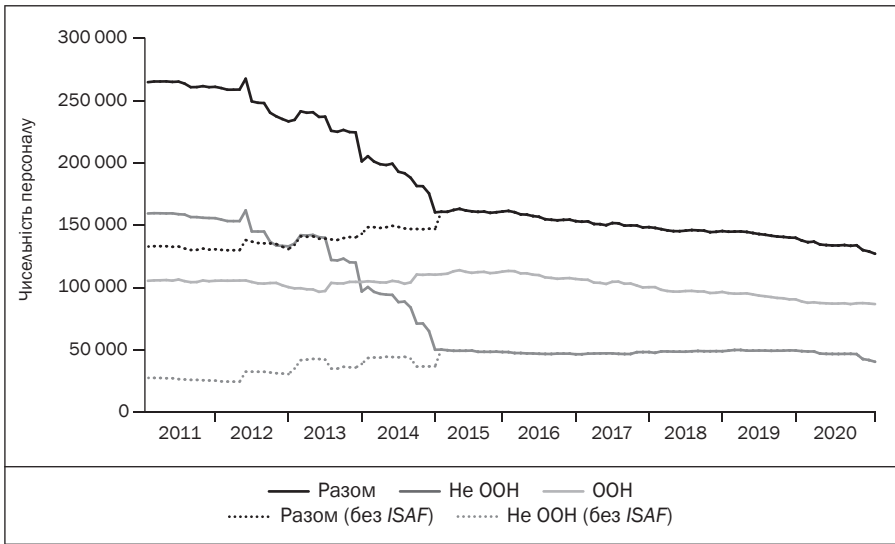
Три багатосторонні миротворчі операції закінчились у 2020р.: Місія ЕКОВАС у Гвінеї-Бісау (*ECOWAS Mission in Guinea-Bissau, ECOMIB*), яка завершилась 10 вересня 2020р., Спільна комбінована місія ООН/АС у Дарфурі (*AU/UN Operation in Darfur, UNAMID*) та Офіс ООН з питань миробудівництва в Гвінеї-Бісау (*UN Integrated Peacebuilding Office in Guinea-Bissau, UNIOGBIS*) – обидві завершилися 31 грудня 2020р. Дві місії були виведені з Гвінеї-Бісау попри збереження значної політичної нестабільності у країні після хаотичної передачі влади після президентських виборів у кінці 2019р. Тим не менш, решта задач *UNIOGBIS* були передані Групі ООН у Гвінеї-Бісау, Бюро ООН для Західної Африки та Сахеля (*UN Office for West Africa and the Sahel*) та іншим партнерам.

Закриття *UNAMID* стало важливим поворотним пунктом. Колись найбільша багатостороння миротворча операція, розпочата у 2007р., *UNAMID* була унікальною місією з кількох причин. Однією з них безумовно був той факт, що вона діяла під спільним політичним керівництвом АС та ООН. Вкрай напружені відносини між місією та урядом Судану за колишнього президента Омара Аль-Башира (*Omar al-Bashir*) були ще однією визначальною рисою. Хоча вивід *UNAMID* був передбаченим, він стався у смутний час: на фоні пандемії; в період історичних політичних змін у Судані, після усунення Аль-Башира внаслідок перевороту у 2019р.; після підписаної у Джубі (*Juba*) Мирної угоди від 3 жовтня 2020р. між перехідним урядом Судану та різними суданськими опозиційними збройними угрупованнями; та під час продовження і навіть зростання насильства з боку нерегулярних збройних формувань і необхідності захисту, особливо внутрішньо переміщених осіб⁸.

Розгортання персоналу

З 2012р. спостерігається загальна низхідна тенденція у чисельності розгорнутого персоналу багатосторонніх миротворчих операцій у світі. Її можна

⁸ Dessu, M. K., 'Darfur's conflict could return to square one: UNAMID should stay in Darfur to protect civilians until the political transition in Sudan is sustainable', *ISS Today*, Institute for Security Studies, 22 July 2020. Про збройний конфлікт і мирний процес у Судані див. розділ 7, підрозділ IV цього видання.

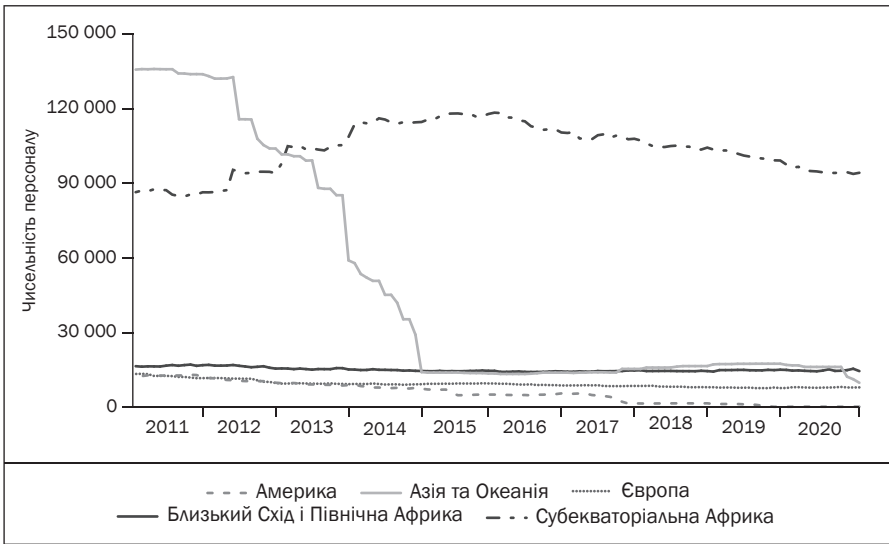
Діаграма 2.5. Чисельність персоналу, розгорнутого в рамках багатосторонніх миротворчих операцій, у 2010-2019рр., за організаторами

пояснити двома основними факторами. По-перше, виводом військ з Афганістану, спочатку – Міжнародних сил сприяння безпеці (*International Security Assistance Force, ISAF*) під проводом НАТО, а потім – Операції “Рішуча підтримка” (*RSM*). По-друге, скороченням з 2015р. персоналу, розгорнутого в Субекваторіальній Африці, насамперед миротворчих операцій ООН. Обидві тенденції дуже залежали від політики США, особливо Адміністрації Д.Трампа, але не лише.

Чисельність розгорнутого персоналу багатосторонніх миротворчих операцій у світі 31 грудня 2020р. була нижчою, ніж будь-коли в період 2011-2020рр. Протягом 2020р. вона зменшилась зі 137 781, станом на 31 грудня 2019р., до 127 124, станом на 31 грудня 2020р. (діаграма 2.4)⁹. Таким чином, це чисте зменшення на 7,7% продовжило основну тенденцію ери “після *ISAF*”. Дійсно, це було найбільше річне скорочення за період, що означає, що така тенденція посилюється. Виходячи з очікуваних майбутніх скорочень, вона, імовірно, триватиме.

Чисте зменшення протягом 2020р. сталося переважно внаслідок скорочень у ряді великих багатосторонніх миротворчих операцій, особливо *RSM* (див. нижче). Чисельність розгорнутого персоналу багатосторонніх миротворчих операцій, станом на 31 грудня 2020р., враховує майже 10 тис. осіб, які

⁹ Аналіз чисельності персоналу в цьому розділі ґрунтується на оцінках чисельності міжнародного персоналу (тобто військових, поліції та міжнародного цивільного персоналу), задіяного в кінці кожного місяця в кожній багатосторонній миротворчій операції, що тривала в період з січня 2011р. по грудень 2020р. У попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ* подібний аналіз ґрунтувався на річному “моментальному знімку” даних чисельності міжнародного персоналу багатосторонніх миротворчих операцій наприкінці кожного року, або, якщо операція закінчувалась протягом календарного року – на чисельності на момент закінчення. Тому дані в цьому розділі не повністю збігаються з даними попередніх видань *Щорічника СІПРІ*.

Діаграма 2.5. Чисельність персоналу, розгорнутого в рамках багатосторонніх миротворчих операцій у 2011-2020рр., за регіонами

залишалися у складі *RSM* і мали залишити Афганістан до 1 травня 2021р. згідно з домовленістю від лютого 2020р. між Талібаном і США¹⁰. Станеться це чи ні, вирішуватиметься у 2021р. і залежатиме насамперед від політики нової американської Адміністрації стосовно Афганістану.

На багатосторонні миротворчі операції в Субекваторіальній Африці, як і раніше, припадала найбільша чисельність персоналу багатосторонніх миротворчих операцій у світі (діаграма 2.5). Чисельність розгорнутого персоналу у 2020р. в регіоні зменшилася на 3,4%, з 97 519, станом на 31 грудня 2019р., до 94 201, станом на 31 грудня 2020р. Вона досягла мінімуму з грудня 2012р., ще до розгортання багатосторонніх миротворчих операцій в Малі. Чисельність розгорнутого персоналу багатосторонніх миротворчих операцій в Субекваторіальній Африці досягла піку – майже 120 тис. – у 2015р. і потім кожного року зменшувалась. Чисельність персоналу у 2020р. все ще включає майже 7 000 осіб, які належали до складу *UNAMID*, що завершилась 31 грудня 2020р. Якби ця місія закінчилась раніше, зменшення у 2020р. чисельності розгорнутого персоналу у світі та в Субекваторіальній Африці було б значно помітнішим.

¹⁰ Про збройний конфлікт і мирний процес в Афганістані див. розділ 4, підрозділ II цього видання.

Організації, що проводять багатосторонні миротворчі операції

Організація Об'єднаних Націй

ООН залишається головним організатором багатосторонніх миротворчих операцій, відповідаючи приблизно за третину всіх операцій і близько 2/3 усього персоналу. У 2020р. ООН очолювала 21 багатосторонню миротворчу операцію – на одну менше, ніж у 2019р. Чисельність розгорнутого персоналу миротворчих операцій ООН у світі у 2020р. зменшилась на 2,4%, з 88 849, станом на 31 грудня 2019р., до 86 712, станом на 31 грудня 2020р. Загальна чисельність розгорнутого персоналу операцій ООН зменшувалась кожен рік, починаючи з 2015р., переважно через те, що кілька миротворчих операцій ООН скорочувались або закривались, а ООН не почала жодної великої чи навіть середньої миротворчої операції з 2014р. У складі миротворчих операцій ООН було розгорнуто менше персоналу, ніж у 2020р., лише у 2007р.

Серед головних подій 2020р. було закриття *UNAMID* 31 грудня 2020р. та створення *UNITAMS* замість неї з 1 січня 2021р. *UNAMID* – четверта велика миротворча операція ООН, завершена у 2011-2020рр., після Місії ООН у Ліберії (*UN Mission in Liberia*) у 2018р. та Стабілізаційної місії ООН у Гаїті (*UN Stabilization Mission in Haiti*) і Операції ООН у Кот-д'Івуарі (*UN Operation in Cote d'Ivoire*) у 2017р. Створення *UNITAMS* – це останній за часом приклад тенденції до малих миротворчих операцій ООН. Бюджет *UNITAMS* на 2021р. передбачає лише 21 поліцейського і 141 цивільного працівника з-за кордону¹¹. Підготовка до розгортання наступної місії в Судані почалась у жовтні 2020р.¹² *UNITAMS* – це спеціальна політична місія, а не миротворча операція ООН. Спеціальні політичні місії зазвичай малі, не мають військового командування, а їх персонал, як правило, не озброєний, за винятком підрозділів охорони для самозахисту.

Стабілізаційна місія ООН у ДРК (UN Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo, MONUSCO) теж скорочується з 2015р. і може бути наступною великою операцією ООН, що закриється. У грудні 2020р. РБ ООН схвалила спільну стратегію Місії та Уряду ДРК з поступового та поетапного скорочення *MONUSCO* та попросила Генерального секретаря ООН підготувати докладний план переходу¹³. Згідно зі спільною стратегією, збереження потужної присутності *MONUSCO* у

¹¹ United Nations, General Assembly, 'Proposed programme budget for 2021', A/75/6 (Sect. 3)/Add. 7, 23 Oct. 2020.

¹² UN Security Council Resolution 2524, 3 June 2020; United Nations, Security Council, 'Situation in the Sudan and the activities of the United Nations Integrated Transition Assistance Mission in the Sudan', Report of the Secretary-General, S/2020/1155, 1 Dec. 2020.

¹³ UN Security Council Resolution 2556, 18 Dec. 2020, paras 49-50.

провінціях, де тривають бойові дії, таких, як Північне Ківу, залишитися актуальним у середньостроковій перспективі¹⁴.

Нарешті, пріоритетом для ООН була роль *UNSMIL* в організації переговорів, що призвели до домовленості про постійне припинення вогню між головними учасниками конфлікту у громадянській війні в Лівії 23 жовтня 2020р.¹⁵ Згідно з угодою, ООН має допомогти в реалізації механізму моніторингу за припиненням вогню в Лівії¹⁶. Відповідно, Генеральний секретар ООН 29 грудня 2020р. рекомендував РБ ООН створити у складі *UNSMIL* моніторинговий компонент¹⁷.

Регіональні організації та союзи

Регіональні організації та союзи у 2020р. очолювали 36 багатосторонніх миротворчих операцій, що на три більше, ніж у 2019р. У 2020р. з'явилися три нові операції цієї категорії: дві у ЦАР (*EUAM RCA* і *MOUACA*) та одна в Лівії (Місія АС у Лівії). Чисельність розгорнутого у світі персоналу багатосторонніх миротворчих операцій на чолі з регіональними організаціями чи союзами у 2020р. зменшилась на 18%, з 46 569, станом на 31 грудня 2019р., до 38 140, станом на 31 грудня 2020р. Це переважно стало наслідком скорочень у *RSM* під проводом НАТО в Афганістані та в Місії АС у Сомалі (*AMISOM*) – двох найбільших багатосторонніх миротворчих операцій, що їх проводять регіональні організації – та закриття *ECOMIB*.

Африканські регіональні організації – АС та субрегіональні *ECOWAS* і Міжурядовий орган з питань розвитку (*Intergovernmental Authority on Development, IGAD*) – у 2020р. проводили дев'ять багатосторонніх миротворчих операцій – на дві більше, ніж у 2019р. Чисельність персоналу цих операцій зменшилася на 7,3%, з 22 114, станом на 31 грудня 2019р., до 20 496, станом на 31 грудня 2020р. Крім *AMISOM*, Місії АС у Лівії і *MOUACA*, АС зберігав невеликі політичні місії у ЦАР і Малі та маленьку місію спостерігачів у Бурунді. Місія *ECOWAS* у Гамбії, що діє з січня 2017р. – єдина місія *ECOWAS*, що залишається після закриття *ECOMIB*. Нарешті, Механізм моніторингу та верифікації припинення вогню та виконання тимчасових безпекових заходів (*Ceasefire and Transitional Security Arrangements Monitoring and Verification Mechanism*) під егідою *IGAD* стежить за

¹⁴ United Nations, Security Council, Letter dated 26 October 2020 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council, S/2020/1041, annex, 27 Oct. 2020. Про збройний конфлікт у ДРК див. розділ 7, підрозділ III цього видання.

¹⁵ "UN salutes new Libya ceasefire agreement that points to "a better, safer, and more peaceful future", UN News, 23 Oct. 2020. Про угоду про припинення вогню в Лівії див. розділ 6, підрозділ IV цього видання.

¹⁶ United Nations, Security Council, Letter dated 27 October 2020 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council, S/2020/1043, 27 Oct. 2020, annex, para. 10.

¹⁷ United Nations, S/2020/1309 (посилання 7), paras 29-41, 45.

домовленостями про припинення бойових дій і вогню у Південному Судані під різними назвами з 2014р.¹⁸

Регіональні організації та союзи північної півкулі – ЄС, НАТО та ОБСЄ – очолювали 26 багатосторонніх миротворчих операцій у 2020р., на одну більше, ніж у 2019р. Чисельність персоналу цих операцій зменшилася на 28%, з 24 426, станом на 31 грудня 2019р., до 17 614, станом на 31 грудня 2020р. У той час як ОБСЄ розгортає миротворчі операції лише в державах-учасниках, як це робить більшість регіональних організацій, ЄС і НАТО проводять миротворчі операції лише в державах, що не входять до їх складу.

ЄС у 2020р. проводив 14 місій та операцій в рамках СПБО ЄС, що падали під визначення багатосторонніх миротворчих операцій. Це на одну більше, ніж у 2019р. До них належали: 10 цивільних місій СПБО, що вважалися багатосторонніми миротворчими операціями, включно з новою *EUAM RCA*; військова операція в Боснії та Герцеговині; та три військові навчальні місії у ЦАР, Малі та Сомалі. Навчальна місія ЄС у Малі (*EU Training Mission in Mali, EUTM Mali*) була найбільшою військовою миротворчою операцією під проводом ЄС з 2018р. У 2020р. Рада ЄС подовжила мандат цієї місії ще на чотири роки, до 18 травня 2024р., поставила перед нею додаткові задачі та збільшила її бюджет¹⁹. На додачу до серйозного ускладнення діяльності через пандемію *Covid-19*, як і всіх місій з навчання та розбудови спроможностей, *EUTM Mali* призупинила свою діяльність після перевороту в Малі у серпні 2020р.²⁰

НАТО проводила три багатосторонні миротворчі операції у 2020р.: Сили в Косово (*Kosovo Force, KFOR*), Місію НАТО в Іраку та *RSM*. Частковий вивід *RSM* було однією з головних подій року. 29 лютого 2020р. Талібан і США досягли угоди про умови виводу залишків американських військ (і всіх інших іноземних військ) з Афганістану протягом 14 місяців, тобто до 1 травня 2021р.²¹ Після домовленості між Талібаном і США Талібан загалом утримувався від нападів на війська НАТО і США в Афганістані.

ОБСЄ проводила дев'ять операцій на місцях, що вважалися багатосторонніми миротворчими операціями. Спеціальна моніторингова місія (СММ,

¹⁸ Місія мала назву Механізм моніторингу та верифікації (*Monitoring and Verification Mechanism*) до набуття чинності Угодою 2015р. про розв'язання конфлікту у Південному Судані (*ARCSS*), після чого її перейменували на Механізм домовленостей про припинення вогню та безпеку перехідного періоду (*Ceasefire and Transitional Security Arrangements Mechanism*). Вона знову отримала свою назву після набуття чинності Оновленою *ARCSS* 2018р. Про збройний конфлікт і мирний процес у Південному Судані див. розділ 7, підрозділ IV цього видання.

¹⁹ Council Decision (CFSP) 2020/434 of 23 Mar. 2020 amending Decision 2013/34/CFSP on a European Union military mission to contribute to the training of the Malian Armed Forces (EUTM Mali), *Official Journal of the European Union*, L89, 24 Mar. 2020.

²⁰ Emmott, R. and Diallo, T., 'EU freezes Mali training missions after military coup, denies responsibility', Reuters, 26 Aug. 2020. Про збройний конфлікт у Малі див. розділ 7, підрозділ II цього видання.

²¹ US Department of State, 'Agreement for bringing peace to Afghanistan between the Islamic Emirate of Afghanistan which is not recognized by the United States as a state and is known as the Taliban and the United States of America', 29 Feb. 2020. Див. також розділ 4, підрозділ II цього видання.

Special Monitoring Mission, SMM) ОБСЄ в Україні з понад 800 іноземних співробітників залишалася найбільшою польовою операцією ОБСЄ і найбільшою цивільною місією у світі²². Більшість інших польових операцій ОБСЄ тривали з 1990-х років і мали менше 30 іноземних співробітників у 2020р.

Регіональні організації та союзи не відігравали якоїсь значної ролі у закінченні та подоланні наслідків війни 2020р. у Нагірному Карабаху²³.

Спеціальні коаліції

Спеціальні коаліції держав у 2020р. проводили п'ять багатосторонніх миротворчих операцій, що на одну менше, ніж у 2019р. Це були Міжнародна моніторингова група (*International Monitoring Team*) на о.Мінданао (Філіппіни); Офіс Високого представника (*Office of the High Representative*) у Боснії та Герцеговині; Спільні миротворчі сили Спільної контрольної комісії (*Joint Control Commission (JCC) Joint Peacekeeping Forces*) у спірному регіоні Молдови – Придністров'ї; Багатонаціональні сили та спостерігачі (*Multinational Force and Observers, MFO*) на Сінайському півострові; Спостережна комісія нейтральних країн (*Neutral Nations Supervisory Commission*) на Корейському півострові. Чисельність розгорнутого персоналу багатосторонніх миротворчих операцій цієї категорії у 2020р. зменшилась на 3,9%, з 2 363, станом на 31 грудня 2019р., до 2 272, станом на 31 грудня 2020р.

У зв'язку з війною в Нагірному Карабаху висувалися деякі варті уваги ініціативи, але вони (поки що) не можуть вважатися багатосторонніми миротворчими операціями. На додачу до російського “миротворчого контингенту” (див. нижче), Росія і Туреччина 11 листопада 2020р. підписали меморандум про взаєморозуміння стосовно створення в Азербайджані спільного центру моніторингу режиму припинення вогню²⁴. Міністерство національної оборони Туреччини 29 грудня 2020р. підтвердило, що воно вже відрядило 36 офіцерів, у т.ч. генерала до Азербайджану, готових розпочати роботу шойно завершиться будівництво спільного центру моніторингу режиму припинення вогню²⁵. Повідомлялося, що російські офіційні особи, включно з Президентом В.Путіним, заявляли, що спільний центр використовуватиме розвідувальні безпілотники для моніторингу ситуації в Нагірному Карабаху, і турецькі спостерігачі фізично не будуть знаходитися там²⁶.

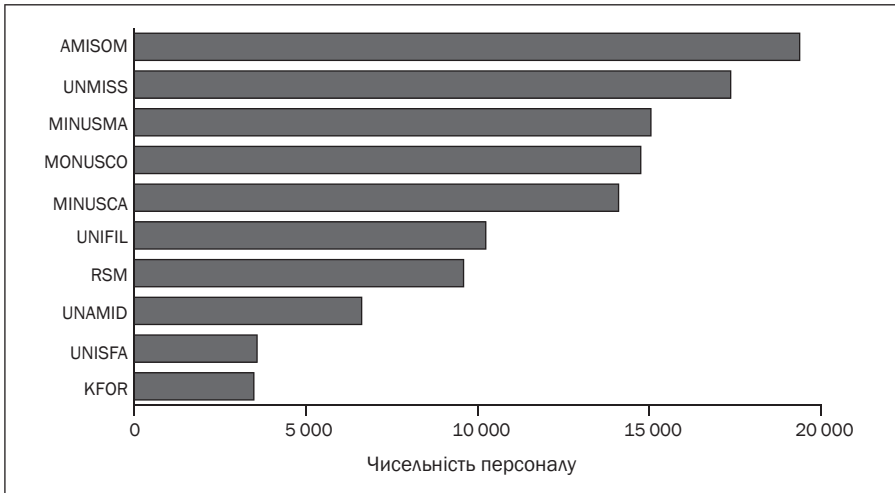
²² Про збройний конфлікт в Україні див. розділ 5, підрозділ III цього видання.

²³ Про збройний конфлікт у Нагірному Карабаху див. розділ 5, підрозділ II цього видання.

²⁴ ‘Russia, Turkey agree creation of Nagorno-Karabakh ceasefire monitoring center’, TASS, 11 Nov. 2020.

²⁵ Turkey’s Ministry of National Defence, ‘Millî Savunma Bakanı Hulusi Akar: “Personelimiz Azerbaycan’a Gitti, Orada Hazir Bekliyor”, 29 Dec. 2020.

²⁶ ‘Turkey approves sending troops to joint Russian Monitoring center in Azerbaijan’, Radio Free Europe/Radio Liberty, 17 Nov. 2020.

Діаграма 2.6. Найбільші багатосторонні миротворчі операції, станом на 31 грудня 2020р.

AMISOM (AU Mission in Somalia) – Місія АС у Сомалі; *UNMISS (UN Mission in South Sudan)* – Місія ООН у Південному Судані; *RSM (Resolute Support Mission)* – Операція “Рішуча підтримка”; *MONUSCO (UN Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo)* – Стабілізаційна місія ООН у ДРК; *MINUSMA (UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali)* – Багатоцільова об’єднана стабілізаційна місія ООН у Малі; *MINUSCA (UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in the CAR)* – Багатоцільова об’єднана стабілізаційна місія ООН у ЦАР; *UNIFIL (UN Interim Force in Lebanon)* – Тимчасові сили ООН у Лівані; *UNAMID (AU/UN Hybrid Operation in Darfur)* – Спільна комбінована місія ООН/АС у Дарфурі; *UNISFA (UN Interim Security Force for Abyei)* – Тимчасові сили безпеки ООН в Аб’єї; *KFOR (NATO Kosovo Force)* – Сили НАТО в Косово.

Найбільші багатосторонні миротворчі операції

AMISOM залишається найбільшою триваючою багатосторонньою миротворчою операцією у світі з 2015р. (діаграма 2.6). Протягом року місія зберегла цей статус, хоч і з невеликою перевагою, незважаючи на вивід 1 000 військовослужбовців у лютому 2020р. Скорочення було санкціоноване РБ ООН і відбулося слідом за аналогічним скороченням військового компоненту *AMISOM* у 2017р. і 2019р.²⁷ У складі *AMISOM*, станом на 31 грудня 2019р., перебувало 19 384 особи. Це була найменша чисельність місії відтоді, як у січні 2014р. до неї приєдналась Ефіопія.

Сім із 10 найбільших багатосторонніх миротворчих операцій у 2020р. були миротворчими операціями ООН. Більшість із них протягом року зменшились, особливо *MONUSCO*, яка скоротилась з 16 179 осіб, станом на 31 грудня 2019р., до 14 754 роком пізніше. Колись найбільша операція ООН, *UNAMID*

²⁷ UN Security Council Resolution 2472, 31 May 2019. Про збройний конфлікт у Сомалі див. розділ 7, підрозділ IV цього видання.

була восьмою за розміром багатосторонньою миротворчою операцією, станом на 31 грудня 2020р. – в день завершення її мандата. Місія ООН у Південному Судані (*UNMISS*) – найбільша багатостороння миротворча операція ООН з грудня 2019р. Тимчасові сили ООН у Лівані (*UNIFIL*) залишилися єдиною великою операцією ООН за межами Субекваторіальної Африки. У серпні 2020р. РБ ООН вперше після закінчення війни в Лівані у 2006р. скоротила максимальну дозволена чисельність *UNIFIL* з 15 тис. до 13 тис. військовослужбовців²⁸. Щоправда, цей крок був переважно символічним, оскільки чисельність військового персоналу *UNIFIL* вже була набагато нижчою за 13 тис. понад 10 років.

KFOR та *RSM* під проводом НАТО залишались серед 10 найбільших багатосторонніх миротворчих операцій. Чисельність персоналу *RSM* зменшилась з 16 705 осіб, станом на 31 грудня 2019р., коли вона була третьою найбільшою багатосторонньою миротворчою операцією, до 9 592, станом на 31 грудня 2020р. Чисельність сил під командуванням НАТО в Афганістані впала нижче 10 тис. вперше з 2006р.

Загальна чисельність розгорнутого персоналу 10 найбільших багатосторонніх миротворчих операцій протягом 2020р. зменшилась на 8,1%, з 124 274 осіб, станом на 31 грудня 2019р., до 114 182, станом на 31 грудня 2020р. Це становить 90% усього персоналу, розгорнутого в рамках усіх миротворчих операцій у світі.

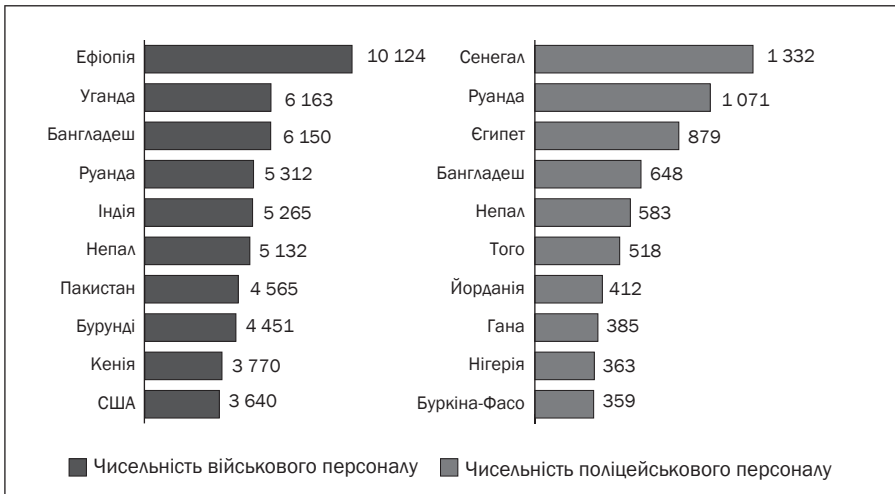
Країни – найбільші постачальники військ і поліції

На 10 головних постачальників військ припадало 90% усього військового персоналу, розгорнутого в рамках багатосторонніх миротворчих операцій у світі у 2020р. Ефіопія є головним постачальником військового персоналу для багатосторонніх миротворчих операцій з грудня 2014р. (діаграма 2.7). Ефіопія зберегла цю позицію у 2020р., хоча її внесок зменшувався третій рік поспіль, з 10 727, станом на 31 грудня 2019р., до 10 124, станом на 31 грудня 2020р. Будучи регіональною потугою на Африканському Розі, Ефіопія надавала військовій контингенти для всіх великих багатосторонніх миротворчих операцій в регіоні – *AMISOM*, *UNAMID*, Тимчасових сил безпеки ООН для Аб'єя та *UNMISS*.

Бурунді, Кенія і Уганда теж були серед 10 головних постачальників військового персоналу у 2020р., завдяки їх участі в *AMISOM*. Їх внесок протягом року також дещо зменшився через вивід 1 000 військовослужбовців *AMISOM*, розділених між відповідними національними контингентами. Політична напруженість між Кенією та федеральним урядом Сомалі зросла, коли федеральний уряд розірвав дипломатичні відносини з Кенією у грудні 2020р.²⁹, однак це не мало негайного впливу на участь Кенії в *AMISOM*.

²⁸ UN Security Council Resolution 2539, 28 Aug. 2020, para. 29.

²⁹ Dahir, A. L., 'Somalia severs diplomatic ties with Kenya', *New York Times*, 15 Dec. 2020.

Діаграма 2.7. Найбільші постачальники військ і поліції, станом на 31 грудня 2020р.

Бангладеш, Індія, Непал, Пакистан і Руанда залишались серед держав, що надавали найбільше військового персоналу, завдяки їхній участі у миротворчих операціях ООН. Їхній внесок залишався стабільним протягом року, хоча Пакистан і Руанда мали приблизно по 1 000 військовослужбовців у складі *UNAMID*, яка завершилася 31 грудня 2020р. Руанда також додатково спрямувала “кількасот” військовослужбовців до ЦАР у грудні 2020р., але вони не ввійшли до складу *MINUSCA*. Їхнє перекидання було відповіддю на наступ повстанців і побоювання спроби перевороту в ЦАР перед президентськими виборами, які відбулись 27 грудня 2020р. За словами руандійського уряду, додаткові війська були надіслані для захисту цивільних і руандійських миротворців і залишатимуться поза межами *MINUSCA*, а отже, не підлягатимуть правилам застосування сил і засобів ООН³⁰.

Участь США у багатосторонніх миротворчих операціях у 2020р. зменшилась на 60%, з 9 145 військовослужбовців, станом на 31 грудня 2019р., до 3 640, на 31 грудня 2020р. Це повністю сталося через скорочення американських військ в Афганістані до 2 500 військовослужбовців – найнижчого рівня з початку американської військової інтервенції у 2001р. За даними НАТО, решта 2 500 американських військових входили до складу *RSM*, хоча Міністерство оборони США давало зрозуміти, що головним пріоритетом для нього була паралельна американська контртерористична місія в Афганістані³¹. США були головним постачальником військового персоналу до *MFO*, *KFOR* та *RSM*, водночас залишаючись головним учасником цивільної СММ ОБСЄ в Україні.

³⁰ ‘Rwanda bolsters force in CAR as rebels “held back”’, BBC News, 21 Dec. 2020. Про збройний конфлікт у ЦАР див. розділ 7, підрозділ III цього видання.

³¹ US Central Command, ‘General Kenneth F. McKenzie Jr. interview on the record media round table-Dec. 20th, 2020’, 21 Dec. 2020.

Перша десятка держав, що надавали найбільше поліцейського персоналу для багатосторонніх миротворчих операцій у 2020р., була дуже подібна до 2019р. Сенегал зміцнив свою позицію головного постачальника поліції, відрядивши додатковий сформований поліцейський підрозділ до *MONUSCO* у грудні 2020р. Загальна чисельність наданих ним поліцейських збільшилась з 1 204, станом на 31 грудня 2019р., до 1 332, станом на 31 грудня 2020р. Сенегал є головним постачальником поліції для багатосторонніх миротворчих операцій з 2016р.

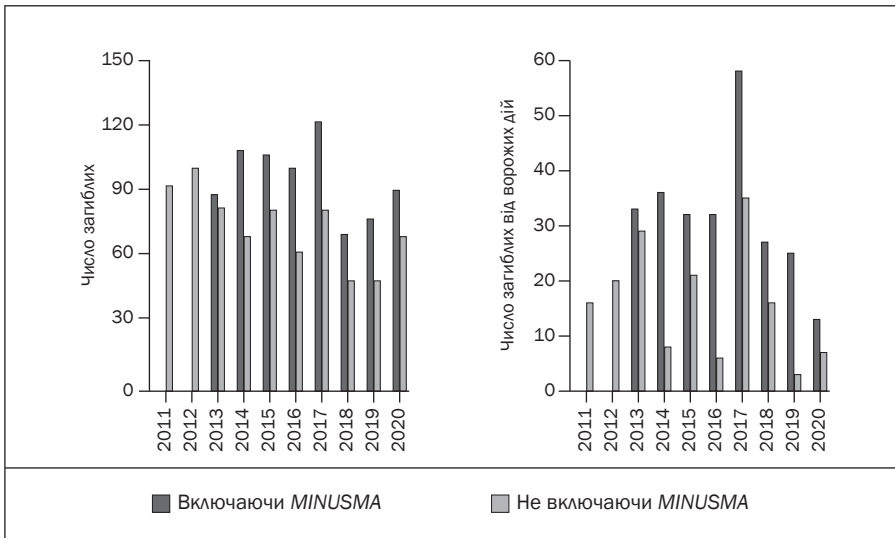
Втрати в миротворчих операціях ООН

У 2020р. під час служби в миротворчих операціях ООН загинули 91 іноземний і 32 місцевих співробітника (діаграма 2.8). Це більше, ніж за два попередні роки, хоча й нижче середнього за 2011-2020рр. 78 з 91 загиблого іноземних співробітників були військовими або поліцейськими, 13 – належали до міжнародного цивільного персоналу. Показник смертності у 2020р. склав 0,9 на 1 000, виходячи з середнього числа службовців, розгорнутих протягом року (діаграма 2.9).

Загибель миротворців ООН зумовлена різними причинами. Зловмисні дії, або втрати від ворожих дій, як правило, привертають найбільше уваги. Однак у миротворчих операціях ООН у 2020р. від ворожих дій загинули 13 осіб (менше 15% загального числа жертв), що менше, ніж за будь-який інший рік періоду 2011-2020рр. (діаграма 2.8). 12 загиблих з цієї причини були військовими, один – цивільним. Це відповідає показнику смертності від ворожих дій у 0,15 на 1 000 службовців, що є найнижчим показником з 2011р. (діаграма 2.9). У Багатоцільовій об'єднаній стабілізаційній місії ООН у Малі (*MINUSMA*), яка була миротворчою операцією ООН з найбільшим числом загиблих від її початку у 2013р., у 2020р. загинули шестеро осіб. Натомість лише у 2019р. у *MINUSMA* загинули від ворожих дій 22 особи, а всього з 2013р. по 2019р. – 125. Зменшення числа та рівня жертв від ворожих дій серед миротворців ООН можна пояснити пандемією *Covid-19*. Заходи з запобігання інфекції та поширенню вірусу зумовили обмеження на пересування персоналу миротворчих операцій ООН і призвели до зменшення патрулювань та інших ситуацій, пов'язаних з ризиком нападу.

У 2020р. було зареєстровано 54 смерті внаслідок хвороби серед закордонного персоналу миротворчих операцій ООН – удвічі більше, ніж у 2019р. Число померлих унаслідок хвороби серед місцевого персоналу у 2020р. теж було набагато вищим, ніж у 2019р. Таке зростання значною мірою пояснюється пандемією *Covid-19*. Згідно з офіційними даними, до 24 січня 2021р. в усіх польових місіях ООН позитивний результат тесту на *Covid-19* зафіксований у 2 486 співробітників і членів їх родин, а 24 померли від нього³².

³² United Nations, Security Council, 'Risk of instability, tension growing, amid glaring inequalities in Global Covid-19 recovery, top United Nations officials warn Security Council', SC/14422, 25 Jan. 2021.

Діаграма 2.8. Рівень смертності серед персоналу миротворчих операцій ООН у 2011-2020рр.

MINUSMA – Багатоцільова об’єднана стабілізаційна місія ООН у Малі.

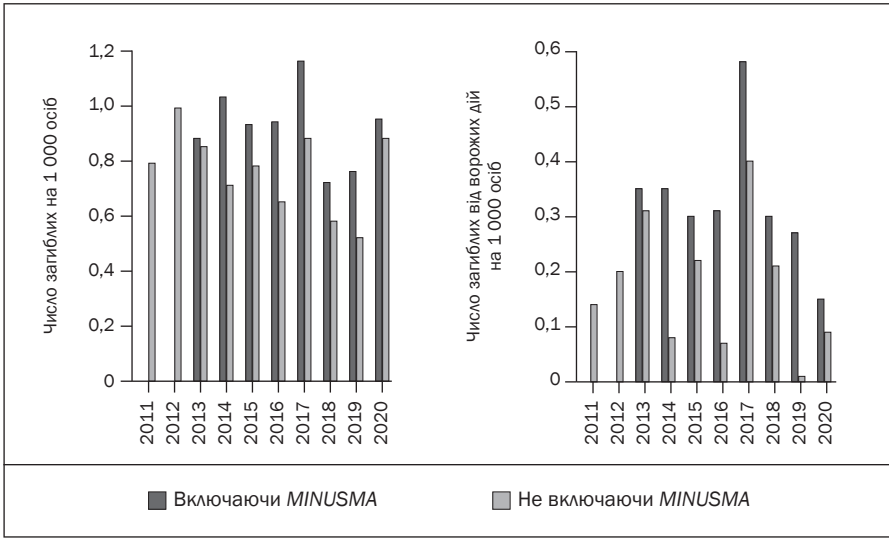
Інші багатосторонні операції

Тенденція до активізації багатосторонніх операцій у “сірих зонах” за межами визначення багатосторонньої миротворчої операції СППІ у 2020р. теж тривала. Десятитисячна Багатонаціональна спільна оперативна група (*Multinational Joint Task Force, MNJTF*) в басейні оз.Чад та п’ятитисячні Спільні сили Групи п’яти держав Сахеля (*Joint Force of the Group of Five for the Sahel, G5 Sahel*) є ще двома прикладами таких багатосторонніх операцій³³. ЄС також проводить військово-морські операції в рамках СПБО в Аденській затоці біля узбережжя Сомалі та в Середземному морі. Є, однак, чотири нові ініціативи, вартіх уваги.

По-перше, у досягнутій 9 листопада 2020р. за посередництва Росії угоді про припинення вогню, яка набула чинності наступного дня, Вірменія та Азербайджан погодились на розгортання російського “миротворчого контингенту” у складі 1 960 військовослужбовців на лінії зіткнення у Нагірному Карабаху та вздовж т.зв. Лачинського коридору, що з’єднує цю спірну територію з Вірменією³⁴. Розгортання російських миротворців почалося негайно. Угода передбачає, що тривалість їх перебування становитиме п’ять років з можливістю подовження ще на п’ять років. Російський “миротворчий контингент” не діє ні під егідою, ні від імені ООН чи регіональної організації або союзу і не підпорядковується якомусь міжнародному

³³ Про *MNJTF* та *G5 Sahel* див. розділ 7, підрозділ II цього видання.

³⁴ President of Russia, ‘Statement by the president of the Republic of Azerbaijan, prime minister of the Republic of Armenia and president of the Russian Federation’, 10 Nov. 2020. Див. також розділ 5, підрозділ II цього цього видання.

Діаграма 2.9. Рівень смертності серед службовців миротворчих операцій ООН у 2011-2020рр.

MINUSMA – Багатоцільова об’єднана стабілізаційна місія ООН у Малі.

органу, як-от Сили Спільної контрольної комісії з підтримання миру (*JCC*) у Придністров’ї чи *JCC* у Південній Осетії, що діяла з 1992р. по 2008р. Таким чином, він не може вважатися багатосторонньою миротворчою операцією.

Ще дві ініціативи з’явилися у Європі. Перша – це нова військово-морська операція ЄС у Середземному морі *Irini*, яку держави-члени ЄС започаткували в лютому 2020р., після січної 2020р. Берлінської конференції з Лівії, і розпочали 31 березня 2020р. Головна задача операції *Irini* – забезпечення виконання ембарго ООН на поставки зброї до Лівії³⁵. Другою стало створення європейської багатонаціональної оперативної групи сил спецпризначення *Takuba* в рамках операції *Barkhane* в Сахелі під проводом Франції. Завдання цих сил – контртерористичні операції в районі Ліптако (*Liptako*) на стику кордонів Буркіна-Фасо, Малі та Нігеру³⁶.

Нарешті, АС розглядав можливість активізації своєї антитерористичної діяльності в Сахелі. Асамблея голів держав та урядів АС у лютому 2020р. попросила Комісію АС розпочати планування можливого розгортання сил АС у складі 3 000 військовослужбовців на підтримку Спільних сил Групи п’яти держав Сахеля, щоб “ще більше послабити терористичні угруповання”³⁷. РМБ АС схвалила стратегічну концепцію цих сил 30 вересня 2020р. і попросила Комісію АС перейти до розробки оперативної концепції їх застосування,

³⁵ Council Decision (CFSP) 2020/472 of 31 Mar. 2020 on a European Union military operation in the Mediterranean (EUNAVFOR MED IRINI), *Official Journal of the European Union*, L101, 1 Apr. 2020.

³⁶ Про оперативну групу *Takuba* див. також розділ 7, підрозділ II цього видання.

³⁷ AU Assembly of Heads of State and Government (note 5), para. 4.

разом з ЕКОВАС та *G5 Sahel*³⁸. Їх розгортання до кінця 2020р. ще не було санкціонованим, і бракувало інформації про мандат, склад, фінансування та відносини з іншими військовими операціями в регіоні.

Висновки

Збереження конкуренції та розбіжностей між постійними членами РБ ООН і особливо тиск Адміністрації Д.Трампа з метою зменшення миротворчого бюджету ООН останніми роками призвели до прискореного скорочення й закриття деяких з найбільших миротворчих операцій ООН. Ця тенденція збіглась з інтересами урядів ряду приймаючих країн, і в деяких аналітиків виникали питання про ефективність великих стабілізаційних операцій. У 2020р. *UNAMID* стала останньою великою миротворчою операцією ООН, що закрилася. Однак необхідність зусиль з врегулювання конфліктів не зникла. РБ ООН змогла лише домовитися про створення менших спеціалізованих політичних місій, останньою з яких поки що стала *UNITAMS*, розпочата на початку 2021р.

Регіональні організації та союзи певною мірою заповнюють цю прогалину, але часто роблять це неузгоджено, що призводить до подальшого ускладнення структури миротворчих операцій, зокрема, в Малі, Сомалі й особливо в ЦАР – де у 2020р. додалися ще *EUAM RCA* та *MOUACA*. Яскравим прикладом є також створення Місії АС у Лівії з метою збільшення присутності АС в цій країні. Хоча кількість багатосторонніх миротворчих операцій, розгорнутих регіональними організаціями та союзами, зростає, масштаби цих операцій загалом менші. Як наслідок, загальна чисельність розгорнутого персоналу багатосторонніх миротворчих операцій продовжує зменшуватись, оскільки чисельність персоналу новостворених операцій під проводом регіональних організацій не компенсує скорочення чисельності персоналу миротворчих операцій ООН. Частково це відбувається тому, що деякі організації не мають можливостей і ресурсів, щоб виділити більше персоналу (наприклад, АС), а інші спеціалізуються у якійсь вузькій галузі, що потребує менше персоналу (як ЄС). Фактично чисельність персоналу у складі операцій регіональних організацій та союзів у 2020р. суттєво зменшилась, оскільки Адміністрація Д.Трампа скоротила чисельність американських військ в Афганістані та в *RSM* під проводом НАТО.

Іншою тенденцією останніх років, що тривала у 2020р., є активізація діяльності з врегулювання конфліктів у “сірих зонах”, не охоплених визначенням багатосторонньої миротворчої операції СІПРІ. Крім триваючих контртерористичних операцій, таких, як Спільні сили Групи п’яти держав Сахеля та *MNJTF*, була створена європейська багатонаціональна оперативна група сил спецпризначення *Takuba*, а АС обговорює створення власного з’єднання на підтримку Спільних сил. Тим часом новий російський “миротворчий

³⁸ AU, Communique of the 950th meeting of the Peace and Security Council of the African Union on the consideration of the revised draft strategic concept note on planning guidance for the deployment of 3000 troops, 30 Sep. 2020.

контингент” у Нагірно-Карабаському конфлікті не може вважатися багатостороннім. Ці операції вказують на те, якими можуть бути миротворчі операції у більш багатополлярному світі: потенційно більш фрагментованими, іноді односторонніми, а іноді конкуруючими між собою, часто – більш “сек’юритизованими”, інтереси інтервентів у яких нерідко бувають ширшими за задачі “традиційних” багатосторонніх миротворчих операцій.

Пандемія *Covid-19* вплинула на всі ці зусилля різними шляхами, не в останню чергу – суттєво збільшивши смертність від хвороб, зокрема у миротворчих операціях ООН. Через заходи з попередження подальшого поширення *Covid-19* довелося коригувати діяльність, наприклад, скоротивши патрулювання та змінюючи методи роботи, а ротація військ і розгортання місій затримувались. Лише деякі тренувальні місії ненадовго переривали свою діяльність. Однак, на додачу до існуючих викликів, багатьом операціям довелося вживати додаткових заходів для підтримання діяльності через *Covid-19*.

III. Таблиця багатосторонніх миротворчих операцій у 2020р.

ГІМО СМІТ

Таблиця 2.5 містить дані про 62 багатосторонні миротворчі операції, що здійснювались у 2020р., включно з операціями, започаткованими та завершеними впродовж цього року.

У таблиці перелічені операції, що здійснювались під егідою ООН, регіональних організацій і союзів, ситуативних коаліцій держав. Операції ООН поділені на три підгрупи: (а) спостережні та комплексні миротворчі операції під керівництвом Департаменту з миротворчих операцій; (б) спеціальні політичні та миробудівні місії; (в) Спільна комбінована місія ООН/АС у Дарфурі.

Таблиця ґрунтується на Базі даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції (*SIPRI Multilateral Peace Operations Database*), <<http://www.sipri.org/databases/pko>>, де наведена інформація про всі миротворчі операції ООН і не ООН з 2000р., із зазначенням місця, дат розгортання і діяльності, мандата, держав-учасниць, чисельності персоналу, бюджету та числа жертв.

Таблиця 2.5. Багатосторонні миротворчі операції у 2020р.

Якщо не зазначене інше, всі цифри наведені, станом на 31 грудня 2020р. Операції, завершені у 2020р., виділені курсивом і не враховані в узагальнених даних.

Операція	Початок	Місце	Війська	Поліція	Цивільні
Миротворчі операції ООН			67 433	6 915	3 484
UNTSO	1948	Близький Схід	143	–	70
UNMOGIP	1951	Індія/Пакистан	45	–	21
UNFICYP	1964	Кіпр	809	67	40
UNDOF	1974	Сирія (Голанські висоти)	1 099	–	43
UNIFIL	1978	Ліван	10 000	–	239
MINURSO	1991	Західна Сахара	218	1	71
MONUSCO	1999	ДРК	12 758	1 403	593
UNMIK	1999	Косово	8	10	86
UNISFA	2011	Аб'єй	3 404	24	148
UNMISS	2011	Південний Судан	14 869	1 653	852
MINUSMA	2013	Малі	12 623	1 692	735
MINUSCA	2014	ЦАР	11 457	2 065	586
Спеціальні політичні місії ООН			1 170	72	1 015
UNAMA	2002	Афганістан	1	–	246
UNAMI	2003	Ірак	244	–	259
<i>UNIOGBIS</i>	<i>2010</i>	<i>Гвінея-Бісау</i>	–	–	<i>30</i>
UNSMIL	2011	Лівія	233	–	143
UNSOM	2013	Сомалі	630	11	145
UNVMC	2017	Колумбія	57	47	112
UNMHA	2019	Ємен	5	1	35
BINUH	2019	Гаїті	–	13	45
ООН-АС			3 990	2 236	397
<i>UNAMID</i>	<i>2007</i>	<i>Судан (Дарфур)</i>	<i>3 990</i>	<i>2 236</i>	<i>397</i>
АС			18 602	732	75
AMISOM	2007	Сомалі	18 586	732	66
MISAHEL	2013	Малі	–	–	..
MISAC	2014	Цар	–	–	..
Спостережна місія АС в Бурунді	2015	Бурунді	2	–	9
Місія АС в Лівії	2020	Лівія
MOUACA	2020	ЦАР	14	–	–
ECOWAS			875	125	1
<i>ECOMIB</i>	<i>2012</i>	<i>Гвінея-Бісау</i>	–	–	–
ECOMIG	2017	Гамбія	875	125	1
ЄС^a			1 868	–	1 124
EUFOR ALTHEA	2004	Боснія та Герцеговина	807	–	–
EUBAM Rafah	2005	Палестинські території	–	–	6

Операція	Початок	Місце	Війська	Поліція	Цивільні
EUPOL COPPS	2005	Палестинські території	–	–	54
EULEX Kosovo	2008	Косово	–	–	273
EUMM Georgia	2008	Грузія	–	–	219
EUTM Somalia	2010	Сомалі	130	–	13
EUCAP Sahel Niger	2012	Нігер	–	–	118
EUTM Mali	2013	Малі	721	–	5
EUBAM Libya	2013 ^b	Лівія	–	–	37
EUAM Ukraine	2014	Україна	–	–	165
EUCAP Sahel Mali	2015	Малі	–	–	134
EUTM RCA	2016	ЦАР	210	–	–
EUAM Iraq	2017	Ірак	–	–	57
EUAM RCA	2020	ЦАР	–	–	36
НАТО			13 574	–	–
KFOR	1999	Косово	3 482	–	–
RSM	2015	Афганістан	9 592	–	–
NMI	2018	Ірак	500	–	–
Міжурядовий орган з питань розвитку			–	–	86
CTSAMVM	2015	Південний Судан	–	–	86
Організація Американських Держав (ОАД)			–	–	30
MAPP/OEA	2004	Колумбія	–	–	30
ОБСЄ			–	–	1 062
Місія ОБСЄ в Скоп'є	1992	Македонія	–	–	37
Місія ОБСЄ в Молдові	1993	Молдова	–	–	12
OSCE PRClO	1995	Азербайджан (Нагірний Карабах)	–	–	5
Місія ОБСЄ в Боснії та Герцеговині	1995	Боснія та Герцеговина	–	–	26
Представництво ОБСЄ в Албанії	1997	Албанія	–	–	20
ОМІК	1999	Косово	–	–	81
Місія ОБСЄ в Сербії	2001	Сербія	–	–	20
СММ ОБСЄ	2014	Україна	–	–	842
Місія спостерігачів ОБСЄ на російських пунктах пропуску Гуково та Донецьк	2014	Росія (пункти пропуску Гуково та Донецьк)	–	–	19
Ситуативні коаліції держав			2 254	3	15
NNSC	1953	Південна Корея	10	–	–
MFO	1982	Єгипет (Сінай)	1 154	–	..
ОКК	1992	Молдова (Придністров'я)	1 071	–	–
ОНР	1995	Боснія та Герцеговина	–	–	11
ІМТ	2004	Філіппіни (Мінданао)	19	3	4

– дані не придатні для використання; . . – інформація не доступна; ДПК – Демократична Республіка Конго; ЦАР – Центральноафриканська Республіка.

AMISOM – Місія АС у Сомалі (*AU Mission in Somalia*); *BINUH* – Об'єднаний офіс ООН у Гаїті (*UN Integrated Office in Haiti*); *CTSAMVM* – Механізм моніторингу та верифікації припинення вогню та виконання тимчасових безпекових заходів (*Ceasefire and Transitional Security Arrangements Monitoring and Verification Mechanism*); *ECOMIB* – Місія ЕКОВАС у Гвінеї-Бісау (*ECOWAS Mission in Guinea-Bissau*); *ECOMIG* – Місія ЕКОВАС у Гамбії (*ECOWAS Mission in the Gambia*); *EUAM Iraq* – Дорадча місія ЄС з підтримки реформи сектору безпеки в Іраку (*EU Advisory Mission in Support of Security Sector Reform in Iraq*); *EUAM RCA* – Консультативна місія ЄС на підтримку реформи сектору безпеки в ЦАР (*EU Advisory Mission in the CAR*); *EUAM Ukraine* – Консультативна місія ЄС з реформування сектору цивільної безпеки України (*EU Advisory Mission for Civilian Security Sector Reform Ukraine*); *EUBAM Libya* – Об'єднана місія ЄС з прикордонної допомоги у Лівії (*Integrated Border Assistance Mission*); *EUBAM Rafah* – Місія ЄС з прикордонної допомоги на пункті пропуску Рафех (*EU Border Assistance Mission for the Rafah Crossing Point*); *EUCAP Sahel Mali* – Місія СПБО (Спільної політики безпеки і оборони) ЄС у Малі (*EU Common Security and Defence Policy (CSDP) Mission in Mali*); *EUCAP Sahel Niger* – Місія СПБО ЄС у Нігері (*EU CSDP Mission in Niger*); *EUFOR ALTHEA* – Військова операція ЄС у Боснії та Герцеговині (*EU Military Operation in Bosnia and Herzegovina*); *EULEX Kosovo* – Місія ЄС із забезпечення верховенства права в Косово (*EU Rule of Law Mission in Kosovo*); *EUMM Georgia* – Моніторингова місія ЄС у Грузії (*EU Monitoring Mission in Georgia*); *EUPOL COPPS* – Поліцейська місія ЄС на Палестинських територіях (*EU Police Mission for the Palestinian Territories*); *EUTM Mali* – Місії ЄС з підготовки персоналу в Малі (*EU Training Mission Mali*); *EUTM RCA* – Місії ЄС з підготовки персоналу в ЦАР (*EU Training Mission in the CAR*); *EUTM Somalia* – Місії ЄС з підготовки персоналу в Сомалі (*EU Training Mission Somalia*); *IMT* – Міжнародна моніторингова група (*International Monitoring Team*); *JCC* – Сили Спільної контрольної комісії з підтримання миру (*Joint Control Commission Peacekeeping Force*); *KFOR* – Сили НАТО в Косово (*NATO Kosovo Force*); *MAPP/OEA* – Місія ОАД з підтримання мирного процесу в Колумбії (*OAS Mission to Support the Peace Process in Colombia*); *MFO* – Багатонаціональні сили і спостерігачі (*Multinational Force and Observers*); *MINURSO* – Місія ООН з проведення референдуму в Західній Сахарі (*UN Mission for the Referendum in Western Sahara*); *MINUSCA* – Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у ЦАР (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in the Central African Republic*); *MINUSMA* – Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія у ЦАР і в Центральній Африці (*AU Mission for the Central African Republic and Central Africa*); *MISAC* – Місія АС в ЦАР і Центральній Африці (*AU Mission for the CAR and Central Africa*); *MISAHEL* – Місія АС у Малі та Сахелі (*AU Mission for Mali and the Sahel*); *MONUSCO* – Стабілізаційна місія ООН у ДПК (*UN Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo*); *NMI* – Місія НАТО в Іраку (*NATO Mission in Iraq, NMI*); *NNSC* – Наглядова комісія нейтральних країн (*Neutral Nations Supervisory Commission*); *OHR* – Офіс Високого представника (*Office of the High Representative*); *OMIK* – Місія ОБСЄ в Косово (*OSCE Mission in Kosovo*); *CMM ОБСЄ* – Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні (*OSCE Special Monitoring Mission in Ukraine*); *PRCIO* – Особистий представник головуючого з урегулювання конфлікту на Мінській конференції ОБСЄ (*Personal Representative of the Chairman-in-Office on the Conflict Dealt with by the OSCE Minsk Conference*); *RSM* – Операція “Рішуча підтримка” (*Resolute Support Mission*); *UNAMA* – Місія допомоги ООН в Афганістані (*UN Assistance Mission in Afghanistan*); *UNAMI* – Місія допомоги ООН в Іраку (*UN Assistance Mission in Iraq*); *UNAMID* – Спільна комбінована місія ООН/АС у Дарфурі (*AU/UN Hybrid Operation in Darfur*); *UNDOF* – Сили ООН зі спостереження за відведенням військ (*UN Disengagement Observer Force*); *UNFICYP* – Сили ООН з підтримання миру на Кіпрі (*UN Peace Force in Cyprus*); *UNIFIL* – Тимчасові сили ООН у Лівані (*UN Interim Force in Lebanon*); *UNIOGBIS* – Офіс ООН з питань миробудівництва в Гвінеї-Бісау (*UN Integrated Peacebuilding Office in Guinea-Bissau*); *UNISFA* – Тимчасові сили безпеки ООН в Аб'єї (*UN Interim Security Force for Abyei*); *UNMHA* – Місія ООН з підтримки виконання Ходейдської угоди (*UN Mission to Support the Hodeidah Agreement*); *UNMIK* – Тимчасова адміністрація ООН у Косово (*UN Interim Administration Mission in Kosovo*); *UNMISS* – Місія ООН у Південному Судані (*UN Mission in South Sudan*); *UNMOGIP* – Група військових спостерігачів ООН в Індії та Пакистані (*UN Military Observer Group in India and Pakistan*); *UNSMIL* – Місія ООН з підтримки в Лівії (*UN Support Mission in Libya*); *UNSOM* – Місія допомоги ООН у Сомалі (*UN Assistance Mission in Somalia*);

UNTSO – Орган ООН у справах спостереження за виконанням умов перемир'я (*UN Truce Supervision Organization*); *UNVMC* – Верифікаційна місія ООН у Колумбії (*UN Verification Mission in Colombia*).

a Дані про міжнародний цивільний персонал можуть містити поліцейських.

b *EUBAM Libya* була заснована у 2013р., але не вважалася багатосторонньою миротворчою рацією до 1 січня 2019р.

Джерела: База даних СППРІ про багатосторонні миротворчі операції, <<http://www.sipri.org/databases/pko/>>. Дані про багатосторонні миротворчі операції були отримані з наступних видів відкритих джерел: (а) офіційна інформація, надана секретаріатом відповідної організації; (б) інформація, надана самою операцією в офіційних публікаціях або в письмових відповідях на щорічні запити СППРІ; (в) інформація від урядів країн, що беруть участь у відповідній операції. У деяких випадках дослідники СППРІ можуть збирати додаткову інформацію про операцію від залучених неї організацій або урядів країн-учасниць у телефонних розмовах чи електронною поштою. Ці первинні джерела були доповнені багатьма загальнодоступними вторинними джерелами – спеціалізованими журналами, дослідницькими звітами, агентствами новин, а також міжнародними, регіональними та місцевими газетами.

3. Збройні конфлікти та мирні процеси на американському континенті

Загальний огляд

Упродовж 2020р. американський континент демонстрував складну й неоднозначну картину мирних процесів: із загостренням конфліктів в окремих країнах, але зменшенням насильства в інших, зокрема внаслідок локдаунів через пандемію Covid-19. Десять збройне насильство тривало на такому само рівні, як і у 2019р. У двох країнах – Колумбії і Мексиці – одночасно точилися кілька неінтернаціоналізованих збройних конфліктів.

Виконання Мирної угоди 2016р. між Урядом Колумбії і Революційними збройними силами Колумбії – Народною армією (Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia – Ejército del Pueblo, FARC-EP) продовжувало стикатися з проблемами. Точилися неінтернаціоналізовані збройні конфлікти з іншими озброєними недержавними угрупованнями та воснізованими формуваннями. Дедалі більше незгодних із FARC-EP приєднувалися до збройних угруповань, а насильство проти активістів громадянського суспільства зростало.

У Мексиці точилися три неінтернаціоналізовані збройні конфлікти: між Урядом Мексики та наркокартелем Jalisco Nueva Generación, наркокартелем Sinaloa, а також між цими двома картелями. Рівень вбивств у 2020р. децю знизився, але залишався на дуже високому рівні, тоді як Уряд у протистоянні з наркокартелями дедалі більше покладалася на військову силу.

У регіоні тривали три багатосторонні миротворчі операції: Верифікаційна місія ООН у Колумбії (UN Verification Mission in Colombia), Місія Організації Американських Держав (ОАД) з підтримання мирного процесу в Колумбії (Organization of American States (OAS) Mission to Support the Peace Process in Colombia) та Об'єднаний офіс ООН у Гаїті (United Nations Integrated Office in Haiti).

Рівень вбивств у регіоні був дуже різним. У деяких країнах, таких як Ямайка, рівень вбивств був одним з найвищих у світі, тоді як в інших, зокрема в Сальвадорі, Гватемалі, Гондурасі та Венесуелі, він суттєво знизився. Кілька країн – у т.ч. Бразилія, Колумбія, Гондурас і Мексика, – зазнавали цілеспрямованого політичного насильства стосовно

правозахисників і представників суспільних рухів. Унаслідок локдауну через Covid-19, 2020р. не приніс повторення масових демонстрацій і заворушень із застосуванням насильства, що відбувалися у 2019р. в Болівії, Еквадорі, Колумбії, Чілі, і спричинених невдоволенням населення поганими економічними умовами, зростанням нерівності та політичною корупцією. Проте, спорадично спалахували народні протести у відповідь на політичні кризи (Болівія, Гватемала, Колумбія, Нікарагуа, Перу, Чілі); було кілька повідомлень про жорстокі заходи з підтримання громадського порядку поліцією.

МАРИНА КАПАРІНІ

I. Ключові загальні події у регіоні

МАРИНА КАПАРІНІ

У 2020р. на американському континенті спостерігалися різні рівні миролюбності та конфліктів. Згідно з Глобальним індексом миролюбності, у 2019р. Південна Америка зазнала найбільше його погіршення – через мілітаризацію і послаблення захисту й безпеки; водночас друге за розмірами погіршення миролюбності продемонстрував регіон Центральної Америки та Карибського басейну – через триваючі конфлікти¹. Натомість тенденція насильства у 2020р. була не такою очевидною – імовірно, внаслідок аномального впливу пандемії *Covid-19*. Неінтернаціоналізовані збройні конфлікти точилися у двох американських державах, загострюючись у Колумбії та Мексиці. У реалізації мирної угоди 2016р. між урядом Колумбії та Революційними збройними силами Колумбії–Народною армією (*FARC-EP*), що поклала край понад 50-річному конфлікту, постійно виникали проблеми й затримки, тривали вбивства колишніх бойовиків, активістів і лідерів громад і корінних народів (підрозділ II). У Мексиці активізувалася насильницька діяльність злочинних угруповань, змусивши фахівців з міжнародного гуманітарного права визнати існування третього неінтернаціоналізованого збройного конфлікту, на додаток до двох уже триваючих (підрозділ III).

На континенті у 2020р. тривали три багатосторонні миротворчі операції, на одну менше, ніж у 2019р. Верифікаційна місія ООН у Колумбії (*United Nations Verification Mission in Colombia*) спостерігає за реінтеграцією колишніх членів *FARC-EP* у політичне, економічне та суспільне життя, за дотриманням гарантій безпеки колишніх членів *FARC-EP*, їх родин і громад, а також за комплексними програмами безпеки та захисту громад на цих територіях². Місія ОАД з підтримання мирного процесу в Колумбії (*Organization of American States (OAS) Mission to Support the Peace Process in Colombia*) є політичною і технічною місією, яка сприяє мирним зусиллям у сферах, що найбільшою мірою постраждали від внутрішнього збройного конфлікту, злочинності та нерівності³. Об'єднаний офіс ООН у Гаїті (*Bureau Integre des Nations Unies en Haiti*) консулює Уряд Гаїті з питань підтримання політичної стабільності та належного врядування, збереження та розширення мирного й стабільного середовища, а також захисту та зміцнення прав людини. Він також уповноважений консулювати Уряд Гаїті з питань діалогу та реформ, виборів, професійності поліції, зменшення

¹ Institute for Economics & Peace (IEP), *Global Peace Index 2020* (IEP: Sydney, 2020), p.2. Note most indicators in the global peace index use the measurement period from 16 Mar. 2019 until 15 Mar. 2020; see Appendix B.

² UN Security Council Resolution 2366, 10 July 2017; UN Security Council Resolution 2377, 14 Sep. 2017.

³ 'Convenio entre el Gobierno de la Republica de Colombia y la Secretaria General de la Organization de los Estados Americanos para el Acompañamiento al proceso de proceso de paz en Colombia', 4 Feb. 2004.

насильства у громадах і бандитизму, реформи правосуддя й захисту прав людини, підзвітності⁴. Чисельність персоналу багатосторонніх миротворчих операцій на континенті залишалася дуже невеликою, порівняно з чисельністю персоналу, розгорнутого в інших регіонах. Вона зросла з 275 осіб, станом на 31 грудня 2019р., до 304, станом на 31 грудня 2020р.

В останні 30 років рівень убивств на американському континенті стабільно перевищував рівні в інших регіонах світу⁵. Однак цей рівень в американських країнах також суттєво різнився. У 2020р. ці відмінності зумовлювалися різними рівнями обмежувальних заходів, запроваджених урядами через пандемію *Covid-19*, соціально-економічними умовами та ступенем поширення організованої злочинності, бандитизму та незаконних збройних угруповань. Натомість убивства в інших регіонах світу були більшою мірою пов'язані з насильством на міжособистісному рівні⁶. У Ямайці було зафіксовано 1 301 убивство, або 46,5 на 100 тис. населення – найвищий рівень убивств у регіоні, хоча й дещо менший за показники 2019р. (1 339 убивств)⁷. Високим був також рівень убивств у Венесуелі (45,6), Гондурасі (37,6), Тринідад і Тобаго (28,2), Мексиці (27,0), Белізі (24,3) і Колумбії (24,3) на 100 тис. населення⁸. У Колумбії і Гватемалі рівень убивств суттєво знизився (на 32% і 26%, відповідно) внаслідок локдауну через *Covid-19* у березні-червні, але згодом він відновився⁹.

У кількох американських країнах відбувалося цілеспрямоване політичне насильство стосовно правозахисників і представників громадських рухів, включно з убивствами лідерів та активістів корінних народів. У Колумбії у 2020р. вбили 177 правозахисників, що набагато більше за всі інші країни світу. Серед країн, де вбивають найбільше правозахисників, опинилися Гондурас – 20 вбитих, Мексика – 19, Бразилія – 16 і Гватемала – 15¹⁰.

На початку червня 2020р. континент вразила пандемія *Covid-19*. Аргентина та Перу швидко закрили кордони та запровадили локдаун, а уряди Бразилії і Мексики – двох найбільших американських країн – спочатку недооцінювали небезпеку й не діяли достатньо швидко та ефективно для обмеження темпів поширення інфекції. До кінця 2020р. латиноамериканські країни, на які припадає лише 8% населення світу, дали близько 20% усіх випадків і майже 30% загиблих у світі від *Covid-19*¹¹. Цей регіон також найбільше у світі постраждав від економічних наслідків пандемії

⁴ UN Security Council Resolution 2476, 25 June 2019.

⁵ UN Office on Drugs and Crime (UNODC), *Global Study on Homicide: Homicide Trends, Patterns and Criminal Justice Response* (UN: Vienna, 2019), p.16.

⁶ UNODC, 'Effect of the Covid-19 pandemic and related restrictions on homicide and property crime', Research Brief, 2020, p.3.

⁷ Asmann, P. and Jones, K., 'InSight Crime's 2020 Homicide Round-Up', InSight Crime, 29 Jan. 2021.

⁸ Asmann and Jones (посилання 7).

⁹ UNODC (посилання 6), p.5.

¹⁰ Front Line Defenders, *Front Line Defenders: Global Analysis 2020* (Front Line Defenders: 2020).

¹¹ 'Where the pandemic clobbered economies hardest', *The Economist*, 1 Jan. 2021.

Covid-19, що призвела до скорочення ВВП на 8,2% у 2020р. ООН прогнозувала зuboжіння у 2020р. ще понад 15 млн. осіб; це означало, що їх загальне число перевищить 82 млн.¹²

Події в окремих країнах

Болівія

Після 14 років на посаді Президента Болівії Е.Моралес (*Evo Morales*) подав у відставку та залишив країну у листопаді 2019р. Через звинувачення у фальсифікаціях на президентських виборах 20 жовтня того року, на яких він балотувався на безпрецедентний і неконституційний четвертий термін, спалахнули масові протести. Поліція відмовилася придушувати пост-виборне насильство, від якого щонайменше 30 осіб загинули і понад 800 отримали поранення¹³. Збройні сили відмовили Е.Моралесу в підтримці та запропонували піти у відставку, після чого він заявив, що його усунули внаслідок військового перевороту¹⁴. Болівія пережила 11 неспокійних місяців під керівництвом тимчасового Уряду на чолі з сенатором від консерваторів і в.о. Президента Ж.Аньєс (*Jeanine Añez*). Після скасування результатів виборів 2019р. заплановані перевибори президента та Конгресу тричі переносили через пандемію *Covid-19*, що призвело до загальнонаціональних демонстрацій, блокування доріг і маршів, організованих головними профспілками та рухами корінних народів і “кампесінос” (*campesinos* – фермери та сільськогосподарські працівники), що підтримали Рух до соціалізму (*Movement Toward Socialism*)¹⁵. Колишні члени Адміністрації Е.Моралеса стали фігурантами кримінальних розслідувань, а самого Е.Моралеса болівійська прокуратура звинуватила в тероризмі та фінансуванні тероризму. Міжнародні правозахисні групи побачили в цьому політичне втручання в судочинство та тиск на суддів з політичними мотивами¹⁶. 18 жовтня 2020р., за явки виборців 87%, Л.Арсе (*Luis Arce*) – колишній міністр фінансів за Моралеса та його наступник у партії Рух до соціалізму – переконливо переміг з 54% голосів, а соціалісти отримали переважну більшість у Сенаті та Конгресі¹⁷. Наступного дня Л.Арсе склав присягу

¹² Economic Commission for Latin America and the Caribbean, ‘Latin America and the Caribbean and the Covid-19 pandemic: Economic and social effects’, Special Report Covid-19 no.1, Santiago, 3 Apr. 2020, p.11.

¹³ Office of the UN High Commissioner for Human Rights (OHCHR), ‘The human rights situation in the aftermath of the 20 October 2019 general elections in Bolivia’, [n.d.], p.5.

¹⁴ ‘Was there a coup in Bolivia?’, *The Economist*, 14 Nov. 2019.

¹⁵ ‘Bolivia delays presidential election due to pandemic’, AP News, 23 July 2020; Blair, L. and Jimenez Bercerra, C., ‘Bolivia protesters bring country to standstill over election delays’, *The Guardian*, 9 Aug. 2020.

¹⁶ Stott, M., ‘Bolivian government accused of hounding ex-president Evo Morales’, *Financial Times*, 11 Sep. 2020; Human Rights Watch, ‘Justice as a weapon: Political persecution in Bolivia’, 11 Sep. 2020.

¹⁷ Segura, R., ‘Bolivia’s landslide lays to rest the fears of fraud’, International Crisis Group, Commentary, 21 Oct. 2020.

Президента. 10 листопада Е.Моралес повернувся з вигнання до Болівії, хоча Л.Арсе заявляв, що Е.Моралес не відіграватиме жодної ролі в новому Уряді¹⁸.

Сальвадор

У перший рік при владі Президент Н.Букеле (*Nayib Bukele*) забезпечив різке зменшення кількості вбивств в одній з найнебезпечніших раніше країн світу. Також він посів конфронтаційну позицію стосовно державних інститутів і політичних опонентів. У лютому Н.Букеле спрямував озброєну поліцію і військових до контрольованих опозицією Законодавчих зборів, аби примусити їх проголосувати за позику в \$109 млн. для фінансування його безпекового плану – оснащення поліції і військових для боротьби зі злочинністю у країні, охопленій бандитизмом¹⁹. У 2020р. у Сальвадорі різко зменшилася кількість вбивств – 1 332, що на 45% менше, ніж у 2019р., знизивши рівень убивств до 19,7 на 100 тис. населення²⁰. Адміністрація Н.Букеле пояснювала таке скорочення новою стратегією безпеки, що поєднує “залізний кулак” (*mano dura*) у сфері правоохоронної діяльності з профілактикою насильства в бідних громадах²¹. Але швидше це сталося через рішення банд не воювати з військовими та між собою, а також завдяки неофіційній домовленості між Н.Букеле й верхівкою банди *Mara Salvatrucha (MS-13)* стосовно політичної підтримки партії Н.Букеле і зменшення насильства²².

Гондурас

Гондурас є однією з найнебезпечніших, найкорумпованіших і найбідніших країн Америки. Там спостерігався найвищий рівень вбивств у субрегіоні Центральної Америки: у 2020р. – 3 496 вбивств, або 37,6 вбивств на 100 тис. населення, що дещо менше, ніж у 2019р.²³ За даними Проекту збору даних про місця збройних конфліктів і події (*Armed Conflict Location & Event Data Project, ACLED*), у Гондурасі у 2020р. сталося 655 вбивств, пов'язаних з політичним насильством, що менше ніж у попередньому році (925)²⁴. Прокуратура США звинуватила Президента Х.Орландо Ернандеса (*Juan Orlando Hernández*), ключового союзника США в регіоні, в отриманні хабарів від наркоторговців з метою їх захисту від правоохоронців, а також у наказі збройним силам покривати незаконне виробництво наркотиків і

¹⁸ Abdalla, J., ‘Evo Morales completes triumphant Bolivia return. Now what?’, Al Jazeera, 11 Nov. 2020.

¹⁹ ‘El Salvador parliament denounces president’s “attempted coup”’, BBC News, 11 Feb. 2020.

²⁰ Asmann and Jones (посилання 7).

²¹ Briscoe, I. and Breda, T., ‘A bargain worth making? Bukele and the gangs of El Salvador’, War on the Rocks, 16 Dec. 2020.

²² International Crisis Group, ‘Miracle or mirage? Gangs and plunging violence in El Salvador’, Report no.81, 8 July 2020.

²³ Asmann and Jones (посилання 7).

²⁴ ACLED, Dashboard, accessed 1 Mar. 2021.

їх перевезення до США²⁵. У листопаді внаслідок двох ураганів четвертої категорії загинули щонайменше 94 особи і сотні тисяч людей були змушені покинути домівки²⁶. Ці катастрофи загострили давню продовольчу кризу, зумовлену посухами внаслідок зміни клімату та нехтування екологією, спричиняючи нові потоки мігрантів до США²⁷.

Нікарагуа

У Нікарагуа влада ставала дедалі більш авторитарною після суспільно-політичної кризи, що почалась у березні 2018р. масовим антиурядовим повстанням, спровокованим реформою системи соціального забезпечення Президента Д.Ортеги (*Daniel Ortega*) і придушенням поліцією та проурядовими угрупованнями, під час якого загинули понад 300 осіб. Придушення незгодних тривало й впродовж 2020р. та супроводжувалося поліцейським свавіллям у поводженні з демонстрантами та критиками режиму²⁸. Людей, яких вважали опонентами режиму, зазвичай затримували за звинуваченнями у злочинах²⁹. Намагаючись завадити підготовці політичної опозиції до виборів у листопаді 2021р., у жовтні 2020р. був ухвалений закон, що забороняє іноземне фінансування з політичними цілями та таврує кожного, хто отримує фінансування з-за кордону, «іноземним агентом»³⁰. А наступний законопроект про кіберзлочини був спрямований на придушення інакомислення, регламентуючи, що саме можна публікувати в новинах і соцмережах, і передбачаючи ув'язнення визнаних винними в оприлюдненні інформації, не дозволеної Урядом³¹. Триваюча соціально-політична криза спричинила примусове переміщення людей. З початку кризи у 2018р. понад 100 тис. нікарагуанців залишили країну через політичне переслідування або порушення прав людини, дві третини з них шукали притулку в Коста-Ріці³². Однак, унаслідок пандемії *Covid-19* багато тих, хто раніше втік до Коста-Ріки, намагалися повернутися до Нікарагуа через брак можливостей працевлаштування, бідність і поширення ксенофобії³³.

²⁵ Torrens, C., 'US motions expand drug claims against Honduras president', AP News, 10 Jan. 2021; AP News, 'US prosecutors accuse Honduran president of taking drug money', *The Guardian*, 3 Mar. 2020.

²⁶ 'Hondureños en EEUU envían ayuda humanitaria para damnificados por huracanes', El Herald, 29 Nov. 2020; Kitroeff, N., '2 hurricanes devastated Central America. Will the ruin spur a migration wave?', *New York Times*, 4 Dec. 2020.

²⁷ Olson, J., 'Honduran storm survivors form US-bound migrant caravan', *New Humanitarian*, 11 Dec. 2020.

²⁸ Human Rights Watch, 'Nicaragua: Events of 2020', *World Report 2021*.

²⁹ Bachelet, M., UN High Commissioner for Human Rights, OHCHR, 'Update on the human rights situation in Nicaragua, pursuant to resolution 43/2', 45th session of the Human Rights Council, 14 Sep. 2020.

³⁰ 'Nicaragua passes controversial "foreign agent" law', *Deutsche Welle*, 16 Oct. 2020.

³¹ Lopez, I., 'Nicaragua passes bill criminalizing what government considers fake news', *Reuters*, 27 Oct. 2020.

³² UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), 'Two years of political and social crisis in Nicaragua force more than 100,000 to flee', 10 Mar. 2020.

³³ Dupraz-Dobias, P., 'Nicaraguan asylum seekers face hunger in Costa Rica or dangerous returns', *New Humanitarian*, 28 Sep. 2020.

Венесуела

У Венесуелі режим Н.Мадуро (*Nicolás Maduro*) витримав виклик з боку Х.Гуайдо (*Juan Guaidó*). У 2019р. багато країн, включно з країнами ЄС і США, визнали Х.Гуайдо законним тимчасовим Президентом Венесуели з огляду на його посаду глави Парламенту та нібито сфальсифіковане обрання Н.Мадуро у 2018р.³⁴ Але Н.Мадуро зміцнив свою владу в результаті виборів законодавчого органу у грудні 2020р., на яких його партія здобула більше двох третин голосів. Опозиція бойкотувала вибори, явка на яких склала лише 31%. ЄС, США та понад 12 країн Латинської Америки заявили, що не визнають їх результатів³⁵. Н.Мадуро увійшов у 2021р., повністю контролюючи всі гілки влади. Після втрати Х.Гуайдо крісла та посади голови Національної асамблеї, ЄС припинив його підтримку як тимчасового Президента, хоча Велика Британія і США продовжували вважати його лідером Венесуели³⁶. У країні тривала гуманітарна криза. З 2014р. до кінця 2020р. країну залишили понад 5,4 млн. біженців і мігрантів з приблизно 30 млн. населення – через насильство, політичну та економічну кризу, брак продовольства та ліків³⁷. Через локдаун у зв'язку з *Covid-19* у сусідніх країнах і тяжкі випробування приблизно 130 тис. з них повернулися до Венесуели³⁸. У 2019р. країна була другою з кінця у світі за критеріями захисту населення та безпеки у Глобальному індексі миролюбності, але у 2020р. відбулося покращення в певних аспектах і погіршення в інших³⁹. Кількість убивств зменшилася у 2020р. на 30% (до 11 891) – до рівня 45,6 убивств на 100 тис. населення після дуже високого рівня 2019р.⁴⁰ Однак у січні-серпні 2020р., під час операцій державних сил безпеки, в неблагополучних районах було вбито понад 2 000 молодих людей⁴¹. Крім того, слідча комісія Ради ООН з прав людини (*UN Human Rights Council*) у вересні визнала відповідальність органів державної влади Венесуели за звірства, що класифікуються як злочини проти людяності⁴². Жахлива гуманітарна ситуація у Венесуелі, ускладнена пандемією *Covid-19*, призвела до закликів скасувати економічні та фінансові санкції США; заклики залишилися не почутими й лише спровокували наступні заходи Адміністрації Д.Трампа проти фізичних осіб, фірм і транспортних компаній, що перевозили венесуельську нафту

³⁴ 'Venezuela crisis: European states recognise Guaido as president', BBC News, 4 Feb. 2019.

³⁵ Sequera, V. and Buitrago, D., 'US, EU say they do not recognize Venezuela parliamentary vote', Reuters, 7 Dec. 2020.

³⁶ Emmott, R., 'EU states no longer recognise Guaido as Venezuela's interim president', Reuters, 25 Jan. 2021.

³⁷ UNHCR, 'Venezuela situation', [n.d.].

³⁸ Human Rights Watch, 'Venezuela', *World Report 2021* (Human Rights Watch: 2021).

³⁹ IEP (посилання 1), p.12.

⁴⁰ Asmann and Jones (посилання 7).

⁴¹ Bachelet, M., UN High Commissioner for Human Rights, OHCHR, 'Oral update on the situation of human rights in the Bolivarian Republic of Venezuela', 45th session of the Human Rights Council, 25 Sep. 2020.

⁴² Human Rights Council, 'Detailed findings of the independent international fact-finding mission on the Bolivarian Republic of Venezuela', A/HRC/45/CRP.11, 15 Sep. 2020.

всупереч санкціям⁴³. Запроваджені проти Венесуели санкції сприяли зміцненню злочинних угруповань і тіньової економіки, що підривало економічне відновлення та демократію⁴⁴. Крім того, на колумбійсько-венесуельському кордоні зберігалася напруженість і тривав конфлікт низької інтенсивності (підрозділ II).

⁴³ Morello, C., 'Pandemic fuels call to lift sanctions as Trump administration imposes more', *Washington Post*, 27 Mar. 2020; Congressional Research Service, 'Venezuela: Overview of US sanctions', updated 22 Jan. 2021.

⁴⁴ Bull, B. and Rosales, A., 'Into the shadows: sanctions, rentierism, and economic informalization in Venezuela', *European Review of Latin America and Caribbean Studies*, no.109 (2020), pp.107-133

II. Збройний конфлікт і мирний процес у Колумбії

МАРИНА КАПАРІНІ

Мирна угода 2016р. між Урядом Колумбії і найбільшим колумбійським партизанським угрупованням Революційні збройні сили Колумбії – Народна армія (*Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia-Ejercito del Pueblo, FARC-EP*) поклала край давньому збройному конфлікту. Проте, конфліктна ситуація у Колумбії зберігається досі. Тривають насильство з боку інших недержавних збройних угруповань, а також цілеспрямовані вбивства громадських активістів і лідерів громад, особливо в сільській місцевості. Продовжувалося, а в окремих районах навіть посилювалося кримінальне насильство через намагання збройних і злочинних угруповань заповнити вакуум влади в сільських районах, які раніше перебували під контролем *FARC-EP*, та їх змагання за контроль над маршрутами наркотрафіку. У 2020р. в Колумбії зафіксовано 819 жертв політичного насильства, що стало помітним збільшенням, порівняно з 736 жертвами у 2019р.¹

Неінтернаціоналізовані збройні конфлікти між Урядом і недержавними збройними угрупованнями

Недержавне збройне угруповання Національно-визвольна армія (*Ejercito de Liberacion Nacional, ELN*) і ряд злочинних організацій продовжували боротьбу з Урядом. За даними проекту Верховенство права в умовах збройних конфліктів (*Rule of Law in Armed Conflicts, RULAC*), у 2020р. Уряд Колумбії був одночасно втягнутий у чотири взаємопов'язані між собою неінтернаціоналізовані збройні конфлікти: з *ELN*, колишнім Східним блоком (*Bloque Oriental*) *FARC-EP*, Народно-визвольною армією (*Ejercito Popular de Liberacion, EPL*) та з Гаїтянськими силами самооборони Колумбії (*Autodefensas Gaitanistas de Colombia, AGC*, відомими також як Клан Затоки) – наркокартелем і правим воєнізованим угрупованням, що вважається однією з найпотужніших кримінальних організацій у Колумбії. Водночас точилися неінтернаціоналізовані збройні конфлікти між різними недержавними збройними угрупованнями, насамперед – між *ELN, EPL* та *AGC*².

14-17 лютого 2020р. *ELN* заявила про “збройний удар” у дев'яти департаментах Колумбії і здійснила ряд скоординованих нападів, що паралізували значну частину країни. Серед 27 нападів були удари по об'єктам електроенергетики, річковому транспорту і портам, автострадам і містам, а також сутички з колумбійськими військовими і снайперські обстріли. У збройному ударі вбачали переважно демонстрацію сили з боку *ELN*³. Чисельність угруповання збільшилася з 1 400 членів у 2017р. до 2 500-3 000,

¹ Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), Dashboard, accessed 1 Mar. 2021.

² ‘Non-international armed conflicts in Colombia’, RULAC, 24 Nov. 2020.

³ Villalba, J., ‘ELN showcases unique ability to paralyze parts of Colombia’, InSight Crime, 6 Mar. 2020.

у т.ч., за даними різних джерел, за рахунок членів *FARC-EP*, які не бажали складати зброю і виконувати Мирну угоду. *ELN* стала транснаціональною, через її присутність ще й у Венесуелі та контроль наркотрафіку, незаконний видобуток копалин, торгівлю людьми та контрабанду в обох країнах⁴.

Але коли поширилася пандемія *Covid-19*, *ELN* 30 березня запропонувала Уряду І.Дуке Маркеса (*Ivan Duque Marquez*) місячне припинення вогню. За умов відсутності урядової відповіді, *ELN* у травні поновила військові дії⁵. У відповідь на заклик Генерального секретаря ООН А.Гутерреша до загальносвітового припинення вогню, *ELN* оголосила одностороннє місячне припинення вогню, починаючи з 1 квітня, а 7 липня знову запропонувала двосторонню паузу в бойових діях на час пандемії. І.Дуке відкинув пропозицію. *ELN* звинуватила колумбійський Уряд у браку волі продовжувати перервані мирні переговори в Гавані, де опинилася значна частина Центрального командування цього угруповання після того, як І.Дуке припинив мирні переговори в січні 2019р., коли угруповання влаштувало вибух біля поліцейської академії у Боготі. Кубинський Уряд відмовився передати Колумбії лідерів *ELN* для суду⁶. І.Дуке заявив, що він повернеться до переговорів, лише якщо *ELN* звільнить усіх заручників і припинить злочинні дії⁷. У червні *ELN* звільнила шістьох заручників, включно з двома поліцейськими та чотирма цивільними, але продовжувала утримувати ще щонайменше 10 осіб⁸. У липні колумбійська влада під час кількох рейдів захопила вісьмох членів *ELN*, звинувачених у співучасті в підриві поліцейської академії. За словами І.Дуке, ці рейди нібито надали додаткових доказів участі лідерів *ELN* у нападі на поліцейську академію, що ще більше послабило перспективи поновлення мирних переговорів з *ELN*, оскільки під час нападу лідери угруповання перебували в Гавані⁹.

Виконанню Мирної угоди 2016р. між *FARC-EP* та Урядом Колумбії продовжували заважати й ряд інших проблем. У рамках плану масштабної сільськогосподарської реформи з 3 млн. га землі, обіцяної для розподілу згідно з пунктом 1.1.1 Мирної угоди, було передано до земельного фонду лише 0,08%¹⁰. Хоча колишні бійці *FARC-EP* склали зброю, їх соціально-економічна реінтеграція у цивільне життя відбувалася повільно. За даними ООН, лише 41% зареєстрованих колишніх бійців отримали фінансову підтримку для реалізації комерційних проектів у рамках механізмів, передбачених Мирною

⁴ 'ELN', InSight Crime, updated 27 Oct. 2020; Trejo, M., 'The ELN is prepared to negotiate with the Colombian Government in exchange for a ceasefire', Atalayar, 30 Sep. 2020.

⁵ 'Colombia's ELN rebels scrap ceasefire', France 24, 27 Apr. 2020.

⁶ Loaliza, L., 'US pressure on Cuba to extradite ELN leaders unlikely to succeed', InSight Crime, 18 May 2020.

⁷ Posada, J., 'The ELN's repeated demands for a ceasefire in Colombia', InSight Crime, 15 July 2020.

⁸ 'Colombia's ELN rebels free six more hostages amid peace talks plea', BBC News, 15 June 2020.

⁹ Gonzalez, J.C. and Kurmanaev, A., 'Colombia captures guerrillas accused in deadly car bombing', *New York Times*, 2 July 2020.

¹⁰ Democracia Abierta, 'Four years later, Colombia's peace agreement advances at a snail's pace', 6 Jan. 2021; Colombia, *Final Agreement to End the Armed Conflict and Build a Stable and Lasting Peace*, 24 Nov. 2016.

угодою¹¹. Триває знищення плантацій коки, але з дуже повільним заміщенням культур. За нинішніх темпів виплати репарацій, для компенсації шкоди всім жертвам конфлікту знадобиться 43 роки¹².

Повільним виконанням положень Мирної угоди скористалися збройні та злочинні угруповання, а соціальні конфлікти та насильство посилюються. Згідно з доповіддю Генерального секретаря ООН про діяльність Верифікаційної місії ООН у Колумбії, найбільшу небезпеку для Мирної угоди становить збереження загрози насильства стосовно колишніх бійців, громад, постраждалих від конфлікту, громадських лідерів і правозахисників¹³. Після підписання Мирної угоди 2016р. щонайменше 248 колишніх бійців були вбиті, в т.ч. 73 – у 2020р.¹⁴ Незаконні збройні угруповання підбувають колишніх бійців тікати з зон професійної підготовки та реінтеграції у кількох регіонах, зриваючи мирний процес¹⁵. У жовтні 2020р. сотні колишніх бійців вирушили до Боготи з вимогами підвищення гарантій безпеки і прискорення процесу реінтеграції¹⁶.

Насильство проти цивільних

У 2020р. тривали також напади на кандидатів від політичних партій, лідерів громад і місцевих громадських активістів. У лютому Управління Верховного комісара ООН з прав людини (*Office of the UN High Commissioner for Human Rights, OHCHR*) піддало критиці І.Дуке за брак зусиль з припинення насильства проти, зокрема захисників прав жінок, яке у 2019р., порівняно з 2018р., зросло майже на 50%¹⁷. Упродовж 2020р. тривали вбивства громадських активістів, і до вересня, за даними кількох джерел, їх кількість сягнула 135 – більше, ніж за весь 2019р. (124)¹⁸. У вересні в Боготі чотири ночі тривали насильницькі протести, спровоковані поширеним у соціальних мережах відеозаписом використання поліцейським електрошокового пістолету, що призвело до загибелі чоловіка, звинуваченого в невиконанні пов'язаних з *Covid-19* обмежень. Під час протестів загинули 14 осіб. Перша реакція на протести була різкою, і влада згодом обрала більш примирливу позицію, вибачившись за brutальні дії поліції¹⁹.

У середині грудня Верховний комісар ООН з прав людини закликав органи державної влади вжити більших зусиль для захисту населення, відзначивши посилення насильства з боку недержавних збройних угруповань,

¹¹ United Nations, Security Council, 'United Nations Verification Mission in Colombia', Report of the Secretary-General, S/2020/1301, 29 Dec. 2020, para.38.

¹² Democracia Abierta (посилання 10).

¹³ United Nations, S/2020/1301 (посилання 11), para.9.

¹⁴ United Nations, S/2020/1301 (посилання 11), para.10.

¹⁵ United Nations, S/2020/1301 (посилання 11), para.11.

¹⁶ 'Colombia's ex-FARC rebels march in Bogota over killings', Deutsche Welle, 2 Nov. 2020.

¹⁷ United Nations, Human Rights Council, 'Situation of human rights in Colombia', Report of the UN High Commissioner for Human Rights, A/HRC/43/3/Add.3, 26 Feb. 2020, para.22.

¹⁸ We are Defenders Programme, 'Boletín trimestral SIADDHH julio-septiembre 2020', 26 Nov. 2020.

¹⁹ Long, G., 'Bogota counts costs of fatal police brutality protests', *Financial Times*, 14 Sep. 2020.

злочинних угруповань та інших злочинців, що нападали на селян, представників корінних народів та афроколумбійців. *ОНСНР* зафіксував 66 масових нападів, під час яких загинули 255 осіб, а також вбивства 120 правозахисників з січня до середини грудня²⁰.

Міжнародний комітет Червоного хреста (*International Committee of the Red Cross*) із січня по червень 2020р. зафіксував 181 особу, переважно цивільних, постраждалих від вибухових пристроїв, у т.ч. протипіхотних мін, 27 з яких зазнали смертельних поранень. Це на 7% менше, ніж за той самий період 2019р., що є досить невеликим скороченням, з огляду на суворі обмеження пересувань, запроваджені в березні через пандемію *Covid-19*²¹. Уряд Колумбії не виконав обіцянку – як підписант Конвенції 1997р. про ППМ (Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення) – позбавити країну від мін до 2021р. У березні 2020р. Уряд офіційно попросив подовжити кінцевий термін знищення ППМ до 31 грудня 2025р.²²

Вимушене переміщення людей через конфлікт і насильство в районах, де збройні угруповання воюють за контроль над виробництвом і маршрутами перевезення наркотиків, суттєво виросло. Згідно з доповіддю про виконання Мирної угоди, оприлюдненою сенаторами і членами незалежних та опозиційних політичних партій Конгресу Республіки Колумбія, за перші шість місяців 2020р. були переміщені 16 190 осіб. Це майже вдвічі більше, ніж за той самий період 2019р.²³

Прикордонний конфлікт між Колумбією і Венесуелою

Конфлікт низької інтенсивності вздовж 2 200-км кордону між Колумбією і Венесуелою продовжував тліти впродовж усього 2020р. Напруженість посилилась у 2019р., коли Колумбія звинуватила Венесуелу в наданні притулку збройним угрупованням, що переховувалися за кордоном. Н.Мадуро відповів відрядженням на кордон військ і техніки, що спонукало І.Дуке згадати про Міжамериканський договір 1947р. про взаємну допомогу (*Inter-American Treaty of Reciprocal Assistance*), відомий також як Пакт Ріо – угоду про спільну оборону. Спостерігачі попереджали, що подальше погіршення двосторонніх відносин або дії недержавних збройних угруповань на кордоні можуть призвести до конфлікту між двома країнами²⁴. У березні кордон закрили з метою запобігання поширенню *Covid-19*, створивши хаос для тисяч венесуельців, які намагалися повернутися додому в умовах локдауну в Колумбії

²⁰ ОНСНР, 'Bachelet urges Colombia to improve protection amid heightened violence in remote areas', Press release, 15 Dec. 2020.

²¹ Sarralde Duque, M., 'Este año, el 69% de víctimas de artefactos explosivos son civiles', El Tiempo, 14 July 2020.

²² Presidencia de la República, *Solicitud de Extensión Colombia 2020* (Presidencia de la República: 31 Mar. 2020).

²³ Colombian Congress, '¿En qué va la paz a 2 años del gobierno Duque?', 18 Aug. 2020, p.7.

²⁴ International Crisis Group, 'Containing the border fallout of Colombia's new guerrilla schism', Crisis Group Latin America Briefing no.40, 20 Sep. 2019.

та інших сусідніх країнах. Бойові дії між збройними угрупованнями, бандами наркоторговців, воєнізованими формуваннями та державними силами по обидва боки кордону за контроль над маршрутами доставки контрабанди призвели до жертв і переміщення місцевих жителів, тоді як контрабандисти жилилися за рахунок тисяч венесуельських мігрантів, які відчайдушно намагалися повернутися додому²⁵.

²⁵ Collins, J., 'The shadow war on the Venezuela-Colombia border', New Humanitarian, 5 May 2020.

III. Збройний конфлікт у Мексиці

МАРИНА КАПАРІНІ

Уряд Мексики втягнутий одночасно у два неінтернаціоналізовані збройні конфлікти: один – з наркокартелем *Jalisco Nueva Generacion (CJNG)*, другий – з картелем *Sinaloa*. Третій неінтернаціоналізований збройний конфлікт у Мексиці точиться між цими двома картелями¹. Рекордний рівень насильства 2019р., спричинений наркокартелями та організованою злочинністю, дещо знизився у 2020р., хоч і залишився на дуже високій позначці. Загальна кількість убивств у 2020р. зменшилася на 0,14%, порівняно з 2019р. – до кінця 2020р. було зафіксовано 34 523 вбивства, або 27,01 на 100 тис. населення, що на 1,3% менше, ніж у 2019р.² Проект збору даних про місця збройних конфліктів і події (*Armed Conflict Location & Event Data Project, ACLED*) задокументував у 2020р. 8 405 жертв політичного насильства, проти 9 365 – у 2019р.³

Потужний наркокартель *CJNG* активно розширював діяльність у більшості штатів Мексики і у 2020р. діяв дедалі нахабніше, вдаючись до стратегії насильства проти суддівської верхівки та показової демонстрації вогнепальної зброї. У червні *CJNG* був причетний до вбивства федерального судді та його дружини в м.Коліма. Цей суддя головував у кількох процесах, де фігурували ватажки картелів *CJNG* та *Sinaloa*, в т.ч. у справі про екстрадицію сина керівника *CJNG* Р.Осегуери Гонсалеса (*Rubén Oseguera Gonzalez*), або Ель Менчіто (*El Menchito*) до США, де його на федеральному рівні звинувачували в незаконному обігу наркотиків⁴. Після того деякі судді відмовлялися вести справи, що стосувались організованої злочинності, побоюючись за власну безпеку⁵. Також у червні було встановлено, що *CJNG* стояв за першою спробою замаху на одного з керівників правоохоронних органів у столиці, м.Мехіко. По броневому автомобілю керівника поліції Мехіко О.Гарсії Арфуча (*Omar Garcia Harfuch*), який боровся проти змови організованої злочинності та поліції, випустили близько 400 куль, поранивши його та вбивши двох охоронців і випадкового перехожого⁶. 17 липня *CJNG* поширив відеозапис, на якому видно понад 20 броньованих автомобілів і десятки гангстерів з автоматичною зброєю, які святкують день народження свого ватажка Н.Осегуери Сервантеса (*Nemesio Oseguera Cervantes*), або “*El Mencho*”. Ця

¹ ‘Non-international armed conflicts in Mexico’, Rule of Law in Armed Conflicts, 23 Nov. 2020.

² ‘Mexico sees slight decrease in murders in 2020’, France 24, 31 Dec. 2020.

³ Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), Dashboard, accessed 1 Mar. 2021.

⁴ Goodwin, Z., ‘Why one of Mexico’s smallest states is also its most violent’, InSight Crime, 24 June 2020; McDonnell, P.J., ‘Mexico extradites son of powerful cartel leader to face US charges’, *Los Angeles Times*, 21 Feb. 2020.

⁵ Beittel, J.S., *Mexico: Organized Crime and Drug Trafficking Organizations*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress R41576 (US Congress, CRS: Washington, DC, 28 July 2020), p.8.

⁶ Kitroeff, N., ‘Mexico City police chief is wounded in brazen ambush’, *New York Times*, 26 June 2020, updated 12 July 2020; Kahn, C., ‘As Mexico’s dominant cartel gains power, the president vows “hugs, not bullets”’, NPR, 23 July 2020.

демонстрація сили на відео була поширена в соцмережах саме тоді, коли Президент А.М.Лопес Обрадор (*Andrés Manuel López Obrador*) перебував у штаті Халіско, на вотчині картелю⁷.

Попри довічне ув'язнення у 2019р. ватажка *Sinaloa* Х.Гусмана Лоери (*Joaquín Guzmán Loera*), або “*El Chapo*”, в американській федеральній в'язниці суворого режиму, картель зберіг провідну роль у мексиканській наркоторгівлі, зокрема, завдяки імпорту прекурсорів з Китаю, виробництву на місці та контрабанді високоприбуткового фентаніла до США⁸. Ув'язнення *El Chapo* призвело до ескалації насильства, оскільки інші групи та картелі намагалися перехопити у *Sinaloa* контроль над виробництвом і шляхами постачання наркотиків⁹.

Попри заявлену політику “обіймів, а не куль”, і попередню критику військових методів “війни проти наркотиків”, Президент Лопес Обрадор дедалі більше звертався до військових, оскільки насильство з боку картелів посилювалося, а безпека по всій країні погіршувалась. У 2019р. в Мексиці створили Національну гвардію. Конституційна поправка, якою вона була створена, та закон 2019р. про Національну гвардію, ухвалені за два місяці, створювали її як державну цивільну правоохоронну установу, підконтрольну й підпорядковану цивільній владі та підготовлену відповідно до поліцейської доктрини¹⁰. Національна гвардія, що у 2020р. налічувала близько 100 тис. осіб, фактично, має організаційну структуру й командування за зразком військової поліції, оперативно підпорядковується військовому командуванню, складається переважно з військовослужбовців і тренується військовими, а частина федеральних поліцейських сил використовує військову зброю. Її представників, звинувачених у злочинах, тримають у військових, а не цивільних в'язницях¹¹. У травні Президент видав указ про подовження ще на чотири роки залучення збройних сил для цивільної правоохоронної діяльності¹². У липні Президент призначив військових керувати митницями на пунктах перетину кордону та в портах з метою покласти край безгосподарності та корупції, які створювали можливості для

⁷ Duncan, C., ‘Mexican drug cartel shows off uniformed troops with military weapons and armoured vehicles in video’, *The Independent*, 18 July 2020.

⁸ Helmore, E., ‘El Chapo: Mexican drug lord sentenced to life in prison’, 17 July 2019; Travers, A. and Giraudat, J., ‘Revealed: How Mexico’s Sinaloa cartel has created a global network to rule the fentanyl trade’, *The Guardian*, 8 Dec. 2020.

⁹ Ahmed, A., ‘El Chapo’s prosecution has fueled the drug war in Mexico’, *New York Times*, 17 July 2019.

¹⁰ Mexican Government, ‘Decreto por el que se reforman, adicionan y derogan diversas disposiciones de la Constitución Política de los Estados Unidos Mexicanos, en materia de Guardia Nacional’, 26 Mar. 2019; Mexican Secretary of the Interior, ‘Decreto por el que se expide la Ley de la Guardia Nacional’, 27 May 2019.

¹¹ Perez Correa, C., ‘AMLO’s broken campaign promise: Demilitarizing Mexico’, *Americas Quarterly*, 9 Dec. 2020; Angel, A., ‘Mandos militares controlan a la Guardia Nacional, confirma amparo de Mayor del Ejercito’, *Animal Politico*, 19 Oct. 2020.

¹² Mexican Secretary of the Interior, ‘Acuerdo por el que se dispone de la Fuerza Armada permanente para llevar a cabo tareas de seguridad ptolica de manera extraordinaria, regulada, fiscalizada, subordinada y complementaria’, 11 May 2020; Stevenson, M., ‘Mexico authorizes military policing for 4 more years’, *AP News*, 11 May 2020.

контрабанди прекурсорів, що їх використовують картелі для виробництва синтетичних наркотиків¹³.

CJNG є другим після *Sinaloa* найпотужнішим за присутністю у США мексиканським картелем та крупним контрабандистом наркотиків через кордон¹⁴. Міністерство юстиції США вважає його одним із п'яти найнебезпечніших злочинних угруповань у світі. США з 2018р. пропонують винагороду в \$10 млн. за інформацію, що дозволить заарештувати провідника *CJNG* Ель Менчо, і \$5 млн. – за інформацію про інших ватажків *CJNG*¹⁵.

Крім збройних конфліктів, у 2020р. вибухали корупційні скандали, що зачіпали провідні фігури політичної та економічної еліти. Так, колишній головний виконавчий директор мексиканської державної нафтової компанії *Pemex* Е.Лосоя Остін (*Emilio Lozoya Aust in*) у липні був екстрадований з Іспанії за звинуваченнями в отриманні понад \$4 млн. хабарів від бразильської будівельної компанії *Odebrecht*. У показах, що потрапили до преси, він звинуватив у корупції трьох колишніх президентів Мексики – свого колишнього шефа Е.Пенья Ньето (*Enrique Peña Nieto*), Ф.Кальдерона (*Felipe Calderón*) та К.Салінаса де Гортарі (*Carlos Salinas de Gortari*), – а також численних законодавців і радників¹⁶. Колишнього міністра оборони за Президента Пенья Ньето, генерала у відставці Сальвадора Сьєнфугоса (*Salvador Cienfuegos*) у жовтні арештували у США за звинуваченнями в наркаторгівлі та корупції. Його, звинуваченого в отриманні хабарів за покриття ватажків наркокартелів, звільнили в листопаді на вимогу мексиканського Уряду під обіцянку, що його судитимуть у Мексиці. Мексиканські судові органи невдовзі після того виправдали його¹⁷.

¹³ Stevenson, M., 'Mexico puts military in charge of customs operations', *Washington Post*, 17 July 2020.

¹⁴ US Drug Enforcement Administration, *2019 National Drug Threat Assessment* (US Department of Justice: Washington, DC, Dec. 2019), p.6.

¹⁵ 'US offers \$10 million for information leading to Mexican drug lord's arrest', Reuters, 16 Oct. 2018.

¹⁶ Phillips, T. and Agren, D., 'Mexico rocked by claims of corruption against three former presidents', *The Guardian*, 20 Aug. 2020.

¹⁷ Lopez, O., 'Mexico exonerates ex-defense chief who was freed by the USA', *New York Times*, 14 Jan. 2021.

4. Збройні конфлікти та мирні процеси в Азії та Океанії

Загальний огляд

У 2020р. (так само, як і у 2019р.) активні збройні конфлікти точилися в семи країнах Азії та Океанії: три – у Південній Азії (підрозділ II) – в Афганістані (велика інтернаціоналізована громадянська війна), Індії (міждержавний прикордонний збройний конфлікт високої інтенсивності та субнаціональні збройні конфлікти) та Пакистані (міждержавний прикордонний збройний конфлікт низької інтенсивності та субнаціональні збройні конфлікти); а також чотири субнаціональні збройні конфлікти низької інтенсивності – у Південно-Східній Азії (підрозділ III) – в Індонезії, М'янмі, на Філіппінах і в Таїланді. Загальне число жертв конфліктів в Азії та Океанії у 2020р. зменшилося, порівняно з 2019р., майже на 50% переважно завдяки скороченню удвічі числа жертв конфлікту в Афганістані.

Однак у 2020р. продовжували викликати занепокоєння три нові тенденції: (а) зростання китайсько-американського суперництва в поєднанні з дедалі активнішою зовнішньою політикою Китаю, (б) зростання насильства, пов'язане з політикою обстоювання самотності, що ґрунтується на етнічній та/або релігійній поляризації, (в) активізація транснаціональних екстремістських джихадистських угруповань.

Врегулювання лише кількох збройних конфліктів здійснювалося у 2020р. в рамках триваючих чи нових мирних процесів. Важливого прогресу вдалося досягти на мирних переговорах в Афганістані. Не відбулося будь-якого помітного мирного процесу між Індією та Пакистаном у зв'язку з триваючим між ними міждержавним збройним конфліктом з приводу Кашміру. Попри підписання Китаєм та Індією, починаючи з 1990-х років, кількох угод про кордон, у 2020р. суттєвий спалах насильства та напруженості в їх прикордонній суперечці порушив *status quo*. У Південно-Східній Азії припинення вогню за посередництва Японії відкрило нові можливості для діалогу. У 2020р. в Азії та Океанії тривали п'ять багатосторонніх миротворчих операцій. Це така сама кількість, як і у 2019р.

Пандемія Covid-19, схоже, мінімально вплинула на збройні конфлікти в регіоні у 2020р., попри величезні наслідки для безпеки людини загалом.

Війна в Афганістані залишилася найбільш смертоносним збройним конфліктом у світі з майже 21 тис. загиблих у 2020р. – на 50% менше, ніж у 2019р. Підстави для оптимізму з'явилися після обставленої умовами мирної угоди між Талібаном і США в лютому 2020р. та початку внутрішньо-афганських мирних переговорів у вересні 2020р. Афганський Уряд у грудні 2020р. досяг попередньої домовленості процедурного характеру з Талібаном,

але наприкінці року переговори зайшли у глухий кут, і насильство продовжалося. З огляду на пов'язаний з певними умовами кінцевий термін повного виводу військ США та НАТО з Афганістану до травня 2021р., невизначеність у підході нової Адміністрації Байдена та явне посилення Талібану, майбутнє мирного процесу залишалося туманним.

У територіальному конфлікті між Індією і Пакистаном з приводу Кашиміру ситуація у 2020р. загалом повернулася до *status quo* – відносно низького рівня збройного насильства з регулярними артилерійськими перестрілками та іншими зіткненнями індійських і пакистанських військ вздовж контрольної лінії, з нападами угруповань повстанців та індійськими проти-повстанськими операціями на території Джамму і Кашиміру. Однак у червні 2020р., вперше за понад 50 років, напруженість на кордоні між Китаєм та Індією у спірному східнокашимірському регіоні Ладакх переросла у кровопролиття. Силова, хоч і беззбройна, конфронтація призвела до загибелі щонайменше 20 індійських і невідомого числа китайських військово-службовців, а також, імовірно, до нових територіальних претензій Китаю.

У Південно-Східній Азії діяли деякі з найбільш організованих екстремістських ісламістських угруповань, найпомітніше – в Індонезії, Малайзії та на Філіппінах. У М'янмі триваючий мирний процес мало просунувся впродовж року на фоні триваючого насильства, особливо у штаті Ракхайн. Однак Японія забезпечила дипломатичний прорив у домовленостях між Армією Аракану (*Araakan Army*) та Збройними силами М'янми в листопаді 2020р., включно з фактичним припиненням вогню. Мирна домовленість створила життєво важливі умови для діалогу та повернення кількох тисяч переміщених осіб. Однак добровільне повернення майже мільйону рохінджа (*Rohingya*), примусово переміщених у 2017р., здається, дедалі менш імовірним, попри погіршення гуманітарної ситуації в таборах біженців у Бангладеш. Без реформ, спрямованих на ліквідацію дискримінації та маргіналізації етнічних меншин у штаті Ракхайн і загалом у М'янмі, перспективи мирного процесу виглядали непевними.

На Філіппінах у 2020р. тривали два давні повстання з відносно низьким рівнем насильства: одне – в населених переважно мусульманами районах Мінданао на півдні Філіппін, друге – за участю Нової народної армії Комуністичної партії Філіппін (*New People's Army of the Communist Party of the Philippines*). Однак схоже, що найбільше число смертей упродовж року на Філіппінах спричинене війною з наркотиками.

ІЕН ДЕЙВІС

I. Головні загальні події у регіоні

ІЕН ДЕЙВІС

У 2020р. (так само, як і у 2019р.) активні збройні конфлікти точилися в семи країнах Азії та Океанії: три – у Південній Азії – в Афганістані (велика інтернаціоналізована громадянська війна), Індії (конфлікт високої інтенсивності як результат поєднання міждержавного прикордонного та субнаціональних збройних конфліктів) і Пакистані (міждержавний прикордонний і субнаціональні збройні конфлікти низької інтенсивності), які розглядаються в підрозділі II; а також чотири субнаціональні збройні конфлікти низької інтенсивності в Південно-Східній Азії – в Індонезії, М'янмі, на Філіппінах і в Таїланді (підрозділ III)¹. Число жертв субнаціонального збройного конфлікту на Філіппінах, можливо, поступалося рівню насильства проти цивільних у “війні проти наркотиків”. У всіх сімох збройних конфліктах у 2020р. було менше жертв, ніж у 2019р., а загальне їх зменшення склало майже 50% унаслідок скорочення наполовину числа жертв конфлікту в Афганістані (таблиця 4.1).

Разом з цими збройними конфліктами, різні райони Азії та Океанії продовжували потерпати від нестабільності внаслідок низки причин – без будь-якої спільної тенденції (крім суперництва Китаю і США, про яке йтиметься нижче), – і важливих субрегіональних розбіжностей.

Якщо в останні 40 років в Азії, особливо у Східній Азії, спостерігалось різке скорочення кількості збройних конфліктів, то наразі, схоже, відбувається зміна цієї позитивної тенденції на зворотну². У 2020р. продовжували викликати занепокоєння дві нові тенденції: (а) зростання насильства, пов'язаного з політикою обстоювання самобутності, що ґрунтується на етнічній та/або релігійній поляризації (яка іноді має дуже давні коріння) – зокрема, з боку індієтського націоналістичного воєнізованого угруповання *Rashtriya Swayamsevak Sangh* в Індії та буддистських екстремістських угруповань у М'янмі, Шрі-Ланці й Таїланді; та (б) активізація транснаціональних екстремістських джихадистських угруповань, включно з наявністю організацій, пов'язаних з Ісламською Державою (ІД, *Islamic State, IS*), в Афганістані, Бангладеш, Індії, Індонезії, Малайзії, Пакистані, на Філіппінах та у Шрі-Ланці³. В окремих країнах (таких, як Індія) присутність ІД є мінімальною, тоді як в інших (зокрема, в Афганістані) її присутність є міцнішою, і місцеві угруповання мають більше можливостей здійснювати збройні напади.

¹ Визначення і типологію конфліктів див. у підрозділі I розділу 2 цього видання.

² World Bank Group and United Nations, *Pathways for Peace: Inclusive Approaches for Preventing Violent Conflict* (International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank: Washington, DC, 2018), pp.11-12, 19; Bellamy, A.J., *East Asia's Other Miracle: Explaining the Decline of Mass Atrocities* (Oxford University Press: Oxford, 2017).

³ Ramachandran, S., 'India: Fanning the flames of extremism and terror at home', *Terrorism Monitor*, vol.18, no.1 (14 Jan. 2020), pp.7-9; Gunasingham, A., 'Buddhist extremism in Sri Lanka and Myanmar: An examination', *Counter Terrorist Trends and Analyses*, vol.11, no.3 (Mar. 2019), pp.1-6; United Nations, Security Council, 'Eleventh report of the secretary-general on the threat posed by ISIL (Da'esh) to international peace and security and the range of United Nations efforts in support of member states in countering the threat', S/2020/774, 4 Aug. 2020, pp.6-7.

Таблиця 4.1. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів в Азії та Океанії у 2017-2020рр.

Країна	2017	2018	2019	2020
Афганістан	36 606	43 278	41 680	20 938
Індія	1 420	2 100	1 526	1 288
Індонезія	49	167	219	117
М'янма	1 253	225	1 495	654
Пакистан	1 725	1 226	1 157	813
Філіппіни	4 088	1 790	1 622	1 448
Таїланд	94	231	172	102
Разом	45 235	49 017	47 871	25 360

Примітка: Показані лише країни зі збройними конфліктами, в яких зареєстровано 25 і більше загиблих упродовж відповідного року.

Джерело: Armed Conflict Location & Event Data Project, 'Data export tool', accessed 23-24 Jan. 2021.

Врегулювання лише кількох збройних конфліктів здійснювалося у 2020р. в рамках триваючих чи нових мирних процесів. Якщо на мирних переговорах в Афганістані вдалося досягти важливого прогресу (підрозділ II); то будь-якого помітного мирного процесу між Індією та Пакистаном у зв'язку з триваючим між ними міждержавним збройним конфліктом з приводу Кашміру не було. Попри підписання Китаєм та Індією, починаючи з 1990-х років, кількох угод про кордон, у 2020р. спалах насильства та напруженості в їх прикордонній суперечці порушив *status quo* (підрозділ II). У Південно-Східній Азії припинення вогню між Армією Аракану та Збройними силами М'янми та за посередництва Японії відкрило наприкінці року нові можливості для діалогу (підрозділ III).

В Азії та Океанії у 2020р. тривали п'ять активних багатосторонніх миротворчих операцій – так само, як і у 2019р. Жодна з них не була започаткована або завершена протягом року, але у 2021р. очікується вивід з Афганістану Місії "Рішуча підтримка" (*RSM*) під проводом НАТО. Чисельність персоналу багатосторонніх миротворчих операцій в Азії та Океанії у 2020р. зменшилася на 42% – з 17 086 осіб, станом на 31 грудня 2019р., до 9 941, станом на 31 грудня 2020р. Це сталося переважно внаслідок часткового скорочення *RSM* протягом року, зумовленого суттєвим зменшенням чисельності американських військ в Афганістані згідно з новою угодою між США і Талібаном (підрозділ II).

Зростання геополітичної напруженості у Східній Азії

У Східній Азії Північна Корея, Південна Корея і Тайвань залишаються незвизнаними щонайменше однією державою регіону через триваючу політичну напруженість, а саме, поділ Кореї, політичний статус Тайваню і події у квазі-залежній території Гонконг. Цю напруженість підсилює геополітичне суперництво між Китаєм і США та зростання активності зовнішньої політики Китаю. Це зростання напруженості є загальною тенденцією, що

впливає з внутрішніх подій у Китаї (легітимності режиму) і лише частково пов'язане з відносинами зі США. Тим не менш, дедалі більше аналітиків і посадовців вважають, що Китай і США перебувають на порозі нової холодної війни⁴. Напруженість між Китаєм і США вилилась у словесні баталії щонайменше з чотирьох тем: реакція на пандемію *Covid-19*; торгівля і технології; права людини (особливо ставлення до етнічних меншин у Сінцзяні та ухвалення нового закону про безпеку в Гонконзі); військове суперництво в Південнокитайському морі та Тайванській протоці⁵. Крім того, у 2020р. активізувався альянс з протидії зростаючому впливу Китаю – т.зв. Чотирьохстороння ініціатива (*Quadrilateral Initiative*, або *Quad*). Перший Чотирьохсторонній діалог з питань безпеки (*Quadrilateral Security Dialogue*) цього неформального альянсу у складі Австралії, Індії, США та Японії відбувся у 2007р., але інтерес до цієї ідеї вщухає аж до відновлення у 2017р. Після того учасники *Quad* регулярно збиралися на робочому рівні; у жовтні 2020р. відбулася друга зустріч міністрів, але без ухвалення спільного коммюніке⁶.

Вплив *Covid-19*

Пандемія *Covid-19*, схоже, мінімально вплинула на збройні конфлікти в регіоні у 2020р., попри суттєві наслідки для безпеки людини загалом, хоча значну частину цих ширших наслідків ще належить відчутти або виявити. У відповідь на безрезневий заклик Генерального секретаря ООН до загального припинення вогню у зв'язку з *Covid-19* Комуністична партія Філіппін оголосила одностороннє припинення вогню з боку її збройного крила, Нової народної армії, до 15 квітня (підрозділ III) – після оголошення тимчасового міжнародного припинення вогню Урядом⁷. Хоча окремі інші збройні угрупов-

⁴ Див., зокрема: Campbell, K.M. and Wyne, A., 'The growing risk of inadvertent escalation between Washington and Beijing', *Lawfare*, 16 Aug. 2020; Garton Ash, T., 'China: Lessons for Europe from the cold war', *European Council on Foreign Relations*, 22 June 2020; Rachman, G., 'A new cold war: Trump, Xi and the escalating US-China confrontation', *Financial Times*, 5 Oct. 2020. Про різні погляди у США на американську зовнішню політику стосовно Китаю див.: Sitaraman, G., 'Mapping the China debate', *Lawfare*, 26 May 2020. Див. також розділ I цього видання.

⁵ Див., зокрема: Marquardt, A. and Hansler, J., 'US push to include "Wuhan virus" language in G7 joint statement fractures alliance', *CNN*, 26 Mar. 2020; Maizland, L. and Chatsky, A., 'Huawei: China's controversial tech giant', *Council on Foreign Relations Backgrounder*, 6 Aug. 2020; Buckley, C. and Ramzy, A., 'China is erasing mosques and precious shrines in Xinjiang', *New York Times*, 25 Sep. 2020; Wong, E., 'Hong Kong has lost autonomy, Pompeo says, opening door to US action', *New York Times*, 27 May 2020. Про стратегію Китаю в Південнокитайському морі див.: Zhang, F., 'China's long march at sea: Explaining Beijing's South China Sea strategy, 2009-2016', *Pacific Review*, vol.33, no.5 (2020), pp.757-787. Про воєнну стратегію США стосовно Китаю див.: Simon, L., 'Between punishment and denial: Uncertainty, flexibility, and US military strategy toward China', *Contemporary Security Policy*, vol.41, no.3 (2020), pp.361-84. Про продаж американської зброї Тайваню див. підрозділ III розділу 9 цього видання.

⁶ Madan, T., 'What you need to know about the "Quad," in charts', *Brookings*, 5 Oct. 2020; Lee, L., 'Assessing the Quad: Prospects and limitations of quadrilateral cooperation for advancing Australia's interests', *Lowy Institute*, 19 May 2020; Rich, M., 'Pompeo's message in Japan: Countering China is worth meeting face to face', *New York Times*, 6 Oct. 2020.

⁷ Про заклик Генерального секретаря ООН до загального припинення вогню див. підрозділ I розділу 2 цього видання.

вання в Індонезії, М'янмі та Таїланді також пропонували припинення вогню, вони переважно ігнорувались урядами (підрозділ III). Уряд М'янми оголосив припинення вогню у травні, але військові операції проти деяких великих збройних угруповань продовжувалися. На початку квітня 2020р. маоїстські повстанці в Індії також запропонували одностороннє припинення вогню, аби надати можливість працівникам охорони здоров'я впоратись із поширенням *Covid-19* (підрозділ II).

Є свідчення того, що пандемія загостила деякі існуючі протиріччя між громадами, зокрема, активізувалися напади на мусульман в Індії і Шрі-Ланці у зв'язку із звинувачувальними висловлюваннями з приводу *Covid-19*⁸. Регіональні організації, а саме Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН, *Association of Southeast Asian Nations, ASEAN*) та Асоціація регіонального співробітництва Південної Азії (*South Asian Association for Regional Cooperation*), взяли на себе кілька зобов'язань з покращення співробітництва між державами у розв'язанні проблем, пов'язаних з *Covid-19*, але перетворення цих зобов'язань на конкретні дії виявилось складним завданням⁹. Загалом, пандемія може перекреслити десятиріччя економічного та соціального розвитку в деяких, найменш стабільних частинах Азії, і Азійський банк розвитку (*Asian Development Bank*) прогнозує першу за 60 років кризу в цьому регіоні¹⁰.

⁸ Yadav, K. et al., 'Old hatreds fuel online misinformation about Covid-19 in South Asia', *Bulletin of the Atomic Scientists*, 25 Nov. 2020.

⁹ Political Settlements Research Programme, 'Responding to Covid-19: The coming of age of regionalism in Asia?', 4 June 2020.

¹⁰ 'Asia sees first regional recession in 60 years', BBC News, 15 Sep. 2020. Див. також: Ingram, S., *Lives Upended: How Covid-19 Threatens the Futures of 600 Million South Asian Children* (UNICEF: June 2020); Perrigo, B. and Bagri, N.T., 'How the pandemic is reshaping India', *TIME*, 19 Aug. 2020.

II. Збройні конфлікти та мирні процеси в Південній Азії

ІЕН ДЕЙВІС

Загрози безпеці, що постали перед державами Південної Азії – Афганістаном, Бангладеш, Бутаном, Індією, Мальдівами, Непалом, Пакистаном і Шрі-Ланкою – є складними й різноманітними. До безпекових викликів належать суперництво між державами; прикордонні суперечки; ризики, пов'язані з ядерною зброєю; тероризм і внутрішні загрози, що виникають із поєднання етнічної, релігійної та політичної напруженостей, які часто лише загострюються схильними до репресій силами державної безпеки. Екологічні і кліматичні виклики зумовлені серйозними водними катаклізмами (повенями та посухами), помірним або гострим дефіцитом продовольства¹.

У цьому підрозділі розглядаються велика інтернаціоналізована громадянська війна в Афганістані та міждержавні прикордонні й субнаціональні збройні конфлікти в Індії та Пакистані. Тривала й руйнівна війна в Афганістані та територіальна суперечка між Індією і Пакистаном з приводу Кашміру є критичними барометрами миру і стабільності в Південній Азії. У першому з цих конфліктів знову з'явився привід для оптимізму після мирної угоди між Талібаном і США в лютому 2020р., хоча знадобилося багато часу для започаткування наступних мирних перемовин між Талібаном та афганським Урядом, які до кінця року призвели лише до домовленості про процедуру наступних переговорів. У другому ж конфлікті після короткої, але різкої фази ескалації у 2019р., ситуація у 2020р. знову повернулася до патової. Водночас, сталося загострення напруженості та нетривала ескалація ворожості на кордоні між Китаєм та Індією, про яку йтиметься нижче. Наступними роками цей прикордонний конфлікт між Китаєм та Індією може стати не менш важливим барометром регіональної стабільності.

Південна Азія залишається одним з регіонів, що найбільшою мірою потерпають від збройних конфліктів між недержавними угрупованнями та силами державної безпеки. Наприклад, у Глобальному індексі тероризму 2020 (*Global Terrorism Index 2020*) зазначається, що у 2019р. у регіоні було зафіксовано більше загиблих унаслідок тероризму, ніж у будь-якому іншому регіоні (так було і у 2018р.); Афганістан, Індія і Пакистан були в *Top10* країн світу, найбільш уражених тероризмом (усі вони перебувають у першій десятці вже понад 10 років)².

¹ Institute for Economics & Peace (IEP), *Ecological Threat Register 2020: Understanding Ecological Threats, Resilience and Peace* (IEP: Sydney, Sep. 2020).

² IEP, *Global Terrorism Index 2020: Measuring the Impact of Terrorism* (IEP: Sydney, Nov. 2020), pp.18, 43.

Таблиця 4.2. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в Афганістані у 2017-2020рр.

Тип подій	2017	2018	2019	2020
Бойові дії	26 326	31 728	26 510	15 120
Вибухи/дистанційне насильство	9 587	10 894	14 584	5 187
Протести, заворушення та стратегічно важливі події	259	287	198	167
Насильство проти цивільних	434	369	388	464
Разом	36 606	43 278	41 680	20 938

Примітки: Перший рік, за який є дані по Афганістану в базі даних *Armed Conflict Location & Event Data Project, (ACLEDD) – 2017р.* Визначення типів подій див.: ACLED, ‘ACLEDD definitions of political violence and protest’, 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, ‘Data export tool’, accessed 23 Jan. 2021.

Збройний конфлікт в Афганістані

Війна в Афганістані у 2020р. тривала вже 19-й рік, не враховуючи радянсько-афганської війни 1979-1989рр. Це був найбільш смертоносний (за числом жертв) збройний конфлікт у світі у 2020р., але в афганському мирному процесі відбувся прогрес. Як зазначено нижче, в лютому 2020р. була підписана обставлена умовами мирна угода між Талібаном і США, а з вересня 2020р. тривають внутрішньоафганські мирні переговори між афганським Урядом і Талібаном, на яких у грудні 2020р. була досягнута попередня домовленість з процедурних питань.

Тим не менш, гуманітарні наслідки конфлікту залишались тяжкими. Число жертв конфлікту впродовж року оцінюється у близько 21 тис. осіб, що на 50% менше, ніж у 2019р. (таблиця 4.2)³. Більшість із них були пов'язані з бойовими діями між афганськими урядовими силами і Талібаном. Тим часом Місія допомоги ООН в Афганістані (*United Nations Assistance Mission in Afghanistan, UNAMA*) продовжувала документувати високий рівень насильства стосовно цивільних. У 2020р. вона зафіксувала 8 820 цивільних жертв (3 035 вбитих і 5 785 поранених). Хоча це на 15% менше, ніж у 2019р., і є найменшим числом жертв з 2013р., але загальне число цивільних жертв за минуле 10-річчя (з 1 січня 2011р. по 31 грудня 2020р.) склало майже 100 тис. осіб (більше 33 тис. вбитих і понад 64 тис. поранених)⁴.

У минулі п'ять років в Афганістані дуже погіршилася ситуація з продовольством; частка людей, які відчували дефіцит їжі, подвоїлася (з 37% у вересні 2015р. до 76% у листопаді 2020р.). Число людей, які критично або надзвичайно потребували продовольства, за цей період зросло до 16,9 млн. осіб – більш ніж у 5 разів (з 8% до 42% населення). Поширення в Афганістані *Covid-19* призвело до 48 тис. підтверджених випадків і щонайменше 1 900

³ Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLEDD), ‘Data export tool’, accessed 23 Jan. 2021.

⁴ UNAMA, *Afghanistan: Protection of Civilians in Armed Conflict, Annual Report 2020* (UNAMA and UN Human Rights Office of the High Commissioner: Kabul, Feb. 2021).

померлих, станом на 7 грудня 2020р. (хоча ці показники, імовірно, є вищими через неповний обсяг інформації), що ще більше загострювало зростаючу проблему з продовольством⁵.

З афганським конфліктом пов'язані численні суперечливі події і скандали; щонайменше три з них сталися або стали відомими у 2020р. По-перше, на початку березня 2020р. Міжнародний кримінальний суд (МКС, *International Criminal Court, ICC*) постановив, що він може розпочати розслідування ймовірних військових злочинів і злочинів проти людяності в Афганістані, скоєних афганською владою, Талібаном та американськими військовими. Це було перше рішення МКС, що стосувалось американських військ (США, на відміну від Афганістану, не є стороною МКС), що спонукало Адміністрацію США у червні та вересні запровадити санкції проти посадовців МКС⁶. По-друге, з'явилися чутки, що у 2019р. російська військова розвідка таємно пропонувала виплати пов'язаним з Талібаном бойовикам за вбивство військовослужбовців США та коаліційних сил. Ці припущення США згодом поширились і на Іран. Іран і Росія заперечили ці звинувачення⁷. По-третє, згідно з офіційною доповіддю Генерального інспектора Сил оборони Австралії, австралійські солдати (зі складу Міжнародних сил сприяння безпеці під проводом НАТО) впродовж 2009-2013рр. начебто скоїли в Афганістані понад 36 військових злочинів, включно з вбивствами та жорстоким поводженням із некомбатантами. У доповіді один вкрай замовчуваний інцидент названо “можливо, найбільш ганебним епізодом у військовій історії Австралії”⁸.

Мирна угода між Талібаном і США

У 2019р. Талібан і США досягли рамкової домовленості, за якою США виведуть війська в обмін на надійні гарантії заборони Талібаном дій терористичних груп у країні. Вивід американських військ обумовлювався угодою Талібану на припинення вогню і проведення прямих переговорів з афганським Урядом⁹. Хоча ці переговори між Талібаном і США були найбільш

⁵ UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (UN OCHA), *Humanitarian Needs Overview: Afghanistan* (UN OCHA: Dec. 2020), p.6; Watkins, A., ‘Covid-19 in Afghanistan: Compounding crises’, International Crisis Group Commentary, 6 May 2020.

⁶ ICC, ‘Judgment on the appeal against the decision on the authorisation of an investigation into the situation in the Islamic Republic of Afghanistan’, 5 Mar. 2020; Deutsch, A. and van den Berg, S., ‘International Criminal Court members defend it in face of US sanctions’, Reuters, 23 June 2020; ‘International Criminal Court officials sanctioned by US’, BBC News, 2 Sep. 2020.

⁷ Savage, C., Schmitt, E. and Schwirtz, M., ‘Russia secretly offered Afghan militants bounties to kill US troops, intelligence says’, *New York Times*, 26 June 2020; ‘Afghanistan war: Russia denies paying militants to kill US troops’, BBC News, 28 June 2020; Borger, J., ‘Iran reportedly paid bounties to Afghan group for attacks on Americans’, *The Guardian*, 17 Aug. 2020.

⁸ Commonwealth of Australia, *Inspector-General of the Australian Defence Force Afghanistan Inquiry Report* (Commonwealth of Australia: 2020). Про загальний огляд розслідування див.: Elphick, K., ‘The Inspector-General of the Australian Defence Force Afghanistan Inquiry (Brereton Inquiry): A quick guide’, Australian Parliamentary Library, Research paper series, 3 Sep. 2020.

⁹ Mashal, M., ‘US and Taliban agree in principle to peace framework, envoy says’, *New York Times*, 28 Jan. 2019.

обнадійливим з різних напрямів багаторівневого і комплексного афганського мирного процесу, у вересні 2019р. вони зазнали краху¹⁰.

Однак у грудні 2019р. в Досі (Катар), офіційні переговори між Талібаном і США поновилися. Вони призвели до часткового припинення вогню на сім днів, що розпочалося з 22 лютого 2020р.¹¹ Наприкінці терміну припинення вогню, 29 лютого 2020р., Спеціальний представник США з примирення в Афганістані З.Халілзад (*Zalmay Khalilzad*) і представник Талібану Абдул Гані Барадар (*Abdul Ghani Baradar*) підписали в Досі Угоду про встановлення миру в Афганістані (*2020 Agreement for Bringing Peace to Afghanistan*)¹². Положення цієї Угоди відповідали попередній рамковій домовленості. США погодилися скоротити свої сили спочатку з 13 тис. до 8 600 військових до липня 2020р., з наступним повним їх виводом упродовж 14 місяців – за умови виконання Талібаном його зобов'язань. Ця угода отримала одностайну підтримку Ради Безпеки (РБ) ООН і віталася НАТО, чия Операція “Рішуча підтримка” (*Resolute Support Mission, RSM*) також мала бути скорочена¹³. На початку 2020р. *RSM* налічувала близько 16,5 тис. військових, у т.ч. близько 8 000 – зі США. Ще 5 000 американських військовослужбовців були розгорнуті в Афганістані в рамках паралельної американської контртерористичної операції “Вартовий свободи” (*Freedom's Sentinel*)¹⁴.

Наступні внутрішньоафганські переговори, що мали розпочатися 10 березня 2020р., були затримані через спори про результат президентських виборів в Афганістані 2019р. (що, серед іншого, заважало формуванню переговорної групи афганського Уряду) та затримку обміну полоненими¹⁵. Угода від лютого 2020р. передбачала звільнення 5 000 полонених бійців Талібану в обмін на 1 000 урядових військових, утримуваних Талібаном. Афганський Уряд спочатку відмовлявся від обміну полоненими, але наприкінці березня він дав зрозуміти, що окремі полонені можуть бути

¹⁰ Докладніше про інтернаціоналізовані мирні процеси в Афганістані див.: Дейвіс І. “Збройні конфлікти та мирні процеси в Азії та Океанії”. – *Щорічник СППІ 2019*, підрозділ III розділу 2. Про головні події 2019р. див.: Дейвіс І., Сміт Д. “Збройні конфлікти та мирні процеси в Південній Азії”. – *Щорічник СППІ 2020*, підрозділ II розділу 4.

¹¹ ‘First round of resurrected US-Taliban peace talks open in Qatar’, Al Jazeera, 7 Dec. 2019; Qazi, S., ‘US-Taliban truce begins, raising hopes of peace deal’, Al Jazeera, 22 Feb. 2020.

¹² ‘Agreement for bringing peace to Afghanistan between the Islamic Emirate of Afghanistan which is not recognized by the United States as a state and is known as the Taliban and the United States of America’, 29 Feb. 2020; United Nations, ‘Security Council welcomes significant steps towards ending war in Afghanistan, unanimously adopting Resolution 2513 (2020)’, 10 Mar. 2020.

¹³ ‘Security Council resolution endorses moves towards long-sought Afghanistan peace’, UN News, 10 Mar. 2020; NATO, ‘Statement by the North Atlantic Council on Afghanistan’, Press release, 29 Feb. 2020.

¹⁴ База даних СППІ про багатосторонні миротворчі операції, <<https://www.sipri.org/databases/rko>>, станом на 1 квітня 2021р.; NATO, ‘Resolute Support Mission: Key facts and figures’, Feb. 2020; US Department of Defense, *Enhancing Security and Stability in Afghanistan*, Report to Congress (US Department of Defense: Washington, DC, Dec. 2019).

¹⁵ Qazi, S., ‘Will the Ghani-Abdullah rivalry undermine Afghan peace process?’, Al Jazeera, 9 Mar. 2020.

звільнені¹⁶. Тим часом Талібан поновив бойові дії проти афганських урядових сил, поки США намагалися примусити афганський Уряд до компромісу, погрожуючи (але не здійснивши) скорочення американської допомоги для безпеки країни на \$1 млрд.¹⁷

Спалах насильства

Хоча Талібан припинив напади на сили коаліції під проводом США в Афганістані, напади на Афганські сили безпеки суттєво активізувалися. За 45 днів після підписання Угоди (з 1 березня по 15 квітня 2020р.) Талібан здійснив понад 4 500 нападів, унаслідок чого загинули понад 900 бійців Афганських сил безпеки¹⁸. США продовжували завдавати авіаударів, у т.ч. по Талібану, але з меншою інтенсивністю.

31 березня 2020р. відбулися перші прямі переговори між афганським Урядом і Талібаном про обмін полоненими, але вони швидко були зірвані¹⁹. Цикл насильства продовжився у травні кількома нападами повстанців, включно з нападом на лікарню в Кабулі та підриг смертника в Нангархарі з більше ніж 100 цивільними жертвами. Президент Афганістану А.Гані звинуватив Талібан і заявив, що Афганські сили безпеки відмовляться від оборонної тактики і поновлять наступальні дії проти цього угруповання. Талібан заперечив свою причетність, і жодне інше угруповання не взяло на себе відповідальності за напади, тоді як США звинувачували в обох Провінцію ІД Хорасан (*Islamic State in the Khorasan Province, IS-KP*)²⁰. Афганські сили безпеки в I половині року заарештували двох керівників *IS-KP*; у 2020р. ООН оцінювала чисельність угруповання у 2 200 осіб²¹.

17 травня 2020р. Президент Гані і його противник на виборах А.Абдулла (*Abdullah Abdullah*) підписали угоду про розподіл влади, завершивши тривалу суперечку про результат президентських виборів 2019р. А.Абдуллі доручили мирні переговори з Талібаном²². 25 травня 2020р. Талібан в

¹⁶ Sanger, D.E., Schmitt, E. and Gibbons-Neff, T., 'A secret accord with the Taliban: When and how the US would leave Afghanistan', *New York Times*, 8 Mar. 2020; Sediqi, A.Q., 'Taliban rule out taking part in Afghan talks until prisoners freed', Reuters, 2 Mar. 2020; Sediqi, A.Q. and Shalizi, H., 'Taliban say prisoner release by Afghan government to start by end of March', Reuters, 25 Mar. 2020.

¹⁷ Borger, J., 'US to cut \$1bn of Afghanistan aid over failure to agree unity government', *The Guardian*, 24 Mar. 2020; Mohammed, A., Landay, J. and Ali, I., 'US has not cut Afghan security funds despite Pompeo vow of immediate slash-sources', Reuters, 20 May 2020.

¹⁸ Shalizi, H., Sediqi, A.Q. and Jain, R., 'Taliban step up attacks on Afghan forces since signing US deal: Data', Reuters, 1 May 2020.

¹⁹ 'Afghanistan and Taliban begin direct talks with aim of prisoner swap', BBC News, 1 Apr. 2020; 'Afghanistan peace deal: Taliban walk out of "fruitless" talks', BBC News, 7 Apr. 2020.

²⁰ 'Afghanistan: Deadly suicide attack targets funeral in Nangarhar', Al Jazeera, 12 May 2020; 'US says Islamic State conducted attack on Kabul hospital', Reuters, 15 May 2020.

²¹ Mines, A. and Jadoon, A., 'Can the Islamic State's Afghan province survive its leadership losses?', *Lawfare*, 17 May 2020; United Nations, Security Council, 'Eleventh report of the secretary-general on the threat posed by ISIL (Da'esh) to international peace and security and the range of United Nations efforts in support of member states in countering the threat', S/2020/774, 4 Aug. 2020, pp.6-7. Про суперництво ІД у вілایتі Хорасан з Талібаном див.: Semple, M., 'How the Taliban's rivalry with ISIS is shaping the Afghan peace talks', *World Politics Review*, 22 Dec. 2020.

²² 'Afghanistan: Rival leaders Ghani and Abdullah in power-sharing deal', BBC News, 17 May 2020.

односторонньому порядку оголосив триденне припинення вогню, після чого афганський Уряд погодився звільнити до 2 000 полонених талібів²³. Однак ці жести доброї волі були нетривалими. У червні Талібан здійснив на Афганські сили безпеки ряд нападів, які описані одним афганським посадовцем як “найкривавіший” тиждень за 19 років конфлікту в Афганістані²⁴.

Попри збереження високого рівня насильства проти афганського цивільного населення, включно з підривом фугасів на дорогах і цілеспрямованими вбивствами, поступово просувався процес обміну полоненими²⁵. На початку вересня було підтверджено, що всі, крім семи, з 5 000 полонених зі списку Талібану, звільнені; це відкрило шлях для внутрішньоафганських мирних переговорів²⁶.

Внутрішньоафганські переговори

Переговори між представниками афганського Уряду і Талібану почалися у Досі 12 вересня 2020р. Багато ключових переговорників були дітьми посадовців і повстанців, які відігравали важливу роль під час радянсько-афганського конфлікту у 1980-х років²⁷. Початкові дискусії зосереджувалися на пошуку згоди з питань порядку денного та дорожньої карти більш детальних подальших переговорів. Однак із повідомлень можна було припустити, що бачення сторін дуже різняться з таких ключових питань, як припинення вогню і права жінок²⁸.

Попри кілька раундів переговорів у Досі, бої тривали. У жовтні США завдали авіаударів по бойовиках Талібану у провінції Гільменд після їх великого наступу, під час якого таліби захопили бази урядових військ у регіоні та оточили столицю провінції м.Лашкаргах. З метою деескалації бойових дій США поновили дипломатію з Талібаном²⁹.

На фоні патової ситуації у мирних переговорах і посилення нападів Талібану поблизу таких важливих міст, як Кандагар, у середині листопада стало відомо, що США готуються вивести війська з Афганістану (а також Іраку та Сомалі). Згідно з проектом наказу Міністерства оборони США,

²³ Dwyer, C., ‘3-day truce, prisoner release deal inspire hopes for reconciliation in Afghanistan’, NPR, 25 May 2020; Salizi, H., ‘Afghanistan begins freeing 900 Taliban prisoners, urges truce extension’, Reuters, 26 May 2020.

²⁴ ‘Afghanistan reports “deadliest” week in its 19 years of conflict’, France 24, 23 June 2020.

²⁵ Докладніше про цивільні втрати див.: UNAMA, ‘Afghanistan: Protection of civilians in armed conflict, Midyear report: 1 January-30 June 2020’, July 2020.

²⁶ ‘Loya Jirga approves release of 400 Taliban prisoners’, Tolo News, 9 Aug. 2020; Shalizi, H. and Sediqi, A.Q., ‘Afghan officials primed for talks with Taliban after deal on prisoners: Sources’, Reuters, 3 Sep. 2020.

²⁷ Mashal, M., ‘At Afghan peace talks, hoping to end their fathers’ war’, New York Times, 5 Oct. 2020. Про оцінку перспективи можливих переговорів з Талібаном див.: International Crisis Group, Taking Stock of the Taliban’s Perspectives on Peace, Asia Report no. 311 (International Crisis Group: Brussels, 11 Aug. 2020).

²⁸ Sediqi, A.Q. and Shalizi, H., ‘Afghan peace negotiators far apart on basic issues such as ceasefire, women’s rights’, Reuters, 21 Sep. 2020; ‘When will the real talks begin? As America draws down its troops, Afghans clear their throats’, *The Economist*, 19 Sep. 2020.

²⁹ ‘US air strikes target Taliban fighters advancing on key Afghan city’, Reuters, 12 Oct. 2020.

США мали до січня 2021р. зменшити чисельність військ в Афганістані вдвічі – з 4 500 до 2 500 осіб³⁰. Якщо Талібан вітав заяву США, то деякі союзники по НАТО стурбувалися, що скорочення може послабити афганський Уряд і зірвати мирні переговори³¹.

На міжнародній конференції донорів у Женеві 23-24 листопада 2020р. міжнародне співтовариство домовилося надати підтримку Афганістану впродовж наступних чотирьох років у розмірі близько \$12 млрд. У новій рамковій угоді про партнерство афганський Уряд зобов'язувався поважати демократію, верховенство права, права людини та гендерну рівність і вжити конкретних заходів з приборкання корупції. Учасники конференції також ухвалили комюніке із закликом до негайного, постійного та повного припинення вогню³².

2 грудня 2020р. афганський Уряд і Талібан досягли попередньої домовленості – першої письмової домовленості між ними за 19 років війни – продовжити більш детальні переговори та перемовини про мир, включно з обговореннями про режим припинення вогню³³. Але до кінця року переговори зайшли у глухий кут, і насильство знову посилювалося, оскільки Талібан, схоже, відмовився від початкової стриманості. Наслідком цілеспрямованих вбивств стало зростання числа жертв³⁴.

Висновки

Оскільки ні афганський Уряд, ні Талібан не виявляли особливої готовності до компромісу, важливий поступ на мирних переговорах у 2020р. залишався хитким і не виглядав незворотнім у 2021р. З огляду на пов'язаний з певними умовами кінцевий термін повного виводу військ США і НАТО до 2021р., невизначеність у підході нової Адміністрації Байдена та очевидне посилення Талібану, майбутнє мирного процесу залишалося непевним³⁵.

³⁰ Gibbons-Neff, T., Rahim, N. and Faizi, F., 'US troops are packing up, ready or not', *New York Times*, 17 Nov. 2020.

³¹ 'Taliban hails US troop drawdown from Afghanistan as "good step"', France 24, 18 Nov. 2020; 'Guns and poses: As America pulls out of Afghanistan the Taliban fights on', *The Economist*, 18 Nov. 2020.

³² 'Communique', 2020 Afghanistan Conference on Peace Prosperity and Self-Reliance, Geneva, 24 Nov. 2020; 'Afghanistan conference draws donor pledges and calls for lasting ceasefire', UN News, 24 Nov. 2020; 'Strong support for Afghanistan at the 2020 Afghanistan conference', UNAMA, 24 Nov. 2020.

³³ 'Afghan gov't, Taliban announce breakthrough deal in peace talks', Al Jazeera, 2 Dec. 2020.

³⁴ Graham-Harrison, E., 'Gunmen shoot dead Afghan journalist and her driver', *The Guardian*, 10 Dec. 2020; Glineski, S., 'Taliban denies targeting media as 50 th journalist dies in Afghanistan', *The Guardian*, 3 Dec. 2020.

³⁵ International Crisis Group, 'What future for Afghan peace talks under a Biden administration?', Asia Briefing no.165, 13 Jan. 2021.

Схема 4.1. Спільна територія у Кашмірі

Примітки: Зображені тут кордони, назви та позначення не означають підтримки чи згоди СППРІ з претензіями чи позицією у суперечці за ту чи іншу територію. **Аксайчин:** Індія і Китай заявляють права на плато Аксайчин, що після Індо-китайської війни 1962р. перебуває під контролем Китаю. Індія вважає його частиною Ладакха; Китай вважає його частиною Сінцзяну та Тибету. **Азад Кашмір та Джамму і Кашмір:** Ці регіони вважаються частиною Кашміру всіма задіяними країнами. **Гілгіт-Балтистан:** Китай не вважає цей регіон частиною Кашміру, але так вважає Індія. **Ладакх:** Індія не вважає його частиною Кашміру, але так вважає Пакистан. **Долина Шаксгам:** Спочатку перебувала під контролем Пакистану, поки Пакистан не передав свої права на неї Китаю у 1963р. **Льодовик Сіачень:** Індія контролює дві третини льодовика, але і Індія, і Пакистан зберігають там свою військову присутність.

Джерело: Ethirajan, A. and Pandey, V., 'China-India border: Why tensions are rising between the neighbours', BBC News, 30 May 2020.

Територіальні суперечки в Кашмірі між Китаєм, Індією та Пакистаном

Регіон Кашмір з населенням приблизно 18 млн. осіб є предметом суперечки після отримання незалежності Британською Індією і створення Індії та Пакистану у 1947р. (схема 4.1). Кашмір поділено головним чином між Індією і Пакистаном, але обидві країни претендують на всю його територію. Індія контролює район на південь від контрольної лінії (КЛ), до якого належать Джамму, Ладакх і Кашмірська долина. Пакистан контролює північно-західний Кашмір (Гілгіт-Балтистан і Азад Кашмір), а Китай – невелику частину регіону (долина Шаксгам і Аксайчин).

Головний конфлікт відбувається між Індією і Пакистаном, які вели три з чотирьох війн між ними за Кашмір: у 1947-1948рр., 1965р. і 1999р., і ще раз воювали у 1971р. через незалежність Бангладеш. Крім того, відбувалися численні збройні сутички і військове протистояння. Крім національних і територіальних спорів, до конфлікту додаються різні політичні вимоги релігійних, мовних, регіональних та етнічних груп в обох частинах поділеного Кашміру. За роки протистояння було багато переговорів і заходів довіри, що мали покращити їх відносини, але мирного процесу наразі немає³⁶. Точна сумарна статистика жертв конфлікту не ведеться. У 2008р. Уряд Індії заявляв, що число загиблих з початку нинішньої фази конфлікту наприкінці 1980-х років перевищило 47 тис. осіб; Портал тероризму у Південній Азії (*South Asian Terrorism Portal*) нарахував у 1988-2019рр. понад 45 тис. жертв “терористичного насильства”³⁷.

Напруженість між Індією і Пакистаном знову зросла у 2019р., особливо через військову конфронтацію на фактичному кордоні в Кашмірі в лютому 2019р. У серпні 2019р. Уряд Індії ліквідував штат Джамму і Кашмір, створивши дві союзні території, підпорядковані Міністерству внутрішніх справ Індії: Джамму і Кашмір та Ладакх. Китай і Пакистан піддали критиці цей крок³⁸. На початку 2020р. (в рамках серпневих реформ 2019р.) Уряд Індії ухвалив новий закон про проживання, що дозволяє індійським громадянам з-поза меж регіону, які працювали, служили чи вчилися у Кашмірі впродовж 7-10 років, ставати його постійними жителями. Ця та інші реформи, політичні репресії і суворі протиповстанські заходи можуть лише посилити войовничість у суспільстві³⁹.

Подальша зміна карт Кашміру Пакистаном і Китаєм у II половині 2020р. ознаменувала нову напружену фазу конфлікту⁴⁰. 4 серпня 2020р. Пакистан опублікував нову карту, де весь Кашмір показаний як частина Пакистану, обмежуючи спірну територію лише районами, “незаконно окупованими” Індією. У листопаді 2020р. Пакистан заявив про плани офіційної інтеграції регіону Гілгіт-Балтистан до Пакистану⁴¹. Під час прикордонного конфлікту з Індією (див. нижче) китайський Уряд змінив статус території, оголосивши

³⁶ Історію та витоки конфлікту див., зокрема: Behera, N.C., ‘The Kashmir conflict: Multiple fault lines’, *Journal of Asian Security and International Affairs*, vol.3, no.1 (2016), pp.41-63; Zutshi, C. (ed.), *Kashmir: History, Politics, Representation* (Cambridge University Press: Cambridge, 2017).

³⁷ ‘India revises Kashmir death toll to 47,000’, *Hindustan Times*, 21 Nov. 2008; ‘Fatalities in terrorist violence 1988-2019’, *South Asia Terrorism Portal*, [n.d.].

³⁸ Про події 2019р. див.: Сміт Д. “Гарячі точки”. – *Щорічник СІПІ 2020*, підрозділ I розділу 1; *Щорічник СІПІ 2020* (посилання 10).

³⁹ International Crisis Group, *Raising the Stakes in Jammu and Kashmir*, Asia Report no.310 (International Crisis Group: Brussels, 5 Aug. 2020); Bhalla, A., ‘Kashmir: Big spike in local terror recruitment amid lockdown even as forces killed top commanders’, *India Today*, 8 June 2020. Про витоки войовничості у Кашмірі див.: Mehdi, S.E., ‘Serving the militant’s cause: The role of Indo-Pak state policies in sustaining militancy in Kashmir’, *Journal of Asian Security and International Affairs*, vol.7, no.2 (2020), pp.244-255.

⁴⁰ Wagner, C. and Stanzel, A., ‘Redrawing the maps in Kashmir’, SWP Comment no.52, Nov. 2020.

⁴¹ ‘Pakistan affirms claim to IHK with new map’, *Dawn*, 5 Aug. 2020; Farooq, U., ‘Pakistani PM says he will upgrade status of part of Kashmir, angering India’, Reuters, 1 Nov. 2020.

у вересні 2020р., що Китай має намір повернутися на лінію фактичного контролю (ЛФК) 1959р.⁴²

Індо-пакистанський конфлікт

Хоча ситуація у 2020р. загалом повернулася до *status quo* відносно низького рівня збройного насильства між Індією і Пакистаном, включно з: (а) регулярними артилерійськими перестрілками та іншими зіткненнями між індійськими та пакистанськими військами на КЛ; (б) проникненням через кордон і КЛ та нападами бойовиків; (в) протиповстанськими операціями Індії у Джамму і Кашмірі, – кількість цих інцидентів, схоже, зростала⁴³. У 2020р. у Джамму і Кашмірі було зареєстровано 431 загиблий унаслідок бойових дій (проти 280 – у 2019р.)⁴⁴. Нове збройне угруповання Фронт спротиву (*Resistance Front*) взяло на себе відповідальність за кілька гучних нападів на сили безпеки у квітні-травні 2020р.⁴⁵ У травні індійські урядові сили вбили одного з лідерів найбільшого повстанського угруповання в цьому регіоні, Хізбул Муджахідін (*Hizbul Mujahideen*), що базується в підконтрольному Пакистану регіоні Азад Кашмір⁴⁶. Напруженість знову зросла в листопаді, з кількома смертоносними зіткненнями вздовж КЛ⁴⁷.

Китайсько-індійський конфлікт

У червні 2020р., вперше за понад 50 років, напруженість на *китайсько-індійському* кордоні у спірному східнокашмірському регіоні Ладакх переросла у кровопролиття⁴⁸. Кілька раундів переговорів за останні 30 років на змогли розв'язати прикордонну суперечку. Обидві сторони вже 20 років будують інфраструктуру для розміщення військ на кордоні, причому китайські будівельні проекти загалом просунулися більше. Імовірно порушення спірного та неофіційного кордону, відомого як ЛФК, відбуваються переважно влітку, коли обидві сторони посилюють патрулі, але суперечки зазвичай вирішуються на місці, на підставі спільних усталених прикордонних протоколів⁴⁹.

⁴² Wagner and Stanzel (посилання 40); Patranobis, S., 'China makes it official, wants to revert to 1959 LAC India has rejected many times', *ThePrint*, 29 Sep. 2020.

⁴³ ACLED, *Ten Conflicts to Worry About in 2021* (ACLED: Feb. 2021), pp.7-10; Shakil, S., '28 encounter killings in security operations: April most successful month for forces in Kashmir', *Indian Express*, 7 May 2020.

⁴⁴ ACLED, 'Data export tool', accessed 24 Jan. 2021.

⁴⁵ 'The Resistance Front: New terrorist group in Jammu and Kashmir amplifies attacks on social media', Atlantic Council, 16 July 2020.

⁴⁶ AP News, 'Top rebel commander killed by Indian forces in Kashmir', *The Guardian*, 6 May 2020.

⁴⁷ International Crisis Group, Conflict tracker, Nov. 2020.

⁴⁸ Про суперництво Китаю та Індії див.: Paul, V. (ed.), *The China-India Rivalry in the Globalization Era* (Georgetown University Press: Washington, DC, 2018).

⁴⁹ Singh, S., 'Line of actual control (LAC): Where it is located, and where India and China differ', *Indian Express*, 1 June 2020.

У травні 2020р. повідомлялося про військове протистояння щонайменше у трьох місцях: долини р.Галуан, біля Гарячих джерел та оз.Пангонг (схема 4.1), з підтягуванням обома сторонами військових резервів⁵⁰. Індія звинувачувала Китай у недопущенні індійських патрулів до спірних районів, де раніше патрулювали обидві сторони. На думку деяких індійських аналітиків, зміни на ЛФК дали Китаю територіальні здобутки в понад 1 000 км², хоча Уряд Індії офіційно не визнавав нових територіальних втрат⁵¹. Попри спроби деескалації ситуації, беззбройна, але брутальна конфронтація – війська, розгорнуті в цьому чутливому прикордонному районі, в долині Галуан, дотримуються усталених протоколів, що забороняють використання вогнепальної зброї, – 15 червня 2020р. призвела до загибелі щонайменше 20 індійських і невідомого числа китайських військових (хоча Китай пізніше визнав смерть чотирьох своїх солдатів), з набагато більшим, імовірно, числом поранених з обох сторін⁵².

Називають різні чинники цієї ескалації, але всі вони пов'язані переважно з внутрішніми і двосторонніми подіями з обох сторін, включно з останніми інфраструктурними проектами⁵³. Кілька раундів зустрічей високого рівня військових керівників Китаю та Індії у червні-серпні та зустріч міністрів оборони 4 вересня не змогли врегулювати ситуацію. 7 вересня, вперше за 45 років, на ЛК пролунали постріли. Кожна сторона звинувачувала в інциденті іншу⁵⁴. Під час переговорів країн у Москві 10 вересня міністри закордонних справ у спільній заяві закликали до діалогу та розведення сил з метою зниження напруженості. “Обидві сторони також домовилися підтримувати діалог і зв'язок за допомогою механізму Спеціальних представників з питань індо-китайського кордону”, – сказано у заяві⁵⁵. У 1989р. була

⁵⁰ Boyd, H. and Nouwens, M., ‘Understanding the military build-up on the China-India border’, International Institute for Strategic Studies, 18 June 2020; Topychkanov, P., ‘New trends and developments in border tensions between China and India’, SIPRI WritePeace Blog, 29 June 2020.

⁵¹ Singh, S., ‘What Rajnath left out: PLA blocks access to 900 sq km of Indian territory in Depsang’, *The Wire*, 17 Sep. 2020; Menon, S., ‘What China hopes to gain from the standoff with India’, *The Wire*, 3 Dec. 2020; ANI News, ‘China disrupted traditional patrolling pattern of Indian troops in Galwan Valley causing face-off conditions’, 15 Sep. 2020.

⁵² Singh, S., ‘Explained: If soldiers on LAC were carrying arms, why did they not open fire?’, *Indian Express*, 20 June 2020; Griffiths, J. et al., ‘Twenty Indian soldiers dead after clash with China along disputed border’, *CNN*, 17 June 2020; Myers, S.L., ‘China acknowledges 4 deaths in last year’s border clash with India’, *New York Times*, 19 Feb. 2021; Safi, M., Ellis-Petersen, H. and Davidson, H., ‘Soldiers fell to their deaths as India and China’s troops fought with rocks’, *The Guardian*, 17 June 2020. Про висвітлення зіткнень у китайських та індійських ЗМІ див.: Altieri, R., Kannan, V. and Maheshwari, L., ‘The days after: A retrospective on Chinese and Indian media coverage of the June 16 border conflict’, *Lawfare*, 8 July 2020. Оскільки підтвержене число жертв менше 25, ці зіткнення не вважаються збройним конфліктом у цьому виданні. Див. визначення у підрозділі 1 розділу 2 цього видання.

⁵³ Ethirajan, A. and Pandey, V., ‘China-India border: Why tensions are rising between the neighbours’, *BBC News*, 30 May 2020; ‘Galwan Valley: Satellite images “show China structures” on India border’, *BBC News*, 25 June 2020; Topychkanov (посилання 50).

⁵⁴ ‘India and China exchange their first border gunfire in 45 years’, *The Economist*, 8 Sep. 2020; Kaushik, K., ‘First time in 45 years, shots fired along LAC as troops foil China’s bid to take a key height’, *Indian Express*, 9 Sep. 2020.

⁵⁵ Government of India, Ministry of External Affairs, ‘Joint press statement – Meeting of external affairs minister and the foreign minister of China’, 10 Sep. 2020.

створена спільна робоча група з розгляду питань кордону, і до 2019р. відбулося 22 зустрічі Спеціальних представників. У середині листопада 2020р. сторони обговорювали асиметричне відведення військ з деяких районів⁵⁶.

Але наприкінці 2020р. через збереження напруженості з'явилися побоювання, що військово-протистояння на кордоні може стати постійною рисою стратегічного змагання між цими двома ядерними державами⁵⁷. Цю напруженість посилив китайський проект будівництва дамб у Тибеті, що загрожує водній безпеці Індії⁵⁸. Існував також і геостратегічний вимір – підтримка Індією США вважалась елементом більш широкого американо-китайського протистояння (підрозділ I)⁵⁹.

Висновки

У 2020р. Пакистан і Китай змінили свої карти Кашміру у відповідь на подібний крок Індії у серпні 2019р., тим самим перетворивши Кашмір на арену конфлікту між трьома ядерними державами. Хоча така ситуація частково існувала й до 2020р., там було відносно спокійно завдяки визнанню *status quo* на західній ділянці ЛК, який зберігався з 1990-х років. З порушенням хиткої рівноваги між Китаєм та Індією динаміка конфлікту в Кашмірі стала ще менш передбачуваною.

Внутрішні збройні конфлікти та напруженість між громадами в Індії

Крім зони збройного конфлікту в Кашмірі, у 2020р. точився неінтернаціоналізований збройний конфлікт в Індії між Урядом і наксалітами (*Naxalite*, маоїстські повстанці в сільських районах центру та сходу Індії). Маоїстське повстання почалось у 1967р. та увійшло в нинішню фазу у 2004р.⁶⁰ 5 квітня 2020р. Комуністична партія Індії (маоїстська) запропонувала припинення вогню з метою надання можливості працівникам охорони здоров'я впоратися з поширенням *Covid-19*⁶¹. Уряд Індії, якому дали п'ять днів для відповіді на цю пропозицію, проігнорував її, після чого активність наксалітів, схоже, повернулась на звичний рівень, що спостерігався до припинення вогню⁶².

⁵⁶ 'India, China close in on plan to end months of border standoff', Al Jazeera, 13 Nov. 2020; Rajagopalan, R.P., 'India-China talks on the standoff: Cautious optimism?', The Diplomat, 12 Nov. 2020.

⁵⁷ Purohit, K., 'As India-China border stand-off endures, a fear: Ladakh is the new Kashmir', *South China Morning Post*, 12 Oct. 2020.

⁵⁸ Chen, F., 'China's dam plan in Tibet worries downstream India', *Asia Times*, 1 Dec. 2020.

⁵⁹ Myers, S.L., 'China's military provokes its neighbours but the message is for the United States', *New York Times*, 26 June 2020.

⁶⁰ Історію конфлікту див.: Sahoo, N., 'Half a century of India's Maoist insurgency: An appraisal of state response', Observer Research Foundation, Occasional Paper no.198, June 2019.

⁶¹ Chatterjee, M., 'Days after killing 17 troopers, Maoists offer Covid ceasefire', *Times of India*, 7 Apr. 2020.

⁶² Bhatia, B., 'For red corridor to win Covid war, truce a must', *Deccan Chronicle*, 19 Apr. 2020; Miller, A., 'Call unanswered: A review of responses to the UN appeal for a global ceasefire', ACLED, 13 May 2020.

На північному сході Індії у 2020р. точився ряд заворушень з низьким рівнем інтенсивності, але напади повстанських груп траплялися рідко. Навіть найбільше пов'язане з насильством повстання у Нагаленді, схоже, наближалось до врегулювання⁶³. У 1997р. були започатковані мирні переговори між Урядом Індії і головним сепаратистським угрупованням Нагаленда – Національною соціалістичною радою Нагаленда Ісака-Муїваха (*National Socialist Council of Nagaland-Isak-Muivah, NSCN-IM*), а також Національними політичними групами Нага (*Naga National Political Groups, NNPG*). У 2015р. вдалося досягти рамкової угоди. Переговори у 2020р. тривали, й до початку жовтня Уряд Індії, за повідомленнями, був близьким до підписання мирної угоди з *NNPG* та кількома організаціями громадянського суспільства, чого не вдалося домогтися з *NSCN-IM* й кількома іншими учасниками. *NSCN-IM* та Уряд Індії не могли дійти згоди з двох питань: окремий прапор та окрема конституція для Нага⁶⁴. Ситуація наприкінці року залишалася у глухому куті⁶⁵.

Нарешті, напруженість між громадами (переважно індуїстів і мусульман) залишалася ключовим питанням безпеки в Індії у 2020р. Насильство між ними продовжилось й після набуття чинності суперечливим законом про громадянство у грудні 2019р., який критикували за дискримінацію мусульман і підриг індійського секуляризму⁶⁶. У столиці Індії м.Делі в лютому 2020р., наприклад, від насильства між громадами 53 людини загинули й сотні були поранені⁶⁷. Релігійна поляризація знову посилилась у квітні-травні 2020р., коли звинувачення в поширенні *Covid-19* (спрямовані переважно проти мусульманської спільноти) спровокували напади на громади, хоча їх частково стримав жорсткий загальнонаціональний локдаун, запроваджений для обмеження поширення хвороби⁶⁸. Загалом жертв конфлікту в Індії у 2020р. було менше, ніж у 2019р. (таблиця 4.3).

⁶³ 'Insurgency on decline in north east, tri-junction between Assam, Arunachal and north Nagaland arc of violence: Eastern army commander', *First Post*, 14 Feb. 2020.

⁶⁴ Anand, M., 'Naga accord "draft" finalised, demand for separate flag rejected', *Deccan Chronicle*, 7 Oct. 2020; Chakma, A., 'What is getting in the way of the 3rd round of Indo-Naga peace talks?', *The Diplomat*, 1 Oct. 2020.

⁶⁵ Nathanael, M.P., 'The Nagaland deadlock', *Indian Express*, 30 Dec. 2020.

⁶⁶ Ellis-Petersen, H., 'Violent clashes continue in India over new citizenship bill', *The Guardian*, 13 Dec. 2019; Vaid, D., 'One year of India's Citizenship Amendment Act', *Deutsche Welle*, 11 Dec. 2020.

⁶⁷ Ellis-Petersen, H., 'Delhi protests: Death toll climbs amid worst religious violence for decades', *The Guardian*, 26 Feb. 2020; 'Situation report-3: Delhi violence', *Sphere India*, 11 Mar. 2020.

⁶⁸ Ellis-Petersen, H. and Rahman, S.A., 'How lives were destroyed under cover of lockdown in a small Indian town', *The Guardian*, 8 June 2020; Saha, T., 'Telinipara riots of West Bengal: A story of human suffering', *Times Now News*, 14 May 2020.

Таблиця 4.3. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів у Індії у 2016-2020рр.

Тип подій	2016	2017	2018	2019	2020
Бойові дії	1 007	830	1 203	571	658
Вибухи/дистанційне насильство	69	64	148	114	15
Протести, заворушення та стратегічно важливі події	282	209	224	308	322
Насильство проти цивільних	301	317	525	533	293
Разом	1 659	1 420	2 100	1 526	1 288

Примітки: Перший рік, за який є дані по Індії у базі даних *Armed Conflict Location & Event Data Project, ACLED* – 2016р. Визначення типів подій див.: ACLED, ‘ACLED definitions of political violence and protest’, 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, ‘Data export tool’, accessed 24 Jan. 2021.

Внутрішні збройні конфлікти в Пакистані та прикордонний конфлікт з Афганістаном

Уряд Пакистану бере участь у неінтернаціоналізованих збройних конфліктах низької інтенсивності з різними збройними угрупованнями, що діють на його території, особливо пов’язаними з Талібаном, у північно-західній провінції Хайбер-Пахтунхва та белуджськими бойовиками-сепаратистами в південно-західній провінції Белуджистан. Загальне число загиблих унаслідок бойових дій і загалом жертв у Пакистані суттєво знизилася, порівняно з періодом 2013-2015рр. (таблиця 4.4)⁶⁹. За оцінкою ООН, понад 6 000 пакистанських повстанців базуються в Афганістані та належать переважно до пакистанського угруповання Талібану *Tehreek-e-Taliban*⁷⁰.

Нинішній етап белуджського повстання розпочався у 2003р., але з 2012р. його інтенсивність є досить низькою. Найвідоміше націоналістичне угруповання белуджів – Белуджська визвольна армія (*Baloch Liberation Army*) – у червні 2020р. скоїло спробу нападу на будівлю пакистанської фондової біржі в Карачі⁷¹. Крім того, відбулося кілька нападів на пакистанських військовослужбовців у Белуджистані, де реалізується ряд важливих проєктів у рамках китайсько-пакистанського економічного коридору⁷². Також фіксувалися порушення прав людини силами державної безпеки в Белуджистані⁷³.

⁶⁹ Див. також: Pak Institute for Peace Studies, ‘Pakistan security report 2020’, *Conflict and Peace Studies*, vol.13, no.1 (Jan.-June 2021).

⁷⁰ United Nations, Security Council, ‘Twenty-sixth report of the Analytical Support and Sanctions Monitoring Team submitted pursuant to Resolution 2368 (2017) concerning ISIL (Da’esh), Al-Qaida and associated individuals and entities’, S/2020/717, 23 July 2020.

⁷¹ Shah, S., ‘Gunmen attack Pakistan stock exchange, citing its links to China’, *Wall Street Journal*, 29 June 2020.

⁷² ‘Pakistan: 7 troops killed in Balochistan insurgent attack’, Deutsche Welle, 27 Dec. 2020.

⁷³ Mir, N.A., ‘Abysmal human rights situation in Balochistan’, Manohar Parrikar Institute for Defence Studies and Analyses Comment, 30 May 2020.

Таблиця 4.4. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів у Пакистані у 2013-2020рр.

Тип подій	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Бойові дії	1 532	1 860	1 976	1 173	891	479	630	519
Вибухи/дистанційне насильство	2 203	2 826	1 956	815	668	410	185	161
Протести, заворушення та стратегічно важливі події	72	53	75	40	16	44	14	39
Насильство проти цивільних	667	639	541	188	150	293	328	94
Разом	4 474	5 378	4 548	2 216	1 725	1 226	1 157	813

Примітка: Визначення типів подій див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), ACLED definitions of political violence and protest, 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, 'Data export tool', accessed 24 Jan. 2021.

У липні під час найбільш запеклих за останні роки зіткнень на кордоні між афганськими та пакистанськими силами у двох окремих інцидентах загинули щонайменше 23 цивільних з афганського боку. Під час другого інциденту 30 липня 2020р. пакистанські війська, за повідомленнями, обстріляли з важкої артилерії цивільні райони після протестів громад з обох сторін, які вимагали знову відкрити пункт перетину кордону, який Пакистан заклав, намагаючись обмежити поширення *Covid-19*⁷⁴.

⁷⁴ Shah, T. and Mashal, M., 'Border clashes with Pakistan leaves 15 Afghan civilians dead, officials say', *New York Times*, 31 July 2020. Про вплив *Covid-19* у Пакистані див.: International Crisis Group, 'Pakistan Covid-19 crisis', Asia Briefing no.162, 7 Aug. 2020.

III. Збройні конфлікти та мирні процеси у Південно-Східній Азії

ІЕН ДЕЙВІС

У цьому підрозділі розглядаються субнаціональні збройні конфлікти низької інтенсивності (менше 1 000 загиблих) в Індонезії, М'янмі, на Філіппінах і в Таїланді. На Філіппінах, якщо поєднати жертви “війни проти наркотиків” і загиблих від субнаціонального збройного конфлікту, число загиблих унаслідок конфліктів перевищить 1 400 осіб. У Південно-Східній Азії діють деякі з найбільш організованих екстремістських ісламістських угруповань Азії, найпомітніше – в Індонезії, Малайзії та на Філіппінах¹. Багато прибережних громад цього острівного регіону є, фактично, беззахисними перед зростаючими загрозами зміни клімату – через підвищення рівня моря очікується переселення мільйонів людей².

Збройні конфлікти в Індонезії

Індонезія стикається з вимогами незалежності у двох провінціях на острові Папуа, де з 1960-х років точиться сепаратистське повстання низької інтенсивності³. Індонезія також стала однією з головних цілей ІД у Південно-Східній Азії (*Islamic State in South East Asia*)⁴. Однак у 2020р. саме давнє повстання на Папуа було головною причиною збройного насильства внаслідок бойових дій у країні. У квітні 2020р. Рух за вільне Папуа (*Organisasi Papua Merdeka, OPM*) запропонував індонезійському Уряду припинення вогню з метою обмеження поширення *Covid-19* та за умови виводу Урядом частини військ і поліції з Папуа⁵. Хоч Уряд не відповів на цю пропозицію, але в діях Армії національного визволення Західного Папуа (*West Papua National Liberation Army*, збройне крило *OPM*) сталася певна пауза після оголошення припинення вогню⁶. Наприкінці листопада Управління Верховного комісара ООН з прав людини (*United Nations High Commissioner*

¹ United Nations, Security Council, ‘Twenty-sixth report of the Analytical Support and Sanctions Monitoring Team submitted pursuant to resolution 2368 (2017) concerning ISIL (Da’esh), Al-Qaida and associated individuals and entities’, S/2020/717, 23 July 2020, pp.16-17.

² Nordqvist, P. and Krampe, F., ‘Climate change and violent conflict: Sparse evidence from South Asia and South East Asia’, SIPRI Insights on Peace and Security no.2018/4, Sep. 2018.

³ Про витоки та останні події у конфлікті див.: Blades, J., ‘West Papua: The issue that won’t go away for the Melanesia’, Lowy Institute, 1 May 2020; Sara, S., Worthington, A. and Mambor, V., ‘The battle for West Papuan independence from Indonesia has intensified with deadly results’, ABC News, 12 May 2020.

⁴ United Nations, S/2020/717 (посилання 1). Про політику боротьби з тероризмом в Індонезії див.: Haripin, M., Anindya, C.R. and Priamarizki, A., ‘The politics of counter-terrorism in post-authoritarian states: Indonesia’s experience, 1998-2018’, *Defense & Security Analysis*, vol.36, no.3 (2020), pp.275-299.

⁵ Nirmala, R., ‘Indonesian forces kill 2 suspected Papuan rebels’, Benar News, 10 Apr. 2020; Pacific Media Watch, ‘OPM proposes West Papua ceasefire to help contain spread of Covid-19’, Asia Pacific Report, 11 Apr. 2020.

⁶ Miller, A., ‘Call unanswered: A review of responses to the UN appeal for a global ceasefire’, Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 13 May 2020.

for Human Rights) попередило про ескалацію насильства у провінціях Папуа і Західне Папуа⁷. За даними Проекту збору даних про місця збройних конфліктів і події (*Armed Conflict Location & Event Data Project, ACLED*), через конфлікти в Індонезії у 2020р. загинули 117 осіб (проти 219 – у 2019р.), 57 з них – унаслідок збройного конфлікту (бойових дій чи вибухів/дистанційного насильства)⁸.

Збройні конфлікти у М'янмі

Більшу частину останніх 70 років тривають повстання у штатах М'янми Чин, Качин, Карен, Мон, Ракхайн і Шан. Різні збройні повстанські угруповання воюють проти урядових Збройних сил (*Tatmadaw*) за політичний контроль над територією, права етнічних меншин і доступ до природних ресурсів. Усі ці багаторічні збройні конфлікти наразі структуровані за складними етнічними та/або релігійними ознаками. У них беруть участь близько 20 етнічних збройних угруповань і сотні озброєних бойовиків переважно у прикордонних районах країни⁹.

Збройний конфлікт між урядовими силами та етнічною Армією Аракану (*Arakan Army*) на заході М'янми був найсерйознішим у 2020р. Наприкінці квітня 2020р. Спеціальний доповідач ООН з прав людини у М'янмі попереджав про імовірність військових злочинів у штатах Чин і Ракхайн, де посилюються збройні зіткнення між Армією Аракану і *Tatmadaw* з дедалі більшим числом цивільних жертв¹⁰. Активізація бойових дій в окремих частинах штату Ракхайн призвела до ще більшого переміщення населення (щонайменше 60 тис. осіб, станом на початок травня 2020р.) і похитнула й без того слабкі перспективи добровільного повернення народу рохінджа (*Rohingya*) з таборів у Бангладеш¹¹.

Останніми роками кілька односторонніх припинень вогню майже не сприяли обмеженню чи припиненню бойових дій. 23 березня 2020р., в день звернення ООН із закликом до загального припинення вогню через *Covid-19*, Уряд М'янми визнав Армію Аракану терористичним угрупованням і вдався

⁷ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), 'Comment by UN Human Rights Office spokesperson Ravina Shamdasani on Papua and West Papua, Indonesia', 30 Nov. 2020.

⁸ ACLED, 'Data export tool', accessed 24 Jan. 2021.

⁹ International Crisis Group, *Identity Crisis: Ethnicity and Conflict in Myanmar*, Asia Report no.312 (International Crisis Group: Brussels, 28 Aug. 2020). Про підйом буддистського релігійного екстремізму див.: Subedi, D.B. and Garnett, J., 'De-mystifying Buddhist religious extremism in Myanmar: Confrontation and contestation around religion, development and state-building', *Conflict, Security & Development*, vol.20, no.2 (2020), pp.223-246.

¹⁰ OHCHR, 'Myanmar: "Possible war crimes and crimes against humanity ongoing in Rakhine and Chin states" – UN special rapporteur Yanghee Lee', 29 Apr. 2020; Lian, S. S., 'In southern Chin state, civilians fear bombs more than Covid-19', *Frontier Myanmar*, 17 Apr. 2020; ACLED, 'Coronavirus cover: Myanmar civilians under fire', 6 May 2020; International Crisis Group, *An Avoidable War: Politics and Armed Conflict in Myanmar's Rakhine State*, Asia Report no.307 (International Crisis Group: Brussels, 9 June 2020).

¹¹ International Crisis Group, 'Conflict, health cooperation and Covid-19 in Myanmar', Asia Briefing no.161, 19 May 2020, p.3.

Таблиця 4.5. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту у М'янмі у 2013-2020рр.

Тип подій	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Бойові дії	300	358	1 078	155	196	118	1 248	380
Вибухи/дистанційне насильство	45	53	27	35	30	31	85	128
Протести, заворушення та стратегічно важливі події	91	9	0	0	9	9	30	8
Насильство проти цивільних	29	84	162	221	1 018	67	132	138
Разом	465	504	1 267	411	1 253	225	1 495	654

Примітка: Визначення типів подій див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'ACLED definitions of political violence and protest', 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, 'Data export tool', accessed 24 Jan. 2021.

до утисків ЗМІ, що повідомляли про конфлікт¹². 1 квітня (і ще раз 3 травня) етнічні збройні угруповання під спільною назвою Братерський альянс трьох (*Three Brotherhood Alliance*): Армії Аракану, Армії Національно-демократичного союзу М'янми та Армії національного визволення Таангу (*Arakan Army, Myanmar National Democratic Alliance Army, Ta'ang National Liberation Army*), – подовжили власне одностороннє припинення вогню, подавши його як відповідь на пандемію¹³. Інші збройні угруповання країни закликали *Tatmadaw* також оголосити припинення вогню, що ті і зробили (з 10 травня по 31 серпня), але це не стосувалося конфлікту з Армією Аракану¹⁴. Проте, досягнуте за посередництва Японії припинення вогню між Армією Аракану і Збройними силами М'янми в листопаді (розглядається нижче) дозволило відновити діалог. За даними *ACLED*, число загиблих унаслідок конфлікту у М'янмі у 2020р. зменшилося на 56%, порівняно з 2019р. (таблиця 4.5)¹⁵.

Криза біженців

У 2017р. систематичне переслідування державою змусило тікати понад 700 тис. рохінджа – етнічної групи переважно мусульман-сунітів – зі штату Ракхайн¹⁶. Подальше переслідування і збройний конфлікт з Армією Аракану

¹² Lintner, B., 'Covid-19 restores Myanmar military's lost powers', *Asia Times*, 2 Apr. 2020.

¹³ Three Brotherhood Alliance, 'Emergency press release of the Three Brotherhood Alliance in the time of the spread of Covid-19', 1 Apr. 2020.

¹⁴ 'Tatmadaw releases statement on ceasefire and eternal peace', *Global New Light of Myanmar*, 9 May 2020; Weng, L., 'Myanmar rebel coalition calls for military to extend ceasefire to Rakhine', *The Irrawaddy*, 11 May 2020.

¹⁵ Про методологічні проблеми реєстрації політичного насильства в умовах невизначеності під час заворушень у М'янмі див.: ACLED, 'ACLED methodology and coding decisions around political violence in Myanmar', Nov. 2019.

¹⁶ Про кризу рохінджа у 2017р. див.: Дейвіс І., Гіасі Р., Су Ф. "Збройні конфлікти в Азії та Океанії". – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ III розділу 2. Див. також: Ahmed, I., 'Special issue on the Rohingya crisis: From the guest editor's desk', *Asian Journal of Comparative Politics*, vol.5, no.2 (2020), pp.85-88; Nishikawa, Y., 'The reality of protecting the Rohingya: An inherent limitation of the responsibility to protect', *Asian Security*, vol.16, no.1 (2020), pp.90-106.

призвели до нових переміщень. На початку 2020р. понад 850 тис. рохінджа залишались у таборах біженців у Кокс-Базарі на півдні Бангладеш – найбільшому і найщільнішому поселенні біженців у світі¹⁷. Плани репатріації відкладаються на невизначений час без жодних гарантій громадянства та безпеки у разі повернення рохінджа до М'янми¹⁸. Крім того, погіршення умов у таборах змусило частину біженців рохінджа шукати ризикованих шляхів до безпечніших місць у регіоні. Ситуація погіршилася на фоні пандемії *Covid-19*, коли такі країни, як Малайзія, закрили кордони через локдаун¹⁹. У грудні 2020р. Уряд Бангладеш почав перевезення кількох сот біженців з Кокс-Базару до острова Бхасан Чар у Бенгальській затоці²⁰.

Відповідальність і правосуддя за інкриміновані звірства проти народу рохінджа та інших етнічних меншин у М'янмі залишались у 2020р. ілюзорними, попри триваючі судові процеси в МКС та Міжнародному суді (МС, *International Court of Justice, ICJ*)²¹. Власна Незалежна слідча комісія (*Independent Commission of Enquiry*) Уряду М'янми, створена у серпні 2018р. для розслідування дій *Tatmadaw*, відкинула звинувачення у геноциді рохінджа, згідно з резюме звіту, оприлюдненого 21 січня 2020р.²² За два дні МКС видав постанову, що наказує М'янмі вжити заходів для захисту близько 500 тис. рохінджа, які залишались у країні²³. У вересні, під час відеосвідчень для МКС, двоє військових з М'янми зізнались у вбивствах рохінджа. Це перше визнання порушень прав людини військовослужбовцями М'янми може бути важливим у справі в МКС проти військових керівників М'янми²⁴.

Мирний процес

Уряд М'янми намагався впроваджувати комплексний мирний процес, в основі якого лежала Загальнонаціональна угода про припинення вогню

¹⁷ Ahmed, K., 'Stop ignoring us: Rohingya refugees demand role in running camps', *The Guardian*, 5 Feb. 2020.

¹⁸ International Crisis Group, *A Sustainable Policy for Rohingya Refugees in Bangladesh*, Asia Report no.303 (International Crisis Group: Brussels, 27 Dec. 2019).

¹⁹ Paul, R. and Das, K.N., 'As other doors close, some Rohingya cling to hope of resettlement', Reuters, 21 Aug. 2020; Ahmed, K., 'Gang violence erupts in Bangladesh Rohingya camps forcing families to flee', *The Guardian*, 9 Oct. 2020; Mallick, A.H., 'Rohingya refugee repatriation from Bangladesh: A far cry from reality', *Journal of Asian Security and International Affairs*, vol.7, no.2 (2020), pp.202-226.

²⁰ Regan, H. and Wright, R., 'Fears of forced removals as Bangladesh moves hundreds of Rohingya refugees to remote island', CNN, 8 Dec. 2020; Thooprakajae, V., 'Bangladesh moves more Rohingyas to remote island despite rights concerns', *The Guardian*, 28 Dec. 2020.

²¹ Дейвіс І. "Збройні конфлікти та мирні процеси в Південно-Східній Азії". – *Щорічник СІПІ 2020*, підрозділ III розділу 4.

²² Ratcliffe, R., 'Myanmar inquiry into treatment of Rohingya condemned as "cover-up"', *The Guardian*, 22 Jan. 2020; Office of the President of Myanmar, 'Executive summary of Independent Commission of Enquiry-ICOE' final report', 21 Jan. 2020.

²³ Paddock, R.C., 'UN court order Myanmar to protect Rohingya Muslims', *New York Times*, 23 Jan. 2020.

²⁴ Beech, H., Nang, S. and Simons, M., "'Kill all you see': In a first, Myanmar soldiers tell of Rohingya slaughter", *New York Times*, 8 Sep. 2020.

2015р. Ця Угода містить обіцянку проведення політичних переговорів про створення федерального союзу з метою гарантувати майбутню рівність та автономію етнічних груп²⁵. Важливим учасником мирного процесу є Китай, не останньою чергою – через його економічні та безпекові інтереси. У січні 2020р. Президент Китаю Сі Цзінпін (*Xi Jinping*) вперше майже за 20 років здійснив дводенний візит до М'янми з метою поглиблення зв'язків між двома країнами²⁶. Провідна роль військових у політиці та Уряді з фіксованою пропорцією представництва залишається головною перешкодою для конституційної реформи у М'янмі.

Підписана у 2015р. вісьмома збройними угрупованнями (і згодом – лише двома меншими групами) Загальнонаціональна угода веде до складного подвійного мирного процесу, який охоплює переговори з підписантами Угоди та обговорення двостороннього припинення вогню з тими, хто її не підписав. У 2020р. до мирного процесу повернулися ще два збройні угруповання – Національний союз Карену (*Karen National Union*) і Рада відновлення держави Шан (*Restoration Council of Shan State*). Упродовж року відбувалися офіційні зустрічі з усіма підписантами, а в серпні відбулася триденна мирна конференція²⁷. Але загалом у 2020р. мирний процес з підписантами Угоди мало просунувся на фоні продовження насильства та зосередження уваги на других загальних виборах у країні після усунення повного військового правління²⁸.

Вибори та припинення вогню у штаті Ракхайн

Національна ліга за демократію (*National League for Democracy, NLD*) на чолі з Аун Сан Су Чжі (*Aung San Suu Kyi*) отримала владу ще на один п'ятирічний термін після переконливої перемоги на загальних виборах у листопаді 2020р. Щоправда, голосування було скасоване в кількох районах, де переважали етнічні меншини (насамперед, у штаті Ракхайн та окремих районах штату Шан), нібито з міркувань безпеки. Число позбавлених громадянських прав оцінюють у 1,5 млн. осіб (із загального числа близько 38 млн. виборців) на додаток до близько 1,1 млн. рохінджа, які вже давно позбавлені

²⁵ Про передумови укладення Загальнонаціональної угоди 2015р. див.: Bertrand, J., Pelletier, A. and Thawngmung, A.M., 'First movers, democratization and unilateral concessions: Overcoming commitment problems and negotiating a "nationwide cease-fire" in Myanmar', *Asian Security*, vol.16, no.1 (2020), pp.15-34. Про роль громадянського суспільства та рухів за мир у М'янмі див.: Orjuela, C., 'Countering Buddhist radicalisation: Emerging peace movements in Myanmar and Sri Lanka', *Third World Quarterly*, vol.41, no.1 (2020), pp.133-150.

²⁶ International Crisis Group, *Commerce and Conflict: Navigating Myanmar's China Relationship*, Asia Report no.305 (International Crisis Group: Brussels, 30 Mar. 2020).

²⁷ Nyein, N., 'Myanmar peace conference ends with participants praising "meaningful" principles, post-election plan', *The Irrawaddy*, 21 Aug. 2020.

²⁸ International Crisis Group, *Rebooting Myanmar's Stalled Peace Process*, Asia Report no.308 (International Crisis Group: Brussels, 19 June 2020); 'Why the stalemate in Myanmar persists', *The Economist*, 18 Aug. 2020.

громадянства та права голосу²⁹. Але через чотири дні після виборів спеціальний посланник Японії у М'янмі Й.Сасакава (*Yohei Sasakawa*) домогся дипломатичного прориву: Армія Аракана і *Tatmadaw* погодилися до кінця січня 2021р. провести довибори в районах, де вони були скасовані³⁰. Ця домовленість також означала початок фактичного перемир'я між двома формуваннями, яке зберігалось до кінця 2020р.³¹ Хоча вибори ще мав схвалити Уряд *NLD*, ця домовленість створила життєво важливі умови для діалогу та повернення кількох тисяч переміщених осіб. Але без реформ, спрямованих на ліквідацію дискримінації і маргіналізації етнічних меншин у штаті Ракхайн і загалом у М'янмі, перспективи мирного процесу виглядали невизначеними.

Крім того, підтримана військовими партія Союз солідарності та розвитку (*Union Solidarity and Development*) заявила про масові фальсифікації на виборах у листопаді та закликала провести повторні вибори за участю військових³². *NLD* відкинула ці претензії; як наслідок, відносини між цивільними та військовими наприкінці 2020р. залишалися напруженими.

Збройні конфлікти на Філіппінах

На Філіппінах наприкінці 1960-х років виникли два внутрішні збройні конфлікти: один – у населених переважно мусульманами районах регіону Мінданао на півдні Філіппін, другий – за участю Нової народної армії (*New People's Army, NPA*) Комуністичної партії Філіппін³³. Однак, як і у 2019р., найбільше смертей у 2020р., схоже, принесла саме війна проти наркотиків.

Створення в березні 2019р. на півдні Філіппін нового автономного регіону – Автономного регіону Бангсаморо (*Bangsamoro Autonomous Region*) – стало важливим кроком до завершення майже 50-річного конфлікту з сепаратистами моро, хоча чимало проблем залишилося³⁴. Перехідна адміністрація Бангсаморо (*Bangsamoro Transition Authority*) з 80 осіб тепер відповідає за врядування в регіоні до 2022р., коли мають відбутися вибори до Парламенту та Уряду регіону. Тим не менш, напруженість у регіоні залишалася високою, а кланова політика була головною перешкодою для

²⁹ International Crisis Group, 'Majority rules in Myanmar's second democratic election', Asia Briefing no.163, 22 Oct. 2020; Ratcliffe, R., 'Aung San Suu Kyi's party returns to power in Myanmar', *The Guardian*, 13 Nov. 2020; Ratcliffe, R., 'Myanmar minorities, including Rohingya, excluded from voting in election', *The Guardian*, 6 Nov. 2020.

³⁰ 'Statement no.41/2020', United League of Arakan/Arakan Army, 12 Nov. 2020; 'Statement on ceasefire and eternal peace', Office of the Commander-in-Chief of the Defence Services, 12 Nov. 2020.

³¹ International Crisis Group, 'From elections to ceasefire in Myanmar's Rakhine state', Asia Briefing no.164, 23 Dec. 2020.

³² Strangio, S., 'What's next for Myanmar's military proxy party?', *The Diplomat*, 26 Nov. 2020.

³³ Про витоки цих двох конфліктів див.: Akebo, M., 'Ceasefire rationales: A comparative study of ceasefires in the Moro and Communist conflicts in the Philippines', *International Peacekeeping*, vol.28, no.3 (2020).

³⁴ Про ключові події 2019р. див. *Щорічник СІПІРІ 2020* (посилання 21).

триваючого мирного процесу³⁵. Невелика кількість ісламістських збройних угруповань, не охоплених мирним процесом і пов'язаних з ІД, становили найбільшу загрозу для сил державної безпеки та були потенційними джерелами зриву мирного процесу в місцевих громадах³⁶. Так, зіткнення у квітні та серпні 2020р. у провінції Сулу на півдні Філіппін показали, що загроза з боку мереж бойовиків зберігається³⁷. Хоча нестабільність у регіоні була значною мірою пов'язана з великою кількістю недержавних збройних угруповань, іноді було важко розрізнити державні та недержавні формування через діяльність приватних озброєних загонів і кланові міжусобиці³⁸.

Так само ілюзорною, попри спорадичні мирні переговори, була мета завершення 50-річного повстання *NPA* – збройного крила Комуністичної партії Філіппін і їх ширшої політичної організації, Національно-демократичного фронту (*National Democratic Front*)³⁹. Ще перед закликом ООН до загальносвітового припинення вогню у зв'язку з *Covid-19*, 18 березня 2020р. Президент Р.Дутерте (*Rodrigo Duterte*) оголосив місячне одностороннє припинення вогню з *NPA*, аби дозволити Уряду зосередитися на боротьбі з пандемією. Своєю чергою, *NPA* також оголосила припинення вогню 26 березня⁴⁰. Однак бойові дії тривали, незважаючи на припинення вогню⁴¹. 16 квітня *NPA* подовжила режим припинення вогню до кінця місяця, але Уряд, пославшись на продовження нападів *NPA*, визнав перемир'я завершеним⁴². До травня організоване насильство між *NPA* та урядовими силами перевищило рівень, який спостерігався до припинення вогню, і наприкінці 2020р. чіткої стратегії завершення повстання не з'явилось⁴³.

Війна проти наркотиків і суперечлива статистика жертв

Хоча число цивільних жертв на Філіппінах у 2020р. точно не відоме, є свідчення, що у війні Уряду проти наркотиків, започаткованій після вступу на

³⁵ International Crisis Group, *Southern Philippines: Tackling Clan Politics in the Bangsamoro*, Asia Report no.306 (International Crisis Group: Brussels, 14 Apr. 2020).

³⁶ International Crisis Group, *The Philippines: Militancy and the New Bangsamoro*, Asia Report no.301 (International Crisis Group: Brussels, 27 June 2019), pp.14-19.

³⁷ 'Philippine special forces kill Abu Sayyaf militants in Sulu gunbattle', Benar News, 6 Apr. 2020; Engelbrecht, G., 'Violence in southern Philippines highlights resilience of militant networks', The Strategist, Australian Strategic Policy Institute (ASPI), 16 Sep. 2020.

³⁸ Herbert, S., 'Conflict analysis of the Philippines', K4D helpdesk service, British Department for International Development, 29 July 2019.

³⁹ Докладніше про мирні переговори див.: 'Timeline: The peace talks between the government and the CPP-NPA-NDF, 1986-present', GMA News Online, 6 Dec. 2017.

⁴⁰ Central Committee, Communist Party of the Philippines, 'Ceasefire order: 00.00H of 26 March 2020 to 23.59H of 15 April 2020', 24 Mar. 2020; Gomez, J., 'Philippines: Communist rebels declare ceasefire amid coronavirus pandemic', The Diplomat, 25 Mar. 2020.

⁴¹ Miller, A., 'CDT spotlight: Philippines', ACLED, 2 Apr. 2020.

⁴² Gotinga, J.C., 'CPP-NPA extends ceasefire until April 30', Rappler, 16 Apr. 2020; Hallare, K., 'Palace: Ceasefire extension with reds up to task force, Duterte', Inquirer, 19 Apr. 2020.

⁴³ Miller (посилання 6); Broome, J., 'Inside Duterte's failed response to the Philippine's communist insurgency and the appeal of New People's Army among indigenous peoples', *Terrorism Monitor*, vol.19, no.1 (15 Jan. 2021).

Таблиця 4.6. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту на Філіппінах у 2016-2020рр.

Тип подій	2016	2017	2018	2019	2020
Бойові дії	856	1 955	589	514	537
Вибухи/дистанційне насильство	67	64	37	48	34
Протести, заворушення та стратегічно важливі події	10	2	0	4	19
Насильство проти цивільних	3 268	2 067	1 164	1 056	858
Разом	4 201	4 088	1 790	1 622	1 448

Примітки: Перший рік, за який є дані по Філіппінах у базі даних *Armed Conflict Location & Data Project, ACLED – 2016р.* Визначення типів подій див.: ACLED, ‘ACLED definitions of political violence and protest’, 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, ‘Data export tool’, accessed 24 Jan. 2021.

пост Президента Дутерте у 2016р., продовжує гинути більше людей, ніж у повстаннях (таблиця 4.6). Занепокоєння війною проти наркотиків доповнює ширша стурбованість з приводу посягань на права людини та переслідувань політичних опонентів, активістів і журналістів⁴⁴. За оцінкою Уряду, число загиблих у кампанії проти наркотиків з 1 липня 2016р. по 30 вересня 2020р. склало 5 903 особи. Верховний комісар ООН з прав людини оцінив число таких жертв у понад 8 600 осіб, а національні правозахисні організації припускають, що у війні з наркотиками могло загинути втричі більше⁴⁵. Новий Закон про боротьбу з тероризмом, ухвалений протягом року, також може призвести до посилення політичних репресій і був розкритикований правозахисниками⁴⁶.

Збройний конфлікт у Таїланді

У 2020р. на півдні Таїланду точився багаторічний неінтернаціоналізований збройний конфлікт між військовим урядом і рядом сепаратистських угруповань⁴⁷. З 2004р. у конфлікті загинули понад 7 000 осіб, а мирні переговори за посередництва Малайзії, започатковані у 2015р. між Урядом і Мара Патані

⁴⁴ ASEAN Parliamentarians for Human Rights, ‘In the Crosshairs of the Presidency Attacks on Opposition Lawmakers in the Philippines’ (ASEAN Parliamentarians for Human Rights: June 2019); ‘Philippines downgraded as civic freedoms deteriorate’, CIVICUS Monitor, 8 Dec. 2020; Ratcliffe, R., ‘Philippines: Mother and son murder by police officer ignites calls for change’, *The Guardian*, 22 Dec. 2020.

⁴⁵ United Nations, General Assembly, ‘Situation of human rights in the Philippines’, Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights, A/HRC/44/22, 29 June 2020; Human Rights Watch, *World Report 2021: Events of 2020* (Human Rights Watch: New York, 2021), pp.541-542. Див. також: Gallagher, A., Raffle, E. and Maulana, Z., ‘Failing to fulfil the responsibility to protect: The war on drugs as crimes against humanity in the Philippines’, *Pacific Review*, vol.33, no.2 (2020), pp.247-277; ‘Rodrigo Duterte’s lawless war on drugs is widely popular’, *The Economist*, 20 Feb. 2020.

⁴⁶ Human Rights Watch, ‘Philippines: New Anti-Terrorism Act endangers rights’, 5 June 2020; Amnesty International, ‘Philippines: Dangerous anti-terror law yet another setback for human rights’, 3 July 2020.

⁴⁷ Див., зокрема: Quinley, C., ‘In Thailand’s deep south conflict, a “glimpse of hope”, but no momentum to sustain a Covid-19 ceasefire’, *New Humanitarian*, 3 Aug. 2020.

(*Mara Patani*) – об'єднанням сепаратистських організацій тайських малайців, не дали особливого результату⁴⁸. Хоча головне повстанське угруповання Національний революційний фронт (*Barisan Revolusi Nasional, BRN*) бойкотувало переговори, в січні 2020р. це угруповання вперше провело зустріч з представниками Уряду в рамках офіційного мирного діалогу⁴⁹. Однак прогресу переговори не дали, а 17 березня 2020р. стався вибух на засіданні Уряду з обговорення пандемії *Covid-19*, у якому звинуватили *BRN*⁵⁰. 3 квітня *BRN* заявив, що припиняє всі бойові дії з гуманітарних міркувань за умов ненападу урядових сил, але тайські військові відкинули цю пропозицію як “недоречну”⁵¹. Тим не менш, тимчасова пауза в насильстві тривала аж до наступного збройного зіткнення 30 квітня⁵². *ACLEED* зафіксував 102 загиблих через конфлікт у Таїланді у 2020р. (проти 172 – у 2019р.), 60 із них – унаслідок збройного конфлікту (бойових дій або вибухів/дистанційного насильства)⁵³.

Упродовж 2020р. відбувалися також викрадення тайських дисидентів і напади на них⁵⁴. У серпні у Бангкоку відбулася найбільша після військового перевороту 2014р. демонстрація на підтримку демократії. У вересні й жовтні активізувалися протести з вимогами конституційної і монархічної реформи⁵⁵. Запровадження надзвичайних заходів і репресії поліції проти активістів не змогли зупинити протести, а виступи прихильників королівської влади загрожували ще більшим насильством⁵⁶.

⁴⁸ Wheeler, M., ‘Behind the insurgent attack in southern Thailand’, International Crisis Group Q&A, 8 Nov. 2019.

⁴⁹ International Crisis Group, *Southern Thailand's Peace Dialogue: Giving Substance to Form*, Asia Report no.304 (International Crisis Group: Brussels, 21 Jan. 2020).

⁵⁰ AP News, ‘Bombing of government office in southern Thailand injures 20’, ABC News, 17 Mar. 2020.

⁵¹ ‘Declaration of BRN's Response to Covid-19’, Ceasefires in a time of Covid-19, 3 Apr. 2020; Pathan, D., ‘Southern Thai rebels score points with Covid-19 ceasefire’, Benar News, 7 Apr. 2020; Ahmad, M. and Phaicharoen, N., ‘Covid-19 pandemic adds hardship to insurgency-hit Thai deep south’, Benar News, 16 Apr. 2020.

⁵² Ahmad, M., ‘Thailand forces kill 3 suspected insurgents in Pattani’, Benar News, 30 Apr. 2020.

⁵³ *ACLEED* (посилання 8).

⁵⁴ Beech, H., ‘Thai dissidents are disappearing, and families are fighting for answers’, *New York Times*, 26 June 2020.

⁵⁵ Tanakasempipat, P. and Thepgumpanat, P., ‘Thais defy protest ban in tens of thousands in Bangkok’, Reuters, 15 Oct. 2020; Wheeler, M., ‘Behind Bangkok's wave of popular dissent’, International Crisis Group, 16 Oct. 2020.

⁵⁶ AFP, ‘Thai King declares “love” for all after months of pro-democracy protests’, Barron's, 1 Nov. 2020; Wheeler, M., ‘Calls to curb the Crown's writ put Thailand on edge’, International Crisis Group Commentary, 18 Dec. 2020.

5. Збройні конфлікти та мирні процеси в Європі

Загальний огляд

У Європі у 2020р. точилися два активні збройні конфлікти: міждержавний прикордонний конфлікт між Вірменією та Азербайджаном за контроль над Нагірним Карабахом, який упродовж року переріс у конфлікт високої інтенсивності, та триваючий інтернаціоналізований субнаціональний збройний конфлікт низької інтенсивності в Україні. В інших куточках Європи напруженість зберігалась у суттєво вгамованих, але не розв'язаних конфліктах на пострадянському просторі, Західних Балканах і Кіпрі. Так само зберігалась напруженість між Росією і багатьма європейськими країнами, а також серйозні та складні виклики для безпеки на південному фланзі Європи (підрозділ I).

Упродовж року наявна напруженість ускладнилася появою ще трьох чинників: (а) пандемія Covid-19, (б) політичні протести в Білорусі після спірних президентських виборів у серпні 2020р., та (в) підвищення напруженості у Східному Середземномор'ї, насамперед між Грецією і Туреччиною, але за участю й інших держав з обох сторін. Крім того, США у вересні посприяли певній розрядці між Косово та Сербією. У 2020р. в Європі тривали 18 багатосторонніх миротворчих операцій, так само, як і попереднього року.

Шість тижнів боїв, що спалахнули у 2020р. між Вірменією та Азербайджаном, стали періодом найбільш серйозних бойових дій після війни в Нагірному Карабаху 1988-1994рр. Азербайджан повернув собі контроль над приблизно третинною Нагірного Карабаху та більшістю прилеглих територій (підрозділ II). Число жертв серед військових і цивільних оцінюється у приблизно 6 700 осіб. Припинення вогню в листопаді за посередництва Росії зупинило бої, і наприкінці року російські миротворці допомагали підтримувати хитке перемир'я. Однак залишилися нерозв'язаними кілька ключових питань, у т.ч. майбутній статус та адміністративне підпорядкування Нагірного Карабаху, узгодження потенційно суперечливих вимог повернення внутрішньо переміщених осіб, роль Туреччини в реалізації угоди та майбутнє Мінського процесу ОБСЄ.

З 2014р. Україна перебуває в центрі головного територіального конфлікту Європи (підрозділ III). У 2020р. знову не вдалось узгодити фундаментальні розбіжності між сторонами щодо характеру конфлікту та їх ролі у ньому, а також виконання існуючих домовленостей. Однак нова домовленість про припинення вогню в липні 2020р. дозволила суттєво знизити рівень насильства та число цивільних жертв протягом року, і цей конфлікт, схоже, перетворювався на ще один тліючий конфлікт у Європі.

ІЕН ДЕЙВІС

I. Головні загальні події в регіоні

ІЕН ДЕЙВІС

На території Європи у 2020р. було три країни, де відбувались активні збройні конфлікти: міждержавний прикордонний конфлікт високої інтенсивності між Вірменією та Азербайджаном за контроль над Нагірним Карабахом (підрозділ II) і триваючий інтернаціоналізований субнаціональний збройний конфлікт низької інтенсивності в Україні (підрозділ III)¹. Упродовж року знову спалахнув вірмено-азербайджанський конфлікт, який призвів до найбільш серйозних бойових дій після перемир'я 1994р., що зупинило війну в Нагірному Карабаху 1988-1994рр. Припинення вогню за посередництва Росії, що набуло чинності 10 листопада 2020р., поклало край 44-денному збройному конфлікту у 2020р.

Хоча більша частина Європи виглядає мирною вже близько 20 років, зберігаються три головні вогнища напруженості. По-перше, постійно існує напруженість між Росією та більшістю інших країн Європи через такі проблеми, як кібернапади, Україна, реакція на *Covid-19* та отруєння лідера російської опозиції О.Навального². Ця напруженість призвела до військового протистояння та кількох дуже небезпечних ситуацій в Європі та за її межами (включно з конфронтацією в Африці, Арктиці та в регіоні Близького Сходу та Північної Африки). Існують різні пояснення такої атмосфери військово-політичної недовіри³.

По-друге, є кілька давніх тліючих конфліктів (часто заморожених, але не розв'язаних), особливо на пострадянському просторі, де п'ять де-факто мінідержав, що проголосили незалежність від держав- правонаступниць Радянського Союзу – Абхазія, Нагірний Карабах, Південна Осетія, Придністров'я та окремі райони українського Донбасу, контрольовані наразі проросійськими сепаратистами, – залишаються не визнаними більшістю держав світу. Аналогічна ситуація склалася на Кіпрі та Західних Балканах⁴.

¹ Визначення та типологію конфліктів див. у підрозділі I розділу 2 цього видання.

² Див., зокрема: Sanger, D.E. and Santora, M., 'US and allies blame Russia for cyberattack on Republic of Georgia', *New York Times*, 20 Feb. 2020; Sanger, D.E. and Perlforth, N., 'Russian criminal group finds new target: Americans working from home', *New York Times*, 25 June 2020; Barnes, J.E. and Sanger, D.E., 'Russian intelligence agencies push disinformation on pandemic', *New York Times*, 28 July 2020; 'Alexei Navalny blames Vladimir Putin for poisoning him', BBC News, 1 Oct. 2020. Про хімічну речовину нервово-паралітичної дії *Новичок* та заяви про її застосування для отруєння Навального див. у підрозділі IV розділу 12 цього видання.

³ Про погіршення відносин між Росією і США/Європою див.: Сміт Д. "Міжнародна напруженість і зміни балансу сил". – *Щорічник СІПІ 2018*, підрозділ II розділу 1; Сміт Д. "Міжнародна напруженість і динаміка сил". – *Щорічник СІПІ 2019*, підрозділ IV розділу 1; Дейвіс І. "Ключові загальні події у регіоні". – *Щорічник СІПІ 2020*, підрозділ I розділу 5. Див. також: Stent, A., *Putin's World: Russia against the West and with the Rest* (Twelve: New York, 2019); Sakwa, R., 'Greater Russia: Is Moscow out to subvert the West?', *International Politics* (2020).

⁴ Про роль політики обстоювання самобутності та динаміку геополітичної конфронтації між Росією і Заходом через конфлікти на пострадянському просторі див.: Kazantsev, A.A. et al., 'Russia's policy in the "frozen conflicts" of the post-Soviet space: From ethno-politics to geopolitics', *Caucasus Survey*, vol.8, no.2 (2020), pp.142-162.

По-третє, існують серйозні і складні виклики безпеці по сусідству з Європою на півдні⁵. Дві проблеми, які останніми роками перебувають у центрі європейських дискусій про безпеку – незаконна міграція і тероризм – походять насамперед з півдня⁶. Хоча напади ісламістів у Європі рідшають з 2017р., серія терактів в Австрії, Франції та Німеччині наприкінці року призвела до нових закликів до посилення протидії тероризму та радикалізації⁷.

Упродовж року наявна напруженість ускладнилася появою ще двох чинників: (а) політичні протести в Білорусі після спірних президентських виборів у серпні 2020р., і (б) підвищення напруженості у Східному Середземномор'ї, насамперед між Грецією та Туреччиною, але за участю й інших держав з обох сторін. З іншого боку, США у вересні посприяли певній розрядці між Косово та Сербією. Ці події стисло описані нижче.

Врегулювання більшості конфліктів у Європі здійснюється за посередництва ОБСЄ, але у 2020р. її зусиллям заважало обмеження мобільності через пандемію *Covid-19* і внутрішні спори стосовно керівних посад⁸. Загалом вплив *Covid-19* на збройні конфлікти у Європі виглядав мінімальним, хоча його прямий і опосередкований вплив на динаміку конфліктів і європейську безпеку загалом може проявитися лише з роками⁹. Крім великого числа померлих, пандемія *Covid-19* призвела до безпрецедентних для мирного часу обмежень на більшій частині Європи, включно з обмеженнями свободи пересування, коли поїздки часто дозволялися лише на роботу, для лікування чи в інших надзвичайних обставинах.

У 2020р. у Європі тривали 18 багатосторонніх миротворчих операцій, які всі здійснювались і попереднього року. Чисельність персоналу, розгорнутого в рамках цих операцій, у 2020р. залишалася стабільною – близько 8 000 осіб (8 063 – станом на 31 грудня 2020р.).

Політична криза в Білорусі

На фоні поганих політичних відносин між Росією і багатьма іншими європейськими державами політична криза в Білорусі мала як національне, так і регіональне значення. Масові протести спалахнули у столиці Білорусі Мінську після того, як О.Лукашенко, який обіймає посаду Президента з 1994р., заявив, що отримав 80% голосів на, як стверджують лідери опозиції

⁵ Про збройні конфлікти в Афганістані, в регіоні Близького Сходу та Північної Африки та в Субекваторіальній Африці див. відповідно і підрозділах II розділу 4, розділи 6 і 7 цього видання.

⁶ Подробиці реакції Європи на нелегальну міграцію і політику протидії тероризму у 2019р. див.: *Щорічник СППРІ 2020* (посилання 3).

⁷ Murphy, F., 'Austrian police arrest 14 in manhunt after gunman rampage', Reuters, 2 Nov. 2020; 'Terrorism in Europe: Despite the horrors in Vienna and Paris, jihadism has declined', *The Economist*, 3 Nov. 2020.

⁸ Liechtenstein, S., 'How internal squabbling paralyzed Europe's most vital security organization', *World Politics Review*, 5 Aug. 2020.

⁹ Див., зокрема: Nye, J.S., 'Post pandemic geopolitics', Project Syndicate, 6 Oct. 2020. Про вплив *Covid-19* на зовнішню політику Росії див. зокрема: Trenin, D., Rumer, E. and Weiss, A.S., 'Steady state: Russian foreign policy after coronavirus', Carnegie Moscow, 8 July 2020.

і багато західних урядів, сфальсифікованих виборах 9 серпня 2020р.¹⁰ Мирні протести ширились і тривали щотижня з вересня по грудень, попри жорстокі дії міліції та арешти лідерів опозиції¹¹.

Внутрішньополітична криза в Білорусі має важливий геополітичний вимір¹². Хоча Білорусь зазвичай є відносно стабільним “молодшим партнером” Росії, Президент Лукашенко з 2014р. прагнув більшої самостійності, що призвело до зростання уваги Заходу, включно з візовою лібералізацією з ЄС, спільними військовими навчаннями з Великою Британією і призначенням нового посла США¹³. Своєю чергою, Росія почала застосовувати тиск, аби змусити Білорусь повернутися до більш проросійської зовнішньої і безпекової політики та до поглиблення інтеграції двох країн¹⁴.

Після ескалації протестів Росія, яка розглядає Білорусь як близького партнера та буфер проти НАТО, запропонувала Білорусі допомогу у сфері безпеки, в т.ч. можливе перекидання у разі потреби новостворених поліцейських сил, а також пообіцяла позику в \$1,5 млрд.¹⁵ У вересні, коли Президент Лукашенко продовжував наполягати, що протести інспірує Захід, Білорусь закрила західні кордони з Польщею і Литвою та підвищила боєготовність Збройних сил¹⁶. Тим часом ЄС відмовився визнати інавгурацію Президента Лукашенка 23 вересня 2020р. і через тиждень запровадив санкції проти 40 білоруських посадовців¹⁷. 29 жовтня 2020р. Білорусь закрила кордон з усіма сусідніми країнами (Латвією, Литвою, Польщею, Україною),

¹⁰ Makhovsky, A., ‘Bloody clashes in Belarus as West condemns crackdown after election’, Reuters, 10 Aug. 2020; ‘Belarus presidential election results finalized’, Belarusian Telegraph Agency, 14 Aug. 2020; ‘Joint statement of Nordic-Baltic foreign ministers on recent developments in Belarus’, Government Offices of Sweden, 11 Aug. 2020; Makhovsky, A., ‘Thousands stage flower protest as EU weighs sanctions’, Reuters, 12 Aug. 2020.

¹¹ ‘Aleksandr Lukashenko is trying to beat protesters into submission’, *The Economist*, 22 Aug. 2020; Walker, S., ‘Belarus protests: Nationwide strike looms after “people’s ultimatum” rally’, *The Guardian*, 26 Oct. 2020; ‘More than 150 anti-Lukashenka demonstrators detained in Belarus’, Radio Free Europe/Radio Liberty, 20 Dec. 2020.

¹² Anthony, I., ‘The Belarus election: A challenge to stability and security in Northern Europe’, SIPRI Commentary, 19 Aug. 2020.

¹³ ‘Belarus: EU concludes agreements on visa facilitation and readmission’, Council of the European Union, Press release, 27 May 2020; ‘42 Commando head to Belarus for Exercise Winter Partisan’, UK Defence Journal, 1 Mar. 2020; ‘US nominates first Ambassador to Belarus in over a decade’, Radio Free Europe/Radio Liberty, 21 Apr. 2020.

¹⁴ Sivitsky, A., ‘Belarus-Russia: From a strategic deal to an integration ultimatum’, Foreign Policy Research Institute, 2019.

¹⁵ Shotter, J. and Peel, M., ‘Russia says it is ready to provide Belarus with military support’, *Financial Times*, 16 Aug. 2020; Tetrault-Farber, G. and Makhovsky, A., ‘Putin says Russia has set up force to aid Belarus leader if needed’, Reuters, 27 Aug. 2020; ‘Belarus protests: Putin pledges \$1.5bn loan at Lukashenko meeting’, BBC News, 14 Sep. 2020.

¹⁶ AP News, ‘Belarus president closes western borders, puts army on high alert’, Al Jazeera, 17 Sep. 2020.

¹⁷ ‘Belarus: Declaration by the high representative on behalf of the European Union on the so-called “inauguration” of Aleksandr Lukashenko’, Council of the European Union, Press release, 24 Sep. 2020; ‘Belarus: EU imposes sanctions for repression and election falsification’, Council of the European Union, Press release, 2 Oct. 2020.

крім Росії¹⁸. Наприкінці року протести тривали, й виходу з кризи не було видно.

Розрядка між Косово і Сербією за посередництва США

На Західних Балканах залишилися зони нестабільності, включно з нерозв'язаною суперечкою між Косово та Сербією через незалежність Косово. Дві країни мирно співіснують з 1999р. Вони досягли певних торгових, прикордонних та інших домовленостей за посередництва ЄС. Але попри останні спроби пошуку рішення, Косово залишається не до кінця визнаною державою, з особливо проблематичним питанням врядування у громадах із сербською більшістю¹⁹.

У 2020р. США почали просувати власну посередницьку ініціативу, очевидно, за обмеженої координації з ЄС, який має сприяти діалогу згідно з Резолюцією 1739 (2010) Парламентської Асамблеї Ради Європи²⁰. У червні 2020р. переговори за посередництва США між керівниками Косово та Сербії з метою нормалізації відносин були скасовані після того, як спеціальний прокурор висунув Президенту Косово Х.Тачі звинувачення у військових злочинах і злочинах проти людяності під час конфлікту в Косово у 1998-1999рр.²¹ Але ці звинувачення затримали врегулювання питань із Сербією лише на кілька місяців. 4 вересня 2020р. були підписані домовленості про економічну нормалізацію між Косово та Сербією – два документи, в яких Косово та Сербія погодилися нормалізувати економічні зв'язки. Вони також містили зобов'язання у зв'язку з мирними зусиллями США в палестино-ізраїльському конфлікті: Сербія погодилася перенести посольство в Ізраїлі до Єрусалиму (після визнання Адміністрацією Трампа у 2017р. Єрусалиму столицею Ізраїлю), а Ізраїль і Косово нарешті визнали одне одного²². Однак ці домовленості піддавалися критиці за те, що в них “багато реклами і мало змісту” без особливого прогресу в реалізації попередніх ініціатив ЄС²³.

¹⁸ Balmforth, T., ‘Lukashenko shuts borders, shakes up security team to stamp out Belarus protests’, Reuters, 29 Oct. 2020. Про напруженість у двосторонніх відносинах між Білоруссю та Україною див.: Nahaylo, B., ‘Alarm bells in Ukraine as Lukashenka calls on Putin to rescue his crumbling regime’, Atlantic Council, 17 Aug. 2020.

¹⁹ Косово визнали близько 100 держав-членів ООН, але їх число змінюється, оскільки окремі держави відкликали своє визнання. Серед головних держав, які не визнали Косово: Китай, Росія, Сербія, а також п'ять держав-членів ЄС (Кіпр, Греція, Іспанія, Румунія і Словаччина). Kartsonaki, A., ‘Playing with fire: An assessment of the EU’s approach of constructive ambiguity on Kosovo’s blended conflict’, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, vol.22, no.1 (2020), pp.103-120; Turp-Balazs, C., ‘Serbia’s campaign to reduce the number of countries which recognise Kosovo is working’, *Emerging Europe*, 16 Jan. 2020.

²⁰ Ushkovska, M., ‘The EU’s rivalry with the US is complicating Serbia-Kosovo talks’, *World Politics Review*, 9 Nov. 2020; Council of Europe Parliamentary Assembly, Resolution 1739 (2010), ‘The situation in Kosovo and the role of the Council of Europe’, 2010.

²¹ Kelly, L., ‘Trump’s Kosovo peace summit postponed amid war crimes allegations’, The Hill, 25 June 2020.

²² Wood, V., ‘Serbia and Kosovo agree to normalise economic ties in US-brokered deal’, *The Independent*, 4 Sep. 2020. Про палестино-ізраїльський конфлікт див. у підрозділі III розділу 6 цього видання.

²³ Ruge, M., ‘Trump’s Kosovo show: No big deal’, *Politico*, 8 Sep. 2020.

Підвищення напруженості у Східному Середземномор'ї

Небезпечне протистояння виникло у 2020р. у Східному Середземномор'ї між Туреччиною, з одного боку, та Кіпром і Грецією, з іншого, за участю ЄС, Єгипту, Франції та інших держав, що мають геополітичні та економічні інтереси в регіоні²⁴. Відносини Туреччини із Заходом погіршилися через багато проблем, включно з розвідкою нафтових і газових родовищ, делімітацією морського кордону, війною у Лівії та Сирії, міграцією та давнім кіпрським конфліктом між греками-кіпріотами та турками-кіпріотами²⁵. Двосторонні греко-турецькі переговори з розв'язання окремих з цих принципових питань розпочались у 2002р., але зірвались у 2016р. У 2020р. Німеччина (як головуюча в Раді ЄС) і НАТО (в питанні військової деескалації) очолювали дипломатичні зусилля із запобігання дестабілізуючого конфлікту.

Суперечка через поклади вуглеводнів та морські кордони

Після підписання у 2018р. контрактів на комерційну розвідку та створення Східно-Середземноморського газового форуму (*East Mediterranean Gas Forum*) у 2019р. (Грецією, Єгиптом, Кіпром, Ізраїлем, Італією, Йорданією і Палестиною) питання прав власності та фінансової доцільності розробки відкритих у регіоні газових родовищ були отьмарені невизначеністю²⁶. У червні 2020р. риторика відносин між Грецією та Туреччиною через морські кордони та розробку вуглеводнів стала ще жорсткішою після ухваленого наприкінці травня рішення Туреччини про початок буріння на ділянках, які Греція вважає власною виключною економічною зоною²⁷. Угоди про демаркацію морського кордону, досягнуті Грецією з Італією (9 червня 2020р.) і Єгиптом (6 серпня 2020р.), лише підвищили напруженість у її відносинах з Туреччиною (яка в листопаді 2019р. підписала конкуруючу домовленість з Урядом національної згоди Лівії)²⁸. У липні, після переговорів за посередництва канцлера Німеччини А.Меркель (*Angela Merkel*), Туреччина погодилася призупинити розвідку енергоносіїв, але пізніше поновила її²⁹. 12 серпня 2020р. турецький фрегат, що супроводжував дослідницьке судно, допустив

²⁴ Див., зокрема: Anthony, I. and Sahlin, M., 'Maritime disputes in the eastern Mediterranean: Why and why now?', SIPRI Commentary, 23 Oct. 2020; 'How to defuse tensions in the eastern Mediterranean', International Crisis Group, 22 Sep. 2020; 'Angst in the Aegean: A row between Turkey and Greece over gas is raising tensions in the eastern Mediterranean', *The Economist*, 22 Aug. 2020.

²⁵ Про відносини Туреччини із Заходом див.: Daly, G. et al., 'Turkey and the West: Keep the flame burning', German Marshall Fund Policy Paper no.6, June 2020.

²⁶ Vesterbye, S.D., 'Keep your friends close and Turkey closer: EU-Turkey relations', Royal United Services Institute Commentary, 22 Sep. 2020.

²⁷ Antonopoulos, P., 'Greek defence minister: Turkey's behaviour is aggressive but our armed forces are a deterrent', Greek City Times, 5 June 2020.

²⁸ 'Greece, Italy sign deal delimiting maritime zones', Al Jazeera, 9 June 2020; Mourad, M., 'Egypt and Greece sign agreement on exclusive economic zone', Reuters, 6 Aug. 2020; 'Turkey denounces maritime deal between Greece, Egypt', Al Jazeera, 7 Aug. 2020.

²⁹ Smith, H. and Henley, J., 'Greek military put on high alert as tensions with Turkey rise', *The Guardian*, 13 Aug. 2020.

незначне зіткнення з грецьким фрегатом³⁰. Тим часом ЄС погрожував Туреччині новими санкціями³¹.

У вересні 2020р. Адміністрація США послабила ембарго на поставки озброєнь Кіпру, запроваджене наприкінці 1980-х років, і була, здавалося, готовою надати більшу дипломатичну підтримку Греції в її суперечці з Туреччиною³². У грудні в ЄС домовилися запровадити санкції проти невідзначеної кількості турецьких посадовців та організацій, але відклали більш рішучі дії (зокрема, запровадження торговельних тарифів чи ембарго на поставки озброєнь) до консультацій з новою Адміністрацією Байдена³³.

Переговори про “деконфліктизацію” за посередництва НАТО

Ці регіональні суперечки призвели також до внутрішньої напруженості в НАТО, а посилення військово-морських сил і розширення військових навчань у Східному Середземномор’ї збільшило ризик військової конфронтації між державами-членами – випадкової чи цілеспрямованої. Інцидент між французькими та турецькими кораблями в червні 2020р. призвів до розслідування НАТО; Альянс також ініціював проведення у вересні “технічних переговорів” між Грецією і Туреччиною³⁴. Ці переговори дозволили на початку жовтня створити механізм усунення конфліктних ситуацій у військовій сфері. Така “деконфліктизація” передбачає організацію ліній зв’язку між суперниками на спільному театрі військових дій, для зниження ризику військових інцидентів і нещасних випадків, як це зробили США з Росією у Сирії. У цьому випадку передбачалась організація “гарячої лінії” між Грецією і Туреччиною для сприяння усуненню конфліктних ситуацій на морі або в повітрі³⁵. Однак наприкінці року перспективи для дипломатії залишалися непевними.

³⁰ Sharman, J., ‘Turkish and Greek warships collide in eastern Mediterranean’, *The Independent*, 14 Aug. 2020.

³¹ ‘EU warns Turkey of sanctions as east Mediterranean crisis worsens’, Al Jazeera, 28 Aug. 2020.

³² ‘Turkey slams US over lifting Cyprus arms embargo, Nicosia welcomes decision’, Deutsche Welle, 2 Sep. 2020; Morello, C., ‘Pompeo highlights warmer ties with Greece amid regional tensions with Turkey’, *Washington Post*, 29 Sep. 2020.

³³ Emmott, R., ‘After heated debate, EU to prepare new sanctions over Turkish gas drilling’, Reuters, 10 Dec. 2020.

³⁴ Emmott, R., Irish, J. and Gumrukcu, T., ‘NATO keeps France-Turkey probe under wraps as tempers flare’, Reuters, 17 Sep. 2020; ‘NATO Secretary General statement on technical talks for de-confliction in the eastern Mediterranean’, NATO news release, 3 Sep. 2020.

³⁵ ‘Military de-confliction mechanism between Greece and Turkey established at NATO’, NATO news release, 1 Oct. 2020. Про конфлікт у Сирії див. у підрозділі II розділу 6 цього видання.

II. Міждержавний збройний конфлікт між Вірменією та Азербайджаном

ІЕН ДЕЙВІС

Міждержавний конфлікт між Вірменією та Азербайджаном стосується спірної території Нагірного Карабаху (схема 5.1)¹. Це був перший сепаратистський конфлікт, що виник у колишньому Радянському Союзі у 1988р. і потім переріс у конфронтацію між двома суверенними державами Вірменією та Азербайджаном, які проголосили незалежність у 1991р. Унаслідок Нагірно-Карабаської війни 1988-1994рр. близько 1 млн. осіб були переміщені, 30 тис. – загинули². Після припинення вогню за посередництва Росії у 1994р. Нагірний Карабах разом із ще сімома районами (окупованими Вірменією після бойових дій як буфер безпеки) формально залишився частиною Азербайджану, але де-факто контролювався сепаратистами – етнічними вірменами, чия економіка, суспільне життя та політика були тісно пов'язані з Вірменією. Самопроголошена Нагірно-Карабаська Республіка (яку Вірменія називає Республіка Арцах) не визнана жодною державою-учасницею ООН, у т.ч. Вірменією.

У 2016-2017рр. конфлікт періодично переростав у насильство вздовж 200-км лінії зіткнення між вірменськими та азербайджанськими військами, але більш-менш загаснув у 2018-2019рр.³ Обидві сторони останніми роками наростили військові потенціали, а зростаюча інтернаціоналізація конфлікту (насамперед через активніше залучення Росії і Туреччини, а також Ірану) викликала побоювання, що будь-яка ескалація бойових дій може призвести до регіональної війни⁴.

Цей конфлікт не вкладається у зручну схему геополітичного змагання між Європою і Росією (розглянута у підрозділі I). Деякі західні держави надавали політичну підтримку Азербайджану (через його нафтові багатства та потенціал стратегічного буфера між Іраном і Росією), тоді як інші підтримують Вірменію (через спадщину геноциду вірмен та активність вірменської діаспори). Росія так само демонструє подвійну позицію – визнаючи цінність Азербайджану як союзника, але традиційно підтримуючи Вірменію, де вона має військову базу, причому обидві країни є членами

¹ Див., зокрема: Kazantsev et al., 'Russia's policy in the "frozen conflicts" of the post-Soviet space: From ethnopolitics to geopolitics', *Caucasus Survey*, vol.8, no.2 (2020), pp.142-162; Azimov, A., 'Nagorno-Karabakh conflict in the Caucasus: What documents say?', *Modern Diplomacy*, 26 July 2020.

² Blakemore, E., 'How the Nagorno-Karabakh conflict has been shaped by past empires', *National Geographic*, 16 Oct. 2020.

³ Про події у 2016-2019рр. див.: International Crisis Group, *Preventing a Bloody Harvest on the Armenia-Azerbaijan State Border*, Europe Report no.259 (International Crisis Group: Brussels, 24 July 2020).

⁴ Про військові витрати Вірменії та Азербайджану див. у підрозділі II розділу 8 цього видання.

Схема 5.1. Спірна територія Нагірного Карабаху, станом на липень 2020р.

Примітка: Зображені тут кордони, назви та позначення не означають будь-якої підтримки чи згоди СІПРІ з претензіями чи позицією у суперечці за ту чи іншу територію.

Джерело: 'Nagorno-Karabakh conflict in the Caucasus: What documents say?', Modern Diplomacy, 26 July 2020.

Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ)⁵. Вірменія відчуває історичну антипатію до Туреччини, яка має тісні етнічні, релігійні та культурні зв'язки з Азербайджаном. Іран підтримує рівні зв'язки з Вірменією та Азербайджаном⁶.

Регулярні мирні переговори між Вірменією та Азербайджаном за посередництва Мінської групи ОБСЄ та окремих держав не змогли вирішити цей давній конфлікт⁷. Після припинення вогню 1994р. і до 2019р. ситуація характеризувалася регулярними дрібними інцидентами та періодичними загостреннями (зокрема, Росія допомогла в деескаляції кризи у 2016р.), але крупної ескалації до 2020р. не було. Шість тижнів боїв, що спалахнули у 2020р., стали періодом найбільш серйозних бойових дій після Нагірно-Карабаської війни.

⁵ Kazantsev et al. (посилання 1); Popescu, N., 'A captive ally: Why Russia isn't rushing to Armenia's aid', European Council on Foreign Relations Commentary, 8 Oct. 2020; Sukiasyan, N., 'Appeasement and autonomy: Armenian-Russian relations from revolution to war', European Union Institute for Security Studies, Brief no.2, Jan. 2021. Про членство в ОДКБ див. у підрозділі II додатка Б цього видання.

⁶ Coffey, L., 'Iran the big loser in Nagorno-Karabakh war', Arab News, 13 Nov. 2020; Motamedi, M., 'Iran's delicate balancing act in the Nagorno-Karabakh conflict', Al Jazeera, 5 Oct. 2020.

⁷ Стислу характеристику та перелік членів Мінської групи ОБСЄ див. у підрозділі II додатка Б цього видання. Історію Мінського процесу див.: Remler, P. et al., 'OSCE Minsk Group: Lessons from the past and tasks for the future', OSCE Insights 6, Nomos, 2020. Про висвітлення конфлікту в ЗМІ та роль мирної журналістики див.: Atanesyan, A., 'Media framing on armed conflicts: Limits of peace journalism on the Nagorno-Karabakh conflict', *Journal of Intervention and Statebuilding*, vol.14, no.4 (2020), pp.534-550.

Вони завершилися поверненням Азербайджаном контролю над приблизно третиною Нагірного Карабаху і більшістю сусідніх територій.

Збройний конфлікт у 2020р.

У березні і квітні 2020р. Мінська група ОБСЄ закликала обидві сторони повернутися до припинення вогню 1994р., поки триває криза в галузі охорони здоров'я, викликана *Covid-19*⁸. Однак у середині липня почалися сутички між вірменськими та азербайджанськими військами на північній ділянці кордону, внаслідок чого загинули щонайменше 16 осіб. Надійної детальної інформації про те, що саме відбувалося на місці, бракує, але посадовці обох держав звинувачували іншу сторону в початку бойових дій⁹. Співголови Мінської групи (Росія, США і Франція) засудили насильство й закликали сторони до стриманості¹⁰.

Після зростання напруженості в середині року промови керівників Вірменії та Азербайджану на річних дебатах Генеральної Асамблеї ООН у вересні засвідчили їх дедалі жорсткіші позиції¹¹. За кілька днів, 27 вересня, бої на кордоні посилювалися, з використанням основних звичайних озброєнь¹². Загалом вважається, що наступ спланував і розпочав Азербайджан: наростивши з роками власні військові можливості, він міг спробувати повернути собі Нагірний Карабах¹³. Обидві країни оголосили військовий стан і мобілізацію, що могло перетворити ситуацію на повномасштабну війну. Вірменія, Франція і Росія звинуватили Туреччину в перекиданні іноземних бойовиків із Сирії для підсилення Збройних сил Азербайджану, а також в іншій військовій підтримці. Туреччина заперечувала ці звинувачення¹⁴, однак повідомлялося, що Туреччина за перші дев'ять місяців 2020р. поставила Азербайджану військову техніку на суму \$123 млн.¹⁵

⁸ 'Press statement by the co-chairs of the OSCE Minsk Group', OSCE, 19 Mar. 2020; 'Joint statement by the foreign ministers of Armenia and Azerbaijan and the co-chairs of the OSCE Minsk Group', OSCE, 21 Apr. 2020.

⁹ AP News, 'At least 16 killed in Armenia-Azerbaijan border clashes', *The Guardian*, 14 July 2020; International Crisis Group (посилання 3).

¹⁰ 'Press statement by the co-chairs of the OSCE Minsk Group and personal representative of the OSCE chairperson-in-office', OSCE, 24 July 2020.

¹¹ Ghazanchyan, S., 'People of Nagorno-Karabakh should be able to determine their status without limitation—Armenian PM tells UN General Assembly', Public Radio of Armenia, 25 Sep. 2020; 'Ilham Aliyev delivered a speech at general debates of 75th session of United Nations General Assembly in a video format', President of the Republic of Azerbaijan, 24 Sep. 2020.

¹² 'Armenia-Azerbaijan conflict: Death toll rises in Nagorno-Karabakh', Deutsche Welle, 28 Sep. 2020; Kramer, A. E., 'In Nagorno-Karabakh, signs of escalating and widening conflict', *New York Times*, 29 Sep. 2020.

¹³ Див., зокрема: Kucera, J., 'New Armenia-Azerbaijan fighting a long time in the making', Eurasianet, 28 Sep. 2020; 'De-escalating the new Nagorno-Karabakh war', International Crisis Group, 2 Oct. 2020.

¹⁴ Sanders IV, L. and Salameh, K., 'Syrian mercenaries sustain Turkey's foreign policy', Deutsche Welle, 30 Sep. 2020; McKernan, B., 'Syrian recruit describes role of foreign fighters in Nagorno-Karabakh', *The Guardian*, 2 Oct. 2020.

¹⁵ Toksabay, E., 'Turkish arms sales to Azerbaijan surged before Nagorno-Karabakh fighting', Reuters, 14 Oct. 2020.

Таблиця 5.1. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту у Вірменії та Азербайджані у 2019-2020рр.

Тип подій	Вірменія		Азербайджан	
	2019	2020	2019	2020
Бойові дії	2	18	12	6 231
Вибухи/дистанційне насильство	0	8	1	435
Протести, заворушення та стратегічно важливі події	0	0	0	0
Насильство проти цивільних	0	0	1	6
Разом	2	26	14	6 672

Примітки: Цифри стосовно Азербайджану охоплюють Нагірний Карабах і сім інших районів, раніше окупованих Вірменією.

Визначення типів подій див.: Armed Conflict Location & Event Data Projection (ACLED), ACLED definitions of political violence and protest, 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, 'Data export tool', accessed 28 Jan. 2021.

Попри постійні міжнародні заклики до стриманості, в т.ч. з боку ЄС, ОБСЄ і Ради Безпеки ООН (яка вперше з 1993р. розглянула це питання на закритому засіданні), обидві сторони відкидали пропозиції розпочати мирні переговори¹⁶. Президенти Росії, США і Франції у спільній заяві від 1 жовтня 2020р. закликали до припинення вогню, але Туреччина пообіцяла “зробити все необхідне” для підтримки Азербайджану¹⁷. 2 жовтня Вірменія дала зрозуміти, що вітала б припинення вогню та була готова співпрацювати з ОБСЄ для встановлення миру в регіоні¹⁸. Тим не менш, конфлікт тривав, а сторони звинувачували одна одну в обстрілах цивільних об’єктів¹⁹.

Після переміщення внаслідок бойових дій майже 70 тис. осіб (половина населення Нагірного Карабаху), 10 жовтня 2020р. за посередництва Росії сторони домовилися про припинення вогню, але бойові дії майже відразу поновилися²⁰. Застосування реактивних систем залпового вогню та балістичних

¹⁶ Bagirova, N. and Hovhannisyian, N., 'Azerbaijan and Armenia reject talks as Karabakh conflict zone spreads', Reuters, 29 Sep. 2020; 'Special meeting of OSCE Permanent Council held on situation in Nagorno-Karabakh context', OSCE, 29 Sep. 2020; 'Nagorno Karabakh: Statement by the high representative/vice president Josep Borrell', European Union External Action Service, 27 Sep. 2020; 'UN Security Council calls for immediate end to fighting in Nagorno-Karabakh', France 24, 30 Sep. 2020.

¹⁷ 'Statement of the presidents of the Russian Federation, the United States of America and the French Republic on Nagorno-Karabakh', French Ministry of Foreign Affairs, 1 Oct. 2020; 'US, Russia, France condemn fighting in Nagorno-Karabakh', Deutsche Welle, 1 Oct. 2020; 'Turkey will provide support if Azerbaijan requests it—foreign minister', Reuters, 30 Sep. 2020.

¹⁸ 'Nagorno-Karabakh: Armenia says ready to work towards ceasefire', Al Jazeera, 2 Oct. 2020.

¹⁹ Melikyan, A. et al., 'Missiles, rockets and accusations fly as Nagorno Karabakh flare-up burns into second week', CNN, 5 Oct. 2020.

²⁰ 'Statement by the foreign ministers of the Russian Federation, the Republic of Azerbaijan and the Republic of Armenia', Russian Ministry of Foreign Affairs, 10 Oct. 2020; 'Armenia Azerbaijan: Reports of fresh shelling dent ceasefire hopes', BBC News, 12 Oct. 2020; Hovhannisyian, N. and Bagirova, N., 'Humanitarian crisis feared as Nagorno-Karabakh ceasefire buckles', Reuters, 13 Oct. 2020.

ракет обома сторонами, а також касетних боєприпасів азербайджанськими силами призвело до додаткових жертв серед цивільних і військових. Масштаб бойових дій розширювався, почались удари по вірменських позиціях, по Нагірному Карабаху та по вірменських і азербайджанських містах поблизу лінії зіткнення²¹. Ще два узгоджених припинення вогню з гуманітарних міркувань – одне за посередництва Росії 17 жовтня 2020р., друге за посередництва США 25 жовтня 2020р. – знову були зірвані майже негайно²².

Домовленість про постійне припинення вогню

Азербайджанські сили суттєво просунулись у результаті боїв. На початку листопада вони загрожували захопити весь Нагірний Карабах. 9 листопада 2020р. Азербайджан, Вірменія і Росія підписали мирну угоду про зупинення півторарічної війни, яка набула чинності 10 листопада²³. Крім повного припинення вогню, угода передбачає: (а) поетапний вивід вірменських військових з територій, що не належать до її міжнародно визнаних кордонів (Нагірний Карабах і три сусідні райони, все ще контрольовані Вірменією); (б) розгортання 1 960 озброєних російських миротворців у Нагірному Карабаху, крім районів, підконтрольних Азербайджану, та патрулювання Лачинського коридору, що з'єднує Вірменію зі Степанакертом; (в) розгортання російських прикордонників для охорони нового транзитного маршруту (що проходитьме вірменською територією) між Азербайджаном і його анклавом Нахічевань (що межує з Вірменією, Іраном і Туреччиною); та (г) автоматичне подовження мандата російських миротворчих сил кожні п'ять років, що може бути припинений будь-якою стороною за шість місяців до чергового подовження. Угода також закликає до повернення внутрішньо переміщених осіб і біженців до Нагірного Карабаху та навколишніх територій, а Азербайджан і Туреччину – зняти багаторічну блокаду Вірменії²⁴. Туреччина та Росія підписали окрему угоду про створення спільного моніторингового центру в Нагірному Карабаху, а турецький Парламент схвалив розгортання в цьому центрі турецьких миротворців²⁵.

Маючи значно вищі оціночні втрати військової техніки та території, вірменські керівники заявили, що припинення вогню не уникнути. Військова й політична підтримка Туреччини та ударні БПЛА, придбані в Ізраїлі та

²¹ 'Armenia/Azerbaijan: Civilians must be protected from use of banned cluster bombs', Amnesty International, 5 Oct. 2020; Troianovski, A., 'At front lines of a brutal war: Death and despair in Nagorno-Karabakh', *New York Times*, 18 Oct. 2020. Про міжнародні спроби заборонити касетні боєприпаси див. у підрозділі I розділу 13 цього видання.

²² 'Nagorno-Karabakh: Armenia and Azerbaijan accuse each other of breaking fresh truce', *The Guardian*, 18 Oct. 2020; 'US-Armenia-Azerbaijan joint statement', Armenian Ministry of Foreign Affairs, 25 Oct. 2020; AP News, 'Azerbaijan and Armenia trade accusations of breaking US-brokered truce', *The Guardian*, 26 Oct. 2020.

²³ Президент России, [Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации], 10 ноября 2020.

²⁴ 'Armenia, Azerbaijan and Russia sign Nagorno-Karabakh peace deal', BBC News, 10 Nov. 2020; 'Getting from ceasefire to peace in Nagorno-Karabakh', International Crisis Group, 10 Nov. 2020.

²⁵ 'Turkish parliament approves troop deployment to Nagorno-Karabakh', Al Jazeera, 18 Nov. 2020.

Туреччині, мали вирішальне значення для військового успіху Азербайджану²⁶. Загальні військові та цивільні жертви оцінюються у близько 6 700 осіб (таблиця 5.1). В інших джерелах припускається, що жертв було понад 7 100 осіб (у т.ч. 2 400 вірменських військових, 1 779 бійців і 50 цивільних Республіки Арцах і 2 783 азербайджанських військових і 98 цивільних)²⁷. Правозахисні організації заявляють, що під час конфлікту у 2020р. обидві сторони скоювали військові злочини²⁸.

Перспективи на майбутнє

Наприкінці 2020р. російські миротворці допомагали обом сторонам підтримувати хитке припинення вогню в Нагірному Карабаху, незважаючи на незначні порушення у грудні²⁹. Угода, укладена за посередництва Росії 9 листопада 2020р., не є повноцінним мирним договором. Ще не врегульовані кілька головних питань, включно з майбутнім статусом та адміністративним підпорядкуванням Нагірного Карабаху, узгодженням потенційно суперечливих вимог повернення вірмен, переміщених унаслідок боїв останніх місяців, та азербайджанців, переміщених на початку 1990-х років, роллю Туреччини в реалізації угоди (крім розгортання миротворців) і майбутнім Мінського процесу ОБСЄ³⁰. Азербайджан вважає себе переможцем після повернення більшої частини територій, які він втратив у попередній війні 30-річної давнини. Отже цю угоду вітали в Азербайджані, але зустріли протестами у Вірменії, де її розглядають як вимушений мир³¹. Імовірно виглядає нова патова ситуація, але на інших умовах, ніж 30 років тому.

²⁶ Dixon, R., 'Azerbaijan's drones owned the battlefield in Nagorno-Karabakh—and showed future of warfare', *Washington Post*, 13 Nov. 2020; Watling, J. and Kaushal, S., 'The democratisation of precision strike in the Nagorno-Karabakh conflict', Royal United Services Institute Commentary, 22 Oct. 2020.

²⁷ Кавказский узел, Карабах: хроника войны-2020, 23 декабря 2020.

²⁸ 'Armenia: Unlawful rocket, missile strikes on Azerbaijan', Human Rights Watch, 11 Dec. 2020; 'Azerbaijan: Unlawful strikes in Nagorno-Karabakh', Human Rights Watch, 11 Dec. 2020; 'In the line of fire: Civilian casualties from unlawful strikes in the Armenian-Azerbaijani conflict over Nagorno-Karabakh', Amnesty International, 2021.

²⁹ Troianovski, A. and Gall, C., 'In Nagorno-Karabakh peace deal, Putin applied a deft new touch', *New York Times*, 1 Dec. 2020; AP News, 'Nagorno-Karabakh: Both sides blame each other over ceasefire violations', *The Guardian*, 12 Dec. 2020.

³⁰ 'Improving prospects for peace after the Nagorno-Karabakh war', International Crisis Group, Europe Briefing no.91, 22 Dec. 2020.

³¹ Losh, J. and Roth, A., 'Nagorno-Karabakh peace deal brokered by Moscow prompts anger in Armenia', *The Guardian*, 10 Nov. 2020.

III. Збройний конфлікт і мирний процес в Україні*

ІЕН ДЕЙВІС

Україна перебуває в центрі головного територіального конфлікту Європи після анексії Криму Росією у березні 2014р. і спалаху збройного конфлікту на сході України невдовзі після того¹. Конфлікт в Україні є одночасно і проявом, і чинником ширшої геополітичної конфронтації між Росією та західними державами². Інтернаціоналізований характер конфлікту ілюструє, зокрема, постачання озброєнь і військова допомога українському Уряду (з боку США та інших держав-членів НАТО) та недержавним збройним угрупованням на сході України (що їх підтримує Росія)³.

Політичні зміни в Україні у 2019р. – обрання В.Зеленського Президентом і отримання його новоствореною партією “Слуга Народу” – вперше в незалежній Україні – абсолютної парламентської більшості відродили сподівання на можливість знайти мирне розв’язання конфлікту на сході України⁴. Однак, наприкінці 2019р. зберігалися фундаментальні розбіжності між учасниками конфлікту (в т.ч між державами, що підтримували обидві сторони) стосовно характеру конфлікту, їх участі в ньому та виконання існуючих домовленостей⁵. Ці фундаментальні розбіжності не вдалося подолати й у 2020р. Тим не менш, нова домовленість про припинення вогню, досягнута в липні 2020р., дозволила значно знизити рівень насильства і зменшити військові та цивільні втрати впродовж року. Здавалося, що конфлікт перетворюється на ще один тліючий конфлікт у Європі (підрозділ I).

* *Центр Разумкова не в усьому поділяє оцінки СППІ стосовно російсько-українського конфлікту, зокрема визначення його характеру та ворогуючих сторін конфлікту.*

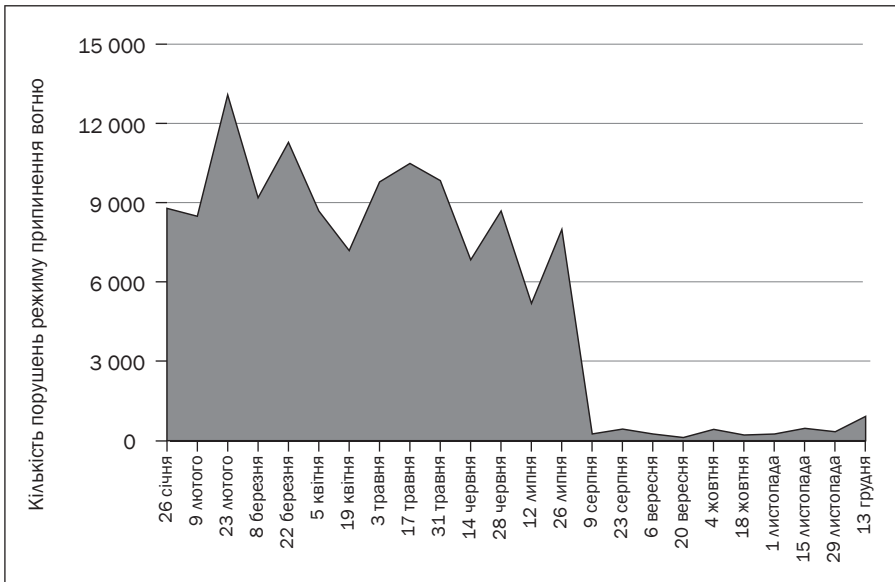
¹ Обговорення першопричин конфлікту в Україні див.: Вілсон Е. “Зовнішнє втручання в український конфлікт: до замороженого конфлікту на Донбасі”. – *Щорічник СППІ 2016*, підрозділ III розділу 4; Clem, R.S., ‘Clearing the fog of war: Public versus official sources and geopolitical storylines in the Russia-Ukraine conflict’, *Eurasian Geography and Economics*, vol.58, no.6 (2017), pp.592-612. Про різні збройні угруповання, що брали участь у конфлікті, див.: Galeotti, M., *Armies of Russia’s War in Ukraine* (Osprey Publishing: Oxford, 2019). Про економічне підґрунтя конфлікту див.: International Crisis Group, *Peace in Ukraine (III): The Costs of War in Donbas*, Europe Report no.261 (International Crisis Group: Brussels, 3 Sep. 2020).

² Докладний аналіз ролі зовнішніх гравців в Україні та навколо неї див.: Wittke, C. and Rabinovych, M., ‘Five years after: The role of international actors in the “Ukraine Crisis”’, *East European Politics*, vol.35, no.3 (2019), pp.259-263; International Crisis Group, *Peace in Ukraine I: A European War*, Europe Report no.256 (International Crisis Group: Brussels, 28 Apr. 2020). Про силові політичні та економічні підходи Росії до України див.: Hurak, I. and D’Anieri, P., ‘The evolution of Russian political tactics in Ukraine’, *Problems of Post-Communism* (2020).

³ Докладно про інтернаціоналізований характер конфлікту див.: Дейвіс І. “Збройний конфлікт і мирний процес в Україні”. – *Щорічник СППІ 2020*, підрозділ II розділу 5.

⁴ ‘Hope and fear: Can Volodymyr Zelensky live up to the expectations he has created?’, *The Economist*, 26 Sep. 2019.

⁵ Про перебіг мирного процесу у 2019р. див.: *Щорічник СППІ 2020* (посилання 3).

Діаграма 5.2. Порушення режиму припинення вогню в Україні з 13 січня по 13 грудня 2020р.

Примітка: Кожна точка графіка відповідає кінцю двотижневого звітного періоду.

Джерела: Періодичні двотижневі звіти Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні.

Мирний процес і нова домовленість про припинення вогню

У Мінських домовленостях 2014-2015рр. визначені кроки, які учасники конфлікту (український Уряд, сепаратистські квазі-держави та Росія) мають здійснити для досягнення миру на Донбасі⁶. Ці кроки мали призвести до реінтеграції відторгнутих районів Донецької та Луганської областей в Україну, запропонувавши їм певну автономію. Однак учасники конфлікту (і, певною мірою, сторонні держави, що їх підтримують) абсолютно по-різному тлумачать Мінські домовленості і способи їх виконання. Впродовж 2020р. цю патову ситуацію врегулювати не вдалося⁷. Більше того, процес розведення сил, ініційований Адміністрацією В.Зеленського у 2019р., та запропонований обмін полоненими між українським Урядом і сепаратистами також загальмував. Хоча у грудні 2019р. сторони домовилися про розведення сил до кінця березня 2020р. на додаткових трьох ділянках (крім тих трьох, де це було здійснено раніше – в Петрівському, Станиці Луганській і Золотому), вони все ще не домовилися про наступні ділянки розведення,

⁶ “Протокол по итогам консультаций Трехсторонней контактной группы относительно совместных шагов, направленных на имплементацию Мирного плана Президента Украины П.Порошенко и инициатив Президента России В.Путина” (Протокол Минск I, или Соглашение Минск I), 5 сентября 2014г.; “Комплекс мер по выполнению Минских соглашений” (Соглашение Минск II), 12 февраля 2015г.

⁷ Про розбіжності в позиціях у мирному процесі див.: Druey, C. et al., ‘The Minsk Process: Societal perceptions and narratives’, OSCE Insights 8, Nomos, 2020.

але пообіцяли продовжити працювати над цим⁸. У листопаді були узгоджені чотири нові ділянки розведення: поблизу Григорівки в Донецькій області та Нижньотеплого, Петрівки й Слов'яносербська в Луганській області⁹. Водночас запропонований обмін полоненими залишався заблокованим¹⁰.

Упродовж більшої частини 2020р. українські урядові війська та сили підтримуваних Росією сепаратистів продовжували вести бойові дії низької інтенсивності. Заклик Генерального секретаря ООН у березні до загальносвітового припинення вогню, попри підтримку на місцевому та міжнародному рівнях, мало вплинуло на цей конфлікт¹¹. За шість років конфлікту було понад 20 спроб припинення вогню; всі вони тривали недовго, а багато з них порушувалися майже негайно. Однак під час відеоконференції Тристоронньої контактної групи (ТКГ у складі ОБСЄ, Росії та України) і представників сепаратистських районів 22 липня 2020р. сторони домовилися про нове “повне, постійне та необмежене припинення вогню”, яке набуло чинності через п'ять днів¹². Режим припинення вогню загалом зберігався, попри неодноразові повідомлення Спеціальної моніторингової місії (СММ, *Special Monitoring Mission, SMM*) ОБСЄ в Україні про незначні порушення (схема 5.2). Спрогнозувати, як довго триватиме це припинення вогню, дуже важко¹³. Вже наприкінці грудня розпочалась ескалація бойових дій¹⁴.

Збереження обмежень на пересування на сході України, разом із закриттям пунктів пропуску та іншими заходами боротьби з пандемією *Covid-19*, ускладнило для СММ ОБСЄ в Україні – найбільшої цивільної миротворчої операції у Європі – спостереження та інформування про порушення припинення вогню¹⁵. Ці обмеження також заважали міжнародним і гуманітарним організаціям надавати медичні та захисні засоби, а населенню Донбасу – отримувати медичну допомогу в Росії чи Україні¹⁶.

⁸ Про перешкоди для припинення вогню та розведення сил див.: International Crisis Group, *Peace in Ukraine (II): A New Approach to Disengagement*, Europe Report no.260 (International Crisis Group: Brussels, 3 Aug. 2020).

⁹ ‘Four new areas for disengagement of forces to appear in Donbass–JFO HQ’, 112 Ukraine, 4 Nov. 2020.

¹⁰ Zinets, N., ‘Ukraine expects to swap 100 prisoners with Russian-backed separatists within weeks’, Reuters, 6 Aug. 2020; ‘Ukraine urges Russia, Donbas representatives to unblock prisoner swap’, 112 Ukraine, 28 Oct. 2020.

¹¹ ‘Stoltenberg calls for ceasefire to fight Covid-19 crisis in Ukraine’s east’, *Kyiv Post*, 3 Apr. 2020; France in the United Kingdom, French Embassy in London, ‘Paris and Berlin reiterate UN chief’s call for ceasefire in eastern Ukraine’, Joint statement by French and German foreign ministers, 30 Mar. 2020. Про заклик Генерального секретаря ООН до загального припинення вогню див. у підрозділі I розділу 2 цього видання.

¹² ‘Press statement of Special Representative Grau after the regular meeting of Trilateral Contact Group on 22 July 2020’, OSCE, 23 July 2020.

¹³ СММ ОБСЄ в Україні видає щоденні та спеціальні звіти про кризу в Україні; див.: <<https://www.osce.org/ukrainecrisis>>. ‘Ukraine ceasefire violated more than 100 times within days: OSCE’, Al Jazeera, 29 July 2020.

¹⁴ International Crisis Group, ‘CrisisWatch’, Conflict tracker, accessed Dec. 2020.

¹⁵ Liechtenstein, S., ‘How Covid-19 is impairing the work of the OSCE in eastern Ukraine’, Security and Human Rights Monitor, 17 Apr. 2020.

¹⁶ Thompson, J.T., ‘Searching for Covid-19 ceasefires: Conflict zone impacts, needs, and opportunities’, US Institute of Peace special report, 15 Sep. 2020; Abibok, Y., ‘Trapped in eastern Ukraine’, Institute for War & Peace Reporting, 28 Aug. 2020; OSCE, ‘Checkpoints along the contact line: Challenges civilians face when crossing’, Thematic report, SEC.FR/876/20, Dec. 2020.

Гуманітарні наслідки збройного конфлікту

У збройному конфлікті між силами українського Уряду та підтримуваними Росією сепаратистами з квітня 2014р. загинули понад 13 тис. осіб, у т.ч. щонайменше 3 367 цивільних¹⁷. Однак бойові втрати й цивільні жертви на Донбасі з 2018р. значно зменшилися, порівняно з попередніми роками: за оцінкою, у 2020р. загинули 109 осіб (проти 403 у 2019р. і 893 у 2018р.)¹⁸. Водночас, від *Covid-19* в Україні у 2020р. померли понад 18 тис. осіб¹⁹.

Економічні наслідки конфлікту були значними, спричинивши скорочення ВВП на душу населення в Україні за період 2013-2017рр., за оцінками, на 15%; а в Донецькій і Луганській областях – на 47% у 2013-2016рр.²⁰ Крім того, щонайменше 3,4 млн. осіб у 2020р. потребували гуманітарної допомоги²¹. Щонайменше 1 млн. осіб залишалися внутрішньо переміщеними, і близько 1 млн. біженців залишили Донбас і виїхали до Росії з початку конфлікту²². На сході України фіксувався один з найвищих у світі рівнів мінування території²³.

¹⁷ Office of the UN High Commissioner for Human Rights (OHCHR), *Report on the Human Rights Situation in Ukraine: 16February-31 July 2020* (OHCHR: 2020), p.7; Office of the UN High Commissioner for Human Rights (OHCHR), *Report on the Human Rights Situation in Ukraine: 16 November 2019 to 15 February 2020* (OHCHR: 2020), p.8.

¹⁸ Armed Conflict Location & Event Data Project, 'Data export tool', accessed 13 Jan. 2021.

¹⁹ 'Covid-19 in Ukraine: Tracking the outbreak', *Kyiv Post*, [n.d.].

²⁰ Bluszcz, J. and Valente, M., 'The economic costs of hybrid wars: The case of Ukraine', *Defence and Peace Economics* (2020).

²¹ UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (UN OCHA) 'Ukraine, situation report', 19 Oct. 2020.

²² Уряд України звітує про близько 1,5 млн. внутрішньо переміщених осіб, але міжнародні організації оцінюють їх число у щонайменше 1 млн. Див.: 'Registration of internal displacement', Ukraine Ministry of Social Policy/UN High Commissioner for Refugees, 27 Oct. 2020; US Congressional Research Service (CRS), *Ukraine: Background, Conflict with Russia, and US Policy*, CRS Report for Congress R45008 (US Congress, CRS: Washington, DC, 29 Apr. 2020), p.17.; Литвинова М. "Мама посадила мене в поїзд в Белгород, а на наступний день в здание вокзала попав снаряд". – *Коммерсантъ*, 18 апреля 2020.

²³ 'Eastern Ukraine one of the areas most contaminated by landmines in the world', UN OCHA, 4 Apr. 2019. Про наслідки застосування наземних мін див. також у підрозділі I розділу 13 цього видання.

6. Збройні конфлікти та мирні процеси на Близькому Сході та в Північній Африці

Загальний огляд

У регіоні Близького Сходу та Північної Африки у 2020р. (так само, як і у 2017-2019рр.) активні збройні конфлікти точилися в семи країнах: в Єгипті (субнаціональний збройний конфлікт високої інтенсивності), Іраку (інтернаціоналізована громадянська війна), Ізраїлі (зовнішній збройний конфлікт низької інтенсивності), Лівії (інтернаціоналізована громадянська війна), Сирії (інтернаціоналізована громадянська війна), Туреччині (зовнішній і субнаціональний збройний конфлікт низької інтенсивності) і Ємені (велика інтернаціоналізована громадянська війна). В усіх збройних конфліктах жертв було менше, ніж у 2019р. Загальне число жертв конфліктів зменшилося з 2017р. майже на 70%, і у 2020р. єменський конфлікт залишався в регіоні єдиним крупним збройним конфліктом (тобто з числом жертв понад 10 тис. осіб). Багато з цих конфліктів були взаємопов'язані, в них брали участь регіональні та світові потужні гравці, а також численні недержавні суб'єкти. Напруженість між Іраном і США знову загрожувала перерости в більш серйозний міждержавний збройний конфлікт. Пандемія Covid-19, схоже, мінімально вплинула на збройні конфлікти в регіоні, хоча, безумовно, додала ще одного аспекту до наявних складних гуманітарних викликів. Антиурядові протести відбувались у всьому регіоні, особливо масові – в Алжирі, Іраку та Лівані.

Припинення вогню в сирійській провінції Ідліб у березні 2020р. та загальнонаціональне припинення вогню, про яке домовилися в Лівії у жовтні 2020р., дозволяли припустити, що обидва ці конфлікти невдовзі можуть бути якимось чином урегульовані. Водночас, реалізація Стокгольмської угоди 2018р. в Ємені залишалася заблокованою. У 2020р. в регіоні Близького Сходу та Північної Африки тривали 14 багатосторонніх миротворчих операцій – так само, як і у 2019р.

Складні й взаємопов'язані збройні конфлікти точилися в Іраку, Сирії та Туреччині (підрозділ II). Протягом 2020р. Уряд Асада продовжував зміцнювати владу в Сирії, а березневе припинення вогню у провінції Ідліб призвело до подальшого зменшення масштабу бойових дій. Ірак залишався нестійкою постконфліктною державою зі слабкими інститутами та поширенням протестів. Іран зберігав потужну присутність в Іраку та Сирії, а напруженість між Іраном і США поширилася на Ірак. На півночі Іраку активізувала військові операції Туреччина. Припинення вогню за

посередництва Росії і Туреччини в Ідлібі зміцнило їх позиції як ключових гравців у Сирії, тоді як вплив США в регіоні продовжував зменшуватися.

Втрати в палестино-ізраїльському конфлікті (підрозділ III) у 2020р. були найменшими за минуле десятиліття. Ключовими подіями року стали новий американський «мирний план», що загрожував анексією Західного берега ріки Йордан, та ряд угод про нормалізацію відносин між Ізраїлем і чотирма державами (Бахрейн, Марокко, Об'єднані Арабські Емірати та Судан). Економічна та гуманітарна ціна ізраїльської окупації для палестинців залишалася високою, і перспектив розв'язання глибинної палестино-ізраїльської територіальної суперечки досі не видно.

У Північній Африці (підрозділ IV) спостерігалось поєднання кількох криз, що загрожують також стабільності сусідніх держав у Східному Середземномор'ї та Субекваторіальній Африці. Наприкінці року знову загострилася 40-річна територіальна суперечка через Сахарську Арабську Демократичну Республіку (Західна Сахара) між Марокко і Фронтом POLISARIO (Popular Front for the Liberation of Saguia el Hamra and Río de Oro), тоді як заворушення на Сінаї (Єгипет) у 2020р. мляво тривали без жодних ознак завершення чи вирішальної розв'язки. Активізація участі Єгипту, Туреччини та Росії у громадянській війні в Лівії ускладнювала мирні зусилля і збільшувала ризик прямої військової конфронтації між турецькими та єгипетськими/російськими військами, що підтримували протилежні сторони у збройному конфлікті. Підтримане міжнародною спільнотою припинення вогню в Лівії у жовтні 2020р. дало нові підстави для оптимізму.

Попри спроби припинити громадянську війну в Ємені за посередництва ООН (підрозділ V), збройний конфлікт упродовж року тривав, ще більше загострюючи одну з найбільш тяжких гуманітарних криз світу. Комісія експертів ООН дійшла висновку, що динаміка розвитку збройних конфліктів у 2020р. змістилася в бік економічних чинників, а в жовтні ООН попередила, що країна стоїть на порозі катастрофічної продовольчої кризи. Наприкінці року хусити продовжували домінувати в Ємені політично, економічно та мілітарно, контролюючи третину території з двома третинами населення країни. Досягнення стійкого політичного врегулювання залишається складним, оскільки хусити навряд чи припинять бойові дії, поки не будуть повністю контролювати Маріб, Ходейду і Таїз.

ІЕН ДЕЙВІС

I. Головні загальні події у регіоні

ІЕН ДЕЙВІС

У регіоні Близького Сходу та Північної Африки у 2020р. (так само, як і у 2017-2019рр.) активні збройні конфлікти точилися в семи країнах: в Єгипті (субнаціональний збройний конфлікт високої інтенсивності), Іраку (інтернаціоналізована громадянська війна), Ізраїлі (зовнішній збройний конфлікт низької інтенсивності), Лівії (інтернаціоналізована громадянська війна), Сирії (інтернаціоналізована громадянська війна), Туреччині (зовнішній і субнаціональний збройний конфлікт низької інтенсивності) і Ємені (велика інтернаціоналізована громадянська війна)¹. В усіх збройних конфліктах жертв було менше, ніж у 2019р.; загалом скорочення склало близько 35%, а в Сирії їх число зменшилося майже наполовину (таблиця 6.1). Крім Лівії, другий рік поспіль спостерігалось скорочення числа жертв конфліктів у всьому регіоні; порівняно з 2017р., їх число зменшилося майже на 70%. Оскільки число жертв конфлікту в Сирії у 2020р. зменшилося до менше 10 тис., війна в Ємені залишалась єдиним великим збройним конфліктом у регіоні. Розвиток подій у кожному з цих збройних конфліктів і пов'язаних з ними мирних процесах розглядаються в наступних підрозділах: підрозділ II – Ірак, Сирія і Туреччина; III – палестино-ізраїльський конфлікт; IV – Єгипет і Лівія; V – Ємен.

Багато з цих конфліктів були взаємопов'язані, в них брали участь регіональні і світові потужні гравці, а також численні недержавні суб'єкти. Динаміку у сфері озброєнь у регіоні визначали процеси придбання та дедалі ширшого застосування ракет великої дальності, причому 10 країн (Алжир, Бахрейн, Єгипет, Іран, Ізраїль, Катар, Кувейт, ОАЕ, Саудівська Аравія і Туреччина) володіють ракетами з дальністю 250 км і більше². 13 посланників ООН – чогири в Сирії, шість у Лівії і три в Ємені – з 2011р. безуспішно намагалися зупинити три великі громадянські війни³. Однак припинення вогню в сирійській провінції Ідліб у березні 2020р. та загальнонаціональне припинення вогню в Лівії у жовтні 2020р. дозволяють припустити, що обидва ці конфлікти невдовзі можуть бути якимось чином урегульовані. В Ємені реалізація Стокгольмської угоди 2018р. залишалася заблокованою.

У регіоні Близького Сходу та Північної Африки у 2020р. тривали 14 багатосторонніх миротворчих операцій – так само, як і у 2019р. Жодна з них не була започаткована чи завершена протягом року. Чисельність розгорнутого персоналу багатосторонніх миротворчих операцій у регіоні

¹ Визначення та типологію конфліктів див. у підрозділ I розділу 2 цього видання.

² Erasto, T. and Wezeman, P.D., 'Addressing missile threats in the Middle East and North Africa', SIPRI Policy Brief, Nov. 2020. Про міжнародні поставки озброєнь до регіону див. розділ 9 цього видання.

³ 'Frustrated are the peacemakers: Why the United Nations cannot end wars in the Arab world', *The Economist*, 13 Feb. 2020.

Таблиця 6.1. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів на Близькому Сході та в Північній Африці у 2017-2020рр.

Країна	2017	2018	2019	2020
Єгипет	1 544	1 112	1 003	626
Ірак	32 018	5 603	3 701	2 708
Ізраїль-Палестина	131	360	166	38
Лівія	1 663	1 188	2 076	1 495
Сирія	54 405	30 084	15 301	7 975
Туреччина	2 924	1 928	951	541
Ємен	17 618	34 247	28 030	19 757
Разом	110 303	74 522	51 228	33 140

Примітка: Наведені лише країни зі збройними конфліктами, в яких загинули 25 і більше осіб протягом відповідного року.

Джерело: Armed Conflict Location & Event Data Project, 'Data export tool', accessed 26 Jan.-15 Feb. 2021.

зменшилася на 3,1% – з 15 082, станом на 31 грудня 2019р., до 14 615, станом на 31 грудня 2020р.⁴

Безпеківі дилеми в регіоні у 2020р. визначали п'ять наскрізних проблем: (а) триваюче регіональне суперництво між державами з мінливою мережею зовнішніх альянсів та інтересів; (б) нова хвиля тривалих масових протестів у багатьох державах регіону; (в) наслідки пандемії *Covid-19*; (г) збереження загрози з боку екстремістських джихадистських угруповань; (д) загострення конкуренції за водні ресурси та посилення наслідків зміни клімату⁵. У цьому підрозділі стисло розглядаються прояви цих п'яти проблем у 2020р.

Мінливі союзники та противники: ескалація напруженості між Іраном і США

У регіоні Близького Сходу та Північної Африки лінії розломів між державами та всередині держав примхливо перетинаються, а гравці мають мінливих союзників і противників⁶. Найбільш дестабілізуюче й небезпечне між-державне протистояння у 2020р. зберігалось між Іраном (і його союзниками в Ємені, Іраку, Лівані та Сирії) і ситуативною групою у складі чотирьох

⁴ Про глобальні та регіональні тенденції багатосторонніх миротворчих операцій див. у підрозділі II розділу 2 цього видання.

⁵ Про початок розвитку цих проблем (крім пандемії *Covid-19*) див.: Дейвіс І. "Збройні конфлікти та мирні процеси на Близькому Сході та в Північній Африці". – *Щорічник СППРІ 2019*, підрозділ V розділу 2; Дейвіс І. "Основні загальні події в регіоні". – *Щорічник СППРІ 2020*, підрозділ I розділу 6.

⁶ Malley, R., 'The unwanted wars: Why the Middle East is more combustible than ever', *Foreign Affairs*, Nov./Dec. 2019.

держав: Ізраїль, ОАЕ, Саудівська Аравія та США⁷. ОАЕ та Саудівська Аравія (і, меншою мірою, деякі інші держави Перської затоки) активно протидіють Ірану в Іраку, Лівані, Сирії та Ємені, тоді як Ізраїль протидіє Ірану переважно в Лівані та Сирії, а також у зв'язку з іранською ядерною програмою. Як у 2018-2019рр., Ізраїль у 2020р. кілька разів завдавав ударів по іранських і союзних Ірану силах у Сирії, а також продовжував авіаційні удари по підтримуваних Іраном бойовиках в Іраку та Хезболлі в Лівані⁸.

Росія і Туреччина були впливовими зовнішніми гравцями й суперниками в Лівії і Сирії, де впродовж року цей проксі-конфлікт коливався від конкуренції до порозуміння. У лютому 2020р. у Сирії він загострився до межі прямої військової конфронтації, але потім знову згаснув завдяки припиненню вогню, узгодженому 5 березня 2020р. (підрозділ II).

Зберігалися розбіжності та політична напруженість між іншими групами держав регіону. Єгипет, ОАЕ та Саудівська Аравія змагалися з Катаром і Туреччиною (особливо на Африканському Розі та в Лівії)⁹. ОАЕ і надалі дотримувалися м'якшого підходу до Ірану і стали першою країною Перської затоки та третьою в арабському світі, яка офіційно нормалізувала відносини з Ізраїлем (підрозділ III)¹⁰. Але на початку 2020р. саме ірано-американський конфлікт після загострення у 2019р. знову загрожував перерости в міждержавний військовий конфлікт регіонального масштабу¹¹.

Ірано-американський конфлікт

Ірано-американські відносини залишаються ворожими ще з часів ісламської революції 1979р. в Ірані. Попри покращення відносин за Президента Б.Обами, останніми роками вони погіршились унаслідок виходу США з багатосторонньої ядерної угоди з Іраном (Спільного всеохопного плану дій, СВПД, *Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA*) 2015р., а також через американську силову політику “максимального тиску”, що наштотувалася на

⁷ Докладніше про суперництво і його розвиток у 2018-2019рр. див.: *Щорічник СІПІ 2019* (посилання 5); Дейвіс, *Щорічник СІПІ 2020* (посилання 5). Див. також: Tabatabai, A.M., ‘Iran’s authoritarian playbook: The tactics, doctrine, and objectives behind Iran’s influence operation’, The Alliance for Securing Democracy and German Marshall Fund, 2020; Malakoutikhah, Z., ‘Iran: Sponsoring or combating terrorism?’, *Studies in Conflict & Terrorism*, vol.43, no.10 (2020), pp.913-39.

⁸ Див., зокрема: ‘Syria war: Israel “hits Iran-backed fighters near Damascus”’, BBC News, 6 Feb. 2020; ‘Hezbollah fighter killed in Israeli strike near Damascus: Death notice’, Reuters, 22 July 2020; ‘After Covid-19 lull, secret war gets underway again’, Intelligence Online, no.852 (29 Apr. 2020); Kaye, D.D. and Efron, S., ‘Israel’s evolving Iran policy’, *Survival*, vol.62, no.4 (2020), pp.7-30.

⁹ Milton-Edwards, B., ‘The blockade on Qatar: Conflict management failings’, *International Spectator*, vol.55, no.2 (2020), pp.34-48; Balkan, B. and Pala, O., ‘Making sense of Turkey’s reaction to the Qatar crisis’, *International Spectator*, vol.55, no.2 (2020), pp.65-78; ‘Cairo takes steps to establish Arab security front to halt Erdogan’s ambitions’, Intelligence Online, no.848 (26 Feb. 2020). Про збройний конфлікт на Африканському Розі див. у підрозділі IV розділу 7 цього видання.

¹⁰ ‘The United Arab Emirates has become a force in the Middle East’, *The Economist*, 20 Aug. 2020.

¹¹ International Crisis Group, *The Middle East between Collective Security and Collective Breakdown*, Middle East Report no.212 (International Crisis Group: Brussels, 27 Apr. 2020).

іранську політику “максимального спротиву”¹². У 2019р. це призвело до ряду серйозних сутичок в Ормузькій протоці, спричиняючи ризик регіональної дестабілізації¹³. 3 січня 2020р. у результаті прицільного авіаційного удару США в Багдаді було вбито іранського генерал-майора К.Сулеймані (*Qasem Soleimani*). Унаслідок авіаудару загинули ще четверо іранських і п’ятеро іракських громадян¹⁴. У відповідь Іран обстріляв балістичними ракетами дві іракські військові бази, де розміщувались американські війська. Серйозних втрат серед іракців чи американців не було, тож американські посадовці вирішили, що удари були розраховані так, щоб уникнути ескалації¹⁵.

На фоні загострення напруженості Іран 8 січня збив український авіалайнер невдовзі після його вильоту з тегеранського аеропорту, внаслідок чого загинули всі 176 людей на борту. Президент Ірану Г.Рухані (*Hassan Rouhani*) пообіцяв ретельно розслідувати цю “непробачну помилку”, яка збіглася в часі з початком у кількох містах Ірану антиурядових протестів, пов’язаних з невдоволенням економічною і політичною ситуацією¹⁶. Суперництво між Іраном і США знову загострилось у березні 2020р., коли американські війська завдали авіаударів по союзному Ірану воєнізованому угрупованню *Kata’ib Hezbollah* в Іраку у відповідь на ракетний удар, від якого загинули два американські і один британський військовослужбовці¹⁷. Це військове зіткнення показало важливість Іраку як арени суперництва між Іраном і США (підрозділ II)¹⁸.

Пандемія *Covid-19* додала напруженості у відносинах між Іраном і США через відмову США скасувати з гуманітарних міркувань запроваджені санкції

¹² US Department of State, Office of the Spokesperson, ‘Advancing the US maximum pressure campaign on Iran’, Fact sheet, 22 Apr. 2019; Geranmayeh, E., ‘Reviving the revolutionaries: How Trump’s maximum pressure is shifting Iran’s domestic politics’, European Council on Foreign Relations Policy Brief, June 2020; Barzegar, K., ‘The hard chess puzzle: Trump’s “maximum pressure” versus Iran’s “maximum resistance”’, Al Jazeera, 15 June 2020. Про вихід США з СВПД див.: Ерастьо Т. “Виконання Спільного всеохопного плану дій”. – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ III розділу 7. Про оборонну стратегію та основні цілі зовнішньої політики Ірану див.: Ahmadian, H. and Mohseni, p., ‘Iran’s Syria strategy: The evolution of deterrence’, *International Affairs*, vol.95, no.2 (2019), pp.341-364; US Congressional Research Service (CRS), *Iran’s Foreign and Defense Policies*, CRS Report for Congress R44017 (US Congress, CRS: Washington, DC, 11 Jan. 2021).

¹³ Про події 2019р. див.: Сміт Д. “Гарячі точки”. – *Щорічник СІПРІ 2020*, підрозділ I розділу 1.

¹⁴ ‘How Iran can respond to the killing of Qassem Suleimani’, *The Economist*, 9 Jan. 2020; Borger, J. and Chulov, M., ‘US kills Iran general Qassem Suleimani in strike ordered by Trump’, *The Guardian*, 3 Jan. 2020.

¹⁵ ‘US and Iran back away from open conflict’, *Wall Street Journal*, 9 Jan. 2020; Ali, I. and Stewart, p., ‘More than 100 US troops diagnosed with brain injuries from Iran attack’, Reuters, 10 Feb. 2020.

¹⁶ Hafezi, P. and Dehghanpisheh, B., ‘Iran makes arrests in plane shootdown, police crack down on protests’, Reuters, 14 Jan. 2020. Про протести в Ірані див.: O’ Driscoll, D. et al., *Protest and State-Society Relations in the Middle East and North Africa*, SIPRI Policy Paper no.56 (SIPRI: Stockholm, Oct. 2020), pp.17-19.

¹⁷ ‘Iraqi religious authorities say US air strike hit civilian airport’, Reuters, 13 Mar. 2020; Schmitt, E. and Gibbons-Neff, T., ‘US carries out retaliatory strikes on Iranian-backed militia in Iraq’, *New York Times*, 12 Mar. 2020.

¹⁸ Mazzetti, M. and Schmitt, E., ‘Pentagon order to plan for escalation in Iraq meets warning from top commander’, *New York Times*, 27 Mar. 2020; Wintour, P., ‘Iraq’s prime minister says country on tightrope between US and Iran’, *The Guardian*, 22 Oct. 2020.

і блокування ними запиту Ірану на екстрені позики МВФ у \$5 млрд.¹⁹ Тим часом у Перській затоці ледь вдавалось уникати зіткнень між ВМС двох держав²⁰. Наприкінці червня 2020р. в Ірані видали ордер на арешт Президента США Д.Трампа і ще 35 американських посадовців за звинуваченнями у січневому вбивстві К.Сулеймані, а спеціальний доповідач ООН з позасудових, без належного судового розгляду або довільних страт назвав це вбивство порушенням міжнародного права²¹. Кілька нез'ясованих інцидентів у червні та липні завдали значної шкоди іранській ядерній і ракетній інфраструктурі, включно з потужним вибухом у Натанці на одному з головних ядерних об'єктів Ірану²². У диверсіях у Натанці, а також у вбивстві провідного іранського фізика-ядерника 27 листопада 2020р. Іран звинувачував Ізраїль або США²³. Ні Ізраїль, ні США офіційно не коментували ці напади.

В останній квартал року напруженість між Іраном і США була пов'язана переважно із санкціями у зв'язку з СВПД. Попри намагання Адміністрації США подовжити запроваджене ООН ембарго на поставки озброєнь Ірану, у жовтні воно втратило чинність²⁴. У грудні в Ірані ухвалили новий “ядерний” закон, який міг суттєво активізувати його ядерну програму у випадку відмови скасувати деякі санкції²⁵. Наприкінці року, коли від Адміністрації Байдена, що мала зайти до Білого дому, чекали взаємодії з Іраном і, можливо, повернення до СВПД, Адміністрація Трампа ще більше посилила свою стратегію максимального тиску, запровадивши нові санкції проти Ірану²⁶.

¹⁹ Fassihi, F., ‘Iran says US sanctions are taking lives. US officials disagree’, *New York Times*, 1 Apr. 2020; Talley, I. and Faucon, B., ‘US to block Iran’s request to IMF for \$5 billion loan to fight coronavirus’, *Wall Street Journal*, 7 Apr. 2020.

²⁰ Faucon, B. and Said, S., ‘Iranian navy temporarily seizes vessel, sparking Persian Gulf alert’, *Wall Street Journal*, 14 Apr. 2020; Neuman, S., ‘Iranian speedboats conduct “dangerous and provocative” maneuvers near US warship’, NPR, 16 Apr. 2020; Hafezi, P., ‘Guards chief: US warships will be destroyed if they threaten Iran in Gulf’, Reuters, 23 Apr. 2020.

²¹ ‘Iran issues warrant for Trump over killing of top general’, Reuters, 29 June 2020; Human Rights Council, ‘Extrajudicial, summary or arbitrary executions’, Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions, A/HRC/44/38, 29 June 2020, annex, pp.22-39. Про законність удару американського дрону див. також: Corn, G.S. and Jenks, C., ‘Soleimani and the tactical execution of strategic self-defense’, *Lawfare*, 24 Jan. 2020; Cronin, A.K., ‘The age of open assassination’, *Lawfare*, 19 Jan. 2020.

²² Sanger, D.E., Schmitt, E. and Bergman, R., ‘Long-planned and bigger than thought: Strike on Iran’s nuclear program’, *New York Times*, 10 July 2020; ‘What to make of a series of odd explosions in Iran’, *The Economist*, 9 July 2020.

²³ Hafezi, P., ‘Iran official says sabotage caused fire at Natanz nuclear site–TV’, Reuters, 23 Aug. 2020; Wintour, P. and Holmes, O., ‘Iran vows retaliation after top nuclear scientists shot dead near Tehran’, *The Guardian*, 27 Nov. 2020.

²⁴ Rashad, M., ‘Saudi, US officials call for extending UN arms embargo on Iran’, Reuters, 29 June 2020; ‘Iran nuclear deal: UN rejects US bid to “snapback” Iran sanctions’, BBC News, 26 Aug. 2020; Motamedi, M., ‘Arms embargo on Iran expires despite US opposition’, *Al Jazeera*, 18 Oct. 2020. Про ембарго ООН на поставки озброєнь Ірану див. у підрозділі II розділу 14 цього видання.

²⁵ Masterson, J. and Davenport, K., ‘Iran passes nuclear law’, Arms Control Now blog, Arms Control Association, 10 Dec. 2020. Про СВПД див. у підрозділі II розділу 11 цього видання.

²⁶ Schmitt, E. et al., ‘Trump sought options for attacking Iran to stop its growing nuclear program’, *New York Times*, 16 Nov. 2020; Psaedakis, D. and Pamuk, H., ‘US imposes sweeping sanctions on Iran, targets Khamenei-linked foundation’, Reuters, 18 Nov. 2020.

Протестні рухи

У регіоні Близького Сходу та Північної Африки є найбільшою у світі частка недемократичних держав, і з 2018р. в багатьох державах регіону відбуваються антиурядові протести²⁷. За кількістю, інтенсивністю і тривалістю протестів цієї нової хвилі, їх можна розділити на чотири категорії: масові протести (Алжир, Ірак, Ліван), спорадичні протести (Єгипет, Іран, Ізраїль, Йорданія, Марокко, Палестинські території, Туніс), слабкі протести (Кувейт, Оман, Катар, ОАЕ) і жорстоко придушені протести (Бахрейн, Саудівська Аравія)²⁸. Наприклад, антиурядові протести із застосуванням насильства в Лівані в серпні, після потужного вибуху у столиці країни Бейруті, внаслідок якого загинуло понад 200 осіб, призвели до відставки Уряду²⁹.

До головних причин протестів у регіоні належать високий рівень нерівності, жорстка економія, корупція, а також вимоги ширших політичних і демократичних прав. Імовірно широкі соціально-економічні наслідки пандемії *Covid-19* можуть дедалі більше загострити ці невдоволення³⁰. Реакція урядів полягала в поєднанні репресій з компромісами з метою утримання *status quo* та уникнення соціальних і політичних реформ. Зовнішні гравці в регіоні, намагаючись пом'якшити загрози для регіональної та міжнародної безпеки, також допомагали зберегти *status quo*³¹.

Вплив *Covid-19*

Пандемія *Covid-19*, схоже, мінімально вплинула на збройні конфлікти в регіоні, хоча, безумовно, додала ще один аспект до наявних складних гуманітарних викликів. У відповідь на березневий заклик Генерального секретаря ООН до загальносвітового припинення вогню у зв'язку з *Covid-19*, цей заклик підтримали на північному сході Сирії Сирійські демократичні сили (*Syrian Democratic Forces*) під проводом курдів, а також головні гравці в Лівії (підрозділ II). У Ємені коаліція на чолі з Саудівською Аравією, що воює з хуситами та їх союзниками, оголосила двотижнєве припинення вогню, яке 23 квітня було подовжено ще на місяць³². Однак бойові дії у Лівії та Ємені

²⁷ See e.g. 'Taking stock of regional democratic trends in Africa and the Middle East before and during the Covid-19 pandemic', International Institute for Democracy and Electoral Assistance, The Global State of Democracy in Focus, Special Brief, Jan. 2021.

²⁸ O'Driscoll et al. (посилання 16), pp.1-4. Про протести в Іраку див. підрозділ II, в Ізраїлі та на Палестинських територіях – підрозділ III, в Алжирі, Єгипті та Марокко – підрозділ IV цього розділу.

²⁹ Qiblawi, T. et al., 'Lebanon's government steps down in wake of Beirut blast', CNN, 11 Aug. 2020; O'Driscoll et al. (посилання 16), pp.13-15.

³⁰ Assouad, L., 'Inequality and its discontents in the Middle East', Carnegie Middle East Center, 12 Mar. 2020; Bourhrouh, A., 'Trust and coercion in times of emergency: Covid-19 and structures of authority in North Africa', SIPRI Commentary, 13 Aug. 2020; 'The Middle East is fighting a second wave of Covid-19', *The Economist*, 13 June 2020.

³¹ O'Driscoll et al. (посилання 16), pp.50-59.

³² 'SDF calls for humanitarian truce in Syria amid coronavirus crisis', Al-Monitor, 24 Mar. 2020; 'UN welcomes response by Libyan parties to calls for humanitarian pause', UN News, 21 Mar. 2020; 'Covid-19 in Yemen: Saudi coalition ceasefire declared in bid to contain coronavirus', UN News, 9 Apr. 2020. Про заклик ООН до загального припинення вогню див. також у підрозділі I розділу 2 цього видання.

тривали (підрозділи IV та V), зокрема, продовжувалися напади на заклади охорони здоров'я і медичний персонал³³.

Пандемія на певний час уповільнила динаміку окремих збройних конфліктів (наприклад, у Сирії в березні), але з часом насильство знову посилювалося, доводячи свою більшу залежність від довгострокових русійних сил конфліктів, аніж від *Covid-19*. Крім того, окремі збройні угруповання, схоже, скористалися спричиненим пандемією хаосом для перегруповання. Так, коли коаліція під проводом США в Іраку обмежила контртерористичні акції через *Covid-19*, Ісламська Держава (ІД) почала потроху відновлюватись і відбудовувати свої структури в сільських районах Іраку³⁴. З найвищими в арабському світі темпами поширення інфекції в Іраку, пандемія також спричинила зростання неспокою у цій країні в цілому (підрозділ II)³⁵. Палестинська адміністрація взаємодіяла з Ізраїлем у перші місяці пандемії з метою стримати поширення *Covid-19* (підрозділ III), а окремі держави та організації надавали допомогу іншим країнам; зокрема, ОАЕ надавали гуманітарну допомогу Ірану, попри напружені відносини між ними³⁶.

Екстремістські джихадистські угруповання

Загрози з боку джихадистів-салафітів у регіоні Близького Сходу та Північної Африки та у світі загалом мали фрагментарний і локалізований характер, але при цьому ІД та/або Аль-Каїда продовжували керувати або впливати на ряд розрізнених угруповань³⁷. Оцінити чисельність залишків джихадистів у регіоні складно, враховуючи їх прихований характер і збереження суттєвого компоненту “закордонних бойовиків” (осіб, які приєдналися до недержавного збройного угруповання під час збройних конфліктів за кордоном). ООН нараховувала понад 10 тис. бойовиків ІД, які все ще діяли в Іраку та Сирії³⁸. У Ємені Аль-Каїда на Аравійському півострові (*al-Qaeda in the*

³³ Див., зокрема: ‘Aid security and Covid-19’, *Insecurity Insight Bulletin* no.6, 22 May 2020.

³⁴ Tlozek, E. and Gosh, F.A., ‘Islamic State never needed a caliphate to keep menacing the world. Now it’s regrouping’, *ABC News*, 10 July 2020. Див. також: Basit, A., ‘Covid-19: A challenge or opportunity for terrorist groups?’, *Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism*, vol.15, no.3 (2020), pp.263-275; United Nations, Security Council, ‘Eleventh report of the secretary-general on the threat posed by ISIL (Da’esh) to international peace and security and the range of United Nations efforts in support of member states in countering the threat’, S/2020/774, 4 Aug. 2020.

³⁵ ‘Iraq is too broken to protect itself from Covid-19’, *The Economist*, 3 Oct. 2020.

³⁶ Farmanfarmanian, R., ‘Iran, sanctions, and the Covid-19 pandemic’, *European Leadership Network Commentary*, 23 July 2020.

³⁷ Про майбутнє воєнничого радикального ісламізму див.: Clarke, C.P., *After the Caliphate* (Polity Press: Cambridge, 2019). Про Ісламську Державу, її цілі, діяльність і відгалуження, а також про міжнародну військову кампанію боротьби з нею див.: Дейвіс І. “Цілі, завдання, методи Ісламської Держави та відповідь міжнародної спільноти”. – *Щорічник СППІ 2016*, підрозділ II розділу 2; Дейвіс І. “Ісламська Держава у 2016р.: падіння “халіфату” та зростання транснаціональної загрози?” – *Щорічник СППІ 2017*, підрозділ II розділу 3.

³⁸ United Nations, S/2020/774 (посилання 34). Про відновлення ІД в Іраку та Сирії див. також: Knights, M. and Almeida, A., ‘Remaining and expanding: The recovery of Islamic State operations in Iraq in 2019-2020’, *Combating Terrorism Center, CTC Sentinel*, vol.13, no.5 (May 2020); Pavlik, M. et al., ‘A sudden surfacing of strength: Evaluating the possibility of an IS resurgence in Iraq and Syria’, *ACLEDA*, 24 July 2020.

Arabian Peninsula, AQAP) залишалася загрозою, попри її послаблення внаслідок поділу на місцеві фракції³⁹.

Проблеми з водою та інші наслідки зміни клімату

Зв'язок між проблемами браку води, зміни клімату та безпеки в регіоні Близького Сходу та Північної Африки є “складним, різноманітним і різноспрямованим”⁴⁰. Більшості держав регіону властива середня або висока вразливість до екологічних загроз, таких як проблеми з водою чи дефіцит продовольства⁴¹. Зміна клімату та проблеми з водою в деяких випадках прямо та опосередковано впливали та впливають на минулі та сучасні конфлікти в регіоні. Так, усі суб'єкти сирійського конфлікту вважають системи водопостачання стратегічним активом, який треба контролювати або по якому слід завдавати військових ударів⁴².

³⁹ Johnsen, G.D., ‘Khaid Batarfi and the future of AQAP’, Lawfare, 22 Mar. 2020.

⁴⁰ Schaar, J., ‘A confluence of crises: On water, climate and security in the Middle East and North Africa’, SIPRI Insights on Peace and Security no.2019/4, July 2019.

⁴¹ Institute for Economics & Peace (IEP), *Ecological Threat Register2020: Understanding Ecological Threats, Resilience and Peace* (IEP: Sydney, Sep. 2020).

⁴² Daoudy, M., ‘Water weaponization in the Syrian conflict: Strategies of domination and cooperation’, *International Affairs*, vol.96, no.5 (2020), pp.1347-1366.

II. Збройні конфлікти та мирні процеси в Іраку, Сирії і Туреччині

ІЕН ДЕЙВІС, ШИВАН ФАЗІЛЬ

У цьому підрозділі розглядаються складні та взаємопов'язані збройні конфлікти в Іраку, Сирії та Туреччині. Протягом 2020р. Уряд Президента Б.Асада продовжував зміцнювати свою владу в Сирії, а безрезультатне припинення вогню у провінції Ідліб призвело до подальшого зменшення масштабу бойових дій. Ірак залишався нестабільною постконфліктною державою зі слабкими інститутами та поширенням протестів. Іран зберігав потужну присутність в Іраку та Сирії, а напруженість між Іраном і США поширилась і на Ірак. Туреччина активізувала військові операції на півночі Іраку; одночасно тривав давній збройний конфлікт на південному сході Туреччини. Припинення вогню за посередництва Росії і Туреччини в Ідлібі зміцнило їх позиції як ключових гравців у Сирії, тоді як вплив США в регіоні продовжував слабшати.

Збройний конфлікт в Іраку

Ірак після конфлікту все ще намагається впоратися з власними політичними та безпековими проблемами, хворою економікою, глибоко вкоріненою корупцією і втягненням у протистояння між Іраном і США¹. Попри військову поразку ІД у 2017р., залишки цього воєнничого угруповання досі загрожують безпеці країни. Останні оцінки вказують на суттєве зростання кількості нападів ІД – особливо в районах, населених сунітами, та в районі гірського хребта Хамрін, що тягнеться через провінції Діяла, Салах-ед-Дін і Кіркук, – географія дій і активність якої майже подвоїлися з першого кварталу 2019р. по перший квартал 2020р.²

Ірак зіткнувся з найтяжчою за п'ять років фінансовою кризою. Подвійного удару йому завдали падіння цін на нафту та скорочення економіки через *Covid-19*, що, за оцінкою Світового банку, може призвести до зuboжіння ще 5,5 млн. іракців³. Поширення *Covid-19* посилює глибинне невдоволення, що підживлює протести, особливо на біднішому півдні. У листопаді, після кількох місяців боротьби між Урядом і Парламентом, останній ухвалив закон про дефіцит, що дозволяє Уряду запозичити \$10 млрд. для оплати видатків і зарплати, по яких існує понад двомісячна заборгованість⁴.

¹ Ibish, H., 'The US and Iran inch toward confrontation in Iraq', Bloomberg, 7 Apr. 2020. Див. також підрозділ I цього розділу.

² Knights, M. and Almeida, A., 'Remaining and expanding: The recovery of Islamic State operations in Iraq in 2019-20', Combating Terrorism Center, *CTC Sentinel*, vol.13, no.5 (May 2020); O'Driscoll, D. and Fazil, S., 'The resurgence of the Islamic State in Iraq: Political and military responses', SIPRI Commentary, 9 June 2020.

³ World Bank, 'Covid-19 and low oil prices push millions of Iraqis into poverty', 11 Nov. 2020.

⁴ Saadon, M., 'Iraq increases deficit to pay salaries', Al-Monitor, 23 Nov. 2020.

Таблиця 6.2. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в Іраку у 2016-2020рр.

Тип подій	2016	2017	2018	2019	2020
Бойові дії	24 595	15 216	2 736	1 735	1 461
Вибухи/безконтактне насильство	25 645	13 921	2 499	1 257	817
Протести, заворушення і стратегічно важливі події	319	58	57	469	115
Насильство проти цивільних	5 755	2 823	311	240	315
Разом	56 314	32 018	5 603	3 701	2 708

Примітки: Перший рік, за який є дані по Іраку в базі даних *Armed Conflict Location & Event Data Project, ACLED* – 2016р.

Визначення типів подій див.: ACLED, ‘ACLED definitions of political violence and protest’, 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, ‘Data export tool’, accessed 15 Feb. 2021.

Як ілюстрація посилення викликів безпеці, зростає напруженість між Силами народної мобілізації (*Popular Mobilization Forces, PMF*) – підтримуваною іракським Урядом парасольковою організацією, до якої належать кілька переважно шіїтських воєнізованих формувань (частину з яких підтримує Іран) – і меншими збройними угрупованнями етнічних і релігійних меншин півночі країни. Намагаючись відокремити себе від про-іранських сил після багаторічного змагання за прихильність і ресурси, загони захисту святинь *PMF* (20 тис. активних бійців, пов’язаних зі святинями двох священних міст Кербели та Наджафа в Іраку) провели нараду зі стратегічного планування під патріотичним гаслом “Ірак передусім”⁵. Однією з цілей Уряду Іраку була інтеграція *PMF* до Сил безпеки Іраку (*Iraqi Security Forces, ISF*), але її реалізація відбувалася повільно.

У 2020р. активізувались авіаційні удари та наземні операції Туреччини на півночі Іраку проти Робітничої партії Курдистану (*Partiya Karkeren Kurdistan, PKK*). Обстріли та бомбардування призводили до цивільних жертв і лісових пожеж, спричинивши переміщення тисяч людей, знищуючи засоби їх існування та вразливу екосистему⁶. Крім того, в Іракському Курдистані сталося кілька сутичок між бойовиками *PKK* та Пешмерга (*Peshmerga* – курдські воєнізовані формування) Демократичної партії Курдистану (*Kurdistan Democratic Party, KDP*), що посилює побоювання відкритого конфлікту⁷. У квітні також відбулося збройне протистояння між *Peshmerga KDP* та Патріотичним союзом Курдистану (*Patriotic Union of Kurdistan*) на демаркаційній лінії, яка розділила цей курдський регіон під час громадянської війни, що тривала у 1990-х роках між двома курдськими

⁵ Malik, H., ‘Pro-Sistani “popular mobilization units” break with pro-Iran militias in Iraq’, *Al-Monitor*, 30 Apr. 2020.

⁶ ‘Violence and wildfires driving people from their lands in Iraqi Kurdistan’, *PAX*, 13 Nov. 2020; ‘Turkey air raids kill 5 civilians in north Iraq: Local officials’, *AFP*, 19 June 2020.

⁷ Wali, Z., ‘Kurd vs Kurd: Fears of full-scale war rise in northern Iraq’, *Al Jazeera*, 2 Dec. 2020.

правлячими партіями⁸. Тим не менш, Ірак з 2018р. вважається загалом пост-конфліктною країною. Найвні дані свідчать про подальше зменшення у 2020р. числа жертв унаслідок конфліктів і помітне зниження смертності через придушення антиурядових протестів (таблиця 6.2).

У жовтні Уряд Іраку почав закривати табори для внутрішньо переміщених осіб (ВПО, *internally displaced person, IDP*) по всій країні, попри занепокоєння, що це може залишити 100 тис. осіб без притулку під час пандемії *Covid-19* і взимку. Уряд розраховує на повернення ВПО до місць походження, багато з яких були зруйновані під час війни проти ІД і досі не відбудовані. Багато ВПО не бажають повертатися додому, побоюючись помсти з боку озброєних бойовиків⁹. Уряд Іраку та Регіональний уряд Курдистану (*Kurdistan Regional Government*) досягли угоди про нормалізацію, врядування та безпеку в Синджарі, стародавньому духовному центрі езидів на північному заході Іраку. Місія допомоги ООН в Іраку (*United Nations Assistance Mission for Iraq*) сподівалася, що ця угода допоможе прискорити процес відбудови й відкрити шлях для повернення переміщених езидів¹⁰. Тим не менш, гуманітарна ситуація залишалася складною: станом на грудень 2020р., понад 1,2 млн. осіб були внутрішньо переміщеними, а 4,1 млн. – потребували гуманітарної допомоги¹¹.

Ірак опинився в центрі протистояння між Іраном і США після цілеспрямованого удару американського безпілотною в Багдадському аеропорту в січні 2020р., внаслідок якого було вбито командувача сил “Кудс” (*Quds Force*) Іранського Корпусу стражів Ісламської революції (*Iran's Islamic Revolutionary Guard Corps*) К.Сулеймані (*Qasem Soleimani*), а також заступника командувача *PMF* Іраку Абу Магді аль-Мухандіса (*Abu Mahdi al-Muhandis*)¹². Іран відповів ракетними ударами по іракських базах у провінціях Анбар та Ербіль, на яких розміщувались американські війська, поранивши десятки військовослужбовців¹³. Американські авіаудари та резолюція Парламенту Іраку із закликом до Уряду вивести з країни іноземні війська ще більше ускладнили ірако-американські відносини¹⁴.

США також почали скорочувати військову присутність у країні, передавши Іраку кілька військових баз і зменшивши чисельність бойових підрозділів¹⁵. У листопаді США оголосили про зменшення військової присутності в Іраку з 3 000 до приблизно 2 500 військовослужбовців, що складає половину

⁸ Tastekin, F., ‘Turkey seeks to exploit claims to Iraqi Kurdish village’, *Al-Monitor*, 23 Apr. 2020.

⁹ ‘Iraq: Closing camps and repatriating the displaced will put their lives at risk’, *Euro-Med Monitor*, 11 Nov. 2020.

¹⁰ ‘UNAMI welcomes agreement on Sinjar: A first and important step in the right direction’, *Reliefweb*, 9 Oct. 2020.

¹¹ International Organization for Migration, *Displacement tracking matrix, Master List Report 119, Nov.-Dec. 2020*; US Agency for International Development, Bureau for Humanitarian Emergency, ‘Iraq-complex emergency: Situation at a glance’, 16 Dec. 2020.

¹² ‘Iran’s Qassem Soleimani killed in US air raid at Baghdad airport’, *Al Jazeera*, 3 Jan. 2020.

¹³ ‘Iran attack: US troops targeted with ballistic missiles’, *BBC News*, 8 Jan. 2020.

¹⁴ ‘Iraqi parliament calls for expulsion of foreign troops’, *Al Jazeera*, 5 Jan. 2020.

¹⁵ ‘Iraq military bases: US pulling out of three key sites’, *BBC News*, 16 Mar. 2020.

розгорнутих спочатку п'ятитисячних сил¹⁶. Ірак і США з червня по серпень провели стратегічний діалог, який відбувався в умовах загострення напруженості через ракетні удари проіранських загонів іракських воєнізованих формувань по Посольству США у Багдаді¹⁷. Під час діалогу – першого між двома країнами з 2008р. – зазначалося, що зростання спроможностей *ISF* та успіх у боротьбі проти ІД дозволять Світовій коаліції протидії ІД (*Global Coalition against Daesh*) під проводом США перейти до нового етапу – підготовки, оснащення та підтримки *ISF*¹⁸. Тим не менш, у боротьбі з відродженням ІД *ISF* залишалися залежними від підтримки ВПС США і Світової коаліції¹⁹.

Антиурядові протести

На початку 2020р. поширилися масштабні антиурядові протести, що розпочалися у жовтні 2019р. Іракці всіх соціальних верств приєдналися до руху з безпрецедентним релігійним, гендерним і класовим охопленням, не побоюючись реакції офіційних і неофіційних силових структур²⁰. Протести стали найсерйознішим викликом для Уряду, що існував завдяки хиткому компромісу між двома конкуруючими блоками (*Bina* та *Islah*) після суперечливих результатів виборів 2018р.²¹ Вимагаючи перегляду релігійних квот (*Muhasasa Ta'ifia* – етно-релігійна система політичних призначень), протестувальники намагалися домогтися переукладення суспільного договору, що формував та ускладнював відносини між суспільством і державою після повалення режиму С.Хусейна у 2003р.²²

Після відставки колишнього Прем'єр-міністра Аділь Абдула Магді (*Adil Abdul Mahdi*) у грудні 2019р. Ірак більше п'яти місяців залишався без діючого Уряду, оскільки наступні призначені прем'єр-міністри намагалися догодити протестувальникам і не могли сформувати Уряд. Новопризначений Прем'єр-міністр Мустафа Аль-Хадімі (*Mustafa al-Khadimi*) обійняв посаду 6 травня 2020р. і почав свою діяльність зі звільнення затриманих протестувальників, обіцянок справедливого суду та компенсації родичам загиблих під час протестів²³. Він пообіцяв невдовзі провести вибори та приборкати підтримувані Іраном збройні угруповання у країні, яких

¹⁶ Falk, T.O., 'What the US troop withdrawal means for Iraq', Al Jazeera, 22 Nov. 2020.

¹⁷ Ibrahim, A., 'US-Iraq talks promise US troop withdrawal, fall short of timeline', Al Jazeera, 12 June 2020.

¹⁸ 'Joint statement on the US-Iraq strategic dialogue', US Embassy in Georgia, 19 Aug. 2020. Світова коаліція проти ІДІЛ веде веб-сайт: <<https://theglobalcoalition.org/en/>>.

¹⁹ Newdick, T., 'The Iraqi air force's F-16 fleet is on the brink of collapse despite showy flybys', The Drive, 7 Jan. 2021; Williams, K.B., 'Is Iraq's military good enough for US troops to leave?', Defense One, 28 Oct. 2020.

²⁰ Ali, Z., 'Iraqis demand a country', *Middle East Report*, vol.292, no.3 (autumn/winter 2019).

²¹ 'Iraq: Adil Abdul Mahdi named prime minister', Al Jazeera, 3 Oct. 2018.

²² O'Driscoll, D. et al., *Protest and State-Society Relations in the Middle East and North Africa*, SIPRI Policy Paper no.56 (SIPRI: Stockholm, Oct. 2020).

²³ Ibrahim, A., 'Mustafa al-Kadhimi ends Iraq deadlock but new PM faces hurdles', Al Jazeera, 11 May 2020.

звинувачували у вбивствах протестувальників і нападах на іноземні війська²⁴. Хоча наступні загальні вибори були спочатку заплановані на 6 червня 2021р., імовірно, вони будуть перенесені через вимогу виборчої комісії надати більше часу для завершення необхідних приготувань²⁵.

Поки тривали демонстрації, активісти та аналітики ставали об'єктами цілеспрямованої кампанії терору та залякування, що засвідчило зростаючий розкол між окремими збройними угрупованнями та Урядом. Примітним було вбивство Хішама Аль-Хашімі (*Hisham al-Hashimi*), відомого аналітика з питань безпеки, біля власного будинку 6 липня²⁶. Місяцем пізніше в Басрі вбили ще двох відомих активістів, а три інші вижили після замахів на них²⁷.

Протести також відбувались в Іракському Курдистані у грудні 2020р., після періоду відносного затишшя в той час, як антиурядові протести охопили більшу частину Іраку наприкінці 2019р. - на початку 2020р. Протести спочатку були організовані вчителями та держслужбовцями з вимогами виплати заборгованих зарплат. Наступними днями протести поширилися на економічно депресивну периферію регіону та невеликі містечка і стали більш запеклими. Під час цієї другої хвилі протестувальники – найчастіше на чолі з молоддю, яка протестувала проти безробіття, поганих послуг і глибоко вкоріненої корупції, – атакували офіси курдських політичних партій²⁸. Протести вщухали після силової реакції і запровадження комендантської години – в м.Дахук курдська влада затримала багатьох вчителів та активістів²⁹. Тривалі спори з Урядом Іраку про розподіл надходжень призвели до багатомісячних затримок зарплат 1,2 млн. держслужбовців регіону. На початку квітня Уряд Іраку зупинив бюджетні трансферти. Розподіл надходжень викликає суперечки ще з 2014р.

В Іраку в цілому більшу частину 2020р., особливо в I половині, масовим протестам заважали постійна загроза насильства і пандемія *Covid-19*. Однак через рік після перших виступів, у жовтні 2020р., протести, спричинені невиконанням вимог, поновилися у Багдаді та інших південних провінціях³⁰. Крім того, сумні економічні перспективи Іраку можуть спровокувати у 2021р. нові соціальні та політичні заворушення. Скорочення надходжень від нафти змусило Уряд Іраку запровадити заходи жорсткої економії, зменшити

²⁴ 'US sanctions senior Iraqi official for role in Iran-linked rights abuses', *Wall Street Journal*, 8 Jan. 2021.

²⁵ 'Iraq prime minister calls early elections for June 2021', Al Jazeera, 31 July 2020; 'State media: Iraq to postpone general elections by four months', Voice of America, 19 Jan. 2021.

²⁶ 'Hisham al-Hashimi: Leading Iraqi security expert shot dead in Baghdad', BBC News, 7 July 2020.

²⁷ 'Iraq: Prominent female activist killed by unknown gunmen in Basra', Al Jazeera, 20 Aug. 2020.

²⁸ Loveluck, L. and Salim, M., 'Protests flare in Iraq's Kurdish north, adding new front in national crisis', *Washington Post*, 12 Dec. 2020.

²⁹ Wille, B., 'Kurdish authorities clamp down ahead of protests', Human Rights Watch, 19 May 2020; Abdulla, N., 'Rattled by protests, Iraqi Kurdish leaders punish journalists', Voice of America, 5 Sep. 2020.

³⁰ Ibrahim, A., 'Demands not met': Anti-government protests resume in Iraq', Al Jazeera, 25 Oct. 2020.

витрати та девальвувати валюту на 20%, що додало до списку проблем населення інфляцію і суттєве зростання вартості життя³¹.

Збройний конфлікт у Сирії

Громадянська війна в Сирії – це триваючий багатосторонній збройний конфлікт за участю регіональних і світових держав, який розпочався з Арабської весни у 2011р. З 2018р. відбувається очевидна дескалація війни, зумовлена зміцненням територіального контролю сирійським Урядом та територіальними втратами ІД у березні 2019р.³² У 2020р. відбувалося подальше відносно скорочення масштабу бойових дій завдяки березневому припиненню вогню у провінції Ідліб (див. нижче) та внаслідок впливу пандемії *Covid-19*³³.

На початку 2020р. Уряд Президента Б.Асада контролював близько 70% країни, а збройна опозиція зосереджувалась у двох районах: на північному заході у провінції Ідліб, та на північному сході, частково контрольованому курдами. Збройний конфлікт продовжував притягувати змішаний і непростий склад учасників, у т.ч. регіональних і світових гравців: Росію і Туреччину на північному заході; Росію, Туреччину і США на північному сході³⁴. На південному заході міцно зберігав присутність Іран, а Ізраїль продовжував кампанію авіаударів та інші військові операції проти іранських союзників, намагаючись забезпечити буфер між собою і підтримуваним Іраном сирійським Урядом³⁵. Зберігалася загроза й від залишків ІД³⁶. У першому кварталі 2020р. існував також ризик розширення сирійського конфлікту – внаслідок або ескалації конфлікту в Ідлібі, де підтримувані Туреччиною повстанські угруповання воювали з підтримуваними Росією урядовими силами, або ширшого протистояння Іран-США (підрозділ I).

³¹ Cornish, C., 'Iraq devalues currency by a fifth as oil-price collapse hits', *Financial Times*, 20 Dec. 2020.

³² Про сирійський конфлікт у 2016-2019рр. див.: Сміт Д. "Близький Схід та Північна Африка: 2016р. у перспективі". – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ I розділу 3; Дейвіс І. "Збройні конфлікти на Близькому Сході та в Північній Африці". – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ V розділу 2; Дейвіс І. "Збройні конфлікти та мирні процеси на Близькому Сході та в Північній Африці". – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ V розділу 2; Дейвіс І., О'Дрисколл Д. "Збройні конфлікти та мирні процеси в Іраку, Сирії та Туреччині". – *Щорічник СІПРІ 2020*, підрозділ II розділу 6. Про характер урбаністичної війни в Сирії див.: Hagerdal, N., 'Starvation as siege tactics: Urban warfare in Syria', *Studies in Conflict & Terrorism* (2020). Про витoki конфлікту див.: Lesch, D.W., *Syria* (Polity Press: Cambridge, 2019).

³³ 'Iran's shifting posture in Syria', Cipher Brief, 4 June 2020; 'Russia-Syria cooperation affected by Covid-19', Intelligence Online, no.852 (29 Apr. 2020); Mroue, B., 'Hezbollah shifts attention from Syria fight to battle virus', AP News, 1 Apr. 2020.

³⁴ Про використання російських сил і засобів у Сирії див.: de Haas, M. et al., 'Russia's military action in Syria driven by military reforms', *Journal of Slavic Military Studies*, vol.33, no.2 (2020), pp.292-299. Про політику Туреччини в Сирії див.: Aydintaşbaş, A., 'A new Gaza: Turkey's border policy in northern Syria', European Council on Foreign Relations Policy Brief, May 2020; Kardaş, Ş., 'Turkey's mission impossible in sustaining Idlib's unstable equilibrium', German Marshall Fund On Turkey, no.4, Apr. 2020.

³⁵ Siegal, T., 'IDF special forces carry out covert operation, destroy two Syrian outposts', *Jerusalem Post*, 14 Oct. 2020. Про роль Ірану в Сирії див.: Juneau, T., 'Iran's costly intervention in Syria: A pyrrhic victory', *Mediterranean Politics*, vol.25, no.1 (2020), pp.26-44.

³⁶ Див., зокрема: McKernan, B., 'Syria: Dozens killed in Isis bus attack', *The Guardian*, 31 Dec. 2020.

Зберігалось також занепокоєння у зв'язку з наявністю у сирійського Уряду хімічної зброї³⁷.

Північний захід: збройний конфлікт і ще одне припинення вогню в Ідлібі

Після повернення передмість Дамаска (Східна Гута) та капітуляції в результаті переговорів повстанців у Хомсі у 2018р., урядові сили (за підтримки Ірану та Росії) зосередилися на останній підконтрольній повстанцям провінції Ідлібі. Там перебували близько 3 млн. цивільних осіб (включно з 1 млн. ВПО з інших районів Сирії), а також близько 100 тис. озброєних повстанців і різного роду джихадистів³⁸. За оцінкою ООН, прихильників Аль-Каїди у провінції налічувалося близько 15,5-20 тис. бійців³⁹. Попри спроби в рамках РБ ООН припинити бойові дії в Ідлібі, у листопаді-грудні 2019р. російські та сирійські війська активізували авіаудари й почали наземний наступ, відвойовуючи територію у повстанських угруповань і спричиняючи нову хвилю біженців⁴⁰.

У січні-лютому 2020р. наступ сирійського Уряду за підтримки Росії продовжував приносити нові суттєві здобутки в Ідлібі; водночас число цивільних жертв продовжувало зростати внаслідок невибіркових ударів по лікарнях, школах та інших цивільних об'єктах⁴¹. У лютому зіткнення між сирійськими та турецькими військами, розгорнутими в деяких районах Ідліба для контролю досягнутого раніше припинення вогню, яке згодом зірвалося (таблиця 6.3), стали причиною нової ескалації конфлікту, який змусив тікати майже мільйон осіб. Це був період найбільш інтенсивного переміщення населення з початку громадянської війни в Сирії⁴². Після того, як в Ідлібі 27 лютого 2020р. загинули 33 турецькі військовослужбовці, Туреччина вдалася до масштабного контрнаступу на урядові сили Сирії, вперше вступивши в бій з ними⁴³. Туреччина також заявила, що більше не заважатиме сирійським

³⁷ 'OPCW Executive Council adopts decision addressing the possession and use of chemical weapons by the Syrian Arab Republic', Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons, 9 July 2020. Див. також підрозділ III розділу 12 цього видання.

³⁸ Дейвіс, *Щорічник СППІ 2019* (посилання 32); Atrache, S., 'A crisis on top of a crisis: Covid-19 looms over war-ravaged Idlib', Refugees International, 28 Apr. 2020.

³⁹ United Nations, Security Council, Letter dated 20 January 2020 from the Chair of the Security Council Committee pursuant to resolutions 1267 (1999), 1989 (2011) and 2253 (2015) concerning Islamic State in Iraq and the Levant (Da'esh), Al-Qaida and associated individuals, groups, undertakings and entities addressed to the President of the Security Council, S/2020/53, 20 Jan. 2020, p.7.

⁴⁰ Graham-Harrison, E. and Akoush, H., 'More than 235,000 people have fled Idlib region in Syria, says UN', *The Guardian*, 27 Dec. 2019.

⁴¹ United Nations, General Assembly, Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, A/HRC/44/61, 3 Sep. 2020; McKernan, B., 'Idlib province bombing kills 21 in a single day', *The Guardian*, 26 Feb. 2020.

⁴² AP News, '4 Turkish troops, 13 Syrian soldiers killed in north Syria', NBC News, 3 Feb. 2020; UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, 'Recent developments in northwest Syria', Situation report no.9, 26 Feb. 2020; 'Syria war: Alarm after 33 Turkish soldiers killed in attack in Idlib', BBC News, 28 Feb. 2020.

⁴³ Gumrukcu, T. and Al-Khalidi, S., 'Turkey, Russia face off in Syria as fighting escalates, plane shot down', Reuters, 3 Mar. 2020; Gall, C., 'Turkey declares major offensive against Syrian Government', *New York Times*, 1 Mar. 2020.

Таблиця 6.3. Припинення вогню та інші заходи деескалації у сирійській провінції Ідліб у 2017-2020рр.

Дата	Сторони	Деталі
Січень 2017р.	Іран, Росія і Туреччина	Сторони домовилися забезпечити припинення вогню між сирійським урядом і повстанцями
Травень 2017р.	Іран, Росія і Туреччина	Астанинською угодою 2017р. створено чотири зони деескалації, одна з них – в Ідлібі
Вересень 2017р.	Іран, Росія і Туреччина	Сторони домовилися про зону деескалації, припинення бойових дій і розгортання спостерігачів
Жовтень 2017р.	Туреччина	Туреччина організувала спостережні пости для контролю дотримання домовленості повстанцями
Вересень 2018р.	Росія і Туреччина	Сочинська угода 2018р. тимчасово зупинила наступ сирійського уряду за підтримки Росії
Березень 2020р.	Росія і Туреччина	За виконанням домовленості про припинення вогню мають стежити спільні російсько-турецькі патрулі

Джерело: International Crisis Group, *Silencing the Guns in Syria's Idlib*, Middle East Report no.213 (International Crisis Group: Brussels, 15 May 2020), pp.12-13.

біженцям прямувати до Європи, всупереч угоді з ЄС, досягнутій на піку міграційної кризи 2015-2016рр.⁴⁴

5 березня 2020р. президенти Росії і Туреччини домовилися про припинення вогню в Ідлібі на невизначений термін – останнє з кількох припинень вогню та ініціатив з деескалації, починаючи з 2017р. (таблиця 6.3) – а також про спільне патрулювання російськими та турецькими військами “коридору безпеки” шириною шість кілометрів з кожного боку шосе М4 Алеппо-Латакія⁴⁵. Ця домовленість не визначала майбутнього головних повстанських угруповань, що діють в Ідлібі, але припинення вогню зупинило більшу частину бойових дій⁴⁶.

Спорадичні бої між проурядовими силами та повстанськими угрупованнями поновилися у травні-червні, а ймовірні російські авіаудари по повстанських угрупованнях у жовтні 2020р. похитнули нестійке припинення вогню⁴⁷. США також продовжували періодично завдавати авіаційних ударів

⁴⁴ Evans, D. and Coskun, O., ‘Turkey says it will let refugees into Europe after its troops killed in Syria’, Reuters, 27 Feb. 2020. Про міграційну кризу 2015-2016рр. див.: Гріп Л. “Світова криза біженців і її вплив на Європу”. – *Щорічник СІПРІ 2016*, підрозділ III розділу 11; Гріп Л. “Реагування на рівнях ООН і регіонів на кризи, пов’язані з переміщенням”. – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ III розділу 7.

⁴⁵ Higgins, A., ‘Putin and Erdogan reach accord to halt fighting in Syria’, *New York Times*, 5 Mar. 2020.

⁴⁶ ‘Fifteen killed in clashes in Syria’s Idlib despite ceasefire-monitor’, Reuters, 6 Mar. 2020; United Nations, A/HRC/44/61 (посилання 41).

⁴⁷ United Nations, General Assembly, Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, A/HRC/45/31, 14 Aug. 2020; ‘Air raids in northwest Syria camp kill dozens of rebel fighters’, Al Jazeera, 26 Oct. 2020.

по повстанцях, пов'язаних з Аль-Каїдою⁴⁸. Наприкінці року припинення вогню зберігалось. Однак перемир'я було дуже хитким, оскільки Росія і Туреччина продовжували по-різному тлумачити свої зобов'язання, мали протилежні погляди на майбутнє Ідлиба, а також на те, що робити зі збройними угрупованнями, які там діяли.

Північний схід: збереження хиткої рівноваги

У 2019р. повільний та, як з'ясувалося, частковий вивід американських військ з північного сходу Сирії призвів до нового військового наступу Туреччини в жовтні. Цей наступ зупинила лише нова російсько-турецька угода від 22 жовтня 2019р., яка запровадила нові правила контролю території на північному сході Сирії⁴⁹. Турецькі сили зберігали за собою захоплені території, а російські та сирійські війська мали контролювати решту “зони безпеки” на сирійсько-турецькому кордоні. Таким чином, на початку 2020р. на північному сході Сирії поновилась обнадійлива, але хитка рівновага. Сирійські демократичні сили (*Syrian Democratic Forces, SDF*) на чолі з переважно курдським збройним угрупованням Загони народної самооборони (*Yekîneyên Parastina Gel, YPG*) здійснювали захист автономної адміністрації, що продовжувала керувати більшістю районів північного сходу, які не контролювала Туреччина чи її сирійські союзники. 24 березня 2020р. *SDF* оголосили, що припиняють усі військові наступальні дії з метою надання можливості вжити заходів у зв'язку з пандемією *Covid-19*, але жодні інші гравці на це не пішли⁵⁰. Однак хитка рівновага загалом зберігалася до кінця 2020р., перериваючись спорадичними спалахами збройного насильства між різними учасниками конфлікту⁵¹.

Гуманітарна криза, жертви та військові злочини

Попри звуження територіальної спрямованості сирійського збройного конфлікту, він залишається одним з найбільш руйнівних у світі, спричинивши близько 6,7 млн. ВПО, ще 5,6 млн. біженців (яких прийняли переважно Йорданія, Ліван і Туреччина) та 11 млн. осіб, які потребували гуманітарної допомоги⁵². У 2020р. 9,3 млн. осіб (46% населення) відчували брак продовольства (проти 6,6 млн. – у 2019р.), і ще 2,2 млн. загрожував гострий дефіцит їжі (2,6 млн. – у 2019р.)⁵³. Китай і Росія намагалися зупинити

⁴⁸ Schmitt, E., ‘US commandos use secretive missiles to kill Qaeda leaders in Syria’, *New York Times*, 24 Sep. 2020; Schmitt, E., ‘Al Qaeda feels losses in Syria and Afghanistan but stays resilient’, *New York Times*, 27 Oct. 2020.

⁴⁹ ‘Full text of Turkey, Russia agreement on northeast Syria’, Al Jazeera, 22 Oct. 2019.

⁵⁰ ‘SDF calls for humanitarian truce in Syria amid coronavirus crisis’, Al-Monitor, 24 Mar. 2020.

⁵¹ Див., зокрема: AFP, ‘Fuel truck bomb kills more than 40 in northern Syria’, *The Guardian*, 29 Apr. 2020; ‘Syria war: US deploys reinforcements to Syria after Russia clashes’, BBC News, 19 Sep. 2020.

⁵² Toume, V., ‘Help needed to meet “urgent humanitarian needs” in Syria, Grandi says’, UN High Commissioner for Refugees, News release, 20 Sep. 2020; World Food Programme, ‘Regional Syrian refugee crisis overview’, Nov. 2020.

⁵³ World Food Programme, ‘WFP Syria country brief’, Nov. 2020.

Таблиця 6.4. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в Сирії у 2017-2020рр.

Тип подій	2017	2018	2019	2020
Бойові дії	26 580	16 001	8 299	4 206
Вибухи/безконтактне насильство	25 245	11 806	5 764	2 751
Протести, заворушення і стратегічно важливі події	222	18	57	21
Насильство проти цивільних	2 358	2 259	1 181	997
Разом	54 405	30 084	15 301	7 975

Примітки: Перший рік, за який є дані по Сирії в базі даних *Armed Conflict Location & Event Data Project, ACLED* – 2017р. Визначення типів подій див.: ACLED, ‘ACLED definitions of political violence and protest’, 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, ‘Data export tool’, accessed 26 Jan. 2021.

транскордонну гуманітарну допомогу ООН Сирії з території Туреччини: вони стверджували, що до багатьох районів Сирії тепер можна доставити гуманітарну допомогу з решти території країни. Однак 11 липня 2020р., після кількатижневого обговорення, РБ ООН з четвертої спроби дозволила продовжити транскордонну допомогу на північному сході Сирії⁵⁴. Економічна криза в Сирії упродовж року поглибилася, знову вивіши на вулиці протестувальників на півдні країни, де у 2011р. розпочалося повстання проти Президента Асада⁵⁵.

Хоча достовірної статистики жертв немає, у квітні 2016р. посланник ООН у Сирії оцінював, що у війні загинуло понад 400 тис. сирійців⁵⁶. Пізніше *Armed Conflict Location & Event Data Project* оцінював число нових жертв у понад 100 тис. осіб, у т.ч. близько 8 000 – у 2020р. (вдвічі менше, ніж у 2019р., і на 85% менше, ніж у 2017р. (таблиця 6.4).

Про реальні чи ймовірні військові злочини повідомляли на кожному етапі громадянської війни в Сирії, і у 2020р. військові злочини продовжували скоювати майже всі учасники конфлікту, що контролювали територію у Сирії⁵⁷. Засудивши раніше російські невибіркові авіаудари по цивільних цілях у 2019р., Незалежна міжнародна комісія з розслідування у Сирійській Арабській Республіці (*Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic*), створена Радою ООН з прав людини (*UN Human Rights Council*) у 2011р., стверджувала, що сирійський Уряд і його союзники

⁵⁴ Nichols, M., ‘Russia fails again at UN ahead of last-ditch vote on Syria cross-border aid’, Reuters, 9 July 2020; United Nations, Security Council, ‘After several failed attempts, Security Council authorizes one-year extension of mechanism for cross-border aid delivery into Syria’, Press Release SC/14247, 11 July 2020.

⁵⁵ Bowen, J., ‘Syria war: Assad under pressure as economic crisis spirals’, BBC News, 15 June 2020; McKernan, B. and Akoush, H., ‘A second revolution? Syrians take to streets under Russia’s watchful eye’, *The Guardian*, 13 July 2020.

⁵⁶ ‘Syria death toll: UN envoy estimates 400,000 killed’, Al Jazeera, 23 Apr. 2016. Див. також: Humud, C. et al., ‘Counting casualties in Syria and Iraq: Process and challenges’, Congressional Research Service Insight, 12 Apr. 2016.

⁵⁷ United Nations, A/HRC/45/31 (посилання 47).

продовжували використовувати цю тактику у провінції Ідліб у 2020р.⁵⁸ Окреме розслідування ООН стосовно нападів на гуманітарні об'єкти в Сирії у 2019р. виявило, що більшість з них скоїв сирійський Уряд чи його союзники⁵⁹. У квітні 2020р. у Кобленці (Німеччина), розпочався перший у світі суд у справі тортур у Сирії, на якому двом колишнім офіцерам Служби безпеки Сирії висунуто звинувачення у злочинах проти людяності, вчинених у перші дні громадянської війни⁶⁰.

Сирійські мирні процеси

До головних мирних зусиль у Сирії належали давні переговори за посередництва ООН, регулярні дискусії в Астанінській групі (Іран, Росія і Туреччина), зустріч “Квартету” (Франція, Німеччина, Росія і Туреччина) в жовтні 2018р. та хитка мозаїка угод про деескалацію і припинення вогню на місцях⁶¹. У жовтні 2019р. 150 делегатів (по 50 від Уряду, опозиції і громадянського суспільства) вперше зустрілись у Женеві з метою започаткування розробки нової сирійської конституції, зробивши перший крок у політичному процесі, що має завершитися виборами під наглядом ООН⁶². Однак на трьох наступних раундах переговорів (25-29 листопада 2019р., 24-29 серпня 2020р. і 30 листопада - 4 грудня 2020р.) особливого просування не було; на 25-29 січня 2021р. запланований п'ятий раунд у Женеві⁶³.

Через заблокований процес у конституційній комісії, кінця громадянській війні в Сирії все ще не видно. Постконфліктне відновлення і примирення між

⁵⁸ United Nations, General Assembly, Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, A/HRC/43/57, 28 Jan. 2020 (published 2 Mar. 2020); United Nations, A/HRC/44/61 (посилання 41). Див. також: Human Rights Watch, *Targeting Life in Idlib: Syrian and Russian Strikes on Civilian Infrastructure* (Human Rights Watch: Oct. 2020).

⁵⁹ UN Secretary-General, ‘Summary by the secretary-general of the report of the United Nations Headquarters Board of Inquiry into certain incidents in northwest Syria since 17 September 2018 involving facilities on the United Nations deconfliction list and United Nations supported facilities’, 6 Apr. 2020; Hill, E., ‘UN inquiry into Syria bombings is silent on Russia’s role’, *New York Times*, 6 Apr. 2020.

⁶⁰ Hubbard, B., ‘Germany takes rare step in putting Syrian officers on trial in torture case’, *New York Times*, 23 Apr. 2020.

⁶¹ Про зв'язок між переговорами з гуманітарних питань і міжнародними мирними переговорами в Сирії див.: Dieckhoff, M., ‘Reconsidering the humanitarian space: Complex interdependence between humanitarian and peace negotiations in Syria’, *Contemporary Security Policy*, vol.41, no.41 (2020), pp.564-586. Про наслідки припинення вогню див.: Karakus, D.C. and Svensson, I., ‘Between the bombs: Exploring partial ceasefires in the Syrian civil war, 2011-2017’, *Terrorism and Political Violence*, vol.32, no.4 (2020), pp.681-700; Sosnowski, M., ‘Ceasefires as violent state-building: Local truce and reconciliation agreements in the Syrian civil war’, *Conflict, Security & Development*, vol.20, no.2 (2020), pp.273-292.

⁶² Bibbo, B., ‘Long-awaited Syria constitutional committee meets for the first time’, Al Jazeera, 30 Oct. 2019; UN Security Council Resolution 2254, 18 Dec. 2015.

⁶³ “‘Substantive’ talks on new constitution bring hope of forging path out of Syria’s near decade-long conflict”, UN News, 18 Sep. 2020; Haar, K. and Dasouki, A., ‘Syria’s Constitutional Committee: The devil in the detail’, Middle East Institute, 6 Jan. 2021; United Nations, Security Council, ‘Upcoming Constitutional Committee meetings offer hope for advancing Syria peace process, deputy special envoy tells Security Council’, 25 Nov. 2020; ‘Syrian opposition document submitted in Geneva calls for establishing a “pluralistic republic”’, Asharq Al-Awsat, 6 Dec. 2020.

Таблиця 6.5. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів у Туреччині у 2016-2020рр.

Тип подій	2016	2017	2018	2019	2020
Бойові дії	3 648	2 296	1 638	759	402
Вибухи/безконтактне насильство	1 365	527	254	174	118
Протести, заворушення і стратегічно важливі події	14	4	8	4	1
Насильство проти цивільних	166	97	28	14	20
Разом	5 193	2 924	1 928	951	541

Примітки: Перший рік, за який є дані по Туреччині в базі даних *Armed Conflict Location & Event Data Project, ACLED* – 2016р. Визначення типів подій див.: ACLED, ‘ACLED definitions of political violence and protest’, 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, ‘Data export tool’, accessed 29 Jan. 2021.

різними учасниками конфлікту схоже буде ще довшим процесом⁶⁴. Але оскільки зовнішні гравці, схоже, коригують свої позиції у Сирії з метою вивільнення сил для боротьби з внутрішніми економічними наслідками пандемії *Covid-19*, то тривале припинення вогню, що заморозить конфлікт, може виглядати прийнятним.

Збройний конфлікт між Туреччиною і курдами

Операції Туреччини в Сирії та Іраку пов’язані з багаторічним конфліктом на південному сході Туреччини між турецькими силами безпеки та *PKK*. Останнім часом Туреччина зосереджує зусилля на недопущенні політичної автономії сирійських курдів після їх успіхів у сирійському конфлікті. У 2020р. Туреччина посилила військові рейди на північ Іраку. На додачу до обстрілів і бомбардувань, вона також розгорнула нові бази та передові пости⁶⁵. У жовтні 2020р. Туреччина загрозувала новим вторгненням на північ Сирії, якщо курдські сили, пов’язані з *YPG*, не залишать прикордонний район. Ця погроза пролунала після російського авіаудару, внаслідок якого було вбито 12 повстанців підтримуваної Туреччиною організації *Failaq al Sham* в Ідлібі на північному заході Сирії⁶⁶. Незважаючи на створення зони безпеки на північному сході Сирії (див. вище), сирійські протурецькі бойовики активізували у грудні 2020р. напади на підтримувані США *SDF* поблизу м.Айн-Ісса⁶⁷.

Майже сорокарічний збройний конфлікт між турецькими силами безпеки та *PKK* на території Туреччини тривав і у 2020р. Два незалежних джерела, що відстежують цей конфлікт, давали різні оцінки жертв у 2020р. За

⁶⁴ Asseburg, M., ‘Reconstruction in Syria: Challenges and policy options for the EU and its member states’, German Institute for International and Security Affairs, Research paper no.11, July 2020.

⁶⁵ Coskun, O., ‘Turkey plans more military bases in north Iraq after offensive: Official’, Reuters, 18 June 2020.

⁶⁶ Najjar, F., ‘Russian strike on Syria’s Idlib fighters a “message” to Turkey’, Al Jazeera, 27 Oct. 2020.

⁶⁷ Kajjo, S., ‘Turkish-backed rebels intensify attacks on Syrian town’, Voice of America, 6 Dec. 2020.

даними Міжнародної кризової групи (*International Crisis Group*), у 2020р. було вбито 341 особу (35 цивільних, 265 повстанців *PKK* і 41 представника сил безпеки), проти 482 – у 2019р.; всього з липня 2015р. у конфлікті загинули 5 229 осіб. *ACLEDA* оцінює число жертв конфлікту у 2020р. у 541 особу, що вказує на постійне зменшення числа жертв з 2016р. (таблиця 6.5).

Врегулювання цього затяжного конфлікту пов'язане з поновленням турецького мирного процесу з курдами (т.зв. “процесу розв'язання”, перерваного в липні 2015р.), а також встановленням мирних відносин між Туреччиною та *YPG* у Сирії, яких Туреччина розглядає як відгалуження *PKK*. Однак жоден з цих варіантів у близькій перспективі не виглядає реалістичним, оскільки Туреччина налаштована продовжувати репресії проти прокурдської Народно-демократичної партії⁶⁸.

⁶⁸ McKernan, B., ‘Turkey: The rise and fall of the Kurdish party that threatened Erdogan’, *The Guardian*, 27 Dec. 2020.

III. Палестино-ізраїльський конфлікт і мирний процес

ІЕН ДЕЙВІС

Історія окупації Ізраїлем Західного берега ріки Йордан, сектору Гази та Голанських висот – територій, захоплених ним під час арабо-ізраїльської війни 1967р., – добре відома й широко обговорювалась¹. Розширення ізраїльських поселень на окупованих територіях ще більше посилює нестабільність, особливо на Західному березі, де Ізраїль у 2019р. погрожував анексувати частину території з мовчазної згоди США². Ключовими подіями 2020р. були новий американський “мирний план”, загроза анексії території Західного берега та серія угод про нормалізацію відносин між Ізраїлем і чотирма державами – Бахрейном, Марокко, ОАЕ та Суданом³. Економічна та гуманітарна ціна ізраїльської окупації для палестинського народу залишалася високою⁴.

Втрати в конфлікті у 2020р. були найнижчими за минуле десятиріччя. Ізраїльські війська вбили 30 (трьох у смузі Гази, 24 на Західному березі, і ще про трьох немає даних) і поранили 2 751 палестинців. (У 2019р. було вбито 137 палестинців, а у 2018р. ізраїльські війська вбили 299 і поранили понад 29 тис. осіб, переважно під час протестів на кордоні між Газою та Ізраїлем). У 2020р. від рук палестинців загинули троє ізраїльтян (проти 10 – у 2019р.) і щонайменше 58 зазнали поранень⁵.

Новий американський мирний план

Розмови про мир періодично тривають від самого початку конфлікту. З 2003р. основою палестино-ізраїльської мирної угоди було розв’язання конфлікту за формулою двох держав: незалежна держава Палестина поряд з державою Ізраїль. Останні прями переговори між двома сторонами зірвались у 2014р.⁶ У червні 2019р. громадськості стала частково відома нова американська ініціатива, яку просував зять Президента Д.Трампа, посланник США на Близькому Сході Дж.Кушнер (*Jared Kushner*). Економічна

¹ Див., зокрема: Shlaim, A., *The Iron Wall: Israel and the Arab World* (W. W. Norton: New York, 2014); Thrall, N., *The Only Language they Understand: Forcing Compromise in Israel and Palestine* (Metropolitan Books: New York, 2017); Anziska, S., *Preventing Palestine: A Political History from Camp David to Oslo* (Princeton University Press: Princeton, NJ, 2018); Abdallah, S.L., ‘Endless borders: Detaining Palestinians and managing their movements in the occupied territories’, *Mediterranean Politics*, vol.25, no.3 (2020), pp.372-393.

² AP News, ‘Netanyahu vows to annex West Bank settlements if re-elected’, Politico, 7 Apr. 2019; ‘America says Israeli settlements in the West Bank are legal’, *The Economist*, 21 Nov. 2019.

³ Ізраїль у 2020р. також встановив дипломатичні відносини з Бутаном; Ayub, R., ‘Israel and Bhutan establish diplomatic relations’, Reuters, 12 Dec. 2020.

⁴ United Nations, General Assembly, ‘Economic costs of the Israeli occupation for the Palestinian people: The Gaza Strip under closure and restrictions’, A/75/310, 13 Aug. 2020.

⁵ UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (UN OCHA), ‘Occupied Palestinian territory: Data on casualties’, accessed 11 Feb. 2021.

⁶ ‘Former US envoy explains why Mideast peace talks collapsed in 2014’, NPR, 8 June 2017.

частина ініціативи, що передбачала обіцянку інвестицій на суму \$50 млрд. у Палестину та сусідні країни після мирної угоди, зустріла змішану реакцію⁷.

28 січня 2020р. Президент Д.Трамп оприлюднив головний американський проект мирної угоди між Ізраїлем і палестинцями⁸. Радикально відійшовши від раніше узгоджених міжнародним консенсусом позицій і попередніх параметрів остаточного статусу, цей план скрізь викликав серйозні питання стосовно його життєздатності як довгострокового мирного плану. Зокрема, план фактично схвалював ізраїльську окупацію, гарантуючи йому контроль над об'єднаним Єрусалимом і дозволяючи зберегти поселення на Західному березі. Палестинські лідери негайно відкинули цей план, а міжнародна реакція була переважно стриманою⁹. 1 лютого 2020р. Ліга Арабських Держав (*Arab League*) одноставно відхилила план, а Високий представник ЄС з питань зовнішньої політики заявив, що він ламає “міжнародно узгоджені параметри”¹⁰. На Західному березі стався спалах насильства, коли Прем'єр-міністр Ізраїлю Б.Нетаньягу (*Benjamin Netanyahu*) заявив, що почне анексію територій (хоча цього й не трапилось після охолодження інтересу США до цієї ідеї, про що йтиметься нижче)¹¹.

3 квітня 2020р. американський план опинився в тіні через запровадження надзвичайних заходів для боротьби з поширенням *Covid-19*. У перші місяці пандемії Ізраїль і Палестинська адміністрація тісно співпрацювали у стриманні її поширення, але наприкінці серпня на окупованих палестинських територіях стався новий спалах і різко зросла захворюваність¹². Через пандемію також були відкладені суд над Прем'єр-міністром Нетаньягу, звинуваченим у корупції, та спроби формування коаліційного уряду¹³. Після 12 місяців політичного глухого кута та уникнення необхідності проведення четвертих загальних виборів, 20 квітня 2020р. в Ізраїлі був сформований

⁷ White House, *Peace to Prosperity. The Economic Plan: A New Vision for the Palestinian People* (White House: June 2019); ‘An underwhelming start to the “ultimate” Israel-Palestinian deal’, *The Economist*, 27 June 2019. Про події 2018-2019рр. див.: Дейвіс І. “Збройні конфлікти та мирні процеси на Близькому Сході та в Північній Африці”. – *Щорічник СІПІ 2019*, підрозділ V розділу 2; Дейвіс І. “Палестинсько-ізраїльський конфлікт і мирний процес”. – *Щорічник СІПІ 2020*, підрозділ III розділу 5.

⁸ White House, *Peace to Prosperity: A Vision to Improve the Lives of the Palestinian and Israeli People* (White House: Washington, DC, Jan. 2020).

⁹ Lovatt, H., ‘From negotiation to imposition: Trump’s Israel-Palestine parameters’, European Council on Foreign Relations Commentary, 11 Feb. 2020; Malley, R. and Miller, A.D., ‘The real goal of Trump’s Middle East plan’, Politico, 28 Jan. 2020; AP News, ‘Palestinian President Mahmoud Abbas threatens to cut security ties over US Mideast plan’, NBC News, 1 Feb. 2020; Quilliam, N. and Zhelyazkova, R., ‘How Donald Trump’s peace plan looks to the Gulf and Europe’, Chatham House, 19 Feb. 2020.

¹⁰ ‘Arab League rejects Trump’s Middle East plan: Communique’, Reuters, 1 Feb. 2020; ‘EU rejects Trump Middle East peace plan, annexation’, Reuters, 4 Feb. 2020.

¹¹ Halfbinger, D.M. and Kershner, I., ‘Trump plan’s first result: Israel will claim sovereignty over part of West Bank’, *New York Times*, 28 Jan. 2020; Kershner, I., ‘Violence surges in wake of Trump’s Mideast plan’, *New York Times*, 6 Feb. 2020.

¹² International Crisis Group, ‘Gaza’s new coronavirus fears’, Middle East Briefing no.78, 9 Sep. 2020; UN OCHA, ‘Occupied Palestinian territory’, Covid-19 Emergency Situation Report no.21, 3 Nov. 2020.

¹³ Kershner, I., ‘Citing threat to Israeli democracy, Netanyahu opponents take battle to Supreme Court’, *New York Times*, 22 Mar. 2020.

новий коаліційний Уряд з Нетаньягу на посаді Прем'єр-міністра на перші 18 місяців та його колишнім опонентом Б.Ганцем (*Benny Gantz*) на посаді заступника прем'єр-міністра. У середині трирічного терміну повноважень вони мали помінятися місцями¹⁴. Однак наприкінці грудня 2020р. об'єднаний Уряд Нетаньягу і Ганця розпався, і на березень 2021р. були заплановані нові вибори¹⁵.

Загроза анексії частини Західного берега

У червні 2020р., попри спротив палестинських лідерів, новий коаліційний Уряд Ізраїлю почав готувати анексію нових районів окупованого Західного берега згідно з американським “мирним планом”¹⁶. На засіданні РБ ООН 24 червня 2020р. Генеральний секретар ООН А.Гутерреш закликав ізраїльський Уряд відмовитися від планів анексії, яка, за його словами, “стане найсерйознішим порушенням міжнародного права, серйозно зашкодить перспективі розв'язання конфлікту шляхом утворення двох держав і підірве можливість відновлення переговорів”¹⁷. Ізраїль не квапився діяти без згоди США, і в серпні Адміністрація Трампа заявила, що процес анексії буде затримано на “деякий час”, оскільки фокус змістився на обговорення ширшої регіональної нормалізації (див. нижче)¹⁸. Тим не менш, у жовтні Ізраїль схвалив будівництво понад 1 300 нових будинків для переселенців на Західному березі – вперше після того, як він призупинив плани анексії у серпні. У листопаді він здійснював подальші кроки з примусового переселення¹⁹.

Ізраїльські угоди про нормалізацію

13 серпня 2020р. Президент Трамп анонсував “історичну” угоду між Ізраїлем та ОАЕ, в рамках якої дві країни, вже потайні союзники в боротьбі з Іраном, заснують дипломатичні відносини – це була третя арабська країна (після Єгипту у 1979р. та Йорданії у 1994р.), яка офіційно визнала Ізраїль²⁰. Цікаво,

¹⁴ Halbfinger, D.M. and Kershner, I., ‘Netanyahu’s power is extended as rival accepts Israel unity government’, *New York Times*, 20 Apr. 2020.

¹⁵ Wootliff, R., ‘Israel calls 4th election in 2 years as Netanyahu-Gantz coalition collapses’, *Times of Israel*, 23 Dec. 2020.

¹⁶ ‘Israel weighs the future of the West Bank’, *The Economist*, 25 June 2020; US Congressional Research Service (CRS), *Israel’s Possible Annexation of West Bank Areas: Frequently Asked Questions*, CRS Report for Congress R46433 (US Congress, CRS: Washington, DC, 14 July 2020); Halbfinger, D.M. and Rasgon, A., ‘Abbas says security cooperation will end, raising stakes for Israeli annexation’, *New York Times*, 19 May 2020.

¹⁷ ‘UN chief urges Israel to abandon annexation plans’, UN News, 24 June 2020.

¹⁸ Williams, D. and Cornwell, A., ‘US won’t approve Israeli annexations for “some time”’, *Kushner says*, Reuters, 17 Aug. 2020.

¹⁹ ‘Israel approves first new settler homes since suspending annexation’, Reuters, 14 Oct. 2020; ‘UN official: Israel’s largest demolition in the occupied West Bank for years’, *Middle East Monitor*, 5 Nov. 2020.

²⁰ Baker, P. et al., ‘Israel and United Arab Emirates strike major diplomatic agreement’, *New York Times*, 13 Aug. 2020; AP News, ‘Israel and UAE open phone link after historic deal’, *The Guardian*, 17 Aug. 2020.

що Ізраїль, своєю чергою, погодився призупинити плани анексії Західного берега. За кілька днів Судан оголосив, що невдовзі також підпише угоду з Ізраїлем, а 11 вересня 2020р. Президент Трамп заявив про домовленість між Ізраїлем і Бахрейном²¹. 15 вересня 2020р. в Білому домі у Вашингтоні Бахрейн та ОАЕ підписали двосторонні угоди про нормалізацію відносин з Ізраїлем – Авраамові угоди (*Abraham Accords*)²². Підписанти керувались міркуваннями внутрішньої політики, спільними уявленнями про загрози в регіоні та перспективами тісніших торгових зв'язків і доступу до ізраїльських та американських технологій²³. У зв'язку з цим США у листопаді 2020р. схвалили продаж ОАЕ озброєнь на суму близько на \$23 млрд., включно з бойовими літаками F-35²⁴.

23 жовтня 2020р. Президент Трамп анонсував угоду про нормалізацію відносин між Ізраїлем і перехідним Урядом Судану – невдовзі після згоди вилучити Судан з американського списку держав-спонсорів тероризму. Це було зроблено в обмін на виплату Суданом \$335 млн. сім'ям жертв організованих Аль-Каїдою вибухів у Дар-ес-Саламі та Найробі у 1998р. Судан очікував, що вилучення з американського терористичного списку спростить украй потрібне списання міжнародного боргу та доступ до позик для подолання глибокої економічної кризи, в якій перебувала країна²⁵. Однак на початку грудня нова угода опинилася на межі зриву, оскільки Судан зажадав від США імунітету від наступних позовів у зв'язку з тероризмом²⁶.

Нарешті, у грудні Ізраїль погодив ще один договір про нормалізацію відносин з Марокко, після того, як США стали першою державою, що визнала марокканський суверенітет над спірною територією Сахарської Арабської Демократичної Республіки (Західної Сахари)²⁷.

Чотири угоди про нормалізацію відносин ще більше розкололи пан-арабську солідарність у питанні Палестини, яка ґрунтувалася на тому, що нормалізація відносин з Ізраїлем має відбутися після, а не до палестино-ізраїльської мирної угоди.

²¹ Borger, J., 'Bahrain to normalise ties with Israel, Donald Trump announces', *The Guardian*, 11 Sep. 2020.

²² White House, 'Abraham Accords peace agreement: Treaty of peace, diplomatic relations and full normalization between the United Arab Emirates and the State of Israel', 15 Sep. 2020; White House, 'Abraham Accords: Declaration of peace, cooperation, and constructive diplomatic and friendly relations, announced by the State of Israel and the Kingdom of Bahrain', 15 Sep. 2020; 'Trump hails "dawn of new Middle East" with UAE-Bahrain-Israel deals', BBC News, 15 Sep. 2020.

²³ Bianco, C. and Lovatt, H., 'Israel-UAE peace deal: Flipping the regional order of the Middle East', *European Council on Foreign Relations Commentary*, 14 Aug. 2020.

²⁴ Reuters, 'US approves \$23bn advanced arms sale to UAE: Pompeo', *Al Jazeera*, 10 Nov. 2020.

²⁵ Burke, J. and Holmes, O., 'Sudan and Israel agree US-brokered deal on normalising relations', *The Guardian*, 23 Oct. 2020. Про збройний конфлікт та інші події в Судані див. у підрозділі IV розділу 7 цього видання.

²⁶ 'Israel-Sudan normalization at risk over US terror lawsuits law-report', *Times of Israel*, 1 Dec. 2020.

²⁷ 'Israel, Morocco agree to normalize relations "with minimal delay"', *Deutsche Welle*, 10 Dec. 2020. Про конфлікт у Західній Сахарі див. у підрозділі IV цього розділу.

Продовження зіткнень у Газі

ХАМАС фактично керує Сектором Гази з 2007р., коли конфлікт між ФАТХ і ХАМАС призвів до розколу в Палестинській адміністрації (ФАТХ, очолювана Президентом Палестини М.Аббасом, зберегла контроль над Західним берегом). Останніми роками часті взаємні удари ХАМАС та/або Руху ісламський джихад у Палестині (пуски ракет по Ізраїлю), та Ізраїлю (авіаудари по Газі) іноді переривались зазвичай дуже короткими домовленостями про припинення вогню²⁸. У лютому 2020р. два дні зіткнень між Ізраїлем та Рухом ісламський джихад у Палестині закінчилися ще одним припиненням вогню²⁹. Зіткнення знову посилюються у серпні 2020р., аж поки Ізраїль і ХАМАС наприкінці місяця не досягли за посередництва Катару угоди про деескалацію³⁰.

У вересні 2020р., під час переговорів про примирення в Туреччині, ФАТХ і ХАМАС оголосили про домовленість провести вибори до Палестинської адміністрації – через 15 років після проведення останніх виборів на окупованих територіях. Після того мали б відбутися президентські вибори до Палестинської адміністрації і вибори Центрального комітету Організації визволення Палестини (*Palestine Liberation Organization*)³¹. Вибори стали спробою палестинського керівництва уникнути маргіналізації на фоні мирного плану США та двосторонніх угод про нормалізацію, підписаних Ізраїлем з Бахрейном та ОАЕ.

У листопаді відносини між ФАТХ і ХАМАС знову загострилися після відновлення Палестинською адміністрацією зв'язків і координації дій у сфері безпеки з Ізраїлем (перервані 19 травня 2020р. через ізраїльський план анексії Західного берега)³². У листопаді й грудні сталися нові обстріли на кордоні між ХАМАС та Ізраїлем³³.

²⁸ Al-Mughrabi, N. and Williams, D., 'Islamic Jihad offers Israel truce as Gaza toll hits 26', Reuters, 13 Nov. 2019.

²⁹ Holmes, O., 'Israeli strikes in Syria and Gaza kill two Islamic Jihad fighters', *The Guardian*, 24 Feb. 2020.

³⁰ 'After rocket fire, Israeli airstrikes target Hamas special forces base in Gaza', *Times of Israel*, 19 Aug. 2020; 'Hamas says deal reached to end escalation of violence with Israel', Al Jazeera, 31 Aug. 2020.

³¹ 'Fatah, Hamas say deal reached on Palestinian elections', Al Jazeera, 24 Sep. 2020.

³² Melhem, A., 'PA restoring ties with Israel undermining reconciliation, Hamas says', Al-Monitor, 19 Nov. 2020.

³³ AFP, 'Israel strikes Hamas targets in Gaza', *The Guardian*, 22 Nov. 2020; AFP, 'Israeli jets strike Gaza after rockets fired across the border', *The Guardian*, 26 Dec. 2020.

Висновки

Події 2020р. – новий американський мирний план, загроза анексії територій Західного берега і серія угод про нормалізацію відносин між Ізраїлем і Бахрейном, Марокко, Суданом та ОАЕ – засвідчили суттєві зміни в регіональному арабо-ізраїльському конфлікті. Але попри подальшу маргіналізацію палестинців, головні реалії локального палестино-ізраїльського конфлікту фактично не змінилися. Перспектив розв'язання принципової палестино-ізраїльської територіальної суперечки в її різних формах, включно з ізраїльською окупацією, або завершення політичного поділу між палестинцями практично не було видно.

IV. Збройні конфлікти та мирні процеси в Північній Африці

ІЕН ДЕЙВІС

Майже через 10 років після Арабської весни Північна Африка (Алжир, Єгипет, Лівія, Марокко і Туніс) переживає комбінацію криз, що загрожує також стабільності *сусідніх держав Субекваторіальної Африки* (розділ 7) і Східного Середземномор'я (розділ 5)¹. Єдина демократія Арабської весни – в Тунісі – також перебуває під загрозою, затиснута між громадянською війною у Лівії та Алжиром, що перебуває у стані трансформації і де у 2020р. тривали масові протести з вимогою широких конституційних та економічних реформ². У цьому підрозділі стисло розглядається неінтернаціоналізований збройний конфлікт у Єгипті та зростання напруженості в Арабській Демократичній Республіці Сахара (Західній Сахарі), але головна увага приділена громадянській війні в Лівії.

Збройний конфлікт у Єгипті

У 2020р. єгипетський Уряд залишався втягнутим до неінтернаціоналізованого збройного конфлікту проти недержавного збройного угруповання Вілаят Сінай (*Wilayat Sinai*), відомого також як Ісламська Держава–Провінція Сінай (*Islamic State–Sinai Province*) на Сінайському півострові. Повстання на Сінаї (з 2011р. по цей час) активізувалось у 2014р., коли ісламські бойовики на Сінаї об'єдналися з ІД і здійснили масштабні напади на цивільні об'єкти³. Надзвичайний стан триває на півночі Сінаю з жовтня 2014р., а у країні в цілому – з квітня 2017р.⁴ Правозахисні групи звинувачують Уряд у використанні контртерористичних заходів, аби змусити дисидентів замовкнути⁵. Економічний спад через пандемію *Covid-19* призвів

¹ Загальноприйнятого визначення Північної Африки не існує. Деякі визначення відносять до Північної Африки Судан. Конфлікт у Судані розглядається у підрозділі IV розділу 7 цього видання.

² Про протести в Алжирі див.: O' Driscoll, D. et al., *Protest and State-Society Relations in the Middle East and North Africa*, SIPRI Policy Paper no.56 (SIPRI: Stockholm, Oct. 2020), pp.5-7; 'Algerians back constitutional reforms amid low voter turnout', Al Jazeera, 2 Nov. 2020.

³ Про історичні події і соціально-політичні причини, що призвели до появи та військового зміцнення Вілаяту Сінай, див.: Ashour, O., 'Sinai's insurgency: Implications of enhanced guerrilla warfare', *Studies in Conflict & Terrorism*, vol.42, no.6 (2019), pp.541-558.

⁴ Al-Youm, A., 'President Sisi extends Egypt's state of emergency by 3 months', *Egypt Independent*, 26 Oct. 2020. Про події в Єгипті у 2018-2019рр. див.: Дейвіс І. "Збройні конфлікти та мирні процеси на Близькому Сході та в Північній Африці". – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ розділу 2; Дейвіс І. "Збройні конфлікти та мирні процеси у Північній Африці". – *Щорічник СІПРІ 2020*, підрозділ IV розділу 6.

⁵ El-Sadany, M., 'Egypt's crackdown on EIPR: Instrumentalizing counterterrorism to silence dissent', *Lawfare*, 15 Dec. 2020; Wintour, P., "'Not just Giulio Regeni': Hundreds have died in Egyptian custody, says report', *The Guardian*, 11 Dec. 2020.

у вересні 2020р. до спорадичних протестів в окремих районах Єгипту, які були жорстко придушені⁶.

Збройний конфлікт низького рівня у 2020р. тривав без жодних ознак припинення чи остаточного розв'язання⁷. Єгипетські військові час від часу інформували про свої операції, заявивши в липні 2020р., зокрема про знищення 18 вірогідних ісламських бойовиків на півночі Сінаю⁸. У цілому ж загальне число жертв конфлікту в Єгипті у 2020р. (626 загиблих), за оцінками, зменшилося до найнижчого рівня з 2012р.⁹

Збройний конфлікт у Лівії

Збройний конфлікт у Лівії триває з часів збройного повстання за військового втручання Заходу, під час якого у 2011р. було скинуто М.Каддафі (*Muammar Gaddafi*). Згідно з Лівійською політичною угодою (*Libyan Political Agreement, LPA*), укладеною за посередництва ООН у 2015р., у Тріполі у 2016р. був створений спільний Уряд – Уряд національної згоди (*Government of National Accord, GNA*) – на чолі з Прем'єр-міністром Ф.Сараджем (*Fayez al-Sarraj*). *GNA* спирається на підтримку хиткого альянсу воєнізованих угруповань у столиці і контролює залишки лівійської держави та її інститути у Тріполі. Проти *GNA* виступає конкуруючий з ним інститут держави – розташована в Тобруку на сході країни Палата представників (*House of Representatives*), яка не ратифікувала *LPA*. Палату представників підтримує Х.Хафтар (*Khalifa Haftar*), командувач самопроголошеної Лівійської національної армії (*Libyan National Army, LNA*), яка є сумішню військових частин і племінних або регіональних збройних угруповань¹⁰. Присутність, особливо на півдні Лівії, зберігає також ІД. Збройний конфлікт призвів до масового переміщення цивільних осіб через кордон з Тунісом і в межах Лівії. Він також створив сприятливі умови для торгівлі людьми та потоку мігрантів до, через і з території Лівії¹¹. Цей конфлікт має потужний економічний аспект змагання внутрішніх і зовнішніх гравців за контроль над ключовими економічними важелями, такими як центральний банк і надходження від нафти¹².

⁶ Magdi, A., 'Protests still scare Egypt's Government', Human Rights Watch, 13 Oct. 2020; Amnesty International, 'Egypt: Rare protests met with unlawful force and mass arrests', 2 Oct. 2020.

⁷ 'Egypt in major standoff with IS after militants occupy Sinai villages', The New Arab, 28 July 2020; al-Anani, K., 'Egypt's counterterrorism strategy in Sinai: Challenges and failures', Arab Center, Washington, DC, 28 Aug. 2020; 'Shifting militant tactics curb development in Egypt's North Sinai', Reuters, 9 Nov. 2020.

⁸ 'Egyptian army says it killed 18 Islamist militants in North Sinai', France 24, 22 July 2020.

⁹ Armed Conflict Location & Event Data Project, 'Data export tool', accessed 29 Jan. 2021.

¹⁰ Про лівійський конфлікт у 2016-2019рр. див.: Сміт Д. "Близький Схід та Північна Африка: 2016р. у перспективі". – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ I розділу 3; Дейвіс І. "Збройні конфлікти на Близькому Сході та в Північній Африці". – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ V розділу 2; Дейвіс І. *Щорічник СІПРІ 2019* (посилання 4) ; Дейвіс І. *Щорічник СІПРІ 2020* (посилання 4).

¹¹ Див., зокрема: United Nations, Security Council, 'Implementation of Resolution 2491 (2019)', Report of the Secretary-General, S/2020/876, 2 Sep. 2020.

¹² Carpenter, S., 'Waging economic war, Libyan strongman wants access to Central Bank cash', *Forbes*, 31 Jan. 2020.

Посилення ролі Єгипту, Росії і Туреччини у громадянській війні у 2020р. ускладнило мирні зусилля та посилило ризик прямої військової конфронтації між турецькими та єгипетськими/російськими військами, що підтримують протилежні сторони у збройному конфлікті. Нові підстави для оптимізму дало підтримане міжнародною спільнотою припинення вогню в Лівії у жовтні 2020р.

Інтернаціоналізація збройного конфлікту та Берлінський процес

Хоча збройний конфлікт у Лівії починався як громадянська війна, він швидко перетворився на регіональну проксі-війну. Останніми роками поглибилась інтернаціоналізація конфлікту, в якому Єгипет, Росія, Саудівська Аравія, ОАЕ і Франція підтримують *LNA*, а Катар і Туреччина (та, певною мірою, Італія і ЄС) – *GNA*, а також діє безліч іноземних збройних угруповань і найманців з обох сторін¹³. Російські найманці приєдналися до сил Хафтара наприкінці 2019р., а Туреччина пообіцяла надати *GNA* у разі потреби сухопутні війська¹⁴. Конфлікт також підживлюють постійні порушення ембарго ООН на поставки озброєнь¹⁵.

На початку січня 2020р. Туреччина оголосила, що відрядить до Лівії військових радників і близько 2 000 союзних сирійських бойовиків для стримування наступу *LNA* на Тріполі та на м.Сирт у центральній частині узбережжя¹⁶. В умовах посилення міжнародного тиску з метою припинення вогню *GNA* та *LNA* за посередництва Росії і Туреччини 12 січня погодилися на припинення вогню, але його майже негайно почали спорадично порушувати¹⁷. Переговори між Сараджем і Хафтаром у Москві 13 січня 2020р. не наблизили до постійного припинення вогню¹⁸.

Німеччині з вересня 2019р. було доручено (в рамках Берлінського процесу) формувати консенсус між зовнішніми учасниками конфлікту стосовно мирного плану з трьох пунктів, розробленого Спеціальним представником ООН

¹³ McKernan, B., 'Gaddafi's prophecy comes true as foreign powers battle for Libya's oil', *The Guardian*, 2 Aug. 2020; Rondeaux, C., 'Libya's expanding proxy war may be the ultimate test of NATO's resilience', *World Politics Review*, 17 July 2020; Kausch, K., 'Libya: How Europe failed to end the war', *Middle East Eye*, 26 May 2020.

¹⁴ 'Foreign powers are piling into Libya', *The Economist*, 12 Dec. 2019; Wintour, P., 'Turkey renews military pledge to Libya as threat of Mediterranean war grows', *The Guardian*, 15 Dec. 2019.

¹⁵ Див., зокрема: UN Support Mission in Libya (UNSMIL), 'UNSMIL statement on continued violations of arms embargo in Libya', 25 Jan. 2020; United Nations, Security Council, 'Implementation of Resolution 2473 (2019)', Report of the Secretary-General, S/2020/393, 15 May 2020; Walsh, D., 'Waves of Russian and Emirati flights fuel Libyan war, UN finds', *New York Times*, 3 Sep. 2020; Michaelson, R., 'Turkey and UAE openly flouting UN arms embargo to fuel war in Libya', *The Guardian*, 7 Oct. 2020; див. також підрозділ II розділу 14 цього видання.

¹⁶ McKernan, B. and Akoush, H., 'Exclusive: 2,000 Syrian troops deployed to Libya to support regime', *The Guardian*, 15 Jan. 2020; Reuters, 'Libyan general Khalifa Haftar's forces seize key city of Sirte', *The Guardian*, 6 Jan. 2020; International Crisis Group, *Turkey Wades into Libya's Troubled Waters*, Europe Report no.257 (International Crisis Group: Brussels, 30 Apr. 2020).

¹⁷ 'Libya ceasefire: Both sides accuse each other of breaking truce', *Deutsche Welle*, 12 Jan. 2020; 'UN envoy to Libya briefs Security Council on violations of ceasefire', *Libya Observer*, 30 Jan. 2020.

¹⁸ 'No breakthrough in Moscow talks for Libya ceasefire deal', *Al Jazeera*, 14 Jan. 2020.

Г.Саламе (*Ghassan Salame*): припинення вогню, міжнародна зустріч з питань виконання ембарго на поставки озброєнь і внутрішній лівійський політичний процес примирення під егідою ООН¹⁹. Берлінська конференція з питань Лівії 19 січня 2020р. під спільним головуванням ООН і Німеччини схвалила документ з 55 пунктів, у якому сторони зобов'язалися утримуватися від втручання у збройний конфлікт і підтримувати діяльність Спеціального представника ООН²⁰. Конкретно, *GNA* та *LNA* домовилися призначити по п'ять представників для діалогу про припинення вогню під егідою ООН (т.зв. Спільна військова комісія 5+5); Міжнародному контрольному комітету (*International Follow-Up Committee*) у складі високопосадовців було доручено контролювати дотримання припинення вогню; створювалися чотири тематичні робочі групи з питань безпеки, політики, економіки та міжнародного гуманітарного права і прав людини²¹. Однак жодна із третіх держав не припинила військову підтримку, а в позиціях держав-учасниць, особливо Франції і Туреччини, залишилися суттєві розбіжності²².

Резолюція РБ ООН 2510, ухвалена 12 лютого 2020р., підтримала результати роботи Берлінської конференції²³. Крім того, 17 лютого 2020р. міністри закордонних справ ЄС домовилися відновити військово-морську місію у Середземному морі з моніторингу дотримання ембарго ООН на поставки озброєнь: 31 березня 2020р. започаткована Операція *Irini*, наступниця Операції *Sophia*²⁴. Заступниця керівника Місії ООН з підтримки в Лівії (*UNSMIL*) С.Вільямс (*Stephanie Williams*) почала виконувати обов'язки Спеціального представника ООН після відставки Г.Саламе (*Ghassan Salamé*) на початку березня 2020р. через стан здоров'я²⁵.

Поновлення бойових дій

У березні 2020р. занепокоєння поширенням *Covid-19* дало новий імпульс міжнародним спробам зупинити насильство. Незадовго до заклику ООН до загального припинення вогню *GNA* та *LNA* привітали міжнародні заклики

¹⁹ UNSMIL, 'Remarks of SRSRG Ghassan Salame to the United Nations Security Council on the situation in Libya 29 July 2019', 29 July 2019.

²⁰ German Federal Foreign Office, 'Key to a resolution of the conflict: Libya Conference in Berlin', 20 Jan. 2020. У конференції взяли участь 11 країн: постійні члени РБ ООН (Велика Британія, Китай, Росія, США і Франція), регіональні гравці (Єгипет, Італія, ОАЕ та Туреччина) та регіональні посередники (Алжир і ДПК), а також представники Африканського Союзу, Ліги Арабських Держав і ЄС.

²¹ Повний текст див.: Zaptia, S., 'The Berlin Conference on Libya: Conference conclusions', *Libya Herald*, 19 Jan. 2020. Див. також: German Federal Foreign Office (посилання 20).

²² 'Faltering international steps in Berlin towards peace in Libya', *Libya Herald*, 19 Jan. 2020; 'Views from the capitals: The Libya conference in Berlin', European Council on Foreign Relations, 23 Jan. 2020; 'Libya civil war: Macron accuses Erdogan of meddling in conflict', BBC News, 29 Jan. 2020.

²³ UN Security Council Resolution 2510, 12 Feb. 2020.

²⁴ Rankin, J., 'EU agrees to deploy warships to enforce Libyan arms embargo', *The Guardian*, 17 Feb. 2020; Council of the European Union, 'EU launches Operation Irini to enforce Libya arms embargo', Press release, 31 Mar. 2020.

²⁵ Wintour, P., 'Libya peace efforts thrown further into chaos as UN envoy quits', *The Guardian*, 2 Mar. 2020.

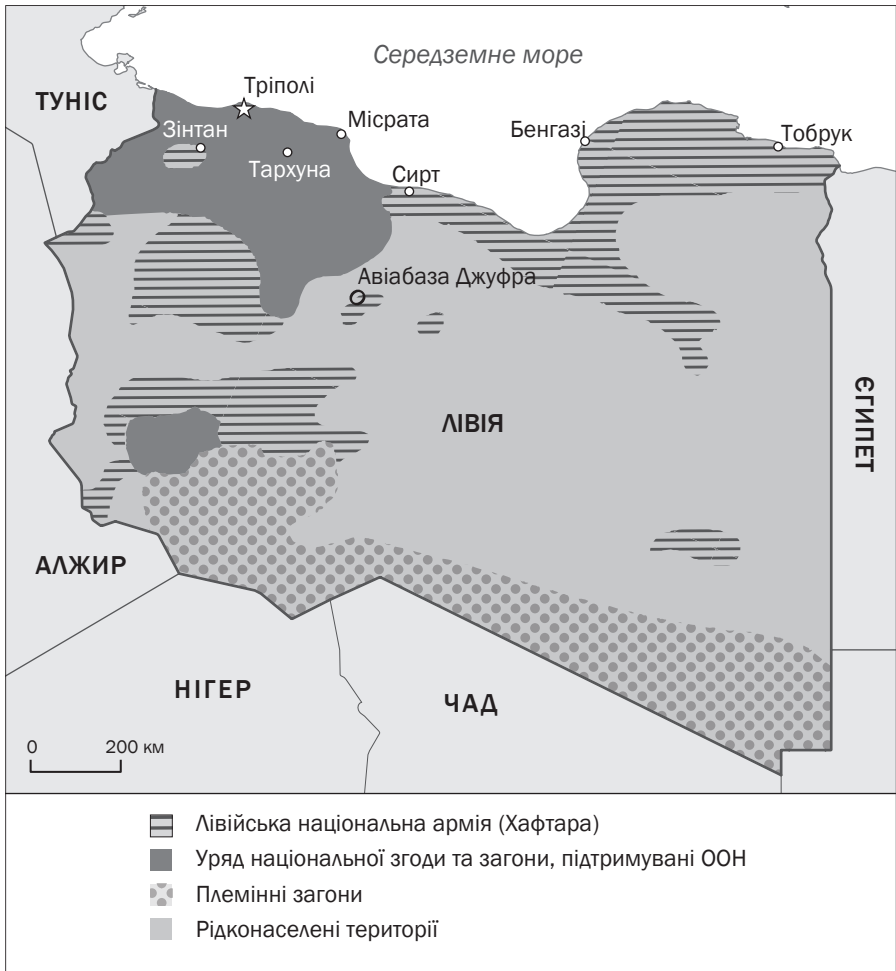

Схема 6.1. Зони контролю в Лівії, станом на червень 2020р.

Джерело: 'A warlord retreats: Libya's government regains control of western Libya', *The Economist*, 11 June 2020.

до гуманітарного припинення вогню для боротьби з пандемією *Covid-19* (18 і 21 березня, відповідно), хоча жодна із сторін не погодилася на офіційне припинення вогню²⁶. 24 березня 2020р. багато діячів лівійського громадянського суспільства підписали заклик до національної єдності для протидії пандемії *Covid-19*, але він не справив помітного впливу на збройний конфлікт²⁷. Загалом, у 2011-2019рр. у Лівії були підписані щонайменше

²⁶ 'UN welcomes response by Libyan parties to calls for humanitarian pause', UN News, 21 Mar. 2020. Про заклик ООН до загального припинення вогню див. також у підрозділі I розділу 2 цього видання.

²⁷ 'Call for united efforts against the new coronavirus pandemic', Centre for Humanitarian Dialogue, 24 Mar. 2020; 'A thousand Libyans sign call to unite against the Covid-19 pandemic', Centre for Humanitarian Dialogue, 25 Mar. 2020.

39 мирних угод і перехідних документів, включно з угодами загальнонаціонального рівня (зокрема, Лівійська політична угода), угодами між громадами та про припинення вогню на місцях. Враховуючи великий сумний досвід невдалих мирних спроб, не дивно, що наприкінці березня активізувалися зіткнення між ворогуючими лівійськими силами за контроль над Тріполі за участю, як повідомлялось, іноземних військ і з поставками озброєнь обом сторонам з-за кордону²⁸.

Бої за Тріполі активізувались у квітні-червні 2020р. Після посилення військової підтримки Туреччини *GNA* вперше за кілька місяців досяг військових успіхів на заході Лівії і навколо Тріполі²⁹. Попри ці значні військові здобутки, чималі території ні півдні і сході Лівії лишалися під контролем *LNA*. Зовнішня військова підтримка загалом не стала вирішальним чинником. Під час останньої хвилі бойових дій ще 30 тис. осіб залишили домівки, після чого число ВПО в Лівії перевищило 400 тис. осіб³⁰.

Після посилення бойових дій поблизу Сирту та навколишніх нафтових родовищ, Президент Єгипту А.Ф.ас-Сісі (*Abdel Fattah al-Sisi*) ініціював новий раунд переговорів про припинення вогню³¹. Після того, як план ас-Сісі з припинення вогню був відкинтий, Єгипет пригрозив прямою військовою інтервенцією на підтримку сил Хафтара на протипагу турецькій підтримці *GNA*³². Хоча передислокації військ не відбулося, ця погроза ще більше зміцнила відчуття патової ситуації у збройному конфлікті (схема 6.1) й фактично зупинила бойові дії на території Лівії з серпня 2020р. Загальне число жертв конфлікту за рік зменшилося майже на 30%, порівняно з 2019р. (таблиця 6.6). Загроза цивільним від вибухових залишків війни, включно з касетними боєприпасами, викликала дедалі більше занепокоєння, а також тривало розслідування можливих військових злочинів та інших порушень прав людини силами *LNA*³³.

²⁸ PA-X, 'Peace agreements database and access tool, version 4', Political Settlements Research Programme, University of Edinburgh, accessed 10 Jan. 2021; Burke, J. and Wintour, P., 'Suspected military supplies pour into Libya as UN flounders', *The Guardian*, 11 Mar. 2020; Wintour, P., 'Libya fighting intensifies as rival forces defy UN call for global ceasefire', *The Guardian*, 27 Mar. 2020.

²⁹ McKernan, B., 'Idlib to Tripoli: Turkey moves to dominate eastern Mediterranean', *The Guardian*, 26 May 2020; 'A warlord retreats: Libya's government regains control of western Libya', *The Economist*, 11 June 2020.

³⁰ United Nations, Security Council, Letter dated 10 July 2020 from the President of the Security Council addressed to the Secretary-General and the permanent representatives of the members of the Security Council, S/2020/686, 13 July 2020, p.3.

³¹ Graham-Harrison, E., 'Egyptian president announces plan for ceasefire in Libya', *The Guardian*, 6 June 2020.

³² El Tawil, N., 'Possible Egyptian "direct" intervention in Libya becomes legitimate: President Sisi', *Egypt Today*, 20 June 2020; 'Averting an Egyptian military intervention in Libya', Statement, International Crisis Group, 27 July 2020.

³³ Ahmed, K., 'Unexploded bombs pose rising threat to civilians in Libya', *The Guardian*, 17 Feb. 2020; 'Libya: Apparent war crimes in Tripoli', Human Rights Watch, 16 June 2020. Про спроби регламентації проблеми вибухових залишків війни та касетних боєприпасів див. у підрозділі I розділу 13 цього видання.

Таблиця 6.6. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в Лівії у 2011-2020рр.

Тип подій	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Бойові дії	2 073	458	197	2 381	1 999	2 207	972	715	1 226	802
Вибухи/ безконтактне насильство	2 150	27	83	468	647	797	464	350	752	595
Протести, заворуження і стратегічно важливі події	818	21	83	11	19	11	0	0	0	5
Насильство проти цивільних	491	46	76	475	336	250	227	123	98	93
Разом	5 532	552	439	3 335	3 001	3 265	1 663	1 188	2 076	1 495

Примітка: Визначення типів подій див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'ACLED definitions of political violence and protest', 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, 'Data export tool', accessed 1 Feb. 2021.

Продовження переговорів, протести та нова угода про припинення вогню

У червні та липні *UNSMIL* поновила окремі переговори з делегаціями *GNA* та *LNA* в рамках Спільної військової комісії 5+5, але політичні позиції сторін і надалі визначалися розвитком військових подій і контролем над нафтовими ресурсами³⁴. У спробі досягти консенсусу 13 травня, 22 червня та 23 липня 2020р. тривали дискусії в Міжнародному контрольному комітеті на зустрічах у режимі відеоконференції, а також додаткові віртуальні обговорення в чотирьох тематичних робочих групах³⁵. 21 серпня 2020р. *GNA* та *LNA* в окремих заявах закликали до припинення вогню по всій країні, демілітаризації Сирту, відновлення видобутку та експорту нафти, а також проведення парламентських і президентських виборів у березні 2021р.³⁶ Наступні зустрічі відбулись 7-9 вересня у м.Монтре (Швейцарія) та 11 вересня 2020р. в м.Бузніка (Марокко)³⁷.

У цей період (серпень-жовтень 2020р.) протести проти корупції і заходів жорсткої економії спалахнули в містах, підконтрольних *GNA* та *LNA*, спонукавши керівника *GNA* (Сараджа) заявити, що наприкінці жовтня він залишить посаду, щоб полегшити роботу новій перехідній адміністрації³⁸. Однак пізніше *UNSMIL* просила його залишитися на посаді на час

³⁴ UN Secretary-General, 'Remarks to the Security Council on Libya', 8 July 2020; United Nations, S/2020/686 (посилання 30); 'UN Libya mission says warring sides have engaged in truce talks', Reuters, 10 June 2020.

³⁵ United Nations, S/2020/686 (посилання 30).

³⁶ United Nations, S/2020/686 (посилання 30), p.2; Walsh, D., 'Libyan rivals call for peace talks. It may be wishful thinking', *New York Times*, 21 Aug. 2020.

³⁷ UNSMIL, 'Statement on the HD-organised Libyan consultative meeting of 7-9 September 2020 in Montreux, Switzerland', 10 Sep. 2020; 'Libya rivals reach deal to allocate positions in key institutions', Al Jazeera, 11 Sep. 2020.

³⁸ Zaptia, S., 'Shooting at Tripoli demonstrations: Mol identifies shooters, will investigate and reveal results', *Libya Herald*, 24 Aug. 2020; 'Anger in Libya's Benghazi over power cuts, living conditions', Al Jazeera, 11 Sep. 2020; 'Head of Libya's GNA says he wants to quit by end of October', Al Jazeera, 17 Sep. 2020.

переговорів³⁹. 20 вересня 2020р. високопосадовці *GNA* та *LNA* за посередництва Росії досягли угоди про припинення блокади нафтових об'єктів і створення спільного комітету з нагляду за розподілом надходжень від нафти. 3 жовтня видобуток нафти відновився по всій країні⁴⁰.

Тривали також внутрішньо лівійські військово-політичні переговори під головуванням *UNSMIL*, включно з успішною зустріччю політичних і військових представників *GNA* та *LNA* в Єгипті наприкінці вересня⁴¹. Політичний процес вилився у Форум лівійського політичного діалогу (*Libyan Political Dialogue Forum, LPDF*), а військовий – призвів до угоди від 23 жовтня 2020р. про постійне припинення вогню в усіх районах Лівії⁴². Нова угода вимагала повернення збройних угруповань та військових підрозділів до своїх баз (та демобілізації окремих з них), виводу протягом трьох місяців іноземних найманців, а також передбачала створення спільних збройних сил і моніторингу порушень⁴³. РБ ООН вітала припинення вогню, а Генеральний секретар ООН А.Гутерреш назвав його “критично важливим кроком” для розв’язання конфлікту⁴⁴. Наприкінці року ООН пропонувала надіслати спостерігачів для спостереження за припиненням вогню⁴⁵.

Перший раунд переговорів у рамках *LPDF* відбувся 7-15 листопада 2020р. в Тунісі, де домовилися провести вибори 24 грудня 2021р. – у 70-ту річницю незалежності Лівії⁴⁶. Однак заяві від листопада 2020р. бракувало чіткості стосовно точних термінів наступних дій. Шість раундів подальших переговорів у режимі відеоконференцій не призвели до порозуміння стосовно юридичних рамок просування виборчого процесу, а вереснева угода про управління нафтовими надходженнями також виглядала нестійкою⁴⁷. Додатковими викликами для політичного врегулювання залишалися збереження хиткого консенсусу в мирному процесі між зовнішніми силами та глибокі поствоєнні розломи в лівійському суспільстві.

³⁹ German Federal Foreign Office, ‘Three milestones along the path to peace in Libya’, 10 Nov. 2020.

⁴⁰ Cohen, A., ‘Libya set for strong comeback to global oil markets’, *Forbes*, 2 Oct. 2020.

⁴¹ UNSMIL, ‘Security and military direct talks between Libyan parties in Hurgada, Egypt conclude with important recommendations’, 29 Sep. 2020.

⁴² ‘Agreement for a complete and permanent ceasefire in Libya’ (unofficial translation), 23 Oct. 2020; UNSMIL, ‘UNSMIL statement on the resumption of intra-Libyan political and military talks’, 10 Oct. 2020; Zaptia, S., ‘Immediate and permanent ceasefire agreement throughout Libya signed in Geneva’, *Libya Herald*, 23 Oct. 2020.

⁴³ International Crisis Group, ‘Fleshing out the Libya ceasefire agreement’, MENA Briefing no.80, 4 Nov. 2020.

⁴⁴ United Nations, Security Council, ‘Security Council press statement on Libya’, SC/14339, 27 Oct. 2020; UN Secretary-General, ‘Opening remarks at press encounter on Libya’, 23 Oct. 2020.

⁴⁵ Wintour, p., ‘UN to bring in monitors to observe Libya’s widely flouted ceasefire’, *The Guardian*, 1 Jan. 2021.

⁴⁶ British Government, ‘Libyan Political Dialogue Forum and the Berlin Conference: Joint statement’, Press release, 23 Nov. 2020.

⁴⁷ International Crisis Group, ‘Negotiations run aground, threatening political and economic stalemate’, 11 Dec. 2020; International Crisis Group, ‘Foreign actors drive military build-up amid deadlocked political talks’, 24 Dec. 2020.

Напруженість у Західній Сахарі

У листопаді 2020р. знову спалахнула 40-річна територіальна суперечка між Марокко і *Polisario* (Народним фронтом визволення Сегіет-ель-Хамра та Ріо-де-Оро) через Західну Сахару, коли *Polisario* вийшов з угоди про припинення вогню 1991р. та вдався до нападів на марокканські війська. Ці напади сталися після військової операції марокканських військ у буферній зоні, яку контролює Місія ООН з проведення референдуму в Західній Сахарі (*UN Mission for the Referendum in Western Sahara*)⁴⁸. Оскільки до кінця року мирний процес був заморожений, ризик військової ескалації у Західній Сахарі зростає. Напруженості додавала груднева угода за посередництва США про нормалізацію відносин між Ізраїлем і Марокко (підрозділ III), що передбачала визнання США претензій Марокко на суверенітет над Західною Сахарою⁴⁹.

⁴⁸ Dahir, A.L., 'Western Sahara independence group ends truce with Morocco', *New York Times*, 14 Nov. 2020.

⁴⁹ 'Moroccan Islamist groups reject normalising ties with Israel', *The Guardian*, 13 Dec. 2020.

V. Збройні конфлікти та мирні процеси в Ємені

ІЕН ДЕЙВІС

Коріння нинішнього конфлікту та гуманітарної кризи в Ємені є складними та неоднозначними¹. Заколот хуситів почався у 2004р., коли лідер шйїтів-зейдитів Х.Б.аль-Хусі (*Hussein Badreddin al-Houthi*) підняв повстання проти єменського Уряду. Аль-Хусі загинув під час повстання, а повстанці відтоді відомі як хусити (офіційна назва – *Ansar Allah*). У 2014р., після кількох років ескалації насильства, країна занурилась у нову фазу громадянської війни між міжнародно визнаним Урядом Президента А.М.Гаді (*Abdrabbuh Mansur Hadi*) та хитким союзом підтримуваних Іраном хуситів і сил, вірних колишньому Президенту А.А.Салеху (*Ali Abdallah Saleh*), під контролем яких перебувала столиця (м.Сана) і значна частина країни². У березні 2015р. війська коаліції під проводом Саудівської Аравії втрутилися у громадянську війну на боці Президента Гаді, хоча саму коаліцію розривають конфлікти й суперництво. Крім ОАЕ, до коаліції належали Бахрейн, Єгипет, Йорданія, Кувейт, Катар (до 2017р.), Марокко, Сенегал і Судан, які або надавали сухопутні війська, або здійснювали авіаційні удари³. Коаліція також отримувала суттєву міжнародну підтримку (включно з поставками озброєнь) від Великої Британії, Канади, США і Франції⁴.

Попри спроби зупинити громадянську війну за посередництва ООН – у т.ч. укладення Стокгольмської угоди 2018р., Ер-Ріядської угоди 2019р. та останні намагання домовитися у 2020р. про загальнонаціональне припинення вогню – збройний конфлікт протягом року тривав, дедалі поглиблюючи одну з найтяжчих гуманітарних криз у світі⁵. У жовтні 2020р. Гуманітарний координатор ООН у Ємені Л.Гранде (*Lise Grande*) попередила, що

¹ Дейвіс І. “Збройні конфлікти на Близькому Сході та в Північній Африці”. – *Щорічник СІПІ 2018*, підрозділ V розділу 2. Див. також: Orkaby, A., ‘Yemen’s humanitarian nightmare: The real roots of the conflict’, *Foreign Affairs*, Nov./Dec. 2017; al-Hamdani, R. and Lackner, H., ‘Talking to the Houthis: How Europeans can promote peace in Yemen’, European Council on Foreign Relations, Policy Brief, Oct. 2020.

² Про процес національного діалогу у 2014р., який не допоміг уникнути війни, див.: Elayah, M., van Kempen, L. and Schulpen, L., ‘Adding to the controversy? Civil society’s evaluation of the national conference dialogue in Yemen’, *Journal of Intervention and Statebuilding*, vol.14, no.3 (2020), pp.431-458.

³ Про роль ОАЕ в Ємені див.: Juneau, T., ‘The UAE and the war in Yemen: From surge to recalibration’, *Survival*, vol.62, no.4 (2020), pp.183-208.

⁴ Pradhan, P.K., ‘Five years of military intervention in Yemen: An assessment’, *Strategic Analysis* (2020). Про поставки озброєнь Саудівській Аравії та ОАЕ див. також у підрозділах II та III розділу 9 цього видання. Про ембарго ООН на поставки озброєнь Ємену див. у підрозділі II розділу 14 цього видання.

⁵ Про Стокгольмську та Ер-Ріядську угоди, а також інші події в Ємені у 2018-2019рр. див.: Дейвіс І. “Збройні конфлікти та мирні процеси на Близькому Сході та в Північній Африці”. – *Щорічник СІПІ 2019*, підрозділ V розділу 2; Дейвіс І. “Збройний конфлікт і мирний процес у Ємені”. – *Щорічник СІПІ 2020*, підрозділ V розділу 6.

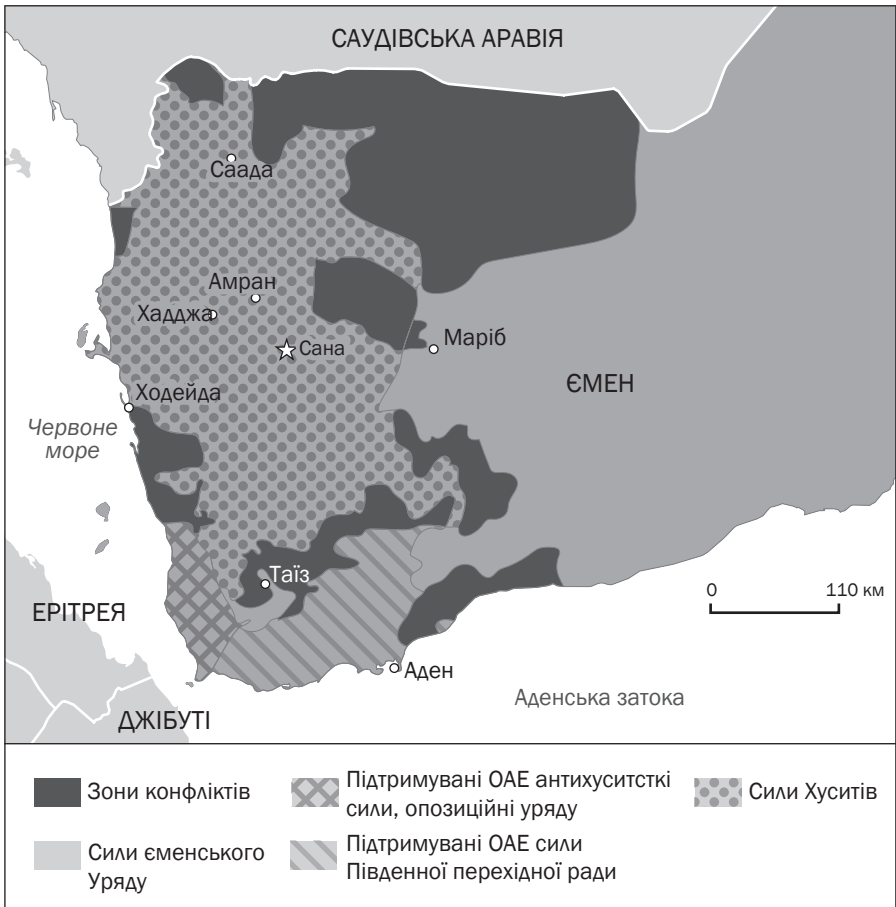

Схема 6.2. Зони контролю та конфлікту в Ємені, станом на травень 2020р.

Джерело: 'Yemen crisis: Why is there a war?', BBC News, 19 June 2020.

країна стоїть на порозі катастрофічної продовольчої кризи, через яку майже 100 тис. дітей у віці до п'яти років загрожує смерть від голоду⁶.

Останніми роками в цій крупній інтернаціоналізованій громадянській війні в Ємені було щонайменше три основні зони конфліктів (схема 6.2): (а) на півночі – між підтримуваним коаліцією єменським Урядом і силами хуситів, включно з саудо-єменським прикордонним конфліктом; (б) на узбережжі Червоного моря – між хуситами та силами, підтримуваними ОАЕ (які також виступають проти єменського Уряду); та (в) на півдні – між єменським Урядом та Рухом Півдня (*Southern Movement*), хиткою коаліцією сепаратистських угруповань, що діють в Адені, Хадрамауті та Шабві, політично представленою підтримуваною ОАЕ Південною перехідною радою (*Southern Transitional Council, STC*). Іншим аспектом збройного конфлікту є

⁶ Ahmed, K., 'Yemen on brink of losing entire generation of children to hunger, UN warns', *The Guardian*, 28 Oct. 2020.

контртерористична кампанія під проводом США проти радикальних ісламістських угруповань – насамперед, Аль-Каїди на Аравійському півострові (*al-Qaeda in the Arabian Peninsula, AQAP*) та місцевим відгалуженням конкуруючої з нею ІД – які скористалися хаосом для здійснення нападів і захоплення територій на півдні. Група експертів ООН з питань Ємену дійшла висновку: “Численні конфлікти у країні є взаємопов’язаними і вже не можуть бути відокремлені один від одного на підставі чіткого поділу між зовнішніми та внутрішніми учасниками й подіями”⁷.

Головні події у трьох зонах конфліктів у 2020р.

Після того, як від ракети, імовірно запущеної хуситами, 18 січня 2020р. по військовій базі в провінції Маріб, загинули понад 100 військовослужбовців, сталася різка ескалація бойових дій між хуситами та силами коаліції на кількох лініях фронту на півночі⁸. Хусити в січні-березні 2020р. суттєво просунулись у провінції Ель-Джауф і загрожували наступом на місто і провінцію Маріб. Активізувалася також повітряна війна між Саудівською Аравією та Єменом, з ракетними ударами хуситів по містах у Саудівській Аравії та авіаударами у відповідь по контрольованих хуситами районах Ємену⁹. Група експертів ООН з питань Ємену дійшла висновку, що картина конфліктів у 2020р. змінилась, і на перший план для всіх учасників конфліктів у Ємені вийшли економічні чинники¹⁰.

Короткострокове припинення вогню через Covid-19

23 березня 2020р. Генеральний секретар ООН А.Гутерреш закликав до загальносвітового припинення вогню з метою кращої протидії пандемії Covid-19. 25 березня Генеральний секретар звернувся з окремим закликом про припинення вогню в Ємені, де Covid-19 загрожував ускладнити й без того жакливу гуманітарну кризу. Єменські учасники конфлікту та коаліція на чолі з Саудівською Аравією, що підтримує визнаний ООН Уряд, виявили зацікавленість – неформальні переговори між Саудівською Аравією та хуситами про припинення вогню на кордоні тривали з вересня 2019р.¹¹ 8 квітня 2020р. коаліція оголосила одностороннє двотижневе припинення вогню і 24 квітня 2020р. подовжила його ще на місяць; хусити не

⁷ United Nations, Security Council, Final report of the panel of experts on Yemen, S/2020/70, 27 Jan. 2020, p.2.

⁸ International Crisis Group, ‘Breaking a renewed conflict cycle in Yemen’, 24 Jan. 2020.

⁹ International Crisis Group (посилання 8); AFP, ‘Yemen airstrikes kill 31 civilians after Saudi jet crash’, *The Guardian*, 16 Feb. 2020; Reuters, ‘Houthis launch air attack on Saudi capital’, *The Guardian*, 30 Mar. 2020.

¹⁰ United Nations, Security Council, Final report of the panel of experts on Yemen, S/2021/79, 25 Jan. 2021, p.6.

¹¹ Про заклик ООН до загального припинення вогню див. у підрозділі I розділу 2 цього видання. Про переговори хуситів із Саудівською Аравією див.: Jalal, I., ‘Saudi Arabia eyes the exit in Yemen, but Saudi-Houthi talks alone won’t resolve the conflict’, Middle East Institute, 15 Apr. 2020.

приєдналися до нього через триваючу блокаду міст Сани та Ходейди¹². Бої тривали на багатьох старих і нових фронтах, особливо навколо м.Маріб¹³.

Південні провінції

Тим часом на бунтівному півдні Ємену Ер-Ріядська угода, підписана в листопаді 2019р. єменським Урядом (підтримуваним Саудівською Аравією) та *STC* (яку підтримують ОАЕ), дала тріщину¹⁴. Поки обидві сторони звинувачували одна одну в порушенні Угоди, *STC* 25 квітня 2020р. оголосила надзвичайний стан і самоврядування в підконтрольних їй районах¹⁵. У травні знову посилилася напруженість у провінціях Аден, Аб'ян і Таїз. 22 червня 2020р. в Аб'яні була досягнута домовленість про припинення вогню, за два дні коаліція розгорнула спостерігачів за припиненням вогню, але бої майже негайно поновилися – сили *STC* захопили стратегічно важливий острів Сокотра¹⁶. Наприкінці липня спеціальний посланник Генерального секретаря ООН у Ємені М.Гріффітс (*Martin Griffiths*) повідомив про зниження військової активності у південних провінціях¹⁷. 29 липня 2020р. коаліція оголосила, що єменський Уряд і *STC* повернулися до виконання Ер-Ріядської угоди, яку *STC* порушила своєю декларацією про самоврядування від 25 квітня¹⁸. Однак 25 серпня 2020р. *STC* призупинила участь у консультаціях з виконання Угоди¹⁹.

У грудні 2020р. стався прорив – *STC* погодилася приєднатися до новоутвореного Уряду Гаді в обмін на дозвіл повернути Уряд до Адена. Це може зрештою об'єднати південні сепаратистські угруповання та Уряд Гаді проти сил хуситів. Однак напад на Аденський аеропорт 30 грудня 2020р., що при-

¹² 'The Joint Forces Command of the Coalition to Restore Legitimacy in Yemen declares a comprehensive ceasefire in Yemen for a period of two weeks, starting on Thursday, April 9, 2020, at 12:00 KSA time. The two-week period is subject to extension', Saudi Press Agency, 8 Apr. 2020; 'The Joint Forces Command of the Coalition to Restore Legitimacy in Yemen: Announcing a one-month extension of a comprehensive ceasefire in Yemen', Saudi Press Agency, 24 Apr. 2020.

¹³ Salisbury, P., 'Behind the front lines in Yemen's Marib', International Crisis Group, 17 Apr. 2020; Benmansour, M., 'Yemen's Houthis reach Saudi capital with missiles for first time since Covid ceasefire', 23 June 2020; United Nations, Security Council, 'The situation in the Middle East', S/PV.8757, 15 Sep. 2020, p.2.

¹⁴ Reuters, 'Yemen's Government signs peace deal with southern rebels', *New York Times*, 5 Nov. 2019.

¹⁵ International Crisis Group, 'Heading off a renewed struggle for Yemen's south', Commentary, 29 Apr. 2020; Lackner, H., 'The Yemen conflict: Southern separatism in action', European Council on Foreign Relations, 8 May 2020.

¹⁶ Mukhashaf, M., 'Yemen separatists seize remote Socotra island from Saudi-backed government', Reuters, 21 June 2020; 'Yemen government, southern separatists agree to ceasefire', Al Jazeera, 22 June 2020; 'Saudi-led coalition in Yemen monitoring cease-fire in Abyan', Al-Monitor, 24 June 2020.

¹⁷ United Nations, Security Council, 'The situation in the Middle East', S/PV.8753, 28 July 2020, p.3.

¹⁸ 'Official source: Kingdom of Saudi Arabia proposes to Yemeni Government, Southern Transitional Council mechanism to accelerate implementation of Riyadh Agreement', Saudi Press Agency, 29 July 2020; 'Yemen conflict: Southern separatists give up on self-rule', BBC News, 29 July 2020.

¹⁹ 'Yemen southern separatists pull out of Riyadh agreement talks', Reuters, 25 Aug. 2020.

звів до численних жертв і, схоже, мав мішенню літак з членами новоствореного об'єднаного Уряду, ще раз засвідчив нестабільність ситуації²⁰.

Узбережжя Червоного моря

Резолюція РБ ООН 2534 (2020р.) подовжила мандат Місії ООН з підтримки виконання Ходейдської угоди (*UN Mission to Support the Hodeidah Agreement, UNMHA*), створеної у січні 2019р. з метою організації та підтримки роботи Комітету з координації переформування сил (*Redeployment Coordination Committee, RCC*) – робочої групи хуситів та Уряду Гаді – для нагляду за припиненням вогню в Ходейді до 15 липня 2021р.²¹ У Ходейді й навколо неї бої періодично поновлювалися, з численними порушеннями припинення вогню протягом 2020р. Звинувативши хуситів у порушенні Угоди та *UNMHA* в неспроможності контролювати ситуацію, єменський Уряд у квітні заявив про зрив Стокгольмської угоди²². У липні повідомлялося, що *RCC* і спільні механізми з виконання Стокгольмської угоди досі не функціонують²³. У жовтні загальна безпекова ситуація навколо Ходейди погіршилася²⁴.

Упродовж року існував також ризик масштабного розливу нафти з танкера *Safer*, що стояв на якорі поблизу західного узбережжя Ємену за 60 км на північ від Ходейди. Перебуваючи майже без обслуговування з 2015р., *Safer* з 1,1 млн. барелів нафти (в 4 рази більше за обсяг, розлитий *Exxon Valdez* у 1989р.) міг спричинити великий розлив з катастрофічними екологічними та гуманітарними наслідками. Із середини 2019р. ООН намагалася відрядити групу фахівців для оцінки ушкоджень і ремонту, але її не допустили хусити, які контролюють район стоянки судна²⁵.

Контртерористична кампанія проти радикальних ісламістських угруповань

США почали завдавати регулярних авіаударів по *AQAP* та її попередниках у Ємені принаймні з 2009р. Частота авіаударів США по *AQAP* поступово зменшувалась, і у 2020р. повідомлялося лише про три авіаудари (припускалося завдання ще 15 ударів)²⁶. Під час американського авіаудару в січні 2020р. було вбито керівника *AQAP* К.Ар-Рімі (*Qassim al-Rimi*)²⁷. *AQAP*

²⁰ McKernan, B., 'Aden airport blasts kill 26 in attack "directed at Yemen government"', *The Guardian*, 30 Dec. 2020.

²¹ UN Security Council Resolution 2534, 14 July 2020.

²² 'Yemeni Government calls for ending UN's Hodeidah mission', *Asharq Al-Awsat*, 20 Apr. 2020.

²³ United Nations, S/PV.8753 (посилання 17), p.2.

²⁴ United Nations, S/2021/79 (посилання 10), p.10.

²⁵ United Nations, Security Council, Letter dated 18 August 2020 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council, S/2020/808, 18 Aug. 2020; United Nations, Security Council, Letter dated 23 September 2020 from the Permanent Representative of Saudi Arabia to the United Nations addressed to the President of the Security Council, S/2020/940, 24 Sep. 2020.

²⁶ 'Declared and alleged US actions in Yemen', *Airwars*, [n.d.].

²⁷ 'AQAP confirms death of leader Qassim al-Rimi', *Al Jazeera*, 23 Feb. 2020.

наприкінці року переживала занепад, її присутність переважно обмежувалася провінцією Ель-Бейда²⁸.

Мирні переговори за посередництва ООН

Переговори за посередництва ООН між Урядом Ємену й хуситами почались у березні 2020р. Переговори мали завершитися домовленістю про спільну декларацію, яка б охоплювала загальнонаціональне припинення вогню, економічні й гуманітарні заходи, а також поновлення політичного процесу, спрямованого на повне розв'язання та завершення конфлікту. Загалом, ООН намагалася звести три різні процеси – Стокгольмську, Ер-Рядську угоди та переговори між Саудівською Аравією і хуситами про деескалацію на кордоні – в один процес під проводом ООН для завершення війни. У середині вересня Гріффітс повідомив, що триває обговорення проекту спільної декларації²⁹.

27 вересня 2020р. дві сторони домовилися звільнити 1 081 полоненого. Це був суттєвий крок у виконанні Стокгольмської угоди і важливий захід зміцнення довіри в ширшому мирному процесі³⁰. Обмін полоненими – найбільший з початку конфлікту – відбувся в жовтні. Хусити звільнили також двох американських заручників, а 200 їх бійців отримали дозвіл повернутися з Оману³¹. Однак у Ємені в цілому до кінця жовтня бої тривали на 47 ділянках фронту, проти 33 – на початку року³².

Гуманітарна криза, жертви та імовірні військові злочини

ООН називає гуманітарну кризу в Ємені найтяжчою у світі з 2018р. У 2020р. ситуація дедалі погіршувалася через ескалацію конфлікту, економічну кризу та валютний колапс, ускладнені зливами, повеннями, браком пального та фінансової допомоги, пандемією *Covid-19* та іншими хворобами, такими як холера й поліомієліт³³.

Шість років збройного конфлікту призвели до руйнування систем охорони здоров'я, соціального захисту та інфраструктури в Ємені³⁴. За оцінкою,

²⁸ Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'The wartime transformation of AQAP in Yemen', 14 Dec. 2020.

²⁹ United Nations, S/PV.8757 (посилання 13), pp.2-3.

³⁰ Nebehay, S., 'Yemen's warring parties agree to their largest prisoner swap as UN seeks ceasefire', Reuters, 27 Sep. 2020.

³¹ 'Yemen war: Houthis and government complete prisoner exchange', BBC News, 16 Oct. 2020; Nissenbaum, D., 'Two Americans held hostage by Iran-backed forces in Yemen freed in trade', *Wall Street Journal*, 14 Oct. 2020.

³² UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (UN OCHA), *Global Humanitarian Overview 2021* (UN OCHA: 2020), p.111.

³³ Про вплив *Covid-19* у Ємені див.: 'The invisible outbreak: Covid-19 quietly sweeps across Yemen', *The Economist*, 4 June 2020; 'A tipping point for Yemen's health system: The impact of Covid-19 in a fragile state', MedGlobal, Project Hope and The Center for Global Health at the University of Illinois, July 2020.

³⁴ Див., зокрема: McKernan, B., 'Yemen: In a country stalked by disease, Covid barely registers', *The Guardian*, 27 Nov. 2020; 'Death sentence to civilians: The long-term impact of explosive weapons in populated areas in Yemen', *Humanity & Inclusion*, May 2020.

80% населення (24,1 млн. осіб) у 2020р. потребували певного рівня гуманітарного захисту та допомоги, з них 14,3 млн. відчували гостру потребу; близько 3,65 млн. осіб залишили домівки, в т.ч. 156 тис. – у 2020р.³⁵

До середини 2020р. в Ємені знову відчувався гострий дефіцит продовольства, спричинений, зокрема постійним втручанням хуситів в операції з надання допомоги та, як наслідок, суттєвим її зменшенням, оскільки спонсори відмовлялись опосередковано фінансувати рух хуситів³⁶. У 2019р. ООН збрала \$3,2 млрд. для допомоги Ємену, але до травня 2020р. той отримав допомоги лише на \$474 млн., а операція з її надання, фактично, опинилася “на межі зриву”³⁷. 2 червня 2020р. ООН і Саудівська Аравія провели віртуальну конференцію донорів, на якій для Ємену було зібрано \$1,35 млрд., хоча ООН оцінювала потребу в екстреній допомозі, пов’язаній з погіршенням ситуації, у т.ч. через пандемію *Covid-19*, у близько \$2,4 млрд.³⁸ До кінця жовтня із заявленої на 2020р. потреби (загалом \$3,38 млрд.) було отримано лише \$1,43 млрд., що змусило 31 з 41 крупних гуманітарних програм ООН у Ємені закритися або зменшити допомогу³⁹.

Жертви збройного конфлікту

Проект збору даних про місця збройних конфліктів і події (*Armed Conflict Location & Event Data Project*) оцінює число загиблих у єменській війні з 2015р. приблизно у 130 тис. осіб (у т.ч. 13 тис. цивільних жертв цілеспрямованих нападів)⁴⁰. У 2020р. загинули понад 19 700 осіб (таблиця 6.7) – майже на 30% менше, ніж у 2019р., але це був третій за найбільшим числом жертв рік війни. Крім того, ці оцінки майже напевно занижують справжній розмір втрат і не рахують смерті від хвороб, недоїдання та інших наслідків кризи⁴¹.

³⁵ UN OCHA, ‘Yemen: Situation report’, 11 Nov. 2020.

³⁶ Ahmado, N., ‘UN to reduce aid to Houthi-controlled Yemen’, Voice of America, 9 Feb. 2020; Human Rights Watch, *Deadly Consequences: Obstruction of aid in Yemen during Covid-19* (Human Rights Watch: Sep. 2020).

³⁷ Nichols, M., ‘UN seeks \$2.4 billion for Yemen, warns aid operation nearly broke’, Reuters, 28 May 2020; United Nations, S/PV.8753 (посилання 17), p.5.

³⁸ Kossaiyfy, E., ‘\$1.35 bn raised for Yemen in virtual donors conference hosted by Saudi Arabia, UN’, *Arab News*, 3 June 2020.

³⁹ UN OCHA (посилання 35); Slemrod, A. and Parker, B., ‘Funding, fuel, and “famine”’: Unpacking Yemen’s overlapping crises’, New Humanitarian, 7 Oct. 2020; United Nations, Office of the Resident Coordinator and Humanitarian Coordinator for Yemen, ‘Lack of funding cripples humanitarian operations in Yemen’, Press release, 23 Sep. 2020.

⁴⁰ Sulz, M.J., ‘Yemen: High risk of humanitarian fallout amidst the offensive on Marib’, *Ten Conflicts to Worry about in 2021* (ACLEED: Feb. 2021), p.27.

⁴¹ Див., зокрема: Moyer, J.D. et al., *Assessing the Impact of War on Development in Yemen* (UN Development Programme: 2019).

Таблиця 6.7. Оцінка числа загиблих у конфліктах у Ємені у 2015-2020рр.

Тип подій	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Бойові дії	9 167	8 508	10 857	21 748	16 630	14 761
Вибухи/безконтактне насильство	8 054	6 895	6 538	12 041	10 887	4 315
Протести, заворушення і стратегічно важливі події	77	14	17	40	174	77
Насильство проти цивільних	228	243	206	418	339	604
Разом	17 526	15 660	17 618	34 247	28 030	19 757

Примітки: Перший рік, за який є дані по Ємену в базі даних *Armed Conflict Location & Event Data Project, ACLED* – 2015р. Визначення типів подій див.: ACLED, ‘ACLED definitions of political violence and protest’, 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, ‘Data export tool’, accessed 5 Feb. 2021.

Звинувачення у військових злочинах

Упродовж минулих п’яти років *звинувачення у злочинах* згідно з міжнародним правом висувалися, у т.ч. з боку створеної ООН групи експертів, усім учасникам єменського конфлікту. Наполегливі заклики групи експертів ООН розслідувати ймовірні порушення та покарати винних поки що не дали практичного ефекту⁴².

Висновки

Наприкінці 2020р. хусити продовжували панувати на єменській політичній, економічній і військовій арені, контролюючи 1/3 території і 2/3 населення країни. За підтримки Ірану, хусити дали відсіч очолюваній Саудівською Аравією коаліції, оснащеної дорогими сучасними військовими технологіями. Поразки коаліції і патова ситуація у конфлікті дозволяють припустити, що Саудівська Аравія може вирішити, що ціна втручання в Ємені переважає вигоди – в ОАЕ у 2019р. дійшли аналогічного висновку, наслідком якого став частковий вивід військ, – і шукатиме домовленості з хуситами для виходу з кризи “зі збереженням обличчя”. Однак згода на довгострокове політичне врегулювання пов’язана зі складнощами, оскільки хусити навряд чи припинять бойові дії до отримання повного контролю над Марібом, Ходейдою і Таїзом. Наприкінці року перспективи визнання США хуситів іноземною терористичною організацією ще більше ускладнювали мирний процес і надання гуманітарної допомоги⁴³.

⁴² United Nations, Human Rights Council, ‘Situation of human rights in Yemen, including violations and abuses since September 2014’, Report of the group of eminent international and regional experts on Yemen, A/HRC/45/6, 28 Sep. 2020. Див. також: United Nations, Human Rights Council, ‘Situation of human rights in Yemen, including violations and abuses since September 2014’, Detailed findings of the group of eminent international and regional experts on Yemen, A/HRC/45/CRP.7, 29 Sep. 2020; United Nations, S/2021/79 (посилання 10), pp.39-46.

⁴³ Johnsen, G.D., ‘The mistake of designating the Houthis as a foreign terrorist organization’, Lawfare, 1 Dec. 2020.

7. Збройні конфлікти та мирні процеси в Субекваторіальній Африці

Загальний огляд

У Субекваторіальній Африці у 2020р. було щонайменше 20 держав (із 49), де точились активні збройні конфлікти: Ангола, Буркіна-Фасо, Бурунді, Гвінея, Демократична Республіка Конго (ДРК), Ефіопія, Камерун, Кенія, Кот-д'Івуар, Мадагаскар, Малі, Мозамбік, Нігер, Нігерія, Південний Судан, Сомалі, Судан, Уганда, Центральноафриканська Республіка (ЦАР) і Чад. З усіх цих конфліктів 10 були субнаціональними збройними конфліктами низької інтенсивності, а ще 10 – збройними конфліктами високої інтенсивності. Крім Сомалі та ЦАР, інші 18 збройних конфліктів спричинили у 2020р. більше число загиблих, ніж у 2019р. У регіоні в цілому зростання склало приблизно 41%. За числом жертв Субекваторіальна Африка у 2020р. випередила регіон Близького Сходу та Північної Африки і стала регіоном з найбільшим числом жертв конфліктів.

Майже всі збройні конфлікти були інтернаціоналізованими, в т.ч. унаслідок дій державних суб'єктів (напряму чи чужими руками) та транснаціональної діяльності екстремістських ісламістських угруповань, інших збройних формувань і злочинних організацій. Динаміка конфлікту та етнічна й релігійна напруженість часто спричинялися поєднанням слабкості держави, корупції, неефективного надання базових послуг, змагання за природні ресурси, нерівності та відчуття маргіналізації. Проблематику безпеки в Субекваторіальній Африці у 2020р. визначали п'ять інших наскрізних проблем (підрозділ I): (а) присутність воєвоєничих ісламістських угруповань, інших збройних угруповань і злочинних організацій; (б) безпекові заходи зовнішніх гравців; (в) насильство, пов'язане з виборами; (г) вплив пандемії Covid-19; (д) брак водних ресурсів і зростаючий вплив зміни клімату.

Безпекова ситуація у Західній Африці (підрозділ II) у 2020р. різко погіршилася; транснаціональні збройні та релігійні угруповання поширили вплив на цей регіон, а поширення практики створення збройних загонів громад додало ще один рівень до наявного насильства. Загострилися збройні конфлікти в Буркіна-Фасо, Малі та Нігері, особливо в регіоні Ліптако-Гурма, на стику кордонів трьох держав. Зовнішні державні та багатосторонні контртерористичні операції тривали (та були розширені завдяки створенню нової європейської оперативної групи сил спецпризначення Такуба під проводом Франції) в Сахелі та в районі оз. Чад, разом з більш традиційними багатонаціональними миротворчими операціями ООН, але з неоднозначними результатами. Збройні конфлікти в Чаді та Нігерії також загострилися, у контексті зростання нестабільності в районі озера Чад.

У Центральній Африці (підрозділ III) стався помітний спалах насильства на сході ДРК, де точилися численні збройні конфлікти іноземних і

конголезьких збройних угруповань з урядовими силами, а також поновилося насильство між громадами. Це насильство значною мірою було спричинене змаганням за ресурси, корупцією і поганим урядуванням. У 2020р. загострилися також два не пов'язані між собою збройні конфлікти в різних районах Камеруну – повстання англомовних сепаратистів і повстання Боко Харам.

У Східній Африці (підрозділ IV) зростання числа загиблих у конфліктах, за оцінками, з близько 25,6 тис. осіб у 2019р. до майже 36 тис. у 2020р. сталося внаслідок погіршення ситуації в Ефіопії, Мозамбіку та Південному Судані, а також продовження масштабного насильства в Сомалі. Шість з дев'яти країн Східної Африки були втягнуті у 2020р. до збройних конфліктів у регіоні Африканського рогу, де розташовані деякі з найбільш вразливих держав світу. Суперечки через розподіл і доступ до ресурсів у регіоні також мають суттєве значення. Одна з найбільш серйозних міждержавних суперечок між Ефіопією, Єгиптом і Суданом через розподіл вод східної частини басейну Ніла залишалася у 2020р. не врегульованою.

У листопаді 2020р. спалахнув новий збройний конфлікт у регіоні Тиграї на півночі Ефіопії між силами федерального Уряду та Народно-визвольним фронтом Тиграю, під час якого загинули тисячі людей, а понад 46 тис. біженців мусили тікати до східного Судану. У 2020р. зросла небезпека також у багатьох інших районах Ефіопії через одночасні збройні конфлікти та високий рівень етнічного насильства.

У 2020р. активізувалося повстання ісламістів у провінції Кабо-Дельгадо на півночі Мозамбіку. Зростання насильства проти цивільних збільшило число внутрішньо переміщених осіб більш ніж у 4 рази протягом року – до понад 500 тис. У Сомалі, попри постійну присутність миротворчої операції під егідою Африканського Союзу та посилення авіаударів США, серйозною загрозою залишалось угруповання Аш-Шабаб.

У Південному Судані насильство між громадами, якому сприяло розповсюдження й використання стрілецької зброї і легких озброєнь, у 2020р. різко посилювалося; невизначеності додали затримки виконання мирної угоди 2018р. У Судані прогрес, досягнутий у суданському мирному процесі у 2019р., у 2020р. прискорився; були укладені нові важливі мирні угоди з головними збройними угрупованнями. Кульмінацією цього процесу стало підписання у Джубі 3 жовтня 2020р. Урядом Судану та представниками кількох збройних угруповань мирної угоди. Ця вкрай складна угода є ключовим елементом загального переходу Судану від військового до цивільного правління. Виконання Угоди буде нелегким, враховуючи економічні проблеми Судану, а також триваючий поділ між різними учасниками політичної трансформації і невизнання Угоди двома опозиційними збройними угрупованнями.

Мирний процес у Судані був єдиним у Субекваторіальній Африці, де у 2020р. вдалося досягти суттєвого прогресу. У Субекваторіальній Африці протягом року тривали 22 багатосторонні миротворчі операції – на дві більше, ніж у 2019р.

I. Головні загальні події в регіоні

ІЕН ДЕЙВІС

У Субекваторіальній Африці у 2020р. було щонайменше 20 держав, у яких точились активні збройні конфлікти (таблиця 7.1). Порівняно з 2019р., додалися три держави: Ангола, Гвінея і Кот-д'Івуар. З усіх конфліктів 10 були субнаціональними збройними конфліктами низької інтенсивності (тобто менше 1 000 загиблих унаслідок конфлікту), а ще 10 – збройними конфліктами високої інтенсивності (1 000-9 999 загиблих). Конфлікти в Ефіопії, Мозамбіку та Нігері переросли з конфліктів низької інтенсивності у 2019р. у збройні конфлікти високої інтенсивності у 2020р.¹

Крім Сомалі та ЦАР, всі інші 18 збройних конфліктів спричинили у 2020р. більше число загиблих, ніж у 2019р. У регіоні в цілому зростання склало приблизно 41%. За числом жертв Субекваторіальна Африка у 2020р. випередила регіон Близького Сходу та Північної Африки і стала регіоном з найбільшим числом жертв конфліктів.

Майже всі збройні конфлікти були інтернаціоналізованими, і багато з них охоплювали кілька держав і районів, у т.ч. унаслідок дій державних суб'єктів (напрямку чи чужими руками) та транснаціональної діяльності екстремістських ісламістських угруповань, інших збройних формувань і злочинних організацій². Динаміка конфлікту та етнічна й релігійна напруженість часто спричинялися поєднанням слабкості держави, корупції, неефективного надання базових послуг, змагання за природні ресурси, нерівності та відчуття маргіналізації. Серед країн світу, в яких можна оцінити бідність, 18 із 20 найбідніших країн розташовані в Субекваторіальній Африці – так само, як і 31 з 47 найменш розвинутих країн у 2020р.³ Крім Камеруну, Кенії, Кот-д'Івуару та Нігерії, всі інші країни регіону, де у 2020р. точилися збройні конфлікти, належали до найменш розвинутих країн.

Розвиток кожного з цих збройних конфліктів і пов'язаних з ними мирних процесів у 2020р. детальніше розглядається у наступних підрозділах цього розділу. Безпекова ситуація у Західній Африці (підрозділ II) у 2020р. різко погіршилася; транснаціональні збройні угруповання поширили вплив на цей регіон, а подальше поширення практики створення збройних загонів громад додало ще один рівень до наявного насильства. У Центральній Африці (підрозділ III) стався помітний спалах насильства на сході

¹ Визначення та типологію конфліктів див. у підрозділі I розділу 2 цього видання. Про збройні конфлікти у Північній Африці див. розділ 6 цього видання.

² Про обсяг транскордонної державної підтримки учасникам внутрішнього збройного конфлікту та її недостатнє висвітлення в базах даних конфліктів в Африці див.: Twagiramungu, N. et al., 'Re-describing transnational conflict in Africa', *Journal of Modern African Studies*, vol.57, no.3 (2019), pp.377-391.

³ World Bank, *Poverty and Shared Prosperity: Reversals of Fortune* (International Bank for Reconstruction/World Bank: Washington, DC, Oct. 2020), p.13; United Nations, Conference on Trade and Development, *The Least Developed Countries Report2020* (UN: Geneva, 2020), p.ix. Про чинники, що зумовлюють безлад у регіоні, див.: Adelaja, A. and George, J., 'Grievances, latent anger and unrest in Africa', *African Security*, vol.12, no.1 (2019), pp.111-140.

Таблиця 7.1. Оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів у Субекваторіальній Африці у 2017-2020рр.

Країна	2017	2018	2019	2020
<i>Західна Африка</i>				
Буркіна-Фасо	117	303	2 220	2 298
Кот-д'Івуар	43 ^a	16 ^a	45 ^a	132
Гвінея	47 ^a	39 ^a	41 ^a	145
Малі	948	1 747	1 875	2 849
Нігер	240	506	719	1 114
Нігерія	4 947	6 243	5 431	7 760
Разом	6 342	8 854	10 331	14 298
<i>Центральна Африка</i>				
Ангола	67	41 ^a	23 ^a	74
Камерун	717	1 530	1 232	1 589
ЦАР	1 829	1 171	573	428
Чад	296	259	567	738
ДРК	3 210	3 189	3 843	5 767
Разом	6 119	6 190	6 238	8 596
<i>Східна Африка</i>				
Бурунді	285	327	303	329
Ефіопія	1 355	1 565	667	3 553
Кенія	745	407	269	297
Мадагаскар	210	142	350	354
Мозамбік	129	223	663	1 782
Сомалі	5 835	5 101	4 031	3 140
Південний Судан	4 847	1 700	1 806	2 371
Судан	1 291	1 054	776	957
Уганда	66	146	159	290
Разом	14 763	10 665	9 024	13 073
Загалом	27 224	25 709	25 593	35 967

Примітки: Число загиблих підсумоване для чотирьох типів подій: бойові дії; вибухи/безконтактне насильство; протести, заворушення та стратегічно важливі події; насильство проти цивільних, – див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'ACLED definitions of political violence and protest', 11 Apr. 2019. Вважається, що у країні відбувається збройний конфлікт у разі загибелі внаслідок бойових дій 25 чи більше осіб упродовж року; див. підрозділ I розділу 2 цього видання.

^a Число загиблих унаслідок бойових дій було меншим за 25 осіб.

Джерело: ACLED, 'Data export tool', accessed 22 Feb. - 5 Mar. 2021.

Демократичної Республіки Конго (ДРК), тоді як у Східній Африці (підрозділ IV) зростання числа загиблих у конфліктах спричинило погіршення ситуації в Ефіопії, Мозамбіку та Південному Судані, а також продовження масштабного насильства в Сомалі.

У Субекваторіальній Африці у 2020р. суттєвий прогрес спостерігався лише в одному мирному процесі: перехідний Уряд Судану впродовж року підписав ряд мирних угод з різними опозиційними збройними угрупованнями, а кульмінацією стала Мирна угода, підписана у Джубі (*Juba Peace Agreement*) 3 жовтня 2020р. (підрозділ IV). У державах Субекваторіальної Африки, як і раніше, здійснювалося більше багатосторонніх миротворчих

операцій, ніж у будь-якому іншому регіоні світу. У 2020р. в регіоні тривали 22 багатосторонні миротворчі операції, на дві більше, ніж у 2019р.⁴ Африканський Союз (АС) і Європейський Союз (ЄС) у 2020р. розгорнули в ЦАР нові миротворчі операції: Місію військових спостерігачів АС у ЦАР (*African Union Military Observers Mission to the CAR*) і Консультативну місію ЄС у ЦАР (*European Union Advisory Mission in the CAR*)⁵. Водночас, чисельність персоналу багатосторонніх миротворчих операцій у Субекваторіальній Африці у 2020р. зменшилася на 3,4%: з 97 519 осіб (на 31 грудня 2019р.) до 94 201 (на 31 грудня 2020р.). Чисельність розгорнутого в регіоні персоналу скорочувалася п'ятий рік поспіль. Тим не менш, на місії, розгорнуті в Субекваторіальній Африці, припадало майже $\frac{3}{4}$ персоналу, розгорнутого в усіх багатосторонніх миротворчих операціях у світі⁶.

Проблематику безпеки в Субекваторіальній Африці у 2020р. визначали п'ять інших наскрізних проблем (підрозділ I): (а) присутність воєнних ісламістських угруповань, інших збройних угруповань і злочинних організацій; (б) безпекові заходи зовнішніх гравців; (в) насильство, пов'язане з виборами; (г) вплив пандемії *Covid-19*; (д) брак водних ресурсів і зростаючий вплив зміни клімату⁷. У наступних підрозділах стисло розглядається їх прояв у 2020р.

Попри невдачі та хронічні проблеми, в останні 20 років у регіоні досягнуто значного соціального, економічного та політичного прогресу, з перспективою більших досягнень у майбутньому, після *Covid-19*⁸. Багато може залежати від новоствореної Африканської континентальної зони вільної торгівлі (*African Continental Free Trade Area, AfCFTA*), яка, за оцінкою Світового банку, може генерувати до \$450 млрд. регіонального доходу та допомогти мільйонам людей подолати бідність. Очікується, що *AfCFTA*, штаб-квартира якої розташована в Аккрі (Гана), стимулюватиме інтеграцію ринків, прискорить промисловий розвиток і дозволить підвищити конкурентоспроможність⁹.

⁴ Миротворчі операції розгортались у 10 країнах; див. підрозділ II розділу 2 цього видання. Про роль регіональних організацій в Африці див.: Сое, В. and Nash, К., 'Peace process protagonism: The role of regional organisations in Africa in conflict management', *Global Change, Peace & Security*, vol.32, no.2 (2020), pp.157-177.

⁵ Про події у ЦАР див. у підрозділі III цього розділу.

⁶ Докладніше див. підрозділ II розділу 2 цього видання.

⁷ Про розвиток деяких із цих проблем у 2018-2019рр. див.: Дейвіс І. та Мелвін Н. "Збройні конфлікти та мирні процеси у Субекваторіальній Африці". – *Щорічник СППІ 2019*, підрозділ VI розділу 2; Дейвіс І. "Основні загальні події в регіоні". – *Щорічник СППІ 2019*, підрозділ I розділу 7.

⁸ Див., зокрема: Rosenthal, J., 'The African century: Africa is changing so rapidly, it is hard to ignore', *The Economist*, 26 Mar. 2020.

⁹ Ighobor, K., 'AfCFTA secretariat commissioned in Accra as free trade is set to begin in January 2021', *Africa Renewal*, 17 Aug. 2020; 'Trade pact could boost Africa's income by as much as \$450 billion: World Bank', UN News, 27 July 2020.

Зростання впливу воєвничих ісламістських угруповань і місцевих “загонів захисту самобутності”

Багато країн Субекваторіальної Африки, що потерпають від збройних конфліктів, страждають також від насильства ісламських екстремістів. Хоча це явище не є новим, епіцентр ісламістського насильства, схоже, перемістився з регіону Близького Сходу та Північної Африки до Субекваторіальної Африки та є особливо помітним у Центральному Сахелі та в районі оз.Чад (підрозділ II), а також на Африканському Розі, звідки ісламістське й кримінальне насильство поширилося на інші частини Східної Африки (підрозділ IV)¹⁰. Це насильство спричиняє чи загострює цілий ряд таких проблем, як уразливість економіки, поширення бідності, маргіналізація певних груп населення та низька стійкість до потрясінь – стихійних лих, падіння економіки та нових спалахів збройного насильства. Насильство відбувається не лише між урядами та повстанцями, але й між різними групами повстанців, особливо між прихильниками та союзниками Аль-Каїди та Ісламської Держави (ІД, *Islamic State*). Так, з березня 2020р. періодично відбувалися зіткнення між ІД у Великій Сахарі (*Islamic State in the Greater Sahara*) і місцевим союзним Аль-Каїді угрупованням – Група підтримки ісламу та мусульман (*Jama'a Nusrat ul-Islam wa al-Muslimin*)¹¹.

Проблема насильницького екстремізму має глибоке соціальне коріння. Активніше використання збройних сил (див. нижче) не завадило насильству поширитися на раніше безпечні райони. Порушення прав людини державними силами безпеки поновлює цикл насильства; лунали заклики доповнити військові заходи комплексною політичною стратегією усунення чинників радикалізації¹².

Збройні заgonи – ще один важливий чинник насильства в Субекваторіальній Африці. Часто вони створюються у відповідь на загрози насильницького екстремізму та для протидії іншим місцевим “загонам захисту самобутності” (тобто недержавним збройним угрупованням, які майже винятково чинять насильство у відносинах між громадами на основі

¹⁰ Gardner, F., ‘Is Africa overtaking the Middle East as the new jihadist battleground?’, BBC News, 3 Dec. 2020; Demuyne, M. and Coleman, J., ‘The shifting sands of the Sahel’s terrorism landscape’, International Centre for Counter-terrorism, 12 Mar. 2020; ‘African militant Islamist groups set record for violent activity’, Africa Center for Strategic Studies, 21 July 2020.

¹¹ United Nations, Security Council, ‘Eleventh report of the secretary-general on the threat posed by ISIL (Da’esh) to international peace and security and the range of United Nations efforts in support of member states in countering the threat’, S/2020/774, 4 Aug. 2020, p.4; Nsaibia, H. and Weiss, C., ‘The end of the Sahelian anomaly: How the global conflict between the Islamic State and al-Qa’ida finally came to West Africa’, *CTC Sentinel*, vol.13, no.7 (July 2020), pp.1-14.

¹² Про чинники підтримки насильницького екстремізму та участі у ньому Малі див. зокрема: Coleman, J. et al., *Dynamics of Support and Engagement: Understanding Malian Youths’ Attitudes Towards Violent Extremism* (UN Interregional Crime and Justice Research Institute and the International Centre for Counter-Terrorism: Feb. 2021). Див. також: Nsaibia, H., ‘State atrocities in the Sahel: The impetus for counterinsurgency results is fuelling government attacks on civilians’, Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 20 May 2020; Venturi, B. and Toure, N., ‘The great illusion: Security sector reform in the Sahel’, *International Spectator*, vol.55, no.4 (2020), pp.54-68; Tinti, P., ‘How counterinsurgency campaigns are fuelling human rights abuses in the Sahel’, *World Politics Review*, 30 Apr. 2020.

їх самоідентифікації, за схемою, яка практично повністю відтворює суспільний, етнічний і релігійний склад громад). За даними Проекту збору даних про місця збройних конфліктів і події (*Armed Conflict Location & Event Data Project, ACLED*), в Африці у 2020р. з'явилося ще 270 загонів (зростання на 46%, порівняно з 2019р.), хоча іноді це було наслідком фрагментації вже існуючих загонів. Найбільшою мірою кількість загонів “захисту самобутності” у 2020р. зросла в ДРК, Нігерії і Південному Судані¹³.

Зовнішні гравці

Субекваторіальна Африка дедалі більше розглядається як арена суперництва великих держав. Там діють не лише світові держави. На Африканському Розі, наприклад, присутні гравці з Азії, Європи, Близького Сходу, Північної Африки та з Північної Америки – це пояснюється геополітичною, торговельною і військовою конкуренцією¹⁴. Боротьбою з транснаціональними джихадистськими угрупованнями в Субекваторіальній Африці особливо переймаються США та європейські держави. У випадку європейських держав ця боротьба спрямована також проти кримінальних мереж і незаконної міграції. Більшість сил Заходу – включно з двома субрегіональними контртерористичними оперативними групами: Багатонаціональною спільною оперативною групою в районі оз.Чад (*Multinational Joint Task Force in the Lake Chad region*) і Спільними силами Групи п'яти держав Сахеля (*Joint Force of the Group of Five for the Sahel*), – здійснюють навчання і розбудовують спроможності місцевих сил¹⁵.

Якщо первісно за мету ставилося поступове перебирання африканськими партнерами більшої відповідальності за врегулювання криз і боротьбу з тероризмом, то насправді, схоже, відбувається дещо протилежне – присутність сил Заходу лише зміцнюється. Франція має давню традицію значної військової присутності в Субекваторіальній Африці, і у 2020р. чисельність її сил становила близько 5 100 військовослужбовців у складі операції *Barkhane* у Сахелі та в командуванні новим європейським військовим з'єднанням (оперативною групою *Takuba*), започаткованим у березні 2020р. (підрозділ II). На річному саміті АС у лютому 2020р. лунали заклики посилити спільні африканські контртерористичні сили, що відбивали

¹³ Raleigh, C. and Kishi, R., 'Africa: The only continent where political violence increased in 2020', *Mail & Guardian*, 1 Feb. 2021; Kishi, R. et al., 'ACLED 2020: The year in review', Mar. 2021, p.4.

¹⁴ Melvin, N.J., 'The foreign military presence in the Horn of Africa region', SIPRI Background Paper, Apr. 2019; Melvin, N.J., 'The new external security politics of the Horn of Africa region', SIPRI Insights on Peace and Security no.2019/2, Apr. 2019. Див. також підрозділ IV цього розділу.

¹⁵ Petesch, C., 'US leads training exercises in Africa amid focus on Sahel', *ABC News*, 22 Feb. 2020; Hickendorff, A. and Acko, I., 'The European Union Training Mission in the Central African Republic: An assessment', SIPRI Background Paper, Feb. 2021.

зростаючи стурбованість надмірною орієнтацією на зовнішні сили, особливо в Сахелі¹⁶.

Хоча США заявляють про збереження “легкої і відносно дешевої присутності” в Африці в цілому, але згідно з незалежними оцінками, у 13 країнах регіону Субекваторіальної Африки розгорнуто щонайменше 6 000 американських військовослужбовців¹⁷. США з 2018р. поступово скорочують чисельність військ в Африці в рамках переходу до суперництва великих держав. У грудні 2020р. Президент Д.Трамп анонсував вивід усіх американських військ із Сомалі (чисельність яких оцінюються приблизно у 700 осіб), але очікується, що багато з них будуть передислоковані до сусідніх країн Східної Африки¹⁸.

Росія, Китай і Франція у 2016-2020рр. були найбільшими експортерами озброєнь до країн Субекваторіальної Африки (відповідно 30%, 20% та 9,5% їх загального імпорту озброєнь)¹⁹. Військова роль Росії у Субекваторіальній Африці зростає та іноді охоплює використання приватних груп найманців, зокрема в ЦАР (підрозділ III)²⁰. Військова присутність Китаю у Субекваторіальній Африці пов’язана зі зростанням його економічної присутності, а також його роллю головного постачальника миротворців ООН у регіоні²¹. Нарешті, цей регіон став ареною боротьби між державами регіону Близького Сходу та Північної Африки: Туреччина і країни Перської затоки є особливо активними на Африканському Розі (підрозділ IV)²².

Насильство, пов’язане з виборами

Перехідні виборчі процеси є важливим джерелом нестабільності в Субекваторіальній Африці. Причини пов’язаних з виборнестабільності та насильства в регіоні мають багатогранний характер, але загалом їх можна

¹⁶ Herszenhorn, D.M. and Marks, S., ‘African leaders call for home-grown counterterrorism force’, Politico, 10 Feb. 2020. Див. також підрозділ II розділу 2 цього видання.

¹⁷ Turse, N., ‘Pentagon’s own map of US bases in Africa contradicts its own claim of “light” footprint’, The Intercept, 27 Feb. 2020. Див. також: Turse, N., Mednick, S. and Sperber, A., ‘Inside the secret world of US commandos in Africa’, Mail & Guardian, 11 Aug. 2020.

¹⁸ Cooper, H., ‘Trump orders all American troops out of Somalia’, *New York Times*, 4 Dec. 2020; ‘Statement from AFRICOM Commander US Army Gen. Stephen Townsend on the activation of Joint Task Force-Quartz’, US Africa Command, 19 Dec. 2020.

¹⁹ Про поставку озброєнь до Субекваторіальної Африки див. у підрозділі III розділу 9 цього видання.

²⁰ ‘Russia in Africa: What’s behind Moscow’s push into the continent?’, BBC News, 7 May 2020.

²¹ Walsh, B., ‘China’s pervasive yet forgotten regional security role in Africa’, *Journal of Contemporary China*, vol.28, no.120 (2019), pp.965-983; McAllister, P., ‘China in Mali and the Sudan: A stepping stone to greater Chinese influence in the UN?’, *Global Risks Insights*, 17 Feb. 2021.

²² Heibach, J., ‘Sub-Saharan Africa: A theater for Middle East power struggles’, *Middle East Policy*, vol.27, no.2 (summer 2020), pp.69-80.

поділити на дві категорії: структура влади в нових і молодих демократичних державах і недоліки самого виборчого процесу²³.

Урядкування в Африці у 2019р. погіршилося, вперше за 10 років, через зниження показників у сферах прав людини, безпеки та верховенства права – за даними Індексу ефективності урядування в Африці Ібрагіма (*Ibrahim Index of African Governance*)²⁴. Це посилило ризик насильства напередодні й після важливих національних і місцевих виборів в окремих країнах, що відбулись у 2020р. (таблиця 7.2)²⁵. Окремі вибори були затьмарені серйозними порушеннями та обмеженнями з міркувань безпеки, при цьому найбільшою мірою насильство проявилось на виборах у Гвінеї, Камеруні, Кот-д’Івуарі, Малі, Танзанії і ЦАР²⁶. Пандемія *Covid-19* ще більше ускладнила ситуацію, не дозволивши чи обмеживши нагляд іноземним спостерігачам, і призвела до переносу виборів в Ефіопії і Чаді²⁷. З інших причин були відкладені вибори в Сомалі та Судані (підрозділ IV).

Вплив *Covid-19*

Пандемія *Covid-19*, схоже, мінімально вплинула на більшість збройних конфліктів у регіоні у 2020р. Кілька збройних угруповань в Анголі, Камеруні, Південному Судані та Судані або подовжили вже наявні домовленості про припинення вогню, або в односторонньому порядку тимчасово припинили його у відповідь на заклик Генерального секретаря ООН у березні до загального припинення вогню у зв’язку з *Covid-19* (підрозділи III та IV). Однак ісламістські збройні угруповання в Субекваторіальній Африці, схоже,

²³ Nordic Africa Institute, ‘Electoral violence in Africa’, Policy Notes no.2012/3, Sep. 2012; Kovacs, M.S. and Bjarnesen, J. (eds), *Violence in African Elections: Between Democracy and Big Man Politics* (Nordic Africa Institute and Zed Books: Uppsala and London, 2018). Див. також обговорення в *SIPRI Yearbook 2019* (посилання 7). Про зв’язок насильства й демократії в Африці див.: Obiagu, U.C., ‘A third wave? Creeping autocracy in Africa’, *African Studies Quarterly*, vol.20, no.1 (Jan. 2021), pp.114-124.

²⁴ ‘2020 Ibrahim Index of African Governance-Index Report’, Mo Ibrahim Foundation, Nov. 2020.

²⁵ ‘2020 African election calendar’, Electoral Institute for Sustainable Democracy in Africa, Jan. 2021.

²⁶ ‘Cameroon: Election violence in anglophone regions’, Human Rights Watch, 12 Feb. 2020; ‘Central African Republic election held amid violence’, BBC News, 27 Dec. 2020; ‘Ivory Coast election violence leaves a “dozen dead”’, Deutsche Welle, 1 Nov. 2020; ‘Malian parliamentary elections marred by kidnappings, attacks’, Al Jazeera, 31 Mar. 2020; ‘UN rights chief Bachelet condemns Tanzania election violence’, UN News, 10 Nov. 2020; ‘Nearly two dozen dead in Guinea post-election violence: State TV’, Al Jazeera, 27 Oct. 2020.

²⁷ ‘Covid-19 helps ballot-dodgers in Africa’, *The Economist*, 16 May 2020. Про вплив *Covid-19* на африканські демократії див. також: ‘Taking stock of regional democratic trends in Africa and the Middle East before and during the Covid-19 pandemic’, Special brief, International Institute for Democracy Electoral Assistance, Jan. 2021.

Таблиця 7.2. Календар виборів у Субекваторіальній Африці у 2020р.

Країна	Вибори	Дата
Ангола	Місцеві вибори	Заплановані на 2021р. (перенесені з 2020р.)
Бенін	Місцеві вибори	Проведені 17 квітня 2020р.
Буркіна-Фасо	Вибори Президента та до Національної асамблеї	Проведені 22 листопада 2020р.
Бурунді	Вибори Президента Заплановані – до Національної асамблеї, місцеві, місцеві до Сенату (непрямі)	Проведені 20 травня 2020р. Проведені 7 червня 2020р.
Камерун	Вибори до Національної асамблеї, Сенату та місцеві вибори	Проведені 9 лютого 2020р.
ЦАР	Вибори Президента та до Національної асамблеї	Проведені 27 грудня 2020р. (другий тур – 14 лютого 2021р.)
Чад	Вибори до Національної асамблеї	Заплановані на 2021р. (перенесені з 2018-2020рр.)
Комори	Парламентські вибори	Проведені 19 січня 2020р. (другий тур пройшов 23 лютого 2020р.)
Кот-д'Івуар	Вибори Президента та до Національної асамблеї	Проведені 31 жовтня 2020р.
Ефіопія	Вибори до Палати народних представників, регіональних рад штатів та місцеві вибори Вибори до Палати федерації (непрямі, регіональними радами штатів)	Заплановані на 5 червня 2021р. (перенесені з 29 серпня 2020р.) Непрямі, після регіональних рад штатів у 2021р.
Гана	Вибори Президента та до Національної асамблеї	Проведені 7 грудня 2020р.
Гвінея	Вибори до Національної асамблеї і референдум Вибори Президента	Проведені 22 березня 2020р. Проведені 18 жовтня 2020р.
Ліберія	Вибори до Сенату та референдум	Проведені 8 грудня 2020р.
Малаві	Вибори Президента	Проведені 23 червня 2020р. (повторно)
Малі	Вибори до Національної асамблеї	Проведені 29 березня 2020р. (другий тур пройшов 19 квітня 2020р.)
Намібія	Вибори регіональних рад і місцеві вибори Вибори до Національної ради (непрямі, регіональними радами)	Проведені 25 листопада 2020р. Проведені у листопаді-грудні 2020р.
Нігер	Місцеві вибори Вибори Президента та до Національної асамблеї	Проведені 13 грудня 2020р. Проведені 27 грудня 2020р. (другий тур 21 лютого 2021р.)
Сенегал	Місцеві вибори	Заплановані на 2021р. (перенесені з 2020р.)
Сомалі	Вибори до Народної палати (непрямі) Вибори до Сенату (непрямі)	Заплановані на 2021р. (перенесені з 10-27 грудня 2020р.) Заплановані на 2021р. (перенесені з 1 грудня 2020р.)
Сомаліленд (автономний регіон)	Вибори до Палати представників і Сенату	Заплановані на 2021р. (перенесені з кінця 2019р. та березня 2019р.)
Сейшельські Острови	Вибори Президента та до законодавчого органу	Проведені 22-24 жовтня 2020р.

Країна	Вибори	Дата
Судан	Вибори Президента, до законодавчого органу, вибори у штатах і місцеві вибори	Заплановані на кінець 2022р. (перенесені з лютого 2020р.)
Танзанія	Вибори Президента, до Національної асамблеї, Палати представників Занзібару, Президента Занзібару та місцеві вибори	Проведені 28 жовтня 2020р.
Того	Вибори Президента	Проведені 22 лютого 2020р.

Джерело: '2020 African election calendar', Electoral Institute for Sustainable Democracy in Africa, Jan. 2021.

відмовилися дослухатися до цього заклику, і багато з них скористалися спричиненим пандемією безладом для вербування нових членів і здійснення нападів²⁸.

У довгостроковому плані пандемія може вплинути на багато ключових політичних, соціальних і економічних чинників миру й конфліктів у регіоні. Наприклад, згідно з оцінкою Міжнародного валютного фонду, економіка Субекваторіальної Африки скоротилася у 2020р. на 2,6% (після зростання на 3,2% у 2019р.); своєю чергою, Світовий банк припускав, що цей регіон може стати другим (після Південної Азії), де у 2021р. можна очікувати крайнього зубожіння ще 26-40 млн. осіб²⁹.

Проблеми водозабезпечення і зміна клімату

У Субекваторіальній Африці розташовані 12 із 21 країни світу, вразливих до негативного впливу як кліматичних факторів, так і політичної нестабільності: Ангола, Гвінея, ДРК, Ефіопія, Камерун, Кот-д'Івуар, Нігерія, Південний Судан, Судан, Сьєрра-Леоне, Уганда та Чад³⁰. До зумовлених кліматичними змінами безпекових викликів тут належать: "вимушена міграція і переміщення людей, брак засобів існування, продовольства та водних ресурсів, загострення конфліктів між громадами скотарів і землеробів, тривалі транскордонні конфлікти за ресурси та їх нерациональне використання"³¹. За оцінкою, до 2050р. ще 86 млн. осіб у регіоні можуть бути переміщені

²⁸ 'Coronavirus: Sudan rebels extend ceasefire', Dabanga, 31 Mar. 2020; 'SSOMA response to UN Secretary General call for immediate global ceasefire in armed conflict countries related to Covid-19', Statement by South Sudan Opposition Movements Alliance, 9 Apr. 2020; Esau, I., 'Insurgents hit second Mozambique town as Islamic State claims earlier attack', Upstream, 25 Mar. 2020; 'Al Shabaab terrorists claim deadly attack in heart of Somalian capital', 23 Mar. 2019, France 24; Coleman, J., 'The impact of coronavirus on terrorism in the Sahel', International Centre for CounterTerrorism, 16 Apr. 2020. Про загальносвітове припинення вогню див. у підрозділі I розділу 2 цього видання.

²⁹ 'World Economic Outlook update', International Monetary Fund, Jan. 2021; World Bank (посилання 3), p.15. Див. також: Nash, K., 'Responses by African intergovernmental organisations to Covid-19', Political Settlements Research Programme, 24 June 2020.

³⁰ Moran, A. et al., *The Intersection of Global Fragility and Climate Risks* (US Agency for International Development: Sep. 2018), pp.11-13.

³¹ Aminga, V. and Krampe, F., 'Climate-related security risks and the African Union', SIPRI Policy Brief, May 2020.

внаслідок зміни клімату³². У Сомалі, наприклад, зміна клімату посилила існуючі виклики, в т.ч. для миротворчих операцій, і зміцнила позиції радикальних угруповань³³.

Більшість країн Субекваторіальної Африки залежать від незрошеного землеробства, що робить цей регіон особливо вразливим до змін таких кліматичних умов, як сезонні повені й тривалі посухи³⁴. Так, на початку року повінь у Лесото призвела до підвищення дефіциту продовольства, а в нігерійському штаті Кеббі повені у вересні 2020р. знищили близько 90% врожаю, поставивши під загрозу продовольчу безпеку країни³⁵. Для понад 300 млн. осіб у сільських районах Субекваторіальної Африки проблемою є також доступ до безпечної питної води³⁶. Найгостріша, можливо, суперечка за водні ресурси в регіоні відбувається між Єгиптом та Ефіопією через р.Ніл. Цю напруженість посилюють будівництво в Ефіопії т.зв. Великої греблі ефіопського відродження, а також регіональна боротьба за владу, що розгортається в рамках громадянської війни в Південному Судані (підрозділ IV).

³² Institute for Economics & Peace (IEP), *Ecological Threat Register2020: Understanding Ecological Threats, Resilience and Peace* (IEP: Sydney, Sep. 2020), p.51.

³³ Eklow, K. and Krampe, F., *Climate-related Security Risks and Peacebuilding in Somalia*, SIPRI Policy Paper no.53 (SIPRI: Stockholm, Oct. 2019); Krampe, F., 'Why United Nations peace operations cannot ignore climate change', SIPRI Commentary, 22 Feb. 2021.

³⁴ IEP (посилання 32), p.16.

³⁵ Charumbira, S., 'Drought leaves tens of thousands in Lesotho "one step from famine"', *The Guardian*, 30 Jan. 2020; 'Floods, food shortages threaten to push Nigeria into food crisis', Al Jazeera, 14 Sep. 2020.

³⁶ Food and Agriculture Organization of the UN (FAO), *The State of Food and Agriculture: Overcoming Water Challenges in Agriculture* (FAO: Rome, 2020), p.21.

II. Збройні конфлікти та мирні процеси в Західній Африці

ВІДРЖИНІЯ БОДЕ, АННЕЛІ ГІКЕНДОРФ

У Західній Африці у 2020р. збройні конфлікти точилися в шести країнах (із 17 країн і територій субрегіону, схема 7.1): у Буркіна-Фасо, Гвінеї, Кот-д'Івуарі, Малі, Нігері та Нігерії. Однак, у цьому підрозділі увага зосереджується на збройних конфліктах високої інтенсивності в Центральному Сахелі (Буркіна-Фасо, Малі та Нігер), і в районі оз.Чад (у Нігері та Нігерії, а також у державах Центральної Африки – Камеруні й Чаді)¹. У Буркіна-Фасо, Камеруні, Малі, Нігері, Нігерії і Чаді збройні конфлікти у 2020р. загострилися (порівняно з 2019р.), з точки зору числа жертв. Крім того, у 2020р. в Беніні, Кот-д'Івуарі і Гвінеї спостерігалось насильство, пов'язане з виборами, але лише в останніх двох випадках воно класифікується як збройний конфлікт (понад 25 загиблих унаслідок бойових дій)².

У цьому підрозділі розглядаються чотири головні теми: (а) головні загальні події у регіоні; (б) збройні конфлікти в Буркіна-Фасо, Малі та Нігері в контексті подій у районі Ліптако-Гурма, на стику кордонів трьох цих держав; (в) інтернаціоналізація боротьби з тероризмом, на додачу до більш традиційних багатосторонніх миротворчих операцій ООН; (г) збройний конфлікт у районі оз.Чад і в Нігерії.

Головні загальні події в регіоні

Багато держав Західної Африки стикаються з гострими проблемами врядування, пов'язаними зі слабкістю держави, крайньою бідністю, економічною вразливістю і зростанням загроз – проблемами, які у 2020р. ускладнилися через пандемію *Covid-19*. Хоча точна кількість випадків захворювання і число померлих від *Covid-19* у Західній Африці у 2020р. невідомі – за оцінками, 77-112 тис. смертельних випадків, – але закриття кордонів та інші обмеження, а також глобальний локдаун серйозно вплинули на соціально-економічний розвиток у регіоні, що дуже залежав від іноземної допомоги³. Крім цього, нерівний економічний розвиток і наслідки зміни клімату в регіоні, де понад 80% населення займається переважно сільським господарством, і зокрема випасом худоби, збільшують продовольчу небезпеку⁴. Провітають також нелегальна міграція, корупція, контрабанда і транснаціональна організована злочинність, особливо там, де державі кидають виклик різноманітні збройні угруповання.

¹ Див. також розгляд збройних конфліктів у Камеруні та Чаді в підрозділі III цього розділу.

² Визначення та типологію конфліктів див. у підрозділі I розділу 2 цього видання.

³ Rougier, A., 'Afrique: le continent resiste a la pandémie de Covid-19', RFI, 8 Apr. 2021; 'Coronavirus in Africa tracker', BBC News, 19 Apr. 2021.

⁴ 'Food and nutrition crisis 2020: Analyses & responses, maps & facts', no.3, Sahel and West Africa Club Secretariat and Organisation for Economic Co-operation and Development, Nov. 2020.

Схема 7.1. Західна Африка, Центральний Сахель та район оз.Чад

Безпекову ситуацію погіршує потужність транснаціональних збройних угруповань і схильних до насильства таких екстремістських організацій, як Боко Харам (*Boko Haram*) у районі оз.Чад та Група підтримки ісламу та мусульман (*Jama'a Nusrat ul-Islam wa al-Muslimin, JNIM*), ІД у Великій Сахарі (*Islamic State in the Greater Sahara, ISGS*), Ансарул Іслам (*Ansarul Islam*) і Катіба Серма (*Katiba Serma*) в регіоні Ліптако-Гурма⁵. Екстремістські угруповання переплетені з місцевими загонами самооборони і збройними формуваннями дедалі більше посилюють напруженість на місцях та у громадах.

Інші види насильства в Західній Африці переважно були пов'язані зі спірними виборами та забезпеченням національними силами безпеки заходів з охорони здоров'я та соціальної політики, запроваджених через спалах *Covid-19*⁶. Незважаючи на пандемію, шість країн провели президентські вибори (Буркіна-Фасо, Гана, Гвінея, Кот-д'Івуар, Нігер і Того). Вибори до законодавчих органів відбулись у Гвінеї, Ліберії та Малі, а в Беніні, Кабо-Верде та Нігері пройшли місцеві вибори. Після суперечливих конституційних змін діючі президенти Кот-д'Івуару А.Уаттара (*Alassane Ouattara*)

⁵ Eizenga, D. and Williams, W., 'The puzzle of JNIM and militant Islamist groups in the Sahel', Africa Center for Strategic Studies, Africa Security Brief no.38, 1 Dec. 2020; International Crisis Group, *Sidelining the Islamic State in Niger's Tillabery*, Africa Report no.289 (International Crisis Group: Brussels, 3 June 2020). Докладніше про угруповання салафіто-джихадистської ідеології у Сахелі та районі оз.Чад див.: Дейвіс І. "Збройні конфлікти та мирні процеси в Сахелі та в районі оз.Чад". – *Щорічник СІПРІ 2020*, підрозділ II розділу 7.

⁶ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the activities of the United Nations Office for West Africa and the Sahel, S/2020/1293, 24 Dec. 2020.

та Гвінеї А.Конде (*Alpha Conde*) виграли перші тури виборів у листопаді⁷. В обох країнах пов'язане з виборами насильство призвело у 2020р. до різкого збільшення числа жертв протестів. У Кот-д'Івуарі число жертв зросло з 16 осіб у 2019р. до 51 – у 2020р., а кілька тисяч біженців із західних і південно-західних регіонів країни втекли до Ліберії⁸. У Гвінеї число жертв зросло з 22 осіб у 2019р. до 104 – у 2020р.⁹ У Буркіна-Фасо, де діючого Президента Р.М.Крістіана Каборе (*Roch Marc Christian Kaboré*) також переобрали в першому турі, вибори були затьмарені загрозою насильства з боку джихадистів, що завадило людям проголосувати щонайменше на п'ятій частині території країни¹⁰. У Малі протести проти результатів виборів та незадоволення станом безпеки й поганим урядкуванням зрештою призвели до державного перевороту, спричинили відставку Президента І.Бубакара Кейти (*Ibrahim Boubacar Kei'ta*) 18 серпня 2020р.¹¹

Погіршення стану безпеки в Західній Африці супроводжувалося постійною гуманітарною кризою: у середині 2020р. 31 млн. осіб (понад 50% з них – діти) потребували життєво важливої допомоги. Це на 7 млн. осіб більше, ніж на початку року¹². Унаслідок цього у грудні 2020р. Управління ООН з координації гуманітарної діяльності (*UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs*) повідомило про безпрецедентно високе число вимушених переселенців у Сахелі – 5 млн. осіб, у т.ч. 4,1 млн. внутрішньо перемішених осіб (ВПО) і 870 тис. біженців¹³.

Існували й дві загальні проблеми, які у 2020р. ускладнювали безпекові виклики в Західній Африці: (а) поширення насильницького екстремізму та тероризму, (б) пандемія *Covid-19*.

Насильницький екстремізм і брак безпеки

Вогнищами напруженості в Західній Африці у 2020р. були регіон Ліптако-Гурма в Сахелі (до якого належать прикордонні райони Буркіна-Фасо, Малі та Нігеру) та район оз.Чад, де спостерігалось насильство з боку екстремістських релігійних угруповань, воєнізованих формувань і різних збройних угруповань. У районі оз.Чад головне повстанське угруповання, Боко Харам, поширило активність із Нігерії на прибережні райони Камеруну,

⁷ 'Ivory Coast election: Alassane Ouattara wins amid boycott', BBC News, 3 Nov. 2020; 'Guinea elections: Alpha Conde wins third term amid violent protests', BBC News, 24 Oct. 2020; 'Cote d'Ivoire: An election delay for dialogue', Africa Briefing no.161, International Crisis Group, 29 Sep. 2020.

⁸ 'Ivorians flee to neighboring countries fearing post-electoral violence', UN High Commissioner for Refugees, 3 Nov. 2020; Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), Dashboard, accessed 3 Mar. 2021.

⁹ ACLED (посилання 8).

¹⁰ 'Burkina Faso election takes place amid jihadist threat', BBC News, 23 Nov. 2020; 'Burkina Faso's Kabore wins re-election, according to full preliminary results', France 24, 26 Nov. 2020.

¹¹ Burke, J., 'Mali's president announces resignation after "attempted coup"', *The Guardian*, 19 Aug. 2020.

¹² United Nations, S/2020/1293 (посилання 6).

¹³ UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), 'West and Central Africa', *Global Humanitarian Overview 2021* (UN OCHA: Geneva, 1 Dec. 2020).

Нігеру та Чаду, спричинивши масштабну гуманітарну кризу і збільшивши внутрішнє та транскордонне переміщення населення¹⁴.

У регіоні Ліптако-Гурма головними екстремістськими джихадистськими угрупованнями є: Група підтримки ісламу та мусульман (*JNIM*), до якої належать Аль-Каїда в Ісламському Магрибі (*al-Qaeda in the Islamic Maghreb*), Ансар Еддін (*Ansar Eddine*), Аль-Мурабітун (*Al-Mourabitoune*), Катіба Масіна (*Katiba Macina*) і Катіба Серма (*Katiba Serma*); Ансарул Іслам (*Ansarul Islam*) та ІД у Великій Сахарі¹⁵. 9 лютого 2020р. була атакована поліцейська дільниця в м.Керему (Бенін) на кордоні з Буркіна-Фасо та Нігером; 11 червня 2020р. екстремісти зі складу, ймовірно, *JNIM* застрелили близько 10 військових на прикордонному посту на кордоні Кот-д'Івуару з Буркіна-Фасо – це був перший напад у Кот-д'Івуарі після нападу у Гранд-Басамі в березні 2016р.¹⁶ Зберігався ризик поширення конфлікту за межі Сахеля, на прибережні країни¹⁷.

У Центральному Сахелі присутність збройних угруповань посилила фактори вразливості, пов'язані зі структурною слабкістю та політичною нестабільністю. Буркіна-Фасо, Малі та Нігер перебувають на самому дні Індексу людського розвитку Програми розвитку ООН за 2020р. За даними Світового банку, частка бідних у цих державах у 2019р. становила від 40% до 43%¹⁸. Унаслідок цієї затяжної кризи число ВПО з 2018р. зросло у 12 разів – з 70 тис. до 1,5 млн. осіб¹⁹. Станом на 31 грудня 2020р., їх число сягнуло 1,7 млн. осіб, 64% з яких перебували в Буркіна-Фасо (удвічі більше, ніж у 2019р.), 20% – проживали в Малі, 12% – в Нігері та 4% – у Мавританії²⁰. У Нігері в районах Тілабері й Тахуа число ВПО у 2020р. зросло на 77%, до 138 229 осіб²¹.

Вплив Covid-19

Хоча вплив пандемії *Covid-19* на здоров'я населення у 2020р. був не таким руйнівним, як спочатку побоювались, обмеження пересування, локдауни, закриття ринків і торгіві бар'єри мали серйозні політичні,

¹⁴ International Organization for Migration (IOM), 'Central Sahel and Liptako Gourma Crisis–Monthly Dashboard #11', Displacement tracking matrix, 7 Dec. 2020.

¹⁵ Eizenga, D. and Williams, W., 'The puzzle of JNIM and militant Islamist groups in the Sahel', Africa Centre for Strategic Studies, Africa Security Brief no.38, 1 Dec. 2020; International Crisis Group (посилання 5); 'The risk of jihadist contagion in West Africa', Africa Briefing no.149, International Crisis Group, 20 Dec. 2019.

¹⁶ 'Ivory Coast soldiers killed in attack at border post near Burkina Faso', France 24, 11 June 2020.

¹⁷ 'The risk of jihadist contagion in West Africa' (посилання 15).

¹⁸ '2020 human development index ranking', UN Development Programme, [n.d.]; 'The World Bank in Africa', World Bank, [n.d.].

¹⁹ UN OCHA (посилання 13).

²⁰ UN OCHA, 'Niger update: Sahel situation', Mar. 2021; IOM (посилання 14).

²¹ UN High Commissioner for Refugees, 'Sahel situation', Mar. 2021.

соціально-економічні, гуманітарні та безпекові наслідки²². Пандемія поглибила наявну гендерну нерівність у Західній Африці, а дівчата та жінки більше за інших потерпали від закриття шкіл та наслідків наказу залишатися вдома. Повідомлялося про зростання домашнього й гендерного насильства, а також втрату засобів існування²³. Національні сили безпеки кількох держав вдавалися до насильства з метою примушення дотримуватись обмежень, пов'язаних з *Covid-19*. За повідомленнями *Human Rights Watch*, уряди Гани, Ліберії, Нігеру, Нігерії і Сьєрра-Леоне використовували пандемію як підставу для цензури ЗМІ чи обмеження свободи слова²⁴.

Збройний конфлікт у регіоні Ліптако-Гурма

Криза 2012р. на півночі Малі з роками стала багатогранною регіональною кризою²⁵. У цьому підрозділі розглядаються збройні конфлікти в Буркіна-Фасо, Малі та Нігері, з особливою увагою до стику кордонів трьох держав у регіоні Ліптако-Гурма, який охоплює провінції: Букле-ду-Мухун, Північно-Центральна, Східна, Північна і Сахель (Буркіна-Фасо); Гао, Менака та Мопті (Малі); та Тілабері (Нігер). Регіон Ліптако-Гурма потерпає від кількох взаємопов'язаних складових конфліктів: (а) присутності джихадистських угруповань; (б) напруженості між громадами і всередині громад, конкуренції між землеробами і скотарями та суперечок з приводу землі; (в) інших джерел насильства, зокрема бандитизму, контрабанди та організованої злочинності²⁶.

У 2020р. насильство в Ліптако-Гурма ще більше зросло, спричинивши понад 5 000 жертв конфлікту, переважно – у провінціях Буркіна-Фасо та Малі у цьому регіоні (таблиця 7.3). Воно було спрямоване проти цивільного населення, місцевих органів влади, держслужбовців і сил національної безпеки. Збройні угруповання викрадають або вбивають традиційних, релігійних і громадських лідерів, запідозрених у співпраці з державою. Ця стратегія має на меті відвернути місцеве населення від співпраці з державою та змусити його співпрацювати зі збройними угрупованнями, що руйнує традиційні зв'язки у суспільстві. Світова коаліція із захисту закладів освіти від

²² Economic Community of West African States Commission et al., 'Covid-19 pandemic: Impact of restriction measures in West Africa', Dec. 2020; Eboko, F. and Schlimmer, S., 'Covid-19 in Africa: A continent's response to a global crisis', *Politique étrangère*, vol.85, no.4 (winter 2020-21); United Nations, Security Council, 'Activities of the United Nations Office for West Africa and the Sahel', Report of the Secretary-General, S/2020/585, 24 Dec. 2020.

²³ 'WHO concerned over Covid-19 impact on women, girls in Africa', World Health Organization, 18 June 2020; Zara Louan, F., 'Rapid gender analysis-Covid-19: West Africa', CARE, Apr. 2020.

²⁴ 'Covid-19 triggers wave of free speech abuse', Human Rights Watch, 11 Feb. 2021.

²⁵ Baudais, V., 'Mali: Fragmented territorial sovereignty and contested political space', SIPRI Commentary, 16 June 2020.

²⁶ Bodian, M. et al., 'The challenges of governance, development and security in the central regions of Mali', SIPRI Insights on Peace and Security no.2020/4, Mar. 2020; Tobie, A., 'Central Mali: Violence, local perspectives and diverging narratives', SIPRI Insights on Peace and Security no.2017/5, Dec. 2017; Matfess, H., 'What explains the rise of communal violence in Mali, Nigeria and Ethiopia?', *World Politics Review*, 11 Sep. 2019.

Таблиця 7.3. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в регіоні Ліптако-Гурма у 2017-2020рр.

Провінції (держава)	2017	2018	2019	2020 (%)
Букле-ду-Мухун, Північно-Центральна, Східна, Північна, Сахель (Буркіна-Фасо)	77	266	2 123	2 261 (98)
Гао, Менака, Мопті (Малі)	568	1 409	1 658	2 230 (78)
Тілабері (Нігер)	62	170	263	680 (61)
Разом	707	1 845	4 044	5 171

Примітка: (%) – частка в загальному числі жертв конфлікту у країні.

Джерело: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), ‘Data export tool’, accessed 19 Feb. 2021. Дані за регіонами наявні з 11 січня 2017р.

нападів (*Global Coalition to Protect Education from Attack*) зафіксувала з січня по липень 2020р. понад 85 нападів на школи в Буркіна-Фасо, Малі та Нігері, незважаючи на їх закриття з кінця березня до травня у зв’язку з *Covid-19*²⁷. Станом на квітень 2020р., в Буркіна-Фасо закрились понад 135 закладів охорони здоров’я і 2 500 шкіл, позбавивши 338 тис. школярів доступу до освіти, і мільйони людей – доступу до базової медичної допомоги²⁸.

Буркіна-Фасо

Ситуація у Буркіна-Фасо погіршується з 2015р., і країна перебуває під постійним тиском збройних угруповань. Слабка присутність держави на місцях залишила громади майже беззахисними та сприяла поширенню діяльності збройних угруповань і загонів, включно з т.зв. “охоронцями лісу” – *Koglweogo*²⁹. З метою посилення боротьби з тероризмом, Уряд у січні 2020р. вирішив озброїти цивільних і створити цивільні добровольчі сили самооборони (*Volontaires pour la defense de la patrie*)³⁰. Скоєння національними збройними силами неправомірних арештів і страт зумовило недовіру значної частини населення до центрального Уряду. *Human Rights Watch* повідомляв, що державні сили безпеки Буркіна-Фасо були замішані в масових позасудових стратах³¹.

²⁷ Global Coalition to Protect Education from Attack, ‘Supporting safe education in the Central Sahel’, Briefing Paper, Sep. 2020.

²⁸ United Nations, S/2020/585 (посилання 22); ‘Armed group attacks on teachers, students, and schools in Burkina Faso’, Human Rights Watch, May 2020.

²⁹ Da Cunha Dupuy, R. and Quidelleur, T., ‘Self-defence movements in Burkina Faso, diffusion and structuration of Koglweogo groups’, Noria Research, Nov. 2018.

³⁰ Zutterling, C., ‘Armer les civils : La loi des Volontaires pour la defense de la patrie au Burkina Faso’, GRIP, 30 Oct. 2020.

³¹ ‘Burkina Faso: Residents’ accounts point to mass executions’, Human Rights Watch, 8 July 2020.

Таблиця 7.4. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в Малі у 2013-2020рр.

Тип подій	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Бойові дії	547	301	316	210	563	759	831	1 657
Вибухи/безконтактне насильство	191	39	27	32	144	177	234	262
Протести, заворушення і стратегічно важливі події	7	1	5	7	3	28	4	27
Насильство проти цивільних	138	41	80	71	238	783	806	903
Разом	883	382	428	320	948	1 747	1 875	2 849

Примітка: Визначення типів подій див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'ACLED definitions of political violence and protest', 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, 'Data export tool', accessed 22 Feb. 2021.

Малі

Якщо ситуація у військовій сфері на півночі країни у 2020р. стабілізувалася, то в центрі вона продовжувала погіршуватись, оскільки озброєні радикальні угруповання нагнітали давню напруженість між громадами на місцях. Виконання Угоди 2015р. про мир і примирення в Малі протягом 2020р. суттєво не просунулося через суспільно-політичну кризу, державний переворот і пандемію *Covid-19*³².

На додачу до постійної небезпеки, невдоволення Урядом підживлювали також корупція і погане врядування. Після кількох тижнів народної мобілізації, проведеної коаліцією під назвою Рух–об'єднання патріотичних сил 5 червня (*5 June Movement–Rally of Patriotic Forces*), 18 серпня 2020р. Президент Кейта був усунутий від влади внаслідок військового перевороту. Виконання Бамакської угоди 2015р. залишалось метою нової тимчасової влади та міжнародних посередників, і нова малійська влада декларувала бажання вести переговори з усіма групами, в т.ч. з тими, що не підписали Угоду.

З метою покращення ситуації та підтримки стабілізації країни, в Малі та в регіоні Ліптако-Гурма проводяться кілька міжнародних миротворчих та інших багатосторонніх операцій (про що йдеться нижче). Попри це, ситуація у 2020р. погіршилась (таблиця 7.4).

Нігер

Зростання числа жертв у країні з 719 осіб у 2019р. до 1 114 у 2020р. можна пояснити зростанням насильства в регіоні Ліптако-Гурма, що зумовило 61% загальної кількості жертв у країні (таблиця 7.3). У Тілабері велике число біженців і переміщених осіб змусила владу взяти на себе керівництво місцевою економікою, щоб уникнути труднощів на місцях і напруженості через

³² Carter Center, 'Observations on the implementation of the agreement on peace and reconciliation in Mali, resulting from the Algiers Process', Report of the Independent Observer, Dec. 2020.

Таблиця 7.5. Триваючі у 2020р. зовнішні односторонні, багатосторонні миротворчі та контртерористичні операції у Сахелі та в районі оз.Чад

Рік початку або створення	Назва	Задіяні країни/ організації	Чисельність сил	Країна проведення
2012	Місія ЄС з розбудови спроможностей у Сахелі в Нігері (<i>European Union Capability Mission Sahel Niger</i>)	Держави-члени ЄС	123	Нігер
2013	Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у Малі (<i>Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali</i>)	ООН (переважно африканські країни, Бангладеш, Єгипет, Китай, Німеччина)	15 050	Малі
2013	Місії ЄС з підготовки персоналу в Малі (<i>EU Training Mission in Mali</i>)	Держави-члени ЄС	726	Малі
2014 ^a	Багатонаціональна спільна оперативна група (<i>Multinational Joint Task Force</i>)	Бенін, Камерун, Чад, Нігер, Нігерія	10 620	Камерун, Чад, Нігер, Нігерія
2014 ^b	Операція <i>Barkhane</i>	Франція	5 100	Буркіна-Фасо, Чад, Малі, Нігер
2015	Місія ЄС з розбудови спроможностей Сахеля в Малі (<i>EU Capability Mission Sahel Mali</i>)	Держави-члени ЄС	152	Малі
2017	Спільні сили Групи п'яти держав Сахеля (<i>Joint Force of the Group of Five for the Sahel</i>)	Буркіна-Фасо, Чад, Малі, Мавританія, Нігер	5 000	Буркіна-Фасо, Чад, Малі, Мавританія, Нігер
2020	Оперативна група <i>Takuba</i>	Франція, сили спеціального призначення європейських держав (Естонія, Франція)	[. .] ^c	Район Ліптако-Гурма

^a Розпочиналася в 1994р. як операція суто нігерійських військ; у 1998р. поширена на Чад і Нігер.

^b Замінила операцію *Serval*, яка почалась у січні 2013р. і завершилась у липні 2014р.

^c Оцінки за 2020р. немає.

Джерела: База даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції, станом на 1 квітня 2021р. 'G5 Sahel–Pau Summit-statement by the heads of state', French Ministry for Europe and Foreign Affairs, 13 Jan. 2020; Ван дер Лейн Дж. "Міжнародні немиротворчі операції". – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ III розділу 3; Dieng, M., 'The Multi-National Joint Task Force and the G5 Sahel Joint Force: The limits of military capacity-building efforts', *Contemporary Security Policy*, vol.40, no.4 (2019), pp.481-4501; French Ministry of Defence, *Operation Barkhane*, Press pack (French Ministry of Defence: Feb. 2020).

природні ресурси³³. Криза також призвела до погіршення взаємин між громадами та послабила традиційні інститути влади, що перетворилися на мішені збройних угруповань. Хоча кількість актів насильства у Діффі зросла зі 150 у 2019р. до 167 у 2020р., в Нігері у 2020р. було менше жертв від дій Бoko Харам, ніж у 2019р. (таблиця 7.6). До інцидентів за участі Бoko Харам у 2020р. належав напад у селі Тумур на кордоні Діффи 13 грудня, в день місцевих і регіональних виборів, внаслідок якого загинули 28 осіб і сотні були поранені³⁴.

Багатосторонні миротворчі та контртерористичні операції

Для реагування на безпекові проблеми в Західній Африці було розгорнуто кілька багатосторонніх миротворчих і контртерористичних операцій, переважно в регіоні Сахеля (таблиця 7.5). Найбільшою з них є Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у Малі (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali*), яка зосереджується на підтримці миру і стабілізації ситуації³⁵. Однак у 2020р. вона продовжувала зазнавати величезних труднощів у виконанні мандата – захисту цивільних осіб. США, ЄС і кілька європейських держав беруть участь у боротьбі з транснаціональними джихадистськими і кримінальними мережами в регіоні, але переважно опосередковано: більшість західних учасників займаються підготовкою і зміцненням спроможностей місцевих сил, у т.ч. двох спеціальних контртерористичних оперативних груп: Багатонаціональної спільної оперативної групи (*Multinational Joint Task Force, MNJTF*) в районі оз.Чад і Спільних сил Групи п'яти держав Сахеля (*G5 Sahel*)³⁶. Місія ЄС з підготовки персоналу в Малі з березня 2020р. отримала повноваження працювати над покращенням оперативних спроможностей малійської армії, а також допомагати національним збройним силам інших країн *G5 Sahel*³⁷. У рамках цивільних заходів, Місія ЄС з розбудови спроможностей у малійському Сахелі та Місія ЄС з розбудови спроможностей у нігерському Сахелі надають підтримку силам внутрішньої безпеки (таблиця 7.5)³⁸.

На саміті у французькому м.По 13 січня 2020р. Франція і країни *G5 Sahel* започаткували ширшу координаційну структуру – Коаліцію для Сахеля (*Coalition for the Sahel*). Ця Коаліція ґрунтується на чотирьох принципах: боротьба з тероризмом, розбудова спроможностей сил Сахеля, відновлення

³³ Baudais, V., 'The impact of the Malian crisis on the Group of Five Sahel countries: Balancing security and development priorities', SIPRI Commentary, 18 May 2020.

³⁴ 'Attack in Niger kills 28, and Boko Haram is blamed', *New York Times*, 14 Dec. 2020; Boko, H., 'Why Boko Haram's attack on Toumour, Niger is a stark warning to neighbouring states', France 24, 18 Dec. 2020.

³⁵ United Nations, Security Council, 'Security Council renews Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali, unanimously adopting Resolution 2531 (2020)', Meetings Coverage and Press Releases, 29 June 2020.

³⁶ Davis, I., 'Key general developments in the region', *SIPRI Yearbook 2020*, pp.176-177.

³⁷ Council of the European Union, 'EUTM Mali: Council extends training mission with broadened mandate and increased budget', Press release, 23 Mar. 2020.

³⁸ European External Action Service, 'EUCAP Sahel Mali', [n.d.].

державної влади та сприяння розвитку. Боротьба з тероризмом здійснюється силами спеціального призначення європейських держав – 27 березня 2020р. офіційно створена оперативна група *Takuba*. Європейська оперативна група підпорядковується командуванню операції *Barkhane* і надає консультації, допомогу та супровід збройним силам Малі³⁹. Початкова боєздатність оперативної групи *Takuba*, що складається з французьких та естонських підрозділів, була забезпечена на місці ще до кінця 2020р., а контингент зі Швеції у складі 150 військовослужбовців мав бути розгорнутий на початку 2021р.⁴⁰ Відрядити в майбутньому свої контингенти зобов'язалися також Бельгія, Данія, Греція, Італія, Нідерланди, Португалія та Чехія⁴¹. Франція також збільшила у 2020р. чисельність військовослужбовців у складі операції *Barkhane* з 4 500 до 5 100 осіб⁴².

Ефективність цих миротворчих і контртерористичних операцій була неоднозначною, як у військовій сфері, так і у відновленні державної влади; при цьому належить багато зробити для розрізнення цивільних і комбатантів у районах дій цих операцій⁴³. З лютого по квітень 2020р. національні та іноземні сили активізували контртерористичні операції в регіоні Ліптако-Гурма, що супроводжувалося зростанням числа загиблих унаслідок бойових дій і актів насильства проти цивільних⁴⁴. Участь збройних сил, сил безпеки та іноземних військ у порушеннях прав людини, скоєних під час військових операцій у Буркіна-Фасо, Малі та Нігері, у 2020р. зросла, порівняно з 2019р.⁴⁵ З кінця 2019р. під час контртерористичних операцій під гаслом придушення тероризму силами безпеки Буркіна-Фасо, Малі та Нігеру було скоєно понад 600 позасудових страт цивільних осіб⁴⁶.

³⁹ До держав, що підписали відповідну політичну заяву, належать: Бельгія, Велика Британія, Данія, Естонія, Малі, Німеччина, Нігер, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Франція, Чехія і Швеція. Див.: Task Force Takuba, 'Political statement by the governments of Belgium, Czech Republic, Denmark, Estonia, France, Germany, Mali, Niger, the Netherlands, Norway, Portugal, Sweden and the United Kingdom', 23 Mar. 2020.

⁴⁰ Swedish Armed Forces, 'Mali (Task Force Takuba)', 18 Jan. 2021.

⁴¹ Див. підрозділ II розділу 2 цього видання.

⁴² 'France's thankless war against jihadists in the Sahel', *The Economist*, 12 Nov. 2020. Про військову роль Франції в Африці більш детально див.: Recchia, S. and Tardy, T., 'French military operations in Africa: Reluctant multilateralism', *Journal of Strategic Studies*, vol.43, no.4 (2020), pp.473-481.

⁴³ International Crisis Group, *What Role for the Multinational Joint Task Force in Fighting Boko Haram*, Africa Report no.291 (International Crisis Group: Brussels, 7 July 2020).

⁴⁴ ACLED, Dashboard, accessed 22 Feb. 2021; Amnesty International, *Human Rights Violations by Security Forces in the Sahel* (Amnesty International: London, 2020).

⁴⁵ Berger, F., 'Human rights abuses: A threat to security sector reforms in the Sahel', Commentary, Italian Institute for International Political Studies, 3 Mar. 2021; Amnesty International, 'Sahel: Soldiers rampage through villages killing people under guise of anti-terror operations', 10 June 2020.

⁴⁶ 'Sahel: End abuses in counterterrorism operations', News release, Human Rights Watch, 13 Feb. 2021.

Таблиця 7.6. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в районі озера Чад у 2017-2020рр.

Провінція, штат (держава)	2017	2018	2019	2020 (%)
Крайня Північ (Камерун)	583	322	456	592 (37)
Лак (Чад)	217	126	259	441 (60)
Діффа (Нігер)	147	307	404	338 (30)
Адамава, Борно та Йобе (Нігерія)	3 022	2 591	2 221	3 465 (45)
Разом	3 969	3 346	3 340	4 836 (43)

Примітка: (%) – частка в загальному числі жертв конфлікту у країні.

Джерело: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), Dashboard, accessed 22 Feb. 2021. Дані за регіонами наявні з 11 січня 2017р.

Збройний конфлікт у районі оз.Чад

Збройний конфлікт, вимушене переміщення і брутальні порушення прав людини, в т.ч. вбивства, сексуальне насильство, викрадення та вербування дітей-солдатів, залишалися поширеним явищем у районі оз.Чад, що охоплює провінції Крайня Північ (Камерун), Лак (Чад), Діффа (Нігер), Адамава, Борно та Йобе (Нігерія). Боко Харам, збройне повстання якого почалось у 2009р., і зростання впливу Західноафриканської провінції ІД (угруповання, що відколось від Боко Харам) та їх підтримки цивільним населенням сприяли триваючій гуманітарній кризі та збільшенню внутрішнього та транс-кордонного переміщення людей⁴⁷.

Стан безпеки в районі оз.Чад у 2020р. погіршився з різким зростанням – на 44% – числа жертв конфлікту: загинули 4 836 осіб проти 3 340 у 2019р. (таблиця 7.6)⁴⁸. Таке високе число жертв можна частково пояснити боями між Боко Харам і чадськими військами. З боку останніх було заявлено про знищення 1 000 бійців Боко Харам навколо оз.Чад у відповідь на засідку в Бомі (Чад) 23 березня 2020р., в якій загинули майже 100 їх військових⁴⁹.

Станом на 23 листопада 2020р., 2,7 млн. осіб у регіоні були переміщені всередині країни та ще 257 тис. втекли до сусідніх країн. Близько 12,5 млн. осіб потребували гуманітарної допомоги, 10,6 млн. з них проживали на північному сході Нігерії, де, за оцінками, близько 4,3 млн. осіб відчували надзвичайний рівень браку продовольства. З поширенням нападів на заклади освіти, 1 117 шкіл у районі оз.Чад упродовж 2020р. залишалися закритими, 934 з них – у Нігерії⁵⁰.

Чад був одним з найбільш активних регіональних учасників боротьби проти джихадистських угруповань у Сахелі. Вивід його військ зі штату

⁴⁷ International Crisis Group, *Facing the Challenge of the Islamic State in West Africa Province*, Africa Report no.273 (International Crisis Group: Brussels, 16 May 2019). Про історичні процеси, що призвели до появи Боко Харам, див.: MacEachern, S., *Searching for Boko Haram: A History of Violence in Central Africa* (Oxford University Press: Oxford, 2018).

⁴⁸ ACLED (посилання 44).

⁴⁹ 'Boko Haram militants kill nearly 100 Chadian soldiers in attack', Reuters, 25 Mar. 2020; 'Chad's army says 52 soldiers, 1,000 Boko Haram fighters killed in operation', Reuters, 9 Apr. 2020.

⁵⁰ UN OCHA, 'Lake Chad Basin: Humanitarian snapshot', 23 Nov. 2020.

Таблиця 7.7. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в Нігерії у 2013-2020рр.

Тип подій	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Бойові дії	2 326	4 031	3 329	2 191	1 779	2 470	2 475	3 336
Вибухи/безконтактне насильство	255	1 311	1 938	681	1 424	759	770	1 900
Протести, заворушення і стратегічно важливі події	66	252	366	138	144	161	111	244
Насильство проти цивільних	2 039	5 794	5 285	1 886	1 600	2 853	2 075	2 280
Разом	4 686	11 388	10 918	4 896	4 947	6 243	5 431	7 760

Примітка: Визначення типів подій див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'ACLED definitions of political violence and protest', 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, 'Data export tool', accessed 22 Feb. 2021.

Борно в Нігерії у січні 2020р. підвищив ризик нападів у Камеруні, Нігерії та Нігерії⁵¹. 23 березня 2020р. загін у складі приблизно 400 бойовиків Боко Харам вбив близько 100 чадських військових під час безпрецедентного за масштабом нападу на гарнізон на півострові Богома, ще раз продемонструвавши загрозу насильницького екстремізму у країні та регіоні⁵². У відповідь чадські війська (переважно не зі складу *MNJTJF*) заявили про знищення 1 000 бійців Боко Харам під час операції "Гнів Боми"⁵³.

Нігерія

Штат Борно в Нігерії (колиска Боко Харам), на який припадає 71% загального числа жертв в районі оз.Чад, залишався у 2020р. епіцентром конфлікту (таблиця 7.6)⁵⁴. Під час найбільш кривавого нападу безпосередньо на цивільних осіб у 2020р. щонайменше 110 осіб загинули поблизу столиці Борно, м.Майдугурі 28 листопада 2020р.⁵⁵ Зона дій Боко Харам у 2020р. поширилася також на північно-західну частину Нігерії, де угруповання утворювало союзи з дедалі більш взаємопов'язаними бандами і кримінальними угрупованнями. Масштаби бандитизму, в т.ч. збройних пограбувань, угонів худоби, викрадень людей і сексуального насильства, у 2020р. різко зросли: після затишшя наприкінці 2019р., із січня до червня 2020р. на північному заході було зафіксовано

⁵¹ Ahmen, K., 'Fears for civilians in Chad after army suffers devastating Boko Haram attack', *The Guardian*, 1 Apr. 2020. Див. також огляд Чаду в підрозділі III цього розділу.

⁵² 'Boko Haram militants kill nearly 100 Chadian soldiers in attack', Reuters (посилання 49).

⁵³ 'Chad's army says 52 soldiers, 1,000 Boko Haram fighters killed in operation', Reuters (посилання 49); 'Behind the jihadist attack in Chad', Commentary, International Crisis Group, 6 Apr. 2020.

⁵⁴ ACLED (посилання 44); 'The Islamic State franchises in Africa: Lessons from Lake Chad', Commentary, International Crisis Group, 29 Oct. 2020.

⁵⁵ 'Statement on attack against civilians in Koshobe, Borno', UN OCHA, 29 Nov. 2020; 'At least 110 dead in Nigeria after suspected Boko Haram attack', *The Guardian*, 29 Nov. 2020; Ewang, A., 'Gruesome Boko Haram killings in northeast Nigeria', Dispatches, 1 Dec. 2020.

понад 1 600 жертв⁵⁶. У середині грудня 2020р. Боко Харам взяло на себе відповідальність за викрадення сотень учнів у штаті Каціна, далеко від традиційних баз⁵⁷. Кількох з викрадених хлопчиків, за повідомленнями, звільнили 17 грудня 2020р.⁵⁸

Крім активізації насильницької діяльності Боко Харам на північному сході та розгулу бандитизму на північному заході, Нігерія у 2020р. мала й інші виклики безпеці. На фоні економічної рецесії через *Covid-19*, вкупі з падінням цін на нафту, країна зіштовхнулася з протестами проти брутальних дій поліції, зростанням насильства між землеробами та скотарями в Середньому поясі та на північному заході, а також тривалими збройними сутичками в дельті Нігера⁵⁹.

У 2020р. число жертв конфлікту в Нігерії було найвищим після піку 2014-2015рр., коли її збройні сили відбили територію у Боко Харам (таблиця 7.7)⁶⁰. Це можна частково пояснити зростанням числа жертв у районі оз.Чад і бандитизмом на північному заході країни. Насильство з боку національних сил безпеки також призвело до зростання числа жертв: Нігерійська національна комісія з прав людини (*Nigerian National Human Rights Commission*), наприклад, у середині квітня повідомляла, що примусове запровадження локдауну спричинило майже вдвічі більше жертв, ніж повідомлене на той час число загиблих від *Covid-19*⁶¹. Військові витрати Нігерії у 2020р. зросли на 29%, до \$2,6 млрд.⁶²

⁵⁶ Wodu, N., 'Not all violent problems require violent solutions: Banditry in Nigeria's north-west', Council on Foreign Relations, 23 July 2020; 'Nigeria: Banditry violence and displacement in the northwest', ACAPS, 24 July 2020.

⁵⁷ Akinwotu, E., 'Nigerian schoolboys meet president after kidnap ordeal', *The Guardian*, 18 Dec. 2020; Campbell, J., 'Release of Nigerian school boys: Questions and hypotheses', Council on Foreign Relations, 21 Dec. 2020.

⁵⁸ 'Nigeria's Katsina school abduction: Boko Haram says it took the students', BBC News, 15 Dec. 2020; Akinwotu (посилання 57); Campbell (посилання 57).

⁵⁹ Lenshie, N.E. et al., 'Desertification, migration, and herder-farmer conflicts in Nigeria: Rethinking the ungoverned spaces thesis', *Small Wars & Insurgencies* (2020); 'Niger Delta annual conflict report: January-December 2020', Linking Partners for Niger Delta Development, 10 Feb. 2021; ACAPS (посилання 56); 'Nigeria's #EndSARS protest: De-escalate tensions, start deep police reform', Statement, International Crisis Group, 26 Oct. 2020. Докладніше про економічні проблеми Нігерії у 2020р. див.: World Bank, 'World Bank Group to boost Nigeria's efforts to reduce poverty', Press release 2021/072/AFR, 15 Dec. 2020; 'Finding the balance: Public health and social measures in Nigeria', Africa Centres for Disease Control and Prevention, 19 Aug. 2020.

⁶⁰ 'Most territory regained from Boko Haram, Nigeria says', Voice of America, 17 Mar. 2015.

⁶¹ 'Report on human rights violations following the implementation of Covid-19 regulations 2020 and directives issued by federal and state governments from 31st March to 13th April 2020', National Human Rights Commission, 8 July 2020.

⁶² Про військові витрати Нігерії див. у підрозділі II розділу 8 цього видання.

III. Збройні конфлікти та мирні процеси в Центральній Африці

ІЕН ДЕЙВІС

До субрегіону Центральної Африки, згідно з класифікацією ООН, належать Ангола, Габон, Демократична Республіка Конго (ДРК), Екваторіальна Гвінея, Камерун, Республіка Конго, Сан-Томе і Принсіпі, Чад і Центрально-африканська Республіка (ЦАР). У п'яти з дев'яти держав Центральної Африки у 2020р. точилися збройні конфлікти – в Анголі, ДРК, Камеруні, ЦАР і Чаді – всі вони розглядаються в цьому підрозділі. Камерун і Чад також стисло розглядалися в контексті конфлікту в районі оз.Чад у підрозділі II.

Аналогічно ситуації у Західній Африці (підрозділ II), Центральна Африка є місцем деяких з найтяжчих і найдовших криз у світі. Хоча більшість країн регіону багаті на ресурси, ці природні ресурси часто бувають причиною конкуренції та корупції, які зумовлюють високий рівень бідності та дефіцит продовольства. Швидке зростання населення та зміна клімату також створюють загрозливий для життя рівень уразливості¹. Конфлікти в гарячих точках регіону у 2020р. зберігались (у ЦАР) або загострювались (у Камеруні, Чаді та особливо в ДРК).

Ангола

В Анголі у 2020р. число загиблих у конфлікті внаслідок бойових дій вперше з 2017р. перетнуло поріг збройного конфлікту. Проект збору даних про місця збройних конфліктів і події (*Armed Conflict Location & Event Data Project, ACLED*) зафіксував 74 жертви конфлікту впродовж року, 27 з них – унаслідок бойових дій². Війна в Кабінді (з 1975р. по цей час) в Анголі переважно завершилася мирною угодою 2006р., але сепаратистське повстання низького рівня, розв'язане Фронтом визволення анклаву Кабінда (*Front for the Liberation of the Enclave of Cabinda*) проти Уряду, продовжувалося зі спорадичними боями. 30 березня 2020р. збройні формування в Кабінді оголосили одностороннє припинення вогню з метою сприяння боротьбі з пандемією *Covid-19*, але в червні 2020р. сталися нові зіткнення³.

Камерун

У Камеруні у 2020р. точилися два не пов'язані між собою збройні конфлікти: повстання англомовних сепаратистів у Південно-західному та Північно-західному регіонах і повстання Боко Харам у регіоні Крайньої Півночі (що

¹ UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), *Global Humanitarian Overview 2021* (UN OCHA: Dec. 2020), pp.141-143.

² ACLED, 'Data export tool', accessed 5 Mar. 2021.

³ 'Angola: Fatal clashes between separatists and military in Cabinda province June 2', *Garda World*, 4 June 2020; *Organization of Emerging African States*, 'More African freedom fighters join Covid-19 ceasefire', *ModernGhana*, 3 Apr. 2020.

Таблиця 7.8. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в Камеруні у 2013-2020рр.

Тип подій	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Бойові дії	17	1 223	959	340	260	996	642	818
Вибухи/безконтактне насильство	0	33	202	175	223	31	20	62
Протести, заворушення і стратегічно важливі події	1	0	0	11	48	7	2	41
Насильство проти цивільних	14	110	278	195	186	496	568	668
Разом	32	1 366	1 439	721	717	1 530	1 232	1 589

Примітка: Визначення типів подій див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), ‘ACLED definitions of political violence and protest’, 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, ‘Data export tool’, accessed 22 Feb. 2021.

є елементом більш загальної кризи в районі оз.Чад). Обидва вони у 2020р. загострились з дещо вищим загальним числом жертв, ніж у 2019р.; при цьому насильство проти цивільних зростало третій рік поспіль (таблиця 7.8). Число людей, які потребували гуманітарної допомоги в Камеруні, зросло з 2,7 млн. у 2016р. до 4,4 млн. осіб у 2020р. (за загального населення у 26,5 млн.)⁴.

Конфлікт у районі оз.Чад

Камерун залишався другою найбільш враженою кризою країною у районі оз.Чад (підрозділ II), де Боко Харам та інші збройні угруповання активізували напади в регіоні Крайня Північ. У серпні 2020р., наприклад, 18 осіб загинули та 15 отримали поранення під час нападу Боко Харам на табір для ВПО в м.Нгуетече⁵. Кількість жертв конфлікту на Крайній Півночі у 2020р. зросла з 465 осіб у 2019р. до 591 – у 2020р.⁶

Конфлікт в англомовній частині Камеруну

Причини кризи, пов’язаної з англомовним населенням, були закладені колоніальним поділом території між Великою Британією і Францією. Сьогодні 5 млн. осіб у Південно-західному та Північно-західному регіонах – близько п’ятої частини населення країни – розмовляють переважно англійською і мають власну правову та освітню системи. Вимоги англомовного населення створити автономну республіку під назвою Амбазонія, що висувалася принаймні з 1985р., у жовтні 2017р. набули насильницьких форм⁷. Протести

⁴ UN OCHA (посилання 1), р.147.

⁵ ‘Deadly jihadist attack targets Cameroon village hosting displaced people’, France 24, 4 Sep. 2020.

⁶ ACLED, Dashboard, accessed 7 Apr. 2021.

⁷ International Crisis Group, *Cameroon’s Anglophone Crisis at the Crossroads*, Africa Report no.250 (International Crisis Group: Brussels, 2 Aug. 2017). Про події 2018р. див.: Дейвіс І. та Мелвін Н. “Збройні конфлікти та мирні процеси у Субекваторіальній Африці”. – *Щорічник СІПІРІ 2019*, підрозділ VI розділу 2.

англомовних вчителів і юристів проти використання французької мови в англомовних школах і судах були жорстоко придушені Урядом і переросли у збройне повстання воєнізованих формувань сепаратистів.

Наразі цей конфлікт перетворився на серйозну і комплексну гуманітарну проблему, що спричинила переміщення 700 тис. осіб⁸. У 2020р. тривали напади на освітні заклади, а напади на села та руйнування будинків лише в лютому 2020р. змусили тікати понад 10 тис. осіб⁹. Сталася також серія атак на поліцейські відділки під час парламентських виборів, що відбулися 9 лютого, і ще раз – під час регіональних виборів у грудні¹⁰.

Хоча сили сепаратистів важко оцінити, вони, ймовірно, налічують від 2 000 до 4 000 бойовиків, поділених переважно між двома конкуруючими т.зв. тимчасовими урядами Амбазонії: один з них очолює Сісіку Джуліус Аюк Табе (*Sisiku Julius Ayuk Tabe*), колишній адміністратор в університеті та інженер, засуджений до довічного ув'язнення у 2019р. за звинуваченнями в тероризмі та сепаратизмі, а другий – Самуел Ікоме Сако (*Samuel Ikome Sako*), колишній пастор, який живе у США. Кожен тимчасовий уряд об'єднує кілька різних фракцій¹¹.

25 березня 2020р. Сили оборони південних камерунців (*Southern Cameroons Defence Forces, SOCADEF*), одне із союзних тимчасовому Уряду Сако угруповань, оголосило тимчасове припинення вогню у відповідь на заклик Генерального секретаря ООН до загальносвітового припинення вогню у зв'язку з *Covid-19*, але воно не було підтримане ні іншими сепаратистськими збройними угрупованнями, ні Урядом Камеруну¹². Хоча найбільше опозиційне угруповання (союзне тимчасовому Уряду Сісіку), Урядова рада Амбазонії (*Ambazonia Governing Council, AGC*), виступило із заявою на підтримку загальносвітового заклик, але воно також заявило, що припинення вогню буде використане урядом¹³. Тим не менш, у липні 2020р., за повідомленнями, були започатковані попередні мирні переговори між Урядом Камеруну та керівником тимчасового уряду Сісіку, але залишалося неясним, чи допомогла заява *AGC* (або перша пропозиція з припинення вогню з боку *SOCADEF*, що належить до конкуруючого угруповання) легітимізувати ці переговори¹⁴.

⁸ 'Cameroon: North-west and South-west', Situation Report no.26, UN OCHA, 31 Dec. 2020.

⁹ 'Cameroon: North-west and South-west', Situation Report no.16, UN OCHA, 29 Feb. 2020; Lay, T., 'Regional overview: Africa, 12-18 July 2020', ACLED, 23 July 2020.

¹⁰ 'Cameroon: Election violence in anglophone regions', Human Rights Watch, 12 Feb. 2020; Amnesty International, 'Cameroon: Rise in killings in anglophone regions ahead of parliamentary elections', 6 Feb. 2020; UN OCHA (посилання 8).

¹¹ Оцінки чисельності сепаратистських угруповань і збройних загонів див.: International Crisis Group, *Cameroon's Anglophone Crisis: How to get to Talks?*, Africa Report no.272 (International Crisis Group: Brussels, 2 May 2019), section IV; Bone, R.M., 'Ahead of peace talks, a who's who of Cameroon's separatist movements', New Humanitarian, 8 July 2020.

¹² Miller, A., 'Call unanswered: A review of responses to the UN appeal for a global ceasefire', ACLED, 13 May 2020.

¹³ Office of the Vice President, Buea Ambazonia Governing Council, 'Declaration of the responsibility to protect the people of Ambazonia during the Covid-19 pandemic', 27 Mar. 2020.

¹⁴ Bone (посилання 11); 'Cameroon holds first peace talks with main separatist group', Al Jazeera, 4 July 2020.

Після національного діалогу в жовтні 2019р. (без участі сепаратистів) Уряд у січні 2020р. анонсував новий “особливий статус” для двох англомовних регіонів¹⁵. Однак залишалися питання щодо готовності Уряду до діалогу із сепаратистськими угрупованнями та політичних поступок. Тому переговори про припинення вогню між представниками Уряду та ватажками сепаратистів (з Табе та ще дев'ятьма ув'язненими сепаратистськими лідерами), що відбулися в липні 2020р., стали несподіванкою і були піддані осуду іншими сепаратистами, а їх значення – применшено Урядом. Переговори не мали продовження, та попри новий раунд посередництва Швейцарії у серпні 2020р., протягом року безпекова ситуація в англомовних регіонах продовжувала погіршуватися¹⁶.

Центральноафриканська Республіка

Майже вся територія ЦАР з 2013р. охоплена конфліктом і насильством між мінливими союзами збройних угруповань, незважаючи на присутність міжнародних миротворчих операцій: Міжнародної місії АС підтримки в Центральноафриканській Республіці (*Mission Internationale de Soutien a la Centrafrique sous Conduite Africaine*) – 2013-2014pp.; Багатоцільової об'єднаної стабілізаційної місії ООН у ЦАР (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in the Central African Republic, MINUSCA*) – з 2014р. і по цей час, – та на військову інтервенцію Франції у 2013-2016pp. У 2016р. були проведені вибори, які виграв Президент Ф.-А.Туадера (*Faustin-Archange Touadera*). Мирна угода 2019р. та припинення вогню між Урядом і 14 збройними угрупованнями (Політична угода про мир і примирення у Центральноафриканській Республіці, надалі – Політична угода) сприяла частковому приборканню насильства¹⁷. Водночас, тривали регулярні напади на цивільне населення, вбивства та інші злочини й порушення з боку збройних формувань колишніх Селека (*Seleka*) та Анти-балака (*anti-Balaka*)¹⁸.

У січні 2020р. виконання Політичної угоди ще більше ускладнилося внаслідок зіткнень між фракціями Народного фронту за відродження Центральної Африки (*Front populaire pour la renaissance de la Centrafrique*,

¹⁵ Chintom, N.K., ‘Cameroon’s conflict: Will the national dialogue make any difference?’, BBC News, 5 Oct. 2019; Bone, R.M. and Nkwain, A.K., ‘Cameroon grants “special status” its restive regions. They don’t feel special’, African Arguments, 13 Jan. 2020.

¹⁶ Jeune Afrique, ‘Cameroon’s anglophone crisis: Rivalries hamper peace talks’, Africa Report, 11 Aug. 2020; Reuters, ‘Gunmen kill at least six children in attack on Cameroon school’, *The Guardian*, 24 Oct. 2020.

¹⁷ The agreement is annexed to United Nations, Security Council, Letter dated 14 February 2019 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council, S/2019/145, 15 Feb. 2019. Про події 2019р. у ЦАР див.: Дейвіс І. “Збройні конфлікти та мирні процеси у Центральній Африці”. – *Щорічник СІПІ 2020*, підрозділ III розділу 7.

¹⁸ Угруповання Селека, що мовою санго означає “союзний рух”, було створене у 2012р. Об'єднання загонів “самооборони” Анти-балака з'явилося у 2013р. З 2015р. відбувалося поширення збройних угруповань у ЦАР унаслідок поділу колишніх Селека та Анти-балака – переважно за етнічною ознакою, регіональним походженням або за економічними інтересами. Див.: Vircoulon, T., ‘Note Institut Français de Relations Internationales, Ecosysteme des groupes armes en Centrafrique’, Apr. 2020.

Таблиця 7.9. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в Центральноафриканській Республіці у 2013-2020рр.

Тип подій	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Бойові дії	1 223	1 144	191	443	1 250	624	280	322
Вибухи/безконтактне насильство	4	105	12	1	10	2	3	0
Протести, заворушення і стратегічно важливі події	122	105	56	8	14	25	4	5
Насильство проти цивільних	1 210	2 265	266	287	555	520	286	101
Разом	2 559	3 619	525	739	1 829	1 171	573	428

Примітка: Визначення типів подій див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'ACLED definitions of political violence and protest', 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, 'Data export tool', accessed 3 Mar. 2021.

FPRC) у східному м.Бріа, де загинуло понад 50 осіб¹⁹. Хоча безпекова ситуація протягом 2020р. залишалася мінливою через постійні загрози, – насамперед, цивільним особам, гуманітарним працівникам, урядовим силам і миротворцям ООН з боку збройних угруповань, – число жертв конфлікту третій рік поспіль зменшувалося (таблиця 7.9). Політична ситуація також залишалася хиткою і визначалася підготовкою до президентських і парламентських виборів у грудні 2020р. Наприкінці року, напередодні цих виборів безпекова ситуація погіршилася.

Більше половини населення (2,8 млн. осіб) наприкінці 2020р. потребували гуманітарної допомоги та захисту, близько 2,3 млн. осіб потерпали від гострого дефіциту продовольства²⁰. Одна чверть населення країни була переміщена в межах або за межі ЦАР²¹.

Мирний процес і реакція на заклик ООН до загальносвітового припинення вогню

Виконання Політичної угоди у 2020р. зупинилося через вибори і стан безпеки; спостерігалися численні невдачі в роззброєнні та демобілізації, а також у підготовці і практичному застосуванні змішаних підрозділів безпеки²². Уряд за підтримки *MINUSCA* досяг певних успіхів у спробах діалогу і примирення на місцевому рівні²³. У листопаді 2020р. мандат *MINUSCA* був подовжений ще на 12 місяців, до 15 листопада 2021р.²⁴ У 2020р. започатковані дві нові невеликі багатосторонні миротворчі операції: Місія військових спостерігачів

¹⁹ '50 killed in militia clashes in Central African Republic town', TRTWorld, 28 Jan. 2020.

²⁰ United Nations, Security Council, 'Central African Republic', Report of the Secretary-General, S/2021/146, 16 Feb. 2021, p.6.

²¹ UN OCHA (посилання 1), p.150.

²² United Nations, Security Council, 'Central African Republic', Report of the Secretary-General, S/2020/545, 16 June 2020, p.15; United Nations, S/2021/146 (посилання 20), p.4.

²³ United Nations, S/2021/146 (посилання 20), p.4.

²⁴ UN Security Council Resolution 2552, 12 Nov. 2020.

АС у ЦАР (*African Union Military Observers Mission to the CAR*), що має допомагати моніторингу виконання Політичної угоди та, зокрема, створення змішаних підрозділів безпеки; та Консультативна місія ЄС у ЦАР (*European Union (EU) Advisory Mission in the CAR*), яка має підтримувати реформування сектору безпеки у країні (та доповнить військову Місію ЄС підготовки персоналу в ЦАР (*EU Training Mission in CAR*))²⁵.

25 березня, за два дні після заклику Генерального секретаря ООН до загального припинення вогню у зв'язку з *Covid-19*, Спеціальний представник Генерального секретаря ООН у ЦАР і керівник *MINUSCA* М.Ндіає (*Mankeur Ndiaye*) закликав до загальнонаціонального припинення вогню у країні. Але хоча збройні угруповання *FPRC*, Демократичного фронту народу Центральної Африки (*Front democratique du peuple centrafricain*) та організації “Повернення, виправлення, реабілітація” (*Retour, reclamation et rehabilitation*, або *3R*) публічно заявили про підтримку, це не призвело до її виконання на місцях²⁶.

На північному сході тривали запеклі сутички між конкуруючими фракціями *FPRC*; вони загострили напруженість у громадах регіону і призвели до масового переміщення населення. На північному заході збройні загони *3R* продовжували поширювати свою діяльність та кидати виклик урядовим силам і *MINUSCA*. 15 червня *MINUSCA* почала військову операцію з метою зменшення загрози з боку *3R* і примушення угруповання до дотримання Політичної угоди²⁷.

На початку грудня, після відхилення Конституційним судом ЦАР кандидатури колишнього Президента Ф.Бозізе (*Francois Bozize*) – досі впливового серед загонів Анти-балака та народності гбая (найбільшої етнічної групи країни), – окремі збройні угруповання активізували спроби зірвати вибори 27 грудня²⁸. 17 грудня кілька збройних угруповань оголосили про формування Коаліції патріотів за зміни (*Coalition of Patriots for Change, CPC*), яку Бозізе публічно підтримав 27 грудня. Виборча кампанія у грудні була зірвана спалахом насильства з боку союзних *CPC* збройних угруповань²⁹. На прохання Уряду ЦАР, Росія і Руанда перекинули додаткові сили для підтримки *MINUSCA* та урядових сил³⁰. Тимчасове розгортання 300 російських військових радників доповнило контингент російських найманців, присутніх у ЦАР щонайменше з 2018р.³¹ Уряди ЦАР і Руанди звинувачували

²⁵ Див. підрозділ II розділу 2 цього видання; Hickendorff, A. and Acko, I., ‘The European Union Training Mission in the Central African Republic: An assessment’, SIPRI Background Paper, Feb. 2021.

²⁶ United Nations, S/2020/545 (посилання 22), p.3.

²⁷ United Nations, Security Council, ‘Central African Republic’, Report of the Secretary-General, S/2020/994, 12 Oct. 2020, p.5.

²⁸ ‘Ex-president Bozize and current president Touadera seem set on a collision course while elections are in the balance’, *Africa Confidential*, vol.61, no.15 (23 July 2020).

²⁹ United Nations, S/2021/146 (посилання 20), pp.1-2.

³⁰ ‘Rwanda bolsters force in CAR as rebels “held back”’, BBC News, 21 Dec. 2020.

³¹ Schreck, C., ‘What are Russian military contractors doing in the Central African Republic?’, Radio Free Europe/Radio Liberty, 1 Aug. 2018; ‘Russia sends 300 military instructors to Central African Republic’, BBC News, 22 Dec. 2020.

Бозізе в підтримці повстанців і плануванні перевороту, що він заперечував – хоча Ндіає згодом підтвердив змову між Бозізе та *CPC*³².

Лише 35% з 1,85 млн. зареєстрованих виборців взяли участь у виборах; через небезпеку не були проголосовані близько 40% зі 140 місць у Національній асамблеї. Попередні результати президентських виборів підтвердили перемогу Туадери, який набрав понад 53% голосів³³. Але оскільки збройні загони *CPC* можуть продовжити напади у 2021р., політична та безпекова ситуація залишалася хиткою.

Чад

Чад був однією з ключових держав регіону в боротьбі проти джихадистських угруповань у Центральному Сахелі та районі оз.Чад (підрозділ II). У 2020р. країна потерпала від посилення небезпеки на власній території і в сусідніх країнах. На додачу до нападів Боко Харам і чадських збройних угруповань, відбувалося також насильство між громадами, особливо на сході Чаду³⁴. Ці конфлікти частково виникали через конкуренцію між землеробами і скотарями, а також унаслідок глибшого суперництва за землю та політичну владу на підґрунті обстоювання самобутності. У 2020р. зафіксовано понад 738 жертв конфлікту, що на 30% більше, ніж у 2019р.³⁵ Чад приймає чи не найбільше втікачів в Африці – усього понад 915 тис. біженців, шукачів притулку, ВПО і чадських репатріантів. У Чаді було близько 480 тис. біженців, а від браку продовольства у 2020р. потерпало понад 2,3 млн. осіб³⁶.

Демократична Республіка Конго

ДРК – друга за населенням (80 млн.) країна Африки – потерпає від однієї з найтриваліших і найскладніших криз у світі, в якій збройний конфлікт, епідемії і стихійні лиха поєднуються з високим рівнем бідності, нерозвинутими громадською інфраструктурою та послугами. Одним із головних чинників конфлікту є також конкуренція за землю та природні ресурси³⁷. Після завершення другої конголезької війни 1998-2003рр. конфлікт триває на сході ДРК, де досі діють десятки збройних угруповань і з 1999р. розгорнуті великі

³² United Nations, Security Council, 'Briefing by the Special Representative of the Secretary-General for the Central African Republic and Head of the United Nations Multidimensional Integrated Stabilization Mission in the Central African Republic, Mankeur Ndiaye', S/2021/76, annex I, 27 Jan. 2021, p.2.

³³ 'Central African Republic: Respect final results of the election, UN and partners urge', UN News, 5 Jan. 2021; International Crisis Group, 'Picking up the pieces in the Central African Republic', *Watch List 2021* (International Crisis Group: Brussels, Jan. 2021).

³⁴ International Crisis Group, *Avoiding the Resurgence of Intercommunal Violence in Eastern Chad*, Africa Report no.284 (International Crisis Group: Brussels, 30 Dec. 2019).

³⁵ ACLED, 'Data export tool', accessed 22 Feb. 2021.

³⁶ 'Chad: New law safeguards 480,000 refugees', UN News, 24 Dec. 2020; UN OCHA, 'More than 2.3 million people in food insecurity, including 450,000 in severe food insecurity in Chad', 24 Apr. 2020.

³⁷ Докладний аналіз збройного конфлікту див. у різних доповідях групи експертів ООН з питань ДРК, зокрема: United Nations, Security Council, 'Final report of the Group of Experts on the Democratic Republic of the Congo', S/2020/482, 2 June 2020.

миротворчі сили ООН – Стабілізаційна місія ООН у ДРК (*UN Organization Stabilization Mission in the DRC, MONUSCO*)³⁸. Уряди ДРК та сусідніх держав з 2013р. намагаються разом, шляхом утворення Платформи миру, безпеки та співпраці (*Peace, Security and Cooperation Framework*), ліквідувати загрозу з боку збройних угруповань³⁹.

Хоча в більшості з 26 провінцій ДРК у 2020р. зберігався спокій, але кілька східних провінцій (особливо Ітурі, Північне Ківу і Південне Ківу) лишилися нестабільними через численні збройні сутички між урядовими силами та іноземними й конголезькими збройними угрупованнями, а також через поновлення насильства між громадами. Ці збройні угруповання мають різні можливості, розміри та цілі. Чи не найзапекліші зіткнення відбувалися між урядовими силами та Союзними демократичними силами (*Allied Democratic Forces, ADF*) – ісламістським збройним угрупованням з Уганди – у Північному Ківу, де цивільні часто потерпають від утисків *ADF*⁴⁰. Також у Північному Ківу тривали інтенсивні бої між фракціями Конголезьких оновлених сил оборони Ндуми (*Nduma defense du Congo-Renove*), що розпались у липні 2020р. Колишнього керівника Конголезьких оновлених сил оборони Ндуми, Н.Нтабері “Шека” (*Ntabo Ntaberi ‘Sheka’*) військовий суд 23 листопада 2020р. засудив до довічного ув’язнення за військові злочини та злочини проти людяності⁴¹. У північно-східній провінції Ітурі Об’єднання заради розвитку Конго (*Cooperative for Development of Congo, CODECO*) – неформальний союз етнічних загонів громад ленду – посилює напади, особливо в І половині 2020р. та переважно на громаду гема, в конфлікті за природні ресурси та землю. 25 березня 2020р. урядові війська вбили ватажка *CODECO* Ж.Нгуджоло (*Justin Ngudjolo*), що призвело до боротьби за владу всередині угруповання та його розколу⁴². Хоча в серпні 2020р. *CODECO* погодилась і оголосила одностороннє припинення вогню, але кілька фракцій угруповання продовжили боротьбу⁴³.

У 2020р. загальний масштаб насильства на сході ДРК збільшився, про що свідчить найвище число жертв конфлікту за рік, зафіксоване в період 2013-2020рр. (таблиця 7.10). На сході ДРК тривали серйозні й масові порушення

³⁸ Місія ООН була розгорнута в ДРК у 1999р. і перейменована на *MONUSCO* у 2010р. Докладний опис збройних угруповань див.: Africa Intelligence, ‘Felix Tshisekedi a hostage to armed groups’, *West Africa Newsletter*, no.798 (10 Apr. 2019); United Nations, S/2020/482 (посилання 37), pp.5-12.

³⁹ ‘Peace, security and cooperation framework for the Democratic Republic of the Congo and the region’, 24 Feb. 2013.

⁴⁰ ‘DRC: Attacks by ADF armed group may amount to crimes against humanity and war crimes’, UN Human Rights Office of the High Commissioner, 7 July 2020; Burke, J., ‘Militia raids kill dozens as DRC plunges deeper into instability’, *The Guardian*, 31 Jan. 2020.

⁴¹ ‘Democratic Republic of the Congo’, Global Centre for the Responsibility to Protect, 15 Mar. 2021.

⁴² International Crisis Group, *DR Congo: Ending the Cycle of Violence in Ituri*, Africa Report no.292 (International Crisis Group: Brussels, 15 July 2020).

⁴³ AFP, ‘Militias in Eastern DRC agrees to stop attacks’, *East African*, 24 Aug. 2020; ‘Security Council report, Monthly forecast’, Security Council Report, Dec. 2020, p.9.

Таблиця 7.10. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в Демократичній Республіці Конго у 2013-2020рр.

Тип подій	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Бойові дії	1 093	603	748	898	1 364	1 787	1 978	3 254
Вибухи/безконтактне насильство	77	10	13	4	108	9	15	1
Протести, заворушення і стратегічно важливі події	16	38	65	145	79	63	129	193
Насильство проти цивільних	789	579	936	693	1 659	1 330	1 721	2 319
Разом	1 975	1 230	1 762	1 740	3 210	3 189	3 843	5 767

Примітка: Визначення типів подій див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'ACLED definitions of political violence and protest', 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, 'Data export tool', accessed 5 Mar. 2021.

прав людини та міжнародного гуманітарного права, включно з брутальними порушеннями прав дітей⁴⁴.

У рамках триваючої гострої, складної і багатовимірної гуманітарної кризи 21,8 млн. осіб зазнавали у 2020р. гострого дефіциту продовольства (найвищий абсолютний показник, зафіксований у світі), а близько 5,2 млн. осіб залишалися внутрішньо переміщеними – це найбільше число ВПО в Африці, причому 1,7 млн. осіб були переміщені у 2020р.⁴⁵ У червні 2020р. закінчився 10-й спалах захворювання на вірус еболи (померли близько 2 300 з 2018р.), а 1 червня 2020р. почався новий спалах, який тривав до 18 листопада 2020р., спричинивши ще 55 смертей⁴⁶. У ДРК також зростала кількість захворювань і смертей від *Covid-19* (станом на кінець жовтня 2020р., зафіксовано 308 летальних випадків); серйозними проблемами залишались захворювання на кір і холеру, спричинивши у 2020р. 415 і 184 зафіксованих летальних випадків, відповідно⁴⁷. Напади на медичних і гуманітарних працівників продовжували заважати зусиллям з надання допомоги, особливо в зонах конфлікту на сході країни⁴⁸.

⁴⁴ Bujakera, S., 'UN warns of possible war crimes in northeastern Congo', Reuters, 27 May 2020; United Nations, S/2020/482 (посилання 37), pp.24-30; United Nations, Security Council, 'Children and armed conflict in the Democratic Republic of the Congo', Report of the Secretary-General, S/2020/1030, 19 Oct. 2020.

⁴⁵ United Nations, Security Council, 'United Nations Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo', Report of the Secretary-General, S/2020/1150, 30 Nov. 2020, pp.6-7; UN OCHA (посилання 1), p.156.

⁴⁶ 'New Ebola outbreak detected in northwest Democratic Republic of the Congo; WHO surge team supporting the response', World Health Organization, 1 June 2020; '11th Ebola outbreak in the Democratic Republic of the Congo declared over', World Health Organization, 18 Nov. 2020.

⁴⁷ UN OCHA (посилання 1), pp.156-157.

⁴⁸ 'Security in the DRC and Yemen: Military conflict, disease outbreak and containment', Oxford Research Group, Nov. 2020.

IV. Збройні конфлікти та мирні процеси у Східній Африці

ІЕН ДЕЙВІС

До Східної Африки належать 22 держави та території, у дев'яти з яких упродовж 2020р. точилися активні збройні конфлікти (схема 7.2). У цьому підрозділі розглядаються п'ять із цих збройних конфліктів: в Ефіопії, Мозамбіку, Південному Судані, Судані та Сомалі. Переважно через конфлікти та насильство у цих п'яти країнах Східної Африки налічувалося понад 8,3 млн. ВПО та більше 4,6 млн. біженців¹.

Більшість конфліктів у Східній Африці точаться на Африканському Розі². Держави цього субрегіону є особливо вразливими до складної суміші факторів, включно з обмеженим доступом до природних ресурсів, міжгруповою напруженістю, бідністю та нерівністю, а також слабкістю державних інститутів³. Боротьба з тероризмом і піратством на Африканському Розі в останні 10 років стає пріоритетом дедалі більшої кількості зовнішніх гравців. Це створює зону гострої конкуренції, в якій задіяні Індія, Китай, США та інші держави Заходу (Велика Британія, Іспанія, Італія, Німеччина, Франція, Японія) та Близького Сходу (Єгипет, Катар, ОАЕ, Саудівська Аравія, Туреччина), що підвищує геополітичну напруженість, суперництво та ризик дестабілізуючих проксі-конфліктів⁴.

У регіоні відбуваються також серйозні суперечки, пов'язані з розподілом і доступом до ресурсів. Так, упродовж 2020р. неврегульованою залишалася суперечка через розподіл вод східної частини басейну Ніла між Єгиптом, Ефіопією і Суданом⁵. Багато соціальних, політичних та економічних проблем регіону ускладнюються наслідками зміни клімату, зокрема посухами та повенями⁶. У червні-жовтні 2020р. щонайменше 3,6 млн. осіб у Східній Африці потерпали від повеней чи зсувів ґрунту, причому багато з них

¹ UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), *Global Humanitarian Overview 2021* (UN OCHA: Dec. 2020), p.114.

² Географічно до Африканського Рогу зазвичай відносять Джибуті, Еритрею, Ефіопію та Сомалі. Існує також ширше визначення (використане тут), що охоплює ці чотири основні країни плюс повністю чи частково Кенію, Сейшельські Острови, Південний Судан, Судан та Уганду.

³ Intergovernmental Authority on Development (IGAD), *IGAD Regional Strategy: Volume 1, The Framework* (IGAD: Djibouti, Jan. 2016), pp.8-10, 15; Adeto, Y.A., 'State fragility and conflict nexus: Contemporary security issues in the Horn of Africa', African Centre for the Constructive Resolution of Disputes, 22 July 2019.

⁴ Melvin, N., 'The new external security politics of the Horn of Africa region', SIPRI Insights on Peace and Security no.2019/2, Apr. 2019; Melvin, N., 'The foreign military presence in the Horn of Africa region', SIPRI Background Paper, Apr. 2019. Про геополітичну напруженість на Близькому Сході та в Північній Африці див. у підрозділі I розділу 6 цього видання.

⁵ 'Nile negotiations break down as Egypt, Sudan accuse Ethiopia of rejecting legally binding agreement', New Arab, 18 June 2020; 'Ethiopia says GERD rising waters "natural" part of construction', Al Jazeera, 15 July 2020; 'US suspends aid to Ethiopia over Blue Nile dam dispute', Al Jazeera, 3 Sep. 2020.

⁶ Регіональний аналіз зв'язку екології, миру та безпеки в регіоні з особливою увагою та акцентом на проблемах водозабезпечення і врядування див.: Krampe, F. et al., *Water Security and Governance in the Horn of Africa*, SIPRI Policy Paper no.54 (SIPRI: Stockholm, Mar. 2020).

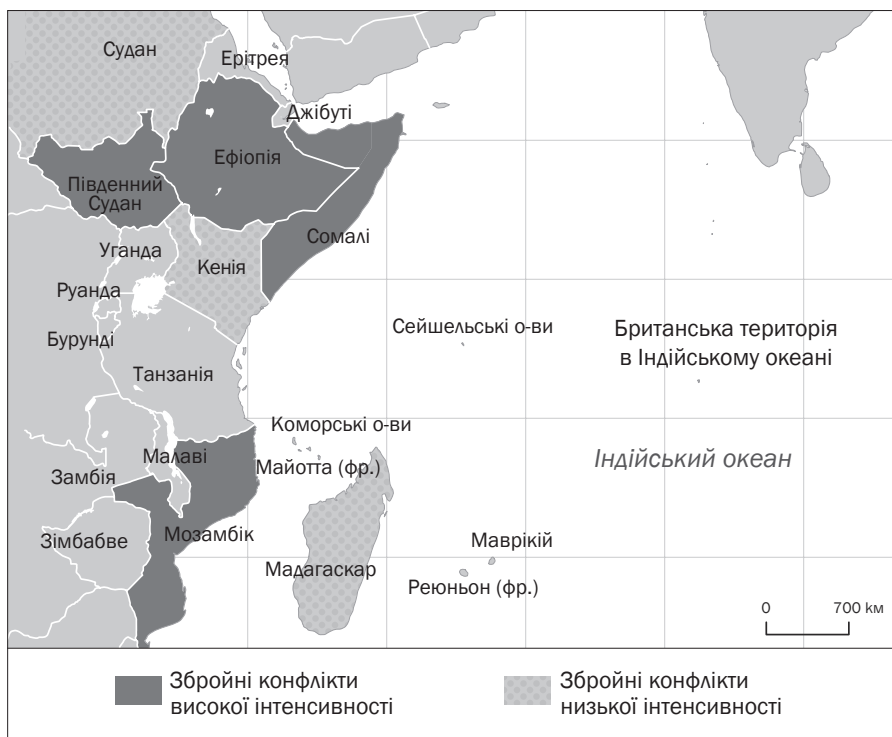

Схема 7.2. Східна Африка, включно з Африканським Рогом

страждали й від небезпеки та конфліктів. Проблеми продовольчої небезпеки в регіоні загострювало у 2020р. нашістья африканської сарани, що було найбільшим за 25 років в Ефіопії і Сомалі, й за 70 років – у Kenії⁷.

Ефіопія

У листопаді 2020р. у регіоні Тиграй на півночі Ефіопії спалахнув новий збройний конфлікт між силами федерального Уряду та колишньою адміністрацією північного регіону Тиграй – Народно-визвольним фронтом Тиграю (*Tigrayan People's Liberation Front, TPLF*), – у якому загинули тисячі людей, а понад 46 тис. біженців мусили тікати до східного Судану. У 2020р. також посилилася небезпека в багатьох інших районах країни через одночасні збройні конфлікти та високий рівень насильства на етнічному підґрунті, в т.ч. в Консо (в регіоні народностей Південної Ефіопії), Метекел (у регіоні Бенішангул-Гумуз), Гуджи, Келам Велега та Західна Велега (в регіоні Оромія) і на кордоні Оромії із Сомалі. У більшості з цих поширюваних конфліктів беруть участь етнічні збройні угруповання та загони, якими рухають етно-регіональний націоналізм і прагнення самовизначення, захисту

⁷ UN OCHA (посилання 1), pp.114-115.

територій і ресурсів⁸. Зокрема, в зоні Метекел стався ряд нападів на цивільних і поглибився розкол між адміністраціями регіонів Амхара та Оромія⁹. Також відчувалася напруженість між регіонами Амхара і Тиграї¹⁰.

Убивство популярного музиканта та активіста, представника народу оромо Х.Хіндесса (*Hachalu Hundessa*) 29 червня 2020р. спровокувало заворушення та етнічне насильство у столиці Аддіс-Абебі та в регіоні Оромія. Під час заворушень загинули близько 240 осіб. Пізніше були арештовані тисячі чиновників місцевих органів влади і лідерів опозиції¹¹.

У 2020р. число людей, що потребували гуманітарної допомоги, зросло з 8 до 11,7 млн. осіб. Конфлікти, переміщення людей і кліматичні катаклізми (посухи, повені, зсуви) були ключовими причинами гуманітарних потреб¹².

Зупинка реформ і напруженість унаслідок федеральної політики

Занурення у насильство і хаос упродовж 2020р. контрастувало з оптимізмом, що з'явився після відносно мирної передачі влади, курсу реформ Прем'єр-міністра А.Ахмеда (*Abiy Ahmed*) та підписання у 2018р. Спільної декларації про мир і дружбу з Еритреєю¹³. Однак з відкриттям політичного простору зросло суперництво між 10 напівавтономними етнічно однорідними регіональними штатами, з яких складається Ефіопія¹⁴. Коли в Сідамі в листопаді 2019р., після протестів та успішного референдуму, проголосували за те, щоб стати 10-м регіональним штатом Ефіопії, існували побоювання, що це може спровокувати аналогічні вимоги в інших етнічних регіонах, особливо в Тиграї і Волайті¹⁵. Таким чином, протягом 2020р., на тлі політичних перетворень, суспільна напруженість в Ефіопії залишалася високою. Зокрема, її система етнічного федералізму несла в собі ризик подальшої фрагментації¹⁶.

⁸ Raleigh, C. and Fuller, B., 'Ethiopia: At risk of multiplying conflicts stretching the capacity of the state', eds E.Bynum et al., *Ten Conflicts to Worry about in 2021* (Armed Conflict Location & Event Data Project: Feb. 2021), pp.3-5. Про зв'язок між незаконною торгівлею зброєю і небезпекою в Ефіопії див.: Cochrane, L. and Hadis, S., 'Farmers buying guns: The impact of uncertainty and insecurity in rural Ethiopia', *African Studies Quarterly*, vol.20, no.1 (Jan. 2021), pp.101-113.

⁹ 'Ethiopia attack death toll reaches 207, state rights watchdog says', *Africa News*, 26 Dec. 2020.

¹⁰ 'Bridging the divide in Ethiopia's north', *Africa Briefing* no.156, International Crisis Group, 12 June 2020.

¹¹ AFP, 'Ethiopia violence death toll rises to 239', *East African*, 8 July 2020; Tekle, T.-A., 'Ethiopia arrests 1,700 officials over deadly unrest', *East African*, 13 Aug. 2020.

¹² UN OCHA (посилання 1), pp.121-122.

¹³ Про події в Ефіопії у 2018-2019рр. та ефіопо-еритрейську мирну угоду див.: Дейвіс І. та Мелвін Н. "Збройні конфлікти та мирні процеси у Субекваторіальній Африці". – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ VI розділу 2; Дейвіс І. "Збройні конфлікти та мирні процеси на Африканському Розі". – *Щорічник СІПРІ 2020*, підрозділ IV розділу 7; Addis, A.K. et al., 'The recent political situation in Ethiopia and rapprochement with Eritrea', *African Security Review*, vol.29, no.2 (2020), pp.105-124.

¹⁴ 'Abiy Ahmed's reforms in Ethiopia lift the lid on ethnic tensions', *BBC News*, 29 June 2019; '67 killed in days of unrest in Ethiopia, police say', *AP News*, 26 Oct. 2019; International Crisis Group, *Keeping Ethiopia's Transition on the Rails*, Africa Report no.283 (International Crisis Group: Brussels, 16 Dec. 2019).

¹⁵ Sileshi, E., 'Sidama becomes Ethiopia's 10th regional state', *Addis Standard*, 23 Nov. 2019; Temare, G.G., 'The Republic of Tigray? Aydeln, yekenyeyel!', *Ethiopia Insight*, 28 Sep. 2019.

¹⁶ Mosley, J., 'Ethiopia's transition: Implications for the Horn of Africa and Red Sea region', *SIPRI Insights on Peace and Security* no.2020/5, Mar. 2020.

Поширення регіональних “спеціальних сил” (свого роду воєнізованих формувань) також загрожувало посиленням напруженості¹⁷.

Збройний конфлікт у Тиграї

У II половині 2020р. федеральний Уряд Ефіопії і регіон Тиграї, розташований у північно-західній частині Ефіопії, на кордоні з Еритреєю і Суданом, з населенням близько 7 млн. осіб (загальна чисельність населення Ефіопії – 110 млн.), опинилися на межі конфронтації. Ця напруженість частково зумовлювалася боротьбою за владу між Прем'єр-міністром А.Ахмедом та тиграїською елітою, яка колись домінувала у Збройних силах і правлячій коаліції Ефіопії¹⁸. Регіональні вибори були ще одним джерелом напруженості: федеральний Уряд (який у червні через пандемію *Covid-19* вирішив відкласти всі вибори до 2021р.) оголосив незаконними вересневі регіональні вибори в Тиграї. У жовтні федеральний Уряд перевів фінансування з *TPLF* на нижчі рівні регіональної адміністрації. У Тиграї відповіли погрозою утримувати податкові надходження, зібрані там від імені федерального Уряду¹⁹.

3 листопада 2020р., побоюючись (як було заявлено) неминучого наступу федеральних сил, війська Тиграю у змові з окремими офіцерами національної армії тиграїського походження силою захопили контроль над певними федеральними підрозділами, розташованими в регіоні. Наступного дня федеральні сили за підтримки військ і воєнізованих формувань регіону Амхара та (як гадають, хоча це заперечується обома урядами) еритрейських військ почали наступ на Тиграї²⁰. ООН попередила про “повномасштабну гуманітарну кризу”, оскільки тисячі ефіопських біженців рушили до сусідніх Еритреї і Судану²¹. 26 листопада, після того, як минув термін 72-годинного ультиматуму федерального Уряду з вимогою капітуляції тиграїських сил, наступ був спрямований на столицю Тиграю, м.Мекеле²². 28 листопада 2020р. федеральні сили захопили Мекеле та заявили про перемогу над *TPLF*, який пригрозив партизанським спротивом і продовжив ракетні обстріли в Еритреї²³.

¹⁷ Abdu, B., ‘Regional special forces: Threats or safeties?’, *The Reporter*, 2 Jan. 2021.

¹⁸ Gardner, T., ‘How Abiy’s effort to redefine Ethiopia led to war in Tigray’, *World Politics Review*, 8 Dec. 2020; Burke, J., ‘Rise and fall of Ethiopia’s TPLF—from rebels to rulers and back’, *The Guardian*, 25 Nov. 2020.

¹⁹ ‘Steering Ethiopia’s Tigray crisis away from conflict’, *Africa Briefing no.162*, International Crisis Group, 30 Oct. 2020.

²⁰ Beaumont, P., ‘Diplomats back claims Eritrean troops have joined Ethiopia conflict’, *The Guardian*, 8 Dec. 2020; ‘Ethiopia sees war ending, EU complains of partisan aid access’, *Reuters*, 4 Dec. 2020; Frohlich, S., ‘Once enemies, Ethiopia and Eritrea ally against Tigray’, *Deutsche Welle*, 29 Nov. 2020.

²¹ Paravicini, G., ‘Ethiopia says its troops marching on Tigrayan capitol’, *Reuters*, 17 Nov. 2020.

²² Burke, J., ‘Ethiopia’s military to begin “final offensive” against Tigray capital’, *The Guardian*, 26 Nov. 2020.

²³ Anna, C., ‘UN: Ethiopia’s victory claim doesn’t mean war is finished’, *AP News*, 29 Nov. 2020; ‘Rockets hit Eritrea capital after Ethiopia declares victory’, *Al Jazeera*, 29 Nov. 2020.

Таблиця 7.11. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в Ефіопії у 2013-2020рр.

Тип подій	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Бойові дії	418	237	566	999	877	730	193	1 634
Вибухи/безконтактне насильство	48	2	16	15	2	22	17	85
Протести, заворушення і стратегічно важливі події	33	53	177	749	131	241	170	225
Насильство проти цивільних	85	43	52	752	345	572	287	1 609
Разом	584	335	811	2 515	1 355	1 565	667	3 553

Примітка: Визначення типів подій див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), ‘ACLED definitions of political violence and protest’, 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, ‘Data export tool’, accessed 5 Mar. 2021.

Під час бойових дій загинули тисячі людей, про що свідчить сплеск оціночного числа загиблих у конфлікті у 2020р. (таблиця 7.11). Усім сторонам закидають вчинення жорстоких розправ і порушень прав людини²⁴. Понад 46 тис. осіб втекли до східної частини сусіднього Судану, і до 2 млн. осіб були переміщені всередині країни. Після обмеження федеральним Урядом доступу до регіону, ООН попередила, що криза “виходить з-під контролю”²⁵. Наприкінці 2020р. виглядало імовірним, що криза в Тиграї матиме затяжний характер. Наприкінці грудня 2020р. посилилася також напруженість на кордоні між Ефіопією і Суданом; відносини між двома країнами були й без того напруженими через суперечку з приводу будівництва т.зв. Великої греблі ефіопського відродження на р.Ніл²⁶.

Мозамбік

У 2020р. активізувалися дії ісламістів у провінції Кабо-Дельгадо на півночі Мозамбіку. Зростання насильства проти цивільних протягом року збільшило число ВПО більше ніж у 4 рази – до понад 500 тис. осіб, а приблизно 1,3 млн. осіб у регіоні терміново потребували гуманітарної допомоги²⁷. Загальна оцінка числа загиблих у конфлікті в Мозамбіку у 2020р. зроста майже втричі, порівняно з 2019р. (таблиця 7.12).

Хоча напади місцевих ісламістських угруповань періодично відбуваються з кінця 2017р., у 2020р. вони різко активізувалися. Головним повстанським угрупованням є *Ansar al-Sunna*. Хоча місцеві жителі називають його Аш-Шабаб (*al-Shabab*), воно не пов’язане з однойменним угрупованням у Сомалі. Упродовж 2019р. угруповання, за повідомленнями, присягнуло на

²⁴ AFP, “‘Terrified’ survivors recount attacks on civilians in Tigray”, France 24, 15 Dec. 2020; ‘Ethiopia: Investigation reveals evidence that scores of civilians were killed in massacre in Tigray state’, Amnesty International, 12 Nov. 2020.

²⁵ Anna, C., ‘UN: Ethiopia’s conflict has “appalling” impact on civilians’, AP News, 9 Dec. 2020.

²⁶ De Waal, A., ‘Viewpoint: Why Ethiopia and Sudan have fallen out over al-Fashaga’, BBC News, 3 Jan. 2021.

²⁷ UN OCHA (посилання 1), p.125.

Таблиця 7.12. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в Мозамбіку у 2013-2020рр.

Тип подій	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Бойові дії	116	43	41	45	40	39	268	885
Вибухи/безконтактне насильство	3	0	0	0	0	0	8	73
Протести, заворушення і стратегічно важливі події	3	3	3	2	71	5	20	19
Насильство проти цивільних	22	11	4	58	18	179	367	805
Разом	144	57	48	105	129	223	663	1 782

Примітка: Визначення типів подій див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), ‘ACLED definitions of political violence and protest’, 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, ‘Data export tool’, accessed 5 Mar. 2021.

вірність Ісламській Державі (ІД), і тепер аналітики вважають його частиною Центральноафриканської провінції Ісламської Держави (*Islamic State Central Africa Province*)²⁸. Водночас, ступінь фрагментації угруповання та його зв’язки з ІД важко простежити²⁹.

Упродовж 2020р. воявничі ісламістські угруповання тимчасово брали під контроль важливі транспортні артерії, водні шляхи і стратегічні міста в регіоні, зокрема північно-східний порт Мосімбоа-да-Прая у середині серпня 2020р., поблизу місця розташування найбільшого в Африці енергетичного проекту в басейні р.Ровума³⁰. Вони також здійснювали транскордонні рейди на південь Танзанії. Оскільки державні сили Мозамбіку були виснажені цим конфліктом, місцеві громади формували власні загони самооборони. Уряд, своєю чергою, дедалі більше покладався на військову допомогу найманців з Росії і ПАР³¹. Збройне насильство в багатому на природні ресурси регіоні точилося на фоні бідності та нерівності, а також корупції і поганого врядування³². Лунали звинувачення в серйозних порушеннях ісламістськими угрупованнями та силами безпеки Мозамбіку прав людини³³.

²⁸ Про появу ісламістських угруповань на півночі Мозамбіку див.: Habibe, S., Forquilha, S. and Pereira, J., ‘Islamic radicalization in northern Mozambique’, *Cadernos IESE* no.17/2019, Sep. 2019.

²⁹ ‘Mozambique’s mysterious conflict is intensifying’, *The Economist*, 2 Apr. 2020; Hamming, T.R., ‘The Islamic State in Mozambique’, *Lawfare*, 24 Jan. 2021.

³⁰ ‘Mocimboa da Praia: Key Mozambique port “seized by IS”’, *BBC News*, 12 Aug. 2020.

³¹ ‘Frelimo’s belated cry for help’, *Africa Confidential*, vol.16, no.13 (25 June 2020); ‘Paramount and Lionel Dyck massively boost Nyusi’s firepower’, *Africa Intelligence*, 10 Dec. 2020; Cenola, T. and Kleinfeld, P., ‘Mozambique’s Cabo Delgado: Militants advance as aid access shrinks’, *New Humanitarian*, 21 Dec. 2020.

³² ‘Mozambique’s jihadists and the “curse” of gas and rubies’, *BBC News*, 18 Sep. 2020.

³³ ‘Mozambique police: Islamists behead 50 people in troubled province’, *Deutsche Welle*, 9 Nov. 2020.

Наприкінці року розглядалася можливість надання додаткової зовнішньої допомоги або інтервенції сусідніх держав, а також держав, уже залучених до контртерористичних операцій у Субекваторіальній Африці³⁴.

Сомалі

З 2012р. головний збройний конфлікт у Сомалі відбувається між сомалійським Урядом, підтримуваним Місією АС у Сомалі (*African Union Mission in Somalia, AMISOM*) і американськими військами, та угрупованням Аш-Шабаб. Проект збору даних про місця збройних конфліктів і події (*Armed Conflict Location & Event Data Project, ACLED*) зафіксував активізацію діяльності Аш-Шабаб у 2020р. на 33%, порівняно з 2019р., хоча в доповіді експертної комісії ООН зазначено, що це були переважно дрібні напади з використанням саморобних вибухових пристроїв, підриви смертників та неприцільні обстріли³⁵. Уряд намагався пропонувати узгоджені рішення, що було проблемою за умов постійної політичної фрагментації у Сомалі. Крім того, сільське населення Сомалі продовжувало потерпати від кланового насильства, а слабкі державні сили безпеки були неспроможні запобігти зіткненням через водні ресурси та пасовиська³⁶.

Збройне насильство призвело до затяжної гуманітарної кризи в Сомалі, зумовленої крім того кліматичними катаклізмами (повеннями, що за перші 10 місяців 2020р. змусили переселитися 840 тис. осіб), посухами, спалахами хвороб (включно з пандемією *Covid-19* у 2020р.) і слабким соціальним захистом. Поширення африканської сарани завдало серйозної шкоди врожаю і загостило продовольчу небезпеку. Число людей, які потребували гуманітарної допомоги, зросло з 4,2 млн. у 2019р. до 5,2 млн. у 2020р., а число ВПО збільшилося з 770 тис. у 2019р. до 1,2 млн. у 2020р.³⁷

Боротьба з Аш-Шабаб

У 2018р. в *AMISOM* був ухвалений план поступової передачі безпекових функцій сомалійським силам з остаточним виводом Місії до кінця 2021р.³⁸ *AMISOM* була найбільшою поточною багатосторонньою миротворчою

³⁴ 'Cabo Delgado: President says Mozambique is open to receiving "any type of support"', Club of Mozambique, 19 Nov. 2020.

³⁵ Kishi, R. et al., 'ACLED 2020: The Year in Review', Mar. 2021, p.16; United Nations, Security Council, Letter dated 28 September 2020 from the Panel of Experts on Somalia addressed to the Chair of the Security Council Committee pursuant to Resolution 751 (1992) concerning Somalia, S/2020/949, 28 Sep. 2020, p.15.

³⁶ Felbab-Brown, V., 'The problem with militias in Somalia: Almost everyone wants them despite their dangers', Brookings, 14 Apr. 2020.

³⁷ UN OCHA (посилання 1), pp.128-129. Про вплив кліматичних змін на засоби існування та міграцію, а також на розбудову миру в Сомалі див. також: Eklow, K. and Krampe, F., *Climate-related Security Risks and Peacebuilding in Somalia*, SIPRI Policy Paper no.53 (SIPRI: Stockholm, Oct. 2019). Про вплив *Covid-19* на Сомалі див.: 'Covid-19 in Somalia: A public health emergency in an electoral minefield', Africa Briefing no.155, International Crisis Group, 8 May 2020.

³⁸ Oluoch, F., 'AMISOM ready to withdraw', East African, 10 Nov. 2018. Про події в *AMISOM* у 2018р. див.: Сміт Т. "Регіональні тенденції і розвиток миротворчих операцій". – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ II розділу 3.

Таблиця 7.13. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в Сомалі у 2013-2020рр.

Тип подій	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Бойові дії	1 985	2 893	2 786	3 729	2 686	3 034	2 154	1 890
Вибухи/безконтактне насильство	529	953	750	1 215	2 188	1 446	1 214	761
Протести, заворушення і стратегічно важливі події	15	19	8	27	74	48	23	24
Насильство проти цивільних	628	602	561	676	887	573	640	465
Разом	3 157	4 467	4 105	5 647	5 835	5 101	4 031	3 140

Примітка: Визначення типів подій див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), ‘ACLED definitions of political violence and protest’, 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, ‘Data export tool’, accessed 5 Mar. 2021.

операцією у світі з 2015р. і залишалася такою у 2020р., навіть з урахуванням додаткового виводу 1 000 військовослужбовців у лютому 2020р.³⁹ Попри постійні операції *AMISOM* і активізацію авіаційних ударів США, угруповання Аш-Шабаб залишалося серйозною загрозою. Ця загроза охоплювала не лише звичайні військові дії та асиметричні засоби війни, але й “витончені схеми вимагання та “оподаткування”, практику вербування дітей та ефективну пропагандистська машину”, особливо в підконтрольних районах на півдні та в центрі Сомалі⁴⁰. Хоча Аш-Шабаб була загалом не здатна здійснювати комплексні масштабні напади у 2020р., помітним винятком став напад на готель *Elite* у Могадішу 16 серпня 2020р.⁴¹ Загальна оцінка числа загиблих у конфлікті у 2020р. була найнижчою за останні вісім років, але все ще перевищувала 3 100 осіб (таблиця 7.13).

США продовжували брати участь у конфлікті в Сомалі, завдавши у 2020р. 54 авіаудари (у 2019р. – 61), хоча згідно з незалежними оцінками зафіксовано 72 удари у 2020р. і 93 – у 2019р.⁴² США завдають авіаударів по угрупованню Аш-Шабаб у Сомалі з 2007р., а з 2019р. – з використанням американської авіабази в Нігері. США також профінансували створення елітних сомалійських контртерористичних сил – бригади *Danab*⁴³. У грудні 2020р.

³⁹ Про чисельність сил *AMISOM* див. у підрозділі II розділу 2 цього видання. Про суперечки з *AMISOM* і просування національних інтересів деякими з країн, що надають війська, див.: Albrecht, P. and Cold-Ravnkilde, S., ‘National interests as friction: Peacekeeping in Somalia and Mali’, *Journal of Intervention and Statebuilding*, vol.14, no.2 (2020), pp.204-220.

⁴⁰ United Nations, S/2020/949 (посилання 35), pp.3, 7-13. Див. також: ‘A losing game: Countering Al-Shabab’s financial system’, Hiraal Institute, Oct. 2020. Про стратегію вербування цього угруповання див.: Ingiriis, M.H., ‘The anthropology of al-Shabaab: The salient factors for the insurgency movement’s recruitment project’, *Small Wars & Insurgencies*, vol.31, no.2 (2020), pp.359-380.

⁴¹ Nor, O., ‘Somali forces kill attackers to end siege at popular Mogadishu hotel’, CNN, 16 Aug. 2020.

⁴² ‘Declared and alleged US actions in Somalia’, Airwars, [n.d.]; Ahmed, K., ‘Zero accountability’: US accused a failure to report civilian deaths’, *The Guardian*, 2 Apr. 2020.

⁴³ Sperber, A., ‘The Danab Brigade: Somalia’s elite, US-sponsored special ops force’, Pulitzer Center, 11 Aug. 2020.

Президент Д.Трамп оголосив про вивід усіх американських військ із Сомалі (їх чисельність оцінювалась приблизно у 700 осіб), але очікувалося, що багато з них будуть перекинуті до сусідніх країн Східної Африки⁴⁴.

Політична фрагментація і федералізм у Сомалі

У 2020р. політичні відносини між федеральним Урядом та окремими з федеральних штатів (особливо Галмудуг, Джубаленд, Пунтленд) залишалися нестабільними⁴⁵. Головним джерелом напруженості були виборчі процеси, особливо після спірних регіональних виборів у Джубаленді в серпні 2019р. та в Галмудузі, а також під час підготовки до національних парламентських і президентських виборів. У Джубаленді це призвело до збройного протистояння між федеральними та регіональними силами⁴⁶. Домовленості про розподіл влади між кланами є звичним явищем на всіх рівнях урядування у Сомалі. У 2018р. була узгоджена дорожня карта інклюзивної політики, що вперше у 2020р. відкрило шлях до переходу від непрямого голосування (за якого очільники кланів обирають делегатів до виборчої колегії) до системи “одна людина – один голос”. Однак у вересні 2020р., після безвихідної ситуації у виборчому процесі, була досягнута домовленість зберегти систему непрямого голосування в дещо зміненому вигляді. Тим не менш, парламентські вибори, що мали відбутися в середині грудня 2020р., були відкладені до січня 2021р., а підготовка до президентських виборів, запланованих на лютий 2021р., також затримувалась, і процес усе ще оскаржувався опозиційними партіями. Крім того, враховуючи погрози Аш-Шабаб зірвати голосування, наприкінці 2020р. було не ясно, чи відбудуться ці доленосні вибори⁴⁷.

Південний Судан

Південний Судан отримав незалежність від Судану 9 липня 2011р. після угоди 2005р., яка поклала край одній з найтриваліших громадянських війн в Африці. 8 липня 2011р. була започаткована миротворча Місія ООН у Південному Судані (*UN Mission in South Sudan, UNMISS*). Хоча мирна угода 2015р. припинила громадянську війну (2013-2015рр.) після здобуття незалежності, насильство тривало у вигляді збройного конфлікту між двома головними групами – Урядом Південного Судану і його союзниками на чолі з Президентом (представником народу дінка) С.Кііром (*Salva Kiir*), з одного боку, та Опозиційною Суданською народно-визвольною армією

⁴⁴ Cooper, H., ‘Trump orders all American troops out of Somalia’, *New York Times*, 4 Dec. 2020; ‘Statement from AFRICOM Commander US Army Gen. Stephen Townsend on the activation of Joint Task Force-Quartz’, 19 Dec. 2020.

⁴⁵ United Nations, S/2020/949 (посилання 35), pp.20-22.

⁴⁶ ‘Jubaland demands for withdrawal of SNA from Gedo ahead of election’, Garowe Online, 7 Oct. 2020; ‘Ending the dangerous standoff in southern Somalia’, Africa Briefing no.158, International Crisis Group, 14 July 2020.

⁴⁷ ‘Who wants an election?’, *Africa Confidential*, vol.61, no.10 (14 May 2020); ‘Staving off violence around Somalia’s elections’, Africa Briefing no.163, International Crisis Group, 10 Nov. 2020; ‘Blunting al-Shabaab’s impact on Somalia’s elections’, Africa Briefing no.165, International Crisis Group, 31 Dec. 2020.

Таблиця 7.14. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в Південному Судані у 2013-2020рр.

Тип подій	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Бойові дії	1 300	4 473	2 309	2 541	3 409	1 133	822	1 698
Вибухи/безконтактне насильство	18	61	61	46	18	30	10	10
Протести, заворушення і стратегічно важливі події	0	11	24	1	4	5	4	7
Насильство проти цивільних	3 077	1 849	1 208	960	1 416	532	970	656
Разом	4 395	6 394	3 602	3 548	4 847	1 700	1 806	2 371

Примітка: Визначення типів подій див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), ‘ACLED definitions of political violence and protest’, 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, ‘Data export tool’, accessed 5 Mar. 2021.

(*Sudan People’s Liberation Army-in-Opposition, SPLA-IO*) і Білою армією Нуер (*Nuer White Army*) на чолі з Віце-президентом (представником народу нуер) Р.Мачаром (*Riek Machar*), з іншого. Хоча головна лінія поділу в конфлікті між ними полягала в розбіжностях між етнічними групами дінка і нуер, його глибші рушійні сили мали насамперед політичний характер і суттєво відрізнялися в різних частинах країни. Опозиційні групи стали більш непримиренними та локалізованими.

У вересні 2018р. Кіір і Мачар підписали нову мирну угоду – Оновлену угоду (*Revitalized Agreement*) про врегулювання конфлікту в Республіці Південний Судан, – але її наступне виконання було суперечливим, частковим і не раз затримувалося⁴⁸. Зокрема, у 2019р. подальші переговори про формування спільного уряду, заходи безпеки перехідного періоду та об’єднану національну армію зайшли у глухий кут. Угода не мала однозначної підтримки з боку держав-учасниць Міжурядового органу з питань розвитку (*Intergovernmental Authority on Development*) та сусідніх країн⁴⁹.

Виконання мирної угоди 2018р. та продовження конфлікту

У лютому 2020р. вдалося знайти вихід з глухого кута після того, як Кіір і Мачар домовилися про формування довгоочікуваного спільного уряду, а також про зміну кількості регіональних штатів (зменшивши їх кількість з 32 до 10) та їх кордонів⁵⁰. Однак виконання інших аспектів мирної угоди у 2020р. ще більше уповільнилося, зокрема через заходи реагування на *Covid-19*, що, між іншим, затримало процеси реєстрації і навчання колишніх

⁴⁸ IGAD, *Revitalised Agreement on the Resolution of the Conflict in the Republic of South Sudan* (IGAD: Addis Ababa, 12 Sep. 2018).

⁴⁹ Про події у Південному Судані у 2017-2019рр. див.: Дейвіс І. та ін. “Збройні конфлікти в Субекваторіальній Африці”. – *Щорічник СППІ 2018*, підрозділ VI розділу 2; *Щорічник СППІ 2019* (посилання 13); *Щорічник СППІ 2020* (посилання 13).

⁵⁰ ‘A major step toward ending South Sudan’s civil war’, Statement, International Crisis Group, 25 Feb. 2020.

бойовиків, які мали бути інтегровані до нових об'єднаних національних Збройних сил⁵¹. Зокрема нездатність домовитися про розподіл влади на місцях загрожувала єдності Уряду та залишала “вакуум влади та безпеки” на великих територіях країни, що призводило до продовження насильства між громадами⁵². Не було прогресу й у створенні будь-яких перехідних механізмів правосуддя⁵³.

Хоча насильство, безпосередньо пов'язане з конфліктуючими сторонами у громадянській війні, продовжувало слабшати внаслідок припинення вогню у 2017р., але насильство між громадами, якому сприяло розповсюдження та використання стрілецької зброї і легких озброєнь, у 2020р. різко посилювалося, що зумовило збільшення у 2020р. числа пов'язаних з конфліктом жертв (таблиця 7.14). *UNMISS* задокументувала у 2020р. понад 1 197 випадків субнаціонального збройного насильства (на 146% більше, ніж у 2019р.), що призвели до загибелі 2 421 цивільної особи (порівняно з 1 131 – у 2019р.)⁵⁴. Найбільш руйнівні локальні конфлікти відбувалися за участі союзних збройних загонів дінка і нуер та загонів скотарів народу мурле в центрі й на півдні штату Джонглеї і в низинному, багатому нафтою адміністративному районі Великий Пібор⁵⁵. 12 серпня 2020р. Кіір оголосив тримісячний надзвичайний стан у цих двох районах⁵⁶. Спроби роззброїти місцеві громади в серпні призвели до загибелі щонайменше 81 людини⁵⁷.

Крім того, як підписанти угоди, так і ті, хто відмовився від її підписання, продовжували порушувати домовленість 2017р. про припинення вогню. У 2020р. тривали зіткнення за участі Фронту національного порядку (*National Salvation Front*, що не підписав Оновлену угоду), Опозиційної Суданської народно-визвольної армії (*Sudan People's Liberation Army-in-Opposition, SPLA-IO*), Сил оборони народу Південного Судану (*South Sudan People's Defence Forces*) та місцевих загонів, особливо в Центральній і Західній Екваторії⁵⁸.

Усіх учасників цих конфліктів звинувачували у брутальному порушенні прав людини та серйозних порушеннях міжнародного гуманітарного права, в т.ч. в сексуальному й гендерному насильстві⁵⁹. У березні 2020р. РБ ООН

⁵¹ Joshi, M. et al., ‘The effect of Covid-19 on peace agreement implementation: The cases of Colombia, South Sudan, and the Philippines’, PRIO Paper, 2020; United Nations, Security Council, ‘Interim report of the Panel of Experts on South Sudan submitted pursuant to Resolution 2521 (2020)’, S/2020/1141, 25 Nov. 2020, pp.7-8.

⁵² United Nations, Human Rights Council, Report of the Commission on Human Rights in South Sudan, A/HRC/46/53, 4 Feb. 2021, p.3.

⁵³ United Nations, A/HRC/46/53 (посилання 52), pp.14-15.

⁵⁴ Human Rights Division, UN Mission in South Sudan, ‘Annual brief on violence affecting civilians, January-December 2020’, Mar. 2021.

⁵⁵ United Nations, A/HRC/46/53 (посилання 52), pp.6-8.

⁵⁶ Emmanuel, O., ‘Kiir imposes state of emergency to contain greater Jonglei conflict’, Eye Radio, 13 Aug. 2020.

⁵⁷ Dahir, A.L., ‘Efforts to disarm communities in South Sudan fuels deadly clashes’, *New York Times*, 11 Aug. 2020; United Nations, A/HRC/46/53 (посилання 52), pp.8-9.

⁵⁸ United Nations, A/HRC/46/53 (посилання 52), pp.4-6. Фіксацію порушень див.: South Sudan Peace Monitoring, ‘CTSAMVM violation reports’, 2020.

⁵⁹ United Nations, A/HRC/46/53 (посилання 52), pp.13-14.

подовжила мандат *UNMISS* до 15 березня 2021р., зберігши її дозволену чисельність у 17 тис. військовослужбовців і 2 101 поліцейського⁶⁰. Однак, як і у 2019р., *UNMISS* у 2020р. не досягла цієї чисельності: станом на 31 грудня 2020р., в *UNMISS* було 14 869 військовослужбовців і 1 653 поліцейських⁶¹. У незалежному стратегічному огляді *UNMISS* міститься висновок про те, що її мандат залишається чинним, але огляд рекомендував, серед багатьох пропонувань змін, скоротити дозволену чисельність військового персоналу до 15 тис. військовослужбовців⁶². 29 травня 2020р. РБ ООН погодилася подовжити ембарго на поставки озброєнь Південному Судану, разом з індивідуальною заборонаю на подорожі та фінансовими санкціями. Китай, Росія і ПАР утрималися від голосування⁶³.

Гуманітарна ситуація

Унаслідок нескінченного багаторічного збройного конфлікту, постійної вразливості та поганого забезпечення базових послуг, потреби гуманітарної допомоги в Південному Судані у 2020р. залишалися надзвичайно високими. Близько 2/3 населення (7,5 млн. осіб) потребували гуманітарної допомоги, щонайменше 6,5 млн. осіб відчували гострий дефіцит продовольства, а у штаті Джонглей – з ризиком голоду. Від повеней липня-грудня 2020р. постраждали 856 тис. осіб, майже 400 тис. були змушені переселитися; насильство й небезпека також продовжували спричиняти переміщення великого числа людей. Загалом, у 2020р. близько 1,6 млн. осіб у Південному Судані були переміщені всередині країни⁶⁴.

Наприкінці 2020р. тривали затримки повного виконання мирної угоди та стурбованість можливістю поновлення ще більшого насильства вказували на те, що Південний Судан досі залишається на критичному етапі.

Судан

У 2019р. в Судані відбулася зміна влади після усунення суданською армією Президента Омара аль-Башира (*Omar al-Bashir*). Згідно з наступною домовленістю про розподіл влади між Суданською військовою перехідною радою (*Sudanese Military Transition Council*) та коаліцією опозиційних і протестних груп, у Судані після 39 місяців спільного правління військових і цивільних груп мали відбутися вибори⁶⁵. Нова Перехідна адміністрація успадкувала

⁶⁰ UN Security Council Resolution 2514, 12 Mar. 2020.

⁶¹ База даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції, станом на 1 квітня 2021р., <<http://www.sipri.org/databases/pko/>>. Про події у рамках миротворчих операцій у цілому див. у підрозділі II розділу 2 цього видання.

⁶² United Nations, Security Council, 'Report on the independent strategic review of the United Nations Mission in South Sudan pursuant to Security Council Resolution 2514 (2020)', S/2020/1224, 15 Dec. 2020, annex.

⁶³ UN Security Council Resolution 2521, 29 May 2020. Про розбіжності в РБ ООН щодо ембарго на поставки озброєнь Південному Судану див. у підрозділі II розділу 14 цього видання.

⁶⁴ UN OCHA (посилання 1), pp.131-132.

⁶⁵ Burke, J. and Salih, Z.M., 'Sudanese military and protesters sign power-sharing accord', *The Guardian*, 17 July 2019.

прогресуючу економічну й гуманітарну кризу, а також збройний конфлікт. На початку 2020р. тривали заворушення, насамперед у Дарфурі та південних прикордонних штатах Блакитний Ніл і Південний Кордофан, за участі безлічі дрібних недержавних збройних угруповань (таблиця 7.15). Окремі збройні угруповання з Дарфуру діяли також у Лівії і Південному Судані. Прогрес, досягнутий у суданському мирному процесі у 2019р., у 2020р. прискорився – були досягнуті нові важливі мирні угоди з головними збройними угрупованнями⁶⁶.

Суданський мирний процес

Домовленість від серпня 2019р. закликала новостворений суданський перехідний Уряд укласти впродовж шести місяців мирну угоду зі збройними угрупованнями в Дарфурі та інших штатах. Мирні переговори відбувалися одночасно в п'яти географічних регіонах (таблиця 7.15)⁶⁷. Більшість переговорів відбувалася у столиці Південного Судану, м.Джуба. Попередні домовленості з окремими збройними угрупованнями були досягнуті на переговорах з жовтня 2019р. по лютий 2020р.

Переговори тривали й під час пандемії *Covid-19*, яка дісталася Судану на початку 2020р. У відповідь на заклик Генерального секретаря ООН до загального припинення вогню у зв'язку з *Covid-19*, 30 березня 2020р. Суданський визвольний рух/Армія Абдул Вахіда (*Sudan Liberation Movement/Army-Abdel Wahid, SLM/A-AW*) заявила, що продовжуватиме дотримуватися фактичного припинення вогню в Дарфурі, але ще раз підтвердила відмову приєднатися до мирного процесу у Джубі. Днем пізніше Суданський народно-визвольний рух/Армія-Північ, фракція Аль-Хілу (*Sudan People's Liberation Movement/ Army-North (al-Hilu), SPLM/A-N (al-Hilu)*) заявив про подовження оголошеного ним “доковідного” припинення вогню ще на три місяці (і 1 травня 2020р. подовжив його до 31 січня 2021р.), а Уряд Судану, зі свого боку, підтвердив дотримання загальнонаціонального припинення вогню, оголошеного ще до *Covid-19*⁶⁸.

4 червня 2020р. РБ ООН ухвалила резолюцію 2524, яка санкціонує проведення Об'єднаної місії ООН сприяння перехідному процесу в Судані (*UN Integrated Transition Assistance Mission in Sudan*). Ця Місія розпочалася 1 січня 2021р. і замінила Спільну комбіновану місію ООН/АС у Дарфурі (*UN-African Union Hybrid Operation in Darfur, UNAMID*), започатковану у 2007р. і яка припинила діяльність 31 грудня 2020р.⁶⁹

⁶⁶ Про події у Судані у 2019р. див.: *Щорічник СІПІ 2020* (посилання 13).

⁶⁷ ‘Rebel movement denies suspension of peace negotiations’, Radio Dabanga, 18 Dec. 2019.

⁶⁸ ‘Coronavirus: Sudan rebels extend ceasefire’, Radio Dabanga, 31 Mar. 2020; Wise, L. et al., *Pandemic Pauses: Understanding Ceasefires in a Time of Covid-19*, Political Settlements Research Programme (University of Edinburgh: Edinburgh, 2021), pp.11-12; ‘Ceasefires in a time of Covid-19’, Open access tool, Political Settlements Research Programme, University of Edinburgh, accessed 24 Mar. 2021, <<https://pax.peaceagreements.org/static/covid19ceasefires/>>. Про заклик Генерального секретаря ООН до загального припинення вогню див. у підрозділі I розділу 2 цього видання.

⁶⁹ UN Security Council Resolution 2524, 3 June 2020. Про припинення діяльності *UNAMID* див. у підрозділі II розділу 2 цього видання.

Таблиця 7.15. Мирні угоди між суданським перехідним Урядом та основними опозиційними збройними угрупованнями у 2019-2020рр.

Регіон	Дата укладення	Тип або статус	Збройні опозиційні угруповання, що підписали угоди
Дарфур	21 жовтня 2019р.	Політична, про припинення вогню та гуманітарна	<i>SRF</i>
	28 грудня 2019р.	Рамкова	<i>JEM, SLM/A-MM, SLM/A-TC, SLFA</i>
	31 серпня 2020р.	Попередня	<i>SRF</i> (включно з <i>SLM/A-MM, JEM, SLM/A-TC</i>)
	3 жовтня 2020р.	Джубська мирна угода	<i>SRF</i> (включно з <i>SPLM/A-N (Agar), SLM/A-MM, SLM/A-TC, JEM</i>)
Два райони (Блакитний Ніл і Південний Кордофан)	18 жовтня 2019р.	Політична, безпекова та гуманітарна	<i>SPLM/A-N (al-Hilu)</i>
	17 грудня 2019р.	Припинення вогню та гуманітарна	<i>SPLM/A-N (Agar)</i>
	24 січня 2020р.	Рамкова	<i>SPLM/A-N (Agar)</i>
	17 серпня 2020р.	Безпекова	<i>SRF</i>
	31 серпня 2020р.	Попередня	<i>SRF</i> (включно з <i>SPLM/A-N (Agar)</i>)
	3 вересня 2020р.	Декларація принципів	<i>SPLM/A-N (al-Hilu)</i>
	3 жовтня 2020р.	Джубська мирна угода	<i>SRF</i> (включно з <i>SPLM/A-N (Agar), SLM/A-MM, SLM/A-TC, JEM</i>)
Північний	26 січня 2020р.	Остаточна	<i>KLM</i>
Центральний	24 грудня 2019р.	Остаточна	<i>SRF</i>
Східний	21 лютого 2020р.	Остаточна	<i>SRF</i>

JEM (Justice and Equality Movement) – Рух за справедливість і рівність; *KLM (Kush Liberation Movement)* – Рух за звільнення Куша; *SLFA (Sudan Liberation Forces Alliance)* – Суданський альянс визвольних сил; *SLM/A-AW (Sudan Liberation Movement/Army-Abdel Wahid)* – Суданський визвольний рух/армія Абдул Вахіда; *SLM/A-MM (Sudan Liberation Movement/Army-Minni Minnawi)* – Суданський визвольний рух/армія Мінні Міннаві; *SLM/A-TC (Sudan Liberation Movement/Army-Transitional Council)* – Суданський визвольний рух/армія Перехідної ради; *SPLM/A-N (Sudan People's Liberation Movement/Army-North)* – Суданський визвольний рух/армія Півночі; *SRF (Sudan Revolutionary Front)* – Суданський революційний фронт.

Примітки: *SRF* – це широка організація, створена у 2011р. До *SRF* у 2020р. належали п'ять великих збройних угруповань, що діяли в Судані: (а) *SPLM/A-N*; (б) *SLM/A-AW*; (в) *SLM/A-MM*; (г) *JEM*; (д) *SLM/A-TC*, що відкололася від *SLM/A-AW*. У 2017р. *SPLM/A-N* розпалася на дві фракції: *SPLM/A-N (al-Hilu)* та *SPLM/A-N (Agar)*. *SLFA* – ще одне відокремлене угруповання, створене у 2017р. *KLM* – невелика збройна група, заснована у 1969р.

Джерела: United Nations, Security Council, 'Final report of the Panel of Experts on the Sudan', S/2020/36, 14 Jan. 2020, pp.15-28; 'Human security baseline assessment for Sudan and South Sudan, Darfur's Armed Groups', Small Arms Survey, [n.d.]; 'SRF rebels, Sudan govt sign agreement in Juba', Radio Dabanga, 21 Oct. 2019; 'Rebel movement denies suspension of peace negotiations', Radio Dabanga, 18 Dec. 2019; 'Juba peace talks: "Breakthrough accord" on central Sudan track', Radio Dabanga, 25 Dec. 2019; 'Sudan rebels, govt. sign framework agreement in Juba', Radio Dabanga, 26 Jan. 2020; 'Peace agreement on Sudan's northern track', Radio Dabanga, 27 Jan. 2020; 'Sudan peace talks: Agreement on eastern track finalised', Radio Dabanga, 23 Feb. 2020; 'SPLM-N Malik Agar rebels, Sudan govt initial "historic and important" protocol', Radio Dabanga, 18 Aug. 2020; 'Sudan signs peace deal with rebel groups from Darfur', Al Jazeera, 31 Aug. 2020; Atit, M., 'Sudan's government agrees to separate religion and state', Voice of America, 4 Sep. 2020; Dumo, D., 'Sudan and main rebel groups formalise peace deal', Reuters, 3 Oct. 2020.

Таблиця 7.16. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту в Судані у 2013-2020рр.

Тип подій	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Бойові дії	5 595	3 049	2 440	2 939	851	700	321	565
Вибухи/безконтактне насильство	479	263	263	294	33	28	17	13
Протести, заворушення і стратегічно важливі події	342	15	9	27	34	37	213	34
Насильство проти цивільних	380	831	756	639	373	289	225	345
Разом	6 796	4 158	3 468	3 899	1 291	1 054	776	957

Примітка: Визначення типів подій див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'ACLED definitions of political violence and protest', 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, 'Data export tool', accessed 5 Mar. 2021.

31 серпня 2020р. був підписаний цілий ряд мирних угод між коаліцією Суданський революційний фронт (*Sudan Revolutionary Front*) та Урядом. Угоди охоплювали такі ключові питання, як власність на землю, безпека та розподіл влади⁷⁰. Однак два угруповання коаліції – *SLM/A-AW* та *SPLM-N (al-Hilu)* – відкинули ці угоди. 4 вересня Уряд підписав окрему угоду – “декларацію принципів” – зі *SPLM-N (al-Hilu)*⁷¹.

3 жовтня 2020р. Уряд Судану та представники кількох збройних угруповань (переважно з коаліції *SRF*) підписали Джубську угоду про мир у Судані (*Juba Agreement for Peace in Sudan*)⁷². Два опозиційні збройні угруповання, які не підписали серпневих домовленостей, залишилися поза цією дуже складною Угодою, що звела до купи й розширила окремі угоди, підписані в серпні 2020р. Вона складається з 10 різних глав, у т.ч. шести глав з двосторонніми угодами з різними збройними угрупованнями, а також детально визначає майбутню федеральну систему, запроваджує складну мережу перехідних механізмів правосуддя та детальні правила безпеки в перехідний період, а ще терміни виконання багатьох із цих домовленостей⁷³. Попри значну підтримку Джубської мирної угоди в багатьох районах Судану, на сході Судану відбулися демонстрації проти неї⁷⁴.

⁷⁰ 'Sudan signs peace deal with rebel groups from Darfur', Al Jazeera, 31 Aug. 2020.

⁷¹ Atit, M., 'Sudan's government agrees to separate religion and state', Voice of America, 4 Sep. 2020.

⁷² 'Juba Agreement for Peace in Sudan between the Transitional Government of Sudan and the Parties to the Peace Process', Official English version, 3 Oct. 2020.

⁷³ Al-Ali, Z., 'The Juba Agreement for Peace in Sudan: Summary and analysis', International IDEA, 2021.

⁷⁴ United Nations, Security Council, 'Final report of the Panel of Experts on the Sudan', S/2021/40, 13 Jan. 2021, pp.7, 11-12; 'Eastern Sudan rocked by protests and calls for independence', Middle East Eye, 7 Oct. 2020.

Конфлікт і гуманітарні потреби

У 2020р. конфлікт залишався на нижчому рівні, ніж у 2018р. і раніше, але число жертв конфлікту зросло, порівняно з 2019р. (таблиця 7.16). Це стало результатом переважно локальних інцидентів у Дарфурі та інших охоплених конфліктом регіонах у 2020р. Значно активізувалися – як за частотою, так і за масштабом – зіткнення між громадами та пов'язані з ними напади на цивільних з боку арабських воєнізованих угруповань, особливо в Південному Дарфурі та Західному Дарфурі в липні та серпні 2020р.⁷⁵ Сили безпеки Судану часто звинувачували в недбальстві і співучасті в окремих нападах. Сексуальне та гендерне насильство залишалося властивим для Дарфурі⁷⁶.

Потреби в гуманітарній допомозі в Судані у 2020р. продовжували зростати: 7,5 млн. осіб потребували гуманітарної допомоги (5,7 млн. – у 2019р.), і очікувалося збільшення їх числа у 2021р. до 13,4 млн. До такого надзвичайного рівня гуманітарної небезпеки призвели економічна криза, *Covid-19*, найгірші за кілька десятиліть повені, локальні конфлікти та спалахи хвороб. Військова ескалація в ефіопському регіоні Тиграї у листопаді 2020р. призвела до того, що кордон із Суданом перетнули понад 40 тис. біженців⁷⁷.

Спроби подолати економічну кризу у 2020р. охоплювали: проведення віртуальної міжнародної конференції партнерів 25 червня 2020р., де були дані обіцянки фінансової допомоги на суму \$1,8 млрд.; запровадження нової програми Міжнародного валютного фонду з підтримки економічних реформ; заяву Уряду США від 14 грудня 2020р. про намір вилучити Судан зі списку держав-спонсорів тероризму, що заважало списанню боргу та доступу до міжнародного фінансування⁷⁸. Останнє стало результатом угоди, укладеної за посередництва США, про нормалізацію відносин між Ізраїлем і Суданом⁷⁹.

Перспективи на майбутнє

Після того, як США вилучили Судан зі списку держав-спонсорів тероризму, Прем'єр-міністр Судану А.Гамдок (*Abdalla Hamdok*) заявив, що його країна “офіційно” повернулася до світової спільноти як “мирна нація, що

⁷⁵ United Nations, S/2021/40 (посилання 74), pp.32-33; Salih, Z.M., ‘In Darfur, civilians pay price in new wave of deadly violence’, Al Jazeera, 9 Aug. 2020; Walsh, D., ‘The dictator who waged war on Darfur is gone, but the killing goes on’, *New York Times*, 30 July 2020.

⁷⁶ United Nations, S/2021/40 (посилання 74), pp.27-30.

⁷⁷ UN OCHA (посилання 1), pp.134-135; Food and Agriculture Organization of the UN and World Food Programme, ‘FAO-WFP early warning analysis of acute food insecurity hotspots’, Oct. 2020, p.7; Salih, Z.M., ‘“We had to eat our seeds for planting”: 10 million in Sudan facing food shortages’, *The Guardian*, 28 July 2020. Про економічну кризу див.: ‘Financing the revival of Sudan’s troubled transition’, Africa Briefing no.157, International Crisis Group, 23 June 2020.

⁷⁸ ‘Sudan partnership conference’, Berlin, 25 June 2020, Final communique, 2020.

⁷⁹ Burke, J. and Holmes, O., ‘US removes Sudan from terrorism blacklist in return for \$335m’, *The Guardian*, 19 Oct. 2020. Стосовно угоди про нормалізацію з Ізраїлем див. у підрозділі III розділу 6 цього видання.

підтримує стабільність у світі”⁸⁰. Мирні угоди, досягнуті у 2020р., були ключовим елементом загального переходу Судану від військового до цивільного правління. Виконання Джубської мирної угоди буде важким, враховуючи економічні проблеми Судану, а також триваючі розбіжності між різними учасниками політичних перетворень. Відмова від підписання угоди *SLM/A-AW*, єдиним збройним рухом, що контролює значні території у Дарфурі, також може завадити виконанню заходів безпеки.

⁸⁰ Cited in Magdy, S., ‘US embassy says Sudan no longer on list of terror sponsors’, AP News, 14 Dec. 2020.

Частина II. Військові витрати та озброєння у 2020р.

Розділ 8. Військові витрати

Розділ 9. Міжнародні поставки озброєнь і події у сфері виробництва зброї

Розділ 10. Світові ядерні сили

8. Військові витрати

Загальний огляд

Світові військові витрати у 2020р. оцінюються у \$1 981 млрд., що еквівалентно приблизно \$254 на душу населення. Загальні витрати були на 2,6% вищими, ніж у 2019р., і на 9,3% – ніж у 2011р. (підрозділ I). Світовий військовий тягар (навантаження) – світові військові витрати як частка світового ВВП – у 2020р. виріс на 0,2 відсоткового пункту (в.п.), до 2,4%. Це було найкрупніше збільшення військового тягаря після світової фінансово-економічної кризи 2009р.

Військові витрати у 2020р. зросли в кожному з чотирьох регіонів, для яких СІПРІ може надати оцінку (підрозділ II). Найвищими темпи зростання були в Африці (5,1%, до \$43,2 млрд.). На другому місці була Європа (4%, до \$378 млрд.). Витрати країн Американського континенту зросли на 3,9%, до \$853 млрд., а Азії та Океанії – на 2,5%, до \$528 млрд. Неможливо дати оцінку для Близького Сходу через відсутність даних стосовно двох країн регіону з великими витратами (Катару та Об'єднаних Арабських Еміратів) і двох країн, де відбуваються конфлікти (Сирії та Ємену). Сумарні військові витрати 11 країн Близького Сходу, про які є дані, у 2020р. зменшилися на 6,5%.

Хоча вплив пандемії Covid-19 на військові витрати більшою мірою проявиться наступними роками, але вже можна відзначити чотири моменти її впливу у 2020р. По-перше, відомо, що окремі країни (в т.ч. Ангола, Бразилія, Кувейт, Південна Корея, Росія, Чілі) зменшили військові витрати або частково переорієнтували їх на боротьбу з пандемією. По-друге, одна країна (Угорщина) пішла протилежним шляхом і збільшила у 2020р. військові витрати в рамках пакета фінансового стимулювання у відповідь на пандемію. Аргументи на користь зв'язку військових витрат і відновлення економіки, ймовірно, можна буде почути і в інших країнах. По-третє, військовий тягар у більшості держав у 2020р. збільшився. По-четверте, більшість країн використовували військові сили та засоби, особливо персонал, для подолання спалаху Covid-19 та стримування поширення хвороби.

Військові витрати США у 2020р. склали, за оцінкою, \$778 млрд., що на 4,4% вище, ніж у 2019р., але на 10% менше, ніж у 2011р. 2020 фінансовий рік (ф.р.) став третім поспіль роком зростання військових витрат США після постійної тенденції їх зменшення в реальних цінах з 2010р. – коли витрати США сягнули піку, – і до 2017р. У рамках цієї тенденції зростання відбулося за рахунок таких бюджетних статей, як науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, модернізація ядерного арсеналу та масштабні закупівлі озброєнь. Заглядаючи вперед, можна припустити, що Адміністрація Дж.Байдена навряд чи запропонує якісь суттєві скорочення оборонного бюджету.

Військові витрати Китаю у 2020р. оцінюються у \$252 млрд., що означає зростання на 1,9%, порівняно з 2019р., і на 76% – з 2011р. Китайські витрати зростають 26 років поспіль – це найдовше безперервне зростання, що спостерігалось в будь-якій країні, внесеної до Базу даних СІПРІ про військові витрати (SIPRI Military Expenditure Database). Китайська економіка змогла досить швидко відновитися після обмежень, пов'язаних з пандемією. Це дозволяє припустити, що Китай, імовірно, буде однією з небагатьох країн, здатних профінансувати постійне зростання військових витрат у майбутньому без збільшення військового тягаря.

Індія, з витратами у \$72,9 млрд., посіла третє місце у світі за їх обсягом. У 2020р. вона помірно збільшила військові витрати – на 2,1%. Загальні військові витрати Росії склали \$61,7 млрд. Це на 2,5% вище, ніж у 2019р., але на 6,6% нижче, ніж було спочатку передбачено бюджетом на 2020р., що свідчить про далекосяжні економічні наслідки Covid-19. Цей дисбаланс витрат включає нестачу приблизно \$1 млрд., імовірно, пов'язаних з Державною програмою озброєнь. П'ята за витратами Велика Британія збільшила у 2020р. військові витрати на 2,9%. Це був другий найвищий показник зростання за десятиріччя, яке до 2017р. характеризувалося зменшенням військових витрат.

Точність наведених вище даних залежить від прозорості урядової політики у сфері військових витрат. Прозорість також виконує ряд інших функцій: це ключовий елемент належного врядування, адекватного господарювання та підзвітності уряду. Більшість країн, внесених до Базу даних СІПРІ про військові витрати, надають дані про військові витрати в офіційних урядових звітах. Однак ця інформація іноді є важкодоступною, а відмінності урядових звітів у багатьох аспектах прозорості є значними.

Одним із імовірних чинників, що впливають на прозорість, є якість демократичних інститутів, про що свідчить приклад Південно-Східної Азії (підрозділ III). Базові індикатори прозорості на національному рівні – доступність, наявність, класифікація, повнота, деталізація та етапи бюджетного процесу, на якому відбувається звітність – показують, що загалом прозорість урядової звітності про військові витрати в цьому субрегіоні перебуває на належному рівні. П'ять країн (Індонезія, Малайзія, Тимор-Лешті, Таїланд і Філіппіни) є прозорими, три країни (Камбоджа, М'янма та Сінгапур) демонструють часткову прозорість, і лише Бруней, В'єтнам і Лаос, як вважається, демонструють обмежену прозорість або зовсім не є прозорими. П'ять найбільш прозорих країн належать до числа країн з найвищим рейтингом демократії у субрегіоні.

I. Зміни світових військових витрат у 2020р.

НАНЬ ТЯНЬ, ДІЕГО ЛОПЕШ ДА СІЛВА,
АЛЕКСАНДРА МАРКШТАЙНЕР

Світові військові витрати у 2020р. оцінюються у \$1 981 млрд. Це найвища сума з 1988р. – першого року, за який СІПРІ дає обґрунтовану оцінку загальносвітових військових витрат¹. Світові військові витрати в реальних цінах були на 2,6% вищими, ніж у 2019р., і на 9,3% – ніж у 2011р. (таблиця 8.1)². Отже, військові витрати зростали шостий рік поспіль після трьох років зменшення у 2012-2014рр. і майже незмінних витрат у 2011р. Світовий військовий тягар (навантаження) – світові військові витрати як частка світового ВВП – збільшився у 2020р. на 0,2 в.п., до 2,4%. Це було найбільшим зростанням військового тягаря після світової фінансово-економічної кризи 2009р. Військові витрати на душу населення у 2020р. також зросли до \$254 (з \$247 у 2019р.), оскільки зростання військових витрат продовжує випереджати зростання населення світу (1,1%)³. Це був найвищий рівень відтоді, як у СІПРІ почали рахувати витрати на душу населення у 1995р.

У всіх чотирьох регіонах, для яких СІПРІ може зробити оцінку, військові витрати у 2020р. зросли (схема 8.1; розбивку та деталі регіональних змін див. у підрозділі II). Темпи зростання були найвищими в Африці – 5,1%, а їх регіональна сума зросла до \$43,2 млрд. Наступні місця посіли Європа із зростанням на 4%, до \$378 млрд., Америка із зростанням на 3,9%, до \$853 млрд., Азія та Океанія із зростанням на 2,5%, до \$528 млрд. Для Близького Сходу дати оцінку неможливо через відсутність даних стосовно двох країн регіону з великими витратами (Катару та ОАЕ) і двох країн, де відбуваються конфлікти (Сирії та Ємену)⁴. Витрати зменшилися у семи з 11 країн регіону, про які є дані. Сумарні військові витрати 11 країн з 2019р. по 2020р. зменшилися на 6,5%, до \$143 млрд.

Цей підрозділ продовжується попередньою оцінкою впливу пандемії *Covid-19* на військові витрати у 2020р., далі йде опис світових тенденцій військових витрат у період 2011-2020рр. Після того в підрозділі визначені 15 країн з найвищими військовими витратами у 2020р. з особливою увагою до двох найкрупніших: США та Китаю. Регіональні та субрегіональні тенденції описані в підрозділі II.

¹ Зі 168 країн, військові витрати яких СІПРІ намагався оцінити за 2020р., відповідні дані були знайдені стосовно 151. Визначення СІПРІ військових витрат див. у врізці 8.1; деталі оцінок світових і регіональних сум див. у примітках до таблиці 8.1. Оцінка загальносвітових військових витрат враховує приблизну оцінку загальних витрат на Близькому Сході.

² Усі числові дані про військові витрати за 2020р. наведені в \$ США в поточних цінах 2020р. Якщо не зазначено інше, збільшення чи зменшення військових витрат наведені в \$ США в постійних цінах 2019р., часто зазначені як зміни “в реальних цінах” або з поправкою на інфляцію. Усі дані СІПРІ про військові витрати є у вільному доступі в Базі даних СІПРІ про військові витрати, <<http://www.sipri.org/databases/milex>>. Джерела та методи отримання наведених тут даних також узагальнені у врізках 8.2-8.3 і повністю наведені на веб-сайті СІПРІ, <<https://www.sipri.org/databases/milex/sources-and-methods>>.

³ United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, ‘World population prospects 2019’, Aug. 2019.

⁴ Оцінка загальносвітових військових витрат враховує приблизну оцінку військових витрат на Близькому Сході.

Врізка 8.1. Визначення військових витрат СППРІ

Головна мета даних СППРІ про військові витрати – надати зрозуміле мірило обсягу фінансових ресурсів, які споживають військові.

Хоча брак достатньо деталізованих даних ускладнює одноманітне застосування загального визначення військових витрат до всіх країн, СППРІ використовує як орієнтир наступне визначення. Там, де це можливо, дані про військові витрати містять усі поточні та капітальні витрати на: (а) збройні сили, в т.ч. миротворчі; (б) міністерства оборони та інші урядові відомства, залучені до оборонних проєктів; (в) воєнізовані формування, якщо вважається, що їх готують та оснащують для військових операцій; (г) військову діяльність у космосі. Ці дані мають враховувати видатки на особовий склад (до яких належать зарплати військового та цивільного персоналу, пенсії військовослужбовців і соціальні послуги для персоналу), експлуатацію і технічне обслуговування, закупівлі, військові НДДКР, а також військову допомогу (у військових витратах країни-донора). Цивільна оборона та поточні витрати, що покривають попередню військову діяльність, зокрема пенсії ветеранам, демобілізація, конверсія, утилізація озброєнь, а також участь військових у невійськовій діяльності (наприклад, поліцейській), не враховуються.

На практиці неможливо застосувати це визначення до всіх країн, і в багатьох випадках СППРІ обмежується використанням наданих національних даних. Таким чином, пріоритет надається обранню єдиного визначення протягом певного часу для кожної країни для забезпечення послідовності в часі, а не коригуванню даних за окремі роки відповідно до спільного визначення. З урахуванням цих складнощів, дані про військові витрати краще використовувати для порівняння в часі, але для детального порівняння різних країн вони можуть бути менш придатними.

Вплив пандемії Covid-19

Загальний вплив пандемії на військові витрати ще не можна точно оцінити, більшою мірою він проявиться наступними роками. Більшість даних про військові витрати за 2020р. ґрунтується на допандемійних бюджетах або на їх першому перегляді. Однак для держав з найвищими військовими витратами вже є оновлені дані. Виходячи з аналізу цих даних, можна з деякою впевненістю зробити висновок, що Covid-19 не мав суттєвого впливу на загальносвітові військові витрати у 2020р.

Пандемія Covid-19 виявила важливий момент, що стосується використання та інтерпретації даних про військові витрати за останній рік або, в деяких випадках, останні роки: відмінність між бюджетними та фактичними витратами (врізка 8.3). Хоча зазвичай ця відмінність є невеликою, але у 2020р. вона може бути більш помітною через ефект пандемії. Відмінність між прогнозними (оціночними) та остаточними економічними даними також буде більшою за звичайну.

Таким чином, наведені й проаналізовані тут дані є першою оцінкою змін у витратах за пандемічний 2020р. Повна інформація про ресурси, виділені на військові цілі у 2020р., з'явиться впродовж 2021р. Інформація про переглянуті або фактичні витрати буде наявна для приблизно 65% країн з Базисних даних СППРІ про військові витрати, включно з країнами з найвищими рівнями військових витрат, на момент підготовки Щорічника СППРІ 2022.

Хоча остаточні дані за 2020р. більше, ніж зазвичай, відрізняться від даних, наведених у цьому виданні Щорічника, вже можна відзначити чотири

Врїзка 8.2. Джерела та методи СІПРІ для оцїнки вїйськових витрат

Данї СІПРІ про вїйськові витрати надаються за календарний рїк, виходячи з припущення про рївномірний розподїл витрат протягом фїнансового року. Єдиним винятком є США, для яких данї надаються за фїнансовий рїк.

Вїйськові витрати за 2020р. можуть враховувати дїяльність збрійних сил, пов'язану з *Covid-19*, яка зазвичай не враховується як вїйськові витрати. Водночас, через брак детальної інформацїї про витрати саме на цї заходи, їм неможливо виокремити з загальних даних про вїйськові витрати.

Джерела інформацїї

Данї СІПРІ вїдображають офїційнї данї, що їм повїдомляють нацїональнї уряди. Цї данї мїстяться в офїційних публїкацїях: бюджетних документах, статистичї державних фїнансїв, звїтах нацїональних ревїзїйних служб і вїдповїдях урядїв на анкети, що їм надсилає СІПРІ, або у звїтах, що їм публїкує ООН, МВФ і НАТО, яким держави надають данї про вїйськові витрати. У деяких випадках первїсних документальних урядових джерел немає (оскїльки, наприклад, вони не публїкуються); але деякї витяги з цих документїв можуть мїститися у повїдомленнях преси.

Як правило, СІПРІ вважає нацїональнї данї точними, якщо немає переконливої інформацїї про протилежне. Оцїнки роблять насамперед тодї, коли висвітлення офїційних даних не вїдповїдає визначенню СІПРІ або коли немає послїдовних даних за весь звїтний перїод.

Вїйськові витрати та вїйськові спроможностї

Вїйськові витрати є мїрилом поточного рївня ресурсїв, спрямованих на оновлення, заміну, розширення та пїдтримку вїйськових спроможностей. Вїйськові витрати не вїдображають запас спроможностей, що визначаються такими факторами, як озброєння, пїдготовка вїйськ чи освїта. Данї про нацїональнї вїйськові витрати перерахованї за ринковим валютним курсом. Це означає, що вартїсть базових вїйськових спроможностей може варїюватися. Наприклад, рївень грошового утримання вїйськових рїзних країн вїдрїзняється – переважно залежно вїд загального рївня зарплат – навїть, коли вони отримують однаковий рївень пїдготовки за тривалїстю та якїстю.

Спроби оцїнки вїйськових витрат методом, що вїдображає купївельну спроможнїсть вїйськових витрат, а не ринковий обмїнний курс долара США (валюта, що використовується СІПРІ для оцїнки), потерпають вїд як загального браку даних, так і вїд концептуальних проблем^а. З цїєї причини, СІПРІ не використовує індекси купївельної спроможностї для перерахунку даних вїйськових витрат у долари США.

Тому у визначеннї зв'язку мїж вїйськовою потугою або потенцїалом і вїйськовими витратами слїд бути обережними. Водночас, данї СІПРІ про вїйськові витрати можуть використовуватися для їх порївняння з витратами, наприклад, на охорону здоров'я чи на освїту в рамках розподїлу нацїональних фїнансових ресурсїв.

^а Див., наприклад, Вод М. "Мїжнародне порївняння вїйськових витрат". – *Щорїчник СІПРІ 2006*.

загальнї моменти стосовно вїдїв їмовїрного впливу пандемїї *Covid-19* на вїйськові витрати у 2020р.

По-перше, вїдомо, що багато країн (зокрема, Ангола, Бразїлія, Кувейт, Пївденна Корея, Росїя, Чїлї) скоротили вїйськові витрати або частково переорїєнтували їх на боротьбу з пандемїєю *Covid-19*. У багатьох їнших країнх також лунатимуть вимоги – особливо з боку громадянського суспїльства та їнших груп, якї в минулому пїддавали сумнїву необхїднїсть збїльшення вїйськових витрат, – стосовно переспрямування вїйськових витрат у 2021р.

Візка 8.3. Точність фінансових даних останніх років

Дані про військові витрати зазвичай доступні у трьох формах: початковий бюджет, переглянутий бюджет і фактичні витрати. Початковий бюджет ухвалюється до початку нового фінансового року та є індикатором ресурсів, запланованих урядом на кожен сектор державних витрат. Переглянутий бюджет публікується протягом фінансового року, демонструючи зміни в урядових пріоритетах і фінансовому стані. Бюджет може переглядатися кілька разів протягом року. Фактичні витрати оприлюднюються після завершення фінансового року, деталізуючи фактичні фінансові витрати.

База даних СППІ про військові витрати за останні роки найчастіше містить дані у формі початкових або переглянутих бюджетів. Лише кілька країн публікують фактичні витрати попереднього року станом на середину лютого (момент завершення змін та оновлень Баз даних СППІ про військові витрати). Тому, аналізуючи дані останнього року, необхідно мати на увазі їх можливе коригування. Ці оновлення будуть відображені лише в наступному виданні *Щорічника СППІ* та Базі даних СППІ про військові витрати^а.

Так само, дані МВФ за останні роки визначаються винятково як прогнозні. Фактичні економічні показники надаються лише за роки, що передують останньому. Це створює ще один фактор неточності даних про військові витрати: дані, перераховані в доларах США та як частка ВВП, є прогнозними.

^а Tian, N., 'A cautionary tale of military expenditure transparency during the great lockdown', WritePeace Blog, SIPRI, 23 June 2020.

і пізніше на відновлення економіки після пандемії⁵. Цьому, ймовірно, чинитимуть спротив у багатьох національних і транснаціональних оборонних відомствах⁶. Такі дебати вже відбуваються у США, Центральній і Західній Європі та в НАТО⁷.

По-друге, одна країна (Угорщина) пішла протилежним шляхом, збільшивши у 2020р. військові витрати в рамках пакета фінансового стимулювання у відповідь на пандемію. Аналогічні аргументи на користь зв'язку військових витрат і відновлення економіки можна буде почути, ймовірно, і в інших країнах від лобістських груп, міністерств оборони та військового істеблшменту⁸.

По-третє, військовий тягар у більшості держав у 2020р. збільшився на тлі падіння ВВП. Ця тенденція проявляється двоєю: або військові витрати зростають, поки ВВП падає; або зменшення військових витрат відбувається повільніше, ніж падіння ВВП. Незалежно від конкретного механізму, наслідком є значно більше зростання військового тягара на національні економіки у 2020р., ніж попередніми роками.

⁵ Sanders, B., 'A 10% cut to the US military budget would help support struggling Americans', *The Guardian*, 30 June 2020; Smithberger, M., 'It's a pandemic. Military spending hikes should be off the table', *Foreign Policy in Focus*, 16 Sep. 2020.

⁶ Marcos, P., 'Toward a new "lost decade"? Covid-19 and defense spending in Europe', Center for Strategic and International Studies (CSIS) Briefs, Oct. 2020; Barigazzi, J., 'Low defense spending puts strategic autonomy at risk, EU review says', *Politico*, 20 Nov. 2020.

⁷ Cook, L., 'NATO chief urges joint spending as budget debate rolls on', *AP News*, 17 Feb. 2021.

⁸ Chuter, A., 'UK to boost defense budget by \$21.9 billion. Here's who benefits—and loses out', *Defense News*, 19 Nov. 2020; Brustlein, C. (ed.), *Collective Collapse or Resilience? European Defense Priorities in the Pandemic Era*, Focus strategique no.103 (Institut Français des Relations Internationales (IFRI): Paris, Feb. 2021), p.53.

По-четверте, більшість країн (наприклад, Китай, ПАР, Шрі-Ланка) використовували військові сили та засоби, особливо персонал, для допомоги в подоланні спалаху *Covid-19* і стримування поширення хвороби⁹. Оцінити ці витрати часто буває важко, і будь-які додаткові видатки для військових є, імовірно, незначними.

Тенденції військових витрат у 2011-2020рр.

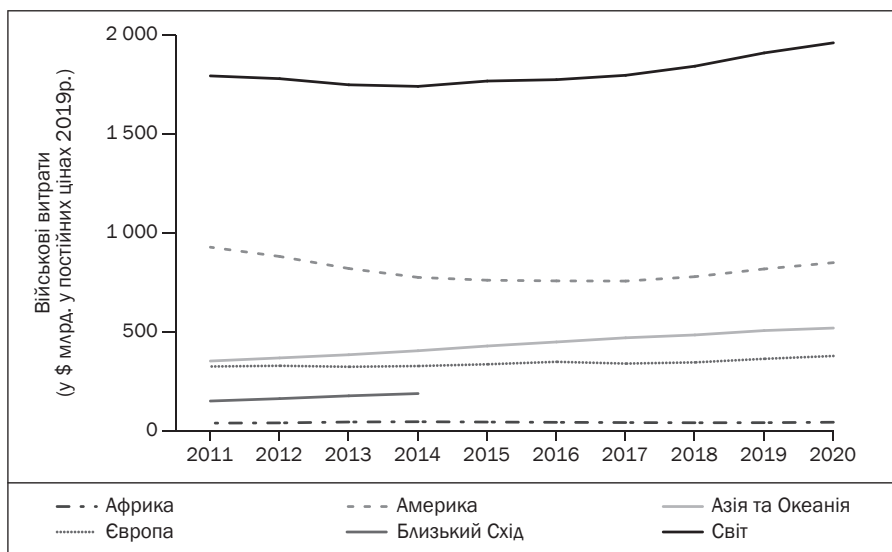
Зростання загальносвітових військових витрат на 2,6% у 2020р. продовжує тенденцію щорічного збільшення витрат, започатковану у 2015р. У 2011-2020рр. витрати зросли на 9,3%, але в цей 10-річний період спостерігалися дві різні тенденції. У 2012-2014рр. витрати демонстрували низхідну тенденцію і зменшилися на 2,2%. Після того витрати суттєво зросли – на 13% в реальних цінах.

США і Китай разом витратили понад \$1 трлн. у 2020р.; останніми роками на них припадала понад половина світових військових витрат. Тому зміна витрат у США або в Китаї суттєво впливає на тенденцію загальносвітових військових витрат. Крупні витрати Індії, Росії, Великої Британії і Саудівської Аравії, на які у 2020р. разом припадало 13% загальносвітової суми, – також впливали, хоч і меншою мірою, на зміни світових військових витрат.

Скорочення витрат США у 2011-2014рр. значною мірою позначилося на падінні загальносвітових військових витрат, що склало приблизно третину витрат США. Це зменшення світових витрат було б значно більшим, якби їх скорочення у США не було компенсоване зростанням витрат у Китаї, Індії, Росії і Саудівській Аравії. Подібним чином, уповільнення темпів скорочення витрат США до 2015р., в поєднанні з суттєвим збільшенням витрат Китаю, Індії, Росії і Саудівської Аравії, змінило низхідну тенденцію загальносвітових військових витрат у II половині десятиліття. Поновлення зростання військових витрат США з 2018р. підняло світові витрати до найвищого рівня з 1988р. – першого року, з якого СІПРІ робить послідовну оцінку загальносвітових військових витрат.

З 2011р. по 2020р. регіональні витрати зменшилися лише в Америці (-8,4%), тоді як найбільше зростання спостерігалось в Азії та Океанії (47%), Європі (16%), Африці (11%) і країнах Близького Сходу, стосовно яких є дані (12%). Серед 13 субрегіонів витрати за десятиліття зменшилися лише у двох: у Субекваторіальній Африці (-13%) та Північній Америці (-9,6%). П'ятьма субрегіонами з найбільшим зростанням були Центральна Європа (74%), Східна Азія (53%), Центральна Азія (47%), Північна Африка (42%) і регіон Центральної Америки і Карибського басейну (40%).

⁹ Xinhua, 'Over 10,000 military medics working at front line in COVID-19 fight', China.org.cn, 2 Mar. 2020; 'Extra military deployment for 73 000 for coronavirus campaign', defenceWeb, 22 Apr. 2020; Srinivasan, M., 'COVID-19: Sri Lanka military is helping the country fight the pandemic', *The Hindu*, 15 Apr. 2020.

Діаграма 8.1. Військові витрати за регіонами у 2011-2020рр.

Примітка: Відсутність даних означає, що для Близького Сходу неможливо дати регіональну оцінку за 2015-2020рр.

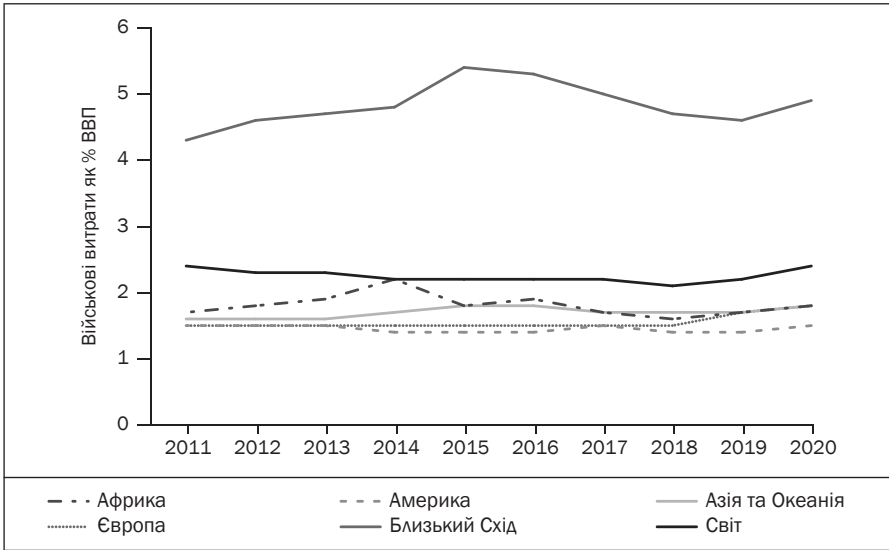
Джерело: SIPRI Military Expenditure Database, станом на квітень 2021р.

Падіння військових витрат у Субекваторіальній Африці з 2011р. стало результатом зменшення витрат у трьох із п'яти регіональних країн з найвищими на той час військовими витратами: в Анголі, Південному Судані та Судані. У Північній Америці (тобто Канаді і США) зменшення було винятково результатом змін витрат у США. Сягнувши піку витрат у 2010р., США далі сім років поспіль, з 2011р. по 2017р., їх зменшували. Попри поновлення зростання з 2018р., військові витрати США у 2020р. все ще залишалися на 10% нижчими, ніж у 2011р.

Натомість зростання витрат з 2011р. по 2020р. у Центральній Європі було результатом збільшення витрат усіх п'яти держав із крупними витратами в регіоні: Польщі, Румунії, Чехії, Угорщини та Словаччини. Значною мірою воно зумовлене відчуттям підвищення загрози з боку Росії, програмами модернізації озброєнь і вимогами США і НАТО стосовно досягнення орієнтиру військових витрат НАТО у 2% ВВП¹⁰. У Східній, Центральній Азії і в Північній Африці витрати зросли в усіх країнах цих субрегіонів¹¹. У регіоні Центральної Америки і Карибського басейну зростання визначалося

¹⁰ Тянь Н., Лопеш да Силва Д., Веземан П.Д. "Витрати європейських членів НАТО на військову техніку". – *Щорічник СІПРІ 2020*, підрозділ III розділу 8; Defenseworld.net, "Poland details \$49.8 billion military modernization plan 2026", 4 Mar. 2019.

¹¹ Немає даних стосовно Північної Кореї у Східній Азії; Туркменістану та Узбекистану в Центральній Азії; Лівії у Північній Африці. Оцінка витрат Лівії врахована в субрегіональних і регіональних сумах.

Діаграма 8.2. Військовий тягар за регіонами у 2011-2020рр.

Примітка: Військовий тягар – це військові витрати як частка ВВП. Військовий тягар за регіонами є середнім показником країн регіону, для яких наявні дані.

Джерело: SIPRI Military Expenditure Database, станом на квітень 2021р.

збільшенням витрат у Мексиці (де витрати з великим відривом є найкрупнішими в субрегіоні) через триваючу війну проти наркотиків¹².

Світовий військовий тягар у 2020р. (2,4%) був на 0,2 в.п. вищим, ніж у 2019р., але дорівнював показнику 2011р. (діаграма 8.2). У 2011-2020рр. він змінювався за пологою U-подібною траєкторією: з початкових 2,4% ВВП – до 2,1% у 2018р. (найнижчого рівня після завершення холодної війни), перед новим зростанням у 2019-2020рр.

У 2020р. середній рівень військового тягара підвищився в усіх п'яти регіонах. Найменший рівень – 1,5% ВВП – мали країни Америки. Для країн Африки, Азії та Океанії і Європи середній показник був дещо вищим – 1,8% ВВП. Набагато більшим, 4,9%, був середній показник на Близькому Сході, якщо судити по країнах, стосовно яких є дані. Стрибок загальносвітового і регіональних показників військового тягара у 2020р. став наслідком відмінностей у темпах змін військових витрат і ВВП.

Країни з найвищими військовими витратами у 2020р.

Військові витрати *Top 15* країн у 2020р. сягнули \$1 603 млрд. і становили 81% загальносвітових витрат. У 2019-2020рр. у складі та порядку *Top 15*

¹² Tian, N. et al., 'Regional developments in military expenditure, 2019', *SIPRI Yearbook 2020*, pp.238-239.

Таблиця 8.2. 15 країн з найвищими військовими витратами у 2020р.

Дані наведені в \$, у поточних цінах і за поточними обмінними курсами. Зміни наведені в реальних цінах за постійним курсом \$ США (2019р.).

Місце		Країна	Військові витрати, 2020 (\$ млрд.)	Зміни (%)		Частка ВВП (%) ^b		Частка у світових військових витратах, 2020 (%)
2020	2019 ^a			2019-20	2011-20	2020	2011	
1	1	США	778	4,4	-10	3,7	4,8	39
2	2	Китай	[252]	1,9	76	[1,7]	[1,7]	[13]
3	3	Індія	72,9	2,1	34	2,9	2,7	3,7
4	4	Росія	61,7	2,5	26	4,3	3,4	3,1
5	6	Велика Британія	59,2	2,9	-4,2	2,2	2,5	3,0
Разом <i>Тор 5</i>			1 224	62
6	5	Саудівська Аравія	[57,5]	-10	2,3	[8,4]	7,2	[2,9]
7	8	Німеччина	52,8	5,2	28	1,4	1,2	2,7
8	7	Франція	52,7	2,9	9,8	2,1	1,9	2,7
9	9	Японія	49,1	1,2	2,4	1,0	1,0	2,5
10	10	Південна Корея	45,7	4,9	41	2,8	2,5	2,3
Разом <i>Тор 10</i>			1 482	75
11	11	Італія	28,9	7,5	-3,3	1,6	1,5	1,5
12	12	Австралія	27,5	5,9	33	2,1	1,8	1,4
13	14	Канада	22,8	2,9	26	1,4	1,2	1,1
14	16	Ізраїль	21,7	2,7	32	5,6	5,8	1,1
15	13	Бразилія	19,7	-3,1	2,1	1,4	1,4	1,0
Разом <i>Тор 15</i>			1 603	81
Світ			1 981	2,6	9,3	2,4	2,4	100

.. – даних немає або вони не придатні для використання; [] – оцінка; ВВП – валовий внутрішній продукт.

^a Рейтинг 2019р. ґрунтується на оновлених даних про військові витрати за 2019р. у поточному виданні Базис даних СІПРІ про військові витрати. Таким чином, він може відрізнятися від рейтингу 2019р., наведеного в *Щорічнику СІПРІ 2020* та інших публікаціях СІПРІ у 2020р.

^b Ці дані ґрунтуються на оцінці ВВП у базах даних International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, Oct. 2020, а також International Monetary Fund (IMF), International Financial Statistics Database, Oct. 2020.

Джерело: SIPRI Military Expenditure Database, станом на квітень 2021р.

відбулися певні зміни (таблиця 8.2)¹³. Насамперед, Ізраїль опинився в *Тор 15* замість Туреччини, а Велика Британія посунула Саудівську Аравію – чії військові витрати зменшилися на 10%, – і посіла п'яте місце за витратами у 2020р.

США (на які у 2020р. припадає 39% світових військових витрат) і Китай (13%) залишилися двома лідерами витрат. Розрив між військовими витратами

¹³ Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), ймовірно, увійшли б до *Тор 15*, скоріш за все, на 11-15 місцях, але через брак даних з 2014р. неможливо реалістично оцінити їх військові витрати, тому їх немає серед *Тор 15*.

Китаю і США зростав третій рік поспіль. Це був другий рік поспіль, коли збільшення військових витрат США (на 4,4%) випереджало збільшення китайських витрат (на 1,9%). Найбільше падіння рейтингу продемонструвала Бразилія, чії витрати у 2020р., другий рік поспіль, скоротилися на 3,1% і вона перемістилася з 13-го на 15-те місце.

Військові витрати всіх країн з *Top 15*, крім трьох, були у 2020р. вищими, ніж у 2011р. Винятками стали США (-10%), Велика Британія (-4,2%) та Італія (-3,3%). Зростання в Китаї (76%) було найкрупнішим серед *Top 15*. Далі йшли Південна Корея (41%), Індія (34%), Австралія (33%) та Ізраїль (32%). Японія збільшувала витрати поступово, але несуттєво – на 2,4% за 10 років. Бразилія (2,1%) і Саудівська Аравія (2,3%) також продемонстрували незначне загальне зростання, але витрати обох країн значно коливалися з року в рік.

Військовий тягар країн *Top 15*, за винятком Китаю, у 2020р. збільшився. Падіння ВВП у зв'язку з *Covid-19* призвело до різкого збільшення військового тягаря, незалежно від того, зростали військові витрати чи зменшувалися. Примітно, що військовий тягар Саудівської Аравії зріс на 0,6 в.п., незважаючи на 10% падіння військових витрат. Помітно збільшився також військовий тягар у Росії (на 0,5 в.п.), Ізраїлі (0,4 в.п.) та США (0,3 в.п.).

Серед країн *Top 15* у 2020р. найбільший військовий тягар мала Саудівська Аравія – 8,4%. Показники Ізраїлю (5,6%), Росії (4,3%), США (3,7%), Індії (2,9%) і Південної Кореї (2,8%) також були вище середньосвітового рівня у 2,4%. Найменший військовий тягар мала Японія: вона витрачала на військові цілі лише 1% ВВП.

Сполучені Штати Америки

Військові витрати США у 2020р., за оцінкою, сягнули \$778 млрд., що на 4,4% більше, ніж у 2019р., але на 10% менше, ніж у 2011р. США з великим відривом залишаються країною, що витрачає найкрупніше на військові цілі, як це, власне, було кожного року, за які СПІРІ має дані про військові витрати. 2020ф.р. став третім роком поспіль зростання військових витрат США після постійного зменшення в реальних цінах з 2010р. – коли витрати США сягнули піку, – і по 2017р.¹⁴

Військовий тягар у США у 2020р. також зріс, порівняно з 2019р., – з 3,4% до 3,7% ВВП. Частково це сталося через економічний вплив пандемії *Covid-19* та відповідне падіння виробництва в американській економіці. Військовий тягар у 2020р. все ще був на 1,2 в.п. нижчим, ніж у 2010р. – році, коли військові витрати США сягнули піку після введення військ до Іраку та Афганістану.

¹⁴ Дані СПІРІ про військові витрати загалом подаються за календарний рік і розраховуються на базі припущення про незмінність витрат протягом фінансового року. Єдиним винятком є США, для яких дані надаються за фінансовий рік. Фінансовий рік США триває 12 місяців – з 1 жовтня року, що передує звітному року.

Таблиця 8.3. Структура військових витрат США у 2016-2020ф.рр.

Якщо не зазначено інше, дані наведені в \$ млрд. у поточних цінах. Роки – фінансові роки, що починаються у США 1 жовтня попереднього року.

	2016	2017	2018	2019	2020 ^a
<i>Міністерство оборони</i>	565	569	601	654	690
Особовий склад	148	145	146	156	162
Експлуатація та обслуговування техніки	243	245	257	272	284
Закупівлі	103	104	113	125	135
НДДКР	65	68	77	89	98
Інші військові витрати МО	6,7	6,8	8,6	12	11
<i>Міністерство енергетики</i>	28	29	31	32	34
“Оборонні” витрати на атомну енергетику	19	20	21	23	25
Інші “оборонні” витрати	8,6	9,3	9,5	9,3	9,4
Програма національної розвідки, військові витрати	[40]	[41]	[45]	[45]	[47]
Держдепартамент, міжнародна військова допомога ^b	6,7	7,1	6,8	6,8	6,7
Трансфер на будівництво стіни на кордоні	-3.6	..
Разом	640	647	682	734	778
Частка (%) ВВП	3,4	3,3	3,3	3,4	3,7

.. – даних немає або вони не придатні для використання; [] – оцінка; НДДКР – науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи.

^a Дані за 2020 ф.р. є оціночними.

^b Ця категорія охоплює витрати на миротворчі операції, міжнародну військову освіту та підготовку військ, а також іноземне військове фінансування.

Джерела: SIPRI Military Expenditure Database, станом на квітень 2021р.; US Office of Budget and Management (OMB), Historical Tables (OMB: Washington, DC, 2020), table 3.2, ‘Outlays by function and sub-function: 1962-2025’; Federation of American Scientists (FAS), Intelligence Resource Program, ‘Intelligence budget data’; US Department of State, Congressional Budget Justification: Department of State, Foreign Operations and Related Programs Fiscal Year 2021 (Department of State: Washington, DC, 10 Feb. 2020).

База останнього зростання військових витрат США була закладена наприкінці президентського терміну Б.Обами¹⁵, але лише за Адміністрації його наступника, Президента Д.Трампа, у 2017-2021рр. ці плани набули конкретики. Під час президентської кампанії 2016р. Трамп обіцяв відбудувати “виснажене”, на його думку, американське військо¹⁶. Через кілька місяців після вступу на посаду Трамп збільшив на \$15 млрд. бюджет Міністерства оборони (МО) США на 2017р., ухвалений ще за Президента Обами¹⁷. Упродовж двох наступних років військові витрати США зросли,

¹⁵ Zakheim, D.S., ‘The great reversal: Obama’s military buildup’, *National Interest*, 9 Feb. 2016.

¹⁶ Vitali, A., ‘Trump calls for increased defense spending, more military might’, NBC News, 7 Sep. 2016.

¹⁷ Herb, J., ‘Trump gets a \$15 billion defense boost’, CNN, 1 May 2017.

відповідно на 3% і 5,7% у реальних цінах. Ця тенденція продовжилася й у 2020р.

Цей останній епізод зростання військових витрат США позначився на багатьох статтях бюджету, але кілька з них посідають особливе місце: науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР), ядерний арсенал, модернізація звичайних озброєнь, експлуатація та обслуговування техніки, особовий склад.

НДДКР отримали значні інвестиції з метою модернізації основних сил і засобів. Кошти, спрямовані на НДДКР, зросли з 2017р. по 2020р. на 44% (таблиця 8.3). Це відповідає Стратегії національної оборони (*National Defense Strategy*) 2018р., у якій зазначено, що “[США] не можуть сподіватися на успіх у конфліктах завтрашнього дня з учорашніми озброєннями та технікою”¹⁸.

Водночас США започаткували глибоку модернізацію ядерного арсеналу¹⁹. Бюджетне управління Конгресу США (*Congressional Budget Office*) прогнозує, що річна вартість підтримання та модернізації ядерного арсеналу країни складатиме до 2028р. близько \$50 млрд.²⁰ Очікується, що ця програма коштуватиме загалом понад \$1,2 трлн.²¹

МО планують також модернізувати звичайні засоби. З метою розширення структури Збройних сил США витрати на закупівлі під час президентства Трампа були збільшені на 31%. Попри це, кілька масштабних придбань, підтриманих Президентом Трампом – зокрема, 350 військових кораблів, – не були здійснені²².

Експлуатація та обслуговування військової техніки залишилися найкрупнішою статтею бюджету МО, на яку припадає 41% загальної суми. Попри певне скорочення чисельності військ за кордоном, витрати за цією статтею фактично збільшилися. Це можна частково пояснити вартістю пального та більшими витратами на обслуговування у зв’язку з довшим терміном експлуатації техніки²³. Експлуатація та обслуговування військової техніки охоплюють також витрати на пільги обслуговуючому персоналу, які були збільшені у 2020р.

¹⁸ US Department of Defense (DOD), Summary of the 2018 National Defense Strategy of the United States of America: Sharpening the American Military’s Competitive Edge (DOD: Arlington, VA, 2018), p.6.

¹⁹ Про плани модернізації ядерного арсеналу США див. у підрозділі I розділу 10 цього видання.

²⁰ Bennett, M. et al., ‘Projected costs of US nuclear forces, 2019 to 2028’, US Congress, Congressional Budget Office (CBO), Jan. 2019.

²¹ ‘US nuclear arsenal to cost \$1.2 trillion over next 30 years: CBO’, Reuters, 31 Oct. 2017; Bennett, M. et al., *Approaches for Managing the Costs of US Nuclear Forces, 2017 to 2046* (US Congress, Congressional Budget Office: Washington, DC, Oct. 2017).

²² Larter, D.B., ‘Trump called for a 350-ship fleet, but his budget falls short of even Obama-era goals’, *Defense News*, 25 Feb. 2020.

²³ Harrison, T. and Daniels, S.P., *Analysis of the FY 2020 Defense Budget and Its Implications for 2021 and Beyond* (Center for Strategic and International Studies (CSIS): Washington, DC, Feb. 2020).

Грошове утримання особового складу визначається за фіксованою формулою. З 2017р. по 2020р. воно зросло одночасно зі збільшенням загальної чисельності американських військовослужбовців з 2,1 млн. до 2,2 млн.²⁴

Якщо подивитись у майбутнє, Адміністрація Дж.Байдена навряд чи запропонує будь-які суттєві скорочення військового бюджету, з огляду на потенційні загрози з боку таких конкурентів, як Росія і Китай²⁵. Однак у майбутньому члени Конгресу можуть вимагати скорочення військових витрат з метою вивільнення ресурсів для фінансування відновлення після пандемії і скорочення бюджетного дефіциту²⁶. При цьому Байден планує переорієнтувати витрати з традиційних систем на оборонні інновації та модернізацію²⁷. У публічних заявах Байден наголошував на пріоритеті інвестицій в розвиток безпілотних комплексів, засобів кібервійни та інфраструктуру інформаційних технологій (ІТ)²⁸.

Китай

Військові витрати Китаю у 2020р. оцінюються у \$252 млрд. (1 742 млрд. юанів), що означає зростання в реальних цінах на 1,9%, порівняно з 2019р., і на 76% – з 2011р. (таблиця 8.4). Серед головних військових та економічних потуг світу лише від ВВП Китаю очікують зростання у 2020р. на 1,9%²⁹. Крім того, Китай був однією з небагатьох країн, чий військовий тягар не збільшився у 2020р. Його військові витрати зростають 26 років поспіль, попри щонайменше три фінансово-економічні кризи (у 1997р., 2009р. і 2020р.). Це найдовший період безперервного зростання в будь-якій країні, внесеної до Бази даних СІПРІ про військові витрати.

Китайська економіка спромоглася досить швидко відновитися після пов'язаних з пандемією обмежень. Уряд почав запроваджувати суворі обмежувальні заходи з середини січня 2020р., а в середині лютого став знову відкривати економіку³⁰. Економіка Китаю поновила зростання в другому кварталі 2020р. (на 3,2% до попереднього року), у той час як решта світу все ще борсалась у заходах блокування захворюваності та охорони здоров'я³¹.

²⁴ US Office of the Undersecretary of Defense (Comptroller), *National Defense Budget Estimates for FY2021* (Department of Defense: Arlington, VA, Apr. 2020); Shane, L., 'Biggest military pay raise in years takes effect Jan. 1', *Military Times*, 26 Dec. 2019.

²⁵ Beynon, S., 'Biden says US must maintain small force in Middle East, has no plans for major defense cuts', *Stars and Stripes*, 10 Sep. 2020.

²⁶ O'Brien, C., 'On defense spending, a Democratic brawl is brewing', *Politico*, 28 Oct. 2020.

²⁷ Daniels, S.P., 'Defense budget priorities for the Biden administration', *Defense360*, Center for Strategic and International Studies (CSIS), Feb. 2021.

²⁸ Gould, J., 'Biden not planning any defense cuts, but they may come anyway', *Defense News*, 11 Sep. 2020.

²⁹ International Monetary Fund (IMF), *International Financial Statistics Database*, Oct. 2020, <<http://data.imf.org/IFS>>.

³⁰ World Health Organization (WHO), 'Coronavirus disease 2019 (COVID-19)', *Situation Report no.94*, 23 Apr. 2020; Murphy, F., 'Inside China's response to COVID', *Nature*, 3 Dec. 2020; International Monetary Fund (IMF), 'Policy responses to COVID-19: China, People's Republic of', 4 Mar. 2021; Mallapaty, S., 'Where did COVID come from? WHO investigation begins but faces challenges', *Nature*, 19 Nov. 2020.

³¹ 'China's Q2 GDP grows 3.2%, beats expectations', *Reuters*, 16 July 2020.

Таблиця 8.4. Структура військових витрат Китаю у 2016-2020рр.

Якщо не зазначено інше, дані наведені в млрд. юанів у поточних цінах.

	2016	2017	2018	2019	2020
<i>Китайські офіційні дані</i>					
Національний оборонний бюджет (центральний і місцеві)	977	1 044	1 128	1 213	1 292
<i>Додаткові статті, що враховуються СІПРІ в оцінці загальних військових витрат Китаю</i>					
Народна збройна міліція (центральна і місцева)	105	113	123	124	131
Берегова охорона Китаю	[6,9]	[8,1]	[9,2]	[11,1]	[11,8]
Виплати демобілізованим і військовим пенсіонерам	98,4	118	124	140	149
Додаткові витрати на військові НДДКР ^a	[132]	[139]	[153]	[173]	[157]
Додаткові витрати на військове будівництво ^a	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1
Імпорт озброєнь ^b	[1,7]	[1,3]	[0,9]	[0,5]	–
Разом (млрд. юанів)	1 320	1 424	1 538	1 660	1 742
Разом (\$ млрд. у поточних цінах)	199	210	233	240	252
Військові витрати як частка ВВП (%)	1,8	1,7	1,7	1,7	1,7

– – нуль або незначна сума; [] – оцінка; НДДКР – науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи.

^a Окремі витрати на військові НДДКР і військове будівництво також вносяться до основного національного оборонного бюджету.

^b До 2020р. вважалося, що весь імпорт озброєнь оплачується за рахунок витрат на техніку, наведених в офіційному оборонному бюджеті.

Джерела: SIPRI Military Expenditure Database, станом на квітень 2021р.; Chinese Ministry of Finance, Budget Division.

Унаслідок пандемії *Covid-19* Китай затримав оприлюднення бюджетних планів на 2020р. на два місяці, до травня 2020р. Довгострокові амбіції з розвитку, модернізації і розширення військових спроможностей залишаються важливим фактором постійного збільшення витрат³². Бюджетні плани на 2020р. вказують також на усвідомлення загроз національній безпеці як на підставу для спрямування додаткових ресурсів на військові потреби. Головними з цих загроз Уряд вважає “гегемонізм” і “політику сили”, під якими, як правило, вбачається напруженість у відносинах зі США³³. Як особливу “внутрішню” загрозу китайський Уряд також відзначає можливе проголошення незалежності Тайванем³⁴.

³² Chinese State Council, *China's National Defense in the New Era* (Foreign Languages Press: Beijing, July 2019).

³³ Chinese Ministry of National Defense, ‘China’s moderate and steady defense budget increase reasonable and necessary’, 26 May 2020.

³⁴ ‘China: Reunification “inevitable” as Taiwan’s Tsai starts second term in office’, Deutsche Welle, 20 May 2020; Chinese Ministry of National Defense (посилання 33).

Дані СІПРІ про військові витрати Китаю відрізняються від офіційного національного оборонного бюджету. Оцінка СІПРІ за 2020р. приблизно на третину, або \$65 млрд. (450 млрд. юанів), є вищою за обсяг військових витрат, наведених китайським Урядом у національному оборонному бюджеті³⁵. Оцінка СІПРІ враховує вартість окремих видів військової діяльності, яку Китай фінансує, повністю чи частково, поза межами офіційного національного оборонного бюджету.

У 2020р. СІПРІ переглянув оцінку військових витрат Китаю з урахуванням останніх змін у його військовій діяльності та бюджетній практиці³⁶. Нова оцінка китайських витрат за 2020р. у \$252 млрд. приблизно на 8% є нижчою за попередню оцінку СІПРІ. Нова оцінка враховує сім компонентів. Стосовно чотирьох із них є офіційна інформація: національна оборона, Народна збройна міліція, виплати демобілізованим і військовим пенсіонерам, а також додаткові витрати на військове будівництво. На ці чотири категорії разом у 2020р. припадав 91% загальних витрат. Стосовно трьох інших компонентів, на які припадає 9% загальної суми, можна зробити оцінку: Берегова охорона Китаю, додаткове фінансування військових НДДКР, а також імпорт озброєнь, що оплачується з позабюджетних джерел³⁷.

³⁵ Chinese Ministry of National Defense, 'China further lowers defense budget growth to 6.6 pct', 22 May 2020.

³⁶ Tian, N. and Su, F., *A New Estimate of China's Military Expenditure* (SIPRI: Stockholm, Jan. 2021).

³⁷ Tian and Su (посилання 36), pp.6-13.

Таблиця 8.1. Військові витрати та військовий тягар за регіонами у 2011-2020рр.

Дані за 2011-2020рр. наведені в \$ млрд. у постійних (2019р.) цінах і за постійними обмінними курсами. Дані за 2020р. у правому стовпчику з позначкою (*) наведені в \$ млрд. у поточних цінах. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення.

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020*
Світ загалом	1 793	1 779	1 748	1 740	1 767	1 774	1 796	1 842	1 909	1 960	1 981
<i>Африка</i>	(38,6)	(39,7)	44,2	45,6	44,0	(42,6)	(41,5)	(40,5)	(40,9)	(43,0)	(43,2)
Північна Африка	(17,4)	(18,9)	22,2	23,0	23,3	(23,2)	(22,6)	(22,1)	(23,1)	(24,6)	(24,7)
Субсahаротральна Африка	(21,2)	(20,8)	(21,9)	22,7	20,7	19,4	18,9	18,4	17,8	18,4	18,5
<i>Америка</i>	927	881	820	775	761	757	756	779	817	849	853
Центральна Америка і Карибський басейн	6,6	7,0	7,4	7,7	7,4	8,2	7,7	8,4	9,2	9,2	8,6
Північна Америка	873	825	761	716	702	700	697	717	757	789	801
Південна Америка	47,7	49,0	50,9	51,5	50,9	48,6	51,4	52,7	51,8	50,7	43,5
<i>Азія та Океанія</i>	352	368	384	404	428	449	470	484	506	519	528
Центральна Азія	1,3	1,6	1,8	1,8	1,8	1,6	1,5	1,7	2,1	2,0	1,9
Східна Азія	229	244	257	272	288	300	313	328	343	351	359
Океанія	22,8	22,1	21,9	23,7	25,9	28,3	28,4	28,0	29,2	30,8	30,7
Південна Азія	65,8	65,9	65,8	69,4	70,5	76,7	82,6	85,8	88,6	89,7	90,1
Південно-Східна Азія	33,5	34,7	38,2	37,9	41,6	42,2	43,8	40,8	43,4	45,6	45,5
<i>Європа</i>	325	328	323	327	336	348	339	346	363	378	378
Центральна Європа	19,0	18,7	18,5	19,7	22,3	22,6	24,4	27,5	31,1	33,0	33,6
Східна Європа	58,6	67,5	70,6	76,2	82,4	87,0	71,9	70,5	74,3	76,8	71,7
Західна Європа	247	242	234	231	231	239	243	248	258	268	273
<i>Близький Схід</i>	150	162	176	188
<i>Світові військові витрати на одну населення*</i>	248	245	242	239	229	226	233	240	247	254	..

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020*
<i>Військовий тягар^б</i>											
Африка	1,7	1,8	1,9	2,2	1,8	1,9	1,7	1,6	1,7	1,8	
Америка	1,5	1,5	1,5	1,4	1,4	1,4	1,5	1,4	1,4	1,5	
Азія та Океанія	1,6	1,6	1,6	1,7	1,8	1,8	1,7	1,7	1,7	1,8	
Європа	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,7	1,8	
Близький Схід	4,3	4,6	4,7	4,8	5,4	5,3	5,0	4,7	4,6	4,9	
Світ загалом	2,4	2,3	2,3	2,2	2,2	2,2	2,2	2,1	2,2	2,4	

. . . – оцінка не надається через надзвичайно високий рівень невизначеності і брак даних; () – загальна сума ґрунтується на даних країн, що складають менше 90% регіональної суми.

Примітки. Загальні дані про світові та регіональні військові витрати є оцінками, що ґрунтуються на інформації з Бази даних СІПРІ про військові витрати. Якщо даних про військові витрати країни немає за кілька років, робляться оцінки, найчастіше на основі припущення, що темпи змін військових витрат цієї країни такі самі, як і в регіоні, до якого вона належить. Якщо оцінку зробити неможливо, країни вилучаються з переліку загальних даних. Такими країнами тут є: Джибуті, Еритрея, Куба, Північна Корея, Сирія, Сомалі, Туркменістан та Узбекистан. Загальні дані стосовно регіонів охоплюють ті самі групи країн за всі роки. Приблизні оцінки стосовно Близького Сходу враховані в загальносвітових даних за 2015-2020рр. Дані про військові витрати подаються СІПРІ за календарний рік і розраховуються на основі припущення про незмінність витрат протягом фінансового року. Докладніше про джерела та методи див. візку 8.2 та веб-сайт СІПРІ.

^a Світові військові витрати на душу населення розраховані у \$ США у поточних цінах.

^b Військовий тягар регіону – це середній показник для країни регіону, стосовно яких є дані.

^c Світові військові витрати розраховані як відсоток світового валового внутрішнього продукту, обидва – в постійних цінах у \$ США.

Джерела: *SIPRI Military Expenditure Database*, станом на квітень 2021р.; International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, Oct. 2020; International Monetary Fund (IMF), International Financial Statistics Database, Sep. 2020; United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, 'World population prospects 2019', Aug. 2019

II. Регіональні зміни військових витрат у 2020р.

НАНЬ ТЯНЬ, ЛЮСІ БЕРО-СУДРО, ДІЕГО ЛОПЕШ ДА СІЛВА,
АЛЕКСАНДРА МАРКШТАЙНЕР

Загальносвітові військові витрати в сумі \$1 981 млрд. у 2020р. були розподілені дуже нерівномірно – із зосередженням переважно у двох з п'яти регіонів світу¹. На Америку (43%) і Азію та Океанію (27%) разом припало понад 2/3 загальносвітової суми. Європейський регіон був у 2020р. на третьому місці за витратами – 19% загальної суми. На Африку припала найменша частка – лише 2,2% загальносвітових військових витрат. На Близький Схід, за оцінкою, припадало приблизно 9% загальної суми.

У цьому підрозділі розглядаються зміни військових витрат у кожному з п'яти регіонів світу в період 2011-2020рр. У ньому також описано, як конкретні обставини впливали на рішення про витрати окремих країн, і які з них впливають на субрегіональні та регіональні тенденції. Про загальносвітові тенденції і держави з найбільшими витратами йдеться у підрозділі I.

Африка

Військові витрати в Африці у 2020р. оцінюються у \$43,2 млрд., що в реальних цінах на 5,1% більше, ніж у 2019р. (таблиця 8.5)². У період 2011-2020рр. витрати країн Африки демонстрували три відмінні тенденції. Спочатку зростання у 2011-2014рр., потім скорочення у 2015-2018рр., а далі – два роки поспіль зростання, що в підсумку дало загальне збільшення на 11%.

Північна Африка

Витрати країн Північної Африки у 2020р. зросли на 6,4%, до \$24,7 млрд., склавши 57% сумарних витрат в Африці³. З 2011р. витрати в субрегіоні демонстрували висхідну тенденцію, із сімома роками зростання (2011-2015рр. і 2019-2020рр.) та трьома роками незначного скорочення (2016-2018рр.), що дало загальне зростання на 42% (діаграма 8.3). Ця висхідна тенденція пояснюється тривалою напруженістю між Алжиром і Марокко,

¹ Усі дані про витрати у 2020р. наведені в \$ США в поточних цінах 2020р. Якщо не зазначено інше, розміри збільшення чи зменшення військових витрат наведені в \$ США в постійних цінах 2019р., часто зазначені як зміни “в реальних цінах” або з поправкою на інфляцію. Усі дані СІПРІ про військові витрати є у вільному доступі в Базі даних СІПРІ про військові витрати, <<http://www.sipri.org/databases/milex>>. Джерела та методи отримання наведених тут даних узагальнені у врізках 8.2-8.3 і повністю наведені на веб-сайті СІПРІ, <<https://www.sipri.org/databases/milex/sources-and-methods>>.

² Ця загальна сума не враховує Джибуті, Еритрею і Сомалі, для яких неможливо було зробити надійні оцінки для врахування в регіональних даних.

³ Інформації про військові витрати Лівії з 2015р. знайти не вдалось. Оцінка витрат Лівії врахована в субрегіональній і регіональній сумах.

Таблиця 8.5. Основні статистичні дані військових витрат у 2020р., за регіонами та субрегіонами

Дані про витрати і ВВП наведені в \$ США в поточних цінах і за поточними обмінними курсами. Зміни наведені в реальних цінах за постійним курсом \$ США (2019р.).

Регіон/ субрегіон	Військові витрати у 2020р. (млрд. \$ США)	Зміни (%)		Значні зміни, 2019-2020 (%) ^d			
		2019-2020	2011-2020	Збільшення		Зменшення	
Світ	1 981	2,6	9,3				
<i>Африка</i> ^b	(43,2)	5,1	11				
Північна Африка	(24,7)	6,4	42	Уганда	46	Судан	-37
Субекваторіальна Африка ^b	18,5	3,4	-13	Чад	31	Того	-34
				Нігерія	29	Мозамбик	-24
				Мавританія	23	Бурунді	-23
<i>Американський континент</i> ^c	853	3,9	-8,4				
Центральна Америка і Карибський басейн	8,6	-0,2	40	Сальвадор	17	Тринідад і Тобаго	-8,8
Північна Америка	801	4,3	-9,6	Уругвай	9,1	Ямайка	-6,9
Південна Америка	43,5	-2,1	6,2	США	4,4	Еквадор	-6,5
				Парагвай	3,9	Гондурас	-3,7
<i>Азія та Океанія</i> ^d	528	2,5	47				
Центральна Азія ^e	1,9	-8,4	47	М'янма	41	Казахстан	-9,2
Східна Азія ^f	359	2,3	53	Афганістан	16	Шрі-Ланка	-8,2
Океанія	30,7	5,6	35	Монголія	7,3	Пакистан	-2,8
Південна Азія	90,1	1,3	36	Камбоджа	6,6	Непал	-0,9
Південно-Східна Азія	45,5	5,2	36				
<i>Європа</i>	378	4,0	16				
Центральна Європа	33,6	6,0	74	Чорногорія	29	Болгарія	-44
Східна Європа	71,7	3,4	31	Румунія	21	Сербія	-5,0
Західна Європа	273	3,9	8,5	Угорщина	20	Греція	-4,3
				Азербайджан	17	Вірменія	-2,6
<i>Близький Схід</i> ^g							
				Єгипет	7,3	Саудівська Аравія	-10
				Ізраїль	2,7	Ірак	-9,8
				Йорданія	2,5	Бахрейн	-7,9

.. – даних немає або вони є непридатними для використання; () – непевна оцінка.

^a У таблиці наведені країни з найбільшими зростанням чи зменшенням у кожному регіоні в цілому, а не в субрегіонах. Країни з військовими витратами у 2020р. менше \$100 млн., а в Африці – \$50 млн., не наводяться.

^b Дані не враховують Джібуті, Еритрею та Сомалі.

^c Дані не враховують Кубу.

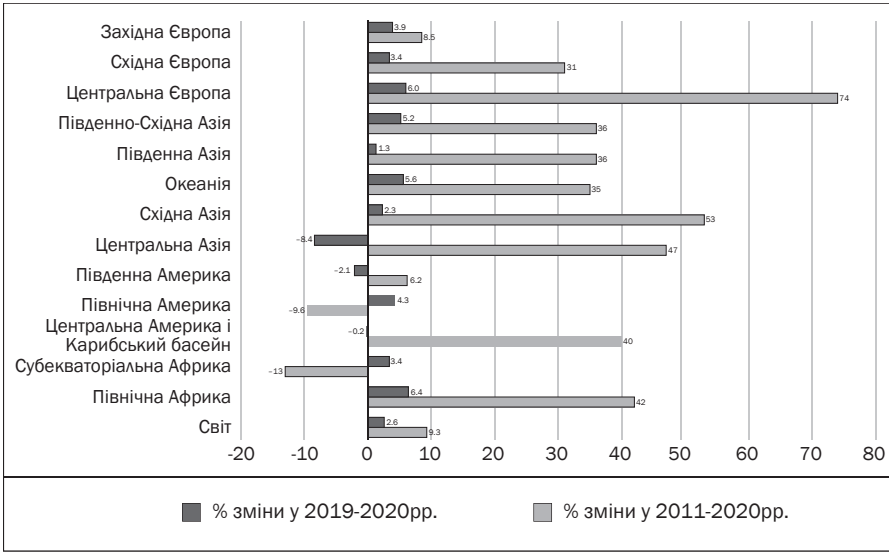
^d Дані не враховують Північну Корею, Туркменістан та Узбекистан.

^e Дані не враховують Туркменістан та Узбекистан.

^f Дані не враховують Північну Корею.

^g Оцінок СІПРІ для Близького Сходу за 2015-2020рр. немає. Приблизна оцінка для Близького Сходу (крім Сирії) врахована в загальності сумі.

Джерело: SIPRI Military Expenditure Database, станом на квітень 2021р.

Діаграма 8.3. Зміни військових витрат у 2011-2020рр. і 2019-2020рр., за субрегіонами
Примітка: Оцінка змін військових витрат на Близькому Сході не надається, оскільки дані за 2015-2020рр. є дуже непевними. Однак оцінка за Близький Схід врахована в загальносвітовій сумі.

Джерело: SIPRI Military Expenditure Database, станом на квітень 2021р.

а також постійним нарощуванням їх військового потенціалу та конфліктом Марокко з Фронтом *Polisario* в Західній Сахарі⁴.

Витрати Алжиру у 2020р. (\$9,7 млрд.) були на 3,4% меншими, ніж у 2019р., але він усе ще з великим відривом витрачав більше за всіх у Північній Африці та в Африці загалом – 39% субрегіональної і 22% регіональної суми. Військові витрати Алжиру за минулі 20 років зростали майже постійно, особливо у 2004-2016рр., коли вони сягнули історичного максимуму. Падіння цін на нафту з 2016р. суттєво вплинуло на його військові витрати⁵. У 2016-2020рр. витрати Алжиру зменшувалися кожного року, крім 2019р., і загалом скоротилися на 5,3%. Значне падіння ВВП, пов'язане з пандемією *Covid-19*, призвело до збільшення військового тягаря Алжиру на 0,7 в.п., до 6,7% ВВП, що є найвищим показником в Африці і третім у світі.

Військові витрати Марокко у 2020р. сягнули \$4,8 млрд., що на 29% більше, ніж у 2019р., і на 54% – ніж у 2011р. Останнє зростання витрат у Марокко було зумовлене рядом факторів, зокрема великою програмою

⁴ Про події у Західній Сахарі див. підрозділ IV розділу 6 цього видання. Див. також: Baudais, V., Bourhrous, A. and O'Driscoll, D., *Conflict Mediation and Peacebuilding in the Sahel*, SIPRI Policy Paper no.58 (SIPRI: Stockholm, Jan. 2021), pp.3-4; North African Post, 'Morocco maintains army modernisation plan', 3 June 2020.

⁵ International Monetary Fund (IMF), *Algeria: Staff Report for the 2018 Article IV Consultation* (IMF: Washington, DC, 15 May 2018).

закупівлі озброєнь, започаткованою у 2017р., конфліктом з Фронтом *Polisario* і регіональною напруженістю⁶.

Субекваторіальна Африка

Військові витрати в Субекваторіальній Африці у 2020р. сягнули \$18,5 млрд., що на 3,4% більше, ніж у 2019р., але на 13% нижче, ніж у 2011р.⁷ Оціночне збільшення в субрегіоні у 2020р. сталося вперше з 2014р. На відміну від Північної Африки, військові витрати в Субекваторіальній Африці у 2011-2020рр. демонстрували низхідну тенденцію.

Загальну тенденцію і зміни субрегіональних витрат можна пояснити поєднанням глибинних факторів, що впливають як на держави Субекваторіальної Африки з традиційно високими витратами (тобто Анголу, Нігерію, ПАР і Судан), так і на ті, що збільшили витрати (наприклад, Кенію, Танзанію, Уганду та Чад).

Для таких країн, як Кенія, Нігерія, Судан, Уганда та Чад, збройні конфлікти, заходи боротьби з тероризмом та війна з ісламістським екстремізмом (наприклад, з Аш-Шабаб у Кенії і Боко Харам у Чаді та Нігерії) є постійними викликами останніх 10 років⁸. Подібні безпекові проблеми суттєво впливають на військові витрати. Наприклад, під час боротьби з повстанням Союзних демократичних сил (*Allied Democratic Forces, ADF*) Уганда збільшила військові витрати на 53% у 2019р. і на 46% у 2020р.⁹ Подібну картину можна спостерігати в Кенії, де загроза з боку Аш-Шабаб призвела до збільшення витрат на військові закупівлі¹⁰. Хоча військові витрати Кенії у реальних цінах у 2020р. зменшилися на 1,8%, вони були на 17% вищими, ніж у 2011р.

Економічні наслідки насильницьких конфліктів, пов'язаних з ісламським екстремізмом, можуть також стримувати військові витрати¹¹. Так, військові витрати Чаду у 2020р. склали \$323 млн. Хоча вони були на 31% більше, ніж у 2019р., але на 46% нижче, ніж у 2011р. Наслідки збройного конфлікту в районі оз.Чад зробили економіку Чаду у 2011-2020рр. надзвичайно

⁶ Lebovich, A., 'Why the Western Sahara dispute could escalate conflicts across North Africa and the Sahel', *Commentary, European Council of Foreign Relations*, 17 Dec. 2020. Див. також підрозділ IV розділ 6 цього видання.

⁷ Загальна сума для Субекваторіальної Африки не враховує Коморські Острови та Сан-Томе і Принсіпі, яких немає в Базі даних СППРІ про військові витрати, оскільки їх витрати вважаються незначними, а також Джібуті, Еритрею і Сомалі (див. посилання 2).

⁸ Див., зокрема: Tian, N. et al., 'Regional developments in military expenditure, 2019', *SIPRI Yearbook 2020*, pp.236-238. Про збройні конфлікти в Субекваторіальній Африці див. у розділі 7 цього видання.

⁹ Kuеyune, M., 'Defence plans to spend Shs 3 trillion from June', *Daily Monitor* (Kampala), 31 Mar. 2020; Republic of Uganda, *Approved Estimates of Revenue and Expenditure (Recurrent and Development) FY 2020/21*, vol.1, *Central Government Votes for the Year Ending on the 30th June 2021* (Republic of Uganda: Kampala, [2020]), pp.137-149.

¹⁰ Otieno, B., 'KDF gets Sh24bn to buy weapons in EA arms race', *Business Daily* (Nairobi), 14 May 2019.

¹¹ Novta, N. and Pugacheva, E., 'The macroeconomic costs of conflict', *Journal of Macroeconomics*, vol.68 (June 2021), p.4; Adhvaryu, A. et al., 'Resources, conflict, and economic development in Africa', *Journal of Development Economics*, vol.149 (Mar. 2021), p.3.

нестабільною, з чотирма роками економічного скорочення і шістьма роками економічного зростання¹². Така нестабільність впливає на військові витрати країни, які з 2011р. п'ять років зменшувались і п'ять років зростали.

На військові витрати країн Субекваторіальної Африки можуть впливати й інші зовнішні фактори, зокрема коливання на товарних ринках. Багато країн субрегіону є дуже залежними від експорту природних ресурсів. Злети й падіння надходжень від цих ресурсів, часто пов'язані зі світовою економікою і попитом на них, визначали рівень і динаміку військових витрат багатьох країн. Це особливо вплинуло на дві держави з найбільшими витратами в субрегіоні – Анголу та Нігерію.

У 2020р. військові витрати Анголи падали шостий рік поспіль. Її витрати у 2020р. (\$994 млн.) були на 12% нижчими, ніж у 2019р., на 58% – ніж у 2011р., і на 73% нижчими за пік у 2014р. Ангола є прикладом типового зв'язку між урядовими витратами, включно з військовими, та економікою, що базується на надходженнях від природних ресурсів¹³. У 2011-2014рр. військові витрати зросли на 53%, і за цим показником вона вийшла на перше місце в Субекваторіальній Африці. Ціни на нафту після досягнення у червні 2014р. максимальних \$108 за барель, у січні 2015р. впали до \$44¹⁴. Військовий бюджет Анголи у 2015р. скоротився на 41%, що загалом збіглося зі зниженням цін на нафту¹⁵. Після нафтового шоку 2014р. ціни на нафту загалом залишалися низькими, і ангольська економіка не спромоглася відновитися. Це вплинуло на урядові витрати, в т.ч. військові. Пандемія *Covid-19* ще більше ускладнила ситуацію.

На фоні триваючого конфлікту та небезпеки в Нігерії і навколо неї її військові витрати у 2020р. зросли на 29%, до \$2,6 млрд.¹⁶ Це зростання було найвищим у відносних та абсолютних показниках з 2001р. і сталося винятково через суттєве збільшення (на 80%) поточних видатків, а не капітальних витрат на техніку¹⁷. Деталізована інформація показує, що це збільшення стосується переважно сухопутних військ Нігерії, які у 2020р. отримали на 105% більше фінансування, ніж у 2019р.¹⁸ Специфічним збільшенням для сухопутних військ Нігерії стало майже трикратне зростання “нерегулярних виплат”. Попри вплив *Covid-19* і низьких цін на нафту на нігерійську

¹² ВВП Чаду, за оцінкою МВФ, зростав у 2011-2014рр., 2018-2019рр. і скорочувався у 2015-2017рр. і 2020р. International Monetary Fund (IMF), International Financial Statistics Database, Oct. 2020, <<http://data.imf.org/IFS>>. Про збройний конфлікт в районі оз.Чад див. у підрозділі II розділу 7 цього видання.

¹³ Da Costa Antonio, A.E. and Rodriguez-Gil, A., ‘Oil shocks and fiscal policy procyclicality in Angola: Assessing the role of asymmetries and institutions’, *Review of Development Economics*, vol.24, no.1 (Feb. 2020), pp.212-213.

¹⁴ Maed, D. and Stiger, P., ‘The 2014 plunge in import petroleum prices: What happened?’, *Beyond the Numbers* (US Bureau of Labour Statistics), vol.4, no.5 (May 2015), p.5.

¹⁵ Про цей феномен див.: Тянь Н., Лопеш да Силва Д. “Заборгованість, ціна нафти та військові витрати”. – *Щорічник СІПІ 2018*, підрозділ II розділу 4.

¹⁶ Africa Research Bulletin, ‘Nigeria: Threats have changed and multiplied’, *Africa Research Bulletin: Political, Social and Cultural Series*, 22 Jan. 2020.

¹⁷ Federal Republic of Nigeria, ‘2020 Appropriation Amendment’, 2020, pp.116-123.

¹⁸ Federal Republic of Nigeria, ‘2019 Appropriation Act’, 2019, pp.23-29; Federal Republic of Nigeria (посилання 17), pp.116-123.

економіку, Уряд не скоротив військовий бюджет у 2020р., коли він мав можливість зробити це в липні 2020р.¹⁹ Понад це, бюджет Нігерії на 2021р. передбачає збільшення військового бюджету на 9,4%²⁰.

Американський континент

У 2020р., на третьому поспіль році росту, військові витрати країн Американського континенту сягнули \$853 млрд. – на 3,9% вище, ніж у 2019р.²¹ Тут розташовані три з *Top 15* світових лідерів військових витрат у 2020р.: США (1 місце), Канада (13 місце) і Бразилія (15 місце).

Країни Північної Америки (США і Канада) дещо збільшили свою частку у витратах регіону (до 94%), тоді як частка Південної Америки скоротилася з 6,3% у 2019р. до 5,1% у 2020р. Це стало головним чином результатом змін у США, які збільшували військові витрати в минулі три роки, та у Бразилії, яка скоротила військові витрати у 2020р. переважно через пандемію *Covid-19*. Частка Центральної Америки і Карибського басейну в загальних регіональних витратах майже не змінилась – 1%.

Північна Америка

Військові витрати Північної Америки у 2020р. зросли на 4,3%, сягнувши \$801 млрд. Загальносвітові військові витрати дуже чітко реагують на зміни в цьому субрегіоні, оскільки військові витрати Північної Америки склали у 2020р. 40% загальносвітових. Попри зростання з 2017р., військові витрати Північної Америки у 2020р. все ще були на 9,6% нижчими, ніж у 2011р. На США припадало 99% витрат цього субрегіону.

Центральна Америка і Карибський басейн

Після відносно великого зростання у 2019р., військові витрати в регіоні Центральної Америки і Карибського басейну у 2020р. залишалися майже незмінними – з незначним скороченням на 0,2%, до \$8,6 млрд.²²

71% субрегіональної суми у 2020р. склали військові витрати Мексики. Близько 3% з \$6,1 млрд., військового бюджету Мексики у 2020р., було виділено на Національну гвардію – поліцейські сили, створені у 2019р. для приборкання зростаючої злочинності у країні²³. Національна гвардія є,

¹⁹ Nigerian Federal Budget Office, 'Revised Appropriation Bill 2020', 14 July 2020, pp.3-6; Onuah, F., 'Nigeria set to keep record 2020 budget to fight coronavirus despite earlier cut', Reuters, 13 May 2020.

²⁰ Federal Republic of Nigeria, '2021 Appropriation Act', Federal Office of the Federation of Nigeria, 31 Dec. 2020, pp.9-12; 'Nigeria's Buhari agrees record 2021 budget amid COVID-hit economy', Africanews, 31 Dec. 2020.

²¹ Ця загальна сума не включає Кубу, для якої неможливо було зробити послідовні оцінки для включення в регіональні суми.

²² Загальні дані для Центральної Америки і Карибського басейну не враховують Кубу (див. посилання 21) і невеликі карибські держави (Антигуа та Барбуда, Гренада й Сент-Люсія), яких немає в Базі даних СППРІ про військові витрати і чії витрати вважаються незначними.

²³ Tian et al. (посилання 8), pp.238-39.

фактично, воєнізованим формуванням з військовою технікою і військовим персоналом. Уряд планує у 2021р. збільшити бюджет Національної гвардії на 22%²⁴.

Рівень військових витрат у Гватемалі, Сальвадорі та Гондурасі зумовлений боротьбою з кримінальним насильством. Ці країни формують “північний трикутник” у регіоні Центральної Америки і Карибського басейну – субрегіон з найвищим рівнем вбивств у світі поза зонами бойових дій²⁵. Усі три країни вдавалися до тієї чи іншої форми залучення військових для приборкання кримінального насильства²⁶. У Сальвадорі військові воюють з бандами злочинців з початку 2000-х років. У 2020р. Президент Н.Букеле (*Nayib Bukele*) анонсував подальше розширення функцій збройних сил з виконання завдань громадської безпеки²⁷. Військові витрати Сальвадору виросли у 2020р. на 17% – це був четвертий поспіль рік їх зростання. Воно відбулося на фоні загострення напруженості між Законодавчою асамблеєю і Президентом. На початку 2020р. Букеле примушував законодавців схвалити позику на \$109 млн. на підтримку військових і поліції для захисту від організованої злочинності. Аби змусити Асамблею до схвалення позики, Президент з’явився в Законодавчому палаці з групою озброєних вояків²⁸. Використання військових для залякування законодавців викликало серйозну стурбованість станом демократичних інститутів Сальвадору²⁹.

Південна Америка

Військові витрати в Південній Америці у 2020р. впали на 2,1%, до \$43,5 млрд., але це все ще на 6,2% вище, ніж у 2011р.

Бразилія залишилася на третьому місці на Американському континенті за військовими витратами, попри скорочення на 3,1%. Хоча бюджет МО Бразилії був на 6,7% вище, ніж у 2019р., фактичні витрати були значно нижчими: у 2020р. витрачено лише 88% (\$19,7 млрд.) бюджету МО. Для порівняння, у 2019р. МО виконало свій бюджет на 94% і на 92% у 2018р. У 2021р. військові витрати можуть знову зрости, оскільки бюджетна пропозиція передбачає збільшення витрат на 4,8%, порівняно з бюджетом 2020р.³⁰ Запит на збільшення у 2021р. надійшов на фоні наполегливих лобістських спроб

²⁴ *ElFinanciero*, ‘Gobierno de AMLO pide 22% mas presupuesto para la Guardia Nacional en 2021’, 8 Sep. 2020.

²⁵ Cheatham, A., ‘Central America’s turbulent northern triangle’, Backgrounder, Council on Foreign Relations, 1 Oct. 2019.

²⁶ Flores-Macias, G.A. and Zarkin, J., ‘The militarization of law enforcement: Evidence from Latin America’, *Perspectives on Politics*, published online 27 Dec. 2019.

²⁷ ‘El Salvador: Bukele vuelve a rodearse de militares para criticar a congresistas’, *Deutsche Welle*, 19 Feb. 2020.

²⁸ Renteria, N., ‘El Salvador president’s power play stokes democracy concerns’, *Reuters*, 11 Feb. 2020.

²⁹ ‘El Salvador’s president summons the army to bully congress’, *The Economist*, 15 Feb. 2020.

³⁰ Sassine, V., ‘Governo aumenta investimentos para projetos das Forças Armadas em 2021’, *O Globo*, 4 Sep. 2020.

збройних сил отримати більше коштів на модернізацію озброєнь³¹. У липні 2020р. МО подало Конгресу переглянутий варіант Стратегії національної оборони, де пропонується збільшити військовий тягар Бразилії до 2% – з 1,4% у 2020р.³²

Військовий бюджет Чілі на 2020р. спочатку складав \$4,6 млрд. Це було на 2,8% менше, ніж у 2019р. У квітні 2020р. Національний конгрес скоригував початковий бюджет і переорієнтував \$936 млн., призначені для фінансування модернізації парку чілійських бойових літаків *F-16*, на покриття витрат, пов'язаних з пандемією *Covid-19*³³.

Військові витрати Аргентини у 2020р. залишалися майже незмінними – \$2,9 млрд.; але сталася важлива зміна в механізмі фінансування. У вересні 2020р. Національний конгрес схвалив створення Фонду національної оборони (*Fondef*) для фінансування закупівлі озброєнь для збройних сил³⁴. Цей Фонд не залежить від бюджету МО і отримуватиме окрему частку державного бюджету. Асигнування почнуться з 0,5% загального державного бюджету у 2021р. і зростуть до 0,8% після 2023р.³⁵ Цей механізм має вирішити давню проблему низького рівня військових витрат у країні після повалення військової диктатури у 1983р.³⁶

Азія та Океанія

Військові витрати в Азії та Океанії у 2020р. склали \$528 млрд. Тут розташовані п'ять з *Top 15* країн світу з найвищими військовими витратами у 2020р.: Китай (2 місце), Індія (3 місце), Японія (9 місце), Південна Корея (10 місце) та Австралія (12 місце).

Військові витрати держав Азії та Океанії у 2020р. були на 2,5% вищими, ніж у 2019р., продовжуючи безперервну висхідну тенденцію щонайменше з 1989р. Азія та Океанія – єдиний регіон, де спостерігається постійне зростання з 1989р., а зростання на 47% за 10-річчя 2011-2020рр. було найкрупнішим з усіх регіонів³⁷. Це зростання сталося переважно через збільшення військових витрат Китаю та Індії; у 2020р. на них разом припадало 62% усіх витрат у регіоні, проти 48% – у 2011р.

³¹ Sassine (посилання 30).

³² Sant'Anna, L., 'Militares querem destinar 2% do PIB à Defesa', CNN Brasil, 16 July 2020; Brazilian Ministry of Defence (MOD), *Política Nacional de Defesa e Estratégia Nacional de Defesa* (MOD: Brasília, 22 July 2020).

³³ Squella, P., 'La actualización de los F-16 de la Fuerza Aérea de Chile está suspendida por el momento', *defensa.com*, 27 July 2020; Squella, P., 'Crisis Coronavirus en: Expertos sugieren redestinar recursos de compras de armamento militar', *defensa.com*, 27 Mar. 2020.

³⁴ Fondo Nacional de la Defensa, Argentine Law no.27 565, of 1 Oct. 2020.

³⁵ Piscetta, J., 'El Senado avanza con la aprobación de un fondo de \$30 mil millones para reequipar a las Fuerzas Armadas', *Infobae*, 16 Sep. 2020.

³⁶ Battaglino, J., 'The politics of defense revival in Argentina', *Defense and Security Analysis*, vol.29, no.1 (2013); Pardo, D., 'Por qué Argentina es el país que menos gasta en defensa en Sudamérica y cómo pudo eso afectar al submarino desaparecido ARA San Juan', *BBC Mundo*, 28 Nov. 2017.

³⁷ Даних стосовно Північної Кореї, Туркменістану та Узбекистану за 2010-2019рр. немає, і ці країни не враховуються в загальних сумах Азії та Океанії. Дані стосовно В'єтнаму та М'янми враховані в регіональних сумах, але є непевними.

Тоді як у чотирьох з п'яти субрегіонів у 2020р. витрати зросли, в Центральній Азії вони зменшилися на 8,4%. У 2011-2020рр. відбувалося суттєве зростання в усіх п'яти субрегіонах Азії та Океанії: від 35% в Океанії до 53% у Східній Азії.

Лише шість з 31 країни Азії та Океанії, стосовно яких є дані, скоротили у 2020р. військові витрати. Найбільше відносне скорочення зафіксоване в Казахстані (-9,2%), у Шрі-Ланці (-8,2%) і Пакистані (-2,8%).

Центральна Азія

Дані про військові витрати наявні стосовно трьох з п'яти країн Центральної Азії: Казахстану, Киргизстану і Таджикистану³⁸. Їх витрати (\$1,9 млрд.) склали лише 0,4% загальних витрат Азії та Океанії. Витрати цих трьох країн у 2020р. зменшилися на 8,4%, але були на 47% вищими, ніж у 2011р.

Найбільше в Центральній Азії у 2020р. витрачав Казахстан: його витрати (\$1,7 млрд.) склали 89% субрегіональної суми. Падіння на 9,2% у 2020р. сталося після року дуже високих витрат у 2019р., які на 29% перевищили рівень 2018р.³⁹ Плани майбутніх витрат, заявлені в багаторічному бюджеті на 2020-2022рр., передбачають “оптимізацію” військових витрат Казахстану шляхом скорочення витрат на особовий склад і модернізацію озброєнь збройних сил⁴⁰.

Східна Азія

Військові витрати Східної Азії у 2020р. зросли на 2,3%, до \$359 млрд., продовжуючи тенденцію постійного зростання з 1995р. За 2011-2020рр. витрати зросли на 53%. На Китай припадало 70% витрат Східної Азії у 2020р., але Японія (14%) і Південна Корея (13%) також багато витрачали в цьому субрегіоні.

Військові витрати Японії у 2020р. склали \$49,1 млрд. – на 1,2% більше, ніж у 2019р.⁴¹ Її темпи зростання – 2,4% з 2011р. – були найнижчими у Східній Азії і в Азії та Океанії. Військовий тягар в Японії у 2020р. склав 1% – на 0,1 в.п. більше, ніж у 2019р. Попри падіння ВВП країни, військовий тягар не перевищив порогу 1% ВВП, що є політичним орієнтиром з 1976р.⁴²

³⁸ Інформація про військові витрати Туркменістану не публікується з 1999р., Узбекистану – з 2003р.

³⁹ Altynbayev, K., ‘Eyeing “plenty of threats”, Kazakhstan ramps up defence spending’, Caravanserai, 15 May 2019.

⁴⁰ Ashimov, A., ‘Kazakhstan to modernise armed forces’ weaponry in defence-spending plan’, Caravanserai, 14 Feb. 2020; Kazinform, ‘Defense spending to fall in Kazakhstan in 2020’, Strategy 2050, 5 Feb. 2020.

⁴¹ Дані СІПРІ стосовно Японії не враховують витрати МО на чисельну берегову охорону, яка вважається цивільними поліцейськими силами.

⁴² Pryor, C. and Le, T., ‘Looking beyond 1 percent: Japan’s security expenditures’, The Diplomat, 3 Apr. 2018; Jiji Press, ‘Japan’s record GDP drop seen even worse than preliminary 27.8%’, *Japan Times*, 2 Sep. 2020.

21 грудня 2020р. Уряд Японії презентував проект бюджету на 2021ф.р., що передбачає номінальне збільшення військових витрат на 4,3%⁴³.

У щорічній Білій книзі 2020р. з питань оборони японського Уряду сприйняття загрози з боку Китаю і Північної Кореї визначене як головний чинник необхідності посилення військового потенціалу⁴⁴. Сприйняття загрози в Японії з боку Росії є загалом значно нижчим, ніж з боку Китаю чи Північної Кореї, але в Білій книзі у спеціально підібраному формулюванні йдеться про необхідність “ретельного контролю” на цьому напрямі⁴⁵.

Після двох скорочень з метою пом'якшення негативного економічного ефекту від пандемії *Covid-19* військові витрати Південної Кореї у 2020р. склали \$45,7 млрд. Південна Корея була однією з перших країн, яка офіційно переглянула свої військові витрати через вплив пандемії і для підтримки заходів оздоровлення національної економіки згідно з Планом надзвичайної допомоги на випадок катастрофи (*Emergency Disaster Assistance Plan*)⁴⁶. Цей план зменшує, зокрема, фінансування міністерств освіти, промисловості, сільського господарства та екології, але скорочення військового бюджету було найбільшим⁴⁷.

Попри два скорочення, військові витрати Південної Кореї у 2020р. все ж зросли на 4,9%, хоча темпи зростання були нижчими, ніж планувалося спочатку, і нижчими, ніж у 2018-2019рр. З 2011р. по 2020р. витрати зросли на 41%. Дійсно, з огляду на озброєного ядерною зброєю суперника в особі Північної Кореї, витрати Південної Кореї зростають з 2000р. 21 рік поспіль⁴⁸. Державний бюджет на 2021р., ухвалений Національною асамблеєю у грудні 2020р., передбачає номінальне збільшення офіційного оборонного бюджету на 5,4%⁴⁹. Заплановане збільшення виправдовувалось усвідомленням необхідності належним чином готуватися до традиційних і нетрадиційних загроз, таких як ядерна зброя та інфекційні хвороби⁵⁰.

Океанія

Військові витрати в Океанії (\$30,7 млрд.) зросли у 2020р. на 5,6% і були на 35% вищими, ніж у 2011р.

⁴³ Japanese Ministry of Defense (MOD), *Defense Programs and Budget of Japan: Overview of FY2021 Budget Request* (MOD: Tokyo, Sep. 2020), p.2; Kaneko, R., ‘Japan approves record defense budget for fiscal 2021 amid China threats’, *Japan Times*, 21 Dec. 2020.

⁴⁴ Japanese Ministry of Defense (MOD), *2020 Defense of Japan* (MOD: Tokyo, 2020), chapter 2, sections 2-3.

⁴⁵ Japanese Ministry of Defense (посилання 44), chapter 2, section 4, p.120; Oren, E. and Brummer, M., ‘How Japan talks about security threats’, *The Diplomat*, 14 Aug. 2020.

⁴⁶ Grevatt, J., ‘Covid-19: South Korea cuts defence budget in response to pandemic’, *Janes*, 16 Apr. 2020; Darling, D., ‘Due to COVID-19, South Korea plans fresh cut to 2020 defense budget’, *Defense and Security Monitor, Forecast International*, 3 June 2020.

⁴⁷ Grevatt (посилання 46).

⁴⁸ Beomchul, S., ‘South Korea’s military readiness under Moon’, *Carnegie Endowment for International Peace*, 18 Mar. 2020.

⁴⁹ Grevatt, J. and MacDonald, A., ‘South Korea increases defence budget for 2021’, *Janes*, 3 Dec. 2020.

⁵⁰ Grevatt and MacDonald (посилання 49).

Це збільшення сталося переважно внаслідок змін у витратах Австралії, на яку припадало 90% витрат субрегіону у 2020р. Її витрати у \$27,5 млрд. були на 5,9% вищими, ніж у 2019р., і на 33% – ніж у 2011р. Останніми роками військова стратегія Австралії обертається навколо сприйняття зростання військових загроз по сусідству і протидії підйому Китаю⁵¹. Оновлена оборонна стратегія (*Defence Strategic Update*) 2020р. і План організаційної структури Збройних сил (*Force Structure Plan*) 2020р. окреслюють військові пріоритети країни на наступні 20 років⁵². Зокрема, вони передбачають 10-річну модель фінансування на підтримку стратегії, визначеної у Білій книзі з питань оборони 2016р.⁵³ Згідно з Оновленою оборонною стратегією 2020р., Уряд Австралії планує виділити на військові цілі загалом \$400 млрд. в період 2021-2030рр., а річні витрати мають зрости до 2030р. приблизно до \$51 млрд. в номінальних цінах⁵⁴. Структура витрат також має змінитися: більше виділятиметься на військові закупівлі, тоді як частка витрат на особовий склад у загальних витратах має зменшитися.

Південна Азія

Військові витрати у Південній Азії у 2011-2020рр. зросли на 36%, в т.ч. на 1,3% у 2020р., до \$90,1 млрд.

Індія посідає третє місце у світі за витратами після США та Китаю. У 2020р. на неї припадало 81% субрегіональної суми Південної Азії. Військові витрати Індії у 2020р. (\$72,9 млрд.) були на 2,1% вищими, ніж у 2019р., і на 34% – ніж у 2011р. Темпи зростання витрат у 2020р. були найнижчими з 2015р., що частково може бути наслідком пандемії *Covid-19*⁵⁵. Військовий тягар в Індії у 2020р. збільшувався другий рік поспіль. Тоді як ВВП зменшився приблизно на 11%, військовий тягар сягнув 2,9% ВВП, повернувшись до рівня, не баченого з 2010р., після світової фінансово-економічної кризи 2009р.

Близько чверті загального військового бюджету Індії виділяється на капітальні витрати⁵⁶. Більшість (61% у 2020р.) витрачається на персонал, зокрема на утримання особового складу та військові пенсії. Досить велика частка витрат у 2020р. (11%) спрямована на воєнізовані формування Міністерства внутрішніх справ. Хоча ця стаття витрат є у багатьох країнах,

⁵¹ Macmillan, J. and Green, A., 'Australia to spend \$270b building larger military to prepare for "poorer, more dangerous" world and rise of China', ABC News, 30 June 2020; Reynolds, L., Australian Minister for Defence, '2019 ministerial statement on defence operations', Australian Department of Defence, 5 Dec. 2019; Packham, B., 'Out-of-date strategies in defence white paper', *The Australian*, 8 Oct. 2019.

⁵² Australian Department of Defence (DOD), *2020 Defence Strategic Update* (DOD: Canberra, 2020); Australian Department of Defence (DOD), *2020 Force Structure Plan* (DOD: Canberra, 2020).

⁵³ Australian Department of Defence (DOD), 'Defence budget', Fact sheet, May 2020; Australian Department of Defence (DOD), *2016 Defence White Paper* (DOD: Canberra, 2016).

⁵⁴ Australian Department of Defence, *2020 Defence Strategic Update* (посилання 52), p.7.

⁵⁵ Sen, S.R., 'India's military sees small budget rise despite China standoff', Bloomberg, 1 Feb. 2021.

⁵⁶ Indian Ministry of Finance (MOF), Budget Division, *Expenditure Profile 2021-2022* (MOF: New Delhi, Feb. 2021).

що витрачають великі кошти на військові цілі, частка витрат Індії на воєнізовані формування у її загальних військових витратах набагато перевищує їх показники. Найближче до Індії з її часткою в 11% у 2020р. були Росія (9%), Китай (7,6%) і Франція (0,4%).

МО Індії стверджує, що останнє збільшення витрат зумовлене триваючим конфліктом з Пакистаном навколо Кашміру, поновленням напруженості на кордоні з Китаєм і загальним суперництвом з Китаєм за роль головної регіональної держави⁵⁷. У червні 2020р. напруженість між Китаєм та Індією заострилася, відбулися локальні зіткнення в долині Галуану на нечітко визначеному і здавна спірному кордоні; обидві країни ввели до цього району додаткові війська⁵⁸.

Військові витрати Пакистану у 2020р. (\$10,4 млрд.) були на 2,8% нижчими, ніж у 2019р., але на 55% вищими, ніж у 2011р. Збільшення витрат у попередні 10 років відбувалося в умовах слабкої економіки, що ускладнювалося пандемією *Covid-19*. Військовий тягар Пакистану (4% ВВП) був другим за розмірами в Азії та Океанії, поступаючись лише Брунею (4,1% ВВП).

Південно-Східна Азія

Військові витрати у Південно-Східній Азії у 2020р. зросли на 5,2%, до \$45,5 млрд. За період 2011-2020рр. витрати зросли на 36%. Найбільше у 2020р. витрачали Сінгапур (\$10,9 млрд.), Індонезія (\$9,4 млрд.) і Таїланд (\$7,3 млрд.).

Усі дев'ять країн Південно-Східної Азії, про які в СІПРІ є дані за 2020р., збільшили військові витрати. У 2020р. скоротилась економіка всіх країн субрегіону, крім Брунею і М'янми. Найбільшою мірою постраждали Малайзія (падіння ВВП на 6%), Філіппіни (8,3%) і Таїланд (7,1%)⁵⁹. Як наслідок, військовий тягар виріс у всіх країнах, крім Тимор-Лешті, де він залишився незмінним.

До можливих чинників недавнього збільшення військових витрат у субрегіоні належать постійна агресивність Китаю і численні територіальні претензії у Південнокитайському морі. Це змушує окремі держави нарощувати військово-морський потенціал⁶⁰.

⁵⁷ US Congressional Research Service (CRS), *China-India Great Power Competition in the Indian Ocean Region: Issues for Congress*, CRS Report for Congress R45194 (US Congress, CRS: Washington, DC, 20 Apr. 2018); Nouwens, M., 'China and India: Competition for Indian Ocean dominance?', *Military Balance Blog*, 24 Apr. 2018; Bellman, E. and Roy, R., 'India-China border tensions: What you need to know', *Wall Street Journal*, 25 Jan. 2021. Про індо-пакистанський конфлікт навколо Кашміру див. у підрозділі II розділу 4 цього видання.

⁵⁸ Ellis-Petersen, H., 'China and India move troops as border tensions escalate', *The Guardian*, 27 May 2020; Mazumdar, S., 'India-China border standoff raises military tensions', *Deutsche Welle*, 2 June 2020. Про індо-китайський прикордонний конфлікт див. у підрозділі II розділу 4 цього видання.

⁵⁹ Stuart, A. et al., *Navigating the Pandemic: A Multispeed Recovery in Asia*, Regional Economic Outlook: Asia and Pacific (International Monetary Fund: Washington, DC, Oct. 2020), p.5.

⁶⁰ Thayer, C., 'COVID-19 masks mischief in the South China Sea', *East Asia Forum*, 13 Jan. 2021; Manning, R. A. and Cronin, P.M., 'Under cover of pandemic, China steps up brinkmanship in South China Sea', *Foreign Policy*, 14 May 2020; Asia Maritime Transparency Initiative, 'Maritime claims of the Indo-Pacific', Center for Strategic and International Studies (CSIS); Endo, J., 'Southeast Asia building up maritime defenses', *Nikkei Asia*, 17 May 2017; Wezeman, S.T., *Arms Flows to South East Asia* (SIPRI: Stockholm, Dec. 2019).

Європа

Загальні військові витрати у Європі (з Росією) у 2020р. склали \$378 млрд. Це на 4% вище, ніж у 2019р., і на 16% – ніж у 2011р. В Європі розташовані п'ять з *Top 15* світових лідерів військових витрат 2020р.: Росія (4 місце), Велика Британія (5 місце), Німеччина (7 місце), Франція (8 місце) та Італія (11 місце).

Західна і Центральна Європа

Майже всі країни Західної і Центральної Європи співпрацюють у рамках НАТО та/або ЄС. Військові витрати держав цих субрегіонів у 2020р. разом склали \$307 млрд. (\$273 млрд. у Західній Європі та \$33,6 млрд. у Центральній Європі). Це на 4,1% більше, ніж у 2019р., і на 13% – ніж у 2011р. Багато політиків, зокрема Високий представник ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки Ж.Боррель (*Josep Borrell*), застерігали від скорочення військових витрат в умовах пандемії *Covid-19*⁶¹. У 2020р. 28 з 36 держав Західної і Центральної Європи збільшили військові витрати.

Велика Британія у 2020р. збільшила військові витрати на 2,9% в реальних цінах, до \$59,2 млрд. Це був другий найбільший річний приріст у Великій Британії за десятиліття, яке до 2017р. характеризувалося скороченням військових витрат. Темпи зростання у 2019р. були навіть більшими – 5%. Це можна пояснити специфічними додатковими витратами того року, зокрема \$893 млн. на покриття зростаючих витрат на пенсійні внески⁶². Збільшення військових витрат у 2019-2020рр. набагато перевищило попередні заяви британського Уряду про їх підвищення на 0,5% у реальних цінах⁶³. Ця висхідна тенденція, імовірно, збережеться, згідно із заявою кінця 2020р.: бюджет МО – найбільший компонент загальних британських військових витрат (див. врізку 8.4) – має до 2024р. зростати щорічно в середньому на 1,8% в реальних цінах⁶⁴.

Військові витрати Німеччини зростали навіть швидше за британські – на 5,2%, до \$52,8 млрд. – завдяки чому вона обійшла Францію. Згідно з ухваленим бюджетом МО на 2021р., військові витрати Німеччини й надалі зростатимуть⁶⁵. Крім того, \$4,3 млрд. у цей період буде виділено на закупівлі, НДДКР та цифрові системи⁶⁶.

⁶¹ Daventry, M., 'Don't cut back on military spending because of COVID-19, European defence chief warns', Euronews, 17 Nov. 2020; Brzozowski, A., 'Europe's defence budget up in the air amid COVID-19 recovery spending', Euractiv, 13 May 2020; Barigazzi, J., 'Low defense spending puts strategic autonomy at risk, EU review says', Politico, 20 Nov. 2020.

⁶² British Treasury, *Spending Round 2019* (HM Treasury: London, Sep. 2019), p.13.

⁶³ British Ministry of Defence (MOD), *SDSR 2015: Defence Fact Sheets* (MOD: London, Jan. 2015), p.2

⁶⁴ British Treasury, *Spending Review 2020* (HM Treasury: London, Nov. 2020), pp.67-68.

⁶⁵ Bundeswehr (German Armed Forces), 'Die Trendwende Finanzen', 2021.

⁶⁶ German Federal Chancellery, 'Finanzplan des Bundes 2020 bis 2024', German Bundesrat, Drucksache no.517/20, 9 Oct. 2020, p.15.

Врізка 8.4. Переглянуті оцінки військових витрат Великої Британії

У 2020р. дані СІПРІ про військові витрати Великої Британії були переглянуті з метою врахування статтей, які не фінансуються в рамках основних асигнувань МО, та уточнення підрахунку витрат.

Для звітності про британські військові витрати СІПРІ використовує показники потреби в готівкових коштах (*net cash requirement, NCR*), що наводяться в річних звітах і рахунках МО з 2000/2001ф.р. з 1949р. по 2000р. СІПРІ використовував дані оборонних витрат, надані НАТО^a. Це дозволяло СІПРІ мати постійний ряд даних після врахування змін, що сталися у 2000/2001рр.

До 2012р. величини *NCR* були досить близькими до тих, що подавалися Великою Британією у рамках звітності НАТО про оборонні витрати; з цього моменту два масиви даних почали суттєво відрізнятися. Така невідповідність спонукала СІПРІ переглянути оцінку британських військових витрат, щоб з'ясувати, чи не оминає СІПРІ якихось елементів військових витрат у бюджетах поза рамками бюджету МО.

За інформацією, отриманою від британського МО у 2020р., шість статей витрат не вносяться до бюджету МО, але вносяться до звітності Великої Британії до НАТО: (а) складові Фонду забезпечення стабільності та безпеки в умовах конфлікту (*Conflict Stability and Security Fund, CSSF*), пов'язані з миротворчою діяльністю; (б) витрати на пенсії цивільного персоналу МО та на систему пенсійного забезпечення військовослужбовців (*Armed Forces Pensions Scheme, AFPS*); (в) складові Єдиного рахунку розвідки (*Single Intelligence Account*), пов'язані з обороною; (г) надходження від МО; (д) додаткові витрати на військові операції, що фінансуються за рахунок спеціальних резервів міністерства фінансів; (е) витрати Спільного фонду безпеки (*Joint Security Fund, JSF*) інших урядових міністерств^b. СІПРІ докладніше розглянув ці категорії, щоб з'ясувати, чи підпадають вони під визначення військових витрат СІПРІ; чи враховуються вони в даних про *NCR* МО та чи можна отримати постійний ряд даних.

Унаслідок цього глибокого аналізу СІПРІ переглянув дані про військові витрати Великої Британії, врахувавши чотири нові статті, на додачу до *NCR*: (а) складові *CSSF*, пов'язані з миротворчими операціями; (б) оцінки витрат на військову розвідку; (в) *AFPS*; (г) зовнішні надходження МО^c. Нова оцінка СІПРІ є вищою за попередню (зокрема, нова оцінка за 2020р. дорівнює \$59,2 млрд., тоді як попередня складала б \$53,9 млрд.), але залишається дещо нижчою за величину у звіті до НАТО (\$62 млрд. за 2020р.). Це можна пояснити тим, що СІПРІ не враховує Спільний фонд безпеки та чисті додаткові витрати на операції, які МО вносить до своїх даних про оборонні витрати для НАТО. Незалежно від порівняння з даними НАТО, нова оцінка СІПРІ враховує більше категорій, що підпадають під визначення військових витрат СІПРІ, і тому може розглядатися як вдосконалення Бази даних СІПРІ про військові витрати.

^a North Atlantic Treaty Organization (NATO), 'Information on defence expenditures', 16 Mar. 2021.

^b British Ministry of Defence, Defence Resources Secretariat, Freedom of Information request no. FOI2020/03865, 20 Apr. 2020.

^c Beraud-Sudreau, L. and Tian, N., 'Reassessing SIPRI military expenditure estimate for the United Kingdom', SIPRI Topical Backgrounder, 9 Feb. 2021.

Військові витрати Франції (\$52,7 млрд.) також зросли у 2020р. на 2,9%. Таким чином Франція виконує Закон про оборонне планування на 2019-2025рр., що передбачає щорічне зростання витрат у 2019-2021рр. на \$1,9 млрд. і далі зростання на \$3,8 млрд. до 2023р.⁶⁷ Цим планам може завадити економічна криза, пов'язана з пандемією *Covid-19*, що у 2020р. призвела

⁶⁷ Loi relative à la programmation militaire pour les années 2019 à 2025, French Law no.2018-607 of 13 July 2018, *Journal Officiel de la République Française*, 14 July 2018, annexed report, section 4.1.1.

до скорочення ВВП на 9,8%⁶⁸. Під час голосування про Закон про оборонне планування у 2018р. депутати вирішили, що у 2021р. відбудеться обговорення необхідності перегляду бюджетних планів⁶⁹. Більша частина зростання витрат у 2020р. – це видатки на техніку, які зросли на 16%, з \$12,4 млрд. до \$14,4 млрд.⁷⁰ До інших пріоритетів бюджету на 2020р. належали космічні та супутникові засоби, розвідка та кібернетичні спроможності⁷¹.

Темпи зростання військових витрат у Великій Британії, Німеччині і Франції – країн з найвищими витратами в Західній і Центральній Європі – залишалися досить помірними, порівняно з деякими їх сусідами. Сім з 10 країн з найшвидшим зростанням оборонних бюджетів у 2020р. у Західній і Центральній Європі розташовані в Центральній Європі: Чорногорія (зростання на 29%), Румунія (21%), Угорщина (20%), Косово (17%), Албанія (9,7%), Чехія (9,5%) і Польща (8,7%).

Військові витрати Польщі сягнули \$13 млрд. Нова Стратегія національної безпеки Польщі, оприлюднена у 2020р., називає Росію головною загрозою. Хоч орієнтир НАТО військового тягаря складає 2% ВВП, Стратегія зобов'язує Польщу витратити більше та до 2024р. довести цей показник до 2,5% ВВП⁷². У 2020р. він дорівнював 2,2% ВВП.

Зростання в Румунії на 21% у 2020р. довело її військові витрати до \$5,7 млрд. Таке прискорення пояснюється зростанням капітальних витрат, які стрибнули на 30%, до \$1,9 млрд.⁷³ Як і Польща, Румунія у 2020р. оприлюднила Стратегію національної оборони, яка містить звинувачення Росії в “агресивних діях” і власні зобов'язання бути активним членом НАТО і ЄС⁷⁴. Стратегія також зобов'язує Румунію витратити на військові цілі 2% ВВП – згідно з орієнтиром НАТО – як мінімум упродовж наступних 10 років; у 2020р. військовий тягар у Румунії склав 2,3% ВВП.

Військові витрати Угорщини зростали шостий рік поспіль, до \$2,4 млрд. у 2020р. Витрати з 2014р. зросли на 133% з метою покриття вартості збільшення військового потенціалу та заміни застарілої техніки радянського

⁶⁸ International Monetary Fund (IMF), *World Economic Outlook, October 2020: A Long and Difficult Ascent* (IMF: Washington, DC, Oct. 2020), p.10.

⁶⁹ Guibert, N., ‘Le budget des armées toujours en hausse’, *Le Monde*, 29 Oct. 2020; Bauer, A., ‘Le président Macron promet de maintenir l’effort budgétaire pour les armées’, *Les Echos*, 19 Jan. 2021.

⁷⁰ French Ministry of the Armed Forces, ‘Les chiffres clés de la Défense 2019’, 28 Aug. 2019, p.12; French Ministry of the Armed Forces, ‘Les chiffres clés de la Défense 2020’, 21 Sep. 2020, p.12.

⁷¹ French Ministry of the Armed Forces, ‘Promesse tenue pour le budget de la défense’, 30 Sep. 2019; French National Assembly, Committee on Foreign Affairs, *Avis sur le Projet de loi de finances pour 2020 (no. 2272)*, vol.IV, *Défense* (National Assembly: Paris, 10 Oct. 2019), pp.11-13.

⁷² Polish National Security Bureau (BNN), *National Security Strategy of the Republic of Poland* (BNN: Warsaw, May 2020), pp.6, 18.

⁷³ Romanian Ministry of Finance, Ministry of National Defence budget for 2019 (румунською мовою), p.2; Romanian Ministry of Finance, Ministry of National Defence budget for 2020 (румунською мовою), p.2. Див. також: Тянь Н., Лопеш да Силва Д., Веземан П.Д. “Витрати європейських членів НАТО на військову техніку”. – *Щорічник СІПРІ 2020*, підрозділ III розділу 8.

⁷⁴ Romanian Presidential Administration, *Strategia Nationala de Aparare a Tarii pentru perioada 2020-2024* (Presidential Administration: Bucharest, July 2020), pp.6-7, 41.

виробництва⁷⁵. Зростання витрат у 2020р. частково стало наслідком запровадження пакета фінансових стимулів у відповідь на пандемію *Covid-19*⁷⁶.

У 2020р. скоротилися військові витрати лише кількох країн Західної і Центральної Європи: Болгарії (-44%), Мальти (-6,1%), Сербії (-5%), Греції (-4,3%), Словенії (-1,9%) і Словаччини (-1,4%). Падіння витрат Болгарії у 2020р. сталося після різкого збільшення (на 130%) у 2019р., що пояснюється одноразовою повною сплатою за вісім нових бойових літаків⁷⁷. Водночас, майже не змінилися витрати Норвегії (зменшення на 0,1%) та Іспанії (зменшення на 0,2%).

Загальний вплив пандемії *Covid-19* на військові витрати в Західній і Центральній Європі у 2020р. наразі виглядає обмеженим, попри помітну рецесію (падіння ВВП на 7%). Подальше збільшення військових витрат у 2020р., як і зростання інших державних витрат для підтримки національних економік під час кризи, фінансувалося переважно за рахунок урядових запозичень. У короткій і середній перспективі це може призвести до фінансового оздоровлення, тобто спроб скоротити борг і бюджетний дефіцит⁷⁸. Економічний вплив пандемії на військові витрати був помітнішим на рівні ЄС. Для створення багаторічного фінансового фундаменту ЄС у 2021-2027рр. Європейська Комісія спочатку пропонувала виділити \$15 млрд. на Європейський оборонний фонд (*European Defence Fund*), що має координувати інвестиції у військові дослідження та підвищити сумісність національних збройних сил. Зрештою держави-члени ЄС під час переговорів про бюджет на фоні кризи в галузі охорони здоров'я домовилися про суму \$8,3 млрд.⁷⁹

Східна Європа

У 2020р. військові витрати у Східній Європі, включно з Росією, склали \$71,7 млрд., що на 3,4% більше, ніж у 2019р. (діаграма 8.3). Без урахування Росії витрати решти шести країн дорівнювали \$10 млрд., що на 9,5% більше, ніж у 2019р.

Найбільше зростання було зафіксоване в Азербайджані (17%) та Україні (11%). Попри важкі наслідки рецесії – ВВП Азербайджану скоротився на 4%, а України на 7,2% – до зростання військових витрат їх, імовірно, спонукали потреби, пов'язані з активними конфліктами⁸⁰. Натомість військові витрати Вірменії – іншої сторони конфлікту з Азербайджаном навколо Нагірного Карабаху – у 2020р. зменшилися на 2,6%, тоді як її ВВП зменшився на 4,5%.

⁷⁵ Тянь та ін. (посилання 73).

⁷⁶ Inotai, E., 'Hungarian "militarisation" under Orban stirs concern', *Balkan Insight*, 29 July 2020.

⁷⁷ Тянь та ін. (посилання 73).

⁷⁸ International Monetary Fund (IMF), *Whatever It Takes: Europe's Response to COVID-19*, Regional Economic Outlook: Europe (IMF: Washington, DC, Oct. 2020), p.10.

⁷⁹ European Parliament, 'Proposal for a regulation establishing the European Defence Fund', *Legislative Train*, 18 Dec. 2020.

⁸⁰ Про ці конфлікти див. у підрозділах II і III розділу 5 та підрозділі III розділу 9 цього видання.

Росія

Загальні військові витрати Росії у 2020р. склали \$61,7 млрд. що на 2,5% більше, ніж у 2019р., і на 26% – порівняно з 2011р. Збільшення російських витрат у 2019-2020рр. сталося після двох років скорочень у 2017-2018рр. До 2017р. військові витрати Росії зростали 18 років поспіль⁸¹.

Закупівлі озброєнь у Росії плануються в рамках Державної програми озброєння (*Государственной программы вооружения, ГПВ*), що періодично оновлюється. Програма на 2011-2020рр., *ГПВ-2020*, була схвалена у грудні 2010р.⁸² Загальне фінансування *ГПВ-2020* склало 20,7 трлн. руб. у поточних цінах, з яких 31% мало бути витрачено у 2011-2015рр. і 69% – у 2016-2020рр.⁸³ Виконання *ГПВ-2020* суттєво затрималося внаслідок російської анексії Криму у 2014р., військових дій на Сході України та економічних проблем. Це сталося переважно через припинення українських поставок для російської військової промисловості та санкцій ЄС і НАТО, що охоплюють заборону на продаж Росії систем і компонентів озброєнь⁸⁴.

Наступний варіант програми, *ГПВ-2025*, схвалений у 2015р., врахував нові обставини⁸⁵. У 2018р. Росія схвалила останню на цей час Державну програму озброєнь, *ГПВ-2027*, що має розвинути прогрес, досягнутий *ГПВ-2020* та *ГПВ-2025*, і наголошує на закупівлі високоточної зброї для всіх трьох видів збройних сил Росії⁸⁶. Росія виділить на *ГПВ-2027* близько 19 трлн. руб. Хоча це відповідає фінансуванню *ГПВ-2020*, але через інфляцію і знецінення валюти *ГПВ-2027* вважається менш амбітною в реальних цінах, ніж її попередниця⁸⁷.

⁸¹ Зростання у 2016р. можна пояснити одноразовою виплатою позик у військовій промисловості, що склало 17% загальної суми. Без цих виплат військові витрати Росії у 2016р. були б меншими на 12%. Див.: Тянь Н. та ін. "Глобальні події у сфері військових витрат". – *Щорічник СІПІ 2017*, підрозділ I розділу 9; Cooper, J., 'Prospects for military spending in Russia in 2017 and beyond', Working paper, University of Birmingham, Centre for Russian, European and Eurasian Studies (CREES), 23 Mar. 2017.

⁸² Martynenko, E.V. and Parkhitko, N.P., 'Implementation of the Russian State Armaments Program 2011-2020: Economic and financial analysis', *European Research Studies Journal*, vol.21, no.2 (2018).

⁸³ Cooper, J., *Russia's State Armament Programme to 2020: A Quantitative Assessment of Implementation 2011-15*, Swedish Defence Research Agency (FOI) Report no.FOI-R-4239-SE (FOI: Stockholm, Mar. 2016), pp.3-42.

⁸⁴ Hunter Christie, E., 'Sanctions after Crimea: have they worked?', *NATO Review*, 13 July 2015; Malmlof, T., 'A case study of Russo-Ukrainian defense industrial cooperation: Russian dilemmas', *Journal of Slavic Military Studies*, vol.29, no.1 (2016), pp.16-17; Russell, M., 'Sanctions over Ukraine: Impact on Russia', Briefing, European Parliamentary Research Service, Mar. 2016, p.7; Kirchberger, S., 'The end of a military-industrial triangle: Arms-industrial cooperation between China, Russia and Ukraine after the Crimea crisis', *SIRIUS*, vol.1, no.2 (June 2017), p.15.

⁸⁵ Cooper (посилання 83), pp.43-45.

⁸⁶ Luzin, P., 'Russia's GPV-2027 State Arms Programme', Riddle, 18 Apr. 2018; Интерфакс, Путин сообщил о принятии новой десятилетней программы вооружения, 24 января 2018г.

⁸⁷ Connolly, R. and Bouleque, M., *Russia's New State Armament Programme: Implications for the Russian Armed Forces and Military Capabilities to 2027* (Royal Institute of International Affairs-Chatham House: London, May 2018).

Далекосяжні економічні наслідки *Covid-19* безпосередньо вплинули на військові витрати Росії і на *ГПВ-2027*⁸⁸. Фактичні військові витрати Росії у 2020р. (\$61,7 млрд.) були на 6,6% нижчими за початковий бюджет (\$66,1 млрд.). Найкрупнішою відмінністю у витратах між початковим бюджетом і фактичними видатками стало скорочення приблизно на \$1 млрд. за секретною статтею⁸⁹. Ця стаття витрат, імовірно, пов'язана з Державною програмою озброєнь⁹⁰.

Близький Схід

Сумарні військові витрати 11 близькосхідних країн, стосовно яких є дані за 2020р., склали \$143 млрд.⁹¹ Хоч у 2020р. військові витрати всіх чотирьох інших регіонів зросли, витрати цих близькосхідних країн зменшилися на 6,5%. Дві країни регіону – Саудівська Аравія (6 місце) та Ізраїль (14 місце) – були в *Top 15* світових лідерів витрат у 2020р. (таблиця 8.2 в підрозділі I).

Попри повсюдне скорочення в цих 11 країнах, економічний вплив пандемії виявився досить сильним, щоб призвести до збільшення військового тягаря. Крім Лівану, чий військовий тягар зменшився з 4,7% у 2019р. до 3% у 2020р., всі країни Близького Сходу, стосовно яких є дані, у 2020р. або збільшили, або зберегли рівень військового тягаря. Найбільшим зростання військового тягаря було в Омані – на 2,3 в.п., до 11%, що є найвищим показником у світі. Загалом п'ять з 11 країн з найвищим військовим тягарем у 2020р. розташовані на Близькому Сході: Оман (11%), Саудівська Аравія (8,4%), Кувейт (6,5%), Ізраїль (5,6%) та Йорданія (5%).

Військові витрати Єгипту у 2020р. зросли на 7,3%, до \$4,5 млрд. – це найвищі темпи зростання на Близькому Сході. Тим не менш, військовий тягар Єгипту залишився найнижчим у регіоні – 1,2% ВВП. Зростання витрат можна пояснити поєднанням регіональної ролі Єгипту, участю в конфлікті в Лівії і збереженням авторитарного правління у країні⁹². Ще одним фактором є триваюча військова кампанія проти повсталих бедуїнських племен і терористичних угруповань на Сінайському півострові⁹³. Під час виборчої кампанії 2018р. Президент А.Ф. ас-Сісі пообіцяв зміцнити збройні сили з огляду на ці загрози⁹⁴.

⁸⁸ Malmlof, T., 'Russia's new armament programme—Leaner and meaner', RUFBS Briefing no.42, Swedish Defence Research Agency (FOI), Mar. 2018.

⁸⁹ Cooper, J., 'The implementation of the 2020 federal budget and military expenditure', Unpublished, 9 Feb. 2021.

⁹⁰ Cooper, J., 'Military expenditure in the Russian draft Federal Budget for the three years 2019 to 2021', Research note, Changing Character of War Centre, 2018, p.5.

⁹¹ СІПІРІ з 2014р. не робить оцінку загальних військових витрат Близького Сходу через брак даних стосовно Ємену, Катару, ОАЕ і Сирії.

⁹² Council on Foreign Relations, 'Instability in Egypt', Global Conflict Tracker, [n.d.]. Про роль Єгипту у громадянській війні в Лівії див. у підрозділі IV розділу 6 цього видання.

⁹³ Council on Foreign Relations (посилання 92). Про збройний конфлікт у Єгипті див. у підрозділі IV розділу 6 цього видання.

⁹⁴ Wuite, C., 'The rationale for Egypt's military spending spree', The Interpreter, Lowy Institute, 4 Apr. 2020.

Військові витрати Єгипту у 2011-2020рр. зменшувалися майже постійно, впавши на 6,9%. Низхідна тенденція переривалася двома роками зростання – у 2014-2015рр., у перші роки першого президентського терміну ас-Сісі. За 10 років Єгипет придбав значну кількість озброєнь і розгорнув війська для контртерористичних операцій на Сінайському півострові. Невідповідність між добре оснащеними та чисельними збройними силами Єгипту – одними з найкрупніших на Близькому Сході – та скороченням військового бюджету підказує, що значна частина військових витрат Єгипту не декларується⁹⁵.

Військові витрати Ізраїлю у 2020р. склали \$21,7 млрд., що на 2,7% більше, ніж у 2019р. Військовий бюджет Ізраїлю зберіг давню траєкторію зростання: крім незначних скорочень у 2003р. (-1,6%) і 2009р. (-2%), військові витрати Ізраїлю зростають вже понад 20 років: у 2001-2020рр. збільшення складало 59%, а у 2011-2020рр. – 32%. Зростання у 2020р. сталося після оголошення у 2019р. плану *Momentum* – амбітної багаторічної програми удосконалення авіаційних, наземних, морських і кібернетичних спроможностей Ізраїлю⁹⁶. Їй передувала Концепція безпеки 2030, окремий план, оприлюднений у 2018р., що передбачає збільшення темпів зростання військових витрат Ізраїлю⁹⁷.

Прем'єр-міністр Ізраїлю Б.Нетаньягу (*Benjamin Netanyahu*) і надалі підтримував заклик Сил оборони Ізраїлю (*Israeli Defense Forces, IDF*) збільшити військові витрати, попри економічний спад унаслідок пандемії *Covid-19*; він вказував на стратегічну необхідність такого збільшення, враховуючи різноманітні загрози безпеці⁹⁸. Через одночасне значне (1,7%) падіння ВВП і збільшення військових витрат, військовий тягар Ізраїлю зріс з 5,2% ВВП у 2019р. до 5,6% ВВП у 2020р. Наприкінці 2020р. фінансова обгрунтованість плану *Momentum* викликала сумніви⁹⁹.

Військові витрати Туреччини у 2020р. зменшилися на 5%, до \$17,7 млрд. Це зменшення стало винятком у декаді постійного зростання – на 77% у 2011-2020рр. Зростання прискорилося з 2015р., з активізацією турецької зовнішньої політики¹⁰⁰. Наступними роками Туреччина започаткувала військове втручання в Сирії, діючи проти сил сирійського Уряду і курдів, і підтримала військами та технікою Уряд національної згоди (*Government of National Accord, GNA*) в Лівії¹⁰¹. У 2019-2020рр. Туреччина також воювала

⁹⁵ Kuimova, A., 'Understanding Egyptian military expenditure', SIPRI Background Paper, Oct. 2020.

⁹⁶ Gross, J.A., 'The IDF's new plan: From "Waze of War" to a general charged with countering Iran', *Times of Israel*, 12 Feb. 2020; Barkat, A., 'Chief of Staff launches plan for "more lethal" IDF', *Globes* (Tel Aviv), 13 Feb. 2020.

⁹⁷ Tian et al. (посилання 8), p.251.

⁹⁸ Gross, J.A., 'Netanyahu calls for NIS 3.3 billion increase to the defense budget', *Times of Israel*, 22 July 2020.

⁹⁹ Lappin, Y., 'IDF budget uncertainty and the Momentum Plan', Perspectives Paper no.1686, Begin-Sadat Center for Strategic Studies (BESA), 11 Aug. 2020.

¹⁰⁰ Pierini, M., 'Emerging from the pandemic, Turkey rolls out a more assertive foreign policy', *Commentary, Carnegie Europe*, 3 June 2020; Demirdas, A., 'Sources of Turkey's current assertive foreign policy in MENA', *Inside Arabia*, 17 Feb. 2020.

¹⁰¹ Про ці конфлікти див. у підрозділах I, II та IV розділу 6 цього видання.

з курдськими угрупованнями на півночі Іраку. Пізніше вона проводила спільні військові навчання зі збройними силами Азербайджану та політично підтримала його в конфлікті з Вірменією навколо Нагірного Карабаху у 2020р.¹⁰²

Військові витрати Ірану у 2020р. зменшилися на 3%, до \$15,8 млрд. Це стало продовженням низхідної тенденції, що розпочалась у 2018р., коли США поновили економічні санкції через ядерну діяльність Ірану¹⁰³. У 2018-2020рр. військові витрати Ірану скоротилися більше ніж на 20%. Попри зменшення військових витрат Ірану на 3%, бюджет Корпусу стражів Ісламської революції (КСІР, *Islamic Revolutionary Guard Corps*) у 2020р. збільшився на 19%. Це складає 34% всіх військових витрат Ірану. Збільшення бюджету КСІР відбиває його політичну вагу для іранського режиму та засвідчує важливу зміну у структурі військових витрат Ірану¹⁰⁴. Ймовірно, ці оцінки є заниженими: наявні повідомлення дозволяють припустити, що КСІР може отримувати додаткове фінансування за рахунок незадекларованих надходжень від різних контрольованих ним економічних підприємств¹⁰⁵.

Військові витрати Саудівської Аравії у 2020р. склали \$57,5 млрд., що на 10% менше, ніж у 2019р. За чотири роки до саудівської військової інтервенції у Ємені у 2015р. військові витрати збільшилися на 63% і сягнули історичного максимуму. З початку конфлікту, однак, військові витрати скоротилися на 37%, переважно внаслідок падіння цін на нафту. Фінансова напруженість зумовила зміни у ставленні Саудівської Аравії до цього конфлікту, зробивши її більш прихильною до його політичного вирішення¹⁰⁶. У 2020р. Саудівська Аравія почала прямі мирні переговори з хуситами та оголосила двотижнєве одностороннє припинення вогню, пізніше подовжене до місяця¹⁰⁷, але наприкінці року бойові дії тривали.

Військові витрати Кувейту у 2020р. вперше зменшилися (на 5,9%) після падіння цін на нафту у 2014р. Попри це зменшення, військовий тягар зріс на 1 в.п., до 6,5% ВВП. Зростання військового тягара сталося на фоні найбільш

¹⁰² Gall, C., 'Turkey jumps into another foreign conflict, this time in the Caucasus', *New York Times*, 1 Oct. 2020; Keddie, P., 'What's Turkey's role in the Nagorno-Karabakh conflict?', *Al Jazeera*, 30 Oct. 2020. Про конфлікт у Нагірному Карабаху див. у підрозділі II розділу 5 цього видання.

¹⁰³ Marcus, J., 'Trump re-imposes Iran sanctions: Now what?', *BBC News*, 3 Nov. 2018; Katzman, K., *Iran Sanctions, Congressional Research Service Report*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RS20871 (US Congress, CRS: Washington, DC, 6 Apr. 2021), pp.39-45. Про ядерну діяльність Ірану у 2020р. див. у підрозділі II розділу 11 цього видання.

¹⁰⁴ Dagher, M., 'The Iranian Islamic Revolutionary Guard Corps (IRGC) from an Iraqi view—A lost role or a bright future?', *Commentary*, Center for Strategic and International Studies (CSIS), 30 July 2020.

¹⁰⁵ Wezeman, P. and Kuimova, A., 'Military spending and arms imports by Iran, Saudi Arabia, Qatar and the UAE', *SIPRI Fact Sheet*, May 2019, p.7.

¹⁰⁶ Guzansky, Y. and Heistein, A., 'Saudi Arabia's war in Yemen has been a disaster', *National Interest*, 25 Mar. 2018; Allen, J.R. and Riedel, B., 'Ending the Yemen war is both a strategic and humanitarian imperative', *Order from Chaos*, Brookings Institution, 16 Nov. 2020; Bazzi, M., 'The United States could end the war in Yemen if it wanted to', *The Atlantic*, 30 Sep. 2018.

¹⁰⁷ Hubbard, B. and Al-Batati, S., 'Saudi Arabia declares cease-fire in Yemen, citing fears of coronavirus', *New York Times*, 8 Apr. 2020. Про конфлікт у Ємені див. у підрозділі V розділу 6 цього видання.

негативних економічних прогнозів з часів світової фінансово-економічної кризи 2009р. Падіння цін на нафту внаслідок викликаного пандемією зменшення попиту на пальне означало, що на ВВП країни очікувало у 2020р. зменшення на 7,9%, а доходи Уряду впали майже на 50%¹⁰⁸. Як наслідок, у червні 2020р Уряд Кувейту скоротив бюджет на поточний 2020/21ф.р. на 20%¹⁰⁹.

¹⁰⁸ World Bank, *Macro Poverty Outlook* (World Bank: Washington, DC, Oct. 2020), pp.160-161; 'Kuwait's crisis pushes government to cut spending, expand debt', Arab Weekly, 9 Sep. 2020.

¹⁰⁹ Arab Weekly (посилання 108). Фінансовий рік Кувейту починається 1 квітня року, попереднього звітного. Таким чином, його військові витрати у 2020 календарному році, за даними СШПІ, охоплюють три місяці бюджету 2019/20рр. і дев'ять місяців бюджету 2020/21рр.

III. Прозорість урядової звітності про військові витрати в Південно-Східній Азії

ЛЮСІ БЕРО-СУДРО, ДІЄГО ЛОПЕШ ДА СІЛВА

Прозорість військових витрат уряду є ключовим елементом належного врядування, адекватного менеджменту та підзвітності уряду. Прозорість може допомогти уникнути надмірних і марних витрат, забезпечуючи дієве та ефективне використання державних ресурсів. Крім того, вона важлива для відкритих і демократичних дебатів про пріоритети державного бюджету та для роботи наглядових органів, відповідальних за забезпечення підзвітності урядів і військових органів у використанні ними державних ресурсів.

Більшість країн, внесених до Баз даних СІПРІ про військові витрати (*SIPRI Military Expenditures Database*), надають дані про військові витрати в офіційних урядових звітах. У Південно-Східній Азії це роблять усі, крім двох держав. Тим не менш, інформацію іноді важко оцінити, а звітність в урядових публікаціях буває дуже різною за повнотою, деталізацією та іншими аспектами прозорості.

У цьому підрозділі оцінюється ступінь прозорості урядової звітності про військові витрати в 11 країнах Південно-Східної Азії. Він продовжує попередні дослідження СІПРІ прозорості в Африці та Латинській Америці¹. Підрозділ містить роз'яснення інших важливих показників прозорості, крім наявності даних. Далі прозорість оцінюється для кожної з наступних країн Південно-Східної Азії: Брунею, В'єтнаму, Індонезії, Камбоджі, Лаосу, Малайзії, М'янми, Сінгапуру, Таїланду, Тимор-Лешті та Філіппін. Після цього розглядається можливість пояснення різного ступеня прозорості в цих країнах якістю демократичних інститутів у них².

Індикатори прозорості

Крім наявності даних, для оцінки прозорості можуть використовуватися ще п'ять показників: етапи бюджетного процесу, на яких відбувається звітність, повнота, деталізація, класифікація і доступність.

Є три головні етапи бюджетного процесу, на яких можуть змінитися дані про військові витрати. Перший етап – це первісний бюджет, що ухвалюється до початку нового фінансового року. Другий – упродовж року, коли ці дані можуть бути переглянуті для кращого врахування поточних фінансових обмежень чи інших непередбачених подій. Нарешті, на третьому етапі – звіти

¹ Tian, N., Wezeman, P. and Yun, Y., *Military Expenditure Transparency in Sub-Saharan Africa*, SIPRI Policy Paper no.48 (SIPRI: Stockholm, Nov. 2018); Bromley, M. and Solmirano, C., *Transparency in Military Expenditure and Arms Acquisition in Latin America and the Caribbean*, SIPRI Policy Paper no.31 (SIPRI: Stockholm, Jan. 2012); Omitoogun, W. and Hutchful, E. (eds), SIPRI, *Budgeting for the Military Sector in Africa: The Processes and Mechanism of Control* (Oxford University Press: Oxford, 2006).

² Про зміни прозорості на міжнародному рівні у 2020р. див. у підрозділі VI розділу 13 цього видання.

про фактичні військові витрати. Заради прозорості урядам слід надавати інформацію на всіх етапах цього процесу, включно з даними про фактичні витрати³.

Повнота даних може різнитися залежно від того, чи враховують вони всі витрати, пов'язані з військовою діяльністю. Особливою проблемою є наявність позабюджетних механізмів фінансування збройних сил. Наприклад, офіційні дані можуть занижувати військові витрати, якщо використовуються позабюджетні механізми фінансування⁴. Крім того, джерела фінансування армії можуть потрапляти до різних розділів державного бюджету (зокрема, позики та спеціальні асигнування), що ускладнює їх ідентифікацію.

Загальні військові витрати можуть бути деталізовані за різними бюджетними статтями; найчастіше – особовий склад, експлуатація і технічне обслуговування озброєнь, закупівля, будівництво, НДДКР. Оцінки сумарних військових витрат не розкривають конкретного використання коштів і тому оминають увагою інформацію про відповідні бюджетні асигнування⁵. Пов'язана з цим проблема виникає, коли об'єднуються ширші розділи бюджету, наприклад, “оборона та безпека”, що унеможливує виокремлення витрат на військову діяльність і внутрішню безпеку.

Витрати можна класифікувати або за відомствами, або за функціями. Відомча класифікація охоплює витрати МО чи аналогічних державних органів. Функціональна класифікація визначає витрати за їх цілями, а не урядовими підрозділами, і тому містить інформацію про військові витрати поза організаційними межами МО⁶. Обидва види класифікації є бажаними.

Нарешті, важливим аспектом прозорості військових витрат є їх доступність. Представлення громадськості бюджетів і дотичних документів на єдиній офіційній платформі зі зручною та легкою у використанні навігацією, суттєво покращує доступ до інформації. Легкість доступу спрощує нагляд за здійсненням військових витрат, а також надає інформацію про військові витрати ширшій аудиторії у країні і за кордоном.

Оцінка прозорості в Південно-Східній Азії

Виходячи з комплексної оцінки ступеня прозорості урядової звітності за п'ятьма критеріями, країни Південно-Східної Азії можна поділити на три групи: країни з обмеженою або відсутньою прозорістю, з частковою прозорістю та прозорі (таблиця 8.6).

³ Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), Budget Transparency Toolkit: Practical Steps to Support Openness, Integrity and Accountability in Public Financial Management (OECD: Paris, 2019).

⁴ Perlo-Freeman, S., ‘Transparency and accountability in military expenditure’, SIPRI Commentary, 3 Aug. 2016; Tian, N. and Lopes da Silva, D., ‘Improving South American military expenditure data’, SIPRI Topical Backgrounder, 4 Sep. 2017; Lopes da Silva, D. and Tian, N., ‘Ending off-budget military funding: Lessons from Chile’, SIPRI Topical Backgrounder, 16 Dec. 2019.

⁵ Omutoogun and Hutchful, eds (посилання 1).

⁶ International Monetary Fund (IMF), *Government Finance Statistics Manual 2014* (IMF: Washington, DC, 2014), pp.4, 19.

Три країни мають обмежену прозорість або не є прозорими: Бруней, В'єтнам і Лаос. Бруней надає “довідку” із запропонованим бюджетом МО, але в ній не завжди містяться обсяги витрат. Деякі брунейські ЗМІ поширюють довідку із загальними даними про бюджет МО. Крім того, не ясно, чи охоплює бюджет МО елітний гвардійський резервний спецпідрозділ *Gurkha*. Державний бюджет В'єтнаму не містить інформації з розбивкою по міністерствах або завданнях⁷. Уряд В'єтнаму надавав обмежену інформацію про військові витрати у примітці до Білої книги з питань оборони 2019р.⁸, а саме як частку ВВП, але лише за 2010-2018рр., і без зазначення, які дані були використані для обчислення ВВП. Міністерство фінансів Лаосу надає документ про державний бюджет, але він не містить жодних даних про обсяги військових витрат.

Три країни демонструють часткову прозорість: Камбоджа, М'янма і Сінгапур. Усі вони надають досить доступну інформацію про військові витрати на офіційних веб-сайтах. Однак надійність цих даних є сумнівною, а рівень деталізації залишається досить обмеженим. У Камбоджі є ознаки фінансування деяких оборудок на поставки озброєнь з позабюджетних фондів. Зокрема, \$20 млн. на придбання бойових машин у Китаї у 2020р. надійшли, за словами Прем'єр-міністра Х.Сена (*Hun Sen*), з приватних внесків⁹. У М'янмі позабюджетне фінансування збройних сил добре задокументоване¹⁰. Сінгапур надає офіційну, але обмежену розбивку військових витрат. На категорію “операційні витрати” припадає 96% загальної суми. Без подальшої розбивки неможливо визначити, скільки Сінгапур витрачає, наприклад, на закупівлю озброєнь.

П'ять країн Південно-Східної Азії можна назвати прозорими: Індонезію, Малайзію, Таїланд, Тімор-Лешті та Філіппіни. Всі ці держави надають легкодоступні й повні дані, включно з детальну розбивкою витрат за категоріями або програмами. Деякі з них публікують доступний для пересічних людей “народний бюджет” або “громадянський бюджет” з інформацією про державні витрати. Наприклад, Тімор-Лешті та Філіппіни видають такі документи кількома мовами, на яких розмовляють у країні, що забезпечує ширший доступ громадян до цієї інформації¹¹.

⁷ Vietnamese Ministry of Finance, ‘Ngân sách Nhà nước: Công khai theo quy định của Luật’, [n.d.].

⁸ Vietnamese Ministry of National Defence, *2019 Viet Nam National Defence* (National Political Publishing House: Hanoi, Oct. 2019), p.38.

⁹ Hutt, D., ‘Who actually funds the Cambodian military?’, *Asia Times*, 23 June 2020. Див. також: Sokhean, B., ‘Very successful drive: PM held fundraiser to buy Chinese military trucks’, *Khmer Times*, 19 June 2020.

¹⁰ Веземан П.Д., Веземан С.Т. “Прозорість військових витрат”. – *Щорічник СППІ 2020*, підрозділ IV розділу 8; United Nations, General Assembly, Human Rights Council, Independent International Fact-Finding Mission on Myanmar, ‘The economic interests of the Myanmar military’, 5 Aug. 2019, A/HRC/42/CRP.3.

¹¹ Наприклад, Тімор-Лешті оприлюднює бюджетні та звітні документи на порталі прозорості державного бюджету англійською <<http://budgettransparency.gov.tl/public/index?&lang=en>>, португальською <<http://budgettransparency.gov.tl/public/index?&lang=pt>>, і мовою тетум, <<http://budgettransparency.gov.tl/public/index?&lang=tl>>. Хоча М'янма також публікує громадянський бюджет, але наявність механізмів позабюджетного фінансування можуть зумовити заниження офіційних даних.

Пояснення різного ступеню прозорості в урядових звітах: демократична підзвітність

Рівень прозорості може залежати від якості демократичних інститутів¹². Демократії мають механізми політичної підзвітності, дієвість яких переважно ґрунтується на прозорості. Виборцям, державним інститутам, зокрема законодавчій і судовій гілкам влади, а також державним контрольно-ревізійним органам потрібна інформація для забезпечення відповідальності виконавчої влади за використання коштів¹³. Таємність, якою оповиті військові витрати під приводом “національної безпеки”, створює дуже сприятливе для корупції середовище¹⁴. Потужна система стримувань і протиवाг може допомогти запобігти цьому. У багатьох країнах міністр оборони зобов’язаний надавати законодавцям детальний звіт про військові витрати. Інша форма підзвітності – це процедура ухвалення законодавцями асигнувань на військові цілі, яка обмежує дискреційні повноваження виконавчої влади.

Це підтверджується практикою у країнах Південно-Східної Азії. Найпрозоріші країни належать водночас до найуспішніших країн за рейтингом якості їх демократичних інститутів, за винятком Таїланду. В’єтнам, Лаос, Камбоджа і Бруней, які пасуть задніх у субрегіоні, є одночасно найменш прозорими у військових витратах¹⁵. Часткова прозорість військових витрат Сінгапуру також узгоджується з т.зв. “ретельно керованою демократією”, де свобода самовираження та політична активність обмежені¹⁶.

Таїланд – прозора, але не надто демократична країна. Поясненням може бути характер державної бюрократії. Тайське бюджетне бюро (*Thai Budget Bureau*), що відповідає за бюджетний процес і звітність, вважають впливовим органом, який у минулому міг протистояти потужному політичному тиску¹⁷. Воно характеризує свою місію так: “розподіл обмеженого державного бюджету в інтересах народу та нації” і “забезпечення максимально можливої ефективності витрат державного бюджету, запобігання їх втраті та марнуванню”¹⁸. Це свідчить про відданість цього органу прозорості й підзвітності, і схоже, що він зумів зберегти високий рівень прозорості за умов

¹² Hollyer, J.R., Rosendorff, B.P. and Vreeland, J.R., ‘Democracy and transparency’, *Journal of Politics*, vol.73, no.4 (Oct. 2011); Веземан і Веземан (посилання 10); Gurria, A., OECD Secretary-General, ‘Openness and transparency—Pillars for democracy, trust and progress’, Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), 20 Sep. 2011.

¹³ O’Donnell, G.A., ‘Horizontal accountability in new democracies’, *Journal of Democracy*, vol.9, no.3 (July 1998); Przeworski, A., Stokes, S.C. and Manin, B., *Democracy, Accountability, and Representation* (Cambridge University Press: Cambridge, 1999).

¹⁴ Perlo-Freeman (посилання 4).

¹⁵ Varieties of Democracy (V-Dem), *Autocratization Surges—Resistance Grows: Democracy Report 2020* (University of Gothenburg, V-Dem Institute: Gothenburg, Mar. 2020).

¹⁶ Han, K., ‘Opposition victories force a crack in Singapore’s carefully managed democracy’, *Foreign Policy*, 14 July 2020; Freedom House, ‘Freedom in the World 2020: Singapore’, 2020.

¹⁷ Pungprawat, K., ‘Thaksin and budget allocation: A study in political compromise’, *Asian and African Area Studies*, vol.11, no.2 (Mar. 2012); Dixon, G., ‘Thailand’s hurdle approach to budget reform’, PREM Notes no.73, World Bank, Aug. 2002.

¹⁸ Thai Budget Bureau, [History and background], 25 Oct. 2017 (тайською мовою, переклад автора).

військового правління у 2014-2019рр. та під час перебування при владі уряду на чолі з військовими після 2019р.

Висновки

Це дослідження свідчить про належну прозорість урядової звітності у Південно-Східній Азії, де дев'ять з 11 держав надають офіційну інформацію про військові витрати. Є можливості для удосконалення, зокрема в тих державах, де зберігаються позабюджетні механізми фінансування збройних сил. Вісім держав надають громадянам доступ до бюджетної інформації з частковою чи повною розбивкою на урядових веб-сайтах з легкою навігацією. Найбільш прозорими є країни з кращими демократичними інститутами. Це дозволяє припустити, що механізми політичної підзвітності можуть бути пов'язані з прозорістю урядової звітності про військові витрати.

Класифікація країн за ступенем їх прозорості ґрунтувалася переважно на перевірці офіційних урядових звітів. Дані вважаються повними, якщо немає явної причини думати інакше. Однак завдяки глибшому аналізу можна виявити інші джерела фінансування, не наведені в офіційних звітах. Майбутні дослідження можуть розширити перелік джерел для кращої оцінки повноти офіційних даних. Попри це зауваження, наведена тут класифікація допомагає виявити суттєві відмінності у прозорості в Південно-Східній Азії та окреслити напрями подальших досліджень.

Таблиця 8.6. Прозорість урядової звітності про військові витрати в Південно-Східній Азії у 2020р.

Країна	Військові витрати у 2020р. (\$ млн.)	Рейтинг <i>LDJ</i> ^a	Індикатори прозорості				Доступність	Загальний ступінь прозорості
			Етап бюджетного процесу для звітності	Повнота ^b	Деталізація	Класифікація		
Бруней	437		Бюджет	Незрозуміла	Без розбивки	Організаційна	Обмежена	Обмежена або нема прозорості
Камбоджа	647	161	Бюджет	Позабюджетне фінансування не розкрито	Обмежена розбивка	Організаційна	Легкий доступ, зручна навігація на веб-сайті	Часткова прозорість
Індонезія	9 396	65	Бюджет; перегляд; фактичні витрати	Повна	Детальна розбивка за програмами	Організаційна і функціональна	Легкий доступ, зручна навігація на веб-сайті	Прозора
Лаос	..	157	Обмежена або нема прозорості
Малайзія	3 808	98	Бюджет; перегляд; фактичні витрати	Повна	Детальна розбивка за програмами	Організаційна і функціональна	Легкий доступ, зручна навігація на веб-сайті	Прозора
М'янма	2 446	119	Бюджет; перегляд	Позабюджетне фінансування не розкрито	Обмежена розбивка	Організаційна	Легкий доступ, зручна навігація на веб-сайті	Часткова прозорість
Філіппіни	3 733	110	Бюджет; перегляд; фактичні витрати	Повна	Детальна розбивка за програмами	Організаційна і функціональна	Легкий доступ, зручна навігація на веб-сайті	Прозора
Сінгапур	10 856	92	Бюджет; перегляд; фактичні витрати	Повна	Обмежена розбивка	Організаційна	Легкий доступ, зручна навігація на веб-сайті	Часткова прозорість

Країна	Військові витрати у 2020р. (\$ млн.)	Індикатори прозорості			Класифікація	Доступність	Загальний ступінь прозорості
		Рейтинг <i>LDI</i> ^a	Етап бюджетного процесу для звітності	Повнота ^b			
Таїланд	7 340	139	Бюджет	Повна	Детальна розбивка за родами військ і функціональними категоріями	Легкий доступ, зручна навігація на веб-сайті	Прозора
Тімор-Лешті	38.5	58	Бюджет	Повна	Детальна розбивка за програмами	Легкий доступ, зручна навігація на веб-сайті	Прозора
В'єтнам	..	146	Обмежена або нема прозорості

.. – значення не відоме або не придатне для використання; *LDI (Liberal Democracy Index)* – Індекс ліберальної демократії.

^a Індекс ліберальної демократії (*LDI*) Інституту *V-Dem* дозволяє оцінити ступінь наближення до ідеалу ліберальної демократії. На думку *V-Dem*, "ліберальний принцип демократії втілює важливість захисту прав особи та меншин як від тиранії держави, так і від тиранії більшості. ... Це досягається міцним верховенством права і конституційно захищеними громадянськими свободами, незалежним судочинством і сильним парламентом, які здатні забезпечити підзвітність виконавчої влади та обмежити її повноваження". Див.: Varieties of Democracy (*V-Dem*), *Automatization Surges-Resistance Grows: Democracy Report 2020* (University of Gothenburg, V-Dem Institute: Gothenburg, Mar. 2020), p.34.

^b Дані вважаються повними, якщо немає явної причини вважати інакше.

Джерела: Офіційна бюджетна документація; База даних СІПРІ, станом на квітень 2021р.; Varieties of Democracy (note a), table 4, pp.30-31.

9. Міжнародні поставки озброєнь і події у сфері виробництва зброї

Загальний огляд

Обсяг міжнародних поставок основних озброєнь у 2016-2020рр. майже не змінився, порівняно з 2011-2015рр., та залишався на найвищому рівні після завершення холодної війни (підрозділ I). Однак у 2016-2020рр. він був все ще на 35% нижчим за пік, досягнутий у 1981-1985рр., у розпал холодної війни. Пандемія Covid-19 і спричинена нею економічна криза, схоже, загалом мало вплинули на поставки озброєнь у 2020р. або на нові замовлення основних озброєнь упродовж року.

На п'ятьох найкрупніших постачальників у 2016-2020рр. – США, Росію, Францію, Німеччину і Китай – припадало 76% загального обсягу експорту основних озброєнь (підрозділ II). З 1950р. США та Росія (до 1992р. – Радянський Союз) постійно і з великим відривом були найкрупнішими постачальниками. У 2016-2020рр. експорт озброєнь зі США склав 37% загальносвітового і був на 15% більшим, ніж у 2011-2015рр. Натомість, експорт озброєнь з Росії зменшився на 22%, а її частка у світі зменшилася з 26% у 2011-2015рр. до 20% у 2016-2020рр. З 2011-2015 по 2016-2020рр. експорт озброєнь збільшився з Франції (на 44%) та Німеччини (на 21%), а з Китаю – зменшився на 7,8%. Багато з 65 держав, визначених СІПРІ як експортери основних озброєнь у 2016-2020рр., постачають лише невеликі обсяги. На Тор 25 експортерів озброєнь припадало 99% загальносвітового обсягу. На держави Північної Америки та Європи (включно з Росією) припадало 86% усього експорту озброєнь.

СІПРІ нараховує 164 держави-імпортери основних озброєнь у 2016-2020рр. П'ятьма найкрупнішими імпортерами були Саудівська Аравія, Індія, Єгипет, Австралія і Китай, на які разом припадало 36% загального імпорту озброєнь (підрозділ III). Регіонами, які отримали найбільші обсяги основних озброєнь у 2016-2020рр., були Азія та Океанія (42% загальносвітового обсягу) та Близький Схід (33%). З 2011-2015 по 2016-2020рр. збільшилися поставки озброєнь до двох регіонів: Близького Сходу (на 25%) та Європи (на 12%); зменшилися поставки до трьох регіонів: Африки (-13%), Америки (-43%) і Азії та Океанії (-8,3%).

Хоча дані СІПРІ про поставки озброєнь не характеризують їх фінансової вартості, але багато країн-експортерів озброєнь публікують дані про фінансову вартість експорту (підрозділ IV). Виходячи з цих даних, СІПРІ оцінює, що загальна вартість світової торгівлі зброєю становила у 2019р. (останній рік, за який є дані) щонайменше \$118 млрд.

Крім наведення даних та аналізу міжнародних поставок озброєнь, у цьому розділі міститься інформація про світову військову промисловість (підрозділ V). Продажі Тор 25 компаніями-виробниками зброї і військових послуг склали у 2019р. \$361 млрд., що на 8,5% більше, ніж у 2018р. У рейтингу СППРІ за 2019р. вперше враховані дані про окремі китайські компанії-виробники зброї. Більшість компаній з Тор 25 2019р. були розташовані в Північній Америці (12) та в Європі (8), але до рейтингу також потрапили чотири китайські компанії та одна з Об'єднаних Арабських Еміратів (ОАЕ). Усі компанії Тор 5 розташовуються у США.

СППРІ вперше склав карту міжнародної присутності військової промисловості, зосередивши увагу на 15 найкрупніших у 2019р. компаніях-виробниках зброї. Масив даних охоплює 400 закордонних підприємств, визначених як філії, дочірні компанії і спільні підприємства, розташовані в іншій країні, ніж штаб-квартира материнської компанії. Враховуючи закордонні підприємства, присутність 15 найкрупніших компаній-виробників зброї поширюється щонайменше на 49 різних країн.

СИМОН Т.ВЕЗЕМАН

I. Події у сфері поставок озброєнь у 2016-2020рр.

СІМОН Т.ВЕЗЕМАН, АЛЕКСАНДРА КУІМОВА, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

Обсяг міжнародних поставок основних озброєнь у 2016-2020рр. був майже таким самим, як і у 2011-2015рр. (врізка 9.1)¹. Це означає, що він залишився на найвищому рівні з 1989-1993рр., з часів завершення холодної війни. Обсяг поставок у 2016-2020рр. був на 12% вищим, ніж у 2006-2010рр., і на 42% – ніж у 2001-2005рр., але все ще на 35% нижчим за пік, досягнутий у 1981-1985рр., у розпал холодної війни (діаграма. 9.1)².

П'ятьма найкрупнішими експортерами основних озброєнь у 2016-2020рр. були США, Росія, Франція, Німеччина і Китай (підрозділ II). П'ятьма найкрупнішими імпортерами були Саудівська Аравія, Індія, Єгипет, Австралія і Китай (підрозділ III).

Регіоном, що отримав найбільший обсяг імпорту основних озброєнь у 2016-2020рр., була Азія та Океанія, на які припадало 42% загальносвітового обсягу³. Однак імпорт озброєнь державами Азії та Океанії у 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр., зменшився на 8,3%. Імпорт озброєнь також скоротили держави Африки (-13%) та Америки (-43%), і їх частки в загальносвітовому обсязі за ці два періоди зменшилися. Натомість, поставки озброєнь до держав Близького Сходу збільшилися на 25%, а частка цього регіону в загальносвітовому обсязі зросла з 26% до 33%. Ця частка є більшою, ніж у будь-якому з семи попередніх п'ятирічних періодів, починаючи з 1981-1985рр. Імпорт озброєнь державами Європи у 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр., збільшився на 12%; на цей регіон припадало 12% загальносвітового обсягу.

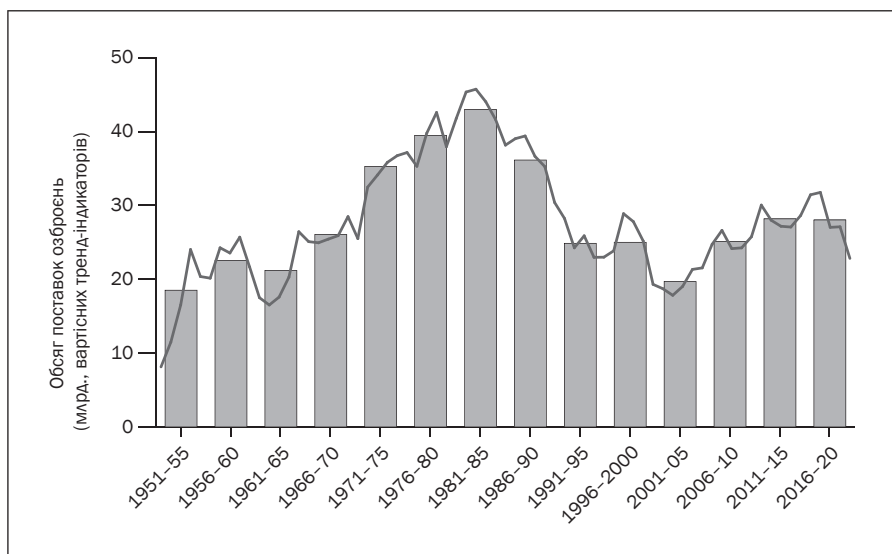
Пандемія Covid-19 і міжнародні поставки озброєнь

Через значні річні коливання у поставках основних озброєнь, СППРІ зазвичай порівнює послідовні кількарічні періоди – як правило, п'ятирічні. Це забезпечує більш стійку оцінку тенденцій у поставках основних озброєнь. Однак дані фіксуються за результатами року, і СППРІ також публікує інформацію про річні обсяги поставок (діаграма 9.1). Ці дані показують, що обсяг світових поставок основних озброєнь у 2020р. був надзвичайно низьким – на 16% нижчим, ніж у 2019р., на 20% нижчим за середньорічні показники 2011-2019рр. – і тому заслуговує на окреме обговорення.

¹ Оціночний обсяг поставок озброєнь за 2016-2020рр. був на 0,5% нижчим, ніж за 2011-2015рр., але оскільки дані є неточними, відмінності між періодами не є настільки значними, щоб робити висновки про зміни.

² Якщо не зазначено іншого, інформація про поставки та замовлення озброєнь у цьому підрозділі взята з Баз даних СППРІ про поставки озброєнь. Визначення “основні озброєння” (*major arms*) та опис методики оцінки обсягу поставок, див. у врізці 9.1. Дані можуть відрізнятися від наведених у попередніх виданнях *Щорічника СППРІ* через щорічне оновлення Баз даних СППРІ про поставки озброєнь.

³ Про прийнятий у СППРІ регіональний поділ країн див. список умовних позначень цього видання та веб-сайт СППРІ.

Діаграма 9.1. Тенденція міжнародних поставок основних озброєнь у 1950-2020рр.

Примітка: Гістограма показує середній обсяг поставок озброєнь за п'ятирічні періоди, а лінійний графік – річні обсяги. Пояснення стосовно вартісного тренд-індикатора СППРІ див. вірзку 9.1.

Джерело: База даних СППРІ про поставки озброєнь, станом на березень 2021р.

Зменшення поставок озброєнь у 2020р. може частково пояснюватися зривом графіків їх виробництва і постачання через пандемію *Covid-19*. Багато держав-виробників озброєнь запровадили певні заходи у відповідь на вплив пандемії на світову економіку. Деякі держави та компанії-виробники постраждали від пандемії більше за інших; однак її наслідки виявилися переважно лише тимчасовими, і до кінця 2020р. більшості постачальників вдалося пом'якшити серйозні наслідки, спричинені пандемією. Наведені нижче приклади трьох найкрупніших держав-виробників озброєнь – США, Росії і Франції – ілюструють відмінності в її впливі.

У США *Lockheed Martin*, найкрупніша збройова компанія світу (підрозділ V), оголосила про поставки нею у 2020р. лише 120 із запланованих 141 бойового літака *F-35* американським і закордонним замовникам⁴. Тим не менш, у 2020р. компанія поставила на експорт 52 *F-35*, проти 47 у 2019р. Окремі великі американські програми виробництва озброєнь були затримані на початку пандемії, але більшість із них до кінця 2020р. повернулися до запланованих графіків, і схоже, що в цілому на програми експорту основних озброєнь це вплинуло незначною мірою⁵. Аналогічним чином французька компанія *Dassault Aviation Group* змогла здійснити у 2020р. заплановану

⁴ Jennings, G., 'Update: Lockheed Martin reports reduced F-35 deliveries for 2020 due to Covid-19', *Jane's Defence Weekly*, 3 Feb. 2021.

⁵ Metha, A. and Insinna, V., 'Chaos, cash and Covid-19: How the defense industry survived—and thrived—during the pandemic', *Defense News*, 15 Mar. 2021.

поставку 13 бойових літаків *Rafale* експортним замовникам, попри окремі тимчасові затримки через пандемію у квітні того року⁶. Натомість зрив термінів поставки окремими російськими збройовими компаніями через пандемію, здається, був більш суттєвим. За словами заступника Міністра оборони Росії О.Фоміна, у 2020р. Росія затримала поставки систем озброєнь ряду закордонних покупців через “неможливість прийняти іноземних фахівців для перевірки озброєнь у Росії перед їх відправкою і відрядити російських представників для доставки та обслуговування продукції військового призначення на територіях замовників”⁷. Очевидно, йшлося про поставки озброєнь кільком найкрупнішим партнерам Росії у торгівлі зброєю, зокрема Алжир, Єгипет та Індію.

Хоча викликана пандемією світова економічна криза могла зірвати деякі заплановані графіки виробництва та поставок озброєнь, схоже, що її вплив на майбутні міжнародні збройові поставки у 2020р. був мінімальним. Згідно із загальнодоступними джерелами, жоден експортний контракт на основні озброєння у 2020р. не був скасований чи суттєво обмежений через економічний спад, – хоча не виключено, що в окремих випадках інформація про такі рішення залишається невідомою громадськості. Навпаки, багато держав зберегли допандемійні плани закупівлі озброєнь і підписали у 2020р. нові великі імпорتنі контракти, незважаючи на економічні наслідки пандемії. Так, Німеччина ухвалила план закупівлі 45 бойових літаків *F/A-18E* і *F/A-18G*; Австралія започаткувала фінальні переговори про купівлю 29 бойових вертольотів *AH-64E*; Бразилія замовила чотири фрегати *MEKO-A100*; Єгипет замовив 43 *AH-64E* і два фрегати *FREMM* (перший з яких був поставлений у 2020р.); Японія замовила 105 бойових літаків *F-35*; Марокко замовила 24 бойові літаки *F-16V* і 24 *AH-64E*; а Польща замовила 32 *F-35*.

Це дозволяє припустити, що загальне скорочення поставок озброєнь у 2020р. може не залежати безпосередньо від пандемії, а бути пов’язане з іншими чинниками, що впливають на попит та пропозицію. Наприклад, зміни в національних циклах закупівлі озброєнь трапляються завжди, і скорочення 2020р. може просто бути їх наслідком. До інших чинників можуть належати порушення графіків поставок озброєнь унаслідок змін у відносинах між постачальниками та отримувачами, а також не пов’язані з пандемією економічні обставини, зокрема допандемійні низькі ціни на нафту, що призвели до скорочення доходів нафтовидобувних держав, окремі з яких були останніми роками серед найкрупніших імпортерів основних озброєнь.

Невизначеність щодо ступеню впливу пандемії на скорочення поставок озброєнь у 2020р. ілюструє також той факт, що кілька держав-постачальників озброєнь, які значною мірою постраждали від пандемії, мали у 2020р. більші обсяги поставок озброєнь, ніж у деякі інші роки в період 2011-2019рр. Наприклад, американський експорт озброєнь у 2020р. був більшим, ніж у трьох роках періоду 2011-2019рр., а французький – більшим, ніж у п’яти

⁶ Dassault Aviation Group, *2020 Short Form Annual Financial Report* (Dassault Aviation Group: Paris, 4 Mar. 2021), p.13.

⁷ Степанов, А. “Красное море под килем”. – *Российская газета*, 27 декабря 2020г.

Візка 9.1. Визначення та методологія даних СІПРІ про міжнародні поставки озброєнь

База даних СІПРІ про поставки озброєнь містить інформацію про поставки основних озброєнь державам, міжнародним організаціям і недержавним збройним угрупованням (повстанцям) упродовж 1950–2020рр. Оновлені дані щорічно публікуються в *Щорічниках СІПРІ* та інших виданнях СІПРІ.

Визначення

Визначення СІПРІ “поставки” охоплює продаж, ліцензії на виготовлення, допомогу, безоплатну передачу озброєнь, більшість кредитів та договорів оренди. Поставка повинна мати військове призначення: отримувачами можуть бути лише: збройні сили, воєнізовані формування, розвідувальні служби іншої країни, недержавні збройні угруповання, міжнародні організації.

У Базі даних СІПРІ міститься інформація лише про озброєння, що підпадають під поняття основних озброєнь, до яких належать: (а) більшість літальних апаратів (в т.ч. безпілотні); (б) зенітні ракетні системи та зенітні гармати великого калібру; (в) системи дозаправки в повітрі; (г) більшість броньованих машин; (д) артилерія калібру ≥ 100 мм; (е) двигуни для бойових та інших великих літаків, бойових кораблів, великих допоміжних суден і бронетехніки; (є) керовані ракети, торпеди, бомби і снаряди; більшість кораблів; (ж) засоби виявлення (радары, сонари, пасивні електронні датчики); (з) більшість кораблів; (и) корабельна артилерія, ракетні пускові установки та протичовнові озброєння; (і) розвідувальні супутники; (ї) більшість оснащених гарматами чи ракетами башт для бронетехніки.

У випадках, коли датчик, двигун, башта, система дозаправки або морська гармата (категорії в, е, ж, и, і) встановлені на платформі (транспортному засобі, літаку або кораблі), до Базі даних вносяться лише виробі, отримані від постачальника, який не є постачальником самої платформи.

Вартісний тренд-індикатор СІПРІ

Для оцінки обсягу поставок основних озброєнь СІПРІ розроблена унікальна система, що використовує просту одиницю вимірювання – вартісний тренд-індикатор (ВТІ, *trend-indicator value, TIV*). Призначенням ВТІ є демонстрація передачі військових ресурсів. Кожен зразок озброєнь має свій специфічний ВТІ. Зброї, що була у використанні, та суттєво модернізованій зброї, що була у використанні, присвоюється знижений ВТІ. СІПРІ підраховує об'єм поставок шляхом перемноження ВТІ, специфічного для зразка озброєння, на кількість переданих протягом року озброєнь. Дані ВТІ СІПРІ не відображають фінансову вартість поставлених озброєнь.

роках цього періоду. Окремі держави-імпортери озброєнь також демонстрували подібну тенденцію. Зокрема, обсяги поставок озброєнь до Австралії у 2020р. були більшими, ніж у будь-якому році в період 2011–2019рр.

II. Події у групі постачальників основних озброєнь у 2016-2020рр.

СІМОН Т.ВЕЗЕМАН, АЛЕКСАНДРА КУІМОВА, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

СІПРІ визначав 65 держав як експортерів основних озброєнь у період 2016-2020р.¹ На п'ять найкрупніших постачальників озброєнь у цей період – США, Росію, Францію, Німеччину і Китай – припадало 76% усього експорту озброєнь (таблиця 9.1). Це дещо більше, ніж у 2011-2015рр. і 2006-2010рр., коли на *Тор 5* припадало 73% загальносвітового обсягу. Серед *Тор 5* найбільше зростання експорту озброєнь показала Франція. Американський і німецький експорт озброєнь також збільшився, тоді як російський і китайський – зменшився. Склад *Тор 5* у 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр., змінився – Німеччина замінила Велику Британію.

На *Тор 25* держав-експортерів озброєнь у 2016-2020рр. припадало 99% світового експорту. З цих 25 держав 16 розташовані в Європі та Північній Америці, чотири – в Азії та Океанії, три – на Близькому Сході, одна – в Африці та ще одна – у Південній Америці (таблиця 9.1). На держави Європи та Північної Америки (тобто Канаду і США) разом припадало 86% усього експорту озброєнь. Така концентрація постачальників у Євро-атлантичному регіоні характерна для всього періоду, охопленого Базою даних СІПРІ про поставки озброєнь (1950-2020рр.). Більшість держав *Тор 25* за 2016-2020рр., були в цьому списку і в попередні періоди, а змін в *Тор 10* з роками відбувається дуже мало. Однак Південна Корея, яка у 2015-2019рр. вперше опинилась у *Тор 10*, залишилась у цій групі й у 2016-2020рр. і навіть піднялася на одну позицію у рейтингу, ставши дев'ятим найкрупнішим світовим експортером озброєнь.

У цьому підрозділі розглядається експорт озброєнь і експортна політика головних світових постачальників у 2016-2020рр. Він починається з розгляду двох найкрупніших постачальників, США та Росії, які десятиліттями домінують у міжнародних поставках основних озброєнь. Починаючи з 1950р., експорт озброєнь зі США та Росії разом (включно з експортом з СРСР до 1992р.) у будь-який п'ятирічний період складав понад 50% загальносвітового обсягу. Далі в цьому підрозділі розглядаються поставки озброєнь членами ЄС, зокрема трьома найкрупнішими експортерами ЄС – Францією, Німеччиною і Великою Британією². Завершується підрозділ розглядом трьох найкрупніших постачальників за межами Європи й Північної Америки: Китаю, який серед них лідирує з великим відривом, Ізраїлю та Південної Кореї.

¹ Якщо не зазначено іншого, інформація про поставки та замовлення озброєнь у цьому підрозділі взята з Базисних даних СІПРІ про поставки озброєнь. Визначення “основні озброєння” (*major arms*) та опис методики оцінки обсягу поставок, див. у врізці 9.1 підрозділу I. Дані можуть відрізнятися від наведених у попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ* через щорічне оновлення Базисних даних СІПРІ про поставки озброєнь.

² Велика Британія вийшла з ЄС 31 січня 2020р., а зі спільного ринку та митного союзу ЄС – 31 грудня 2020р. У даних СІПРІ за 2016-2020рр. Велика Британія врахована у складі ЄС.

Таблиця 9.1. Тор 40 найкрупніших постачальників основних озброєнь і їх головні отримувачі у 2016-2020рр.

Місце	Частка у світовому експорті (%)		Зміни (%) у 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр.	Головні отримувачі (частка в загальному експорті експортера, %)				
	2011-2015	2016-2020		1-й	2-й	3-й		
2016-2020	2011-2015 ^a	Експортер ^b						
1	1	США	32	37	15	Саудівська Аравія (24)	Австралія (9,4)	Південна Корея (6,7)
2	2	Росія	26	20	-22	Індія (23)	Китай (18)	Алжир (15)
3	3	Франція	5,6	8,2	44	Індія (21)	Єгипет (20)	Катар (18)
4	6	Німеччина	4,5	5,5	21	Південна Корея (24)	Алжир (10)	Єгипет (8,7)
5	4	Китай	5,6	5,2	-7,8	Пакистан (38)	Бангладеш (17)	Алжир (8,2)
6	5	Велика Британія	4,6	3,3	-27	Саудівська Аравія (32)	Оман (17)	США (14)
7	7	Іспанія	3,5	3,2	-8,4	Австралія (33)	Сінгапур (13)	Туреччина (9,7)
8	11	Ізраїль	1,9	3,0	59	Індія (43)	Азербайджан (17)	В'єтнам (12)
9	15	Південна Корея	0,9	2,7	210	Велика Британія (14)	Філіппіни (12)	Тайланд (11)
10	8	Італія	2,8	2,2	-22	Туреччина (18)	Єгипет (17)	Пакистан (7,2)
11	10	Нідерланди	2,0	1,9	-6,1	Індонезія (17)	США (15)	Мексика (10)
12	9	Україна	2,6	0,9	-68	Китай (36)	Росія ^c (20)	Тайланд (17)
13	17	Туреччина	0,6	0,7	30	Оман (19)	Туркменістан (19)	Малайзія (11)
14	13	Швейцарія	1,1	0,7	-35	Австралія (23)	Китай (13)	Данія (8,0)
15	12	Швеція	1,5	0,7	-54	США (25)	Пакистан (11)	Алжир (11)
16	20	Австралія	0,3	0,5	81	Чілі (31)	США (27)	Канада (20)
17	14	Канада	0,9	0,5	-45	Саудівська Аравія (49)	ОАЕ (17)	Австралія (5,0)
18	21	ОАЕ	0,3	0,5	68	Єгипет (34)	Йорданія (21)	Алжир (14)
19	18	Білорусь	0,5	0,3	-34	В'єтнам (26)	Сербія (16)	Судан (13)
20	29	Бразилія	0,1	0,3	147	Афганістан (26)	Франція (21)	Чілі (10)
21	16	Норвегія	0,6	0,3	-50	Оман (47)	США (17)	Польща (13)

22	19	ПАР	0,3	0,3	-16	США (24)	ОАЕ (17)	Індія (13)
23	24	Чехія	0,2	0,3	56	Ірак (29)	США (17)	Україна (14)
24	35	Індія	0,1	0,2	228	М'яма (52)	Шрі-Ланка (24)	Маврикій (13)
25	43	Португалія	<0,05	0,2	1 020	Румунія (98)	Кабо-Верде (1,1)	Колумбія (1,1)
26	28	Йорданія	0,1	0,2	18	США (46)	Єгипет (35)	Вірменія (9,6)
27	53	Індонезія	<0,05	0,1	5 025	Філіппіни (88)	Непал (4,4)	Сенегал (4,4)
28	22	Фінляндія	0,3	0,1	-54	Польща (46)	Велика Британія (17)	Єгипет (11)
29	26	Бельгія	0,2	0,1	-30	Саудівська Аравія (66)	Індонезія (28)	Франція (3,3)
30	37	Сербія	0,1	0,1	65	Кіпр (32)	Бангладеш (31)	Саудівська Аравія (16)
31	33	Болгарія	0,1	0,1	-2,5	Ірак (52)	Кот-д'Івуар (15)	Саудівська Аравія (14)
32	34	Данія	0,1	0,1	-30	Португалія (40)	Малайзія (22)	Франція/Литва (9,9)
33	23	Узбекистан	0,2	<0,05	-72	Китай (100)
34	27	Польща	0,1	<0,05	-68	Україна (30)	Литва (11)	Німеччина/Непал (9,4)
35	..	Литва	-	<0,05	..	Ангола (100)
36	32	Австрія	0,1	<0,05	-58	Латвія (42)	Португалія (21)	Чехія (11)
37	47	Словаччина	<0,05	<0,05	253	Азербайджан (45)	Сенегал (19)	Камерун (13)
38	31	Сінгапур	0,1	<0,05	-67	Оман (96)	ОАЕ (4,2)	..
39	..	Греція	-	<0,05	..	Канада (64)	Єгипет (36)	..
40	30	Іран	0,1	<0,05	-86	Повстанці-хусити ^d (80)	Сирія (20)	..

.. – даних немає або вони не придатні до використання ; – – поставок не було; <0,05 – від 0 до 0,05.

Примітка: Частки, менші 10% округлені до одного десяткового знаку, більші 10% – до цілого числа.

a Рейтинги постачальників у 2011–2015рр. відрізняється від наведених у *Щорічнику СІПРІ 2016* через коригування даних за ці роки.

b У таблиці наведені держави, міжнародні організації і недержавні збройні (повстанські) угруповання, які експортували основні озброєння у 2016–2020рр.

c З урахуванням транспортних літаків, що вироблялися в Росії до 2018р. за ліцензією, наданою до заборони України у 2014р. продажів озброєнь Росії.

d Повстанці-хусити базуються у Ємені.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, станом на березень 2021р.

Таблиця 9.2. *Топ 10* найкрупніших постачальників основних озброєнь і їх отримувачі у 2016-2020рр., за регіонами

Наведені величини визначають питому вагу (%) постачальника в загальному обсязі основних озброєнь, поставлених до кожного регіону-отримувача у 2016-2020рр.

Регіон-отримувач	Постачальник									
	США	Росія	Франція	Німеччина	Китай	Велика Британія	Іспанія	Ізраїль	Південна Корея	Італія
Африка	2,7	18	4,0	9,6	16	1,0	0,9	1,4	0,2	9,5
Америка	2,6	0,4	6,4	8,2	1,1	18	6,8	11	8,1	6,0
Азія та Океанія	32	55	36	38	76	24	63	63	55	19
Європа	15	5,5	5,3	21	0,4	7,5	4,5	24	23	12
Близький Схід	47	21	48	23	7,0	50	18	–	14	54

– – поставок не було.

Примітки: Сума складових може не давати 100% через правила округлення і через те, що деякі постачальники експортували невеликі обсяги основних озброєнь невизначеним отримувачем чи міжнародним організаціям, яких не можна прив'язати до конкретного регіону. Частки, менші 10% округлені до одного десяткового знаку, більші 10% – до цілого числа.

Джерело: База даних СППРІ про поставки озброєнь, станом на березень 2021р.

Сполучені Штати Америки

Експорт озброєнь зі США у 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр., збільшився на 15%, а їх частка у світі – з 32% до 37%. У 2016-2020рр. США постачали основні озброєння до 96 держав – значно більшої кількості отримувачів, ніж будь-який інший постачальник. У 2016-2020рр. загальний експорт озброєнь зі США був на 85% більшим, ніж з Росії – другого найкрупнішого експортера, – порівняно з 24% у 2011-2015рр. Наприкінці 2020р. США мали численні контракти і домовленості на крупні поставки основних озброєнь, заплановані як на 2021р., так і до кінця цього десятиліття. Це означає, що в осяжному майбутньому США збережуть позицію найкрупнішого у світі експортера основних озброєнь.

Майже половина експорту основних озброєнь США у 2016-2020рр. призначалася для держав Близького Сходу (таблиця 9.2). Другим за обсягами регіоном-отримувачем була Азія та Океанія – 32% загального американського експорту озброєнь у 2016-2020рр., порівняно з 34% – у 2011-2015рр. На фоні загострення суперництва між США та Китаєм, три союзники США в регіоні були у 2016-2020рр. серед п'яти найкрупніших імпортерів американських озброєнь: Австралія – 9,4%, Південна Корея – 6,7%, Японія – 5,7%.

Держави Європи у 2016-2020рр. отримали 15% усього експорту озброєнь зі США – на 79% більше, ніж у 2011-2015рр., переважно завдяки поставкам бойових літаків, замовлених у 2006-2012рр.

На африканські держави у 2016-2020рр. припало 2,7% американського експорту озброєнь, що на 6,6% більше, ніж у 2011-2015рр. У 2016-2020рр. найкрупнішим отримувачем американських озброєнь в Африці з великим

Таблиця 9.3. Top 10 постачальників і їх поставки основних озброєнь за категоріями у 2016-2020рр.

Наведені дані визначають питому вагу (%) кожної категорії основних озброєнь в експорті Top 10 постачальників у 2016-2020рр.

Категорія озброєнь	Постачальник										
	США	Росія	Франція	Німеччина	Китай	Велика Британія	Іспанія	Ізраїль	Корея	Італія	Світ ^a
Авіація	58	49	45	11	30	52	61	3,4	22	47	45
Системи ППО	4,3	7,0	2,2	–	9,9	1,1	–	24	–	–	4,9
Броне-техніка	12	10	3,3	15	16	0,3	1,4	0,7	1,1	6,5	10
Артилерія	0,3	0,2	0,9	1,9	1,8	2,6	0,7	0,9	17	2,2	1,3
Двигуни	3,0	13	6,0	10	–	12	–	–	–	0,0	5,8
Ракети	19	13	16	9,0	17	10	–	40	0,4	3,5	14
Озброєння ВМС	0,8	0,6	0,4	–	0,2	–	–	0,4	–	3,9	0,6
Супутники	–	0,2	1,7	–	–	–	–	1,2	–	1,6	0,2
Засоби виявлення	2,6	1,2	7,2	6,4	3,2	2,3	2,9	17	–	8,9	4,1
Кораблі	1,2	5,6	17	46	23	6,8	34	9,8	59	26	13
Інше ^b	–	0,5	0,2	–	–	13	–	3,0	–	0,5	0,8

– – поставок не було.

Примітки: Сума складових може не давати 100% через правила округлення. Частки, більші за 10%, округле ні до найближчого цілого числа, менші за 10% – до одного десяткового знаку.

a “Світ” – це частка кожної категорії у загальному обсязі експорту всіх постачальників.

b “Інше” охоплює гарматні башти для бронетехніки та системи дозаправки у повітрі. Категорії основних озброєнь СППРІ див. у врізці 9.1 підрозділу I.

Джерело: База даних СППРІ про поставки озброєнь, станом на березень 2021р.

відривом було Марокко – 77% експорту озброєнь США до цього регіону, а також Туніс – 11%.

Експорт озброєнь зі США до держав Америки у 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр., зменшився на 48%; ці держави разом отримали 2,6% експорту озброєнь США. Найкрупнішими отримувачами експорту озброєнь зі США на американському континенті були Канада (39%) і Мексика (29%).

На літаки у 2016-2020рр. припадало 58% експорту озброєнь США (таблиця 9.3). Ці поставки охоплювали загалом 334 бойові літаки, в т.ч. 177 F-35.

Експорт зброї США до Близького Сходу

Держави Близького Сходу отримали у 2016-2020рр. 47% американського експорту озброєнь, що на 28% більше, ніж за попередній п’ятирічний період. У 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр., найбільшою мірою збільшився експорт американських озброєнь до трьох країн регіону: Ізраїлю (+335%), Катару (+208%) та Саудівської Аравії (+175%).

Головним отримувачем американських озброєнь у 2016-2020рр. була Саудівська Аравія – на неї припадало 24% експорту озброєнь США. Особливо високий обсяг поставок до Саудівської Аравії у 2016-2020рр. був зумовлений поставкою перших 91 бойового літака *F-15SA* зі 152 замовлених у 2011р. Після започаткування Саудівською Аравією військової інтервенції в Ємені у 2015р., що викликала багато спорів, американські поставки озброєнь саудитам привернули особливу увагу Конгресу США. Конгрес також висловив стурбованість загальною ситуацією з правами людини в Саудівській Аравії. У 2016р. Адміністрація Президента Б.Обами запровадила обмеження на постачання Саудівській Аравії окремих основних озброєнь, зокрема керованих бомб. У 2019р. Адміністрація Президента Д.Трампа скасувала обмеження, попри опозицію багатьох членів американського Конгресу³. Це дозволило США поставити Саудівській Аравії велику кількість керованих бомб *Paveway* – у 2019-2020рр. близько 20 тис.

Головним чинником значного збільшення американського експорту озброєнь до Ізраїлю у 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр., стала поставка 27 бойових літаків *F-35*. Збільшення експорту озброєнь до Катару в цей період відбулося переважно завдяки поставці дев'яти зенітних ракетних систем (ЗРС) *Patriot* і 24 бойових вертольотів *AH-64E* в рамках недавньої суттєвої модернізації збройних сил Катару (підрозділ III).

У 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр., помітно скоротився американський експорт озброєнь до ОАЕ і Туреччини. Якщо у 2011-2015рр. ОАЕ були третім найкрупнішим отримувачем американських озброєнь, то у 2016-2020рр., через скорочення експорту озброєнь зі США на 36%, вони перемістилися на п'яту сходинку. Однак наприкінці 2020р., після того, як ОАЕ покращили відносини з Ізраїлем у рамках угоди про нормалізацію (підрозділ III), США погодилися продати ОАЕ 50 *F-35*⁴.

У рамках намагань США обмежити вплив Росії у світі американський Конгрес у 2017р. ухвалив Закон про протидію противникам Америки шляхом санкцій (*Countering America's Adversaries Through Sanctions Act, CAATSA*)⁵. Серед іншого, цей Закон надає Уряду США повноваження забороняти експорт американських озброєнь до країн, які купують озброєння у Росії. Закон у 2016-2020р. суттєво вплинув на американський експорт озброєнь до Туреччини – давнього союзника США і члена НАТО. Експорт американських озброєнь до Туреччини зменшився на 81%, і вона опустилася з позиції третього найкрупнішого покупця американських озброєнь у 2011-2015рр. на 19 місце у 2016-2020рр. Застосувавши *CAATSA*, США зупинили у 2019р. поставки Туреччині бойових літаків *F-35* після закупівлі

³ Везман С. та ін. "Міжнародні поставки озброєнь і події у сфері виробництва зброї". – *Щорічник СІПІ 2020*, с.277, 279.

⁴ Metha, A., 'US State Dept. approves UAE's purchase of F-35 jets, MQ-9 drones', *Defense News*, 10 Nov. 2020. Про угоду ОАЕ про нормалізацію відносин з Ізраїлем див. у підрозділі III розділу 6 цього видання.

⁵ *Countering America's Adversaries Through Sanctions Act*, US Public Law 115-44, signed into law 2 Aug. 2017.

нею ЗРС *C-400* у Росії⁶. Якби США не зупинили цей контракт, скорочення американського експорту озброєнь до Туреччини було б не таким різким.

Хоча *CAATSA* суттєво вплинув у 2016-2020рр. на американський експорт озброєнь до Туреччини, його вплив на відносини США у торгівлі зброєю з іншими імпортерами основних озброєнь на Близькому Сході залишався обмеженим. Зокрема, у 2019р. США попередили Єгипет, що його контракт з Росією на поставку бойових літаків *Su-35* може призвести до санкцій згідно з *CAATSA* і стати перешкодою для майбутнього експорту американських озброєнь до Єгипту⁷. Але, хоча підготовка до поставки *Su-35* протягом 2020р. тривала, публічних заяв з цього приводу від Уряду США не було. Більш того, США у 2020р. продовжували в рамках військової допомоги постачати Єгипту озброєння та підписали угоду про експорт до цієї країни 43 бойових вертольотів *AH-64E*.

Росія

У 2016-2020рр. другим найкрупнішим постачальником основних озброєнь була Росія. У цей період вона постачала основні озброєння до 45 держав і забезпечила 20% загальносвітового експорту озброєнь. Обсяги російського збройового експорту у 2016-2020рр. були на тому ж рівні, що й у 2001-2005рр. та 2006-2010рр., але на 22% нижчими, ніж у 2011-2015рр., коли російський експорт сягнув піку⁸. У 2016-2018рр. російський експорт залишався на досить високому рівні, але у 2019-2020рр. зменшився. Менший обсяг поставок у 2020р. можна частково пояснити впливом пандемії *Covid-19*, яка, схоже, вплинула на графіки поставок за кількома контрактами (підрозділ I)⁹. Зокрема, в повідомленнях ЗМІ від травня 2020р. йшлося про неможливість через спалах пандемії визначити графік поставки Єгипту першої партії бойових літаків *Su-35*¹⁰. Жоден з принаймні 24 замовлених *Su-35* не був переданий Єгипту до кінця року.

Пандемія могла певним чином вплинути на поставки озброєнь з Росії у 2020р., але загальне зменшення експорту у 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр., сталося переважно через скорочення поставок озброєнь до Індії на 53%. Попри це, Індія у 2016-2020рр. залишалася головним отримувачем російських озброєнь – на неї припало 23% усього російського збройового експорту. Хоча ряд великих російських контрактів з Індією, у т.ч. на бойові літаки, було виконано до 2020р., ще кілька залишаються у процесі виконання. У 2019-2020рр. Індія розмістила нові замовлення на деякі російські озброєння, включно з 10-десятирічною орендою ударного атомного підводного човна проекту *97II* (клас *Акула*) і 12 бойових літаків *Su-30МК*, що

⁶ Веземан та ін. (посилання 3), с.281.

⁷ Sharp, J.M., *Egypt: Background and US Relations*, Congressional Research Service (CRS), Report for Congress RL33003 (US Congress, CRS: Washington, DC, 27 May 2020), pp.11-12.

⁸ Веземан С.Т. та ін. “Міжнародні поставки озброєнь”. – *Щорічник СІПРІ 2016*, с.507.

⁹ Степанов А. “Красное море под килем”. – *Российская газета*, 27 декабря 2020г.

¹⁰ Россия начала производство *Su-35* для Египта. – *ТАСС*, 16 мая 2020г.

мають збиратися в Індії за ліцензією. Ці контракти, ймовірно, сприятимуть збільшенню російського експорту озброєнь наступними роками.

У 2016-2020рр. Росія продовжувала зміцнювати відносини в торгівлі зброєю зі стратегічними партнерами. Вона суттєво збільшила поставки озброєнь Китаю (на 49%, порівняно з 2011-2015рр.), Алжиру (49%) і Єгипту (430%), що зробило ці три країни найкрупнішими отримувачами російських озброєнь після Індії. Але ці здобутки не компенсували падіння російського експорту озброєнь до Індії.

На регіональному рівні у 2016-2020рр. на держави Азії та Океанії припадало 55% російського експорту озброєнь, на Близький Схід – 21%, і на Африку – 18%. У 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр., російський експорт озброєнь до Азії та Океанії зменшився (-36%), а до Близького Сходу та Африки збільшився на 64% і 23%, відповідно.

У 2016-2020рр. на літаки припадало 49% російського експорту озброєнь (таблиця 9.3). У рамках цих поставок було передано загалом 231 бойовий літак.

Постачальники озброєнь з ЄС і Західної Європи

Сумарний експорт озброєнь країн-членів ЄС у 2016-2020рр. склав 26% загальносвітового обсягу, так само, як і у 2011-2015рр. На п'ять найкрупніших західноєвропейських експортерів озброєнь – Францію, Німеччину, Велику Британію, Іспанію та Італію – разом припадало 22% світового збройового експорту у 2016-2020рр., порівняно з 21% у 2011-2015рр.

Франція

Французький експорт озброєнь склав 8,2% загальносвітової суми і збільшився у 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр., на 44%. На регіональному рівні, на Близький Схід у 2016-2020рр. припадало 48% французького експорту озброєнь, на Азію та Океанію – 36%. З 69 держав, до яких Франція постачала основні озброєння у 2016-2020рр., три найкрупніші отримувачі – Індія, Єгипет і Катар – разом отримали 59% французького експорту (таблиця 9.1).

Поставки літаків, у т.ч. 97 бойових, забезпечили у 2016-2020рр. 45% французького експорту озброєнь, 17% – припадало на кораблі.

Німеччина

Німецький експорт озброєнь у 2016-2020рр. склав 5,5% загальносвітового обсягу та був на 21% більшим, ніж у 2011-2015рр. Німеччина у 2016-2020рр. постачала основні озброєння до 55 держав. Поставки кораблів, включно з 11 підводними човнам, забезпечили 46% усього німецького експорту озброєнь, поставки бронетехніки – 15%, літаків – 11% (таблиця 9.3). Німеччина була єдиною серед *Тор 5* експортерів зброї, що не експортувала бойові літаки в цей період.

38% німецького експорту основних озброєнь надійшло до держав Азії та Океанії. Південна Корея отримала 64% німецького експорту озброєнь до цього регіону у 2016-2020рр. До поставок Південній Кореї належали п'ять підводних човнів типу 214. На європейські держави припадав 21% німецького експорту озброєнь за цей період.

На Близький Схід у 2016-2020рр. припадало 23% німецького збройового експорту, що робило цей регіон другим найкрупнішим отримувачем німецьких озброєнь. Так сталося насамперед завдяки поставці трьох підводних човнів типу 209 до Єгипту, який до 2016р. не належав до крупних отримувачів німецьких озброєнь. Враховуючи наявні контракти, схоже, що наступними роками Єгипет залишиться одним з головних отримувачів німецьких озброєнь. Станом на кінець 2020р., до запланованих на експорт німецьких озброєнь до Єгипту належали поставки одного підводного човна типу 209, чотирьох фрегатів *MEKO-A200* і семи ЗРС *IRIS-T*.

Експорт основних озброєнь з Німеччини до Близького Сходу регулярно викликає спори, які в ряді випадків призводили до значних експортних обмежень¹¹. У 2020р. Німеччина подовжила призупинення експорту озброєнь до Саудівської Аравії (найкрупнішого у світі імпортера озброєнь; див. підрозділ III), запроваджене ще у 2018р. через стурбованість військовою інтервенцією в Ємені та можливу причетність Уряду Саудівської Аравії до вбивства журналіста Дж.Хашогджі (*Jamal Khashoggi*). Однак Німеччина і далі дозволяє експорт компонентів для озброєнь, що збираються в інших країнах, для остаточної поставки до Саудівської Аравії¹².

У 2020р., у відповідь на дедалі більш конфронтаційну позицію Туреччини через її претензії на нафтогазові ресурси в Середземному морі, німецький Парламент обговорював можливість призупинення виданого у 2009р. дозволу на експорт до Туреччини шести підводних човнів типу 214. Але німецький Уряд виступив проти призупинення, що дозволило продовжити поставки, заплановані на 2022-2027рр.¹³

Велика Британія

Велика Британія була у 2016-2020рр. шостим найкрупнішим експортером озброєнь у світі; на неї припадало 3,3% загального експорту озброєнь. Британський збройовий експорт скоротився на 27%, порівняно з 2011-2015рр., коли він сягнув піку завдяки поставкам до Саудівської Аравії основної частини розміщеного у 2007р. замовлення на 72 бойові літаки *Turphoon*. Велика Британія у 2016-2020рр. експортувала озброєння до 39 країн, а її головний замовник, Саудівська Аравія, отримала в цей період 32% її

¹¹ Hullinghorst, Y. and Roll, S., 'German arms exports and the militarisation of Arab states' foreign policies', SWP Comment no.6, Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP), Jan. 2021; Веземан та ін. (посилання 3), с.286-287.

¹² 'Stopp für Rüstungsexporte nach Saudi-Arabien verlängert', Deutsche Welle, 10 Dec. 2020.

¹³ Weiland, S., 'FDP-Außenpolitiker gegen U-Boot-Lieferungen in die Türkei', *Der Spiegel*, 13 Dec. 2020; German Federal Ministry for Economic Affairs and Energy, 'Schriftliche Frage an die Bundesregierung im Monat November 2020 Frage Nr. 212', 20 Nov. 2020.

експорту. Поставки включали залишки партії літаків *Typhoon*, замовлених у 2007р., останній з яких було передано у 2017р.

Зменшення британського експорту озброєнь у 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр., сталося через різке скорочення поставок до Саудівської Аравії. У 2019-2020рр. давні відносини в торгівлі озброєннями між Великою Британією і Саудівською Аравією зазнавали дедалі серйозніших випробувань. У червні 2019р. суд Лондона наказав британському Уряду переглянути як попередні, так і майбутні ліцензії на експорт озброєнь до Саудівської Аравії. Рішення суду базувалося на занепокоєнні використанням Саудівською Аравією британських озброєнь для порушень міжнародного гуманітарного права під час військової інтервенції в Ємені¹⁴. Як наслідок, із середини 2019р. і до середини 2020р. британський Уряд призупинив видачу ліцензій на експорт до Саудівської Аравії озброєнь, які могли бути використані в конфлікті в Ємені. Призупинення могло вплинути на заплановане Саудівською Аравією придбання ще 48 *Typhoon*, згідно з підписаним нею у 2018р. Договором про наміри з компанією-виробником *BAE Systems*. Станом на кінець 2020р., домовленість виглядала замороженою¹⁵.

Іспанія та Італія

У 2016-2020рр. на Іспанію та Італію – ще дві західноєвропейські держави серед *Top 10* експортерів озброєнь – припадало 3,2% і 2,2% загального експорту, відповідно. У 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр., збройовий експорт обох країн зменшився: Іспанії – на 8,4%, Італії – на 22%.

Іспанський експорт у 2016-2020рр. складався з 13 літаків-заправників *A330 MRTT* і 12 транспортних літаків *A400M*. Ці літаки виробляє транс'європейська компанія *Airbus*, і виробництво відбувається переважно за межами Іспанії. Літаки збираються в Іспанії і потім експортуються за іспанською експортною ліцензією. Іншою великою поставкою озброєнь з Іспанії у 2016-2020рр. стало постачання Австралії трьох фрегатів *Hobart*.

Левову частку експорту озброєнь Італії у 2016-2020рр. становили поставки авіаційної техніки, включно з 48 бойовими вертольотами *A-129* для Туреччини. Вона також поставила один фрегат *FREMM* Єгипту (підрозділ III).

Іспанія та Італія обидві мають кілька важливих експортних замовлень з поставками, запланованими на наступні роки. Поставки з Іспанії включають п'ять фрегатів *Avante-2200* Саудівській Аравії у 2021-2022рр.; десантний корабель *BPE* Туреччині у 2021р.; дев'ять *A330 MRTT* і сім *A400M* різним державам у 2021-2025рр. Італія планує поставити ще один фрегат *FREMM*

¹⁴ Brooke-Holland, L. and Smith, B., *UK Arms Exports to Saudi Arabia: Q&A*, Briefing Paper no.08425 (House of Commons Library: London, 29 Jan. 2021); Веземан та ін. (посилання 3), с.287-288.

¹⁵ Договір про наміри згадувався у піврічному звіті *BAE Systems* у 2020р., але зник з попередніх результатів компанії за 2020р. *BAE Systems*, 'Half-yearly report 2020', 29 July 2020, p.31; *BAE Systems*, 'Preliminary announcement 2020', 24 Feb. 2021.

Єгипту у 2021р.; чотири фрегати і два корвети Катару до 2024р.; 28 бойових літаків *Typhoon* Кувейту у 2021-2023рр.

Постачальники озброєнь за межами Європи та Північної Америки

У *Top 10* експортерів озброєнь за 2016-2020рр. були три держави з поза меж Європи та Північної Америки: Китай, Ізраїль і Південна Корея.

Китай

Китай був у 2016-2020рр. п'ятим найкрупнішим експортером озброєнь у світі, на якого припадало 5,2% загального експорту. Після зростання на 77% у 2011-2015рр., порівняно з 2006-2010рр., китайський збройовий експорт у 2016-2020рр. зменшився на 7,8%, порівняно з 2011-2015рр. Китай у 2016-2020рр. постачав основні озброєння до 51 держави. За цей період більшу частину китайського експорту отримали країни Азії та Океанії (76%) і Африки (16%). Головним отримувачем китайських озброєнь залишився Пакистан, на який у 2016-2020рр. припало 38% експорту озброєнь з Китаю. 17% отримав Бангладеш, ще один давній отримувач китайських озброєнь.

У 2016-2020рр. Китай продовжував шукати нові експортні ринки на Близькому Сході. Якщо деякі держави в інших регіонах не імпортують китайську зброю з політичних причин, то близькосхідні держави не схильні поділяти ці побоювання. Однак, Китаю вдалося лише невеликою мірою збільшити продажі озброєнь на Близькому Сході: його експорт до цього регіону у 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр., збільшився на 71%, і на регіон припало 7% китайського експорту озброєнь у 2016-2020рр., порівняно з 3,8% у 2011-2015рр. Попри це зростання, питома вага Китаю у загальному близькосхідному імпорті основних озброєнь у 2016-2020рр. склала лише 1,1%. Головним китайським експортним продуктом на Близькому Сході були безпілотні літальні апарати (БЛА): за оцінкою, Єгипту, Іраку, Йорданії, Саудівській Аравії та ОАЕ у 2016-2020рр. було поставлено загалом 338 ударних БЛА. На них припадало 67% усього китайського експорту на Близький Схід. Хоча ударні БЛА виробляються і кількома іншими державами, але лише Китай і Туреччина постачали їх державам Близького Сходу у 2016-2020рр.

Ізраїль

Ізраїль був восьмим найкрупнішим експортером озброєнь у 2016-2020рр. Його збройовий експорт склав 3% загальносвітового обсягу та був на 59% вищим, ніж у 2011-2015рр. У 2016-2020рр. Ізраїль постачав основні озброєння 40 державам, але 43% загального обсягу припадало на його головного покупця, Індію. Ізраїльські поставки Індії у 2016-2020рр. включали системи протиповітряної оборони. Другим найкрупнішим отримувачем ізраїльських озброєнь був Азербайджан – 17% загального обсягу (підрозділ III).

Південна Корея

Південна Корея була дев'ятим найкрупнішим експортером озброєнь у 2016-2020рр. – 2,7% загальносвітового обсягу. У 2016-2020рр. обсяг її експорту був на 210% більшим, ніж у 2011-2015рр., і на 649% – ніж у 2001-2005рр. Таке швидке зростання стало насамперед результатом зростаючої конкурентоспроможності військової промисловості Південної Кореї, порівняно з країнами-виробниками озброєнь, які вже встигли зарекомендувати себе¹⁶. У 2016-2020рр. 55% експорту озброєнь з Південної Кореї припадало на Азію та Океанію, на Європу – 23% і на Близький Схід – 14%.

¹⁶ Див. також: Beraud-Sudreau, L. et al., 'Emerging suppliers in the global arms trade', SIPRI Insights on Peace and Security no.2020/13, Dec. 2020.

III. Події у групі отримувачів основних озброєнь у 2016-2020рр.

СІПРІ визначив 164 держави як імпортерів основних озброєнь у 2016-2020рр.¹

Топ 5 імпортерів озброєнь – Саудівська Аравія, Індія, Єгипет, Австралія і Китай – отримали у 2016-2020рр. 36% загального імпорту (таблиця 9.4). Крім Єгипту, який заступив ОАЕ, склад *Топ 5* був таким же самим, як і у 2011-2015рр., попри певні зміни в рейтингах. Найбільш знаменним було те, що Саудівська Аравія обійшла Індію і стала у 2016-2020рр. найкрупнішим у світі імпортером основних озброєнь. У регіональному розрізі у 2016-2020рр. на Азію та Океанію припадало 42% імпорту озброєнь, на Близький Схід – 33%, Європу – 12%, Африку – 7,3%, Америку – 5,4% (таблиця 9.5). У цьому підрозділі розглядаються найбільш помітні події у групі отримувачів озброєнь у кожному регіоні.

Африка

У 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр., імпорт основних озброєнь державами Африки зменшився на 13%. У цей період трьома найкрупнішими імпортерами в Африці були Алжир (4,3% світового імпорту), Марокко (0,9%) та Ангола (0,5%).

Північна Африка

На чотири країни Північної Африки (Алжир, Лівія, Марокко, Туніс) припадало 71% африканського імпорту озброєнь. Їх сумарний імпорт у 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр., збільшився на 9%.

Імпорт озброєнь регіональними суперниками – Алжиром і Марокко, – взятими разом, склав 70% загального імпорту у 2016-2020рр. Імпорт Алжиром у 2016-2020рр. був на 64% вищим, ніж у 2011-2015рр., що зробило його шостим найкрупнішим імпортером озброєнь у світі. Найкрупнішими постачальниками озброєнь до Алжиру у 2016-2020рр. залишалися Росія (69% алжирського імпорту), Німеччина (12%) і Китай (9,9%). Поставки Алжиру російських озброєнь склалися з 16 бойових літаків *МиГ-29М* і *Су-30МК*, 42 бойових вертольотів *Ми-28Н* і двох підводних човнів проекту *636*. До інших помітних поставок Алжиру належали два фрегати *МЕКО-А200* з Німеччини та два фрегати *С-28А* з Китаю. На відміну від Алжиру, який останніми роками, схоже, здійснює політику диверсифікації постачальників

¹ Якщо не зазначено інше, інформація про поставки та замовлення озброєнь у цьому підрозділі взята з Баз даних СІПРІ про поставки озброєнь. Визначення “основні озброєння” (*major arms*) та опис методики оцінки обсягу поставок, див. у врізці 9.1 підрозділу I. Джерела та методи отримання даних наведені також на веб-сайті СІПРІ. Дані можуть відрізнятись від наведених у попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ* через щорічне оновлення Баз даних СІПРІ про поставки озброєнь.

Таблиця 9.4. Тор 50 отримувачів основних озброєнь та їх головні постачальники у 2016-2020рр.

Місце	2016-2020		2011-2015 ^a		Імпортер ^b	Частка у світовому імпорті (%)		Зміни (%) у 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр.		Основні постачальники (частка у загальному імпорті імпортерів, %), 2016-2020рр.		
	2016-2020	2011-2015	2016-2020	2011-2015		2011-2015	2016-2020	2011-2015	1-й	2-й	3-й	
1	2	Саудівська Аравія	7,1	11	61	США (79)	Франція (9,3)	Франція (4,0)				
2	1	Індія	14	9,5	-33	Росія (49)	Франція (18)	Ізраїль (13)				
3	13	Єгипет	2,4	5,8	136	Росія (41)	Франція (28)	США (8,7)				
4	5	Австралія	3,6	5,1	41	США (69)	Іспанія (21)	Швейцарія (3,4)				
5	4	Китай	4,4	4,7	5,5	Росія (77)	Франція (9,7)	Україна (6,3)				
6	11	Алжир	2,6	4,3	64	Росія (69)	Німеччина (12)	Китай (9,9)				
7	10	Південна Корея	2,7	4,3	57	США (58)	Німеччина (31)	Іспанія (6,5)				
8	32	Катар	0,8	3,8	361	США (47)	Франція (38)	Німеччина (7,5)				
9	3	ОАЕ	4,7	3,0	-37	США (64)	Франція (10)	Росія (4,7)				
10	7	Пакистан	3,4	2,7	-23	Китай (74)	Росія (6,6)	Італія (5,9)				
11	12	Ірак	2,5	2,5	-0,6	США (41)	Росія (3,4)	Південна Корея (12)				
12	28	Японія	1,0	2,2	124	США (97)	Велика Британія (2,1)	Швеція (1,0)				
13	9	США	2,9	2,1	-30	Велика Британія (22)	Німеччина (14)	Нідерланди (1,4)				
14	20	Велика Британія	1,5	2,1	41	США (72)	Іспанія (18)	Німеччина (4,0)				
15	24	Ізраїль	1,2	1,9	65	США (92)	Німеччина (5,9)	Італія (2,3)				
16	8	В'єтнам	3,0	1,8	-41	Росія (66)	Ізраїль (19)	Білорусь/Південна Корея (4,8)				
17	18	Сінгапур	1,8	1,7	-9,0	США (36)	Іспанія (25)	Франція (1,7)				
18	15	Індонезія	2,0	1,7	-18	США (23)	Нідерланди (19)	Південна Корея (1,7)				
19	34	Італія	0,7	1,5	120	США (62)	Німеччина (26)	Італія (5,9)				
20	6	Туреччина	3,6	1,5	-59	США (29)	Італія (27)	Іспанія (2,1)				
21	35	Норвегія	0,7	1,3	93	США (79)	Південна Корея (12)	Італія (3,3)				
22	22	Бангладеш	1,3	1,2	-3,6	Китай (71)	Росія (16)	Велика Британія (4,1)				
23	31	Тайланд	0,8	1,2	44	Південна Корея (26)	Китай (22)	Україна (1,2)				
24	26	Оман	1,0	1,2	12	Велика Британія (47)	США (14)	Туреччина (1,2)				
25	21	Афганістан	1,3	1,0	-24	США (89)	Бразилія (8,2)	Білорусь (1,0)				
26	40	Нідерланди	0,6	1,0	52	США (90)	Німеччина (6,8)	Італія (2,0)				

27	42	Казахстан	0,6	1,0	62	Росія (89)	Іспанія (3,6)	Китай (2,4)
28	39	Йорданія	0,6	0,9	38	США (36)	Нідерланди (22)	OAE (11)
29	14	Марокко	2,1	0,9	-60	США (90)	Франція (9,2)	Велика Британія (0,3)
30	27	Канада	1,0	0,8	-24	США (48)	Австралія (14)	Ізраїль (12)
31	59	Філіппіни	0,2	0,8	229	Південна Корея (42)	Індонезія (17)	США (17)
32	19	Азербайджан	1,6	0,7	-56	Ізраїль (69)	Росія (17)	Білорусь (4,8)
33	23	М'яма	1,2	0,7	-40	Китай (48)	Індія (16)	Росія (15)
34	16	Тайвань	2,0	0,6	-70	США (100)
35	36	Мексика	0,7	0,6	-14	США (49)	Нідерланди (34)	Франція (10)
36	38	Польща	0,6	0,6	-12	США (33)	Італія (13)	Південна Корея (11)
37	29	Бразилія	0,9	0,6	-38	Франція (23)	США (21)	Велика Британія (20)
38	38	Білорусь	0,3	0,5	93	Росія (99)	Китай (0,5)	..
39	87	Ангола	0,1	0,5	843	Росія (64)	Китай (9,7)	Литва (8,1)
40	60	Малайзія	0,2	0,5	114	Іспанія (32)	Туреччина (17)	Південна Корея (11)
41	33	Греція	0,8	0,4	-45	Німеччина (49)	США (28)	Франція (11)
42	61	Франція	0,2	0,4	80	США (43)	Бразилія (17)	Швейцарія (15)
43	46	Туркменістан	0,5	0,4	-19	Китай (46)	Туреччина (37)	Росія (6,8)
44	125	НАТО	<0,05	0,4	4 691	Іспанія (61)	США (35)	Чехія (4,6)
45	74	Румунія	0,1	0,4	249	Португалія (54)	США (29)	Ізраїль (9,5)
46	30	Кувейт	0,9	0,3	-61	США (52)	Франція (22)	Швейцарія (14)
47	37	Фінляндія	0,7	0,3	-48	США (41)	Нідерланди (36)	Італія (10)
48	44	Чилі	0,5	0,3	-37	Австралія (53)	США (14)	Німеччина (12)
49	70	Іран	0,1	0,3	134	Росія (100)
50	43	Іспанія	0,6	0,3	-48	Франція (74)	США (17)	Німеччина (9,1)

.. - даних немає або вони не придатні для використання; <0,05 - від 0 до 0,05.

Примітка: Частки, більші за 10%, округлені до найближчого цілого числа, менші за 10% - до одного десяткового знаку.

^a Рейтинги отримувачів у 2011-2015рр. відрізняється від наведених у Щорічнику СІПРІ 2016 через коригування даних за ці роки.

^b У таблиці перелічені держави, міжнародні організації і недержавні збройні (повстанські) угруповання, які імпортували основні озброєння у п'ятирічний період 2016-2020рр.

^c Дані стосуються імпорту самої організації, а не сумарного імпорту держав-членів.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, станом на березень 2021р.

Таблиця 9.5. Імпорт основних озброєнь за регіонами та субрегіонами у 2011-2015рр. і 2016-2020рр.

Дані про обсяги імпорту є вартісними тренд-індикаторами (ВТІ) СППРІ.

Регіон отримувачів	Обсяг імпорту (ТІЗ)		Зміни у 2016-2020, порівняно з 2011-2015 (%)	Частка в загальному імпорті (%)	
	2011-2015	2016-2020		2011-2015	2016-2020
<i>Африка</i>	11 810	10 295	-13	8,4	7,3
Північна Африка	6 995	7 628	9,0	5,0	5,4
Субекваторіальна Африка	4 809	2 661	-45	3,4	1,9
<i>Америка</i>	13 215	7 548	-43	9,4	5,4
Центральна Америка та Карибський басейн	1 243	1 065	-14	0,9	0,8
Північна Америка	5 571	4 003	-28	4,0	2,9
Південна Америка	6 397	2 422	-62	4,5	1,7
<i>Азія та Океанія</i>	63 545	58 254	-8,3	45	42
Центральна Азія	1 618	2 242	39	1,1	1,6
Східна Азія	14 457	16 524	14	10	12
Океанія	5 306	7 277	37	3,8	5,2
Південна Азія	28 357	20 390	-28	20	15
Південно-Східна Азія	13 808	11 821	-14	9,8	8,4
<i>Європа</i>	15 018	16 779	12	11	12
Центральна Європа	1 539	2 629	71	1,1	1,9
Східна Європа	5 656	4 003	-29	4,0	2,9
Західна Європа	10 126	11 582	14	7,2	8,3
<i>Близький Схід</i>	37 201	46 598	25	26	33
<i>Інші^а</i>	134	687	413	0,1	0,5

Примітки: ВТІ СППРІ є індикатором обсягу міжнародних поставок озброєнь, а не реальних фінансових характеристик таких поставок. Метод обчислення ВТІ описаний у врізці 9.1 в підрозділі I. Частки, більші за 10%, округлені до найближчого цілого числа, менші за 10% – до одного десяткового знаку.

^а “Інші” означає невизначених отримувачів чи міжнародні організації, яких не можна прив’язати до конкретного регіону.

Джерело: База даних СППРІ про поставки озброєнь, станом на березень 2021р.

озброєнь, переважна більшість (90%) імпорту озброєнь Марокко у 2016-2020рр. надійшла від одного великого постачальника – США. Імпорт озброєнь Марокко у 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр., зменшився на 60%, але наприкінці 2020р. очікувалося виконання кількох запланованих крупних поставок: 24 бойових літаків *F-16V* і 24 бойових вертольотів *AH-64E* зі США². Якщо ці поставки будуть виконані згідно з планом, імпорт озброєнь Марокко, ймовірно, у найближчі п’ять років суттєво зросте.

Лівія має два конкуруючі уряди, втягнуті у збройний конфлікт між ними з 2014р. Міжнародно визнаний Уряд національної згоди (*Government of*

² US Department of State, Bureau of Political-Military Affairs, ‘US arms transfers increased by 2.8 percent in FY 2020 to \$175.08 billion’, Fact sheet, 20 Jan. 2021; Mebtoul, T., ‘US finalizes contract on Morocco’s F-16 aircraft purchase’, Morocco World News, 19 Aug. 2020.

National Accord, GNA) контролює західну частину країни, а самопроголошена Лівійська національна армія (*Libyan National Army, LNA*) – східну³. Попри ембарго на поставки озброєнь Лівії, запроваджене РБ ООН у 2011р., у 2016-2020рр. і *GNA*, і *LNA* продовжували їх отримувати. У 2016-2020рр. *LNA* отримала щонайменше 103 бронемашини з Йорданії та ОАЕ, а також два вживані мобільні зенітні комплекси *Панцирь-С1* від ОАЕ. У той самий період *GNA* отримав, за оцінкою, 13 бронемашин і 12 ударних БЛА з Туреччини. Туреччина та ОАЕ, які вважаються новими експортерами озброєнь, були найкрупнішими постачальниками основних озброєнь до Лівії у 2016-2020рр.⁴ Туреччина та ОАЕ підтримують у Лівії протилежні сторони та, схоже, використовують експорт озброєнь до країни як інструмент регіонального впливу⁵. Хоча експорт Туреччини та ОАЕ до Лівії становив у 2016-2020рр. лише невелику частку загальносвітового обсягу поставок основних озброєнь, він був дуже важливим у контексті тамтешньої громадянської війни⁶.

На Туніс припадало 4,3% імпорту озброєнь Північної Африки. У 2016-2020рр. імпорт озброєнь Тунісу збільшився на 247%, порівняно з 2011-2015рр. Це збільшення сталося на фоні триваючих спроб Тунісу приборкати зростаючі терористичні загрози, що походять переважно з території сусідньої Лівії або пов'язані з нею⁷. У 2016-2020рр. найкрупнішими постачальниками основних озброєнь Тунісу були США та Нідерланди, на які припадало, відповідно 48% і 40% туніського імпорту озброєнь. У 2016-2020рр. США безоплатно передавали Тунісу основні озброєння для зміцнення безпеки на його кордоні⁸. Поставки склалися з 24 вживаних легких бойових вертольотів, 12 легких літаків і 37 легких бронемашин.

Субекваторіальна Африка

У 2016-2020рр. на Субекваторіальну Африку припадало 26% загальноафриканського імпорту озброєнь, порівняно з 41% у 2011-2015рр. Загальний обсяг імпорту озброєнь державами субрегіону у 2016-2020рр. був на 45% меншим, ніж у 2011-2015рр., і перебував на найнижчому рівні з 1996-2000рр. На п'ять найкрупніших імпортерів озброєнь у Субекваторіальній Африці у 2016-2020рр. – Анголу, Нігерію, Судан, Сенегал і Замбію – разом припадало 58% усього імпорту до субрегіону.

³ Про збройний конфлікт і мирний процес у Лівії див. у підрозділі IV розділу 6 цього видання.

⁴ Beraud-Sudreau, L. et al., 'Emerging suppliers in the global arms trade', SIPRI Insights on Peace and Security no.2020/13, Dec. 2020.

⁵ Wezeman, P.D. and Kuimova, A., 'Military spending and arms imports by Iran, Saudi Arabia, Qatar and the UAE', SIPRI Fact Sheet, May 2019; Beraud-Sudreau et al. (посилання 4).

⁶ Див., зокрема: UN Security Council, Final report of the Panel of Experts on Libya established pursuant to Security Council Resolution 1973 (2011), S/2019/914, 9 Dec. 2019.

⁷ Wehrey, F., *Tunisia's Wake-up Call: How Security Challenges from Libya Are Shaping Defense Reforms*, Working paper (Carnegie Endowment for International Peace: Washington, DC, 18 Mar. 2020).

⁸ Amara, T., 'Tunisia gets US planes, jeeps to guard Libyan border', Reuters, 12 May 2016.

Імпорт озброєнь Анголи у 2016-2020рр. був у 9 разів вищим, ніж у 2011-2015рр. – це найбільше зростання серед держав субрегіону. Таке різке зростання можна пояснити кількома поставками з Росії, що склали 64% збройового імпорту Анголи у 2016-2020рр. Ці поставки склалися з 12 бойових літаків *Su-30*, 12 бойових вертольотів *Mu-24* та чотирьох транспортних вертольотів *Mu-17*.

Попри триваючі зовнішні і внутрішні виклики безпеці, включно з діяльністю таких збройних ісламістських угруповань, як Боко Харам, імпорт озброєнь Нігерії у 2016-2020рр. був на 46% меншим, ніж у 2011-2015рр.⁹ Імпорт озброєнь Судану в цей період також зменшився. Незважаючи на напруженість у 2016-2020рр. між Суданом та Ефіопією через будівництво т.зв. Великої греблі ефіопського відродження, суданський імпорт озброєнь був на 61% меншим, ніж у 2011-2015рр.¹⁰ Залишається неясним, чи вплинула або чи вплине ця напруженість на закупівлі озброєнь конфліктуючими державами.

Імпорт озброєнь Сенегалу та Замбії у 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр., збільшився на 270% і 56%, відповідно. Поставки до Замбії у 2016-2020рр. склалися з шести навчально-бойових літаків *L-15Z* з Китаю. У той самий період Сенегал імпортував 27 бронемашин *Assaulter* з Китаю і чотири патрульні катери *Shaldag* і *Shaldag Mk-5* з Ізраїлю.

В абсолютних величинах обсяг імпорту озброєнь інших держав Субекваторіальної Африки у 2016-2020рр. залишався відносно невеликим. Однак збройний конфлікт у Сахелі збігся із зростанням поставок озброєнь до Буркіна-Фасо та Малі, які беруть участь у Спільних силах Групи п'яти держав Сахеля (*Joint Force of the Group of Five for the Sahel*)¹¹. Поставки до Буркіна-Фасо і Малі разом у 2016-2020рр. склалися з 322 легких бронемашин, дев'яти бойових вертольотів і чотирьох легких бойових літаків. Окремі з цих поставок були профінансовані ЄС або були надані Францією як військова допомога. Крім того, Катар та ОАЕ, які намагаються відігравати там більшу геополітичну роль, надавали згадані вище легкі бронемашини як військовою допомогою¹².

Загалом поставки озброєнь до Субекваторіальної Африки зумовлені економічними, політичними чи безпековими інтересами держав-постачальниць. Окремі з великих держав використовують поставки озброєнь як інструмент зовнішньої політики, для збільшення впливу в Субекваторіальній Африці, тоді як інші керуються переважно фінансовими мотивами. Такі поставки принаймні частково підживлюють зростаючу конкуренцію постачальників озброєнь у субрегіоні.

⁹ Про збройні конфлікти в Нігерії див. підрозділ II розділу 7 цього видання.

¹⁰ 'Ethiopia warns Sudan it is running out of patience over border dispute', Reuters, 12 Jan. 2021. Про збройний конфлікт в Ефіопії див. у підрозділі IV розділу 7 цього видання.

¹¹ Про збройні конфлікти в Сахелі див. у підрозділі II розділу 7 цього видання.

¹² 'Qatar sends 24 armoured vehicles to Mali', Reuters, 26 Dec. 2018; De Cherisey, E., 'Malian army receives new armour', Janes, 20 Jan. 2020.

Росія у 2016-2020рр. постачала озброєння до 12 держав Субекваторіальної Африки та була найкрупнішим постачальником до цього субрегіону. Її питома вага в загальному збройовому імпорті Субекваторіальної Африки (30%) була на 5 в.п. більшою, ніж у 2011-2015рр. 21 держава Субекваторіальної Африки у 2016-2020рр. отримувала основні озброєння з Китаю. Частка Китаю в загальному імпорті озброєнь Субекваторіальної Африки склала 20%, порівняно з 24% у 2011-2015рр. Франція у 2016-2020рр. постачала озброєння до 20 держав субрегіону. Її частка в загальному імпорті зброї Субекваторіальної Африки склала 9,5%, порівняно з 2,9% у 2011-2015рр. Збільшення частки Франції частково може пояснюватися збереженням її військової присутності в субрегіоні, особливо в Сахелі¹³. Попри активну військову присутність у субрегіоні, США у 2016-2020рр. були лише четвертими серед найкрупніших експортерів озброєнь до Субекваторіальної Африки. Вони постачали озброєння 17 державам і забезпечили 5,4% збройового імпорту Субекваторіальної Африки.

Американський континент

Імпорт озброєнь державами Америки у 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр., зменшився на 43%; на цей регіон припадало 5,4% світового імпорту. На США в цей період припадало 38% регіонального імпорту озброєнь. До їх імпорту належали 92 легкі вертольоти з Німеччини та 89 жвиганих бойових літаків. Останні були придбані у кількох держав американськими компаніями для навчання американських військових¹⁴. Другим найкрупнішим імпортером озброєнь у регіоні була Канада, отримавши в цей період 15% поставок озброєнь до американського континенту.

11% регіонального обсягу збройового імпорту у 2016-2020рр. припадало на Мексику. Вона була третім імпортером в Америці і найкрупнішим у регіоні Центральної Америки та Карибського басейну. За винятком одного фрегату *SIGMA-105* з Нідерландів, мексиканський імпорт озброєнь включав переважно вертольоти, літаки та легкі бронемашини, що, ймовірно, пов'язане з активізацією силових операцій Збройних сил Мексики проти злочинності та наркотиків¹⁵. Станом на кінець 2020р., Мексика не очікувала великих поставок основних озброєнь.

Імпорт держав Південної Америки у 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр., зменшився на 62%. Імовірно, скорочення, принаймні частково, відбувається через відчуття в регіоні відсутності міждержавних загроз. Інший важливий фактор – економічна ситуація в окремих державах. Наочним

¹³ Sundberg, A., 'France: A continuing military presence in francophone Africa', ed. K.Gasinska, *Foreign Military Bases and Installations in Africa* (Swedish Defence Research Agency: Stockholm, Aug. 2019). Про роль Франції у Сахелі див. також у підрозділах I і II розділу 7 цього видання.

¹⁴ Trevithick, J., 'Air Force hires seven companies in long-awaited mega Adversary Air Support contract', *The Drive*, 21 Oct. 2019; Gertler, J., 'Privatized adversary air combat training', *In Focus* no. IF11612, US Congress, Congressional Research Service, 5 Aug. 2020.

¹⁵ Про збройні конфлікти в Мексиці між Урядом і наркокартелями див. у підрозділі III розділу 3 цього видання.

прикладом цього є Венесуела, яка опустилася з 17 місця серед найкрупніших імпортерів у світі у 2011-2015рр. на 65 місце у 2016-2020рр. Венесуела вже кілька років переживає глибоку економічну кризу, і її імпорт озброєнь у 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр., зменшився на 93%. Станом на кінець 2020р., було відомо лише про заплановані Венесуелою поставки невеликої кількості протикорабельних ракет.

На відміну від Венесуели, окремі держави Південної Америки чекають поставок у рамках крупних замовлень або планують нові. Бразилія у 2016-2020рр. була четвертим найкрупнішим імпортером на американському континенті, на якого припадало 11% регіонального обсягу. Вона модернізує і нарощує військовий потенціал та очікує кількох поставок основних озброєнь. До них належать 35 бойових літаків *Gripen-E* зі Швеції, п'ять підводних човнів (чотири *Scorpène* та один *SNBR*) з Франції, чотири фрегати *MEKO-A100* з Німеччини та більше 1 000 бронетранспортерів *Guarani* з Італії. Усі вони будуть частково чи повністю виготовлені за ліцензією у Бразилії.

Азія та Океанія

Імпорт озброєнь державами Азії та Океанії у 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр., зменшився на 8,3%. Проте цей регіон залишився регіоном з найбільшими обсягами збройового імпорту – 42% загальносвітового обсягу. Тут розташовані п'ять з *Тор 10* найкрупніших імпортерів 2016-2020рр.: Індія, Австралія, Китай, Південна Корея і Пакистан. На США у цьому періоді припало 29% імпорту озброєнь держав регіону, на Росію – 27%, Китай – 9,4%.

Індія і Пакистан

У 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр., імпорт озброєнь Індії зменшився на 33%. Найкрупнішим постачальником озброєнь до Індії у 2011-2015рр. і 2016-2020рр. була Росія. Однак, якщо порівнювати ці два періоди, то російські поставки зменшилися на 53%, а її питома вага в індійському збройовому імпорті зменшилася з 70% до 49%. Другим найкрупнішим постачальником озброєнь до Індії у 2011-2015рр. були США, але у 2016-2020рр. індійський імпорт зі США був на 46% нижчим, ніж у попередній п'ятирічний період, що зробило США четвертим найкрупнішим постачальником Індії у 2016-2020рр. Другим і третім найкрупнішими постачальниками озброєнь до Індії у 2016-2020рр. були Франція та Ізраїль. Індійський імпорт з Франції збільшився на 709%, а з Ізраїлю – на 82%. Понад 50% індійського імпорту озброєнь у 2016-2020рр. склали бойові літаки та ракети до них.

Загальне падіння збройового імпорту Індії у 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр., зумовлене переважно складним і тривалим процесом закупівлі разом з її недавніми спробами зменшити залежність від російських озброєнь шляхом диверсифікації постачальників. Це призвело до суттєвих затримок нових замовлень основних озброєнь у закордонних постачальників упродовж

усього періоду 2011-2020рр.¹⁶ Оскільки Індія вбачає зростання загроз з боку Пакистану і Китаю (див. нижче), а її амбітні плани власного виробництва основних озброєнь суттєво затримуються, вона планує масштабні програми імпорту озброєнь. Враховуючи заплановані поставки бойових літаків, систем протиповітряної оборони, кораблів і підводних човнів, індійський імпорт озброєнь у наступні п'ять років має зрости.

Напруженість між Китаєм та Індією на їх спільному (і спірному) кордоні останніми роками суттєво посилилася, підтверджуючи уявлення Індії про Китай як серйозну і зростаючу загрозу¹⁷. Наявні та заплановані замовлення Індії основних озброєнь є відповіддю на цю загрозу. Окремі з цих замовлень оформлюються за пришвидшеною процедурою надзвичайних закупівель, частково оминаючи повільний і набагато складніший стандартний, прийнятий в Індії, процес. У середині 2020р. оборонний бюджет був збільшений приблизно на \$2,8 млрд. з метою фінансування таких прискорених закупівель¹⁸. У 2020р., під час зростання напруженості в її відносинах з Китаєм, Індія попросила Росію прискорити поставку замовлених у 2018р. близько 20 ЗРС С-400 – Росія позитивно відповіла на це прохання¹⁹.

Виходячи з нових, тісніших стратегічних відносин, що сформувалися між двома країнами, США пропонували Індії основні озброєння, альтернативні запропонованим Росією. Цей підхід у деяких випадках виявився успішним. Так, у 2016-2020рр. Індія замовила у США бойові вертольоти АН-64Е замість російських. В інших випадках, особливо стосовно бойових літаків, конкуренція зберігається. США запропонували Індії бойові літаки F-15EX, F-16V (перейменовані на F-21) та F/A-18E, всі – для ліцензійного виробництва в Індії або за масштабної участі її військової промисловості, але, разом з цим, Індія продовжує розглядати російські альтернативи²⁰.

США не лише пропонували Індії основні озброєння, але й погрожували застосуванням Закону про протидію противникам Америки шляхом санкцій (*Countering America's Adversaries Through Sanctions Act, CAATSA*) 2017р.²¹ CAATSA дозволяє Уряду США блокувати експорт озброєнь або застосовувати інші санкції до держав, що купують озброєння в Росії²². Можливо,

¹⁶ Singh, A., *Indian Defence Procurement: Righting the Ship*, Observer Research Foundation (ORF) Issue Brief no.443 (ORF: New Delhi, Feb. 2021); Das, S.P., *Inordinate Delays in Defence Procurement: An Analysis and Way Forward*, Centre for Land Warfare Studies Issue Brief no.162 (Centre for Land Warfare Studies: New Delhi, Jan. 2019).

¹⁷ Про напруженість на індо-китайському та індо-пакистанському кордонах див. у підрозділі II розділу 4 цього видання.

¹⁸ Це на додачу до звичайних капітальних витрат оборонного бюджету 2020р. в сумі \$15,9 млрд.; див.: Raghuvanshi, V., 'India releases details of new defense budget', *Defense News*, 2 Feb. 2021.

¹⁹ Chaudhury, D.R., 'India on track to acquire Russian S-400 missile defence system', *Economic Times*, 16 Dec. 2020.

²⁰ Lockheed Martin, 'F-21', [n.d.]; Grevatt, J., 'Boeing unveils Indian F-15EX and industry plans', *Janes*, 29 Jan. 2021; 'India interested in buying MiG-235 jets', *DefenseWorld.net*, 18 Dec. 2020.

²¹ *Countering America's Adversaries Through Sanctions Act*, US Public Law 115-44, signed into law 2 Aug. 2017. Про CAATSA див. у також підрозділі II цього розділу.

²² Веземан С. та ін. "Міжнародні поставки озброєнь і події у сфері виробництва зброї". – *Щорічник СІПІРІ 2020*, с.299.

найбільшою мірою це стосується індійського замовлення *C-400* з Росії, перші поставки яких заплановані на 2021р. Однак ні попередня Адміністрація Президента Д.Трампа, ні нова Адміністрація Президента Дж.Байдена чітко не кажуть, чи застосують США *CAATSA*, чи, навпаки, відмовляться від санкцій у цьому випадку. Не виключено, що США не ухвалюватимуть рішення до фактичного початку поставок²³.

Імпорт озброєнь Пакистану у 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр., зменшився на 23%. 61% пакистанського збройового імпорту у 2011-2015рр. і 74% – у 2016-2020рр. припадали на Китай. Як і його головний регіональний суперник, Індія, Пакистан має кілька крупних замовлень основних озброєнь. Поставки заплановані до 2028р. і охоплюють 50 бойових літаків *JF-17*, вісім підводних човнів типу *041* і чотири фрегати типу *054A* з Китаю, а також чотири фрегати *MilGem* з Туреччини. Замовлені кораблі стануть найбільш суттєвим підвищенням військово-морського потенціалу Пакистану в історії країни.

Східна Азія

Імпорт озброєнь держав Східної Азії у 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр., збільшився на 14%. Китай, на який у 2016-2020рр. припадало 4,7% світового імпорту озброєнь, був найкрупнішим імпортером зброї в суб-регіоні в обидва періоди. Переважна частина його імпорту надходила з Росії. Ці поставки включали ЗРС *C-400* та бойові літаки *Су-35*, а також двигуни для бойових літаків китайської розробки. Однак обсяги імпорту з Росії, імовірно, зменшаться, коли національна промисловість Китаю навчиться стабільно виробляти ті типи основних озброєнь, які він роками імпортував з Росії. Китай наразі не планує замовляти ЗРС чи бойові літаки, і є вагомі ознаки того, що він почав виготовляти власні двигуни для бойових літаків²⁴.

Імпорт озброєнь Тайваню у 2016-2020рр. був на 70% меншим, ніж у 2011-2015рр. Однак його імпорт збільшиться наступними роками, враховуючи замовлення, підписані у 2019р. – на 66 бойових літаків *F-16V* і 108 танків *M-1A2* зі США, – а також заплановані замовлення систем берегової охорони з протикорабельними ракетами *Harpoon* (також зі США)²⁵.

Понад 10 років, до 2019р., США остерігалися давати згоду на великі продажі озброєнь Тайваню через шкоду, яку попередні продажі завдали американо-китайським відносинам. Продажі американських озброєнь Тайваню відбуваються в умовах посилення військово-політичного тиску на Тайвань з боку Китаю. Зокрема, кількома попередніми роками Китай

²³ Seligman, L., 'Austin hints India's purchase of Russian missile system could trigger sanctions', *Politico*, 20 Mar. 2021.

²⁴ Rupperecht, A. and Ju, J., 'Images suggest China has begun fitting indigenous WS10 engine into J-10C fighters', *Jane's Defence Weekly*, 5 Mar. 2020; Chan, M., 'China's next-gen J-20 stealth fighter jettisons Russian engine in favour of home-grown technology', *South China Morning Post*, 8 Jan. 2021.

²⁵ Everington, K., 'Taiwan says new Harpoon missiles will help crush half of Chinese invasion fleet', *Taiwan News*, 2 Nov. 2020.

здійснював морські та десантні навчання у водах навколо Тайваню, дуже почастишали порушення тайванського авіапростору китайськими військовими літаками, почастишали заяви Китаю про те, що військовий варіант “возз’єднання” залишається серед опцій, які він розглядає²⁶. Унаслідок такого тиску відчуття китайської загрози Тайванем посилюються, що призвело до зростання його витрат на закупівлю озброєнь²⁷. США поділяють таке розуміння загрози для Тайваню і в деяких недавніх заявах зазначали, що китайське вторгнення може статися впродовж кількох років²⁸. Уряд США також бачить у Китаї зростаючу військову загрозу для самих США та американських союзників у регіоні²⁹.

Імпорт озброєнь Японії, яка також вважає Китай зростаючою загрозою, збільшився у 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр., на 124%³⁰. Враховуючи нові замовлення озброєнь у США – включно із замовленням 2019р. на 105 бойових літаків *F-35*, – японський збройовий імпорт, імовірно, зростатиме й надалі. Примітно, що 42 із 105 замовлених літаків є модифікацією *F-35B*, можуть застосовуватися з двох десантних вертольотоносців, які має Японія. Це забезпечить Японії додаткові спроможності для військових операцій у Східній Азії і навіть за її межами³¹. Замовлення зі США доповнюють замовлення, розміщені Японією на підприємствах вітчизняної оборонної промисловості.

Імпорт озброєнь Південної Кореї у 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр., збільшився на 57%. Це зростання зумовлене переважно збереженням напруженості у відносинах з Північною Кореєю і відбулося завдяки поставкам 26 бойових літаків *F-35* зі США і п’яти підводних човнів типу *214* з Німеччини. Плануються додаткові замовлення *F-35*, у т.ч. 20 *F-35B*, які Південна Корея має наміри розмістити до 2031р. на легкому авіаносці власної розробки³².

Значна частина збройового імпорту Південної Кореї передбачає передачу технологій, і тому її імпорт з часом, імовірно, зменшиться. Зокрема, Південна

²⁶ Walker, R., ‘Taiwan: The threat that the world ignores’, Deutsche Welle, 18 Sep. 2020; Tian, Y.L., ‘Attack on Taiwan an option to stop independence, top China general says’, Reuters, 29 May 2020; Tu, A. and Hetherington, W., ‘Air force costs up amid incursions’, *Taipei Times*, 25 Nov. 2020.

²⁷ Tu and Hetherington (посилання 26); Reim, G., ‘China to sanction Boeing Defense, Raytheon and Lockheed Martin over Taiwan weapons sale’, *FlightGlobal*, 26 Oct. 2020.

²⁸ Roy, D., ‘Rumors of war in the Taiwan Strait’, *The Diplomat*, 20 Mar. 2021; Brunstrom, D., ‘US warns China against Taiwan attack, stresses US “ambiguity”’, Reuters, 8 Oct. 2020.

²⁹ US Department of Defense (DOD), Office of the Secretary of Defense, *Military and Security Developments Involving the People’s Republic of China 2020*, Annual Report to Congress (DOD: Arlington, VA, Sep. 2020). Про суперництво та напруженість між Китаєм і США див. також у розділі 1 та підрозділі 1 розділу 4 цього видання.

³⁰ Japanese Ministry of Defense (MOD), *Defense of Japan 2020* (MOD: Tokyo, July 2020); Mishra, S.K., ‘Japan’s 2019 defence white paper and the contest for Southeast Asia’, East Asia Compass, Institute of Peace and Conflict Studies, 16 Oct. 2019.

³¹ Chang, F.K., ‘Taking flight: China, Japan and South Korea get aircraft carriers’, Foreign Policy Research Institute, 14 Jan. 2021.

³² Yu, J. and French, E., ‘Why South Korea’s aircraft carrier makes sense’, *The Diplomat*, 27 Mar. 2021; Chang (посилання 31).

Корея більше не планує імпортувати підводні човни, започаткувавши виробництво на вітчизняних оборонних підприємствах³³.

Європа

У 2016-2020рр. імпорт озброєнь європейськими державами був на 12% більшим, ніж у 2011-2015рр., і склав 12% загальносвітового обсягу. 47% європейського імпорту у 2016-2020рр. припадало на США, 9,7% – на Німеччину та 9,2% – на Росію.

Західна і Центральна Європа

Імпорт озброєнь державами Західної і Центральної Європи у 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр., збільшився на 22%, після падіння на 52% у 2011-2015рр., порівняно з 2006-2010рр. Зростання відбулося в умовах посилення відчуття державами Західної і Центральної Європи загрози з боку Росії, а також унаслідок нестабільності в регіоні Близького Сходу та Північної Африки³⁴. Воно також збіглося у часі з відновленням економіки в більшості європейських країн після світової фінансово-економічної кризи 2009р. Близько 56% імпорту озброєнь державами Західної і Центральної Європи у 2016-2020рр. надійшло зі США. Деяко більше половини американського експорту озброєнь до Західної і Центральної Європи в цей період склали поставки 73 бойових літаків, у т.ч. 71 *F-35*.

У Західній і Центральній Європі попит на озброєння зростає, і кілька держав у 2020р. ухвалили рішення, які, в разі їх повного виконання, суттєво вплинуть на обсяги міжнародних поставок озброєнь наступними роками. Серед них – план німецького Уряду придбати у США 45 бойових літаків *F/A-18E* і *F/A-18G*, у т.ч. 30 літаків спеціального призначення для збереження спроможностей Німеччини як члена НАТО з доставки ядерної зброї; польське замовлення 32 бойових літаків *F-35* зі США; грецьке замовлення 18 бойових літаків *Rafale* у Франції (див. нижче); угорське замовлення 218 бойових машин піхоти *Lynx* з Німеччини.

Вірменія та Азербайджан

Перед шеститижневою війною за спірний регіон Нагірного Карабаху у 2020р. і Вірменія, і Азербайджан вкладали кошти в модернізацію збройних сил. Це охоплювало закупівлю різних типів основних озброєнь. Імпорт озброєнь Азербайджану та Вірменії склав, відповідно, лише 0,7% і 0,3% світових поставок у 2016-2020рр. Однак багато поставлених основних озброєнь відіграли ключову роль у війні 2020р. між цими двома державами³⁵.

У 2016-2020рр. 94% імпортованих Вірменією озброєнь надійшло з Росії. До них належали системи протиповітряної оборони, бойові літаки, балістичні

³³ Gady, F., 'South Korea KSS-3 submarine program', The Diplomat, 23 Jan. 2018.

³⁴ Про напруженість у Європі див. у підрозділі I розділу 5 цього видання.

³⁵ Про збройний конфлікт у Нагірному Карабаху див. у підрозділі II розділу 5 цього видання.

ракет та артилерія. Імпорт озброєнь Азербайджану у 2016-2020рр. був у понад 2,5 рази більшим, ніж Вірменії. 69% азербайджанського імпорту припадало на Ізраїль, 17% – на Росію. Якщо Росія постачала Азербайджану переважно бронемашини та артилерію, то Ізраїль – розвідувальні та ударні БЛА та балістичні ракети.

Вірменія та Азербайджан під час війни 2020р. використовували як старі, так і сучасні озброєння, включно з бронемашинами, системами протиповітряної оборони та реактивною артилерією³⁶. Цікаво, що обидві країни також мали нові вітчизняні або імпортні розвідувальні та ударні БЛА, які зіграли важливу роль у бойових діях³⁷. Наприклад, ударні БЛА *Bayraktar TB2* турецького виробництва використовувались Азербайджаном для ударів по вірменських мобільних ЗРК. Щонайменше п'ять ударних БЛА *Bayraktar TB2* разом з приблизно 50 керованими бомбами *MAM-L* були передані азербайджанським військам у 2020р.; на думку ЗМІ, Азербайджан замовив їх у намаганні забезпечити військову перевагу над Вірменією³⁸.

Близький Схід

Імпорт озброєнь держав Близького Сходу у 2016-2020рр. був на 25% більшим, ніж у 2011-2015рр. На Близькому Сході розташовані чотири з *Top 10* імпортерів озброєнь 2016-2020рр.: Саудівська Аравія, Єгипет, Катар та ОАЕ. 52% поставок озброєнь державам регіону припадало на США, 13% – на Росію, 12% – на Францію.

У 2016-2020рр., крім крупних конфліктів в Іраку, Сирії та Ємені, тривала напруженість між державами Близького Сходу, особливо в районі Перської затоки. У цей період зросла також напруженість у Східному Середземномор'ї за участю кількох близькосхідних і двох європейських держав (Кіпру і Греції)³⁹. Натомість, відносини між двома близькосхідними державами, Ізраїлем та ОАЕ, у 2020р. кардинально покращилися завдяки мирній угоді за посередництва США. Ці події, докладніше розглянуті нижче, мали суттєвий вплив на тенденції поставок зброї в регіоні у 2016-2020рр.

Район Перської затоки

Саудівська Аравія була найкрупнішим у світі імпортером озброєнь у 2016-2020рр. – 11% світового імпорту. 79% її імпорту у 2016-2020рр. припадало на США, 9,3% – на Велику Британію. У 2016-2020рр. Саудівська Аравія зміцнила спроможності дальнього удару завдяки придбанню 91 бойового

³⁶ Mitzer, S., 'The fight for Nagorno-Karabakh: Documenting losses on the sides of Armenia and Azerbaijan', *Oryx*, 27 Sep. 2020; Shaikh, S. and Rumbaugh, W., 'The air and missile war in Nagorno-Karabakh: Lessons for the future of strike and defense', *Center for Strategic and International Studies*, 8 Dec. 2020.

³⁷ Kasapoglu, C., 'Turkey transfers drone warfare capacity to its ally Azerbaijan', *Eurasia Daily Monitor*, vol.17, no.144 (Oct. 2020); Shaikh and Rumbaugh (посилання 36).

³⁸ Bekdil, B.E., 'Azerbaijan to buy armed drones from Turkey', *Defense News*, 25 June 2020.

³⁹ Про стан безпеки в районі Перської затоки див. у розділі 1 та підрозділі 1 розділу 6 цього видання.

літака *F-15SA* зі США та 15 бойових літаків *Typhoon* з Великої Британії. Вона також імпортувала 14 ЗРС *Patriot* зі США. До кінця 2020р. очікувалося кілька крупних поставок основних озброєнь до Саудівської Аравії, зокрема 61 бойового літака *F-15SA*, чотирьох фрегатів *MMSC* і семи систем протиракетної оборони *THAAD* зі США, а також п'яти фрегатів *Avante-2200* з Іспанії. Якщо ці поставки будуть виконані згідно з планом, Саудівська Аравія має залишитися наступними роками серед найкрупніших імпортерів озброєнь у світі.

Катар, з метою підвищення впливу на Близькому Сході, з 2013р. суттєво посилював збройні сили. У 2016-2020рр. цей курс залишався незмінним, завдяки чому збройовий імпорт Катару був на 361% більшим, ніж у попередній п'ятирічний період. Це зростання можна пояснити переважно поставкою 24 бойових літаків *Rafale* з Франції і 10 ЗРС *Patriot PAC-3* зі США. У 2006-2010рр. Катар за обсягами імпорту озброєнь посідав 57 місце, у 2011-2015рр. – 32, а у 2016-2020рр. – восьме. Очікувані Катаром поставки наприкінці 2020р. свідчать, що його збройовий імпорт зростатиме наступними роками ще більше, особливо в період 2021-2023рр., коли він має отримати, зокрема, три фрегати *Al Zubarah* з Італії та 72 бойові літаки (36 *F-15QA* зі США, 24 *Typhoon* з Великої Британії і ще 12 *Rafale* з Франції).

У 2016-2020рр. імпорт озброєнь Ірану складав 0,3% загальносвітового обсягу. У 2020р. ООН скасувала ембарго 2010р. на експорт до Ірану більшості типів основних озброєнь⁴⁰. Це породило спекуляції про те, що Іран, мовляв, негайно розпочне замовляти великі обсяги озброєнь. Так, у 2020р. держсекретар США М.Помпео (*Michael R. Pompeo*) заявляв, що після скасування обмежень Іран зможе придбати нові бойові літаки у Китаю або Росії⁴¹. У 2020р. повідомлялося, що Китай та Іран планують партнерство у сферах економіки та безпеки, що передбачає військове співробітництво, зокрема, спільну розробку систем озброєнь⁴². Крім того, в російських урядових джерелах зазначалося, що Росія продовжить “співробітництво з Іраном у військово-технічній сфері” – формулювання, яке Росія зазвичай використовує стосовно продажу озброєнь⁴³. Станом на кінець 2020р., не з'являлося повідомлень, які дозволяли б припустити, що в результаті такого військового співробітництва з'явилися нові контракти на імпорт Іраном основних озброєнь.

⁴⁰ Про скасування ембарго на поставки озброєнь Ірану див. у підрозділі II розділу 14 цього видання.

⁴¹ Katzman, K., ‘UN ban on Iran arms transfers and sanctions snapback’, In Focus no.IF11429, US Congress, Congressional Research Service, 16 Oct. 2020.

⁴² Fassihi, F. and Myers, S.L., ‘Defying US, China and Iran near trade and military partnership’, New York Times, 27 Mar. 2021.

⁴³ ‘Russia has full right to seek technical-military cooperation with Iran: Lavrov’, *Tehran Times*, 29 Dec. 2020.

Авраамові угоди та поставки озброєнь Ізраїлю та ОАЕ

У 2020р. США посприяли офіційній нормалізації відносин між Ізраїлем та ОАЕ – укладенню т.зв. Авраамових угод (*Abraham Accords*)⁴⁴. Хоча ці угоди можуть сприяти зменшенню напруженості між окремими арабськими державами та Ізраїлем, вони водночас можуть зумовити зміну американської політики в експорті озброєнь, що може призвести до зростання збройового імпорту Ізраїлю та ОАЕ.

ОАЕ були серед *Top 10* найкрупніших імпортерів озброєнь у світі в усі п'ятирічні періоди з 2001-2005рр. і дев'ятим найкрупнішим імпортером у 2016-2020рр. Імпорт озброєнь ОАЕ у 2016-2020рр. був на 37% меншим, ніж у 2011-2015рр., коли він сягнув піку. Наприкінці 2020р. заплановані ОАЕ поставки – в т.ч. двох фрегатів з Франції, а також системи протиповітряної оборони та 38 бойових вертольотів зі США – вказували на те, що їх імпорт озброєнь залишатиметься на високому рівні й у 2021-2025рр.

У 2016-2020рр. 64% імпорту озброєнь ОАЕ припадало на США. Американські поставки склалися зокрема: з двох систем протиракетної оборони *THAAD*; 552 зенітних ракет *Patriot PAC-3* та *GEM-T*; близько 3 000 БТР, переважно *MaxxPros*; близько 25 тис. керованих бомб, переважно *GBU-39*, *JDAM* і *Paveway*.

До основних озброєнь, поставлених США до ОАЕ з кінця 1990-х років, належали деякі сучасні види озброєнь. Однак США тривалий час обмежували продаж ОАЕ окремих передових озброєнь, які вони наразі експортують лише своїм найближчим союзникам, таким, як Японія, Ізраїль і держави-члени НАТО. Ця політика відповідає цілі США – збереження військово-технічної переваги Ізраїлю над арабськими державами. В американській зовнішній політиці це має назву “якісної військової переваги” (*Qualitative Military Edge, QME*) Ізраїлю⁴⁵. Як наслідок, приблизно у 2014р. США заблокували спроби придбання ОАЕ бойових літаків *F-35* – найбільш сучасних американських бойових літаків, що пропонуються на експорт. На той час США вважали, що такий продаж суперечитиме його політиці *QME*⁴⁶. Наприкінці 2019р. помічник держсекретаря США з військово-політичних питань Р.К.Купер (*R. Clarke Cooper*) знову відкинув будь-які плани продажу ОАЕ бойових літаків *F-35*⁴⁷. Однак у 2020р. Адміністрація Д.Трампа дала зрозуміти, що офіційна нормалізації відносин між Ізраїлем та ОАЕ може змінити ставлення США до придбання ОАЕ цих літаків⁴⁸. У грудні 2020р. М.Помпео оголосив, що США дали згоду на можливий продаж ОАЕ 50 *F-35*.

⁴⁴ Про серію угод щодо нормалізації відносин з Ізраїлем у 2020р. див. у підрозділі III розділу 6 цього видання.

⁴⁵ Sharp, J.M. et al., *Israel's Qualitative Military Edge and Possible US Arms Sales to the United Arab Emirates*, Congressional Research Service (CRS), Report for Congress R46580 (US Congress, CRS: Washington, DC, 26 Oct. 2020).

⁴⁶ Hoffman, M., ‘Israel buys 14 more F-35s as US denies JSF sales to Gulf states’, Military.com, 23 Feb. 2015.

⁴⁷ Turak, N., ‘US defense officials quash rumors of potential F-35 sales to the UAE’, CNBC, 22 Nov. 2019.

⁴⁸ Sharp et al. (посилання 45), p.15.

Він зазначив, що головною причиною погодження контракту був захист від “підвищених загроз з боку Ірану”, і додав, згадавши Авраамові угоди, що запропонований продаж є визнанням поглиблення відносин між США та ОАЕ⁴⁹. Сама угода про продаж між США та ОАЕ була підписана 21 січня 2021р., в передостанній день Адміністрації Д.Трампа⁵⁰.

Імпорт озброєнь Ізраїлю у 2016-2020рр. був на 65% більшим, ніж у 2011-2015рр. У 2016-2020рр. 92% ізраїльського імпорту озброєнь надійшло зі США у вигляді військової допомоги (інші постачальники Ізраїлю розглядаються нижче). Збільшення збройового імпорту Ізраїлю можна пояснити поставкою 27 (із замовлених 50) бойових літаків *F-35*. Деякі американські політики вважають *F-35* центральним елементом військової переваги Ізраїлю над сусідніми арабськими державами та висловлювали занепокоєння тим, що можливий продаж таких літаків ОАЕ може загрожувати якісній військовій перевазі Ізраїлю⁵¹. У минулому США намагалися розвіяти занепокоєння тим, що експорт передових основних озброєнь арабським державам зменшить якісну військову перевагу Ізраїлю, для чого збільшували поставки сучасної зброї Ізраїлю. У 2020р. були ознаки, що США планують чинити так само. У відповідь на прохання Ізраїлю, Уряд США у 2020р., за повідомленнями, формував пакет військової допомоги, що складався з поставок додаткових *F-35*, а також бойових літаків *F-15EX*, керованих бомб і літаків-зправників *KC-46A*⁵².

Військово-морський вимір поставок озброєнь до Східного Середземномор'я

Кілька держав, втягнутих у спори навколо прав на поклади вуглеводнів у Східному Середземномор'ї, зміцнювали військово-морські сили шляхом імпорту озброєнь, що підвищувало ризик відповідної реакції з боку решти держав⁵³. Цей процес закупівель озброєнь тривав у 2016-2020рр., і всі розглянуті нижче країни у 2020р. вели переговори про нові, часто крупні, збройові контракти.

Ізраїльський імпорт і замовлення озброєнь упродовж кількох останніх років частково пояснюються його рішенням віднести захист його діяльності з пошуку газових родовищ у Середземному морі до головних завдань збройних сил. Чотири фрегати *MEKO PC-IN (Saar-6)*, замовлені в Німеччині у 2015р. та заплановані до поставки у 2021-2022рр., будуть одними з головних систем озброєнь, що використовуватимуться для виконання цього завдання⁵⁴.

⁴⁹ Metha, A., ‘US State Dept. approves UAE’s purchase of F-35 jets, MQ-9 drones’, *Defense News*, 10 Nov. 2020.

⁵⁰ Al Otaiba, Y., ‘The UAE and the F-35: Frontline defense for the UAE, US and partners’, Embassy of the United Arab Emirates, Washington, DC, 27 Jan. 2021.

⁵¹ Sharp et al. (посилання 45), p.14.

⁵² Sharp et al. (посилання 45), p.17.

⁵³ Про напруженість у Східному Середземномор'ї див. у підрозділі I розділу 5 цього видання.

⁵⁴ Newdick, T., ‘Israel has taken delivery of its most capable warship ever’, *The Drive*, 12 Nov. 2020; Frantzman, S.J., ‘Israel shifts naval doctrine with new Sa’ar 6 warships’, *Defense News*, 5 Nov. 2020.

Імпорт основних озброєнь Єгипту у 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр., збільшився на 136%, і країна стала третім найкрупнішим у світі збройовим імпортером. Загалом вважається, що останнє збільшення закупівель озброєнь Єгиптом пов'язане з оцінкою ним поєднання можливих загроз, включно із загрозами його газовим родовищам у Середземному морі⁵⁵. Поставки озброєнь Єгипту у 2016-2020рр., схоже, принаймні частково пов'язані з посиленням захисту цих газових родовищ. До таких поставок належали фрегат *FREMM*, два десантні вертольотоносці *Mistral* та 21 бойовий літак *Rafale* з Франції; три підводні човни типу *209* з Німеччини; фрегат *FREMM* з Італії; 50 бойових літаків *MuГ-29М* і 46 палубних бойових вертольотів *Ka-52* з Росії; а також корвет *Po-Hang* з Південної Кореї. До кінця 2020р. очікувалися поставки підводного човна типу *209* і чотирьох фрегатів *MEKO-200* з Німеччини, фрегату *FREMM* з Італії, трьох фрегатів *Gowind* з Франції та 24 бойових літаків *Су-35* з Росії.

Імпорт озброєнь Туреччини у 2016-2020рр., порівняно з 2011-2015рр., зменшився на 59%, і вона опустилася з 6-ї позиції серед найкрупніших у світі імпортерів зброї на 20-ту. Частково це сталося тому, що Туреччина дедалі більше сама виробляє основні озброєння, включно з надводними кораблями⁵⁶. Іншою важливою причиною зменшення її імпорту озброєнь було те, що у 2019р. США зупинили заплановану поставку Туреччині бойових літаків *F-35* (підрозділ II). Крім того, військова інтервенція Туреччини в Сирії та її претензії на поклади вуглеводнів у Середземному морі призвели у 2016-2020рр. до зростання політичних розбіжностей з західноєвропейськими постачальниками озброєнь і розмов у деяких державах про запровадження обмежень на експорт озброєнь до Туреччини⁵⁷. Однак наприкінці 2020р. Туреччина все ще чекала поставок різних типів основних озброєнь, дуже важливих для її військової присутності в Середземному морі. До запланованих поставок належали шість підводних човнів типу *214* з Німеччини, п'ять протичовнових літаків *ATR-72MP* з Італії та десантний вертольотоносець *BPE* з Іспанії.

Греція була третім найкрупнішим у світі імпортером озброєнь у 2001-2005рр. Однак грецька економіка вже кілька років перебуває у кризі, яка змусила радикально скоротити витрати на основні озброєння, і вона у 2016-2020рр. опинилася на 41-му місці. Її найбільшою закупівлею озброєнь у цей період був підводний човен типу *214* з Німеччини. У 2020р., під час зростання напруженості у відносинах з Туреччиною через спірні води в Середземному морі, Греція погодилася з Францією замовлення на поставку у 2021-2023рр. 18 бойових літаків *Rafale*.

⁵⁵ Springborg, R. and Williams, F.C., *The Egyptian Military: A Slumbering Giant Awakes* (Carnegie Middle East Centre: Beirut, 28 Feb. 2019). Про збройний конфлікт у Єгипті див. у підрозділі IV розділу 6 цього видання.

⁵⁶ Див., зокрема: Beraud-Sudreau et al. (посилання 4).

⁵⁷ Про роль Туреччини у збройному конфлікті в Сирії див. у підрозділі II розділу 6 цього видання. Обговорення ембарго стосовно Туреччини див. у підрозділі II розділу 14 цього видання.

Навіть Кіпр, чиї збройні сили є набагато меншими за розміром, порівняно з іншими державами, причетними до зростання напруженості у Східному Середземномор'ї, робив інвестиції у нові озброєння у 2016-2020рр. Його імпорт озброєнь охоплював протикорабельні ракети *MM-40-3 Exocet*, поставлені Францією у 2020р. для систем берегової охорони.

IV. Фінансова вартість експорту озброєнь державами

АЛЕКСАНДРА МАРКШТАЙНЕР, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

Офіційні дані про фінансову вартість експорту озброєнь держав у 2010-2019рр. наведені в таблиці 9.6. Дані беруться зі звітів національних урядів або з безпосередніх цитат із них. У наведених даних використовується термінологія першоджерела. Попри розбіжності в національних стандартах у цій сфері, тут категорія “експорт озброєнь” стосується переважно вартості поставлених озброєнь; категорія “ліцензії на експорт озброєнь” – вартості ліцензованого експорту, санкціонованого національними органами ліцензування; категорія “угоди про експорт озброєнь” – вартості укладених експортних угод.

Дані про експорт озброєнь у таблиці 9.10 ґрунтуються на національних визначеннях і методиках і тому не завжди є співставними. Міжнародно визнаної дефініції “озброєння” немає, а уряди використовують різні переліки, збираючи та повідомляючи дані про фінансову вартість експорту озброєнь. Крім того, немає стандартизованої методики збору та повідомлення таких даних. Тому деякі держави повідомляють про видані експортні ліцензії, а інші наводять дані, отримані від митних служб.

Згідно з Базою даних СІПРІ про поставки озброєнь (*SIPRI Arms Transfers Database*), на країни, що надають офіційні дані про фінансову вартість свого експорту зброї, припадало понад 90% загального обсягу поставок основних систем озброєнь. Отже, сумуючи дані таблиці 9.6, зазвичай можна використовувати їх для грубої оцінки фінансової вартості світової торгівлі зброєю. Водночас, для такого використання цих даних є суттєві обмеження. По-перше, як зазначалося вище, ці дані ґрунтуються на різних визначеннях і методиках, через що їх не можна порівнювати. По-друге, деякі держави (зокрема, Велика Британія і США) розкривають дані не про “експорт озброєнь”, а лише про угоди чи ліцензії на їх експорт, тоді як інші (зокрема, Китай) не розкривають жодних даних ні про експорт, ні про ліцензії, ні про угоди чи замовлення озброєнь. Тим не менш, підсумовуючи всі дані, надані державами про фінансову вартість свого експорту озброєнь, а також оцінки – для тих, що надають дані лише про ліцензії, угоди чи замовлення на експорт озброєнь за попередні роки, коли немає останніх даних – можна оцінити приблизну сукупну вартість світової торгівлі зброєю. Оцінка фінансової вартості світової торгівлі зброєю за 2019р. (останній рік, за який є відповідні дані) становить щонайменше \$118 млрд.¹ Однак реальна сума, ймовірно, є більшою.

¹ Повний опис методики, що використовується для розрахунку цієї суми, див. на сторінці ‘Financial value of the global arms trade’ веб-сайту СІПРІ.

Таблиця 9.6. Фінансова вартість державного експорту озброєнь у 2010–2019рр., за даними національних урядів і промисловості

Дані наведені в \$ млн. у постійних цінах 2019р.; перераховані за ринковим курсом та з використанням індексів споживчих цін (*consumer price index, CPI*) США за відповідний рік. Перелік держав – за англійською абеткою. Якщо не зазначено інше, дані наведені за календарні роки

Держава	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Пояснення даних	
Австралія ^d	1 186	1 587	3 409	886	1 271	3 732	3 657	Ліцензії на експорт озброєнь	
Австрія	579	679	651	766	769	402	753	447	358	381	Експорт озброєнь	
	2 745	2 579	2 223	3 459	1 294	1 297	4 690	2 359	1 821	1 935	Ліцензії на експорт озброєнь	
Бельгія	1 557	1 319	1 386	893	6 466	1 334	1 471	871	1 399	3 208	Ліцензії на експорт озброєнь	
Боснія та Герцеговина	16	65	59	57	96	126	123	122	142	142	Експорт озброєнь	
	43	90	66	163	185	275	359	348	280	280	Ліцензії на експорт озброєнь	
Болгарія	401	365	313	342	578	1 677	1 196	1 433	919	687	Експорт озброєнь	
	460	352	499	715	1 186	764	1 483	1 633	1 259	959	Ліцензії на експорт озброєнь	
Канада ^b	464	728	1 161	726	778	570	577	827	1 625	2 831	Експорт озброєнь	
Хорватія	84	55	73	125	102	47	87	80	118	48	Експорт озброєнь	
	691	242	341	1 037	691	457	446	533	459	600	Ліцензії на експорт озброєнь	
Чехія	337	289	392	420	613	673	812	674	656	693	Експорт озброєнь	
	700	547	379	478	717	888	405	598	469	619	Ліцензії на експорт озброєнь	
Данія	
	584	374	318	1 139	210	160	239	241	320	175	Експорт озброєнь	
	Ліцензії на експорт озброєнь	
Естонія	3	553	4	4	6	17	11	75	44	12	Ліцензії на експорт озброєнь	
Фінляндія	92	153	83	325	319	117	155	123	154	127	Експорт озброєнь	
	95	291	169	501	325	433	115	230	212	118	Ліцензії на експорт озброєнь	
Франція	5 786	5 977	5 405	4 924	5 796	7 419	8 389	7 914	8 371	11 113	Експорт озброєнь	
	7 947	10 297	6 892	10 016	11 775	20 243	16 425	8 161	10 957	9 317	Ліцензії на експорт озброєнь	
Німеччина	3 290	2 030	1 359	1 359	2 612	1 860	2 947	3 118	927	923	Експорт озброєнь ^c	
	8 526	17 056	12 699	12 152	9 340	15 335	8 137	7 721	5 815	9 542	Ліцензії на експорт озброєнь ^d	
Греція	458	357	486	160	113	Ліцензії на експорт озброєнь
Угорщина	30	28	39	47	48	55	22	52	44	44	Експорт озброєнь	
	214	246	386	748	620	1535	694	687	476	638	Ліцензії на експорт озброєнь	

Індія ^с	96	129	176	346	241	749	1 239	1 295	Експорт озброєнь
Ірландія	37	43	67	90	124	51	74	29	40	47	Ліцензії на експорт озброєнь
Ізраїль	8 442 >7 300	>7 000 6 615	8 318	7 177	6 112	6 148	6 924	9 596	7 636	7 200	Експорт озброєнь Угоди про експорт озброєнь
Італія	957 5 048	1 616 8 315	4 306 5 952	4 039 3 131	4 771 3 798	3 845 9 430	3 363 17 244	3 386 11 186	2 953 5 743	2 674 4 575	Експорт озброєнь Ліцензії на експорт озброєнь
Південна Корея	1 393	2 707	2 620	3 749	3 901	3 819	2 725	3 254	1 702	1 480	Експорт озброєнь Угоди про експорт озброєнь
Латвія	12 12	<1 <1	<1 <1	<1 <1	4 4	1 1	<1 <1	105 105	13	15	Експорт озброєнь Ліцензії на експорт озброєнь
Литва	23 36	76 81	27 29	23 32	27 22	32 71	48 108	83 71	114 54	58 55	Експорт озброєнь Ліцензії на експорт озброєнь
Чорногорія	9 16	6	4 7	4 9	13 16	5 13	1 9	7 11	10 22	...	Експорт озброєнь Ліцензії на експорт озброєнь
Нідерланди	1 050 1 418	1 220 657	1 176 1 346	369 1 403	359 2 959	708 1 044	667 1 668	782 946	687 773	499 1 033	Експорт озброєнь Ліцензії на експорт озброєнь
Норвегія ^с	712	725	742	616	505	437	454	676	604	504	Експорт озброєнь
Пакистан ^с	20	11	14	14	18	65	33	60	...	216	Експорт озброєнь
Польща	710	1 341	906	1 250	1 318	1 518	1 445	1 271	1 871	2 153	Експорт озброєнь Ліцензії на експорт озброєнь
Португалія	31 33	39 49	44 74	256 213	225 365	228 81	703 287	190 69	252 207	439 195	Експорт озброєнь Ліцензії на експорт озброєнь
Румунія	191 236	207 291	119 256	258 431	228 357	193 263	213 284	227 310	234 245	161 172	Експорт озброєнь Ліцензії на експорт озброєнь
Росія	11 724	15 571	16 926	17 230	16 847	15 640	15 978	>15 000	16 290	>15 000	Експорт озброєнь
Сербія	225 885	197 450	209 499	191 892	338 865	417 874	479 985	288 855	499 793	...	Експорт озброєнь Ліцензії на експорт озброєнь
Словаччина	23 90	16 47	36 104	45 178	52 384	68 339	71 245	81 269	112 227	76 210	Експорт озброєнь Ліцензії на експорт озброєнь

Держава	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Пояснення даних	
Словенія	9 17	14 19	6 13	4 13	7 4	13 37	18 51	28 60	14 78	17 56	Експорт озброєнь Ліцензії на експорт озброєнь	
ΠΑΡ	1 334	1 438	1 438	359	297	232	302	269	364	281	Ліцензії на експорт озброєнь	
Іспанія	1 752 3 475	3 841 4 536	2 794 11 009	5 694 6 296	4 589 5 253	4 450 12 772	4 773 6 538	5 111 24 791	4 472 13 704	4 525 11 296	Експорт озброєнь Ліцензії на експорт озброєнь	
Швеція	2 236 2 152	2 435 1 908	1 604 1 304	2 012 1 656	1 253 705	954 633	1 367 7 695	1 370 991	1 332 991	1 721 1 428	Експорт озброєнь Ліцензії на експорт озброєнь	
Швейцарія	721	1 117	831	546	665	501	445	474	531	732	Експорт озброєнь	
Туреччина	743	929	1 336	1 525	1 779	1 785	1 787	1 814	2 072	2 741	Експорт озброєнь	
Україна	1 122	1 141	1 140	1 097	...	615	820	...	780	908	Експорт озброєнь	
Велика Британія	10 560 4 405	9 833 11 065	15 470 3 811	16 814 7 624	15 115 3 705	12 689 9 593	8 480 4 654	12 037 8 876	19 015 3 799	14 031 6 511	Замовлення на експорт озброєнь ^h Ліцензії на експорт озброєнь	
США	21 333 24 859	22 210 29 368	19 540 69 834	22 309 25 770	20 976 33 888	22 845 48 411	22 488 29 310	31 877 51 493	Експорт озброєнь ⁱ Угоди про експорт озброєнь ^j Угоди про експорт озброєнь ^k Ліцензії на експорт озброєнь ^l	
...	39 963	49 866	37 382	22 824	68 072	79 766	53 090	53 795	56 667	55 386	55 062	Ліцензії на експорт озброєнь ^l

... – даних немає.

Примітка: До таблиці внесені країни, що надали офіційні дані про фінансову вартість “експорту озброєнь”, “підписаних контрактів на експорт озброєнь”, “розміщених замовлень на експорт озброєнь” або “ліцензій на експорт озброєнь”, середня вартість яких перевищує \$10 млн., принаймні за шість з 10 звітних років. Дані стосовно різних держав у цій таблиці не обов’язково є порівнянними та можуть ґрунтуватися на різних визначеннях і методах.

^a Дані охоплюють період з 1 липня по 30 червня, наприклад, дані за 2019р. стосуються періоду з 1 липня 2019р. по 30 червня 2020р.

^b Дані не враховують експорт до США.

^c Дані стосуються лише експорту “воєнних озброєнь” – згідно з визначенням німецького законодавства.

^d Дані враховують ліцензії на експорт озброєнь у рамках спільних міжнародних проєктів.

^e Дані за 2013–2016рр. охоплюють період з 1 квітня по 30 березня, тобто дані за 2016р. стосуються періоду з 1 квітня 2016р. по 31 березня 2017р.

^f Дані не враховують товари подвійного використання та пов’язані з обороною послуги.

g Дані за 2010-2017рр. охоплюють період з 1 квітня по 30 березня, тобто дані за 2017р. стосуються періоду з 1 квітня 2017р. по 31 березня 2018р. Дані за 2019р. охоплюють період з 1 серпня 2018р. по 31 липня 2019р.

h Дані враховують експорт військової техніки, а також аерокосмічної техніки та послуги.

i Дані враховують продажі в рамках міждержавної програми Іноземних військових продажів (*Foreign Military Sales, FMS*) і прями комерційні продажі американською промисловістю іноземним урядам. Дані охоплюють період з 1 жовтня по 30 вересня, тобто дані за 2017р. стосуються періоду з 1 жовтня 2016р. по 30 вересня 2017р.

j Дані розраховані органом звітності за старою методикою. Угоди про експорт озброєнь враховуються, якщо уряди США і країни-отримувача підписали угоду. Дані враховують лише продажі в рамках міжурядової програми Іноземних військових продажів. Вони не враховують прями комерційні продажі американських компаній закордонним урядам. Дані охоплюють період з 1 жовтня по 30 вересня, тобто дані за 2017р. стосуються періоду з 1 жовтня 2016р. по 30 вересня 2017р.

k Дані розраховані за новою методикою, запровадженою звітним органом з 2020р. Угоди про експорт озброєнь враховуються, якщо уряди США і країни-отримувача підписали угоду або було здійснено перший платіж. Дані враховують лише продажі в рамках міжурядової програми Іноземних військових продажів. Дані охоплюють період з 1 жовтня по 30 вересня, тобто дані за 2019р. стосуються періоду з 1 жовтня 2018р. по 30 вересня 2019р.

l Дані враховують лише прями комерційні продажі. Вони не враховують продажі в рамках міжурядової програми Іноземних військових продажів. Дані охоплюють період з 1 жовтня по 30 вересня, тобто дані за 2019р. стосуються періоду з 1 жовтня 2018р. по 30 вересня 2019р.

Джерела: Звіти національних урядів або безпосередні цитати з них. Повний список джерел і всі наявні фінансові дані про експорт озброєнь див. на сторінці *Financial value of the global arms trade* веб-сайту СІПРІ.

Оцінити часову динаміку вартості світової торгівлі зброєю важко, оскільки країни не завжди послідовно надають дані про експорт озброєнь кожного року. Наприклад, національні звітні органи можуть змінювати методику, як це було у США, найкрупнішому наразі експортері озброєнь. Це означає, що порівняння вартості світової торгівлі зброєю у різні роки дає лише дуже приблизне уявлення про часові тенденції. Проте, наявні дані дозволяють припустити значне збільшення в реальних цінах вартості світової торгівлі зброєю – від щонайменше \$83 млрд. у 2010р. (в постійних цінах 2019р.) до як мінімум \$118 млрд. у 2019р. Попри таке збільшення, оціночна вартість світової торгівлі зброєю у 2019р. становила менше 0,5% загальної вартості світової торгівлі всіма товарами та послугами у 2019р.²

² Загальна вартість світової торгівлі всіма товарами та послугами у 2019р. склала \$24 920 млрд.; див.: World Trade Organization, 'Trade set to plunge as Covid-19 pandemic upends global economy', Press release, 8 Apr. 2020.

V. Тенденції виробництва зброї у 2019р.

АЛЕКСАНДРА МАРКШТАЙНЕР

25 найкрупніших компаній-виробників озброєнь і постачальників військових послуг у 2019р.

У таблиці 9.7 наведені рейтинги 25 найкрупніших у світі компаній-виробників зброї і постачальників військових послуг (*Top 25*) за обсягами їх продажів озброєнь у 2019р. – останньому році, за який є відповідні дані (врізка 9.2). Загальний обсяг їх продажів у 2019р. становив \$361 млрд. Це на 8,5% більше, ніж у 2018р., і на 15% – ніж у 2015р. 19 компаній з *Top 25* рейтингу СІПРІ збільшили продажі озброєнь у 2019р., порівняно з попереднім роком¹.

Головні події

У кожному з років, охоплених нинішнім масивом даних СІПРІ, країною з найбільшою кількістю компаній у рейтингу були США. У 2019р. на 12 американських компаній, що потрапили до рейтингу, припадав 61% сумарного продажу озброєнь компаніями з *Top 25*. 2019р. був також другим роком поспіль, у якому всі *Top 5* компаній були зі США. *Lockheed Martin*, що звіттував про найбільше з усіх компаній рейтингу абсолютне зростання продажу озброєнь (\$5,9 млрд.), очолив рейтинг п'ятий рік поспіль.

Сумарний продаж озброєнь шести західноєвропейських компаній з *Top 25* склав 18% загальної суми. Порівняно з 2018р., надходження від продажу озброєнь цих шести компаній збільшилися на 11%. Французький виробник *Dassault Aviation Group* наростив продаж озброєнь більш ніж удвічі, показавши тим самим найвищий відносний приріст серед компаній *Top 25*.

До рейтингу СІПРІ за 2019р. вперше внесені дані окремих китайських компаній-виробників озброєнь. Чотири з них потрапили до *Top 25*². На них разом припадало 16% загальної суми продажу озброєнь компаній *Top 25*, що робить Китай другою найкрупнішою у світі країною-виробником озброєнь у 2019р. Сумарні надходження цих чотирьох компаній від продажу озброєнь збільшилися на 4,8%, порівняно з 2018р., і на 8,2% – з 2015р., головним чином завдяки програмі військової модернізації Народно-визвольної армії Китаю.

¹ Якщо не зазначено інше, інформація про продажі озброєнь найкрупнішими у світі компаніями-виробниками озброєнь і постачальниками військових послуг, наведена в цьому підрозділі, взята з Бази даних СІПРІ про оборонну промисловість. Визначення "продаж озброєнь" див. у врізці 9.2.

² У *Top 25* за 2019р. могли бути й інші китайські компанії, але для їх внесення до рейтингу бракувало даних.

Таблиця 9.7. Top 25 СІПРІ найкрупніших компаній-виробників озброєнь і постачальників військових послуг у 2019р.

Місце ^a	2019	2018	Компанія ^b	Країна ^c	Продаж озброєнь, 2019 (\$ млн.)	Продаж озброєнь, 2018 (\$ млн., у пост. цінах 2019) ^d	Зміни у продажу озброєнь, 2018-2019 (%)	Загальний продаж, 2019 (\$ млн.)	% продажу озброєнь у загальному продажі, 2019
1	1	1	Lockheed Martin Corp.	США	53 230	48 119	11	59 812	89
2	2	2	Boeing	США	33 580	32 704	2,7	76 559	44
3	3	3	Northrop Grumman Corp.	США	29 220	26 666	9,6	33 841	86
4	4	4	Raytheon ^e	США	25 320	23 866	6,1	29 176	87
5	6	6	General Dynamics Corp.	США	24 500	22 400	9,4	39 350	62
6	5	5	AVIC ^f	Китай	22 470	21 841	2,9	66 846	34
7	7	7	BAE Systems	Велика Британія	22 240	20 672	7,6	23 378	95
8	9	8	CETC	Китай	15 090	13 581	11	32 951	46
9	8	8	NORINCO	Китай	14 540	14 580	-0,3	65 929	22
10	-	-	L3Harris Technologies ^g	США	13 920	13 460	3,4	18 074	77
11	14	14	United Technologies Corp ^e	США	13 100	9 479	38	77 046	17
12	11	11	Leonardo	Італія	11 110	9 383	18	15 432	72
13	10	10	Airbus	Транс'європейська ^h	11 050	11 197	-1,3	78 905	14
14	13	13	Thales	Франція	9 470	9 087	4,2	20 601	46
15	12	12	Алмаз-Антей	Росія	9 420	9 784	-3,7	9 657	98
16	16	16	Huntington Ingalls Industries	США	7 740	7 331	5,6	8 899	87
17	38	38	Dassault Aviation Group	Франція	5 760	2 812	105	8 219	70
18	18	18	Honeywell International	США	5 330	5 529	-3,6	36 709	15
19	19	19	Leidos	США	5 330	5 091	4,7	11 094	48
20	22	22	Booz Allen Hamilton	США	5 140	4 765	7,9	7 464	69
21	28	28	General Electric	США	4 760	3 716	28	95 200	5,0

22	–	EDGE ^f	OAE	4 750	5 000	95
23	23	Rolls-Royce	Велика Британія	4 710	4 561	3,3	19 732	24
24	25	CSGC	Китай	4 610	4 125	12	29 065	16
25	21	Объединённая судостроительная корпорация	Росія	4 500	4 770	-5,7	5 416	83

.. – даних немає; – – не було в рейтингу за 2018р.; A VIC – Aviation Industry Corp. of China; CETC – China Electronics Technology Group Corp.; Corp. – корпорація; CSGC – China South Industries Group Corp.; NORINCO – China North Industries Group Corp.

Примітка: Частки, більші за 10%, округлені до найближчого цілого числа, менші за 10% – до одного десяткового знаку.

^a Компанії розташовані за вартістю їх продажів озброєнь наприкінці фінансового року, як його рахує СІПРІ. Назви та організаційну структуру компаній наведено станом на кінець фінансового року. Рейтинг за 2018р. ґрунтується на оновлених даних про продаж озброєнь у Базі даних СІПРІ про оборонну промисловість (*SPRI Arms Industry Database*) за 2015-2019рр. Він може відрізнятися від оприлюднених у попередніх публікаціях СІПРІ через постійний перегляд даних, найчастіше – внаслідок змін, повідомлених самою компанією, а, іноді, на підставі уточнення оцінок.

^b Холдингові та інвестиційні компанії, що не займаються безпосередньо виробничою діяльністю, не розглядаються як компанії-виробники озброєнь, а компанії, якими вони володіють, подані в рейтингу як материнські компанії.

^c “Країна” означає країну, де розташований власник та органи управління компанії, тобто місцезнаходження штаб-квартири компанії.

^d Для уможливлення порівняння з продажами озброєнь у 2019р., дані про продажі озброєнь у 2018р. наводяться в доларах США в постійних цінах 2019р. *e Raytheon* та *United Technologies Corp.* об’єднались у 2020р.

^f Обсяг продажу озброєнь цією компанією є оцінкою з високим ступенем невизначеності.

^g *L3Harris Technologies* з’явився в результаті об’єднання *Harris Corp.* та *L3 Technologies*. Її обсяг продажу озброєнь за 2018р. є сумою продажів озброєнь *Harris Corp.* та *L3 Technologies* у 2018р.

^h “Транс’європейські” – компанії, власники та органи управління яких розташовані в кількох європейських країнах.
Джерело: База даних СІПРІ про оборонну промисловість, станом на грудень 2020р.

Врїзка 9.2. Визначення та методичнї засади стосовно даних СІПРІ про 25 найкрупнїших компанїй-виробникїв озброєнь і постачальникїв вїйськових послуг

Данї про 25 найкрупнїших компанїй-виробникїв озброєнь і постачальникїв вїйськових послуг взятї з Бази даних СІПРІ про оборонну промисловїсть (*SIPRI Arms Industry Database*), яка переглядається щороку з урахуванням нової інформацїї. При цьому в попереднїх публїкацїях перегляду пїдлягають всї данї за всї роки.

“Продаж озброєнь” визначається як продаж вїйськових товарїв, послуг, науково-дослїдних та дослїдно-конструкторських робїт вїйськовим вїтчизняними і закордонним замовникам.

Якщо не зазначено інше, всї змїни наводяться в реальних цїнах. Порївняння за рїзнї роки ґрунтуються на перелїку компанїй, якї потрапили до рейтингу у вїдповїднї роки (тобто порївнюються рїзнї склади *Top 25*).

Наведене тут порївняння починається з 2015р., оскїльки це першїй рїк, за якїй СІПРІ має достатньо даних для врахування окремих китайських компанїй. Тому новий масив даних вїдрїзняється вїд попереднього, пїдготовленого для рейтингу *Top 100 СІПРІ*, якїй не враховує китайські компанїї^a.

^a Докладнїше див.: Tian, N. and Su, F., ‘Estimating the arms sales of Chinese companies’, SIPRI Insights on Peace and Security no.2020/2, Jan. 2020.

На російські компанїї у 2019р. припадало 3,9% сумарного продажу озброєнь компанїй *Top 25*. Обидвї російські компанїї, що потрапили до рейтингу, *Алмаз-Антей* та *Объединённая судостроительная корпорация*, зменшили надходження. Третя російська компанїя, *Объединённая авиастроительная корпорация*, зменшила продаж озброєнь на \$1,3 млрд. і полишила *Top 25*.

Цей рїк також позначився появою у *Top 25* близькосхїдної компанїї. *EDGE* зї штаб-квартирою в ОАЕ була створена у 2019р. внаслїдок об’єднання понад 25 менших фїрм. Вона посїдає 22 позицїю, а її надходження вїд продажу озброєнь у 2019р. оцїнюються у майже \$4,8 млрд. Значнї інвестицїї Уряду ОАЕ у вїтчизняну оборонну промисловїсть сприяли швидкому розвитку невеликих компанїй, якї згодом змогли імпортувати технологїї для розробки власних ноу-хау та розвитку виробничих потужностей.

Карта мїжнародної присутностї оборонної промисловостї

Побїжний погляд на географїчне розташування штаб-квартир найкрупнїших компанїй-виробникїв озброєнь показує, що вони працюють лише в обмеженїй кїлькостї держав. Однак це приховує той факт, що сфера дїяльностї компанїй-виробникїв озброєнь часто простягається далеко за межї країн, у яких розташована їх штаб-квартира, внаслїдок ітернацїоналїзацїї оборонної промисловостї. Щоб дослїдити справжнє географїчне поширення оборонної промисловостї та її дїяльностї, СІПРІ пїдготував масив даних у складї 400 закордонних пїдприємств – фїлій, дочїрнїх компанїй і спїльних пїдприємств, розташованих в інших країнах, нїж штаб-квартира материнської компанїї, – пов’язаних з 15 найкрупнїшими у свїтї компанїями-виробниками озброєнь (врїзка 9.3).

Врізка 9.3. Визначення та методологія СІПРІ складання карти міжнародної присутності оборонної промисловості

Масив даних СІПРІ з картою міжнародної присутності оборонної промисловості охоплює закордонні підприємства, пов'язані з 15 найкрупнішими у світі компаніями-виробниками озброєнь. Термін “закордонне підприємство” означає філію, дочірню компанію чи спільне підприємство, зареєстроване в іншій країні, в не в країні, в якій розташована штаб-квартира материнської компанії. Щоб бути врахованим, закордонне підприємство мало діяти понад шість місяців протягом 2019р. та виробляти військову продукцію, надавати військові послуги або здійснювати продажі військовим покупцям. Підприємства, що займаються винятково продажем, маркетингом або просуванням продукції, а також підприємства, що вважаються холдинговими або інвестиційними компаніями, не враховувалися. Крім того, щоб бути врахованим, підприємство мало бути у мажоритарній власності та відстояти від кінцевої материнської компанії не більше ніж на два рівні володіння^a.

^a Докладніше про визначення, джерела та методи див.: Beraud-Sudreau, L. et al., ‘Mapping the international presence of the world’s largest arms companies’, SIPRI Insights on Peace and Security no.2020/12, Dec. 2020, p.2

Головні висновки

Якщо поширити аналіз на закордонні підприємства, сфера діяльності 15 найкрупніших у світі компаній-виробників озброєнь охоплює щонайменше 49 різних країн, 17 з яких належать до Глобального Півдня³. Якщо ж врахувати лише розташування штаб-квартир, то міжнародна присутність цієї самої групи компаній обмежується лише вісьмома країнами.

Серед 15 досліджених компаній французька *Thales* є найбільш інтернаціоналізованою – вона має 67 підприємств, зареєстрованих у 24 країнах п'яти регіонів (таблиця 9.8). *Airbus*, класифікований як транс'європейська компанія, також присутня у 24 країнах, де має 41 підприємство. До числа лідерів належать також *Leonardo* (59 підприємств у 21 країні), *Boeing* (56 підприємств у 21 країні) та *Lockheed Martin* (28 підприємств у 19 країнах).

Натомість китайські та російські збройові компанії мають обмежену міжнародну присутність. Однак у відкритих джерелах часто немає даних про китайські та російські фірми. Серед чотирьох китайських і російських компаній, охоплених дослідженням СІПРІ, *Aviation Industry Corporation of China (AVIC)* є єдиною, для якої вдалося знайти відповідні цьому визначенню закордонні підприємства. *AVIC* присутня щонайменше в шести різних країнах: чотирьох промислово розвинутих країнах Заходу – Великій Британії, Іспанії, США та Фінляндії – і двох країнах Глобального Півдня – Камбоджі та Пакистані. Дві останні брали участь у програмах військового співробітництва з Китаєм⁴.

³ Ці 17 країн – Бразилія, Камбоджа, Китай, Колумбія, Коста-Ріка, Індія, Ірак, Йорданія, Казахстан, Кенія, Малайзія, Мексика, Марокко, Пакистан, ПАР, Таїланд і Туреччина. “Глобальний Південь” тут означає країни, що розвиваються, які мають право на офіційну допомогу для розвитку (*official development assistance, ODA*); див.: Organisation for Economic Co-operation and Development, Development Co-operation Directorate (DAC), ‘DAC list of ODA recipients: Effective for reporting on 2020 flows’, 2020.

⁴ Phea, K., ‘Cambodia-China relations in the new decade’, Diplomacy Publication, Konrad Adenauer Stiftung, 26 May 2020; Gao, C., ‘Here’s how China made Pakistan into a military powerhouse’, *National Interest*, 20 Mar. 2020.

Таблиця 9.8. Міжнародна присутність 15 найкрупніших компаній-виробників озброєнь і постачальників військових послуг у 2019р.

Материнська компанія	Місце, 2019	Розташування штаб-квартири	Кількість закордонних підприємств	Кількість країн ^a	Кількість регіонів ^b	Підприємства, задіяні у виробництві, як % усіх закордонних підприємств ^c
Lockheed Martin Corp.	1	США	28	19	4	50
Boeing	2	США	56	21	5	9,0
Northrop Grumman Corp.	3	США	16	9	3	56
Raytheon ^d	4	США	16	7	4	88
General Dynamics Corp.	5	США	25	14	4	80
AVIC	6	Китай	7	6	3	86
BAE Systems	7	Велика Британія	38	18	4	42
CETC	8	Китай	[0]	[0]	[0]	..
NORINCO	9	Китай	[0]	[0]	[0]	..
L3Harris Technologies	10	США	33	15	5	76
United Technologies Corp. ^d	11	США	14	8	3	93
Leonardo	12	Італія	59	21	5	58
Airbus	13	Транс'європейська ^e	41	24	5	32
Thales	14	Франція	67	24	5	73
Алмаз-Антей	15	Росія	[0]	[0]	[0]	..

.. – даних немає; [0] – оціночна кількість дорівнює 0, оскільки не було знайдено жодного закордонного підприємства, яке б відповідало критеріям дослідження; *AVIC* – *Aviation Industry Corp. of China*; *CETC* – *China Electronics Technology Group Corp.*; *NORINCO* – *China North Industries Group Corp.*

Примітка: Частки, більші за 10%, округлені до найближчого цілого числа, менші за 10% – до одного десяткового знаку.

^a Кількість країн, у яких є закордонні підприємства материнської компанії.

^b Кількість регіонів (тобто Африка, Америка, Азія та Океанія, Європа і Близький Схід), у яких є закордонні підприємства материнської компанії. Про прийнятий СІПІ регіональний поділ див. список умовних позначень цього видання та веб-сайт СІПІ.

^c Відсоток закордонних підприємств материнської компанії, зайнятих виробничою діяльністю.

^d *Raytheon* та *United Technologies Corp.* об'єдналися у 2020р.

^e “Транс'європейські” – компанії, власники та органи управління яких розташовані в кількох європейських країнах. У цьому дослідженні вважається, що штаб-квартира *Airbus* розташована у трьох європейських країнах: Іспанії, Німеччині і Франції.

Джерела: База даних СІПІ про оборонну промисловість, станом на грудень 2020р.; річні звіти компаній; біржеві та інвестиційні дані; веб-сайти компаній; повідомлення для преси; повідомлення ЗМІ; публічні реєстри компаній.

Є кілька причин, чому охоплення китайських і російських компаній може бути не таким широким, як американських чи європейських. По-перше, і Росія, і Китай роблять наголос на вітчизняному виробництві озброєнь і тому можуть не схвалювати присутності державних компаній за кордоном⁵. По-друге, у випадку Китаю, може бракувати досвіду організації передачі технологій, що ускладнює інші форми промислової кооперації з державними замовниками. По-третє, перешкодою можуть бути намагання західних урядів регулювати прямі іноземні інвестиції для протидії спробам Китаю отримати технології подвійного використання та новітні технології⁶. По-четверте, можливості закордонного партнерства російських збройових компаній обмежують санкції ЄС і США⁷.

Найбільша кількість підприємств розташовані в Європі (167), Азії та Океанії (91) та на Американському континенті (84). Велика Британія, де розташовані приблизно 56 закордонних підприємств, очолює рейтинг прийомачих країн, за нею ідуть Австралія (38), США (36), Канада (30) та Німеччина (29). Крім Північної Америки, Західної Європи та Австралії, найбільше підприємств розташовано в таких країнах, як Саудівська Аравія (24), Індія (13), Сінгапур (11), ОАЕ (11) та Бразилія (10).

Міжнародна присутність найкрупніших у світі компаній-виробників озброєнь чітко ілюструє зв'язки та лінії поділу, що існують на геополітичному рівні. Американські компанії, наприклад, присутні в більшості країн-союзників і партнерів, включно з Австралією, Канадою, Ізраїлем, Японією, Південною Кореєю, Саудівською Аравією і Туреччиною. Трансатлантичні зв'язки є особливо помітними. Усі три досліджені європейські компанії міцно закріпилися у США. Примітно, що на американський ринок припадало 43% всіх продажів *BAE* у 2019ф.р.⁸ Американські компанії також широко представлені в Європі. Так, у Європі розташовані майже 79% закордонних підприємств *United Technologies*, так само як і понад половину закордонних дочірніх компаній і спільних підприємств *General Dynamics*.

Масив даних СІПРІ також розрізняє підприємства, що виробляють військову продукцію, і ті, що надають військові послуги. Частка закордонних підприємств, зайнятих виробництвом, у різних компаній є дуже різною. Наприклад, лише 9% закордонних підприємств *Boeing* є виробничими. Натомість, *General Dynamics* має за кордоном більш значні потужності – 80% його закордонних підприємств зайняті військовим виробництвом.

⁵ Cheung, T.M., *Fortifying China: The Struggle to Build a Modern Defense Economy* (Cornell University Press: Ithaca, NY, 2009); International Institute for Strategic Studies (IISS), 'Defence budgets, defence industry and the State Defence Order', *Russia's Military Modernisation: An Assessment* (Routledge: Abingdon, 2020).

⁶ Johnson, K. and Gramer, R., 'The great decoupling', *Foreign Policy*, 14 May 2020.

⁷ US Department of the Treasury, 'Announcement of treasury sanctions on entities within the financial services and energy sectors of Russia, against arms or related materiel entities, and those undermining Ukraine's sovereignty', Press release, 16 July 2014; US Department of State, Bureau of International Security and Nonproliferation, 'Section 231 of the Countering America's Adversaries Through Sanctions Act [CAATSA] of 2017', 2017; Council Regulation (EU) 833/2014 of 31 July 2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine, *Official Journal of the European Union*, L229, 31 July 2014.

⁸ BAE Systems, 'Half year results', 30 July 2020, p.20.

З географічної точки зору, виробничі потужності найкрупніших компаній-виробників озброєнь залишаються сконцентрованими в Північній Америці, Західній Європі та Австралії. У цих регіонах розташовані 80% усіх досліджених закордонних виробничих об'єктів.

Розуміння інтернаціоналізації військової промисловості

Створювати підприємства за кордоном компанії-виробники озброєнь спонукають різні фактори, пов'язані як з перспективами постачання (стратегією компанії), так і зі збутом (внутрішніми закупівлями та військово-промисловою політикою). Наприклад, після скорочення внутрішніх ринків для закупівлі озброєнь по завершенні холодної війни компаніям-виробникам озброєнь у Північній Америці та Західній Європі довелося пристосовуватися до нових реалій. Придбавши закордонні дочірні компанії та об'єднавши зусилля з місцевими компаніями, вони зуміли отримати доступ до ключових ринків і нової оборонно-промислової бази.

Крім того, ринок стає дедалі більш конкурентним. У відповідь багато компаній-виробників озброєнь утворили нові партнерські зв'язки шляхом злиття, поглинання і створення спільних підприємств. Крупнішим компаніям легше витримати, наприклад, скорочення урядами військових витрат, оскільки вони можуть зекономити за рахунок масштабів виробництва⁹. Крім того, створюючи спільні підприємства, компанії розподіляють між собою ризики, пов'язані з розробкою нових програм озброєнь. Крупніші компанії також можуть диверсифікувати портфель замовлень, що робить їх менш залежними від однієї програми озброєнь¹⁰.

Крім того, інтернаціоналізації сприяє національна політика, спрямована на стимулювання інвестицій у місцеву оборонно-промислову базу. Так, саудівська політика "Візія-2030" (*Vision 2030*) ставить за мету 50%-ву локалізацію витрат на закупівлі озброєнь¹¹. У випадку США обмеження на імпорт озброєнь з-за кордону змушує компанії-виробники озброєнь купувати дочірні компанії у США та відокремлювати американські структури від власних¹². Разом з чималою часткою американського ринку, це допомагає пояснити таку велику кількість закордонних підприємств, розташованих у США.

Подібна стратегія є актуальною і для багатьох інших компаній-виробників озброєнь, крім згаданих 15. Крім того, реалізація військово-промислової політики нових виробників озброєнь, імовірно, й надалі заохочуватиме іноземні компанії-виробники створювати місцеві філії та виробничі підприємства, з метою отримання доступу до ринків або розширення присутності на них.

⁹ McKinsey and Company, *The Future of European Defence: Tackling the Productivity Challenge* (McKinsey and Company: May 2013), pp.24-25.

¹⁰ Devore, M.R., 'Arms production in the global village: Options for adapting to defense-industrial globalization', *Security Studies*, vol.22, no.3 (2013), pp.537-538.

¹¹ Saudi Arabian Public Investment Fund, 'Saudi Arabian Military Industries', Press release, 17 May 2017.

¹² Manuel, K.M., *The Buy American Act-Preferences for 'Domestic' Supplies: In Brief*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress R43140 (US Congress, CRS: Washington, DC, 26 Apr. 2016); Перло-Фрімен С., "Виробництво озброєнь". – *Щорічник СІПІ 2009*, с.266.

10. Світові ядерні сили

Загальний огляд

На початку 2021р. дев'ять держав – США, Росія, Велика Британія, Франція, Китай, Індія, Пакистан, Ізраїль і Північна Корея – володіли близько 13 080 одиницями ядерної зброї, 3 825 з яких були розгорнуті у військах (таблиця 10.1). Близько 2 000 з них перебували у стані високої бойової готовності.

Загальна кількість ядерних боеголовок у світі продовжує зменшуватися. Однак це відбувається, насамперед, завдяки демонтажу США та Росією знятих з озброєння боеголовок. Скорочення кількості боеголовок, що перебувають на озброєнні у світі, схоже, зупинилось, але їх кількість може знову збільшитися. Водночас і США, і Росія мають далекосяжні й дорогі програми заміни та модернізації ядерних боеголовок, ракетних та авіаційних систем доставки, а також потужностей з виробництва ядерної зброї (підрозділи I і II).

Ядерні арсенали інших ядерних держав є значно меншими (підрозділи III-IX), але всі вони розробляють або розгортають нові системи озброєнь чи заявили про такі наміри. На шляху до суттєвої модернізації і збільшення ядерного арсеналу перебуває Китай; Індія і Пакистан, як вважається, також збільшують власні арсенали. Військова ядерна програма залишається основою Стратегії національної безпеки Північної Кореї, хоча у 2020р. вона не здійснювала випробувань ядерної зброї чи балістичних ракет великої дальності, призначених для її доставки.

Доступність надійної інформації про стан ядерних арсеналів і спроможності ядерних держав є дуже різною. США, Велика Британія і Франція розкривають деяку інформацію. Росія відмовляється розкривати подробиці складу своїх сил, хоча й ділиться цією інформацією зі США. Китай надає мало інформації про чисельність ядерних сил чи плани їх майбутнього розвитку. Уряди Індії і Пакистану роблять заяви про окремі ракетні випробування, але не надають інформації про стан чи розмір своїх арсеналів. Північна Корея визнала проведення ядерних і ракетних випробувань, але не надає інформації про ядерний потенціал. Давня політика Ізраїлю – не надавати коментарів стосовно ядерного арсеналу.

Сировиною для виробництва ядерної зброї служать розщеплювані матеріали: або високозбагачений уран (ВЗУ), або виділений плутоній. Велика Британія, Китай, Росія, США і Франція використовують для виготовлення ядерної зброї і ВЗУ, і плутоній; Індія та Ізраїль – переважно плутоній; а Пакистан – переважно ВЗУ, але нараджує спроможності з виробництва плутонію.

Таблиця 10.1. Світові ядерні сили, станом на січень 2021р.

Усі дані є приблизними. Наведені тут оцінки ядерних сил ґрунтуються на загальнодоступній інформації і містять певні похибки, про що йдеться в посиланнях до таблиць 10.1-10.10.

Держава	Рік першого ядерного випробування	Розгорнуті боєголовки ^a	Боєголовки на зберіганні ^b	Інші боєголовки	Усього запасів
США	1945	1 800 ^c	2 000 ^d	1 750 ^e	5 550
Росія	1949	1 625 ^f	2 870 ^g	1 760 ^e	6 255
Велика Британія	1952	120	105	—	225 ^h
Франція	1960	280	10 ⁱ	..	290
Китай	1964	—	350	—	350
Індія	1974	—	156	..	156
Пакистан	1998	—	165	..	165
Ізраїль	..	—	90	..	90
Північна Корея	2006	—	..	[40-50]	[40-50] ^j
Разом^k		3 825	5 745	3 510	13 080

.. – дані не доступні або не придатні для використання; [] – дані непевні; — – нуль або незначна величина.

Примітка: СІПРІ щороку переглядає дані про світові ядерні сили на підставі нової інформації та оновлює попередні оцінки. Дані станом на січень 2020р. є заміною всіх раніше опублікованих даних про світові ядерні сили.

^a Боєголовки на ракетах чи на військових базах.

^b Боєголовки в центральному сховищі, що вимагають певної підготовки (наприклад, транспортування та завантаження на пускові установки) для приведення їх у повну боєготовність.

^c Ця кількість враховує близько 1 400 боєголовок, розміщених на балістичних ракетах, і 300 – на базах бомбардувальників у США, а також приблизно 100 нестратегічних (тактичних) атомних бомб, розміщених за межами США на базах партнерів по НАТО.

^d Ця кількість враховує близько 130 нестратегічних (тактичних) атомних бомб, що зберігаються у США.

^e Кількість знятих з озброєння боєголовок, що чекають на демонтаж.

^f Ця кількість враховує приблизно 1 425 стратегічних боєголовок на балістичних ракетах і близько 200 – на базах важких бомбардувальників.

^g Ця кількість враховує приблизно 960 стратегічних і 1 910 нестратегічних боєголовок у центральному сховищі.

^h Уряд Великої Британії у 2010р. заявляв, що його арсенал ядерної зброї не перевищуватиме 225 боєголовок. Тут вважається, що в січні 2021р. цей арсенал був саме таким. Заплановане скорочення арсеналу до 180 боєголовок до середини 2020-х років було скасоване за результатами урядового огляду 2020р., оприлюдненого на початку 2021р. Цей огляд визначив новий ліміт у 260 боєголовок.

ⁱ Вважається, що 10 боєголовок, приписаних до французьких палубних літаків, зберігаються в центральному сховищі та за звичайних умов не встановлені на засобах доставки.

^j Кількість боєголовок, які Північна Корея потенційно могла б виготовити з виробленого нею обсягу розщеплюваних матеріалів. У відкритих джерелах немає свідчень, що Північна Корея виготовила дієздатну ядерну боєголовку для доставки міжконтинентальною балістичною ракетою, але вона може мати невелику кількість боєголовок для балістичних ракет середньої дальності.

^k Ці загальні величини не враховують дані стосовно Північної Кореї і округлені до найближчих величин у п'ять боєголовок.

Північна Корея для використання в ядерних боєприпасах виробляла плутоній, але могла виробляти також ВЗУ. Виробляти розщеплювані матеріали здатні всі держави, що мають цивільну ядерну промисловість (підрозділ X).

I. Ядерні сили США

ХАНС М.КРИСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА

Станом на січень 2021р., у військових запасах США налічувалося близько 3 800 ядерних боеголовок – так само, як і в січні 2020р. Приблизно 1 800 із них – у т.ч. близько 1 700 стратегічних і 100 нестратегічних (або тактичних) боеголовок – були розгорнуті на літаках, балістичних ракетах і підводних човнах. Крім того, близько 2 000 боеголовок зберігались у резерві; близько 1 750 боеголовок були виведені з бойового складу та чекали на демонтаж (на 250 менше за оцінку 2020р.), що дає загальну кількість – приблизно 5 550 ядерних боеголовок (таблиця 10.2).

Ці оцінки ґрунтуються на загальнодоступній інформації про американський ядерний арсенал. У 2010р. США вперше розсекретили всю історію змін арсеналу ядерної зброї, але з 2019р. спостерігаються кроки в напрямі зниження рівня прозорості¹. Це засвідчив той факт, що у 2020р., як і у 2019р., Адміністрація Президента Д.Трампа відмовилася розсекретити запаси ядерних боеприпасів і кількість виведених з бойового складу боеголовок, демонтованих упродовж року². Ця відмова, причини якої не пояснювалися, дала політичні підстави й іншим ядерним державам для зниження прозорості та суттєво ускладнила незалежну оцінку ядерного арсеналу США.

У 2020р. США продовжували дотримуватися лімітів на остаточну кількість боеголовок, передбачену Договором про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь 2010р. (Новий СНО, *Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, New START*), яким визначена кількісна “стеля” американських і російських розгорнутих стратегічних ядерних сил³. Кількість розгорнутих боеголовок, наведена нижче, відрізняється від повідомленої згідно з Новим СНО, оскільки за Договором рахується один боеприпас на один бомбардувальник у бойовому складі – навіть якщо за звичайних умов бомбардувальники не несуть зброї, – і не рахуються боеголовки, що зберігаються на авіабазах.

Роль ядерної зброї у військовій доктрині США

Згідно з Оглядом ядерної політики (*Nuclear Posture Review, NPR*) 2018р., “Сполучені Штати розглядатимуть застосування ядерної зброї лише за виняткових обставин для захисту життєво важливих інтересів Сполучених Штатів,

¹ US Department of Defense, ‘Increasing transparency in the US nuclear weapons stockpile’, Fact sheet, 3 May 2010.

² Kristensen, H.M., ‘Trump administration again refuses to disclose nuclear stockpile size’, Federation of American Scientists (FAS) Strategic Security Blog, 3 Dec. 2020.

³ Загальний огляд та інші подробиці Нового СНО див. у підрозділі III додатка А цього видання. Про переговори стосовно подовження Нового СНО див. у підрозділі I розділу 11 цього видання.

Таблиця 10.2. Ядерні сили США, станом на січень 2021р.

Усі дані є приблизними, деякі ґрунтуються на оцінках авторів. Загальна кількість боєголовок округлена до найближчих величин у п'ять боєголовок.

Тип	Позначення	Кількість пускових установок	Рік початку розгор-тання	Дальність (км) ^d	Боєголовки × потужність	Кількість боєголовок ^b
Стратегічні ядерні сили						3 570
<i>Бомбардувальники</i>		<i>107/66^c</i>				<i>848^d</i>
<i>B-52H</i>	<i>Stratofortress</i>	87/46	1961	16 000	20 × КРПБ 5-150 кт ^e	528 ^f
<i>B-2A</i>	<i>Spirit</i>	20/20	1994	11 000	16 × <i>B61-7,-11</i> ; бомби <i>B83-1^g</i>	320
Ракети наземного базування (МБР)		<i>400</i>				<i>800^h</i>
<i>LGM-30G Minuteman III</i>						
	<i>Mk12A</i>	200	1979	13 000	1-3 × <i>W78 335 кт</i>	600 ⁱ
	<i>Mk21 SERV</i>	200	2006	13 000	1 × <i>W87 300 кт</i>	200 ^j
Ракети морського базування (БРПЧ)		<i>14/280^k</i>				<i>1 920^l</i>
<i>UGM-133A Trident II (D5/D5LE)</i>						
	<i>Mk4</i>	..	1992	>12 000	1-8 × <i>W76-0 100 кт</i>	.. ^m
	<i>Mk4A</i>	..	2008	>12 000	1-8 × <i>W76-1 90 кт</i>	1 511
	<i>Mk4A</i>	..	2019	>12 000	1 × <i>W76-2 8 кт</i>	25 ⁿ
	<i>Mk5</i>	..	1990	>12 000	1-8 × <i>W88 455 кт</i>	384
Нестратегічні ядерні сили						230°
<i>F-15E</i>	<i>Strike Eagle</i>	..	1988	3 840	5 × <i>B61-3, -4^p</i>	80
<i>F-16C/D</i>	<i>Falcon</i>	..	1987	3 200 ^q	2 × <i>B61-3, -4</i>	70
<i>F-16MLU</i>	<i>Falcon (НАТО)</i>	..	1985	3 200	2 × <i>B61-3, -4</i>	40
<i>PA-200</i>	<i>Tornado (НАТО)</i>	..	1983	2 400	2 × <i>B61-3, -4</i>	40
Усього запасів						3 800^r
Розгорнуті боєголовки						1 800 ^s
Резервні боєголовки						2 000
Зняті з озброєння боєголовки, що чекають на демонтаж ^t						1 750
Загальна кількість						5 550^u

.. – дані не доступні або не придатні для використання; – – нуль або незначна сума; БРПЧ – балістична ракета на підводному човні (*SLBM, submarine-launched ballistic missile*); *SERV* – головна частина з підвищеним захистом (*security-enhanced re-entry vehicle*); КРПБ – крилата ракета повітряного базування (*ALCM, air-launched cruise missile*); МБР – міжконтинентальна балістична ракета (*ICBM, intercontinental ballistic missile*).

Примітка: У таблиці вказана загальна оціночна кількість наявних боєголовок для систем доставки. Лише деякі з них є розгорнутими, тому кількість стратегічних боєголовок може не відповідати правилам підрахунку за Новим СНО.

a Для літаків вказаний максимальний радіус польоту без дозаправки. Усі літаки, оснащені для доставки ядерної зброї, можуть дозаправлятися в повітрі. Реальна дальність виконання бойових завдань залежить від профілю маршруту, бойового навантаження та дозаправки в повітрі.

b Загальна кількість боєголовок, приписаних до систем доставки ядерної зброї. Лише частина з них встановлені на ракетах та утримуються на авіабазах.

c Перша величина – загальна кількість бомбардувальників на озброєнні; друга – кількість бомбардувальників, оснащених для доставки ядерної зброї. США заявляли, що постійно матимуть у бойовому складі не більше 60 ядерних бомбардувальників, але, як правило, боєготовими є лише близько 50, решта – перебувають у ремонті.

d З 848 боєприпасів для бомбардувальників близько 300 (200 КРПБ і 100 бомб) утримуються на авіабазах, решта – в центральному сховищі. Багато авіабомб уже не перебувають у повністю активному стані та заплановані до зняття з озброєння після надходження *B61-12* на початку 2020-х років.

e *B-52H* вже не є носіями атомних бомб.

f У 2006р. МО вирішило скоротити майбутній арсенал КРПБ до 528 ракет. Не виключено, що після того арсенал був ще дещо зменшений. Див.: Burg, R. (Maj. Gen.), 'ICBMs, helicopters, cruise missiles, bombers and warheads', Statement, US Senate, Armed Services Committee, Strategic Forces Subcommittee, 28. Mar. 2007, p.7.

g Стратегічні авіабомби приписані лише до бомбардувальників *B-2A*. Максимальна потужність стратегічних бомб: *B61-7* – 360 кт, *B61-11* – 400 кт, *B83-1* – 1 200 кт. Однак усі ці бомби, крім *B-11*, можуть мати й меншу потужність. Більшість *B83-1* виведені в резерв, і *B-2A* рідко використовуються з цими бомбами. Адміністрація Президента Б.Обами вирішила, що *B83-1* будуть зняті з озброєння після надходження *B61-12*, але в *NPR 2018* зазначено, що *B83-1* можуть бути збережені впродовж тривалішого часу.

h З 800 боєголовок для МБР лише 400 встановлені на ракетах. Решта – зберігаються в центральному сховищі.

i З цих боєголовок *W78* розгорнуто лише 200; решта – зберігаються в центральному сховищі.

j Ще 340 боєголовок *W87*, за оцінкою СППІ, можуть перебувати на довгостроковому зберіганні, але не в запасах, передбачених для планового використання у програмі заміни боєголовок *W78* (*W87-1*).

k Перша величина – загальна кількість атомних підводних човнів з балістичними ракетами (АПЧБР) у складі американського флоту; друга – максимальна кількість ракет, яку вони можуть нести. Проте, хоча 14 АПЧБР можуть нести до 280 ракет, два човни зазвичай постійно перебувають у ремонті з заміною палива та не мають приписаних до них ракет. Решта 12 АПЧБР можуть нести до 240 ракет, але один чи два з них зазвичай постійно проходять обслуговування та можуть не мати ракет. Станом на вересень 2020р., в сумарних даних згідно з Новим СНО в бойовому складі враховані 11 АПЧБР з 220 БРПЧ.

l З 1 920 боєголовок для БРПЧ лише дещо більше 1 000 розгорнуті на підводних човнах; решта зберігаються в центральному сховищі. Хоча кожна ракета *D5* рахувалася, згідно з Договором 1991р. про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь, як носій восьми боєголовок (ракета пройшла початкові льотні випробування з 14 боєголовками), у ВМС США бойове навантаження кожної ракети зменшено в середньому до 4-5 боєголовок. За оцінкою, ракети *D5*, оснащені новою боєголовкою малої потужності *W76-2*, несуть лише по одній боєголовці.

m Вважається, що всі боєголовки *W76-0* замінені на *W76-1*.

n За словами представників військового відомства США, новими боєголовками малої потужності *W76-2* будуть оснащені шонайменше два АПЧБР, що патрулюють в Атлантичному й Тихому океанах.

o Вважається, що приблизно 100 з 230 тактичних авіабомб утримуються на шести авіабазах НАТО за межами США. Решта – зберігаються в центральному сховищі у США. Після надходження на озброєння *B61-12* старіші варіанти *B61* будуть демонтовані.

p Максимальна потужність тактичних авіабомб складає: *B61-3* – 170 кт, *B61-4* – 50 кт. Усі вони можуть мати й меншу потужність. *B61-10* знята з озброєння у 2016р.

⁴ У більшості джерел зазначається радіус польоту без дозаправки 2 400 км, але за даними *Lockheed Martin* (виробника *F-16*), вона становить 3 200 км.

⁵ З цих 3 800 боеприпасів приблизно 1 800 розміщені на балістичних ракетах, авіабазах у США та на шести авіабазах НАТО за межами США, решта – зберігаються в центральному сховищі.

⁶ Кількість розгорнутих боеголовок у цій таблиці відрізняється від кількості, заявленої за Новим СНО, через те, що за Договором рахується одна боеголовка на один бомбардувальник у бойовому складі, хоча за звичайних обставин бомбардувальники не несуть боеголовок, а також не рахуються боеголовки, що зберігаються на авіабазах.

⁷ До 2018р. Уряд США оприлюднював кількість боеголовок, демонтованих кожного року, але Адміністрація Президента Д.Трамп припинила цю практику. Виходячи з попередньої практики і враховуючи завершення програми подовження терміну служби *W76-1*, СІПРІ оцінює, що впродовж 2020р. було демонтовано близько 250 (але, можливо, більше) знятих з озброєння боеголовок.

⁸ Крім цих готових до застосування боеголовок, понад 20 тис. плутонієвих сердечників зберігаються на заводі *Pantex* у Техасі, і близько 4 000 вторинних уранових елементів можуть зберігатися на об'єкті *Y-12* в Оук-Рідж, штат Теннессі.

Джерела: МО США, різні бюджетні доповіді та плани, прес-релізи й документи, отримані згідно з Законом про свободу інформації; Міністерство енергетики США, різні бюджетні доповіді та плани; повідомлення ВПС, ВМС і Міністерства енергетики США; *Bulletin of the Atomic Scientists*, 'Nuclear notebook', різні випуски; оцінки авторів.

їх союзників і партнерів"⁴. У *NPR* далі пояснюється, що США зберігають за собою право першими використати ядерну зброю у конфлікті, а також можуть використати її у відповідь на "значні неядерні стратегічні удари" по "цивільному населенню або інфраструктурі США, союзників або партнерів, та удари по ядерних силах США чи союзників, їх органах командування та управління або засобах попередження та оцінки нападу"⁵.

Упродовж 2020р. США продовжували виконання *NPR 2018*. Це передбачало збільшення у 2021ф.р на 25% фінансування Національного управління ядерної безпеки (*National Nuclear Security Administration, NNSA*) США, яке, серед іншого, наглядає за програмами досліджень, розробки та закупівлі ядерних боеголовок⁶. Адміністрація Д.Трампа продовжувала виконання кількох масштабних програм ядерної зброї, започаткованих за Адміністрації Президента Б.Обами, в т.ч. програми модернізації усіх компонентів ядерної тріади. Адміністрація Д.Трампа продовжувала також виконання кількох власних нових програм нестратегічної ядерної зброї. Зокрема, у 2020р. США завершили оснащення ядерними боеголовками *W76-2* малої потужності флоту атомних підводних човнів з балістичними ракетами (АПЧБР) в Атлантичному та Тихому океанах і просунулись у реалізації планів

⁴ US Department of Defense (DOD), *Nuclear Posture Review 2018* (DOD: Arlington, VA, Feb. 2018), p.21.

⁵ US Department of Defense (посилання 4), p.21.

⁶ Woolf, A.F., *Energy and Water Development Appropriations: Nuclear Weapons Activities*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress R44442 (US Congress, CRS: Washington, DC, 22 Dec. 2020), p.i. Фінансовий рік (ф.р.) у США починається 1 жовтня попереднього року і закінчується 30 вересня. Про військові витрати див. у підрозділі I розділу 8 цього видання.

розгортання нових ядерних крилатих ракет морського базування (КРМБ, *SLCM-N*; див. нижче).

Обґрунтування в *NPR 2018* розгортання боєголовок малої потужності та розробки ядерної КРМБ враховувало важливі доктринальні зміни в американському ядерному плануванні. Згідно з *NPR*, боєголовка *W76-2* має покращити спроможності США із завдання швидкого удару малої потужності для стримування Росії від застосування першою нестратегічних ядерних озброєнь у випадку, якщо Росія вважатиме, що може програти звичайну війну⁷. Однак загальнодоступних свідчень такої зміни в ядерній доктрині Росії небагато⁸. І *W76-2*, і ядерна КРМБ явно мають посилити операції США з використанням нестратегічної ядерної зброї, важливість яких для американських військових, схоже, знизилася після завершення холодної війни. Зокрема, в одному з документів Міністерства оборони США 2020р. припускається, що ядерна КРМБ “забезпечить додаткові спроможності обмеженого застосування ядерної зброї, з якими противник повинен буде рахуватися, плануючи її вимушене використання”⁹; в *NPR* зазначено, що ця зброя “розширює перелік реальних спроможностей США з реагування на ядерний чи неядерний стратегічний напад”⁹. Але ядерний напад у відповідь на неядерний стратегічний напад означав би використання ядерної зброї першим – те саме, за що *NPR* критикує Росію, тобто за внесення цього принципу до її гіпотетичної доктрини.

Виходячи з більш агресивної ядерної позиції, викладеної в *NPR*, Адміністрація Д.Трампа наприкінці 2020р. розкрила плани розробки абсолютно нової ядерної боєголовки *W93* (див. нижче)¹⁰. Вона стала б першою цілком новою боєголовкою, розробленою США після завершення холодної війни. *W93* була складовою набагато ширшого плану модернізації ядерної зброї, викладеного у Плані *NNSA* зі створення та управління запасами ядерної зброї (*Nuclear Weapons Stockpile and Management Plan*), згідно з яким кількість програм нових ядерних боєголовок збільшилась удвічі, порівняно з попереднім планом, оприлюдненим у 2019р.¹¹

⁷ US Department of Defense (посилання 4), pp.8, 53-55.

⁸ Bruusgaard, K.V., ‘Here’s why US tactical nukes are a bad idea’, *National Interest*, 10 Dec. 2018; Olicker, O. and Baklitskiy, A., ‘The Nuclear Posture Review and Russian “de-escalation”: A dangerous solution to a nonexistent problem’, *War on the Rocks*, 20 Feb. 2018; Olicker, O., ‘Russia’s nuclear doctrine: What we know, what we don’t, and what that means’, Center for Strategic and International Studies (CSIS), May 2016.

⁹ US Office of the Under Secretary of Defense for Policy, *Strengthening Deterrence and Reducing Nuclear Risks*, part II, *The Sea-Launched Cruise Missile-Nuclear (SLCM-N)* (US Department of State, Office of the Under Secretary of State for Arms Control and International Security: Washington, DC, 23 July 2020), p.3; US Department of Defense (посилання 4), p.xiii. Загальний аналіз та інші деталі Огляду ядерної політики див.: Крістенсен Х.М. “Ядерні сили США”. – *Щорічник СІПІ 2019*, підрозділ I розділу 6.

¹⁰ US Department of Energy, National Nuclear Security Administration (NNSA), *Fiscal Year 2021 Stockpile Stewardship and Management Plan-Biennial Plan Summary*, Report to Congress (NNSA: Washington, DC, Dec. 2020), pp.2-6. Див. також: Kristensen, H.M., ‘NNSA nuclear plan shows more weapons, increasing costs, less transparency’, Federation of American Scientists (FAS) Strategic Security Blog, 30 Dec. 2020.

¹¹ US Department of Energy (посилання 10).

Стратегічні ядерні сили

Наступальні стратегічні ядерні сили США складаються з важких літаків, міжконтинентальних балістичних ракет (МБР) наземного базування та АПЧБР. Ці сили (тріада) мало змінились у 2020р. За оцінкою СІПРІ, до тріади приписано загалом 3 570 ядерних боеголовок, з яких близько 1 700 розміщені на ракетах та авіабазах.

Бомбардувальники та авіаційні боеприпаси

Військово-повітряні сили (ВПС) США наразі мають 169 стратегічних бомбардувальників: 62 *B-1B*, 20 *B-2A* і 87 *B-52H*. 66 із них (20 *B-2A* і 46 *B-52H*) можуть нести ядерну зброю. *B-2A* можуть доставляти авіабомби (*B61-7*, *B61-11* та *B83-1*), а *B-52H* можуть нести крилаті ракети повітряного базування (КРПБ) *AGM-86B/W80-1*. За оцінками, до стратегічних бомбардувальників приписано майже 850 боеприпасів, близько 300 з яких утримуються на авіабазах у режимі швидкого приведення в готовність.

Як *B-2A*, так і *B-52H* проходять модернізацію, що має покращити їх спроможності з прийому та передачі захищених даних стосовно ядерних завдань. Це передбачає спроможність підтримувати зв'язок з перспективною надвисокочастотною супутниковою мережею (*Advanced Extreme High Frequency, AEHF*), що її використовує Президент та військово керівництво США для передачі наказів і керування ядерними операціями¹².

Іntenсивно триває розробка дальнього ударного бомбардувальника наступного покоління *B-21 Raider*, будуються перші два експериментальні літаки¹³. *B-21* зможе нести два види ядерної зброї: керовані атомні авіабомби *B61-12*, повномасштабне виробництво яких невдовзі розпочнеться і які також можна буде доставляти нестратегічними літаками меншої дальності (див. нижче); та КРПБ великої дальності, що запускаються без заходу в зону протиповітряної оборони (*Long-Range Standoff Weapon, LRSO*), які наразі розробляються. Новий бомбардувальник має надійти на озброєння в середині 2020-х років¹⁴. *B-21* замінять бомбардувальники *B-1B* і *B-2A* на авіабазах Даес (штат Техас), Елсворт (штат Південна Дакота) і Вайтмен (штат Міссурі)¹⁵. Носії ядерної зброї *B-21* замінять також неядерні бомбардувальники *B-1B*, що зумовить “повернення вимог виконання ядерних завдань”¹⁶. Відповідно, кількість баз американських бомбардувальників, де може зберігатись ядерна зброя, має

¹² US Department of Defense (DOD), Fiscal Year (FY) 2021 Budget Estimates: Air Force: Justification Book, vol.3 a, Research, Development, Test & Evaluation, Air Force, vol.III, part 1 (DOD: Arlington, VA, Feb. 2020), pp.109-182, 203-221.

¹³ Tirpak, J., ‘Second B-21 under construction as bomber moves toward first flight’, *Air Force Magazine*, 15 Jan. 2021.

¹⁴ Gertler, J., *Air Force B-21 Raider Long-range Strike Bomber*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress R44463 (US Congress, CRS: Washington, DC, 13 Nov. 2019), p.10.

¹⁵ US Air Force, Secretary of the Air Force Public Affairs, ‘Air force selects locations for B-21 aircraft’, 2 May 2018.

¹⁶ Dawkins, J.C., Commander, 8th Air Force and Joint-Global Strike Operations Center, Barksdale AFB, ‘B21 General Dawkins intro’, YouTube, 19 Mar. 2020, 01:35.

зрости з двох, станом на січень 2021р., до п'яти на початку 2030-х років¹⁷. До середини 2030-х років ВПС США планують придбати щонайменше 100 (можливо, навіть 145) бомбардувальників *B-21*¹⁸. Однак, остаточна кількість визначатиметься рішеннями Конгресу США про виділення фінансових ресурсів.

Ракети наземного базування

Станом на січень 2021р., США мали 400 МБР *Minuteman III*, розгорнутих у 450 шахтних пускових установках (ШПУ) у складі трьох ракетних крил. 50 порожніх ШПУ залишаються у стані готовності, та до них у разі потреби можна буде повернути ракети, що перебувають на зберіганні¹⁹.

Кожна МБР *Minuteman III* має одну боеголовку: або 335-кт *W78* в головній частині *Mk12A*, або 300-кт *W87* – в *Mk21*. На ракетах, оснащених *W78*, можна встановити ще до двох боеголовок – максимально три в роздільній головній частині з боеголовками індивідуального наведення (РГЧ БІН, *multiple independently targetable re-entry vehicles, MIRV*). За оцінкою СІПРІ, до сил МБР приписано 800 боеголовок, 400 з яких встановлені на ракетах.

ВПС США започаткували розробку МБР нового покоління, відомої як Засіб стратегічного стримування наземного базування (*Ground Based Strategic Deterrent, GBSD*), яка з 2028р. має надійти на заміну *Minuteman III*, і повністю замінити їх у 2036р.²⁰ 8 грудня 2020р. ВПС США уклали контракт на її розробку та робоче проектування вартістю \$13,3 млрд. з *Northrop Grumman Corporation* – єдиним претендентом на контракт *GBSD*. За даними ВПС США, *GBSD* має “модульну конструкцію” зі “змінною бойовою ефективністю”, яка забезпечить силам МБР США “підвищену точність, більшу дальність і кращу надійність”²¹. Обґрунтування потреби в цих підвищених спроможностях для виконання завдань МБР поки що публічно не наводилося.

Прогнозна вартість програми продовжувала зростати, а відсутність конкуренції під час торгів за контрактом може позбавити будь-яких можливостей для заощадження ресурсів у майбутньому. Загальна вартість проекту зросла з \$62,5 млрд. у 2015р. до \$95,8 млрд. у 2020р.²² Лише на період 2019-2028рр. Бюджетне управління Конгресу США (*Congressional Budget Office, CBO*) у 2019р. прогнозувало, що витрати складуть \$61 млрд., що на

¹⁷ Kristensen, H.M., ‘USAF plans to expand nuclear bomber bases’, Federation of American Scientists (FAS) Strategic Security Blog, 17 Nov. 2020.

¹⁸ Tirpak, J., ‘A new bomber vision’, *Air Force Magazine*, 1 June 2020.

¹⁹ Willett, E., ‘AF meets New START requirements’, US Air Force Global Strike Command, 28 June 2017.

²⁰ Richard, C.A., Commander, US Strategic Command, Statement, US Senate, Armed Services Committee, 13 Feb. 2020, p.9.

²¹ US Air Force, Secretary of the Air Force Public Affairs, ‘Department of the Air Force awards contract for new ICBM that enhances, strengthens US triad’, 8 Sep. 2020.

²² Reif, K., ‘New ICBM replacement cost revealed’, *Arms Control Today*, vol.47, no.2 (Mar. 2017); Burns, R., ‘Pentagon estimates cost of new nuclear missiles at \$95.8B’, Associated Press, 20 Oct. 2020.

\$18 млрд. більше за оцінку 2017р. для періоду 2017-2026рр.²³ Вартість може зрости ще більше та піддати сумніву рішення не подовжувати термін служби наявних *Minuteman III*.

ВПС США модернізують також ядерні боєголовки для оснащення *GBSD*. Спочатку деякі з них також будуть використовуватися для оснащення наявних *Minuteman III* до кінця терміну їх служби. *W87/Mk21* оснащується новим бойовим блоком, а *W78/Mk12A* буде замінена повністю. Нова боєголовка раніше була відома як “сумісна боєголовка 1” (*Interoperable Warhead 1, IW1*), але у 2018р. їй дали позначення *W87-1*, що вказує на її оснащення плутонієвим сердечником, аналогічним *W87*, з інертною вибуховою речовиною замість звичайної, що використовувалася в *W78*²⁴. Очікувана вартість програми *W87-1* становить від \$11,8 млрд. до \$15 млрд., але ця оцінка не враховує витрат, пов’язаних з виробництвом плутонієвих сердечників для *W87-1*²⁵.

Ракети морського базування

ВМС США мають на озброєнні 14 АПЧБР класу *Ohio*, 12 з яких, як вважається, за звичайних умов перебувають у бойовому складі, а два постійно перебувають у ремонті з заміною реакторного палива. Вісім АПЧБР перебувають на базі підводних човнів Кітсап (штат Вашингтон), а шість – на базі підводних човнів Кінгс-Бей (штат Джорджія).

Вісім АПЧБР класу *Ohio* можуть нести до 20 балістичних ракет на підводних човнах (БРПЧ) *Trident II D5*. З метою дотримання обмежень на розгорнуті пускові установки, згідно з Новим СНО, чотири пускові контейнери з 24 первісно встановлених на кожному човні були деактивовані; таким чином 12 АПЧБР у бойовому складі можуть нести не більше 240 ракет²⁶. 8-10 АПЧБР, як правило, перебувають у морі, 4-5 із них – на бойовому патрулюванні у визначеному районі в готовності до пуску ракет протягом 15 хвилин після отримання команди на пуск.

БРПЧ *Trident II D5* несуть два основні типи боєголовок: 455-кт *W88* та *W76*; остання існує у двох варіантах: 90-кт *W76-1* та *W76-2* малої потужності²⁷. Боєголовкою *W88* оснащена головна частина *Mk5* із захисним екраном; боєголовками *W76-1* та *W76-2* – *Mk4A*, на якій встановлений новий

²³ Bennett, M., ‘Projected costs of US nuclear forces, 2019 to 2028’, US Congressional Budget Office, Jan. 2019, p.9.

²⁴ Padilla, M., ‘Sandia on target for first Mk21 Fuze flight test in 2018’, *Sandia LabNews*, vol.70, no.6 (16 Mar. 2018); US Department of Energy, National Nuclear Security Administration (NNSA), *W78 Replacement Program (W87-1): Cost Estimates and Use of Insensitive High Explosives*, Report to Congress (NNSA: Washington, DC, Dec. 2018), pp.III, 7.

²⁵ US Department of Energy (посилання 10), pp.5-32, 5-33.

²⁶ US Navy Office of Information, ‘Fleet ballistic missile submarines-SSBN’, America’s Navy, 29 Jan. 2019.

²⁷ Старіший варіант *W76-0* знятий або знімається з озброєння.

запобіжний пристрій, що підвищує ефективність ураження²⁸. Кожна БРПЧ може нести до восьми боеголовок, але зазвичай має чотири або п'ять. За оцінкою СІПРІ, до флоту АПЧБР приписані приблизно 1 920 боеголовок, близько 1 000 з яких встановлені на ракетах²⁹.

Найновіша боеголовка малої потужності *W76-2* вперше була розгорнута наприкінці 2019р. на борту АПЧБР *USS Tennessee (SSBN-734)* в Атлантичному океані, а наразі перебуває на озброєнні АПЧБР в Атлантичному і Тихому океанах³⁰. Вона є модифікацією *W76-1*, яка, за оцінкою, має потужність близько 8 кт³¹. Як згадано вище, в *NPR 2018* зазначено, що ця боеголовка потрібна для того, щоб віддохотити Росію від використання першою нестратегічних ядерних озброєнь малої потужності, хоча в арсеналі США вже налічується близько 1 050 авіаційних боєприпасів малої потужності³².

У ВМС США з 2017р. триває заміна БРПЧ *Trident II D5* на більш потужну версію *D5LE* (*LE* означає *life extension* – з більшим терміном служби). Модернізація має завершитись у 2024р.³³ *D5LE* оснащена новою системою наведення *Mk6*. *D5LE* перебуватимуть на озброєнні АПЧБР класу *Ohio* до кінця терміну їх служби (до 2042р.); ними будуть оснащені також британські підводні човни *Trident* (підрозділ III). Ракетами *D5LE* спочатку будуть також оснащені нові АПЧБР класу *Columbia*, але потім, починаючи з 2039р., на заміну надійде модернізована БРПЧ *D5LE2*³⁴. Перший АПЧБР класу *Columbia* – *USS Columbia (SSBN-826)* – має розпочати патрулювання у 2031р.

Для озброєння *D5LE2* в *NNSA* завчасно започаткували розробку нової ядерної боеголовки, відомої як *W93*, на додачу до боеголовок *W76* і *W88*. Боеголовкою *W93* буде оснащена нова головна частина *Mk7* із захисним екраном, яка постачатиметься також британським ВМС. За повідомленнями МО, *W93/Mk7* будуть легшими за наявні боеголовки БРПЧ, попри використання для підвищення безпеки інертної вибухової речовини замість звичайної. Це “забезпечить більш ефективне націлювання завдяки розширенню зони

²⁸ Kristensen, H.M., McKinzie, M. and Postol, T.A., ‘How US nuclear forces modernization is undermining strategic stability: The burst-height compensating super-fuze’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, 1 Mar. 2017.

²⁹ US Department of State, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, ‘New START Treaty aggregate numbers of strategic offensive arms’, Fact sheet, 1 Dec. 2020.

³⁰ Arkin, W.M. and Kristensen, H.M., ‘US deploys new low-yield nuclear submarine warhead’, Federation of American Scientists (FAS) Strategic Security Blog, 29 Jan. 2020; US Department of Defense, ‘Statement on the fielding of the W76-2 low-yield submarine-launched ballistic missile warhead’, Press release, 4 Feb. 2020.

³¹ Приватне спілкування американських військових посадовців з авторами, 2019-2020рр.

³² US Department of Defense (посилання 4), pp.54-55; Kristensen, H.M., ‘The flawed push for new nuclear weapons capabilities’, Federation of American Scientists (FAS) Strategic Security Blog, 29 June 2017. Ця оцінка враховує стратегічні та нестратегічні боєприпаси, але не враховує *B61-11*, яка існує лише у варіанті великої потужності.

³³ Wolfe, J., Director of US Strategic Systems Programs, Statement, US Senate, Armed Services Committee, Strategic Forces Subcommittee, 1 May. 2019, p.4.

³⁴ Wolfe, J., Director of US Strategic Systems Programs, ‘FY2021 budget request for nuclear forces and atomic energy defense activities’, Statement, US House of Representatives, Armed Services Committee, Strategic Forces Subcommittee, 3 Mar. 2020, p.5.

враження цілі, підвищивши тим самим гнучкість націлювання та ефективність”, що “покращить здатність сил АПЧБР створювати загрозу для всіх цілей, що є у наявних планах”³⁵. Виробництво має розпочатись у середині 2030-х років³⁶.

Нестратегічні ядерні сили

Нестратегічні (тактичні) ядерні сили США представлені атомними бомбами, носіями яких можуть бути кілька типів винищувачів-бомбардувальників малої дальності, а також, потенційно, майбутніми ядерними КРМБ.

Озброєння військово-повітряних сил

У запасах США перебуває один основний тип нестратегічної (тактичної) ядерної зброї – авіабомба *B61*, яка існує у двох варіантах: *B61-3* і *B61-4*³⁷. За оцінкою, на зберіганні залишилося 230 тактичних бомб *B61*.

СППРІ вважає, що близько 100 бомб зберігаються для можливого застосування винищувачами-бомбардувальниками на шести авіабазах НАТО в п’яти європейських країнах: Кляйне-Брогелъ у Бельгії; Бюхель у Німеччині; Авіано та Геді в Італії; Волкел у Нідерландах; Інжирлік у Туреччині³⁸. Решта (приблизно 130) авіабомб *B61*, як вважають, зберігаються на авіабазі Кіртленд, штат Нью-Мексико, для можливого використання американськими літаками на підтримку союзників за межами Європи, зокрема, у Східній Азії³⁹.

У США наближаються до завершення розробки керованої атомної бомби *B61-12*, яка замінить усі наявні варіанти *B61* (стратегічні й нестратегічні). Поставки мали розпочатись у 2020р., але проблеми з виробництвом у 2019р. призвели до затримок; тепер очікується, що поставка розпочнеться у 2022р.⁴⁰ Новий варіант оснащується хвостовою системою керування для підвищення точності враження цілей, що означає, що вона може мати меншу потужність і потенційно спричинити менше радіоактивних опадів⁴¹.

У 2020р. тривала інтеграція *B61-12* з існуючими літаками ВПС США і НАТО. ВПС США планують інтегрувати *B61-12* із сімома типами літаків

³⁵ US Department of Defense, ‘W93/Mk7 Navy warhead: Developing modern capabilities to address current and future threats’, May 2020, p.2. Частина цього документа доступна *online*.

³⁶ US Department of Defense (посилання 35), p.2.

³⁷ Третій варіант, *B61-10*, був знятий з озброєння у вересні 2016р. Див.: US Department of Energy, National Nuclear Security Administration (NNSA), *Fiscal Year 2018 Stockpile Stewardship and Management Plan*, Report to Congress (NNSA: Washington, DC, Nov. 2017), figure 1-7, pp.1-13.

³⁸ Докладний огляд програм літаків подвійного призначення США та їх союзників по НАТО див.: Крістенсен (посилання 9); Andreasen, S. et al., *Building a Safe, Secure, and Credible NATO Nuclear Posture* (Nuclear Threat Initiative: Washington, DC, Jan. 2018).

³⁹ US Department of Defense (посилання 4), p.48.

⁴⁰ Gould, J. and Mehta, A., ‘Nuclear gravity bomb and warhead upgrades face new delays’, *Defense News*, 4 Sep. 2019; Trevithick, J., ‘F-15E Strike Eagle first jet cleared to employ Air Force’s new B61-12 nuclear bombs’, *The Drive*, 8 June 2020.

⁴¹ Kristensen, H.M. and McKinzie, M., ‘Video shows earth-penetrating capability of B61-12 nuclear bomb’, *Federation of American Scientists (FAS) Strategic Security Blog*, 14 Jan. 2016.

США та союзників: *B-2A*, новими *B-21*, *F-15E*, *F-16C/D*, *F-16 MLU*, *F-35A* та *PA-200 (Tornado)*⁴². Німеччина планує до 2030р. зняти з озброєння літаки *Tornado*. У 2020р. німецький Уряд підкреслював необхідність продовження участі Німеччини у виконанні ядерних завдань НАТО й подав національному Парламенту пропозицію з придбання у США 30 бойових літаків *F/A-18E*, спеціально пристосованих для доставки нової атомної бомби *B61-12*⁴³. Остаточне рішення залишається за Парламентом і планується на 2022р. чи 2023р.⁴⁴

Озброєння військово-морських сил

Як зазначено вище, в *NPR 2018* йдеться про потребу в новій ядерній КРМБ – *SLCM-N*⁴⁵. У 2019р. ВМС США започаткували “аналіз альтернативних варіантів” нових озброєнь. Управління програм стратегічних систем (*Strategic Systems Programs office*) отримало наказ своєчасно виконати це дослідження для врахування нових потреб у президентському бюджетному запиті на 2022ф.р.⁴⁶

Після завершення холодної війни США ліквідували всю нестратегічну ядерну зброю ВМС. Отже, поява *SLCM-N* означатиме важливу зміну у стратегії ВМС США⁴⁷. Якщо Адміністрація Президента Дж.Байдена продовжить цю програму, а Конгрес США погодиться фінансувати її, то нова ракета може бути розгорнута на ударних підводних човнах до кінця 2020-х років. Це може призвести до першого з 1996р. зростання розміру запасів американської ядерної зброї.

⁴² US Air Force (USAF), *Acquisition Annual Report Fiscal Year 2018: Cost-effective Modernization* (USAF: Arlington, VA, [n.d.]), p.24.

⁴³ German Federal Ministry of Defence, ‘Bundeswehr strebt Brückenlösung für Tornado-Nachfolge an’, 22 Apr. 2020; Wiegold, T., ‘Verteidigungsministerium will Boeings F-18 als Brückenlösung’, Augengeradeaus.net, 21 Apr. 2020; Gebauer, M. and von Hammerstein, K., ‘Kramp-Karrenbauer sagt Washington Kauf von US-Kampffjets zu’, *Der Spiegel*, 19 Apr. 2020. Про пропонуване придбання Німеччиною *F/A-18E* див. у підрозділі III розділу 9 цього видання.

⁴⁴ German Federal Ministry of Defence (посилання 43).

⁴⁵ US Department of Defense (посилання 4), pp.54-55.

⁴⁶ Wolfe (посилання 34), p.8.

⁴⁷ Kristensen, H.M., ‘Declassified: US nuclear weapons at sea’, Federation of American Scientists (FAS) Strategic Security Blog, 3 Feb. 2016.

II. Ядерні сили Росії

ХАНС М.КРИСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА

Станом на січень 2021р., у військових запасах Росії налічувалося приблизно 4 495 ядерних боеголовок – на 180 більше за оцінку січня 2020р. Приблизно 2 585 із них були наступальними стратегічними боеголовками, 1 625 з яких були розгорнуті на балістичних ракетах наземного і морського базування та на авіабазах. Росія також мала приблизно 1 910 нестратегічних (тактичних) ядерних боеголовок – дещо більше за оцінку січня 2020р. переважно через розгортання у ВМФ Росії нестратегічних боеприпасів подвійного призначення. Усі нестратегічні боеголовки утримувалися в центральних сховищах¹. Ще приблизно 1 760 знятих з озброєння боеголовок чекали на демонтаж (на 300 менше за оцінку 2020р.), що дає загальну кількість у приблизно 6 255 боеголовок (таблиця 10.3).

Ці оцінки ґрунтуються на загальнодоступній інформації про російський ядерний арсенал. Через брак прозорості оцінкам та аналізу змін у ядерній зброї Росії властива значна невизначеність, особливо стосовно чималого арсеналу російської нестратегічної ядерної зброї. Але обґрунтовану оцінку перебігу ядерної модернізації Росії можна зробити, аналізуючи супутникові знімки та інші види інформації з відкритих джерел, офіційні заяви, галузеві видання та інтерв'ю з військовими.

У 2020р. Росія продовжувала дотримуватися лімітів на остаточну кількість боеголовок, передбачених російсько-американським Договором про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь 2010р. (Новий СНО, *Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, New START*)². Цей Договір визначає обмеження кількості розгорнутих російських та американських стратегічних ядерних сил. Кількість розгорнутих боеголовок, підзвітних згідно з Новим СНО, відрізняється від наведених тут оцінок, оскільки за Договором рахується один боеприпас на один бомбардувальник у бойовому складі – навіть якщо за звичайних умов бомбардувальники не несуть зброї, – і не рахуються боеголовки, що зберігаються на авіабазах.

Роль ядерної зброї у військовій доктрині Росії

У червні 2020р. Президент Росії В.Путін схвалив оновлені Засади державної політики Російської Федерації у сфері ядерного стримування. Російська політика стримування визначає чіткі умови застосування ядерної зброї: у відповідь на напад “на критично важливі державні або військові об’єкти

¹ Загальний огляд сховищ російської ядерної зброї див.: Podvig, P. and Serrat, J., *Lock Them Up: Zero-deployed Non-strategic Nuclear Weapons in Europe* (United Nations Institute for Disarmament Research: Geneva, 2017).

² US Department of State, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, ‘New START Treaty aggregate numbers of strategic offensive arms’, Fact sheet, 1 Dec. 2020. Загальний огляд та інші деталі Нового СНО див. у підрозділі III додатка А цього видання. Про переговори щодо подовження дії Нового СНО див. у підрозділі I розділу 11 цього видання.

Російської Федерації” із застосуванням балістичних ракет, ядерної зброї чи іншої зброї масового ураження (ЗМУ); та у відповідь на “застосування звичайної зброї, коли під загрозу поставлено саме існування держави”³. Це формулювання узгоджується з попередніми публічними заявами стосовно російської ядерної політики, а вибір моменту для оновлення політики, ймовірно, має служити відповіддю на твердження в американському *NPR 2018* про те, що Росія може застосувати ядерну зброю на ранній стадії конфлікту для його “деескалації” на вигідних для неї умовах (підрозділ I)⁴.

Стратегічні ядерні сили

Станом на січень 2021р., Росія, за оцінкою, мала 2 585 боєголовок, призначених для потенційного використання за допомогою стратегічних носіїв: дальніх бомбардувальників, міжконтинентальних балістичних ракет (МБР) наземного базування та балістичних ракет на підводних човнах (БРПЧ). Це приблизно на 145 боєголовок більше, ніж у січні 2020р., враховуючи надходження МБР *РС-24 Ярс (SS-27 Mod 2)* та четвертого атомного підводного човна з балістичними ракетами (АПЧБР) класу *Борей*⁵.

Бомбардувальники та авіаційні боєприпаси

Командування дальньої авіації Росії має на озброєнні орієнтовно 13 бомбардувальників *Ту-160 (Blackjack)* і 55 *Ту-95МС (Bear)*⁶. Не всі вони є повністю боездатними, а на окремих з них здійснюється різного роду модернізація. Максимально можливе загальне навантаження бомбардувальників – близько 740 ядерних боєприпасів, але оскільки лише частина бомбардувальників є повністю боездатними, вважається, що кількість приписаних до них боєприпасів є меншою – близько 580. За оцінкою СІПРІ, приблизно 200 з них можуть зберігатися на двох авіабазах: Енгельс у Саратовській області та Українка в Амурській області⁷. Триває модернізація сховища ядерних боєприпасів в Енгельсі⁸.

³ “Основы государственной политики Российской Федерации в области ядерного сдерживания”, утверждены Указом Президента Российской Федерации № 355 от 2 июня 2020г.

⁴ US Department of Defense (DOD), *Nuclear Posture Review 2018* (DOD: Arlington, VA, Feb. 2018), p.30.

⁵ Для ракет, літаків і підводних човнів, про які тут ідеться, в дужках (у цьому випадку – *SS-27 Mod 2*) після російського позначення (*РС-24 Ярс*) наводиться позначення, прийняте в НАТО.

⁶ *Ту-95МС* існує у двох варіантах: *Ту-95МС16 (Bear-H16)* та *Ту-95МС6 (Bear-H6)*.

⁷ Podvig, P., ‘Strategic aviation’, Russian Strategic Nuclear Forces, 4 Jan. 2020.

⁸ Kristensen, H.M. and Korda, M., ‘Nuclear upgrade at Russian bomber base and storage site’, Federation of American Scientists (FAS) Strategic Security Blog, 25 Feb. 2019.

Таблиця 10.3. Ядерні сили Росії, станом на січень 2021р.

Усі дані є приблизними, деякі ґрунтуються на оцінках авторів. Загальна кількість боєголовок округлена до найближчих величин у п'ять боєголовок.

Тип/російське позначення (позначення НАТО)	Кількість носіїв	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боєголовки × навантаження	Кількість боєголовок ^b
Стратегічні ядерні сили					2 585^c
Бомбардувальники	68/50 ^d				580 ^e
<i>Ту-95МС/М (Bear-H)^f</i>	55/39	1981	6 500- 10 500	6-16 × 200 кт КРПБ <i>AS-15А</i> або <i>AS-23В</i>	448
<i>Ту-160/М (Blackjack)</i>	13/11	1987	10 500- 13 200	12 × 200 кт КРПБ <i>AS-15В</i> або <i>AS-23В</i> , бомби	132
Ракети наземного базування (МБР)	310				1 189 ^g
<i>РС-20В (SS-18 Satan)</i>	46	1992	11 000- 15 000	10 × 500-800 кт	460
<i>РС-18 (SS-19 Stiletto)</i>	..	1980	10 000	6 × 400 кт	.. ^h
<i>Авангард (SS-19 Mod 4)ⁱ</i>	4	2019	10 000	1 ГМББ [400 кт]	4
<i>РС-12М Тополь (SS-25 Sickle)</i>	27	1985	10 500	1 × 800 кт	27
<i>РС-12М2 Тополь-М (SS-27 Mod 1/шахтний)</i>	60	1997	10 500	1 × 800 кт	60
<i>РС-12М1 Тополь-М (SS-27 Mod 1/мобільний)</i>	18	2006	10 500	1 × [800 кт]	18
<i>РС-24 Ярс (SS-27 Mod 2/мобільний)</i>	135	2010	10 500	4 × [100 кт]	540
<i>РС-24 Ярс (SS-27 Mod 2/шахтний)</i>	20	2014	10 500	4 × [100 кт]	80
<i>РС-28 Сармат (SS-X-29)</i>		[2021]	>10 000	РГЧ БІН [.. кт]	.. ^k
Ракети морського базування (БРПЧ)	11/176 ^j				816 ^k
<i>РСМ-50 Волна (SS-N-18 М1 Stingray)</i>	1/16	1978	6 500	3 × 50 кт	48
<i>РСМ-54 Синева (SS-N-23 М1)</i>	6/96	1986/2007	9 000	4 × 100 кт	384
<i>РСМ-56 Булава (SS-N-32)</i>	4/64	2014	>8 050	6 × [100 кт]	384
Нестратегічні ядерні сили					1 910^l
ПРО, ППО, берегова оборона	886				387
<i>53Т6 (SH-08, Gazelle)</i>	68	1986	30	1 × 10 кт	68
<i>С-300/400 (SA-20/21)</i>	750 ^m	1992/2007	..	1 × малої потужності	290
<i>3М-55 Яхонт (SS-N-26)</i>	60	[2014]	>400	1 × [.. кт]	25
<i>SSC-1В (Sepal)</i>	8	1973	500	1 × 350 кт	4
Повітряно-космічні сили ⁿ	260				500

Тип/російське позначення (позначення НАТО)	Кількість носіїв	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боєголовки × навантаження	Кількість боєголовок ^b
<i>Ту-22М3 (Backfire-C)</i>	60	1974	..	3 × ракети повітря-земля, бомби	300
<i>Су-24М/М2 (Fencer-D)</i>	70	1974	..	2 × бомби	70 ^o
<i>Су-34 (Fullback)</i>	120	2006	..	2 × бомби	120 ^o
<i>Су-57 (Felon)</i>	..	[2020]	..	[бомби, ракети повітря-земля]	
<i>МуГ-31К (Foxhound)</i>	10	2018	..	1 × БРПБ	10
Сухопутні війська	164				90
<i>Искандер-М (SS-26 Stone)</i>	144	2005	350 ^p	[1 × 10-100 кг] 10-100 кг]	70 ^q
<i>9М729 (SSC-8)</i>	20	2016	2 350	1 × [. . кг]	20
Військово-морський флот	..				935
ПЧ/надводні кораблі/ авіація	..	Крилаті ракети для враження наземних цілей, КРМБ, ПЧО, ЗРК, глибинні бомби, торпеди ^r			
Усього запаси					4 495
Розгорнуті боєголовки					1 625 ^s
Резервні боєголовки					2 870 ^t
Зняті з озброєння боєголовки в очікуванні демонтажу					1 760
Загальна кількість					6 255

.. – дані не доступні або не придатні для використання; [] – дані непевні; БРПБ – балістична ракета повітряного базування (*air-launched ballistic missile, ALBM*); БРПЧ – балістична ракета на підводному човні (*submarine-launched ballistic missile, SLBM*); ГМББ – гіперзвуковий маневрений бойовий блок (*hypersonic glide vehicle, HGV*); КРПБ – крилата ракета повітряного базування (*air-launched cruise missile, ALCM*); МБР – міжконтинентальна балістична ракета (*intercontinental ballistic missile, ICBM*); ПРО, ППО, ПЧО – протиракетна, протиповітряна, протичовнова оборона; РГЧ БН – роздільна головна частина з боєголовками індивідуального наведення (*multiple independently targetable re-entry vehicle, MIRV*).

Примітка: У таблиці наведена загальна оціночна кількість боєголовок, готових для використання системами доставки. Розгорнутими є лише частина з них, і їх кількість може не відповідати правилам підрахунку за Новим СНО.

^a Радіус польоту літаків наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність виконання завдань залежить від профілю маршруту, бойового навантаження та дозаправки в повітрі.

^b Загальна оціночна кількість боєголовок, приписаних до систем доставки ядерної зброї. Лише частина з них розміщені на ракетах та авіабазах.

^c Приблизно 1 625 з цих стратегічних боєголовок розгорнуті на балістичних ракетах наземного і морського базування та базах бомбардувальників. Решта – зберігаються в центральних сховищах.

^d Перша величина – оціночна кількість бомбардувальників, що враховуються за Новим СНО; друга – загальна кількість наявних бомбардувальників. У зв'язку з триваючою модернізацією є велика невизначеність стосовно кількості бомбардувальників у бойовому складі.

^e Максимально можливе навантаження бомбардувальників – понад 740 ядерних боеприпасів. Оскільки лише окремі з бомбардувальників є повністю боеготовими, вважається, що до дальніх бомбардувальників приписано лише 580 боеприпасів, близько 200 з яких можуть зберігатися на двох авіабазах, а решта – в центральних сховищах.

f Є два типи *Ту-95МС*: *Ту-95МС6*, який може нести шість ракет *АС-15А* на внутрішніх підвісках, і *Ту-95МС16*, який може нести додаткові 10 ракет *АС-15А* на зовнішніх підвісках, тобто – загалом 16 ракет. Відбувається процес модернізації обох типів бомбардувальників. Модернізований літак *Ту-95МСМ* здатний нести вісім ракет *АС-23В* на зовнішніх і, можливо, шість – на внутрішніх підвісках, всього – 14 ракет.

g МБР загалом можуть нести 1 189 боєголовок, але тут вважається, що їх навантаження зменшене до дещо більше 800 боєголовок; решта – перебувають на зберіганні.

h Решта *РС-18* могли бути зняті з озброєння.

i На ракеті застосовуються модернізовані силові установки МБР *РС-18 (SS-19)*; вона оснащена гіперзвуковим маневреним бойовим блоком.

j Перша величина – загальна кількість АПЧБР у російському флоті; друга – максимальна кількість ракет, яку вони можуть нести. З 11 АПЧБР у бойовому складі Росії один чи два постійно перебувають у ремонті та не несуть приписаних до них ядерних ракет і боєголовок.

k Вважається, що кількість боєголовок БРПЧ зменшена для дотримання Росією лімітів за Новим СНО. Тут вважається, що встановлені лише приблизно 624 з 816 боєголовок для БРПЧ.

l За даними Уряду Росії, нестратегічні ядерні боєголовки не встановлені на системах доставки, а зберігаються в центральних сховищах. Деякі сховища розташовані поблизу оперативних баз.

m Росія має, щонайменше 80 батарей *С-300/С-400*, в кожній – в середньому 12 пускових установок з 2-4 ракетами на кожній. Кожна пускова установка має кілька боекомплектів.

n Загальна кількість літаків, здатних доставляти ядерну зброю. Але вважається, що лише окремі з них мають ядерні завдання. Більшість з них можуть нести кілька ядерних боеприпасів. Несли ядерну зброю також потенційно можуть літаки *Су-25 (Frogfoot)* і *Су-30МК*.

o У цій оцінці припускається, що половина літаків мають ядерні завдання.

p Хоча в багатьох неофіційних джерелах і повідомленнях ЗМІ зазначається, що *Искандер-М* має дальність майже 500 км, але Національний центр аерокосмічної розвідки США (*National Air and Space Intelligence Center, NASIC*) вважає, що дальність ракети становить 350 км.

q Припускається, що приблизно половина пускових установок є подвійного призначення та мають додаткові ядерні завдання. Не виключено, що крилата ракета *9М728 (SSC-7)*, яку іноді називають *Искандер-К* також може мати ядерне спорядження.

r Вважається, що ядерними торпедами оснащені лише підводні човни.

s Кількість встановлених боєголовок у цій таблиці відрізняється від задекларованої згідно з Новим СНО, оскільки: за Договором рахується один боеприпас на бомбардувальник у бойовому складі; вважається, що бомбардувальники не несуть боєголовок за звичайних умов; не рахуються боеприпаси на авіабазах.

t До резерву належать приблизно 960 стратегічних і 1 910 нестратегічних боєголовок у центральних сховищах (примітка l).

Джерела: МО Росії, різні прес-релізи; US Department of State, START Treaty Memoranda of Understanding, 1990 – July 2009; New START aggregate data releases, різні роки; US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat 2020* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2020); US Department of Defense (DOD), *Nuclear Posture Review 2018* (DOD: Arlington, VA, Feb. 2018); US Department of Defense (DOD), *2019 Missile Defense Review* (DOD: Arlington, VA, 2019); US Office of the Deputy Assistant Secretary of Defense for Nuclear Matters, *Nuclear Matters Handbook 2020* (US Department of Defense: Arlington, VA, Mar. 2020); US Department of Defense, свідчення у Конгресі; BBC Monitoring; російські ЗМІ; веб-сайт Стратегічних ядерних сил Росії; International Institute for Strategic Studies (IISS), *The Military Balance*, різні роки; Cochran, T. B. et al., *Nuclear Weapons Databook*, vol. 4, *Soviet Nuclear Weapons* (Harper & Row: New York, 1989); *IHS Jane's Strategic Weapon Systems*, різні випуски; *Proceedings*, US Naval Institute, різні випуски; *Bulletin of the Atomic Scientists*, 'Nuclear notebook', різні випуски; оцінки авторів.

Модернізація бомбардувальників, що передбачає оновлення авіоніки, двигунів, оснащення ядерними і звичайними крилатими ракетами великої дальності, триває, але з певними затримками⁹. Модернізовані *Tu-95МС* мають назву *Tu-95МСМ*, а модернізовані *Tu-160* – *Tu-160М*. Модернізовані бомбардувальники зможуть нести нову ядерну крилату ракету повітряного базування (КРПБ) *X-102 (AS-23В)*. За повідомленнями з Кремля, два *Tu-160* і п'ять *Tu-95МС* пройшли модернізацію у 2020р.¹⁰ Схоже, що всі *Tu-160* і більшість *Tu-95* будуть модернізовані з метою підтримання флоту бомбардувальників у складі 50-60 боеготових літаків. Росія також відновила виробництво корпусів *Tu-160* з метою виготовлення до 50 бомбардувальників *Tu-160М2* з новими двигунами та сучасними системами зв'язку¹¹. Очікується, що перший *Tu-160М2* здійснить політ наприкінці 2021р.¹²

Модернізовані бомбардувальники *Tu-95МСМ*, *Tu-160М* і *Tu-160М2* покликані бути лише тимчасовим містком до появи в Росії бомбардувальника наступного покоління – *ПАК-ДА*. Це дозвуковий літак, що за конструкцією “літаючого крила” може здаватися схожим на американський бомбардувальник *B-2*. Виробництво *ПАК-ДА* затримується, і остаточне збирання першого літака наразі заплановане на 2021р., а серійне виробництво має розпочатись у 2028-2029рр.¹³ *ПАК-ДА* зрештою замінить усі *Tu-95* і *Tu-160*, а також *Tu-22* у складі нестратегічних сил (див. нижче)¹⁴.

Ракети наземного базування

Станом на січень 2021р., Ракетні війська стратегічного призначення (РВСП) РФ – вид збройних сил, оснащений МБР наземного базування, – склалися з 11 ракетних дивізій, зведених у три армії, які мали на озброєнні, за оцінками, 310 МБР різних типів і модифікацій (таблиця 10.3)¹⁵. Ці МБР можуть нести загалом, орієнтовно, 1 189 боеголовок, але тут вважається, що їх навантаження було зменшене до приблизно 800 боеголовок, що становить близько половину від 1 625 російських розгорнутих стратегічних боеголовок.

РВСП Росії майже виконали масштабну програму модернізації з метою заміни всіх ракет радянських часів ракетами нових типів, хоч і не в тій самій кількості. Модернізація, започаткована наприкінці 1990-х років, передбачає також масштабну реконструкцію шахтних пускових установок (ШПУ),

⁹ Trevithick, J., ‘Russia rolls out new Tu-160M2, but are Moscow’s bomber ambitions realistic?’, The Drive, 16. Nov. 2017.

¹⁰ Президент России, “Расширенное заседание Министерства обороны”, 21 декабря 2020г.

¹¹ ‘Tu-160M2, Tu-22M3M bombers to get communications suite from latest Su-57 fighter’, TASS, 12 Aug. 2020.

¹² ‘First newly-built Tu-160M to make maiden flight in 4th quarter of 2021’, TASS, 30 Dec. 2020.

¹³ ‘Russia begins construction of the first PAK DA strategic bomber-sources’, TASS, 26 May 2020; Лавров А., Крепул Р., Рамм А. “ПАКетное соглашение: новейшему бомбардировщику назначили сроки выхода в серию”. – *Известия*, 14 января 2020г.

¹⁴ ‘Russia to test next-generation stealth strategic bomber’, TASS, 2 Aug. 2019.

¹⁵ 40-й ракетный полк 12-й дивизии у Юр’ї не має ядерного озброєння.

центрів керування пусками, гарнізонів та об'єктів забезпечення¹⁶. Ця програма, схоже, виконується повільніше, ніж планувалося. За словами командувача РВСП генерал-полковника С.Каракаєва, до кінця 2020р. було модернізовано понад 81% РВСП¹⁷. Це значно нижче, ніж орієнтир у 97% до кінця 2020р., заявлений у 2014р.¹⁸ У листопаді 2020р. генеральний конструктор *РС-24* припускав, що остання МБР радянських часів буде знята з озброєння до 2024р.¹⁹ Однак, виходячи з оцінки часових рамок заміни *РС-20В (SS-18)*, це виглядає малоімовірним (див. нижче).

Програма модернізації зосереджена переважно на *РС-24 Ярс (SS-27 Mod 2)* – варіанті *РС-12М1/2 Тополь-М (SS-27 Mod 1)*, оснащеному РГЧ БІН. У грудні 2020р. телеканал МО Росії повідомив, що розгорнуто вже приблизно 150 мобільних і шахтних МБР *РС-24*²⁰. Чотири мобільні дивізії *РС-24* (Іркутська, Новосибірська, Тагільська та Йошкар-Олінська) вже повністю укомплектовані ракетами, у двох (Барнаульській та Виползовській, або Бологовській) – цей процес триває²¹. Крім того, одна укомплектована мобільна дивізія (Тейковська) оснащена МБР *РС-12М1 Тополь-М (SS-27 Mod 1)* з однією боеголовкою. Перші шахтні *РС-24* встановлені в Козельську (Калужська область); один полк з 10 ШПУ був укомплектований ракетами у 2018р., а другий – у 2020р.²² У грудні 2020р. С.Каракаєв заявив, що у 2021р. військові розпочнуть встановлювати шахтні *РС-24* у третьому полку в Козельську; але враховуючи тривалість модернізації попередніх ШПУ, малоімовірно, що третій полк буде укомплектований до визначеної дати у 2024р.²³ Не виключено також, що колишні ШПУ *РС-18 (SS-19)* на ракетній базі Тагицево (Саратовська область), можуть згодом бути модернізовані під *РС-24*.

У грудні 2020р. ще дві ракети *РС-18*, оснащені гіперзвуковим маневреним бойовим блоком (ГМББ) *Авангард*, були встановлені в ШПУ, призначених для *РС-20В*, на ракетній базі в Домбаровському (Оренбурзька область)²⁴. Цей тип ракет у НАТО позначають як *SS-19 Mod 4*²⁵. Росія щороку розгортає

¹⁶ Див., зокрема: Kristensen, H.M., 'Russian ICBM upgrade at Kozelsk', Federation of American Scientists (FAS) Strategic Security Blog, 5 Sep. 2018.

¹⁷ Андреев Д., Бирулин Р. "Ракетно-ядерный щит гарантирует суверенитет России". – *Красная Звезда*, 16 декабря 2020г.

¹⁸ 'Russian TV show announces new ICBM to enter service soon', TRK Petersburg Channel 5, 21 Apr. 2014, Translation from Russian, BBC Monitoring.

¹⁹ 'Russia to complete rearming Strategic Missile Force with advanced Yars ICBMs by 2024', TASS, 2 Nov. 2020.

²⁰ Левин Е. "Командующий РВСН назвал количество поступающих на боевое дежурство комплексов "Ярс"". – *Красная Звезда*, 8 декабря 2020г.

²¹ Тихонов А. "Их врасплох не застанешь". – *Красная Звезда*, 28 мая 2018г.; "Командующий РВСН заявил о завершении перевооружения Тагильского соединения". – РИА Новости, 29 марта 2018г.

²² "Два полка РВСН в 2021 году будут перевооружены на ракетные комплексы "Ярс"". – ТАСС, 21 декабря 2020г.; оцінка авторів на основі вивчення супутникових знімків.

²³ ТАСС (посилання 22).

²⁴ Министерство обороны России, "Установка межконтинентальной баллистической ракеты "Авангард" в шахтную пусковую установку", YouTube, 16 декабря 2020г.

²⁵ US Department of Defense (посилання 4), p.8; Kristensen, H.M. and Korda, M., 'Russian nuclear forces, 2019', *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol.75, no.2 (Mar. 2019), p.78.

по дві оснащені *Авангардом* ракети на перебудованих позиціях з новим обладнанням та охоронним периметром. Перший полк з ГМББ *Авангард* має бути повністю укомплектован шістьма ракетами до кінця 2021р.²⁶ Росія планує до 2027р. розташувати в Домбаровському два полки по шість ракет у кожному²⁷.

Крім того, на заміну *РС-20В* Росія розробляє нову “важку” рідкопаливну шахтну МБР *РС-28 Сармат (SS-X-29)*. Як і її попередниця, *РС-28*, імовірно, зможе нести велику кількість роздільних боеголовок індивідуального наведення (можливо, до 10), але окремі ракети можуть бути оснащені одним або кількома новими ГМББ *Авангард*. Після тривалої затримки повномасштабні польотні випробування *РС-28* мають розпочатися в середині 2021р. на новому полігоні в Північно-Снісейську (Красноярський край), а серійне виробництво має розпочатись у 2021р. – хоча це залежатиме від успішної програми польотних випробувань²⁸. У грудні 2020р. С.Каракаєв заявив, що перша МБР *РС-28* заступить “на бойове чергування” на позиціях в Ужурі (Красноярський край) орієнтовно у 2022р.²⁹

У 2020р. Росія провела кілька великих навчань за участю мобільних і шахтних МБР включно з бойовим патрулюванням мобільних полків, навчаннями з імітацією пусків для полків з шахтними МБР та участю в командно-штабних навчаннях³⁰.

Ракети морського базування

Станом на січень 2021р., ВМФ Росії мав на озброєнні 11 боеготових АПЧБР з ядерною зброєю. Флот АПЧБР складається з шести АПЧБР радянських часів класу *Дельфин* (проект 667БДРМ, або *Delta IV*), одного АПЧБР класу *Кальмар* (проект 667БДР, або *Delta III*) і чотирьох (із запланованих 10) АПЧБР класу *Борей* (проект 955).

Один з підводних човнів *Борей* має удосконалену конструкцію і відомий як *Борей-А* (проект 955А). Після усунення технічних неполадок під час морських випробувань він був прийнятий до складу ВМФ у червні 2020р.³¹ У грудні 2020р. Міністр оборони Росії С.Шойгу заявив, що у 2021р. ВМФ отримав наступні два АПЧБР *Борей-А*³². Ще два підводні човни *Борей-А*

²⁶ ‘Russia’s 1st regiment of Avangard hypersonic packet to assume full strength in 2021’, TASS, 23 Dec. 2020.

²⁷ “Источник: Первые комплексы “Авангард” встанут на боевое дежурство в 2019г.” – ТАСС, 29 октября 2018г.

²⁸ Президент России (посилання 10); И.Сафронов и А.Никольский “Испытания новейшей российской ядерной ракеты стартуют в начале года”. – *Ведомости*, 29 октября 2019г.

²⁹ Левин (посилання 20).

³⁰ Министерство обороны России, “Тренировка по управлению стратегическими наступательными силами”, YouTube, 9 декабря 2020г.

³¹ Министерство обороны России, “В День России новейшая ракетная подлодка класса “Борей-А” “Князь Владимир” была передана в состав военно-морского флота”, 12 июня 2020г.

³² Президент России (посилання 10).

наразі будуються, а останні два – мають бути закладені у 2021р.³³ Зрештою, п'ять АПЧБР *Борей* будуть приписані до Північного флоту (Північний Льодовитий океан) і п'ять – до Тихоокеанського флоту³⁴.

Враховуючи, що останній човен *Delta III* буде виведений з бойового складу із заміною на АПЧБР *Борей-А*, до кінця 2021р. кількість АПЧБР зросте до 12. АПЧБР старого проекту *941 (Тайфун)* був переобладнаний на платформу для випробувальних пусків БРПЧ та, ймовірно, не має ядерної зброї³⁵.

Кожен АПЧБР може мати по 16 балістичних ракет, а всього російський флот може нести 816 боєголовок. Однак, як правило, один чи два АПЧБР постійно перебувають у ремонті чи на обслуговуванні та не мають озброєння. Кількість боєголовок на окремих ракетах також могла бути зменшена з метою дотримання загального ліміту згідно з Новим СНО. Таким чином, тут вважається, що розгорнуто лише близько 624 із 816 боєголовок.

ВМФ Росії також розробляє стратегічну ядерну торпеду великої дальності *Посейдон*, або *Статус-6 (Каньон)*. Торпеда призначена для майбутнього оснащення двох нових типів підводних човнів спеціального призначення: *К-329 Белгород* (проект *09852*) – переобладнаного ракетного підводного човна класу *Антей* (проект *949А, Oscar-II*) і підводного човна класу *Хабаровск* (проект *09851*) з корпусом АПЧБР класу *Борей*³⁶. Надходження *Белгороду* до ВМФ планувалося до кінця 2020р., але було затримане до 2021р.³⁷ Підводні човни *Белгород* і *Хабаровск* зможуть нести до шести торпед *Посейдон* кожен³⁸.

Нестратегічні ядерні сили

Загальноприйнятого визначення “тактичної”, “нестратегічної” або “призначеної для театру військових дій” ядерної зброї не існує, однак МО США визначає їх як “ядерна зброя, призначена для використання на полі бою у бойовій ситуації. Це відрізняє її від стратегічної ядерної зброї, цілями якої є міста, заводи противника та інші великорозмірні цілі з метою підризу здатності противника вести війну”³⁹.

³³ ‘Two Borei-A strategic nuclear subs to be laid down in 2021–Defense Ministry’, TASS, 30 Dec. 2020.

³⁴ ‘Источник: Еще две стратегические подлодки “Борей-А” построят на “Севмаше” к 2028г.’ – ТАСС, 30 ноября 2020.

³⁵ Саранов В. ‘Чудище морское: почему Россия списывает свои стратегические подводные лодки Акула’. – Sputnik, 24 Jan. 2018.

³⁶ Sutton, H.I., ‘Khabarovsk-class-submarine’, Covert Shores, 20 Nov. 2020; Sutton, H.I., ‘Poseidon torpedo’, Covert Shores, 22 Feb. 2019.

³⁷ ‘Носитель беспилотников “Посейдон” АПЛ “Белгород” передадут флоту в 2021г.” – ТАСС, 24 декабря 2020г.

³⁸ ‘Вторую подлодку-носитель “Посейдонов” планируют спустить на воду весной - летом 2021г.’ – ТАСС, 6 ноября 2020г.

³⁹ US Office of the Deputy Assistant Secretary of Defense for Nuclear Matters, *Nuclear Matters Handbook 2016* (US Department of Defense: Arlington, VA, 2016), p.17.

Станом на січень 2021р., Росія мала приблизно 1 910 боеголовок, призначених для можливого використання нестратегічними силами, що дещо – приблизно на 35 боеголовок – більше, ніж було на початку 2020р., переважно завдяки розгортанню КРМБ *Калибр* для ударів по наземних цілях. Нестратегічні ядерні озброєння Росії, більшість з яких мають подвійне використання (можуть бути споряджені як ядерними, так і звичайними боеголовками) призначені для оснащення кораблів і підводних човнів, літаків, систем протиповітряної і протиракетної оборони та ракет Сухопутних військ. У лютому 2020р. командувач Стратегічного командування США адмірал Ч.Річард (*Charles A. Richard*) припустив, що “загальні ядерні запаси Росії, імовірно, суттєво зростуть у наступні 10 років, причому зростання станеся насамперед через заплановане збільшення нестратегічної ядерної зброї Росії”⁴⁰.

Нестратегічна ядерна зброя Росії головним чином має компенсувати явну слабкість її звичайних сил і підтримувати загальний паритет із загальним рівнем ядерних сил США. Було багато дискусій про роль нестратегічної ядерної зброї в ядерній стратегії Росії, у т.ч. про її можливе застосування першою⁴¹.

Протиповітряна, берегова та протиракетна оборона

Російські сили протиповітряної, берегової та протиракетної оборони, за оцінками, мають приблизно 387 ядерних боеголовок. Більшість з них призначені для оснащення зенітних ракетних систем (ЗРС) подвійного призначення С-300 та С-400 військ ПВО, системи ПРО Москви А-135; невелика кількість приписані до частин берегової оборони. Росія також розробляє ЗРС С-500, яка потенційно може мати подвійне призначення, але відкритої достовірної інформації, яка б підтверджувала її ядерні завдання, немає⁴².

Зброя військово-космічних сил

Військово-космічні сили (ВКС) Росії, за оцінкою, мають приблизно 500 ядерних боеголовок для використання бомбардувальниками проміжної дальності Ту-22М3 (*Backfire-C*), винищувачами-бомбардувальниками Су-24М (*Fencer-D*), винищувачами-бомбардувальниками Су-34 (*Fullback*)

⁴⁰ Richard, C.A., Commander, US Strategic Command, Statement, US Senate, Armed Services Committee, 13 Feb. 2020, p.5.

⁴¹ Про ці дебати див., зокрема: US Department of Defense (посилання 4), p.30; Kofman, M. and Fink, A.L., ‘Escalation management and nuclear employment in Russian military strategy’, War on the Rocks, 23 June 2020; Olicker, O., ‘Moscow’s nuclear enigma: What is Russia’s arsenal really for?’, *Foreign Affairs*, vol.97, no.6 (Nov./Dec. 2018); Stowe-Thurston, A., Korda, M. and Kristensen, H.M., ‘Putin deepens confusion about Russian nuclear policy’, *Russia Matters*, 25 Oct. 2018; Tertrais, B., ‘Russia’s nuclear policy: Worrying for the wrong reasons’, *Survival*, vol.60, no.2 (Apr. 2018); Bruusgaard, K.V., ‘The myth of Russia’s lowered nuclear threshold’, War on the Rocks, 22 Sep. 2017.

⁴² Podvig, P., ‘Missile defense in Russia’, Working paper, Federation of American Scientists (FAS), Project on Nuclear Dynamics in a Multipolar Strategic BMD World, May 2017.

та штурмовиками *MuГ-31K (Foxhound)*⁴³. Новий бойовий літак *Su-57 (Felon)*, відомий також як *ПАК ФА*, має також подвійне призначення. Він уже виробляється, і перші серійні машини надійшли до російських ВКС у 2020р.⁴⁴

MuГ-31K озброєний новою аеробалістичною ракетою *X-47M2 Кинжал*⁴⁵. Росія також розробляє нову ядерну ракету “повітря-земля” (*X-32*) як модернізований варіант *X-22H (AS-4)*, що використовується *Ty-22M3*⁴⁶.

Зброя Сухопутних військ

Вважається, що російські Сухопутні війська мають приблизно 90 боеголовок, призначених для спорядження балістичних ракет малої дальності (БРМД) *Искандер-М (SS-26)* і КРНБ *9M729 (SSC-8)*. БРМД подвійного призначення *Искандер-М* вже повністю замінили БРМД *Точка (SS-21)* у 12 ракетних бригадах⁴⁷.

КРНБ подвійного призначення *9M729* у США називали головною причиною їх виходу у 2019р. з Договору 1987р. про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД, *Treaty on the Elimination of Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles, INF Treaty*)⁴⁸. За оцінкою, до цього часу вже здійснювалося спільне розгортання чотирьох чи п'яти батареї *9M729* разом з чотирма чи п'ятьма бригадами *Искандер-М*. У жовтні 2020р. Президент В.Путін заявив про готовність запровадити мораторій на розгортання нових *9M729* на європейській території, “але лише за умови, що країни НАТО здійснять взаємні кроки, що усунуть можливість розгортання в Європі озброєнь, раніше заборонених Договором про РСМД”⁴⁹.

Також поширюються чутки, що Росія має ядерну артилерію і фугаси, але доступні свідчення у відкритих джерелах є суперечливими.

⁴³ US Department of Defense (DOD), ‘US nuclear deterrence policy’, Fact sheet, 1 Apr. 2019, p.3; International Institute for Strategic Studies (IISS), *The Military Balance 2021* (Routledge: London, 2021); authors’ estimate.

⁴⁴ D’Urso, S., ‘First serial production Su-57 Felon delivered to the Russian Aerospace Forces’, *The Aviationist*, 30 Dec. 2020; US Office of the Deputy Assistant Secretary of Defense for Nuclear Matters, *Nuclear Matters Handbook 2020* (US Department of Defense: Arlington, VA, Mar. 2020), p.3.

⁴⁵ ‘Источники: Испытания гиперзвуковой ракеты “Кинжал” впервые провели в Арктике”. – ТАСС, 30 ноября 2019г.

⁴⁶ US Department of Defense (посилання 4), p.8.

⁴⁷ Оцінка авторів на основі вивчення супутникових знімків. Не виключено, що крилата ракета *9M728 (SSC-7)*, іноді її називають *Искандер-К* також має подвійне призначення.

⁴⁸ US Department of State, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, ‘INF Treaty at a glance’, Fact sheet, 8 Dec. 2017. Загальний огляд та інші деталі Договору про РСМД див. у підрозділі III додатка А цього видання. Див. також: Топічанов П., Кайл Ш.Н., Дейвіс І. “Американо-російський контроль над ядерною зброєю і роззброєння”. – *Щорічник СІПРІ 2020*, підрозділ II розділу 7; Кайл Ш.Н. “Американо-російський контроль над ядерною зброєю”. – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ II розділу 7.

⁴⁹ Президент Росії, “Заявление Владимира Путина о дополнительных шагах по деэскалации ситуации в Европе после прекращения действия Договора о ракетах средней и меньшей дальности (РСМД)”, 26 октября 2020г.

Військово-морські озброєння

Військово-морський флот є видом Збройних сил Росії, що має найбільшу кількість нестратегічної ядерної зброї – приблизно 935 боеголовок, призначених для спорядження крилатих ракет для ударів по наземних цілях, протикорабельних крилатих ракет, протичовнових ракет, глибинних бомб і торпед, що запускаються з кораблів, підводних човнів і морської авіації.

Ядерний варіант КРМБ великої дальності *Калибр*, призначеної для ударів по наземних цілях, відомий також як *3М-14 (SS-N-30А)*, є серйозним доповненням до цих озброєнь⁵⁰. Нею можуть бути оснащені багато типів надводних кораблів та ударних підводних човнів, у т.ч. нові підводні човни *Ясень-М* (проект *885/М, Северодвинск*). Другий човен цього класу завершив морські випробування у 2020р., що означає можливість його надходження на озброєння у 2021р.⁵¹

Серед інших озброєнь ВМФ, що заслуговують на увагу – КРМБ *3М-55 (SS-N-26)* та перспективна гіперзвукова протикорабельна ракета *3М-22 Циркон (SS-NХ-33)*, яка проходить останні пускові випробування⁵².

⁵⁰ Існує багато плутанини стосовно ракети *Калибр*. *Калибр* – це не конкретна ракета, а сімейство озброєнь, до якого, крім варіанту враження наземних цілей *3М-14 (SSN30/А)*, належать протикорабельна крилата ракета *3М-54 (SS-N-27)* і протичовнова ракета *91R*. Докладніше див.: US Navy, Office of Naval Intelligence (ONI), *The Russian Navy: A Historic Transition* (ONI: Washington, DC, Dec. 2015), pp.34-35.

⁵¹ US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat 2020* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2020), p.36; ‘Newest Russian submarine hits target 1,000 km away with Kalibr cruise missile’, TASS, 23 Nov. 2020.

⁵² “Россия планирует провести новые испытания гиперзвуковой ракеты “Циркон” до конца года”. – ТАСС, 22 ноября 2019г.

III. Ядерні сили Великої Британії

ХАНС М.КРІСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА

Станом на січень 2021р., ядерний арсенал Великої Британії складався з приблизно 225 боєголовок (таблиця 10.4)¹. У Стратегічному огляді оборони та безпеки (*Strategic Defence and Security Review, SDSR*) 2015р. британський Уряд підтвердив плани зменшити розмір ядерного арсеналу. На той час кількість ядерних боєголовок у боєготовому стані вже була зменшена з майже 160 до не більше 120, а весь ядерний арсенал, включно з нерозгорнутими боєголовками, мав зменшитися з понад 225 у 2010р. до не більше 180 до середини 2020-х років². Ці плани змінилися після проведення у 2020р. Комплексного огляду безпеки, оборони, розвитку та зовнішньої політики (*Integrated Review of Security, Defence, Development and Foreign Policy*), опублікованого на початку 2021р., яким було підвищено максимальні запаси ядерних боєприпасів до 260 одиниць³.

Січнева 2021р. оцінка у 225 боєголовок ґрунтується на загальнодоступній інформації про британський ядерний арсенал, бесідах з посадовими особами та припущеннях стосовно масштабів запланованих скорочень. Британський Уряд вважається більш прозорим, порівняно з багатьма іншими ядерними державами, стосовно ядерної програми; зокрема, у 2010р. він оприлюднив розмір ядерного арсеналу та кількість боєголовок, які він має намір зберегти в майбутньому. Однак Велика Британія ніколи не розсекречувала історію ядерних запасів чи фактичну кількість боєголовок, яку вона має.

Роль ядерної зброї у британській військовій доктрині

Велика Британія продовжує “навмисно” не визначати конкретні умови, за яких вона буде використовувати ядерну зброю; проте, згідно із заявами британського Уряду, таку зброю можна буде використати лише за “екстремальних обставин самооборони, включно із захистом наших союзників по НАТО”⁴.

Велика Британія – єдина ядерна держава, що має лише один вид ядерної зброї – британські засоби ядерного стримування морського базування. Велика Британія має чотири АПЧБР класу *Vanguard*, оснащені БРПЧ *Trident II D5*⁵. Згідно зі Стратегією постійного стримування на морі (*Continuous at Sea Deterrence, CASD*), що є чинною з 1969р., на патрулюванні постійно

¹ СІПІ переглянув попередню оцінку (215 боєголовок), наведену в *Щорічнику СІПІ 2020*.

² British Government, *National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015: A Secure and Prosperous United Kingdom*, Cm 9161 (HM Stationery Office: London, Nov. 2015), para.4.66.

³ British Government, *Global Britain in a Competitive Age: Integrated Review of Security, Defence, Development and Foreign Policy*, CP 403 (HM Stationery Office: London, Mar. 2021). Ці зміни будуть розглянуті в наступному випуску *Щорічника СІПІ*.

⁴ British Government (посилання 2), para.4.68.

⁵ Mills, C., *Replacing the UK's Strategic Nuclear Deterrent: Progress of the Dreadnought Class*, Briefing Paper no.CBP-8010 (House of Commons Library: London, 17 July 2020), p.7.

перебуває один британський АПЧБР⁶. Другий і третій – дислокуються в порту та можуть швидко вийти в море у випадку кризи; четвертий – за розрахунками, може перебувати на капітальному ремонті та обслуговуванні.

Модернізація ядерної зброї

Перший із серії британських АПЧБР, *HMS Vanguard*, увійшов до бойового складу у грудні 1994р., а останній, *HMS Vengeance* – в лютому 2001р.; плановий термін їх експлуатації становить 25 років⁷. У *SDSR 2015* засвідчено намір Уряду замінити підводні човни класу *Vanguard* чотирма новими АПЧБР⁸. У 2016р. Палата громад, нижня палата британського Парламенту, за підтримки всіх партій схвалила рішення Уряду⁹.

Спочатку надходження на озброєння нових підводних човнів *Dreadnought* планувалося до 2028р., але воно затримається до початку 2030-х років. Відповідно, термін служби АПЧБР класу *Vanguard* був подовжений¹⁰. Велика Британія бере участь у поточній програмі ВМС США з подовження терміну служби ракети *Trident II D5* (модернізована версія з метою подовження терміну служби, відома як *D5LE*) до початку 2060-х років (підрозділ I)¹¹.

Боєголовка, встановлена на *Trident II D5*, має назву *Holbrook*. Її ядерний вибуховий пристрій вважається модифікованою версією американської боєголовки *W76-1*, якою оснащується головна частина *Mk4* американського виробництва. Центр ядерної зброї (*Atomic Weapons Establishment*) – дослідницька установа, що відповідає за розробку та виробництво британських боєголовок – спільно з американськими ядерними лабораторіями наразі модернізує *Holbrook* для оснащення нею головної частини *Mk4A* американського виробництва¹².

У лютому 2020р. британський Уряд заявив про намір замінити *Holbrook* новою боєголовкою¹³. Напередодні цієї заяви командувач Стратегічного командування США адмірал Ч.Річард (*Charles A. Richard*) під час надання свідчень в американському Сенаті повідомив, що американська програма *W93/Mk7* “забезпечить також паралельну програму заміни боєголовки у Великій Британії”¹⁴. У квітні 2020р. заступник Міністра оборони Великої Британії Б.Уоллес (*Ben Wallace*) надіслав безпрецедентного листа членам

⁶ British Ministry of Defence, ‘Continuous at sea deterrent 50: What you need to know’, 3 May 2019.

⁷ Mills (посилання 5), p.7.

⁸ British Government (посилання 2), para. 4.73.

⁹ British House of Commons, ‘UK’s nuclear deterrent’, *Hansard*, col. 559, vol.613 (18 July 2016).

¹⁰ British Government (посилання 2), para. 4.65.

¹¹ Mills (посилання 5), p.7.

¹² British Ministry of Defence, ‘The United Kingdom’s future nuclear deterrent: 2020 update to Parliament’, 17 Dec. 2020; Kristensen, H. M., ‘British submarines to receive upgraded US nuclear warhead’, Federation of American Scientists (FAS) Strategic Security Blog, 1 Apr. 2011.

¹³ Wallace, B., British Secretary of State for Defence, ‘Nuclear deterrent’, Written Statement HCWS125, British Parliament, 25 Feb. 2020.

¹⁴ Richard, C. A., Commander, US Strategic Command, Statement, US Senate, Armed Services Committee, 13 Feb. 2020, p.13.

Конгресу США, спонукаючи їх до підтримки програми боєголовки *W93* і стверджуючи, що вона є “критично важливою ... для живучості системи ядерного стримування Великої Британії на довгостроковий період”¹⁵. Цей лист і раптове оголошення рішення стосовно *W93* знову викликали занепокоєння тим, що ядерному стримуванню Великої Британії, мовляв, не вистачає справжньої незалежності та парламентського контролю¹⁶. Британське МО у 2020р. визнало, що “це не зовсім та сама боєголовка, але ... є дуже тісний зв’язок у конструкції і виробництві”¹⁷.

Нові підводні човни *Dreadnought* матимуть 12 пускових контейнерів замість 16 у *Vanguard* (див. нижче). Технічні проблеми призвели до затримки поставки пускових ракетних контейнерів; однак станом на січень 2021р., шість контейнерів – половина з необхідних для першого АПЧБР цього класу (*HMS Dreadnought*) – були поставлені і встановлювались у корпусі АПЧБР¹⁸.

Вартість програми *Dreadnought* від самого початку викликає занепокоєння та сумніви. У 2015р. британське МО оцінило загальну вартість програми у £31 млрд. (\$47,4 млрд.). Воно зарезервувало £10 млрд. (\$15,3 млрд.) на покриття можливого зростання вартості, і до середини 2020р. з цієї суми було виділено близько £800 млн.¹⁹ У 2018р. Національне ревізійне управління (*National Audit Office, NAO*) повідомило, що в реалізації військових ядерних програм у 2018-2028рр. на МО Великої Британії очікує “дефіцит у наявних коштах” на суму £2,9 млрд. (\$3,9 млрд.)²⁰. Під час річного звіту в Парламенті у грудні 2020р. МО повідомило, що на розробку, проектування та початок виробництва за програмою було витрачено загалом £8,5 млрд. (\$11,8 млрд.) – на £1,6 млрд. (\$2,2 млрд.) більше, ніж у попередньому фінансовому році²¹.

У 2020р. *NAO* та Комітет з питань державних рахунків (*Public Accounts Committee*) Палати громад повідомили, що три ключові проекти створення ядерної інфраструктури за програмою ядерних озброєнь Великої Британії будуть затримані на 1,7-6,3 роки, а їх вартість зросте більш ніж на £1,3 млрд. (\$1,7 млрд.) на додаток до прогнозованих £2,5 млрд. (\$3,2 млрд.)²². Згідно з цими повідомленнями, затримки були спричинені переважно поганим

¹⁵ Borger, J., ‘UK lobbies US to support controversial new nuclear warheads’, *The Guardian*, 1 Aug. 2020.

¹⁶ Mills, C., ‘Replacing the UK’s strategic nuclear deterrent: The long-awaited warhead decision’, Briefing Paper no. CBP-8941, House of Commons Library, 19 June 2020, p.1.

¹⁷ Lovegrove, S., Permanent Secretary, Ministry of Defence, Statement, British House of Commons, Defence Committee, 8 Dec. 2020, Q31.

¹⁸ British Ministry of Defence (посилання 12).

¹⁹ Mills (посилання 5), pp.18-19.

²⁰ British National Audit Office (NAO), *The Defence Nuclear Enterprise: A Landscape Review*, Report by the Comptroller and Auditor General, HC 1003, Session 2017-19 (NAO: London, 22 May 2018). Витрати на військові ядерні програми оцінюються у близько 14% загального бюджету МО на 2018/19ф.р. і можуть зрости до 18% або 19% на піку рекапіталізації.

²¹ British Ministry of Defence (посилання 12).

²² British National Audit Office, *Managing Infrastructure Projects on Nuclear-regulated Sites*, Report by the Comptroller and Auditor General, HC 19, Session 2019-20 (NAO: London, 10 Jan. 2020), pp.5-6; British House of Commons, Committee of Public Accounts, *Defence Nuclear Infrastructure*, 2nd report of session 2019-21, HC 86 (House of Commons: London, 13 May 2020).

Таблиця 10.4. Ядерні сили Великої Британії, станом на січень 2021р.

Усі дані є приблизними; деякі ґрунтуються на оцінках авторів.

Тип/назва	Кількість носіїв	Рік початку розгортання	Дальність (км)	Боєголовок × потужність	Кількість боєголовок
Ракети морського базування (БРПЧ)	4/64 ^a				120
<i>Trident II D5</i>	48 ^b	1994	>10 000 ^c	1-8 × 100 кт ^d	120
Усього боєголовок у бойовому складі					120^e
Інші боєголовки на зберіганні					105 ^f
Загальна кількість					225^g

БРПЧ – балістична ракета на підводному човні.

^a Перша величина – загальна кількість атомних підводних човнів з балістичними ракетами (АПЧБР) у британських ВМС; друга – максимальна кількість ракет, яку вони можуть нести. Однак загальна кількість ракет на них є меншою (див. примітку *b*). Один з чотирьох АПЧБР постійно перебуває у ремонті.

^b Три боєготові АПЧБР можуть нести всього 48 БРПЧ *Trident*. Велика Британія придбала право на 58 ракет зі спільного з ВМС США фонду.

^c Ракети *Trident II D5* на британських АПЧБР ідентичні ракетам *Trident II D5* на АПЧБР ВМС США, які під час польотних випробувань продемонстрували дальність у понад 10 тис. км.

^d Британська боєголовка має назву *Holbrook*. Це модифікований варіант американської боєголовки *W76-1* з можливістю зменшення потужності.

^e 40 зі 120 боєготових боєголовок несе єдиний АПЧБР, який постійно перебуває в морі.

^f З приблизно 105 боєголовок, що не перебувають у оперативній готовності, близько половини є запасними, а друга половина проходить модернізацію з версії *Mk4* на версію *Mk4A*.

^g Британський Уряд у 2010р. заявив, що запаси боєголовок не перевищуватимуть 225 одиниць. За наявними оцінками, таким був розмір ядерного арсеналу, станом на січень 2021р., що є переглядом попередньої оцінки СІПРІ (215 боєголовок) у *Щорічнику СІПРІ 2020*. Плановане скорочення запасів до 180 боєголовок до середини 2020-х років було скасоване Комплексним оглядом безпеки, оборони, розвитку та зовнішньої політики, проведеним у 2020р. і опублікованим на початку 2021р. Цей Огляд визначив новий граничний рівень – 260 боєголовок.

Джерела: Білі книги, прес-релізи та веб-сайт МО Великої Британії; British House of Commons, *Hansard*, різні випуски; *Bulletin of the Atomic Scientists*, ‘Nuclear notebook’, різні випуски; оцінки авторів.

менеджментом і дочасним будівництвом. Це дозволяє припустити, що брак досвіду Великої Британії у виробництві нових боєголовок може спричинити подальші затримки і збільшення витрат.

Ракети морського базування

АПЧБР класу *Vanguard* можуть нести до 16 БРПЧ *Trident II D5*. Три з чотирьох АПЧБР (з 48 пусковими контейнерами) вважаються постійно боєготовими, а четвертий – перебуває у ремонті. Велика Британія не має власних ракет, але придбала право на 58 БРПЧ *Trident* зі спільного з ВМС США фонду, що утримується у сховищі стратегічної зброї США у Кінгс-Бей (штат

Джорджія)²³. Згідно з обмеженнями, запровадженими *SDSR 2010* і підтвердженими *SDSR 2015*, підводні човни на патрулюванні озброєні не більше, ніж вісьмома боєготовими ракетами з 40 ядерними боєголовками²⁴. Ракети утримуються в “не націленому” стані (перед пуском у систему націлювання треба ввести дані цілі) і в режимі пониженої боєготовності, тобто потребують кількох днів підготовки для пуску²⁵.

²³ Allison, G., ‘No, America doesn’t control Britain’s nuclear weapons’, UK Defence Journal, 20 July 2017.

²⁴ British Government, *Securing Britain in an Age of Uncertainty: The Strategic Defence and Security Review*, Cm 7948 (HM Stationery Office: London, Oct. 2010), pp.5, 38; British Government (посилання 2), para.4.66.

²⁵ British Government (посилання 2), para.4.78.

IV. Ядерні сили Франції

ХАНС М.КРИСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА

Станом на січень 2021р., ядерний арсенал Франції налічував приблизно 290 боеголовок. Носіями боеголовок є 48 БРПЧ і близько 50 крилатих ракет повітряного базування (КРПБ) для літаків військово-повітряних сил і морської авіації (таблиця 10.5). Однак вважається, що 10 боеголовок, приписаних до французьких палубних літаків, зберігаються в центральному сховищі та за звичайних умов не є розгорнутими. Оцінка ядерного арсеналу Франції ґрунтується на загальнодоступній інформації. Франція є відносно прозорою у питаннях багатьох програм ядерної зброї і раніше повідомляла про розміри ядерних запасів та про ядерні об'єкти¹.

Роль ядерної зброї у військовій доктрині Франції

Франція вважає всю власну ядерну зброю стратегічною і призначеною для захисту “життєвих інтересів” Франції². Хоча ця концепція з'являється в урядових Білих книгах і президентських промовах уже кілька десятиліть, зміст “життєвих інтересів” Франції виглядає дещо розпливчастим.

У промові в лютому 2020р. Президент Е.Макрон (*Emmanuel Macron*) дав зрозуміти, що французьке ядерне стримування має застерегти іншу державу від “погрожування нашим життєвим інтересам, якими б вони не були”³. Е.Макрон також зазначив, що якщо стримування не спрацює, “державі-агресору може бути дано одне-єдине ядерне попередження, аби чітко показати, що характер конфлікту змінився, після чого стримування поновлюється”⁴. Якщо це не спрацює, французька ядерна зброя може бути використана з метою “завдання абсолютно неприйнятної шкоди центрам влади цієї держави: центрам її політичного, економічного і військового керівництва”⁵.

Немає публічних свідчень, що Франція розглядає можливість внесення до ядерної доктрини положень про попереджувальні перші ядерні удари⁶. Однак зброя, яку несе авіаційний компонент її ядерних сил, має характеристики (зокрема, обмежену дальність), які інші ядерні держави вважають тактичними.

У промові у 2020р. Президент Е.Макрон зазначив, що “життєві інтереси Франції наразі мають європейський вимір”, і запропонував започаткувати стратегічний діалог з іншими європейськими країнами та обговорити “роль

¹ Macron, E., French President, Speech on defence and deterrence strategy, Ecole de Guerre, Paris, 7 Feb. 2020.

² Tertrais, B., *French Nuclear Deterrence Policy, Forces and Future: A Handbook*, Recherches & Documents no.04/2020 (Fondation pour la Recherche Strategique: Paris, Feb. 2020), pp.25-29, 62-63.

³ Macron (посилання 1).

⁴ Macron (посилання 1).

⁵ Macron (посилання 1).

⁶ Tertrais (посилання 2), pp.25-29, 62-63.

Таблиця 10.5. Ядерні сили Франції, станом на січень 2021р.

Усі дані є приблизними; деякі ґрунтуються на оцінках авторів.

Тип/назва	Кількість носіїв	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^d	Боєголовок × потужність	Кількість боєголовок
Літаки наземного базування					
<i>Rafale BF3^b</i>	40	2010-11	2 000	1 × [до 300 кт] <i>TNA^c</i>	40
Палубні літаки					
<i>Rafale MF3^b</i>	10	2010-11	2 000	1 × [до 300 кт] <i>TNA^c</i>	10 ^d
Ракети морського базування (БРПЧ)	4/64 ^e				240
<i>M51.2^f</i>	48 ^g	2017	>9 000 ^h	4-6 × 100 кт <i>TNO</i>	240
<i>M51.3ⁱ</i>	–	[2025]	>[9 000]	[до 6] × [100 кт] <i>TNO</i>	–
Загальна кількість					290^j

[] – дані непевні; – – нуль або незначна сума; БРПЧ – балістична ракета на підводному човні; TNA (*Tête Nucléaire Aéroportée*) – авіаційна ядерна боєголовка; TNO (*Tête Nucléaire Océanique*) – океанічна ядерна боєголовка.

^a Радіус польоту літаків наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність виконання завдань залежить від профілю маршруту, бойового навантаження та дозаправки в повітрі.

^b Літаки *BF3* і *MF3* несуть крилату ракету повітряного базування (КРПБ) *ASMP-A*. Більшість джерел вважають, що *ASMP-A* має дальність 500-600 км, але інші стверджують, що її дальність може сягати понад 600 км.

^c Заявлена максимальна потужність *TNA* – 300 кт, але є підстави припустити наявність варіантів меншої потужності.

^d Вважається, що 10 боєголовок, приписаних до французьких палубних літаків, зберігаються в центральному сховищі та за звичайних умов не є розгорнутими.

^e Перша величина – загальна кількість АПЧБР у французьких ВМС; друга – максимальна кількість ракет, яку вони можуть нести. Однак загальна кількість ракет на них є меншою (див. примітку g). Один із чотирьох АПЧБР постійно перебуває в ремонті.

^f Останні ракети *M51.1* були зняті з *Le Terrible* наприкінці 2020р. в рамках підготовки до однорічного ремонту з заміною палива та модернізації до більш сучасної версії *M51.2*.

^g Франція виготовила достатню кількість БРПЧ для оснащення лише трьох АПЧБР у бойовому складі (48 ракет).

^h За даними МО Франції, *M51.2* має “набагато більшу дальність”, ніж *M51.1*.

ⁱ *M51.3* розробляється і ще не надійшла на озброєння.

^j У лютому 2020р. Президент Е.Макрон підтвердив, що “арсенал наразі містить до 300 ядерних боєприпасів”. Вважається, що невелика кількість боєголовок постійно перебуває в режимі обслуговування та обстеження.

Джерела: Macron, E., French President, Speech on defence and deterrence strategy, Ecole de Guerre, Paris, 7 Feb. 2020 (французькою мовою); Parly, F., French Minister of the Armed Forces, Speech, ArianeGroup, Les Mureaux, 14 Dec. 2017 (французькою мовою); Hollande, F., French President, Speech on nuclear deterrence, Istres Air Base, 19 Feb. 2015 (французькою мовою); Sarkozy, N., French President, Speech on the new defence policy, Porte de Versailles, 17 June 2008, (французькою мовою); Sarkozy, N., French President, Speech on the white paper on national defence and security, nuclear deterrence and the non-proliferation of nuclear weapons, Cherbourg, 21 Mar. 2008 (французькою мовою); Chirac, J., French President, Speech on France’s defence policy, Ile Longue, Brest, 19 Jan. 2006 (французькою мовою); МО Франції, різні публікації; Національна асамблея Франції, різні оборонні законопроекти; *Air Actualites*, різні випуски; *Aviation Week & Space Technology*, різні випуски; *Bulletin of the Atomic Scientists*, ‘Nuclear notebook’, різні випуски; Tertrais, B., *French Nuclear Deterrence Policy, Forces and Future: A Handbook*, Recherches & Documents no.04/2020 (Fondation pour la Recherche Strategique: Paris, Feb. 2020); оцінки авторів.

ядерного стримування Франції у нашій колективній безпеці”⁷. Однак схоже, що ця пропозиція отримала підтримку небагатьох політиків, і досі не була колективно підтримана європейськими політичними партіями та урядами⁸.

Модернізація ядерної зброї

Президент Е.Макрон підтвердив зобов’язання французького Уряду стосовно довгострокової модернізації авіаційних і морських сил ядерного стримування Франції⁹. Нинішні плани передбачають модернізацію французьких АПЧБР, БРПЧ та КРПБ (див. нижче). Закон 2018р. про військове планування на 2019-2025рр. виділяє €37 млрд. (\$42,2 млрд.) на технічне обслуговування та модернізацію французьких ядерних сил та інфраструктури¹⁰. Це є суттєвим зростанням, порівняно з €23 млрд. (\$26,2 млрд.), виділеними на ядерні сили та відповідну інфраструктуру на 2014-2019рр.¹¹

У бюджеті МО Франції на 2021р. на ядерну зброю передбачено €5 млрд. (\$5,7 млрд.) – на €0,3 млрд. (\$0,34 млрд.) більше, ніж було в бюджеті 2020р.¹² У ньому також передбачено витратити загалом на ядерну модернізацію €25 млрд. (\$28,5 млрд.) упродовж 2019-2023рр.

Бомбардувальники та авіаційні боєприпаси

Авіаційний компонент ядерних сил Франції складається з бойових літаків аеродромного і палубного базування. Військово-повітряні сили Франції мають на озброєнні 40 літаків-носіїв ядерної зброї *Rafale BF3*, які базуються на авіабазі Сен-Дізьє на північному сході Франції. До авіаційних ядерних сил ВМС Франції (*Force Aeronavale Nucleaire, FANu*) належить ескадрилья у складі 10 літаків *Rafale MF3* на борту авіаносця *Charles de Gaulle*. *FANu* та їх ракети в ядерному оснащенні не є постійно розгорнутими, але можуть швидко розгортатися за наказом Президента Франції для забезпечення ядерних операцій¹³.

⁷ Macron (посилання 1).

⁸ Berghofer, J., ‘An offer postponed: Berlin’s silence on Macron’s deterrence thinking’, Commentary, European Leadership Network, 25 Aug. 2020.

⁹ Macron, E., French President, Speech on the challenges and priorities of defence policy, Toulon, 19 Jan. 2018 (французькою мовою).

¹⁰ AFP, ‘Macron promulgue la loi de programmation militaire 2019-2025’, *Le Figaro*, 13 July 2018; Loi relative à la programmation militaire pour les années 2019 à 2025, French Law no.2018-607 of 13 July 2018, *Journal Officiel de la République Française*, 14 July 2018; AFP, ‘France to spend 37 bn euros on upgrading nuclear arsenal’, France 24, 8 Feb. 2018. Загальний схвалений оборонний бюджет на семирічний період склав €295 млрд. (\$336 млрд.). Про військові витрати Франції див. підрозділ II розділу 8 цього видання.

¹¹ Loi relative à la programmation militaire pour les années 2014 à 2019, French Law no.2013-1168 of 18 Dec. 2013, *Journal Officiel de la République Française*, 19 Dec. 2013.

¹² French Ministry of the Armed Forces (MAF), *Projet de loi de finances: Anné 2021* (MAF: Paris, Sep. 2020), p.26; Groizeleau, V., ‘Dissuasion : 25 milliards en cinq ans pour le renouvellement des deux composantes’, Mer et Marine, 2 Oct. 2019; Rose, M., ‘Amid arms race, Macron offers Europe French nuclear wargames insight’, Reuters, 7 Feb. 2020.

¹³ Pintat, X. et al., ‘Rapport d’information fait au nom de la commission des affaires étrangères, de la défense et des forces armées par le groupe de travail “La modernisation de la dissuasion nucléaire”’, Report of the French Senate no.560, 23 May 2017.

Літаки *Rafale* озброєні удосконаленою КРПБ середньої дальності “повітря-земля” (*air-sol moyenne portee-amelioree, ASMP-A*), що надійшла на озброєння у 2009р. Усього Франція виготовила 54 *ASMP-A*, рахуючи ракети для випробувань¹⁴. Програма середньострокової модернізації *ASMP-A*, започаткована у 2016р., передбачає поставку перших удосконалених ракет у 2022-2023рр.¹⁵ Перші випробування удосконалених *ASMP-A* відбулися 9 грудня 2020р.¹⁶ Далі мають відбутися кваліфікаційні стрільби, і потім – військові випробувальні пуски, після чого ракета надійде на озброєння. Ракети оснащені авіаційною ядерною боєголовкою (*tete nucleaire aeroportee, TNA*), потужність якої, за повідомленнями, становить до 300 кг¹⁷.

Французьке МО ініціювало дослідження з метою розробки ядерної ракети “повітря-земля” 4 покоління (*air-sol nucleaire, ASN4G*) зменшеної помітності та підвищеної маневреності для подолання удосконаленої системи ППО¹⁸. *ASN4G* має замінити *ASMP-A* у 2035р.¹⁹

Ракети морського базування

Головним компонентом ядерних сил Франції є Океанічні стратегічні сили (*Force océanique stratégique, FOST*). До них належать чотири АПЧБР класу *Triomphant*, що базуються на півострові Іль-Лонг поблизу Бреста на північному заході Франції. Кожен з них може нести 16 БРПЧ. Однак один АПЧБР завжди перебуває на ремонті чи обслуговуванні і не має зброї. Франція виготовила лише 48 БРПЧ, чого достатньо для озброєння трьох боєготових АПЧБР.

ВМС Франції дотримуються стратегії постійного стримування на морі – один АПЧБР завжди перебуває на патрулюванні. З 1972р. здійснено понад 500 морських патрулювань²⁰.

Франція продовжує модернізацію БРПЧ і боєголовок до них. У червні 2020р., після успішного випробувального пуску, *Le Temeraire*, який раніше був оснащений старішими БРПЧ *M45*, отримав на озброєння нові *M51*²¹. Це було дев’яте випробування *M51*.

¹⁴ Hollande, F., French President, Speech on nuclear deterrence, Istres Air Base, 19 Feb. 2015 (французькою мовою); Tertrais (посилання 2), p.62.

¹⁵ French Ministry of the Armed Forces, ‘Projet de loi de programmation militaire, 2019-2025’, Press kit, Feb. 2018, p.42; Medeiros, J., “‘Faire FAS’ : 55 ans de dissuasion nucléaire aéroportée’, *Air Actualites*, Oct. 2019, pp.32-37, p.36; Tertrais (посилання 2), p.60.

¹⁶ French Ministry of the Armed Forces, ‘Premier tir d’essai du missile stratégique ASMPA-rénové’, 23 Dec. 2020.

¹⁷ Groizeleau, V., ‘Dissuasion : F. Hollande détaille sa vision et l’arsenal français’, *Mer et Marine*, 20 Feb. 2015.

¹⁸ French Ministry of the Armed Forces, ‘La dissuasion nucléaire’, *Actu Defense*, 14 June 2018, p.1; Tran, P., ‘France studies nuclear missile replacement’, *Defense News*, 29 Nov. 2014.

¹⁹ Medeiros (посилання 15), p.36.

²⁰ French Ministry of the Armed Forces, ‘500e patrouille d’un sous-marin nucléaire lanceur d’engins’, 12 Oct. 2018.

²¹ Parly, F. (@florencia_parly), ‘Le sous-marin nucléaire lanceur d’engins (SNLE) Le Téméraire a tiré avec succès un missile balistique stratégique M51 au large du Finistère. Cet essai démontre notre excellence technologique et notre attachement à la souveraineté française.’, Twitter, 12 June 2020.

M51 також модернізується. Її перший варіант, *M51.1*, міг нести до шести боєголовок індивідуального наведення (БІН) *TN-75*, кожна потужністю 100 кт. Останніми роками *M51.1* поступово замінюються оновленим варіантом, *M51.2*, що має більшу дальність і підвищену точність. Після розгортання *M51.2* на *Le Temeraire* в середині 2020р., наприкінці 2020р. почалося масштабне переобладнання останнього, ще не модернізованого АПЧБР *Le Terrible*²². Таким чином, станом на січень 2021р., *M51.1* офіційно зняті з озброєння.

M51.2 має нести нову, менш помітну океанічну ядерну боєголовку (*Tête Nucléaire Océanique, TNO*), яка, за повідомленнями, має потужність до 100 кт²³. Кількість боєголовок на окремих ракетах була зменшена з метою підвищення гнучкості націлювання²⁴. Франція також почала розробку ще однієї модифікації, *M51.3*, підвищеної точності. Перші ракети *M51.3* мають почати замінювати своїх попередників, *M51.2*, і надходити на озброєння у 2025р.²⁵

У Законі про військове планування на 2019-2025рр. французький Уряд анонсував побудову АПЧБР третього покоління, *SNLE 3G*²⁶. Ця програма офіційно стартувала на початку 2021р.²⁷ *SNLE 3G* будуть оснащені новою модифікацією БРПЧ *M51.4*²⁸. Побудова першого з чотирьох підводних човнів цього класу має розпочатись у 2023р. і завершитися до 2035р. Інші три підводні човни будуть надходити на озброєння з темпом один човен у п'ять років²⁹.

²² French Ministry of the Armed Forces and Naval Group, 'Le SNLE *Le Terrible* transfere de l'île Longue a la base navale de Brest pour son grand carenage', Press release, 8 Jan. 2021.

²³ Groizeleau (посилання 12); Groizeleau (посилання 17).

²⁴ Tertrais (посилання 2), p.57.

²⁵ French Ministry of the Armed Forces, 'Missiles balistiques stratégiques (MSBS)', 28 Jan. 2020; Parly, F., French Minister of the Armed Forces, Speech, ArianeGroup, Les Mureaux, 14 Dec. 2017 (французькою мовою).

²⁶ French Ministry of the Armed Forces (посилання 15), p.38.

²⁷ French Ministry of the Armed Forces, 'Florence Parly, ministre des armées, annonce le lancement en réalisation des sous-marins nucléaires lanceurs d'engins de 3e génération (SNLE 3G)', 19 Feb. 2021; Mackenzie, C., 'France to begin building new ballistic missile subs', *Defense News*, 22 Feb. 2021.

²⁸ Tertrais (посилання 2), pp.56, 60, 65.

²⁹ French Ministry of the Armed Forces (посилання 27); Groizeleau (посилання 12); Mackenzie (посилання 27).

V. Ядерні сили Китаю

ХАНС М.КРІСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА

Станом на січень 2021р., Китай, за оцінкою, мав загалом приблизно 350 ядерних боеголовок. Збільшення на 30 одиниць, порівняно з попереднім роком, сталося переважно через ознаки того, що МБР *DF-5B* може нести більше боеголовок, ніж вважалося раніше¹. Дещо більше 270 боеголовок приписані до китайських балістичних ракет наземного та морського базування і літаків-носіїв ядерної зброї (таблиця 10.6). Решта приписані до сил, що не належать до бойового складу, зокрема, до нових систем, що розробляються, розгорнутих систем, кількість яких має збільшитись у майбутньому, а також до резервів.

Ця оцінка ґрунтується на загальнодоступній інформації про китайський ядерний арсенал, розмір якого Китай ніколи не розголошував. Іноді, обговорюючи китайську програму ядерної зброї публічно чи на дипломатичних переговорах, китайські посадовці посилаються на оцінки у відкритих джерелах². Як наслідок, багато оцінок тут ґрунтуються на даних МО США і потребують обережного ставлення.

Роль ядерної зброї у військовій доктрині Китаю

Заявлена мета китайського Уряду – підтримувати ядерний потенціал на мінімальному рівні, необхідному для захисту національної безпеки. Головним завданням є “утримання інших країн від використання чи погрози використання ядерної зброї проти Китаю”³. Китай десятиріччями досягав цього за допомогою діади, що складається переважно з рідкопаливних балістичних ракет наземного базування та кількох балістичних ракет морського базування, а також невеликого арсеналу авіабомб на бомбардувальниках як потенційного запасного засобу. Наразі Китай створює боездатну тріаду ядерних сил у складі твердопаливних ракет наземного базування, шести АПЧБР і бомбардувальників з відновленими повноцінними ядерними завданнями з метою зміцнення потенціалу стримування та спроможностей із завдання другого удару у відповідь на події, які він вважає зростаючою загрозою з боку інших країн⁴.

Попри триваюче зростання складності та розміру ядерного арсеналу, поточна програма модернізації (див. нижче) не передбачає помітних змін у довгостроковій ядерній політиці Китаю, включно з політикою

¹ US Department of Defense (DOD), *Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2020*, Annual Report to Congress (DOD: Arlington, VA, 21 Aug. 2020), p.56.

² Chinese Ministry of National Defense, ‘China reiterates it will not join so-called China-US-Russia arms control negotiations’, 9 July 2020.

³ Chinese State Council, *China's National Defense in the New Era* (Information Office of the State Council: Beijing, July 2019), chapter 2.

⁴ Fabey, M., ‘China on faster pace to develop nuclear triad, according to Pentagon, analysts’, *Jane's Navy International*, 3 May 2019; ‘Chinese military paper urges increase in nuclear deterrence capabilities’, Reuters, 30 Jan. 2018.

Таблиця 10.6. Ядерні сили Китаю, станом на січень 2021р.

Усі дані є приблизними; деякі ґрунтуються на оцінках авторів.

Тип/китайське позначення (американське позначення)	Кількість носіїв	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боєголовок × потужність ^b	Кількість боєголовок ^c
Літаки	20 ^d				20
<i>H-6K (B-6)</i>	20	2009	3 100	1 × бомба	20
<i>H-6N (B-6N)</i>	–	[2022]	..	1 × БРПБ	–
<i>H-20 (B-20)</i>		[2020-і роки]	
Ракети наземного базування ^e	244				204
<i>DF-4 (CSS-3)</i>	6	1980	5 500	1 × 3,3 Мт	6 ^f
<i>DF-5A (CSS-4 Mod 1)</i>	10	1981	>12 000	1 × 4-5 Мт	10
<i>DF-5B (CSS-4 Mod 2)</i>	10	2015	12 000	5 × 200-300 кт РГЧ БІН	50
<i>DF-5C (CSS-4 Mod 3)</i>	–	РГЧ БІН	–
<i>DF-21A/E (CSS-5 Mod 2/6)^g</i>	40	1996/2017	2 100	1 × 200-300 кт	40
<i>DF-26 (CSS-18)</i>	100	2016	>4 000	1 × 200-300 кт	20
<i>DF-31 (CSS-10 Mod 1)</i>	6	2006	>7 000	1 × 200-300 кт	6
<i>DF-31A/AG (CSS-10 Mod 2)</i>	72	2007/2018	>11 200	1 × 200-300 кт	72
<i>DF-41 (CSS-20)</i>	–	[2021] ^h	>12 000	3 × 200-300 кт РГЧ БІН	–
Ракети морського базування (БРПЧ)	4/48 ⁱ				48 ^j
<i>JL-2 (CSS-N-14)</i>	48	2016	>7 000	1 × 200-300 кт	48
Загальні запаси	312				272
Інші боєголовки на зберіганні ^k	..				[78]
Загальна кількість	312				[350]^k

.. – дані не доступні або не придатні для використання; – – нуль або незначна сума; [] – дані непевні; БРПБ – балістична ракета повітряного базування; БРПЧ – балістична ракета на підводному човні; РГЧ БІН – роздільна головна частина з боєголовками індивідуального наведення.

^a Радіус польоту літаків наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність виконання завдань залежить від профілю маршруту, бойового навантаження та дозаправки в повітрі.

^b Потужність боєголовок наведена лише для ілюстрації. Про реальну потужність даних немає, крім того, що старіші ракетні боєголовки мали мегатонну потужність. Новіші боєголовки для ракет великої дальності, ймовірно, мають потужність у кількості сот.

^c Рахується одна боєголовка на одну ракетну пускову установку, за винятком *DF-5B* з РГЧ БІН, яка має п'ять боєголовок. *DF-26* – пускова установка подвійного призначення. Вважається, що вона має насамперед звичайні завдання, і лише до кількох пускових установок приписані ядерні боєголовки. Для ядерних ракет приймається лише одне корисне навантаження. Вважається, що за звичайних обставин боєголовки не встановлені на пускових установках, а зберігаються на складах. Усі оцінки є приблизними.

^d Враховані лише бомбардувальники, що, як вважається, мають ядерні завдання. Бомбардувальники *H-6* використовувалися для доставки ядерної зброї у рамках програми перевірки китайської ядерної зброї (під час однієї перевірки використовувався винищувач-бомбардувальник), а макети атомних бомб демонструються у військових музеях. Вважається (але точно не відомо), що невелика кількість бомбардувальників *H-6* раніше мали додаткові завдання з доставки атомних бомб за надзвичайних обставин. МО США у 2018р. повідомляло, що ВПС Народно-визвольної армії знову мають ядерні завдання.

^e У Китаї категорії ракет за дальністю визначаються наступним чином: малої – <1 000 км; середньої – 1 000-3 000 км; великої – 3 000-8 000 км; міжконтинентальні – >8 000 км.

Крім ядерних ракет, зазначених у таблиці, Центральне розвідувальне управління США у 1993р. дійшло висновку, що Китай “майже напевно” розробив боєголовку для *DF-15 (CSS-6)*, але вона, схоже, ще не надійшла на озброєння.

^f Хоча кілька рідкопаливних *DF-4* все ще перебувають на озброєнні, вважається, що їх виводять з бойового складу.

^g Дальність ядерних варіантів *DF-21 (CSS-5)* модифікацій 2 і 6 вважається більшою за 1 750 км, яку наводять для оригінальної *CSS-5* у модифікації 1, знятої з озброєння. У 2017р. Національний центр аерокосмічної розвідки ВПС США (*National Air and Space Intelligence Center, NASIC*) доповідав про наявність у Китаю “менше 50” пускових установок *Mod 2. Mod 6* вважається заміною *Mod 2*.

^h *DF-41* вперше продемонстрована у 2019р. та надходить до навчальних полків, але станом на січень 2021р., вона ще не оголошувалася повністю боєготовою. Вважають, що *D-41* може нести щонайменше три боєголовки. За оцінкою СППРІ, приблизно 18 пускових установок і 54 боєголовки можуть надійти на озброєння у 2021р. або пізніше. Див. примітку *k*.

ⁱ Перша величина – загальна кількість боєготових АПЧБР у ВМС Китаю; друга – максимальна кількість ракет, яку вони можуть нести. Китай має чотири боєготові АПЧБР типу *094*, кожен з яких може нести до 12 БРПЧ. Ще два АПЧБР типу *094* розробляються й не були боєготові, станом на січень 2021р. За оцінкою СППРІ, вони озброєні 24 ракетами *JL-2*; боєголовки для них, імовірно, вже виготовлені та можуть надійти на озброєння у 2021р. або пізніше. Див. примітку *k*.

^j Хоча китайські АПЧБР здійснюють патрулювання, немає достовірної інформації про наявність на їх борту ядерної зброї за звичайних обставин.

^k На додачу до орієнтовно 272 боєголовок, які вважаються приписаними до бойових частин, СППРІ вважає, що ще приблизно 78 боєголовок могли бути виготовлені для спорядження нових китайських *DF-41* (54 боєголовки) і додаткових *JL-2* (24 боєголовки), що дає оцінку загальних запасів у 350 боєголовок. Очікується, що запаси Китаю зростатимуть і надалі.

Джерела: US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat*, різні роки; Глобальне ударне командування ВПС США, різні документи; ЦРУ США, різні документи; Розвідувальне управління МО США, різні документи; US Department of Defense, *Military and Security Developments Involving the People's Republic of China*, різні роки; Kristensen, H.M., Norris, R.S. and McKinzie, M.G., *Chinese Nuclear Forces and US Nuclear War Planning* (Federation of American Scientists/ Natural Resources Defense Council: Washington, DC, Nov. 2006); *Bulletin of the Atomic Scientists*, ‘Nuclear notebook’, різні випуски; Google Планета Земля; оцінки авторів.

невикористання першим ядерної зброї⁵. Хоча китайські військові працюють над підвищенням загальної готовності ракетних сил країни, вважається, що китайські ядерні боєголовки відстиківані від засобів доставки, зберігаються окремо та не можуть бути використані негайно⁶.

Упродовж 2020р. американські посадовці стверджували, що з’являється “дедалі більше свідчень” руху Китаю до прийняття для МБР наземного базування концепції завдання удару у відповідь за попередженням, що вимагає розміщення боєголовок на засобах доставки. Водночас для забезпечення повної боєготовності сил АПЧБР їх ракети матимуть підстиківані боєголовки (див. нижче), хоча у відкритих джерелах свідчень, що це вже сталося, не було. Більш того, свідчення появи нової концепції завдання удару у відповідь за

⁵ US Department of Defense (посилання 1), p.86.

⁶ Stokes, M.A., *China's Nuclear Warhead Storage and Handling System* (Project 2049 Institute: Arlington, VA, 12 Mar. 2010), p.8; Li, B., ‘China’s potential to contribute to multilateral nuclear disarmament’, *Arms Control Today*, vol.41, no.2 (Mar. 2011); US Department of Defense (посилання 1), p.88.

попередженням, на яких наголошували американські посадовці – розробка системи раннього попередження, нових шахт для твердопаливних ракет, а також ознаки проведення Ракетними силами Народно-визвольної армії (*People's Liberation Army Rocket Forces, PLARF*) тренувань з підвищення стану бойової готовності, – виглядають лише як опосередковані⁷.

Бомбардувальники та авіаційні боєприпаси

Бойові літаки середньої дальності були найпершим засобом доставки ядерної зброї Китаю і використовувалися для проведення понад 12 ядерних вибухів в атмосфері у 1960-х і 1970-х роках. Станом на 1993р., Рада національної безпеки США заявляла, що “[ВПС Народно-визвольної армії] не мають підрозділів, головним завданням яких є доставка невеликого запасу китайських атомних бомб. Натомість за надзвичайних обставин окремим підрозділам можуть бути поставлені завдання доставки ядерної зброї”⁸.

До 2018р. в річних звітах МО США про військовий розвиток Китаю стверджувалося, що бомбардувальники ВПС НВА не мають ядерних завдань. Імовірно, так було через переконання, що на випадок ядерного конфлікту старі китайські літаки, обладнанні для доставки авіабомб, навряд чи будуть корисними. Ситуація змінилась у 2018р., коли МО США заявило, що “ВПС НВА знову отримали ядерні завдання”⁹. Весь цей час СППРІ вважав, що Китай зберігає невеликий запас авіабомб для другого застосування бомбардувальниками *H-6 (B-6)* за надзвичайних умов¹⁰. У звіті 2020р. МО США дійшло висновку, що Китай у 2019р. “надіслав сигнал про повернення авіаційного компонента ядерної тріади після того, як ВПС НВА публічно повідомили про *H-6N (B-6N)* як перший власний бомбардувальник-носії ядерної зброї з можливістю дозаправки в повітрі”¹¹. Бомбардувальники *H-6* попередніх модифікацій не мали штанги для дозаправки в повітрі, що суттєво обмежувало їх можливості завдавати ударів на великій відстані.

У 2018р. Розвідувальне управління МО США (*US Defense Intelligence Agency*) повідомляло, що Китай розробляє дві нові балістичні ракети повітряного базування (БРПБ, *air-launched ballistic missile, ALBM*), “одна з яких може

⁷ US Department of Defense (посилання 1), pp.85-88.

⁸ US National Security Council, ‘Report to Congress on status of China, India and Pakistan nuclear and ballistic missile programs’, 28 July 1993.

⁹ US Department of Defense (DOD), *Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2017*, Annual Report to Congress (DOD: Arlington, VA, 15 May 2017), p.61; US Department of Defense (DOD), *Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2018*, Annual Report to Congress (DOD: Arlington, VA, 16 May 2018), p.75.

¹⁰ Для розглянутих тут літаків (у цьому випадку – *B-6*), ракет і підводних човнів після китайської назви наводиться в дужках американська назва (*H-6*).

¹¹ US Department of Defense (посилання 1), p.50.

бути в ядерному спорядженні”¹². Ці ракети могли бути модифікаціями балістичної ракети середньої дальності (БРСД) *Dong Feng-21*, або *DF-21 (CSS-5)*¹³. Першою базою, яка отримає такі ракети, може стати Нейсян у провінції Хенань¹⁴. Згідно з даними МО США, надходження БРПБ “вперше нададуть Китаю життєздатну ядерну тріаду систем доставки, розподілену між наземними, морськими та повітряними силами”¹⁵. Навіть у такому випадку “життєздатність” тріади залежатиме від живучості і спроможностей кожного з компонентів.

На додачу до бомбардувальника проміжної дальності *H-6*, ВПС НВА розробляють перший стратегічний бомбардувальник великої дальності, відомий як *H-20 (B-20)*. Ці літаки можуть бути виконані за технологією “стелс” і мати радіус дії до 8 500 км. За даними МО США, їх виробництво може початися упродовж 10 років¹⁶. У доповіді МО США від 2020р. також припускається, що *H-20* зможе нести як звичайну, так і ядерну зброю¹⁷.

Ракети наземного базування

Китайський арсенал ядерних балістичних ракет наземного базування зазнає поступової модернізації, під час якої Китай замінює старіючі шахтні рідкопаливні ракети новими мобільними твердопаливними зразками і збільшує кількість мобільних пускових установок. Перехід Китаю на більш живучі мобільні ракети пояснюється його стурбованістю прогресом США в галузях розвідки, спостереження та високоточних звичайних озброєнь, що може становити загрозу превентивного удару по стаціонарних пускових установках та інфраструктурі забезпечення¹⁸.

Міжконтинентальні балістичні ракети

У доповіді 2020р. МО США оцінювало арсенал Китаю у 100 МБР і очікувало, що до 2025р. кількість боєголовок на ракетах, здатних досягти США,

¹² Ashley, R., Director, US Defense Intelligence Agency, ‘Worldwide threat assessment’, Statement for the record, US Senate, Armed Services Committee, 6 Mar. 2018, p.8. Див. також: US Department of Defense (DOD), *Military and Security Developments Involving the People’s Republic of China 2019*, Annual Report to Congress (DOD: Arlington, VA, 2 May 2019), p.67; US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat 2020* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2020), p.37.

¹³ Wright, T., ‘Chinese PLAAF H-6N pictured carrying large missile’, International Institute for Strategic Studies (IISS), 23 Oct. 2020; Panda, A., ‘Revealed: China’s nuclear-capable air-launched ballistic missile’, *The Diplomat*, 10 Apr. 2018.

¹⁴ Lee, R., ‘China’s Air Force might be back in the nuclear business’, *The Diplomat*, 9 Sep. 2020.

¹⁵ US Department of Defense (посилання 1), p.87.

¹⁶ US Office of the Deputy Assistant Secretary of Defense for Nuclear Matters, *Nuclear Matters Handbook 2020* (US Department of Defense: Arlington, VA, Mar. 2020), figure 1.1, p.3. Див. також: Yeo, M., ‘In first, China confirms “new long-range strategic bomber” designation’, *Defense News*, 11 Oct. 2018; Tate, A., ‘Details emerge about requirement for China’s new strategic bomber’, *Jane’s Defence Weekly*, 4 Jan. 2017, p.4.

¹⁷ US Department of Defense (посилання 1), p.80.

¹⁸ O’Connor, S., ‘Sharpened Fengs: China’s ICBM modernisation alters threat profile’, *Jane’s Intelligence Review*, vol.27, no.12 (Dec. 2015), pp.44-49; Eveleth, D., ‘China’s mobile ICBM brigades: The DF-31 and DF-41’, *A Boy and His Blog*, 2 July 2020.

зросте до 200¹⁹. Сімейство шахтних рідкопаливних двоступеневих ракет *DF-5 (CSS-4)*, які першими надійшли на озброєння на початку 1980-х років, наразі має найбільшу дальність з усіх китайських МБР. Разом з мобільною твердопаливною триступеневою МБР *DF-31A/AG (CSS-10 Mod 2)*, вони є єдиними ракетами в арсеналі Китаю, здатними вражати цілі на всій континентальній території США та в Європі²⁰.

Для Ракетних військ (РВ) НВА з кінця 1990-х років розробляється МБР підвищеної дальності – мобільна твердопаливна триступенева *DF-41 (CSS-X-20)*. Її оціночна дальність – понад 12 тис. км – аналогічна дальності старшої *DF-5*. Імовірно, розробляються залізничний і шахтний варіанти цієї ракети²¹. На супутникових знімках 2019–2020рр. видно, що РВ НВА будують велику кількість шахт – наразі 16 – на ракетному полігоні поблизу Цзиланьтая (регіон Внутрішня Монголія), можливо, для *DF-41*²². Також видно, що подібне будівництво могло розпочатись у 2017р. в Сундяні, провінція Хенань²³. Не ясно, однак, чи призначені ці шахти для оперативного використання або лише для тренувань; МО США у 2020р. припускало, що шахти у Цзиланьтаї “імовірно, використовують, щоб принаймні розробити концепцію використання системи шахтного базування [*DF-41*]”²⁴. Відомо про 11 випробувальних пусків *DF-41* з 2012р. Нещодавнє випробування в листопаді 2019р. було, ймовірно, одним з останніх перед надходженням системи на озброєння²⁵. *DF-41* наразі надходять до перших бригад РВ НВА; невелика кількість пускових установок можуть досягти оперативної готовності вже у 2021р.²⁶

Після багатьох років науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Китай модифікував невелику кількість МБР для доставки ядерних РГЧ БІН, очевидно, з метою набуття спроможностей з подолання системи ПРО – у відповідь на розвиток ПРО у США та, меншою мірою, у Росії та Індії²⁷. *DF-5B (CSS-4 Mod 2)* – варіант *DF-5*, що може нести до п'яти БІН, на дві більше, ніж вважалося раніше²⁸. Другий варіант, що розробляється, *DF-5C (CSS-4 Mod 3)*, за повідомленнями, також може нести РГЧ БІН.

¹⁹ US Department of Defense (посилання 1), p.56.

²⁰ US Department of Defense (посилання 1), p.56.

²¹ US Department of Defense (посилання 1), p.56.

²² Kristensen, H.M., ‘China’s expanding missile training area: More silos, tunnels, and support facilities’, Federation of American Scientists (FAS) Strategic Security Blog, 24 Feb. 2021; Kristensen, H.M., ‘New missile silo and DF-41 launchers seen in Chinese nuclear missile training area’, FAS Strategic Security Blog, 3 Sep. 2019.

²³ LaFoy, S. and Eveleth, D., ‘Possible ICBM modernization underway at Sundian’, Arms Control Wonk, 5 Feb. 2020.

²⁴ US Department of Defense (посилання 1), p.89.

²⁵ Gertz, B., ‘Long-range missile test adds to growing Chinese arsenal’, *Washington Times*, 25 Nov. 2019.

²⁶ US Department of Defense (посилання 16), p.3; US Air Force (посилання 12), p.29.

²⁷ US Department of Defense (посилання 12), p.65; Lewis, J.G., ‘China’s belated embrace of MIRVs’, eds M.Krepon, T.Wheeler and S.Mason, *The Lure and Pitfalls of MIRVs: From the First to the Second Nuclear Age* (Stimson Center: Washington, DC, May 2016), pp.95-99.

²⁸ US Department of Defense (посилання 12), p.44; US Department of Defense (посилання 1), p.56.

У деяких повідомленнях американських ЗМІ йшлося, що *DF-5C* може нести до 10 боеголовок, але виглядає більш імовірним, що ракета матиме ту ж кількість, що й варіант *DF-5B*²⁹. Були повідомлення, що *DF-41* може нести 6-10 БІН, але фактичні її можливості невідомі, та ймовірно, що з метою збільшення дальності ракета нестиме менше боеголовок, порівняно з максимальними можливостями³⁰.

Балістичні ракети проміжної і середньої дальності

У 2016р. РВ НВА започаткували розгортання нової балістичної ракети проміжної дальності подвійного призначення *DF-26 (CSS-18)*³¹. Ця ракета має оціночну максимальну дальність понад 4 000 км і може вражати цілі в Індії і західній частині Тихого океану, включно з американською стратегічною базою на о.Гуам³². Ракета оснащена маневреною головною частиною (МГЧ, *manoeuvrable re-entry vehicle, MaRV*), яка, за повідомленнями, здатна завдати точного ядерного чи звичайного удару по наземних цілях, а також звичайного удару по морських цілях³³. У серпні 2020р. Китай здійснив випробувальний пуск *DF-26B* – варіанта *DF-26*, що може мати протикорабельні завдання³⁴. Схоже, що Китай виробляє *DF-26* у значній кількості й на початок 2021р. міг мати до 100 пускових установок і ще більше – у виробництві. У 2020р. з'явилися знімки цієї ракети на базах кількох бригад РВ НВА³⁵.

РВ НВА наразі розгортають приблизно 40 ядерних БРСД *DF-21 (CSS-5)*. *DF-21* – це мобільна двоступенева твердопаливна ракета. Початкова версія *DF-21 (CSS-5 Mod 1)* була розгорнута у 1991р., але вже знята з озброєння. Розгортання її модифікованого варіанту *DF-21A (CSS-5 Mod 2)* почалось у 1996р., а вдосконалена версія (*CSS-5 Mod 6*) почала надходити до військ у 2017р.³⁶ Два інші варіанти ракети (*DF-21C* і *DF-21D*) у звичайному спорядженні призначені для ураження кораблів та ізоляції району бойових дій (*A2/AD*)³⁷.

У жовтні 2019р. РВ НВА показали на параді 16 нових БРСД *DF-17 (CSS-22)* з гіперзвуковим маневреним бойовим блоком (ГМББ), хоча, станом

²⁹ Gertz, B., 'China tests missile with 10 warheads', Washington Free Beacon, 31 Jan. 2017.

³⁰ O'Halloran, J.C. (ed.), *IHS Jane's Weapons: Strategic, 2015-16* (IHS Jane's: Coulsdon, 2015), pp.21-22; Gertz, B., 'China flight tests new multiple-warhead missile', Washington Free Beacon, 19 Apr. 2016.

³¹ US Department of Defense, *Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2018* (посилання 9), p.36; US Department of Defense (посилання 12), p.44.

³² US Department of Defense (посилання 1), pp.59, 81; Deng, X., 'China deploys Dongfeng-26 ballistic missile with PLA Rocket Force', *Global Times*, 26 Apr. 2018.

³³ Tate, A., 'China touts ASBM capabilities of DF-26', *Janes*, 28 Jan. 2019; Deng (посилання 32).

³⁴ Huang, K., 'Chinese military fires "aircraft-carrier killer" missile into South China Sea in "warning to the United States"', *South China Morning Post*, 26 Aug. 2020; Pollack, J.H. and LaFoy, S., 'China's DF-26: A hot-swappable missile?', *Arms Control Wonk*, 17 May 2020.

³⁵ Kristensen, H.M., 'China's new DF-26 missile shows up at base in eastern China', *Federation of American Scientists (FAS) Strategic Security Blog*, 21 Jan. 2020.

³⁶ ed. O'Halloran (посилання 30), pp.15-17.

³⁷ US Air Force (посилання 12), p.22.

на січень 2021р., розгортання цих ракет навряд чи почалося³⁸. Ядерні можливості ракети залишаються неясними: хоча диктор на параді назвав ці ракети звичайними, командувач Стратегічного командування США адмірал Ч.Річард (*Charles A. Richard*) у 2020р. називав *DF-17* “стратегічною ядерною системою”³⁹. Через високу невизначеність щодо статусу *DF-17*, станом на січень 2021р., вона не врахована в оцінках СІПРІ.

Ракети морського базування

У 2020р. Китай продовжував рухатися до довгострокової стратегічної мети ще початку 1980-х років – створити та розгорнути морські сили ядерного стримування. Згідно з доповіддю МО США від 2020р., ВМФ НВА побудував шість АПЧБР типу *094*, хоча два останні човни, які вважають варіантами первісного проекту з позначенням тип *094A*, ще не введені до бойового складу⁴⁰. У доповіді МО США зазначено, що чотири боєготові АПЧБР типу *094* є “першими надійними морськими силами ядерного стримування Китаю”⁴¹.

Кожен з чотирьох китайських підводних човнів типу *094* може нести до 12 триступеневих твердопаливних БРПЧ *Julang-2* (*JL-2*, або *CSS-N-14*). *JL-2* є морським варіантом МБР *DF-31*. За оцінкою, вона має максимальну дальність понад 7 000 км і може нести одну ядерну боєголовку⁴².

Було багато спорів, чи оснащені ракети на китайських АПЧБР ядерними боєголовками у звичайних умовах; вартих довіри повідомлень про початок патрулювання з ядерним озброєнням поки що не було. Постійне розгортання Китаєм ядерної зброї на АПЧБР стало б значною зміною у давній практиці зберігати ядерні боєголовки в мирний час у центральному сховищі та поставило б складні завдання перед його системою командування та управління ядерними силами⁴³. Під час війни географічні критичні зони та сучасні протичовнові спроможності США можуть змусити Китай розгорнути АПЧБР у захищеній акваторії Південнокитайського моря, замість відрядження їх повз Японію до Тихого океану. Ці перепони суттєво обмежують націлювання китайських АПЧБР на континентальну частину США.

ВМФ НВА розробляє АПЧБР наступного покоління типу *096*. МО США у 2020р. припускало, що їх побудова розпочнеться на початку 2020-х років⁴⁴. Повідомлення про параметри їх конструкції дуже різняться, але очікується, що новий підводний човен буде більшим і тихішим за тип *094* та може мати

³⁸ New China TV, ‘China holds grand gathering, parade on 70th National Day’, YouTube, 1 Oct. 2019.

³⁹ New China TV (посилання 38); Richard, C.A., Commander, US Strategic Command, Statement, US Senate, Armed Services Committee, 13 Feb. 2020, p.4.

⁴⁰ US Department of Defense (посилання 1), p.45. The Type 094 АПЧБР is designated the Jin class by the USA and the North Atlantic Treaty Organization (NATO).

⁴¹ US Department of Defense (посилання 1), p.45.

⁴² US Department of Defense (посилання 1), p.45.

⁴³ China Power, ‘Does China have an effective sea-based nuclear deterrent?’, Center for Strategic and International Studies (CSIS), Mar. 2020.

⁴⁴ US Department of Defense (посилання 1), p.45.

більше пускових контейнерів. Враховуючи очікуваний термін служби нинішнього типу підводних човнів типу 094 та 096 (нового покоління), ВМФ НВА, ймовірно, одночасно використовуватиме обидва типи АПЧБР. У 2020р. МО США вважало, що до 2030р. Китай може мати до восьми АПЧБР⁴⁵.

АПЧБР типу 096 буде озброєний наступницею *JL-2*, БРПЧ *JL-3*⁴⁶. Вважають, що нова ракета використовує технології МБР наземного базування *DF-41* і має більшу дальність, ніж *JL-2*. За оцінкою Національного центру аерокосмічної розвідки США (*National Air and Space Intelligence Center; NASIC*), *JL-3* зможе доставляти кілька боєголовок на відстань у понад 10 тис. км⁴⁷.

⁴⁵ US Department of Defense (посилання 1), р.45.

⁴⁶ US Department of Defense (посилання 12), р.36.

⁴⁷ US Air Force (посилання 12), р.33.

VI. Ядерні сили Індії

ХАНС М.КРИСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА

Станом на січень 2021р., зростаючий арсенал Індії, за оцінками, налічував орієнтовно 156 одиниць ядерної зброї – на шість більше, ніж попереднього року (таблиця 10.7). Ця зброя приписана до ядерної тріади – літаків, ракет наземного базування та підводних човнів з балістичними ракетами, – що наразі формується. Оцінка кількості боєголовок ґрунтується на розрахунках наявного в Індії збройового плутонію, кількості боєготових систем доставки ядерної зброї, ядерній доктрині Індії, загальнодоступній інформації про індійський ядерний арсенал і приватних бесідах з військовими. Уряд Індії надає небагато публічної інформації про стан ядерних сил, крім деколи демонстрацій на парадах і повідомлень про випробувальні пуски ракет. Індія збільшує запаси ядерної зброї, а також розвиває інфраструктуру для виробництва ядерних боєголовок.

Роль ядерної зброї у військовій доктрині Індії

У минулому, через обмежену дальність багатьох перших систем доставки ядерної зброї Індії, їх роль зводилася лише до стримування Пакистану. Наразі, схоже, Індія надає дедалі більше уваги китайському напрямку, розробляючи ракети більшої дальності, здатні вражати всю територію Китаю. Майбутнє покаже, як ця зміна вплине на індійський ядерний арсенал і стратегію. На ядерну політику Індії можуть також вплинути недавні зіткнення на кордоні з Китаєм і Пакистаном¹.

Індія давно дотримується політики невикористання першою ядерної зброї, зауважуючи при цьому, що вона могла б використати ядерні сили у відповідь на напад з використанням неядерної зброї масового ураження (ЗМУ)². Зауваження індійських міністрів оборони останніми роками також породжують сумніви у відданості Індії політиці невикористання першою ядерної зброї³. Нещодавні заяви науковців та Уряду ще більше поставили цю політику під сумнів, і деякі аналітики припускають, що “політика Індії невикористання першою ядерної зброї не є стабільним і надійним показником

¹ Про напруженість на індо-китайському та індо-пакистанському кордонах у 2020р. див. підрозділ II розділу 4 цього видання. Про ескалацію на індо-пакистанському кордоні у 2019р. див.: Сміт Д. “Гарячі точки”. – *Щорічник СІПРІ 2020*, підрозділ I розділу 1.

² Indian Ministry of External Affairs, ‘The Cabinet Committee on Security reviews [o]perationalization of India’s nuclear doctrine’, Press release, 4 Jan. 2003.

³ Singh, R., Indian Minister of Defence (@rajnathsingh), ‘Pokhran is the area which witnessed Atal Ji’s firm resolve to make India a nuclear power and yet remain firmly committed to the doctrine of “No First Use”. India has strictly adhered to this doctrine. What happens in future depends on the circumstances.’, Twitter, 16 Aug. 2019; Som, V., ‘Defence Minister Manohar Parrikar’s nuclear remark stressed as “personal opinion”’, NDTV, 10 Nov. 2016.

того, яким чином індійське військово-політичне керівництво може фактично використати ядерну зброю”⁴.

Крім того, Індія, схоже, вживає заходів з удосконалення ядерного арсеналу шляхом “контейнеризації” деяких балістичних ракет, починаючи з *Agni-V* (див. нижче). Це означає розміщення ракет у транспортно-пусковому контейнері для їх убезпечення під час транспортування. Ракети можна запускати безпосередньо з контейнера, як правило, за технологією “холодного пуску”, що передбачає використання газогенератора для виштовхування ракети з контейнера до вмикання двигуна. Ракети, що запускаються з контейнера, вже споряджені боєголовками для пришвидшення пуску. Підводні човни на патрулюванні в рамках політики стримування також будуть споряджені боєголовками; але поки що не ясно, чи вже здійснювала Індія справжнє “стримувальне” патрулювання.

Колишні цивільні посадовці органів безпеки та офіцери Командування стратегічних сил (*Strategic Forces Command, SFC*) Індії, за повідомленнями, припускали, що певна частина індійського арсеналу, особливо зброя і засоби, призначені для відповіді Пакистану, “наразі утримуються в набагато вищому стані боєготовності, пристосовані до приведення у готовність і застосування впродовж секунд чи хвилин, а не годин, як вважалося раніше”⁵. Незрозуміло, чи означає це постійне спорядження ракет боєголовками; перша “контейнеризована” ракета (*Agni-V*) ще не надійшла на озброєння. Але завчасне спорядження може бути основою для вищого стану бойової готовності в майбутньому. Дійсно, для надійного забезпечення спроможності другого удару, боєголовки мають бути встановлені на ракетах новоствореного індійського флоту АПЧБР.

Бомбардувальники та авіаційні боєприпаси

Авіація є найбільш сформованим компонентом ударних ядерних сил Індії. За оцінкою СІПРІ, до літаків приписано орієнтовно 48 атомних бомб. ВПС Індії, за повідомленнями, сертифікували винищувачі-бомбардувальники *Mirage 2000H* для доставки атомних бомб⁶. Припускають, що носіями ядерної зброї можуть бути також винищувачі-бомбардувальники *Jaguar IS* ВПС Індії⁷.

⁴ Sundaram, K. and Ramana, M.V., ‘India and the policy of no first use of nuclear weapons’, *Journal for Peace and Nuclear Disarmament*, vol.1, no.1 (2018), p.153. Див. також: Clary, C. and Narang, V., ‘India’s counterforce temptations: Strategic dilemmas, doctrine, and capabilities’, *International Security*, vol.43, no.3 (winter 2018).

⁵ Narang, V., ‘Five myths about India’s nuclear posture’, *Washington Quarterly*, vol.36, no.3 (summer 2013), p.149.

⁶ Kampani, G., ‘New Delhi’s long nuclear journey: How secrecy and institutional roadblocks delayed India’s weaponization’, *International Security*, vol.38, no.4 (spring 2014), pp.94, 97-98.

⁷ Cohen, S. and Dasgupta, S., *Arming Without Aiming: India’s Military Modernization* (Brookings Institution Press: Washington, DC, 2010), pp.77-78; Shukla, A., ‘Jaguar fighter gets 20-year lease of life with DARIN-III avionics’, *Business Standard*, 24 Nov. 2016.

Крім того, Індія закупила у Франції 36 бойових літаків *Rafale*, поставки яких мають розпочатись у липні 2020р.⁸ За повідомленням МО Індії, “*Rafale* забезпечить ВПС Індії спроможністю стратегічного стримування та необхідною технологічною перевагою”⁹. Не ясно, чи означає це формулювання наявність у *Rafale* ядерних завдань.

Ракети наземного базування

На озброєнні Командування стратегічних сил Сухопутних військ Індії перебуває чотири типи мобільних балістичних ракет, здатних нести ядерний заряд: малої дальності – *Prithvi-II* (250 км) та *Agni-I* (700 км); середньої дальності – *Agni-II* (2000+ км) та проміжної дальності – *Agni-III* (3 200+ км)¹⁰.

Розробляються дві нові балістичні ракети наземного базування великої дальності: *Agni-IV* (3 500+ км) та *Agni-V* (5 000+ км). Проектується варіант ще більшої дальності, *Agni-VI* (6 000 км)¹¹. На відміну від інших ракет сімейства *Agni*, *Agni-V* спроектована в контейнерному варіанті, що у кризовій ситуації зменшує час на переведення ракет у боеготовий стан¹². *Agni-V* наразі перебуває у фінальній стадії розробки. Згідно з одним із повідомлень, ракета може надійти на озброєння орієнтовно в I половині 2021р.¹³

Індія також розробляє модифікацію БРПЧ *K-15* у варіанті наземного базування і меншої дальності (750 км) під назвою *Shourya*. Оскільки *K-15* є носієм ядерної зброї, ЗМІ так само приписують *Shourya* ядерні завдання¹⁴. Це не підтверджується жодною урядовою заявою. Після лише трьох чи чотирьох випробувальних пусків повідомлення про скоре надходження ракети на озброєння виглядають передчасними¹⁵. У доповідях Національного центру аерокосмічної розвідки США (*National Air and Space Intelligence Center*; *NASIC*) про балістичні і крилаті ракети за 2020р. і 2017р. *Shourya* не згадується¹⁶. Через високий рівень невизначеності статусу *Shourya*, станом на січень 2021р., вона не врахована в оцінках СІПІ.

⁸ ‘India: French Rafale jets land amid tensions with China’, Deutsche Welle, 29 July 2020.

⁹ Indian Ministry of Defence (MOD), *Annual Report 2018-19* (MOD: New Delhi, 2019), p.43.

¹⁰ Часто повідомляють, що *Prithvi-II* має дальність 350 км, але у ВПС США вважається, що її дальність становить 250 км; див.: National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat 2020* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2020), p.17.

¹¹ Vikas, S.V., ‘Why India may not test Agni 6 even if DRDO is ready with technology’, OneIndia, 10 July 2019.

¹² Aroor, S., ‘New chief of India’s military research complex reveals brave new mandate’, *India Today*, 13 July 2013.

¹³ Rout, H.K., ‘India plans deployment of nuclear-capable Agni-V this year’, *New Indian Express*, 4 Jan. 2021.

¹⁴ Press Trust of India (PTI), ‘India successfully test-fires nuclear capable hypersonic missile Shourya’, *Hindustan Times*, 3 Oct. 2020; Gupta, S., ‘Govt okays induction of nuke-capable Shourya missile amid Ladakh standoff’, *Hindustan Times*, 6 Oct. 2020.

¹⁵ Subramanian, T.S. and Mallikarjun, Y., ‘India successfully test-fires Shourya missile’, *The Hindu*, 24 Sep. 2011; Press Trust of India (PTI), ‘“Shourya” successfully test fired’, *The Hindu*, 3 Oct. 2020.

¹⁶ US Air Force (посилання 10); US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat 2017* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, June 2017).

Таблиця 10.7. Ядерні сили Індії, станом на січень 2021р.

Усі дані є приблизними, деякі ґрунтуються на оцінках авторів.

Тип/назва	Кількість носіїв	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боєголовок x потужність ^b	Кількість боєголовок ^c
Літаки ^d	48				48
<i>Mirage 2000H</i>	32	1985	1 850	1 авіабомба x 12 кт	32
<i>Jaguar IS</i>	16	1981	1 600	1 авіабомба x 12 кт	16
Ракети наземного базування ^e	64				64
<i>Prithvi-II</i>	24	2003	250 ^f	1 x 12 кт	24
<i>Agni-I</i>	16	2007	>700	1 x 10-40 кт	16
<i>Agni-II</i>	16	2011	>2 000	1 x 10-40 кт	16
<i>Agni-III</i>	8	2018	>3 200	1 x 10-40 кт	8
<i>Agni-IV</i>	–	[2021]	>3 500	1 x 10-40 кт	–
<i>Agni-V</i>	–	[2025]	>5 000	1 x 10-40 кт	–
Ракети морського базування	3/14 ^g				16
<i>Dhanush</i>	2	2013	400	1 x 12 кт	4 ^h
<i>K-15 (B-05)ⁱ</i>	12 ^j	2018	700	1 x 12 кт	12
<i>K-4</i>	– ^k	[2025]	3 500	1 x 10-40 кт	–
Загальні запаси	126				128
Інші боєголовки на зберіганні ^l					28
Загальна кількість	126				156^l

– – нуль або незначна сума; [] – дані непевні.

^a Радіус польоту літаків наведений лише для ілюстрації; реальна дальність виконання завдань залежить від профілю маршруту, бойового навантаження та дозаправки в повітрі.

^b Потужність індійських ядерних боєголовок невідома. На ядерних випробуваннях 1998р. була продемонстрована потужність до 12 кт. Після того могли надійти на озброєння боєголовки більшої потужності, можливо, до 40 кт. У відкритих джерелах не було даних про те, що Індія розробила двофазні термоядерні боєголовки.

^c Літаки та кілька типів ракет мають подвійне призначення – вони можуть бути оснащені або звичайними, або ядерними боєголовками. У цій оцінці рахується в середньому одна боєголовка на пускову установку. Усі оцінки є приблизними.

^d Ядерну зброю потенційно можуть доставляти також винищувачі-бомбардувальники *Su-30MKII*. Індія також закуповує літаки *Rafale* у Франції, які в майбутньому потенційно можуть мати ядерні завдання.

^e Вважається, що крім вказаних тут ракет наземного базування, триває розробки *Agni-VI*. Маючи дальність близько 6 000 км, вона буде першою індійською МБР.

^f Дальність *Prithvi-II*, за повідомленнями, становить 350 км. Але Національний центр аерокосмічної розвідки США (*NASIC*) вказує дальність 250 км.

^g Перша величина – кількість кораблів у бойовому складі: два надводні кораблі та один АПЧБР; друга – максимальна кількість ракет, яку вони можуть нести. Індія спустила на воду два АПЧБР, але лише один (*INS Arihant*) вважається боєготовим, хоч, імовірно, має обмежені бойові спроможності. Інший АПЧБР (*INS Arighat*) наразі оснащується та може надійти на озброєння у 2021р. або пізніше.

^h Вважається, що кожен сторожовий корабель класу *Sukanya*, оснащений *Dhanush*, може мати одну ракету для перезарядання.

ⁱ У деяких джерелах БРПЧ *K-15* має назву *Sagarika* – за назвою проекту розробки ракети.

^j Кожен АПЧБР має чотири пускові контейнери по три БРПЧ *K-15*, усього 12 ракет на АПЧБР. За оцінкою СІПРІ, ще приблизно 12 ракет *K-15* з боєголовками були виготовлені й можуть надійти на озброєння у 2021р. або пізніше (див. примітки *g* та *l*).

^k Після її надходження на озброєння БРПЧ *K-4* кожен пусковий контейнер може містити одну таку ракету.

^l Крім 128 боєголовок, що вважаються приписаними до боєготових сил, ще 28 боєголовок, за оцінкою СІПРІ, могли бути виготовлені для спорядження ракет *Agni-IV* та *Agni-V* (орієнтовно 16 боєголовок) і ракет *K-15* (12 боєголовок для *INS Arighat*); таким чином, загальні оціночні запаси становлять орієнтовно 156 боєголовок. Очікується, що індійські запаси надалі зростатимуть.

Джерела: МО Індії, річні звіти та прес-релізи; International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance*, різні роки; US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat*, різні роки; повідомлення індійських ЗМІ; *Bulletin of the Atomic Scientists*, 'Nuclear notebook', різні випуски; оцінки авторів.

У 2020р. Індія, за повідомленнями, здійснила щонайменше п'ять випробувань балістичних ракет наземного базування. Відомо про нічні польотні випробування чотирьох ракет *Prithvi-II* і однієї ракети *Shaurya*¹⁷. Випробування *Agni-IV* могло плануватися на кінець грудня, але не ясно, чи відбулося воно.

Повідомлялося, що Індія реалізує програму технології розробки РГЧ БН. Однак військові планувальники та посадовці у сфері оборони мають суперечливі погляди на виконання цієї програми, зокрема, досі не вирішено, де спочатку встановлювати РГЧ БН – на *Agni-V*, чи на *Agni-VI* з більшими дальністю та корисним навантаженням¹⁸.

Ракети морського базування

З метою створення спроможностей для гарантованого другого удару Індія продовжує розвивати морський компонент новоствореної тріади ядерних сил і будує флот з 4-6 АПЧБР¹⁹. Перший АПЧБР, *INS Arihant*, спустили на воду у 2009р. та офіційно ввели до бойового складу у 2016р.²⁰ За оцінкою СІПРІ, 12 ядерних боєголовок уже передані для розміщення на *Arihant*, ще 12 – виготовлені для другого АПЧБР, *INS Arighat*, який наразі оснащується.

¹⁷ Express News Service, 'Nuke capable Prithvi-II night trial successful', *New Indian Express*, 24 Sep. 2020; Press Trust of India (PTI), 'Successful night trial of nuclear-capable Prithvi-2 missile', *Times of India*, 16 Oct. 2020; Rout, H.J. (@TheHemantRout), '#FirstVisual of Prithvi #missile night trial from ITR off #Odisha coast. #India test fires 2 variants of #Prithvi in quick succession to reconfirm operational readiness. Developed by @DRDO India, the tactical #nuclear capable weapons can strike targets at a range up to 350 km.', Twitter, 17 Dec. 2020; Mohanty, D. and Singh, R., 'India successfully tests nuclear-capable Shaurya missile', *Hindustan Times*, 3 Oct. 2020.

¹⁸ Basrur, R. and Sankaran, J., 'India's slow and unstoppable move to MIRV', eds M.Krepon, T.Wheeler and S.Mason, *The Lure and Pitfalls of MIRVs: From the First to the Second Nuclear Age* (Stimson Center: Washington, DC, May 2016).

¹⁹ Davenport, K., 'Indian submarine completes first patrol', *Arms Control Today*, vol.48, no.10 (Dec. 2018).

²⁰ Dinakar, P., 'Now, India has a nuclear triad', *The Hindu*, 18 Oct. 2016.

У листопаді 2018р. індійський Уряд оголосив, що *Arihant* виконав перше “патрулювання в цілях стримування”²¹. Однак сумнівно, щоб на ракетах цього підводного човна під час патрулювання були встановлені ядерні боеголовки²². За оцінкою СІПРІ, *Arihant* є лише обмежено боєздатним.

INS Arighat спустили на воду в листопаді 2017р., його передача ВМС Індії очікується на початку 2021р.²³ За повідомленнями, започаткована побудова третього та четвертого підводних човнів, які планують спустити на воду у 2021р. і 2023р., відповідно²⁴.

На фотографіях видно, що *Arihant* і *Arighat* мають по чотири системи вертикального пуску і можуть нести до 12 двоступеневих БРПЧ *K-15* (яку МО Індії іменує *B-05*) дальністю 700 км²⁵. Третій і четвертий індійські підводні човни мають бути більшими за перші два. Вони, за повідомленнями, матимуть по вісім пускових контейнерів з 24 ракетами *K-15* або вісьмома *K-4*, які наразі розробляються²⁶.

K-4 – двоступенева БРПЧ з дальністю 3 500 км, яку розробляє Оборонна науково-дослідна організація (*Defence Research and Development Organization, DRDO*). Вона зрештою замінить *K-15*, щоправда, лише з чотирма або вісьмома ракетами на підводний човен, залежно від кількості пускових контейнерів²⁷. *DRDO* також почала розробку варіантів ракети збільшеної дальності: БРПЧ *K-5*, яка, за повідомленнями, матиме дальність понад 5 000 км, та *K-6*, яка матиме ще більшу дальність²⁸. *K-4* була двічі випробувана *DRDO* в січні 2020р. з зануреної платформи²⁹. Після лише двох вдалих пусків (два попередні були невдалими), і жодного – з підводного човна, знадобиться ще кілька років для надходження *K-4* на озброєння.

Першим зразком ядерної зброї для ВМС Індії була ракета *Dhanush* – варіант ракети подвійного призначення *Prithvi-II*, що запускається з надводного корабля. Два кораблі берегової охорони класу *Sukanya*, що розташовані на військово-морській базі Карвар на західному узбережжі Індії, були

²¹ Indian Prime Minister’s Office, ‘Prime Minister felicitates crew of INS Arihant on completion of Nuclear Triad’, Press Information Bureau, 5 Nov. 2018; Davenport (посилання 19).

²² Joshi, Y., ‘Angels and dangles: Arihant and the dilemma of India’s undersea nuclear weapons’, War on the Rocks, 14 Jan. 2019.

²³ Bedi, R., ‘India to commission second Arihant-class submarine in 2021’, Janes, 22 Dec. 2020. Until its launch, the submarine was assumed to be named *INS Aridhaman*.

²⁴ Unnithan, S., ‘A peek into India’s top secret and costliest defence project, nuclear submarines’, *India Today*, 10 Dec. 2017.

²⁵ Indian Defence Research and Development Organisation (DRDO), ‘MSS–Achievements’, 6 Sep. 2019.

²⁶ Philip, S.A., ‘Ballistic missile submarine Arighat in final stages of trials, to be commissioned early 2021’, *ThePrint*, 16 Dec. 2020; Kristensen, H. (@nukestrat), ‘New submarine cover (17°42’23”N, 83°16’23”E) constructed at Vizag is 40m longer than first one. India’s third SSBN will be longer with more missile tubes than the 4 on first two boats. Current missile compartment is ~15m with tubes in row instead of pairs as other navies have.’, Twitter, 12 Mar. 2021.

²⁷ Jha, S., ‘India’s undersea deterrent’, *The Diplomat*, 30 Mar. 2016; US Air Force (посилання 10), p.30.

²⁸ Unnithan (посилання 24).

²⁹ Peri, D., ‘India successfully test-fires 3,500-km range submarine-launched ballistic missile *K-4*’, *The Hindu*, 19 Jan. 2020; Pandit, R., ‘DRDO: Arihant’s N-capable missile “ready to roll”’, *Times of India*, 25 Jan. 2020.

переобладнані для пуску *Dhanush*. За повідомленнями, ця ракета може доставляти 500-кг боеголовку на відстань до 400 км і призначена для враження як морських, так і берегових цілей. Її корисність як зброї стримування другого удару обмежується відносно невеликою дальністю, що робить корабель-носій вразливим для протикорабельних ракет і бойових літаків, здатних завдати швидкого удару³⁰. *Dhanush*, імовірно, буде знята з озброєння, і пріоритет буде надано програмі АПЧБР з ракетами більшої дальності. Останній відомий випробувальний пуск *Dhanush* відбувся в листопаді 2018р.³¹

Крилаті ракети

Новини і приватні веб-сайти рясніють повідомленнями, що деякі індійські крилаті ракети можуть нести ядерний заряд. Це стосується дозвукової крилатої ракети великої дальності наземного і повітряного базування *Nirbhay* та надзвукової крилатої ракети великої дальності повітряного, наземного і морського (для кораблів і підводних човнів) базування *BrahMos*³². Однак повідомлень з офіційних або достовірних джерел про ядерні можливості індійських крилатих ракет немає, тому в оцінках СІПРІ, станом на січень 2021р., вони не враховані.

³⁰ 'Nuke-capable Dhanush and Prithvi-II launched', *New Indian Express*, 12 Mar. 2011.

³¹ Indian Ministry of Defence (посилання 9), p.100.

³² Pandit, R., 'India successfully tests its first nuclear-capable cruise missile', *Times of India*, 8 Nov. 2017; Gady, F.-S., 'India successfully test fires indigenous nuclear-capable cruise missile', *The Diplomat*, 8 Nov. 2017; Mitra, J., 'Nuclear BrahMos: On the anvil?', *South Asian Voices*, 10 July 2018.

VII. Ядерні сили Пакистану

ХАНС М.КРІСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА

За оцінкою, Пакистан, станом на січень 2021р., мав орієнтовно 165 ядерних боеголовок, що на п'ять більше, ніж попереднього року (таблиця 10.8). Уряд Пакистану ніколи публічно не розкривав розміру ядерного арсеналу; оцінка СІПРІ ґрунтується на аналізі ядерної стратегії Пакистану, попередніх заявах західних офіційних осіб і приватних бесідах з посадовцями. Аналізу кількості та типів пакистанських боеголовок і засобів доставки властива невідомість, через обмеженість загальнодоступної офіційної інформації, і часто перебільшені повідомлення преси про ядерну зброю. Пакистанський арсенал ядерної зброї і запаси розщеплюваних матеріалів у наступні 10 років, імовірно, збільшуватимуться, хоча прогнози дуже різняться¹.

Роль ядерної зброї у військовій доктрині Пакистану

Пакистан продовжує розробку та розгортання нової ядерної зброї і систем доставки в рамках “концепції повного спектра спроможностей стримування” Індії². За пакистанськими даними, арсенал його ядерної зброї складається з ракет і літаків великої дальності, а також кількох систем доставки ядерної зброї меншої потужності та дільності³. Увага Пакистану до нестратегічних ядерних озброєнь розглядається як реакція на уявну індійську доктрину “холодного старту”. Ця доктрина пов'язана, зокрема, зі збереженням спроможностей завдати потужних неядерних ударів або здійснювати вторгнення на пакистанську територію на рівні, нижчому за поріг, після якого Пакистан відповів би ядерною зброєю⁴. У 2015р. представник Національного командування Пакистану у відставці припускав, що “маючі ряд тактичних ядерних озброєнь у пакистанському арсеналі ..., ми перекрили шляхи для серйозної військової операції іншої сторони”⁵.

¹ Див., зокрема: Sundaresan, L. and Ashok, K., ‘Uranium constraints in Pakistan: How many nuclear weapons does Pakistan have?’, *Current Science*, vol.115, no.6 (25 Sep. 2018); Salik, N., ‘Pakistan’s nuclear force structure in 2025’, *Regional Insight*, Carnegie Endowment for International Peace, 30 June 2016. Про пакистанські запаси розщеплюваних матеріалів див.: Кайл Ш.Н., Крістенсен Х.М. “Збройні сили Пакистану”. – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ VII розділу 6; а також підрозділ X цього розділу.

² Kidwai, K., Keynote address and discussion session, Workshop on ‘South Asian Strategic Stability: Deterrence, Nuclear Weapons and Arms Control’, International Institute for Strategic Studies (IISS) and Centre for International Strategic Studies (CISS), 6 Feb. 2020. Детальну оцінку ядерної стратегії Пакистану див.: Tasleem, S. and Dalton, T., ‘Nuclear emulation: Pakistan’s nuclear trajectory’, *Washington Quarterly*, vol.41, no.4 (winter 2019).

³ Pakistani Inter Services Public Relations, Press Release PR-94/2011-ISPR, 19 Apr. 2011.

⁴ Kidwai (посилання 2). Оцінку американською дипломатією індійської стратегії “холодного старту” див.: Roemer, T., US Ambassador to India, ‘Cold Start—A mixture of myth and reality’, Cable New Delhi 000295, 16 Feb. 2010.

⁵ Kidwai, K. (Gen.), Conversation transcript, Carnegie Endowment for International Peace, 23 Mar. 2015, p.5.

Таблиця 10.8. Ядерні сили Пакистану, станом на січень 2021р.

Усі дані є приблизними; деякі ґрунтуються на оцінках авторів.

Тип/назва	Кількість носіїв	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^d	Боеголовок x потужність ^b	Кількість боеголовок ^c
Літаки ^d	36				36
<i>Mirage III/V</i>	36	1998	2 100	1 авіабомба x 5-12 кт або КРПБ <i>Ra'ad</i> (розробляється) ^e	36
Ракети наземного базування	118 ^f				118
<i>Abdali (Hatf-2)</i>	10	2015	200	1 x 5-12 кт	10
<i>Ghaznavi (Hatf-3)</i>	16	2004	300	1 x 5-12 кт	16
<i>Shaheen-I (Hatf-4)</i>	16	2003	750	1 x 5-12 кт	16
<i>Shaheen-1A (Hatf-4)^g</i>	–	..	900	1 x 5-12 кт	–
<i>Shaheen-II (Hatf-6)</i>	16	2014	2 000	1 x 10-40 кт	16
<i>Shaheen-III (Hatf-..)^h</i>	–	[2022]	2 750	1 x 10-40 кт	–
<i>Ghauri (Hatf-5)</i>	24	2003	1 250	1 x 10-40 кт	24
<i>Nasr (Hatf-9)</i>	24	2013	70	1 x 5-12 кт	24
<i>Ababeel (Hatf-..)</i>	–	..	2 200	РГЧ БІН або РГЧ	– ⁱ
КРНБ <i>Babur (Hatf-7)</i>	12	2014	350 ^j	1 x 5-12 кт	12
КРНБ <i>Babur-2 (Hatf-..)</i>	–	.. ^k	700	1 x 5-12 кт	–
Ракети морського базування					
КРМБ <i>Babur-3 (Hatf-..)</i>	–	.. ^l	450	1 x 5-12 кт	–
Загальні запаси	154				154
Інші боеголовки на зберіганні ^m					11
Загальна кількість	154				165^m

.. – дані не доступні або не придатні для використання; – – нуль або незначна сума; [] – дані непевні; КРН(П,М)Б – крилата ракета наземного (повітряного, морського) базування (*air-launched (ground-launched, sea-launched) cruise missile, AL(GL,SL) CM*); РГЧ – роздільна головна частина (*MRV, multiple re-entry vehicle*); РГЧ БІН – роздільна головна частина з боеголовками індивідуального наведення (*MIRV, multiple independently targetable re-entry vehicle*).

^a Радіус польоту для літаків лише наводиться для ілюстрації; реальна дальність виконання завдань залежить від профілю маршруту, бойового навантаження та дозаправки в повітрі.

^b Потужність пакистанських ядерних боеголовок невідома. На ядерних випробуваннях 1998р. була продемонстрована потужність до 12 кт. Після того на озброєння могли бути прийняті вдосконалені боеголовки більшої потужності. У відкритих джерелах немає свідчень про розробку Пакистаном двофазних термоядерних боеголовок.

^c Літаки та кілька типів ракет мають подвійне призначення. Пускові установки крилатих ракет мають більше однієї ракети. У цій оцінці рахується в середньому одна боеголовка на пускову установку. Боеголовки не встановлені на ракети на пускових установках, а зберігаються в окремих сховищах.

^d За невідтвердженими повідомленнями, окремі з 40 закуплених у США в 1980-х роках бойових літаків *F-16* були модифіковані Пакистаном для доставки ядерної зброї. Але наведені тут дані базуються на припущенні, що ядерні боеприпаси повітряного базування призначені для літаків *Mirage*. Коли *Mirage III* та *V* будуть зняті з озброєння, їх ядерні завдання у ВПС Пакистану переберуть на себе *JF-17*.

^e Заявлена дальність КРПБ *Ra'ad (Hatf-8)* становить 350 км, а оціночне навантаження – 5-12 кт. Водночас, свідчень для висновків про їх розгортання немає, тому в підрахунку кількості боеготових боеголовок вона не врахована. У 2017р. Збройні сили Пакистану продемонстрували варіант *Ra'ad-II* із заявленою дальністю 600 км. Її перші польотні

випробування відбулися у 2020р. Для прийняття її на озброєння знадобляться ще кілька таких випробувань.

^f Окремі пускові установки можуть мати в боєкомплекті одну або кілька ракет.

^g Неясно, чи має *Shaheen-IA* таке ж позначення, що й *Shaheen-I*.

^h Призначення *Shaheen-III* невідоме.

ⁱ За повідомленнями пакистанських військових, ракета “може нести кілька боєголовок, використовуючи технологію [РГЧ БІН]”.

^j Уряд Пакистану заявляє, що дальність КРНБ *Babur* становить 700 км, що вдвічі більше за дальність, повідомлену Національним центром аерокосмічної розвідки США (*National Air and Space Intelligence Center; NASIC*).

^k *Babur-2*, перший випробувальний пуск якої відбувся 14 грудня 2016р., є вдосконаленим варіантом КРНБ *Babur* та, ймовірно, замінить її. Невдале випробування у 2020р. вказує на потребу її доопрацювання перед надходженням на озброєння.

^l Перший випробувальний пуск КРМБ *Babur-3* було здійснено з зануреної платформи 9 січня 2017р. Друге випробування відбулось у 2018р.

^m Крім приблизно 154 боєголовок, приписаних до бойових сил, ймовірно, триває виробництво ще невеликої кількості (приблизно 11) боєголовок для майбутніх *Shaheen-III* і крилатих ракет; при цьому загальна оціночна кількість складатиме орієнтовно 165 боєголовок. Очікується, що пакистанські запаси боєголовок надалі зростатимуть.

Джерела: МО Пакистану, різні документи; US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat*, різні роки; International Institute for Strategic Studies (IISS), *The Military Balance*, різні роки; *Bulletin of the Atomic Scientists*, ‘Nuclear notebook’, різні випуски; оцінки авторів.

Бомбардувальники та авіаційні боєприпаси

Пакистан має невеликий запас авіабомб. На доповнення до цього запасу розробляється крилата ракета повітряного базування (КРПБ) *Ra'ad (Hatf-8)*, що надасть ВПС Пакистану спроможності із завдання ядерного удару з дальності 350 км, тобто без заходу в зону ППО. Останні відомі польотні випробування – які стали сьомими випробуваннями з 2007р., – відбулися у 2016р.⁶ Вдосконалений варіант *Ra'ad-II* вперше був продемонструваний у 2017р.; повідомлялося, що дальність нової КРПБ становить 600 км завдяки більш сучасному двигуну⁷. Це теоретично дозволить пакистанським літакам вражати важливі цілі в глибині території Індії, залишаючись у повітряному просторі Пакистану. *Ra'ad-II* була вперше випробувана в лютому 2020р.⁸ Станом на січень 2021р., свідчень розгортання будь-якої версії КРПБ *Ra'ad* немає.

Найбільш імовірними носіями ядерної зброї є літаки *Mirage III* і *Mirage V* ВПС Пакистану. *Mirage III* використовувався для випробувальних пусків КРПБ *Ra'ad*, яка може нести ядерний заряд, а *Mirage V* ВПС Пакистану, ймовірно, має завдання з доставки невеликого арсеналу пакистанських атомних бомб⁹.

Ядерні спроможності пакистанських винищувачів-бомбардувальників *F-16* точно не відомі. Багато аналітиків продовжують приписувати цим літакам

⁶ Pakistani Inter Services Public Relations, Press Release PR-16/2016-ISPR, 19 Jan. 2016.

⁷ Pakistani Inter Services Public Relations, ‘Pakistan conducted successful flight test of air launched cruise missile “Ra’ad-II”’, Press Release PR-27/2020-ISPR, 18 Feb. 2020.

⁸ Pakistani Inter Services Public Relations (посилання 7).

⁹ Kerr, P. and Nikitin, M.B.D., *Pakistan’s Nuclear Weapons*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL34248 (US Congress, CRS: Washington, DC, 1 Aug. 2016), p.7.

роль потенційних носіїв, ґрунтуючись на повідомленнях кінця 1980-х років про пристосування їх Пакистаном для доставки ядерної зброї¹⁰. Через цю невизначеність пакистанські *F-16* тут не вважаються носіями ядерної зброї (і тому не внесені до таблиці 10.8).

Пакистан також має близько 100 літаків *JF-17*, придбаних у Китаї. Усього планується придбати 150 одиниць для заміни старіючих літаків *Mirage III* та *Mirage V*¹¹. У перших повідомленнях від 2016р. про модернізацію *JF-17* припускалося, що ВПС Пакистану планують інтегрувати з цими літаками КРПБ подвійного призначення *Ra'ad*¹². У новіших повідомленнях ця зброя не згадується, що може означати, що її головним носієм в осяжному майбутньому залишиться *Mirage III*. Коли літаки *Mirage* будуть нарешті зняті з озброєння, їх ядерні завдання у ВПС Пакистану можуть перебрати на себе *JF-17*¹³.

Ракети наземного базування

Нинішній арсенал ядерних ракет Пакистану складається з систем малої і середньої дальності.

Станом на січень 2021р., Пакистан мав на озброєнні твердопаливні мобільні балістичні ракети малої дальності *Abdali* (або *Hatf-2*), *Ghaznavi* (*Hatf-3*), *Shaheen I* (*Hatf-4*) та *Nasr* (*Hatf-9*). Важливим етапом перевірки готовності ядерних сил Пакистану став нічний випробувальний пуск *Ghaznavi* в січні 2020р.¹⁴ *Shaheen-IA*, варіант *Shaheen-I* збільшеної дальності, все ще розробляється.

До ракетного арсеналу також належать два типи балістичних ракет середньої дальності: рідкопаливна мобільна *Ghauri* (*Hatf-5*) з дальністю 1 250 км і двоступенева твердопаливна мобільна *Shaheen-II* (*Hatf-6*) з дальністю 2 000 км¹⁵. З 2004р. відбулися сім випробувальних пусків *Shaheen-II*, останній – у 2019р.¹⁶ Наразі розробляється варіант більшої дальності, *Shaheen-III*, але випробувальних пусків було лише два – у 2015р. і на початку

¹⁰ Більш докладний розгляд ролі *F-16* див.: Крістенсен Х.М., Кайл Ш.Н. “Ядерні сили Пакистану”. – *Щорічник СІПРІ 2020*, підрозділ VII розділу 10.

¹¹ Khan, B., ‘Pakistan inches closer to inducting the JF-17 Block 3’, Quwa Defence News and Analysis Group, 1 July 2019; Waldron, G., ‘Paris: JK-17 Block III to have first flight by year-end’, FlightGlobal, 20 June 2019; International Institute for Strategic Studies (IISS), *The Military Balance 2019* (Routledge: London, 2019), pp.298-299; Warnes, A., ‘PAC Kamra rolls out final 14 JF-17B fighters for Pakistan Air Force’, Janes, 31 Dec. 2020; ‘Pakistan Aeronautical Complex delivers new JF-17B batch’, Quwa Defence News and Analysis Group, 2 Jan. 2021.

¹² Fisher, R., ‘JF-17 Block II advances with new refuelling probe’, *Jane's Defence Weekly*, 27 Jan. 2016.

¹³ ‘Ra'ad ALCM: The custodian of Pakistan's airborne nuclear deterrence’, PakDefense, 6 Dec. 2020.

¹⁴ Pakistani Inter Services Public Relations, ‘Pakistan today conducted a successful training launch of surface to surface ballistic missile Ghaznavi, capable of delivering multiple types of warheads up to a range of 290 kilometers’, Press Release PR-8/2020-ISPR, 23 Jan. 2020.

¹⁵ US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat 2020* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2020), p.25.

¹⁶ Pakistani Inter Services Public Relations, ‘Pakistan conducted successful training launch of surface to surface ballistic missile Shaheen-II’, Press Release PR-104/2019-ISPR, 23 May 2019.

2021р. – і на озброєнні цієї ракети ще немає¹⁷. Вона має заявлену дальність 2 750 км, що робить її системою найбільшої дальності, випробуваною Пакистаном на цей час. Також розробляється варіант *Shaheen-III* під назвою *Ababeel*. Після останнього випробувального пуску *Ababeel* у 2017р. Уряд Пакистану заявив, що ця ракета “зможе доставляти кілька боеголовок, використовуючи технологію РГЧ БІН”¹⁸.

Крім збільшення арсеналу балістичних ракет наземного базування, Пакистан у 2020р. продовжував розробку КРНБ *Babur (Hatf-7)*, здатної нести ядерний боезаряд. Національний центр аерокосмічної розвідки США (*National Air and Space Intelligence Center, NASIC*) вважає, що *Babur* має дальність 350 км¹⁹. З 2005р. *Babur* пройшла щонайменше 12 випробувальних пусків і з 2011р. використовується під час польових навчань Сухопутних військ, що означає, що система, вірогідно, вже перебуває на озброєнні. Варіант збільшеної дальності, відомий як *Babur-2*, який іноді ще називають *Babur Weapon System-1 (B)*, має заявлену дальність 700 км. У 2016р., 2018р. і 2020р. відбулися випробувальні пуски; останній виявився невдалим²⁰.

Ракети морського базування

Намагаючись забезпечити можливість нанесення другого удару, Пакистан прагне створити ядерну тріаду, побудувавши ядерні сили морського базування. Крилата ракета для підводних човнів *Babur-3* має надати ядерних спроможностей дизель-електричним підводним човнам класу *Hashmat* ВМС Пакистану²¹. Перші два випробувальні пуски *Babur-3* відбулися у 2017р. і 2018р.²²

Пакистан замовив у Китаї вісім звичайних підводних човнів з аероавтономною силовою установкою, перший з яких має надійти у 2022р. Ці підводні човни класу *Hangor*, оснащені КРМБ *Babur-3*, також можуть отримати ядерні завдання²³.

¹⁷ Pakistani Inter Services Public Relations, ‘Shaheen 3 missile test’, Press Release PR-61/2015-ISPR, 9 Mar. 2015; Jamal, S., ‘Pakistan tests nuclear-capable Shaheen-III ballistic missile’, *Gulf News*, 20 Jan. 2021.

¹⁸ Pakistani Inter Services Public Relations, Press Release PR-34/2017-ISPR, 24 Jan. 2017. The US National Air and Space Intelligence Center also describes the 2017 test as involving ‘the MIRV version of the Ababeel’. US Air Force (посилання 15), p.25. Про *Ababeel* див. також: Кайл, Крістенсен (посилання 1).

¹⁹ US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat 2017* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, June 2017), p.37.

²⁰ Pakistan Inter Services Public Relations, ‘Pakistan today conducted a successful test of an enhanced range version of the indigenously developed Babur cruise missile’, Press Release PR-142/2018-ISPR, 14 Apr. 2018; Gupta, S., ‘Pakistan’s effort to launch 750km range missile crashes’, *Hindustan Times*, 23 Mar. 2020.

²¹ Panda, A. and Narang, V., ‘Pakistan tests new sub-launched nuclear-capable cruise missile. What now?’, *The Diplomat*, 10 Jan. 2017.

²² Pakistani Inter Services Public Relations, ‘Pakistan conducted another successful test fire of indigenously developed submarine launched cruise missile Babur having a range of 450 kms’, Press Release PR-125/2018-ISPR, 29 Mar. 2018. Звіти про випробування КРМБ у 2019р. можуть стосуватися кількох типів ракет; див.: Gady, F.-S., ‘Pakistan’s navy test fires indigenous anti-ship/land-attack cruise missile’, *The Diplomat*, 24 Apr. 2019.

²³ Khan, B., ‘Profile: Pakistan’s new Hangor submarine’, *Quwa Defence News and Analysis Group*, 11 Nov. 2019.

VIII. Ядерні сили Ізраїлю

ХАНС М.КРИСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА

Станом на січень 2021р., Ізраїль, за оцінкою, мав запас у приблизно 90 ядерних боеголовок (таблиця 10.9) – таку саму кількість, як і в січні 2020р. Ізраїль продовжує дотримуватися традиційної для нього політики ядерної непрозорості, офіційно не підтверджуючи й не спростовуючи наявність ядерної зброї¹. Через унікальну непрозорість Ізраїлю дуже важко оцінити розміри його ядерного арсеналу і спроможності боеголовок. Зроблена тут оцінка ґрунтується переважно на розрахунках ізраїльських запасів збройового плутонію та кількості систем доставки ядерної зброї у бойовому складі. Розташування сховищ боеголовок, які, як вважається, зберігаються в часково зібраному стані, є невідомим.

Роль ядерної зброї у військовій доктрині Ізраїлю

Ізраїльський Уряд десятиліттями стверджує, що Ізраїль “не стане першим на Близькому Сході, хто володітиме ядерною зброєю”². Однак урядове тлумачення “володіння” ядерною зброєю, здається, є дуже своєрідним і припускає високу вірогідність наявності у Ізраїлю значного ядерного арсеналу. Ізраїльські політики раніше припускали, що “володіння” ядерною зброєю передбачає, що Ізраїль має випробувати, публічно визнати або фактично застосувати ядерні спроможності, чого, згідно з наявними відкритими джерелами, він ще ніколи не робив³. Іншим зауваженням може бути те, що за звичайних обставин ізраїльські боеголовки утримуються у не повністю зібраному стані.

Неясно, які обставини можуть спонукати Ізраїль визнати “володіння” ядерною зброєю згідно з його власним визначенням. Вважається, що одним з таких сценаріїв може бути криза, що загрожуватиме самому існуванню держави Ізраїль.

Виробництво розщеплюваних матеріалів військового призначення

Розсекречені урядові документи (переважно американські) свідчать, що Ізраїль почав створювати запаси ядерної зброї на початку 1960-х років, використовуючи плутоній, вироблений ізраїльським дослідницьким ректором №2

¹ Про роль цієї політики для рішень щодо національної безпеки Ізраїлю див.: Cohen, A., ‘Israel’, eds H.Born, B.Gill and H.Hanggi, SIPRI, *Governing the Bomb: Civilian Control and Democratic Accountability of Nuclear Weapons* (Oxford University Press: Oxford, 2010).

² Netanyahu, B., Interview, *Piers Morgan Tonight*, CNN, 17 Mar. 2011.

³ US Department of Defense, Office of the Assistant Secretary of Defense, ‘Negotiations with Israel-F-4 and advanced weapons’, Memorandum of Conversation, 12 Nov. 1968, via National Security Archive; Kissinger, H., ‘Israeli nuclear program’, Memorandum for the President, 19 July 1969, via National Security Archive. Загальний огляд та обговорення свідчень можливої участі Ізраїлю в ядерному випробуванні у 1979р. див.: Cohen, A. and Burr, W., ‘Revisiting the 1979 VELA mystery: A report on a critical oral history conference’, Wilson Center, History and Public Policy Program, Sources and Methods Blog, 31 Aug. 2020.

Таблиця 10.9. Ядерні сили Ізраїлю, станом на січень 2021р.

Тип/назва	Дальність (км) ^a	Навантаження (кг)	Стан	Кількість боєголовок
Літак ^b				30
<i>F-16 I</i>	1 600	5 400	Вважається, що невелика кількість (одна-дві ескадрильї) ізраїльських <i>F-16</i> оснащені для доставки ядерної зброї (дві бомби на літак)	30
Ракети наземного базування ^c				50
<i>Jericho II</i>	1 500-1 800	750-1 000	На озброєнні з 1990р. Замінюються на <i>Jericho III</i>	25
<i>Jericho III</i>	>4 000	1 000-1 300	Надійшли на озброєння у 2011-2015рр. і поступово замінюють <i>Jericho II</i>	25
Ракети морського базування				10
..	За непідтвердженими даними, дизель-електричні підводні човни класу <i>Dolphin</i> і <i>Dolphin 2</i> можуть бути озброєні ядерними крилатими ракетами.	10
Загальна кількість				90^d

.. – дані не доступні або не придатні для використання.

^a Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження та дозаправки в повітрі.

^b Ядерні завдання можуть мати також частина ізраїльських літаків *F-15 I*.

^c *Jericho III* поступово замінюються, якщо вже не замінені, на *Jericho II*. Може розроблятися варіант балістичної ракети *Jericho* збільшеної дальності з новим ракетним двигуном.

^d За оцінкою СІПРІ, Ізраїль має близько 90 ядерних боєприпасів, що зберігаються в частково зібраному стані. Існує значна невизначеність щодо розміру ядерного арсеналу Ізраїлю і спроможностей його боєголовок..

Джерела: Cohen, A., *The Worst-kept Secret: Israel's Bargain with the Bomb* (Columbia University Press: New York, 2010); Cohen, A. and Burr, W., 'Israel crosses the threshold', *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol. 62, no. 3 (May/June 2006); Cohen, A., *Israel and the Bomb* (Columbia University Press: New York, 1998); Albright, D., Berkhout, F. and Walker, W., SIPRI, *Plutonium and Highly Enriched Uranium 1996: World Inventories, Capabilities and Policies* (Oxford University Press: Oxford, 1997); International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance*, різні роки; IHS *Jane's Strategic Weapon Systems*, різні випуски; Fetter, S., 'Israeli ballistic missile capabilities', *Physics and Society*, vol.19, no.3 (July 1990); *Bulletin of the Atomic Scientists*, 'Nuclear notebook', різні випуски; оцінки авторів.

(*IRR-2*) в Негевському Центрі ядерних досліджень (*Negev Nuclear Research Center*) поблизу Дімона на півдні Ізраїлю⁴. Відкритої інформації про досвід експлуатації і потужність запущеного в 1963р. реактора *IRR-2*, який не перебуває під гарантіями МАГАТЕ, небагато (підрозділ X)⁵.

⁴ Історію ізраїльської програми ядерної зброї див.: Cohen, A., *The Worst-kept Secret: Israel's Bargain with the Bomb* (Columbia University Press: New York, 2010); Burr, W. and Cohen, A., 'Duplicity and self-deception: Israel, the United States, and the Dimona inspections, 1964-65', Briefing Book no.732, National Security Archive, 10 Nov. 2020.

⁵ Glaser, A. and Miller, M., 'Estimating plutonium production at Israel's Dimona reactor', 52nd Annual Meeting of the Institute of Nuclear Materials Management (INMM), 17-21 July 2011.

Виробивши достатньо плутонію для виготовлення Ізраїлем кількох боеприпасів, *IRR-2* тепер може використовуватися переважно для виробництва тритію, необхідного для посилення арсеналу цієї зброї⁶. Старіючий важководний реактор планувалося вивести з експлуатації ще у 2003р., але тепер його планують заглушити у 2023р. Ізраїльська Комісія з атомної енергії (*Atomic Energy Commission*), за повідомленнями, вивчає можливості подовження терміну його експлуатації до 2040-х років⁷. Водночас, супутникові знімки свідчать, що в Негевському Центрі ядерних досліджень наприкінці 2018р. чи на початку 2019р. почалося масштабне будівництво, мета якого залишається невідомою⁸.

Бомбардувальники та авіаційні боеприпаси

Близько 30 ізраїльських ядерних боеприпасів – це авіабомби, призначені для доставки літаками *F-16 I*. Враховуючи, що ВПС Ізраїлю називають літаки *F-15 I* “стратегічними”, не виключено, що окремі з них можуть також мати ядерні завдання⁹. Атомні авіаційні бомби, ймовірно, зберігаються в підземних сховищах поблизу однієї чи двох авіабаз, на яких розташовані літаки-носії ядерної зброї зі спеціально підготовленими екіпажами та особливими процедурами застосування.

Ракети наземного базування

До 50 боеголовок вважаються призначеними для доставки балістичними ракетами наземного базування *Jericho*. Ці ракети разом з мобільними транспортно-заряджально-пусковими установками (*transporter-erector-launchers, TELs*) утримуються в печерах на військовій базі поблизу Зехарії, приблизно за 25 км на захід від Єрусалиму¹⁰. Ізраїльський Уряд ніколи публічно не визнавав наявності у нього ракети *Jericho*.

Ізраїль переводить арсенал твердопаливних двоступеневих балістичних ракет середньої дальності *Jericho II* на балістичні ракети проміжної дальності *Jericho III* – новіші й більш досконалі триступеневі ракети більшої дальності, понад 4 000 км. Вона з'явилася на озброєнні з 2011р. та, можливо, вже замінила *Jericho II*¹¹. У 2013р. Ізраїль випробував *Jericho III*, ймовірно, під назвою

⁶ Kelley, R. and Dewey, K., ‘Assessing replacement options for Israel’s ageing Dimona reactor’, *Jane’s Intelligence Review*, 20 Nov. 2018; International Panel on Fissile Material (IPFM), ‘Countries: Israel’, 18 May 2020.

⁷ Bob, Y.J., ‘Experts agree Dimona nuke reactor can exceed original life expectancy’, *Jerusalem Post*, 12 July 2019.

⁸ International Panel on Fissile Materials (IPFM), ‘Significant new construction at the Dimona site’, IPFM Blog, 18 Feb. 2021.

⁹ Israeli Air Force, ‘The F-15I as the IAF’s Strategic Aircraft’, Defense-Aerospace.com, 19 Jan. 2016.

¹⁰ O’Halloran, J.C. (ed.), ‘Jericho missiles’, *IHS Jane’s Weapons: Strategic, 2015-16* (IHS Jane’s: Coulsdon, 2015), p.53.

¹¹ ed. O’Halloran (посилання 10).

Jericho III, з новим двигуном, який, за деякими джерелами, може забезпечити ракеті міжконтинентальну дальність – понад 5 500 км¹².

6 грудня 2019р. МО Ізраїлю заявило про проведення випробувального пуску неназваної ракетної силової установки на військовій базі в центрі Ізраїлю¹³. Яка ракета чи військова база використовувалася для випробувань, не повідомлялося. За непідтвердженими повідомленнями, це була авіабаза Пальмахім, розташована на середземноморському узбережжі Ізраїлю, яку використовують як випробувальний полігон для пусків ракет *Jericho*¹⁴. Після пуску з'явилися припущення, що Ізраїль може розробляти нову ракету *Jericho IV*¹⁵. 31 січня 2020р. МО чергового разу підтвердило випробування неназваної ракетної силової установки, знову на базі в центрі Ізраїлю¹⁶.

Ракети морського базування

Ізраїль має на озброєні п'ять побудованих у Німеччині дизель-електричних підводних човнів класу *Dolphin* і *Dolphin-2*. Шостий човен наразі проходить оснащення¹⁷. Плани закупівлі ще трьох були відкладені через розслідування звинувачень у корупції¹⁸. З'являлися численні непідтверджені повідомлення про те, що Ізраїль модифікував усі або деякі підводні човни з метою їх оснащення ядерними крилатими ракетами морського базування (КРМБ) власного виробництва, що забезпечує йому спроможність завдавати ядерного удару з моря¹⁹. Згідно з політикою ядерної непрозорості, ізраїльські посадовці відмовлялися публічно коментувати ці повідомлення. Якщо вони відповідають дійсності, то військово-морський ядерний арсенал Ізраїлю може налічувати близько 10 боеголовок для крилатих ракет, орієнтовно дві боеголовки на підводний човен.

¹² Ben David, A., 'Israel tests Jericho III missile', *Aviation Week & Space Technology*, 22 July 2013.

¹³ Gross, J.A., 'Defense ministry conducts missile test over central Israel', *Times of Israel*, 6 Dec. 2019; Melman, Y., 'Why would Israel reportedly have missiles that reach beyond Iran', *Haaretz*, 11 Dec. 2019.

¹⁴ Trevithick, J., 'Did Israel just conduct a ballistic missile test from a base on its Mediterranean coast?', *The Drive*, 6 Dec. 2019.

¹⁵ Ahronheim, A., 'IDF tests rocket propulsion system', *Jerusalem Post*, 7 Dec. 2019.

¹⁶ Israeli Ministry of Defense (@Israel MOD), 'The Israel Ministry of Defense has completed a test of a rocket propulsion system from a military base in central Israel. The test launch was scheduled in advance and carried out as planned.', Twitter, 31 Jan. 2020.

¹⁷ 'Israel changes name of sixth Dolphin submarine', *Naval Today*, 11 Jan. 2019.

¹⁸ Bandel, N., 'Gantz agrees to pause commission of inquiry into submarine affair after request by Attorney General', *Haaretz*, 29 Nov. 2020.

¹⁹ Див., зокрема: Cohen (посилання 4), p.83; Bergman, R. et al., 'Israel's deployment of nuclear missiles on subs from Germany', *Der Spiegel*, 4 June 2012; Frantz, D., 'Israel's arsenal is point of contention', *Los Angeles Times*, 12 Oct. 2003.

ІХ. Ядерні сили Північної Кореї

ХАНС М.КРИСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА

Північна Корея реалізує активну, але вкрай непрозору військову ядерну програму. За оцінками, станом на січень 2021р., вона мала достатньо розщеплюваних матеріалів для виготовлення близько 40-50 ядерних боєприпасів (таблиця 10.10). Це на 10 одиниць більше за оцінку попереднього року, завдяки виробництву додаткового обсягу розщеплюваних матеріалів. Така оцінка ґрунтується на розрахунках кількості розщеплюваних матеріалів – плутонію і високозбагаченого урану (ВЗУ), які Північна Корея могла виробити для використання в ядерній зброї (див. підрозділ Х). Невідомо, яка кількість цих матеріалів була використана для виробництва боєголовок північнокорейських балістичних ракет¹. Аналіз кількості та типів північнокорейських боєголовок і засобів їх доставки пов'язаний з невизначеністю через брак загальнодоступних офіційних даних; деякі наведені тут дані ґрунтуються на супутникових знімках і повідомленнях північнокорейських ЗМІ, які можуть бути маніпулятивними чи перебільшеними.

У січні 2020р. північнокорейські дипломати заявили, що країна більше не буде дотримуватися самопроголошеного мораторію на проведення випробувальних ядерних вибухів і пускових випробувань балістичних ракет великої дальності². Мараторій був оголошений північнокорейським лідером Кім Чен Инем (*Kim Jong Un*) у квітні 2018р.³ Попри цю заяву, Північна Корея у 2020р. не провела жодного такого випробування. Натомість вона провела багато випробувань балістичних ракет малої дальності (БРМД).

Роль ядерної зброї у військовій доктрині Північної Кореї

У промові з нагоди 75-ї річниці Трудової партії Кореї у жовтні 2020р. Кім Чен Ин підтвердив обіцянку Північної Кореї не використовувати ядерну зброю “на випередження”⁴. Це, однак, не означає політики невикористання ядерної зброї першим, оскільки Кім Чен Ин дав зрозуміти, що може скористатися ядерною зброєю, якщо “якісь сили посягнуть на безпеку нашої держави”⁵. Однак Північна Корея, як і інші ядерні держави, навряд чи використає ядерну зброю інакше, ніж за надзвичайних обставин, коли під загрозою опиниться існування держави та її керівництва.

¹ Розгляд оцінок американської розвідки та інших оцінок стану ядерних боєголовок Північної Кореї див.: Кайл Ш.Н., Крістенсен Х.М. “Ядерні військові спроможності Північної Кореї”. – *Щорічник СІПРІ 2020*, підрозділ ІХ розділу 10.

² Nebehay, S., ‘North Korea abandons nuclear freeze pledge, blames “brutal” US sanctions’, Reuters, 21 Jan. 2020.

³ Korean Central News Agency, ‘Third plenary meeting of seventh CC, WPK held in presence of Kim Jong Un’, 21 Apr. 2018. Про шість підземних випробувальних ядерних вибухів Північної Кореї у 2006-2017рр. див.: Федченко В. “Ядерні вибухи у 1945-2017рр.” – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ ХІ розділу 6.

⁴ ‘Kim Jong Un’s October speech: More than missiles’, 38 North, 13 Oct. 2020.

⁵ 38 North (посилання 4).

Таблиця 10.10. Потенційні засоби доставки ядерної зброї Північної Кореї, станом на січень 2021р.

Тип/назва ^a	Дальність (км)	Навантаження (кг)	Статус	Кількість боєголовок
Ракети наземного базування				
<i>Hwasong-7 (Nodong)</i>	>1 200	1 000	Одноступенева рідкопаливна балістична ракета; менше 100 ПУ; на озброєнні з 1990р.	Деякі
<i>Hwasong-9 (Scud-ER)</i>	1 000	500	Варіант балістичної ракети <i>Scud</i> більшої довжини для розміщення додаткового пального	Деякі
<i>Pukguksong-2 (KN15)</i>	>1 000	..	Двоступенева твердопаливна балістична ракета, розробляється для запуску з контейнерної ТЗПУ; наземний варіант БРПЧ <i>Bukkeukseong-1</i> ; випробувальні пуски у 2017р.	..
<i>Hwasong-10 (BM-25, Musudan)</i>	>3 000	[1 000]	Одноступенева рідкопаливна балістична ракета, розробляється; кілька невдалих випробувань у 2016р.	..
<i>Hwasong-12 (KN17)</i>	>4 500	1 000	Одноступенева рідкопаливна балістична ракета, розробляється; кілька випробувань у 2017р. з неоднозначними результатами	..
<i>Hwasong-13 (KN08)^b</i>	12 000	..	Триступенева рідкопаливна балістична ракета потенційно міжконтинентальної дальності, розробляється; про випробувальні пуски не відомо	..
<i>Hwasong-14 (KN20)</i>	>10 000	500-1 000	Двоступенева рідкопаливна балістична ракета, розробляється; випробування у 2017р.	..
<i>Hwasong-15 (KN22)</i>	>12 000	1 000-1 500	Двоступенева рідкопаливна балістична ракета, розробляється; два випробування у 2017р.	..
<i>Hwasong-16 (KN27)</i>			Двоступенева рідкопаливна балістична ракета, розробляється; вперше показана на параді в жовтні 2020р.; про випробувальні пуски не відомо	..
<i>Taepodong-2^c</i>	12 000	..	Розробляється; триступеневий варіант – космічна ракета, вивела на орбіту супутник у грудні 2012р. та лютому 2016р.; статус МБР невідомий	..
Ракети морського базування				
<i>Pukguksong-1 (KN11)</i>	>1 000	..	Двоступенева твердопаливна балістична ракета; кілька випробувань у 2015-2016рр. з неоднозначними результатами	..
<i>Pukguksong-3 (KN26)</i>	<1 900	..	Двоступенева твердопаливна БРПЧ, розробляється; ймовірно замінює попередній варіант <i>Pukguksong-1</i> ; перший випробувальний пуск був у жовтні 2019р.	..
<i>Pukguksong-4</i>			Двоступенева твердопаливна БРПЧ; вперше показана на параді в жовтні 2020р. Про пускові випробування не відомо.	..
Загальна можлива кількість боєголовок				[40-50]^d

.. – дані не доступні або не придатні для використання; [] – дані непевні; БРПЧ – балістична ракета на підводному човні (*submarine-launched ballistic missile, SLBM*); МБР – міжконтинентальна балістична ракета (*intercontinental ballistic missile, ICBM*); ТЗПУ – транспортно-заряджально-пускова установка (*transporter-erector-launcher, TEL*).

^a У таблиці перелічені балістичні ракети, що потенційно можуть нести ядерну зброю. Підтверджен з відкритих джерел, що Північна Корея виготовила боєголовку для доставки МБР, немає. Перша назва кожної системи – північнокорейське позначення; друга назва в дужках – позначення МО США.

^b Двоступеневий варіант, *KN14*, може розроблятися, але випробувальних пусків, станом на січень 2021р., ще не було. Не виключено, що від *KN08* та *KN14* відмовились на користь новіших, більш досконалих МБР.

^c Невдалий випробувальний пуск двоступеневої ракети *Taepodong-1* відбувся у 1998р.

^d За оцінкою СІПРІ, Північна Корея могла виробити достатньо розщеплюваних матеріалів для виготовлення 40-50 ядерних боєголовок. Скільки боєголовок могло бути зібрано, невідомо. За оцінкою СІПРІ, лише кілька з них можуть бути водневими боєголовками, і майже всі вони – однофазні боєголовки малої потужності на основі реакції поділу. Див. також: Hecker, S., ‘What do we know about North Korea’s nuclear program?’, Presentation, Dialogue on DPRK Denuclearization Roadmaps and Verification, Kyung Hee University, Global America Business Institute (GABI) and Natural Resources Defense Council (NRDC), 20 Oct. 2020.

Джерела: US Department of Defense (DOD), *2019 Missile Defense Review* (DOD: Arlington, VA, 2019); US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat*, різні роки; *IHS Jane’s Strategic Weapon Systems*, різні видання; Hecker, S., Stanford University, особисте спілкування, 2020; *Bulletin of the Atomic Scientists*, ‘Nuclear notebook’, різні випуски; оцінки авторів.

Виробництво розщеплюваних матеріалів і боєголовок

Північнокорейські потужності з виробництва та виділення плутонію для виготовлення ядерної зброї розташовані в Центрі ядерних досліджень у Йонгбені у провінції Північний Пхьонан⁶. У 2020р. деякі розташовані там ядерні об’єкти, схоже, не працювали. У вересні 2020р. МАГАТЕ повідомило про відсутність ознак викидів пари чи охолоджувальної води на старіючому 5-МВт графітовому дослідницькому реакторі, розташованому в Центрі ядерних досліджень. Воно дійшло висновку, що “цей реактор майже напевно залишається заглуженим з початку грудня 2018р.”⁷. МАГАТЕ також повідомило про відсутність ознак переробної діяльності в розташованій поруч радіохімічній лабораторії, де раніше виділяли збройовий плутоній із відпрацьованих паливних елементів 5-МВт реактора⁸. У жовтні 2020р. на знімках з комерційних супутників було видно зростання активності у споруді, де вироблявся двоокис урану (UO_2); однак не ясно, на що вказували помічений дим чи викиди парникових газів – виробництво UO_2 чи інші

⁶ Оцінку об’єктів та інфраструктури з виробництва ядерної зброї Північної Кореї див.: Hecker, S.S., Carlin, R.L. and Serbin, E.A., ‘A comprehensive history of North Korea’s nuclear program: 2018 update’, Stanford University, Center for International Security and Cooperation (CISAC), 11 Feb. 2019, p.3.

⁷ International Atomic Energy Agency (IAEA), Board of Governors and General Conference, ‘Application of safeguards in the Democratic People’s Republic of Korea’, Report by the Director General, GOV/2020/42-GC(64)/18, 3 Sep. 2020, para.12.

⁸ International Atomic Energy Agency, GOV/2020/42-GC(64)/18 (посилання 7).

операції⁹. У звіті МАГАТЕ зазначалося, що Північна Корея могла проводити випробування інфраструктури на експериментальному легководному реакторі, що будується у Йонгбені та який також може виробляти збройовий плутоній; однак цей реактор ще не запущено в роботу¹⁰.

Стосовно потужностей зі збагачення урану та запасів ВЗУ Північної Кореї існує велика невизначеність. Вважається, що Північна Корея для використання в ядерних боєголовках надає пріоритет виробництву ВЗУ, аби компенсувати обмежені спроможності з виробництва збройового плутонію. У 2020р. МАГАТЕ вважало, що Північна Корея продовжує використовувати газоцентрифужну установку комплексу в Йонгбені, про яку вона повідомила у 2010р.¹¹ Використовуючи комерційні супутникові знімки, кілька неурядових дослідників виявили ймовірну таємну уранозбагачувальну установку в Кангсонгу, на південний захід від Пхеньяна¹². Однак аналітики попередили, що без доступу до установки неможливо підтвердити характер і мету діяльності цього об'єкта¹³. У секретній довідці американської розвідки від 2018р. нібито міститься висновок, що Північна Корея, імовірно, має не одну таємну уранозбагачувальну установку, і що держава намагається приховати типи та кількість виробничих об'єктів, залучених до військової ядерної програми¹⁴.

Немає ясності, скільки ядерних боєприпасів виготовила Північна Корея з власних розщеплюваних матеріалів, скільки з них встановлено на ракетах і якими є військові характеристики цих боєприпасів. Північна Корея лише одного разу, у 2017р., продемонструвала термоядерний потенціал (або потенціал з доведеною термоядерною потужністю)¹⁵. Американська розвідка поки що не підтвердила спроможність Північної Кореї доставляти дієздатну боєголовку із застосуванням МБР. Крім того, більшість ядерних випробувань Північної Кореї мали потужність у діапазоні 5-15 кт. Тому СІПРІ вважає, що Північна Корея використала лише невелику частину наявного ВЗУ для виготовлення термоядерної зброї, а більшу частину, ймовірно – для більшої кількості заснованих на реакції поділу або однофазних боєприпасів підвищеної потужності, призначених для доставки балістичними ракетами середньої дальності (БРСД) чи, можливо, балістичними ракетами проміжної дальності (БРПД). Тому СІПРІ вважає, що з наявних у неї запасів

⁹ Pabian, F.V., Makowsky, P. and Liu, J., 'North Korea's Yongbyon complex: Activity picks up', 38 North, 30 Oct. 2020.

¹⁰ International Atomic Energy Agency, GOV/2020/42-GC(64)/18 (посилання 7).

¹¹ International Atomic Energy Agency, GOV/2020/42-GC(64)/18 (посилання 7). Див. також: Hecker et al. (посилання 6), pp.3-4.

¹² Panda, A., 'Exclusive: Revealing Kangson, North Korea's first covert uranium enrichment site', The Diplomat, 13 July 2018; Albright, D. with Burkhard, S., 'Revisiting Kangsong: A suspect uranium enrichment plant', Imagery Brief, Institute for Science and International Security, 2 Oct. 2018.

¹³ Hecker et al. (посилання 6), p.4; Madden, M., 'Much ado about Kangson', 38 North, 3 Aug. 2018.

¹⁴ Kube, C., Dilanian, K. and Lee, C. E., 'North Korea has increased nuclear production at secret sites, say US officials', NBC News, 1 July 2018; Nakashima, E. and Warrick, J., 'North Korea working to conceal key aspects of its nuclear program, US officials say', *Washington Post*, 1 July 2018.

¹⁵ Федченко (посилання 3).

розщеплюваних матеріалів Північна Корея потенційно могла виготовити 40-50 ядерних боєприпасів¹⁶.

Ракети наземного базування

Північна Корея збільшує і модернізує арсенал балістичних ракет, що складається з ракетних систем власного виробництва дальністю від кількох сотень до понад 12 тис. км¹⁷. Останніми роками вона серійно виробляє кілька ракетних систем дедалі більшої дальності і з дедалі досконалішими спроможностями доставки¹⁸. Стосовно боєготовності північнокорейських балістичних ракет великої дальності існує багато невизначеності. За даними незалежного аналізу, Північна Корея розгорнула ракети великої дальності на кількох ракетних базах¹⁹. Однак у 2019р. МО США стверджувало, що багато новіших балістичних ракет Північної Кореї (*Hwasong-10/12/13/14/15* або *Pukgukson-1/2*) ще не надійшли на озброєння²⁰.

Не ясно, які ракети Північної Кореї нестимуть ядерну зброю. Наявні свідчення дозволяють припустити, що ракети більшої дальності розробляються зокрема для виконання ядерних завдань згідно з військовою доктриною Північної Кореї. Однак Північна Корея ще не продемонструвала надійну головну частину, здатну повертатися в атмосферу, чи можливості наведення на кінцевій ділянці траєкторії та активації боєголовки²¹. Тому залишається неясним, чи можуть її ракети надійно доставити ядерну боєголовку до цілі на міжконтинентальну дальність без їх доопрацювання²².

Балістичні ракети малої дальності

Північна Корея має кілька типів БРМД, у т.ч. старі системи на базі радянських ракет *P-17 Scud*, і новіші ракети власної розробки. У 2020р. Північна Корея здійснила кілька перших пусків щонайменше двох типів твердопаливних БРМД: *KN24* і *KN25*²³. Ці системи або невдовзі надійдуть, або вже почали надходити на озброєння.

¹⁶ Див. також недавню оцінку: Hecker, S., 'What do we know about North Korea's nuclear program?', Presentation, Dialogue on DPRK Denuclearization Roadmaps and Verification, Kyung Hee University, Global America Business Institute (GABI) and Natural Resources Defense Council (NRDC), 20 Oct. 2020, slide 5.

¹⁷ US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat 2020* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2020).

¹⁸ James Martin Center for Nonproliferation Studies (CNS), The CNS North Korea Missile Test Database, 31 Mar. 2021.

¹⁹ Bermudez, J. and Cha, V., 'Undeclared North Korea: The Yūsang-ni missile operating base', Beyond Parallel, Center for Strategic and International Studies (CSIS), 9 May 2019.

²⁰ US Department of Defense (DOD), *2019 Missile Defense Review* (DOD: Arlington, VA, 2019), p.7.

²¹ Ali, I., 'US general says North Korea not demonstrated all components of ICBM', Reuters, 30 Jan. 2018.

²² Elleman, M., 'Does size matter? North Korea's newest ICBM', 38 North, 21 Oct. 2020.

²³ Panda, A., 'What was behind North Korea's busy March 2020 missile launches?', The Diplomat, 8 Apr. 2020; Dempsey, J., 'Assessment of the March 9 KN-25 test launch', 38 North, 10 Mar. 2020.

Якщо старіші БРМД з обмеженою точністю могли розроблятися с можливостями подвійного використання, то надійної публічної інформації, що підтверджувала б функції доставки ядерної зброї новіших і точніших БРМД, немає²⁴. Згідно з незалежними оцінками, ядерний пристрій, продемонстрований Північною Кореєю у 2017р. – якщо це дійсно був робочий ядерний пристрій, – міг бути завеликим для цих новіших БРМД. Але оскільки Північна Корея намагається зменшити розміри ядерних боеголовок, ці типи ракет можуть виконувати подвійну роль у майбутньому²⁵.

Балістичні ракети середньої та проміжної дальності

Припускаючи, що Північна Корея здатна виготовляти достатньо компактну боеголовку, деякі спостерігачі вважають, що розміри, дальність і стан боеготовності БРСД *Hwasong-7 (Nodong, або Rodong)* роблять цю систему найбільш ймовірним носієм ядерної зброї²⁶. *Hwasong-7*, розроблена, імовірно, на базі ракети *P-17 (Scud)* ще радянських часів, є одноступеневою рідкопаливною балістичною ракетою з оціночною максимальною дальністю понад 1 200 км. Крім того, Північна Корея розробила одноступеневу рідкопаливну ракету *Hwasong-9 (Scud-ER)* з дальністю 1 000 км, також здатну нести ядерний заряд. Згідно з доповіддю про балістичні та крилаті ракети Національного центру аерокосмічної розвідки США (*National Air and Space Intelligence Center, NASIC*) від 2020р., ця система ще не надійшла на озброєння²⁷.

Hwasong-10 (Musudan, або BM-25) – це одноступенева рідкопаливна ракета з оціночною дальністю понад 3 000 км. Її вперше показали на військовому параді у 2010р. Випробувальні пуски розпочались у 2016р. і супроводжувалися численними невдачами²⁸. Про випробування *Hwasong-10* після 2016-2017р. не повідомлялось, і стан програми розробки ракети не відомий.

Hwasong-12 (KN17) є одноступеневою БРПД, що, як вважають, має новий рідкопаливний розгінний двигун, а також конструктивні особливості, що дозволяють опрацювати на ній технологію розробки майбутньої МБР²⁹. За оцінкою *NASIC* 2020р., вона має дальність понад 4 500 км³⁰. Деякі аналітики припускали, що ця ракета оснащена невеликим післярозгінним блоком, який, крім збільшення максимальної дальності, призначений для

²⁴ James Martin Center for Nonproliferation Studies (посилання 18); Panda (посилання 23).

²⁵ Elleman, M., 'Preliminary assessment of the KN-24 missile launches', 38 North, 25 Mar. 2020.

²⁶ Див., зокрема: Fitzpatrick, M., 'North Korea nuclear test on hold?', Shangri-La Voices, International Institute for Strategic Studies (IISS), 27 May 2014; Albright, D., 'North Korean miniaturization', 38 North, 13 Feb. 2013. Для розглянутих тут ракет і підводних човнів назва у дужках (у цьому випадку – *Nodong* або *Rodong*) після північнокорейської назви (у цьому випадку – *Hwasong-7*) присвоєна МО США.

²⁷ US Air Force (посилання 17), pp.18, 21, 25.

²⁸ Savelsberg, R. and Kiessling, J., 'North Korea's Musudan missile: A performance assessment', 38 North, 20 Dec. 2016.

²⁹ Yi, Y., 'Hwasong-12 a stepping-stone in North Korea's ICBM development', *The Hankyoreh*, 16 May 2017; Savelsberg, R., 'A quick technical analysis of the Hwasong-12 missile', 38 North, 19 May 2017.

³⁰ US Air Force (посилання 17), p.25.

підвищення точності наведення боєголовки³¹. Востаннє випробувальний пуск ракети відбувся у 2017р., але вона так і не надійшла на озброєння³².

Північна Корея розробляє ракету *Bukkeukseong-2 (KN15)*, яка є наземним варіантом БРПЧ *Bukkeukseong-1*. Ця двоступенева твердопаливна ракета має оціночну дальність близько 1 000 км³³. Два її випробувальні пуски відбулись у 2017р. Деякі аналітики зазначали, що розробка Північною Кореєю *Bukkeukseong-2*, ймовірно, вписується у план підвищення живучості її балістичних ракет-носіїв ядерної зброї. Час запуску твердопаливних ракет є меншим, порівняно з рідкопаливними, і вони потребують менше допоміжних транспортних засобів, які підвищують помітність їх позицій. Крім того, *Pukgukson-2* транспортується гусеничною ТЗПУ, що є нетиповим для північнокорейських ракет. Це дає Північній Кореї здійснювати пуски з прихованих, не обладнаних під'їзними шляхами позицій, тоді як інші системи використовують колісні пускові установки й тому потребують доріг з твердим покриттям (або хоча б рівних), які рідко зустрічаються у гірській місцевості Північної Кореї³⁴.

Балістичні ракети міжконтинентальної дальності

Пріоритетом Північної Кореї вважається створення і прийняття на озброєння МБР, яка потенційно могла б доставляти ядерну боєголовку до цілей на континентальній частині США. Однак, як зазначено вище, зберігається значна невизначеність в оцінках поточних спроможностей Північної Кореї з виготовлення ракет великої дальності, й *NASIC* не вважає розгорнутою жодну північнокорейську МБР³⁵.

На військовому параді у квітні 2012р. Північна Корея вперше показала мобільну триступеневу ракету міжконтинентальної дальності *Hwasong-13 (KN08)*. Деякі неурядові аналітики припускали, що продемонстровані ракети були лише макетами³⁶. Оцінки дальності та корисного навантаження цих ракет є дуже спірними. Станом на 2020р., випробувальні пуски не проводилися.

Північна Корея двічі випробовувала *Hwasong-14 (KN20)*, прототип МБР, вперше показаний у 2015р. на військовому параді у Пхеньяні³⁷. Ця двоступенева ракета, схоже, використовує той самий високопотужний

³¹ Elleman, M., 'North Korea's Hwasong-12 launch: A disturbing development', 30 Aug. 2017.

³² Panda, A., 'North Korea shows increased operational confidence in the Hwasong-12 IRBM', *The Diplomat*, 17 Sep. 2017.

³³ US Air Force (посилання 17), p.25.

³⁴ Panda, A., 'It wasn't an ICBM, but North Korea's first missile test of 2017 is a big deal', *The Diplomat*, 14 Feb. 2017.

³⁵ Albert, E., 'North Korea's military capabilities', Council on Foreign Relations, 16 Nov. 2020; US Air Force (посилання 17), p.29.

³⁶ Schiller, M. and Kelley, R., 'Evolving threat: North Korea's quest for an ICBM', *Jane's Defence Weekly*, 18 Jan. 2017, p.24.

³⁷ James Martin Center for Nonproliferation Studies (посилання 18).

рідкопаливний розгінний двигун, що й одноступенева БРПД *Hwasong-12*³⁸. У 2020р. *NASIC* оцінював дальність *Hwasong-14* у понад 10 тис. км, що означає, що вона може вражати більшу частину континентальної території США, але не Вашингтон чи інші цілі на східному узбережжі³⁹.

Північна Корея розробляє нову двоступеневу МБР, *Hwasong-15* (*KN22*), що має значно більший другий ступінь і потужніші розгінні двигуни, ніж *Hwasong-14*. Перший випробувальний пуск було здійснено 28 листопада 2017р., коли *Hwasong-15* була запущена по крутій траєкторії і летіла вище та довше за будь-яку попередню північнокорейську ракету⁴⁰. У 2020р. *NASIC* оцінював дальність *Hwasong-15* у понад 12 тис. км, тобто вона могла вражати Вашингтон чи інші цілі на східному узбережжі США⁴¹. Вважається, однак, що ракета несла невелике навантаження, і в ядерному спорядженні її дальність може бути значно меншою⁴². Чотири МБР *Hwasong-15* були показані на військовому параді у Північній Кореї у жовтні 2020р.⁴³

На параді в жовтні 2020р. Північна Корея також показала чотири нові рідкопаливні МБР, які ще не випробовувались, але виглядали як найкрупніші мобільні рідкопаливні МБР на планеті⁴⁴. Нові МБР, які, ймовірно, мають назву *Hwasong-16* згідно з системою кодифікації Північної Кореї (в МО США – *KN27*), гіпотетично можуть бути достатньо габаритними, щоб нести кілька боеголовок; але такі спроможності ще не демонструвалися.

У 2019р. МО США повідомило, що Північна Корея розгорнула одну МБР *Taepodong-2*⁴⁵. Однак інші офіційні американські джерела вважають цю ракету космічною, яка потребуватиме переробки для використання як МБР⁴⁶.

Ракети морського базування

Північна Корея продовжує розробляти систему твердопаливних БРПЧ в рамках заходів підвищення живучості ядерних балістичних ракет. Перша БРПЧ Північної Кореї, *Pukguksong-1* (*KN11*), у 2015-2016рр. пройшла випробування з перемінним успіхом. “Новий тип” БРПЧ під назвою *Pukguksong-3* (*KN-26*) було випробувано в жовтні 2019р.⁴⁷ Маючи оціночну максимальну дальність понад 1 000 км – можливо, 1 900 км – *Pukguksong-3* у той час мала

³⁸ На думку одного неурядового аналітика, Північна Корея, імовірно, придбала двигун незаконними каналами в Росії, Україні чи обох цих країнах; див.: Elleman, M., ‘The secret to North Korea’s ICBM success’, Analysis, International Institute for Strategic Studies (IISS), 14 Aug. 2017.

³⁹ US Air Force (посилання 17), pp.27, 29.

⁴⁰ Wright, D., ‘North Korea’s longest missile test yet’, All Things Nuclear, Union of Concerned Scientists, 28 Nov. 2017.

⁴¹ US Air Force (посилання 17), pp.27, 29.

⁴² Elleman, M., ‘North Korea’s third ICBM launch’, 38 North, 29 Nov. 2017.

⁴³ ‘North Korea military parade 2020–Livestream & analysis’, NK News, 10 Oct. 2020.

⁴⁴ NK News (посилання 43).

⁴⁵ US Department of Defense (посилання 20), p.7.

⁴⁶ Див., зокрема: US Defense Intelligence Agency (DIA), *Global Nuclear Landscape 2018* (DIA: Washington, DC, 2018), p.22.

⁴⁷ Ji, D., ‘Pukguksong-3 SLBM test-launch is “powerful blow” to hostile forces: Rodong Sinmun’, NK News, 4 Oct. 2019.

дальність, найбільшу з твердопаливних ракет, показаних Північною Кореєю⁴⁸. Однак на параді в жовтні 2020р. Північна Корея показала ще один тип БРПЧ, *Pukguksong-4*, що може мати ще більшу дальність⁴⁹. Ця двоступенева твердопаливна ракета, більшого за *Pukguksong-1* діаметру та, можливо, дещо коротша за *Pukguksong-3*, ще не випробовувалася. Її більший діаметр вказує на те, що вона гіпотетично може нести кілька боєголовок або засобів подолання системи протиракетної оборони США.

У 2020р. з'явилися ознаки можливого прогресу Північної Кореї у проєктуванні, побудові і, зрештою, надходженні на озброєння підводного човна з балістичними ракетами. Наразі Північна Корея має на озброєнні один експериментальний підводний човен класу *Gorae (Sinpo)*, на якому може встановлюватись і з якого може запускатись одна БРПЧ. Імовірно, це буде *Pukguksong-1* до її заміни на більш досконалу БРПЧ, що зараз розробляється. У листопаді 2020р. Національна розвідувальна служба Південної Кореї повідомила, що Північна Корея будує новий підводний човен з балістичними ракетами⁵⁰. Цей човен, що в МО США отримав позначення *Sinpo-C*, імовірно, базується на модифікованій конструкції дизель-електричного підводного човна проєкту 633 (*Romeo*) і матиме три контейнери для пуску ракет⁵¹. Згідно з повідомленнями державного Центрального телеграфного агентства Кореї (ЦТАК, *Korean Central News Agency, KCNA*) 2019р., човен “незабаром” надійде на озброєння⁵².

⁴⁸ US Air Force (посилання 17), p.33; Panda, A., ‘North Korea finally unveils the Pukguksong-3 SLBM: First takeaways’, *The Diplomat*, 3 Oct. 2019; Lee, J., ‘North Korea says it successfully tested new submarine-launched ballistic missile’, *Reuters*, 2 Oct. 2019; Wright, D., ‘North Korea’s latest missile test’, *All Things Nuclear*, Union of Concerned Scientists, 1 Oct. 2019.

⁴⁹ Kuhn, A., ‘Kim Jong Un puts new missiles on display at military parade in North Korea’, *National Public Radio (NPR)*, 10 Oct. 2020; Barrie, D. and Dempsey, J., ‘What North Korea’s latest missile parade tells us, and what it doesn’t’, *Analysis*, International Institute for Strategic Studies (IISS), 12 Oct. 2020.

⁵⁰ Bermudez, J. and Cha, V., ‘Sinpo South Shipyard: Construction of a new ballistic missile submarine?’, *Beyond Parallel*, Center for Strategic and International Studies (CSIS), 28 Aug. 2019; Cha, S., ‘North Korea building two submarines, one capable of firing ballistic missiles—lawmaker’, *Reuters*, 3 Nov. 2020.

⁵¹ Hotham, O., ‘New North Korean submarine capable of carrying three SLBMs: South Korean MND’, *NK News*, 31 July 2019; Cha (посилання 50).

⁵² ‘NK leader inspects new submarine to be deployed in East Sea: State media’, *Yonhap News Agency*, 23 July 2019.

Х. Світові запаси та виробництво розщеплюваних матеріалів у 2020р.

МОРИЦ КЮТТ, ЗІ МІН, ПАВЕЛ ПОДВІГ
МІЖНАРОДНА ГРУПА З РОЗЩЕПЛЮВАНИХ МАТЕРІАЛІВ

Для всіх типів ядерних зарядів – від першого покоління атомної зброї до складних термоядерних боєприпасів – потрібні матеріали, здатні підтримувати вибухову ланцюгову реакцію розщеплення. Найпоширенішими з цих розщеплюваних матеріалів є високозбагачений уран (ВЗУ) і плутоній. У цьому підрозділі наведені дані, станом на початок 2020р., про військові та цивільні запаси ВЗУ (таблиця 10.11) і виділеного плутонію (таблиця 10.12), у т.ч. в боєприпасах, а також дані наявних потужностей з виробництва цих матеріалів (таблиці 10.13 і 10.14, відповідно). Дані таблиць ґрунтуються на оцінках Міжнародної групи з розщеплюваних матеріалів (*International Panel on Fissile Materials, IPFM*). Останні річні декларації (декларації *INFCIRC/549*) для МАГАТЕ про цивільні запаси плутонію і ВЗУ містять дані станом на 31 грудня 2019р.

Сировиною для виробництва як ВЗУ, так і плутонію є природний уран, який майже повністю складається з ізотопу $U-238$, що не піддається ланцюговій реакції, і приблизно 0,7% $U-235$. Концентрацію ізотопів $U-235$ можна підвищити шляхом збагачення – зокрема, за допомогою газових центрифуг. Уран, збагачений до менш ніж 20% $U-235$ (як правило, до 3-5%) – т.зв. низькозбагачений уран (НЗУ) – є придатним для використання в енергетичних реакторах. Уран, збагачений до не менш ніж 20% $U-235$, – т.зв. ВЗУ – вважається мінімально придатним за концентрацією збройовим матеріалом. Але для зменшення маси ядерного заряду, збройовий уран зазвичай збагачують до понад 90% $U-235$.

Плутоній виробляють в ядерних реакторах, піддаючи $U-238$ впливу нейтронів, а потім хімічній обробці для виділення з використаного палива. Плутоній отримують у різних ізотопних сумішах, більшість з яких мають збройову якість. Розробники зброї надають перевагу суміші із вмістом плутонію $Pu-239$ – через її відносно низький рівень спонтанної емісії нейтронів і гамма-випромінювання, а також низьке виділення тепла під час радіоактивного розпаду. Збройовий плутоній зазвичай містить понад 90% ізотопу $Pu-239$. Плутоній у звичайному відпрацьованому паливі ядерних реакторів (реакторний плутоній) містить 50-60% $Pu-239$, але є придатним для зброї навіть першого покоління.

Усі країни з цивільною ядерною промисловістю мають певні можливості виробляти розщеплювані матеріали, які можна використати у зброї.

Таблиця 10.11. Світові запаси високозбагаченого урану, станом на 2020р.

Країна	Національні запаси (т) ^d	Стан виробництва	Коментарі
Китай	14 ± 3	Припинене в 1987-1989рр.	
Франція ^b	30 ± 6	Припинено в 1996р.	У т.ч. задекларовано 5,4 т цивільного призначення ^c
Індія ^d	5,2 ± 1,8	Триває	У т.ч. ВЗУ в активній зоні корабельних реакторів
Ізраїль ^e	0,3	Не відомо	
Північна Корея ^f	Точно не відомо	Точно не відомо	
Пакистан ^g	3,9 ± 0,4	Триває	
Росія ^h	678 ± 120	Триває ⁱ	У т.ч. приблизно 6 т для використання у дослідницьких цілях
Велика Британія ^j	22,6	Припинене в 1962р.	У т.ч. ВЗУ в активній зоні корабельних реакторів і 0,7 т цивільного призначення
США ^k	562 (83 не придатні для військового використання)	Припинене в 1992р.	У т.ч. ВЗУ в резерві як паливо для корабельних реакторів
Інші держави ^l	~15		
Усього^m	~1 330		

^a Більшість із цих матеріалів – збагачений до 90-93% *U-235*, який зазвичай вважається збройовим. Оцінки на початок 2020р. Важливі винятки супроводжуються поясненнями.

^b Невизначеність в оцінці Франції стосується лише військових запасів (близько 25 т) і не стосується задекларованих цивільних запасів. Аналіз, зроблений у 2014р., дає підстави для значно нижчої оцінки запасів збройового ВЗУ (максимум 10±2 т, мінімум 6±2 т), виходячи зі свідчень, що фактичний період експлуатації збагачувального заводу в м.П'єррелатт міг бути набагато коротшим, і завод працював з меншою потужністю з виробництва збройового ВЗУ, ніж вважалося раніше.

^c Дані з декларації Франції *INFCIRC/549* для МАГАТЕ, станом на початок 2020р.

^d Вважається, що Індія виробляє ВЗУ (збагачений до 30-45%) для використання як палива корабельних реакторів. Оцінка наведена для ВЗУ, збагаченого до 30%.

^e Ізраїль міг незаконно придбати близько 300 кг збройового ВЗУ у США не пізніше 1965р. Частина цих матеріалів могла бути використана для виробництва тритію.

^f Відомо, що Північна Корея має уранозбагачувальну установку в Йонгбені та, можливо, в інших місцях. Незалежні оцінки можливостей зі збагачення урану та виробництва ВЗУ, екстрапольовані на кінець 2019р., дозволяють припустити, що вона могла накопичити запаси ВЗУ в діапазоні 230-1 180 кг.

^g Ця оцінка для Пакистану передбачає виробництво загалом 4 т ВЗУ, з яких приблизно 100 кг були використані під час випробувань ядерної зброї.

^h Оцінка кількості збагаченого до 90% урану; весь *U-235*, імовірно, міститься у ВЗУ. Фактична кількість ВЗУ може бути іншою. Вважається, що Радянський Союз припинив усе виробництво ВЗУ в 1988р. Тому кількість ВЗУ в Росії може бути заниженою (див. також примітку *i*). Оцінка кількості збагаченого до 90% урану; весь *U-235*, імовірно, міститься у ВЗУ. Матеріал, вилучений з активної зони корабельних реакторів, не врахований в наявних запасах, оскільки збагачення урану в активній зоні вважають нижчим за 20% *U-235*.

ⁱ Радянський Союз припинив виробництво збройового ВЗУ у 1988р., але продовжував виробництво ВЗУ для цивільного і військового (не для зброї) використання. Росія продовжує цю практику.

^J Оцінка для Великої Британії враховує декларування 21,9 т ВЗУ військового призначення, станом на 31 березня 2002р.; середній рівень його збагачення не наводився. Оскільки Велика Британія продовжує використовувати ВЗУ в корабельних реакторах, ця кількість мистить зростаючу частку відпрацьованого корабельного палива. У 2018р. Велика Британія передала США близько 500 кг ВЗУ для збіднення до рівня НЗУ.

^k Фактичну кількість американського ВЗУ наведено у фактичній вазі (т), а не в еквіваленті 93% збагачення. У 2016р. США заявили, що, станом на 30 вересня 2013р., їх запас ВЗУ становив 585,6 т, у т.ч. 499,4 т – “для програм національної безпеки та інших програм, що стосуються ядерної зброї, корабельних силових установок, атомної енергетики та науки”. Решту 86,2 т склали 41,6 т “для можливого розбавлення до рівня низько збагаченого урану (НЗУ) або, якщо це неможливо, утилізації як відходів низької активності”, і 44,6 т відпрацьованого ядерного палива. Станом на кінець 2019р., ще 19 т були збіднені або вивезені для збіднення. Наявна для використання кількість зменшилася до приблизно 480 т, переважно через споживання у корабельних реакторах. 83 т задекларованих надлишків складаються з приблизно 67 т, що залишаються для збіднення, а також 16 т ВЗУ як палива для дослідницьких реакторів.

^l У Щорічній доповіді МАГАТЕ за 2019р. зазначено, що станом на кінець 2019р., в державах, які не володіють ядерною зброєю, під гарантіями безпеки перебували 156 значних партій ВЗУ. Враховуючи непевність щодо рівня збагачення цих матеріалів, більша частина яких є паливом дослідницьких реакторів, їх загальний обсяг становить 15 т ВЗУ. З них близько 10 т належали Казахстану і спочатку були опромінені до рівня, дещо вищого за збагачене до 20% паливо. Цей матеріал може вже не бути ВЗУ.

У *INFCIRC/912* (за 2017р.) понад 20 держав зобов'язалися скоротити цивільні запаси ВЗУ і надавати регулярні звіти. Наразі лише дві держави звітують за цією схемою. Наприкінці 2018р. (час останнього декларування) Норвегія мала менше 4 кг ВЗУ цивільного призначення. Станом на 30 червня 2019р., Австралія мала 2,7 кг ВЗУ цивільного призначення.

^m Загальні суми округлені до найближчих 5 т.

Джерела: International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2015: Nuclear Weapon and Fissile Material Stockpiles and Production* (IPFM: Princeton, NJ, 2015). *Kumai:* Zhang, H., *China's Fissile Material Production and Stockpile* (IPFM: Princeton, NJ, 2017). *Франція:* International Atomic Energy Agency (IAEA), ‘Communication received from France concerning its policies regarding the management of plutonium’, INFCIRC/549/ Add.5/24, 28 Aug. 2020; Philippe, S. and Glaser, A., ‘Nuclear archaeology for gaseous diffusion enrichment plants’, *Science & Global Security*, vol.22, no.1 (2014), pp.27-49. *Ізраїль:* Myers, H., ‘The real source of Israel's first fissile material’, *Arms Control Today*, vol.37, no.8 (Oct. 2007), p.56; Gilinsky, V. and Mattson, R.J., ‘Revisiting the NUMEC affair’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol.66, no.2 (Mar./Apr. 2010). *Північна Корея:* Hecker, S.S., Braun, C. and Lawrence, C., ‘North Korea's stockpiles of fissile material’, *Korea Observer*, vol.47, no.4 (winter 2016), pp.721-749. *Росія:* Podvig, P. (ed.), *The Use of Highly-Enriched Uranium as Fuel in Russia* (IPFM: Washington, DC, 2017). *Велика Британія:* British Ministry of Defence, ‘Historical accounting for UK defence highly enriched uranium’, Mar. 2006; IAEA, ‘Communications received from the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland concerning its policies regarding the management of plutonium’, INFCIRC/549/Add.8/23, 11 Jan. 2021. *США:* US Department of Energy (DOE), National Nuclear Security Administration, *Highly Enriched Uranium, Striking a Balance: A Historical Report on the United States Highly Enriched Uranium Production, Acquisition, and Utilization Activities from 1945 through September 30, 1996* (DOE: Washington, DC, Jan. 2001); White House, ‘Transparency in the US highly enriched uranium inventory’, Fact sheet, 31 Mar. 2016; US Department of Energy (DOE), *FY 2021 Congressional Budget Request*, vol.1, *National Nuclear Security Administration* (DOE: Washington, DC, Feb. 2020), p.593; US Department of Energy (DOE), *Tritium and Enriched Uranium Management Plan through 2060*, Report to Congress (DOE: Washington, DC, Oct. 2015). *Неядерні держави:* IAEA, *IAEA Annual Report 2019* (IAEA: Vienna, 2019), Annex, Table A4, p.113; IAEA, ‘Communication Dated 19 July 2019 received From the Permanent Mission of Norway concerning a joint statement on minimising and eliminating the use of highly enriched uranium in civilian applications’, INFCIRC/912/Add.3, 15 Aug. 2019; та IAEA, ‘Communication dated 23 January 2020 received from the Permanent Mission of Australia concerning the joint statement on minimising and eliminating the use of highly enriched uranium in civilian applications’, INFCIRC/912/Add.4, 5 Mar. 2020.

Таблиця 10.12. Світові запаси виділеного плутонію, станом на 2020р.

Країна	Військові запаси (т) ^a	Стан військового виробництва	Цивільні запаси (т) ^b
Китай	2,9 ± 0,6	Припинене в 1991р.	0,04 ^c
Франція	6 ± 1,0	Припинене в 1992р.	74,7 (не рахуючи іноземних власників)
Індія ^d	0,62 ± 0,14	Триває	8,2 ± 4,3 (у т.ч. 0,4 під гарантіями безпеки)
Ізраїль ^e	0,98 ± 0,13	Триває	–
Японія	–	–	45,5 (у т.ч. 36,6 у Франції і Великій Британії)
Північна Корея ^f	0,04	Триває	–
Пакистан ^g	0,41 ± 0,1	Триває	–
Росія ^h	128 ± 8 (40 не для зброї)	Припинене у 2010р.	63
Велика Британія	3,2	Припинене в 1995р.	115,8 (не рахуючи 24,1 у іноземних власників)
США ⁱ	79,7 (41,3 не для зброї)	Припинене в 1988р.	8 ^j
Інші держави ^k	–	–	3,0
Усього^l	~220 (81 не для зброї)		~320

– – нуль або незначна кількість.

^a Оцінки станом на початок 2020р. Важливі винятки супроводжуються поясненнями.

^b Дані стосуються Великої Британії, Росії, Франції та Японії, станом на кінець 2019р., і містяться в їх останніх деклараціях *INFCIRC/549* для МАГАТЕ. Окремі країни, що мають цивільні запаси плутонію, не подають декларації *INFCIRC/549*. З цих країн Нідерланди, Іспанія, Італія і Швеція зберігають плутоній за кордоном.

^c Дані ґрунтуються на декларації Китаю *INFCIRC/549* для МАГАТЕ, станом на кінець 2016р. Станом на березень 2021р., це остання декларація.

^d У рамках американо-індійської Ініціативи співробітництва в галузі цивільної атомної енергетики (*Civil Nuclear Cooperation Initiative*) 2005р. Індія відносить до військового сектору значну кількість плутонію, виділеного з відпрацьованого палива індійських енергетичних реакторів. Хоча вказаний у таблиці плутоній рахується як цивільний, призначений для використання як паливо бридерних реакторів, він не підлягав гарантіям безпеки в рамках “спеціальної для Індії” угоди, підписаної 2 лютого 2009р. Урядом Індії та МАГАТЕ. Індія не надає МАГАТЕ декларації *INFCIRC/549*.

^e Вважається, що Ізраїль продовжує експлуатувати реактор для виробництва плутонію в м.Дімона, але при цьому використовує його переважно для виробництва тритію. Дані станом на кінець 2019р.

^f У червні 2008р. Північна Корея заявила про запаси плутонію обсягом 37 кг. Вважається, що згодом вона ще тричі розвантажувала свій 5-МВт реактор: у 2009р., 2016р. і 2018р. Оцінка запасів була знижена з урахуванням шести ядерних випробувань, проведених країною.

^g Станом на кінець 2019р., Пакистан використовував для виробництва плутонію чотири реактори в Хушабі. В оцінці припускається, що Пакистан виділяє плутоній з охолодженого відпрацьованого палива всіх чотирьох реакторів.

^h 40 т російського плутонію, не призначеного для зброї, складаються з 25 т збройового плутонію, що зберігаються у сховищі розщеплюваних матеріалів *Маяк*, і приблизно 15 т збройового плутонію, виробленого з 1 січня 1995р. по 15 квітня 2010р., коли було заглушено останній реактор, що виробляв плутоній. Отриманий після 1994р. плутоній, що наразі зберігається в Железнодорожську, згідно з умовами американо-російської угоди про реактори з виробництва плутонію, підписаної у 1997р., не можна використовувати для виготовлення зброї.

Згідно з американо-російською Угодою 2000р. про утилізацію плутонію (*Plutonium Management and Disposition Agreement*), Росія зобов'язалася позбутися цих 34 т (у т.ч. всіх 25 т плутонію, що зберігаються у сховищі Маяк). Росія не вносить плутоній, не призначений для виготовлення зброї, до декларації *INFCIRC/549*. Вона також не надає гарантіям безпеки МАГАТЕ плутоній, задекларований нею як цивільний.

ⁱ У 2012р. США задекларували запаси плутонію обсягом 95,4 т, які, станом на 30 вересня 2009р., належали Уряду. У декларації *INFCIRC/549* 2019р., останній з поданих, США задекларували 49,3 т неопроміненого плутонію (виділеного і у складі *MOX*-палива) як надлишкові для військових цілей (декларація від 31 грудня 2018р.). Оскільки форма зберігання більшості матеріалів є засекреченою, ці запаси вважаються військовими. США рахують усього 61,5 т плутонію, задекларованого як надлишковий для потреб національної безпеки.

^j США поставили близько 3 т надлишкового плутонію, що зберігається в зоні *K* сховища на заводі в Саванна-Рівер, під гарантії безпеки МАГАТЕ. Крім того, вони повідомили, що 4,6 т плутонію містяться в неопроміненому *MOX*-паливі, а також задекларували 0,4 т плутонію, доставленого до США у 2016р. з Японії, Німеччини та Швейцарії (331 кг, 30 кг і 18 кг, відповідно). Усі ці матеріали вважаються цивільними.

^k Оцінка отримана шляхом узгодження обсягів плутонію, визначених у деклараціях *INFCIRC/549* такими, що “зберігаються в інших країнах” і “належать закордонним установам”.

^l Загальні обсяги округлені до найближчих 5 т.

Джерела: International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2015: Nuclear Weapon and Fissile Material Stockpiles and Production* (IPFM: Princeton, NJ, 2015). *Цивільні запаси (крім Індії):* декларації країн для МАГАТЕ за формою *INFCIRC/549*. *Kumai:* Zhang, H., *China's Fissile Material Production and Stockpile* (IPFM: Princeton, NJ, 2017). *Північна Корея:* Kessler, G., ‘Message to US preceded nuclear declaration by North Korea’, *Washington Post*, 2 July 2008; Hecker, S.S., Braun, C. and Lawrence, C., ‘North Korea’s stockpiles of fissile material’, *Korea Observer*, vol.47, no.4 (winter 2016), pp.721-749; IAEA, Board of Governors and General Conference, ‘Application of safeguards in the Democratic People’s Republic of Korea’, Report by the acting director general, GOV/2019/33-GC(63)/20, 19 Aug. 2019. *Росія:* Russian-US Agreement Concerning the Management and Disposition of Plutonium Designated as No Longer Required for Defense Purposes and Related Cooperation (Plutonium Management and Disposition Agreement), signed 29 Aug. and 1 Sep. 2000, amendment signed 5 Sep. 2006, entered into force 13 July 2011. *США:* National Nuclear Security Administration (NNSA), *The United States Plutonium Balance, 1944-2009* (NNSA: Washington, DC, June 2012); Gunter, A., ‘K-Area overview/update’, US Department of Energy, Savannah River Site, 28 July 2015.

Таблиця 10.13. Значні об'єкти та потужності зі збагачення урану у світі, станом на 2020р.

Країна	Назва або місце розташування об'єкта	Тип	Стан	Процес збагачення ^a	Потужність (тис. ОРР/рік) ^b
Аргентина ^c	<i>Pilcaniyeu</i>	Цивільний	Невідомо	ГД	20
Бразилія	<i>Resende</i>	Цивільний	Збільшує потужність	ГЦ	35
Китай ^d	<i>Lanzhou</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	2 600
	<i>Hanzhong (Shaanxi)</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	2 000
	<i>Emeishan</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	1 050
	<i>Heping</i>	Подвійного використання	Працює	ГД	230
Франція	<i>Georges Besse II</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	7 500
Німеччина	<i>Urenco Gronau</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	3 900
Індія	<i>Ratthalli</i>	Військовий	Працює	ГЦ	15-30
Іран ^e	<i>Natanz</i>	Цивільний	Працює обмежено	ГЦ	3.5-5
	<i>Qom (Fordow)</i>	Цивільний	Працює обмежено	ГЦ	..
Японія	<i>Rokkasho^f</i>	Цивільний	Поновлює роботу	ГЦ	75
Північна Корея	<i>Yongbyon^g</i>	Невідомо	Працює	ГЦ	8
Нідерланди	<i>Urenco Almelo</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	5 200
Пакистан	<i>Gadwal</i>	Військовий	Працює	ГЦ	..
	<i>Kahuta</i>	Військовий	Працює	ГЦ	15-45
Росія	<i>Ангарск</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	4 000
	<i>Новоуральск</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	13 300
	<i>Северск</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	3 800
	<i>Зеленогорск^h</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	7 900
Велика Британія	<i>Capenhurst</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	4 600
США	<i>Urenco Eunice</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	4 900

^a Основною технологією виділення ізотопів для підвищення вмісту *U-235* в урані є газове центрифугування (ГЦ), але на деяких об'єктах продовжують використовувати газову дифузію (ГД).

^b ОРР/рік – одиниць робіт з розділення на рік; ОРР – одиниця виміру зусиль, потрібних для розділення на збагачувальній установці урану з наявним вмістом *U-235* на два компоненти – з вищою і нижчою концентрацією *U-235*, відповідно. Якщо показано діапазон потужностей, це означає, що оцінка приблизна або потужність об'єкта збільшується.

^c У грудні 2015р. Аргентина повідомила про відновлення виробництва на урано-збагачувальному заводі в Пільканьєу (ГД), зупиненого в 1990-х роках. Даних про фактичне виробництво немає.

^d Оцінювання збагачувальних потужностей Китаю 2015р. і 2017р. виявили нові об'єкти та дозволяє припустити, що загальні потужності є значно більшими, ніж вважалося раніше.

^e У липні 2015р. Іран погодив Спільний всеохопний план дій (СВПД, *Joint Comprehensive Plan of Action*), згідно з яким збагачення урану у Фордоу припинилося з утриманням центрифуг у робочому стані, а збагачувальні потужності в Натанці були обмежені на 10 років до 5 060 центрифуг *IR-1* (в еквіваленті близько 3 500-5 000 ОРР/рік). У листопаді 2019р., після виходу США з СВПД, Іран заявив про обмежене поновлення збагачення в Натанці та Форду.

^f Центрифужну установку *Rokkasho* з 2011р. переоснащують під нову технологію центрифугування. З початку переоснащення виробництво було незначним.

^g Північна Корея повідомила про об'єкт збагачення урану в Йонгбені у 2010р. Станом на 2019р., він вважається діючим. Вважають, що Північна Корея має щонайменше ще один об'єкт збагачення в іншому місці.

^h У Зеленогорську діє каскадна установка з виробництва ВЗУ-палива для швидких і дослідницьких реакторів.

Джерела: Indo-Asian News Service (IANS), 'Argentina president inaugurates enriched uranium plant', *Business Standard*, 1 Dec. 2015; Zhang, H., 'China's uranium enrichment complex', *Science & Global Security*, vol.23, no.3 (2015), pp.171-190; Zhang, H., *China's Fissile Material Production and Stockpile* (IPFM: Princeton, NJ, 2017); Hecker, S.S., Carlin, R L. and Serbin, E.A., 'A comprehensive history of North Korea's nuclear program', Stanford University, Center for International Security and Cooperation (CISAC), 2018 update; Pabian, F.V., Liu, J. and Town, J., 'North Korea's Yongbyon Nuclear Center: Continuing activity at the uranium enrichment plant', 38 North, 5 June 2019; Wolgelenter, M. and Sanger, D.E., 'Iran steps further from nuclear deal with move on centrifuges', *New York Times*, 5 Nov. 2019. Enrichment capacity data is based on International Atomic Energy Agency, Integrated Nuclear Fuel Cycle Information Systems (iNFCIS); Urenco, 'Global operations', [n.d.]; International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2015: Nuclear Weapon and Fissile Material Stockpiles and Production* (IPFM: Princeton, NJ, 2015).

Таблиця 10.14. Найважливіші у світі переробні об'єкти, станом на 2020р.

Якщо не зазначено інше, всі об'єкти переробляють паливо для легководних реакторів.

Країна	Назва або місце знаходження об'єкта	Тип	Стан	Проектна потужність (т важкого металу/рік) ^a
Китай ^b	Пілотна установка <i>Jiuquan</i>	Цивільний	Працює	50
Франція	<i>La Hague UP2</i>	Цивільний	Працює	1 000
	<i>La Hague UP3</i>	Цивільний	Працює	1 000
Індія ^c	<i>Kalpakkam</i> (паливо ВВР)	Подвійного використання	Працює	100
	<i>Tarapur</i> (паливо ВВР)	Подвійного використання	Працює	100
	<i>Tarapur-II</i> (паливо ВВР)	Подвійного використання	Працює	100
	<i>Trombay</i> (паливо ВВР)	Військовий	Працює	50
Ізраїль	<i>Dimona</i> (паливо ВВР)	Військовий	Працює	40-100
Японія	<i>JNC Tokai</i>	Цивільний	Переробка припинена ^d	(було 200)
	<i>Rokkasho</i>	Цивільний	Пуск планується у 2022р.	800
Північна Корея	<i>Yongbyon</i> (паливо РГО)	Військовий	Працює	100-150
Пакистан	<i>Chashma</i> (паливо ВВР)	Військовий	Запускається	50-100
	<i>Nilore</i> (паливо ВВР)	Військовий	Працює	20-40
Росія ^e	<i>Маяк РТ-1, Озерск</i>	Цивільний	Працює	400
	<i>ПІЛ, Железногорск</i>	Цивільний	Запускається	250
Велика Британія	<i>Sellafield B205</i> (паливо <i>Magnox</i>)	Цивільний	Має бути заглушений у 2021р.	1 500
	<i>Sellafield Thorp</i>	Цивільний	Заглушений у 2018р.	(було 1 200)
США	<i>H-canyon, Savannah River Site</i>	Цивільний	Працює	15

ВВР – важководний реактор; РГО – реактор з газовим охолодженням.

^a Проектна потужність означає максимальну кількість відпрацьованого палива, яку установка може переробити; вимірюється в тоннах важких металів на рік; тонна важких металів – це кількість важких металів, у цьому випадку урану, у відпрацьованому паливі. Фактична потужність часто є значно меншою за проектну. Відпрацьоване паливо легководних реакторів містить близько 1% плутонію, а важководних і графітових – приблизно 0,4%.

^b Китай побудує пілотний переробний завод поблизу м.Цзіньта, провінція Ганьсу, потужністю 200 т важких металів на рік. Введення в експлуатацію планується на 2025р.

^c У рамках американо-індійської Ініціативи співробітництва в галузі цивільної атомної енергетики 2005р. Індія вирішила не відкривати для інспекторів МАГАТЕ жодного зі своїх переробних заводів.

^d У 2014р. Агентство з атомної енергетики (*Atomic Energy Agency*) Японії оголосило про планове закриття головної частини заводу з повторної переробки Токаї (*Tokai*), фактично припинивши подальше виділення плутонію. У 2018р. Орган ядерного регулювання (*Nuclear Regulation Authority*) Японії затвердив план виведення заводу з експлуатації.

^e Росія продовжує будівництво в Железногорську підземної дослідної лабораторії (ПІЛ) потужністю 250 т важких металів на рік. Пілотна лінія переробки потужністю 5 т важкого металу на рік запущена в червні 2018р. Початок роботи планується у 2021р.

Джерела: Kyodo News, 'Japan approves 70-year plan to scrap nuclear reprocessing plant', 13 June 2018; РИА Новости, "Росатом готов начать "зеленую" переработку отработанного ядерного топлива", 29 мая 2018. Дані про проектну потужність базуються на даних МАГАТЕ, Integrated Nuclear Fuel Cycle Information Systems (iNFCIS); International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2015: Nuclear Weapon and Fissile Material Stockpiles and Production* (IPFM: Princeton, NJ, 2015).

Частина III. Нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння у 2020р.

Розділ 11. Ядерне роззброєння, контроль над озброєннями та нерозповсюдження

Розділ 12. Хімічні та біологічні загрози безпеці

Розділ 13. Контроль над звичайними озброєннями та регламентація нових збройових технологій

Розділ 14. Контроль над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю

11. Ядерне роззброєння, контроль над озброєннями та нерозповсюдження

Загальний огляд

Хоча в цілому 2020р. був складним для контролю над ядерною зброєю і нерозповсюдження, він позначився важливим моментом у розробці міжнародних норм ядерного роззброєння: 24 жовтня 2020р. Гондурас став 50-ю державою, яка ратифікувала або приєдналася до Договору 2017р. про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ), що запускає процес набуття ним чинності через 90 днів (підрозділ III). ДЗЯЗ є першим договором, що запроваджує повну заборону ядерної зброї, включно з її розробкою, розгортанням, володінням, застосуванням і погрозою застосування. Така заборона висунула на перший план напруженість між прихильниками ядерного роззброєння і ядерного стримування: якщо громадянське суспільство та багато неядерних держав вітали набуття чинності цим Договором, то ядерні держави та їх союзники розглядали його як підрич існуючого ядерного порядку, що ґрунтується на Договорі 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ).

Пандемія Covid-19 призвела до переносу 10-ї Оглядової конференції ДНЯЗ, яка б відзначила 50-ту річницю набуття чинності ДНЯЗ у 1970р. і чверть століття після подовження терміну дії Договору на необмежений термін у 1995р. Багато хто вітав її перенесення, оскільки ця Конференція виглядала приреченою на невдачу в політичних умовах, що домінували у 2020р. – ці умови визначала переважно тривала неспроможність досягти прогресу в ядерному роззброєнні.

Після понад десятирічного дипломатичного глухого кута у двосторонньому контролі над ядерною зброєю Росії і США, в переговорах між ними у 2020р. особливого прогресу не було (підрозділ I). До погіршення відносин Росії із Заходом у політичній і безпековій сферах додався сучасний розвиток військових технологій, що також ускладнює стратегічну динаміку та погіршує безвихідну ситуацію. Попри спроби врегулювати ці питання в рамках Стратегічного безпекового діалогу (Strategic Security Dialogue), до кінця року Росія і США так і не домовилися про подовження останнього, що залишався чинним, двостороннього договору про контроль над ядерною зброєю – Договору 2010р. про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Нового СНО), термін чинності якого спливав 5 лютого 2021р. Доля Нового СНО залишалася невизначеною через різні підходи та цілі двох сторін: Росія прагнула зберегти Договір, а США безуспішно намагалися переконати Китай приєднатися до нього та зробити Договір більш всеохопним, у сенсі як охоплених ним озброєнь, так і передбачених заходів верифікації.

У 2020р. майбутнє Спільного всеохопного плану дії (СВПД) 2015р. також залишалось невизначеним. СВПД – це угода між Іраном і шістьма іншими

країнами за сприяння ЄС. Вона має на меті забезпечити впевненість світу у винятково мирному характері ядерної програми Ірану в обмін на скасування міжнародних санкцій проти нього (підрозділ II). Іран залишився учасником СВПД, хоча припинив дотримуватися ключових положень цієї угоди. Іран почав перевищувати обмеження СВПД на ядерну діяльність у 2019р. у відповідь на американську “політику максимального тиску”, згідно з якою США після їх виходу з СВПД у 2018р. запроваджували дедалі жорсткіші санкції проти Ірану. Іран продовжував наполягати, що він повернеться до повного виконання угоди, щойно це зроблять інші учасники. Перспективи реанімації цієї проблемної угоди у 2021р. покращилися з обранням нового американського Президента наприкінці 2020р. Однак дипломатичне вікно можливостей для узгодження Іраном і США умов повернення до їх зобов’язань за СВПД залишалось вузьким.

У випадку Північної Кореї за зривом недовготривалої ядерної дипломатії зі США у 2018-2019рр. настала патова ситуація, яка тривала впродовж 2020р. У січні Північна Корея оголосила, що далі не дотримуватиметься свого одностороннього мораторію на випробування ядерної зброї і балістичних ракет великої дальності, оголошеного нею у 2018р. Хоча вона протягом року не здійснювала таких випробувань, але продовжувала розробку балістичних ракет меншої дальності (розділ 10).

Нарешті, складні політичні умови для контролю над ядерною зброєю проявились і у зв’язку з Договором про всеохопну заборону ядерних випробувань 1996р. (ДВЗЯВ) – міжнародним договором, після набуття чинності яким будуть заборонені всі ядерні випробування в усіх середовищах. У 2020р. у США, за повідомленнями, обговорювалася можливість проведення т.зв. демонстраційного ядерного вибуху, що став би першим американським ядерним випробуванням з 1992р. (підрозділ III). До кінця року, враховуючи негативну політичну реакцію, політичні зміни у США після виборів у листопаді та певні технічні складнощі, таке випробування виглядало малоімовірним. Тим часом, як і попередніми роками, США піддавали сумніву дотримання Китаєм і Росією їх односторонніх мораторіїв на ядерні випробування. Обидві країни відкидали не підтверджені загальнодоступними доказами заяви США про проведення цими країнами прихованих ядерних вибухів малої потужності.

ТЮТТІ ЕРАСТЬО, ВІТАЛІЙ ФЕДЧЕНКО, ПЬОТР ТОПІЧКАНОВ

I. Американо-російський контроль над ядерною зброєю і роззброєння

ПЬОТР ТОПІЧКАНОВ

У 2020р. порядок денний американо-російського контролю над ядерною зброєю і роззброєння, схоже, потроху руйнувався і наближався до втрати останнього стовпа. До кінця 2020р. Росія і США так і не домовилися продовжити Договір 2010р. про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО, *Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, New START*), термін чинності якого спливав 5 лютого 2021р. Переговори про продовження його чинності навіть не почалися. Натомість усі обміни думками з цього питання здійснювалися через консультації у рамках Стратегічного безпекового діалогу (*Strategic Security Dialogue*) та іншими, менш формальними шляхами.

Події 2020р. продовжили тенденцію 2019р. погіршення архітектури контролю над озброєннями, що проявилось у руйнації Договору 1987р. про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД, *Treaty on the Elimination of Intermediate-range and Shorter-range Missiles, INF Treaty*) і зростанні розбіжностей навколо Нового СНО¹. Попри переважно позитивні події в імplementації Нового СНО, у 2020р. не вдалося підтримати цей прогрес переговорами про поглиблення скорочень розгорнутих стратегічних ядерних сил. Росія і далі не погоджувалася з вимогою США долучити Китай до системи контролю над ядерною зброєю. Китай також відмовлявся прийняти американське запрошення. У цьому підрозділі описані події, пов'язані з Новим СНО і Стратегічним безпековим діалогом між Росією і США у 2020р.

Виконання і можливе продовження Нового СНО

Росія і США у 2020р. продовжували виконання двостороннього договору 2010р. Нового СНО. Згідно з Договором, дві сторони домовились обмежити кількість розгорнутих стратегічних ядерних боеголовок до 1 550 кожна та обмежити кількість розгорнутих стратегічних носіїв – ракет і важких бомбардувальників, оснащених для доставки ядерної зброї, – до 700 кожна (таблиця 11.1)². США та Росія офіційно підтвердили, що вони досягли лімітів за Новим СНО в серпні 2017р. та лютому 2018р., відповідно³.

Новим СНО передбачені такі заходи прозорості та верифікації, як обмін даними двічі на рік, повідомлення та до 18 інспекцій на місцях на рік, які

¹ Про події 2019р. див.: Топічканов П., Дейвіс І. “Американо-російський контроль над ядерною зброєю і роззброєння”. – *Щорічник СІПРІ 2020*, підрозділ I розділу 11. Загальний огляд та інші деталі Договору про РСМД див. у підрозділі III додатка А цього видання.

² Загальний огляд та інші деталі Нового СНО див. у підрозділі III додатка А цього видання.

³ US Department of State, ‘New START Treaty central limits take effect’, Press statement, 5 Feb. 2018; Yermakov, V. I., Head of Russian Delegation, Statement to the First Committee, 73rd session of the United Nations, General Assembly, Russian Ministry of Foreign Affairs, 9 Oct. 2018.

Таблиця 11.1. Загальна кількість стратегічних наступальних озброєнь Росії і США згідно з Новим СНО, станом на 5 лютого 2011р., 1 березня 2020р. та 1 вересня 2020р.

Категорія даних	Росія				США			
	Договірні обмеження	лютий 2011	березень 2020	вересень 2020	лютий 2011	березень 2020	вересень 2020	
Розгорнуті МБР, БРПЧ і стратегічні бомбардувальники	700	521	485	510	882	655	675	
Боєголовки на розгорнутих МБР, БРПЧ і стратегічних бомбардувальниках ^a	1 550	1 537	1 326	1 447	1 800	1 373 ^b	1 457	
Розгорнуті та не розгорнуті пускові установки МБР, БРПЧ і стратегічні бомбардувальники	800	865	754	764	1 124	800	800	

БРПЧ – балістична ракета на підводному човні; МБР – міжконтинентальна балістична ракета.

Примітки: Договір набув чинності 5 лютого 2011р. Обмеження за Договором треба було виконати до 5 лютого 2018р.

^a Кожен важкий бомбардувальник, озброєний крилатими ракетами чи авіабомбами, рахується як такий, що несе лише одну боєголовку, хоча літак може нести значно більший вантаж зброї.

^b Цифра 1 373 була в першому публічному повідомленні Держдепартаменту США про сумарні дані 1 березня 2020р. У наступних повідомленнях замість неї з'являється цифра 1 372.

Джерело: US Department of State, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, 'New START Treaty aggregate numbers of strategic offensive arms', Fact sheets, 1 June 2011; 1 July 2020; 1 Dec. 2020.

допомогли формуванню між сторонами взаємної довіри стосовно розміру та складу їх стратегічних ядерних сил.

Через пандемію *Covid-19* Росія і США здійснили лише по дві з 18 інспекцій на місцях, передбачених на 2020р. У березні заступник Міністра закордонних справ Росії С.Рябков підтвердив взаємне рішення двох країн – призупинити інспекції на місцях до 1 травня 2020р.⁴ Однак призупинення тривало й після цієї дати. Пандемія *Covid-19* також завадила Двосторонній консультативній комісії (*Bilateral Consultative Commission, BCC*), що наглядає за виконанням СНО, зустрітись у 2020р. (у 2019р. вона збиралася двічі). Однак обидві сторони дали зрозуміти, що ці зустрічі та інспекції на місцях поновляться щойно зменшаться ризики для здоров'я⁵. Замість засідань *BCC* сторони через звичайні дипломатичні канали обмінювались інформацією і повідомленнями з питань Нового СНО⁶. Станом на 17 грудня 2020р., за

⁴ 'Decision on halting inspections under New START made upon mutual agreement-diplomat', TASS, 29 Mar. 2020.

⁵ Reif, K. and Bugos, S., 'US shifts arms control strategy with Russia', Arms Control Now blog, Arms Control Association, 17 Sep. 2020.

⁶ Schaad, L. and Kimball, D. G., 'Covid-19 delays security meetings, treaty inspections', *Arms Control Today*, vol.50, no.3 (Apr. 2020).

10 років після набуття Договором чинності, Росія і США обмінялися 21 293 повідомленнями⁷.

Піврічні обміни даними в березні та вересні 2020р. показали, що російські та американські запаси відповідають остаточним лімітам Договору. Однак з березня по вересень сумарна загальна кількість стратегічних носіїв зростає на 45 одиниць, а розгорнутих ядерних боеголовок – на 205 одиниць. Ці зміни відбувалися в межах лімітів Нового СНО внаслідок процесів ремонту та модернізації пускових систем⁸.

Дані США за 2019р. підтвердили, що Росія виконує Новий СНО⁹. Але одночасно США порушили по дипломатичних каналах питання виконання Договору, особливо у зв'язку з новими озброєннями, що розробляються в Росії¹⁰. Це питання обговорювалось у телефонній розмові між Державним секретарем США М.Помпео (*Michael R. Pompeo*) та Міністром закордонних справ Росії С.Лавровим 17 квітня 2020р., а також на інших російсько-американських перемовинах упродовж 2020р. Під час цих розмов С.Лавров підтвердив, що Новий СНО міг би охоплювати дві нові російські системи озброєнь¹¹. С.Рябков у той же день роз'яснив, що цими системами є важка МБР *Сармат* і гіперзвуковий маневрений бойовий блок *Авангард*¹².

Під час розмови з М.Помпео С.Лавров також підкреслив, що Росія зацікавлена в подовженні Договору на п'ять років і водночас готова обговорити нову угоду про контроль над озброєннями¹³.

Упродовж 2020р. Росія також повторювала запитання про дотримання Нового СНО з боку США, які вона порушувала й раніше. Серед них був закид, ніби США продовжують перевищувати сукупні ліміти за Новим СНО для розгорнутих і нерозгорнутих пускових систем МБР і БРПЧ та розгорнутих і нерозгорнутих важких бомбардувальників – на 101 одиницю¹⁴.

Однак головне російське нарікання у зв'язку з Новим СНО у 2020р. стосувалося не його дотримання США, а швидше незацікавленості США в обговоренні подовження Договору¹⁵. Російська сторона трактувала американську

⁷ US Department of State, 'New START Treaty', 17 Dec. 2020.

⁸ Kristensen, H.M., 'At 11th hour, New START data reaffirms importance of extending treaty', Federation of American Scientists, 1 Oct. 2020. Про ядерні сили США та Росії див. у підрозділах I і II розділу 10 цього видання.

⁹ US Department of State, 'Annual report on implementation of the New START treaty', Jan. 2020.

¹⁰ US Department of State (посилання 9).

¹¹ Isachenkov, V., 'Top US and Russian diplomats discuss arms control', AP News, 18 Apr. 2020; Gronlund, L., 'US should extend the New START nuclear weapons treaty to make us all safer', All Things Nuclear, Union of Concerned Scientists, 22 Apr. 2020.

¹² AP News, 'Russia shows willingness to include new nuke, hypersonic weapon in arms control pact', *Defense News*, 17 Apr. 2020.

¹³ Министерство иностранных дел РФ, "Пресс-релиз о телефонном разговоре Министра иностранных дел Сергея Лаврова с Государственным секретарем США Майклом Помпео", 17 апреля 2020г.

¹⁴ Министерство иностранных дел РФ, "Комментарий Департамента информации и печати МИД России в связи с докладом США о соблюдении соглашений и обязательств в области контроля над вооружениями, разоружения и нераспространения (КВРН)", 4 июля 2020г.

¹⁵ Meyer, H., 'Russia says US shows no readiness to extend key nuclear pact', Bloomberg, 14 May 2020.

пропозицію стосовно тристоронньої угоди про контроль над озброєннями за участю Китаю замість подовження двостороннього Нового СНО як політику, покликану розірвати останню американо-російську угоду про контроль над ядерною зброєю¹⁶.

Загалом, попри обмеження через *Covid-19*, Росія і США зуміли скористатися певними договірними механізмами верифікації; обидві сторони були відносно задоволені виконанням Договору іншою стороною, але вони не змогли започаткувати переговори про Новий СНО через різні підходи до його подовження. Натомість, Росія і США використовували Стратегічний безпековий діалог для розгляду цього конкретного питання серед інших стратегічних викликів, які спричиняють взаємне занепокоєння, про що йтиметься далі.

Стратегічний безпековий діалог

Попри скасування засідань *BCC* у рамках Нового СНО через пандемію *Covid-19*, у 2020р. відбулися кілька раундів двосторонніх консультацій зі стратегічних питань.

16 січня 2020р. російська та американська делегації зустрілись у Відні для обговорення питань ядерних доктрин та арсеналів, кризи та гонки озброєнь, стабільності та майбутнього контролю над озброєннями, включно з можливим розширенням контролю за межі двостороннього формату. Вони домовилися створити робочі групи для обговорення конкретних питань у рамках Стратегічного безпекового діалогу, неформального форуму для переговорів Росії і США¹⁷.

На наступній зустрічі у Відні 22-23 червня дві сторони обговорили майбутнє контролю над озброєннями, в т.ч. подовження Нового СНО і збереження стабільності та передбачуваності після припинення дії у 2019р. Договору про РСМД та інші проблеми міжнародної безпеки¹⁸. Вони також погодили створення спеціальних робочих груп для наступного раунду Стратегічного безпекового діалогу, включно з групою з питань ядерних арсеналів і доктрин. Російські та американські джерела по-різному подавали тему останньої зустрічі: Росія стверджувала, що вона стосуватиметься

¹⁶ Медведев Д. “Отказ от продления СНВ-3 может иметь чрезвычайные последствия”. – ТАСС, 8 апреля 2020г.

¹⁷ Започаткований у 1993р. як Американо-російська Група стратегічної стабільності (*Strategic Stability Group*); з 2019р. Державний департамент США називає цей форум Стратегічний безпековий діалог; Росія використовує різні терміни. Talbot, I., ‘Unfinished business: Russia and missile defense under Clinton’, *Arms Control Today*, vol.32, no.5 (June 2002); US Department of State, ‘US-Russia Strategic Security Dialogue’, Media note, 16 Jan. 2020; Министерство иностранных дел РФ, “Пресс-релиз о российско-американских консультациях по стратегическим вопросам”, 16 января 2020г.

¹⁸ US National Nuclear Security Administration (NNSA), ‘NNSA hosts special presidential envoy for arms control’, 14 Sep. 2020; Министерство иностранных дел РФ, “Пресс-релиз о российско-американских консультациях по стратегическим вопросам”, 22 июня 2020г.

лише ядерних доктрин, а США наполягали, щоб до порядку денного були внесені також ядерні арсенали¹⁹.

Перед цією червневою зустріччю Державний департамент США намагався переконати китайських представників приєднатися до діалогу. Китай відмовився взяти в ній участь, пославшись на “величезний розрив між ядерним арсеналом Китаю з арсеналами США та Росії”²⁰. США опублікували фото китайських прапорів біля порожніх стільців навколо столу переговорів, що Китай назвав “художнім перформансом”, а Росія – “постановкою”²¹. Коротше кажучи, тристоронній діалог, якого прагнули США, очевидно, не мав шансів на успіх²².

Проте, Росія і США, як і деякі американські союзники, були більш-менш задоволені підсумками зустрічі у Відні. Наприклад, Генеральний секретар НАТО Є.Столтенберг (*Jens Stoltenberg*) у цілому підтримав “конструктивні” червневі переговори. Він також підкреслив необхідність приєднання Китаю до американо-російських зусиль з питань контролю над озброєннями²³.

Американський представник назвав підсумки консультацій у червні “дуже позитивними”, з шансами на домовленість на наступній двосторонній зустрічі²⁴. Однак дискусії у Відні торкалися і нестратегічних ядерних озброєнь, не охоплених Новим СНО²⁵. Тому було не ясно, сподіваються США на подовження Нового СНО чи на ширший документ, що охопить ряд озброєнь, яких раніше не стосувалася жодна американо-російська угода. Росія, залишившись обережною стосовно підсумків консультацій, привітала

¹⁹ ‘Russia, US agree to meeting of experts on military doctrines’, TASS, 25 June 2020; US Department of State, ‘Online press briefing with Ambassador Marshall Billingslea, special presidential envoy for arms control, and Lieutenant General Thomas A. Bussiere, deputy commander, United States Strategic Command (USSTRATCOM)’, 24 June 2020.

²⁰ Chinese Ministry of Foreign Affairs, ‘Foreign Ministry Spokesperson Hua Chunying’s regular press conference on June 9, 2020’, 9 June 2020; Chinese Ministry of Foreign Affairs, ‘Department of Arms Control and Disarmament holds briefing for international arms control and disarmament issues’, 8 July 2020. Про ядерні арсенали сторін див. у підрозділах I, II і V розділу 10 цього видання.

²¹ Murphy, F., “‘Performance art?’: China rebukes US envoy for photo stunt at talks with Russia”, Reuters, 22 June 2020; Костив М. “Посол назвал фото США с консультациями с Россией в Вене постановочным”. – РІА Новости, 22 июня 2020г.

²² For official Chinese, Russian and US reactions and explanations див. також Billingslea, M., US Special Presidential Envoy for Arms Control (@USArmsControl), ‘Vienna talks about to start. China is a no-show. Beijing still hiding behind #GreatWallofSecrecy on its crash nuclear build-up, and so many other things. We will proceed with #Russia, notwithstanding.’, Twitter, 22 June 2020; Черненко Е. “Третий не лишний”. – *Коммерсантъ*, 22 июня 2020г.; US Department of State (посилання 19); Chinese Ministry of Foreign Affairs, ‘Foreign Ministry spokesperson Zhao Lijian’s regular press conference on June 23, 2020’, 23 June 2020.

²³ Stoltenberg, J., NATO Secretary General, Remarks at the Brussels Forum, 23 June 2020.

²⁴ Billingslea, M., US Special Presidential Envoy for Arms Control (@USArmsControl), ‘First round of Vienna talks very positive. Detailed discussions on full-range of nuclear topics. Technical working groups launched. Agreement in principle on second round. @MFA_Austria @mfa_russia’, Twitter, 22 June 2020.

²⁵ ‘Tactical nuclear arms among issues discussed by Russia, US in Vienna–Pentagon official’, TASS, 25 June 2020.

підтвердження взаємного “інтересу до продовження діалогу з питань безпеки, стабільності та контролю над озброєннями”²⁶.

Наступна зустріч експертних груп 27-30 липня, яку США бажали присвятити “тресторонньому контролю над озброєннями”, фактично виявилася двосторонньою зустріччю російських та американських експертів, які представляли різні відомства з обох сторін. У центрі експертного обговорення були ядерні доктрини та спроможності, заходи прозорості та верифікації. Окремо, 27 липня, обговорювався космічний трек під назвою “Американо-російський обмін думками про безпеку в космосі” (*US-Russia Space Security Exchange*)²⁷. Згідно з офіційними заявами обох сторін, консультацій про подовження Нового СНО не було²⁸.

17-18 серпня російська та американська делегації знову зустрілись у Відні. На відміну від попередньої зустрічі експертних груп, цього разу вони обговорили подовження Нового СНО. Згідно з американськими офіційними заявами після консультацій, обидві сторони були готові до кінця 2020р. досягти консенсусу стосовно подовження Договору²⁹. Однак в американських заявах також підкреслювалися “значні недоліки верифікації” у Договорі, а також неучасть у ньому Китаю³⁰. Кілька американських посадовців також висловили думку, що Росії пора вже відповісти на пропозиції США³¹.

Однак позиція Росії виглядала незмінною: вона була готова погодитися на безумовне подовження Договору, але не за будь-яку ціну³². Вона також продовжувала вважати цей Договір двостороннім, попри наполягання США на долученні до нього Китаю.

Незважаючи на ці нібито обнадійливі дискусії у рамках Стратегічного безпекового діалогу, протягом року знову почала проявлятися глибинна напруженість через розбіжності у принципових позиціях двох сторін. В інтерв'ю російській газеті у вересні спеціальний посланник Президента США з питань контролю над озброєннями М.Біллінгслі (*Marshall Billingslea*), який очолював американську делегацію на переговорах, погрожував змінити “вхідну плату” для Росії за укладення угоди зі США про контроль над

²⁶ Министерство иностранных дел РФ, “Брифинг пресс-секретаря МИД России Марии Захаровой, Москва, 25 июня 2020г.”, 25 июня 2020г.; Borger, J., ‘US-Russia nuclear envoys make guarded comments as talks begin in Vienna’, *The Guardian*, 22 June 2020.

²⁷ US Department of State, ‘The United States and Russia hold Space Security exchange’, Media note, 28 July 2020.

²⁸ US Embassy and Consulates in Russia, ‘Meeting of US-Russia expert groups on trilateral arms control and for the space security exchange’, 24 July 2020; Министерство иностранных дел РФ, “О встрече в рамках российско-американского стратегического диалога, сообщение для прессы”, 30 июля 2020г.

²⁹ “‘Ball is in Russia’s court’ on nuclear arms deal, US says”, Reuters, 18 Aug. 2020.

³⁰ Reif, K. and Bugos, S., ‘US modifies arms control aims with Russia’, *Arms Control Today*, vol.50, no.7 (Sep. 2020).

³¹ ‘US-Russia non-proliferation talks going well, says Trump’, TASS, 5 Sep. 2020.

³² Ulyanov, M., Russian Permanent Representative to International Organizations in Vienna (@Amb_Ulyanov), ‘S.Ryabkov: Russia stands for an extension [sic] of the START Treaty, but is not ready to pay any price for that.’, Twitter, 18 Aug. 2020.

озброєннями, якщо вона не погодиться з американськими пропозиціями³³. Російський представник на переговорах, заступник Міністра закордонних справ С.Рябков закликав США припинити висувати ультиматуми й розпочати змістовні переговори³⁴.

Останній раунд консультацій у рамках Стратегічного безпекового діалогу відбувся 5 жовтня в Гельсінкі й зосереджувався на Новому СНО. Згідно з американськими дипломатичними джерелами, Росія вперше виступила з конструктивними пропозиціями, що вказувало на можливість подовження Нового СНО на один рік, а також заморожування всіх стратегічних ядерних арсеналів – не лише охоплених Новим СНО³⁵. Однак російські посадовці висловлювалися більш стримано, припускаючи, що переговори наблизили до досягнення домовленості, але не з питання заморозки ядерних арсеналів³⁶. На засіданні Ради безпеки Росії 16 жовтня 2020р. Президент В.Путін також натякнув на готовність підтримати ідею подовження Нового СНО на один рік³⁷. Однак США швидко відкинули цю ідею як “невдалий початок” без її доповнення заморожуванням ядерних арсеналів³⁸.

Росія передала пропозицію В.Путіна США в той же день, але, за відсутності офіційної відповіді, 20 жовтня виступила з заявою, де повторила пропозицію подовження Договору на один рік і запросила США спільно “взяти політичне зобов’язання “заморозити” обома сторонами на згаданий вище період кількість ядерних боєголовак”³⁹. Російські дипломати відзначали, що це пропоноване політичне зобов’язання не передбачатиме будь-яких додаткових заходів прозорості та верифікації.

США спочатку привітали цю заяву та почали готувати остаточну редакцію угоди з Росією, яка б містила механізми верифікації⁴⁰. Однак Росія надсилала змішані сигнали. З одного боку, прес-секретар російського Президента Д.Песков 23 жовтня підтвердив, що найближчими днями групи американських і російських експертів зустрінуться, щоб обговорити подовження Нового СНО та останні нові пропозиції обох сторін⁴¹. З іншого боку,

³³ Черненко Е. “Если Россия не примет наше предложение до выборов, то цена за вход повысится”. – *Коммерсантъ*, 21 сентября 2020.

³⁴ Sonne, P. and Hudson, J., ‘US scrambles to do nuclear deal with Russia before election, issuing ultimatum’, *Washington Post*, 23 Sep. 2020.

³⁵ ‘Progress in arms control talks with Russian senior diplomat, US representative says’, TASS, 6 Oct. 2020; Gordon, M.R., ‘US, Russia move toward outline of nuclear deal, administration says’, *Wall Street Journal*, 5 Oct. 2020.

³⁶ ‘No “ironclad” agreements on freezing nuclear arsenals between Russia, US–Kremlin’, TASS, 14 Oct. 2020; ‘Russian senior diplomat rejects US proposal to freeze nuclear arsenals, extend New START’, TASS, 13 Oct. 2020.

³⁷ Президент России, “Встреча с постоянными членами Совета безопасности”, 16 октября 2020г.

³⁸ Cohen, Z., Crawford, J. and Atwood, K., ‘Trump’s national security adviser calls Putin response to arms control talks a “non-starter”’, CNN, 16 Oct. 2020.

³⁹ Министерство иностранных дел РФ, “Заявление МИД по поводу продления сроков СНВ-3”, 20 октября 2020г.

⁴⁰ US Department of State, ‘Progress on New START’, Press statement, 20 Oct. 2020.

⁴¹ ‘Russian, US experts to hold talks on extending New START in coming days–Kremlin’, TASS, 23 Oct. 2020.

С.Рябков у той же день дав зрозуміти, що нових зустрічей не буде, поки американська сторона не погодиться на російську пропозицію, що міститься в заяві від 20 жовтня. Він також висловив сумнів у намірі США подовжити Новий СНО⁴².

Незважаючи на грудневі коментарі М.Білінгслі, шанс для прориву, схоже, був змарнований, оскільки на перший план вийшли президентські вибори у США. Він продовжував сподіватися на нові зустрічі з російськими партнерами, щоб “визначити предмет заморожування”, оцінити можливості започаткування переговорів про верифікацію і продовжити обмін документами з пропозиціями двох сторін⁴³. Однак до кінця року сумніви в досяжності угоди у 2020р. стали реальністю⁴⁴.

Висновки

Руйнація американо-російського режиму контролю над озброєннями була пов'язана зі змінами міжнародної безпекової ситуації, розвитком військових технологій останніми роками та, загалом, з подальшим погіршенням відносин Росії із Заходом у політичній і безпековій сферах. У 2020р., крім відсутності прогресу на американо-російських консультаціях з питань контролю над ядерною зброєю, це погіршення проявилось у виході США з Договору про відкрите небо 1992р. та в розгортанні ними нової боеголовки БРПЧ малої потужності⁴⁵. Нарощування потенціалу інших ядерних держав – насамперед, але не лише, Китаю – і розвиток технологій гіперзвукових ракет, протиракетної оборони, мілітаризація космосу та автономності стратегічних озброєнь створили нові проблеми для чинних угод про контроль над ядерною зброєю⁴⁶.

Майбутнє останнього, ще чинного американо-російського двостороннього договору про контроль над ядерною зброєю – Нового СНО – залишалось невизначеним. Замість предметного обговорення, що робити з цим Договором, це питання перенесли до порядку денного ширшого Стратегічного безпекового діалогу, що охоплював весь спектр стратегічних питань, де спостерігалася взаємна занепокоєність. Ще важливіше, що сторони

⁴² ‘No plans to unilaterally freeze nuclear warhead stockpile, senior Russian diplomat says’, TASS, 23 Oct. 2020.

⁴³ ‘US response to Putin may close door to more arms control talks under Trump’, Reuters, 17 Dec. 2020; ‘Russia continues dialogue with US on New START extension’, TASS, 27 Oct. 2020.

⁴⁴ US Embassy and Consulates in Russia, ‘Ambassador John J. Sullivan interview with Konstantin Remchukov of Nezavisimaya Gazeta’, 18 Dec. 2020; Президент РФ, “Встреча с руководством Министерства обороны, главами федеральных агентств и руководителями оборонных предприятий”, 10 ноября 2020.

⁴⁵ Про відносини Росії із Заходом див. у підрозділі I розділу 5 цього видання. Про погіршення стану міжнародної безпеки див. у розділі I цього видання. Про вихід США з Договору про відкрите небо див. у підрозділі V розділу 13 цього видання. Про розгортання США нової БРПЧ малої потужності див. у підрозділі I розділу 10 цього видання.

⁴⁶ Про програми модернізації ядерних держав див. розділ 10 цього видання. Про мілітаризацію космосу див. у підрозділі IV розділу 13 цього видання. Про автономність стратегічної зброї див.: Boulanin, V. et al., *Artificial Intelligence, Strategic Stability and Nuclear Risk* (SIPRI: Stockholm, June 2020).

мали різне бачення цілей консультацій з питань Нового СНО. Росія прагнула зберегти Договір на наступні п'ять років, а США намагалися переконати Китай приєднатися до Договору і зробити його повнішим, у сенсі охоплення видів зброї і запроваджених заходів верифікації.

Ці розбіжності пояснюють невдачу в досягненні прогресу. Пандемія *Covid-19* створила додаткові перепони для дипломатичних зусиль, зробивши ці переговори ще менш реальними.

У 2021р. нова американська Адміністрація Дж.Байдена дала нову можливість зберегти Договір – новообраний Президент дав зрозуміти, що підтримає його подовження на п'ять років⁴⁷. Росія також виявила готовність обговорити подовження Нового СНО з новою американською Адміністрацією, не змінюючи раніше заявлених нею умов⁴⁸.

⁴⁷ Gordon, M.R., 'Biden to review US nuclear-weapons programs, with eye toward cuts', *Wall Street Journal*, 24 Dec. 2020.

⁴⁸ Министерство иностранных дел РФ, "Интервью министра иностранных дел Сергея Лаврова новостному агентству ТАСС", 30 декабря 2020г.

II. Виконання Спільного всеохопного плану дій стосовно ядерної програми Ірану

ТЮТТИ ЕРАСТЬО

Спільний всеохопний план дій (СВПД, *Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA*) – епохальна угода, укладена 14 липня 2015р., з одного боку, Іраном, а з іншого – трьома європейськими державами (Великою Британією, Німеччиною і Францією (ЄЗ)), а також Китаєм, Росією і США. Ця угода мала врегулювати кризу навколо ядерної програми Ірану, яка розпочалася на початку 2000-х років. СВПД, укладений за сприяння ЄС, ґрунтувався на компромісі, в рамках якого Іран погоджувався на обмеження ядерної діяльності, чутливої з точки зору розповсюдження, та суворий контроль над нею в обмін на скасування міжнародних санкцій, пов'язаних з його ядерною програмою¹.

СВПД був значно послаблений після того, як Президент США Д.Трампа розпорядився про вихід США з угоди у травні 2018р. та поновив “ядерні” та інші додаткові санкції проти Ірану. Оскільки більшість з поновлених американських санкцій є вторинними, спрямованими проти третіх осіб, вони також вплинули на здатність інших учасників СВПД виконувати свої зобов'язання за цією угодою. Іран відповів поступовим обмеженням виконання своїх зобов'язань за угодою у травні 2019р., а в січні 2020р. припинив дотримуватися визначених у ній лімітів². Попри дедалі суворіші американські санкції і зростаючий тиск усередині країни, Іран, однак, залишився учасником СВПД і продовжував заявляти, що повернеться до повного виконання угоди щойно інші учасники зроблять те саме³.

У цьому підрозділі розглядаються події 2020р., пов'язані з СВПД. Увага зосереджується на ядерній діяльності Ірану, особливо на перевищенні передбачених СВПД лімітів, виходячи з верифікаційних звітів МАГАТЕ. Далі описані санкції США та інші заходи, пов'язані з політикою “максимального тиску” на Іран Адміністрації Д.Трампа, а також роль інших учасників СВПД.

¹ Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA), 14 July 2015, Vienna, reproduced as annex A of UN Security Council Resolution 2231, 20 July 2015. Докладніше див.: Рауф Т. “Розв'язання проблеми Іранської ядерної програми”. – *Щорічник СІПРІ 2016*, підрозділ I розділу 17; Рауф Т. “Реалізація Спільного всеохопного плану дій”. – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ II розділу 12; Ерастьо Т. “Виконання Спільного всеохопного плану дій в Ірані”. – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ IV розділу 7; Ерастьо Т. “Виконання Спільного всеохопного плану дій”. – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ III розділу 7; Ерастьо Т. “Виконання Спільного всеохопного плану дій”. – *Щорічник СІПРІ 2020*, підрозділ III розділу 10.

² Див.: Ерастьо, *Щорічник СІПРІ 2020* (посилання 1).

³ Islamic Republic News Agency (IRNA), ‘Iran takes final step by abandoning JCPOA restrictions’, 5 Jan. 2020.

Дотримання Іраном зобов'язань за СВПД

СВПД встановлює обмеження діяльності Ірану зі збагачення урану, запасів збагаченого урану та виробництва плутонію з метою запобігання отримання ним розщеплюваних матеріалів, придатних для виготовлення ядерної зброї – високозбагаченого урану (ВЗУ) і плутонію. Критичні матеріали – надмірні запаси збагаченого урану та важкої води, а також відпрацьоване ядерне паливо, – згідно з угодою, мали вивозитися за кордон. Іран також погодився тимчасово застосовувати Додатковий протокол до Угоди з МАГАТЕ про всеохопні гарантії до її ратифікації Парламентом, передбаченої на 2023р. Це означало згоду Ірану на проведення додаткових інспекцій МАГАТЕ за межами задекларованих ядерних об'єктів, що зазвичай підпадають під Угоду про гарантії⁴.

До січня 2020р. Іран перевищив більшість лімітів СВПД, що означає, що він вже не дотримується ключових положень угоди. На думку Ірану, його дії відповідають статтям 26 і 36 СВПД, де зазначено, що Іран може “припинити виконання своїх зобов'язань ... повністю чи частково” у відповідь на поновлення ядерних санкцій⁵. Іран заявляв, що повернеться до повного виконання угоди щойно інші учасники СВПД зроблять те саме, виконавши відповідні зобов'язання зі скасування санкцій⁶. Водночас, попри певні розбіжності стосовно доступу до незадекларованих об'єктів, ядерна діяльність Ірану протягом року продовжувала прискіпливо контролюватися МАГАТЕ.

Діяльність, пов'язана з важкої водою та переробкою ядерного палива

Іран будує новий важководний реактор в Араку на заході країни. Згідно з СВПД, Іран погодився змінити конструкцію цього реактора з метою мінімізації вмісту плутонію у його відпрацьованому ядерному паливі, а також мати запаси важкої води не більше 130 т (після запуску – до 90 т)⁷. Він також погодився не переробляти відпрацьоване паливо жодного зі своїх реакторів, за єдиним винятком – виробництва радіоізотопів для медицини і промисловості⁸. Як і попередніми роками, у 2020р. МАГАТЕ повідомляло, що Іран не здійснював ні будівництва реактора в Араку первісної конструкції, ні діяльності, пов'язаної з переробкою палива, на дослідницькому реакторі в Тегерані⁹. Однак Іран дещо перевищив ліміт запасів важкої води в лютому й травні, так само, як у листопаді 2019р.¹⁰

⁴ Arms Control Association, ‘IAEA safeguards agreements at a glance’, Fact sheet, June 2020.

⁵ JCPOA (посилання 1), articles 26, 36.

⁶ Islamic Republic News Agency (посилання 3).

⁷ JCPOA (посилання 1), annex I.

⁸ JCPOA (посилання 1), annex I.

⁹ IAEA, Board of Governors, ‘Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council Resolution 2231 (2015)’, Report by the Director General, GOV/2020/5, 3 Mar. 2020; GOV/2020/26, 5 June 2020; GOV/2020/41, 4 Sep. 2020; GOV/2020/51, 11 Nov. 2020.

¹⁰ IAEA, GOV/2020/5 (note 9); IAEA, GOV/2020/26 (note 9).

Діяльність, пов'язана зі збагаченням урану та ядерним паливом

Згідно з СВПД, Іран погодився не збагачувати уран вище 3,67% ізотопу $U-235$ – рівня, необхідного для цивільної генерації електроенергії. Для військових цілей уран необхідно збагатити приблизно до 90%¹¹. Іран також погодився мати запаси збагаченого урану не більше 300 кг і до 2030р. здійснювати всю діяльність з його збагачення на паливозбагачувальній установці в Натанці, провінція Ісфаган. Крім того, Іран погодився до 2025р. підтримувати кількість працюючих центрифуг $IR-1$ на установці в Натанці до 5 060 одиниць, а всі непрацюючі центрифуги мали залишатись на зберіганні. Паливозбагачувальний об'єкт у Фордоу (провінція Кум) мав бути перетворений на центр ядерної фізики та технологій¹².

У 2020р. МАГАТЕ повідомило, що Іран продовжує збагачувати уран до 4,5%, як він це робив з липня 2019р., і що збагачення тривало на паливозбагачувальному об'єкті у Фордоу, як це було з листопада 2019р.¹³ Іранські запаси низькозбагаченого урану продовжували зростати з приблизно 1 000 кг у лютому до майже 2 500 кг у листопаді¹⁴.

Кількість працюючих центрифуг $IR-1$ на заводі в Натанці протягом 2020р. залишалась нижчою за 5 060 одиниць. Однак МАГАТЕ з березня повідомляло, що ще 1 057 центрифуг $IR-1$ встановлені у Форду, більшість з яких зайняті у процесі збагачення урану¹⁵. У жовтні МАГАТЕ також перевірило партію більш сучасних центрифуг $IR-2$ та $IR-4$ у Натанці. У листопаді Агентство повідомило, що Іран використовує для збагачення урану центрифуги $IR-2$, поряд з центрифугами $IR-1$, дозволеними СВПД¹⁶.

Дослідження, розробки, виробництво та наявність центрифуг

Згідно з СВПД, Іран повинен мати робочі центрифуги для збагачення урану лише першого покоління ($IR-1$), однак угода дозволяє здійснювати обмежені науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР) на більш досконалих центрифугах ($IR-4$, $IR-5$, $IR-6$ та $IR-8$), але не накопичувати при цьому збагачений уран. Угода також дозволяє механічні випробування (зазвичай без застосування урану) на одній чи двох окремих центрифугах інших типів¹⁷. Обмеження на центрифужні дослідження та розробки мали діяти до 2025р.

У всіх чотирьох кварталних звітах за 2020р. МАГАТЕ відзначало, що Іран продовжує накопичувати збагачений уран на Експериментальному

¹¹ Про збагачення урану та переробку плутонію див. у підрозділі X розділу 10 цього видання.

¹² JCPOA (посилання 1), annex I.

¹³ IAEA, GOV/2020/5 (посилання 9); IAEA, GOV/2020/26 (посилання 9).

¹⁴ IAEA, GOV/2020/5 (посилання 9); IAEA, GOV/2020/51 (посилання 9).

¹⁵ IAEA, GOV/2020/5 (посилання 9); IAEA, GOV/2020/26 (посилання 9); IAEA, GOV/2020/41 (посилання 9); IAEA, GOV/2020/51 (посилання 9).

¹⁶ IAEA, 'Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council Resolution 2231 (2015)', Report by the Director General, 17 Nov. 2020, GOV/INF/2020/16.

¹⁷ JCPOA (посилання 1), annex I.

паливозбагачувальному заводі в Натанці, як він це робив з вересня 2019р., використовуючи центрифуги *IR-2m*, *IR-4*, *IR-5*, *IR-6*, *IR-6s* та *IR-s*¹⁸. Ці нові типи центрифуг є ефективнішими за *IR-1*, які Іран раніше планував замінити лише після того, як спливають терміни чинності лімітів СВПД¹⁹.

2 липня в цеху збирання центрифуг на ядерному об'єкті в Натанці сталася пожежа – на думку іранської влади, унаслідок диверсії²⁰. Цей інцидент вплинув на можливості Ірану з виробництва нових центрифуг і спонукав його до побудови в Натанці нового підземного збирального центру²¹. Хоча ця подія не розглядалась у звітах МАГАТЕ про виконання СВПД, але Генеральний директор Агентства Р.Гроссі (*Rafael Grossi*) на брифінгу для преси в листопаді підтвердив, що Іран почав використовувати центрифуги на новому об'єкті в Натанці²².

Прозорість, Додатковий протокол та інші питання

Квартальні звіти МАГАТЕ підтверджували, що Іран продовжує сприяти проведенню інспекцій і моніторингу та виконує Додатковий протокол, а Агентство продовжує оцінювати декларації Ірану згідно з Протоколом²³.

У звітах також відзначалося продовження взаємодії у зв'язку з виявленням у лютому 2019р. часток природного урану на об'єкті, який Іран офіційно не задекларував у МАГАТЕ як пов'язаний з його ядерною програмою²⁴. Окремі звіти МАГАТЕ з питань іранської Угоди про гарантії і Додаткового протоколу до неї висвітлили суперечливий характер питання, що пов'язане з минулою ядерною діяльністю Ірану та, отже, безпосередньо не стосувалося СВПД. Згідно зі звітами, в липні та серпні 2019р. МАГАТЕ вперше запросило роз'яснення стосовно трьох неназваних місць в Ірані, які, за підозрами, до 2003р. використовувалися для зберігання ядерних матеріалів і здійснення ядерної діяльності²⁵. Із січня 2020р. Агентство також запросило доступ до двох із цих місць для отримання проб довкілля²⁶. У МАГАТЕ вирішили, що негайна відмова Ірану надати такий доступ “негативно впливає” на здатність Агентства з'ясувати відповідні питання. Це спонукало Раду керівників МАГАТЕ ухвалити 19 червня запропоновану ЄЗ резолюцію, що

¹⁸ IAEA, GOV/2020/5 (посилання 9); IAEA, GOV/2020/26 (посилання 9); IAEA, GOV/2020/41 (посилання 9); IAEA, GOV/2020/51 (посилання 9).

¹⁹ Atomic Energy Organization of Iran (AEOI), ‘AEOI deputy elaborates on the JCPOA commitment reduction, third step details’, Iran Watch, 21 Sep. 2019; Hafezi, P., ‘Iran launches more advanced machines to speed up nuclear enrichment-official’, Reuters, 4 Nov. 2019.

²⁰ ‘Iran nuclear: Fire at Natanz plant “caused by sabotage”’, BBC News, 23 Aug. 2020.

²¹ ‘New building started “in the heart of the mountain” near uranium-enrichment facility in Iran’, Radio Free Europe/Radio Liberty, 8 Sep. 2020.

²² ‘IAEA confirms reports that Iran has been operating nuclear centrifuges’, Voice of America, 18 Nov. 2020.

²³ IAEA, GOV/2020/5 (посилання 9); IAEA, GOV/2020/26 (посилання 9); IAEA, GOV/2020/41 (посилання 9); IAEA, GOV/2020/51 (посилання 9).

²⁴ IAEA, GOV/2020/41 (посилання 9). Див. також: Ерастьо, *Щорічник СППІ 2020* (посилання 1).

²⁵ IAEA, GOV/2020/5 (посилання 9); IAEA, GOV/2020/26 (посилання 9).

²⁶ IAEA, GOV/2020/5 (посилання 9).

закликала Іран “повністю співпрацювати з Агентством і задовольнити прохання Агентства без подальшої затримки”²⁷.

Після зустрічі високого рівня між МАГАТЕ та іранськими посадовцями в серпні Агентству вдалося відвідати два об’єкти²⁸. Однак МАГАТЕ визнало додаткову інформацію і пояснення часток урану, надані Іраном у жовтні та листопаді, “технічно недостовірними”. У листопадовому звіті воно зазначало, що “присутність численних часток урану ... в місці, не задекларованому Агентством, все ще вимагає повного та оперативного пояснення Іраном”²⁹.

Санкції США проти Ірану

У 2020р. Адміністрація Д.Трампа продовжувала посилювати санкції проти Ірану в рамках політики “максимального тиску”, запровадженої після виходу США з СВПД. Заявленим завданням цієї політики було змусити Іран погодитися з новою угодою, метою якої було припинення всієї уранозбагачувальної діяльності Ірану та обмеження його ракетної програми й регіональної активності³⁰.

Як і у 2019р., окремі з нових американських санкційних заходів були безпосередньо спрямовані проти міжнародної ядерної співпраці в рамках СВПД. 29 травня 2020р. США оголосили про скасування останніх пов’язаних з СВПД винятків із санкцій, що дозволяли міжнародне співробітництво у справах зміни конструкції аракського ректора, постачання палива для тегеранського дослідницького реактора, а також експорту відпрацьованого та утилізованого палива з цього реактора. Двоє посадовців Іранської організації ядерної енергетики (*Atomic Energy Organization of Iran, AEOI*) були додані до Списку підсанкційних осіб (*Specially Designated Nationals and Blocked Persons List, SDN List*), що його веде американське Міністерство фінансів³¹.

Ближче до кінця року проявилися два моменти, пов’язані з санкціями ООН проти Ірану. Резолюція Ради Безпеки (РБ) ООН 2231, що підтримала СВПД і припинила попередні санкції ООН, пов’язані з ядерною програмою Ірану, передбачала, що звичайне ембарго на поставки озброєнь Ірану припиняється 18 жовтня 2020р.³² Відповідно до СВПД, Резолюція 2231 також дозволяє будь-якому учаснику угоди, в намаганнях у дусі доброї волі вирішити питання стурбованості з приводу її дотримання, вимагати голосування

²⁷ IAEA, Board of Governors, ‘NPT safeguards agreement with the Islamic Republic of Iran’, Resolution, GOV/2020/34, 19 June 2020, para.4.

²⁸ IAEA, ‘NPT safeguards agreement with the Islamic Republic of Iran’, Report by the Director General, GOV/2020/47, 4 Sep. 2020.

²⁹ IAEA, GOV/2020/51 (посилання 9), para.38.

³⁰ Ерастьо, *Щорічник СППІ 2020* (посилання 1).

³¹ US Department of State, Office of the Spokesperson, ‘This week in Iran policy’, Fact sheet, 29 May 2020.

³² Statement by China, France, Germany, Russia, the UK, the USA and the EU, 16 July 2015, annex B of UN Security Council Resolution 2231 (посилання 1), para.5. Про ембарго на поставки зброї див.також у підрозділі II розділу 14 цього видання.

в РБ ООН стосовно доцільності припинення санкцій проти Ірану. Враховуючи право вето п'яти постійних членів РБ – Великої Британії, Китаю, Росії, США і Франції (P5) – на практиці це “положення про повернення санкцій” (*‘snapback clause’*) означало, що будь-хто з них може ініціювати поновлення всіх санкцій ООН проти Ірану³³. У серпні РБ вперше відхилила американський проект резолюції, що передбачав подовження після 18 жовтня ембарго на поставки звичайних озброєнь Ірану³⁴. У відповідь США 20 серпня оголосили, що застосують механізм СВПД з повернення санкцій, і заявили про набуття ним чинності місяцем пізніше, 20 вересня³⁵.

Відображенням безпрецедентної правової суперечки в РБ стало те, що всі її члени (крім Домініканської Республіки) заперечили легітимність американських претензій на тій підставі, що механізм повернення санкцій може задіяти лише учасник СВПД³⁶. У спільній заяві від 20 вересня Є3 стверджували, що механізм повернення санкцій “не може мати юридичної сили”, оскільки США припинили членство в СВПД у 2018р.³⁷ Росія також заявила, що американські кроки “не можуть мати жодного ефекту, з точки зору міжнародного права”, підкресливши, що “Резолюція 2231 залишається чинною і незмінною”³⁸. Китай, зі свого боку, назвав американську вимогу повернення санкцій “нічим іншим, як політичним шоу”, яке “не отримує підтримки членів РБ і визнання міжнародного співтовариства”³⁹. Тверда позиція учасників СВПД, схоже, сприяла рішення Ірану не відповідати на кроки США. Натомість, дякуючи членам РБ за “підтримку Ірану”, Іран заявив, що “максимальний тиск США на іранський народ” “обернувся максимальною ізоляцією Сполучених Штатів”⁴⁰.

У жовтні США запровадили санкції проти решти 18 іранських банків, які раніше не були їх об'єктом. Це викликало критику європейців у зв'язку з тим, що такі заходи ще більше ускладнять торгівлю товарами гуманітарного призначення, що мала залишатися за межами американських санкцій⁴¹.

³³ JCPOA (посилання 1), articles 36-37; UN Security Council Resolution 2231 (посилання 1), paras 11-12.

³⁴ Schwartz, M., ‘UN Security Council rejects US proposal to extend arms embargo on Iran’, *New York Times*, 14 Aug. 2020.

³⁵ Pompeo, M. R., US Secretary of State, ‘The return of UN sanctions on the Islamic Republic of Iran’, Press statement, US Department of State, 19 Sep. 2020.

³⁶ ‘UN Security Council rejects US demand to “snapback” sanctions on Iran’, *Deutsche Welle*, 26 Aug. 2020.

³⁷ French Ministry for Europe and Foreign Affairs, ‘Iran–JCPOA–Joint statement by the foreign ministers of France, Germany and the United Kingdom’, 20 Sep. 2020.

³⁸ Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Foreign Ministry statement on the misleading assertions by the United States on the return of the previously terminated UN Security Council sanctions on Iran’, 20 Sep. 2020.

³⁹ Chinese Permanent Mission to the UN, ‘Spokesperson’s comment on US demand for snapback on Iran in the Security Council’, 20 Aug. 2020.

⁴⁰ President of Iran, ‘President at the cabinet meeting: US’ definite defeat in imposing UNSC sanctions made Sep. 20 a memorable day in Iran’s diplomacy history’, 20 Sep. 2020.

⁴¹ Hudson, J., ‘Trump administration imposes crushing sanctions on Iran in defiance of European humanitarian concerns’, *Washington Post*, 8 Oct. 2020.

Роль інших учасників СВПД

Намагаючись врятувати СВПД, держави ЄЗ створили у 2019р. Інструмент підтримки торговельних обмінів (*Instrument in Support of Trade Exchanges, INSTEX*)⁴². Його початковою метою була протидія американським санкціям на експорт іранської нафти, але згодом він обмежився торгівлею товарами гуманітарного призначення (зокрема, продовольством і медикаментами). У принципі, американські санкції не стосуються цієї торгівлі, але, тим не менш, вони на неї вплинули. Перша експериментальна транзакція у рамках *INSTEX* була здійснена в березні 2020р., але впродовж року інших операцій не було через фінансові санкції США⁴³.

Визнаючи негативний вплив американських санкцій на СВПД, увага ЄЗ у 2020р. дедалі більше зміщувалася на порушення Іраном ядерних зобов'язань. 14 січня країни ЄЗ заявили, що у відповідь на порушення Іраном зобов'язань вони застосують механізм СВПД врегулювання спорів, відхиливши аргументи Ірану стосовно того, що його дії відповідають угоді⁴⁴. У липні Іран також намагався задіяти механізм врегулювання спорів у відповідь, як він вважає, на невиконання ЄЗ їх зобов'язань за СВПД⁴⁵. Обидва ці кроки були переважно символічними, оскільки застосування цього механізму могло завершитися винесенням спірних питань на обговорення в РБ ООН, чого не бажали ні ЄЗ, ні Іран, оскільки це могло призвести до відновлення санкцій ООН проти Ірану⁴⁶. На думку Росії, механізм врегулювання спорів “був створений для зовсім інших цілей”, і “причини, що призвели до ускладнень у виконанні СВПД, добре відомі та не пов'язані з Іраном”⁴⁷. Росія засудила рішення ЄЗ стосовно як застосування цього механізму, так і підтримки Резолюції МАГАТЕ від 19 червня як такі, що погіршують ситуацію⁴⁸. Китай також піддав критиці ці кроки ЄЗ⁴⁹. Він підкреслював, що першо-причиною проблеми була “одностороння та агресивна практика” США⁵⁰.

У заяві від 7 грудня ЄЗ назвали плани Ірану встановити удосконалені центрифуги на паливозбагачувальному заводі в Натанці такими, що “суперечать СВПД”⁵¹. Вони також висловили занепокоєння з приводу закону,

⁴² Ерастьо, *Щорічник СІПРІ 2020* (посилання 1).

⁴³ Norman, L., ‘EU ramps up trade system with Iran despite US threats’, *Wall Street Journal*, 31 Mar. 2020.

⁴⁴ British Government, ‘E3 foreign ministers’ statement on the JCPoA’, Press release, 14 Jan. 2020.

⁴⁵ Tasnim News Agency, ‘Russia blasts E3 for seeking to launch DRM in Iran deal’, 4 July 2020; Schaart, E., ‘EU says Iran has triggered nuclear deal dispute mechanism’, *Politico*, 4 July 2020.

⁴⁶ Erästö, T. and Cronberg, T., ‘Will Europe’s latest move lead to the demise of the Iran nuclear deal?’, *SIPRI WritePeace Blog*, 21 Jan. 2020.

⁴⁷ Министерство иностранных дел РФ, “Комментарий Департамента информации и прессы по поводу решения Великой Британии, Германии и Франции формализовать механизм СВПД урегулирования споров по иранской ядерной программе”, 14 января 2020г.

⁴⁸ Davenport, K., ‘IAEA Board presses Iran’, *Arms Control Today*, vol.50, no.6 (July/Aug. 2020).

⁴⁹ ‘China regrets Britain, France, Germany’s decision to trigger Iran deal dispute mechanism’, *Global Times*, 15 Jan. 2020.

⁵⁰ Davenport (посилання 48).

⁵¹ Germany Federal Foreign Office, ‘E3 statement on the JCPoA: Response to Iranian plans to expand its nuclear programme and restrict access of IAEA monitoring’, Press release, 7 Dec. 2020.

ухваленого іранським Парламентом 1 грудня. Цей закон закликав до негайного подальшого розширення ядерної програми Ірану, а саме – збагачення урану до 20%, та припинення виконання Додаткового протоколу впродовж двох місяців, якщо до того часу санкції не будуть пом'якшені⁵². До ухвалення цього закону підштовхнуло вбивство 27 листопада М.Фахрідзаде (*Mohsen Fakhrizadeh*), іранського фізика-ядерника, який нібито відігравав ключову роль у попередній програмі ядерної зброї країни⁵³.

Перспективи

Заявлений намір нового Президента США Дж.Байдена повернутися до СВПД надав надію на реанімацію у 2021р. проблемної ядерної угоди⁵⁴. Дедалі більше підвищило ставки зростання тиску всередині Ірану, спрямованого на активізацію ядерної програми та загалом відмову від поміркованої політики президента Ірану Г.Рухані (*Hassan Rouhani*), який не зміг виконати обіцянку домогтися скасування санкцій у рамках СВПД. Враховуючи жорсткі терміни скасування санкцій, визначені іранським Парламентом, а також президентські вибори в Ірані, заплановані на червень 2021р., наприкінці 2020р. для Ірану і США залишалось лише вузьке вікно можливостей з припинення ескалації ядерної кризи шляхом погодження умов повернення до виконання зобов'язань за СВПД.

⁵² Masterson, J. and Davenport, K., 'Iran passes nuclear law', Arms Control Now blog, Arms Control Association, 10 Dec. 2020; 'Iran will expel UN nuclear inspectors unless sanctions are lifted: Lawmaker', Reuters, 9 Jan. 2021.

⁵³ Motamedi, M., 'Iran parliament demands end of nuclear inspections after murder', Al Jazeera, 29 Nov. 2020.

⁵⁴ 'Iran Parliament wants nuclear stance hardened after scientist killed', Radio Free Europe/Radio Liberty, 1 Dec. 2020.

III. Багатосторонній контроль над ядерною зброєю, договори та ініціативи з питань роззброєння та нерозповсюдження

ТЮТТИ ЕРАСТЬО, ШЕННОН Н.КАЙЛ, ВІТАЛІЙ ФЕДЧЕНКО

У цьому підрозділі розглядаються події, що відбувались у 2020р. у зв'язку з трьома багатосторонніми механізмами контролю над ядерною зброєю, роззброєння та нерозповсюдження: Договором 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Non-Proliferation Treaty, NPT*); Договором 2017р. про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ, *Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, TPNW*) та Договором 1996р. про всеохопну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ, *Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty, CTBT*). Події, що стосуються Спільного всеохопного плану дій (СВПД, *Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA*) стосовно ядерної програми Ірану, розглянуті в підрозділі II. Упродовж року процедури ускладнювалися через пандемію *Covid-19*, особливо в рамках ДНЯЗ. Однак її важко назвати головною причиною безвихідної ситуації у контролі над озброєннями та роззброєнні, що триває вже кілька років.

Перенесення Оглядової конференції ДНЯЗ

Держави-учасниці ДНЯЗ кожні п'ять років збираються на конференцію з огляду виконання Договору (Оглядову конференцію)¹. Перед конференціями проходять засідання підготовчого комітету, який розглядає процедурні і змістовні питання та вносить рекомендації для конференції. 10-а Оглядова конференція спочатку планувалася на 27 квітня - 22 травня 2020р.² Однак через пандемію *Covid-19* вона була відкладена спершу до квітня 2021р., а потім – до серпня 2021р.³

Оглядова конференція 2020р. мала бути особливо символічною, оскільки відзначила б 50-ту річницю набуття чинності ДНЯЗ у 1970р. і чверть століття після подовження у 1995р. Договору на необмежений термін. Саме тому багато хто вітав її перенесення, адже Конференція здавалася приреченою на провал, враховуючи політичну ситуацію, що домінувала у 2020р.⁴ Як зазначив призначений головоючим на 10-й Оглядовій конференції посол Г.Злаувінен (*Gustavo Zlauvinen*) з Аргентини, ДНЯЗ зіткнувся з рядом внутрішніх і

¹ Загальний огляд та інші деталі ДНЯЗ див. у підрозділі I додатка А цього видання.

² Про попередній розвиток подій див.: Ерастьо Т., Кайл Ш.Н. «Багатосторонній контроль над ядерною зброєю, договори та ініціативи з питань роззброєння та нерозповсюдження». – *Щорічник СІПІ 2020*, підрозділ IV розділу 11.

³ United Nations, 'Documentation for the NPT Review Conference', ODA-2020-00022, 30 Mar. 2020; 10th NPT Review Conference, Letter from the president-designate to NPT states parties, 28 Oct. 2020.

⁴ Einhorn, B., 'Covid-19 has given the 2020 NPT Review Conference a reprieve. Let's take advantage of it', *Bulletin of the Atomic Scientists*, 13 May 2020; Pugwash Conferences on Science and World Affairs, 'The postponement of the NPT Review Conference: Antagonisms, conflicts and nuclear risks after the pandemic', 6 May 2020.

зовнішніх викликів⁵. До перших належали “розбіжності стосовно темпів і масштабу ядерного роззброєння та виконання зобов’язань, взятих на попередніх Оглядових конференціях – не останньою чергою, зобов’язання ядерних держав стосовно повної ліквідації їх ядерних арсеналів”⁶. Як приклади зовнішніх викликів Г.Злаувінен згадав “стан безпеки у світі, що визначається поганими відносинами між ядерними державами та браком довіри й упевненості, вкупі з руйнацією режиму контролю над ядерною зброєю та розробкою нових систем ядерної зброї, швидших, непомітніших і точніших”⁷.

Г.Злаувінен, однак, висловив надію, що затримка, викликана пандемією *Covid-19*, дасть додатковий час для пошуку спільної мови. Він намагався допомогти цьому процесу проведенням консультацій з регіональними групами учасників ДНЯЗ⁸.

Перемога Дж.Байдена на президентських виборах у США в листопаді дала надію, що американо-російський Договір про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь 2010р. (Новий СНО) все ж таки вдасться подовжити після дати припинення його чинності в лютому 2021р., і що вдасться реанімувати СВІД (підрозділ II)⁹. Багато оглядачів вважали, що збереження цих існуючих угод зробило б політичну ситуацію більш сприятливою для наступної Оглядової конференції ДНЯЗ. Водночас, було визнано, що досягнення консенсусу, ймовірно, залишиться ілюзією, поки ядерні держави не будуть виконувати свої зобов’язання з роззброєння згідно зі Статтею VI ДНЯЗ.

Набуття чинності ДЗЯЗ

24 жовтня було досягнуто важливого рубежу в розробці норм роззброєння: Гондурас став 50-ю державою, яка ратифікувала або приєдналася до ДЗЯЗ. Згідно зі Статтею 15, це означало набуття чинності Договором через 90 днів – 22 січня 2021р. До 31 грудня 2020р. 51 держава ратифікувала цей Договір, і ще 39 – підписали, але досі не ратифікували його¹⁰.

ДЗЯЗ став результатом двох раундів переговорів у 2017р., що ґрунтувалися на рішенні Генеральної Асамблеї (ГА) ООН від грудня 2016р. Ці переговори стали продовженням ініціативи, яка привертала увагу до катастрофічних гуманітарних наслідків використання ядерної зброї і поширилася після Оглядової конференції ДНЯЗ 2010р. ДЗЯЗ, що спирається на існуюче міжнародне право, включно з гуманітарним правом, є першим багатостороннім

⁵ Zlauvinen, G., President-designate of the 10th NPT Review Conference, Statement at the Oslo Nuclear Forum 2020: Challenges to the NPT, 16 Sep. 2020, p.3.

⁶ Zlauvinen (посилання 5), p.3.

⁷ Zlauvinen (посилання 5), p.4.

⁸ Arms Control Association, ‘Reviewing the NPT: An interview with Ambassador Gustavo Zlauvinen’, *Arms Control Today*, vol.51, no.1 (Jan./Feb. 2021).

⁹ Council for a Livable World, ‘Presidential Candidates: Joe Biden’, [n.d.]. Загальний огляд та інші деталі американо-російського Договору 2010р. про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО) див. у підрозділі III додатка А цього видання.

¹⁰ Загальний огляд та інші деталі ДЗЯЗ, у т.ч. переліки держав-учасниць і підписантів, див. у підрозділі I додатка А цього видання.

договором, що повністю забороняє ядерну зброю, у т.ч. її розробку, розгортання, володіння, застосування та погрозу застосуванням¹¹.

Під час ухвалення ДЗЯЗ виявилася суперечка між аргументами на користь ядерного роззброєння і стримування. Його прихильники розглядають ДЗЯЗ як засіб зміцнення Статті VI ДНЯЗ і досягнення кінцевої мети повної ліквідації ядерної зброї, у чому вони бачать єдину гарантію від неприйнятної ризику використання ядерної зброї. Натомість п'ять визнаних у ДНЯЗ ядерних держав (Велика Британія, Китай, Росія, Франція і США – P5) стверджували, що ДЗЯЗ може послабити ДНЯЗ, а також міжнародну стабільність, що ґрунтується на ядерному стримуванні¹². Керуючись цією позицією, члени НАТО у грудні 2020р. виступили зі спільною заявою у зв'язку з набуттям чинності ДЗЯЗ. Вони стверджували, що “не приймають жодного аргументу, ніби договір про заборону віддзеркалює чи якимось чином сприяє розвитку звичаєвого міжнародного права”, і що “договір не змінить юридичних зобов'язань наших держав стосовно ядерної зброї”¹³.

Ця суперечка проявилась у результатах голосування за всі відповідні резолюції ГА ООН, у т.ч. прийняту у грудні 2020р., яка закликає “всі держави, які ще не зробили цього, якомога швидше підписати, ратифікувати, прийняти, схвалити або приєднатися [до ДЗЯЗ]”¹⁴. Хоча за цю резолюцію у листопаді проголосували 130 країн, але 42 країни – включно з усіма дев'ятьма ядерними державами та союзниками США, які покладаються на розширене ядерне стримування, – проголосували проти¹⁵.

Набуття чинності ДЗЯЗ вітали багато держав і організацій громадянського суспільства. Зокрема, вітаючи 50-у ратифікацію, Міністр закордонних справ Ірландії С.Ковені (*Simon Coveney*) заявив, що “підтримка Договору є очевидним свідченням волі більшості країн надати нового імпульсу для досягнення мети – світу без ядерної зброї”¹⁶. Президент Міжнародного комітету червоного хреста (МКЧХ) назвав набуття чинності ДЗЯЗ “перемогою гуманності”, заявивши, що цей Договір встановлює “стандарт, за яким необхідно оцінювати всі зусилля, спрямовані на ядерне роззброєння і нерозповсюдження”¹⁷. Прес-секретар Генерального секретаря ООН, своєю чергою, охарактеризував набуття чинності Договором як “кульмінацію

¹¹ Історію питання див.: Кайл Ш.Н. “Договір про заборону ядерної зброї”. – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ I розділу 7; Ерасть Т. “Договір про заборону ядерної зброї”. – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ IV розділу 7.

¹² Кайл (посилання 11); Ерасть (посилання 11).

¹³ North Atlantic Treaty Organization, ‘North Atlantic Council statement as the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons enters into force’, Press release, 15 Dec. 2020, para.3.

¹⁴ UN General Assembly Resolution 75/40, ‘Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons’, 7 Dec. 2020, A/RES/75/40, 16 Dec. 2020.

¹⁵ United Nations, ‘Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons: Resolution adopted by the General Assembly’, Voting data, 7 Dec. 2020; United Nations, General Assembly, ‘General and complete disarmament: Report of the First Committee, Agenda item 103’, A/75/399, 16 Nov. 2020.

¹⁶ Irish Department of Foreign Affairs, ‘Statement by Minister Coveney on the 50th ratification of the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons’, 25 Oct. 2020.

¹⁷ International Committee of the Red Cross (ICRC), ‘Statement by ICRC President Peter Maurer on the entry into force of the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons (TPNW)’, 25 Oct. 2020.

всесвітнього руху за привернення уваги до катастрофічних гуманітарних наслідків будь-якого використання ядерної зброї”¹⁸.

Хоча ядерні держави продовжували виступати проти ДЗЯЗ, деякі оглядачі помітили певне пом'якшення їх тону¹⁹. За лаштунками переговорів, однак, США, за повідомленнями, закликали країни, що ратифікували цей Договір, відкликати ратифікацію, назвавши її “стратегічною помилкою”²⁰. Як і раніше, Китай виглядав прихильним до ДЗЯЗ більше, ніж інші ядерні держави, заявивши, що цілі Договору відповідають його довгостроковій ядерній політиці²¹. І це – попри приєднання Китаю до попередніх спільних заяв P5 з чітким визначенням позиції проти Договору²².

Роль ДЗЯЗ як елементу визнаної міжнародної договірно-правової бази, ймовірно, викликати подальші дебати про його практичні наслідки. Деякі оглядачі стверджували, що повна заборона ядерної зброї у ДЗЯЗ зрештою перетвориться на звичає міжнародне право, навіть попри те, що п'ять ядерних держав-сторін ДНЯЗ прямо відкинули таку можливість²³. Як повідомляли організації громадянського суспільства, цей Договір уже вплинув на поведінку кількох фінансових установ, які через Договір та агітацію за нього позбавили інвестицій компанії, зайняті у виробництві ядерної зброї²⁴.

Суперечки, пов'язані з ДВЗЯЗ

Договір 1996р. про всеохопну заборону ядерних випробувань забороняє державам-учасникам здійснювати “будь-які випробувальні ядерні вибухи або будь-які інші ядерні вибухи” будь-де у світі²⁵. Для набуття чинності цей Договір мають ратифікувати 44 держави, перелічені у Додатку 2 до Договору, які мали ядерні енергетичні або дослідницькі реактори на момент укладання Договору. Вісім з цих держав – Єгипет, Ізраїль, Індія, Іран, Китай, Пакистан, Північна Корея і США – цього ще не зробили²⁶. У 2020р. цей

¹⁸ United Nations, ‘Commending ratification of treaty banning nuclear weapons, secretary-general says entry into force is tribute to test-blast survivors’, Press Release, SG/SM/20363, 24 Oct. 2020.

¹⁹ Sauer, T. and Nardon, C., ‘The softening rhetoric by nuclear-armed states and NATO allies on the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons’, War on the Rocks, 7 Dec. 2020.

²⁰ Lederer, E.M., ‘US urges countries to withdraw from UN nuke ban treaty’, AP News, 22 Oct. 2020.

²¹ Kimball, D.G., ‘Ban treaty set to enter into force’, *Arms Control Today*, vol.50, no.9 (Nov. 2020); Chinese Mission to the United Nations (@Chinamission2un), ‘China has always been advocating complete prohibition and thorough destruction of nuclear weapons, which is fundamentally in line with purposes of #TPNW. China will continuously make relentless efforts towards a nuclear-weapon-free world.’, Twitter, 25 Oct. 2020.

²² Наприклад, спільна заява P5 стосовно ДЗЯЗ від 24 жовтня 2018р.

²³ Rauf, T., ‘Does the TPNW contradict or undermine the NPT?’, Toda Peace Institute, 22 Nov. 2020.

²⁴ Snyder, S., ‘Nuclear weapons banned, what now for financial institutions?’, Don’t Bank on the Bomb, PAX, [n.d.].

²⁵ СТВТ, Article I(1). Загальний огляд, перелік держав-підписантів та інші деталі ДВЗЯВ див. у підрозділі I додатка А цього видання.

²⁶ Станом на 1 червня 2021р., Індія, Пакистан і Північна Корея не підписали Договір. Ще п'ять держав підписали, але не ратифікували його. Останньою з перелічених у Додатку 2 держав, що ратифікували Договір, стала Індонезія (6 лютого 2012р.).

Договір не підписала й не ратифікувала жодна нова держава. Станом на 1 січня 2021р., ДВЗЯВ ратифікували 168 держав і підписали ще 14.

Хоча ДВЗЯВ все ще не набув чинності, було досягнуто суттєвого прогресу в забезпеченні його виконання завдяки роботі Підготовчої комісії Організації ДВЗЯВ (*Preparatory Commission for the Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty Organization, CTBTO PrepCom*). *CTBTO PrepCom* – це пленарний орган, до складу якого входять представники всіх держав-підписантів Договору. Її допоміжним органом є Тимчасовий технічний секретаріат (*Provisional Technical Secretariat, PTS*), який працює над створенням системи верифікації ДВЗЯВ. В остаточному вигляді вона складатиметься з Міжнародної моніторингової системи (*International Monitoring System, IMS*: 321 сейсмічна, гідроакустична, інфразвукова та радіонуклідна моніторингова станція і 16 лабораторій для виявлення свідчень ядерних вибухів) і Міжнародного центру даних (*International Data Centre*) для обробки та аналізу даних, зареєстрованих моніторинговими станціями, та їх передачі державам-учасникам. Станом на 1 січня 2021р., 302 з 337 об'єктів *IMS* були сертифіковані для роботи, ще дев'ять були розгорнуті, п'ять – будувалися і 21 – планувалися²⁷. Ефективність *IMS* була доведена успішною фіксацією шести ядерних випробувань Північної Кореї у 2006-2017рр.²⁸ Крім того, *PrepCom* продовжує розробляти процедури інспекцій на місцях для перевірки проведення ядерних вибухів²⁹.

Виклики для багатосторонності

Рішення *PrepCom* ДВЗЯВ традиційно ухвалювалися консенсусом. У 2020р., однак, цей консенсус у двох випадках був підданий сумніву, і обидва були пов'язані з виборами керівництва *PTS*.

PTS очолює виконавчий секретар, який керує персоналом і розпоряджається річним бюджетом у приблизно \$130 млн. Другий чотирирічний термін третього виконавчого секретаря, Л.Зербо (*Lassina Zerbo*) з Буркіна-Фасо, добігав кінця 31 липня 2021р. Усі попередні виконавчі секретарі перебували на посаді два терміни поспіль: В.Хоффманн (*Wolfgang Hoffmann*) з Німеччини (1997-2005рр.) і Т.Тот (*Tibor Tóth*) з Угорщини (2005-2013рр.)³⁰. Це відповідає загальній добрій практиці міжнародних організацій системи ООН і буде реалізовано в ДВЗЯВ після набуття ним чинності³¹.

Наприкінці процесу висунення кандидатур у жовтні 2020р. було запропоновано лише одного кандидата – Р.Флойда (*Robert Floyd*), генерального

²⁷ CTBTO, 'Station profiles', [n.d.].

²⁸ Федченко В. "Ядерні вибухи у 1945-2017рр." – *Щорічник СППІ 2018*, підрозділ XI розділу 6.

²⁹ CTBTO, 'Largest-ever CTBT on-site inspection exercise concludes successfully', Press release, 9 Dec. 2014.

³⁰ Thakur, R., 'Choosing the next overseer of the nuclear-test-ban treaty', *The Strategist*, Australian Strategic Policy Institute (ASPI), 17 Nov. 2020.

³¹ CTBT (посилання 25), Article 49. Після набуття Договором чинності Технічний секретаріат ОДВЗЯВ очолюватиме Генеральний директор.

директора австралійського Бюро з питань гарантій безпеки та нерозповсюдження (*Safeguards and Non-proliferation Office*)³². Однак у червні 2020р. Л.Зербо заявив, що зможе працювати ще один термін, якщо з цим погодяться держави-підписанти³³. Це призвело до суперечки серед підписантів, окремі з яких, у т.ч. Австралія, Велика Британія, Італія, Німеччина, Нідерланди, США і Японія, виступили проти третього терміну з принципових міркувань. Інші підписанти, зокрема Росія, вважали, що третій термін забезпечить спадкоємність у складні часи пандемії *Covid-19* і збереже від розбіжностей між ядерними державами.

Держави-підписанти мали обговорити це питання 25-27 листопада 2020р., але зустріч перенесли через локдаун у Відні, спричинений пандемією *Covid-19*. Станом на грудень 2020р., нова дата вибору керівництва не була визначена³⁴.

Обговорення виборів виконавчого секретаря відбувалося на фоні іншої, можливо, ще небезпечнішої суперечки у *PrepCom*: чи можуть держави з несплаченими внесками голосувати на виборах виконавчого секретаря. Згідно з рішенням про створення *PrepCom* ДВЗЯВ, держави, що не сплатили фінансові внески протягом року з відповідної дати, не можуть голосувати за рішення *PrepCom*³⁵. Станом на липень 2020р., до цієї категорії належали понад 70 держав, очевидно, внаслідок пандемії *Covid-19*. 29 з них попросили про звільнення від цієї вимоги через виняткові обставини та про дозвіл проголосувати на виборах виконавчого секретаря. Пропозиція Групи африканських держав, яка дозволила б голосувати всім 29 державам, не отримала необхідної більшості у 2/3. Проти російської пропозиції, яка б відновила право голосу 15 держав, що мали заборгованість, які домовилися про схему виплат, або в яких тривала громадянська війна, виступили США, оскільки до цієї категорії потрапляв Іран. Російська пропозиція також не отримала необхідної більшості, хоча такі країни, як Німеччина, Франція і Швейцарія, не підтримали позицію США і голосували за пропозицію Росії. Нарешті, була схвалена канадська пропозиція повернути право голосу дев'яти державам, "які опинились у виняткових обставинах"³⁶.

Цей процес голосування був унікальним для 24-річної історії *PrepCom*, де рішення зазвичай приймалися консенсусом. Оглядачі аргументовано пояснювали такі суперечки загостренням протиборства між ядерними державами,

³² Payne, M., Australian Minister for Foreign Affairs, 'Australian candidate nominated to lead the Comprehensive Nuclear-Test Ban Treaty Organisation', Media release, Australian Department of Foreign Affairs and Trade, 18 Sep. 2020.

³³ Kimball, D., 'CTBTO begins leadership selection process', *Arms Control Today*, vol.50, no.8 (Oct. 2020).

³⁴ Kimball, D., 'Pandemic delays CTBTO leadership vote', *Arms Control Today*, vol.50, no.10 (Dec. 2020).

³⁵ CTBT Meeting of States Signatories, Resolution establishing the Preparatory Commission for the Comprehensive Nuclear Test-Ban Treaty Organization, adopted 19 Nov. 1996, CTBT/MSS/RES/1, 27 Nov. 1996, para.5(b).

³⁶ Kimball, D., 'CTBTO clears path for leadership decision', *Arms Control Today*, vol.50, no.9 (Nov. 2020).

що посилило політизацію дискусій у міжнародних організаціях, включно з *PrepCom* ДВЗЯВ³⁷.

Звинувачення з боку США в ядерних випробуваннях

Як і попередніми роками, у 2020р. США порушували питання про дотримання Китаєм і Росією мораторію на випробувальні ядерні вибухи, що тотожно сумніву в дотриманні ними зобов'язань згідно з ДВЗЯВ³⁸. Конкретно в доповіді, виданій у квітні, Держдепартамент США стверджував, що обидві держави займалися діяльністю, несумісною зі стандартом “нульової потужності” ядерних випробувань³⁹. Згідно з цим стандартом, усі випробувальні ядерні вибухи будь-якої ненульової потужності заборонені. Про це було домовлено на переговорах про ДВЗЯВ, але в самому Договорі прямо не прописано⁴⁰. Обидві держави відкидали звинувачення США, які не підтверджувалися загальнодоступними доказами⁴¹.

У доповіді Держдепартаменту США стверджувалося, що певна діяльність на колишньому китайському ядерному полігоні Лобнор “викликає стурбованість” через те, що Китай, можливо, не дотримується свого мораторію на випробування ядерної зброї за стандартом “нульової потужності”⁴². У ній згадувалося “використання вибухоізолюючих камер” Китаєм і масштабні земляні роботи в Лобнорі. Китай також звинувачувався в “частому блокуванні передачі даних з його станцій [IMS]” до *IDC* ОДВЗЯВ⁴³. Це останнє звинувачення було переконливо спростоване ОДВЗЯВ⁴⁴. В американській доповіді зазначено, що не існує “інших, більш правдоподібних пояснень утаюванню Китаєм інформації зі станцій *IMS*”, крім діяльності, не сумісної з ДВЗЯВ⁴⁵.

В американській доповіді також повторювалося, що “Росія здійснювала експерименти з ядерною зброєю, ядерна потужність яких була не сумісною зі

³⁷ Liechtenstein, S., ‘Bickering at the nuclear test-ban organization reflects global hardening’, PassBlue, 21 Oct. 2020.

³⁸ Про попередні звинувачення див., зокрема: Ерастьо, Кайл (посилання 2); US Department of State, *Adherence to and Compliance with Arms Control, Nonproliferation, and Disarmament Agreements and Commitments* (Department of State: Washington, DC, Aug. 2019), pp.39-40.

³⁹ US Department of State, ‘Executive summary of findings on adherence to and compliance with arms control, nonproliferation, and disarmament agreements and commitments’, Apr. 2020, p.8. Повна доповідь видана у червні. US Department of State, *Adherence to and Compliance with Arms Control, Nonproliferation, and Disarmament Agreements and Commitments* (Department of State: Washington, DC, June 2020), pp.48-51.

⁴⁰ US Department of State, Bureau of Arms Control, Verification, and Compliance, ‘Scope of the Comprehensive Nuclear Test-Ban Treaty’, Fact sheet, 2013.

⁴¹ Chinese Ministry of Foreign Affairs, ‘Foreign Ministry spokesperson Zhao Lijian’s regular press conference on April 16, 2020’, 16 Apr. 2020; Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Commentary by the Information and Press Department (MFA of Russia) on executive summary of the 2020 Adherence to and Compliance with Arms Control, Nonproliferation, and Disarmament Agreements and Commitments (Compliance Report)–United States Department of State’, 23 Apr. 2020.

⁴² US Department of State, Apr. 2020 (посилання 39), p.8.

⁴³ US Department of State, Apr. 2020 (посилання 39), p.8.

⁴⁴ Gordon, M.R., ‘Possible Chinese nuclear testing stirs US concern’, *Wall Street Journal*, 15 Apr. 2020.

⁴⁵ US Department of State, June 2020 (посилання 39), p.50.

стандартом “нульової потужності”⁴⁶. Там не зазначалося, коли чи скільки ядерних випробувань малої потужності могла здійснити Росія, і не наводилися докази на обґрунтування цього звинувачення. Деякі американські аналітики дійшли висновку, що доказів здійснення Росією таких випробувань у минулому або наразі, ймовірно, немає, але вона вже давно має можливість – як Китай і США, – робити це⁴⁷.

Наступного дня після оприлюднення доповіді Держдепартаменту заступник Міністра закордонних справ Росії С.Рябков відповів: “ми ще раз повторюємо, що не робили й не робимо жодних кроків, які б містили елементи відхилення від зобов’язань, що випливають з нашого одностороннього мораторію на ядерні випробування і з нашої ратифікації [ДВЗЯВ]”⁴⁸. С.Рябков підкреслив: якщо Росія ратифікувала ДВЗЯВ у червні 2000р., то США висловили небажання ратифікувати цей Договір і тому не мають права на звинувачення з цього приводу⁴⁹. Він також припустив, що останні необґрунтовані звинувачення США узгоджуються з постійними спробами США зруйнувати існуючі режими контролю над озброєннями, звинувачуючи Росію та інших у порушеннях, виправдовуючи тим самим вихід США з цих режимів і прокладаючи шлях для нарощування запасів ядерної зброї США⁵⁰.

У відповідь на доповідь Держдепартаменту США представник МЗС Китаю заявив, що Китай повністю “підтримує мету та завдання Договору, залишається відданим мораторію на ядерні випробування і зробив суттєвий внесок у роботу [ОДВЗЯВ]”⁵¹. Він зазначив, що “передача даних станцій моніторингу у Китаї високо цінується [PTS ОДВЗЯВ]”, і додав, що “ігноруючи факти та керуючись прихованими мотивами, США висувають безвідповідальні та безпідставні звинувачення проти Китаю”⁵².

Розгляд США питання поновлення ядерних випробувань

За повідомленнями американських ЗМІ, на міжвідомчій нараді в середині травня 2020р. високопоставлені представники сфери національної безпеки США обговорювали можливість проведення т.зв. демонстраційного ядерного вибуху⁵³. Це був би перший випробувальний ядерний вибух США з 1992р.,

⁴⁶ US Department of State, Apr. 2020 (посилання 39), p.8.

⁴⁷ Borger, J., ‘China may have conducted low-level nuclear test, US claims’, *The Guardian*, 16 Apr. 2020. Див. також: Sood, R., ‘At the edge of a new nuclear arms race’, *The Hindu*, 27 Apr. 2020.

⁴⁸ ‘US may be prepping site in Nevada to test nukes, Russian diplomat warns’, TASS, 16 Apr. 2020.

⁴⁹ Хоча США в Огляді ядерної політики 2018р. заявили, що “не домагатимуться ратифікації Сенатом [ДВЗЯВ]”, але вони не надсилали відповідного офіційного повідомлення депозитарію Договору та залишаються державою-підписантом. Див.: US Department of Defense (DOD), *Nuclear Posture Review* (DOD: Arlington, VA, Feb. 2018), pp.xvii, 63, 72.

⁵⁰ TASS (посилання 48). Про вихід США з Договору про відкрите небо див. у підрозділі V розділу 13 цього видання. Про вихід США з Договору про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД, *Intermediate Nuclear Forces (INF) Treaty*) див.: Топічканов П., Дейвіс І. “Американо-російський контроль над ядерною зброєю і роззброєння”. – *Щорічник СІПІ 2020*, підрозділ I розділу 11.

⁵¹ Chinese Ministry of Foreign Affairs (посилання 41).

⁵² Chinese Ministry of Foreign Affairs (посилання 41).

⁵³ Hudson, J. and Sonne, P., ‘Trump administration discussed conducting first US nuclear test in decades’, *Washington Post*, 23 May 2020.

що означало б відмову від багаторічного заморожування таких випробувань. Пропозиції передували американські заяви, ніби Китай і Росія здійснювали випробування малої потужності навіть у той час, коли Адміністрація США намагалася долучити Китай до американо-російських переговорів про контроль над озброєннями (підрозділ I). Окремі з учасників дискусії, за повідомленнями, стверджували, що демонстрація США здатності здійснити “швидке випробування” може дати США козир на цих переговорах. Нарada не прийняла жодного рішення про проведення такого випробування, і повідомлялося про серйозні розбіжності між посадовцями через цю ідею⁵⁴.

Нові повідомлення про таке обговорення викликали критику та засудження урядів, організацій громадянського суспільства і міжнародних організацій. Група видатних діячів (*Group of Eminent Persons*) ОДВЗЯВ виступила з заявою, в якій висловила “глибоку стурбованість” доповіддю. Група попередила, що демонстраційний випробувальний ядерний вибух, у разі його проведення, “порушив би світовий мораторій на ядерні випробувальні вибухи та серйозно підірвав би режим [ДВЗЯВ]”⁵⁵.

З технічної точки зору здійснення “швидкого випробування” було б повільним і складним. Президентська директива 1993р. про ядерний мораторій США дозволяє Міністерству енергетики США зберігати спроможність здійснення ядерного випробування впродовж 2-3 років⁵⁶. У червні 2020р. Комітет у справах Збройних сил Сенату США схвалив поправку до бюджету на 2021р., яка спеціально виділяє \$10 млн. на можливе ядерне випробування⁵⁷. Але навіть якщо б рішення здійснити “швидке випробування” було прийняте в середині 2020р., необхідна підготовка, ймовірно, тривала б до 2022р. або 2023р.

Договір 1974р. про поріг заборони випробувань (*Threshold Test-Ban Treaty, TTBT*) забороняє США здійснювати ядерні випробування потужністю понад 150 кт⁵⁸. Це обмежує вибір в американському арсеналі конструкції боеголовки для випробувань⁵⁹. Крім того, згідно з Договором 1963р. про часткову заборону ядерних випробувань (*Partial Test-Ban Treaty, PTBT*), гіпотетичне ядерне випробування може бути здійснене лише під землею⁶⁰. На практиці це означає – на випробувальному полігоні у штаті Невада (*Nevada Test Site, NTS*).

⁵⁴ Hudson and Sonne (посилання 53).

⁵⁵ CTBTO, ‘Members of CTBTO Group of Eminent Persons warn against any demonstration nuclear test explosion’, Press release, 29 May 2020.

⁵⁶ White House, ‘US policy on stockpile stewardship under an extended moratorium and a comprehensive test ban’, Presidential Decision Directive/NSC-15, 3 Nov. 1993, p.5. Див. також: Nikitin M.B.D. and Woolf, A.F., ‘US nuclear weapons tests’, In Focus no.IF11662, US Congress, Congressional Research Service, 4 Dec. 2020.

⁵⁷ Kimball, D., ‘Nuclear testing, never again’, *Arms Control Today*, vol.50, no.6 (July/Aug. 2020).

⁵⁸ Загальний огляд та інші деталі американо-радянського Договору 1974р. про обмеження підземних випробувань ядерної зброї (*Treaty on the Limitation of Underground Nuclear Weapon Tests*, Договір про поріг заборони випробувань, *TTBT*) див. у підрозділі III додатка А цього видання.

⁵⁹ Про американські запаси ядерної зброї див. у підрозділі I розділу 10 цього видання.

⁶⁰ Загальний огляд та інші деталі Договору 1963р. про заборону ядерних випробувань в атмосфері, у космічному просторі та під водою (Договір про часткову заборону ядерних випробувань, *PTBT*) див. у підрозділі I додатка А цього видання.

Експерти, які мають безпосередній досвід у сфері випробувань ядерної зброї, відзначали численні складнощі, пов'язані з випробуваннями на Невадському полігоні, зокрема: його розташування недалеко від міської агломерації Лас-Вегаса, значно нижча готовність суспільства до сприйняття ризиків викиду радіоактивності в атмосферу, підвищені ризики сейсмічних ефектів для висотних будинків; втрата знань і досвіду ядерних випробувань⁶¹.

Проведення такого випробування у США до кінця року виглядало малоімовірним.

⁶¹ Hopkins, J.C., 'Nuclear test readiness: What is needed? Why?', *National Security Science*, Dec. 2016, pp.9-15; Kelley, R., 'Trump and Senator Cotton embrace enhanced testing & face kilotons of surprises', *IDN-InDepthNews*, 14 July 2020.

12. Хімічні та біологічні загрози безпеці

Загальний огляд

У 2020р. пандемія Covid-19 змінила світ так, як мало хто очікував. У підрозділі I наводяться: часовий графік розвитку пандемії; її вплив на здоров'я людей і на суспільство; різні теорії походження вірусу; дослідження його походження; її наслідки для світової архітектури біобезпеки. До кінця 2020р. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) отримала повідомлення про понад 82 млн. випадків Covid-19 у світі та понад 1,8 млн. зафіксованих смертей. Реальна кількість захворювань і смертей, імовірно, є набагато вищою у зв'язку з недіагностованими випадками і в цілому обмеженими даними про Covid-19. Глобальні соціально-економічні наслідки пандемії є безпрецедентними з часів Другої світової війни.

Згідно з наявною на кінець 2020р. інформацією про вірус Covid-19 і його походження, загалом вважалося, що пандемія є природним спалахом хвороби, вперше зафіксованої в Ухані (Китай) в останній день 2019р., хоча дуже мало відомо про те, як, де й коли вона почала поширюватися. Найбільш переконливо виглядає теорія “природного побічного впливу”, але більш маргінальна теорія припускає, що вірус міг поширитись унаслідок інциденту, пов'язаного з дослідженнями. Виявлення джерела хвороби мало бути рутинним науковим питанням; натомість це питання стало дуже політизованим. Китай, зокрема, наполегливо намагався контролювати обговорення стосовно походження пандемії, включно зі спробами замовчати згадування про дослідницький інцидент. У травні 2020р. ВООЗ було доручено встановити походження вірусу, і на початку 2021р. в Китаї мала бути розгорнута міжнародна місія ВООЗ.

Пандемія Covid-19 і її громадські та суспільно-політичні наслідки рельєфно показали також проблему, з якою зіткнулися усі уряди: яким чином успішно передбачити та підготуватися до біозагроз для громадян, національної і міжнародної безпеки. Спектр біозагроз є складним і мінливим; до них належать природні спалахи хвороб, неочікувані наслідки лабораторних інцидентів, навмисне використання хвороби як зброї, а тепер, очевидно, ще й біо-інформаційну війну.

Пандемія також суттєво вплинула на ключові заходи роззброєння і нерозповсюдження у сфері біобезпеки у 2020р., про що йдеться у підрозділі II. Міжсесійні зустрічі експертів і зустріч держав-учасниць у рамках Конвенції 1972р. про біологічну та токсинну зброю (КБТЗ) були відкладені до 2021р. Тим не менш, у 2020р. все ж відбулися окремі важливі заходи та події, пов'язані з КБТЗ. Серед них: 45-а річниця набуття КБТЗ чинності; відкриті дебати в Раді Безпеки (РБ) ООН про пандемію і безпеку в липні 2020р.; обговорення нового суперечливого проекту резолюції Генеральної Асамблеї

(ГА) ООН стосовно Механізму Генерального секретаря ООН з розслідування звинувачень у застосуванні хімічної і біологічної зброї (UNSGM).

Внесення Росією резолюції стосовно UNSGM узгоджувалось з іншими діями окремих зацікавлених суб'єктів, включно з кампаніями з дезінформації, спрямованими на те, щоб зупинити, завадити, підірвати та піддати сумніву повноваження й роботу слідчих груп Організації із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ) та ООН. Розслідування застосування хімічної зброї у Сирії, що тривали у 2020р. (підрозділ III), а також інший досвід вказують на те, що розслідування стають більш спірними, складними та важливими. На засіданнях РБ ООН у 2020р. проявилися також очевидні розбіжності стосовно Сирії і хімічної зброї.

Крім Сирії, у 2020р. були й інші події, пов'язані з хімічними речовинами сімейства нервово-паралітичних речовин Новичок (підрозділ IV). Серед них: набуття чинності технічними змінами до Додатка 1 хімікатів Конвенції 1993р. про заборону хімічної зброї (КЗХЗ); новий випадок можливого застосування цих речовин для отруєння О.Навального. ОЗХЗ підтвердила, що для отруєння О.Навального використовувався інгібітор холінестерази з групи Новичок, хоча цей тип речовин не був внесений до списку Додатка.

У 2020р. пандемія призвела до затримки планових та інших інспекцій Технічного секретаріату ОЗХЗ (підрозділ V). Головна конференція року, 25-а сесія Конференції держав-учасниць КЗХЗ, відбулась у зміненому форматі, включно з її другою частиною, запланованою на 2021р. На засіданнях Конференції держав-учасниць і Виконавчої ради ОЗХЗ знову проявилися політичні розбіжності, особливо стосовно проекту програми та бюджету, а також спроб розглянути загрозу від хімікатів, що вражають центральну нервову систему. Станом на 30 листопада 2020р., під міжнародним контролем було знищено 98,3% задекларованої хімічної зброї 1 категорії. США залишаються єдиною державою-учасницею, яка має ще не знищені задекларовані запаси хімічної зброї, але очікується, що вони завершать знищення її залишків згідно з поточним графіком.

ФІЛІППА ЛЕНДЗОС, КЕТРІОНА МАКЛІШ

I. Початок пандемії *Covid-19*

КЕТРІОНА МАКЛІШ

Етапи пандемії у 2020р.

31 грудня 2019р. Представництво Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ, *World Health Organization, WHO*) у Китаї натрапило на повідомлення ЗМІ на веб-сайті Уханьської муніципальної комісії охорони здоров'я про випадки “вірусної пневмонії” в Ухані. Представництво поінформувало про це повідомлення ЗМІ координаційний центр Міжнародних медико-санітарних правил (*Health Regulations, IHR*) Регіонального бюро ВООЗ у західній частині Тихого океану. У той же день База даних ВООЗ про епідемії, отриманих з відкритих джерел (*WHO's Epidemic Intelligence from Open Sources, EIOS*) також знайшла повідомлення *ProMED* (програма Міжнародного товариства інфекційних хвороб, *International Society for Infectious Diseases*) для ЗМІ про той самий випадок в Ухані. Кілька органів охорони здоров'я з усього світу звернулися до ВООЗ за додатковою інформацією. Наступного дня ВООЗ запитала у китайської влади інформацію про зафіксовані випадки атипової пневмонії. 2 січня 2020р. представник ВООЗ у Китаї письмово звернувся до Національної комісії охорони здоров'я Китаю, пропонуючи підтримку ВООЗ і повторивши прохання про надання додаткової інформації стосовно випадків захворювання. Про випадки атипової пневмонії ВООЗ поінформувала споріднені агентства ООН, міжнародні організації, головні медичні служби та лабораторії, що входять до її Глобальної мережі оповіщення про спалахи захворювань і реагування на них (*Global Outbreak Alert and Response Network, GOARN*)¹.

3 січня 2020р. китайські посадові особи підтвердили ВООЗ, що в Ухані виявлено вогнище “вірусної пневмонії невідомого походження”. ВООЗ повідомила про це держави-учасниці через Систему інформування *IHR* і рекомендувала їм вжити профілактичних заходів для зменшення ризику гострих респіраторних інфекцій. 5 січня 2020р. ВООЗ поширила в Інтернеті звіт про спалах хвороби для інформування наукової та медичної спільноти, а також світових ЗМІ. Цей звіт містив інформацію про кількість випадків і їх клінічну картину, опис заходів реагування національних органів в Ухані, оцінку ризику та рекомендації ВООЗ стосовно заходів охорони здоров'я².

9 січня 2020р. ВООЗ повідомила, що китайська влада з'ясувала, що спалах захворювання спричинено новим коронавірусом, а за два дні ВООЗ отримала від китайської влади його генетичну послідовність³. 11 січня 2020р. китайські ЗМІ повідомили про першу смерть від нового коронавірусу. За межами Китаю

¹ World Health Organization (WHO), ‘Listings of WHO’s response to Covid-19’, News, 29 June 2020, entries 31 Dec. 2019, 1 Jan. 2020 and 2 Jan. 2020.

² WHO (посилання 1), entries 3, 4 and 5 Jan. 2020.

³ WHO, ‘WHO statement regarding cluster of pneumonia cases in Wuhan, China’, News, 9 Jan. 2020; WHO (@WHO), Twitter, 11 Jan. 2020, <<https://twitter.com/WHO/status/1216108498188230657>>.

про перший зафіксований лабораторно підтверджений випадок нового коронавірусу з Уханя повідомило Міністерство охорони здоров'я Таїланду 13 січня 2020р.⁴ Китайські посадовці спочатку заперечували поширення хвороби від людини до людини, але 19 січня 2020р. Регіональне бюро ВООЗ у західній частині Тихого океану повідомило у Твіттері, що, згідно з останньою отриманою інформацією та аналізом ВООЗ, є свідчення його обмеженої передачі між людьми⁵.

20-21 січня 2020р. ВООЗ вперше відвідала Ухань. Група зустрілася з посадовцями, щоб дізнатися про реагування закладів охорони здоров'я на випадки нового коронавірусу, й відвідала такі об'єкти, як уханський аеропорт Тяньхе та Центр контролю хвороб провінції Хубей в Ухані (Уханський ЦКХ). Група дійшла висновку про наявність свідчень можливого поширення в Ухані хвороби від людини до людини, але були потрібні додаткові дослідження, щоб зрозуміти масштаби такого поширення⁶. Китайська влада 23 січня 2020р. запровадила в Ухані карантин і почала будівництво двох лікарень⁷.

Невдовзі після того Генеральний директор ВООЗ скликав Надзвичайний комітет *IHR* у складі 15 незалежних експертів з усього світу. Перед Комітетом була поставлена завдання інформувати Генерального директора, чи становить цей спалах хвороби надзвичайну ситуацію міжнародного масштабу в галузі охорони здоров'я (*public health emergency of international concern, PHEIC*) – найвищий рівень загрози ВООЗ. Коли Комітет зібрався 22 січня 2020р., він не зміг дійти одностайного висновку. Кілька членів вважали, що для ухвалення рішення про надзвичайну ситуацію, спричинену цим спалахом хвороби, просто не вистачає інформації. Генеральний директор попросив Комітет продовжити обговорення наступного дня, але, станом на 23 січня 2020р., той залишився так само розділеним і рекомендував зібратися знову впродовж 10 днів⁸.

27-28 січня 2020р. поважна делегація ВООЗ на чолі з Генеральним директором прибула до Пекіну для зустрічі з керівниками Китаю, включно з головою країни Сі Цзіньпіном (*Xi Jinping*), щоб більше дізнатися про реагування в Китаї і запропонувати технічну допомогу. Генеральний директор і китайський керівник домовилися, що міжнародна група провідних науковців завітає до Китаю для кращого розуміння ситуації і загальної реакції, а також обміну інформацією і досвідом⁹.

⁴ WHO, 'WHO statement on novel coronavirus in Thailand', News, 13 Jan. 2020.

⁵ WHO Western Pacific Regional Office (@WHOWPRO), Twitter, 19 Jan. 2020, <<https://twitter.com/WHOWPRO/status/1218741294291308545>>.

⁶ WHO, 'Mission summary: WHO field visit to Wuhan, China 20-21 Jan. 2020', News, 22 Jan. 2020.

⁷ Chinese National Health Commission, 'Wuhan pulls through the worst, with a tough lockdown', Media release, 24 Mar. 2020; 'Coronavirus: The hospital built in a matter of days', BBC News, 2 Feb. 2020.

⁸ WHO (посилання 1), entry 22-23 Jan. 2020.

⁹ WHO (посилання 1), entry 27-28 Jan. 2020.

30 січня 2020р. Генеральний директор знову скликав Надзвичайний комітет IHR, який повідомив, що спалах хвороби вже відповідає критеріям PHEIC. Генеральний директор прийняв рекомендацію Комітету і оголосив спалах нового коронавірусу надзвичайною ситуацією міжнародного масштабу в галузі охорони здоров'я¹⁰. На той час було зафіксовано 98 випадків у 18 країнах за межами Китаю, але жодної смерті. Чотири країни (В'єтнам, Німеччина, США та Японія) мали докази (вісім випадків за межами Китаю) передачі вірусу від людини до людини¹¹.

Коли кількість зафіксованих летальних випадків у Китаї перевищила рівень епідемії тяжкого гострого респіраторного синдрому (*severe acute respiratory syndrome, SARS*) 2002-2003рр., а інфекція охопила 24 країни, ВООЗ 9 лютого 2020р. нарешті отримала від Китаю дозвіл на спільну місію ВООЗ і Китаю і розгорнула передову групу. Ця група п'ять днів займалася підготовкою, співпрацюючи з Національною комісією охорони здоров'я Китаю, китайським Центром контролю і профілактики хвороб, місцевими партнерами та залученими організаціями, а також із Представництвом ВООЗ у Китаї¹².

Хвороба отримує назву Covid-19

11 лютого 2020р. ВООЗ оголосила, що хвороба, спричинена новим коронавірусом, отримає назву коронавірусної хвороби 2019р. (*coronavirus disease 2019, Covid-19*)¹³. Така назва хвороби були обрана, аби уникнути неточностей і негативних стереотипів, і тому в назві, згідно з кращою практикою, не згадується географічна місцевість, тварина, людина чи група людей. Того ж дня Міжнародний комітет з таксономії вірусів (*International Committee on Taxonomy of Viruses*) оголосив назву нового вірусу – “коронавірус тяжкого гострого респіраторного синдрому-2 (*severe acute respiratory syndrome coronavirus 2, SARS-CoV-2*)”, що віддзеркалює його тісну генетичну спорідненість з коронавірусом, який спричинив спалах *SARS* у 2002-2003рр.¹⁴

Відзначаючи безпрецедентний потік інформації – а також дезінформації, – стосовно розгортання пандемії, Генеральний директор ВООЗ заявив на Мюнхенській безпековій конференції 15 лютого 2020р.: “Ми не просто боремось з епідемією; ми боремось з інфомецією”¹⁵. У відповідь ВООЗ запустила нову інформаційну платформу під назвою Інформаційна мережа ВООЗ з питань епідемій (*WHO Information Network for Epidemics, EPI-WIN*),

¹⁰ Ghebreyesus, T. A., ‘WHO director-general’s statement on IHR emergency committee on novel coronavirus’, Speech, 30 Jan. 2020.

¹¹ WHO (посилання 1), entry 30 Jan. 2020.

¹² WHO (посилання 1), entry 9 Feb. 2020.

¹³ WHO (@WHO), Twitter, 11 Feb. 2020, <<https://twitter.com/WHO/status/1227248333871173632>>.

¹⁴ WHO, ‘Naming the coronavirus disease (Covid-19) and the virus that causes it’, WHO Technical Guidance, [n.d.].

¹⁵ WHO Director-General, Speech to the Munich Security Conference, 15 Feb. 2020.

що використовує мережу для поширення спеціальної інформації серед цільових груп¹⁶.

Групи Спільної місії ВООЗ і Китаю, започаткованої 16 лютого 2020р., здійснили виїзди на місця – до Пекіна, Гуандуна, Сичуаня та Уханя – для оцінки серйозності нової хвороби, динаміки її передачі та характеру й результатів заходів протидії у Китаї¹⁷.

7 березня 2020р. кількість підтверджених випадків *Covid-19* у світі перевищила 100 тис.¹⁸ 8 березня 2020р. Італія з населенням 60 млн. осіб оголосила локдаун. Багато країн наслідували її приклад. У квітні 2020р. понад половину населення світу жили у країнах, де був оголошений локдаун, що вкрай негативно вплинуло на людей, бізнес і сектори суспільства загалом¹⁹.

Міжнародна реакція: подолання пандемії та інфодемії

11 березня 2020р. ВООЗ назвала спалах *Covid-19* пандемією²⁰. На той час Європа перетворилася на її епіцентр: тут було зафіксовано кількість випадків захворювання і смертей більшу, “ніж у решті світу, крім Китаю”²¹. 13 березня 2020р. ВООЗ, Фонд ООН і партнери започаткували Фонд солідарного реагування на *Covid-19* (*Solidarity Response Fund*), за 10 днів зібравши понад \$70 млн. для допомоги медичним працівникам на передньому краї протидії пандемії, лікування пацієнтів і перспективних досліджень ліків і вакцин²².

23 березня 2020р. Генеральний секретар ООН з метою зменшення впливу конфліктів на пандемію закликав до негайного загального припинення вогню²³. Його заклик підтримали понад 100 урядів, а також регіональні міжнародні організації, лідери, організації громадянського суспільства та окремі збройні угруповання²⁴.

25 березня 2020р. Генеральний директор ВООЗ, Генеральний секретар ООН, заступник Генерального секретаря ООН з гуманітарних питань і виконавчий директор Міжнародного надзвичайного фонду ООН допомоги дітям (ЮНІСЕФ, *United Nations International Children's Emergency Fund*) започаткували Глобальний план гуманітарного реагування ООН (*UN Global*

¹⁶ WHO, ‘About EPI-WIN’, [n.d.].

¹⁷ *WHO-China Joint Mission*, Report of the WHO-China Joint Mission on Coronavirus Disease 2019 (Covid-19) (WHO: Geneva, 16-24 Feb. 2020).

¹⁸ WHO, ‘WHO statement on cases of Covid-19 surpassing 100 000’, News, 7 Mar. 2020.

¹⁹ Committee for the Coordination of Statistical Activities (CCSA), *How Covid-19 Is Changing the World: A Statistical Perspective* (CCSA: 13 May 2020).

²⁰ WHO Director-General, ‘WHO director-general’s opening remarks at the media briefing on Covid-19’, Speech, 11 Mar. 2020.

²¹ WHO Director-General, ‘WHO director-general’s opening remarks at the media briefing on Covid-19’, Speech, 13 Mar. 2020.

²² WHO, ‘Covid-19 solidarity response fund’, [n.d.].

²³ UN Secretary-General, ‘Secretary-general’s appeal for global ceasefire’, Statement, 23 Mar. 2020.

²⁴ Про заклик до загальносвітового припинення вогню див. у підрозділі 1 розділу 2 цього видання.

Humanitarian Response Plan)²⁵. Станом на 4 квітня 2020р., у світі було підтверджено понад 1 млн. випадків *Covid-19* – більш ніж 10-кратне зростання протягом менше, ніж місяць²⁶. Невдовзі ВООЗ організувала спеціальні технічні консультації з подолання інфодемії *Covid-19* за участі понад 1 300 місцевих фахівців, які взяли участь у вебінарах, проведених 7-8 квітня²⁷.

18-19 травня 2020р. відбулася 73-я, але перша віртуальна, Всесвітня асамблея охорони здоров'я (*World Health Assembly*). Вона привернула велику увагу – в першій та останній сесіях взяли участь 14 глав держав. Асамблея консенсусом ухвалила знакову резолюцію про боротьбу з пандемією, спільно внесена більш ніж 130 країнами – рекордна кількість²⁸. Серед іншого, резолюція запропонувала Генеральному директору ВООЗ, співпрацюючи з іншими організаціями та країнами, “виявити зоонозне джерело вірусу та шлях його потрапляння до людини”²⁹. До кінця червня 2020р. було виявлено та повідомлено ВООЗ понад 10 млн. випадків *Covid-19*, у т.ч. понад 500 тис. летальних³⁰.

З 30 червня по 16 липня ВООЗ провела першу інфодеміологічну конференцію, що мала чотири завдання: усвідомлення комплексного характеру протидії інфодемії; виявлення прикладів та інструментів розуміння, оцінювання інфодемій і контролю над ними; розробка тематики медичних досліджень для концентрації зусиль та інвестицій; створення спільноти практиків і науковців³¹.

Під час супутнього заходу “на полях” 75-ї ГА ООН, що відбувалася віртуально з 15 вересня по 2 жовтня 2020р., ВООЗ підкреслила необхідність пом'якшення впливу *Covid-19* на майбутні покоління, зупинення шкідливої дезінформації і кращої готовності до надзвичайних ситуацій³². ВООЗ, ООН, ЮНІСЕФ, Програма розвитку ООН, Організація ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) та інші організації 23 вересня 2020р. виступили зі спільною заявою, звернувши увагу на інфодемію *Covid-19* та необхідність заохочення здорового способу життя та зменшення шкоди від дезінформації³³.

²⁵ United Nations, Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), *Global Humanitarian Response Plan: Covid-19* (OCHA: Geneva, 28 Mar. 2020).

²⁶ WHO, ‘Coronavirus disease 2019 (Covid-19)’, Situation Report no.75, 4 Apr. 2020.

²⁷ WHO, ‘WHO ad-hoc online consultation on managing the Covid-19 infodemic’, [n.d.]; WHO, *Managing the Covid-19 Infodemic: Call for Action* (WHO: Geneva, 15 Sep. 2020).

²⁸ WHO, ‘Historic health assembly ends with global commitment to Covid-19 response’, News, 19 May 2020; 73rd World Health Assembly, ‘Covid-19 response’, WHA73.1, 19 May 2020.

²⁹ 73rd World Health Assembly (посилання 28), para.9(6).

³⁰ WHO, ‘WHO coronavirus disease (Covid-19) dashboard’, [n.d.].

³¹ WHO, ‘1st WHO infodemiology conference’, [n.d.].

³² WHO, ‘UNGA virtual high-level side event on mitigating the impact of Covid-19’, News, 23 Sep. 2020; WHO, ‘Covid-19 pandemic: Countries urged to take stronger action to stop spread of harmful information’, News, 23 Sep. 2020; WHO, ‘The best time to prevent the next pandemic is now: Countries join voices for better emergency preparedness’, News, 1 Oct. 2020.

³³ WHO et al., ‘Managing the Covid-19 infodemic: Promoting healthy behaviours and mitigating the harm from misinformation and disinformation’, Joint Statement, 23 Sep. 2020.

До кінця вересня 2020р. кількість відомих ВООЗ летальних випадків у світі перевищило 1 млн.³⁴

Розробка вакцини від *Covid-19* стартувала на початку 2020р., і у II половині року кілька вакцин перебували на різних етапах клінічних випробувань. До кінця року кілька країн започаткували програми вакцинації: Велика Британія, Ізраїль, Канада, Китай, Росія, США і ряд європейських країн.

Найтяжча світова криза після Другої світової війни

Вплив на здоров'я і смертність

Наприкінці 2021р. ВООЗ було відомо про понад 82 млн. випадків *Covid-19* у світі, а фактична кількість заражень, імовірно, була значно вищою через недиагностовані випадки та загалом погану поінформованість про *Covid-19*. Станом на 31 грудня 2020р., було зафіксовано понад 35 млн. випадків в Америці, понад 27 млн. у Європі, близько 12 млн. у Південно-Східній Азії, 5 млн. у Східному Середземномор'ї, 2 млн. в Африці й понад 1 млн. у західній частині Тихоокеанського регіону. П'ятьма країнами з найбільшою сумарною кількістю випадків були, в низхідному порядку, США, Індія, Бразилія, Франція і Велика Британія³⁵.

Станом на 31 грудня 2020р., *Covid-19* призвів до більш ніж 1,8 млн. зафіксованих смертельних випадків, і ще сотні тисяч, імовірно, залишилися незафіксованими. Кількість зафіксованих смертей в Америці перевищила 855 тис., у Європі – 579 тис., у Південно-Східній Азії – 183 тис., у Східному Середземномор'ї – 120 тис., в Африці – 42 тис. і в західній частині Тихоокеанського регіону – 20 тис. П'ятьма країнами з найвищою сумарною кількістю смертельних випадків були, також у низхідному порядку, США, Бразилія, Індія, Мексика та Італія³⁶. У США кількість зафіксованих смертельних випадків до квітня 2020р. вже перевищила кількість прізвищ на меморіалі В'єтнамської війни у Вашингтоні³⁷. У грудні середньодобове число американців, померлих від *Covid-19*, склало 2 379 осіб – це можна порівняти з 2 403 загиблих у Перл-Харборі 7 грудня 1941р. та 2 977 загиблих під час терактів 11 вересня 2001р.³⁸

Вплив *Covid-19* не обмежується високим рівнем смертності: багато тих, хто переніс хворобу, продовжували відчувати серйозні наслідки для здоров'я. Цей тривалий розлад здоров'я, відомий як “довгий ковід”, досі не вивчений³⁹.

³⁴ WHO (посилання 30).

³⁵ WHO (посилання 30).

³⁶ WHO (посилання 30).

³⁷ ‘The origin of Covid-19: The pieces of the puzzle of Covid-19’s origin are coming to light’, *The Economist*, 29 Apr. 2020.

³⁸ Yong, E., ‘Where year two of the pandemic will take us’, *The Atlantic*, 29 Dec. 2020.

³⁹ Yong, E., ‘Covid-19 can last for several months’, *The Atlantic*, 4 June 2020.

Політичні, соціальні та економічні наслідки

Глобальні соціально-економічні наслідки пандемії сягнули рівня, не баченого з Другої світової війни. Світовий обсяг виробництва був щонайменше на 7% нижчим, ніж він мав би бути – це найбільше падіння з 1940-х років⁴⁰. Через пандемію у світі було втрачено як мінімум 225 млн. робочих місць, що не лише значно більше за втрату під час світової фінансової кризи 2009р., але й набагато гірше за “велику депресію” 1930-х років⁴¹. Серед галузей найбільшою мірою постраждали авіація і туризм, через закриття кордонів і карантин, що обмежили подорожі. Але дехто навіть економічно виграв. Сумарні статки 10 найбагатших людей світу зросли на 57%, до \$1,14 трлн., а індекс *MSCI* світових біржових ринків виріс на 11%⁴². Пандемія також виявила та загострила давній економічний, расовий і гендерний поділ⁴³. Багато з цих соціально-економічних наслідків, крім безпосереднього впливу *Covid-19*, імовірно, позначатимуться на здоров’ї ще тривалий час.

Пандемія *Covid-19* призвела також до поширення в усьому світі безпрецедентної практики “локдаунів” міст і навіть цілих країн, що обмежило свободу пересування мільйонів людей. Для стеження за людьми та контролю над населенням безпрецедентно широко й безцеремонно використовувалися технології, що поєднують обчислювальні потужності, комп’ютерні алгоритми та біологічні дані⁴⁴. Деякі країни застосовували такі технології, як: камери спостереження та розпізнавання облич для відстеження порушників карантину або вимірювання підвищеної температури можливих хворих у натовпі; дані точної геолокації з мобільних телефонів для визначення числа і встановлення осіб, що дотримуються правил карантину; алгоритми стеження за повідомленнями в соцмережах для виявлення ознак поширення хвороби; додатки для відстеження контактів з централізованим збереженням даних про взаємодію користувачів для складання “соціальних профілів”. Ключовим питанням для світу після *Covid-19* буде: чи обмежать уряди свої повноваження стеження за людьми або збережуть їх для “захисту суспільства”.

⁴⁰ ‘The year when everything changed’, *The Economist*, 19 Dec. 2020.

⁴¹ International Labour Organization (ILO), ILO Monitor: COVID-19 and the World of Work, Briefing notes, 7th ed. (ILO: Geneva, 25 Jan. 2021), p.20.

⁴² Oxfam International, ‘Mega-rich recoup Covid-losses in record-time yet billions will live in poverty for at least a decade’, Press release, 25 Jan. 2021; *The Economist* (посилання 40).

⁴³ Див., зокрема: *The Economist* (посилання 40); Oxfam International, *The Inequality Virus: Bringing Together a World Torn Apart by Coronavirus through a Fair, Just and Sustainable Economy*, Oxfam Briefing Paper (Oxfam GB: Oxford, Jan. 2021); UN Women, ‘The shadow pandemic: Violence against women during Covid-19’, [n.d.].

⁴⁴ Див., зокрема: Lentzos, F., ‘How to protect the world from ultra-targeted biological weapons’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, 7 Dec. 2020; Xinmei, S., ‘Neighborhood sends drone to check people’s temperature at their windows’, *China Tech City*, 14 Feb. 2020; Rahim, A.A., ‘AR smart glasses can help mitigate Covid-19 resurgence in China’, *Techwire Asia*, 1 Apr. 2020; Mozes, P., Zhong, R. and Krolik, A., ‘In coronavirus fight, China gives citizens a color code, with red flags’, *New York Times*, 1 Mar. 2020.

Теорії походження *SARS-CoV-2*

Одне з критичних питань пандемії – звідки прийшов новий коронавірус. Виявлення джерела *SARS-CoV-2* є важливим для запобігання його повернення, а також для зменшення ризику появи нових вірусів у майбутньому. Але питання, що мало бути суто науковим, політизувалося⁴⁵.

Теорія “природного поширення”

На час написання матеріалу було дуже мало відомо про те, як, де й коли почалося поширення *SARS-CoV-2* в Ухані. Деякі докази можна знайти в генетичній будові вірусу, що вказує на його тісну спорідненість з коронавірусами, виявленими у кажанів⁴⁶. Але оскільки тісних контактів між людьми та кажанами замало для прямої передачі вірусу, найбільш вірогідним припущенням була передача через проміжного носія – домашню, дику або одомашнену тварину. Наприкінці 2020р., однак, такий носій не був виявлений.

“Поширення” через проміжного носія має прецеденти. Перший відомий коронавірус, що спричинив серйозне захворювання людей, *SARS-CoV*, імовірно, також має “екологічний резервуар” у кажанів. Він перекочував до пальмової куниці (дика тварина, яку розводять на фермах), а від неї – до людей і почав поширюватися серед них. Цей вірус спричинив спалах *SARS* у 2002-2003р., вбивши понад 800 осіб у всьому світі до того, як його вдалося взяти під контроль⁴⁷. Близькосхідний респіраторний синдром (*MERS*), виявлений у 2012р., як з’ясувалося, був спричинений коронавірусом (*MERS-CoV*), що передався від кажанів до верблюдів і далі до людей⁴⁸. До кінця 2020р. *MERS-CoV* вбив понад 880 осіб; він ще не подоланий і періодично передається від верблюдів до людей, унаслідок чого його важко подолати, але він передається лише під час безпосереднього контакту, що полегшує боротьбу з ним⁴⁹.

За однією з перших теорій *SARS-CoV-2*, проміжним носієм вірусу могли бути ящірки панголіни. Останні дослідження вразливості до *SARS-CoV-2* показали, що особливо вразливими до інфекції є домашні кішки, тхори, хом’яки та норки, і що кожна з цих тварин могла бути проміжним носієм – або вони могли стати “резервуаром” для вірусу та новим джерелом його поширення серед людей. До кінця 2020р. жодного “резервуара” не було виявлено, і не було свідчень можливого шляху передачі вірусу від популяції кажанів до людей через одну або кілька проміжних тварин⁵⁰.

⁴⁵ Huang, Y., ‘How the origins of Covid-19 became politicized’, Think Global Health, 14 Aug. 2020.

⁴⁶ Calisher, C. et al., ‘Statement in support of the scientists, public health professionals, and medical professionals of China combatting Covid-19’, *The Lancet*, vol.395, no.10226, E42-E43 (7 Mar. 2020); Andersen, K.G. et al., ‘The proximal origin of SARS-CoV-2’, *Nature Medicine*, vol.26 (2020).

⁴⁷ WHO, ‘Severe acute respiratory syndrome’, [n.d.]; WHO, ‘WHO cumulative number of reported cases of SARS’, [n.d.].

⁴⁸ WHO, ‘Middle East respiratory syndrome coronavirus (MERS-CoV)’, [n.d.].

⁴⁹ WHO, ‘MERS situation update, December 2020’, Dec. 2020.

⁵⁰ World Organisation for Animal Health (OIE), ‘Questions and answers on Covid-19’, Updated 22 Jan. 2021.

Оприлюднені генетичні послідовності *SARS-CoV-2*, виділені під час перших випадків захворювання людей, є дуже схожими між собою, що дозволяє припустити, що спалах хвороби серед людей почався з одного джерела приблизно тоді, коли вірус був вперше виявлений у людей в Ухані⁵¹. Іншими словами, є підстави припустити, що вірус перекочував від проміжного носія (або, менш імовірно, безпосередньо від кажана) до людини лише одного разу.

Генетичні послідовності вказують також, що *SARS-CoV-2* є генетично стабільним і вже добре адаптованим до рецепторів людських клітин, що дозволяє йому проникати до людської клітини та легко вражати людей. Дослідники виявили, що цей вірус нагадує *SARS-CoV* на останньому етапі епідемії 2003р., після кількох його адаптацій, що спрощують поширення серед людей⁵². Те, що вірус уже був адаптований до поширення серед людей, дивує, особливо з огляду на те, що жодних попередників чи проміжних еволюційних варіантів менш адаптованого до людини вірусу типу *SARS-CoV-2* виявлено не було⁵³. Ці висновки, що належать до питань спільного ВООЗ і Китаю “глобального дослідження походження *SARS-CoV-2*” (про яке йдеться нижче), дозволяють припустити, що вірус міг місяцями поширюватися серед людей непоміченим, проходячи адаптивні мутації⁵⁴. За наявними даними, це малоймовірно, але тоді лишаються лише два можливі пояснення: що вірус уже був здатним поширюватися серед людей, ще знаходячись у кажанах чи інших тваринах, або що він адаптувався до клітин людей чи “олюднених” тварин – тобто піддослідних тварин з пересадженими живими людськими генами, клітинами, тканинами чи органами – в лабораторії⁵⁵.

Епідеміологічні дослідження перших випадків *Covid-19*, про які повідомлялося наприкінці грудня 2019р. та на початку січня 2020р., також дають підказку стосовно походження вірусу. Перші дослідження показали, що велика частина випадків (28/41) була прямо пов’язана з оптовим ринком морепродуктів Хуанань в Ухані – великим ринком з 653 кіосками та понад 1 180 працівниками, де продавали переважно морепродукти, але також фрукти, овочі, м’ясо та живих тварин (з ферм, диких і домашніх)⁵⁶. Багато перших пацієнтів були власниками кіосків, працівниками чи частими відвідувачами ринку. 69 (8%) з 842 екологічних зразків, узятих після закриття ринку 1 січня 2020р., показали позитивний тест на *SARS-CoV-2*. 61 (88%) з них надійшли з західного крила ринку, а 22 – з восьми різних водостоків і каналізаційних систем. Зібрані на ринку зразки вірусу були “фактично

⁵¹ WHO, ‘Origins of SARS-CoV-2’, 26 Mar. 2020.

⁵² Zhan, S.H., Deverman, B.E. and Chan, Y.A., ‘SARS-CoV-2 is well adapted for humans: What does this mean for re-emergence?’ (Pre-print article), bioRxiv, 2 May 2020.

⁵³ Zhan et al. (посилання 52), p.9.

⁵⁴ WHO, ‘WHO-convened global study of the origins of SARS-CoV-2: Terms of references for the China part’, 5 Nov. 2020, p.3.

⁵⁵ Ridley, M. and Chan, A., ‘Did the Covid-19 virus really escape from a Wuhan lab?’, Matt Ridley Blog, 7 Feb. 2021.

⁵⁶ Huang, C. et al., ‘Clinical features of patients infected with 2019 novel coronavirus in Wuhan, China’, *The Lancet*, vol.395, no.10223, E28-E32 (15 Feb. 2020); WHO (посилання 54), p.5.

ідентичні” зразкам, взятим у пацієнтів у той самий час⁵⁷. Але жоден з 336 тваринних зразків, узятих на ринку, не показав позитивний тест на *SARS-CoV-2*. Ці дані наводять на думку або про тваринне джерело на ринку, або про те, що вірус могла занести на ринок інфікована людина, після чого вірус міг зміцніти в умовах ринку⁵⁸.

Однак значна кількість (13/41, або 32%) перших випадків не мали до ринку жодного стосунку, включно з першою зафіксованою особою з цією хворобою, що вказувало на можливу наявність іншого, нез’ясованого джерела спалаху хвороби⁵⁹. Вивчення можливих попередніх випадків у Китаї підтвердило, що у грудні 2019р. зареєстровані 124 такі випадки, в т.ч. 119 в Ухані та п’ять у провінції Хубей чи інших провінціях, які мали “транспортне сполучення з Уханем у період контакту”⁶⁰. Це означає, що ці ранні випадки могли бути спричинені контактом у рамках інших, невиявлених випадків ще в листопаді 2019р. (інкубаційний період з моменту контакту до появи симптомів становить до 14 днів). Також ще до перших випадків, офіційно зареєстрованих в Ухані у грудні, могли бути більш ранні зараження, які не були серйозними та не доходили до стаціонарного лікування. Наприкінці грудня 2020р. тривали епідеміологічні дослідження ранніх, нерозпізнаних заражень.

Теорія нещасного випадку, пов’язаного з дослідженнями

Конкуруючи з теорією “природного поширення” (але все ж не дуже поширена) теорія походження *Covid 19* полягає в тому, що джерело першого спалаху захворювань могло бути пов’язане з недоліками безпеки під час наукових досліджень коронавірусів. Станом на грудень 2020р., не було серйозних підтверджень цього, але зібрані на цей час генетичні та епідеміологічні докази не виключають такої можливості.

В Ухані з коронавірусами працюють щонайменше дві установи: Уханський ЦКХ та Уханський інститут вірусології (*Wuhan Institute of Virology, WIV*). У *WIV* є кілька лабораторних комплексів, у т.ч. Національна лабораторія біобезпеки (*National Biosafety Laboratory*) – перша лабораторія 4-го рівня біобезпеки (*BSL-4*) на материковому Китаї. Лабораторія була задумана після спалаху *SARS* у 2002-2003рр. та фізично укомплектована у 2015р. у співпраці з Міжнародним дослідницьким центром інфекційних хвороб (*Centre International de Recherche en Infectiologie, CIRI*) у Франції і почала працювати на початку 2018р. *WIV* стала головним знавцем коронавірусів кажанів, створивши одну з найбільших колекцій штамів, у т.ч. базу даних про понад 20 тис. зразків патогенів диких тварин з усього Китаю⁶¹. Оскільки більшість коронавірусів є нешкідливими, а ті, що вражають людей, зазвичай викликають лише грип, вони класифікувалися за рівнем відносно

⁵⁷ WHO (посилання 54), р.5.

⁵⁸ WHO (посилання 54), pp.5-6.

⁵⁹ Huang et al. (посилання 56).

⁶⁰ WHO (посилання 54), р.5.

⁶¹ Fan, Y. et al., ‘Bat coronaviruses in China’, *Viruses*, vol.11, no.3 (2019).

низького ризику і вивчались у двох лабораторіях другого рівня біобезпеки (*BSL-2*). Проблеми виникли, коли несподівано з'явилися нові, небезпечні коронавіруси, оскільки капсули категорії *BSL-2* забезпечують лише мінімальний захист працівників і довкілля. Крім Уханського ЦКХ з *BSL-2*, коронавіруси вивчались у *WIV* – з вищим рівнем захисту. Ці роботи охоплювали роботи з високим ступенем ризику з вивчення нових функцій, коли віруси штучно змушені розвиватися, а також конструювання гібридних вірусів, які містять генетичну суміш двох чи більше різних вірусів⁶². Іноді ця робота може призвести до появи нових вірусів, небезпечніших за первісні віруси. Саме це сталося у 2015р., коли група дослідників зі США та *WIV* поєднала коронавірус китайських підковоносих кажанів з *SARS-CoV*⁶³.

Наукові об'єкти, де зберігають і вивчають небезпечні віруси та бактерії, розраховані на захист науковців, населення і довкілля. Але конструкція лабораторії не завжди може компенсувати помилки людини чи недоліки підготовки фахівців. Кожен експеримент пов'язаний з можливістю випадкового контакту та наступного зараження. У лабораторіях світу постійно трапляються інциденти різного ступеня тяжкості⁶⁴. Під час роботи саме з коронавірусами вже було зафіксовано кілька випадків порушень безпеки⁶⁵.

На час написання матеріалу ще не було доказів цілком природного походження *SARS-CoV-2*. Природне поширення, переважно за схемою попередніх випадків зоонозу, як і теорія нещасного випадку під час досліджень, було лише однією з кількох можливих теорій походження.

Спроби Китаю контролювати обговорення походження пандемії

Китайський Уряд у 2020р. наполегливо намагався взяти під контроль обговорення походження пандемії, і в т.ч. робив спроби замовчати теорію нещасного випадку під час досліджень, відволікаючи увагу від наукових досліджень як можливого джерела пандемії⁶⁶. Китайський Уряд наказав компаніям у сфері геноміки, що проводили деякі тести під час перших випадків *Covid-19*, припинити публікацію результатів тестування і знищити зразки вірусу⁶⁷. Лікарів, журналістів-розслідувачів і науковців змусили мовчати⁶⁸. Уряд також запровадив жорсткі обмеження на публікацію досліджень

⁶² National Institutes of Health, Research Portfolio Online Reporting Tool (RePORT), 'Understanding the risk of bat coronavirus emergence', Project Information no.2R01AI110964-06.

⁶³ Menachery, V. D. et al., 'A SARS-like cluster of circulating bat coronaviruses shows potential for human emergence', *Nature Medicine*, vol.21 (9 Nov. 2015).

⁶⁴ Furmanski, M., 'Threatened pandemics and laboratory escapes: Self-fulfilling prophecies', *Bulletin of the Atomic Scientists*, 31 Mar. 2013; Klotz, L., 'Human error in high-biocontainment labs: A likely pandemic threat', *Bulletin of the Atomic Scientists*, 25 Feb. 2019.

⁶⁵ Klotz (посилання 64).

⁶⁶ 'China Covid-19: How state media and censorship took on coronavirus', BBC News, 29 Dec. 2020; McMullen, J., 'Covid-19: Five days that shaped the outbreak', BBC News, 26 Jan. 2021.

⁶⁷ Yu, G. et al., 'How early signs of the coronavirus were spotted, spread and throttled in China', *Straits Times*, 28 Feb. 2020.

⁶⁸ Buckley, C. et al., '25 days that changed the world: How Covid-19 slipped China's grasp', *New York Times*, 30 Dec. 2020.

походження пандемії⁶⁹. Документи вилучалися з веб-сайтів, у т.ч. з веб-сайтів *WIV* та Уханьського ЦКХ⁷⁰. База даних вірусів *WIV* на початку 2020р. була закрита з “міркувань безпеки”⁷¹. Науковці *WIV* у своїх публікаціях перейменували віруси з наслідками, що нагадували *SARS-CoV-2*, явно намагаючись приховати роботу з цими вірусами до пандемії⁷². У перших документах *WIV* про *Covid-19* також не згадується важлива властивість *SARS-CoV-2* (“місце розщеплення фурином”), що підвищує здатність вірусу вражати тканини людського тіла⁷³. Брак прозорості дослідницької діяльності *WIV* і розбіжності в оприлюдненій інформації викликають неприємні, але невідворотні сумніви в достовірності китайського розслідування походження пандемії.

Дослідження походження *SARS-CoV-2*

На першій прес-конференції ВООЗ, присвяченій новому коронавірусу, 14 січня 2020р. була підкреслена важливість пошуку тваринного джерела *SARS-CoV-2*⁷⁴. Перший Надзвичайний комітет незалежних наукових експертів *IHR*, що консулює Генерального директора ВООЗ з питань пандемії, рекомендував організувати міжнародну багатопрофільну місію за участю національних експертів для “розгляду та підтримки зусиль з виявлення тваринного джерела спалаху хвороби”⁷⁵. Під час візиту до Китаю у січні 2020р. Генеральний директор ВООЗ прямо порушив питання перед Сі Цзіньпіном про з’ясування походження вірусу і проміжних носіїв⁷⁶.

У лютому 2020р. пошук джерела *SARS-CoV-2* не був у центрі уваги, але належав до завдань Спільної місії ВООЗ і Китаю. Місія на чолі з радником Генерального директора ВООЗ і провідними експертами з Китайської Національної комісії охорони здоров’я складалася з 25 експертів від ВООЗ, Китаю, Нігерії, Німеччини, Південної Кореї, Росії, Сінгапуру, США і Японії⁷⁷. Упродовж дев’яти днів, починаючи з 16 лютого, команда Місії провела консультації з губернаторами провінцій, мерами міст, провідними науковцями,

⁶⁹ Gan, N., Hu, C. and Watson, I., ‘Beijing tightens grip over coronavirus research, amid US-China row on virus origin’, CNN, 16 Apr. 2020.

⁷⁰ Kang, D., Cheng, M. and McNeil, S., ‘China clamps down in hidden hunt for coronavirus origins’, AP News, 30 Dec. 2020.

⁷¹ Sudworth, J., ‘COVID: Wuhan scientist would “welcome” visit probing lab leak theory’, BBC News, 21 Dec. 2020.

⁷² Zhou, P. et al., ‘A pneumonia outbreak associated with a new coronavirus of probable bat origin’, *Nature*, vol.579, no.7798 (12 Mar. 2020). Додаток до документа, оприлюднений в Інтернеті 17 листопада 2020р., підтверджує перейменування та зв’язок з дослідженням *WIV* вірусів з генетичною послідовністю, схожою з *SARS-CoV-2*, ще до пандемії *Covid-19*. Zhou, P. et al., ‘Addendum: A pneumonia outbreak associated with a new coronavirus of probable bat origin’, *Nature*, vol.588, no.7836 (3 Dec. 2020).

⁷³ Ridley and Chan (посилання 55).

⁷⁴ WHO, ‘Novel coronavirus: Thailand (ex-China)’, *Disease Outbreak News*, 14 Jan. 2020.

⁷⁵ WHO, ‘Statement on the first meeting of the International Health Regulations (2005) Emergency Committee regarding the outbreak of novel coronavirus (2019-nCoV)’, *News*, 23 Jan. 2020.

⁷⁶ WHO, ‘How WHO is working to track down the animal reservoir of the SARS-CoV-2 virus’, *News*, 6 Nov. 2020.

⁷⁷ Mallapaty, S., ‘The scientists investigating the pandemic’s origins’, *Nature*, vol.588, no.7837 (10 Dec. 2020).

працівниками охорони здоров'я тощо. Експерти відвідали лікарні, служби контролю хвороб, транспортні вузли і склади запасів на випадок надзвичайних ситуацій у Пекіні, Гуандуні та Сичуані. Також вони відвідали ринок з продажу тварин, хоч і не той в Ухані, що називали можливим епіцентром поширення коронавірусу. Лише окремі члени групи побували в Ухані, де вони відвідали лікарню та мобільний модульний шпиталь. У доповіді Місії містився висновок про те, що новий коронавірус є зоонозним вірусом, резервуаром якого є кажани, і що проміжні носії ще не виявлені⁷⁸. Згідно з однією з рекомендацій висновку, “необхідно вжити додаткових заходів, щоб знайти тваринне джерело, а також природний резервуар і всіх проміжних носіїв-поширювачів, не допустити нових епідемічних спалахів чи повторення аналогічних епідемій”⁷⁹. Для цього, згідно з основною теорією, за якою поширення відбулося на ринку з продажу тварин, у доповіді Місії відзначені заходи, що їх уже вживала китайська влада для пошуку джерела пандемії. До них належали взяття проб докільля на оптовому ринку морепродуктів Хуанань в Ухані та отримання даних про види диких тварин, що продавалися на ринку, а також вивчення перших випадків *Covid-19* в Ухані⁸⁰.

Заклик спільної Місії активізувати зусилля з пошуку джерела пандемії згодом повторив Надзвичайний комітет *IHR*. Напередодні річної сесії Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я у травні він порадив ВООЗ “співпрацювати із Всесвітньою організацією з охорони здоров'я тварин (*World Organisation for Animal Health, OIE*), Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (*Food and Agriculture Organization of the United Nations, FAO*) і країнами у виявленні зоонозного джерела вірусу та шляху потрапляння до людей, включно з можливою роллю проміжних носіїв”⁸¹. Перед сесією Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я подібний заклик до міжнародного розслідування походження пандемії надійшов від ЄС, Австралії та інших делегацій⁸².

На відкритті віртуальної сесії 73-ї Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я 18-19 травня 2020р. Сі Цзіньпін, який раніше рішуче виступав проти міжнародного розслідування, схоже, поміняв позицію і підтримав міжнародний розгляд, хоч і на його умовах⁸³. У резолюції Асамблеї про реагування на *Covid-19* підтримане прохання Надзвичайного комітету *IHR* до Генерального директора ВООЗ “продовжити тісно співпрацювати” з *OIE, FAO* і державами для виявлення зоонозного джерела вірусу та шляху потрапляння до людей

⁷⁸ WHO-China Joint Mission (посилання 17), p.8.

⁷⁹ WHO-China Joint Mission (посилання 17), p.39.

⁸⁰ WHO-China Joint Mission (посилання 17), p.8.

⁸¹ WHO, ‘Statement on the third meeting of the International Health Regulations (2005) Emergency Committee regarding the outbreak of coronavirus disease (Covid-19)’, News, 1 May 2020.

⁸² Lentzos, F., ‘Will the WHO call for an international investigation into the coronavirus’s origins?’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, 18 May 2020.

⁸³ Niquet, V., ‘Decoding Xi Jinping’s speech at the World Health Assembly’, *The Diplomat*, 19 May 2020.

“в рамках підходу Єдиної системи охорони здоров’я (*One-Health Approach*)”, “у т.ч. – через роботу наукових і спільних польових місій”⁸⁴.

На виконання цього прохання ВООЗ і Китай почали розробляти “серію досліджень, що допоможуть зусиллям з відстеження походження коронавірусу”⁸⁵. У липні експерти ВООЗ їздили до Китаю з метою визначення функцій міжнародної слідчої групи, яка мала дослідити потенційні джерела інфекції у перших відомих випадках в Ухані у грудні 2019р. для з’ясування обставин попередніх випадків з людьми шляхом серо-епідеміологічних досліджень, і провести додаткові тваринні та екологічні дослідження⁸⁶. Слідча група, узгоджена ВООЗ і Китаєм, буда сформована у вересні, але про неї стало відомо лише 20 листопада 2020р. Група складалася з експертів різних профілів з Австралії, Великої Британії, В’єтнаму, Данії, Катару, Нідерландів, Німеччини, Росії, США і Японії, а також п’яťох експертів ВООЗ і двох представників *OIE* – і такого ж числа (17) науковців з Китаю⁸⁷. Двоє представників *FAO* були спостерігачами. Перша віртуальна зустріч міжнародних експертів з китайськими колегами відбулася 30 жовтня, а завдання Глобального дослідження походження *SARS-CoV-2* були оприлюднені 5 листопада 2020р.⁸⁸

Використовуючи двоетапний підхід, спільне розслідування має спочатку дослідити, як могло початися поширення *SARS-CoV-2*, і зібрати свідчення з вогнища випадків, зафіксованих у грудні 2019р., на предмет можливого зв’язку та ознак походження. На першому етапі, запланованому на початок 2021р., було потрібно: глибоко проаналізувати історії хвороб, схожих з *Covid-19* і зареєстрованих до грудня 2019р.; переглянути тенденції захворювань за місяць перед спалахом; вивчити записи про летальні випадки та їх причини, схожі на *Covid-19*; провести детальні співбесіди та розгляд виявлених на цей час попередніх (у т.ч. потенційних) випадків, виявлених під час роботи Місії; здійснити серологічні дослідження збережених зразків крові (сироватки), зібраних за кілька тижнів і місяців до грудня 2019р. Результати першого етапу дадуть інформацію для роботи другого етапу – детальних тривалих досліджень, що можуть охоплювати поглиблені епідеміологічні, вірусологічні, серологічні оцінки людей у певних географічних районах або конкретних умовах; а також подібні дослідження серед популяції тварин до і після спалаху хвороби у визначених географічних районах. Роботи другого етапу “можна було б провести будь-де в Китаї, у сусідніх країнах та у світі”⁸⁹.

⁸⁴ 73rd World Health Assembly (посилання 28), para. 9(6).

⁸⁵ WHO (посилання 54), p.2.

⁸⁶ WHO (посилання 76).

⁸⁷ WHO, ‘Origins of the SARS-CoV-2 virus’, updated 18 Jan. 2021.

⁸⁸ WHO (посилання 76); WHO (посилання 54).

⁸⁹ WHO (посилання 54), pp.6-8.

Наслідки *Covid-19* для світової архітектури біобезпеки

Пандемія *Covid-19* та її суспільні і соціально-політичні наслідки рельєфно висвітлили проблему, що стоїть перед усіма урядами: як успішно передбачити та підготуватися до біозагроз для громадян, національної і міжнародної безпеки. Спектр біозагроз є складним і мінливим, він охоплює природні спалахи хвороб, “глиючий” ризик несприйняття антимікробних препаратів, неочікувані наслідки лабораторних інцидентів, навмисне використання хвороби як зброї, а тепер, очевидно, біо-інформаційну війну.

Ризики природних і випадкових спалахів хвороб

Ця пандемія продемонструвала глибокий і широкий вплив на національну безпеку та значні ризики для неї як від пандемій загалом, так і, особливо, нових патогенів, зокрема *SARS-CoV-2*. Це вказує, в т.ч. на необхідність кращої біоготовності країн, що охоплює, зокрема: (а) національне стратегічне керівництво заходами біобезпеки; (б) річну звітність про стан національної підготовки урядів і регулярний контроль парламентських комітетів; (в) захищене багаторічне фінансування для “сканування горизонту” та підготовки до масштабних руйнівних подій (у т.ч. біологічних надзвичайних ситуацій); (г) розвиток спроможностей з тестування, перевірки на кордоні, ізоляції, відстеження контактів та лікарняної допомоги; (д) регулярні тренування з широким охопленням населення та командно-штабні навчання для перевірки спроможностей реагування на біозагрози; (е) збереження національних спроможностей з виробництва критичних для біобезпеки та боротьби з пандемією засобів, у т.ч. засобів індивідуального захисту та вакцин⁹⁰.

Хоча пандемія загострила увагу до загрози від природних і нових хвороб, не слід недооцінювати загрози випадкових чи навмисних біологічних спалахів. Станом на грудень 2020р., у світі працювали або будувалися понад 50 лабораторій з високим ступенем захисту (*BSL-4*): в Африці, Азії, Європі, Росії і США. На цих об’єктах відбуваються вкрай небезпечні маніпуляції з патогенами, деякі з яких можуть спричинити пандемію. Крім того, після *Covid-19* з коронавірусами почали працювати набагато більше науковців, у т.ч. тих, хто раніше, можливо, ніколи не мали справи з цими вірусами й тому мають менше досвіду біобезпеки в роботі з ними. Проблема частих лабораторних інцидентів багато років обговорювалася в експертному середовищі, а у 2020р. – у ґрунтовних, професійних статтях у *New Yorker* та *South China Morning Post*, присвячених *Covid-19*, та у пресі загалом⁹¹. Зростання ймовірності випадкових біологічних загроз підкреслює потребу кращого пристосування світової архітектури біобезпеки до виконання її головного завдання. Ключовим елементом, якого вимагає громадянське суспільство, був би

⁹⁰ Див., зокрема: British Parliament, Joint Committee on the National Security Strategy, *Biosecurity and National Security: First Report of Session 2019-21*, Report HC 611/HL 195, 18 Dec. 2020.

⁹¹ Див., зокрема: Furmanski (посилання 64); Eaves, E., ‘The risks of building too many bio labs’, *New Yorker*, 18 Mar. 2020; Baptista, E. et al., ‘The labs where monsters live’, *South China Morning Post*, 12 Sep. 2020.

міжнародний орган – в ідеалі, на базі ООН – з моніторингу та перевірки високозахищених лабораторій і високоризикованої біологічної діяльності⁹².

Навмисне застосування хвороби як зброї

Навмисні біологічні загрози викликають дедалі більше занепокоєння. У разі наявності таких намірів прогрес науки й техніки, особливо генних технологій, суттєво спрощує: удосконалення патогенів з метою підвищення їх смертності; перетворення слабодіючих патогенів на сильнодіючі; створення цілком нових патогенів; відтворення вже не існуючих сильнодіючих патогенів, зокрема вірусу віспи. Такі можливості з'являються під час розробки нових засобів “доставки” патогенів в організм людини. На додачу до бомб, ракет, касетних боєприпасів, аерозолів та ін'єкційних пристроїв у колишніх програмах розробки засобів біологічної війни, наразі є технічно можливим використання для поширення патогенів безпілотників, нанороботів чи навіть комах⁹³. Більше того, з розвитком генних технологій та їх поєднанням зі штучним інтелектом, машинним навчанням, автоматизацією, афективним обчисленням і роботизацією дедалі точніше фіксуватиметься та аналізуватиметься біометрика, емоції та поведінка людини⁹⁴. Уряди та, дедалі більше, приватні компанії зможуть сортувати, класифікувати, продавати та використовувати біологічні дані набагато точніше, ніж будь-коли раніше, створюючи безпрецедентні можливості для соціального та біологічного контролю⁹⁵. Поєднання комп'ютерних можливостей з біоінформатикою не лише може бути використане для швидшої ідентифікації шкідливих генів або послідовностей ДНК, але й відкриє можливості для ведення високоточної біологічної війни⁹⁶.

Ці події виявили необхідність (а) забезпечити дотримання та виконання країнами їх зобов'язань згідно з Конвенцією 1972р. про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення (Конвенція про біологічну та токсинну зброю, КБТЗ, *Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction, Biological and Toxin Weapons Convention, BWC*) та (б) зміцнити Механізм Генерального секретаря ООН з розслідування звинувачень у застосуванні хімічної і біологічної зброї (*UN Secretary-General Mechanism for Investigation of Alleged Use of Chemical and Biological Weapons, UNSGM*) для проведення глибоких незалежних розслідувань імовірного застосування біологічної зброї, а також підвищити ефективність системи координації

⁹² Lentzos, F., ‘Statement on biological weapons’, Speech delivered to the UN General Assembly First Committee, 12 Oct. 2020.

⁹³ Reeves, R. G., ‘Agricultural research, or a new bioweapon system?’, *Science*, vol.362, no.6410 (5 Oct. 2018).

⁹⁴ Gleiser, M., ‘Biometric data and the rise of digital dictatorship’, NPR, 28 Feb. 2018.

⁹⁵ Connell, N. et al., ‘Driving responsible innovation of AI, life sciences and next generation biotech’, *Beyond Standards*, 3 Feb. 2021.

⁹⁶ Lentzos (посилання 44).

міжнародного реагування на будь-яке підтверджене використання біологічної зброї. Про КБТЗ та UNSGM див. підрозділ II⁹⁷.

Засоби біо-інформаційної війни

Біологічною загрозою, яка стає дедалі більш очевидною і рівень якої суттєво підвищився під час швидкого поширення пандемії *Covid-19*, є засоби біо-інформаційної війни. Особливістю пандемії стало те, що ВООЗ визначила “інфодемією” як постійне поширення інформації зі сфер політики, науки і суспільного життя з часто суперечливими даними стосовно історії розвитку, епідеміології і клінічних наслідків *Covid-19*. Надмірна кількість інформації зумовлена не лише великими обсягами наукової звітності та офіційних настанов, але й величезною кількістю повідомлень ЗМІ, суперечливих статистичних тлумачень, чуток, теорій і фейкових новин. Інфодемія ускладнила розрізнення правдивих і надійних джерел від хибних і спотворених⁹⁸. Хоча дезінформація і спалахи хвороб співіснують давно, це явище аномально поширилося в останні 10 років, через поєднання соцмереж, приривчавання до фейкових новин і делегітимізації наукових знань⁹⁹.

Пов’язаний з *Covid-19* наратив біологічної зброї з’явився вже у II половині січня 2020р. Щойно стало відомо про перші випадки коронавірусу за межами Китаю, почали циркулювати чулки, що пов’язували спалах хвороби з таємними китайськими лабораторіями та можливою розробкою біологічної зброї. Ці сюжети ґрунтувалися на припущеннях та інсинуаціях, але швидко поширювалися через соцмережі, веб-сайти з теоріями змови та переважно невеликі бульварні видання. В одній цікавій статті, що вийшла 24 січня 2020р. у *The Washington Times*, стверджувалося, що на таємному урядовому об’єкті в епіцентрі пандемії в Ухані могло вивчатися військове застосування коронавірусу, що й стало джерелом спалаху хвороби. Попри брак доказів, ця історія швидко поширилась, аж поки за кілька днів брехня не була викрита в авторитетних ЗМІ, насамперед у *Washington Post* і *Foreign Policy*¹⁰⁰. Проте, наступними тижнями інсинуації і заяви, що пов’язували спалах з біологічною зброєю, продовжилися. У них брали участь окремі посадовці і представники урядів, які мали доступ до великої аудиторії. Так, американський сенатор Т.Коттон (*Tom Cotton*) в інтерв’ю для *Fox News* 16 лютого припустив, що вірус є китайською військовою розробкою¹⁰¹. Відомий індійський депутат, представник Індійського національного конгресу М.Теварі (*Manish*

⁹⁷ Загальний огляд та інші деталі Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення див. у підрозділі I додатка А цього видання.

⁹⁸ WHO, ‘WHO ad-hoc online consultation on managing the Covid-19 infodemic’ (посилання 27).

⁹⁹ Bernard, R. et al., ‘Disinformation and epidemics: Anticipating the next phase of biowarfare’, *Health Security*, vol.19, no.1 (2021).

¹⁰⁰ Taylor, A., ‘Experts debunk fringe theory linking China’s coronavirus to weapons research’, *Washington Post*, 29 Jan. 2020; Ling, J., ‘The Wuhan virus is not a lab-made bioweapon’, *Foreign Policy*, 29 Jan. 2020.

¹⁰¹ Stevenson, A., ‘Senator Tom Cotton repeats fringe theory of coronavirus origins’, *New York Times*, 17 Feb. 2020.

Tewari) перепостив у Твіттері для понад 380 тис. читачів статтю з британського таблоїду *Daily Express*, де стверджувалося, що коронавірус – це біологічна зброя, що “витекла” з китайської наукової лабораторії¹⁰².

Спливала й ще одна версія біологічної зброї, яку найбільше просували Іран, Китай і Росія, у т.ч. діючі та колишні урядовці: спалах хвороби подавався як біологічний напад американських військових¹⁰³. Колишній Президент Ірану М.Ахмадінежад (*Mahmoud Ahmadinejad*) надіслав Генеральному секретарю ООН відкритого листа, де стверджувалося, що вірус явно “отримано в лабораторіях ... у військових цехах біологічної війни, що належать світовим державам-гегемонам”¹⁰⁴. Верховний лідер Ірану 12 березня 2020р. видав указ, де стверджувалося, що “цей інцидент міг бути біологічним нападом”¹⁰⁵.

Дезінформація поширювалася російськими державними телеканалами, а також фермами ботів і тролів у соцмережах, якими керують російські розвідслужби¹⁰⁶. З 22 січня по 19 березня 2020р. група ЄС з моніторингу дезінформації виявила понад 110 випадків дезінформації про коронавірус у російських джерелах, що охоплювали широке коло наративів, включно з твердженнями, ніби коронавірус – це біологічна зброя, яку застосовує Китай, США, Велика Британія чи навіть Росія, і що насправді коронавірус походить зі США чи з американських лабораторій в інших частинах світу¹⁰⁷. У доповіді також зазначалося, що головною тактикою Росії є роздмухування дезінформації з Ірану, Китаю чи від крайніх правих у США з метою уникнення звинувачень Росії у брехні. Як зазначено в оновленій доповіді від травня 2020р., група ЄС виявила, що проросійські джерела продовжують пов’язувати *Covid-19* з біологічною війною, а прокремлівські ЗМІ та китайські посадовці й державні ЗМІ облудно заявляють, ніби секретні державні медичні лабораторії у колишніх радянських республіках залучені до таємної розробки біологічної зброї¹⁰⁸. Американські урядовці звинувачували Росію у використанні тисяч акаунтів у різних соцмережах для просування фейкових новин і теорій

¹⁰² *Tewari, M. (@ManishTewari)*, Twitter, 13 Mar. 2020, <<https://twitter.com/ManishTewari/status/1238299436205236225>>; and Hoare, C., ‘Coronavirus shock claim: “Smoking gun of Chinese lab leak” exposed by bioweapons expert’, *Daily Express*, 12 Mar. 2020.

¹⁰³ Див., зокрема: *Russia Today*, ‘Coronavirus may be a product of US “biological attack” aimed at Iran & China, IRGC chief claims’, 5 Mar. 2020; *Radio Farda*, ‘Influential Iran lawmaker says coronavirus is a “bio-terror attack”’, 6 Mar. 2020.

¹⁰⁴ *Ahmadinejad, M. (@Ahmadinejad1956)*, Twitter, 9 Mar. 2020, <<https://twitter.com/Ahmadinejad1956/status/1237072414841937920>>.

¹⁰⁵ ‘Khamenei calls coronavirus “possible biological attack”, asks guards to contain it’, *Radio Farda*, 13 Mar. 2020.

¹⁰⁶ *Mackinnon, A.*, ‘Russia knows just who to blame for the coronavirus: America’, *Foreign Policy*, 14 Feb. 2020; *Taerson, J. and Gamberini, S.J.*, ‘Infodemic: Russian disinformation campaigns, public health, and Covid-19’, *Inkstick*, 25 Mar. 2020; ‘Russian media amplify coronavirus conspiracy theories’, *BBC Monitoring*, 6 Feb. 2020.

¹⁰⁷ *EUvsDisinfo*, ‘EEAS special report: Disinformation on the coronavirus—short assessment of the information environment’, 19 Mar. 2020; *EUvsDisinfo*, *Disinfo Database*, <[https:// euvsdisinfo.eu/disinformation-cases/](https://euvsdisinfo.eu/disinformation-cases/)>.

¹⁰⁸ *EUvsDisinfo*, ‘EEAS special report update: Short assessment of narratives and disinformation around the Covid-19 pandemic (update 23 April-18 May)’, 20 May 2020.

змови, найчастіше – ніби вірус є американською біологічною зброєю, що має завдати Китаю економічної шкоди¹⁰⁹.

Китай також поширював дезінформацію¹¹⁰. Прес-секретар МЗС Китаю Чжао Ліцзянь (*Zhao Lijian*) повторив твердження відомого китайського епідеміолога про те, що хоча вірус виявили в Китаї, але він може мати інше походження – це було домінуючою темою Пекіну до кінця 2020р. Пізніше Чжао сповістив 300 тис. своїх читачів у Твіттері, що “занести епідемію в Ухань могла американська армія”¹¹¹. І хоча китайський Посол у США публічно дистанціювався сам (і свій Уряд) від цих звинувачень, коментарі Чжао, що розпалювали в Інтернеті теорію змови, не були видалені суворими китайськими цензорами¹¹².

Активні кампанії дезінформації про *Covid-19*, разом з дезінформацією в соцмережах, схоже, вплинули на перебіг і гостроту пандемії, посиливши недовіру до офіційних повідомлень і несприйняття наукових аргументів частиною суспільства. Це мало реальні наслідки для охорони здоров'я, зокрема через відмову людей від медичної допомоги. Можна додати також: цькування інфікованих; насильство у відповідь на урядові заходи чи проти медичного персоналу; радикалізацію існуючих політичних настроїв і рухів, зокрема, спрямованих проти урядів, іноземців та іммігрантів¹¹³.

Є думка, що через “послідовний характер” кампаній їх слід розглядати як форму біологічної загрози. Вдаючись до кампаній з дезінформації, держави можуть “досягти ефекту біологічного тероризму та війни, не застосовуючи традиційну біологічну речовину, й без технічних і правових наслідків”¹¹⁴. Повний потенціал цього нового типу засобів біологічної війни ще до кінця не з'ясований, але деякі дослідники вважають, що “необхідні умови для його застосування” вже є: (а) перетворення на зброю далекосяжних кампаній фейкових новин в Інтернеті; (б) здатність цих кампаній справляти “суттєвий негативний вплив на здоров'я суспільства”; (в) “радикалізуюча дія” поширення дезінформації на соцмережі під час спалаху хвороб; (г) “делегітимізація науки і недовіра до посадових осіб”¹¹⁵.

Навмисне поширення брехні – не новина, але швидкість та охоплення нинішніх кампаній для формування і впливу на думки та дії людей в усьому світі не мають прецедентів в історії. Біо-інформаційна війна спрямована на підірив суспільно-політичних та економічних систем шляхом перетворення на зброю – або віртуальної ескалації – природних спалахів хвороб, а не шляхом

¹⁰⁹ Glenza, J., ‘Coronavirus: US says Russia behind disinformation campaign’, *The Guardian*, 22 Feb. 2020.

¹¹⁰ Scott, M., ‘Russia and China push “fake news” aimed at weakening Europe: Report’, *Politico*, 1 Apr. 2020.

¹¹¹ Myers, S.L., ‘China spins tale that the US army started the coronavirus epidemic’, *New York Times*, 13 Mar. 2020.

¹¹² Swan, J. and Allen-Ebrahimian, B., ‘Top Chinese official disowns US military lab coronavirus conspiracy’, *Axios*, 22 Mar. 2020; Liu, D., Shi, A. and Smith, A., ‘Coronavirus: Rumors and misinformation swirl unchecked in China’, *NBC News*, 6 Mar. 2020.

¹¹³ Bernard et al. (посилання 99), pp.7-8.

¹¹⁴ Bernard et al. (посилання 99), p.9.

¹¹⁵ Bernard et al. (посилання 99), p.4.

безпосереднього підвищення смертності та захворюваності населення через застосування шкідливих біологічних речовин. Така боротьба за вплив, імовірно, посилиться у майбутньому. З “розмиванням межі між реальністю та обманом” потенціал масштабної мобілізації людей, ресурсів і зброї навколо брехливих розповідей “створює значні глобальні ризики”, особливо під час пандемії¹¹⁶. Здатність засобів біо-інформаційної війни відтворювати дію біологічної речовини, залишаючись водночас поза впливом наявної нормативно-правової бази, є серйозним викликом для роззброєння. Покращення регулювання кіберпростору заради здоров’я і безпеки має важливе значення для підтримання та забезпечення цілісності існуючих систем протидії поєднанню природних і штучно створених біологічних загроз.

Висновки

Наприкінці 2020р. пандемія *Covid-19* далеко не завершилась. Її наслідки, імовірно, будуть глибокими, широкими й триватимуть роками, в т.ч. – для міжнародної політики безпеки.

¹¹⁶ Pauwels, E., *The New Geopolitics of Converging Risks: The UN and Prevention in the Era of AI* (United Nations University Centre for Policy Research: New York, 29 Apr. 2019), p.i.

II. Біологічне роззброєння і нерозповсюдження

ФІЛІППА ЛЕНДЗОС

Головним правовим інструментом протидії засобам біологічної війни є Конвенція 1972р. про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення (Конвенція про біологічну та токсинну зброю, КБТЗ, *Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction, Biological and Toxin Weapons Convention, BWC*)¹. До неї приєдналися 184 держави і чотири – підписали. 10 держав не підписали й не ратифікували Конвенцію. У 2020р. до неї не приєдналася жодна держава.

3 березня 2020р. світова пандемія *Covid-19* суттєво впливала на функціонування ООН². Штаб-квартира ООН у Нью-Йорку та Відділення ООН у Женеві закрилися на кілька місяців; були скасовані чи перенесені особисті зустрічі; окремі форуми та виконання певних завдань здійснювалося в *online*-режимі. Зустрічі експертів КБТЗ, спочатку заплановані на 25 серпня - 3 вересня 2020р., були перенесені на 2021р., як і зустріч держав-учасниць КБТЗ, запланована на 8-11 грудня 2020р.³ У жовтні-листопаді 2020р. Відділ забезпечення виконання (*Implementation Support Unit*) КБТЗ та головуєчі на зустрічах експертів провели ряд 90-хв. вебінарів з питань кожної зустрічі, але без офіційного статусу. Консультації про визначення дат зустрічей КБТЗ у 2021р. наприкінці 2020р. ще тривали.

У цьому підрозділі розглядаються заяви держав-учасниць з нагоди річниці КБТЗ та на відкритих дебатах у Раді Безпеки (РБ) ООН; події на Генеральній Асамблеї (ГА) ООН, пов'язані з біологічною зброєю, та геополітична напруженість між Китаєм, Росією і США у зв'язку з біологічними дослідженнями.

45-а річниця Конвенції про біологічну та токсинну зброю

26 березня 2020р. відзначалася 45-а річниця набуття чинності КБТЗ. З цієї нагоди Генеральний секретар ООН заявив, що норми, спрямовані проти біологічної зброї, лишаються міцними, але міжнародне співтовариство має залишатися пильним. Він закликав держави-учасниці терміново оновити механізми договору з урахуванням науково-технічного прогресу і працювати разом для підвищення біобезпеки та біоготовності з тим, щоб усі країни були здатні попередити та відреагувати на будь-яке можливе використання біологічної зброї. Він закликав держави-учасниці “творчо поміркувати

¹ Загальний огляд та інші деталі КБТЗ див. у підрозділі I додатка А цього видання.

² Nakamitsu, I., ‘The Office for Disarmament Affairs remains active and committed—How the Covid-19 pandemic is affecting the work of disarmament’, United Nations, Office for Disarmament Affairs, 3 Apr. 2020; Acheson, R., *Locked Out During Lockdown: An Analysis of the UN System During Covid-19*, Women’s International League for Peace & Freedom Report, Sep. 2020.

³ Kenyan Permanent Mission to the United Nations and Other International Organizations, BWC chair’s letters of 28 July 2020 and 23 Nov. 2020.

про майбутню еволюцію Конвенції і про те, як зберегти її провідну роль у недопущенні зловживання біологією з ворожими цілями”⁴.

Кілька держав-учасниць виступили з заявами з нагоди річниці. Росія підкреслила необхідність “термінового організаційного та операційного зміцнення” КБТЗ та роз’яснила власні ініціативи: “поновити роботу над юридично зобов’язуючим Протоколом до Конвенції з дієвим механізмом верифікації, створити в рамках Конвенції мобільні медико-біологічні підрозділи та Науковий консультативний комітет і вдосконалити наявні заходи довіри”. Росія також підкреслила необхідність “ухвалення взаємно узгоджених рішень держав-учасниць консенсусом” як “єдиного шляху забезпечення необхідних гарантій виконання та дієвого стримування застосування чи погрози застосуванням біологічної зброї”⁵.

Індія також скористалася можливістю повторити заклик “до організаційного зміцнення Конвенції, включно з обговоренням всеохопного та юридично зобов’язуючого Протоколу”, з метою ефективного виконання КБТЗ та повного дотримання “букви й духу” договору. Індія також звернула увагу на такі питання: виклики від науково-технологічного прогресу; необхідність міжнародного співробітництва, включно з організаційним зміцненням ВООЗ; загрози біотероризму; її зусилля зі створення бази даних біозагроз і надзвичайних біологічних ситуацій згідно зі Статтею VIII⁶.

США у Твіттері підтвердили важливість зобов’язання держав-учасниць із запобігання появі біологічної зброї і зазначили, що пандемія *Covid-19* показала важливість зниження всіх біологічних ризиків⁷.

У заяві прес-секретаря ЄС з питань зовнішньої та безпекової політики з нагоди річниці було зроблено акцент на деяких міжнародних зусиллях ЄС з підвищення біозахисту та біобезпеки у світі, а також зазначено, що з 2006р. Євросоюз надав на підтримку КБТЗ близько €15 млн. Прес-секретар заявив, що на 9-й Оглядовій конференції КБТЗ ЄС працюватиме над “конкретними заходами, спрямованими на зміцнення та подальший розвиток” договору та закликав усі держави, що ще не є сторонами КБТЗ, без зволікань приєднатися до неї⁸.

ООН і деякі держави-учасниці також робили заяви з нагоди 45-ї річниці, але ці заяви не містили нових ініціатив і не надавали якогось конкретного імпульсу.

⁴ UN Secretary-General, ‘Secretary-general’s message on the forty-fifth anniversary of the entry into force of the Biological Weapons Convention’, 26 Mar. 2020.

⁵ Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Statement of the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation on the occasion of the 45th anniversary of the BWC entry into force’, 26 Mar. 2020.

⁶ Indian Ministry of External Affairs, ‘45th anniversary of entry into force of the Biological and Toxin Weapons Convention (BWC)’, 27 Mar. 2020.

⁷ US Department of State, Bureau of International Security and Nonproliferation (@StateISN), Twitter, 26 Mar. 2020, <<https://twitter.com/StateISN/status/1243146775864709123>>.

⁸ Battu-Henriksson, V., EU Spokesperson for Foreign Affairs and Security Policy, ‘Non-proliferation: Statement by the spokesperson on the 45th anniversary of the entry into force of the Biological and Toxin Weapons Convention’, 26 Mar. 2020.

Відкриті дебати про пандемію і безпеку в РБ ООН

Характеризуючи глобальні ризики для здоров'я, зокрема пандемій та епідемій, як загрозу міжнародним миру та безпеці, РБ ООН 2 липня 2020р. провела віртуальні відкриті дебати високого рівня “Пандемії та безпека” під головуванням Міністра закордонних справ Німеччини Х.Мааса (*Heiko Maas*). Метою дебатів був “обмін думками про наслідки для безпеки міжнародних загроз здоров'ю, епідемій і пандемій та відповідну роль РБ у збереженні міжнародного миру й безпеки”⁹.

Відкриваючи дебати, Генеральний секретар ООН зосередився на наслідках *Covid-19* для збереження миру й безпеки та зазначив, що пандемія “вже показала деякі напрями, в яких готовність могла б виявитися недостатньою, якби хворобою навмисно маніпулювали, щоб зробити її більш небезпечною, або навмисно поширювали її в багатьох місцях одночасно”. Розмірковуючи, як покращити глобальне реагування на майбутні загрози хвороб, Генеральний секретар закликав держави “надати серйозну увагу запобіганню навмисному використанню хвороб як зброї”. Він підкреслив необхідність зміцнення КБТЗ, “посилуючи її роль, як форуму для розгляду профілактичних заходів, можливостей жорсткого реагування та дієвих контрзаходів”. Він зазначив, що “найкраща протидія біологічній зброї – це ефективна протидія природним хворобам”, і що “потужні системи охорони здоров'я і ветеринарної медицини є не лише необхідним інструментом проти *Covid-19*, але й ефективним засобом проти розробки біологічної зброї”. Він продовжив: “Усі ці питання мають бути на порядку денному Оглядової конференції КБТЗ наступного року”. Генеральний секретар також зазначив, що пандемія показує ризики біотероризму, і що резолюція РБ ООН 1540 та наступні залишаються ключовим компонентом міжнародної архітектури нерозповсюдження з метою запобігання біотероризму¹⁰.

На дебатах в РБ пролунали більше десятка заяв міністрів і делегованих представників, а ще майже 50 заяв були подані письмово¹¹. Особливо актуальними для біологічного роззброєння і нерозповсюдження були заяви Канади і Грузії.

У заяві Канади підкреслювалося, що “належить багато зробити для створення спроможностей з попередження, виявлення та реагування на всі загрози інфекційних хвороб природного, випадкового чи навмисного походження”¹². Вона вітала зустріч, як важливий перший крок для зосередження більшої уваги РБ до світової санітарно-епідеміологічної безпеки, і пропонувала їй розглянути можливість проведення додаткових брифінгів,

⁹ UN Secretary-General, ‘Secretary-general’s remarks to Security Council open videoteleconference on the maintenance of international peace and security: Implications of Covid-19’, 2 July 2020.

¹⁰ UN Secretary-General (посилання 9); UN Security Council Resolution 1540, 28 Apr. 2004.

¹¹ United Nations, Security Council, Letter dated 8 July 2020 from the President of the Security Council addressed to the Secretary-General and the Permanent Representatives of the members of the Security Council, S/2020/663, 9 July 2020.

¹² United Nations, S/2020/663 (посилання 11), annex 22, p.45.

присвячених впливу проблем світової санітарно-епідеміологічної безпеки на міжнародний мир та безпеку. У заяві зазначалося, що Канада нещодавно приєдналася до Данії, Катару, Південної Кореї і Сьєрра-Леоне, які започаткували Групу друзів солідарності заради глобальної безпеки здоров'я (*Group of Friends of Solidarity for Global Health Security*), і що ця Група готова підтримати РБ ООН у “комплексному розгляді просування глобальної безпеки здоров'я”. Канада також окреслила власні зусилля зі зміцнення безпеки здоров'я на підтримку глобального реагування на *Covid-19*, включно зі створенням біологічних лабораторій в Африці, на Близькому Сході та в Карибському басейні, а також системи раннього попередження інфекційних хвороб у Південно-Східній Азії у рамках канадської Програми зменшення загроз застосування зброї (*Weapons Threat Reduction Program*)¹³.

Заява Грузії привернула увагу до навмисної активізації використання Росією інструментів гібридної війни проти неї. У заяві відзначалися “сфабриковані пропагандистські вигадки” з постійними нападками на Центр досліджень громадського здоров'я ім.Р.Лугара (*Richard Lugar Center for Public Health Research*) – одну з головних лабораторій, що займається реагуванням на *Covid-19* у Грузії¹⁴. Згідно з заявою, дезінформація полягає в тому, що грузинський Уряд ніби навмисно поширював коронавірус в окупованому Цхінвальському регіоні та збирав біологічні зразки у жителів регіону. Такі вигадки мали “підірвати довіру місцевого населення до Уряду Грузії” і створити “хаос на місцях”. Грузія підкреслила, що російська дезінформаційна кампанія “є відвертою атакою на охорону здоров'я населення та національну безпеку Грузії”¹⁵.

Після зустрічі “Пандемії та безпека” Росія поширила в РБ ООН листа, де висловлювалася “серйозна стурбованість” згадками на дебатах про КБТЗ, оскільки *Covid-19* “не має прямого зв'язку з Конвенцією”. Крім того, Росія “не бачила жодної причини для внесення цього питання до порядку денного Оглядової конференції” і стверджувала, що зміцнення систем охорони здоров'я та ветеринарної медицини мають розглядати ВООЗ, *FAO* та *OIE*. У листі також підкреслювалася необхідність організаційного та операційного зміцнення КБТЗ та зазначалося – як натяк на внесення Росією на наступній ГА ООН нової резолюції про Механізм Генерального секретаря ООН з розслідування заяв про застосування хімічної та біологічної зброї (*Secretary-General's Mechanism for Investigation of Alleged Use of Chemical and Biological Weapons, UNSGM*), – що “принципи та процедури Механізму Генерального секретаря, створеного в 1988р., мають бути оновлені” (див. нижче)¹⁶.

¹³ United Nations, S/2020/663 (посилання 11), annex 22, pp.45-46.

¹⁴ United Nations, S/2020/663 (посилання 11), annex 31, pp.66-67.

¹⁵ United Nations, S/2020/663 (посилання 11), annex 31, p.67.

¹⁶ United Nations, Security Council, Letter dated 28 July 2020 from the Permanent Representatives of the Russian Federation to the UN addressed to the President of the Security Council, S/2020/756, 29 July 2020.

Перший комітет ГА ООН

Комітет ГА ООН з питань роззброєння та міжнародної безпеки (Перший комітет) віртуально засідав з 6 жовтня по 4 листопада 2020р. У заявах на загальних дебатах біологічну зброю згадували шість груп держав і 65 окремих держав – надзвичайно висока кількість, очевидно, через пандемію *Covid-19* і наближення 9-ої Оглядової конференції КБТЗ¹⁷. У більшості коментарів підкреслювалася важливість КБТЗ і висловлювалася підтримка договору. Багато хто наголошував на необхідності універсалізації та ефективного виконання КБТЗ.

Кілька держав згадали про руйнівні наслідки *Covid-19*, як наочний приклад потенційних наслідків хаосу в разі використання біологічної зброї. Багато хто, зокрема Австралія, Греція, Індія, Ірландія, Канада, Непал, Нідерланди, Фінляндія, Франція, а також Асоціація Держав Південно-Східної Азії (АСЕАН, *Association of Southeast Asian Nations, ASEAN*), заявляли, що пандемія виявила необхідність зміцнення КБТЗ. Китай заявив, що “*Covid-19* став сигналом тривоги про біобезпеку й підкреслив важливість і нагальність зміцнення керівництва світовою біобезпекою”¹⁸.

З точки зору Росії і Руху неприєднання, а також інших держав, зокрема Бразилії, Іспанії, Китаю і Нідерландів, зміцнення КБТЗ означало домовленість про юридично обов’язковий механізм верифікації. Багато держав зазначили, що це є їх головним пріоритетом на 9-й Оглядовій конференції. З точки зору інших держав, зміцнення КБТЗ означало цілий ряд заходів, включно з розширенням міжнародного співробітництва, та допомоги, підвищенням готовності; належним постійним фінансовим забезпеченням договору; розвитком організаційних спроможностей і заохочуванням синергії зусиль відповідних міжнародних організацій; створенням науково-консультативного органу; кращим виконанням заходів зміцнення довіри в рамках Конвенції і схваленням таких додаткових заходів прозорості, як взаємний контроль; створенням мобільних медико-біологічних підрозділів для допомоги в реагуванні на штучні спалахи хвороб; розробкою добровільного кодексу поведінки для вчених-біологів¹⁹.

Казахстан повторив, не деталізуючи, свою “несподівану” пропозицію (вперше внесена Президентом Казахстану під час загальних дебатів на 75-й сесії ГА ООН) – створити Міжнародне агентство з біобезпеки (*International Agency for Biological Safety*) як спеціалізований багатосторонній орган для зміцнення КБТЗ²⁰.

¹⁷ Lentzos, F., ‘Biological Weapons’, *First Committee Monitor*, vol.18, no.3 (25 Oct. 2020), p.9.

¹⁸ Geng, S., China statement at the General Debate of the First Committee of the 75th session of the UN General Assembly, New York, 12 Oct. 2020, p.7; Lentzos, F., ‘Biological Weapons’, *First Committee Monitor*, vol.18, no.2 (18 Oct. 2020), p.11.

¹⁹ Lentzos (посилання 18), p.11.

²⁰ Issetov, A., Kazakhstan statement to the First Committee of the 75th session of the UN General Assembly, New York, 12 Oct. 2020, p.3; Lentzos (посилання 18), p.12; Zanders, J.P., ‘Biological weapons: A surprise proposal from Kazak worth exploring’, *The Trench*, 6 Oct. 2020.

Під час загальних дебатів пролунало кілька непідтверджених інсинуацій і звинувачень у діяльності, що суперечить КБТЗ. Іран заявив, що він “глибоко стурбований таємними програмами біологічної зброї, що їх реалізують деякі країни”²¹. Сирія заявила, що “Ізраїльський арсенал ядерної, хімічної і біологічної зброї залишається найбільшою загрозою для миру та безпеки у близькосхідному регіоні”²². Китай заявив: “Міжнародне співтовариство дуже стурбоване військовими біологічними програмами США. Ми закликаємо США діяти відкрито, прозоро та відповідально і повністю прояснити свою діяльність у численних біолабораторіях за кордоном”²³. США, один з урядів-депозитаріїв КБТЗ, говорили про *Covid-19* як про “чуму, випущену у світ Китайською Народною Республікою”, і про необхідність притягнути Китай до відповідальності, але не згадали КБТЗ у своїй заяві²⁴.

І Перший комітет, і ГА ООН схвалили проект Резолюції *A/C.1/75/L.52* стосовно КБТЗ без голосування (Резолюція 75/88)²⁵. Зміни, порівняно з минулорічною версією, були мінімальними. Угорщина, яка за звичною практикою представила резолюцію, заявила, що так сталося тому, що пандемія завадила провести персональні неформальні консультації, а пріоритетом Угорщини є збереження консенсусу, що виглядало особливо важливим у рік перед Оглядом конференцією²⁶.

Дворічний проект Резолюції *A/C.1/75/L.18* про “Заходи стосовно дотримання Женевського протоколу 1925р.”, яким забороняється використання хімічної і біологічної зброї, був узгоджений у Першому комітеті 179 державами²⁷. Три держави утрималися від голосування – Ізраїль і США, які зазвичай утримуються від голосування по цій Резолюції, і Центрально-африканська Республіка (ЦАР). Жодна держава не голосувала проти. На ГА ООН 182 держави проголосували за Резолюцію, у т.ч. ЦАР; а Ізраїль і США утрималися²⁸. Резолюція повторила попередній заклик до всіх держав “чітко дотримуватися принципів і завдань Протоколу”. Резолюція також закликала держави, які продовжують мати застереження до Женевського протоколу, відкликати ці застереження.

²¹ Ravanchi, M.J., Iranian statement to the First Committee of the 75th session of the UN General Assembly, New York, 14 Oct. 2020, p.2.

²² Al-Ja’afari, B., Syria statement to the First Committee of the 75th session of the UN General Assembly, New York, 16 Oct. 2020; Press TV, ‘Israel’s arsenal of nuclear, chemical warfare poses great risk to Middle East peace: Syria UN envoy’, 17 Oct. 2020.

²³ Geng (посилення 18), p.8.

²⁴ Wood, R., US statement to the First Committee of the 75th session of the UN General Assembly, New York, 9 Oct. 2020.

²⁵ UN General Assembly Resolution 75/88, 7 Dec. 2020; Reaching Critical Will, ‘Draft resolutions, voting results, and explanations of vote from First Committee 2020’, [n.d.].

²⁶ Balazs, S., Hungary statement to the First Committee of the 75th session of the UN General Assembly, New York, 16 Oct. 2020, p.4.

²⁷ United Nations, General Assembly, ‘Measures to uphold the authority of the 1925 Geneva Protocol’, *A/C.1/75/L.18*, 6 Oct. 2020; United Nations, First Committee voting results on *A/C.1/75/L.18*, 4 Nov. 2020.

²⁸ United Nations, General Assembly voting results on *A/75/399 DR VIII*, 7 Dec. 2020.

Нова резолюція стосовно механізму Генерального секретаря ООН

На відміну від звичайних резолюцій про біологічну та токсинну зброю Женевського протоколу, новий проект резолюції (*A/C.1/75/L.65/Rev.1*) стосовно оновлення *UNSGM* викликав у 2020р. серйозні суперечки в Першому комітеті²⁹. Проект резолюції, внесений Росією, закликав держави оцінити ефективність *UNSGM* і пропонував Генеральному секретарю ООН запитати думку держав про технічні настанови та процедури застосування *UNSGM*. Росія стверджувала, що за 30 років після ухвалення настанов і процедур у 1990р. наукові, технічні та дипломатичні умови дуже змінилися, і такий перегляд є виправданим³⁰. Резолюція також мала на меті “підтвердити провідну роль КЗХЗ та КБТЗ в розслідуванні звинувачень у застосуванні хімічної та біологічної зброї”³¹.

Кілька держав висловили побоювання, що ця Резолюція, здається, припускає наявність проблем з *UNSGM* і послаблює його авторитет і незалежність. Австралія, Велика Британія і Швейцарія у спільній заяві, та ЄС, Канада, Нова Зеландія і США в окремих заявах закликали держави-учасниці голосувати проти Резолюції на тій підставі, що вона є політично мотивованою і руйнує *UNSGM*³². Вони стверджували, що ця Резолюція спотворює *UNSGM*, недоречно підкреслюючи зв'язок з КБТЗ та повноваженнями РБ ООН, коли насправді *UNSGM* є цілком автономним, і Генеральний секретар не потребує згоди РБ ООН, щоб задіяти цей механізм. Найближчі сусіди Росії підтвердили підтримку *UNSGM*: Латвія висловила занепокоєння спробами “зруйнувати” *UNSGM*, а Литва заявила, що “будь-які спроби скомпрометувати його авторитет, незалежність і ефективність є цілком неприйнятними”³³.

Проект Резолюції спочатку закликав Генерального секретаря ООН створити групу урядових експертів (*group of governmental experts, GGE*) у складі представників 15 держав з метою забезпечення консенсусного внесення рекомендацій стосовно оновлення технічних настанов і процедур *UNSGM*. Але з огляду на спротив великої кількості держав з різних регіональних груп Росія відмовилася від наміру створити *GGE* з цієї тематики та вилучила цей пункт з проекту Резолюції. Хоча це зняло деякі питання, але багато держав усе ж вважали деякі формулювання Резолюції такими, що руйнують *UNSGM*. Наприклад, у Резолюції підкреслюються роль РБ ООН у розслідуванні заяв про порушення КБТЗ та обов'язковість розгляду і врегулювання

²⁹ United Nations, General Assembly, ‘Secretary-General’s Mechanism for Investigation of Alleged Use of Chemical and Biological Weapons’, *A/C.1/75/L.65/Rev.1*, 22 Oct. 2020.

³⁰ United Nations, General Assembly, *A/C.1/75/L.65/Rev.1* (посилання 29), paras 6-7.

³¹ UN Web TV, ‘First Committee, 12th meeting: General Assembly, 75th session’ (Video recording), 4 Nov. 2020.

³² European Union, ‘EU Explanation of vote: United Nations 1st Committee: Draft Res L.65 UN Secretary-General’s Mechanism for Investigation of Alleged Use of Chemical and Biological Weapons’, Statement to the First Committee, 4 Nov. 2020; UN Web TV (посилання 31); Lentzos, F., ‘Biological weapons’, *First Committee Monitor*, vol.18, no.4 (8 Nov. 2020), p.15.

³³ Pildegovics, A., Latvian Permanent Representative to the UN, Statement to the First Committee of the 75th session of the UN General Assembly, New York, 15 Oct. 2020; Lithuania, Statement to the First Committee of the 75th session of the UN General Assembly, New York, 15 Oct. 2020.

в рамках КБТЗ будь-яких заяв від будь-якої держави-учасниці КБТЗ, адресованих Генеральному секретарю ООН³⁴. Обидва моменти є частиною раніше заявленої позиції Росії з обмеження пов'язаних з КБТЗ розслідувань і заходів оцінки дотримання, що відбуваються поза рамками КБТЗ і РБ ООН³⁵.

Проект Резолюції також закликав держави-учасниці зміцнювати КБТЗ шляхом “поновлення” багатосторонніх переговорів з метою укладення недискримінаційного юридично зобов'язуючого Протоколу до неї³⁶. Хоча багато держав погоджуються з необхідністю юридично обов'язкового механізму, не всі вважають, що для цього потрібно повернутися до переговорів про Протокол, що тривали у 1990-х роках. Можливість верифікації КБТЗ є спірною темою протягом багатьох років для держав-учасниць, і зайва згадка про це у проекті Резолюції є ще одним свідченням, що це буде одним з головних питань на 9-й Оглядовій конференції.

Резолюція про *UNSGM* узгоджується з іншими кроками, в т.ч. дезінформаційними кампаніями, спрямованими на те, щоб зупинити, завадити, підірвати або піддати сумніву повноваження та роботу слідчих груп Організації із заборони хімічної зброї та ООН³⁷. Розслідування застосування хімічної зброї у Сирії, а також інший досвід вказують на те, що такі розслідування стають більш спірними, складними та важливими, а також дозволяє припустити, що будь-яке розслідування під проводом Генерального секретаря стосовно застосування біологічної зброї буде політично важким і технічно складним. Попередній досвід також свідчить: якщо порушник має підтримку в РБ ООН, то будь-які спроби з'ясування суті справ будуть оскаржуватися на всіх рівнях³⁸.

Більшість держав визнали наявність цих проблем у проекті Резолюції про *UNSGM*, переважною більшістю голосів відхиливши її у Першому комітеті 4 листопада 2020р. Попри підтримку з боку Венесуели, Китаю і Нікарагуа, проект зрештою набрав лише 31 голос “за”, 63 – “проти”, 67 – утримались³⁹. Крім того, відбулося голосування за п'ять окремих пунктів, і всі були відкинуті з аналогічними результатами⁴⁰.

Еволюція взаємовідносин між Китаєм, Росією і США

Геополітична напруженість між США, Китаєм і Росією у 2020р. продовжувала поширюватися на біологічну сферу; кілька звинувачень пролунали в публічних заявах. Так, під час регулярної прес-конференції у МЗС Китаю 4 серпня 2020р. прес-секретар Ван Веньбінь (*Wang Wenbin*), відповідаючи

³⁴ United Nations, A/C.1/75/L.65/Rev.1 (посилання 29), paras 3-4.

³⁵ Lentzos, F., ‘Biological weapon disarmament and non-proliferation’, *SIPRI Yearbook 2020*, p.479.

³⁶ United Nations, A/C.1/75/L.65/Rev.1 (посилання 29), p.2.

³⁷ Lentzos, F. and Littlewood J., ‘How Russia worked to undermine UN bioweapons investigations’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, 11 Dec. 2020.

³⁸ Lentzos and Littlewood (посилання 37).

³⁹ United Nations, General Assembly, First Committee voting results on A/C.1/75/L.65/Rev.1, 4 Nov. 2020.

⁴⁰ Reaching Critical Will (посилання 25).

на питання про підозрілу діяльність у Південній Кореї, звинуватив США у непрозорій, небезпечній і невиправданій діяльності з “біологічної мілітаризації у багатьох країнах”⁴¹. За два дні МЗС Росії виступило на прес-конференції з аналогічними звинуваченнями військових США у біологічній діяльності на пострадянському просторі. Прес-секретар МЗС О.Зайцев припустив, що Росія намагатиметься врегулювати це питання, задіявши консультативний механізм, передбачений Статтею V КБТЗ, і закликавши США “сісти за стіл переговорів та обговорити у двосторонньому форматі [російське] занепокоєння” такою діяльністю⁴².

27 серпня 2020р. Міністерство торгівлі США внесло до списку об’єктів, що становлять загрозу інтересам США, кілька нових установ, у т.ч. три дослідницькі центри 48-го Центрального науково-дослідного інституту в Кірові, Сергієвому Посаді та Єкатеринбурзі, назвавши їх “об’єктами, пов’язаними з російською програмою біологічної зброї Міністерства оборони” Росії, через що вони потрапили під обмеження експортного контролю⁴³. 48-й Центральний науково-дослідний інститут, включно з його філією у Кірові, брав участь у російській програмі розробки та випробування вакцини від коронавірусу та потрапив до списку через кілька тижнів після повідомлення про вакцину *Спутник-1*⁴⁴.

Заступник держсекретаря США з питань міжнародної безпеки та нерозповсюдження К.Форд (*Christopher Ford*) привернув увагу до цих санкцій 12 листопада 2020р. на річній конференції Консорціуму з нерозповсюдження та роззброєння (*Non-Proliferation and Disarmament Consortium*) ЄС, що, за його словами, також “вперше показало громадськості факт існування російської програми біологічної зброї”⁴⁵. Підтвердження цього звинувачення з незалежних джерел немає, але дослідники піддали сумніву дотримання Росією КБТЗ, і ця заява надає приклад, як слід ставитися до капіталовкладень Росії у біотехнології⁴⁶. У річній доповіді Уряду США про виконання Конвенції від червня 2020р. зазначено, що “російські урядові установи у звітний період [2019р.] продовжували брати участь у діяльності подвійного

⁴¹ Chinese Ministry of Foreign Affairs, ‘Foreign Ministry Spokesperson Wang Wenbin’s regular press conference on August 4, 2020’, Press release, 4 Aug. 2020.

⁴² Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Briefing by Deputy Director of the Information and Press Department Alexey Zaytsev, Moscow, August 6, 2020’, News, 6 Aug. 2020.

⁴³ US Department of Commerce, Bureau of Industry and Security, ‘Addition of entities to the Entity List, and revision of entries on the Entity List’, *Federal Register*, vol.85, no.167, 27 Aug. 2020.

⁴⁴ ‘US adds Russian chemical research facilities to sanctions list’, UNIAN, 26 Aug. 2020; Norton, B., ‘US sanctions Russian research institute that developed Covid-19 vaccine’, Strategic Culture Foundation, 29 Aug. 2020.

⁴⁵ Ford, C., Speech to the EU Consortium on Nonproliferation and Disarmament Annual Conference, 12 Nov. 2020.

⁴⁶ Zilinskas, R.A. and Mauger, P., *Biosecurity in Putin’s Russia* (Lynne Rienner: Boulder, CO, 2018); Gronvall, G. K. and Bland, B., ‘Life-science research and biosecurity concerns in the Russian Federation’, *Nonproliferation Review*, Special issue on chemical and biological warfare (forthcoming 2021), online 5 Feb. 2021.

призначення, потенційно – в цілях, не сумісних з КБТЗ”⁴⁷. Стосовно Китаю у доповіді зазначено, що він “продовжує розвивати біотехнологічну інфраструктуру і розвиває наукове співробітництво з проблемними країнами”, а “дослідники в китайських військових медичних установах” можуть займатися “біологічною діяльністю, можливо, аномального характеру”, що має “потенціал подвійного використання”⁴⁸.

Висновки та перспективи 9-ої Оглядової конференції

9-а Оглядова конференція КБТЗ, запланована на 2021р., імовірно, буде відкладена до 2022р. Хоча держави-учасниці загалом визнають необхідність зміцнення КБТЗ – особливо на фоні пандемії, – на високому політичному рівні немає ознак готовності робити це, як не видно поки що й нових ініціатив. Наразі Оглядова конференція, здається, приречена на з’ясування розбіжностей з традиційних спірних питань, найочевидніше – стосовно юридично зобов’язуючого Протоколу.

⁴⁷ *US Government, Adherence to and Compliance with Arms Control, Non-Proliferation, and Disarmament Agreements and Commitments* (US Department of State: Washington, DC, June 2020), p.62.

⁴⁸ *US Government* (посилання 47), p.57.

III. Звинувачення у застосуванні хімічної зброї у Сирії

КЕТРІОНА МАКЛІШ

У 2020р. пішов дев'ятий рік конфлікту в Сирії, і, як і попередніми роками, Технічний секретаріат ОЗХЗ продовжував займатися питаннями, пов'язаними з попередніми звинуваченнями в застосуванні хімічної зброї (ХЗ) і підготовці до її застосування.

Місія із встановлення фактів (*Fact-finding Mission, FFM*) продовжувала розслідувати попередні звинувачення, включно з аналізом інформації, зібраної під час відряджень до Сирії у листопаді і грудні 2019р.¹ Розслідуючи заяви Росії і Сирії про застосування токсичних хімікатів в Алеппо 24 листопада 2018р., Секретаріат продовжував запитувати інформацію, зібрану групою російських фахівців з хімічної, біологічної, радіологічної і ядерної зброї². З цього питання в Гаазі наприкінці травня 2020р. відбулася технічна зустріч Секретаріату з постійними представниками Росії і Сирії в ОЗХЗ³.

На початку жовтня 2020р. Секретаріат оприлюднив два звіти *FFM*, один з яких стосувався звинувачення в застосуванні токсичних хімікатів в Алеппо в листопаді 2018р.⁴ У цьому звіті *FFM* зазначено, що “отримана і проаналізована інформація, зведений зміст опитувань і результати лабораторних аналізів не дозволили [їй] встановити, чи використовувалися в цьому інциденті хімікати як зброя”⁵. Стосовно згаданого вище листування між Секретаріатом і російськими та сирійськими органами у звіті *FFM* зафіксовано, що “в доступі до запитаної інформації і свідчень”, у т.ч. у розмовах і зустрічах з російською групою фахівців з питань засобів масового ураження (ЗМУ), було відмовлено “через військову таємницю”⁶. У іншому звіті *FFM* про звинувачення у застосуванні токсичних хімікатів сирійськими урядовими силами в Саракібі в серпні 2016р. *FFM* повідомила, що вона не змогла відвідати місце можливого інциденту та лікарню, яка згідно з повідомленням, прийняла пацієнтів; проте Місія мала доступ до наявних медичних записів. Результати

¹ Під час цих відряджень *FFM* опитувала свідків і збирала додаткову інформацію про інциденти, що сталися в Алеппо 24 листопада 2018р.; а також в Ярмуку, Дамаску – 22 жовтня 2017р.; Хірбат-Масасіні – 7 липня 2017р. та 4 серпня 2017р.; Каліб Ат-Торі, Ас-Саламій – 9 серпня 2017р.; Аль-Баллілі, Сурані – 8 листопада 2017р. Див.: OPCW, Executive Council, ‘Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme’, Note by the Director-General, EC-93/DG.3, 25 Nov. 2019, para.17; OPCW, Executive Council, ‘Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme’, Note by the Director-General, EC-93/DG.5, 24 Dec. 2019, para.15.

² OPCW, Executive Council, ‘Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme’, Report by the Director General, EC-94/DG.12, 24 June 2020, para.19. У листопаді 2018р. ОЗХЗ отримала від Сирії кілька вербальних нот з інформацією про інцидент, що нібито стався в кількох житлових кварталах Алеппо 24 листопада 2018р. Див.: Макліш К. “Звинувачення в застосуванні хімічної зброї у Сирії”. – *Щорічник СІПІ 2020*, підрозділ 1 розділу 12.

³ OPCW, EC-94/DG.12 (посилання 2), para.19.

⁴ OPCW, ‘OPCW issues two Fact-Finding Mission reports on chemical weapons use allegations in Aleppo and Saraqib, Syria’, News, 2 Oct. 2020.

⁵ OPCW, ‘Report of the OPCW Fact-Finding Mission in Syria regarding the incident in Aleppo, Syrian Arab Republic, on 24 November 2018’, Note by the Technical Secretariat, S/1902/2020, 1 Oct. 2020, para.8.13.

⁶ OPCW, S/1902/2020 (посилання 5), para.7.19.

аналізу *FFM* “усіх наявних даних, отриманих до видання цього звіту, не дозволили встановити, чи використовувалися хімікати як зброя”, у цьому інциденті⁷.

Група оцінки декларацій (*Declaration Assessment Team, DAT*) ОЗХЗ також продовжувала спроби прояснити та заповнити всі виявлені прогалини, невідповідності та розбіжності в першій декларації Сирії від 2013р.⁸ 13 березня 2020р. Секретаріат поінформував Сирію, що через спалах *Covid-19* усі заплановані відрядження та місії відкладаються до додаткового повідомлення⁹. Це стосувалось і 23-го раунду консультацій, які мали розпочатися 15 березня; зрештою вони відбулися 22 вересня - 3 жовтня в Дамаску. Під час виконання завдань *DAT* збирала зразки замість узятих під час попереднього відрядження і провела обговорення поточного стану всіх нез'ясованих питань¹⁰. Ці обговорення відбулися після того, як сирійський уповноважений орган надав додаткову інформацію про вісім нез'ясованих питань і вніс дві поправки до своєї первісної декларації¹¹. *DAT* у жовтні 2020р.¹² повідомила Виконавчу раду про результати Місії, у т.ч. про те, що три нез'ясовані питання, що стосувалися первісної декларації, були закриті під час консультацій. З 19 ще не з'ясованих питань одне стосувалося виробничого об'єкта, який, за офіційними повідомленнями, ніколи не використовувався для виробництва хімічної зброї. Після розгляду всієї інформації та інших матеріалів, зібраних за період з 2014р., *DAT* припустила, що це не так, і що на цьому об'єкті “відбувалося виробництво та/або пристосування до військового використання бойових хімічних речовин нервово-паралітичної дії”, а Секретаріат запропонував Сирійській Арабській Республіці (САР) задекларувати “точні типи та кількості хімічних речовин, вироблених та/або пристосованих до військового використання на об'єкті”¹³.

У грудні 2020р. Генеральний директор ОЗХЗ видав остаточну доповідь за 2020р. про перебіг ліквідації сирійської програми хімічної зброї, в якому зазначалося: “Секретаріат вважає, що декларація, подана САР, все ще не може вважатися точною та повною”¹⁴. 96-а сесія Виконавчої ради розгляне доповідь Генерального директора під час зустрічі в березні 2021р.

⁷ OPCW, ‘Report of the OPCW Fact-Finding Mission in Syria regarding the incident of alleged use of chemicals as a weapon in Saraqib, Syrian Arab Republic, on 1 August 2016’, Note by the Technical Secretariat, S/1901/2020, 1 Oct. 2020, paras 7.1-7.5.

⁸ The OPCW established the Declaration Assessment Team (DAT) in 2014 to engage the relevant Syrian authorities in resolving the identified gaps and inconsistencies in the Syrian declaration. OPCW, ‘Declaration Assessment Team’, [n.d.].

⁹ OPCW, Executive Council, ‘Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme’, Note by the Director General, EC-94/DG.1, 24 Mar. 2020, para.6.

¹⁰ OPCW, Executive Council, ‘Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme’, Note by the Director General, EC-96/DG.2, 26 Oct. 2020, para.11.

¹¹ OPCW, Executive Council, ‘Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme’, Note by the Director General, EC-95/DG.19, 24 Sep. 2020, para.10.

¹² OPCW, Executive Council, ‘Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme’, Note by the Director General, EC-96/DG.3, 24 Nov. 2020, paras 10-11.

¹³ OPCW, EC-96/DG.3 (посилання 12), para.11.

¹⁴ OPCW, Executive Council, ‘Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme’, Report by the Director General, EC-96/DG.4, 24 Dec. 2020, para.12.

Дії громадянського суспільства

На початку жовтня три міжнародні правозахисні неурядові організації (НУО) – Ініціатива “Справедливість у відкритому суспільстві” (*Open Society Justice Initiative*), Сирійський архів (*Syrian Archive*) і Сирійський центр ЗМІ та свободи слова (*Syrian Center for Media and Freedom of Expression*) – спільно подали судовий позов у зв’язку із застосуванням хімічної зброї у Сирії, у т.ч. свідчення з докладного розслідування ударів із застосуванням зарину в Гуті у 2013р. та Хан-Шихуні у 2017р. Позов, поданий до Федеральної прокуратури Німеччини, став першою спробою притягнути САР до кримінальної відповідальності за застосування хімічної зброї¹⁵. Судові позови такого типу дозволені в Німеччині, оскільки вони мають універсальну юрисдикцію, що дає національним прокуратурам і судам повноваження розслідувати та притягати до відповідальності за міжнародні злочини, скоєні іноземними громадянами на території іншої держави. Повідомляючи про подання, німецька державна міжнародна телерадіокомпанія *Deutsche Welle* пояснила, що “ключовими в судовому позові є ряд показів різних свідків”, у т.ч. інформація, надана “високопоставленими військовими та науковцями сирійського Науково-дослідного центру”¹⁶. Свідчення явно вказували на те, що “офіційний наказ на оперативному рівні” застосувати зарин у Гуті надав М.Асад (*Maher al-Assad*), молодший брат Президента Б.Асада, а також що “застосування стратегічної зброї, такої як отруйна речовина нервово-паралітичної дії зарин”, вимагало схвалення Президента¹⁷.

Наприкінці того ж місяця, 20 жовтня, Ініціатива “Справедливість у відкритому суспільстві” та Сирійський архів також видали доповідь про сирійський Науково-дослідний центр (*Scientific Studies and Research Center, SSRC*). У доповіді стверджувалося, що встановлена відповідальність відділень *SSRC* за застосування хімічної зброї у Сирії: Інституту 3000 – за виробництво хімічної зброї; Відділу 450 – за зберігання, приготування суміші і спорядження боеголовок хімічними боеприпасами; Інституту 2000 та Інституту 4000 – за виробництво джкових бомб. Дві НУО подали цю доповідь до ОЗХЗ та Міжнародного неупередженого та незалежного механізму у справах Сирії (*International, Impartial and Independent Mechanism for Syria*), а також до прокуратур Німеччини і Франції “для використання на підтвердження кримінальної відповідальності”¹⁸.

Розслідування можливих порушень конфіденційності

У травні 2019р. внутрішній документ під назвою “Технічна оцінка двох балонів, помічених під час інциденту в Думі: Пояснювальна записка” (*Engineering Assessment of Two Cylinders Observed at the Douma Incident*:

¹⁵ Open Society Justice Initiative, ‘Chemical weapons attacks in Syria’, [n.d.]; Syrian Archive, ‘Criminal complaint filed on behalf of sarin attack victims’, Press release, 6 Oct. 2020.

¹⁶ Sanders, L., Schulke-Gill, B. and Bayer, J., ‘How Germany could indict Syria’s Assad for war crimes’, *Deutsche Welle*, 27 Nov. 2020.

¹⁷ Sanders et al. (посилання 16).

¹⁸ ArcticWind, ‘Syria’s Scientific Studies and Research Centre’, 21 Oct. 2020.

Executive Summary) витік за межі ОЗХЗ і згодом опинився в Інтернеті. ОЗХЗ почала розслідування можливих порушень конфіденційності, яке завершилося в лютому 2020р. виданням доповіді з висновками для держав-учасниць. “Модифікований варіант” доповіді викладений на публічному веб-сайті¹⁹. У заяві з нагоди видання доповіді про розслідування Генеральний директор ОЗХЗ пояснив, що слово “модифікований” означало позбавлений таємних даних²⁰. У публічному варіанті доповіді зазначено, що слідчі опитали 29 осіб, зібрали документи та вивчили електронну пошту та інші електронні докази²¹. Розслідування виявило двох колишніх співробітників ОЗХЗ, названих “Інспектор А” та “Інспектор Б”, відповідальних за порушення. Що стосується серйозності цих порушень, то слідчі підсумовують:

Оціночна інформація інспектора А вважається офіційним звітом ОЗХЗ *FFM*, що спирається на і містить конфіденційну інформацію. Однак це – особистий документ, створений без дозволу, шляхом неправомірного використання неповної конфіденційної інформації, штатним працівником, який звільнився з *FFM* за сім місяців до появи остаточного звіту *FFM* про Думу. Саме в цей семимісячний період була виконана більшість слідчих дій. Таким чином, оціночна інформація інспектора А була зловмисно використана для того, щоб піддати сумніву компетентність і авторитет Організації. Тому навмисні й заздалегідь сплановані порушення конфіденційності, скоєні інспекторами А і В, вважаються серйозними²².

У заяві Генерального директора для держав-учасниць повідомлялося, що інспектори А і В були не інформаторами, а “людьми, які не могли змиритися з тим, що їх погляди не підтверджуються доказами. Коли їх погляди не змогли знайти підтримки, вони вирішили діяти самостійно та вчинили порушення своїх зобов’язань перед Організацією”²³.

Звіт про розслідування видано через 17 днів після відкритого засідання РБ ООН за формулою Аррія з питань звіту *FFM* про події у Думі²⁴. На цьому засіданні, проведеному на прохання Росії, яка того місяця перебрала головування в РБ, було показано відеозвернення І.Хендерсона (*Ian Henderson*), колишнього працівника Технічного секретаріату, в якому він описував хронологію подій, пов’язаних з розслідуванням і підготовкою звіту про Думу,

¹⁹ OPCW, Technical Secretariat, ‘Report of the investigation into possible breaches of confidentiality’, Note by the Technical Secretariat, S/1839/2020, 6 Feb. 2020; OPCW, ‘Independent investigation into possible breaches of confidentiality report released’, News, 6 Feb. 2020.

²⁰ OPCW Director-General, Statement on the Report of the Investigation into Possible Breaches of Confidentiality, 6 Feb. 2020, p.1.

²¹ OPCW, S/1839/2020 (посилання 19), paras 4-5.

²² OPCW, S/1839/2020 (посилання 19), para.29.

²³ OPCW Director-General, Statement, 6 Feb. 2020 (посилання 20), p.8.

²⁴ United Nations, Security Council, ‘Arria-formula meeting–implementation of UNSCR 2118: OPCW FFM Report on Douma’, UN Web TV, 20 Jan. 2020. “Зустрічі за формулою Аррія” є неформальними засіданнями РБ, скликаними за ініціативою члена чи членів РБ, щоб вислухати і взяти до уваги погляди осіб, організацій чи установ з питань, що належать до компетенції РБ. Перша така зустріч відбулася в березні 1992р. і була організована тодішнім головуючим у РБ, послом Д.Аррія (*Diego Arria*), Венесуела. Див.: United Nations, Security Council, ‘UN Security Council working methods: Arria-formula meetings’, 16 Dec. 2020.

а також висловлював власні погляди на цей звіт²⁵. Письмова версія його звернення пізніше була додана до російського резюме засідання²⁶.

Група розслідування та ідентифікації: Перший звіт

8 квітня 2020р. Технічний секретаріат передав Виконавчій раді перший звіт Групи розслідування та ідентифікації (*Investigation and Identification Team, ИТ*)²⁷. У звіті *ИТ* містилися висновки розслідування трьох інцидентів з використанням хімічної зброї у м.Лтамена, розташованого у провінції Хама, 24, 25 і 30 березня 2017р., відповідно.

У виступі, за кілька хвилин до презентації звіту, Генеральний директор ОЗХЗ підкреслив, що мандат *ИТ* полягав “у встановленні фактів”, і що Група не була “судовим чи квазісудовим органом з повноваженнями визначати індивідуальну кримінальну відповідальність”, так само вона не мала “повноважень робити остаточні висновки про недотримання Конвенції”; натомість вирішувати наступні кроки мала Виконавча рада та Конференція держав-учасниць²⁸. Підсумовуючи висновки, координатор *ИТ* заявив, що Група після розгляду ряду можливих сценаріїв вирішила, що “є обґрунтовані підстави вважати, що винуватцями застосування зарину як хімічної зброї у Лтамені 24 і 30 березня 2017р. та хлору як хімічної зброї 25 березня 2017р. були особи, які належать до Військово-повітряних сил САР”²⁹. Конкретніше, були “обґрунтовані підстави” для кожного з наступних висновків:

(а) 24 березня 2017р. військовий літак Су-22, що належить до складу 50-ї бригади 22-ї авіадивізії Військово-повітряних сил САР, який вилетів з авіабази Шайрат, скинув авіабомбу *M4000*, споряджену зарином, на півдні Лтамени, від чого постраждали щонайменше 16 осіб.

(б) 25 березня 2017р. вертоліт Військово-повітряних сил САР, який вилетів з авіабази Хама, скинув балон на лікарню у Лтамені; балон потрапив до лікарні крізь дах, розірвався та випустив хлор, від чого постраждали щонайменше 30 осіб.

(в) 30 березня 2017р. військовий літак Су-22, що належить до складу 50-ї бригади 22-ї авіадивізії Військово-повітряних сил САР, який вилетів з авіабази Шайрат, скинув авіабомбу *M4000*, споряджену зарином, на півдні Лтамени, від чого постраждали щонайменше 60 осіб³⁰.

²⁵ United Nations, Security Council, ‘Arria-formula meeting–implementation of UNSCR 2118’ (посилання 24), 0:57:27.

²⁶ United Nations, General Assembly and Security Council, Identical letters dated 4 February 2020 from the Permanent Representative of the Russian Federation to the United Nations addressed to the Secretary-General and the President of the Security Council, A/74/686-S/2020/96, 13 Feb. 2020, pp.9-15.

²⁷ OPCW, Technical Secretariat, ‘First report by the OPCW Investigation and Identification Team pursuant to paragraph 10 of Decision C-SS-4/DEC.3 “Addressing the threat from chemical weapons use”’: Ltamenah (Syrian Arab Republic) 24, 25 and 30 March 2017’, Note by the Technical Secretariat, S/1867/2020, 8 Apr. 2020.

²⁸ Arias, F., ‘Director-General’s Statement on the First Report by the OPCW Investigation and Identification Team’, OPCW Statement, 8 Apr. 2020, p.4.

²⁹ Onate-Laborde, S., ‘ИТ Coordinator’s remarks on the First Report by the OPCW Investigation and Identification Team’, OPCW Statement, 8 Apr. 2020, p.2.

³⁰ OPCW, S/1867/2020 (посилання 27), para.3.

Стосовно ударів у Лтамені у звіті зазначено, що “порівняння результатів аналізу зразків”, зібраних під час цих інцидентів та інциденту в Хан-Шихуні у 2017р., показує “значну подібність”, і що результати аналізів “відповідають зарину, який отримували бінарним процесом з використанням [дифториду зі] складів САР”³¹. У звіті також зазначено, що через “стратегічний характер” ці удари могли відбутися лише “за наказами з найвищих щаблів влади”, але ІІТ “не змогла ... зробити остаточних висновків з належним рівнем упевненості” стосовно конкретного ланцюга передачі команд³².

Реакція на перший звіт

Після оприлюднення першого звіту ряд держав-учасниць виступили з заявами на 94-й сесії Виконавчої ради³³. Нідерланди, як країна-упорядник, закликали Виконавчу раду зібратися “якомога швидше для обговорення нашої відповіді”, і далі заявили:

Міжнародне співтовариство, включно з державами-учасницями ОЗХЗ, дотепер не змогло вжити заходів стосовно Сирії, попри докази, які свідчать, що Сирія не дотримується КЗХЗ [Конвенції про заборону хімічної зброї] ... Ми, держави-учасниці Конвенції про заборону хімічної зброї, повинні серйозно ставитися до наших зобов'язань за КЗХЗ. Наразі, як ніколи, настав час позбутися самозаспокоєності. Якщо ми цього не зробимо, ми поставимо під загрозу цілісність та авторитет світової системи нерозповсюдження хімічної зброї і світових норм її невикористання³⁴.

Вісім інших держав-учасниць і ЄС наступними тижнями висловили аналогічні погляди³⁵. Однак Росія та Іран піддали сумніву достовірність звіту³⁶. Сирія заперечила звіт “за формою і змістом” і назвала його “трансляцією бажань США та їх західних союзників стосовно Сирії”³⁷.

У заяві з цього питання США, як член “міжрегіональної групи відповідальних держав-учасниць, намагаючись безпосередньо зайнятися цими недобросовісними діями сирійського режиму”, запропонували Виконавчій раді

³¹ OPCW, S/1867/2020 (посилання 27), para.11.8.

³² OPCW, S/1867/2020 (посилання 27), para.4.

³³ OPCW, ‘Ninety-fourth Session of the Executive Council: EC-94’ (OPCW EC-94).

³⁴ Netherlands Permanent Representative to the OPCW, ‘Statement on the First Report by the OPCW Investigation and Identification Team (IIT)’, 8 Apr. 2020.

³⁵ З 8 по 15 квітня 2020р. заяви, аналогічні позиції Нідерландів, зробили такі держави-учасниці: Бельгія, Велика Британія, Канада, Німеччина, США, Франція, Швейцарія та Японія. Від імені ЄС заяву зробив Ж.Боррель. Див.: OPCW EC-94 (посилання 33).

³⁶ Russian Delegation to the OPCW, ‘On the OPCW investigations into incidents of the alleged use of chemical weapons in Ltamenah, Syrian Arab Republic, on 25, 26, and 30 March 2017’, OPCW EC-94/NAT.17, 19 June 2020; Shulgin, A. V., Statement of the Russian Permanent Representative to the OPCW at the 94th Session of the Executive Council, OPCW EC-94/NAT.40, 7 July 2020; Iranian Delegation to the OPCW, ‘Statement on the First Report by the OPCW Investigation and Identification Team (IIT)’, OPCW EC-94/NAT.3, 15 Apr. 2020, p.1. Див. також: Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Comment by the Information and Press Department on the release of the first report by the OPCW Investigation and Identification Team (“Syrian Chemical Dossier”)’, 9 Apr. 2020.

³⁷ Sabbagh, B., ‘Statement by the Permanent Representative of the Syrian Arab Republic to the OPCW on the First Report of the OPCW Investigation and Identification Team issued on 8 April 2020’, OPCW EC-94/NAT.5, 16 Apr. 2020, p.1.

Таблиця 12.1. Підсумки голосування 9 липня 2020р. за проєкт рішення Виконавчої ради ОЗХЗ “Розгляд володіння та застосування хімічної зброї Сирійською Арабською Республікою”

Підсумки голосування	Держави
За рішення (29)	Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Камерун, Чілі, Сальвадор, Франція, Німеччина, Гана, Гватемала, Італія, Японія, Південна Корея, Литва, Мексика, Марокко, Норвегія, Перу, Філіппіни, Польща, Румунія, Саудівська Аравія, Сенегал, Іспанія, Велика Британія, США
Проти рішення (3) голоси)	Китай, Іран, Росія
Утримались (9)	Алжир, Бангладеш, Індія, Кенія, Нігерія, Пакистан, ПАР, Судан, ОАЕ

Джерело: OPCW, Executive Council, Report of the 94th Session of the Executive Council, EC-94/4, 9 July 2020p. para. 6.31.

дати сирійському режиму “визначений час для вжиття певних заходів з усунення” випадків недотримання, зазначених у звіті *III*³⁸. Серед заходів, запропонованих вжити Сирії, були наступні: декларування об’єктів, де розробляли, виробляли, комплектували та зберігали для застосування хімічну зброю, використану у Лтамені; декларування залишків запасів хімічної зброї і виробничих об’єктів; усунення всіх невідповідностей, що стосуються її первісної декларації. У разі невиконання Сирією цих вимог американська заява пропонувала “Виконавчій раді рекомендувати Конференції держав-учасниць вжити заходів”³⁹.

40 делегацій подали на розгляд Виконавчій раді проєкт рішення під назвою “Розгляд володіння та застосування хімічної зброї Сирійською Арабською Республікою”. Коли держави-учасниці не змогли досягти консенсусу, було проведено голосування; результати голосування наведені в таблиці 12.1.

В ухваленому рішенні (*EC-94/Dec.2*) Виконавча рада пропонувала Сирії протягом 90 днів здійснити наступні кроки: (а) задекларувати Секретаріату об’єкти, де розробляли, виробляли, комплектували і зберігали для оперативного застосування хімічну зброю, у т.ч. ту, що була використана у Лтамені; (б) задекларувати Секретаріату всю хімічну зброю, якою вона наразі володіє, а також виробничі та інші дотичні об’єкти; (в) усунути всі невідповідності, що стосуються її первісної декларації⁴⁰.

Рішенням *EC-94/Dec.2* Генеральному директору ОЗХЗ також було доручено протягом 100 днів після його ухвалення відзвітувати перед Виконавчою радою про виконання Сирією всіх цих заходів та у випадку невиконання у визначений термін рекомендувати Конференції держав-учасниць на наступній сесії ухвалити рішення, “яке передбачатиме належні заходи відповідно

³⁸ Dinanno, T.G., Statement by the US Deputy Assistant Secretary of State for Defence Policy, Emerging Threats and Outreach at the 94th Session of the Executive Council, OPCW EC-94/NAT.37, 7 July 2020, p.3.

³⁹ Dinanno (посилання 38), p.3.

⁴⁰ OPCW, Executive Council, ‘Addressing the possession and use of chemical weapons by the Syrian Arab Republic’, Decision, EC-94/Dec.2, 9 July 2020, para.5.

до пункту 2 Статті XII” Конвенції 1993р. про заборону хімічної зброї (КЗХЗ, *Chemical Weapons Convention, CWC*)⁴¹.

20 липня Генеральний директор ОЗХЗ надіслав листа заступнику Міністра закордонних справ Сирії Ф.Мекдаду (*Faisal Mekdad*), виклавши обов’язки Сирії згідно з цим рішенням та повідомивши про готовність Технічного секретаріату допомогти Сирії у виконанні цих обов’язків⁴².

На початку 95-ї сесії Виконавчої ради 6 жовтня 2020р. Генеральний директор поінформував членів, що минуло 89 днів після ухвалення рішення, а Технічний секретаріат ще не отримав жодних подань від Сирії⁴³. За вісім днів, 14 жовтня, Генеральний директор поінформував держави-учасниці, що ситуація не змінилась, і, відповідно, Сирія не виконала вимоги рішення *EC-94/Dec.2*⁴⁴. Конференція держав-учасниць тепер розгляне “належні заходи”, що мають бути вжиті згідно зі Статтею XII КЗХЗ.

Розбіжності в поглядах у РБ ООН

Упродовж 2020р. РБ ООН проводила засідання, присвячені Сирії та хімічній зброї. Її регулярні засідання 15 квітня, 2 червня, 14 липня і 5 серпня відбувалися в закритому форматі; інші засідання – 10 вересня, 5 жовтня, 5 листопада та 11 грудня були повністю або частково відкритими та, відповідно, на них велися відкриті протоколи засідань.

На засіданні у вересні Високий представник ООН у справах роззброєння І.Накаміцу (*Izumi Nakamitsu*), інформуючи членів РБ, “ще раз” підкреслила, що доки не з’ясовані всі невідповідності стосовно первісної декларації Сирії, міжнародне співтовариство “не може мати повної впевненості”, що сирійська програма хімічної зброї ліквідована⁴⁵. На наступних дебатах делегати одностайно засудили застосування хімічної зброї “будь-ким” і “за будь-яких обставин”⁴⁶. Усі, крім небагатьох членів, рішуче підтримали ОЗХЗ та довіру до її розслідувань і закликали Сирію повністю співпрацювати, надавши запитану інформацію. Також лунали заклики до РБ об’єднати зусилля для з’ясування всіх невідповідностей, пов’язаних з первісною декларацією Сирії.

⁴¹ OPCW, EC-94/Dec.2 (посилання 40), paras 6-7.

⁴² OPCW, Executive Council, ‘Implementation of EC-94/DEC.2 on addressing the possession and use of chemical weapons by the Syrian Arab Republic’, Report of the Director-General, EC-96/DG.1, 14 Oct. 2020, para.3. Про КЗХЗ див. у підрозділі V цього розділу та підрозділі I додатка А цього видання.

⁴³ OPCW, Executive Council, ‘Opening statement by the Director-General to the Ninety-fifth Session of the Executive Council (full version)’, EC-95/DG.29, 6 Oct. 2020, para.22.

⁴⁴ OPCW, EC-96/DG.1 (посилання 42), 14 Oct. 2020, paras 4-6.

⁴⁵ Nakamitsu, I., Statement by the High Representative for Disarmament Affairs, annex I, p.2, in United Nations, Security Council, Letter dated 14 September 2020 from the President of the Security Council addressed to the Secretary-General and the Permanent Representatives of the members of the Security Council, S/2020/902, 15 Sep. 2020.

⁴⁶ Див., зокрема, заяву Китаю (додаток II), ПАР (додаток X) та Великої Британії (додаток XI) у документі United Nations, S/2020/902 (посилання 45). Див. також: United Nations, Security Council, ‘Debating Syria’s chemical weapons programme, delegates in Security Council roundly condemn use of such armaments by “any actor under any circumstances”’, Press release, SC/14298, 10 Sep. 2020.

Однак під час засідань серед членів РБ проявилися давні розбіжності. Приклад незгоди на засіданні 5 жовтня, присвяченому ситуації на Близькому Сході, стосувався головуючої в РБ Росії, яка запропонувала запросити колишнього Генерального директора ОЗХЗ Ж.Бустані (*José Bustani*) для інформування її членів⁴⁷. Бельгія, Велика Британія, Естонія, Німеччина, США і Франція виступили проти його запрошення, стверджуючи, що Ж.Бустані обіймав посаду Генерального директора (1997-2002рр.) до використання хімічної зброї у Сирії і не міг надати членам дотичної інформації. Питання запрошення Ж.Бустані для інформування РБ ООН зрештою було проголосоване: шість голосів “проти” (Бельгія, Велика Британія, Естонія, Німеччина, США і Франція), три “за” (Китай, ПАР та Росія), шість “утрималися” (В’єтнам, Домініканська Республіка, Індонезія, Нігер, Сент-Вінсент і Гренадіни, Туніс). Дізнавшись про результати голосування, російський посол, виступаючи від імені своєї країни, зачитав членам РБ заяву Ж.Бустані на підтвердження припущення, що західні уряди бажали б чути лише підтвердження своїх тверджень⁴⁸.

У грудні, на відкритій частині брифінгу в РБ стосовно виконання Резолюції 2118, Генеральний директор Ф.Аріас (*Fernando Arias*) поінформував РБ, що він 14 жовтня повідомив Виконавчу раду ОЗХЗ та інші держави-учасниці КЗХЗ, що первісна декларація Сирії не може вважатися точною і повною, і що Сирія не виконала жодної з вимог Рішення *EC-94/Dec.2*⁴⁹. Наступні дебати на відкритій сесії знову виявили розбіжності серед членів РБ стосовно ймовірного використання Сирією хімічної зброї.

Висновки

Хоча різні погляди на “Сирійську справу”, ймовірно, збережуться й у 2021р., діяльність на підставі мандата Технічного секретаріату ОЗХЗ у Сирії, пов’язана з повною ліквідацією її програми хімічної зброї, триває. Друга частина Конференції держав-учасниць, серед іншого, розгляне “належні заходи” після невиконання Сирією вимог *EC-94/Dec.2*, що, ймовірно, стане центральним питанням для держав-учасниць у I кварталі 2021р.

⁴⁷ United Nations, ‘The situation in the Middle East (Syria): Security Council, 8674th meeting’, UN Web TV, 5 Oct. 2020; United Nations, Security Council, Provisional minutes of the 8764th meeting, S/PV.8764, 5 Oct. 2020.

⁴⁸ United Nations, Security Council, S/PV.8764 (посилання 47), pp.7-9.

⁴⁹ United Nations, Security Council, ‘Middle East (Syria)’, S/2020/1152, UN WebTV, 11 Dec. 2020, 00:10:21-00:26:55; United Nations, Security Council, ‘Syria’s chemical weapons declaration cannot be considered accurate, complete, Director-General tells Security Council’, Press release, SC/14380, 11 Dec. 2020; UN Security Council Resolution 2118, 27 Sep. 2013.

VI. Використання речовин сімейства *Новичок*

КЕТРІОНА МАКЛІШ

У цьому підрозділі розглядаються події, пов'язані з речовинами сімейства *Новичок* у 2020р. Тут міститься стислий огляд нової інформації про триваюче розслідування отруєнь у Великій Британії 2018р.; обговорюються технічні зміни, внесені до *Додатка до Конвенції 1993р. про заборону хімічної зброї (КЗХЗ, Chemical Weapons Convention, CWC)*; розглядається новий приклад імовірного використання цієї речовини для отруєння О.Навального; наводяться дані про розслідування російської програми *Новичок* громадянським суспільством¹.

Розслідування отруєння у Солсбері

17 березня 2020р. родина Д.Стюрджесс (*Dawn Sturgess*), яка померла від отруєння *Новичком*, пов'язаним з нападом у Солсбері у 2018р., звернулася до суду з проханням переглянути рішення слідчого від грудня 2019р. не розслідувати відповідальність за її смерть російських посадовців, за винятком двох громадян Росії, відомих під псевдонімами Петров і Боширов, а також походження *Новичка*². На слуханнях 14-15 липня 2020р. адвокат сім'ї стверджував, що слідчий помилився в підставах для обмеження обсягу розслідування і що існує “гостре та очевидне занепокоєння громадськості не лише стосовно наявності достатніх доказів намагань російських агентів вбити на британській землі пана Скрипаля”, але з приводу того, що це був замах на вбивство із застосуванням “забороненої нервово-паралітичної речовини, що піддавало населення Солсбері та Еймсбері смертельній небезпеці”³. Головуючий суддя Бін (*Bean*) і суддя Льюїс (*Lewis*) ухвалили рішення, що вимога судового перегляду “має бути задоволена, попереднє рішення має бути скасоване, а справа – повернута до старшого слідчого”⁴.

Технічні зміни у Списку 1 КЗХЗ

7 червня 2020р. набули чинності технічні зміни Списку 1 КЗХЗ. Вони були схвалені консенсусом на 24-й Конференції держав-учасниць ОЗХЗ у 2019р.⁵

Внесення до Списку 1 чотирьох нових позицій – двох великих сімейств речовин *Новичок* (пп.13 і 14), однієї окремої хімічної речовини *Новичок*

¹ Про КЗХЗ див. у підрозділ V цього розділу та підрозділі I додатка А цього видання.

² *R (GS) v H.M. Senior Coroner for Wiltshire and Swindon*, [2020] EWHC 2007 (Admin), para.23. Про застосування *Новичка* у 2018р. див.: Макліш К. “Справа Скрипалів: замах на вбивство у Великій Британії з використанням токсичних хімікатів”. – *Щорічник СППІ 2019*, підрозділ II розділу 8.

³ *R (GS) v H.M. Senior Coroner for Wiltshire and Swindon* (посилання 2), para.88.

⁴ *R (GS) v H.M. Senior Coroner for Wiltshire and Swindon* (посилання 2), para.84.

⁵ OPCW, Conference of the States Parties, ‘Technical change to Schedule 1(a) of the Annex on Chemicals to the Chemical Weapons Convention’, Decision, C-24/Dec.4, 27 Nov. 2019; OPCW, Conference of the States Parties, ‘Changes to Schedule 1 of the Annex on Chemicals to the Chemical Weapons Convention’, Decision, C-24/Dec.5, 27 Nov. 2019.

(п.15) та двох сімейств карбаматів (п.16) – потягнуло поширення на них режиму верифікації і вимог декларування КЗХЗ. Це, серед іншого, означає, що будь-яка держава-учасниця, що використовує чи має намір використовувати хоча б одне невелике підприємство для виробництва цих хімікатів, повинна надати Технічному секретаріату ОЗХЗ детальний опис об'єкта та його місцезнаходження, а також має сповістити Секретаріат про наявність цих нових, долучених до Списку 1, хімікатів на “інших об'єктах, розміщених там з метою їх охорони ... та інших об'єктах з дослідницькими, медичними чи фармацевтичними цілями”. Для наявних “інших об'єктів Списку 1” перші декларації мають бути надані не пізніше, ніж через 30 днів після набуття ним чинності, а інспекції згідно зі Статтею VI КЗХЗ відбудуться якомога швидше після декларування⁶.

Генеральний директор ОЗХЗ на 94-й сесії Виконавчої ради повідомив держави-учасниці, що Секретаріат готовий допомогти державам-учасникам з імплементацією цих змін і підготовкою перших декларацій стосовно очікуваного річного виробництва у 2021 календарному році, що мали надійти до 2 жовтня 2020р.⁷

Отруєння О.Навального

20 серпня 2020р. надійшло повідомлення, що російський опозиціонер О.Навальний захворів під час перельоту з сибірського м.Томськ до Москви. Літак здійснив вимушену посадку, і Навального доправили до Омської лікарні швидкої допомоги №1. Наступного дня Президент Франції Е.Макрон і канцлер Німеччини А.Меркель висловили готовність надати допомогу в лікуванні Навального або забезпечити притулок йому та його родині⁸. Німецький неурядовий Фонд *Cinema for Peace* також оголосив про відрядження “санітарного літака з медичним обладнанням і фахівцями для транспортування Навального до Німеччини”⁹. Європейський суд з прав людини також заявив про низку тимчасових заходів, які “мають бути здійснені негайно” для лікування Навального та забезпечення його готовності до перевезення до Німеччини¹⁰.

Наступного дня, 22 серпня, головний лікар омської лікарні, де лікували Навального, О.Мураховський заявив, що “робочим діагнозом” хвороби Навального є “порушення обміну речовин”; він також зазначив, що на шкірі

⁶ OPCW, Technical Secretariat, ‘Guidance for states parties on Article VI declaration obligations and inspections following entry into force of changes to Schedule 1 of the Annex on Chemicals to the Chemical Weapons Convention’, Guidance note, S/1821/2019/Rev.1, 14 Jan. 2020, paras 6 and 24.

⁷ OPCW, Executive Council, ‘Opening statement by the Director-General to the Ninety-fourth Session of the Executive Council (full version)’, EC-94/DG.24, 7 July 2020, paras 58-59.

⁸ Didili, Z., ‘Merkel, Macron offer asylum, protection to Russia’s Navalny’, *New Europe*, 21 Aug. 2020.

⁹ ‘Foundation says it is sending plane for Russia’s Navalny’, Reuters, 20 Aug. 2020.

¹⁰ European Court of Human Rights, ‘The Court grants an interim measure in favour of Aleksey Navalny’, Press release, ECHR235(2020), 21 Aug. 2020.

та одязі політика знайдено хімічну речовину¹¹. Омське обласне управління МВС Росії пізніше додатково пояснило, що “хроматографічне дослідження показало присутність речовини 2-етилгексилдіфенілфосфату” (малотоксичного промислового хімікату широкого застосування)¹². Того ж дня Навального перевели до університетської лікарні *Charite* в Берліні, де йому швидко діагностували “отруєння речовиною з групи інгібіторів холінестерази”¹³. На той час у лікарні заявляли, що конкретна речовина “не відома”¹⁴.

Після заяви *Charite* канцлер А.Меркель закликала Росію розслідувати отруєння і притягнути всіх винних до відповідальності¹⁵. Росія, після проведення 20 серпня попередніх тестів, 27 серпня заявила, що не знайдено “жодних свідчень навмисних кримінальних дій ..., які б давали можливість кваліфікувати цей інцидент як кримінальний вчинок”¹⁶. Головний токсиколог Омської області заявив, що російські медики не виявили інгібіторів холінестерази у крові Навального¹⁷.

Наступного тижня, 2 вересня, Німеччина оголосила, що аналіз зразків крові Навального виявив “однозначні свідчення” нервово-паралітичної речовини сімейства *Новичок*¹⁸. Ці висновки пізніше підтвердили лабораторії Франції і Швеції¹⁹. Прес-секретар німецького Уряду Ш.Зайберт (*Steffen Seibert*) закликав російський Уряд “надати пояснення” та зазначив, що Німеччина “поінформує своїх партнерів” по ЄС і НАТО про висновки та “обговорить належну спільну реакцію”²⁰. Зі свого боку, Високий представник ЄС з питань зовнішньої та безпекової політики Ж.Боррель (*Josep Borrell*) заявив, що ЄС “якнайрішучіше” засуджує це отруєння, і що “важливо”, щоб Росія розслідувала “спробу вбивства ретельно і прозоро”²¹. Наступного дня

¹¹ “Основным диагнозом Навального названо нарушение обмена веществ”. – Интерфакс, 21 августа 2020г.; European Chemicals Agency, ‘Substance infocard: 2-ethylhexyl diphenyl phosphate’, 16 Feb. 2021.

¹² “В организме Навального нашли промышленное химическое”. – Интерфакс, 21 августа 2020г.

¹³ Charite Universitätsmedizin Berlin, ‘Statement by Charite: Clinical findings indicate Alexei Navalny was poisoned’, Press release, 24 Aug. 2020.

¹⁴ Charite Universitätsmedizin Berlin (посилання 13). Навальний перебував у медикаментозній комі до 7 вересня і був виписаний зі шпиталю 23 вересня. Charite Universitätsmedizin Berlin, ‘Seventh statement by Charite–Universitätsmedizin Berlin: Alexei Navalny discharged from inpatient care’, Press release, 23 Sep. 2020.

¹⁵ Nienaber, M. and Nasr, J., ‘Merkel tells Russia to investigate suspected poisoning of Kremlin critic’, Reuters, 24 Aug. 2020.

¹⁶ ‘No elements of crime found during checks into Navalny’s hospitalization, says authority’, TASS, 27 Aug. 2020.

¹⁷ Див., зокрема: ‘No cholinesterase inhibitors found in Navalny’s blood in Omsk clinic, says expert’, TASS, 24 Aug. 2020; ‘Doctors in Omsk did not use special anti-novichok therapy in Navalny case’, TASS, 8 Sep. 2020.

¹⁸ Seibert, S., ‘Erklärung der Bundesregierung im Fall Nawalny’, German Cabinet, Press release no.306, 2 Sep. 2020.

¹⁹ Borrell, J., ‘Russia: Poisoning of Alexei Navalny’, Speech at the European Parliament plenary session, 15 Sep. 2020. Див. також Swedish Defence Research Agency (FOI), ‘FOI confirms German results on novichok’, Press release, 15 Sep. 2020.

²⁰ Seibert (посилання 18).

²¹ Borrell, J., ‘Russia: Statement by High Representative/Vice-President Josep Borrell on the poisoning of Alexei Navalny’, European External Action Service, Press release, 2 Sep. 2020.

27 держав-учасниць ЄС виступили із заявою²². Відповідні заяви зробили також Північноатлантична рада та міністри закордонних справ країн “сімки” (G7)²³.

Двома днями пізніше, 4 вересня, Німеччина запросила технічну допомогу ОЗХЗ згідно з підпунктом 38(е) Статті VIII²⁴. 5 вересня до Німеччини прибула Група технічної допомоги, а наступного дня “персоналом лікарні під безпосереднім наглядом і постійним візуальним спостереженням членів групи були взяті зразки крові й сечі”²⁵. 11 вересня, на прохання Німеччини, зразки були передані двом акредитованим лабораторіям для аналізу²⁶. Результати аналізів були доведені до Технічного секретаріату в публічному резюме:

Результати аналізу біометричних зразків, проведеного акредитованими лабораторіями ОЗХЗ, показують, що пана Навального було піддано впливу токсичної хімічної речовини, що діє як інгібітор холінестерази. Біомаркери інгібітору холінестерази, виявленого у зразках крові та сечі пана Навального, мають структурні характеристики, подібні до токсичних хімічних речовин, внесених до Списків 1.A.14 і 1.A.15, що були додані до Додатка хімікатів до Конвенції на 24-й сесії Конференції держав-учасниць у листопаді 2019р. Цей інгібітор холінестерази не вказаний у Додатку хімікатів до Конвенції²⁷.

За день до оприлюднення публічного резюме розслідування Групи технічної допомоги, ОЗХЗ виступила з заявою про те, що вона отримала прохання з Росії “розглянути” відрядження персоналу до Росії “для співпраці з російськими фахівцями”, і що Генеральний директор ОЗХЗ відповів запевненням про готовність і “попросив додаткових роз’яснень ... якого роду фахові знання потрібні”²⁸. У грудні, на прохання Росії, на відкритому веб-сайті ОЗХЗ було опубліковано листування між Технічним секретаріатом ОЗХЗ і російською делегацією з цього питання з 1 жовтня по 21 грудня²⁹. У листуванні було повідомлення російської делегації від 16 грудня про небажаність продовження роботи запрошеної Групи технічної допомоги³⁰.

²² Council of the European Union, ‘Russia: Declaration of the High Representative on behalf of the EU on the poisoning of Alexei Navalny’, Press release, 3 Sep. 2020.

²³ North Atlantic Treaty Organization, ‘Statement by the North Atlantic Council on the poisoning of Alexei Navalny’, Press release no.(2020) 071, 4 Sep. 2020; British Foreign, Commonwealth and Development Office, ‘Russia: G7 Foreign Ministers’ statement on Navalny poisoning’, Press release, 8 Sep. 2020.

²⁴ OPCW, Technical Secretariat, ‘Summary of the report on activities carried out in support of a request for technical assistance by Germany (Technical Assistance Visit-TAV/01/20)’, Note by the Technical Secretariat, S/1906/2020, 6 Oct. 2020, para.1.

²⁵ OPCW, S/1906/2020 (посилання 24), paras 2-3.

²⁶ OPCW, S/1906/2020 (посилання 24), para.4.

²⁷ OPCW, S/1906/2020 (посилання 24), para.5. Конкретна речовина *Новичок*, використана для отруєння Навального, не була хімікатом зі Списку: її хімічна структура відрізнялася від структури класу *Новичок*, нещодавно доданого до Списку 1.

²⁸ OPCW, ‘OPCW responds to Russian Federation request regarding allegations of chemical weapons use against Alexei Navalny’, News, 5 Oct. 2020.

²⁹ OPCW Technical Secretariat and Russian Permanent Representative to the OPCW, Correspondence, 1 Oct-21 Dec. 2020.

³⁰ Russian Permanent Representative to the OPCW, Letter to HE Mr Fernando Arias, Director-General of the Technical Secretariat of the OPCW, 16 Dec. 2020, unofficial translation, in Correspondence (посилання 29), p.5, para.7.

Невдовзі після того, як ОЗХЗ підтвердила, що Навальний зазнав впливу токсичної хімічної речовини, яка діє як інгібітор холінестерази, ЄС запровадив заборону на подорожі та заморозив активи шести російських фізичних осіб і однієї юридичної особи, які могли бути причетні до отруєння³¹. Санкції були передбачені режимом санкцій ЄС 2018р., пов'язаних з хімічною зброєю³². Того ж дня Велика Британія оголосила, що застосує такі самі санкції у рамках “автономного режиму санкцій Великої Британії, пов'язаних з хімічною зброєю”, що мав набути чинності після її виходу з ЄС³³.

Дії громадянського суспільства

Наприкінці жовтня 2020р. неурядова дослідницька пошукова мережа *Bellingcat* оприлюднила результати проведеного разом з партнерами річного розслідування російської програми *Новичок*. Головними результатами розслідування були ідентифікація Санкт-Петербурзького Науково-дослідного випробувального інституту військової медицини МО Росії та Наукового центру “Сигнал” як провідних інститутів, які з 2010р. постійно займаються дослідженнями, розробкою і військовим використанням програми *Новичок* радянських часів. *Bellingcat* заявив, що діяльність цих двох інститутів “залишалася поза увагою західних розвідувальних служб”³⁴. Розслідування також отримало інформацію про “тісну координацію” між цими двома інститутами та “секретним підрозділом військової частини №29155 російської військової розвідки, ГРУ”³⁵. Попередні розслідування *Bellingcat* виявили зв'язок представників цієї військової частини зі спробами отруєння Е.Гебрева (*Emilian Gebrev*) в Болгарії у 2015р. та Сергія і Юлії Скрипалів у Великій Британії у 2018р.³⁶

У грудні *Bellingcat* також оприлюднив результати розслідування, проведеного разом з партнерами – *CNN*, *Der Spiegel* та *The Insider* – що, за його твердженнями, містить дані, які “прямо пов'язують отруєння Навального в серпні 2020р. з російськими внутрішніми секретними службами”, тобто з ФСБ³⁷. Також була оприлюднена хронологія подій і примітки стосовно

³¹ Council Implementing Regulation (EU) 2020/1480 of 14 Oct. 2020 implementing Regulation (EU) 2018/1542 concerning restrictive measures against the proliferation and use of chemical weapons, *Official Journal of the European Union*, L341, 15 Oct. 2020.

³² Council of the European Union, ‘Chemical weapons: The Council adopts a new sanctions regime’, Press release, 15 Oct. 2018.

³³ British Foreign, Commonwealth and Development Office, ‘UK sanctions Alexey Navalny’s poisoners’, Press release, 15 Oct. 2020.

³⁴ Bellingcat Investigation Team, ‘Russia’s clandestine chemical weapons programme and the GRU’s Unit 29155’, *Bellingcat News*, 23 Oct. 2020.

³⁵ Bellingcat Investigation Team (посилання 34).

³⁶ Bellingcat Investigation Team, ‘The Dreadful Eight: GRU’s Unit 29155 and the 2015 poisoning of Emilian Gebrev’, *Bellingcat News*, 23 Nov. 2019; Bellingcat Investigation Team, ‘Third Skripal suspect linked to 2015 Bulgaria poisoning’, *Bellingcat News*, 7 Feb. 2019.

³⁷ Bellingcat Investigation Team, ‘FSB team of chemical weapon experts implicated in Alexey Navalny novichok poisoning’, *Bellingcat News*, 14 Dec. 2020.

методики розслідування³⁸. Серед інших висновків зазначалося, що “оперативники ФСБ з таємного підрозділу, що спеціалізується на роботі з отруйними речовинами, слідували за Навальним під час його поїздок по Росії” з 2017р., і що могли бути й попередні спроби отруїти його³⁹. У доповіді названі сім оперативників цього таємного підрозділу, як стверджується, причетного до стеження за Навальним.

Наступна інформація від *Bellingcat* від кінця грудня 2020р. стосувалася перевірки ключових моментів 49-хв. розмови між О.Навальним, який назвався помічником голови Ради Безпеки Росії, і К.Кудрявцевим, одним з раніше ідентифікованих співробітників таємного підрозділу ФСБ, який, імовірно, стежив за ним⁴⁰. За даними *Bellingcat*, під час телефонної розмови Кудрявцев видав Навальному ряд важливих деталей спроби отруєння, зокрема те, що головними виконавцями були О.Александров та І.Осіпов, і що Кудрявцеву наказали виїхати до Омська для обробки одягу Навального, в т.ч. його білизни, яка, як було зазначено, мала “найвищу концентрацію отрути”⁴¹. ФСБ спростувало цю розмову, як “сплановану провокацію ..., здійснення якої не було б можливим без ... підтримки закордонних спецслужб”⁴².

³⁸ Bellingcat Investigation Team, ‘Timeline of movements, phone calls, and actions taken by Team 9 and by Alexey Navalny’s team’, Dec. 2020; Bellingcat Investigation Team, ‘Hunting the hunters: How we identified Navalny’s FSB stalkers’, 14 Dec. 2020.

³⁹ Bellingcat Investigation Team (посилання 37).

⁴⁰ Bellingcat Investigation Team, “‘If it hadn’t been for the prompt work of the medics’: FSB officer inadvertently confesses murder plot to Navalny”, Bellingcat News, 21 Dec. 2020.

⁴¹ Bellingcat Investigation Team (посилання 40).

⁴² ‘Navalny’s so-called investigation into his poisoning a provocation, FSB says’, TASS, 22 Dec. 2020.

V. Контроль над хімічною зброєю і роззброєння

КЕТРІОНА МАКЛІШ

Станом на грудень 2020р., 193 держави були учасницями Конвенції 1993р. про заборону хімічної зброї (КЗХЗ, *Chemical Weapons Convention, CWC*) – головного міжнародно-правового інструмента протидії поширенню засобів хімічної війни; одна держава (Ізраїль) підписала, але не ратифікувала Конвенцію; три держави (Єгипет, Північна Корея і Південний Судан) не підписали і не приєдналися до неї¹.

Події в Організації із заборони хімічної зброї

Вплив пандемії Covid-19 на діяльність ОЗХЗ

Пандемія *Covid-19* впливала на роботу Технічного секретаріату ОЗХЗ протягом 2020р. Перед тим, як Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) оголосила 30 січня 2020р. спалах хвороби надзвичайною ситуацією міжнародного масштабу у сфері охорони здоров'я (*public health emergency of international concern, PHEIC*), Генеральний директор ОЗХЗ створив внутрішню спеціальну групу під головуванням заступника Генерального директора з метою моніторингу та оцінювання ситуації мірою, що стосувалася діяльності ОЗХЗ². На відкритті 93-ї сесії Виконавчої ради (*EC-93*) 10 березня 2020р. Генеральний директор говорив про вжиті заходи та зазначив, що буде “проблематично” здійснити всі (241) інспекції згідно зі Статтею VI, заплановані на 2020 календарний рік³. Наступного дня ВООЗ надала цьому спалаху характеристику *PHEIC*⁴.

За два дні, 13 березня, Генеральний директор ОЗХЗ поінформував держави-учасниці про заходи, що здійснюються для захисту персоналу ОЗХЗ⁵. Вони охоплювали відстрочення всіх інспекцій згідно зі Статтею VI, а також інспекцій, пов'язаних з колишніми об'єктами з виробництва хімічної зброї, покинутою і застарілою хімічною зброєю⁶. Мали продовжуватися лише інспекції згідно зі Статтею IV, пов'язані з перевіркою діяльності

¹ Загальний огляд та інші деталі Конвенції про заборону хімічної зброї див. у підрозділі I додатка А цього видання.

² World Health Organization (WHO), ‘Statement on the second meeting of the International Health Regulations (2005) Emergency Committee regarding the outbreak of novel coronavirus (2019-nCoV)’, News, 30 Jan. 2020; Ghebreyesus, T. A., ‘WHO director-general’s statement on IHR emergency committee on novel coronavirus’, Speech, 30 Jan. 2020; OPCW, Executive Council, ‘Opening statement by the Director-General to the Ninety-third Session of the Executive Council (full version)’, EC-93/DG.18, 10 Mar. 2020, para.34.

³ OPCW, EC-93/DG.18 (посилання 2), para.34.

⁴ WHO, ‘WHO director-general’s opening remarks at the media briefing on Covid-19’, 11 Mar. 2020. Про пандемію *Covid-19* див. у підрозділі I цього розділу.

⁵ OPCW, Technical Secretariat, ‘Impact of the outbreak of the novel coronavirus (Covid-19) on the Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons’, Note by the Technical Secretariat, S/1863/2020, 20 Mar. 2020, para.2.

⁶ OPCW, S/1863/2020 (посилання 5), paras 7-11.

об'єктів зі знищення хімічної зброї у США. На додачу до цих змін, Генеральний директор оголосив про відстрочення всіх некритичних подорожей світом, у т.ч. для навчання та пов'язаних із заходами зміцнення спроможностей, а також місії до Сирії⁷.

Мірою поширення пандемії Технічний секретаріат ОЗХЗ інформував держави-учасниці про її вплив на діяльність і програми роботи Організації⁸. Окремі заходи постраждали суттєво: інспекції згідно зі Статтею VI поновилися лише у вересні, як і відрядження до Сирії Групи оцінки декларацій (*Declaration Assessment Team, DAT*) ОЗХЗ. Як наслідок, у 2020р. були здійснені лише 82 з 241 інспекції згідно зі Статтею VI, а “нездійснені” – стали “пріоритетними” на 2021р.⁹ Заплановані особисті зустрічі загалом переносилися, скасовувалися або ж відбувалися віртуально. Відділ міжнародного співробітництва та допомоги (*International Cooperation and Assistance Division*) здійснював заходи зміцнення спроможностей в *online*-режимі¹⁰.

Засідання Виконавчої ради відбувалися в режимі особистої, але обмеженої, присутності з міркувань охорони здоров'я та безпеки¹¹. 25-а сесія Конференції держав-учасниць також продовжила роботу на Світовому форумі з внесеними змінами. Адаптований формат передбачав поділ сесії на дві частини (перша відбулася з 30 листопада по 1 грудня 2020р., а друга – запланована не пізніше 30 квітня 2021р.) та обмеження особистої присутності держав-учасниць (зі зменшеним складом делегацій) і без загальних дебатів в аудиторії. Замість того держави-учасниці подавали виступи письмово або у відеоформаті. Така можливість була надана також міжнародним організаціям, хімічній промисловості та неурядовим організаціям. На час написання матеріалу персонал ОЗХЗ продовжував працювати дистанційно, “якщо робота у приміщеннях ОЗХЗ не була абсолютно необхідною”¹².

Діяльність за підсумками 4-ї Оглядової конференції

Посол А.В.Гомес (*Agustin Vásquez Gómez*) із Сальвадору, який головував на 4-й Оглядовій конференції, і посол В.Пуджа (*I Gusti Agung Wesaka Puja*) з Індонезії, колишній головуючий у Відкритій робочій групі (*Open-ended Working Group, OEWG*) з підготовки 4-ї Оглядової конференції, продовжували протягом 2020р. виконувати разом обов'язки координаторів з організаційних питань.

⁷ OPCW, S/1863/2020 (посилання 5), paras 4, 6, 12 and 14.

⁸ Технічний секретаріат з березня по серпень надіслав чотири повідомлення, всі – під однією назвою ('Update on the impact of the outbreak of the novel coronavirus (Covid-19) on the Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons'): OPCW, S/1863/2020 (посилання 5); S/1870/2020, 17 Apr. 2020; S/1876/2020, 3 June 2020; S/1890/2020, 26 Aug. 2020.

⁹ OPCW, Technical Secretariat, 'Update on the impact of the outbreak of the coronavirus disease (Covid-19) on the Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons Programme in 2021', Note by the Technical Secretariat, S/1930/2021, 18 Feb. 2021, para.15.

¹⁰ OPCW, S/1930/2021 (посилання 9), paras 21-24.

¹¹ OPCW, S/1876/2020 (посилання 8), paras 6-7.

¹² OPCW, S/1930/2021 (посилання 9), para.2.

Таблиця 12.2. Підсумки голосування за проект Програми та бюджет Організації із заборони хімічної зброї на 2021р.

Підсумки голосування	Держави
За рішення (33)	Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Камерун, Чилі, Сальвадор, Франція, Німеччина, Гана, Гватемала, Італія, Японія, Південна Корея, Литва, Мексика, Марокко, Нігерія, Норвегія, Перу, Філіппіни, Польща, Румунія, Саудівська Аравія, Сенегал, ПАР, Іспанія, ОАЕ, Велика Британія, США
Проти рішення (3)	Китай, Іран, Росія
Утрималися (5)	Алжир, Індія, Кенія, Пакистан, Судан

Джерело: OPCW, Executive Council, Report of the 95th Session of the Executive Council, EC-95/4, 9 Oct. 2020, para. 10.33.

Посли Гомес і Пуджа доповіли *ЕС-93* про проведення п'яти раундів координаційної роботи перед зустріччю та розробку на основі “кращих суджень” комплексу рекомендацій за 12 напрямками, в яких вони помітили широкий збіг поглядів¹³. Ще шість напрямів координатори виокремили як такі, що “особливо” виграли б від подальших дискусій¹⁴. Ці рекомендації були донесені до Виконавчої ради, яка висловила “вдячність” за цю роботу та “вітала” призначення нових координаторів з організаційних питань: посла М.Ньюхауса (*Matthew Neuhaus*) з Австралії і посла Лаури Д.Лассерре (*Laura Dippy Lasserre*) з Уругваю¹⁵.

Підготовка до 25-ї Конференції держав-учасниць

На *ЕС-93*, що відбулася 10-12 березня 2020р., Генеральний директор ОЗХЗ зазначив, що “за умов бюджету з нульовим номінальним зростанням Організація знову зіткнеться з проблемою виконання додаткової статутної діяльності”¹⁶. Загалом він припустив, що якщо держави-учасниці “і далі зберігатимуть” цей підхід до бюджету на 2021р., Секретаріату доведеться попросити їх “зробити вибір серед програмних пріоритетів з метою забезпечення цілеспрямованості та адаптованості Програми роботи та бюджету до цієї реальності”¹⁷. Він також зазначив, що деякі “критичні пріоритети”, зокрема кібербезпека, “вимагають негайного та постійного вкладення ресурсів”, і що для забезпечення сталості програма потребуватиме “самовідданості персоналу та регулярного бюджетного фінансування вже у 2021р.”¹⁸.

¹³ OPCW, Executive Council, ‘Report by HE Ambassador Agustin Vasquez Gomez and H. E. Ambassador I Gusti Agung Wesaka Puja, the co-facilitators on organisational governance issues’, EC-93/WP.1, 10 Mar. 2020, paras 4, 6 and 7.

¹⁴ OPCW, EC-93/WP.1 (посилання 13), paras 7-9.

¹⁵ OPCW, Executive Council, Report of the Ninety-third Session of the Executive Council, EC-93/2, 12 Mar. 2020, para.4.4.

¹⁶ OPCW, EC-93/DG.18 (посилання 2), para.7.

¹⁷ OPCW, EC-93/DG.18 (посилання 2), para.7.

¹⁸ OPCW, EC-93/DG.18 (посилання 2), para.8.

Генеральний директор представив проект Програми та бюджет державам-учасникам 3 липня 2020р.¹⁹ Коли Виконавча рада чотирма днями пізніше зібралася на 94-у сесію, Генеральний директор сказав, що пандемія ще більше “викрила той факт, що бюджет з нульовим номінальним зростанням обмежує нашу здатність адаптуватися до непередбачених обставин”²⁰. Він зазначив, зокрема, що платформи інформаційних технологій (ІТ), потрібні для організації роботи в онлайн-режимі, “виявилися застарілими”, і що ІТ-інфраструктура є недостатньою для забезпечення віддаленої роботи персоналу²¹.

Коли члени Виконавчої ради в жовтні зібралися на 95-у сесію, їх реакція на запропоновані проекти Програми та бюджету була неоднозначною. Найвні у відкритому доступі заяви держав на цій сесії свідчать, що Німеччина, наприклад, вважала запропонований бюджет на 2021р. “пропорційним та обґрунтованим”, Південна Корея також назвала його “добре спланованим”, але Росія мала “серйозні заперечення”, а Іран був незадоволений бюджетними асигнуваннями на Програму міжнародної співпраці та допомоги²².

Через такий поділ запропоновані проекти Програми та бюджету були поставлені на голосування, з результатом 33 “за”, три “проти” і п’ять “утрималися” (таблиця 12.2)²³. Проекти Програми та бюджету були передані Конференції держав-учасниць з рекомендацією схвалити їх.

25-а Конференція держав-учасниць

Перша сесія 25-ї Конференції держав-учасниць відбулася 30 листопада - 1 грудня 2020р. під головуванням посла Х.Трехо (*Jose Antonio Zabalgoitia Trejo*) з Мексики. Раніше Генеральний директор ОЗХЗ поінформував держави-учасниці, що довелось внести зміни до порядку проведення Конференції держав-учасниць, зокрема зменшити склад делегацій для забезпечення фізичної дистанції під час персональних зустрічей²⁴. За спільною згодою, ця перша частина Конференції присвячувалася лише питанням, що вимагали негайної уваги, а інші пункти порядку денного мали розглядатися під час другої частини Конференції, що мала відбутися у 2021р. Питання, розглянуті на першій

¹⁹ OPCW, Executive Council, ‘Opening statement by the Director-General to the Ninety-fourth Session of the Executive Council (full version)’, EC-94/DG.24, 7 July 2020, para.16. Остання з’явилася на публічному веб-сайті, як OPCW, Executive Council, ‘Draft Programme and Budget of the OPCW for 2021’, Note by the Director-General, EC-95/CRP.1, 3 July 2020.

²⁰ OPCW, EC-94/DG.24 (посилання 19), para.13.

²¹ OPCW, EC-94/DG.24 (посилання 19), paras 13-14.

²² German Permanent Representative to the OPCW, Statement at the 95th Session of the Executive Council, EC-95/NAT.15, 6 Oct. 2020, p.3; South Korean Permanent Representative to the OPCW, Statement at the 95th Session of the Executive Council, EC-95/NAT.57, 6 Oct. 2020, p.2; Russian Permanent Representative to the OPCW, Statement at the 95th Session of the Executive Council, 6 Oct. 2020 (unofficial translation), p.3; Iranian Permanent Representative to the OPCW, Statement at the 95th Session of the Executive Council, EC-95/NAT.18, 6 Oct. 2020, p.3.

²³ OPCW, Executive Council, Report of the Ninety-fifth Session of the Executive Council, EC-95/4, para.10.3.

²⁴ OPCW, Executive Council, ‘Opening statement by the Director-General to the Ninety-fifth Session of the Executive Council (full version)’, EC-95/DG.29, 6 Oct. 2020, paras 44-48.

частині, стосувалися: Програми та бюджету; змін у фінансових правилах ОЗХЗ у зв'язку з новими дворічними Програмою та бюджетом; шкали платежів на 2021р.; дати подання фінансових звітів ОЗХЗ за 2021р.²⁵

П'ять делегацій (Китай, Куба, Росія, Сирія, Венесуела) взяли слово, щоб детально пояснити, чому вони не можуть підтримати проекти Програми та бюджету. Вони висловили занепокоєння використанням надлишкових коштів, використанням бюджету для забезпечення роботи Групи розслідування та ідентифікації (*Investigation and Identification Team, IIT*) та “пакетним форматом”²⁶. Куба, крім того, висловила занепокоєння тим, що бюджет міжнародної співпраці та допомоги “все ще є недостатнім для наших потреб”²⁷.

Відразу після цих перших чотирьох виступів, посол Пауль ван дер Йссел (*Paul van den IJssel*) з Нідерландів зауважив, що ці заперечення зумовлені не стільки проблемами фінансування чи бюджету, скільки “принциповою відмінністю поглядів на політичні питання”, та вимагав поіменного голосування²⁸. По закінченні необхідних 24 годин було проведено голосування: 103 “за”, 14 “проти” і 13 “утрималися”²⁹. Після того 30 делегацій взяли слово, аби пояснити своє голосування, причому головними темами були відсутність консенсусу, пакетний формат і розподіл бюджету на забезпечення роботи *IIT*³⁰.

Інші події 2020р.

Ліквідація хімічної зброї

Упродовж 2020р., попри пандемію, тривала перевірка на об'єктах з ліквідації ХЗ у США з корективами, спрямованими на забезпечення здоров'я і безпеки інспекторів і персоналу об'єктів. Генеральний директор ОЗХЗ повідомив, що, станом на 30 листопада 2020р., під контролем Секретаріату було знищено 69 317 т, або 98,3% задекларованої ХЗ категорії 1³¹.

Упродовж року США повідомили про завершення знищення снарядів із зарином на головній установці Експериментального заводу зі знищення хімічної зброї у Блю Грасс і дотримання графіку, за яким завершення робіт планується у вересні 2023р.³²

²⁵ OPCW, Conference of the States Parties, ‘Opening Statement by the Director-General to the Conference of the States Parties at its Twenty-fifth Session’, C-25/DG.19, 30 Nov. 2020, para.38.

²⁶ Пакетний формат означає внесення до одного документа кількох питань, які можуть бути не пов'язаними між собою. Ряд держав виступають проти такого формату. У цьому випадку заперечення були пов'язані з необхідністю компонування бюджету пакетом з іншими фінансовими питаннями: регулярні бюджетні питання, фінансування *IIT* після рішення від червня 2018р. та спрямування надлишкових коштів на інші цілі, замість повернення державам-учасницям.

²⁷ OPCW, CSP-25 Webcast, Day 1, 1:56:28-2:13:47 and 2:17:44-2:22:01.

²⁸ OPCW, CSP-25 Webcast (посилання 27), Day 1, 2:14:49-2:17:19.

²⁹ OPCW, CSP-25 Webcast (посилання 27), Day 2, 0:45:40-0:46:10.

³⁰ OPCW, CSP-25 Webcast (посилання 27), Day 2, 0:46:34-1:26:56.

³¹ OPCW, C-25/DG.19 (посилання 25), para.14.

³² OPCW, Executive Council, ‘Overall progress with respect to the destruction of remaining chemical stockpiles’, Report by the Director-General, EC-94/DG.18, 1 July 2020, para.11.

Через пандемію були зупинені роботи зі знищення та інші операції з ХЗ, покинутою у Китаї наприкінці Другої світової війни. Відповідно, кількість покинутих хімічних боеприпасів у Китаї, які були знищені, залишилася на рівні “приблизно 57 700 з 83 650 задекларованих одиниць”³³.

Науково-консультативна рада ОЗХЗ

У 2020р. Науково-консультативна рада ОЗХЗ (*Scientific Advisory Board, SAB*) двічі збиралась у віртуальному форматі й видала дві доповіді. У доповіді за підсумками 29-ї сесії Рада рекомендувала Генеральному директору ОЗХЗ повною мірою врахувати рекомендації підсумкового звіту Тимчасової робочої групи (*Temporary Working Group, TWG*) з науково-технічних досліджень, особливо ті, що стосуються створення однієї *TWG* з визначення джерел походження хімічних зразків і ще однієї *TWG* з аналізу біотоксинів. *SAB* також рекомендувала скликати семінар з питань нещодавно доданих до Списку хімікатів³⁴. У своїй відповіді Генеральний директор зазначив, що обидві пропозиції стосовно *TWG* будуть “серйозно розглянуті”, так само, як і рекомендація стосовно семінару³⁵.

Центр хімії і технологій

У 2020р. тривала робота над проектом створення Центру хімії і технологій (*Centre for Chemistry and Technology, ChemTech Centre*). Генеральний директор ОЗХЗ зазначив, що “Центр стане важливим інструментом для повноцінного розгляду нових і виникаючих загроз ХЗ, а також підтримки діяльності з розбудови спроможностей міжнародного співробітництва та допомоги”³⁶. Генеральний директор також зазначив, що Технічний секретаріат співпрацюватиме з державами-учасниками в “підготовці досьє потенційних проєктів”, яке “могло б охоплювати такі види діяльності, як програми наукових досліджень, лекції і візити науковців”³⁷. Згідно з останнім доступним звітом, фінальний проєкт *ChemTech Centre* був розроблений у липні 2020р., а запрошення подавати заявки на участь у головному контракті на будівництво було готове в серпні 2020р.³⁸ Секретаріат очікує укладення контракту на

³³ OPCW, Executive Council, ‘Overall progress with respect to the destruction of chemical weapons abandoned by Japan in the People’s Republic of China’, Report by the Director-General, EC-94/DG.19, 1 July 2020, para.2.

³⁴ OPCW, Scientific Advisory Board, ‘Report of the Scientific Advisory Board at its Twenty-ninth Session, 1-2 September 2020’, SAB-29/1, 2 Sep. 2020, para.1.4.

³⁵ OPCW, Executive Council, ‘Response to the report of the Twenty-eighth Session of the Scientific Advisory Board, 1-2 September 2020’, Note by the Director-General, EC-95/DG.26, 2 Oct. 2020, paras 7a and 7c.

³⁶ OPCW, C-25/DG.19 (посилання 25), para.32.

³⁷ OPCW, C-25/DG.19 (посилання 25), para.33.

³⁸ OPCW, Technical Secretariat, ‘Progress in the project to upgrade the OPCW Laboratory and Equipment Store to a Centre for Chemistry and Technology’, Note by the Technical Secretariat, S/1912/2020, 16 Nov. 2020, paras 6-9.

будівництво в I кварталі 2021р.³⁹ Упродовж року 23 держави-учасниці робили внески на підтримку *ChemTech Centre*, який має запрацювати до 2022р.⁴⁰

Внесок ОЗХЗ у глобальну боротьбу з тероризмом

ОЗХЗ продовжував брати участь у протидії загрози хімічного тероризму, в т.ч. у Глобальному пакті ООН з координації боротьби з тероризмом (*Global Counter-Terrorism Coordination Compact*) та в Робочій групі Пакту з виникаючих загроз та захисту критичної інфраструктури (*Working Group on Emerging Threats and Critical Infrastructure Protection*), де ОЗХЗ є віце-головою.

Відкрита Робоча група з питань тероризму збиралась у березні й жовтні 2020р. У березні Група зосередилася на “зміцненні правової бази боротьби з хімічним тероризмом, а також ефективному моніторингу та реагуванні на такі інциденти”, і заслухала інформацію Відділу із запобігання тероризму (*Terrorism Prevention Branch*) Управління ООН з наркотиків і злочинності (*UN Office on Drugs and Crime*), зокрема про його діяльність на підтримку схвалення та виконання 19 міжнародних правових інструментів з протидії тероризму⁴¹. Група також заслухала Секретаріат про Ситуативний центр (*Situation Centre*) і його роль “очей і вух” ОЗХЗ⁴². У жовтні Група зібралася під головуванням нового голови, посла В.Ф.Мадонсели (*Vusumuzi Philemon Madonsela*) з ПАР, і розглянула міжвідомчу діяльність з розбудови спроможностей, особливо роль ООН та Контртерористичного управління ООН (*UN Office of Counter-Terrorism*)⁴³.

Технічний секретаріат ОЗХЗ продовжував також надавати підтримку зусиллям держав-учасниць з попередження терористичних актів з використанням токсичних хімікатів. Така підтримка надавалася державам, які ще не мають національного законодавства, яке охоплювало б усі початкові заходи⁴⁴. Із 193 держав-учасниць, 74 – або мали законодавство, що охоплює лише окремі початкові заходи, або ще не повідомляли про ухвалення будь-якого законодавства⁴⁵.

Африканська програма

1 січня 2020р. ОЗХЗ розпочала п'ятий етап Програми зміцнення співробітництва з Африкою з питань КЗХЗ (Африканська програма, *Programme to*

³⁹ OPCW, S/1912/2020 (посилання 38), para.10.

⁴⁰ OPCW, ‘News: OPCW Centre for Chemistry and Technology’, [n.d.]; OPCW, S/1912/2020 (посилання 38), para.12.

⁴¹ OPCW, Executive Council, ‘Report by HE Ambassador Oji Nyimenuate Ngofa Chairperson of the Open-Ended Working Group on Terrorism to the Executive Council at its Ninety-third Session’, EC-93/WP.2, 11 Mar. 2020, paras 2 and 4.

⁴² OPCW, EC-93/WP.2 (посилання 41), paras 4 and 6.

⁴³ OPCW, Executive Council, ‘Report by HE Ambassador Mr Vusumuzi Philemon Madonsela, Chairperson of the Open-Ended Working Group on Terrorism to the Executive Council at its Ninety-fifth Session’, EC-95/WP.2, 7 Oct. 2020, paras 3 and 5.

⁴⁴ OPCW, Executive Council, ‘Status of the OPCW’s contribution to global anti-terrorism efforts’, Note by the Director-General, EC-96/DG.10, 18 Feb. 2021, para.13.

⁴⁵ OPCW, EC-96/DG.10 (посилання 44), para.11.

Strengthen Cooperation with Africa on the CWC, Africa Programme) – програми діяльності, що заохочує мирне використання хімії заради розвинутої, безпечної і захищеної Африки. Завдання Африканської програми на 2020-2022рр. розроблялися шляхом “консенсусного визначення поточних потреб і пріоритетів регіону”⁴⁶. Тут є три загальні напрями дій: сприяння виконанню КЗХЗ; зміцнення хімічної безпеки й захисту; поширення знань з мирного використання хімії в інтересах сталого розвитку⁴⁷. Технічний секретаріат ОЗХЗ має відстежувати та оцінювати прогрес і щороку доповідати Виконавчій раді та Конференції держав-учасниць. Керівний комітет регулярно розглядатиме та повідомлятиме про її виконання та успіхи⁴⁸.

Хімікати, що впливають на центральну нервову систему

На 93-й сесії Виконавчої ради в березні 2020р. посол К.Уорд (*Kenneth Ward*) зі США заявив членам Ради, що у 2020р. “важливо” розглянути та “ефективно” протидіяти загрозі від хімікатів, що впливають на центральну нервову систему (ЦНС)⁴⁹. Він охарактеризував цю загрозу як таку, що охоплює “зміну призначення фармацевтичних сполук, зокрема, анестетиків, таких, як фетаніл, у військових чи правоохоронних цілях”, після чого вони “становлять серйозний ризик перетворення на хімічну зброю, що дозволяє “обійти” Конвенцію”⁵⁰. Усвідомлюючи, що застосування хімікатів, які діють на ЦНС, у війні було б “однозначним порушенням Статті I”, К.Уорд стверджував, що в аерозольній формі вони можуть не “задовольняти вимоги КЗХЗ стосовно “типів і кількості””⁵¹.

9 березня був оприлюднений відредагований проект рішення під назвою “Розуміння аерозольного використання хімікатів, що впливають на центральну нервову систему, у правоохоронних цілях” (*Understanding Regarding the Aerosolised Use of Central Nervous System-Acting Chemicals for Law Enforcement Purposes*)⁵². Наприкінці вересня серед держав-учасниць були поширені додаткові переглянуті варіанти пропозиції разом з пояснювальною запискою⁵³. 5 жовтня 2020р. Технічний секретаріат повідомив, що реалізація відредагованої пропозиції з урахуванням додаткових вимог може бути забезпечена наявними ресурсами⁵⁴.

⁴⁶ OPCW, Executive Council, ‘The fifth phase of the Programme to Strengthen Cooperation with Africa on the Chemical Weapons Convention’, EC-93/DG.9, 18 Feb. 2020, para.8.

⁴⁷ OPCW, EC-93/DG.9 (посилання 46), para.10.

⁴⁸ OPCW, EC-93/DG.9 (посилання 46), paras 50-52.

⁴⁹ US Permanent Representative to the OPCW, Statement at the 93rd Session of the Executive Council, EC-93/NAT.14, 10 Mar. 2020, p.1.

⁵⁰ US Permanent Representative to the OPCW (посилання 49), pp.1-2.

⁵¹ US Permanent Representative to the OPCW (посилання 49), pp.1-2.

⁵² OPCW, EC-93/2 (посилання 15), para.13.1.

⁵³ OPCW, EC-95/4 (посилання 23), para.16.2.

⁵⁴ OPCW, Executive Council, ‘Financial, administrative, and programme and budget implications of the proposal for an understanding regarding the aerosolised use of central nervous system-acting chemicals for law enforcement purposes’, Report by the Director-General, EC-93/DG.2/Rev.1, 5 Oct. 2020, para.4.

Росія, Китай, Іран і Сирія окремо подали робочі проекти з цього питання⁵⁵. Росія привернула увагу до браку ясності концепції і незрозумілості базових термінів, зокрема “аерозольне використання хімікатів, що діють на ЦНС”, “правоохоронні цілі”, “засоби боротьби з заворушеннями” та “тимчасова недієздатність”; зауважила, що “застосування будь-яких засобів (не лише хімічних) у правоохоронних цілях є суверенною і суто внутрішньою справою кожної держави” та запропонувала провести неформальні консультації або створити тимчасову робочу групу для опрацювання “різних існуючих наразі тлумачень”⁵⁶. На час написання матеріалу, робочих проектів Китаю, Ірану та Сирії не було у відкритому доступі. Виконавча рада вирішила передати це питання на додатковий розгляд⁵⁷.

Висновки та перспективи на 2021р.

Як і у випадку інших міжнародних форумів з контролю над озброєннями та з роззброєння, у 2020р. пандемія *Covid-19* вплинула на роботу ОЗХЗ, але держави-учасниці і Технічний секретаріат пристосувалися до неї. Деякі зі змін, зроблених заради забезпечення подальшого виконання її завдань та дотримання державами-учасницями її правил, можуть залишитися чинними й після покращення нинішньої ситуації. Наприклад, уроки, отримані під час організації заходів з розбудови спроможностей в *online*-режимі, можуть сприяти оптимізації наступних заходів⁵⁸. На час написання матеріалу, зберігався ризик впливу глобальної пандемії на роботу ОЗХЗ й у 2021р. Проте, Конференція держав-учасниць 2020р. поновить роботу не пізніше 30 квітня 2021р.; регулярний цикл засідань Виконавчої ради також відбудеться у 2021р.; а держави-учасниці, серед іншого, розглянуть перше подання Технічного секретаріату стосовно дворічних Програми та бюджету.

⁵⁵ OPCW, EC-95/4 (посилання 23), paras 16.4-16.5.

⁵⁶ Russian delegation to the OPCW, ‘On an understanding regarding the aerosolized use of central nervous system-acting chemicals for law enforcement purposes’, Statement submitted to the 93rd Session of the OPCW, EC-93/NAT.6, 6 Mar. 2020, pp.2 and 4.

⁵⁷ OPCW, EC-95/4 (посилання 23), para.16.7.

⁵⁸ OPCW, C-25/DG.19 (посилання 25), para.17.

13. Контроль над звичайними озброєннями та регламентація нових збройових технологій

Загальний огляд

Контроль держав над звичайними озброєннями здійснюється, як правило, в рамках двох загальних підходів: обмеження та/або заборона озброєнь, дія яких вважається негуманною або невибірковою; регулювання та організація придбання, виробництва, поставок і торгівлі озброєннями з метою запобігання їх дестабілізуючому накопиченню, переадресації та/або недозволеному використанню. До першої форми належать Конвенція 1981р. про “негуманну” зброю (КНЗ); Конвенція 1997р. про протипіхотні міни (ППМ) і Конвенція 2008р. про касетні боєприпаси (ККБ). До другої форми належить Договір 2013р. про торгівлю зброєю (ДТЗ, див. розділ 14). Інші категорії зброї не охоплені спеціальними договорами. У деяких з цих випадків держави можуть вдатися до укладання нового договору або – як у випадку летальних автономних систем озброєнь (ЛАСО) – розширення сфери застосування існуючого режиму. У випадках, коли цей підхід не спрацьовує, держави можуть розглянути альтернативні, менш формальні підходи – як у випадку із застосуванням запальної і вибухової зброї у населених районах (ЕВІРА). У складніших випадках – таких як регулювання кіберпростору чи космічної діяльності – предметом активного обговорення може бути вибір найбільш прийняттого підходу.

Зростає міжнародне занепокоєння дедалі активнішим застосуванням ЕВІРА (підрозділ I). Останніми роками в цьому питанні не вдалося досягти особливого прогресу в рамках КНЗ через відсутність консенсусу та наявність невеликої групи держав, які заважали просуванню процесу з більшістю питань порядку денного. У 2020р. труднощі цих переговорів посилювалися через неможливість особистих зустрічей унаслідок пандемії Covid-19, яка впродовж року вплинула на всі перемовини про контроль над звичайними озброєннями. Брак прогресу в питаннях ЕВІРА в рамках режиму КНЗ спонукав деякі держави домагатися цього в рамках окремого процесу. Цей процес, який очолила Ірландія, має на меті розробку політичної декларації про гуманітарну шкоду від застосування ЕВІРА. Пандемія Covid-19 уповільнила обговорення, але очікуються подальші консультації, які мають призвести до ухвалення декларації у 2021р.

Хоча нові випадки застосування державами ППМ трапляються наразі дуже рідко, їх використання недержавними збройними угрупованнями під час конфліктів становить дедалі більшу проблему, особливо саморобних вибухових пристроїв, які приводяться в дію жертвою (підрозділ I). Із середини 2019р. і до жовтня 2020р. ППМ використовувалися такими угрупованнями як мінімум у шести державах: в Афганістані, Індії, Колумбії, Лівії, М'янмі та Пакистані. У 2019-2020рр. тривало застосування касетних боєприпасів у Сирії.

Спроби регламентації ЛАСО в рамках Конвенції КНЗ почалися у 2014р. і з 2017р. тривають під проводом відкритої Групи урядових експертів (ГУЕ). У 2020р. ці дискусії зосереджувалися переважно навколо пошуку спільної мови перед 6-ю Оглядовою конференцією КНЗ, яка мала відбутися у 2021р. (підрозділ II). Але крім переешкод у вигляді обмежень, пов'язаних з пандемією, зберігалися фундаментальні розбіжності стосовно результатів роботи та повноважень ГУЕ, насамперед – між західними державами, Рухом неприєднання та Росією. Це викликало серйозні питання, чи здатна ГУЕ досягти цілей, що виходять за рамки 11 керівних принципів, ухвалених у 2019р.

У контексті збереження геополітичної напруженості навколо питання безпеки інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на багатьох рівнях відбувався діалог про регулювання ІКТ та про кібернорми. Головні зусилля держав у 2020р. тривали в рамках паралельної роботи двох органів під егідою ООН: Відкритої робочої групи та ГУЕ (підрозділ III). Але попри зміни “цифрового ландшафту”, спричинені пандемією Covid-19, що актуалізувало необхідність діяти, різні інтереси та нормативні вподобання держав завадили цим міжнародним спробам взяти під контроль зловмисне використання ІКТ. За відсутності консенсусу поява юридично зобов'язуючої угоди найближчим часом виглядає малоімовірною.

Попри зростання ризику конфлікту в космосі, міжнародне обговорення безпеки та захисту космічної діяльності також залишилося заблокованим (підрозділ IV). До дестабілізуючих питань, що виникли у 2020р., належали суперечливі операції із входження в контакт або зближення космічних апаратів, а також випробування протисупутникової зброї, нібито проведені Росією, на додачу до проведення односторонньої політики США. Однак у грудні 2020р. Генеральна Асамблея (ГА) ООН схвалила нову багатообіцяючу ініціативу стосовно норм відповідальної поведінки в космосі, запропоновану Великою Британією. Є надія, що це сприятиме поверненню багатосторонніх підходів до космічної безпеки.

На додачу до контролю над озброєннями, міжнародну безпеку можна покращити завдяки діяльності держав у напрямі зміцнення взаємної довіри. Цього можна досягти за допомогою відносно простих багатосторонніх механізмів обміну інформацією про закупівлю озброєнь і військові витрати (підрозділ VI). Однак наявні інструменти терміново потребують реанімації, оскільки рівень участі в них є низьким, а корисність наданих даних – обмеженою. Більш комплексним механізмом зміцнення довіри є Договір 1992р. про відкрите небо. У травні 2020р. США оголосили про намір офіційного виходу з Договору, пославшись на недотримання Росією його положень (підрозділ V). Попри міжнародні заклики до перегляду США своєї позиції, 22 листопада 2020р. США вийшли з Договору. Хоча більшість інших учасників Договору, схоже, налаштовані продовжувати його виконання, наприкінці 2020р. довгострокові перспективи Договору залишилися невизначеними.

ЛАУРА БРУУН, ІЕН ДЕЙВІС, НІВЕДІТА РАДЖУ, ЛЮК РІЧАРДС,
ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН, СІМОН Т.ВЕЗЕМАН

I. Глобальні та регіональні інструменти контролю над звичайними озброєннями

ІЕН ДЕЙВІС

У цьому підрозділі розглядаються головні події і переговори, що відбувалися в рамках трьох з чотирьох головних глобальних інструментів регулювання виробництва, володіння, торгівлі та застосування звичайних озброєнь: Конвенції 1981р. про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію (КНЗ, Конвенція про “негуманну” зброю, *Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be Deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects, CCW Convention*); Конвенції 1997р. про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення (Конвенція про ППМ, *Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on their Destruction, APM Convention*); Конвенції 2008р. про касетні боєприпаси (ККБ, *Convention on Cluster Munitions, CCM*). У кожному з цих кейсів описуються події, пов’язані з виробництвом, використанням чи знищенням озброєнь, а також процедурні зміни в договірному режимі у 2020р.

Ще двома глобальними інструментами в цій сфері є Програма дій ООН 2001р. із запобігання, боротьби та викоринення незаконної торгівлі стрілецькою зброєю і легкими озброєннями в усіх її проявах (*United Nations Programme of Action to Prevent, Combat and Eradicate the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All its Aspects, UNPOA*) та Договір 2013р. про торгівлю зброєю (ДТЗ, *Arms Trade Treaty, ATT*). Сьома зустріч держав з розгляду виконання Програми дій, що проводиться раз на два роки та мала відбутися 15-19 червня 2020р., була відкладена до 26-30 липня 2021р. внаслідок пандемії *Covid-19*. ДТЗ розглядається у розділі 14, разом з питаннями контролю над товарами та технологіями подвійного використання загалом; більшість нових і новітніх технологій мають, як правило, подвійне використання, є взаємопов’язаними та вимагають складних регуляторних підходів для регламентації їх використання в цивільній, комерційній і військовій сферах¹. В інших підрозділах цього розділу докладніше обговорюються зусилля зі створення нового глобального інструменту регламентації летальних автономних систем озброєнь (ЛАСО, підрозділ II), кіберпростору (підрозділ III) та безпеки в космосі (підрозділ IV).

На регіональному рівні також існує ряд інструментів, що регламентують різні аспекти контролю над звичайними озброєннями в Африці, Америці та Європі (підрозділ II додатка А). Події 2020р., пов’язані з Договором про відкрите небо, розглядаються в підрозділі V цього розділу. В Африці більшість

¹ Про міжнародну нормативну базу для нових і новітніх технологій див.: Boothby, W.H. (ed.), *New Technologies and the Law in War and Peace* (Cambridge University Press: Cambridge, 2019).

Врізка 13.1. Конвенція про “негуманну” зброю і протоколи до неї

Конвенція 1981р. про “негуманну” зброю (КНЗ, *Certain Conventional Weapons (CCW) Convention*) спочатку складалася з трьох протоколів: про заборону використання зброї, яка містить фрагменти, які неможливо виявити в тілі людини за допомогою рентгену (Протокол I); про регулювання використання мін, мін-пасток та аналогічних пристроїв (Протокол II) та про обмеження застосування запальної зброї (Протокол III). Наступними роками держави додали ще два протоколи: в 1995р. – Протокол IV про заборону використання та передачі лазерної зброї, що спричиняє сліпоту; у 2003р. – Протокол V про вибухові залишки війни: міни, нерозірвані боеприпаси та покинуті вибухонебезпечні боеприпаси. Крім того, були внесені зміни, що розширили та посилили Конвенцію. Так, Змінений Протокол II запроваджує додаткові обмеження на застосування протипіхотних мін (ППМ), а у 2001р. дія Конвенції була поширена на внутрішні збройні конфлікти. Оскільки Змінений Протокол II не забороняє застосування наземних мін, паралельний процес поза межами КНЗ призвів до появи Конвенції про ППМ 1997р. Держави-учасниці КНЗ мають ратифікувати щонайменше два оригінальних, змінених або додаткових протоколів, але не зобов'язані підписувати їх усі.

регіональних інструментів пов'язані з намаганнями розв'язати проблеми, пов'язанні зі стрілецькою зброєю і легкими озброєннями (СЗЛО). У серпні 2020р. було схвалено нову версію Протоколу 2001р. про стрілецьку зброю і легкі озброєння, боеприпаси до них та інші супутні матеріали в регіоні Південноафриканського співтовариства розвитку (САДК) (*Protocol on the Control of Firearms, Ammunition and other related Materials in the Southern African Development Community (SADC) Region*). Він став першим регіональним інструментом, що враховує Дорожню карту Африканського Союзу 2016р. з припинення бойових дій (*African Union Roadmap for Silencing the Guns*), а також інші зміни в нинішній африканській і світовій політиці з питань СЗЛО².

Конвенція про “негуманну” зброю

Конвенція КНЗ і п'ять протоколів до неї забороняють або обмежують використання певних видів озброєнь, що, як вважається, завдають надмірних або невинуватих страждань комбатантам або невибірково вражають цивільних осіб³. Це, так би мовити, рамковий договір, який можна доповнювати окремими угодами у формі протоколів (врізка 13.1). Станом на 31 грудня 2020р., учасницями первісної Конвенції та протоколів до неї були 125 держав. У 2020р. нові держави до КНЗ не приєднувалися. Не всі держави-учасниці ратифікували всі змінені чи додаткові протоколи⁴.

² ‘Southern Africa’s revised firearms protocol is an important step towards ending conflict and violence’, Institute for Security Studies, 25 Nov. 2020; African Union Master Roadmap of Practical Steps to Silence The Guns In Africa By Year 2020, Lusaka Master Roadmap, 2016.

³ Загальний огляд та інші деталі КНЗ див. у підрозділі I додатка А цього видання.

⁴ Списки держав-учасниць КНЗ, що ратифікували первинні, змінені та додаткові протоколи, див. у підрозділі I додатка А цього видання.

Структура КНЗ має також важливе значення для розв'язання проблем, викликаних розробкою чи застосуванням нових типів і систем озброєнь, з точки зору міжнародного гуманітарного права. На сучасні обговорення питань контролю над звичайними озброєннями – зокрема, на намагання розв'язати проблеми застосування запальної і вибухової зброї у населених районах (EWIPA), про що йтиметься нижче, – суттєво впливає концепція “гуманітарного роззброєння”, що надає пріоритет захисту, безпеці та добробуту людей, а не держав. Зокрема, цей підхід передбачає покращення захисту цивільних осіб шляхом зменшення гуманітарних та екологічних наслідків застосування зброї⁵. Останніми роками, однак, зростають суперечності між гуманітарним пріоритетом і розумінням окремими державами військових потреб, унаслідок чого багато дискусій у рамках Конвенції зайшли у глухий кут⁶. Понад 250 організацій громадянського суспільства у 2020р. підписали відкритого листа із закликом до гуманітарного роззброєння як шляху регламентації озброєнь у кращому світі після пандемії⁷.

Зустрічі держав-учасниць

Держави-учасниці КНЗ регулярно збираються на щорічні зустрічі, а також на п'ятирічні Оглядові конференції. Шоста Оглядова конференція запланована на 13-17 грудня 2021р. Ці зустрічі також розглядають роботу груп урядових експертів (ГУЕ, *Group of Governmental Experts, GGE*), що їх скликають з 2001р. у різних форматах. Для Зміненого Протоколу II і Протоколу V існують власні процеси імплементації, що працюють паралельно з КНЗ. На 2020р. планувалося сім зустрічей, але всі вони, крім трьох, були перенесені через обмеження, пов'язані з *Covid-19* (таблиця 13.1).

Група експертів Зміненого Протоколу II на зустрічі у вересні обговорила питання саморобних вибухових пристроїв – цією темою вона займається з 2009р.⁸ У центрі уваги залишався добровільний обмін інформацією про національні та багатосторонні заходи і кращі практики виявлення, гуманітарного розмінування та захисту цивільних від саморобних вибухових пристроїв. Робота ГУЕ з питань ЛАСО розглянута у підрозділі II цього розділу.

⁵ Дискусію про гуманітарне роззброєння див.: Ентоні Я. “Міжнародне гуманітарне право: орієнтири МКЧХ і їх застосування в бойових діях у міських умовах”. – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ I розділу 14; Дейвіс І., Вербрухен М. “Конвенція про “негуманну” зброю”. – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ I розділу 9. Див. також: International Committee of the Red Cross (ICRC), ‘International humanitarian law and the challenges of contemporary armed conflicts: Recommitting to protection in armed conflict on the 70th anniversary of the Geneva Conventions’, *International Review of the Red Cross*, vol.101, no.911 (Aug. 2019), pp.869-949.

⁶ Див., зокрема, дискусію на Оглядовій конференції КНЗ 2016р.: Дейвіс І. та ін. “Режими гуманітарного контролю над озброєннями: головні події 2016р.” – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ II розділу 14; про наступні події див. у виданнях *Щорічника СІПРІ* за 2018-2020рр.

⁷ Humanitarian Disarmament, ‘Covid-19 and humanitarian disarmament: Open letter from civil society’, opened for signature June 2020.

⁸ Amended Protocol II to the CCW Convention, 22nd Annual Conference, ‘Report on improvised explosive devices’, 20 Oct. 2020. Відео трьох сесій зустрічей експертних груп доступні на UN Web TV.

Таблиця 13.1. Зустрічі в рамках Конвенції про “негуманну” зброю у 2020р.

Дати	Зустріч
21-25 вересня	ГУЕ з питань ЛАСО
28 вересня	Зустріч експертів у рамках Протоколу V
29-30 вересня	Група експертів Зміненого Протоколу II
2-6 листопада ^a	ГУЕ з питань ЛАСО
9 листопада ^a	14-а щорічна Конференція сторін Зміненого Протоколу V
10 листопада ^a	22-а щорічна конференція сторін Зміненого Протоколу II
11-13 листопада ^a	Щорічна зустріч КНЗ

ГУЕ – група урядових експертів; ЛАСО – летальні автономні системи озброєнь.

Примітка: Усі зустрічі відбувались у Женеві; деякі проводились у гібридному форматі, щоб забезпечити участь тих, хто не міг поїхати до Женеві.

^a Перенесені на 2021р. через обмеження, пов’язані з *Covid-19*.

Останніми роками на цих зустрічах було мало зрушень через брак консенсусу та позицію невеликої групи держав, що заважали прогресу з більшості питань порядку денного КНЗ. Організація попередніх зустрічей ускладнювалася також проблемами фінансової стабільності Конвенції. У 2020р. ці переговорні процеси ускладнилися через неможливість проведення особистих зустрічей унаслідок пандемії *Covid-19*.

Підготовка політичної декларації про застосування вибухової зброї у населених районах

Застосування вибухової зброї у населених районах – особливо застосування вибухової зброї з великим радіусом руйнувань, неточною системою доставки чи здатної доставляти кілька боєприпасів на велику площу, – часто призводило до випадків, коли понад 90% жертв були цивільними, а не комбатантами⁹. Застосування вибухової зброї у населених районах також має глибші наслідки, впливаючи на водопостачання, санітарні умови, екосистеми, здоров’я, освіту та психологічний стан людини¹⁰.

Коаліція неурядових організацій (НУО) *International Network on Explosive Weapons (INEW)*, створена у 2011р., була першою, хто привернув увагу до застосування вибухової зброї у населених районах. Її зусилля призвели до закликів дедалі більшої кількості держав, генеральних секретарів ООН, міжнародних структур та інших НУО до здійснення заходів, спрямованих на

⁹ Action on Armed Violence (AOAV), *Explosive Violence Monitor 2019* (AOAV: London, 2020), p.3. Див. також International Committee of the Red Cross (ICRC), ‘Explosive weapons in populated areas’, [n.d.]; International Network on Explosive Weapons (INEW), ‘Protecting civilians from the use of explosive weapons in populated areas’, May 2020.

¹⁰ Wille, C., The Implications of the Reverberating Effects of Explosive Weapons Use in Populated Areas for Implementing the Sustainable Development Goals (*United Nations Institute for Disarmament Research: Geneva, 2016*); Dathan, J., Blast Injury: The Reverberating Health Consequences from the Use of Explosive Weapon Use (*Action on Armed Violence: London, 2020*); Dathan, J., The Broken Land: The Environmental Consequences of Explosive Weapons (*Action on Armed Violence: London, 2020*).

забезпечення кращого захисту цивільних осіб і недопущення шкоди від застосування вибухової зброї у населених районах¹¹. Унаслідок такого посилення міжнародного політичного тиску та після багатьох років намагань вирішити питання застосування вибухової зброї у населених районах у рамках КНЗ, наприкінці 2019р. - на початку 2020р. розгорнувся окремий процес, очолений Урядом Ірландії¹².

Його метою є вироблення політичної декларації про гуманітарну шкоду від застосування вибухової зброї у населених районах. Така декларація має на меті створення нової міжнародної норми, яка забороняє застосування вибухової зброї у містах і селах, що, своєю чергою, могло б призвести до змін у практиці бойових дій на стратегічному та оперативному рівнях.

Ірландія організувала ряд відкритих консультацій з питань запропонованої декларації. Перший раунд консультацій відбувся в Женеві 18 листопада 2019р. та 10 лютого 2020р. Через пандемію *Covid-19* від консультацій, запланованих на 23-24 і 26-27 березня 2020р. у Женеві, та планів схвалення декларації 26 травня 2020р. в Дубліні, довелося відмовитися. Натомість, останній раунд консультацій пройшов в *online*-режимі, а схвалення декларації було відкладене. Протягом трьох раундів консультацій надійшли письмові пропозиції від щонайменше 36 держав (індивідуально або у складі спільних подань), чотирьох міжнародних організацій і 16 організацій громадянського суспільства¹³.

Під час першої консультації більшість делегацій закликали визнати в декларації гуманітарні наслідки застосування вибухової зброї площинної дії. Більшість також підтримала ідею заохотити в ній обмін передовим досвідом і методиками захисту цивільних осіб у містах під час конфліктів і надання допомоги постраждалим. Проте виникли розбіжності в поглядах на зв'язок декларації і міжнародного гуманітарного права, а також на доцільність наголошення в ній на забороні чи обмеженні конкретних видів зброї або форм її застосування¹⁴.

¹¹ Див., зокрема: Austrian Federal Ministry for Europe, Integration and Foreign Affairs, 'Vienna Conference on Protecting Civilians in Urban Warfare: Summary of the conference', Vienna, 1-2 Oct. 2019; United Nations, 'Joint appeal by the UN secretary-general and the president of the International Committee of the Red Cross on the use of explosive weapons in cities', Press release, SG/2251, 18 Sep. 2019. Список 112 держав і територій і дев'яти об'єднань держав, які публічно визнали у своїх заявах шкоду від застосування вибухової зброї у населених районах, див.: International Network on Explosive Weapons (INEW), 'Political response', [n.d.].

¹² Про події 2019р. див.: Дейвіс І. "Глобальні інструменти контролю над звичайними озброєннями". – *Щорічник СППІ 2020*, підрозділ I розділу 13.

¹³ Irish Department of Foreign Affairs, 'Written submissions–18 November 2019 consultations', 18 Nov. 2019; Irish Department of Foreign Affairs, 'Written submissions–10 February 2020 consultations', 10 Feb. 2020; Irish Department of Foreign Affairs, 'Online submissions–Draft political declaration 17 March 2020', 17 Mar. 2020. Див. також: Human Rights Watch and International Human Rights Clinic, 'Key questions and answers on a political declaration on the use of explosive weapons in populated areas', June 2020.

¹⁴ Irish Department of Foreign Affairs, 'Protecting civilians in urban warfare', 2020. Загальний огляд питань, що обговорюються, див.: Reaching Critical Will, 'Towards a political declaration on the use of explosive weapons in populated areas: States need to ensure that expressed commitments translate into real impacts on the ground', 19 Nov. 2019.

Під час другої консультації ірландський Уряд презентував документ (поширений 20 січня 2020р.) з проектом окремих розділів декларації¹⁵. Кілька держав та організацій громадянського суспільства вітали його, але з застереженнями. Вони висловили занепокоєння тим, що там не було чіткого зобов'язання не застосовувати вибухову зброю площинної дії у населених районах, тобто в ньому певною мірою закладався ризик легалізації застосування такої зброї і послаблення існуючого захисту цивільних¹⁶. Також лунали пропозиції внести до політичної декларації положення про торгівлю зброєю з прив'язкою до ДТЗ¹⁷. Африканська група, зокрема запропонувала внести до нього зобов'язання не допускати переадресації поставок зброї, особливо до недержавних збройних угруповань¹⁸.

Ірландія продовжила процес в *online*-режимі; 17 березня 2020р. вона поширила проект політичної декларації і планувала поширити другий проект, сподіваючись на якнайшвидше проведення особистих консультацій у Женеві¹⁹. Аби не втрачати темп, Ірландія 7 вересня 2020р. провела вебінар з висвітлення питань гуманітарної шкоди від застосування вибухової зброї у населених районах, а на засіданнях Першого комітету Генеральної Асамблеї (ГА) ООН у жовтні та листопаді кілька держав висловили підтримку поточних політичних зусиль²⁰. Гуманітарні наслідки застосування вибухової зброї у населених районах також обговорювались у червні 2020р. “на полях” гуманітарного треку Економічної та соціальної ради ООН (*UN Economic and Social Council, ECOSOC*) – міжнародної платформи з обговорення координації гуманітарної допомоги ООН²¹.

У грудні 2020р. Ірландія оприлюднила оновлену інформацію про цей процес, пояснивши, що поширить переглянутий проект політичної декларації у січні 2021р. з урахуванням отриманих нею у 2020р. відгуків і пропозицій, наданих під час консультацій. Після того Ірландія планувала призначити на березень 2021р. відкритий і неформальний обмін думками про переглянутий проект, а потім, у середині 2021р., провести остаточні консультації для

¹⁵ Irish Department of Foreign Affairs, ‘Elements of a political declaration to ensure the protection of civilians from humanitarian harm arising from the use of explosive weapons in populated areas’, [n.d.].

¹⁶ Див., зокрема: Acheson, R., ‘Impacts, not intentionality: The imperative of focusing on the effects of explosive weapons in a political declaration’, *Reaching Critical Will*, 14 Feb. 2020; Article 36, ‘Rejecting calls to address only the “indiscriminate use” of explosive weapons in populated areas’, Feb. 2020.

¹⁷ *Reaching Critical Will* (посилання 14).

¹⁸ Group of African States, Draft statement at the informal consultations on the political declaration on EWIPA, 10 Feb. 2020.

¹⁹ Irish Department of Foreign Affairs, ‘Draft political declaration on strengthening the protection of civilians from humanitarian harm arising from the use of explosive weapons in populated areas’, 17 Mar. 2020.

²⁰ Geyer, K., ‘Ireland’s webinar on explosive weapons keeps momentum on the process for a political declaration on the protection of civilians’, *Reaching Critical Will*, 9 Sep. 2020; Boillot, L., ‘Explosive weapons’, *First Committee Monitor*, vol.18, no.2 (18 Oct. 2020), pp.16-17.

²¹ UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), Inter-Agency Standing Committee, ‘2020 ECOSOC humanitarian affairs segment’, June 2020.

завершення обгорнення тексту (в персональному або гібридному форматі, залежно від санітарно-епідеміологічної ситуації на той час)²².

Конвенція про протипіхотні міни

Конвенція про ППМ 1997р. забороняє, серед іншого, застосування, розробку, виробництво та передачу ППМ²³. До ППМ належать міни, підрип яких відбувається внаслідок контакту з людиною, тобто які “приводяться в дію жертвою”, включно із саморобними вибуховими пристроями (або т.зв. “саморобними мінами”), що використовуються як ППМ²⁴. На третій Оглядовій конференції Конвенції у 2014р. держави-учасниці поставили завдання: до 2025р. повністю ліквідувати ППМ та усунути наслідки їх колишнього застосування²⁵.

Хоча виконання Конвенції про ППМ загалом відбувається належним чином, але цьому й далі заважає відмова деяких держав, зокрема Ізраїлю, Ірану, Китаю, Північної Кореї, Росії, Саудівської Аравії і США, підписати її. Станом на 31 грудня 2020р., учасниками Конвенції були 164 держави, в т.ч. всі держави-члени ЄС, всі держави Субекваторіальної Африки та всі держави Америки, крім Куби і США. Лише 33 держави-учасниці ООН залишаються не охопленими договором. У 2020р. нові держави до Конвенції не приєднувалися.

Виробництво та використання ППМ у 2019-2020рр.

Нові випадки застосування ППМ державами наразі трапляються діже рідко. За даними Міжнародної кампанії за заборону наземних мін (*International Campaign to Ban Landmines, ICBL*), М'янма (яка не є учасницею Конвенції про ППМ) є єдиною державою, що використовувала ППМ з середини 2019р. до жовтня 2020р., і робить це впродовж останніх 20 років²⁶.

Колись ППМ виробляли понад 50 держав, але наразі *ICBL* нараховує лише 12 виробників (і лише чотири можуть бути активними виробниками: Індія, Іран, М'янма та Пакистан)²⁷. Це на одну країну – США – більше, порівняно з кількістю, зазначеною в попередньому звіті *ICBL*, після зміни позиції США

²² Communique from Michael Gaffey, Permanent Representative of Ireland to the United Nations and other International Organisations in Geneva, 17 Feb. 2021.

²³ Загальний огляд та інші деталі Конвенції про ППМ див. у підрозділі I додатка А цього видання.

²⁴ Саморобні вибухові пристрої розглядаються також у режимі КНЗ (див. вище) і в Першому комітеті ГА ООН, у т.ч. через подання резолюцій. Див.: Seddon, B. and Baldo, A.M., *Counter-IED: Capability Maturity Model & Self-assessment Tool* (United Nations Institute for Disarmament Research: Geneva, 2020).

²⁵ APM Convention, 3rd Review Conference, Final document, APLC/CONF/2014/4, 16 Mar. 2015, annex II, para.6.

²⁶ International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (ICBL-CMC), *Landmine Monitor 2020* (ICBL-CMC: Geneva, Nov. 2020), pp.1, 8-11. Звіт стосується 2019 календарного року з інформацією – там, де це можливо, – станом на жовтень 2020р.

²⁷ Інші вісім виробників: Китай, Куба, Північна Корея, Південна Корея, Росія, Сінгапур, США і В'єтнам. International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (посилання 26), pp.17-18.

стосовно ППМ. У січні 2020р. Адміністрація Президента США Д.Трампа скасувала директиву Президента Б.Обами 2014р., що забороняла виробництво і придбання ППМ, а також їх використання, крім можливого конфлікту на Корейському півострові. Нова політика знову дозволяє США використовувати ППМ “за виняткових обставин” у конфліктах у всьому світі²⁸. Це рішення США було піддано критиці з боку окремих європейських союзників, включно з ЄС²⁹.

Хоча є чинним фактичний мораторій більшості держав світу на виробництво і використання цього виду зброї, використання ППМ – включно з саморобними вибуховими пристроями, що приводяться в дію жертвою, – недержавними збройними угруповання під час конфліктів становить дедалі більшу проблему³⁰. Із середини 2019р. до жовтня 2020р. такі угруповання використовували ППМ щонайменше в шести державах: Афганістані, Індії, Колумбії, Лівії, М'янмі та Пакистані (та, очевидно, на території України – *укр. ред.*). Також були непідтверджені заяви про їх використання недержавними збройними угрупованнями ще у 13 державах: Буркіна-Фасо, Єгипті, Ємені, Камеруні, Малі, Нігері, Нігерії, Сирії, Сомалі, Тунісі, Туреччині, на Філіппінах і в Чаді³¹.

У 2019р., останньому році, за який є порівняльні дані, *ICBL* зафіксувала 5 554 жертви ППМ чи інших вибухових залишків війни (в т.ч касетних боєприпасів), з яких щонайменше 2 170 – загинули; переважна більшість з них (80%) були цивільними³². Це був п'ятий поспіль рік з великим числом жертв, хоч і нижчим, ніж у 2016-2018рр. Трьома державами з найбільшим числом жертв у 2019р. були Афганістан (1 538), Малі (345) та Україна (324)³³. За даними іншого джерела, внаслідок конфлікту за участі недержавних збройних угруповань, особливо Боко Харам, у 2020р. погіршилася ситуація з жертвами ППМ і вибухових залишків війни на північному сході Нігерії³⁴.

²⁸ Esper, M.T., US Secretary of Defense, ‘DoD policy on landmines’, Memorandum, US Department of Defense, 31 Jan. 2020. Див. також: White House, ‘Statement from the Press Secretary’, 31 Jan. 2020; Human Rights Watch, ‘US: Trump administration abandons landmine ban’, 31 Jan. 2020.

²⁹ International Campaign to Ban Landmines-Cluster Mmunition Coalition (посилання 26), p.16; European External Action Service (EEAS), ‘Anti-personnel mines: Statement by the Spokesperson on the United States’ decision to re-introduce their use’, 4 Feb. 2020.

³⁰ APM Convention Implementation Support Unit, ‘Afghanistan’s Chief Executive on growing number of non-state actors using improvised landmines’, 27 Feb. 2018; Luke, D., *Old Issues, New Threats: Mine Action and IEDs in Urban Environments* (LSE Ideas: London, Feb. 2020).

³¹ International Campaign to Ban Landmines-Cluster Mmunition Coalition (посилання 26), pp.1, 11-14. Про використання саморобних вибухових пристроїв ІД у Сирії див.: Anfinsen, A. and Al-Dayel, N., ‘The threat of the Islamic State’s extensive use of improvised explosives’, International Centre for Counter-Terrorism, 21 July 2020.

³² International Campaign to Ban Landmines-Cluster Mmunition Coalition (посилання 26), pp.2, 36-39.

³³ International Campaign to Ban Landmines-Cluster Mmunition Coalition (посилання 26), pp.2, 36-39. В Афганістані ця проблема існує вже кілька десятиліть. Див.: Fiederlein, S. and Rzegocki, S., ‘The human and financial costs of the explosive remnants of war in Afghanistan’, Costs of War project, Brown University, 19 Sep. 2019.

³⁴ Mines Advisory Group (MAG), *Hidden Scars: The Landmine Crisis in North-East Nigeria* (MAG: Manchester, Dec. 2020). Про збройний конфлікт у Нігерії див. у підрозділі II розділу 7 цього видання.

Заходи з розмінування і знищення мін

У 2019р. донори та постраждалі держави виділили \$561,3 млн. на міжнародну підтримку протимінних заходів, що охоплює гуманітарне розмінування, інформування про ризики, допомогу жертвам, знищення запасів мін і зменшення загрози³⁵. Це на 13% менше, ніж у 2018р.; вперше з 2016р. міжнародна підтримка була меншою за \$600 млн. П'ять головних донорів розмінування – США, ЄС, Велика Британія, Норвегія і Німеччина – забезпечили у 2019р. 72% всього міжнародного фінансування (майже так само, як і у 2018р.)³⁶.

У 2019р. було очищено від ППМ близько 156 км² території (порівняно з 146 км² у 2018р.); було знищено понад 123 тис. ППМ (порівняно з 98 тис. у 2018р.). Після набуття чинності Конвенцією про ППМ 31 держава-учасниця розчистила від ППМ всю свою територію; Велика Британія і Чілі зробили це у 2020р.³⁷ У листопаді 2020р. Велика Британія повідомила, що Фолклендські острови (Мальвіни) є тепер вільними від майже всіх ППМ – через 38 років після тамтешньої війни; офіційна заява про завершення розмінування очікується у 2021р.³⁸

У 2020р. протимінні заходи ускладнилися через виклики пандемії. Розмінування призупинялось у зв'язку з обмеженнями *Covid-19* у Боснії та Герцеговині, Вірменії, В'єтнамі, Західній Сахарі, Зімбабве, Колумбії, Косово, Лівані, Перу, Сенегалі, на Фолклендських островах (Мальвінах) і в Чаді³⁹.

Серед 60 держав та інших територій, де є мінні поля – 33 держави-учасниці Конвенції про ППМ. До них належать деякі з найбільш забруднених мінами держав світу: Афганістан, Боснія та Герцеговина, Ефіопія, Ємен, Ірак, Камбоджа, Таїланд, Туреччина, Україна та Хорватія⁴⁰. Станом на грудень 2020р., 26 з 33 держав-учасниць мали виконати свої зобов'язання з розмінування до 2025р., а у семи держав-учасниць термін завершувався після 2025р.: це Південний Судан (2026р.), Сенегал (2026р.), Хорватія (2026р.), Боснія та Герцеговина (2027р.), Ірак (2028р.), Палестина (2028р.), Шрі-Ланка (2028р.)⁴¹.

Держави-учасниці знищили загалом понад 55 млн. ППМ, що перебували на зберіганні. Понад 269 тис. мін були знищені у 2019р. (проти 1,4 млн. у 2018р.). Лише три держави-учасниці мають невиконані зобов'язання зі знищення запасів: Греція, Україна та Шрі-Ланка. Загальні запаси ППМ у світі

³⁵ UN Mine Action Service (UNMAS), *Guide for the Application of International Mine Action Standards (IMAS):IMAS 01.10*, 2nd edn, amendment 9 (UNMAS: New York, Mar. 2018).

³⁶ International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (посилання 26), pp.2-3, 85-97.

³⁷ International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (посилання 26), p.26, 53-57; APM Convention Implementation Support Unit, 'Chile ends mine clearance operations: The Americas a step closer to becoming a mine-free region', Press release, 3 Mar. 2020.

³⁸ Rawlinson, K., 'Falklands cleared of nearly all landmines, 38 years on from war', *The Guardian*, 10 Nov. 2020; British Foreign and Commonwealth Office, 'Falklands demining programme work plan under Article (5)', 30 Apr. 2020.

³⁹ International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (посилання 26), pp.40-42.

⁴⁰ International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (посилання 26), pp.29-33.

⁴¹ International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (посилання 26), pp.2-4, 26-33, 57-63.

оцінюються в менше 50 млн., порівняно з близько 160 млн. у 1999р. За винятком України, держави-учасниці Конвенції (3,3 млн.), найбільші запаси мають держави, які її не підписали: Росія (26,5 млн.), Пакистан (6 млн.), Індія (4-5 млн.), Китай (5 млн.), США (3 млн.)⁴².

18-а зустріч держав-учасниць

18-а зустріч держав-учасниць Конвенції про ППМ відбулася через обмеження *Covid-19* у відеоформаті 16-20 листопада 2020р.⁴³ Це була перша можливість оцінити перебіг виконання Плану дій Осло, схваленого на 4-ій Оглядовій конференції у 2019р. План охоплював гендерні питання, передбачав інформування про мінну небезпеку з метою уникнення нових жертв і заохочував держави-учасниці пришвидшити розмінування⁴⁴. Дев'ять держав-учасниць просили та отримали відстрочку виконання своїх зобов'язань з розмінування згідно зі Статтею 5: Нігерія (до 2021р.), ДРК (2022р.), Мавританія (2022р.), Україна (2023р.), Нігер (2024р.), Колумбія (2025р.), Південний Судан (2026р.), Сенегал (2026р.), Боснія та Герцеговина (2027р.)⁴⁵.

Конвенція про касетні боєприпаси

ККБ 2008р. є міжнародним договором за участю понад 100 держав, включно з колишніми крупними виробниками та користувачами касетних боєприпасів, а також державами, що постраждали від них⁴⁶. 10-а річниця набуття чинності Конвенцією виповнилася 1 серпня 2020р. У Конвенції розглядаються гуманітарні наслідки та неприйнятна шкода для цивільних осіб від касетних боєприпасів, що доставляються повітряними або наземними системами та містять кілька менших суббоєприпасів, призначених для знищення живої сили й техніки противника. Критика касетних боєприпасів стосується переважно трьох аспектів: вони розкидають велику кількість суббоєприпасів з низькою точністю на великій території; вони часто не вибухають, і їх важко виявити; загроза вибуху суббоєприпасів може зберігатися впродовж багатьох десятиліть⁴⁷. ККБ запроваджує безумовну заборону таких боєприпасів і створює основу для дій. Вона також вимагає знищення їх запасів упродовж восьми років після набуття чинності Конвенцією (ст.3), розмінування районів,

⁴² International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (посилання 26), pp.4, 19-20.

⁴³ Про перебіг, документи та заяви держав-учасниць див.: APM Convention, 'Eighteenth meeting of the states parties', 16-20 Nov. 2020.

⁴⁴ APM Convention, 4th Review Conference, Final document, part II, APLC/CONF/2019/5/ Add.1, 22 Jan. 2020.

⁴⁵ Деталі кожного запиту, додаткову інформацію, подану державою-учасницею, аналітичні матеріали та рішення див.: APM Convention, 18th Meeting of the States Parties, Final report, APLC/MSP.18/2020/10, 27 Nov. 2020; APM Convention (посилання 44).

⁴⁶ Загальний огляд та інші деталі ККБ див. у підрозділі I додатка А цього видання.

⁴⁷ Feickert, A. and Kerr, P.K., *Cluster Munitions: Background and Issues for Congress*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RS22907 (US Congress, CRS: Washington, DC, 22 Feb. 2019).

забруднених залишками касетних боєприпасів, упродовж 10 років (ст.4) і надання допомоги жертвам такої зброї (ст.5).

У 2020р. до ККБ приєдналися ще три держави: Ніуе, Сан-Томе і Прінсіпі та Сент-Люсія. Станом на 31 грудня 2020р., ККБ мала 110 держав-учасниць і 13 підписантів. На ГА ООН у грудні 2020р. 147 держав проголосували за шосту резолюцію на підтримку ККБ⁴⁸. Резолюція дала державам, що не приєдналися до ККБ, важливу нагоду засвідчити підтримку гуманітарним засадам договору та меті його універсалізації. Уперше проти резолюції не голосувала жодна держава, 38 держав утримались (як і у 2019р.), і 32 держави, що не є учасницями, підтримали її (на одну більше, ніж у 2019р.)⁴⁹.

Використання та виробництво касетних боєприпасів у 2019-2020рр.

Жодна держава-учасниця ККБ після її ухвалення не використовувала касетних боєприпасів і більшість держав, що не приєдналися до Конвенції, де-факто дотримуються заборони на використання та виробництво цієї зброї. Однак, попри міжнародний осуд, використання касетних боєприпасів у 2019р. тривало в Сирії, хоч і в менших масштабах. За даними *Cluster Munition Coalition*, з 1 серпня 2019р. по 31 липня 2020р. відбулося щонайменше 11 ударів касетними боєприпасами (проти 38 у попередні 12 місяців) збройних сил сирійського Уряду за ймовірної підтримки Росії; з липня 2012р. по червень 2020р. було зафіксовано щонайменше 686 ударів касетними боєприпасами урядових сил⁵⁰. Удари касетними боєприпасами також задокументовані в Лівії у 2019р.; з'являлися непідтверджені заяви про їх застосування в Кашмірі в липні 2019р. та в Ємені в червні 2020р.⁵¹ У 2010-2019рр. у 20 країнах і територіях було зафіксовано щонайменше 4 315 жертв касетних боєприпасів. Понад 80% цих жертв зафіксовано в Сирії⁵².

Востаннє касетні боєприпаси використовували у збройному конфлікті в Нагірному Карабаху між Вірменією та Азербайджаном (обидві держави не приєдналися до ККБ) у жовтні 2020р. Дві НУО, *Amnesty International* і *Human Rights Watch*, вважали, що Азербайджан використовував касетні боє-

⁴⁸ UN General Assembly Resolution 75/62, 'Implementation of the Convention on Cluster Munitions', 7 Dec. 2019, A/RES/75/62, 15 Dec. 2020.

⁴⁹ CCM Implementation Support Unit, 'UNGA adopts 2020 CCM resolution with zero no votes', 8 Dec. 2020. Загальний огляд дебатів з питань ККБ у Першому комітеті ГА ООН див.: Mosquera, D.C.P., 'Cluster munitions', *First Committee Monitor*, vol.18, no.4 (8 Nov. 2020), p.17.

⁵⁰ International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (ICBL-CMC), *Cluster Munition Monitor 2020* (ICBL-CMC: Geneva, Nov. 2020), pp.1, 16-18. *Cluster Munition Monitor 2020* зосереджується на 2019р., наводячи інформацію, за можливості, включно по вересень 2020р. Про збройний конфлікт у Сирії див. у підрозділі II розділу 6 цього видання.

⁵¹ International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (посилання 50), pp.2, 18-20; Ahmed, K., 'Unexploded bombs pose rising threat to civilians in Libya', *The Guardian*, 17 Feb. 2020. Про збройні конфлікти в Лівії та Ємен див. відповідно у підрозділах IV і V розділу 6 цього видання.

⁵² International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (посилання 50), pp.44, 52-56.

припаси M095 ізраїльського виробництва; Азербайджан висував контрзвинувачення до Вірменії, не надавши, однак, жодних доказів⁵³.

Cluster Munition Coalition вважає виробниками касетних боєприпасів 16 держав, жодна з яких не приєдналася до ККБ, хоча через брак прозорості не ясно, чи виробляв хтось із них ці боєприпаси у 2019-2020рр.⁵⁴ Однак відомо, що Китай і Росія у 2020р. досліджували та розробляли нові типи касетних боєприпасів⁵⁵.

Заходи зі знищення та розмінування

Станом на листопад 2020р., 36 із 41 держав-учасниць, що задекларували наявність у них касетних боєприпасів, завершили знищення своїх запасів⁵⁶. Знищено 1,5 млн. касетних боєприпасів зі 178 млн. суббоєприпасів, тобто 99% усіх запасів, задекларованих на зберіганні згідно з ККБ. Чотири з п'яти держав-учасниць, у яких ще лишилися такі запаси – Болгарія, Перу, ПАР і Словаччина, – станом на 31 грудня 2019р., разом ще мали знищити майже 11 300 боєприпасів⁵⁷. П'ята держава, Гвінея-Бісау, все ще перевіряла наявність касетних боєприпасів у своїх запасах. Упродовж 2020р. Болгарія і Перу подали запити на подовження терміну знищення своїх запасів (до 1 жовтня 2022р. і 1 квітня 2024р., відповідно); ці запити розглядала друга Оглядова конференція ККБ (див. нижче). Оцінку нинішніх світових запасів касетних боєприпасів держав, що не підписали ККБ, надати неможливо, оскільки мало хто з них розкриває інформацію про наявні у них типи та кількість цієї зброї.

Загальний розмір території, забрудненої залишками касетних боєприпасів, також оцінити точно неможливо через те, що в багатьох державах, особливо тих, що не підписали Конвенцію, складно визначити масштаб забруднення та темпи розмінування. Території щонайменше 25 держав-учасниць ООН і трьох інших держав і територій залишаються забрудненими касетними боєприпасами⁵⁸. За останні 10 років шість держав-учасниць завершили

⁵³ Amnesty International, 'Armenia/Azerbaijan: Civilians must be protected from use of banned cluster bombs', 5 Oct. 2020; Human Rights Watch, 'Azerbaijan: Cluster munitions used in Nagorno-Karabakh', 23 Oct. 2020. Про збройний конфлікт у Нагірному Карабаху див. у підрозділі II розділу 5 цього видання.

⁵⁴ Ці 16 держав: Бразилія, Греція, Єгипет, Індія, Іран, Ізраїль, Китай, Північна Корея, Південна Корея, Пакистан, Польща, Румунія, Росія, Сінгапур, США і Туреччина. International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (посилання 50), pp.20-22.

⁵⁵ International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (посилання 50), pp.9, 21; Huang, K., 'Chinese state broadcaster reveals details of new airborne weapon Tianlei 500 as tensions simmer with Taiwan', *South China Morning Post*, 18 Aug. 2020.

⁵⁶ Convention on Cluster Munitions, 2nd Review Conference, 'Review Document of the Dubrovnik Action Plan', CCM/CONF/2020/13, 1 Oct. 2020, para.28; Convention on Cluster Munitions, 2nd Review Conference, Interim report, CCM/CONF/2020/L.1, 10 Dec. 2020, para.27.

⁵⁷ International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (посилання 50), pp.23-29.

⁵⁸ 10 держав-учасниць ККБ, де є залишки касетних боєприпасів: Афганістан, Боснія та Герцеговина, Німеччина, Ірак, Лаос, Ліван, Мавританія, Сомалі, Чад і Чілі. Такі залишки мають також дві держави-підписанти ККБ: Ангола і ДРК. Крім того, залишки є у 13 державах-учасницях ООН, які не підписали ККБ: в Азербайджані, В'єтнамі, Грузії, Ємені, Ірані, Камбоджі, Лівії, Південному Судані, Сербії, Сирії, Судані, Таджикистані та Україні, а також ще у трьох державах чи територіях: Косово, Нагірний Карабах і Західна Сахара. Див.: International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (посилання 50), pp.45-52.

розмінування території, забрудненої залишками касетних боєприпасів, останні – Хорватія і Чорногорія – у липні 2020р.⁵⁹ П'ять держав-учасниць просили подовжити терміни розмінування: Лаосу та Німеччині у 2019р. надали відстрочку на п'ять років (до 1 серпня 2025р.); прохання про подовження від Боснії та Герцеговини (до 1 вересня 2022р.), Чілі (до 1 червня 2022р.) та Лівану (до 1 травня 2026р.) розглядала друга Оглядова конференція⁶⁰.

Друга Оглядова конференція

Через обмеження, пов'язані з *Covid-19*, було домовлено розділити другу Оглядову конференцію ККБ на дві частини: віртуальну зустріч (яка відбулася 25-27 листопада 2020р.) та у змішаному форматі (запланована на 4-5 лютого 2021р., але пізніше відкладена на невизначений термін).

Перша частина Конференції зосередилася на процедурних питаннях, у т.ч. обговоренні (але не схваленні) запитів на подовження термінів знищення запасів і розмінування та інших фінансових і адміністративних питань⁶¹. Вона також розглянула перебіг виконання Конвенції після першої Оглядової конференції 2015р. та ухвалення нею Дубровницького плану дій, що містить конкретні кроки з виконання ККБ на 2015-2020рр.⁶²

Проекти рішень, у т.ч. рекомендацій про схвалення всіх запитів на подовження термінів, мали розглянути в другій частині другої Оглядової конференції⁶³. Також мали відбутися змістовні дискусії про можливі заходи з розв'язання проблем фінансового стану ККБ⁶⁴.

⁵⁹ Інші чотири держави: Гренада, Мавританія, Мозамбик і Норвегія. Див.: International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (посилання 50), p.45.

⁶⁰ Convention on Cluster Munitions, 'Extension requests to be considered at the Second Review Conference (2RC)', 2020.

⁶¹ Відео, документи та рішення першої частини Конференції див.: CCM Implementation Support Unit, 'First part of the Second Review Conference', 25-27 Nov. 2020.

⁶² Convention on Cluster Munitions, 'Dubrovnik Action Plan', adopted 11 Sep. 2015. Про перебіг виконання див.: Convention on Cluster Munitions, CCM/CONF/2020/13 (посилання 56).

⁶³ Convention on Cluster Munitions, CCM/CONF/2020/L.1 (посилання 56).

⁶⁴ Convention on Cluster Munitions, 2nd Review Conference, 'Elements on possible measures to address the financial predictability and sustainability of United Nations assessed contributions', CCM/CONF/2020/11, 28 Sep. 2020.

II. Група урядових експертів з питань летальних автономних систем озброєнь

ЛАУРА БРУУН

Правові, етичні та безпекові виклики летальних автономних систем озброєнь (ЛАСО, *lethal autonomous weapon systems, LAWS*) з 2014р. є предметом міжурядових дискусій у рамках Конвенції 1981р. про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію (КНЗ, Конвенція про “негуманну” зброю, *Convention on Certain Conventional Weapons, CCW Convention*) під егідою ООН¹. З 2017р. дискусії очолює відкрита група урядових експертів (ГУЕ). Завданням Групи є “вивчення та узгодження можливих рекомендацій стосовно варіантів, пов’язаних з новітніми технологіями в галузі ЛАСО, в контексті завдань і цілей Конвенції, враховуючи всі пропозиції – минулі, нинішні та майбутні”².

Головне питання – чи вимагають виклики ЛАСО нових правил, можливо, у формі нового протоколу до Конвенції КНЗ, чи достатньо чинних законів – від самого початку викликало розбіжності в ГУЕ. Але Група домоглася прогресу у 2019р., схваливши 11 керівних принципів. Вони, зокрема, встановлюють, що на ЛАСО поширюється міжнародне гуманітарне право; що саме людина, а не машина, залишається відповідальною за застосування автономних систем озброєнь; взаємодія людини з машиною має гарантувати дотримання міжнародного права³. У 2019р. ГУЕ досягла консенсусу в тому, що ці принципи мають бути основою для її консенсусних рекомендацій з “роз’яснення, розгляду [та розвитку] аспектів нормативно-правової бази новітніх технологій у галузі летальних автономних систем озброєнь”⁴. Отже, керівні принципи стали основою роботи Групи у 2020р. Попри все ще існуючі розбіжності та виклики пандемії *Covid-19*, ГУЕ змогла продовжити аналіз думок з правових, технічних і військових аспектів ЛАСО.

У цьому підрозділі описана робота ГУЕ у 2020р. Спочатку розглянуто, як на роботу ГУЕ вплинула пандемія *Covid-19*. Далі окреслені напрями, виявлені

¹ Загальний огляд та інші деталі КНЗ і протоколів до неї див. у підрозділі I додатка А цього видання. Попередні обговорення регламентації ЛАСО див.: Ентоні Я., Холланд К. “Регламентация автономной зброї”. – *Щорічник СІПРІ 2014*, підрозділ II розділу 9; Дейвіс І. та ін. “Режими гуманітарного контролю над озброєннями: головні події 2016р.” – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ II розділу 14; Дейвіс І., Вербрухен М. “Конвенція про “негуманну” зброю”. – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ I розділу 9; Буланін В., Дейвіс І., Вербрухен М. “Конвенція про “негуманну” зброю і летальні автономні системи озброєнь”. – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ I розділу 9; Пелдан Карлсон М., Буланін В. “Група урядових експертів з летальних автономних систем озброєнь”. – *Щорічник СІПРІ 2020*, підрозділ II розділу 13.

² CCW Convention, Fifth Review Conference, Report of the 2016 informal meeting of experts on lethal autonomous weapons systems, CCW/CONF.V/2, 10 June 2016, annex, para.3. ГУЕ є “відкритою” у сенсі відкритості для представників усіх держав-учасниць КНЗ.

³ CCW Convention, Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of LAWS, Report of the 2019 session, CCW/GGE.1/2019/3, 25 Sep. 2019, annex IV. Див. також: Буланін та ін. (посилання 1).

⁴ CCW Convention, CCW/GGE.1/2019/3 (посилання 3), para.26(e).

ГУЕ у 2020р., де можна домогтися згоди. Нарешті, розглянуті конкретні питання, обговорені на зустрічі у вересні 2020р., у т.ч. подальші дії ГУЕ у сфері ЛАСО. Хоча питання ЛАСО обговорюються й на інших форумах, включно з ГА ООН, цей підрозділ зосереджується на роботі ГУЕ.

Дебати з питань ЛАСО на фоні пандемії

ГУЕ мала двічі зустрітись у 2020р.: п'ять днів у червні і п'ять днів у серпні. Як і на інші дипломатичні заходи, на обговорення ЛАСО вплинула пандемія *Covid-19*.

Питання про діяльність ГУЕ в умовах пандемії викликало спори. Більшість держав, зокрема США і Франція, виступали за продовження зустрічей в *online*-режимі та у змішаному форматі, підкреслюючи необхідність гнучкості. Але ряд держав, у т.ч. Венесуела, Пакистан, ПАР і Росія, піддали критиці цю пропозицію, вказуючи на практичні проблеми – брак технічних можливостей і різницю в часі. Так, Росія виступала за повне перенесення зустрічей, поки не буде можливості для очного спілкування. Зрештою ГУЕ домовилася засідати у змішаному форматі (особисто та дистанційно) п'ять днів у вересні і п'ять – у листопаді. Росія не брала участі у вересневій зустрічі, а листопадова зустріч була скасована та відкладена, поки санітарні обмеження в Женеві не дозволять знову зустрічатись особисто.

Намагаючись заохотити продовження дискусії, попри невизначеність з офіційними зустрічами, голова ГУЕ посол Я.Карклінс (*Janis Karklins*) з Латвії запросив держави письмово викласти їх позиції з приводу керівних принципів і їх застосування на національному рівні. 26 держав-учасниць, Рух неприєднання та організації громадянського суспільства подали загалом 23 коментарі й робочі проекти⁵. Попри перешкоди й затримки, викликані пандемією, ГУЕ, таким чином, змогла провести змістовне обговорення.

Пошук напрямів досягнення згоди

Робота ГУЕ у 2020р. зосереджувалася на головних напрямках збігу поглядів з метою кращої організації роботи перед шостою Оглядовою конференцією КНЗ, запланованою на 2021р. Для цього Я.Карклінс перед вересневою зустріччю Групи оприлюднив “резюме збігів”, де були названі шість напрямів досягнення згоди, виходячи з письмових подань держав: (а) міжнародне гуманітарне право застосовується і регулює використання ЛАСО; (б) керівні принципи застосовуються на всіх етапах життєвого циклу озброєнь; (в) потрібна подальша робота з визначення характеру і ступеня участі або контролю людини, потрібних для забезпечення дотримання чинного законодавства; (г) для забезпечення можливості використання ЛАСО з дотриманням міжнародного права потрібні заходи на національному рівні; (д) здійснюючи правовий аналіз, що вимагається ст.36 Додаткового протоколу I до Женевських

⁵ Усі коментарі та робочі проекти див. на веб-сайті зустрічі: UN Office for Disarmament Affairs, Meetings Place. Стилий опис і список членів Руху неприєднання див. у підрозділі I додатка Б цього видання.

конвенцій⁶, держави мають звернути особливу увагу на унікальні характеристики новітніх технологій у сфері ЛАСО; (д) належною основою для продовження роботи над цим питанням залишається КНЗ⁷.

Документ Я.Карклінса показав наявність розбіжностей у поглядах держав з ряду питань, у т.ч. про статус і роль керівних принципів. У Русі неприєднання стверджували, що потрібна подальша робота, а Фінляндія і Франція, наприклад, вважали, що ці принципи вже можна використовувати на національному рівні⁸. Однак найбільш гострі (й дискусійні) питання стосувалися того, як забезпечити дотримання міжнародного права; як уникнути прогалин у підзвітності та які форми і ступінь взаємодії людини з машиною потрібні для розробки та використання ЛАСО відповідно до міжнародного права. Нарешті, ГУЕ обговорювала питання, чи потрібне нове міжнародне право для регулювання або заборони ЛАСО. Ці питання були шістьма головними пунктами порядку денного вересневої зустрічі ГУЕ; вони по черзі розглядаються нижче. Перед вересневою зустріччю Я.Карклінса на посаді головуючого замінив Л.Ж.Джорджинскі (*Ljupčo Jivan Gjorgjinski*) з Північної Македонії, який очолював ГУЕ у 2019р.

Потенційні виклики ЛАСО для міжнародного гуманітарного права

Хоча в ГУЕ погодилися, що міжнародне гуманітарне право застосовується до використання ЛАСО, держави продовжували висловлювати різні погляди з питань: чи достатньо чинного законодавства для врегулювання пов'язаних з ними викликів; чи потрібне коригування законодавства або нова правова база. До прихильників першої точки зору належали Австралія, Велика Британія і США, тоді як Бразилія, Венесуела та інші стверджували, що існуючих положень не достатньо.

Ключовим спірним моментом залишалося питання: зміцнює чи підриває автономія озброєнь здатність користувача робити якісні оцінки, необхідні для дотримання міжнародного гуманітарного права. Делегації, що висловлювали занепокоєння, зокрема Швейцарія і члени Руху неприєднання, підкреслювали вплив автономії на передбачуваність поведінки зброї, особливо – на здатність користувача обґрунтовано передбачити наслідки її застосування. Австралія, США, Фінляндія і Швеція пропонували вживати на національному рівні заходів з вирішення питання передбачуваності та забезпечення дотримання міжнародного гуманітарного права: оцінку ризиків, належну підготовку та ширше використання юридичних радників. Більшість делегацій також наполягали на здійсненні правового аналізу згідно зі ст.36, як на важливому заході

⁶ Загальний огляд та інші деталі Додаткового протоколу I 1977р. до Женевських конвенцій 1949р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів., див. у підрозділі I додатка А цього видання. Див. також: Boulanin, V. and Verbruggen, M., *Article 36 Reviews: Dealing with the Challenges Posed by Emerging Technologies* (SIPRI: Stockholm, Dec. 2017).

⁷ CCW Convention, Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of LAWS, 'Commonalities in national commentaries on guiding principles', Working paper by the Chair, Sep. 2020, para.21.

⁸ Усі коментарі, заяви та робочі проекти вересневої зустрічі, а також відеозапис її 10 сесій див. на веб-сайті зустрічі: UN Office for Disarmament Affairs, Meetings Place.

забезпечення розробки та використання новітніх технологій відповідно до міжнародного гуманітарного права⁹. Однак серйозні виклики зберігаються. Деякі держави, зокрема Чілі і Швейцарія, підкресливали брак прозорості відповідних процесів на національному рівні та технічні складнощі, пов'язані з правовим аналізом ЛАСО, й закликали до ширшого обміну інформацією у цій сфері.

Формування спільного концептуального розуміння

Сферою, де важко було домогтися прогресу, залишалось досягнення спільного концептуального розуміння ЛАСО. Зокрема, Нідерланди відзначали, що це була сфера, в якій ГУЕ домоглася найменших успіхів.

Як і попередніми роками, існували розбіжності з приводу того, чи слід вважати “летальність” ключовою визначальною характеристикою ЛАСО. Ірландія і Німеччина вважали, що ні, оскільки летальність є властивістю застосування системи, а не самої системи. Цю позицію підтримали Австрія, Пакистан, ПАР і США.

Держави не змогли домовитися про робоче визначення (і навіть про його потребу), але їх погляди збіглися у ряді аспектів: (а) автономію слід розглядати як спектр; (б) будь-яке визначення ЛАСО має ґрунтуватися на елементах контролю з боку людини; (в) будь-яке визначення має бути термінологічно нейтральним, аби його можна було застосувати до майбутніх технічних розробок.

Людський фактор у застосуванні смертоносної сили

З технічних, правових та етичних причин пункт порядку денного стосовно людського фактору в застосуванні смертоносної сили вважався для ГУЕ найбільш важливим. Група погодилася, що в розробці майбутньої нормативно-правової бази визначальним має бути контроль з боку людини.

Загалом, як було зазначено в “резюме збігів” Я.Карклінса і висловлено під час зустрічі, держави погодилися, що контроль з боку людини (а) є не самоціллю, а засобом, за допомогою якого забезпечується дотримання міжнародного гуманітарного права; (б) дуже залежить від ситуації; (в) може забезпечуватися на національному рівні завдяки комплексу заходів; (г) має розглядатися в широкому сенсі на всіх етапах життєвого циклу озброєнь, оскільки контроль з боку людини є процесом, а не одноразовою дією¹⁰.

Водночас, каменем спотикання для держав залишалася термінологія¹¹. Так, якщо Бразилія і група переважно європейських держав пропонували термін “контроль людини” (*human control*), то Велика Британія і США надавали перевагу терміну “система людина-машина” (*human-machine teaming*).

⁹ CCW Convention, Working paper by the Chair (посилання 7), para.13.

¹⁰ CCW Convention, Working paper by the Chair (посилання 7), paras 11-12.

¹¹ Про попередні обговорення термінології див.: CCW Convention, CCW/GGE.1/2019/3 (посилання 3); Пелдан Карлсон, Буланін (посилання 1).

Члени ГУЕ зосередилися, зокрема, на з'ясуванні характеру і ступеня контролю з боку людини над двома критичними функціями ЛАСО: вибір цілі та її враження¹². Австрія, Бразилія, Німеччина, США, Франція, Швейцарія, Рух неприєднання та Міжнародний комітет червоного хреста (МКЧХ) пропонували різні форми контролю з боку людини (в т.ч., обмеження завдань і цілей), часові і просторові обмеження, вимоги до командирів (від можливості наглядати, втручатися, деактивувати, змінювати команди до здатності безпосередньо перебирати на себе управління). Крім того, Велика Британія в окремому робочому документі, оприлюдненому після вересневих дискусій, надала додаткову інформацію про форми і ступінь участі людини¹³.

У рамках цього пункту порядку денного обговорювалася також необхідність забезпечення відповідальності людини та уникнення прогалин у підзвітності про використання ЛАСО. Окремі держави, зокрема, Бразилія, Німеччина і США, пропонували розглянути підзвітність конструкторів і розробників. Німеччина і США згадували також ретельне тестування та навчання користувачів як заходи вдосконалення механізмів підзвітності на національному рівні.

Розгляд можливостей військового застосування відповідних технологій

У рамках пункту порядку денного про можливість військового застосування відповідних технологій держави обговорили питання: збільшує чи зменшує використання автономних систем озброєнь ризик для цивільних і наслідки для міжнародного миру та безпеки, та за яких обставин.

Були висловлені переважно такі самі думки, як і попередніми роками. Делегати від Руху неприєднання попередили про ризики потрапляння ЛАСО до недержавних суб'єктів, зламу інформаційних систем та гонки озброєнь, а також про загальний ризик для цивільних. Пакистанська делегація зазначила, що "держави, які володіють ЛАСО, мають відчувати явну військову перевагу, не побоюючись втрати своїх бійців і громадян на полі бою. Це може понизити поріг початку війни і збройних конфліктів"¹⁴. Своєю чергою, Австралія, Ізраїль, США, Франція та Японія, які розробляють автономні системи озброєнь, стверджували, що технології ЛАСО забезпечують військові та гуманітарні вигоди, зокрема покращення спроможностей з прийняття рішень, зменшення людських помилок і здатність діяти у важкодоступних і небезпечних місцях.

Попри ці розбіжності, держави змогли дійти спільного висновку, що обмежувати слід застосування автономних систем озброєнь, а не самі

¹² International Committee of the Red Cross (ICRC), *Autonomous Weapon Systems: Implications of Increasing Autonomy in the Critical Functions of Weapons*, Expert meeting, Versoix, Switzerland, 15-16 Mar. 2016 (ICRC: Geneva, Aug. 2016), p.7.

¹³ CCW Convention, Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of LAWS, 'United Kingdom expert paper: The human role in autonomous warfare', Working paper by the UK, CCW/GGE.1/2020/WP.6, 18 Nov. 2020.

¹⁴ CCW Convention, Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of LAWS, Statement by Pakistan, 1st session of 2020, 7th meeting, 24 Sep. 2020, UN Web TV, 0:9:44-0:10:06 (запис автора).

технології, і тому треба зосередитися на розробці інструментів запобігання неправомірному використанню ЛАСО.

Можливі варіанти подолання викликів для гуманітарної і міжнародної безпеки

У 2020р. кінцевий результат роботи ГУЕ залишався предметом суперечок. Якщо Рух неприєднання і громадянське суспільство стверджували, що Групі слід працювати в напрямі розробки юридично зобов'язуючого документа або резолюції, то Австралія, Велика Британія, Ізраїль, Індія і США вважали, що це було б контрпродуктивно, враховуючи імовірні вигоди від використання ЛАСО. Натомість, на їх думку, ГУЕ треба рухатися до розробки нормативно-правової бази використання ЛАСО¹⁵.

У рамках цього пункту порядку денного держави також обговорили стан роботи ГУЕ та належні наступні кроки. Вказуючи на стислі часові рамки, окремі держави (зокрема, Австрія, Коста-Ріка та Чілі) наполягали на започаткуванні обговорень договору. Інші держави (зокрема, Ізраїль, Індія, Нідерланди, США, Франція та Японія) не погоджувалися з цим.

Узгоджені рекомендації стосовно нормативно-правової бази

У рамках цього останнього пункту порядку денного ГУЕ намагалася виявити і формалізувати напрями збігу думок, на яких могла б ґрунтуватися нормативно-правова база. Чілі презентувала перелік визначених нею таких напрямів, зокрема необхідність юридично обов'язкових правил, а також поширення на використання ЛАСО міжнародного гуманітарного, кримінального, правозахисного права та застереження Мартенса (про відповідність “принципам гуманності та вимогам громадської свідомості”)¹⁶.

Хоча не всі держави погодились із цим “переліком збігів”, визначеним чілійською делегацією, більшість держав вітали її спрямованість на пошук консенсусу. Це засвідчило спільну політичну волю рухатись уперед, хоча точний напрям залишався спірним. Однак відсутність Росії на цій зустрічі означає, що вона може не поділяти цієї точки зору.

З метою сприяння Групі в розгляді консенсусних рекомендацій і розробці керівних принципів головуєчий в ГУЕ запропонував виділити три напрями роботи: правовий, технічний і військовий. Хоча у 2020р. ці напрями роботи не матеріалізувались, вони можуть бути використані для керування роботою ГУЕ у 2021р.

¹⁵ CCW Convention, Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of LAWS, Commentary by Campaign to Stop Killer Robots, 5 June 2020.

¹⁶ CCW Convention, Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of LAWS, Statement by Chile, 2nd session of 2020, 8th meeting, 24 Sep. 2020, UN Web TV, 0:06:15-0:13:40. Крім інших договорів і конвенцій, формула застереження Мартенса міститься у преамбулі Конвенції КНЗ (посилання 1).

Перспективи

Через пандемію *Covid-19* обговорення ЛАСО в ГУЕ у 2020р. було, за великим рахунком, підмінене обговоренням формальностей. Цим можуть скористатися окремі держави – зокрема Росія, – щоб зупинити процес. Фундаментальні розбіжності стосовно результатів роботи та мандата ГУЕ – насамперед між західними делегаціями, Рухом неприєднання і Росією, – зберігаються і викликають серйозні питання про здатність Групи піти далі за 11 керівних принципів.

Хоча держави продовжували розглядати ГУЕ як належний форум для обговорення ЛАСО, але у світлі обмеженого прогресу може підвищитися важливість паралельних дискусій поза рамками КНЗ. Можливою ознакою змін у цьому напрямі стало те, що наступного дня після закриття сесії ГУЕ Міністр закордонних справ Австрії, виступаючи на ГА ООН, висловив серйозне занепокоєння наданням машинам “права вирішувати, кому жити, а кому помирати”, і запросив усі держави взяти участь у міжнародній зустрічі у Відні у 2021р. “для обговорення цього нагального питання”¹⁷.

¹⁷ Schallenberg, A., Austrian Minister for European and International Affairs, Speech at the 75th session of the UN General Assembly, 26 Sep. 2020.

III. Кіберпростір і зловмисне використання інформаційно-комунікаційних технологій

ЛЮК РІЧАРДС

Мірою розвитку кіберпростору зростають і кіберзагрози – з боку як державних, так і недержавних суб'єктів, зокрема, кіберзлочинців. Варто зауважити, що разом зі сплеском діджиталізації під час пандемії *Covid-19*, коли роки впровадження цифрових технологій були зведені до лічених тижнів, кількість шкідливих електронних повідомлень у спробі скористатися зростаючою цифровою залежністю зросла на 600%¹. Крім того у світі поширилося використання комп'ютерної пропаганди – зокрема, операцій кібервпливу та поширення дезінформації – як державними, так і недержавними суб'єктами². Зростання геополітичної напруженості з приводу безпеки інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) також спонукало держави посилити контроль над ланцюгами передачі ІКТ³.

Поки тривають усі ці події, зростає необхідність кращого розуміння здатності держави застосовувати свою кіберсилу шляхом зловмисного використання ІКТ⁴. Кібератаки часто відбуваються нижче порогу збройного конфлікту. Наприклад, останніми тижнями 2020р. Уряд США зазнав, схоже, одного з найбільших в історії порушень кібербезпеки – хакерської атаки *Solar Winds*, – яке скоріше можна назвати актом шпівонажу, ніж війни⁵. Цей випадок став результатом вразливості ланцюга постачання, яка залишила незахищеними багато компаній та урядів у всьому світі⁶.

Пандемія *Covid-19* уповільнила міжнародні зусилля з контролю над зловмисним використанням ІКТ. Прогрес у цьому напрямі ускладнився також різними інтересами та нормативними вподобаннями держав. У цьому підрозділі спочатку розглядаються головні події власне в кіберпросторі, а потім описані спроби керувати ним за допомогою нових глобальних інструментів і багаторівневого діалогу.

¹ Baig, A. et al., 'The Covid-19 recovery will be digital: A plan for the first 90 days', McKinsey Digital, 14 May 2020; Lederer, E.M., 'Top UN official warns malicious emails on rise in pandemic', AP News, 23 May 2020.

² Oxford Internet Institute, Project on Computations Propaganda, 'Industrialized disinformation: 2020 global inventory of organized social media manipulation', University of Oxford, 13 Jan. 2021.

³ Kuehn, A., 'TechNationalism: Cybersecurity at the intersection of geopolitics', EastWest Institute, 17 Sep. 2020.

⁴ Про оцінку кіберсили держав і міжнародні рейтинги див.: Voo, J. et al., *National Cyber Power Index 2020: Methodology and Analytical Considerations* (Belfer Center for Science and International Affairs: Cambridge, MA, Sep. 2020).

⁵ Paul, K. and Beckett, L., 'What we know—and still don't—about the worst-ever US Government cyber-attack', *The Guardian*, 18 Dec. 2020.

⁶ Smith, B., 'A moment of reckoning: The need for a strong and global cybersecurity response', Microsoft, 17 Dec. 2020.

Розділений Інтернет і розділені інтереси

Дебати про регламентацію використання ІКТ на міжнародному рівні мають не лише технічні, але й ідеологічні та стратегічні аспекти⁷. Мірою посилення суперництва інтересів та активнішого використання ІКТ змінилася й інфраструктура Інтернету – ця тенденція тривала і у 2020р.

Нібито не обмежений кордонами, Інтернет не є абстракцією – він пов'язаний з інфраструктурою з фізичною географічною прив'язкою⁸. Деякі держави, зокрема Китай і Росія, запровадили поняття кіберсуверенітету. У 2019р. Росія, переймаючи досвід Китаю із запровадження закритого Інтернету та контролю над інформацією, робила спроби ізолювати свій Інтернет від решти світу. У 2020р. продовженням цього процесу стали заборона використання кількох форм кодування інформації і плани замінити деякі з них російськими аналогами⁹.

Примітно, що ЄС також рухається до більш закритої системи – цифрового та технологічного суверенітету. Так, у 2020р. ЄС з метою розширення хмарних та інформаційних послуг започаткував проект зі створення європейської хмарної системи (*GAIA-X*), захищеної законами ЄС про інформацію¹⁰. Також у 2020р. Європейський суд скасував угоду *Privacy Shield* про обмін даними між ЄС і США – зокрема, через занепокоєння практикою стеження американських розвідслужб і законами ЄС про захист інформації¹¹.

США також вдавалися до політики, що впливає на інфраструктуру та розвиток Інтернету. Маються на увазі санкції проти китайських високо-технологічних компаній (зокрема, *Huawei* і *ByteDance*, власника *TikTok*) і спроби переконати союзників не використовувати китайське обладнання в телекомунікаційних мережах¹².

Ці приклади реагування держав на зміну кіберпростору та розділ Інтернету у 2020р. призведуть наступними роками, імовірно, до активізації дебатів про управління ІКТ.

⁷ Henriksen, A., 'The end of the road for the UN GGE process: The future regulation of cyberspace', *Journal of Cybersecurity*, vol.5 (2019), тт.009.

⁸ Graham, M., 'Geography/internet: Ethereal alternate dimensions of cyberspace or grounded augmented realities?', *Geographical Journal*, vol.179, no.2 (June 2013), pp.177-182.

⁹ Weber, V., 'The sinicization of Russia's cyber sovereignty model', Council on Foreign Relations, 1 Apr. 2020; Kolomychenko, M., 'Russia's Digital Development Ministry wants to ban the latest encryption technologies from the RuNet', 21 Sep. 2020.

¹⁰ Hushes, O., 'What is Gaia-X? A guide to Europe's cloud computing fight-back plan', TechRepublic, 10 June 2020.

¹¹ Court of Justice of the European Union, *Data Protection Commissioner v Facebook Ireland Limited and Maximilian Schrems*, Case no.C-311/18, Judgment of the Court (Grand Chamber), 16 July 2020. Див. також: Ettari, S.V., 'European Court of Justice invalidates EU-US Privacy Shield framework', Kramer Levin Naftalis & Frankel LLP, 1 Oct. 2020.

¹² Про відповідь США Китаю див.: Williams, R.D., 'Beyond Huawei and TikTok: Untangling US concerns over Chinese tech companies and digital security', Working paper, University of Pennsylvania, Penn Project on the Future of US-China Relations, 2020; Baxendale, H., 'Huawei or our way?: Fissures in the Five Eyes alliance in the face of a rising China', Centre for International Policy Studies, 16 Oct. 2020. Про наслідки в ЄС див.: Anthony, I. et al., *China-EU Connectivity in an Era of Geopolitical Competition*, SIPRI Policy Paper no.59 (SIPRI: Stockholm, Mar. 2021).

Регламентация зловмисного використання ІКТ

Багаторівневий діалог

Діалог з питань регламентації ІКТ та кібернорм відбувався на багатьох рівнях. Він ґрунтується на ряді заходів та ініціатив з регулювання використання кіберпростору та розробки нормативних рамок співробітництва на різних рівнях: від багатонаціональних міждержавних зусиль до взаємодії приватних підприємств¹³. Прикладами є Глобальна комісія з питань стабільності в кіберпросторі (*Global Commission on Stability in Cyberspace*), яка була створена у 2017р. та відвітувала у 2019р.; Паризький заклик до довіри та безпеки в кіберпросторі (*Paris Call for Trust and Security in Cyberspace*) від листопада 2018р., який запровадив дев'ять принципів відповідальної поведінки; Технічна угода про кібербезпеку (*Cybersecurity Tech Accord*), згідно з якою 147 високотехнологічних компаній домовилися захищати своїх клієнтів від зловмисних кіберзагроз¹⁴. Таке різноманіття зусиль зі створення еко-системи кібернорм сприяло взаємозбагаченню ідей.

У травні 2020р. був започаткований Оксфордський процес розробки міжнародно-правових заходів захисту в кіберпросторі (*Oxford Process on International Law Protections in Cyberspace*)¹⁵. У рамках цього партнерства між Оксфордським університетом і *Microsoft* планується вивчати застосування міжнародного права до конкретних об'єктів захисту, зокрема у сферах охорони здоров'я і виборчих процесів.

Процеси в рамках ООН

Головні зусилля держав з регламентації зловмисного використання ІКТ у 2020р. продовжувались у рамках ООН. У 2010р., 2013р. і 2015р. групи урядових експертів з цієї проблематики видали консенсусні доповіді¹⁶. Цей процес розділювався у 2018р., після схвалення ГА ООН конкуруючих резолюцій, внесених Росією і США, що відбивало давні розбіжності в їх підходах до ризиків ІКТ¹⁷. США вужче дивляться на кібербезпеку і технічний захист систем ІКТ та інформації в них. Вони не бачать потреби в новому міжнародному регулюванні, оскільки вважають, що чинне міжнародне гуманітарне право вже поширюється на кіберпростір в умовах збройного конфлікту.

¹³ Ruhl, C. et al., *Cyberspace and Geopolitics: Assessing Global Cybersecurity Norm Processes at a Crossroads*, Working paper (Carnegie Endowment for International Peace: Washington, DC, Feb. 2020), pp.13-15.

¹⁴ Global Commission on Stability in Cyberspace (GCSC), *Advancing Cyberstability*, Final report (The Hague Centre for Strategic Studies/EastWest Institute: The Hague/New York, Nov. 2019); Paris Call for Trust and Security in Cyberspace, 12 Nov. 2018.

¹⁵ Oxford Institute for Ethics, Law and Armed Conflict (ELAC), 'The Oxford Process on International Law Protections in Cyberspace', University of Oxford, May 2020.

¹⁶ UN Open-ended Working Group on Developments in the Field of Information and Telecommunications in the Context of International Security, 'International law in the consensus reports of the United Nations groups of governmental experts', Background paper, Feb. 2020.

¹⁷ UN Office for Disarmament Affairs (UNODA), 'Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security', [n.d.].

Натомість вони виступають за ухвалення державами добровільних і необов'язкових норм, спрямованих на забезпечення безпеки інфраструктури та інформації у мирний час. Росія ж має ширший погляд, що охоплює ризики, що походять від самої інформації, і відбиває бажання контролювати інформацію в національних кордонах. Вона надає перевагу створенню юридично зобов'язуючого режиму з елементами, що легітимізують її погляд на інформаційну безпеку¹⁸. Резолюція, внесена США, призвела до створення нової ГУЕ з просування відповідальної поведінки держав у кіберпросторі в контексті міжнародної безпеки (*GGE on Advancing Responsible State Behaviour in Cyberspace in the Context of International Security*)¹⁹. Резолюцією, внесеною Росією, запроваджена Відкрита робоча група “Досягнення у сфері інформатизації і телекомунікацій у контексті міжнародної безпеки” (*Open-ended Working Group (OEWG) on Developments in the Field of Information and Telecommunications in the Context of International Security*)²⁰.

ГУЕ – вже шоста з існуючих – складається з представників 25 держав-учасниць ООН. Вона продовжила роботу за участі держав-учасниць другої сесії, що відбулася в лютому 2020р. На заплановану третю сесію вона зібратися не змогла через пандемію *Covid-19*. Її третя й четверта (фінальна) сесії були перенесені та мали відбутися до травня 2021р.²¹

Відкрита робоча група є більш масштабним з цих двох процесів, оскільки уможливило участь будь-якої зацікавленої країни-учасниці. Третя (фінальна змістовна) сесія Групи у 2020р. не відбулася до завершення терміну формування консенсусного звіту в липні. Натомість держави впродовж року проводили неформальні зустрічі. У грудні відбувся також широкий неформальний кібердіалог, відкритий для всіх зацікавлених сторін²². Відкрита робоча група працювала з документами, поданими державами та організаціями громадянського суспільства, а також робочими матеріалами й попередніми проектами доповіді її головуючого²³. Головуючий переніс пропуску сесію на березень 2021р.²⁴

Група з 47 держав запропонувала Програму дій як один із шляхів просування дебатів²⁵. Пропозиція передбачала створення певних рамок і прийняття

¹⁸ Докладний розгляд розбіжностей між Росією і США та їх впливу на процес в ООН див.: Тікк Е. “Контроль над кібернетичною зброєю і стійкість”. – *Щорічник СІПІ 2019*, підрозділ V розділу 9.

¹⁹ UN General Assembly Resolution 73/266, ‘Advancing responsible state behaviour in cyberspace in the context of international security’, 22 Dec. 2018, A/RES/73/266, 2 Jan. 2019.

²⁰ UN General Assembly Resolution 73/27, ‘Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security’, 5 Dec. 2018, A/RES/73/27, 11 Dec. 2018.

²¹ United Nations, General Assembly, Decision no.75/551, 31 Dec. 2020, Official Records, Supplement no.49, A/75/49 (Vol. II), 2021, p.23.

²² Informal Multi-stakeholder Cyber Dialogue, ‘Summary report’, 4-10 Dec. 2020.

²³ Усі документи див.: UN Office for Disarmament Affairs (UNODA), ‘Open-ended working group’, [n.d.].

²⁴ Lauber, J., OEWG Chair, Letter to all permanent representatives and permanent observers from the permanent mission of Switzerland to the United Nations, 9 June 2020.

²⁵ UN Open-ended Working Group on Developments in the Field of Information and Telecommunications in the Context of International Security, ‘The future of discussions on ICTs and cyberspace at the UN’, Submission by France and others, 2 Dec. 2020.

політичного зобов'язання на основі рекомендацій, норм і принципів, уже узгоджених у схвалених раніше звітах ГУЕ, а також результатів роботи нинішніх ГУЕ та Відкритої робочої групи. Запропонована Програма дій торкатиметься таких питань, як виконання Програми і зміцнення спроможностей, а також регулярний моніторинг і огляд самого процесу реалізації Програми²⁶. Про виконання Програми дій доповідатимуть на ГА ООН, а процес її реалізації залишиться в компетенції Першого комітету Асамблеї.

У жовтні 2020р. Росія і США знову запропонували різні шляхи, відповідно до їх відмінних ідеологічних і стратегічних інтересів²⁷. США подали проект резолюції з пропозицією ухвалити рішення про наступну роботу після завершення процесів у нинішній ГУЕ та Відкритій робочій групі²⁸. Наступного дня Росія подала проект резолюції (пізніше переглянутий) про створення нової Відкритої робочої групи з безпеки використання ІКТ на період 2021-2025рр.²⁹ Обидва проекти були схвалені ГА ООН на пленарних сесіях 7 і 31 грудня, відповідно³⁰. Тому американська пропозиція завершити нинішні процеси перед тим, як вирішувати, що робити далі, проіснувала недовго.

Нова Відкрита робоча група має розпочати роботу після завершення роботи попередньої. Отже, потенційна програма дій виконуватиметься одночасно з роботою нової Відкритої робочої групи, замість об'єднання двох паралельних процесів в один форум, як передбачалося спочатку.

Висновки

Діалог з питань кібербезпеки і зловмисного використання ІКТ загалом просувається вперед, і зміни “цифрового ландшафту” через пандемію *Covid-19* можуть підвищити потребу діяти. Багаторівневий підхід, імовірно, збережеться. Але схоже, що державам буде складно на основі консенсусу дійти згоди стосовно результатів роботи нинішніх ГУЕ і Відкритої робочої групи. У майбутньому в рамках нової Відкритої робочої групи і Програми дій триватиме паралельний процес, якщо буде ухвалена відповідна пропозиція.

²⁶ UN Open-ended Working Group on Developments in the Field of Information and Telecommunications in the Context of International Security, ‘Concept-note on the organizational aspects of a Programme of Action for advancing responsible state behaviour in cyberspace’, Dec. 2020.

²⁷ Gold, J., ‘Competing US-Russia cybersecurity resolutions risk slowing UN progress further’, Council on Foreign Relations, 29 Oct. 2020. Див. також: Tikk (посилання 18).

²⁸ United Nations, General Assembly, ‘Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security’, Report of the First Committee, A/75/394, 6 Nov. 2020, paras 5-6.

²⁹ United Nations, A/75/394 (посилання 28), paras 7-10.

³⁰ США запропонували Резолюцію ГА ООН 75/32: ‘Advancing responsible state behaviour in cyberspace in the context of international security’, 7 Dec. 2020, A/RES/75/32, 16 Dec. 2020. Росія запропонувала Резолюцію ГА ООН 75/240: ‘Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security’, 31 Dec. 2020, A/RES/75/240, 4 Jan. 2021. Про обговорення цих резолюцій див.: United Nations, ‘First Committee approves 15 draft resolutions, decisions on disarmament measures, including 2 following different paths towards keeping cyberspace safe’, Meetings coverage, GA/DIS/3659, 9 Nov. 2020.

IV. Події у сфері космічної безпеки у 2020р.

НІВЕДІТА РАДЖУ

Динаміка космічної безпеки у 2020р. викликала занепокоєння через підозри стосовно дій держав у космосі. Це стало продовженням ситуації 2019р., коли помітно активізувалися розробка та демонстрація протисупутникових засобів¹. Правова невизначеність і непередбачуваність дій держав можуть призвести до мілітаризації космосу та розповсюдження космічних озброєнь. У 2020р. це показали операції зближення космічних апаратів (*rendezvous and proximity operations, RPOs*), а також заяви про випробування протисупутникових засобів (*anti-satellite, ASAT*).

У цьому підрозділі розглядаються події 2020р., що містили загрозу міжнародній космічній безпеці. Він починається з розгляду операції зближення космічних апаратів, заяв про протисупутникові випробування Росії і наступної відповіді інших основних космічних держав. Далі обговорюється зростаюча тенденція до односторонніх політичних рішень США як ще один дестабілізуючий фактор, зумовлений не завжди виправданим довільним тлумаченням міжнародного права. Підрозділ завершується розглядом нових ініціатив зі зміцнення безпеки в космосі та рекомендацією повернутися до багатосторонніх підходів з переглядом ролі традиційних інститутів, у рамках яких вони можуть реалізовуватися.

На міжнародну космічну діяльність у 2020р. впливали також деякі інші визначальні моменти. Протести після вбивства Дж.Флойда (*George Floyd*) у США спонукали до активних кроків зі збільшення представництва меншин в американському космічному секторі². Негативні зміни клімату спонукали до ширшого використання космосу для їх моніторингу і пом'якшення наслідків. За нової американської Адміністрації дехто лобіює ще більше використання таких технологій³. Космічні технології також відігравали важливу роль, допомагаючи медикам реагувати на пандемію *Covid-19* завдяки використанню супутникових знімків для відстеження поширення і протидії інфекції у різних місцях⁴. Нарешті, продовжувала розширяться комерційна космічна діяльність; компанії прагнуть розвивати зв'язок шляхом розміщення в космосі мега-груповань супутників⁵.

¹ Indian Ministry of External Affairs, 'Speech by prime minister on "Mission Shakti", India's anti-satellite missile test conducted on 27 March 2019', 27 Mar. 2019. Про події у 2019р. див.: Поррас Д. "На шляху до гонки озброєнь у космосі". – *Щорічник СІПІ 2020*, підрозділ III розділу 13.

² Werner, D. and Henry, C., 'How the space sector is responding to the killing of George Floyd', *SpaceNews*, 15 July 2020.

³ Foust, J., 'Biden administration expected to emphasize climate science over lunar exploration at NASA', *SpaceNews*, 9 Nov. 2020.

⁴ Lele, A., 'Coronavirus and space technologies: Satellites to fight with Covid-19', *Financial Express* (Delhi), 3 Apr. 2020.

⁵ SpaceX's Starlink; OneWeb.

Порогові обмеження для операцій зближення

У лютому 2020р. США заявили, що російський супутник *Космос-2542* доставив на орбіту менший супутник *Космос-2543* з метою стеження за американським супутником *USA-245*⁶. Начальник штабу Космічних сил США генерал Дж.Реймонд (*John Raymond*) назвав такі дії “неординарними, тривожними” та потенційно загрозованими⁷. Ці звинувачення, однак, не мають юридичних підстав, оскільки не існує норм міжнародного права, які б визначали, яким чином слід здійснювати такі маневри. Хоча *USA-245* згодом перемістилися далі від російських супутників, заступник Міністра закордонних справ Росії С.Рябков просто заявив, що “Москва дасть відповідь”, і додав, що ці маневри “практикуються багатьма країнами”⁸.

Ці маневри підпадають під категорію операцій зближення космічних апаратів і дійсно часто здійснювалися іншими державами, в т.ч. Китаєм, Японією і, власне, США⁹. Загалом, операції зближення – це операції, під час яких один космічний об’єкт цілеспрямовано маневрує поблизу іншого в конкретний час і в конкретному місці для досягнення певних цілей. Операції зближення використовують у рамках як цивільної, так і військової діяльності в космосі. Хоча традиційно вважається, що операції зближення дозволяють збирати розвідувальну інформацію про супутник противника, до них вдаються й для виконання інших завдань, зокрема для стиковки капсул Міжнародної космічної станції та обслуговування супутників на орбіті.

Немає консенсусу в розумінні незаконної операції зближення або умов, коли такі дії можна вважати агресивними. Договір 1967р. про космічний простір (*Outer Space Treaty*) надає державам свободу у вивченні та використанні космосу, і операції зближення можна розглядати як законне користування цієї свободою, якщо вони не порушують інших положень Договору, зокрема заборони “потенційно шкідливого перешкоджання” діяльності інших держав¹⁰. Держави також повинні здійснювати космічну діяльність відповідно до загальних принципів міжнародного права, включно зі Статутом ООН¹¹. Чи можна вважати маневр незаконною погрозою або застосуванням сили згідно зі Статутом ООН, у кожному випадку залежить від фактів та обставин. При цьому враховується, чи перебувають країни на межі конфлікту, і чи міг інший супутник пошкодити цінний військовий засіб.

За відсутності будь-яких чітких порогових обмежень на операції зближення, саме лише маневрування космічного апарату однієї держави поблизу апарату іншої держави не можна чітко характеризувати як загрозу, особливо

⁶ Hennigan, W.J., ‘Strange Russian spacecraft shadowing US spy satellite, general says’, *TIME*, 10 Feb. 2020.

⁷ Hennigan (посилання 6).

⁸ ‘US alleges two Russian satellites are stalking one of its satellites’, *SpaceWatch.Global*, Feb. 2020.

⁹ West, J. (ed.), *Space Security Index 2019* (Project Ploughshares: Waterloo, ON, Oct. 2019).

¹⁰ *Outer Space Treaty*, articles I and IX. Загальний огляд та інші деталі Договору про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла (Договір про космічний простір), див. у підрозділі I додатка А цього видання.

¹¹ *Outer Space Treaty* (посилання 10), Article III.

з огляду на те, що багато держав нерідко вдаються до таких дій. Однак реальне та заплановане використання операцій зближення в комерційному секторі, особливо для обслуговування на орбіті космічних апаратів і прибирання космічного бруду, зростає, і тому визначення порогових обмежень на операції зближення набуває дедалі більшої актуальності.

Звинувачення у випробуванні протисупутникової зброї

Регуляторні пробіли у сфері космічної діяльності можуть сприяти появі підозр і призвести до посилення політичної напруженості. Про це свідчать три інциденти у 2020р.: у квітні, коли США звинуватили Росію у випробуванні протисупутникової зброї; у липні, коли Космічне командування США заявило, що Росія вивела на орбіту новий об'єкт з супутника *Космос-2543*, та у грудні, коли було повідомлення про ще одне випробування Росією протисупутникової зброї¹². Генерал Дж.Реймонд заявив, що це свідчить про військове використання космосу Росією і піддає ризику космічні засоби США та їх союзників¹³. Керівник космічного агентства Великої Британії також висловив стурбованість і заявив, що російські об'єкти мають характеристики зброї¹⁴. Росія відповіла на британську та американську критику власними звинуваченнями, що ті, мовляв, намагаються представити ситуацію у "викривленому світлі"¹⁵.

США звинувачували Росію також у нещирості у зв'язку з проведенням цих випробувань, з огляду на дипломатичні спроби останньої запровадити обмеження на деякі види зброї у космосі¹⁶. Дійсно, Росія разом з Китаєм пропонували проект договору про заборону розміщення зброї у космосі¹⁷. Водночас, три випробування у 2020р. були не руйнівними, тобто не призводили до утворення уламків, на відміну від попередніх випробувань протисупутникової зброї Індією, Китаєм, Росією і США¹⁸. Тому закиди Великої Британії і США виглядали недоречними¹⁹.

Дійсно, відповідь на уявну загрозу в космосі може зашкодити міжнародній безпеці більше, ніж сам інцидент. У цьому випадку визначення Сполученими

¹² US Space Command, 'Russia tests direct-ascent anti-satellite missile', 15 Apr. 2020; US Space Command, 'Russia conducts space-based anti-satellite weapons test', 23 July 2020; US Space Command, 'Russia tests direct-ascent anti-satellite missile', 16 Dec. 2020.

¹³ US Space Command, 16 Dec. 2020 (посилання 12).

¹⁴ 'Russia satellite: Kremlin accuses US and UK of "distorting" truth', BBC News, 24 July 2020.

¹⁵ BBC News (посилання 14).

¹⁶ US Space Command, 15 Apr. 2020 (посилання 12).

¹⁷ Conference on Disarmament, Draft Treaty on the Prevention of the Placement of Weapons in Outer Space, the Threat or Use of Force against Outer Space Objects (PPWT), CD/1985, 12 June 2014.

¹⁸ Про попередні випробування протисупутникової зброї та утворені уламки див.: Porras, D., *Towards ASAT Test Guidelines*, Space Dossier, File no.2 (UN Institute for Disarmament Research: Geneva, May 2018). Про уламки, утворені під час індійської місії *Shakti* у 2019р., див.: McDowell, J., 'Space activities in 2019', Jonathan's Space Report, 12 Jan. 2020.

¹⁹ O'Flaherty, K., 'Russian spacecraft stalking US spy satellite sparks espionage fears', *Forbes*, 5 Feb. 2020; Hitchens, T., 'Raymond rips Russian ASAT test, arms control hypocrisy', *Breaking Defense*, 15 Apr. 2020.

Штатами такої діяльності як “загрозливої” сприяло переконанню в “мілітаризації” космосу і спонукало держави посилювати власні спроможності.

Оскільки космічні засоби часто використовують у військових цілях, така думка є не лише хибною, але й дестабілізуючою; коли держава реагує на уявну загрозу, вона прагне не лише зміцнювати захист, але й розробляти наступальні спроможності²⁰. Створення у грудні 2019р. Космічних сил США та згадки в їх Доктрині, оприлюдненій у червні 2020р., про наступальні спроможності, є результатами такого ходу думок²¹. Японія також відреагувала на потенційно загрозливу діяльність Китаю і Росії, створивши у травні 2020р. спеціальний Космічний підрозділ (*Space Domain Mission Unit*) для захисту своїх супутників від кінетичних і не кінетичних загроз²².

Забезпечення стабільної безпеки в космосі в довгостроковій перспективі вимагатиме правил, що усунуть невизначеність, якою має бути прийнятна діяльність у космосі, просуваючи водночас заходи зміцнення довіри між державами в короткостроковій перспективі, щоб пом’якшити наслідки такого типу міркувань.

Різке посилення односторонності дій США

Упродовж 2020р. США намагалися проводити міжнародну політику в космосі на основі одностороннього підходу. Це засвідчили три події. У квітні Президент Д.Трамп видав указ, у якому космос не розглядається як спільне надбання²³. У жовтні США та сім інших держав підписали Угоди Артемід (*Artemis Accords*) – комплекс керівних принципів співробітництва під час цивільного освоєння і використання Місяця та інших небесних тіл²⁴. У вересні Національне космічне агентство США (НАСА, *National Aeronautics and Space Administration, NASA*) оголосило про намір придбати місячний ґрунт (реголіт)²⁵.

Угоди Артемід

У травні 2020р. НАСА анонсувало Угоди Артемід як передумову участі інших країн у співпраці зі США в освоєнні Місяця²⁶. До кінця 2020р. ці Угоди підписали дев’ять країн: Австралія, Велика Британія, Італія, Канада, Люксембург, ОАЕ, США і Японія – у жовтні та Україна – в листопаді.

²⁰ Grego, L., ‘A history of anti-satellite programs’, Union of Concerned Scientists, Jan. 2012.

²¹ US Space Force, *Spacepower: Doctrine for Space Forces*, Space Capstone Publication (Headquarters US Space Force: Washington, DC, June 2020).

²² Yamaguchi, M., ‘Japan launches new unit to boost defense in space’, *Defense News*, 18 May 2020.

²³ White House, ‘Encouraging international support for the recovery and use of space resources’, Executive Order no.3914, 6 Apr. 2020.

²⁴ The Artemis Accords: Principles for Cooperation in the Civil Exploration and Use of the Moon, Mars, Comets and Asteroids for Peaceful Purposes, opened for signature 13 Oct. 2020.

²⁵ US National Aeronautics and Space Administration (NASA), ‘Purchase of lunar regolith and/or rock materials from contractor’, 10 Sep. 2020.

²⁶ Clark, S., ‘NASA proposals to allow establishment of lunar “safety zones”’, *The Guardian*, 20 May 2020.

Світова реакція на ці Угоди була неоднозначною. Багато хто вітав їх, але інші бачили в них засіб свавільного впливу США на міжнародну політику в космосі²⁷. Це побоювання можна пояснити новою термінологією і поняттями, запровадженими Угодами, зокрема: “зони безпеки” (зони, в межах яких підписанти зобов’язуються повідомляти відповідних суб’єктів і координувати з ними діяльність з метою уникнення зловмисного втручання), “деескалація конфлікту” на Місяці, а також використання космічних ресурсів. Поняття зон безпеки, зокрема викликало занепокоєння з приводу безпеки, оскільки в Угодах Артемід вони розглядалися лише з точки зору сторони, яка запроваджує таку зону. Це викликало критику через можливе створення потенційних “сфер впливу”, що надасть необґрунтовані повноваження певним суб’єктам (як державним, так і недержавним) під приводом недопущення зловмисного втручання²⁸.

Оскільки жодне з цих питань не було роз’яснене на міжнародних форумах, Угоди Артемід можуть відкрити США шлях до одностороннього тлумачення закону, замість багатостороннього підходу на основі консенсусу.

Придбання місячного реголіту

У вересні 2020р. НАСА оголосило, що звернулося із запрошенням до комерційних структур надавати йому місячний реголіт за фіксованою ціною²⁹. Воно заявило, що така купівля здійснюватиметься відповідно до міжнародного права, але в Договорі про космічний простір не йдеться безпосередньо про використання космічних ресурсів³⁰. В Угоді про Місяць 1979р. (*Moon Agreement*) згадано про міжнародні засади використання космічних ресурсів, але США, як і майже всі держави, не є її стороною³¹.

Мета запрошення НАСА американських та іноземних компаній подавати пропозиції, імовірно, має на меті створити прецедент продажу та використання місячних ресурсів. США просувають це питання відтоді, як у 2015р. вони офіційно визнали, що громадяни США мають право на “отримання” космічних ресурсів³².

Ця політика: указ Трампа, Угоди Артемід і придбання місячного реголіту НАСА, – може зруйнувати відносини між державами, оскільки вона засвідчує відхід від розуміння спільної вигоди космосу для всіх держав, просуваючи

²⁷ European Space Policy Institute (ESPI), ‘Artemis Accords: What implications for Europe?’, ESPI Brief no.46, Nov. 2020.

²⁸ Wang, G., ‘NASA’s Artemis Accords: The path to a united space law or a divided one?’, Space Review, 24 Aug. 2020.

²⁹ US National Aeronautics and Space Administration (посилання 25).

³⁰ Привласнення країнами космосу забороняється Договором про космічний простір (посилання 10), Стаття II.

³¹ Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies (Moon Agreement), opened for signature 18 Dec. 1979, entered into force 1 July 1984, Article 11. Станом на 1 січня 2020р., учасниками Угоди про Місяць були 18 держав, а Договору про космічний простір – 110.

³² Space Resource Exploration and Utilization Act of 2015, Title IV of US Public Law 114-90, signed into law 25 Nov. 2015, section 51 303.

натомість його ексклюзивність³³. Разом з американською політикою “панування в космосі”, це знеохочує інші держави від багатостороннього співробітництва та може натомість спонукати їх реалізовувати в космосі власні військові амбіції³⁴.

Майбутнє: нормотворчість на основі інклюзивних і багатосторонніх підходів

Спроби розв’язати проблеми космічної безпеки через ООН, включно з Конференцією з роззброєння (*Conference on Disarmament, CD*), Групу урядових експертів (ГУЕ) з питань прозорості та заходів зміцнення довіри в космічній діяльності (*Group of Governmental Experts (GGE) on Transparency and Confidence-building Measures in Outer Space Activities*) та ГУЕ з питань подальших ефективних заходів із запобігання гонці озброєнь у космосі (*GGE on Further Effective Measures for the Prevention of an Arms Race in Outer Space*), поки що не дали особливого результату³⁵. Однак у грудні 2020р. ГА ООН схвалила нову багатообіцяючу ініціативу стосовно норм відповідальної поведінки в космосі, запропоновану Великою Британією³⁶. Відповідна Резолюція не пропонує конкретних правил, але запрошує держави висловити свої погляди на різні аспекти космічної безпеки Генеральному секретарю ООН для обговорення на сесії ГА у 2021р.³⁷ Цікаво, що ця Резолюція відходить від об’єктно-орієнтованого підходу, притаманного минулим багатостороннім процесам (що призводило до розбіжностей через визначення термінів, зокрема “зброя у космосі”). Натомість вона спрямована на подальший діалог про поведінку держав.

Враховуючи правову невизначеність, що супроводжує космічну діяльність, розробка норм відповідальної поведінки в космосі, безумовно, наразі є пріоритетом. Однак політичні розбіжності та потреба нових правил для належного розгляду дій недержавних суб’єктів у космосі становлять складну проблему. Кінцевою метою має бути регуляторний підхід, що запроваджував би інклюзивний багатосторонній процес з адекватним представленням поглядів усіх учасників. На космічні держави лягає обов’язок повернутися до багатосторонніх підходів, мобілізувати різних учасників та уточнити цілі майбутньої космічної діяльності. Водночас заходи зміцнення довіри, зокрема Резолюція ГА ООН, запропонована Великою Британією, можуть бути важливим кроком до пом’якшення наслідків шкідливої риторики стосовно конфлікту в космосі.

³³ Outer Space Treaty (посилання 10), Article 1.

³⁴ US Space Force (посилання 21), pp.27-30.

³⁵ United Nations, General Assembly, Report of the Group of Governmental Experts on Transparency and Confidence-building Measures in Outer Space Activities, A/68/189, 29 July 2013; United Nations, General Assembly, Report of the Group of Governmental Experts on Further Practical Measures for the Prevention of an Arms Race in Outer Space, A/74/77, 9 Apr. 2019, annex II.

³⁶ UN General Assembly Resolution 75/36, ‘Reducing space threats through norms, rules and principles of responsible behaviours’, 7 Dec. 2020, A/RES/75/36, 16 Dec. 2020.

³⁷ UN General Assembly Resolution 75/36 (посилання 36), para.6.

V. Вихід США з Договору про відкрите небо

ІЕН ДЕЙВІС

У травні 2020р. США попередили про офіційний вихід з Договору 1992р. про відкрите небо (ДВН, *Treaty on Open Skies*), пославшись на невиконання цієї угоди Росією. Ці попередження лунали принаймні з жовтня 2019р.¹ Вихід США набув чинно сті 22 листопада 2020р. і посилив вже існуючу напруженість між Росією і США та їх європейськими союзниками².

Договір був підписаний у березні 1992р., набув чинності 1 січня 2002р., і до виходу США мав 34 держави-учасниці в Північній Азії, Європі та Північній Америці, а охоплена ним територія простягалася “від Владивостока до Ванкувера”³. Він створив режим спостережних польотів без озброєння над усією територією держав-учасниць на взаємній основі. Це був єдиний елемент європейської системи контролю над звичайними озброєннями, сфера застосування якого охоплювала Канаду і США.

У цьому підрозділі спочатку розглядається характер і спектр неврегульованих розбіжностей у зв’язку з Договором і заяви про його невиконання. Далі обговорюється рішення США про вихід з Договору та міжнародна реакція на це.

Імплементация Договору, суперечності та заяви про порушення

ДВН на 97 сторінках є переважно технічним документом. У ньому детально викладено, як держави-учасниці можуть здійснювати спостережні польоти без озброєння над територією одне одного з метою підвищення взаємної прозорості, зміцнення довіри і зниження потенціалу військової напруженості. Існують річні квоти на польоти. Сторона може здійснювати їх на власних літаках або приєднатися до спостережних місій іншої держави-учасниці. Сторони не можуть оголошувати будь-який район чи військовий об’єкт закритим – польоти можуть бути обмежені чи змінені лише через погоду або з міркувань безпеки.

Росія (спільно з Білоруссю) і США мали річну квоту на 42 спостережні польоти, тоді як інші держави-учасниці – на 12 або менше польотів⁴. Договір іноді критикують за використання в його рамках старої технології спостереження, тоді як військові чи комерційні розвідувальні супутники часто

¹ Browne, R., ‘Trump administration expected to announce exit from “Open Skies” treaty’, CNN, 9 Oct. 2019.

² US Department of State, ‘Treaty on Open Skies’, Press statement, 22 Nov. 2020. Про цю напруженість див. у підрозділі I розділу 5 цього видання.

³ Загальний огляд та інші деталі Договору про відкрите небо див. у підрозділі II додатка А цього видання.

⁴ Про систему квот див.: Graef, A. and KUtt, M., ‘Visualizing the Open Skies Treaty’, Institute for Peace Research and Security Policy at the University of Hamburg (IFSH), 27 Apr. 2020.

можуть забезпечити зображення порівняної чи кращої якості⁵. Однак супутники також мають обмеження (пов'язані з фіксованою орбітою, її нахилом і хмарністю), і більшість держав-учасниць мають до них обмежений доступ або зовсім їх не мають. Крім того, обладнання, що використовувалося у рамках Договору, постійно вдосконалювалося – з переходом на цифрові камери та придбанням нових спеціалізованих літаків. Німеччина та Росія придбали нові літаки для “відкритого неба”, а США перед виходом з Договору також передбачали в бюджеті кошти на два нові літаки великої дальності⁶. Для малих і середніх європейських держав, що не мають супутників, польоти в рамках ДВН були незалежним інструментом збору розвідувальної інформації і специфічних даних за конкретних обставин⁷.

Після набуття чинності Договором у 2002р. сторони здійснили понад 1 500 спостережних польотів⁸. Розбіжності стосовно виконання та дотримання Договору були завжди, включно із суперечками про безпеку польотів, конфліктів навколо статусу територій і питань національної безпеки⁹. Більшість із цих розбіжностей зазвичай вирішуються в Консультативному комітеті Договору про відкрите небо (*Open Skies Consultative Commission, OSCC*). Цей орган проводить регулярні пленарні робочі зустрічі у Відні та має кілька неформальних робочих груп експертів, переважно для врегулювання технічних питань, таких як датчики, формат повідомлень, сертифікація літаків, правила і процедури¹⁰. США, однак, щонайменше з 2014р. постійно порушують ряд питань, насамперед стосовно російських обмежень на польоти над російським калінінградським анклавом і заборону польотів над коридором вздовж кордону Росії з Абхазією і Південною Осетією – двома регіонами Грузії, які Росія підтримує і визнала їх незалежність.

⁵ Martin, S. and Reynolds, N., ‘The Open Skies Treaty and prospects for European confidence-building measures’, Commentary, Royal United Services Institute (RUSI), 22 May 2020; Trevithick, J., ‘Air Force is down to one tired old jet to fly Open Skies surveillance flights’, The Drive, 28 Apr. 2020.

⁶ Spitzer, H., ‘Cooperative transparency—Modernization of Open Skies sensors in tense times’, eds C. Reuter et al., *Science Peace Security '19: Proceedings of the Interdisciplinary Conference on Technical Peace and Security Research* (TUprints: Darmstadt, 2019), pp.141-161; Insinna, V., ‘The Air Force cancels its Open Skies recapitalization program after US pulls from treaty’, *Defense News*, 16 July 2020.

⁷ Reif, K. and Bugos, S., ‘Critics question US Open Skies complaints’, *Arms Control Today*, vol.50, no.6 (July/Aug. 2020). Про погляди європейців див. також: Richter, W., ‘Attack on the Open Skies Treaty’, German Institute for International and Security Affairs (SWP) Comment no.29, June 2020.

⁸ Pifer, S., ‘The looming US withdrawal from the Open Skies Treaty’, Brookings Institution, 19 Nov. 2020; Graef and Kütt (посилання 4).

⁹ Graef, A., ‘The end of the Open Skies Treaty and the politics of compliance’, *Lawfare*, 6 July 2020.

¹⁰ Стилий опис *OSCC* див. у підрозділі II додатка Б цього видання. Див. також: Organization for Security and Co-operation in Europe, ‘Open Skies Consultative Commission’, [n.d.].

Грузинсько-російська прикордонна суперечка

Незгода між Грузією і Росією через виконання Договору про відкрите небо стосується переважно статусу спірних територій Абхазії і Південної Осетії¹¹. Росія з 2010р. забороняла спостережні місії над своїми районами на кордоні з цими двома регіонами, заявляючи, що після грузинсько-російського конфлікту в серпні 2008р. вони є незалежними державами¹². На виправдання цього Росія посилається на положення Договору, що забороняє польоти над територією на відстані 10 км від кордону з країною, яка не є стороною Договору¹³. З такою інтерпретацією статусу Абхазії і Південної Осетії не погодилися США та інші учасники Договору¹⁴.

З метою захисту територіальної цілісності, Грузія з 2012р. заборонила всі російські спостережні польоти у грузинському повітряному просторі і призупинила власні спостережні польоти в російському¹⁵. У 2018р. Росія дала зрозуміти, що готова скасувати заборону на польоти в 10-км зоні свого кордону з Абхазією і Південною Осетією, якщо Грузія погодиться на польоти Росії у рамках ДВН, але до кінця 2020р. домовитися про це не вдалося¹⁶.

Обмеження над Калінінградом

Калінінградська область є відносно невеликою, але дуже мілітаризованою територією, географічно відокремленою від Росії, розташованою між Литвою і Польщею. У 2014р. Росія обмежила загальну протяжність спостережних польотів над цим регіоном до 500 км. Вона пояснювала це реакцією на польський політ у 2014р., що створив суттєву загрозу безпеці цивільної авіації¹⁷. Інші сторони Договору вважали, що цей ліміт порушує його положення і зменшує охоплення важливої у військовому сенсі території¹⁸.

Утім, у лютому 2020р. Росія дозволила спільний політ Естонії, Литви і США на дальність 505 км над цим регіоном – вперше після запровадження нею обмежень у 2014р.¹⁹ Мотиви явної зміни політики Росії є незрозумілими,

¹¹ Докладніше про територіальну суперечку між Грузією і Росією див.: Дейвіс І. “Головні загальні події в регіоні”. – *Щорічник СІПРІ 2020*, підрозділ І розділу 5.

¹² Grigalashvili, M., ‘The Treaty on Open Skies and the causes of Russian-Georgian confrontation’, Commentary, Georgian Institute of Politics, 19 June 2018.

¹³ Treaty on Open Skies (посилання 3), Article IV(II.2).

¹⁴ Woolf, A.F., US Congressional Research Service, Statement before joint hearing on ‘The importance of the Open Skies Treaty’, US House of Representatives Committee on Foreign Affairs Subcommittee on Europe, Eurasia, Energy and the Environment and US Commission on Security and Cooperation in Europe, 19 Nov. 2019, p.6.

¹⁵ Grigalashvili (посилання 12).

¹⁶ Woolf (посилання 14), p.6; Yermakov, A., ‘Darkened skies: The US might withdraw from the Treaty on Open Skies’, Russian International Affairs Council (RIAC), 14 Nov. 2019.

¹⁷ Yermakov (посилання 16); Kelin, A., ‘Open Skies clouded by sham and ambiguity’, Commentary, Royal United Services Institute (RUSI), 2 July 2020.

¹⁸ Graef, A., *Saving the Open Skies Treaty: Challenges and Possible Scenarios after the US Withdrawal*, Euro-Atlantic Security Policy Brief (European Leadership Network: London, Sep. 2020), p.10.

¹⁹ ‘US, Estonia, Lithuania observe Russian, Belarusian military sites under Open Skies Treaty’, *Baltic Times*, 26 Feb. 2020.

хоча час міг бути обраний таким чином, аби вплинути на публічні дебати про запланований вихід США з Договору.

Подальші російські та американські обмеження

У 2017р. США оголосили власні обмеження, в т.ч. ліміт на протяжність російських спостережних польотів над Гавайями – групою американських островів у Тихому океані, де, крім інших військових об'єктів, базується Тихоокеанський флот США, – і відмову спостережним літкам у зупинці на ніч на двох американських авіабазах, які Росія використовувала під час польотів над США²⁰. У відповідь Росія обмежила кількість своїх аеродромів, доступних для американських спостережних літаків у рамках ДВН²¹.

У 2018р., унаслідок грузинсько-російської суперечки, держави-учасниці не змогли погодити розподіл річних квот, і регулярні польоти за квотами не відбувалися²². Польоти поновились у 2019р. Однак США стверджували, що Росія порушує Договір, відмовляючи в дозволі канадсько-американського спостережного польоту над районами російських військових навчань²³. Росія пояснювала це обмеження безпекою польотів, а запропонований нею альтернативний час польоту був відхилений США²⁴.

Оцінюючи звинувачення в порушеннях

Оцінювати дотримання Договору складно, і навіть у річних звітах про його виконання, що їх видає Держдепартамент США, визнається нормативна невідзначеність²⁵. У 2005-2017рр. несекретні варіанти звітів, хоч і висловлювали серйозне занепокоєння виконанням ДВН, але формально не викривали Росію у “порушенні” Договору. Усе змінилось у звіті за 2018р. – першому звіті, повністю підготовленому Адміністрацією Президента США Д.Трампа²⁶. Ці звинувачення повторені у звітах за 2019р. і 2020р.²⁷

Вихід США з договору та міжнародна реакція

Письмовою заявою від 21 травня 2020р. Держдепартамент США оголосив, що 22 листопада США повідомлять депозитаріїв про намір вийти з ДВН.

²⁰ US Department of State, Adherence to and Compliance with Arms Control, Nonproliferation, and Disarmament Agreements and Commitments (Department of State: Washington, DC, Aug. 2019), p.52.

²¹ US Department of State (посилання 20), p.52.

²² Bell, A. and Wier, A., ‘Open Skies Treaty: A quiet legacy under threat’, *Arms Control Today*, vol 49, no.1 (Jan./Feb. 2019).

²³ US Department of State, Adherence to and Compliance with Arms Control, Nonproliferation, and Disarmament Agreements and Commitments (Department of State: Washington, DC, June 2020), p.66.

²⁴ Kelin (посилання 17).

²⁵ Обговорення цього питання див.: Graef (посилання 9).

²⁶ US Department of State, Adherence to and Compliance with Arms Control, Nonproliferation, and Disarmament Agreements and Commitments (Department of State: Washington, DC, Apr. 2018), pp.31-34.

²⁷ US Department of State (посилання 20); US Department of State (посилання 23); див. також: Graef (посилання 9).

У цій заяві Держсекретар США М.Помпео (*Michael R. Pompeo*) зазначив, що США можуть переглянути рішення про вихід упродовж шестимісячного періоду нотифікації, “якщо Росія повернеться до повного дотримання Договору”²⁸. Росія заперечувала порушення ДВН, а жодна з інших сторін не заявляла, що російські порушення є достатніми, щоб загрожувати Договору²⁹. Президент Д.Трампа стверджував, що “існує дуже добрий шанс для укладення нової угоди або для того, щоб ми зробили щось разом для повернення чинної угоди”³⁰.

Розпочавши у травні шестимісячний період нотифікації, Адміністрація Д.Трампа гарантувала, що США вийдуть з Договору, незалежно від результатів президентських виборів у США в листопаді. При цьому Адміністрація також проігнорувала передумови виходу, запроваджені американським внутрішнім законодавством кількома місяцями раніше³¹.

ДВН став третьою угодою про контроль над озброєннями, з якої США вийшли за Президента Д.Трампа, після виходу у 2018р. зі Спільного всеохопного плану дій 2015р. (ядерної угоди з Іраном) та у 2019р. – з Договору 1987р. про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договору про РСМД)³². Майбутнє Договору про скорочення стратегічних озброєнь 2010р. (Нового СНО) перед його поновленням в останній момент у лютому 2021р. також викликало сумніви.³³

Міжнародна реакція

22 травня 2020р. в НАТО відбулася зустріч на рівні послів з обговорення рішення США вийти з ДВН³⁴. У підсумковій заяві зустрічі Генеральний секретар НАТО Є.Столтенберг (*Jens Stoltenberg*) звинуватив у підриві Договору російські “обмеження польотів, несумісні з Договором”³⁵. Він також зазначив, що США переглянуть свій вихід, якщо Росія поважатиме умови Договору, і сказав, що члени НАТО підтримують контакти з Росією з метою переконання її в необхідності якнайшвидшого повернення

²⁸ Pompeo, M.R., US Secretary of State, ‘On the Treaty on Open Skies’, Press statement, US Department of State, 21 May 2020.

²⁹ German Federal Foreign Office, ‘Foreign Minister Maas on America’s announcement that it intends to withdraw from the Open Skies Treaty’, Press release, 21 May 2020. Про позицію Росії див.: Kelin (посилання 17).

³⁰ Borger, J., ‘Trump to pull US out of third arms control deal’, *The Guardian*, 21 May 2020.

³¹ National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2020, US Public Law 116-92, signed into law 20 Dec. 2019, section 1234. Див. також: Anderson, S.R. and Vaddi, P., ‘When can the president withdraw from the Open Skies Treaty?’, *Lawfare*, 22 Apr. 2020.

³² Про події у зв’язку з СВПД див. у підрозділі II розділу II цього видання. Стосовно Договору про РСМД і виходу США див. у підрозділі III додатка А цього видання; Топічканов П., Дейвіс І. “Американо-російський контроль над ядерною зброєю і роззброєння”. – *Щорічник СІПРІ 2020*, підрозділ I розділу II.

³³ Про події в американо-російському контролі над озброєннями, включно з Новим СНО, див. у підрозділі I розділу II цього видання. Стислий опис Нового СНО див. у підрозділі III додатка А цього видання.

³⁴ Стислий опис і список членів НАТО див. у підрозділі II додатка Б цього видання.

³⁵ NATO, ‘Statement by the NATO Secretary General on the Open Skies Treaty’, Press Release no.(2020) 047, 22 May 2020.

до виконання Договору. Ряд держав-членів НАТО, за повідомленнями, на зустрічі НАТО висловлювали занепокоєння планами виходу США³⁶. У спільній заяві зустрічі 10 держав-членів і держави-партнери НАТО висловили жаль з приводу наміру виходу США, поділяючи водночас “занепокоєння виконанням положень Договору Росією”³⁷. Тим не менш, ці 12 держав заявили, що “продовжать виконання ДВН, який має очевидну додану вартість для нашої архітектури контролю над звичайними озброєннями і спільної безпеки”.

ЄС також закликав США переглянути плани виходу³⁸. Високий Представник ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки Ж.Боррель (*Josep Borrell*) зазначив, що “вихід з Договору не є варіантом усунення складнощів його виконання і дотримання іншою стороною”³⁹. Генеральний секретар Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ) С.Зас сказав, що рішення США про вихід “викликає глибокий жаль” і “завдає серйозної шкоди не лише системі контролю над військовою діяльністю, але й усій системі міжнародної безпеки в цілому”⁴⁰.

У спільній заяві від 12 травня 2020р. група з 16 відставних воєначальників і міністрів оборони європейських країн, у т.ч. екс-командувач НАТО і екс-керівник російської Служби зовнішньої розвідки також виступили на захист ДВН⁴¹. Вони заявили, що вихід США з Договору призведе до послаблення міжнародного контролю над озброєннями та до асиметрії у спостереженнях Росії і США, оскільки Росія буде здатною спостерігати за військовою діяльністю США у Європі, тоді як США більше не зможуть здійснювати польоти над Росією. У випадку виходу США група рекомендувала решті держав-членів докласти серйозних зусиль для збереження Договору.

Оцінка наслідків виходу США

Збереження ДВН без участі США залежало від досягнення домовленості з трьох питань: імплементація і дотримання Договору; розподіл квот; технічні проблеми, включно з браком сертифікованих літаків, оснащених датчиками, ризиком несанкціонованої передачі США даних членами НАТО і втратою американського досвіду і фінансування *OSCC*⁴².

³⁶ ‘European NATO allies voice concern over US plan to quit Open Skies’, Reuters, 22 May 2020.

³⁷ Statement of the foreign ministries of France, Belgium, Czechia, Finland, Germany, Greece, Italy, Luxemburg, the Netherlands, Portugal, Spain and Sweden, Government Offices of Sweden, 22 May 2020; Schultz, T., ‘NATO allies alarmed, annoyed by US Open Skies exit’, Deutsche Welle, 22 May 2020.

³⁸ Стислий опис і список членів ЄС див. у підрозділі II додатка Б цього видання.

³⁹ Cook, L., ‘EU urges US to reconsider military overflight treaty pullout’, AP News, 22 May 2020.

⁴⁰ “Генсек ОДКБ прокоментировав вихід США из Договора по открытому небу”. – РИА Новости, 3 июня 2020г. Стислий опис і список членів ОДКБ див. у підрозділі II додатка Б цього видання.

⁴¹ European Leadership Network (ELN), ‘Saving the Open Skies Treaty’, Group statement, 12 May 2020.

⁴² Graef (посилання 18); ‘Moscow certain NATO will share information about flights over Russia with US –ambassador’, TASS, 6 June 2020.

Згідно з нормами Договору, упродовж 30-60 днів після отримання повідомлення про вихід дві держави-депозитарії – Канада та Угорщина – повинні скликати конференцію держав-учасниць для розгляду наслідків⁴³. Така конференція відбулася в *online*-режимі (через пандемію *Covid-19*) 6 липня 2020р. Відповідно до заяви *OSCC*, оприлюдненої після конференції, представники всіх 34 держав-учасниць обговорили “загальний вплив на операційну функціональність Договору, вплив на розподіл спостережних квот і фінансові інструменти, а також інші потенційні наслідки для Договору”⁴⁴. Хоча в заяві не йдеться про будь-які узгоджені результати, на конференції, за повідомленнями, домовилися створити спеціальну неформальну робочу групу під головуванням Фінляндії для підготовки пропозицій стосовно майбутнього Договору⁴⁵. Їх мали розглянути на четвертій Оглядовій конференції ДВН, запланованій на жовтень 2020р.

Перед Оглядовою конференцією держави-учасниці 5 жовтня успішно погодили розподіл квот, у рамках якого Росія перенесла свої раніше заплановані польоти у США до Європи⁴⁶. Четверта Оглядова конференція відбулась у Відні 7-9 жовтня під головуванням Бельгії⁴⁷. Сторони погодили підсумковий документ, у якому, за повідомленнями, серед іншого підкреслювалося, що вони продовжують цінувати цей Договір⁴⁸. Однак цей документ не оприлюднювався, офіційної заяви наприкінці Конференції не було, і держави-учасниці робили небагато публічних заяв.

Перспективи на майбутнє

Розподіл квот польотів на 2021р. було повністю погоджено, що фактично компенсувало відмову США від польотів, і решта держав-учасниць виглядали готовими продовжити виконання Договору, навіть якщо пандемія чи тимчасовий брак літаків обмежить кількість польотів. Однак наприкінці 2020р. майбутнє Договору в довгостроковій перспективі залишалося непевним⁴⁹.

У листопаді 2020р. Міністр закордонних справ Росії С.Лавров повідомив, що Росія вимагає від інших держав-учасниць “юридично, в письмовій формі підтвердити, що вони ... не заборонять польоти над будь-якою частиною своєї території, незалежно від того, є там американські бази чи немає”, та

⁴³ Treaty on Open Skies (посилання 3), Article XV(3).

⁴⁴ Open Skies Consultative Commission (OSCC), ‘Conference of States Parties to the Open Skies Treaty discusses US intent to withdraw from Treaty’, Press release, 7 July 2020.

⁴⁵ Graef (посилання 18).

⁴⁶ Eodmo (@EodLuc), ‘Quota allocation 2021 has been successful. [Clapping hands sign]’, Twitter, 5 Oct. 2020; Reif, K. and Bugos, S., ‘Russia highlights unresolved Open Skies issues’, *Arms Control Today*, vol.50, no.9 (Nov. 2020); Graef, A., ‘The skies are closing in’, *Riddle*, 20 Jan. 2021.

⁴⁷ Belgian Federal Public Service Foreign Affairs, Foreign Trade and Development Cooperation, ‘Belgium chairs the Conference of the “Open Skies” treaty, a cornerstone of the European security architecture’, 7 Oct. 2020.

⁴⁸ Graef, A., Researcher, Institute for Peace Research and Security Policy at the University of Hamburg (IFSH), листування з автором, 1 Feb. 2021.

⁴⁹ Gressel, G., ‘How a US withdrawal from the Open Skies Treaty would benefit the Kremlin’, *Commentary*, European Council for Foreign Relations, 27 May 2020.

обмежити поширення інформації у рамках Договору лише між державами-учасниками⁵⁰. З останнього питання Росія 11 грудня надіслала *OSCC* пропозицію змінити правила Договору стосовно захисту даних⁵¹. У дипломатичній ноті від 22 грудня МЗС Росії вимагало, щоб інші держави-учасниці в юридично зобов'язуючій формі підтвердили згоду з проектом рішення до 1 січня 2021р., інакше Росія розпочне процедуру виходу. Однак 30 грудня 2020р. 16 європейських держав-учасниць відкинули цей ультиматум, залишаючись водночас відкритими для подальших дискусій⁵². Очікувалося, що для визначення можливих шляхів просування вперед і недопущення виходу Росії з Договору важливе значення матиме надзвичайне засідання *OSCC*, заплановане на 25 січня 2021р.

Нарешті, залишалось невизначеним, чи зможуть США повернутися до Договору за нової американської Адміністрації Дж.Байдена⁵³. Конгрес США зазначав, що рішення вийти з ДВН не відповідало внутрішньому американському законодавству, і вимагав, щоб до березня 2021р. Держсекретар і Міністр оборони надали звіт про наслідки виходу для безпеки США⁵⁴. Можна було припустити, що в цій доповіді буде зазначено, що США не змогли знайти гідної заміни знімкам і розвідувальним даним, які вони отримували раніше згідно з ДВН. Під час президентських виборів у США Дж.Байден висловлював підтримку Договору та засуджував рішення про вихід, але не обіцяв повернутися до нього, перебуваючи на посту. Крім того, будь-яке рішення про це потребуватиме також схвалення двома третинами голосів Сенату США.

⁵⁰ Министерство иностранных дел РФ, “Интервью министра иностранных дел Сергея Лаврова российским и зарубежным журналистам по текущим международным проблемам, Москва, ноябрь 2020г.”, 12 ноября 2020г.; Министерство иностранных дел РФ, “Заявление министра иностранных дел по поводу выхода Соединенных Штатов из Договора по открытому небу”, 22 ноября 2020г.

⁵¹ Выступление руководителя делегации РФ на переговорах в Вене по вопросам военной безопасности и контроля над вооружениями К.Ю.Гаврилова на 4-м пленарном заседании 83-й сессии Консультативной комиссии Договора по открытому небу (ККОН), 14 декабря 2020г.

⁵² До цих 16 держав-учасниць належать: Бельгія, Данія, Греція, Ісландія, Іспанія, Латвія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Словенія, Словаччина, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія і Швеція. Див.: Krüger, P.-A. and Mascolo, G., ‘Der Himmel könnte sich schließen’, *Süddeutsche Zeitung*, 3 Jan. 2021.

⁵³ Cohen, R.S., ‘The US is out of the Open Skies Treaty. What’s next?’, *Air Force Magazine*, 23 Nov. 2020; Gould, J., Insinna, V. and Mehta, A., ‘Trump left the Open Skies Treaty, but don’t write it off yet’, *Defense News*, 25 Nov. 2020.

⁵⁴ National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2021, US Public Law 116-283, signed onto law 1 Jan. 2021, section 1232.

VI. Міжнародна прозорість закупівель озброєнь і військових витрат як заходи зміцнення довіри

ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН, СІМОН Т.ВЕЗЕМАН

Міжнародна або багатостороння прозорість закупівель озброєнь і військових витрат уже давно є важливим елементом контролю над звичайними озброєннями і зміцнення довіри. В ООН і кількох інших багатосторонніх організаціях створені відповідні інструменти, про очевидну корисність яких постійно наголошується¹.

У цьому підрозділі розглядається стан багатосторонніх інструментів звітності держав як заходів зміцнення довіри з кількох аспектів закупівлі озброєнь і військових витрат у 2020р.² Спочатку йдеться про два інструменти, що їх координує ООН: Реєстр звичайних озброєнь ООН (*UN Register of Conventional Arms, UNROCA*) і Доповідь ООН про військові витрати (*UN Report on Military Expenditures, UNMILEX*). Далі описані зміни в механізмах прозорості ОБСЄ – єдиних діючих інструментах, які координує регіональна організація³. Заходи в рамках цих інструментів у 2020р. стосувалися переважно звітності держав про поставки озброєнь і військові витрати у 2019р. У підрозділі не розглядається багатостороння звітність про експорт озброєнь у рамках міжнародних і національних правил торгівлі зброєю⁴.

Реєстр звичайних озброєнь ООН

ГА ООН запровадила *UNROCA* в 1991р. Його головними цілями є: зміцнення довіри між державами, “запобігання надмірному та дестабілізуючому накопиченню озброєнь”, “заохочення стриманості” в поставках і виробництві озброєнь і “сприяння превентивній дипломатії”⁵. Хоча завдання *UNROCA*

¹ UN Office for Disarmament Affairs (UNODA), *Securing Our Common Future: An Agenda for Disarmament* (United Nations: New York, 2018), p.44.

² Розділ охоплює звітність до 31 грудня 2020р. Деякі держави могли у 2021р. подати звіти, які мали бути подані у 2020р.

³ В Америці держави-учасниці Міжамериканської конвенції про прозорість закупівель звичайних озброєнь (*Convención Interamericana sobre Transparencia en las Adquisiciones de Armas Convencionales, CITAAC*) мають надавати річні звіти про поставки озброєнь. Хоча вони отримують щорічні нагадування, в т.ч. у 2020р., публічних звітів про надання державами інформації *CITAAC* не було з 2015р. Загальний огляд та інші деталі Конвенції див. у підрозділі II додатка А цього видання. Звіти, подані до 2015р., див.: Organization of American States, Committee on Hemispheric Security, ‘Inter-American Convention on Transparency in Conventional Weapon Acquisition (CITAAC)’, [n.d.].

⁴ Про багатосторонню звітність про експорт озброєнь згідно з Договором про торгівлю зброєю див. у підрозділі I розділу 14 цього видання. Про прозорість закупівлі озброєнь державами див.: Wezeman, P.D., Beraud-Sudreau, L. and Wezeman, S.T., ‘Transparency in arms procurement: Limitations and opportunities for assessing global armament developments’, SIPRI Insights on Peace and Security no.2020/10, Oct. 2020.

⁵ UN General Assembly Resolution 46/36L, ‘Transparency in armaments’, A/RES/46/36, 6 Dec. 1991, para.2; UN Office for Disarmament Affairs, ‘UN Register of Conventional Arms’. Про події в рамках *UNROCA* див.: United Nations, General Assembly, ‘Report on the continuing operation of the United Nations Register of Conventional Arms and its further development’, A/74/211, 22 July 2019, paras 6-15.

стосуються подій у сфері озброєнь загалом, у питаннях звітності він стосується саме поставок озброєнь.

Держави-учасниці ООН запрошуються щороку на добровільній основі у стандартизованому форматі повідомляти інформацію про експорт та імпорт у попередньому році семи категорій основних озброєнь, що вважаються “необхідними для наступальних операцій”⁶. До цих категорій належать: танки, бойові броньовані машини, артилерійські системи великого калібру, бойові літаки, ударні вертольоти, бойові кораблі, ракети й ракетні пускові установки.

З 2003р. держави також можуть надавати базову інформацію про поставки у восьмій категорії: стрілецька зброя і легкі озброєння (СЗЛО). Обговорення й рішення враховувати СЗЛО було пов’язане переважно з намаганням не допустити незаконної торгівлі цими видами зброї, але не належить до функцій *UNROCA* як засобу зміцнення довіри між державами⁷.

Крім того, “держави, які здатні це зробити”, запрошуються до надання – що вказує на менш категоричне зобов’язання, – інформації про запаси основних озброєнь і закупівлю таких систем у національних виробників⁸. У 2019р. група урядових експертів (ГУЕ), що розглядала діяльність *UNROCA*, заохочувала надавати таку інформацію на тій підставі, що “країни, які самі виробляють озброєння, мають дотримуватися таких самих стандартів прозорості, як і країни, що купують їх за кордоном”⁹.

Участь

Рівень участі в *UNROCA* суттєво знизився від початку звітності у 1993р.¹⁰ Так, на початку 2000-х років про імпорт та експорт озброєнь щороку звітували понад 100 держав, а за 2013р. – лише 61. У 2018р. звіти про імпорт та експорт озброєнь подали лише 43 зі 193 держав-членів ООН, а за 2019р. – 39¹¹.

⁶ United Nations, General Assembly, Report on the continuing operation of the United Nations Register of Conventional Arms and its further development, A/71/259, 29 July 2016, para.61(g).

⁷ Див., зокрема: United Nations, General Assembly, Report on the continuing operation of the United Nations Register of Conventional Arms and its further development, A/58/274, 13 July 2003, paras 92-108.

⁸ UN General Assembly Resolution 74/53, ‘Transparency in armaments’, 12 Dec. 2019, A/RES/74/53, 19 Dec. 2019.

⁹ United Nations, A/74/211 (посилання 5), p.4.

¹⁰ Матеріали *UNROCA* оприлюднюються в річних доповідях Генерального секретаря ООН, доступних на веб-сайті Управління ООН у справах роззброєння (посилання 5) та в базі даних *UNROCA* в Інтернеті, <<https://www.unroca.org/>>.

¹¹ Дані ґрунтуються на публічній інформації, наявній станом на 31 грудня 2020р. Через технічні труднощі не всі подання могли бути внесені до бази даних *UNROCA*. Див.: Управління ООН у справах роззброєння, спілкування з авторами, 6 травня 2020р. Інформація про подання за 2019р. є особливо непевною через збереження розбіжностей між двома джерелами поданих звітів: доповіддю Генерального секретаря ООН, що враховує всі звіти, подані до 31 травня 2020р., та базою даних *UNROCA*, що має охоплювати всі подання, але не має чотирьох звітів за 2019р., врахованих у доповіді Генерального секретаря. Глибший аналіз участі у звітності *UNROCA* про поставки озброєнь див.: Bromley, M. and Alvarado Cobar, J.F., *Reporting on Conventional Arms Transfers and Transfer Controls: Improving Coordination and Increasing Engagement* (SIPRI: Stockholm, Aug. 2020); United Nations, A/74/211 (посилання 5), pp.4-9; United Nations, General Assembly, ‘United Nations Register of Conventional Arms’, Report of the Secretary-General, A/75/152, 9 July 2020.

Більшість держав, визначених СІПРІ як крупні експортери основних озброєнь у 2016-2020рр., регулярно беруть участь в *UNROCA*. Зокрема, всі 10 найкрупніших експортерів надавали дані майже за всі ці п'ять років. З 10 найкрупніших експортерів озброєнь у 2016-2020рр. лише США (з великим відривом найкрупніший у світі експортер основних озброєнь) і Південна Корея не звітували за 2019р.¹² Для обох держав це був перший рік, за який вони не надали звітів до *UNROCA*¹³. Жодна з них публічно не пояснювала причин відмови від звітування. Звіти до *UNROCA* за 2019р. не надали сім з 10 найкрупніших імпортерів озброєнь у 2016-2020рр.: Алжир, Єгипет, Катар, ОАЕ, Пакистан, Південна Корея і Саудівська Аравія¹⁴.

У звітності про поставки озброєнь у рамках Договору 2013р. про торгівлю зброєю (ДТЗ, *Arms Trade Treaty, ATT*) використовуються такі самі форми, як і для *UNROCA*. Однак у ДТЗ за 2019р. звітували 56 країн – на 17 більше, ніж у *UNROCA*¹⁵. Зокрема, Південна Корея надала звіт ДТЗ, але не надала *UNROCA*. Оскільки ці форми є аналогічними, держава може просто надати копію звіту ДТЗ до *UNROCA*, як це зробили Австралія і Велика Британія за 2019р.¹⁶ Незрозуміло, чому цього не роблять інші країни.

Рівень звітності про військові запаси та закупівлі озброєнь національного виробництва був ще нижчим, ніж про поставки озброєнь. Лише 10 з 39 звітів за 2019р. містили інформацію про військові запаси, ще п'ять – про військові запаси та закупівлі у національних виробників. За 2018р. ця кількість склала відповідно 10 і 20, а ще три держави звітували лише про закупівлі у національних виробників. Серед найбільш потужних у військовому плані держав, які надали дані про поставки озброєнь, але не надали даних про закупівлю озброєнь у національного виробництва за 2019р., були Індія, Китай, Росія і Франція.

Пропуски даних і неточності

Попередні дослідження *UNROCA* показали, що у звітах держав часто немає важливої інформації¹⁷. Це особливо очевидно, коли звіт держави-експортера для *UNROCA* не збігається зі звітом держави-імпортера. Так, за 2019р. експортери звітували про поставки 445 “бойових броньованих машин” 11 державам, які також надали звіти *UNROCA*, але імпортери повідомили про придбання 100 машин у п'яти експортерів, які надали звіти *UNROCA*¹⁸. Така розбіжність – у сотні машин – може пояснюватися різними національними

¹² Про найкрупніших експортерів у 2016-2020рр. див. у підрозділі II розділу 9 цього видання.

¹³ Держави запрошувалися надавати звіти за 2019р. до 31 травня 2020р. Хоча держави нерідко звітують із запізненням, до 2020р. США і Південна Корея завжди подавали звіти до кінця року.

¹⁴ Про найкрупніших імпортерів у 2016-2020рр. див. у підрозділі III розділу 9 цього видання.

¹⁵ Про звітність у рамках ДТЗ див. у підрозділі I розділу 14 цього видання.

¹⁶ Arms Trade Treaty Secretariat, ‘Annual reports’, 16 Dec. 2020.

¹⁷ Wezeman, S.T., ‘Reporting to the United Nations Register of Conventional Arms for 2017’, SIPRI Background Paper, June 2019.

¹⁸ Позиції, помічені в поданнях як такі, що не мають військового застосування, у цих даних не враховувалися.

тлумаченнями визначення семи категорій основних озброєнь *UNROCA*, поняття поставки і строків поставки¹⁹.

Крім того, інформація з відкритих джерел свідчить, що дані про поставки озброєнь не завжди потрапляють до всіх наявних звітів *UNROCA*, оскільки іноді держави хочуть зберегти деякі поставки озброєнь у таємниці²⁰. Серед поставок 2019р., виявлених у багатьох інших джерелах, але не внесених до жодного звіту *UNROCA*, були поставки 12 бойових літаків і 12 ударних вертольотів з Росії до Єгипту, двох бойових літаків з Китаю до М'янми і 24 бойових броньованих машин з Німеччини до Австрії²¹.

Доповідь ООН про військові витрати

У 1980р. ГА ООН домовилася запровадити річну доповідь, у рамках якої усі держави-члени ООН могли б добровільно надавати дані про свої військові витрати за попередній рік²². Ця доповідь, з 2012р. відома як Доповідь ООН про військові витрати (*UN Report on Military Expenditures, UNMILEX*), має підвищити прозорість у військових питаннях, посилити передбачуваність військової діяльності, зменшити ризик військового конфлікту та підвищити обізнаність громадян з питань роззброєння²³.

Найвищий показник участі в *UNMILEX* був у 2001р., коли звітували 81 держава²⁴. За 2018р. інформацію про військові витрати подали лише 30 зі 193 держав-членів ООН і лише 43 – за 2019р., при тому, що залишаються питання стосовно достовірності наявних публічних даних звітності (див. нижче)²⁵. Із 43 держав, які звітували за 2019р., 29 розташовані в Європі, шість в Азії та Океанії, п'ять в Америці, дві на Близькому Сході та одна в Африці. П'ять з 15 держав, що мали, за оцінкою СІПІ, найбільші військові витрати у 2019р., не надали звітів *UNMILEX*: США, Китай, Саудівська Аравія, Південна Корея та Австралія (в порядку суми витрат). Особливо суттєвою була відсутність

¹⁹ Wezeman (посилання 17).

²⁰ Wezeman (посилання 17), pp.9-10.

²¹ Дані ґрунтуються на порівнянні подань до *UNROCA* та Баз даних СІПІ про поставки озброєнь.

²² UN General Assembly Resolution 35/142 B, 'Reduction of military budgets', 12 Dec. 1980, A/RES/35/142; United Nations, General Assembly, Report of the Group of Governmental Experts to Review the Operation and Further Development of the United Nations Report on Military Expenditures, A/72/293, 4 Aug. 2017, paras 2-5. Детальний опис історії цього інструмента див.: Spies, M., *United Nations Efforts to Reduce Military Expenditures: A Historical Overview*, UN Office for Disarmament Affairs (UNODA) Occasional Papers no.33 (United Nations: New York, Oct. 2019).

²³ United Nations, A/72/293 (посилання 22), para.2.

²⁴ United Nations, Report of the Group of Governmental Experts on the Operation and Further Development of the United Nations Standardized Instrument for Reporting Military Expenditures, A/66/89, 14 June 2011, p.26.

²⁵ Веземан П.Д., Веземан С.Т. "Прозорість військових витрат". – *Щорічник СІПІ 2020*, підрозділ IV розділу 8; United Nations, General Assembly, 'Objective information on military matters, including transparency of military expenditures', Report of the Secretary-General, A/74/155, 12 July 2019; United Nations, General Assembly, 'Objective information on military matters, including transparency of military expenditures', Report of the Secretary-General, A/75/140, 15 July 2020; UN Office for Disarmament Affairs (UNODA), 'Military expenditures', [n.d.].

даних двох держав з найбільшими військовими витратами: США, які востаннє звітували за 2015р., та Китаю, з останнім звітом за 2017р.

Виходячи з даних СІПРІ про військові витрати, на 43 держави, які звітували за 2019р., припадало 29% усіх світових витрат у 2019р.²⁶ На відміну від низького рівня звітності *UNMILEX*, майже всі держави на національному рівні надають інформацію про військові витрати. Зі 168 держав, для яких СІПРІ намагався оцінити військові витрати у 2019р., 147 публікували свої військові бюджети в офіційних джерелах²⁷. Ця інформація є у відкритому доступі в Базі даних СІПРІ про військові витрати (*SIPRI Military Expenditure Database*).

Спосіб видання ООН національних звітів про військові витрати ускладнює доступ і використання їх змісту, а також оцінку участі держав. Звіти, подані до кінцевого терміну (30 квітня), вносяться до доповіді Генерального секретаря ООН. Крім того, існує публічний *online*-архів, що має містити всі звіти, в т.ч. подані після кінцевого терміну²⁸. У 2020р. була запроваджена нова версія цієї бази даних²⁹. Однак до кінця 2020р. вона містила лише звіти за 2019р. і не містила надійної інформації про участь звітування попередніми роками. Крім того, дев'ять звітів із 41, надісланих у 2019р., були недоступні, і двох звітів за 2020р., згаданих у доповіді Генерального секретаря ООН, немає в базі даних.

Намагання зрозуміти падіння участі в механізмах прозорості ООН

ГУЕ припускають ряд причин низької участі держав у багатосторонніх інструментах прозорості. Серед них: нерозуміння мети та необхідності звітності, брак можливостей, недовіра до звітності, брак політичної волі, втома від звітності та питання безпеки³⁰. Для кращого розуміння причин падіння участі у двох механізмах звітності, ООН зробила кілька обмежених спроб зібрати від держав пояснення їх участі чи неучасті. Ці спроби виглядають невдалими.

У 2016р. ГА ООН визнала необхідність реанімувати *UNROCA* та доручила Управлінню ООН з питань роззброєння (*UNODA*) надіслати державам анкету з питаннями про причини їх відмови від звітування і шляхи покращення звітності. ГУЕ з питань *UNROCA* 2019р. дійшла висновку, що кількість відповідей (17) була недостатньою для “формування у Групі обґрунтованого пояснення причин незвітування”³¹. Хоч у 2020р. анкета була надіслана знову,

²⁶ SIPRI Military Expenditure Database, <<https://www.sipri.org/databases/milex>>.

²⁷ SIPRI Military Expenditure Database, <<https://www.sipri.org/databases/milex>>. Див. також: Веземан, Веземан (посилання 25).

²⁸ Доповіді Генерального секретаря ООН і архів див.: UN Office for Disarmament Affairs (посилання 25).

²⁹ United Nations, Database on Military Expenditures, <<http://www.un-arm.org/Milex/home.aspx>>.

³⁰ United Nations, A/74/211 (посилання 5), para.94; United Nations, A/72/293 (посилання 22), para.23.

³¹ United Nations, A/74/211 (посилання 5), paras 27, 94.

в доповіді Генерального секретаря з питань *UNROCA* за 2020р. не згадуються будь-які результати цієї роботи³².

У 2017р. ГА ООН звернула увагу на відновлення *UNMILEX* і доручила *UNODA* надіслати державам аналогічну анкету про звітність з питань військових витрат. Хоча 13 держав до 2019р. відповіли на цю анкету, не було офіційного повідомлення, яке свідчило б про отримання важливої інформації³³. Так, у доповіді Генерального секретаря ООН за 2020р. анкета не згадується, тож стан і результати цих зусиль є невідомими³⁴.

Механізми прозорості ОБСЄ

Станом на 2020р., єдиною діючою регіональною ініціативою, спрямованою на багатосторонню прозорість у сфері озброєнь, були обміни інформацією в рамках ОБСЄ, метою якої є “сприяння зменшенню загрози ... непорозуміння чи прорахунку у військовій діяльності, що може викликати побоювання”³⁵. 57 держав-учасниць погодили ряд заходів зміцнення довіри стосовно наявності, закупівлі та поставок озброєнь і військових витрат.

Стосовно наявності та закупівлі зброї Віденський документ 2011р. про заходи зміцнення довіри та безпеки (*Vienna Document 2011 on Confidence- and Security-Building Measures*) вимагає щорічного обміну інформацією між державами ОБСЄ про військові запаси та закупівлю основних озброєнь³⁶. Але ці звіти не оприлюднюються. Крім того, держави-учасниці ОБСЄ домовились обмінюватись інформацією про імпорт та експорт основних озброєнь за категоріями та форматом *UNROCA*³⁷. Ці звіти публікуються на веб-сайті ОБСЄ з 2017р.³⁸ Вони доповнюють інформацію *UNROCA*, оскільки загальнодоступні дані *UNROCA* не завжди містять аналогічні повідомлення³⁹. У 2020р. 43 з 57 держав-учасниць повідомили ОБСЄ про поставки озброєнь у 2019р.

Що стосується військових витрат, то заходи зміцнення довіри ОБСЄ містять вимогу до держав-учасниць щороку обмінюватись інформацією про

³² United Nations, A/75/152 (посилання 11).

³³ United Nations, A/74/155 (посилання 25), para. 7.

³⁴ United Nations, A/75/140 (посилання 25).

³⁵ Conference on Security and Cooperation in Europe Final act, Helsinki, 1 Aug. 1975, p.10. Стислий опис і перелік держав-учасниць ОБСЄ див. у підрозділі II додатка В цього видання.

³⁶ Vienna Document 2011, para.11 and annex III. Загальний огляд та інші деталі Віденського документа 2011р. див. у підрозділі II додатка А цього видання. Див. також: OSCE, ‘Ensuring military transparency – The Vienna document’, [n.d.].

³⁷ OSCE, Forum for Security Co-operation, ‘Further transparency in arms transfers’, Decision no.13/97, FSC.DEC/13/97, 16 July 1997; OSCE, Forum for Security Co-operation, ‘Changes in the deadline for the Exchange of Information on Conventional Arms and Equipment Transfers’, Decision no.8/98, FSC.DEC/8/98, 4 Nov. 1998; OSCE, Forum for Security Co-operation, ‘Updating the reporting categories of weapon and equipment systems subject to the Information Exchange on Conventional Arms Transfers’, Decision no.8/08, FSC.DEC/8/08, 16 July 2008.

³⁸ OSCE, ‘Information Exchange on Conventional Arms Transfer’.

³⁹ Див.: Bromley and Alvarado Cobar (посилання 11).

військові бюджети⁴⁰. З 57 держав, 49 звітували за 2019р., 48 – за 2018р., 49 – за 2017р.⁴¹ Однак цих звітів у відкритому доступі немає.

Висновки

У Порядку денному ООН 2018р. з питань роззброєння (*UN Agenda for Disarmament*) зазначено, що “у регіонах конфліктів і напруженості механізми прозорості і зміцнення довіри, які мають попереджувати гонку озброєнь, залишаються не задіяними та недосконалими”⁴². Цей висновок є актуальним і у 2020р. За винятком, зокрема, звітності в ОБСЄ, описані вище міжнародні інструменти прозорості мало допомагали зміцненню довіри через недостатню участь держав, обмеженість наведених даних, неточності у звітності і проблеми у форматі надання державам і громадськості доступу до інформації.

У 2020р. участь в *UNROCA* чи *UNMILEX* брали менше чверті держав-учасниць ООН. Незначне зростання участі в *UNMILEX* стало позитивним моментом, але не змогло компенсувати того факту, що США вперше не звітували в жодному з цих інструментів ООН. Спроби ООН зрозуміти причини низької участі держав не дали відчутних результатів, які могли б допомогти реанімувати ці інструменти.

Лише деякі з держав, що беруть участь в *UNROCA* та *UNMILEX*, надають достатньо повні й детальні дані, щоб їх можна було використати як показники тенденцій закупівель і поставок озброєнь, а також пріоритетів військових витрат. Зокрема, в *UNROCA* деякі держави повідомляють лише про окремі експортні поставки озброєнь, оминаючи інші значні експортні операції. Це загрожує створенням помилкового відчуття прозорості.

На регіональному рівні лише механізми обміну інформацією у рамках ОБСЄ діяли і зберігали високий, хоч і не стабільний, рівень участі держав.

⁴⁰ Vienna Document 2011 (посилання 36), paras 15.3-15.4.

⁴¹ OSCE, спілкування з автором, 14 Jan. 2021.

⁴² UN Office for Disarmament Affairs (посилання 1), p.46.

14. Контроль над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю

Загальний огляд

У 2020р. тривали світові, багатосторонні та регіональні зусилля зі зміцнення контролю над торгівлею звичайною зброєю і товарами подвійного використання, пов'язаними зі звичайною, біологічною, хімічною, ядерною зброєю і засобами її доставки. Учасники різних міжнародних і багатосторонніх інструментів, що мають на меті запровадження та підтримання узгоджених стандартів торгівлі зброєю і товарами подвійного використання, залишилися тими самими. Світова пандемія Covid-19 обмежувала особисті зустрічі більшу частину року, випробовуючи на міцність ці інструменти і здатність держав ухвалювати рішення та впоратись з технічними та політичними викликами за цих виняткових обставин. З'являються також ознаки того, що надійність цих інструментів дедалі частіше зазнає випробувань через виснаженість національних ресурсів і загальну геополітичну напруженість. Це можна було побачити на прикладах недотримання обов'язкової звітності – разом із скороченням обсягів публічної звітності – в рамках Договору 2013р. про торгівлю зброєю (ДТЗ), повідомлень про різні порушення ембарго ООН на поставки озброєнь та односторонніх спроб США запровадити ембарго ООН на поставки озброєнь Ірану після 2020р. Водночас держави досягли подальшого прогресу в домовленостях про розширення та розвиток багатьох технічних аспектів контролю над торгівлею звичайною зброєю і товарами подвійного використання.

17-21 серпня 2020р. відбулася шоста Конференція держав-учасниць (CSP6) ДТЗ у форматі обміну листами без особистої зустрічі (підрозділ I). Пандемія Covid-19 обмежила здатність CSP6 ухвалювати рішення, участь і відкриті дебати учасників, а також надання міжнародної допомоги для імплементації ДТЗ. Зберігалися деякі вже існуючі в ДТЗ проблеми, особливо падіння рівня звітності та обмеження її публічності. Однією з найважливіших подій стало створення Форуму з обміну інформацією про переадресацію поставок зброї (Diversion Information Exchange Forum), що забезпечить «неформальний добровільний обмін між державами-учасницями та підписантами» Договору про «конкретні випадки вірогідної чи виявленої переадресації поставок, а також обмін конкретною оперативною інформацією про переадресацію». Другою важливою подією стало приєднання до ДТЗ Китаю.

Упродовж 2020р. були чинними 13 ембарго ООН, 21 ембарго ЄС та одне ембарго Ліги Арабських Держав (ЛАД) (підрозділ II). Жодне нове багатостороннє ембарго на поставки озброєнь не запроваджувалося, а термін ембарго ООН на поставки основних озброєнь Ірану та експорт будь-яких озброєнь з Ірану добіг кінця, хоча інші елементи ембарго залишилися чинними. 10 ембарго ЄС на поставки озброєнь відповідали за обсягом ембарго, запроваджених ООН, три – були ширшими за тривалістю, географічним охопленням чи охопленими видами озброєнь, а вісім – не мали відповідника

ООН. Єдине ембарго ЛАД на поставки озброєнь до Сирії не мало відповідника ООН. У 2020р. багатосторонні ембарго на поставки озброєнь зазнали досить серйозних випробувань. По-перше, США намагалися в односторонньому порядку подовжити ембарго ООН на поставки озброєнь Ірану після жовтня 2020р. По-друге, як і попередніми роками, розслідування ООН виявили численні повідомлення про порушення. Особливі проблеми були відзначені у зв'язку з виконанням ембарго ООН на поставки озброєнь до Лівії, де деякі держави, зокрема Росія та ОАЕ, обіцяли дотримуватись ембарго, але, за повідомленнями, продовжували порушувати його. Нарешті, бої 2020р. між Азербайджаном і Вірменією у Нагірному Карабаху порушили питання про виконання та забезпечення добровільного ембарго ОБСЄ на поставки озброєнь до району Нагірного Карабаху.

Жоден з чотирьох багатосторонніх режимів експортного контролю – Австралійська група (АГ, Australia Group) з питань хімічної і біологічної зброї, Режим контролю над ракетними технологіями (РКРТ, Missile Technology Control Regime, MTCR), Група ядерних постачальників (ГЯП, Nuclear Suppliers Group) та Вассенаарська домовленість (ВД, Wassenaar Arrangement) про контроль над експортом звичайних озброєнь, товарів і технологій подвійного використання – не зміг провести річне пленарне засідання через обмеження Covid-19 (підрозділ III). Пандемія також суттєво обмежила здатність цих режимів ухвалювати серйозні рішення та обговорювати політичні й технічні теми, зокрема зміни до контрольних списків цих режимів. Діяльність цих режимів значною мірою продовжувалась у вигляді обміну інформацією чи у складі менших груп держав. Кілька режимів запровадили заходи чи прискорені процедури для підвищення стійкості з огляду на виклики Covid-19. До кроків у цьому напрямі належали оновлення системи обміну інформацією ГЯП, запровадження інформаційного бюлетеню в рамках РКРТ і розширення участі представників цих режимів у віртуальних зустрічах, організованих третіми сторонами. У 2020р. лави жодного з чотирьох режимів не поповнилися новими державами-учасниками (чи партнерами)

З метою впровадження згаданих чотирьох режимів на своєму спільному ринку ЄС утворив спільну правову базу контролю над експортом, посередництвом, транзитом, перевалкою товарів, програмного забезпечення та технологій подвійного використання й, певною мірою, військової продукції (підрозділ IV). ЄС є єдиною регіональною організацією, яка створила таку базу. У 2020р. в ЄС досягли проміжної домовленості стосовно остаточного тексту нового варіанту Регламенту ЄС стосовно виробів подвійного використання, завершивши тим самим процес його перегляду та коригування, започаткований у 2011р. Головними сферами обговорення та перегляду під час процесу коригування були подальша гармонізація заходів контролю держав-учасниць, спрощення контролю над менш критичними товарами, зміцнення контролю над засобами кіберспостереження, а також реагування на виклики, пов'язані з появою новітніх технологій. У 2019р. завершився огляд Спільної позиції ЄС з експорту озброєнь. У 2020р. ЄС підвищив рівень прозорості й доступності річного звіту ЄС про експорт озброєнь, створивши online-базу даних, що містить дані річних звітів ЄС за 2013-2019рр.

I. Договір про торгівлю зброєю

АНДРЕА ЕДЕАРДО ВАРІСКО, ДЖОВАННА МАЛЕТТА, ЛЮСІЛЬ РОБЕ

Договір 2013р. про торгівлю зброєю (ДТЗ, *Arms Trade Treaty, ATT*) є першою юридично зобов'язуючою міжнародною угодою, що запроваджує стандарти регулювання міжнародної торгівлі звичайними озброєннями та запобігання незаконним поставкам зброї¹. Станом на 31 грудня 2020р., учасницями ДТЗ були 110 держав; 31 держава підписала, але ще не ратифікувала його². У 2020р. новими учасниками ДТЗ стали Афганістан, Китай, Намібія, Ніге та Сан-Томе і Принсіпі – така сама кількість, як і у 2019р.³

У 2020р. спалах пандемії *Covid-19* суттєво вплинув на процес імплементації ДТЗ і зустрічі в рамках Договору. Робоча група з питань ефективної імплементації Договору (*Effective Treaty Implementation, WGETI*), Робоча група з питань прозорості і звітності (*Transparency and Reporting, WGTR*) та Робоча група з питань універсалізації Договору (*Working Groups on Treaty Universalization, WGTU*) провели цього року лише один раунд підготовчих сесій і зустрічей на початку лютого. Другий раунд, спочатку запланований на квітень, був скасований⁴. Шоста Конференція держав-учасниць (*CSP6*) ДТЗ відбулася 17-21 серпня 2020р. під головуванням посла Ф.Вілегаса (*Federico Villegas*) з Аргентини у форматі обміну листами, без особистої зустрічі⁵. На тому ж тижні відбулися також віртуальні супутні заходи та вебінари. Пріоритетною темою *CSP6* була “прозорість та обмін інформацією: їх роль у запобіганні переадресації поставок”. Загалом, у роботі *CSP6* взяли участь 102 держави та 37 регіональних і міжнародних організацій, неурядових

¹ Загальний огляд та інші деталі ДТЗ див. у підрозділі I додатка А цього видання. Протокол ООН 2001р. про вогнепальну зброю (*UN Firearms Protocol*) є також юридично зобов'язуючим, але стосується лише контролю над торгівлею вогнепальною зброєю. UN General Assembly Resolution 55/255, Protocol against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, their Parts and Components and Ammunition, supplementing the UN Convention against Transnational Organized Crime (UN Firearms Protocol), adopted 31 May 2001, entered into force 3 July 2005.

² Arms Trade Treaty, ‘Treaty status’, [n.d.].

³ Arms Trade Treaty (посилання 2). Намібія ратифікувала ДТЗ у квітні 2020р.; Афганістан, Китай та Сан-Томе і Принсіпі – у липні 2020р.; Ніге – в серпні 2020р. Див.: United Nations, UN Treaty Collection, Status of Treaties, ch. XXVI Disarmament: 8. Arms Trade Treaty.

⁴ Arms Trade Treaty, President of the Sixth Conference of States Parties (CSP6), ‘Announcement: Cancellation of the working group meetings and 2nd CSP6 informal preparatory meeting: 14-17 April 2020’, 18 Mar. 2020. Консультації з проектів документів від різних робочих груп для їх розгляду під час другої неофіційної підготовчої зустрічі здійснювалися в міжсесійний період; учасники надавали письмові зауваження і пропозиції до документів різним авторам електронною поштою. Див.: Arms Trade Treaty, CSP6, Final Report, ATT/CSP6/2020/SEC/635/Conf.FinRep.Rev.1, 21 Aug. 2020.

⁵ Офіційні документи *CSP6* див. на веб-сайті ДТЗ в розділі ‘*CSP6 conference documents*’. Див. також: Arms Trade Treaty, CSP6 President-designate, ‘Announcement on the format of the Sixth Conference of States Parties’, 18 July 2020.

організацій (НУО), дослідницьких установ, галузевих асоціацій і національних установ-виконавців⁶.

Згідно з процедурою обміну листами *CSP6*, її учасники брали участь у заходах шляхом письмових заяв, а держави-учасниці ухвалювали рішення за процедурою мовчазної згоди, що означало згоду в цілому з проектом рішення⁷. Таким чином, будь-яка держава-учасниця, що виступала з проханням про внесення змін або із запереченням проти рішення, де-факто мала право вето на таке рішення, оскільки механізму внесення змін не існувало. Деякі НУО критикували цю процедуру за обмеження участі, відсутність відкритих дебатів і дискусій серед учасників ДТЗ⁸.

Секретаріат ДТЗ поширив спочатку лише серед держав-учасниць 17 проектів рішень для розгляду і схвалення за процедурою мовчазної згоди з останнім терміном 17 серпня 2020р. Після ряду заперечень рішення почали публікувати на веб-сайті Секретаріату ДТЗ. *CSP6* схвалила 11 з них, у т.ч. про перепризначення діючого керівника Секретаріату ДТЗ Д.Дладла (*Dumisani Dladla*) на другий термін з 1 грудня 2020р.⁹ Розгляд не схвалених проектів рішень буде перенесений на наступний раунд консультацій¹⁰. Три з таких рішень стосувалися проектів планів роботи робочих підгруп *WGETI* (проекти рішень 9-11), а одне – підтримки робочого документа голови *CSP6* (рішення 17). Велика Британія і Франція виступили проти трьох рішень *WGETI*, стверджуючи, що процедуру мовчазної згоди слід використовувати “винятково для ухвалення рішень з процедурних питань”¹¹. Два інші відхилені проекти рішень стосувалися питань, пов’язаних з виконанням фінансових зобов’язань держав-учасниць (рішення 15) та з їх можливістю скористатися спонсорською програмою ДТЗ і допомогою, що надається Добровільним трастовим фондом (*Voluntary Trust Fund, VTF*) (рішення 16)¹².

⁶ У *CSP6* взяли участь 89 держав-учасниць із 106 держав-учасниць ДТЗ на той момент, а також 12 з 31 підписантів. Крім них, у роботі Конференції брав участь Китай, який на той час уже приєднався до ДТЗ. Див.: Arms Trade Treaty, ATT/CSP6/2020/SEC/635/Conf.FinRep.Rev1 (посилання 4), paras 11-16.

⁷ Arms Trade Treaty, CSP6, Final Report (посилання 4), para.5; Arms Trade Treaty, First Conference of States Parties (CSP1), ‘Rules of Procedure’, ATT/CSP1/CONF/1, 25 Aug. 2015, Rule 41(3).

⁸ Pytlak, A., ‘Transparency (still) matters’, *ATT Monitor*; vol.13, no.3 (14 Aug. 2020); Pytlak, A., ‘One more time for the people in the back-transparency (still) matters!’, *ATT Monitor*; vol.13, no.4 (27 Aug. 2020).

⁹ Arms Trade Treaty, CSP6 President, ‘Outcome of CSP6 decision-making process via silence procedure’, 19 Aug. 2020; Arms Trade Treaty, CSP6, Final Report (посилання 4), Decision 8.

¹⁰ Arms Trade Treaty, CSP6, Final Report (посилання 4), para.5; Arms Trade Treaty, CSP6 President, ‘Outcome of CSP6 decision-making process via silence procedure’ (посилання 9), para.8.

¹¹ France, Email to the ATT Secretariat, 17 Aug. 2020, and United Kingdom, Email to the ATT Secretariat, 17 Aug. 2020 ((see item 6 under ‘Objections to CSP6 draft decisions not adopted via silence procedure’).

¹² Arms Trade Treaty, CSP6 President-designate, ‘Decision 15: Management Committee proposal on the draft elements for a Secretariat’s procedure regarding Rule 8(1)D’, ATT/CSP6.MC/2020/MC/631/Decision.FinArr8(1)d, 29 July 2020; Arms Trade Treaty, Management Committee, ‘Draft elements for a Secretariat’s procedure regarding Rule 8(1)d (reference paper)’, ATT/CSP6.MC/2020/MC/609/Conf.PropFinArr8(1)d, 17 July 2020; Arms Trade Treaty, CSP6 President-designate, ‘Decision 16: Application of Rule 8(1)d on the ATT Sponsorship Programme and Voluntary Trust Fund’, ATT/CSP6.MC/2020/MC/632/Decision.ImpFR8(1)d, 29 July 2020.

У цьому підрозділі узагальнені головні події, пов'язані з ДТЗ, та дебати впродовж 2020р. Спочатку розглядаються питання прозорості і звітності, насамперед скорочення публічної звітності і створення Форуму з обміну інформацією про переадресацію поставок (*Diversions Information Exchange Forum, DIEF*). Далі розглядаються питання стану універсалізації Договору та надання міжнародної допомоги. Нарешті, аналізуються питання, що стосуються фінансового стану та функціонування Договору, і завершується підрозділ розглядом перспектив сьомої Конференції держав-учасниць (*CSP7*).

Прозорість і звітність

Скорочення публічної звітності

Держави-учасниці ДТЗ мають два зобов'язання стосовно звітності: (а) впродовж одного року після набуття Договором чинності на національному рівні подати Секретаріату перший звіт про “заходи, вжиті для імплементації” Договору, та повідомляти “про будь-які нові заходи, здійснені для виконання” Договору¹³; (б) подавати Секретаріату річний звіт про “схвалений чи фактичний експорт та імпорт звичайних озброєнь”¹⁴.

CSP6 ухвалила повноваження *WGTR* на *CSP7* – продовжити роботу з внесення змін до зразків першого та річних звітів¹⁵. *WGTR* також обговорила розбивку даних у річних звітах і можливість “розміщення інформації річних звітів у пошуковій базі даних, що давало б змогу робити запити та отримувати дані”¹⁶.

Початкову та річну звітність у 2020р. характеризували дві головні тенденції. Першою було падіння рівня звітності. Станом на 15 грудня 2020р., 26 із 105 (25%) держав-учасниць, які мали подати перший звіт, не зробили цього¹⁷. Крім того, у 2020р. тривала тенденція до зниження рівня річної звітності: лише 56 з 97 (57%) держав виконали річні зобов'язання зі звітності, що поки що є найнижчим рівнем за будь-який рік¹⁸. Це означає, що хоча кількість держав-учасниць збільшилася, відбулося падіння кількості поданих річних звітів (в абсолютних і відносних величинах) про поставки озброєнь (діаграма 14.1). Серед багатьох можливих причин надзвичайно низького рівня звітності у 2020р. – проблеми та затримки, пов'язані з загальносвітовою пандемією *Covid-19*: “дистанційна робота, неможливість доступу до інформації і даних,

¹³ Arms Trade Treaty (посилання 1), Article 13(1).

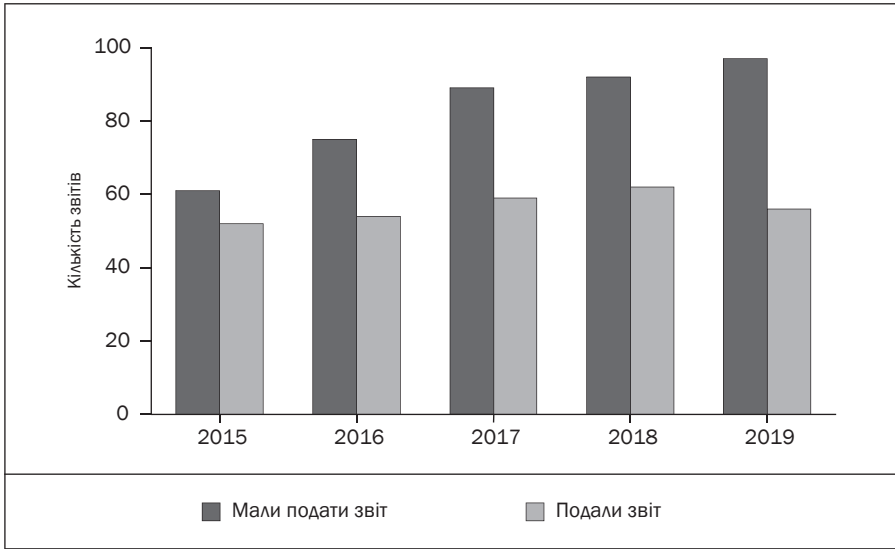
¹⁴ Arms Trade Treaty (посилання 1), Article 13(3).

¹⁵ Arms Trade Treaty, *CSP6*, Final Report (посилання 4), para.39.

¹⁶ Arms Trade Treaty, *CSP6*, ATT Working Group on Transparency and Reporting (*WGTR*), Co-Chairs' draft report to the *CSP6*, ATT/*CSP6*.*WGTR*/2020/CHAIR/607/Conf.Rep, 17 July 2020, p.6.

¹⁷ ATT Secretariat, 'Initial reports', updated 15 Dec. 2020.

¹⁸ ATT Secretariat, 'Annual reports', updated 16 Dec. 2020. Maldives submitted a report despite not being required to do so. Див. також: Arms Trade Treaty Baseline Assessment Project (ATT-BAP), 'Reporting during a pandemic: Reflections on the Arms Trade Treaty 2019 Annual Reports', Oct. 2020; Малетта Дж., Бромлі М. “Договір про торгівлю зброєю”. – *Щорічник СІПРІ 2020*, підрозділ І розділу 14; Bromley, M. and Alvarado, J., *Reporting on Conventional Arms Transfers and Transfer Controls: Improving Coordination and Increasing Engagement* (SIPRI: Stockholm, Aug. 2020).

Діаграма 14.1. Кількість держав-учасниць ДТЗ, які подавали річні звіти у 2015-2019рр.

Джерело: Arms Trade Treaty Secretariat, 'Annual reports', станом на 31 грудня 2020р.

зміна пріоритетів на фоні кризи в галузі охорони здоров'я¹⁹. Практика звітності наступними роками покаже, чи є низький рівень звітності тривалою тенденцією, чи це сталося все ж таки через виняткові обставини 2020р.

Другою тенденцією є скорочення публічної звітності з помітним зростанням кількості звітів, які не публікуються, а доступні лише для держав-учасниць і розміщуються в частині веб-сайту ДТЗ з обмеженим доступом. Казахстан, Камерун, Палестина та Чілі у 2020р. подали неpubлічні перші звіти, на додачу до 12 неpubлічних перших звітів інших держав, поданих попередніми роками²⁰. Крім того, 11 держав-учасниць (Албанія, Греція, Грузія, Казахстан, Кіпр, Литва, Маврікій, Мальдіви, Мальта, Палестина та Сенегал) подали неpubлічні річні звіти за 2019р., і частка таких звітів зросла з 2% за 2015р. до 21% за 2019р.²¹ Крім того, 13 держав-учасниць зазначили в публічних річних звітах, що вони закрили деяку комерційно чутливу чи пов'язану з національною безпекою інформацію у річних звітах – відповідно до Статті 13(3) Договору²². Хоча оприлюднення звітів не є договірним обов'язком, ця зростаюча тенденція суперечить одному з головних завдань Договору – розвивати прозорість у міжнародній торгівлі зброєю²³.

¹⁹ АТТ-ВАР (посилання 18), р.4.

²⁰ Ці перші звіти необхідно було подати у 2019р. АТТ Secretariat (посилання 17).

²¹ АТТ Secretariat (посилання 18); АТТ-ВАР (посилання 18), р.9; АТТ Monitor, *ATT Monitor Report 2020* (Control Arms Secretariat: New York, 19 Aug. 2020), р.39. Одна держава подала неpubлічний звіт, хоча цього року не повинна була подавати річний звіт.

²² АТТ-ВАР (посилання 18), р.11; АТТ Secretariat (посилання 18).

²³ Arms Trade Treaty (посилання 1), Article 1. Див. також: Arms Trade Treaty, CSP6, АТТ WGTR, Co-Chairs' draft report to CSP6 (посилання 16), р.5.

Новий Форум з обміну інформацією про переадресацію

CSP6 схвалила рішення 13 про створення *DIEF* – “особливого органу для неформального добровільного обміну даними між державами-учасницями та підписантами Договору про конкретні випадки вірогідної чи виявленої переадресації поставок, а також для передачі конкретної оперативної інформації про переадресацію” – як механізму сприяння виконанню Статей 11 (переадресація) і 15 (міжнародне співробітництво) Договору²⁴. Окремі держави багато років передавали такого роду інформацію у рамках аналогічних механізмів ЄС і Вассенаарської домовленості про контроль над експортом звичайних озброєнь, товарів і технологій подвійного використання (ВД). ДТЗ, однак, має ширше членство, і створення *DIEF* у рамках ДТЗ дозволить більшій кількості держав – як експортерів, так і імпортерів, – обговорювати проблеми та обмінюватись інформацією з цього питання. Створення *DIEF* узгоджується з темою *CSP6*. Це є результатом роботи в рамках *WGTR* і спроб минулих Конференцій держав-учасниць запровадити серед держав-учасниць обмін інформацією про випадки переадресації поставок зброї²⁵.

Те, що держави-учасниці ухвалили рішення 13 про створення *DIEF* – і рішення 12 про повноваження *WGTR*, – контрастує з відхиленням ними інших рішень, зокрема про ухвалення планів робочих підгруп *WGETI*. Організації громадянського суспільства піддавали критиці як процедуру ухвалення, так і зміст рішення 13, яке, на їх думку, “підриває мету забезпечення прозорості ДТЗ та історичне залучення до його процесів громадянського суспільства”²⁶. Зокрема, виникали питання про функціонування *DIEF*, оскільки участь (у т.ч. доступ до проектів організаційних документів і повноваження) наразі обмежується винятково державами-учасницями та підписантами ДТЗ. Так само лунали прохання роз’яснити процес запрошення державами недержавних експертів до участі у Форумі та забезпечення незалежності таких експертів²⁷. *DIEF* планує перше офіційне засідання у 2021р., а держави-учасниці розглянуть його “корисність” на восьмій Конференції держав-учасниць (*CSP8*)²⁸.

²⁴ Arms Trade Treaty, *CSP6*, *WGTR*, Co-Chairs’ draft report to *CSP6* (посилання 16), p.7.

²⁵ Maletta and Bromley (посилання 18), p.528.

²⁶ Control Arms, Statement on draft decision 13, 13 Aug. 2020, p.1. Див. також: Pytlak, A., ‘One more time for the people in the back-transparency (still) matters!’ (посилання 8); Saferworld, Statement on draft decision 13, Aug. 2020.

²⁷ Control Arms (посилання 26), p.2; Pytlak, A., ‘One more time for the people in the back-transparency (still) matters!’ (посилання 8); Austria, Statement, 17-21 Aug. 2020, p.2.

²⁸ Arms Trade Treaty, *CSP6* President, ‘Decision 13: Establishment of the Diversion Information Exchange Forum’, ATT/*CSP6*.*DIEF*/2020/CHAIR/629/Decision.*DIEF*ToRs, 29 July 2020, p.1.

Таблиця 14.1. Ратифікація, приєднання та підписання ДТЗ, за регіонами

Регіон	Кількість держав	Кількість учасників	Кількість підписантів	Не підписали
Африка	53	28	12	13
Америка	35	27	3 ^a	5
Азія	29	6	6	17
Європа	48 ^b	41	2	5 ^b
Близький Схід	16 ^c	2 ^c	4	10
Океанія	16 ^d	6 ^e	3	7 ^f
Разом	197	110	30	57

Примітка: Договір був відкритий для підписання до набуття ним чинності у грудні 2014р. Аби стати його учасниками держави-підписанти можуть висловити згоду, схвалити або ратифікувати Договір. Держава, що не підписала Договір, але тепер бажає стати його учасником, має безпосередньо приєднатися до Договору.

^a Ця кількість враховує США. 18 липня 2019р. США повідомили ДТЗ про намір не набувати статусу держави-учасниці Договору.

^b Ця кількість враховує Ватикан.

^c Ця кількість враховує Палестину.

^d Ця кількість враховує Ніуе та Острови Кука.

^e Ця кількість враховує Ніуе.

^f Ця кількість враховує Острови Кука.

Джерело: United Nations, Treaty Collection, 'Status of treaties—Chapter XXVI: Disarmament, 8. Arms Trade Treaty', endnote 3.

Універсалізація Договору та міжнародна допомога

Універсалізація Договору

Забезпечення універсалізації залишається ключовим пріоритетом ДТЗ, і станом на 31 грудня 2020р., його учасницями були 110 держав²⁹. Недавній аналіз тенденцій і темпів універсалізації ДТЗ Секретаріатом ДТЗ підтвердив, що географічне представництво в ДТЗ залишається незбалансованим, особливо слабо представлена Азія (таблиця 14.1)³⁰. Так, більше половини держав Азійського регіону ще не приєдналися до ДТЗ³¹. У зв'язку з цим вступ до ДТЗ Китаю у 2020р. загалом вважається позитивним кроком, який може підвищити інтерес до Договору поміж сусідів та інших партнерів Китаю на Глобальному Півдні³². Під час підготовки і проведення *CSP6*, *WGTU* продовжувала розглядати шляхи просування універсалізації Договору, і деякі з цих зусиль були конкретно націлені на Азійський регіон. До них належала

²⁹ Arms Trade Treaty, ATT Working Group on Treaty Universalization (WGTU), Co-chairs' draft report to CSP6, ATT/CSP6.WGTU/2020/CHAIR/608/Conf.Rep, 17 July 2020, p.2.

³⁰ До "Азії", згідно з регіональним поділом у ДТЗ, належать 48 держав, у т.ч. ті (крім Єгипту), які СІПРІ відносять до Близького Сходу. Регіональний поділ у ДТЗ див.: Arms Trade Treaty, 'Treaty status'; географічні регіони СІПРІ див. на с.хххі цього видання.

³¹ Arms Trade Treaty, ATT/CSP6.WGTU/2020/CHAIR/608/Conf.Rep (посилання 29), annex A.

³² Saferworld, 'China's accession to the ATT: Opportunities and challenges', News & Events, 15 July 2020; Maletta and Bromley (посилання 18).

допомога Південної Кореї у перекладі “Інструментарію універсалізації ДТЗ” (*ATT Universalization Toolkit*) та “Вітального пакета для нових держав-учасниць ДТЗ” (*Welcome Pack for New States Parties to ATT*). Обидва документи тепер доступні 10 мовами Азії³³. Крім того, *WGTU* займалася роз’яснювальною діяльністю в ООН і на регіональних зустрічах, аж поки поширення пандемії *Covid-19* не обмежило таку можливість³⁴. Головуючий на *CSP6* також сприяв зусиллям з універсалізації, започаткувавши у ЗМІ кампанію з підвищення обізнаності про ДТЗ, у т.ч. “відео з роз’ясненнями про ДТЗ”³⁵. *WGTU* продовжувала обговорювати універсалізацію Договору у зв’язку з його Добровільним трастовим фондом (*VTF*), наголошуючи на його важливості в заохоченні членства в Договорі³⁶.

Наприкінці 2020р. майбутня позиція США стосовно участі в ДТЗ залишалася неясною. У 2019р. США за Президента Д.Трампа заявили, що “не мають наміру набувати статусу держави-учасниці Договору”³⁷. Але нова американська Адміністрація Президента Дж.Байдена може вирішити не лише переглянути це рішення, але й форсувати ратифікацію Договору (хоча для цього потрібна буде більшість у 2/3 в американському Сенаті)³⁸.

Міжнародна допомога

Секретаріат ДТЗ доповів *CSP6* про діяльність *VTF* у минулому році³⁹. Останній звіт підтвердив, що *VTF* зберігає надійний фінансовий фундамент для своєї роботи. Після створення у 2016р. *VTF* отримав понад \$8,5 млн. добровільних внесків від 28 держав. Ці внески використовувались або використовуються на підтримку виконання 43 проєктів, спрямованих на допомогу державам (переважно африканським) у зміцненні чи розбудові спроможностей з виконання зобов’язань за ДТЗ⁴⁰. Як і у випадку багатьох інших заходів ДТЗ та інших дотичних програм допомоги, зокрема програми ЄС з інформування про ДТЗ “Партнер-партнеру” (*Partner-to-Partner, P2P*), спалах пандемії *Covid-19* завадив виконанню схвалених раніше проєктів *VTF*⁴¹. Було припинено або відкладено виконання проєктів, схвалених на

³³ Arms Trade Treaty, ATT/CSP6.WGTU/2020/CHAIR/608/Conf.Rep (посилання 29), para.8(e). Ці документи див.: Arms Trade Treaty, ‘Tools and guidelines’, [n.d.].

³⁴ Arms Trade Treaty, ATT/CSP6.WGTU/2020/CHAIR/608/Conf.Rep (посилання 29), pp.2-3.

³⁵ Arms Trade Treaty, ATT/CSP6.WGTU/2020/CHAIR/608/Conf.Rep (посилання 29), para.8(b); ATT Secretariat, ‘Arms Trade Treaty (ATT): A short video introduction’, YouTube, 30 Mar. 2020.

³⁶ Arms Trade Treaty, ATT/CSP6.WGTU/2020/CHAIR/608/Conf.Rep (посилання 29), para.9.

³⁷ United Nations, UN Treaty Collection (посилання 3), endnote 3; Maletta and Bromley (посилання 18), pp.523-24.

³⁸ Democratic National Committee, ‘2020 Democratic Party Platform’, 18 Aug. 2020.

³⁹ ATT Secretariat, ‘Report on the work of the ATT Voluntary Trust Fund (VTF) for the period August 2019 to August 2020’ (VTF Report), ATT/VTF/2020/CHAIR/614/Conf.Rep, 17 July 2020.

⁴⁰ Повний список проєктів і бенефіціарів див.: ATT Secretariat, ATT/VTF/2020/CHAIR/614/Conf.Rep (посилання 39), annexes B, D and F.

⁴¹ Наприклад, багато заходів програми ЄС *P2P* з інформування про ДТЗ були відкладені чи виконувалися в *online*-режимі у II половині 2020р. Див.: Charatsis, C. et al., *EU P2P Newsletter*, no.N.10 (Oct. 2019-Арг. 2020), pp.2-3. Див. також віртуальні семінари програми ЄС *P2P* з інформування про ДТЗ на каналі *YouTube Expertise France*.

2019р., які не вдалося завершити. Однак для бенефіціарів час на виконання відповідних заходів був подовжений не пізніше жовтня 2021р.⁴²

У 2020р. пандемія *Covid-19* вплинула не лише на виконання проектів допомоги за підтримки *VTF*, але й на роботу самого *VTF*. Так, *VTF* довелося відкласти плани тестування “Настанови з оцінки проектів *VTF*” (*Guidance for VTF Project Evaluation*), схвалені на п’ятій Конференції держав-учасниць (*CSP5*) для проектів, завершених у 2019р., та обмежити кількість запланованих інформаційних поїздок⁴³. Але *VTF* усе ж зміг виконати ряд заходів, спрямованих на підвищення його ефективності та на допомогу державам у поданні якісно оформлених заявок, зокрема завантаживши форму зразка заявки на грант на веб-сторінці *VTF*⁴⁴.

Інші питання, пов’язані з функціонуванням Договору

Головні функції Секретаріату, а також витрати на конференції держав-учасниць і допоміжні органи фінансуються за рахунок внесків держав-учасниць і підписантів ДТЗ, а також держав, присутніх на Конференції держав-учасниць як спостерігачі⁴⁵.

Однак той факт, що значна кількість держав не сплачує внесків, викликає стурбованість фінансовим станом ДТЗ та, відповідно, ймовірними наслідками для його процесів і головних заходів⁴⁶. Станом на 15 грудня 2020р., 58 зі 150 держав, що мали сплачувати внески з 2015р., затримували платежі, що створило сумарний дефіцит у \$424 405,19⁴⁷. Для врегулювання питання платоспроможності *CSP5* доручила Керівному комітету (*Management Committee*) ДТЗ підготувати настанови з виконання Фінансового правила 8.1(d), що передбачає призупинення права голосу та інших прерогатив на Конференції держав-учасниць для держав, які не сплачують фінансових внесків упродовж двох чи більше років⁴⁸.

Згодом Керівний комітет розробив проект процедури, яка дозволила б державам-боржникам “виконати” фінансові зобов’язання в рамках багаторічного плану виплат⁴⁹. Але кілька держав-учасниць відхилили цю пропозицію (частину рішення 15), пославшись на брак часу для роздумів⁵⁰. Цікаво, що держави-учасниці також відхилили рішення 16, де зазначалося, що Фінансове

⁴² ATT Secretariat, ATT/VTF/2020/CHAIR/614/Conf.Rep (посилання 39), pp.3-4.

⁴³ ATT Secretariat, ATT/VTF/2020/CHAIR/614/Conf.Rep (посилання 39), pp.4-5.

⁴⁴ ATT Secretariat, ‘Voluntary Trust Fund (VTF)’, [n.d.].

⁴⁵ Arms Trade Treaty, CSP1, Financial Rules for the Conferences of States Parties and the Secretariat, ATT/CSP1/CONF/2, 25 Aug. 2015, Rule 6.

⁴⁶ Малетта, Бромлі (посилання 18); Бромлі М., Брокман К., Малетта Дж. “Договір про торгівлю зброєю”. – *Щорічник СППІ 2019*, підрозділ I розділу 10; Бромлі М., Брокман К. “Договір про торгівлю зброєю”. – *Щорічник СППІ 2018*, підрозділ I розділу 10.

⁴⁷ ATT Secretariat, ‘Status of contributions to ATT budgets’, 15 Dec. 2020.

⁴⁸ Arms Trade Treaty, ATT/CSP1/CONF/2 (посилання 45).

⁴⁹ Arms Trade Treaty, Management Committee (посилання 12).

⁵⁰ Проти цього рішення виступили Велика Британія, Канада, Нідерланди і Франція у спільній відповіді та окремо Гватемала. Див.: Arms Trade Treaty, ‘CSP6 Decisions’; Arms Trade Treaty, CSP6 President-designate, ‘Decision 15: Management Committee Proposal’ (посилання 12).

правило 8.1(d) не повинне заважати державам-учасникам звертатися за підтримкою до *VTF* чи спонсорської програми⁵¹. Незгодні держави казали, що в цьому випадку рішення стосовно *VTF* і спонсорської програми не підпадають під Фінансове правило 8.1(d). Ці питання відклали до *CSP7*⁵².

Висновки та перспективи *CSP7*

Пандемія *Covid-19* боляче вдарила по регулярній діяльності ДТЗ у 2020р., послабивши ефективність процесів ухвалення рішень ДТЗ і надання міжнародної допомоги; обмеживши можливості з просування універсалізації Договору; та обмеживши участь громадянського суспільства в пов'язаних з ДТЗ процесах, що негативно позначилося на прозорості та можливості відкритих дебатів.

На *CSP6* головуєчим на *CSP7* обрали посла Л.Гберіє (*Lansana Gberie*) зі Сьєрра-Леоне. Він заявив, що під час головування зосередиться на посиленні заходів з викорінення незаконної торгівлі стрілецькою зброєю та легкими озброєннями та на забезпеченні ефективного зберігання їх запасів⁵³. Новому головуєчому, крім практичних викликів, пов'язаних з триваючою пандемією *Covid-19*, у 2021р. доведеться вирішувати кілька завдань. По-перше, під час нового циклу ДТЗ треба буде просувати проекти рішень, не ухвалених на *CSP6*⁵⁴. Неспроможність ухвалити рішення 9, 10 і 11 означає, що робочі підгрупи *WGETI* все ще не мають погоджених багаторічних планів роботи. По-друге, події 2021р. можуть показати, чи збережеться низхідна тенденція у звітності про поставки озброєнь, контроль над поставками та виконання ДТЗ, а також чи вплине поява *DIEF* на прозорість і як саме⁵⁵. По-третє, фінансова ситуація у ДТЗ залишатиметься проблемним питанням, оскільки багато держав все ще не виконали фінансові зобов'язання.

⁵¹ Проти цього рішення виступили Велика Британія, Канада, Нідерланди і Франція у спільній відповіді та в окремих відповідях Коста-Ріка і Панама. Див.: Arms Trade Treaty, 'CSP6 Decisions' (посилання 50); Arms Trade Treaty, CSP6 President-designate, 'Decision 16: Application of Rule 8(1)d' (посилання 12).

⁵² Arms Trade Treaty, CSP6, Final Report (посилання 4), para.42.

⁵³ Це відповідає рішенням 3, 6 і 7. Arms Trade Treaty, CSP6, Final Report (посилання 4), paras 34 and 37. Див. також: Arms Trade Treaty, 'President', [n.d.].

⁵⁴ Arms Trade Treaty, CSP6, Final Report (посилання 4), para.42.

⁵⁵ Bromley and Alvarado (посилання 18); Isbister, R., 'Running on the spot: The Sixth Conference of States Parties to the Arms Trade Treaty', Saferworld Blog, 28 Aug. 2020.

II. Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь

ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

Згідно з Главою VII Статуту ООН, РБ ООН користується повноваженнями із запровадження ембарго на поставки озброєнь – тобто обмежень на передачу озброєнь і дотичних послуг та, в деяких випадках, товарів подвійного використання, – що є обов’язковими для всіх держав-учасниць ООН, і які складають те, що в ООН загалом називають “санкційними заходами”¹. У 2020р. були чинними 13 ембарго ООН на поставки озброєнь (таблиця 14.2). ЄС у рамках Спільної зовнішньої і безпекової політики (СЗБП) також запроваджує ембарго на поставки озброєнь, обов’язкові для держав-членів ЄС, які складають те, що в ЄС загалом називають “обмежувальними заходами”². У 2020р. були чинними 21 ембарго ЄС. З цих ембарго ЄС 10 за обсягом відповідали ембарго ООН; три (стосовно Ірану, Південного Судану та Судану) були ширшими, за тривалістю, географічним охопленням чи видами озброєнь; а вісім не мали відповідника ООН. Ліга Арабських Держав (ЛАД) запровадила одне ембарго (стосовно Сирії), що також не мало відповідника ООН. Крім того, було чинним одне добровільне багатостороннє ембарго, запроваджене Народою з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ, наразі – ОБСЄ) на поставки озброєнь силам у районі Нагірного Карабаху³. Нових багатосторонніх ембарго на поставки озброєнь у 2020р. не запроваджувалося⁴. Водночас термін чинності більшості положень ембарго ООН на поставки озброєнь Ірану добіг кінця. Європейська Рада обговорювала, але не запровадила ембарго ЄС на поставки озброєнь до Туреччини.

Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь були різними за охопленням (таблиця 14.2). Більшість з них стосувалися озброєнь, військової техніки та дотичних послуг. Однак ембарго ООН і ЄС на поставки озброєнь Ірану, Північній Кореї і Сомалі та ембарго ЄС на поставки озброєнь Росії охоплювали також експорт чи імпорт деяких товарів подвійного використання, які можуть бути використані як у цивільних цілях, так і для виробництва, обслуговування чи застосування звичайної, біологічної, хімічної чи ядерної зброї⁵. Деякі ембарго ЄС на поставки озброєнь охоплювали також техніку,

¹ United Nations, Security Council, ‘Sanctions’, [n.d.].

² Це частина т.зв. “обмежувальних заходів” ЄС. European Council, ‘Sanctions: How and when the EU adopts restrictive measures’, [n.d.].

³ Conference on Security and Co-operation in Europe, Committee of Senior Officials, Statement, annex 1 to Journal no.2 of the 7th Meeting of the Committee, Prague, 27-28 Feb. 1992.

⁴ Останнє нове багатостороннє ембарго на поставки озброєнь було запроваджене у 2018р. ООН проти Південного Судану.

⁵ Ембарго ООН і ЄС стосовно Ірану та Північної Кореї стосуються товарів подвійного використання з контрольних списків Групи ядерних постачальників (ГЯП) та Режиму контролю над ракетними технологіями (РКРТ). Ембарго ООН і ЄС стосовно Сомалі стосуються певних товарів подвійного використання з контрольних списків Вассенаарської домовленості, які можуть бути використані для виробництва, обслуговування та використання саморобних вибухових пристроїв. Ембарго ЄС стосовно Росії стосується поставок військовим кінцевим користувачам усіх позицій зі списку продукції подвійного використання ЄС. Докладніше про ГЯП, РКРТ та Вассенаарську домовленість див. підрозділ III додатка Б цього видання.

яка могла бути використана для внутрішніх репресій, а також окремі види обладнання для радіотехнічної розвідки. Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь різнилися також за характером обмежень і за отримувачами. Окремі з них запроваджували заборону на всі поставки до проблемної держави, інші – забороняли поставку недержавному суб'єкту чи групі недержавних суб'єктів. Деякі ембарго ООН на поставки озброєнь були “частковими”, тобто дозволяли поставку озброєнь до проблемної держави за умови отримання державою-постачальником чи отримувачем дозволу від відповідного Комітету з санкцій ООН чи РБ ООН.

У 2020р. різні розслідування ООН дотримання ембарго на поставки озброєнь виявили проблеми різного масштабу і ступеня серйозності. ЄС і ЛАД, на відміну від ООН, не мають системних механізмів моніторингу дотримання ембарго на поставки озброєнь.

У цьому підрозділі розглядаються важливі події і проблеми в дотриманні ембарго ООН та ЄС на поставки озброєнь у 2020р. Зокрема, розглянуті випадки запровадження, обговорення чи висування вимог до нових ембарго чи змін до ембарго, а також наведені приклади фактичних чи заявлених порушень.

Ембарго ООН на поставки озброєнь: події і порушення

У 2020р. ООН не запроваджувала нових ембарго на поставки озброєнь. Термін чинності ембарго ООН на поставки основних озброєнь до Ірану та на експорт будь-яких озброєнь з Ірану добіг кінця; залишилися лише обмеження на експорт та імпорт певних товарів подвійного використання, пов'язаних з системами доставки ядерної зброї і ядерним паливним циклом. Інших суттєвих змін у чинних ембарго не було.

У цьому підрозділі розглядаються суттєві розбіжності між членами РБ ООН стосовно ембарго на поставки озброєнь Ірану та Південному Судану. Також у ньому міститься стислий огляд найбільш помітних порушень ембарго ООН у 2020р., особливо – масових порушень на поставки озброєнь до Лівії, – на основі насамперед звітів груп експертів ООН, що здійснюють моніторинг ембарго ООН на поставки озброєнь.

Таблиця 14.2. Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь, чинні у 2020р.

Об'єкт (охоплені організації чи територія) ^a	Дата запровадження (тривалість, вид)	Охоплені матеріали ^a	Головні зміни у 2020р.
<i>Ембарго ООН</i>			
Афганістан (Талібан: НУС)	16 січня 2002р. (безстрокове)	Озброєння і пов'язані матеріали та послуги	
ЦАР (Уряд: часткове; НУС)	5 грудня 2013р. (обмежене)	Озброєння та військові матеріали (виняток – стрілецька зброя для Уряду)	Подовжене до 31 липня 2021р.
ДРК (Уряд: часткове; НУС)	28 липня 2003р. (обмежене)	Озброєння та військові матеріали	Подовжене до 1 липня 2021р.
Іран (уся країна: часткове)	23 грудня 2006р. (обмежене)	Основні озброєння з певними винятками; товари, пов'язані з системами доставки ядерної зброї; товари, пов'язані з ядерним паливним циклом	Термін ембарго на експорт основних озброєнь до Ірану та експорт будь-яких озброєнь з Ірану добіг кінця 18 жовтня 2020р.
Ірак (НУС)	6 серпня 1990р. (безстрокове)	Озброєння та військові матеріали	
ІДІЛ (<i>Da'esh</i>), Аль-Каїда та пов'язані з ними особи та організації (НУС)	16 січня 2002р. (безстрокове)	Озброєння та військові матеріали	
Північна Корея (уся країна)	15 липня 2006р. (безстрокове)	Озброєння та військові матеріали; товари, пов'язані з програмами ядерної зброї, балістичних ракет та іншої зброї масового ураження	
Ліван (НУС)	11 серпня 2006р. (безстрокове)	Озброєння та військові матеріали	
Лівія (Уряд: часткове; НУС)	26 лютого 2011р. (безстрокове)	Озброєння та військові матеріали	
Сомалі (уряд: часткове; НУС)	23 січня 1992р. (обмежене)	Озброєння та військові матеріали; компоненти для саморобних вибухових пристроїв	Подовжене до 15 листопада 2021р.
Південний Судан (уся країна)	13 липня 2018р. (обмежене)	Озброєння та військові матеріали	Подовжене до 31 травня 2021р.
Судан (Дарфур: часткове)	30 липня 2004р. (безстрокове)	Озброєння та військові матеріали	
Ємен (НУС)	14 квітня 2015р. (безстрокове)	Озброєння та військові матеріали	
<i>Ембарго ЄС без відповідника ООН або ширше за ембарго ООН стосовного того самого об'єкта</i>			
Білорусь (уся країна)	20 червня 2011р. (безстрокове)	Озброєння та військові матеріали	Подовжене до 28 лютого 2021р.
Китай ^b (уся країна)	27 червня 1989р. (безстрокове)	Озброєння	

Об'єкт (охоплені організації чи територія) ^a	Дата запровадження (тривалість, вид)	Охоплені матеріали ^a	Головні зміни у 2020р.
Єгипет ^b (уся країна)	21 серпня 2013р. (безстрокове)	Техніка, що може бути використана для внутрішніх репресій	
Іран (уся країна)	27 лютого 2007р. (обмежене)	Техніка, що може бути використана для внутрішніх репресій; обладнання для радіотехнічної розвідки	Подовжене до 13 квітня 2021р.
М'янма (уся країна)	29 липня 1991р. (обмежене)	Озброєння та військові матеріали; обладнання для радіотехнічної розвідки	Подовжене до 30 квітня 2021р.
Росія (уся країна)	31 липня 2014р. (обмежене)	Озброєння та військові матеріали; матеріали подвійного використання для військового використання або військових кінцевих користувачів	Подовжене до 31 січня 2021р.
Південний Судан (уся країна)	18 липня 2011р. (безстрокове)	Озброєння та військові матеріали	
Судан (уся країна)	15 березня 1994р. (безстрокове)	Озброєння та військові матеріали	
Сирія (уся країна)	9 травня 2011р. (безстрокове)	Техніка, що може бути використана для внутрішніх репресій; обладнання для радіотехнічної розвідки	
Венесуела (уся країна)	13 листопада 2017р. (безстрокове)	Озброєння та техніка, що може бути використана для внутрішніх репресій; обладнання для радіотехнічної розвідки	Подовжене до 14 листопада 2021р.
Зімбабве (уся країна)	18 лютого 2002р. (безстрокове)	Озброєння та військові матеріали	Подовжене до 20 лютого 2021р.
<i>Ембарго Ліги Арабських Держав</i>			
Сирія (уся країна)	3 грудня 2011р. (безстрокове)	Озброєння	

ІДІЛ – Ісламська Держава Іраку та Леванту (*Islamic State in Iraq and the Levant*); НУС – неурядові сили; обмежене – обмежене певним часом; часткове – ембарго дозволяє поставки відповідній державі за умови, що держава-постачальник чи отримувач отримала дозвіл або повідомила відповідний Комітет з санкцій ООН чи РБ ООН.

^a Після запровадження ембарго охоплені ним об'єкти, суб'єкти, територія, а також матеріальні засоби могли змінитися. Об'єкт, суб'єкти та матеріальні засоби зазначені у цій таблиці станом на кінець 2020р.

^b Ембарго ЄС стосовно Китаю та Єгипту є політичними деклараціями, тоді як інші – юридичними актами, запровадженими рішеннями Ради ЄС і регламентами Ради ЄС.

Джерела: UN Security Council, 'Sanctions', [n.d.]; Council of the European Union, 'EU sanctions map', Updated 18 Feb. 2021. Архів СІПРІ ембарго на поставки озброєнь (*SIPRI Arms Embargo Archive*), <<https://www.sipri.org/databases/embargoes>>, містить докладний загальний огляд більшості багатосторонніх ембарго на поставки озброєнь, запроваджуваних з 1950р., а також головних інструментів запровадження чи внесення змін до ембарго.

Розбіжності в РБ ООН стосовно ембарго на поставки озброєнь Ірану

До 18 жовтня 2020р. санкції ООН стосовно Ірану забороняли поставки Ірану більшості типів основних озброєнь і поставки всіх видів озброєнь з Ірану. Ембарго на поставки до/з Ірану продукції, що могла бути використана для розробки систем доставки ядерної зброї, зокрема ракет, якщо ці поставки не були наперед схвалені РБ ООН, залишалось чинним упродовж 2020р. і його термін спливає 18 жовтня 2023р. Санкції ООН також запроваджують аналогічні вимоги до схвалення поставок Ірану продукції, яка може сприяти діяльності, пов'язаній зі збагаченням урану, переробкою ядерного палива чи важкої води (до 18 жовтня 2025р.)⁶.

Припинення 18 жовтня 2020р. заборони поставок основних озброєнь до і всіх озброєнь з Ірану було узгоджене у Спільному всеохопному плані дій (СВПД, *Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA*) 2015р. за умови дотримання Іраном усіх положень угоди⁷. У 2019р., після виходу США з цієї угоди у 2018р., Іран вдався до обмеження власних зобов'язань за угодою, що технічно могло призвести до звинувачення Ірану в недотриманні СВПД та поновлення санкцій ООН, запроваджених до укладення СВПД, включно з повним ембарго на поставки озброєнь Ірану⁸. Однак у 2020р. всі сім інших учасників СВПД підтвердили наміри зберегти цю угоду⁹.

Кілька країн рішуче виступали проти припинення ембарго ООН на поставки озброєнь Ірану. У 2020р. Бахрейн, Ємен, Ізраїль, ОАЕ та Саудівська Аравія надіслали офіційні листи до РБ ООН перед завершенням терміну ембарго. У них Іран називався дестабілізуючим фактором на Близькому Сході; він звинувачувався в постачанні озброєнь регіональним збройним угрупованням усупереч ембарго; в листах також містився заклик до подовження ембарго¹⁰.

Найбільш наполегливі та далекосяжні спроби домогтися подовження ембарго робили США. На початку серпня 2020р. США внесли до РБ ООН проект резолюції з пропозицією подовження чинного ембарго на поставки озброєнь на необмежений термін, поки РБ ООН не ухвалить іншого рішення. У цій резолюції обсягом у півсторінки не містилося жодної згадки про СВПД і стверджувалося, що збереження ембарго є “важливим для збереження міжнародного миру та безпеки”¹¹. Резолюція не була ухвалена, оскільки пропозицію США підтримала лише Домініканська Республіка, а Китай і Росія голосували проти неї, тоді як інші 11 членів РБ ООН

⁶ Це відрізняє його від інших ембарго ООН на поставки озброєнь, згідно з якими відповідальність за такі дозволи покладається на відповідний комітет ООН із санкцій.

⁷ UN Security Council Resolution 2231, 20 July 2015, annex A.

⁸ До 2020р. учасниками СВПД були Іран і Велика Британія, Китай, Німеччина, Росія, Франція та ЄС.

⁹ Про виконання СВПД див. у підрозділі II розділу 11 цього видання.

¹⁰ United Nations, Security Council, Tenth six-month report of the Facilitator on the implementation of Security Council Resolution 2231 (2015), S/2020/1244, 17 Dec. 2020, paras 13-14 and 17.

¹¹ United Nations, Security Council, Letter dated 15 Aug. 2020 from the President of the Security Council addressed to the Secretary-General and the Permanent Representatives of the members of the Security Council, S/2020/805, 17 Aug. 2020, p.3.

утрималися¹². Велика Британія, Німеччина і Франція також утрималися, але висловили занепокоєння “серйозними наслідками для регіональної безпеки і стабільності” внаслідок припинення ембарго на поставки озброєнь Ірану, особливо з огляду на те, що Іран порушує ембарго, постачаючи озброєння державним і недержавним суб’єктам у Ємені, Іраку, Лівані та Сирії. Але вони утрималися, вважаючи, що подовження ембарго на поставки озброєнь не повинне загрожувати збереженню СВПД¹³.

Після цієї невдалої спроби США продовжити ембарго була ще одна наприкінці серпня. Стверджуючи, що їх все ще треба юридично вважати учасником СВПД, США повідомили РБ ООН, що вважають Іран винним у “суттєвому порушенні” своїх зобов’язань за СВПД¹⁴. США заявили, що це є підставою для поновлення санкцій ООН, запроваджених до укладення СВПД (т.зв. реверсивного механізму СВПД), у т.ч. повного та не обмеженого часом ембарго на поставки озброєнь¹⁵. Ця спроба також не увінчалась успіхом, оскільки всі інші підписанти СВПД заявили, що через односторонній вихід США з цієї угоди у 2018р. для їх претензій на право ініціювати реверсивний механізм немає юридичних підстав¹⁶.

Попри позицію інших членів РБ ООН і решти учасників СВПД, Адміністрація США 18 жовтня, в день завершення ембарго ООН на поставки озброєнь Ірану, оголосила, що США вважають фактично всі санкції ООН проти Ірану, запроваджені до укладення СВПД, поновленими з 19 вересня унаслідок ініціювання ними місяцем раніше реверсивного механізму. У заяві йшлося зокрема про відновлення первісного повного ембарго ООН 2007р. на поставки озброєнь Ірану та підкреслювалося, що США скористаються “внутрішніми повноваженнями”, щоб покарати будь-яку особу чи установу, причетну до постачання озброєнь Ірану¹⁷.

Виконання ембарго ООН на поставки озброєнь Ірану було пов’язане з двома обмеженнями. З одного боку, після запровадження ембарго у 2010р. не було повідомлень про його серйозні порушення. З іншого боку, постійно лунали звинувачення Ірану в порушенні ним ембарго ООН на експорт озброєнь, запровадженого у 2007р. Крім того, Генеральний секретар ООН і координатор РБ ООН з виконання Резолюції 2231 (2015) оприлюднили у 2020р. доповіді, де згадувалися заяви про експорт іранських озброєнь, що відбувався ще до того, як у жовтні 2020р. спливав термін чинності положень ембарго ООН, що забороняли такі поставки. У дев’ятій доповіді Генерального

¹² United Nations, S/2020/805 (посилання 11), p.1.

¹³ United Nations, Security Council, Letter dated 15 Aug. 2020 from the President of the Security Council addressed to the Secretary General and the Permanent Representatives of the members of the Security Council, S/2020/807, 17 Aug. 2020, pp.23, 24 and 28.

¹⁴ United Nations, Security Council, Letter dated 20 Aug. 2020 from the Permanent Representative of the United States of America to the United Nations addressed to the President of the Security Council, S/2020/815, 24 Aug. 2020.

¹⁵ United Nations, S/2020/815 (посилання 14).

¹⁶ United Nations, S/2020/1244 (посилання 10), paras 19-38.

¹⁷ Pompeo, M.R., US Secretary of State, ‘Status of UN arms embargo on Iran’, Press statement, US Department of State, 18 Oct. 2020.

секретаря ООН про виконання Резолюції 2231 зазначено, що крилаті ракети та безпілотні літальні апарати, використані для ударів по саудівських нафтових об'єктах у 2019р., мали іранське походження¹⁸. Однак там не було висновків про те, що ці ракети були поставлені з Ірану іншому користувачу всупереч ембарго чи були запущені з Ірану. Секретаріат ООН дослідив також дві партії ракет, стрілецької зброї та боєприпасів, перехоплених США у 2019р. і 2020р. на кораблях у міжнародних водах поблизу Ємену. У доповіді зазначалося, що ця зброя чи її компоненти мали характеристики, аналогічні виробленим в Ірані, і що деякі компоненти зброї були поставлені Ірану іншою країною¹⁹. Але Секретаріат ООН не робив остаточних висновків про роль Ірану в цих поставках. Протягом 2020р. Секретаріат ООН продовжував розслідувати можливу причетність Ірану до ракет, що їх використовували сили хуситів у Ємені, але знов не зробив будь-яких остаточних висновків²⁰.

Розбіжності в РБ ООН стосовно ембарго на поставки озброєнь Південному Судану

Ембарго ООН на поставки озброєнь Південному Судану забороняє поставки озброєнь і військових матеріальних засобів урядовим силам і збройним угрупованням у Південному Судані. Допускаються певні винятки. Поставка озброєнь і пов'язаних з ними матеріальних засобів, а також технічна підготовка та допомога, що надаються винятково з метою забезпечення виконання умов мирної угоди в Південному Судані, дозволені за умов попереднього схвалення Комітетом ООН із санкцій стосовно Південного Судану. За певних умов іноземні збройні сили можуть ввозити озброєння до Південного Судану, якщо заздалегідь повідомлять про це Комітет із санкцій.

У травні 2020р. ембарго було подовжене ще на рік після того, як 12 членів РБ ООН проголосували за його збереження з огляду на продовження насильства і порушень прав людини у країні²¹. Однак Китай, Росія і ПАР стверджували, що збереження ембарго в поєднанні з адресними санкціями проти громадян Південного Судану не враховує просування мирного процесу в Південному Судані²². Ці три держави утрималися під час голосування відповідної резолюції, так само як Китай і Росія робили це стосовно резолюцій, що запровадили це ембарго у 2018р. і подовжили його у 2019р. ПАР утрималася від голосування з тих самих міркувань і підкреслила, що Африканський Союз (АС) і субрегіональний орган – Міжурядовий орган з питань розвитку

¹⁸ United Nations, Security Council, 'Implementation of Security Council Resolution 2231 (2015)', Ninth report of the Secretary-General, S/2020/531, 11 June 2020, paras 32-40.

¹⁹ United Nations, S/2020/531 (посилання 18), paras 22-31.

²⁰ United Nations, S/2020/531 (посилання 18), para.21.

²¹ UN Security Council Resolution 2521, 29 May 2020. Про збройний конфлікт і мирний процес у Південному Судані див. у підрозділі IV розділу 7 цього видання.

²² United Nations, Security Council, Letter dated 29 May 2020 from the President of the Security Council addressed to the Secretary-General and the Permanent Representatives of the members of the Security Council, S/2020/469, 1 June 2020, pp.23, 25 and 27.

(*Intergovernmental Authority on Development*) – дійшли того самого висновку. ПАР згадала, зокрема, заклик Ради миру та безпеки АС скасувати каральні заходи проти Південного Судану для сприяння мирному процесу, соціально-економічному відновленню та розвитку Південного Судану²³.

У 2020р. Група експертів ООН з питань Південного Судану повідомила про два випадки порушень ембарго. Вона виявила, що у 2019р. Служба національної безпеки Південного Судану отримала три партії озброєнь, переважно стрілецької зброї, з Судану²⁴. Група також стверджувала, що присутність Народних сил оборони Уганди в Південному Судані порушує ембарго, оскільки Уганда не запитувала відповідний Комітет із санкцій про будь-які винятки²⁵.

Масові порушення ембарго ООН на поставки озброєнь до Лівії

Ембарго ООН на поставки озброєнь до Лівії забороняє поставки озброєнь і надання військово-технічної допомоги недержавним збройним угрупованням, але дозволяє – міжнародно визнаному Уряду національної згоди (*Government of National Accord, GNA*) за умови, що поставка наперед схвалена Комітетом ООН із санкцій проти Лівії. У 2020р. тривав відкритий конфлікт між силами під командуванням *GNA* та головним недержавним збройним угрупованням у Лівії, Лівійською національною армією (*Libyan National Army, LNA*, або Збройними силами Хафтара (*Haftar*))²⁶. Після запровадження ембарго у 2011р. відповідна Група експертів ООН повідомляла про численні випадки ймовірних порушень²⁷. В останньому публічному звіті Групи, оприлюдненому у грудні 2019р., зазначено, що *GNA* та *LNA* “регулярно”, а іноді “зухвало” отримували озброєння та іншу військову допомогу²⁸. У січні 2020р. 12 країн зібралися на Берлінську конференцію з питань Лівії і пообіцяли повністю поважати та виконувати юридично зобов’язуюче ембарго ООН на поставки озброєнь²⁹. Серед цих країн були ОАЕ і Туреччина, яких у 2019р. Група експертів ООН вважала головними постачальниками озброєнь для *LNA* та *GNA*, відповідно³⁰.

²³ United Nations, S/2020/469 (посилання 22), p.27.

²⁴ United Nations, Security Council, Final report of the panel of experts on South Sudan submitted pursuant to Resolution 2471 (2019), S/2020/342, 28 Apr. 2020, paras 38-40, 119-121.

²⁵ United Nations, Security Council, Interim report of the panel of experts on South Sudan submitted pursuant to Resolution 2521 (2020), S/2020/1141, 28 Apr. 2020, para.83.

²⁶ Про збройний конфлікт у Лівії див. у підрозділі IV розділу 6 цього видання.

²⁷ Бромлі М., Веземан П.Д. “Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь”. – *Щорічник СІПРІ 2020*, підрозділ II розділу 14. Див. також відповідні розділи видань *Щорічника СІПРІ* за 2012-2019рр.

²⁸ United Nations, Security Council, Final report of the panel of experts on Libya established pursuant to Security Council Resolution 1973 (2011), S/2019/914, 9 Dec. 2019, p.2.

²⁹ French Ministry for Europe and Foreign Affairs, ‘The Berlin Conference on Libya: Conference conclusions (19 January 2020)’, Libya news, 2020; United Nations, Security Council, Letter dated 22 Jan. 2020 from the Permanent Representative of Germany to the United Nations addressed to the President of the Security Council, annex I to the letter dated 22 Jan. 2020 from the Permanent Representative of Germany to the United Nations addressed to the President of the Security Council, Berlin Conference on Libya, S/2020/63, 22 Jan. 2020, p.4.

³⁰ United Nations, S/2019/914 (посилання 28), p.2, paras 60-62.

Група експертів ООН не публікувала звіту у 2020р., але загальний зміст її висновків підсумували інші джерела в ООН. У травні 2020р., невдовзі після Берлінської конференції, керівник Місії ООН з підтримки в Лівії (*UN Support Mission in Libya, UNSMIL*) повідомив про справжній потік зброї, техніки та найманців до обох сторін конфлікту³¹. У грудні він заявив, що в Лівії перебувають 20 тис. “іноземних військових та/або найманців”³². Оскільки найманці надають військово-технічну допомогу, їх присутність у Лівії є порушенням ембарго ООН. У II половині 2020р. голова Комітету із санкцій проти Лівії повідомив, що зухвалі порушення ембарго тривали впродовж усього року³³.

Зауваження голови Комітету, повідомлення ЗМІ про проміжні звіти Групи експертів, що стали відомими, та інформація з інших джерел дозволяють зробити висновок, що впродовж 2020р., зокрема, ОАЕ, Росія і Туреччина (всі брали участь у Берлінській конференції) були причетні до порушень ембарго. За оцінкою Групи експертів ООН, російська компанія, відома як “група Вагнера”, перекинула до Лівії від 800 до 1 200 найманців і військову техніку за контрактом з *LNA*³⁴. Група, за повідомленнями, також встановила, що Росія поставила до Лівії бойові літаки та іншу військову техніку³⁵. Голова Комітету із санкцій проти Лівії підтвердив присутність групи Вагнера в Лівії³⁶. США звинуватили Росію у безпосередній відповідальності за діяльність групи Вагнера в Лівії і, відповідно, постачанні озброєнь³⁷. Однак Росія заперечувала будь-яку участь у поставках озброєнь до Лівії³⁸.

За повідомленнями ЗМІ, Група експертів ООН у середині 2020р. дійшла висновку, що після “більш прямого втручання” ОАЕ і Туреччини у 2019р. та січні 2020р., відповідно, “поставки озброєнь до Лівії цими двома державами-членами ООН були численними, зухвалими та такими, що повністю ігнорують санкційні заходи”³⁹. Голова Комітету із санкцій проти Лівії

³¹ United Nations Support Mission in Libya (UNSMIL), ‘Acting SRSG Stephanie Williams opening remarks during the third virtual meeting of the second round of the LPDF on 2 Dec. 2020’, UNSMIL News, 2 Dec. 2020.

³² United Nations Support Mission in Libya (UNSMIL), ‘Acting SRSG Stephanie Williams opening remarks during the third virtual meeting of the second round of the LPDF on 2 Dec. 2020’, UNSMIL News, 2 Dec. 2020.

³³ Sautter, G., Statement during the UN Security Council VTC Meeting on Libya, 2 Sep. 2020; Sautter, G., ‘Statement as chair of the 1970 Libya sanctions committee in the Security Council VTC briefings by subsidiary organs’, 16 Dec. 2020.

³⁴ Nichols, M., ‘Up to 1,200 deployed in Libya by Russian military group: UN report’, Reuters, 6 May 2020.

³⁵ Lederer, E.M., ‘Experts: Libya rivals UAE, Russia, Turkey violate UN embargo’, AP News, 9 Sep. 2020.

³⁶ Sautter, Statement, 16 Dec. 2020 (посилання 33).

³⁷ US Department of Defense (DOD), ‘Russia, Wagner Group continue military involvement in Libya’, 24 July 2020; Lead Inspector General of the DOD, *East Africa Counterterrorism Operation: North and West Africa Counterterrorism Operation*, Report to the US Congress (DOD: Arlington, VA, 1 Apr.-30 June 2020), p.5.

³⁸ ‘Mike Pompeo’s claims of Russian arms shipments to Libya fake, diplomat claims’, TASS, 24 Dec. 2020.

³⁹ Lederer (посилання 35).

також зазначав, що ОАЕ і Туреччина постачали озброєння до Лівії⁴⁰. За повідомленнями, Група експертів викрила ОАЕ в невиконанні ембарго на поставки озброєнь, оскільки вони відрядили військовослужбовців і постачали зброю *LNA*⁴¹. За тим самим повідомленням ЗМІ, Група дійшла висновку, що Туреччина надсилала до Лівії різні озброєння⁴². Нарешті, витік інформації про звіти Групи експертів ООН з питань Лівії, свідчить про нібито залучення Туреччиною бойовиків з Сирії для підтримки *GNA*⁴³.

Проміжні звіти Групи експертів ООН з питань Лівії раніше не публікувалися, однак у вересні 2020р. німецький голова Комітету із санкцій проти Лівії на прохання кількох інших делегацій вніс публікацію проміжного звіту за 2020р. до порядку денного РБ ООН з метою забезпечення “дуже потрібної прозорості”, а також “викриття та засудження” порушників ембарго. Китай і Росія, однак, заблокували публікацію звіту⁴⁴.

Жодне з повідомлень про порушення ембарго не призвело до санкцій ООН, але ЄС запровадив деякі обмежені заходи. У липні 2020р. Італія, Німеччина і Франція виступили зі спільною заявою, у якій вони наполегливо закликали всіх іноземних суб'єктів повністю дотримуватись ембарго на поставки озброєнь і зазначили, що готові розглянути можливе застосування санкцій ЄС, якщо порушення ембарго триватимуть⁴⁵. До кінця 2020р. ЄС запровадив санкції проти трьох компаній з Йорданії, Казахстану і Туреччини, які у 2020р. брали участь у перевезенні військових вантажів до Лівії⁴⁶. Однак ЄС публічно не погрожував і не запроваджував санкцій проти країн, звинувачених в організації таких перевезень.

Події, пов'язані з порушеннями інших ембарго ООН на поставки озброєнь

У 2020р. тривали значні порушення ембарго ООН на поставки озброєнь до Ємену та Судану; водночас порушень ембарго на поставки озброєнь Північній Кореї стало менше. Ембарго ООН на поставки озброєнь до Ємену забороняють поставки недержавним суб'єктам у цій країні, але після його запровадження у 2015р. постійно надходять повідомлення про порушення. Група експертів ООН з питань Ємену дійшла висновку, що до 2021р. надійшло ще більше свідчень про поставки конкретними фізичними

⁴⁰ Sautter, Statement, 16 Dec. 2020 (посилання 33).

⁴¹ Lederer (посилання 35); ‘UAE delivered weapons to Libya’s Haftar despite UN embargo’, Middle East Eye, 30 Sep. 2019.

⁴² Lederer (посилання 35).

⁴³ Security Council Report, ‘Libya sanctions: Discussion under “any other business”’, 24 Sep. 2020.

⁴⁴ Lederer, E.M., ‘Russia, China block release of UN report criticizing Russia’, AP News, 26 Sep. 2020; Sautter G., Statement in the Security Council VTC meeting on Libya, 19 Nov. 2020.

⁴⁵ ‘France, Germany, Italy threaten sanctions over arms for Libya’, Reuters, 18 July 2020.

⁴⁶ Council implementing Regulation (EU) 2020/1309 of 21 Sep. 2020 implementing Article 21(2) of Regulation (EU) 2016/44 concerning restrictive measures in view of the situation in Libya, *Official Journal of the European Union*, L305, 21 Sep. 2020, pp.3-4.

та юридичними особами з Ірану значних обсягів озброєнь і їх компонентів повстанцям-хуситам⁴⁷.

Група експертів ООН з питань Судану повідомила, що у 2020р. Уряд Судану продовжував постачати озброєння до регіону Дарфур усупереч ембарго ООН, що вимагає попереднього схвалення таких поставок Комітетом ООН із санкцій проти Судану⁴⁸.

Ембарго ООН на поставки озброєнь Північній Кореї забороняє поставки до/з країни озброєнь і товарів, пов'язаних з розробкою ядерної зброї чи балістичних ракет. У 2019р. Група експертів ООН з питань Північної Кореї повідомляла, що порушень ембарго на військове співробітництво з Північною Кореєю, про які часто повідомлялося попередніми роками, ніби поменшало⁴⁹. У 2020р. Група не робила подібних заяв, але впродовж року повідомила про два випадки, які сталися попередніми роками⁵⁰. Відсутність нових випадків дозволяє зробити висновок про зменшення кількості порушень.

Ембарго ЄС на поставки озброєнь: події і проблеми з виконанням

У 2020р. ЄС суттєво не змінював жодного чинного ембарго на поставки озброєнь і не запроваджував нових, однак розглядалася можливість запровадження ембарго проти Саудівської Аравії і Туреччини.

Саудівська Аравія

У державах-учасниках ЄС, між ними та в Європейському Парламенті (ЄП) з 2015р. постійно тривають дискусії про запровадження обмежень на постачання озброєнь до Саудівської Аравії через занепокоєння стосовно саудівської військової операції у Ємені. У лютому 2016р., жовтні 2017р. і жовтні 2018р. ЄП ухвалював резолюції із закликом до запровадження ембарго ЄС проти Саудівської Аравії⁵¹. У резолюції від вересня 2020р. Європарламент повторив цей заклик⁵².

Туреччина

У 2020р. в ЄС вдруге за два роки обговорювалася можливість запровадження ембарго проти Туреччини. Рада ЄС обговорила можливе ембарго проти

⁴⁷ United Nations, Security Council, Final report of the panel of experts on Yemen, S/2021/79, 25 Jan. 2021, p.2. Про збройний конфлікт у Ємені див. у підрозділі V розділу 6 цього видання.

⁴⁸ United Nations, Security Council, Final report of the panel of experts on the Sudan, S/2021/40, 13 Jan. 2021, Summary, p.3. Про збройний конфлікт у Судані див. у підрозділі IV розділу 7 цього видання.

⁴⁹ United Nations, Security Council, Report of the panel of experts established pursuant to Resolution 1874 (2009), S/2019/691, 30 Aug. 2019, para.32.

⁵⁰ United Nations, Security Council, Report of the panel of experts established pursuant to Resolution 1874 (2009), S/2020/840, 28 Aug. 2020, paras 74-77 and 79; United Nations, Security Council, Report of the panel of experts established pursuant to Resolution 1874 (2009), S/2020/151, 2 Mar. 2020.

⁵¹ Бромлі, Веземан (посилання 27).

⁵² European Parliament, 'Arms export: Implementation of Common Position 2008/944/CFSP, 2020/2003(INI)', 17 Sep. 2020, para.11.

Туреччини у 2019р., у відповідь на масштабну турецьку військову операцію на півночі Сирії проти озброєних курдських Загонів народної самооборони (*People's Protection Units, YPG*)⁵³. У 2020р. розвідування Туреччиною покладів вуглеводнів у Східному Середземномор'ї, у т.ч. у виключній економічній зоні Кіпру, призвела до серозної напруженості у відносинах між Туреччиною і ЄС⁵⁴. У відповідь Греція закликала запровадити санкції проти Туреччини, включно з обмеженнями ЄС на експорт озброєнь до Туреччини, аргументуючи це ризиком використання Туреччиною військових засобів для посилення її позицій у Середземному морі⁵⁵. Нідерланди пропонували запровадити ембарго ЄС проти Туреччини у відповідь на турецьке втручання в конфлікти в Нагірному Карабаху, Лівії і Сирії, а також турецьку діяльність з розвідки нафтових і газових родовищ у грецьких водах⁵⁶. Обсяг підтримки цієї пропозиції серед інших держав-учасниць ЄС, виходячи з інформації відкритих джерел, залишався неоднозначним, але на засіданнях Ради ЄС у 2020р. вона не здобула достатньої підтримки. Як наслідок, ембарго на поставки озброєнь не було запроваджене. Німеччина, зокрема, відкрито виступила проти обмеження експорту озброєнь через роль Туреччини як члена НАТО⁵⁷.

Добровільне ембарго ОБСЄ на поставки озброєнь у зв'язку з Нагірним Карабахом

У 1992р. НБСЄ (нині ОБСЄ) закликала всі держави-учасниці запровадити ембарго на поставки озброєнь азербайджанським і вірменським військам, які вели бої у районі Нагірного Карабаху. Цей заклик ОБСЄ досі не скасований. Держави-учасниці ОБСЄ по-різному ставляться до виконання цього добровільного багатостороннього ембарго. Наприклад, якщо Німеччина не видає ліцензій на експорт військових товарів Азербайджану та Вірменії, то інші держави-учасниці ОБСЄ продовжували постачати їм озброєння після 1992р.⁵⁸ У 2020р. між Азербайджаном і Вірменією спалахнули запеклі бої, чому передували великі поставки озброєнь з кількох країн⁵⁹. Їх здійснювали кілька держав-учасниць ОБСЄ, зокрема: Росія, яка постачала озброєння обом країнам; Туреччина, яка постачала озброєння Азербайджану; Іспанія, яка

⁵³ Бромлі, Веземан (посилання 27). Про турецьку військову операцію в Сирії див. у підрозділі 6 розділу 6 цього видання.

⁵⁴ European Council, European Council meeting (10 and 11 Dec. 2020): Conclusions, EUCO 22/20, 11 Dec. 2020, p.11. Про напруженість у Східному Середземномор'ї див. у підрозділі I розділу 5 цього видання.

⁵⁵ Nikas, S., 'Greece seeks arms embargo, halt to EU Turkey customs union', Bloomberg, 20 Oct. 2020; Brzozowski, A. and Michalopoulos, S., 'EU top diplomat keeps mum over Turkey arms embargo', Euractiv, 8 Dec. 2020.

⁵⁶ 'Minister Blok wil met EU praten over wapenembargo, NOS, 13 Nov. 2020.

⁵⁷ Maas, H., Statement on arms exports to Turkey, German Federal Foreign Office news, 21 Dec. 2020.

⁵⁸ German Customs, 'Länderembargos: Armenien', [n.d.]; German Customs, 'Länderembargos: Aserbajdschan', [n.d.].

⁵⁹ Про збройний конфлікт у 2020р. див. у підрозділі II розділу 5 цього видання.

постачала Азербайджану радари⁶⁰. Роль Росії як постачальника озброєнь до обох країн суперечила її статусу співголови Мінської групи, що шукає спосіб мирного розв'язання проблеми Нагірного Карабаху⁶¹. Явну незацікавленість у посиленні обмежень постачання озброєнь Азербайджану та Вірменії підкреслював факт відсутності публічного обговорення в ОБСЄ у 2020р. виконання ембарго чи зміни його умов.

Висновки

У 2020р. чітко проявилися давні розбіжності в РБ ООН стосовно необхідності чи корисності запровадження або подовження ембарго на поставки озброєнь, коли Китай і Росія знову утрималися від голосування про подовження ембарго ООН на поставки озброєнь Південному Судану. Однак у 2020р. з'явився новий аспект, коли США опинились у повній ізоляції від звичних європейських союзників, вимагаючи подовження ембарго ООН на поставки озброєнь Ірану. Великі розбіжності в поглядах держав стосовно ембарго на поставки озброєнь проявились і в тому, що ряд держав-учасниць ОБСЄ ігнорували добровільне ембарго ОБСЄ на поставки озброєнь Азербайджану та Вірменії до і під час масштабних бойових дій між двома країнами у 2020р.

Дотримання ембарго ООН у 2020р. було різним, і ООН не запроваджувала санкцій проти жодної країни, причетної, за повідомленнями, до порушення ембарго. Як і попередніми роками, повідомлялося про значні і постійні порушення кількома країнами ембарго ООН на поставки озброєнь до Лівії. Особливу стурбованість викликали повідомлення про активну участь у цих порушеннях Росії, постійного члена РБ ООН. Також повідомлялося про серйозні порушення ембарго на поставки озброєнь недержавним суб'єктам у Ємені за участі суб'єктів з Ірану. Натомість порушень ембарго на військове співробітництво з Північною Кореєю, схоже, поменшало.

⁶⁰ SIPRI arms transfers database, <<https://sipri.org/databases/armstransfers>>; див. також розділ 9 цього видання.

⁶¹ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), 'OSCE Minsk Group', [n.d.].

III. Багатосторонні режими експортного контролю

КОЛЯ БРОКМАНН

Є чотири основні багатосторонні режими експортного контролю – Австралійська група (АГ, *Australia Group, AG*), Режим контролю над ракетними технологіями (РКРТ, *Missile Technology Control Regime, MTCR*), Група ядерних постачальників (ГЯП, *Nuclear Suppliers Group, NSG*) та Вассенаарська домовленість про контроль експорту звичайних озброєнь, товарів і технологій подвійного використання (ВД, *Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-use Goods and Technologies, WA*)¹. Ці режими є неформальними об'єднанням держав, що координують політику контролю над торгівлею товарами та технологіями, використання яких може бути пов'язаним з хімічною, біологічною, ядерною зброєю і звичайними озброєннями, а також засобами їх доставки (таблиця 14.3). Рішення всіх режимів ухвалюються консенсусом, а їх узгоджені спільні правила та контрольні списки є політичними, а не юридично зобов'язуючими. Держави-учасниці здійснюють передбачений режимами контроль через національне законодавство. Дедалі більше держав, які не є учасниками цих режимів, приймають їх контрольні списки та дотримуються керівних принципів і настанов. Режими також виконують важливу нормотворчу функцію, причому не лише для своїх учасників². Для держав-учасниць режими також виконують важливу функцію з обміну інформацією, адже вони сприяють обміну інформацією про (а) відмову в наданні експортних ліцензій і, в окремих випадках, про видачу ліцензій; (б) правозастосування та судові переслідування; (в) кращі національні практики у сфері ліцензування, діяльності технічних експертів, правоохоронців і представників розвідки.

У 2020р. пандемія *Covid-19* суттєво вплинула на роботу цих режимів майже в усіх сферах. Через санітарно-епідеміологічну ситуацію та обмеження міжнародних подорожей і особистих зустрічей, з березня 2020р. жоден з режимів не зміг провести річні пленарні засідання (головний орган формування рішень) чи міжсесійні зустрічі. Як наслідок, більшу частину 2020р. не було можливості ухвалювати серйозних рішень, зокрема внесення змін до контрольних списків цих режимів. Як і у 2019р., жоден з режимів не приймав нових держав-учасниць чи партнерів; жодна з держав офіційно не оголосила про наміри приєднатися до АГ чи РКРТ, які користуються офіційною процедурою заяв держав-нечленів про приєднання. АГ є єдиним з чотирьох режимів, держави-учасниці якого домовилися проводити принаймні деякі офіційні зустрічі у віртуальному форматі. Режими здійснюють різноманітні заходи – кожен свої – для розв'язання створених пандемією проблем. До цих

¹ Стислий опис і переліки держав-учасниць кожного з цих режимів див. у підрозділі III додатка Б цього видання.

² Bauer, S., 'Main developments and discussions in the export control regimes', Literature Review for the Policy and Operations Evaluations Department of the Dutch Ministry of Foreign Affairs: Final Report, SIPRI, Aug. 2017, p.62.

Таблиця 14.3. Чотири багатосторонні режими експортного контролю

Режим (рік створення)	Сфера дії	Кількість учасників ^a	Головуючий на пленарній сесії 2020р.	Пленарні сесії у 2020р.
Австралійська група (1985р.)	Обладнання, матеріали, технології та програмне забезпечення, що можуть використовуватися в розробці хімічної і біологічної зброї	43	Австралія	Скасована
Режим контролю над ракетними технологіями (1987р.)	Безпілотні літальні апарати, здатні доставляти зброю масового ураження	35	Австрія	Відкладена до 2021р.
Група ядерних постачальників (1974р.)	Ядерні та пов'язані з ними матеріали, програмне забезпечення й технології	48 ^b	Бельгія	Відкладена до 2021р.
Вассенаарська домовленість (1995р.)	Звичайні озброєння, товари та технології подвійного використання	42	Хорватія	Скасована

^a Кількість учасників наводиться станом на 31 грудня 2020р.

^b Крім того, постійними спостерігачами в ГЯП є ЄС і голова Комітету Цангера.

Джерела: Australia Group; Missile Technology Control Regime; Nuclear Suppliers Group; Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-use Goods and Technologies.

заходів належали оновлення систем обміну інформацією у ГЯП, запровадження інформаційного бюлетеню в РКРТ і розширення участі представників режиму у віртуальних зустрічах, організованих третіми сторонами.

Австралійська група

Держави-учасниці АГ координують і гармонізують національний експортний контроль для зниження ризику розповсюдження хімічної і біологічної зброї³. АГ створена у 1985р. за ініціативи Австралії у відповідь на розслідування ООН, що виявило великі закупівлі хімічних прекурсорів, обладнання і матеріалів у країн Заходу для використання в хімічній зброї під час ірано-іракської війни 1980-1988рр.⁴ Після того АГ значно поширила сферу охоплення на техніку, матеріали та технології, пов'язані з розробкою, виробництвом і застосуванням хімічної і біологічної зброї⁵. Держави-учасниці АГ обговорюють технічний розвиток і новітні технології для постійного оновлення контрольних списків цих товарів. В АГ постійно головує Австралія, вона ж керує неофіційним секретаріатом при Міністерстві закордонних справ і торгівлі Австралії.

Кількість учасників АГ збільшилася з 18 до 43, включно з ЄС. У 2020р. нові члени не приймалися, а кілька заявок ще розглядаються⁶. АГ заохочує

³ Australia Group, 'The Australia Group: An introduction', [n.d.]; Australia Group, 'Objectives of the Group', [n.d.].

⁴ Australia Group, 'The origins of the Australia Group', [n.d.].

⁵ Australia Group (посилання 4).

⁶ Australia Group, 'Australia Group participants', [n.d.].

держави, що не є учасниками режиму, робити добровільні заяви про дотримання керівних принципів і спільних контрольних списків. Хоча АГ надає таким державам ширший доступ до інформації і допомогу держав-учасниць АГ в імplementації керівних принципів і контрольних списків АГ, єдиною державою, яка подала потрібне повідомлення, залишається Казахстан⁷.

6 лютого 2020р. АГ провела міжсесійну зустріч у Братиславі (Словаччина) з метою продовження обговорення внесення прекурсорів нервово-паралітичних речовин *Новичок* до контрольних списків АГ та вдосконалення всеохопного контролю⁸. У листопаді 2019р. Організація із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ, *Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons*) додала нервово-паралітичні речовини *Новичок* до Додатка 1 Конвенції про заборону хімічної зброї. АГ зробила те саме, але пішла далі, погодившись додати прекурсори нервово-паралітичних речовин *Новичок* до свого Контрольного списку прекурсорів хімічної зброї⁹. АГ також домовилася “продовжити розгляд інших хімічних прекурсорів, які можуть бути додані до контрольних списків у майбутньому”¹⁰.

АГ скасувала річну пленарну зустріч у Парижі, і її голова не проводив жодних інформаційних місій у 2020р. через пандемійні обмеження. На відміну від інших режимів, АГ спромоглася знайти консенсус серед держав-учасниць і поновила деякі офіційні засідання у віртуальному форматі. Проте інших змін до контрольних списків АГ після міжсесійної зустрічі в лютому 2020р. не вносилося.

Режим контролю над ракетними технологіями

Метою РКРТ є запобігання розповсюдженню ракет та інших безпілотних систем доставки хімічної, біологічної та ядерної (ХБЯ) зброї. РКРТ утворений у 1987р. найбільш промислово розвинутими країнами – т.зв. “Великою сімкою” (*G7*) – з метою сприяння запобіганню розповсюдженню ядерної зброї шляхом контролю над експортом товарів і технологій, пов’язаних з ракетами, здатними бути її носіями¹¹. Згодом охоплення РКРТ поширилося на балістичні та крилаті ракети й на всі типи безпілотних літальних апаратів (БЛА), здатні доставляти ХБЯ зброю¹². РКРТ поширюється на будь-які ракети та БЛА, “здатні доставляти корисне навантаження масою не менше 500 кг на відстань не менше 300 км”, або призначені для доставки ХБЯ

⁷ Australia Group, ‘Australia Group adherents’, [n.d.].

⁸ Australia Group, ‘Statement by the Australia Group chair: Addition of novichok precursor chemicals to the Australia Group Control List’, 28 Feb. 2020.

⁹ Брокман К. “Багатосторонні режими експортного контролю”. – *Щорічник СППРІ 2020*, підрозділ III розділу 14. Про останні події, пов’язані з використанням речовин сімейства *Новичок*, Конвенцією про заборону хімічної зброї та роботою Організації із заборони хімічної зброї, див. у підрозділах IV і V розділу 12 цього видання.

¹⁰ Australia Group (посилання 8).

¹¹ Missile Technology Control Regime, ‘Frequently asked questions (FAQs)’, [n.d.]. До *G7* належать: Велика Британія, Італія, Канада, Німеччина, Франція, США і Японія.

¹² Missile Technology Control Regime (посилання 11).

зброї¹³. Кількість учасників РКРТ – їх називають “партнерами” – збільшилася з семи до 35 держав, але не збільшувалася після прийняття Індії у 2016р., попри численні заявки, що чекають розгляду, в т.ч. від дев’яти держав-членів ЄС¹⁴. З 2014р. РКРТ практикує офіційні декларації держав про дотримання керівних принципів режиму, що дає таким державам певні вигоди, включно із запрошеннями на технічні інформаційні зустрічі, повідомленнями про зміни в контрольних списках, зустрічами з головою РКРТ та доступом до деяких презентацій на зустрічах експертів з питань ліцензування і правозастосування (*Licensing and Enforcement Experts Meeting, LEEM*)¹⁵. Після створення РКРТ про бажання приєднатися в односторонньому порядку заявили лише три держави – Естонія, Казахстан і Латвія, – повідомивши Контактний пункт РКРТ у Парижі; у 2020р. жодна нова держава не зробила цього.

Партнери РКРТ домовилися тимчасово відкласти пленарну зустріч 2020р. – що мала відбутися у Відні 15-19 березня 2021р. під головуванням Австрії, – якщо пандемічна ситуація дозволить проводити особисті зустрічі¹⁶. Австрія перебрала головування в РКРТ від Нової Зеландії у жовтні 2020р., згідно зі встановленими термінами. Після Австрії головування переберуть: Росія на період 2021/2022рр. і Швейцарія на період 2022/2023рр. Неформальні консультації між партнерами відбувались у різних форматах. Продовжували надходити й поширюватися серед учасників пропозиції і тематичні робочі документи, наприклад, з технічних питань на зустрічах технічних експертів (*Technical Experts Meeting, TEM*)¹⁷. Співголовування в *TEM* перейшло від Нідерландів і Австралії до Великої Британії і Швейцарії¹⁸.

Перед припиненням особистих контактів через пандемію, наприкінці 2019р. та на початку 2020р. новозеландський головуючий провів кілька інформаційно-роз’яснювальних заходів для залучення держав-нечленів. Він брав участь у підготовчому курсі у Китаї для контактних пунктів в Азійсько-тихоокеанському регіоні, створених згідно з Резолюцією РБ ООН 1540, скориставшись цією можливістю, щоб провести двосторонню зустріч з китайськими посадовцями та “донести зацікавленість режиму в поновленні контактів з Китаєм з питань, пов’язаних з РКРТ”¹⁹. Китай прагнув членства РКРТ і раніше заявляв, що дотримуватиметься його керівних принципів, але окремі партнери – насамперед США – виступали проти членства Китаю і вказували на його неоднозначний досвід нерозповсюдження ракет і недоліки

¹³ Missile Technology Control Regime, ‘MTCR Guidelines and the Equipment, Software and Technology annex’, [n.d.].

¹⁴ Missile Technology Control Regime, ‘Partners’, [n.d.].

¹⁵ Missile Technology Control Regime, ‘Adherence policy’, [n.d.].

¹⁶ Hajnoczi, T., ‘Upcoming chair’s introduction’, *Missile Technology Control Regime Newsletter*, 3 Sep. 2020, p.5.

¹⁷ Інтерв’ю автора зі старшим урядовим радником з технічної політики у сфері експортного контролю, 16 грудня 2020р.

¹⁸ Horton, A., ‘The TEM: Keeping calm and carrying on!’, *Missile Technology Control Regime Newsletter*, 3 Sep. 2020, p.2.

¹⁹ Higgie, D., ‘MTCR outreach activities’, *Missile Technology Control Regime Newsletter*, 3 Sep. 2020, p.4.

в системі експортного контролю²⁰. РКРТ також був представлений на 27-му Азійському семінарі з експортного контролю (*Asian Export Control Seminar*) в Токіо в лютому 2020р. – з презентацією та інформаційно-роз’яснювальним заходом для країн Азії²¹. Відбувся лише один офіційний інформаційно-роз’яснювальний захід РКРТ – візит до Ізраїлю в березні 2020р., що стало продовженням регулярної взаємодії з Ізраїлем²². У вересні 2020р. РКРТ також видав перший інформаційний бюлетень зі звітом про поточну діяльність головуючого, роботу *ТЕМ*, зустріч з обміну інформацією (*Information Exchange Meeting, IEM*) та *ЛЕЕМ*. Це стало важливим кроком до більшої прозорості, особливо під час пандемії, коли публічної інформації від режимів поменшало. Інформаційний бюлетень також відрекомендував нового головуючого, надавши таким чином додаткову публічну та офіційну інформацію про діяльність РКРТ²³.

Гаазький Кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет Гаазький Кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет (*Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation, HCOC*) є єдиним багатостороннім інструментом забезпечення прозорості і зміцнення довіри у сфері нерозповсюдження балістичних ракет²⁴. Він з’явився за результатами дискусій в РКРТ у 2002р. і відтоді перетворився на незалежний політично зобов’язуючий інструмент, що доповнює РКРТ у його меті нерозповсюдження ракет²⁵. У 2020р. *HCOC* підписали три нові держави: Сент-Вінсент і Гренадіни (в січні 2020р.), Екваторіальна Гвінея (в січні 2020р.) і Сомалі (в лютому 2020р.). Наразі загальна кількість його підписантів дорівнює 143²⁶. Крім того, 7 грудня 2020р. ГА ООН ухвалила Резолюцію 75/60 на підтримку *HCOC* – 176 голосами “за”, однин “проти” (Іран) і 10 утрималися. Це значно більше за попередню подібну резолюцію 2018р., яка раніше здобула рекордну підтримку²⁷.

На відміну від режимів експортного контролю, які приймають держави-учасниці консенсусом, до *HCOC* може приєднатися будь-яка держава, подавши підписний документ до МЗС Австрії, що виконує функції головного координатора *HCOC*. Держави-підписанти зобов’язуються виконувати обмежений перелік заходів прозорості і зміцнення довіри. Зокрема вони погоджуються надавати річні декларації про національні програми та політику

²⁰ Spector, L.S., ‘The Missile Technology Control Regime and shifting proliferation challenges’, *Arms Control Today*, vol.48, no.3 (Apr. 2018); Rasmussen, N.A., ‘Chinese missile technology control: Regime or no regime?’, DIIS Policy Brief, Feb. 2007.

²¹ Asian Export Control Seminar Secretariat, ‘The 27th Asian Export Control Seminar’, [n.d.]; Sargison, G., ‘Missile Technology Control Regime’, Presentation to the 27th Asian Export Control Seminar, Tokyo, 12 Feb. 2020.

²² Missile Technology Control Regime, ‘Report by the MTCR Chair: Outreach visit to Israel’, News, 23 Mar. 2020.

²³ Missile Technology Control Regime, *Missile Technology Control Regime Newsletter*, 3 Sep. 2020.

²⁴ Hague Code of Conduct, ‘What is HCOC?’, Feb. 2020.

²⁵ Brockmann, K., *Controlling Ballistic Missile Proliferation: Assessing Complementarity between the HCOC, MTCR and UNSCR1540*, HCOC Research Paper no.7 (HCOC: Vienna, June 2020).

²⁶ Hague Code of Conduct, ‘List of HCOC subscribing states’, Feb. 2020.

²⁷ UN General Assembly Resolution 75/60, 7 Dec. 2020; Малетта Дж. та ін. “Режими експортного контролю”. – *Щорічник СІПІ 2019*, підрозділ III розділу 10.

розвитку балістичних ракет і запусків космічних апаратів, а перед пусками – обмінюватися повідомленнями про пуски та випробувальні польоти балістичних ракет і космічних апаратів²⁸.

Попри пандемічну ситуацію, перенесена з червня 19 річна регулярна зустріч *HCOC* відбулася 12 жовтня 2020р. у Відні²⁹. На ній були присутні делегації 71 зі 143 держав-підписантів – лише дещо більше, порівняно з попередніми регулярними зустрічами. З червня Швейцарія перебрала від Норвегії головування в *HCOC* на період 2020/2021рр. Швейцарія заявила, що, виконуючи функції головуючого, зосередиться на забезпеченні повного його дотримання державами-підписантами та намагатиметься долучити до участі в *HCOC* нові держави³⁰.

Наприкінці 2019р. і на початку 2020р. Норвегія від імені *HCOC* здійснила кілька інформаційно-роз'яснювальних заходів, зокрема презентацію *HCOC* під час Азійського семінару з експортного контролю в Токіо в лютому 2020р.³¹ Головуючий від Швейцарії взяв участь у кількох віртуальних заходах, у т.ч у віртуальному заході, організованому спільно з Фондом стратегічних досліджень (*Fondation pour la recherche stratégique, FRS*) “на полях” Першого комітету ГА ООН, у віртуальному візиті експертів до В'єтнаму та в “Азійському регіональному вебінарі” з питань *HCOC*, спільно організованому *FRS* та Регіональним центром ООН з питань миру та роззброєння в Азійсько-тихоокеанському регіоні³².

Група ядерних постачальників

Метою ГЯП є запобігання розповсюдженню ядерної зброї шляхом контролю над поставками ядерних і пов'язаних з ними матеріалів, обладнання, програмного забезпечення та технологій. ГЯП утворена в 1974р. у відповідь на перше ядерне випробування Індії – перший вибух ядерного боєприпасу, здійснений державою, яка згідно з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї (*ДНЯЗ, Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, NPT*) не визнана ядерною державою³³. Кількість держав-учасниць ГЯП збільшилася з семи до 48, але не змінювалася після прийняття Сербії у 2013р.³⁴ ГЯП продовжувала обговорення кількох заявок держав на приєднання, але у 2020р. зберігалися розбіжності з питань прийняття нових держав. Зокрема

²⁸ Hague Code of Conduct, ‘How to join HCoC’, Nov. 2018.

²⁹ Hague Code of Conduct, ‘19th regular meeting of the subscribing states to the Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation (HCOC)’, Press release, Oct. 2020.

³⁰ Swiss Federal Department of Foreign Affairs, ‘Switzerland seeks to build trust between states to stop the proliferation of delivery systems for weapons of mass destruction’, Press release, 3 June 2020.

³¹ Nyhamar, I.M.W., ‘The Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation (HCoC)’, Presentation to the 27th Asian Export Control Seminar, Tokyo, 12 Feb. 2020.

³² Foundation for Strategic Research and Hague Code of Conduct, ‘The state of ballistic missile proliferation today’, Virtual side-event organized on the margins on the UN General Assembly First Committee, 29 Oct. 2020; Foundation for Strategic Research, ‘Expert mission on the HCoC with Vietnam’, 10 Dec. 2020; Foundation for Strategic Research, ‘Asian regional webinar’, 18 Dec. 2020.

³³ Nuclear Suppliers Group, ‘About the NSG’, [n.d.].

³⁴ Nuclear Suppliers Group, ‘Participants’, [n.d.].

не було згоди з питання, що тривалий час залишається спірним: чи слід приймати до ГЯП Індію і Пакистан, які не є учасниками ДНЯЗ.

Річне пленарне засідання ГЯП, що мало відбутись у Брюсселі в червні, було відкладене до середини 2021р.³⁵ Головування в ГЯП від Казахстану перебрала Бельгія на період 2020/2021рр. З питань регулярної передачі повноважень головуючого ГЯП і з метою забезпечення функціонування режиму в умовах перенесення пленарного засідання відбувалася взаємодія “трійки” у складі попереднього, нинішнього та наступного головуючих з керівниками допоміжних органів ГЯП. Національне управління США з питань ядерної безпеки (*US National Nuclear Security Administration*) у жовтні 2020р. дуже вчасно, з огляду на пандемію, завершило модернізацію захищеної системи обміну інформацією (*Information Sharing System, NISS*) ГЯП³⁶. Своєчасна модернізація нової системи продемонструвала необхідність добре працюючих і захищених каналів електронного зв'язку між учасниками режиму та допомагає забезпечити стійкість до зривів персонального залучення, поїздок і міжнародних зустрічей.

Попри пандемію, бельгійський головуючий оголосив, що він взаємодітиме з “важливими гравцями в ядерній галузі для забезпечення дотримання керівних принципів ГЯП”, і підтвердив плани виступу на Оглядовій конференції ДНЯЗ, перенесеній на 2021р.³⁷ Головуючий підтвердив, що хоча регулярна діяльність ГЯП триває, окремі заходи відбуваються “у дещо зміненому форматі”³⁸. Тривало обговорення державами-учасницями змістовних питань, хоча переважно у групах меншого складу. ГЯП не розкриває тем обговорення чи змісту пропозицій стосовно контрольних списків і керівних документів. Народи та конференції *Track 1.5* продовжували розглядати новітні технології, зокрема 3-D друк і перспективні конструкції реакторів³⁹.

ГЯП також була представлена на кількох інформаційно-роз'яснювальних зустрічах наприкінці 2019р. - на початку 2020р., у т.ч. за участю держав, що не є її учасницями. У жовтні 2019р. в Китаї ГЯП презентувала підготовчий курс для контактних пунктів в Азійсько-тихоокеанському регіоні, створених згідно з Резолюцією РБ ООН 1540, а в лютому 2020р. презентувала і провела захід на полях Азійського семінару з експортного контролю⁴⁰.

³⁵ Nuclear Suppliers Group, ‘Chair’s corner’, [n.d.].

³⁶ National Nuclear Security Administration, ‘NNSA launches new web platform to support the nonproliferation work of the Nuclear Suppliers Group’, 21 Dec. 2020.

³⁷ Докладніше про відкладену Конференцію з огляду ДНЯЗ див. у підрозділі III розділу 11 цього видання; Nuclear Suppliers Group, ‘Chair’s corner’ (посилання 35).

³⁸ Nuclear Suppliers Group, ‘Chair’s corner’ (посилання 35).

³⁹ Автор брав участь у кількох з цих зустрічей як учасник дискусії.

⁴⁰ United Nations, ‘Security Council Resolution 1540 (2004) points of contact training for states of Asia-Pacific Region’, Press release, 30 Oct. 2019; Nuclear Suppliers Group, ‘The Nuclear Suppliers Group and its Guidelines: “A Public Good”’, Presentation at the 27th Asian Export Control Seminar, Tokyo, 12 Feb. 2020.

Вассенаарська домовленість

ВД створена в 1996р. як наступниця Координаційного комітету з багатостороннього експортного контролю (*Co-ordinating Committee for Multilateral Export Controls, COCOM*) часів холодної війни. Держави-учасниці ВД намагаються заохочувати “прозорість і більшу відповідальність” у постачанні звичайних озброєнь, товарів і технологій подвійного використання. Метою режиму є запобігання поставкам, що призводять до “дестабілізуючого накопичення” озброєнь і технологій, що може загрожувати міжнародній і регіональній безпеці та стабільності, а також недопущення поставок терористам. Після створення ВД кількість держав-учасниць режиму збільшилася з 33 до 42. Після прийняття Індії у 2017р., нових держав-учасниць до неї не приймалося⁴¹.

Наприкінці 2020р. головування на пленарних засіданнях перейшло від Хорватії до Угорщини; США перебрали головування в Загальній робочій групі (*General Working Group*), а Мальта у 2021р. стала головуючою в Експертній групі (*Experts Group*). Італія продовжила головування на зустрічі з ліцензування та виконання (*Licensing and Enforcement Officers Meeting*) у 2021р.

Через пандемію держави-учасниці у 2020р. не проводили зустрічей і не здійснювали звичайного поглибленого розгляду технічних новинок і можливих оновлень контрольних списків ВД. Однак держави-учасниці продовжували міжсесійну співпрацю та ухвалили кілька рішень, спрямованих на забезпечення безперервного виконання програми роботи ВД та функціонування її Секретаріату. З метою “підвищення дієвості та ефективності” ВД держави-учасниці також заклали основу для проведення глибокого аналізу та оцінки функціонування ВД у рамках шостої внутрішньої “Оцінки Домовленості”, що стане головним заходом 2021р. Була узгоджена “програма заходів” з нагоди 25-ї річниці створення ВД у 2021р., включно із взаємодією з державами, що не є її учасницями⁴².

На початку 2020р., перед призупиненням більшості поїздок і персональних зустрічей, Секретаріат ВД брав участь у кількох інформаційно-роз’яснювальних заходах. У січні 2020р. він взяв участь у другій Річній програмі стипендіатів з роззброєння та міжнародної безпеки (*Annual Disarmament and International Security Affairs Fellowship Programme*) в Делі, а в лютому провів презентацію та організував захід “на полях” Азійського семінару з експортного контролю в Токіо⁴³.

⁴¹ Wassenaar Arrangement, ‘About us’, updated 17 Dec. 2020.

⁴² Wassenaar Arrangement, ‘Statement issued by the plenary chair of the Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies’, Vienna, 17 Dec. 2020.

⁴³ Griffiths, P., ‘The role and relevance of the Wassenaar Arrangement’, Presentation to the Second Annual Disarmament and International Security Affairs Fellowship Programme, New Delhi, 17 Jan. 2020; Griffiths, P., ‘Wassenaar Arrangement updates’, Presentation to the 27th Asian Export Control Seminar, Tokyo, 12 Feb. 2020; Wassenaar Arrangement, ‘Outreach event at the Asian Export Control Seminar’, 14 Feb. 2020.

Висновки

Вплив пандемії *Covid-19* у 2020р. викликав серйозні занепокоєння стосовно спроможності багатосторонніх режимів експортного контролю та їх залежності від річних особистих пленарних зустрічей як головних органів ухвалення рішень. Робота більшості режимів тривала, але обмежувалася переважно функціями обміну інформацією або здійснювалася в невеликих групах держав-учасниць. Однак здатність ухвалювати рішення та продовжувати обговорення складних тем, особливо політичних і технічних, дуже постраждала. Брак прозорості – через обмеження участі в публічних заходах і невелику кількість публічних заяв і прес-релізів – показав необхідність пошуку режимами додаткових шляхів подальшого руху до більшої відкритості. Започаткування нового інформаційного бюлетеня РКРТ є прикладом невеликого кроку в цьому напрямі. Модернізація системи обміну інформацією ГЯП є прикладом кроку, що може допомогти забезпечити функціонування режиму, водночас посиливши його, з огляду на майбутні перешкоди. Масив пропозицій і робочих проектів, які довелося перенести з 2020р., гарантує режимам велике навантаження і щільний графік у 2021р. Крім того, багато важливих процесів, зокрема розширення взаємодії між режимами, потребуватимуть відновлення, щойно дозволить ситуація у сфері охорони здоров'я.

IV. Події у контролі ЄС над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю

МАРК БРОМЛІ, КОЛЯ БРОКМАНН, ДЖОВАННА МАЛЕТТА

ЄС є зараз єдиною регіональною організацією, що має спільну правову базу контролю над експортом, посередництвом, транзитом і перевалкою товарів подвійного використання та, певною мірою, військової продукції. Головними елементами цієї правової бази є ембарго ЄС на поставки озброєнь, Регламент стосовно виробів подвійного використання (*Dual-use Regulation*), Спільна позиція стосовно експорту озброєнь (Спільна позиція, *Common Position on Arms Exports*), Директива про поставки в межах ЄС (*Intra-Community Transfers Directive*) і Регламент протидії катуванням (*Anti-Torture Regulation*)¹. Зміни в ембарго ЄС на поставки озброєнь описані в підрозділі II цього розділу. Цей підрозділ присвячено змінам у Регламенті стосовно виробів подвійного використання та Спільній позиції. У 2020р. ЄС досягнув проміжної домовленості стосовно тексту нового варіанту Регламенту про вироби подвійного використання, що наближає до завершення тривалий процес його перегляду та реформатування, започаткований у 2011р. Після завершення у 2019р. перегляду Спільної позиції, ЄС також вживав заходів з покращення прозорості та доступності річного звіту ЄС про експорт озброєнь.

Регламент ЄС стосовно виробів подвійного використання

Регламент ЄС стосовно виробів подвійного використання охоплює контроль над експортом, реекспортом, посередництвом і транзитом товарів, програмного забезпечення і технологій подвійного використання. Цей Регламент є законом прямої дії у державах-членах ЄС, але реалізується та виконується через національні системи контролю. Як визначено Статтею 25 Регламенту, цей інструмент переглядається з 2011р. У рамках цього процесу Єврокомісія у вересні 2016р. опублікувала у формі “переробленої” пропозиції проєкт нової редакції Регламенту². У січні 2018р. Європарламент опублікував запропоновані ним поправки до пропозиції Єврокомісії, а в червні 2019р.

¹ Council Regulation 428/2009 of 5 May 2009 setting up a Community regime for the control of exports, transfer, brokering and transit of dual-use items, *Official Journal of the European Union*, L134, 29 May 2009; Council Common Position 2008/944/CFSP of 8 Dec. 2008 defining common rules governing control of exports of military technology and equipment, *Official Journal of the European Union*, L335, 8 Dec. 2008; Directive 2009/43/EC of the European Parliament and of the Council of 6 May 2009 simplifying terms and conditions of transfers of defence-related products within the Community, *Official Journal of the European Union*, L146, 10 June 2009; Regulation (EU) 2016/2134 of the European Parliament and of the Council of 23 Nov. 2016 amending Council Regulation (EC) 1236/2005 concerning trade in certain goods which could be used for capital punishment, torture or other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, *Official Journal of the European Union*, L338, 13 Dec. 2016.

² European Commission, ‘Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council setting up a Union regime for the control of exports, transfer, brokering, technical assistance and transit of dual-use items (recast)’, 12798/16, 28 Sep. 2016. Див. також: Бауер І., Бромлі М. “Події в контролі ЄС над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю”. – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ III розділу 15.

Рада ЄС опублікувала власний переговорний мандат³. У II половині 2019р. почалось обговорення пропозиції Єврокомісії у рамках “трилогу” за участю Єврокомісії, Європарламенту та Ради ЄС. З жовтня 2019р. до вересня 2020р. відбулися три “трилоги”. У листопаді 2020р. Рада ЄС під головуванням Німеччини оголосила, що Рада і Парламент досягли проміжної політичної домовленості стосовно переглянутого варіанту Регламенту про виробу подвійного використання у формі остаточного компромісного тексту⁴. Очікується, що новий варіант Регламенту буде ухвалений Парламентом у I половині 2021р. та набуде чинності в II половині 2021р.⁵ Пропозиція, внесена Комісією, передбачала перегляд фактично всіх аспектів Регламенту, створюючи умови для складного та широкомасштабного процесу перегляду. Однак тривалість ухвалення остаточного компромісного тексту пояснювалася насамперед розбіжностями з ряду ключових питань. Найбільші спори викликало запровадження Регламентом посиленого контролю над експортом засобів кіберстеження – у зв’язку зокрема, з розширенням спектра та підвищенням важливості проблем у сфері прав людини. У цьому випадку Парламент загалом підтримав або розширив пропозиції Комісії. Однак серед держав-членів від початку не було єдності стосовно реагування на цю пропозицію, і пізніше – користуючись правами Ради, – пропозиція Єврокомісії та Європарламенту була відхилена⁶.

У цьому підрозділі розглядаються сфери, які, судячи з активності дебатів чи суттєвості змін, внесених до Регламенту, виявилися найбільш важливими: гармонізація заходів контролю держав-членів; спрощення контролю над менш критичними товарами; зміцнення контролю над засобами кіберстеження. Далі в підрозділі розглядається четверта сфера, яка, мірою перегляду і внесення змін стала дедалі помітнішою – реагування на виклики “новітніх технологій”, а також обговорюються інші ініціативи ЄС, пов’язані з цією сферою.

³ European Parliament, ‘Amendments adopted by the European Parliament on 17 January 2018 on the proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council setting up a Union regime for the control of exports, transfer, brokering, technical assistance and transit of dual-use items (recast) (COM(2016)0616-C8-0393/2016-2016/0295(COD))’, 17 Jan. 2018; Council of the European Union, ‘Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council setting up a Union regime for the control of exports, brokering, technical assistance, transit and transfer of dual-use items (recast) – Mandate for negotiations with the European Parliament (2016/0295(COD))’, 5 June 2019.

⁴ European Council, ‘New rules on trade of dual-use items agreed’, Press release, 9 Nov. 2020.

⁵ Angersbach, R., ‘Stand der EG-Dual-Use-Novelle’, *AW-Prax*, vol.27, no.1 (Jan. 2021), pp.13-16.

⁶ Moßbrucker, D., ‘Surveillance exports: How EU Member States are compromising new human rights standards’, *Netzpolitik*, 29 Oct. 2018; Cerulus, L., ‘Europe to crack down on surveillance software exports’, *Politico*, 15 Oct. 2020. Докладніший огляд позицій Єврокомісії, Європарламенту та Ради ЄС у процесі перегляду та внесення змін до Регламенту див.: Бромлі М., Малетта Дж. “Події в контролі ЄС над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю”. – *Щорічник СИПІ 2019*, підрозділ IV розділу 10; Bromley, M. and Gerharz, P., ‘Revising the EU Dual-use Regulation: Challenges and opportunities for the trilogue process’, *SIPRI Commentary*, 7 Oct. 2019; Immenkamp, B., ‘Review of dual-use export controls’, *European Parliamentary Research Service briefing*, 15 Jan. 2021.

Гармонізація заходів контролю держав-членів

У квітні 2014р. Єврокомісія окреслила чотири пріоритети перегляду Регламенту стосовно виробів подвійного використання. Два з них стосувалися більшої узгодженості у здійсненні державами-членами контролю над експортом виробів подвійного використання: сприяння “конвергенції експортного контролю та запровадженню рівних правил гри на глобальному рівні”; підтримка “імплементатії і застосування ефективного та послідовного експортного контролю”⁷. Під час перегляду і внесення змін до Регламенту спроби забезпечити більш узгоджене його застосування зосереджувалися на трьох ключових моментах: забезпечення більш узгодженого тлумачення основних понять; покращення обміну інформацією між урядами; створення нових механізмів публічної прозорості.

І багатосторонні режими експортного контролю, і Регламент стосовно виробів подвійного використання дають обмежене уявлення про те, як слід тлумачити деякі ключові терміни, пов’язані з контролем над експортом товарів подвійного використання. Зокрема, бракувало спільного розуміння того, як мають робитися винятки для “базових наукових досліджень” і “загальнодоступної” інформації. Це, своєю чергою, призводило до розбіжностей у тому, як здійснювати контроль на національному рівні⁸. З остаточного компромісного тексту зрозуміло, що є потреба в керівних принципах, і що їх розробка є спільним обов’язком Ради та Єврокомісії⁹. Паралельно з цим процесом перегляду ЄС і держави-члени вживали й інших заходів на підтримку більш узгодженого застосування Регламенту, в т.ч. публікуючи керівні принципи формування та реалізації внутрішніх програм дотримання Регламенту, а також розробляючи додатковий набір керівних принципів для дослідницького сектору¹⁰. В остаточному компромісному тексті також передбачалася стандартизація регулювання передачі знань і “технічної допомоги”. Зокрема, у ньому запроваджений контроль над передачами в межах національних кордонів держав-членів ЄС у випадках в’їзду іноземних громадян до ЄС з метою навчання чи професійної підготовки, що іноді не

⁷ European Commission, ‘Ensuring security and competitiveness in a changing world’, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on the review of export control policy, COM (2014) 244 final, 24 Apr. 2014.

⁸ Наприклад, Німеччина та бельгійський регіон Фландрія нещодавно оприлюднили методичні посібники із застосування винятків для “фундаментальних наукових досліджень”, що вказує на різні погляди в цій сфері. Flemish Chancellery and Foreign Office, ‘Controle op de Handel in Dual-use Items’, 30 Sep. 2017; German Federal Office for Economic Affairs and Export Control (BAFA), *Export Control and Academia Manual* (BAFA: Eschborn, Feb. 2019).

⁹ Council of the European Union, ‘Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council setting up a Union regime for the control of exports, brokering, technical assistance, transit and transfer of dual-use items (recast)’, 12798/20, 13 Nov. 2020, p.47.

¹⁰ Commission Recommendation (EU) 2019/1318 of 30 July 2019 on internal compliance programmes for dual-use trade controls under Council Regulation (EC) No 428/2009, *Official Journal of the European Union*, L205, 5 Aug. 2019; European Commission, ‘EU compliance guidance for research involving dual-use items’, Nov. 2020.

охоплюється Регламентом. Водночас, забезпечення методичними посібниками із застосування цих заходів контролю належить до обов'язків держав-членів¹¹.

Згідно з Регламентом стосовно виробів подвійного використання, держави-члени обмінюються інформацією про відмову в наданні експортних ліцензій і регулярно збираються для обговорення виконання Регламенту. Водночас, обмін інформацією в інших сферах – зокрема про заходи, вжиті для забезпечення контролю на національному рівні та для покарання за порушення експортного контролю – є більш обмеженим. З цього питання в остаточному компромісному тексті є значні зміни, особливо стосовно забезпечення контролю. Конкретно, Координаційній групі з питань контролю над товарами подвійного використання (*Dual-Use Coordination Group*) – що підпорядковується Єврокомісії і в роботі якої беруть участь посадовці з держав-членів ЄС для обговорення застосування Регламенту, – доручено створити Механізм координації забезпечення контролю (*Enforcement Coordination Mechanism*). У роботі цього нового органу братимуть участь органи ліцензування і правоохоронні органи держав-членів для обміну інформацією з різних питань, у т.ч. стосовно “аудиту на основі оцінки ризиків” і “виявлення й притягнення до відповідальності за несанкціонований експорт товарів подвійного використання”¹².

На відміну від Спільної позиції, Регламент стосовно виробів подвійного використання не містить жодних вимог публічної звітності про надані чи ненадані експортні ліцензії. І Єврокомісія, і Європарламент закликали до суттєвого просування на цьому напрямі, тоді як Рада ЄС не згадує це питання у своєму переговорному мандаті. В остаточному компромісному тексті визначено ряд амбітних цілей публічної звітності. Конкретно, річний звіт про виконання Регламенту стосовно виробів подвійного використання, що його видає Єврокомісія, буде містити інформацію про “дозвіл”, “відмову” та “заборону” експортних ліцензій. Ці зобов'язання мають особливо далекосяжний характер стосовно засобів кіберстеження. У цьому напрямі ЄС зобов'язується публікувати річні дані про “кількість отриманих заявок за кожною позицією, державу-члена, що подає їх, і пункти призначення, вказані в цих заявках, а також про рішення стосовно цих заявок”¹³. В остаточному компромісному тексті не зазначено, які дані будуть збиратися та публікуватися, або коли буде видано перший звіт, натомість Єврокомісії і Раді ЄС доручено розробити “керівні принципи” з врегулювання цих питань¹⁴. Також зазначено, що держави-члени зобов'язані звертати “належну увагу під час збору та надання даних ... на юридичні вимоги стосовно захисту персональних даних, чутливої комерційної інформації чи закритої інформації з питань оборони, зовнішньої політики або національної безпеки”¹⁵.

¹¹ Council of the European Union, 12798/20 (посилання 9), p.47, Article 24(1).

¹² Council of the European Union, 12798/20 (посилання 9), pp.46-47, Article 22(2).

¹³ Council of the European Union, 12798/20 (посилання 9), p.48, Article 24(2).

¹⁴ Council of the European Union, 12798/20 (посилання 9), p.48, Article 24(2).

¹⁵ Council of the European Union, 12798/20 (посилання 9), p.48, Article 24(3).

Спрощення контролю над менш критичними товарами

Третім пріоритетом, зазначеним у Повідомленні ЄК від квітня 2014р., була “розробка ефективного та конкурентного режиму експортного контролю ЄС”. Багато пропозицій Єврокомісії зосереджувалися на оновленні заходів контролю ЄС для зменшення їх регуляторного навантаження як для експортерів, так і для органів ліцензування держав-членів. Двома ключовими напрямками, що з’явилися у процесі перегляду і внесення змін до Регламенту, стали запровадження нових Генеральних експортних дозволів (*General Export Authorisations, EUGEA*) і спрощення використання хмарних технологій експортерами товарів подвійного використання¹⁶.

EUGEA є свого роду відкритою ліцензією, узгодженою на рівні ЄС, що дозволяє експортерам здійснювати багато поставок за однією ліцензією. Регламент стосовно виробів подвійного використання передбачає шість *EUGEA*, а остаточний компромісний текст додає ще дві: одну – для продукції з використанням криптографії, і ще одну – для поставки програмного забезпечення та технологій дочірнім і спорідненим компаніям. Єврокомісія та Європарламент запропонували більш широкі формулювання стосовно *EUGEA*, а Європарламент пішов ще далі, особливо у криптографії, де він закликав до повного скасування всіх обмежень¹⁷. Держави-члени ЄС підтримали запровадження нових *EUGEA*, але розійшлися у визначенні їх сфери охоплення і змісту через специфічні національні економічні та безпекові інтереси¹⁸. Існувала також широка опозиція держав-членів ідеї Європарламенту стосовно повного скасування контролю у сфері криптографії. Багато урядів цінують такий контроль завдяки можливості контролювати технології, які можуть стосуватися національної безпеки¹⁹. Сфера застосування двох нових *EUGEA* була менш амбітною, ніж пропонували Єврокомісія та Європарламент, а дві інші *EUGEA* – стосовно низьковартісних поставок та “інших товарів подвійного використання” – були зовсім вилучені. Водночас ЄК отримала ширші повноваження змінювати сферу дії *EUGEA*.

Компанії і дослідницькі інститути вже кілька років звертають увагу на відмінності у регулюванні державами-членами ЄС використання послуг хмарного обчислення для зберігання технічних даних і програмного забезпечення та обміну ними, що підлягають контролю над експортом товарів подвійного використання. Ці відмінності стосуються наступних аспектів: чи враховується під час контролю місце розташування серверів; де зберігається

¹⁶ Технологія хмарних обчислень виникла на початку 2000-х років і може бути широко визначена як “практика використання мережі віддалених серверів в Інтернеті для зберігання, управління та обробки даних, замість використання локального сервера чи персонального комп’ютера”. Druifhout, M. and Hewer, S., ‘What is cloud computing?’, Scout Technology Guides blog, 11 Apr. 2019. Обговорення хмарних обчислень та експортного контролю див.: Tauwhare, R., ‘Cloud computing, export controls and sanctions’, *Journal of Internet Law*, vol.19, no.2 (Aug. 2015).

¹⁷ European Parliament, ‘Amendments’ (посилання 3), amendments 13 and 15.

¹⁸ Gostl, C., Foreign Trade Administration, Federal Ministry for Digital and Economic Affairs, Austrian Presidency of the Council of the European Union, ‘Opening remarks’, EU Export Control Forum 2018, Brussels, 13 Dec. 2018.

¹⁹ Бромлі М., Брокман К., Малетта Дж. “Контроль над нематеріальними передачами технологій та адитивним виготовленням”. – *Щорічник СИПІ 2018*, підрозділ IV розділу 10.

програмне забезпечення або технологія; заходи, яких мають вжити компанії для безпечного зберігання технічних даних чи програмного забезпечення, завантаженого до хмари²⁰. В остаточному компромісному тексті державам-членам рекомендується використовувати “засоби спрощення у вигляді генеральних чи глобальних ліцензій або уніфікованого тлумачення положень” про хмарні послуги; але загальне визначення експорту залишається незмінним. Це означає, що держави-члени зберігатимуть свободу в регулюванні використання хмарного обчислення відповідно до національних стандартів²¹. Єврокомісія намагалася піти ще далі, змінивши визначення експорту таким чином, аби було зрозуміло, що завантаження підконтрольного програмного забезпечення чи технічних даних до хмари не потребує ліцензії²².

Зміцнення контролю над засобами кіберстеження

Четвертим пріоритетом, зазначеним у Повідомленні від квітня 2014р., було “приспосовування до мінливої безпекової ситуації і збільшення внеску ЄС у міжнародну безпеку”. Після натиску Європарламенту, ЄК, Рада ЄС і Європарламент у 2014р. зобов’язалися розглянути можливості використання Регламенту стосовно виробів подвійного використання для посилення контролю над експортом засобів кіберстеження²³. Дискусії про шляхи досягнення такого результату розгорталися за трьома напрямками: контроль над додатковими засобами кіберстеження за допомогою нового “всеохопного контролю”; контроль над додатковими засобами за допомогою нового “автономного” контрольного списку ЄС; запровадження обмежень експорту шляхом розширення переліку проблем у сфері прав людини, які держави мають враховувати під час оцінки ризиків.

Список товарів, що підлягають ліцензуванню згідно з Регламентом, визначений у списку виробів подвійного використання ЄС, що ґрунтується на контрольних списках Вассенаарської домовленості (ВД) та інших багатосторонніх режимів експортного контролю (підрозділ III). Регламент також передбачає т.зв. всеохопний контроль, що охоплює позиції, яких немає у списку товарів подвійного використання, але які можуть використовуватися у програмі розробки зброї масового ураження, мати “військове кінцеве використання” у країні, стосовно якої діють санкції, чи використовуватися як частини та компоненти в незаконно експортованій військовій продукції. В остаточному компромісному тексті запроваджено новий всеохопний контроль над неврахованими в контрольних списках засобами кіберстеження, що можуть бути використані для “внутрішніх репресій та/або вчинення

²⁰ Bromley, M. and Maletta, G., *The Challenge of Software and Technology Transfers to Non-proliferation Efforts: Implementing and Complying with Export Controls* (SIPRI: Stockholm, Apr. 2018), pp.23-24.

²¹ Council of the European Union, 12798/20 (посилання 9), para.7.

²² European Commission, 12798/16 (посилання 2), p.7.

²³ Immenkamp (посилання 6); ‘Joint Statement by the European Parliament, the Council and the Commission on the review of the dual-use export control system’, *Official Journal of the European Union*, L173, 12 June 2014.

серйозних порушень міжнародного права з питань прав людини та міжнародного гуманітарного права [МГП]²⁴. Експортери також зобов'язані інформувати національні органи, якщо їм “відомо на підставі висновків [власної] належної перевірки” про будь-які подібні ризики²⁵. Запровадження нового всеохопного контролю над засобами кіберстеження та формулювання стосовно належної перевірки були підтримані Єврокомісією і Європарламентом, але проти них виступила Рада ЄС на тій підставі, що вони загрожують появою нечітких і невинуватих регуляторних зобов'язань для урядів та експортерів²⁶. Хоча їх внесення було поступкою Ради, в остаточному компромісному тексті засоби кіберстеження визначені вужче, ніж це пропонували Єврокомісія і Європарламент, що обмежує сферу всеохопного контролю та безпосередньо юридично не зобов'язує компанії робити належну перевірку.

У 2012-2019рр. до списку виробів подвійного використання Вассенаарської домовленості та, відповідно, списку виробів подвійного використання ЄС були додані п'ять типів засобів кіберстеження²⁷. Однак і Єврокомісія, і Європарламент вважали потрібним створення нового “автономного” контрольного списку ЄС для додаткових засобів кіберстеження, яких не було у списку ВД. Серед держав-членів ЄС від початку не було єдності стосовно підтримки створення автономного списку ЄС, але ні в переговорному мандаті Ради, ні в остаточному компромісному тексті немає жодної згадки про це питання²⁸. Натомість в остаточному компромісному тексті зазначено, що якщо держава-член ЄС застосовує новий всеохопний контроль для регулювання засобів кіберстеження, яких немає у списку – і якщо всі інші держави-члени ЄС дають згоду – ЄС опублікує деталі “в серії С Офіційного журналу Європейського Союзу (*Official Journal of the European Union*)”²⁹. Держави-члени ЄС також зобов'язані “розглянути” обґрунтування додавання цих засобів до “відповідного” режиму контролю³⁰.

Регламент стосовно виробів подвійного використання вимагає від держав-членів “врахування” під час надання експортних ліцензій аргументів, викладених у Спільній позиції, у т.ч. восьми критеріїв оцінки ризику. Це означає,

²⁴ Council of the European Union, 12798/20 (посилання 9), p.23, Article 4a(1).

²⁵ Council of the European Union, 12798/20 (посилання 9), p.23, Article 4a(2).

²⁶ Див.: Council of the European Union, General Secretariat, ‘EU export control: Recast of the Regulation 428/2009’, Working paper WK 1019/2018 INIT, 29 Jan. 2018; Council of the European Union, ‘Paper for discussion: For adoption of an improved EU Export Control Regulation 428/2009 and for cyber-surveillance controls promoting human rights and international humanitarian law’, Working paper WK5755/2018 INIT, 15 May 2018.

²⁷ Контроль над “Обладнанням для перехоплення мобільного зв'язку” додано у 2012р., контроль над “Системами стеження за мережами з використанням Інтернет-протоколу” та над “Програмним забезпеченням для проникнення” – у 2013р.; контроль над “Центрами моніторингу” та “Цифровою криміналістикою” додано у 2019р. Докладніше див.: Bromley, M., *Export Controls, Human Security and Cyber-surveillance Technology: Examining the Proposed Changes to the EU Dual-use Regulation* (SIPRI: Stockholm, Dec. 2017); Брокман К. “Багатосторонні режими експортного контролю”. – *Щорічник СППІ 2020*, підрозділ III розділу 14.

²⁸ Council of the European Union, General Secretariat, WK 1019/2018 INIT (посилання 26); Council of the European Union, WK5755/2018 INIT (посилання 26).

²⁹ Council of the European Union, 12798/20 (посилання 9), p.24, Article 4a(6).

³⁰ Council of the European Union, 12798/20 (посилання 9), p.24, Article 4a(10).

що держави зобов'язані відмовляти в ліцензії на експорт товарів подвійного використання, якщо ті “можуть бути використані для внутрішніх репресій” або “вчинення серйозних порушень [МГП]”³¹. Поправки Європарламенту мали на меті розширити перелік проблем у сфері прав людини, охоплених Регламентом, за рамки “внутрішні репресії”. Конкретно держави-учасниці та експортери, вирішуючи, чи експортувати засоби кіберстеження, були б зобов'язані оцінювати ризик порушення “права на приватність, права на свободу слова та свободу зборів і об'єднань”. Єврокомісія і Європарламент закликали також до розробки методичних посібників для надання державам-членам можливості ухвалювати свідомі рішення про експортні ліцензії. Мандат Ради ЄС та остаточний компромісний текст містять посилання на Спільну позицію, але в них немає жодних згадок про ширші проблеми з правами людини та методичні посібники. Однак до преамбули були додані нові положення про “внутрішні репресії”, “серйозні порушення прав людини” та МГП, що вказує, що держави-члени ЄС мають розглядати ці питання під час експорту товарів подвійного використання, особливо засобів кіберстеження³². Крім того, вимоги до експорту засобів кіберстеження в розділі про звітність мають передбачати ретельніший міжурядовий, парламентський і громадський нагляд за ухваленням державами-членами рішень про експортні ліцензії у цій сфері.

Реагування на виклики “новітніх технологій”

Одним з головних завдань, які треба було вирішити у процесі перегляду Регламенту, стало врахування викликів, що походять від швидкого розвитку та поширення технологій подвійного використання – т.зв. новітніх технологій, – і реагування на них³³. Питання, що опинились у центрі уваги на ранніх етапах процесу перегляду Регламенту, стосувалися доступності стратегічних технологій за кордоном, що обмежує ефективність експортного контролю³⁴. Але згодом фокус розширився та охопив поширене використання певних новітніх технологій, зокрема хмарного обчислення, пошарового синтезу (3D-друку) та нанотехнології. Під час перегляду Регламенту робилися також спроби усунути труднощі, що виникають під час фахового обговорення новітніх технологій – на які часто не існує технічних

³¹ “Внутрішні репресії”, своєю чергою, визначаються як такі, що включають, “серед іншого, катування та інше жорстоке, нелюдське та принизливе поводження чи покарання, швидкі або позасудові страти, зникнення, свавільні затримання та інші серйозні порушення прав людини та основних свобод, як їх визначено у відповідних міжнародних документах з прав людини, зокрема в Загальній декларації прав людини та в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права”. Council of the European Union, Common Position 2008/944/CFSP of 8 Dec. 2008 (посилання 1).

³² Council of the European Union, 12798/20 (посилання 9), p.4, para.1a.

³³ European Commission, ‘The dual-use export control system of the European Union: Ensuring security and competitiveness in a changing world’, Green Paper, COM (2011) 393 final, 30 June 2011; European Commission, ‘Ensuring security and competitiveness in a changing world’, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on the review of export control policy, COM (2014) 244 final, 24 Apr. 2014.

³⁴ European Commission, COM (2011) 393 final (посилання 33).

стандартів, – у рамках багатосторонніх режимів експортного контролю, а також впливу цих технологій на способи передачі підконтрольних товарів³⁵. Під час внесення змін до Регламенту Єврокомісія і дедалі більша кількість держав-членів ЄС почали звертати більше уваги на створення та погодження своєчасного контролю над поставками певних новітніх технологій, які зараз не внесені або лише частково внесені до контрольних списків режимів. При цьому ЄС ще більше розширив коло питань, які він мав намір розглянути у зв'язку з новітніми технологіями, а також відреагував на кроки США зі створення нової національної системи контролю над експортом новітніх технологій. Зокрема, завчасне повідомлення Міністерства торгівлі США у 2018р. про заплановану розробку норм, включно з переліком категорій новітніх технологій, та активізація дискусій про змагання з Китаєм за лідерство у стратегічних технологіях стимулювали обговорення цього питання на міжнародному та європейському рівнях³⁶. У цій ситуації Єврокомісія почала розглядати запровадження автономного контрольного списку ЄС – що раніше розглядався лише в контексті засобів кіберстеження (див. попередній підрозділ), – як засіб, що також дозволить ЄС швидше реагувати на ризики, які походять від новітніх технологій.

Рада ЄС рішуче відкинула ідею запровадження автономного контрольного списку, але побачила сенс у створенні механізму експортного контролю ЄС для врегулювання питань новітніх технологій, особливо у випадках, коли режими ще не досягли згоди стосовно нових заходів, у т.ч. через обмеження правила консенсусу³⁷. В остаточному компромісному тексті визнається необхідність координаційних механізмів, які ЄС міг би використовувати у випадках виявлення “нових ризиків, пов’язаних з новітніми технологіями”³⁸. Але там зазначено, що за будь-якими подібними заходами контролю “мають слідувати ініціативи із запровадження еквівалентного контролю на багатосторонньому рівні”, що вказує на першочергову роль режимів експортного контролю у врегулюванні питань новітніх технологій³⁹. В остаточному компромісному тексті з’явився трансмісивний контроль, який передбачає, що одна держава-член може використовувати позицію з національного контрольних списку, створеного іншою державою-членом згідно зі Статтею 8, для висування вимоги на отримання дозволу для конкретної поставки⁴⁰. Єврокомісія складе й опублікує список таких позицій у національних контрольних списках для всіх держав-членів. Ліцензійна вимога, однак, з’являється не автоматично, а лише якщо держава-член вважає, що товари “призначені або можуть бути призначені ... для використання, що викликає занепокоєння з точки зору громадської безпеки, включно із запобіганням терористичним

³⁵ European Commission, COM (2014) 244 final (посилання 33).

³⁶ US Department of Commerce, Bureau of Industry and Security, ‘Advance notice of proposed rulemaking: Review of controls for certain emerging technologies’, *Federal Register*, vol.83, no.223 (19 Nov. 2018).

³⁷ Див. recital 6 in Council of the European Union, 5 June 2019 (посилання 3).

³⁸ Council of the European Union, 12798/20 (посилання 9), р.6, para.6.

³⁹ Council of the European Union, 12798/20 (посилання 9), р.6, para.6.

⁴⁰ Council of the European Union, 12798/20 (посилання 9), р.28.

актам, або з міркувань прав людини”, та поінформувала про це експортера⁴¹. Хоча Стаття 8а має структуру, аналогічну структурі всеохопного контролю, в ній немає вимоги до експортерів інформувати національні органи, якщо їм відомо про конкретне кінцеве використання, що викликає занепокоєння.

ЄС окремо організував серію технічних семінарів з новітніх технологій для зацікавлених держав-членів, які очолювалися Єврокомісією та Німеччиною і відбувались з листопада 2019р. по грудень 2020р. Ця серія складалася з семінарів з питань 3D-друку, квантових обчислень, напівпровідників, біотехнологій, інтерфейсу “мозок-комп’ютер” і перспективних матеріалів, а також віртуального семінару з питань штучного інтелекту. За результатами цієї серії семінарів видана непублічна технічна доповідь, поширена серед усіх держав-членів. Цікаво, що участь у семінарах обмежувалася делегаціями держав-членів і не передбачала публічних консультацій з експертами та представниками науки, промисловості чи громадянського суспільства. Передбачалося збільшення кількості семінарів з елементами публічних консультацій, але після спалаху пандемії *Covid-19* серію семінарів спочатку відклали, а потім завершили віртуальним семінаром винятково для держав-членів.

Ці заходи свідчать про збереження інтересу ЄС до співпраці з багатосторонніми режимами експортного контролю, а не до підміни їх функцій. ЄС намагався створити форуми, де держави-члени могли б отримати останню інформацію та узгодити погляди на новітні технології, які вони потім могли б внести до режимів. Водночас ЄС визнає можливу потребу вчасних односторонніх дій держави-членів і дає іншим державам-членам можливість легко підтримувати та відтворювати такі національні заходи контролю.

Спільна позиція ЄС з експорту озброєнь

У вересні 2019р. держави-члени ЄС завершили другий перегляд Спільної позиції, майже через два роки після початку цього процесу⁴². Перегляд призвів до небагатьох змін у тексті Спільної позиції і суттєвих змін у настановах для її користувачів⁴³. Деякі зміни мали підвищити рівень прозорості експорту озброєнь держав-членів ЄС. Зокрема, однією зі змін тексту Спільної позиції визначено чіткий остаточний термін звітності держав-членів з метою обмежити затримку публікації річного звіту ЄС про експорт озброєнь⁴⁴.

Крім того, для підвищення доступності річного звіту, який традиційно оприлюднюється у PDF-форматі на кількасот сторінок, Рада ЄС вирішила

⁴¹ Council of the European Union, 12798/20 (посилання 9), pp.28-29, Article 8a.

⁴² Council of the European Union, ‘Control of arms export: Council adopts conclusions, new decision updating the EU’s common rules and a revised user’s guide’, Press release, 16 Sep. 2019.

⁴³ Загальний огляд результатів другого процесу перегляду Спільної позиції ЄС див.: Бромлі М., Малетта Дж. “Події в контролі ЄС над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю”. – *Щорічник СІПІ 2020*, підрозділ IV розділу 14.

⁴⁴ Council of the European Union, ‘Consolidated text: Council Common Position 2008/944/CFSP of 8 December 2008 defining common rules governing control of exports of military technology and equipment’, 17 Sep. 2019.

перетворити його на “online пошукову базу даних”⁴⁵. У жовтні 2020р. Європейська служба з питань зовнішньої діяльності (*European External Action Service, EEAS*) виконала це рішення, запустивши online-базу даних Робочої групи Ради ЄС з питань експорту звичайних озброєнь (*Council Working Party on Conventional Arms Exports, COARM*)⁴⁶. База даних не підміняє публікацію річного звіту та не підвищує рівень деталізації наданих даних⁴⁷, але вона дозволяє легко сортувати та узагальнювати дані за категоріями військового списку ЄС, країною-експортером і країною призначення і роком; вона також пропонує більш чітку візуалізацію даних завдяки інтерактивним графікам, таблицям і картам⁴⁸. Станом на січень 2021р., є дані за 2013-2019рр. Однак повнота і можливість порівняння інформації у річному звіті та в базі даних залишається обмеженою через те, що держави-члени ЄС використовують різні методики збору та подання даних, а окремі з них не здатні надати жодних даних про фактичний експорт⁴⁹. У зв’язку з цим Рада також доручила *COARM* підвищити якість річного звіту, в т.ч. підтримуючи та заохочуючи зусилля держав надавати інформацію про фактичний експорт⁵⁰.

Рада також доручила *COARM* розглянути заходи гармонізації на рівні ЄС “сертифікатів кінцевого користувача для експорту стрілецької зброї та легких озброєнь і боєприпасів до них”⁵¹. Це питання розглядали в *COARM* у 2020р., і держави-члени ЄС, за повідомленнями, близькі до узгодження рішення Ради про визначення мінімальних спільних елементів цих сертифікатів, але до кінця року жодного рішення не було ухвалено.

Висновки

Узгодження остаточного тексту нового варіанту Регламенту стосовно виробів подвійного використання в жодному разі не можна вважати вирішеним наперед, воно стало можливим лише тією мірою, якою Єврокомісія, Європарламент і Рада ЄС були готові до поступок у ключових питаннях. Цей результат гарантує, що в більшості ключових питань Регламент залишиться прив’язаним до багатосторонніх режимів експортного контролю,

⁴⁵ Council of the European Union, ‘Council conclusions on the review of Council Common Position 2008/944/CFSP of 8 Dec. 2008 on the control of arms exports’, 12195/19, 16 Sep. 2019, p.4, para.7.

⁴⁶ European External Action Service (EEAS), ‘Arms exports control: Launch of online database increasing transparency on EU arms exports’, Press release, 26 Oct. 2020; EEAS, ‘Arms export control’, 26 Oct. 2020. *COARM* займається контролем над експортом звичайних озброєнь.

⁴⁷ Річний звіт ЄС містить дані про (а) кількість виданих експортних ліцензій і їх вартість; (б) вартість експорту озброєнь (за наявності); (в) кількість відмов і критерії Спільної позиції ЄС з їх обґрунтування.

⁴⁸ *COARM* Online Database, ‘Introduction and guidelines’, *COARM* Public v2.0, 16 Dec. 2020.

⁴⁹ European Parliament, ‘Arms export: Implementation of Common Position 2008/944/CFSP’, P9_TA(2020)0224, 17 Sep. 2020, p.6; Cops, D., ‘Past and future of the review of the EU Common Position on arms exports’, Flemish Peace Institute, [n.d.]; Stewart, I. J. et al., *Recommendations for a Transparent and Detailed Reporting System on Arms Exports within the EU and to Third Countries* (Policy Department, Directorate-General for External Policies, European Parliament: Brussels, May 2020), pp.13-14.

⁵⁰ Council of the European Union, 12195/19 (посилання 45), p.4, para.9.

⁵¹ Council of the European Union, 12195/19 (посилання 45), p.5, para.13.

і що всі рішення про експортні ліцензії й далі ухвалюватимуться на національних рівнях, що було ключовими пріоритетами держав-членів ЄС. Однак, до Регламенту були внесені суттєві зміни, і багато поправок, які пропонувала Єврокомісія чи Європарламент – і які держави-члени спочатку не підтримали, – і стосуються вони, що важливо, сфери публічної прозорості. Зокрема, держави-члени погодилися з амбітним набором методів звітності, що може зробити детальну інформацію про експорт товарів подвійного використання широко доступною. Це є важливим кроком, враховуючи обмежену зараз прозорість експорту озброєнь у більшості держав-членів. Зміни у Спільній позиції показують, що підвищення публічної прозорості експортного контролю є сферою, де ЄС і його держави-члени, схоже, здатні досягти найбільшого прогресу.

Додатки

**Додаток А. Угоди з контролю над озброєннями
та з роззброєння**

**Додаток Б. Міжнародні організації, співпраця
в галузі безпеки**

Додаток В. Хронологія 2020р.

Додаток А. Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння

У додатку наводиться перелік багатосторонніх і двосторонніх угод, конвенцій, протоколів і договорів з контролю над озброєннями та з роззброєння. Якщо не зазначене інше, інформація стосовно статусу угод, учасників і підписантів наводиться станом на 1 січня 2021р. Про згадувані тут організації міжнародного співробітництва в галузі безпеки див. додаток Б.

Примітки

1. Угоди розподілені на універсальні (багатосторонні угоди, що відкриті для всіх країн, підрозділ I), регіональні (багатосторонні угоди, відкриті для країн окремого регіону, підрозділ II) та двосторонні (підрозділ III). Перелік угод упорядкований у хронологічному порядку їх прийняття, підписання або відкриття для підписання (багатосторонні угоди) чи підписання (двосторонні угоди). Крім того, наведені також дати набуття чинності та зазначені депозитарії багатосторонніх договорів.

2. Головне джерело інформації – надані депозитаріями переліки підписантів і сторін договорів. У списку сторін та підписантів ті країни, що виділені курсивом, ратифікували, приєдналися, стали правонаступницями або підписали угоду протягом 2020р.

3. У переліках наведені держави та організації як сторони, що ратифікували, приєдналися або стали правонаступницями угод, станом на 1 січня 2021р. Оскільки багато договорів набувають чинності із затримкою на певний період після ратифікації або приєднання держави, то наслідком затримки до кінця 2020р. може бути не повне набуття чинності для такої держави, станом на 1 січня 2021р.

4. Колишні території, які не мали власного державного управління, після здобуття незалежності іноді декларують приєднання до всіх угод, укладених колишньою метрополією. У цьому додатку сторонами вважаються лише ті нові держави, які однозначно декларували подовження участі в угодах або повідомили депозитаріїв про правонаступництво. Російська Федерація підтвердила подовження всіх міжнародних зобов'язань за угодами, укладеними СРСР.

5. Якщо не зазначене інше, багатосторонні угоди, що згадуються в цьому додатку, відкриті для підписання, ратифікації, приєднання або правонаступництва для всіх держав або всіх держав відповідної зони або регіону або всіх членів певної міжнародної організації для підписання. Не всі підписанти та сторони договору є країнами-членами ООН. Ряд країн не визнали Тайвань незалежною державою; проте, він згадується як сторона ратифікованих ним угод.

6. Де можливо, вказується джерело розміщення точної копії тексту договору. Ними можуть бути депозитарій, агенція чи секретаріат відповідного договору, або Збірник договорів Організації Об'єднаних Націй (*United Nation Treaty Series*, <<http://treaties.un.org/>>).

7. Прийняті скорочення: ДРК – Демократична Республіка Конго; ОАЕ – Об'єднані Арабські Емірати; ПАР – Південна Африка (Південноафриканська Республіка); ЦАР – Центральноафриканська Республіка (*перекл.*).

8. Переліки держав наведені за англійською абеткою (*перекл.*).

9. Назви договорів, конвенцій, угод, протоколів, які підписала, ратифікувала або до яких приєдналась Україна, взяті з бази даних законодавства України – <http://www.rada.gov.ua>> (*перекл.*).

I. Універсальні угоди

Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів (Женевський протокол від 1925р.)

Protocol for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare (1925 Geneva Protocol)

Підписаний в Женеві 17 червня 1925р.; набув чинності 8 лютого 1928р.; депозитарій – Уряд Франції

Протокол забороняє застосування задушливих, отруйних або інших подібних газів і бактеріологічних засобів під час війни. Протокол є основою міжнародної заборони на застосування хімічних і біологічних засобів. Дотримання цих зобов'язань і принципів Протоколу підкріплене підписанням Конвенції 1972р. про біологічну та токсинну зброю та Конвенції 1993р. про заборону хімічної зброї.

Сторони (146): Афганістан, Албанія, Алжир, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Бельгія, Бенін, Бутан, Болівія, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чілі, Китай, Колумбія, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Гамбія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, *Казахстан*, Кенія, Північна Корея, Південна Корея, Кувейт, *Киргизстан*, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Мальта, Маврійї, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Марокко, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія, Пакистан, Палестина, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Швеція, Швейцарія, Сирія, Тайвань, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Венесуела, В'єтнам, Ємен

Примітки: Окремі держави, приєднавшись до Протоколу, висловили застереження, якими залишили за собою право на застосування хімічної чи біологічної зброї проти держав, що не є учасниками Протоколу, проти коаліцій, до складу яких належать держави, що не є учасниками Протоколу, чи у відповідь на застосування стороною-агресором хімічної чи ядерної зброї. Більшість із цих держав згодом відкликали свої застереження (зокрема, після укладення Конвенції 1972р. про біологічну та токсинну зброю та Конвенції 1993р. про заборону хімічної зброї), оскільки вони і суперечили їх зобов'язанням як держав-учасниць цих Конвенцій.

На додаток до цих "прямих" застережень, ряд держав, що декларували приєднання до Протоколу після набуття ними незалежності, успадкували застереження, заявлені їх відповідними державами-попередницями. Наприклад, такі застереження стосуються держав, що здобули незалежність від Великої Британії і Франції до того, як ті відкликали чи змінили свої застереження. Держави, що приєдналися до Протоколу, а не успадкували участь, не успадкували й відповідні застереження.

Текст Протоколу: League of Nations, Treaty Series, vol.94 (1929), pp.65-74, <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume94/v94.pdf>>

Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Конвенція про геноцид)

Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Genocide Convention)

Відкрита для підписання в Парижі 9 грудня 1948р.; набула чинності 12 січня 1951р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Згідно з положеннями Конвенції, будь-які акти, спрямовані на повне або часткове знищення національної, етнічної, расової або релігійної групи як такої, оголошуються злочинами та підлягають покаранню відповідно до міжнародного права.

Сторони (152): Афганістан, Албанія*, Алжир*, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн*, Бангладеш*, Барбадос, Білорусь*, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Бразилія, Болгарія*, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Канада, Чілі, Китай*, Колумбія, Комори, ДРК, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гаїті, Гондурас, Угорщина*, Ісландія, Індія*, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Йорданія, Казахстан, Північна Корея, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Малаві, Малайзія*, Мальдіви, Малі, Мальта, Маврійї, Мексика, Молдова, Монако, Монголія*, Чорногорія*, Марокко*, Мозамбік, М'янма*, Намібія, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія, Пакистан, Палестина, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни*, Польща*, Португалія, Румунія*, Росія*, Руанда, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія*, Сейшельські Острови, Сінгапур*, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Швеція, Швейцарія, Сирія, Таджикистан, Танзанія, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія, Україна*, ОАЕ*, Уругвай, США*, Узбекистан, Венесуела*, В'єтнам*, Ємен*, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписала, але не ратифікувала (1): Домініканська Республіка

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1951/01/1951011208-12PM/Ch_IV_1p.pdf>

IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни

Geneva Convention (IV) Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War

Відкрита для підписання в Женеві 12 серпня 1949р.; набула чинності 21 жовтня 1950р.; депозитарій – Уряд Швейцарії

IV Женевська конвенція встановлює правила захисту цивільних осіб у районах бойових дій і на окупованих територіях. Три інші конвенції були укладені в той же час на Конференції дипломатичного рівня, що відбулася 21 квітня 12 серпня 1949р.: I Конвенція про покращення долі поранених і

хворих у діючих арміях; II Конвенція про покращення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі; III Конвенція про поводження з військовополоненими.

Сторона може вийти з Конвенції за умови повідомлення за рік до виходу. Якщо сторона задіяна в конфлікті в цей період, вихід не відбудеться до відновлення миру та виконання стороною зобов'язань відповідно до Конвенції.

Сторони (196): Афганістан, Албанія*, Алжир, Андорра, Ангола*, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія*, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш*, Барбадос*, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Китай*, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія*, Данія, Джибуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Ерітрея, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина*, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау*, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран*, Ірак, Ірландія, Ізраїль*, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Північна Корея*, Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврікій, Мексика, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Науру, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія*, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Північна Македонія*, Норвегія, Оман, Пакистан*, Палау, Палестина, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія*, Катар, Румунія, Росія*, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, Сомалі, ПАР, Південний Судан, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Суринам*, Швеція, Швейцарія, Сирія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Тімор-Лешті, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія*, Україна*, ОАЕ, Уругвай*, США*, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам*, Ємен*, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст Конвенції: Swiss Federal Department of Foreign Affairs, <https://www.fdfa.admin.ch/dam/eda/fr/documents/aussenpolitik/voelkerrecht/geneve/070116-conv4_e.pdf>

**Додатковий Протокол I до Женевських конвенцій 1949р.,
що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів**

**Protocol I Additional to the 1949 Geneva Conventions, and Relating to
the Protection of Victims of International Armed Conflicts**

**Додатковий Протокол II до Женевських конвенцій 1949р.,
що стосується захисту жертв збройних конфліктів
неміжнародного характеру**

**Protocol II Additional to the 1949 Geneva Conventions,
and Relating to the Protection of Victims of Non-International
Armed Conflicts**

*Відкриті для підписання в Берні 12 грудня 1977р.;
набули чинності 7 грудня 1978р.; депозитарій – Уряд Швейцарії*

Протоколи підтверджують, що сторони, які беруть участь у міжнародних і неміжнародних збройних конфліктах, мають дотримуватися певних обмежень у виборі засобів і методів збройної боротьби. Забороняється застосовувати зброю та інші засоби збройної боротьби, використання яких призведе до надмірних каліцтв і зайвих страждань.

Ст.36 Протоколу I вимагає від держави-сторони під час розробки або придбання нової зброї визначити, чи не заборонене її використання міжнародним правом.

Сторони Протоколу I (174) та Протоколу II (169): Афганістан, Албанія, Алжир*, Ангола*, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія*, Австрія*, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь*, Бельгія*, Беліз, Бенін, Болівія*, Боснія та Герцеговина*, Ботсвана, Бразилія*, Бруней, Болгарія*, Буркіна-Фасо*, Бурунді, Кабо-Верде*, Камбоджа, Камерун, Канада*, ЦАР, Чад, Чілі*, Китай*, Колумбія*, Комори, ДРК*, Республіка Конго, Острови Кука*, Коста-Ріка*, Кот-д'Івуар, Хорватія*, Куба, Кіпр*, Чехія*, Данія*, Джибуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет*, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія*, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія*, Франція*, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина*, Гана, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея*, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан*, Гондурас, Угорщина*, Ісландія*, Ірак¹, Ірландія*, Італія*, Ямайка, Японія*, Йорданія, Казахстан, Кенія, Північна Корея¹, Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан, Лаос*, Латвія, Ліван, Лесото*, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн*, Литва*, Люксембург*, Мадагаскар*, Малаві*, Мальдіви, Малі*, Мальта*, Мавританія, Маврій*¹, Мексика¹, Мікронезія, Молдова, Монако*, Монголія*, Чорногорія*, Марокко, Мозамбік, Намібія*, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія*, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія*, Оман*, Палау, Палестина, Панама*, Парагвай*, Перу, Філіппіни*, Польща*, Португалія*, Катар*, Румунія*, Росія*, Руанда*, Сент-Кітс і Невіс*, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни*, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія*, Сенегал, Сербія*, Сейшельські Острови*, Сьєрра-Леоне, Словаччина*, Словенія*, Соломонові Острови, ПАР, Південний Судан, Іспанія*, Судан, Суринам, Швеція*, Швейцарія*, Сирія*¹, Таджикистан*, Танзанія, Тимор-Лешті, Того*, Тонга*, Тринідад і Тобаго*, Туніс, Туркменістан, Уганда, Велика Британія*, Україна*, ОАЕ*, Уругвай*, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам¹, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

¹ Сторона бере участь лише у Протоколі I.

Підписали, але не ратифікували Протоколи I та II (3): Іран, Пакистан, США

Текст Протоколу I: Swiss Federal Department of Foreign Affairs, <https://www.fdfa.admin.ch/dam/eda/fr/documents/aussenpolitik/voelkerrecht/geneve/77prot1_en.pdf>

Текст Протоколу II: Swiss Federal Department of Foreign Affairs, <https://www.fdfa.admin.ch/dam/eda/fr/documents/aussenpolitik/voelkerrecht/geneve/77prot2_en.pdf>.

Договір про Антарктику

Antarctic Treaty

Підписаний 12 першими сторонами у Вашингтоні 1 грудня 1959р.; набув чинності 23 червня 1961р.; депозитарій – Уряд США

Проголошує Антарктичний регіон зоною, яка може використовуватися винятково в мирних цілях. Забороняє проведення в Антарктиці будь-яких акцій

військового характеру, зокрема, розміщення військових баз та об'єктів, проведення військових маневрів або випробувань будь-яких видів зброї. Договір забороняє здійснювати в Антарктиці ядерні вибухи та використовувати територію материка для утилізації ядерних відходів.

Держави, зацікавлені у здійсненні в Антарктиці науково-дослідницької діяльності шляхом розгортання там наукових станцій чи надсилання наукових експедицій, зобов'язані стати сторонами консультативних зустрічей. Сторони, які беруть участь у консультаціях, проводять регулярні зустрічі для обміну інформацією та консультацій з питань, що стосуються Антарктики, а також вироблення рекомендацій для урядів зі сприяння реалізації принципів і цілей Договору. Сторони мають право інспектування будь-якої станції чи споруди в Антарктиці з метою підтвердження дотримання вимог Договору.

Сторони (54): Аргентина*, Австралія*, Австрія, Білорусь, Бельгія*, Бразилія*, Болгарія*, Канада, Чілі*, Китай*, Колумбія, Куба, Чехія*, Данія, Еквадор*, Естонія, Фінляндія*, Франція*, Німеччина*, Греція, Гватемала, Угорщина, Ісландія, Індія*, Італія*, Японія*, Казахстан, Північна Корея, Південна Корея*, Малайзія, Монако, Монголія, Нідерланди*, Нова Зеландія*, Норвегія*, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Перу*, Польща*, Португалія, Румунія, Росія*, Словаччина, Словенія, ПАР*, Іспанія*, Швеція*, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія*, Україна*, Уругвай*, США*, Венесуела

* Сторони (29), які мають право, згідно зі статтею IX Договору, брати участь у консультативних зустрічах.

Текст Договору: Secretariat of the Antarctic Treaty, <http://www.ats.aq/documents/ats/treaty_original.pdf>

Протокол про охорону навколишнього середовища (**Мадридський протокол 1991р.**), відкритий для підписання 4 жовтня 1991р., набув чинності 14 січня 1998р. Визначає Антарктику як природний заповідник, регіон миру та науки.

Текст Протоколу: Secretariat of the Antarctic Treaty, <http://www.ats.aq/documents/recatt/Att006_e.pdf>

Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі та під водою (Договір про часткову заборону ядерних випробувань)

Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water (Partial Test-Ban Treaty, PTBT)

Підписаний першими трьома сторонами в Москві 5 серпня 1963р.; відкритий для підписання іншими державами в Лондоні, Москві та Вашингтоні 8 серпня 1963р.; набув чинності 10 жовтня 1963р.; депозитарії – уряди Великої Британії, США та Росії

Договір забороняє проведення будь-яких випробувань ядерної зброї і будь-яких інших ядерних вибухів: (а) в атмосфері, за її межами, включно з космічним простором, або під водою, включно з територіальними та екстериторіальними водами; (б) в будь-якому іншому природному середовищі, якщо такий вибух може призвести до радіоактивного забруднення території за

межами кордонів держави, під юрисдикцією або контролем якої здійснюється зазначений вибух.

Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за три місяці до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (126): Афганістан, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Багамські Острови, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Кабо-Верде, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Колумбія, ДРК, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Есватіні, Фіджі, Фінляндія, Габон, Гамбія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея-Бісау, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Лаос, Ліван, Лівія, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальта, Мавританія, Маврікій, Мексика, Монголія, Чорногорія, Марокко, М'янма, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Філіппіни, Польща, Румунія, Росія, Руанда, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Суринам, Швеція, Швейцарія, Сирія, Тайвань, Танзанія, Таїланд, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Венесуела, Ємен, Замбія

Підписали, але не ратифікували (10): Алжир, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Ефіопія, Гаїті, Малі, Парагвай, Португалія, Сомалі

Текст Договору: Russian Ministry of Foreign Affairs, <<http://mddoc.mid.ru/api/ia/download/?uuid=561590f5-ed1a-4e2a-a04e-f715bccb16ad>>

Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла (Договір про космічний простір)

Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, Including the Moon and Other Celestial Bodies (Outer Space Treaty)

Відкритий для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 27 січня 1967р.; набув чинності 10 жовтня 1967р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

Договір забороняє розміщення на навколоземній орбіті будь-яких об'єктів, які несуть ядерну зброю або інші види зброї масового ураження, розміщення згаданих видів зброї на небесних тілах або будь-яким іншим чином у космічному просторі. Крім того, на небесних тілах забороняється розміщувати військові бази, споруди та об'єкти, а також проводити маневри або випробування будь-яких видів зброї.

Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за рік до виходу.

Сторони (111): Афганістан, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Бенін, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Канада, Чілі, Китай,

Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Гвінея-Бісау, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Казахстан, Кенія, Північна Корея, Південна Корея, Кувейт, Лаос, Ліван, Лівія, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малі, Мальта, Маврікій, Мексика, Монголія, Марокко, М'янма, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Сирія, Тайвань, Таїланд, Того, Тонга, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія

Підписали, але не ратифікували (25): Болівія, Ботсвана, Бурунді, Камерун, ЦАР, Колумбія, ДРК, Ефіопія, Гамбія, Гана, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Іран, Йорданія, Лесото, Малайзія, Чорногорія, Панама, Філіппіни, Руанда, Сербія, Сомалі, Тринідад і Тобаго

Текст Договору: British Foreign and Commonwealth Office, Treaty Series no. 10 (1968), <https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/270006/Treaty_Principles_Activities_Outer_Space.pdf>

Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (Договір про нерозповсюдження, ДНЯЗ)

Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (Non-Proliferation Treaty, NPT)

Відкритий для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 1 липня 1968р.; набув чинності 5 березня 1970р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

Договір визначає ядерні держави як такі, що виробляли та випробували ядерну зброю або інші вибухові ядерні пристрої до 1 січня 1967. Відповідно до цього визначення, ядерних держав п'ять: Китай, Франція, Росія, Велика Британія та США. Усі інші держави визначаються як без'ядерні держави.

Договір забороняє ядерним державам передавати ядерну зброю або інші вибухові ядерні пристрої або контроль над ними будь-кому та надавати допомогу, сприяти чи заохочувати будь-які без'ядерні держави до виробництва чи набуття в інший спосіб такої зброї чи пристрою. Також забороняє без'ядерним державам отримувати ядерну зброю чи інші вибухові ядерні пристрої з будь-якого джерела, виготовляти чи набувати їх у будь-який інший спосіб.

Сторони вживають заходів з полегшення обміну обладнанням, матеріалами, науковою і технічною інформацією про використання ядерної енергії в мирних цілях, а також з метою забезпечення без'ядерних сторін Договору даними про корисні, з точки зору мирного застосування, результати ядерних вибухів. Крім того, сторони зобов'язуються проводити переговори стосовно ефективних заходів з якомога швидшого припинення гонки ядерних озброєнь, а також з питань ядерного роззброєння та підготовки відповідного Договору про загальне та повне роззброєння.

Без'ядерні держави зобов'язуються укласти з МАГАТЕ угоди про гарантії, маючи на увазі запобігання використанню ядерної енергії, що виробляється в мирних цілях, для виготовлення ядерної зброї та інших вибухових ядерних пристроїв. Типовий Додатковий протокол до угод про гарантії, що посилює передбачені в них заходи, ухвалений в 1997р.; такі додаткові протоколи про гарантії підписуються між МАГАТЕ та кожною державою.

Конференція 1995р. з огляду дії і подовження Договору ухвалила рішення про його безстрокову чинність. Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за три місяці до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (192): Афганістан*, Албанія*, Алжир*, Андорра*, Ангола*, Антигуа та Барбуда*, Аргентина*, Вірменія*, Австралія*, Австрія*, Азербайджан*, Багамські Острови*, Бахрейн*, Бангладеш*, Барбадос*, Білорусь*, Бельгія*, Беліз*, Бенін, Бутан*, Болівія*, Боснія та Герцеговина*, Ботсвана*, Бразилія*, Бруней*, Болгарія*, Буркіна-Фасо*, Бурунді*, Кабо-Верде, Камбоджа*, Камерун*, Канада*, ЦАР*, Чад*, Чілі*, Китай*†, Колумбія*, Комори*, ДРК*, Республіка Конго*, Коста-Ріка*, Кот-д'Івуар*, Хорватія*, Куба*, Кіпр*, Чехія*, Данія*, Джибуті*, Домініка*, Домініканська Республіка*, Еквадор*, Єгипет*, Сальвадор*, Екваторіальна Гвінея, Ерітрея, Естонія*, Есватіні*, Ефіопія*, Фіджі*, Фінляндія*, Франція*†, Габон*, Гамбія*, Грузія*, Німеччина*, Гана*, Греція*, Гренада*, Гватемала*, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана*, Гаїті*, Ватикан*, Гондурас*, Угорщина*, Ісландія*, Індонезія*, Іран*, Ірак*, Ірландія*, Італія*, Ямайка*, Японія*, Йорданія*, Казахстан*, Кенія*, Кірібаті*, Південна Корея*, Північна Корея*, Кувейт*, Киргизстан*, Лаос*, Латвія*, Ліван*, Лесото*, Ліберія*, Лівія*, Ліхтенштейн*, Литва*, Люксембург*, Мадагаскар*, Малаві*, Малайзія*, Мальдіви*, Малі*, Мальта*, Маршаллові Острови*, Мавританія*, Маврій*†, Мексика*, Мікронезія, Молдова*, Монако*, Монголія*, Чорногорія*, Марокко*, Мозамбік*, М'янма*, Намібія*, Науру*, Непал*, Нідерланди*, Нова Зеландія*, Нікарагуа*, Нігер*, Нігерія*, Північна Македонія*, Норвегія*, Оман*, Палау*, Палестина, Панама*, Папуа-Нова Гвінея*, Парагвай*, Перу*, Філіппіни*, Польща*, Португалія*, Катар*, Румунія*, Росія*†, Руанда*, Сент-Кітс і Невіс*, Сент-Люсія*, Сент-Вінсент і Гренадіни*, Самоа*, Сан-Маріно*, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія*, Сенегал*, Сербія*, Сейшельські Острови*, Сьєрра-Леоне*, Сінгапур*, Словаччина*, Словенія*, Соломонові Острови*, Сомалі, ПАР*, Іспанія*, Шрі-Ланка*, Судан*, Суринам*, Швеція*, Швейцарія*, Сирія*, Тайвань*, Таджикистан*, Танзанія*, Таїланд*, Тимор-Лешті, Того*, Тонга*, Тринідад і Тобаго*, Туніс*, Туреччина*, Туркменістан*, Тувалу*, Уганда*, Велика Британія*†, Україна*, ОАЕ*, Уругвай*, США*†, Узбекистан*, Вануату*, Венесуела*, В'єтнам*, Ємен*, Замбія*, Зімбабве*

* Сторони (181), що мають на вимогу ДНЯЗ чинні угоди з МАГАТЕ про гарантії, або ядерні держави, що уклали згадані угоди добровільно. На додаток до 181 держави, станом на 1 січня 2021р., Кабо-Верде, Гвінея, Гвінея-Бісау, Мікронезія, Палестина, Тимор-Лешті підписали кожен угоду про гарантії, яка ще не набула чинності.

† Ядерні держави, відповідно до Договору.

* 12 березня 1993р. Північна Корея оголосила про вихід з ДНЯЗ з 12 червня 1993р. 11 червня вона вирішила "відтермінувати" вихід. 10 січня 2003р. Північна Корея оголосила про "негайний" вихід з ДНЯЗ. Угоди про гарантії вже набули чинності на той час. Поточний статус Північної Кореї оscarжується іншими сторонами.

Текст Договору: International Atomic Energy Agency, INFCIRC/140, 22 Apr. 1970, <<http://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1970/infcirc140.pdf>>

Чинні додаткові протоколи про гарантії мають (137): Афганістан, Албанія, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Бахрейн, Бангладеш, Бельгія, Бенін, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Китай, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія¹, Джибуті, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Есватіні, Ефіопія, Євратом, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Латвія, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврікій, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, Намібія, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія, Палау, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Того, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, В'єтнам

¹ Окремий додатковий протокол є також чинним для датської території Гренландії.

Примітка: Тайвань погодився вжити заходів, що містяться в типовому Додатковому протоколі.

Додаткові протоколи про гарантії, підписані, але не набули чинності (14): Алжир, Білорусь, Болівія, Кабо-Верде, Гвінея, Гвінея-Бісау, Іран*, Кірібаті, Лаос, Малайзія, М'янма, Тімор-Лешті, Туніс, Замбія

* Іран повідомив МАГАТЕ, що з 16 січня 2016р. він умовно дотримуватиметься Додаткового протоколу, підписаного у 2013р., але ще не ратифікованого.

Текст типового Додаткового протоколу: International Atomic Energy Agency, INFCIRC/540 (corrected), Sep. 1997, <https://www.iaea.org/sites/default/files/infcirc_540c.pdf>

Договір про заборону розміщення на дні морів і океанів та в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення (Договір про морське дно)

Treaty on the Prohibition of the Emplacement of Nuclear Weapons and other Weapons of Mass Destruction on the Seabed and the Ocean Floor and in the Subsoil thereof (Seabed Treaty)

Відкритий для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 11 лютого 1971р.; набув чинності 18 травня 1972р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

Договір забороняє встановлення або розміщення будь-якої ядерної зброї або інших видів зброї масового ураження, а також будь-яких споруд, установок для запуску або інших пристроїв, призначених для її зберігання, випробування або використання, на дні морів та океанів, за межами 12-мильної (22-км) прибережної зони.

Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за три місяці до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (95): Афганістан, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія, Австрія, Багамські Острови, Білорусь, Бельгія, Бенін, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія*, Болгарія, Канада*, Кабо-Верде, ЦАР, Китай, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Есватіні, Ефіопія, Фінляндія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея-Бісау, Угорщина, Ісландія, Індія*, Іран, Ірак, Ірландія, Італія*, Ямайка, Японія, Йорданія, Південна Корея, Лаос, Латвія, Лесото, Лівія, Ліхтенштейн, Люксембург, Малайзія, Мальта, Маврікій, Мексика*, Монголія, Чорногорія, Марокко, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Панама, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сербія*, Сейшельські Острови, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Тайвань, Того, Туніс, Туреччина*, Велика Британія, Україна, США, В'єтнам*, Ємен, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (21): Болівія, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Колумбія, Коста-Ріка, Екваторіальна Гвінея, Гамбія, Гвінея, Гондурас, Ліван, Лівія, Ліберія, Мадагаскар, Малі, М'янма, Парагвай, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Судан, Танзанія, Уругвай

Текст Договору: British Foreign and Commonwealth Office, Treaty Series no. 13 (1973), <https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/269694/Treaty_Prohib_Nuclear_Sea-Bed.pdf>

Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення (Конвенція про біологічну та токсинну зброю, КБТЗ)

Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction (Biological and Toxin Weapons Convention, BWC)

Відкрита для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 10 квітня 1972р.; набула чинності 26 березня 1975р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

Конвенція забороняє розробку, виробництво, накопичення або набуття в будь-який інший спосіб, а також зберігання мікробіологічних та інших біологічних агентів або токсинів (незалежно від їх походження та способу виробництва), таких видів і в таких кількостях, які не відповідають потребам проведення профілактичних, захисних та інших заходів у мирних цілях. Також забороняє зброю, обладнання та засоби доставки, призначені для застосування таких агентів або токсинів у ворожих цілях або під час збройного конфлікту. Знищення отруйних речовин, токсинів, зброї, обладнання та засобів доставки, що перебувають у розпорядженні сторін, або їх конверсія для мирного використання, мають бути здійснені не пізніше дев'яти місяців після набуття Конвенцією чинності для кожної з країн.

Сторони проводять щорічні конференції з політичних і технічних питань з метою забезпечення реалізації Конвенції. Група імплементаційної підтримки (складається з трьох членів, базується в Женеві) була заснована в 2007р. для забезпечення дотримання Конвенції сторонами, включно з підтримкою та обміном щорічними заходами зміцнення довіри.

Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за три місяці до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (184): Афганістан, Албанія, Алжир, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія*, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн*, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чілі, Китай*, Колумбія, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія*, Данія, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія*, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія*, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Північна Корея, Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія*, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврікій, Мексика*, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбик, М'янма, Науру, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Північна Македонія, Норвегія, Оман, Пакистан, Палау, Палестина, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина*, Словенія, Соломонові Острови, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Суринам, Швеція, Швейцарія*, Тайвань, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Тімор-Лешті, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія*, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (4): Єгипет, Гаїті, Сомалі, Сирія

Текст Конвенції: British Foreign and Commonwealth Office, Treaty Series no. 11 (1976), <https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/269698/Convention_Prohibition_Stock_Bacterio.pdf>

Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (Конвенція Енмод)

Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (Enmod Convention)

Відкрита для підписання в Женеві 18 травня 1977р.; набула чинності 5 жовтня 1978р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція забороняє військове або будь-яке вороже використання засобів впливу на природне середовище, що мають широкомасштабний, тривалий і сильний ефект, з метою руйнації, пошкодження або завдання інших збитків державі-стороні Конвенції. Термін “засоби впливу на природне середовище” використовується для визначення будь-яких засобів, здатних спричинити зміни (через навмисну маніпуляцію природними процесами) динаміки,

складу або структури Землі (включно з її біосферою, літосферою, гідро-сферою та атмосферою), а також космічного простору. За результатами переговорів визначені, але не внесені до тексту Конвенції терміни “широкомасштабний”, “тривалий” і “сильний” ефект.

Сторони (78): Афганістан, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія, Австрія*, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін, Бразилія, Болгарія, Кабо-Верде, Камерун, Канада, Чілі, Китай, Коста-Ріка, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініка, Єгипет, Естонія, Фінляндія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала*, Гондурас, Угорщина, Індія, Ірландія, Італія, Японія, Казахстан, Північна Корея, Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан, Литва, Лаос, Малаві, Маврікій, Монголія, Нідерланди*, Нова Зеландія*, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Пакистан, Палестина, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Польща, Румунія, Росія, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Томе і Принсіпі, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія*, Таджикистан, Туніс, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Узбекистан, В'єтнам, Ємен

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (16): Болівія, ДРК, Ефіопія, Ватикан, Ісландія, Іран, Ірак, Ліван, Ліберія, Люксембург, Марокко, Португалія, Сьєрра-Леоне, Сирія, Туреччина, Уганда

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <[https://treaties.un.org/doc/Treaties/1978/10/19781005 00-39 AM/Ch_XXVI_01p.pdf](https://treaties.un.org/doc/Treaties/1978/10/19781005%2000-39%20AM/Ch_XXVI_01p.pdf)>

Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок

Convention on the Physical Protection of Nuclear Material and Nuclear Facilities

Первинна Конвенція відкрита для підписання у Відні та Нью-Йорку 3 березня 1980р.; набула чинності 8 лютого 1987р.; зміни ухвалені 8 липня 2005р.; змінена Конвенція набула чинності для держав, що її ратифікували, 8 травня 2016р.; депозитарій – Генеральний директор МАГАТЕ

Первинна Конвенція – **Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу** – зобов'язує сторони захищати ядерні матеріали, призначені для використання в мирних цілях, під час їх міжнародного транспортування.

Змінена та перейменована Конвенція також зобов'язує сторони захищати ядерні об'єкти та матеріали, призначені для мирних цілей, під час зберігання.

Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за 180 днів до виходу.

Сторони первинної Конвенції (162): Афганістан, Албанія, Алжир*, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія*, Австрія*, Азербайджан*, Багамські Острови*, Бахрейн*, Бангладеш, Білорусь*, Бельгія*, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада*, ЦАР, Чад, Чілі, Китай*, Колумбія, Комори, ДРК, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба*, Кіпр*, Чехія, Данія, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор*, Екваторіальна Гвінея, Ерітрея*, Естонія, Есватіні,

Свроатом*, Фіджі, Фінляндія*, Франція*, Габон, Грузія, Німеччина*, Гана, Греція*, Гренада, Гватемала*, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія*, Індонезія*, Ірак, Ірландія*, Ізраїль*, Італія*, Ямайка, Японія, Йорданія*, Казахстан, Кенія, Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан, Лаос*, Латвія, Ліван, Лесото, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург*, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбик*, М'янма*, Намібія, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Північна Македонія, Норвегія*, Оман*, Пакистан*, Палау, Палестина, Панама, Парагвай, Перу*, Філіппіни, Польща, Португалія*, Катар*, Румунія*, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія*, Сан-Маріно, Саудівська Аравія*, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сінгапур*, Словаччина, Словенія, ПАР*, Іспанія*, Судан, Швеція*, Швейцарія*, Сирія*, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина*, Туркменістан, Уганда, Велика Британія*, Україна, ОАЕ, Уругвай, США*, Узбекистан, В'єтнам*, Ємен, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписала, але не ратифікувала (1): Гаїті

Текст Конвенції: International Atomic Energy Agency, INFCIRC/274, Nov. 1979, <<https://www.iaea.org/sites/default/files/infcirc274.pdf>>

Сторони зміненої Конвенції (125): Албанія, Алжир, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія*, Австралія, Австрія, Азербайджан*, Бахрейн, Бангладеш, Бельгія*, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Болгарія, Буркіна-Фасо, Камерун, Канада*, Чад, Чілі, Китай*, Колумбія, Комори, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Джібуті, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, *Ерїтрея*, Естонія, Есватіні, Євратом*, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Ірландія, Ізраїль*, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Латвія, Лесото, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Мексика, Молдова, Монако, Чорногорія, Марокко, М'янма*, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія, Пакистан*, Палестина, Панама, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сінгапур*, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Сирія*, Таджикистан, Таїланд, Туніс, Туреччина*, Туркменістан, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США*, Узбекистан, В'єтнам

* З застереженнями та/або заявами.

Змінений текст і об'єднаний текст зміненої Конвенції: International Atomic Energy Agency, INFCIRC/274/Rev.1/Mod.1, 9 May 2016, <<https://www.iaea.org/sites/default/files/infcirc274r1m1.pdf>>

Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невідбиркову дію (КНЗ, Конвенція про “негуманну” зброю)

Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be Deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects (CCW Convention, or ‘Inhumane Weapons’ Convention)

Разом із Протоколами I, II та III відкрита для підписання в Нью-Йорку 10 квітня 1981р.; набула чинності 2 грудня 1983р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція є певним рамковим договором, на засадах якого можуть укладатися спеціальні угоди у формі протоколів до нього. Для приєднання до Конвенції держава має ратифікувати щонайменше два Протоколи.

Поправка до статті 1 (1981р.) первинного тексту Конвенції відкрита для підписання в Женеві 21 листопада 2001р. Нею розширюються рамки поняття “конфлікти неміжнародного характеру”. Конвенція з поправкою набула чинності 18 травня 2004р.

Протокол I забороняє застосування зброї, призначеної для ураження фрагментами, що не піддаються виявленню в тілі людини за допомогою рентгенівського променя.

Протокол II забороняє або обмежує застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв. *Доповнений Протокол II*, що набув чинності 3 грудня 1998р., посилює обмеження застосування протипіхотних мін.

Протокол III обмежує застосування бойових запалювальних сумішей.

Протокол IV набув чинності 30 липня 1998р. і забороняє застосування лазерної зброї, розробленої з метою спричинення тривалої сліпоты.

Протокол V набув чинності 12 листопада 2006р. і визначає потребу в заходах загального характеру з мінімізації ризиків і наслідків вибухів залишених з війни боєприпасів.

Сторона може вийти з Конвенції та її протоколів за умови повідомлення за рік до виходу. Якщо сторона задіяна у збройному конфлікті або окупації в цей період, вихід не відбудеться до завершення цього конфлікту або окупації та виконання стороною її зобов’язань.

Сторони первинних Конвенції (125) та протоколів I (118), II (95) та III (115): Афганістан², Албанія, Алжир², Антигуа та Барбуда², Аргентина*, Австралія, Австрія, Бахрейн³, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін², Болівія, Боснія та Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді⁴, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун⁶, Канада*, Чілі², Китай*, Колумбія, Коста-Ріка, Кот-д’Івуар⁴, Хорватія, Куба, Кіпр*, Чехія, Данія, Джібуті, Домініканська Республіка⁶, Еквадор, Сальвадор, Естонія², Фінляндія, Франція*, Габон², Грузія, Німеччина, Греція, Гренада², Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан*, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія, Ізраїль*¹, Італія*, Ямайка², Японія, Йорданія², Казахстан², Південна Корея³, Кувейт², Лаос, Латвія, Ліван², Лесото, Лівія, Ліхтенштейн, Литва², Люксембург, Мадагаскар, Мальдіви²,

Малі, Мальта, Маврійї, Мексика, Молдова, Монако³, Монголія, Чорногорія, Марокко⁴, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа², Нігер, Північна Македонія, Норвегія, Пакистан, Палестина², Панама, Парагвай, Перу², Філіппіни, Польща, Португалія, Катар², Румунія*, Росія, Сент-Вінсент і Гренадіни², Саудівська Аравія², Сенегал⁵, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне², Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Того, Туніс, Туреччина*³, Туркменістан¹, Уганда, Велика Британія*, Україна, ОАЕ², Уругвай, США*, Узбекистан, Венесуела, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

¹ Сторона бере участь лише у Протоколах I і II від 1981р.

² Сторона бере участь лише у Протоколах I і III від 1981р.

³ Сторона бере участь лише у Протоколі I від 1981р.

⁴ Сторона бере участь лише у Протоколі II від 1981р.

⁵ Сторона бере участь лише у Протоколі III від 1981р.

⁶ Сторона не бере участі в жодному первинному протоколі.

Підписали, але не ратифікували первинні Конвенцію та протоколи (4): Єгипет, Нігерія, Судан, В'єтнам

Сторони Конвенції з поправками (86): Афганістан, Алжир, Албанія, Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін, Боснія та Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Канада, Чілі, Китай, Колумбія, Коста-Ріка, Хорватія, Куба, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан*, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Південна Корея, Кувейт, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мальта, Мексика*, Молдова, Чорногорія, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Північна Македонія, Норвегія, Панама, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сербія, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Туніс, Туреччина, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Сторони Протоколу II з поправками (106): Афганістан, Албанія, Аргентина, Австралія, Австрія*, Бангладеш, Білорусь*, Бельгія*, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада*, Чілі, Китай*, Колумбія, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія*, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія*, Франція*, Габон, Грузія, Німеччина*, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан, Гондурас, Угорщина*, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія*, Ізраїль*, Італія*, Ямайка, Японія, Йорданія, Південна Корея*, Кувейт, Латвія, Ліван, Ліберія, Ліхтенштейн*, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Мальдіви, Малі, Мальта, Маврійї, Молдова, Монако, Чорногорія, Марокко, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Північна Македонія, Норвегія, Пакистан*, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія*, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР*, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція*, Швейцарія*, Таджикистан, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Велика Британія*, Україна*, Уругвай, США*, Венесуела, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Сторони Протоколу IV (109): Афганістан, Алжир, Албанія, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія*, Австрія*, Бахрейн, Бангладеш, Білорусь, Бельгія*, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада*, Чілі, Китай, Колумбія, Коста-Ріка, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія,

Франція, Габон, Грузія, Німеччина*, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія*, Ізраїль*, Італія*, Ямайка, Японія, Казахстан, Кувейт, Латвія, Лесото, Лібєрія, Ліхтенштейн*, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Мальдіви, Малі, Мальта, Маврікій, Мексика, Молдова, Монголія, Чорногорія, Марокко, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Північна Македонія, Норвегія, Пакистан, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща*, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Саудівська Аравія, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР*, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція*, Швейцарія*, Таджикистан, Туніс, Туреччина, Велика Британія*, Україна, Уругвай, США*, Узбекистан

* Із застереженнями та/або заявами.

Сторони Протоколу V (96): Афганістан, Албанія, Аргентина*, Австралія, Австрія, Бахрейн, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін, Боснія та Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Канада, Чілі, Китай, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан*, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Південна Корея, Кувейт, Лаос, Латвія, Лесото, Лібєрія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малі, Мальта, Маврікій, Молдова, Чорногорія, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Північна Македонія, Норвегія, Пакистан, Палестина, Панама, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Саудівська Аравія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туніс, Туркменістан, Україна, ОАЕ, Уругвай, США*, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Тексти первинних Конвенції та Протоколу: United Nations Treaty Collection, <<http://treaties.un.org/doc/Treaties/1983/12/1983120201-19AM/XXVI-2-revised.pdf>>

Текст зміненої Конвенції: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2001/12/2001122101-23 AM/Ch_XXVI_02_cp.pdf>

Текст зміненого Протоколу II: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1996/05/19960503 01-38 AM/Ch_XXVI_02_bp.pdf>

Текст Протоколу IV: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1995/10/1995101301-30AM/Ch_XXVI_02_ap.pdf>

Текст Протоколу V: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2003/11/2003112801-19AM/Ch_XXVI_02_dp.pdf>

Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення (Конвенція про заборону хімічної зброї, КЗХЗ)

Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction (Chemical Weapons Convention, CWC)

Відкрита для підписання в Парижі 13 січня 1993р.; набула чинності 29 квітня 1997р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція забороняє розробку, виробництво, придбання, накопичення та застосування хімічної зброї. Режим заборони хімічної зброї ґрунтується на чотирьох засадах: роззброєння, нерозповсюдження, сприяння та захист від застосування хімічної зброї, а також міжнародна співпраця в мирному

застосуванні хімічних продуктів. Конвенція заснувала Організацію із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ) як орган з нагляду за її імплементацією.

Кожна зі сторін зобов'язалася знищити свою хімічну зброю та потужності з її виробництва до 29 квітня 2012р. З семи сторін, які задекларували запаси хімічної зброї до цієї дати, три знищили її (Албанія, Індія і Південна Корея). Лівія та Росія завершили знищення своїх запасів у 2017р., Ірак – у 2018р., США продовжують знищувати запаси. Запаси хімічної зброї, які задекларувала Сирія, приєднуючись до КЗХЗ у 2013р., були знищені у 2016р. Стара та покинута хімічна зброя буде й надалі знищуватися мірою її виявлення, наприклад, на місцях бойових дій.

Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за 90 днів до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Конвенції, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (193): Афганістан, Албанія, Алжир, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія*, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія*, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Китай*, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба*, Кіпр, Чехія, Данія*, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Ерітрея, Естонія, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція*, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина*, Гана, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан*, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран*, Ірак, Ірландія*, Італія*, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург*, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврікій, Мексика, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Науру, Непал, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Північна Македонія, Норвегія, Оман, Пакистан*, Палау, Палестина, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія*, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, Сомалі, ПАР, Іспанія*, Шрі-Ланка, Судан*, Суринам, Швеція, Швейцарія, Сирія*, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Тімор-Лешті, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія*, Україна, ОАЕ, Уругвай, США*, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписав, але не ратифікував (1): Ізраїль

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1997/04/1997042907-52PM/CTC-XXVI_03_ocrd.pdf>

Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ)

Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty (CTBT)

Відкритий для підписання в Нью-Йорку 24 вересня 1996р.; чинності не набув; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Договір забороняє будь-які випробування ядерної зброї і будь-які інші ядерні вибухи та закликає сторони запобігати таким ядерним вибухам у будь-якому місці, що перебуває під їх юрисдикцією або контролем, а також утримуватися від спричинення, заохочення або будь-якої іншої участі у проведенні випробувань ядерної зброї або будь-яких інших ядерних вибухів.

Режим верифікації, передбачений Договором, буде складатися з Міжнародної моніторингової системи (*International Monitoring System, IMS*) для виявлення ядерних вибухів, Міжнародного центру даних (*International Data Centre*) для збору та поширення даних *IMS* та права здійснення інспекцій на місці для підтвердження факту вибуху. Діяльність з імплементації Договору здійснюватиметься Організацією Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ОДВЗЯВ).

Договір набуває чинності через 180 діб з моменту передачі депозитарію ратифікаційних грамот 44 державами, переліченими в додатку до Договору. Усі зазначені 44 держави мають на своїх територіях ядерну зброю та/або дослідницькі ядерні реактори. В очікуванні набуття чинності, Підготовча комісія готується до імплементації Договору та заснування ОДВЗЯВ.

Після набуття чинності, сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за шість місяців до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Держави, ратифікація якими є необхідною для набуття Договором чинності (44): Алжир, Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Канада, Чілі, Китай*, Колумбія, ДРК, Єгипет*, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Індія*, Індонезія, Іран*, Ізраїль*, Італія, Японія, Північна Корея*, Південна Корея, Мексика, Нідерланди, Норвегія, Пакистан*, Перу, Польща, Румунія, Росія, Словаччина, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США*, В'єтнам

* Держави, які не ратифікували Договір.

Передали депозитарію ратифікаційні грамоти (168): Афганістан, Албанія, Алжир, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Колумбія, ДРК, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Республіка Конго, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Джібуті, Домініканська Республіка, Екватор, Сальвадор, Ерітрея, Естонія, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індонезія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Мексика, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Північна Македонія, Норвегія, Оман, Палау, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне,

Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Судан, Суринам, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Того, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Замбія, Зімбабве

Підписали, але не ратифікували (16): Китай, Комори, Єгипет, Екваторіальна Гвінея, Гамбія, Іран, Ізраїль, Непал, Папуа-Нова Гвінея, Сан-Томе і Принсіпі, Соломонові Острови, Шрі-Ланка, Тимор-Лешті, Тувалу, США, Ємен

Примітка: на додаток до 168 держав, що ратифікували Договір, станом на 1 січня 2021р., 4 лютого 2021р. його підписала та ратифікувала Куба, а 19 лютого його ратифікували Комори.

Текст Договору: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1997/09/19970910_07-37_AM/Ch_XXVI_04p.pdf>

Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення (Конвенція про ППМ)

Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on their Destruction (APM Convention)

Відкрита для підписання в Оттаві 3-4 грудня 1997р. та Нью-Йорку 5 грудня 1997р.; набула чинності 1 березня 1999р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція забороняє протипіхотні міни (ППМ) як такі, що призначені для підриву від присутності, близькості або контакту з людиною та спричиняють ушкодження, каліцтва або загибель однієї чи кількох осіб.

Кожна зі сторін зобов'язується якомога швидше, але не пізніше чотирьох років після набуття для неї чинності цієї Конвенції, знищити всі свої запаси ППМ. Крім того, кожна зі сторін зобов'язується знищити всі ППМ у замінованих районах, що знаходяться під її юрисдикцією або контролем, не пізніше 10 років після набуття для неї чинності цієї Конвенції. Із 164 сторін, 161 більше не володіють запасами ППМ, 31 із 63 сторін, які повідомляли про наявність замінованих територій, вже їх очистили від мін до 1 січня 2021р.

Сторона може вийти з Конвенції за умови повідомлення за шість місяців до виходу. Якщо сторона задіяна у конфлікті в цей період, вихід не відбудеться до завершення цього конфлікту.

Сторони (164): Афганістан[‡], Албанія, Алжир, Андорра, Ангола[‡], Антигуа та Барбуда, Аргентина*[‡], Австралія*, Австрія, Багамські Острови, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія та Герцеговина[‡], Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа[‡], Камерун, Канада*, ЦАР, Чад[‡], Чілі*, Колумбія[‡], Комори, ДРК[‡], Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія[‡], Кіпр[‡], Чехія*, Данія, Джибуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор[‡], Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Еритрея[‡], Естонія, Есватіні, Ефіопія[‡], Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Німеччина, Гана, Греція*[†], Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індонезія, Ірак[‡], Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Кенія, Кірібаті, Кувейт, Латвія, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва*, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви,

Малі, Мальта, Мавританія[‡], Маврікій, Мексика, Молдова, Монако, Чорногорія*, Мозамбик, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер[‡], Нігерія[‡], Ніуе, Північна Македонія, Норвегія, Оман[‡], Палау, Палестина[‡], Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу[‡], Філіппіни, Польща*, Португалія, Катар, Румунія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Сенегал[‡], Сербія**[‡], Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, Сомалі[‡], ПАР, Південний Судан[‡], Іспанія, Шрі-Ланка^{†‡}, Судан[‡], Суринам, Швеція, Швейцарія, Таджикистан[‡], Танзанія, Таїланд[‡], Тимор-Лешті, Того, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина[‡], Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія*, Україна^{†‡}, Уругвай, Вануату, Венесуела, Ємен[‡], Замбія, Зімбабве[‡]

* Із застереженнями та/або заявами.

† Сторона, яка має запаси ППМ.

‡ Сторона, яка має території, не очищені від ППМ.

Примітка: Чілі та Велика Британія оголосили про виконання своїх зобов'язань з розмінування у 2020р. У своїх первинних звітах про прозорість Аргентина та Велика Британія обидві повідомляли про заміновані райони, що знаходяться під їх юрисдикцією або контролем згідно з їх претензіями на суверенітет над Фолклендськими (Мальвінськими) Островами.

Підписали, але не ратифікували (1): Маршаллові Острови

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1997/09/1997091807-53AM/Ch_XXVI_05p.pdf>

Римський статут міжнародного кримінального суду

Rome Statute of the International Criminal Court

Відкритий до підписання в Римі 17 липня 1998р. та Нью-Йорку 18 жовтня 1998р.; набув чинності 1 липня 2002р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Римський статут заснував Міжнародний кримінальний суд (МКС, *International Criminal Court, ICC*) – постійно діючий міжнародний суд, що розглядає злочини геноциду, злочини проти людства, воєнні злочини та злочини агресії. МКС може здійснювати розслідування та притягнення до відповідальності за злочини, що сталися на території держави-сторони, скоєні державою-сторонаю або передані на розгляд РБ ООН. МКС може висувати звинувачення лише у випадках, коли місцеві суди не бажають або неспроможні цього зробити.

Поправки до ст.8, ухвалені 10 червня 2010р., класифікують як воєнні злочини застосування хімічної зброї та експансивних куль у неміжнародних конфліктах. *Низка поправок до ст.8, ухвалених 14 грудня 2017р.,* класифікують як воєнні злочини застосування зброї з мікробними та іншими біологічними агентами або токсинами; зброї, головний вражаючий ефект якої досягається фрагментами, що не підлягають виявленню в тілі людини за допомогою рентгенівського променя; лазерної зброї, що спричиняє тривалу сліпоту. *Поправка до ст.8, ухвалена 6 грудня 2019р.,* класифікує умисне заподіяння голоду цивільного населення як воєнний злочин. *Поправки до ст.8* набувають чинності для сторін, що їх приймають, через рік після прийняття.

Поправки до ст.8, ухвалені 11 червня 2010р., дають визначення злочину агресії. Юрисдикція МКС стосовно злочинів агресії була активована 17 липня

2018р. З цього часу РБ ООН може передавати на розгляд МКС випадки відкритого акту агресії незалежно від того, чи приєдналися до Статуту, задіяні в цьому сторони.

Держава може вийти із Статуту та МКС, надавши повідомлення за 12 місяців до виходу.

Сторони (123): Афганістан, Албанія, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Австралія*, Австрія, Бангладеш, Барбадос, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Колумбія*, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фіджі, Фінляндія, Франція*, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гайана, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Йорданія*, Кенія, Кірібаті, Південна Корея, Латвія, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Мальдіви, Малі, Мальта*, Маршаллові Острови, Маврікій, Мексика, Молдова, Монголія, Чорногорія, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія*, Нігер, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія, Палестина, Панама, Парагвай, Перу, Польща, Португалія*, Румунія, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Сурінам, Швеція*, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Тімор-Лешті, Трінідад і Тобаго, Туніс, Уганда, Велика Британія*, Уругвай, Вануату, Венесуела, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (31): Алжир, Ангола, Вірменія, Багамські Острови, Бахрейн, Камерун, Єгипет, Еритрея, Гвінея-Бісау, Гаїті, Іран, Ізраїль*, Ямайка, Кувейт, Киргизстан, Монако, Марокко, Мозамбік, Оман, Росія*, Сан-Томе і Принсіпі, Соломонові Острови, Судан*, Сирія, Таїланд, Україна[†], ОАЕ, США*, Узбекистан, Ємен, Зімбабве

* Ці держави заявили, що більше не мають наміру бути сторонами статуту.

[†] Україна визнала юрисдикцію МКС стосовно злочинів, скоєних, як стверджується, на її території з 21 листопада 2013р.

Примітка: Бурунді вийшла зі Статуту та МКС 27 жовтня 2017р., Філіппіни вийшли зі Статуту та МКС 17 березня 2019р. Гамбія та ПАР, які задекларували наміри виходу у 2016р., відкликали ці декларації у 2017р.

Сторони поправки до ст.8 від 10 червня 2010р. (39): Андорра, Аргентина, Австрія, Бельгія, Ботсвана, Чілі, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Грузія, Німеччина, Гайана, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мальта, Маврікій, Нідерланди, *Нова Зеландія*, Північна Македонія, Норвегія, Палестина, Панама, Парагвай, Польща, Португалія, Самоа, Сан-Маріно, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швейцарія, Трінідад і Тобаго, Уругвай

Примітка: на додаток до 39 держав, що ратифікували поправку, станом на 1 січня 2021р., 18 січня 2021р. її ратифікувала Монголія.

Сторони поправок від 11 червня 2010р., що визначають злочин агресії (40): Андорра, Аргентина, Австрія, Бельгія, *Болівія*, Ботсвана, Чілі, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Грузія, Німеччина, Гайана, Ісландія, Ірландія, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Північна Македонія, Палестина, Панама, Парагвай, Польща, Португалія, Самоа, Сан-Маріно, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швейцарія, Трінідад і Тобаго, Уругвай

Примітка: на додаток до 40 держав, що ратифікували поправку, станом на 1 січня 2021р., 18 січня 2021р. її ратифікувала Монголія.

Сторони поправки до ст.8 від 14 грудня 2017р., що класифікує як воєнні злочини застосування зброї з мікробними та іншими біологічними агентами або токсинами (7): Чехія, Латвія, Люксембург, Нідерланди, Нова Зеландія, Словаччина, Швейцарія

Примітка: на додаток до семи держав, що ратифікували поправку, станом на 1 січня 2021р., 22 березня 2021р. її ратифікувала Норвегія.

Сторони поправки до ст.8 від 14 грудня 2017р., що класифікує як воєнні злочини застосування зброї, головний вражаючий ефект якої досягається фрагментами, що не підлягають виявленню в тілі людини за допомогою рентгенівського променя (7): Чехія, Латвія, Люксембург, Нідерланди, Нова Зеландія, Словаччина, Швейцарія

Примітка: на додаток до семи держав, що ратифікували поправку, станом на 1 січня 2021р., 22 березня 2021р. її ратифікувала Норвегія.

Сторони поправки до ст.8 від 14 грудня 2017р., що класифікує як воєнні злочини застосування лазерної зброї, що спричиняє тривалу сліпоту (7): Чехія, Латвія, Люксембург, Нідерланди, Нова Зеландія, Словаччина, Швейцарія

Примітка: на додаток до семи держав, що ратифікували поправку, станом на 1 січня 2021р., 22 березня 2021р. її ратифікувала Норвегія.

Сторони поправки до ст.8 від 6 грудня 2019р., що класифікує як воєнні злочини умисне заподіяння голоду цивільного населення (3): Андорра, Нідерланди, Нова Зеландія

Примітка: на додаток до трьох держав, що ратифікували поправку, станом на 1 січня 2021р., 22 березня 2021р. її ратифікувала Норвегія.

Текст Статуту: United Nations Treaty Collection, https://treaties.un.org/doc/Treaties/1998/07/19980717_06-33_PM/Ch_XVIII_10p.pdf

Текст поправки до ст.8 від 10 червня 2010р.: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2010/10/2010101105-46_PM/CN.533.2010.pdf>

Текст поправок від 11 червня 2010р., що визначають злочин агресії: United Nations Treaty Collection, https://treaties.un.org/doc/Treaties/2010/06/2010061105-56_PM/CN.651.2010.pdf

Текст поправки до ст.8 від 14 грудня 2017р. щодо зброї, яка використовує мікробні або інші біологічні агенти чи токсини: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2018/CN.116.2018-Eng.pdf>

Текст поправки до ст.8 від 14 грудня 2017р. щодо зброї, головний вражаючий ефект якої досягається фрагментами, що не підлягають виявленню в тілі людини за допомогою рентгенівського променя: United Nations Treaty Collection, <http://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2018/CN.125.2018-Eng.pdf>

Текст поправки до ст.8 від 14 грудня 2017р. про використання лазерної зброї, що спричиняє тривалу сліпоту: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2018/CN.126.2018Eng.pdf>

Текст поправки до ст.8 від 6 грудня 2019р. про умисне заподіяння голоду цивільного населення: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2020/CN.394.2020-Eng.pdf>

Конвенція про касетні боєприпаси

Convention on Cluster Munitions

Відкрита для підписання в Осло 3 грудня 2008р.; набула чинності 1 серпня 2010р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція ставить за мету заборону використання, виробництва, передачі та зберігання касетних боеприпасів, що можуть заподіяти неприйнятної шкоди цивільному населенню, а також започаткування структури співробітництва та надання допомоги, що забезпечує відповідний догляд і реабілітацію постраждалим, очищення уражених територій, інформування з метою зниження ризиків, знищення запасів. Конвенція не стосується мін.

Кожна зі сторін зобов'язується якомога швидше, але не пізніше восьми років після набуття для неї чинності цієї Конвенції, знищити всі свої запаси касетних боеприпасів. Перші такі терміни для завершення знищення запасів наступили у 2018р. Крім того, кожна зі сторін зобов'язується очистити заміновані території, що знаходяться під її юрисдикцією або контролем, від касетних боеприпасів і знищити їх не пізніше 10 років після набуття для неї чинності цієї Конвенції. Перші такі терміни для очищення наступають у 2020р.

Група імплементаційної підтримки (складається з трьох осіб і базується в Женеві), заснована у 2015р., крім іншого надає дорадчу та технічну підтримку сторонам.

Сторона може вийти з Конвенції за умови повідомлення за шість місяців до виходу. Якщо сторона задіяна в конфлікті в цей період, вихід не відбудеться до завершення цього конфлікту.

Сторони (110): Афганістан, Албанія, Андорра, Антигуа та Барбуда, Австралія, Австрія, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камерун, Канада, Чад, Чілі, Колумбія*, Комори, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор*, Есватіні, Фіджі, Франція, Гамбія, Німеччина, Гана, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Ватикан*, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірак, Ірландія, Італія, Японія, Лаос, Ліван, Лесото, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Мальдіви, Малі, Мальта, Мавританія, Маврійкі, Мексика, Молдова, Монако, Чорногорія, Мозамбик, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Ніге, Північна Македонія, Норвегія, Палестина, Палау, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Португалія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, *Сент-Люсія*, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, *Сан-Томе і Принсіпі*, Сенегал, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, Сомалі, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Того, Трінідад і Тобаго, Туніс, Велика Британія, Уругвай, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (13): Ангола, ЦАР, ДРК, Кіпр, Джібуті, Гаїті, Індонезія, Ямайка, Кенія, Ліберія, Нігерія, Танзанія, Уганда

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <<https://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/26-6.pdf>>

Договір про торгівлю зброєю (ДТЗ)

Arms Trade Treaty (ATT)

Відкритий для підписання в Нью-Йорку 3 червня 2013р.; набув чинності 24 грудня 2014р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Метою Договору є запровадження якомога вищих спільних міжнародних стандартів для регулювання міжнародної торгівлі зброєю, попередження та викорінення незаконної торгівлі звичайними озброєннями, а також запобігання їх постачанню не за призначенням.

Серед іншого, договір забороняє державам-сторонам надавати дозволи на поставки зброї, якщо вона може бути використана для скоєння геноциду, злочинів проти людства чи воєнних злочинів. Договір також вимагає від держав-експортерів оцінювати потенційну здатність будь-якої зброї, що пропонується для експорту, підірвати мир і безпеку або бути використаною для серйозних порушень міжнародного гуманітарного права чи міжнародних норм з прав людини.

Кожна сторона повинна щорічно звітувати про проблемні дозволені або фактичні експортно-імпорتنі операції із звичайними озброєннями.

Договором заснований Секретаріат ДТЗ, що базується в Женеві, для надання підтримки сторонам в імплементації Договору. Крім іншого, він збирає надані сторонами звіти про імпорт і експорт звичайних озброєнь.

Сторона може вийти з Договору за умови повідомлення за 90 днів до виходу.

Сторони (110): Афганістан, Албанія, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія, Австрія, Багамські Острови, Барбадос, Бельгія, Беліз, Бенін, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Китай, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Домініка, Домініканська Республіка, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Казахстан, Південна Корея, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн*, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Мальдіви, Малі, Мальта, Мавританія, Маврікій, Мексика, Молдова, Монако, Чорногорія, Мозамбик, Намібія, Нідерланди, Нова Зеландія*, Нігер, Нігерія, Ніге, Північна Македонія, Норвегія, Палау, Палестина, Панама, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Румунія, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Суринам, Швеція, Швейцарія*, Того, Тринідад і Тобаго, Тувалу, Велика Британія, Уругвай, Замбія*

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (31): Андорра, Ангола, Бахрейн, Бангладеш, Бурунді, Камбоджа, Колумбія, Комори, Республіка Конго, Джібуті, Есватіні, Габон, Гаїті, Ізраїль, Кірібаті, Лівія, Малаві, Малайзія, Монголія, Науру, Філіппіни, Руанда, Сінгапур, Танзанія, Таїланд, Туреччина, Україна, ОАЕ, США*, Вануату, Зімбабве

* Ця держава заявила, що більше не має наміру бути стороною Договору.

Текст Договору: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2013/04/2013041012-01PM/Ch_XXVI_08.pdf>

Договір про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ)

Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons (TPNW)

Відкритий для підписання у Нью-Йорку 20 вересня 2017р.; набув чинності 22 січня 2021р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН.

У преамбулі Договору йдеться про катастрофічні гуманітарні та екологічні наслідки використання ядерної зброї та згадується міжнародне гуманітарне право і норми міжнародного права, що застосовуються під час збройного конфлікту. Договір забороняє сторонам розробку, виробництво, випробування, придбання чи накопичення ядерної зброї чи інших вибухових ядерних пристроїв. Сторонам забороняється використовувати чи погрожувати використанням ядерної зброї та інших вибухових ядерних пристроїв. Нарешті, сторони не можуть дозволяти розміщення, установку чи розгортання ядерної зброї та інших вибухових ядерних пристроїв на своїй території.

Договір визначає порядок ліквідації ядерної зброї будь-якої сторони, що мала, володіла чи контролювала її після 7 липня 2017р., під контролем “компетентного міжнародного органу чи органів”, який мають визначити держави-сторони. Кожна сторона має підтримувати існуючі угоди про заходи безпеки з МАГАТЕ і повинна, як мінімум, укласти та ввести в дію всеохопну угоду про заходи безпеки з Агентством. Договір також містить положення про допомогу жертвам випробувань чи використання ядерної зброї та здійснення необхідних і належних заходів для екологічної реабілітації забруднених районів.

Членство в договорі не обмежує інших подібних міжнародних зобов’язань сторін (зокрема, згідно з ДНЯЗ та Договором про повну заборону ядерних випробувань). Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов’язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам. Якщо сторона задіяна в конфлікті в цей період, вихід не відбудеться до завершення цього конфлікту.

Передали депозитарію ратифікаційні грамоти (51): Антигуа та Барбуда, Австрія, Бангладеш, Беліз, Бенін, Болівія, Ботсвана, Острови Кука*, Коста-Ріка, Куба*, Домініка, Еквадор, Сальвадор, Фіджі, Гамбія, Гайана, Ватикан, Гондурас, Ірландія, Ямайка, Казахстан, Кірібаті, Лаос, Лесото, Малайзія, Мальдіви, Мальта, Мексика, Намібія, Науру, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігерія, Ніуе, Палау, Палестина, Панама, Парагвай, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, ПАР, Таїланд, Тринідад і Тобаго, Тувалу, Уругвай, Вануату, Венесуела, В’єтнам

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (37): Алжир, Ангола, Бразилія, Бруней, Кабо-Верде, Камбоджа, ЦАР, Чілі, Колумбія, Коморські Острови, ДРК, Республіка Конго, Кот-д’Івуар, Домініканська Республіка, Гана, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Індонезія, Лівія, Ліхтенштейн, Мадагаскар, Малаві, Мозамбік, М’яма, Непал, Нігер, Перу, Філіппіни, Сан-Томе і Принсіпі, Сейшельські Острови, Судан, Танзанія, Тімор-Лешті, Того, Замбія, Зімбабве

Примітка: крім 51 держави, які ратифікували Договір, станом на 1 січня 2021р., 22 січня 2021р. його ратифікула Камбоджа, 18 лютого – Філіппіни, 19 лютого – Комори.

Текст Договору: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2017/07/20170707_03-42_PM/Ch_XXVI_9.pdf>

II. Регіональні угоди

Договір про заборону ядерної зброї у Латинській Америці та Карибському басейні (Договір Тлателолко)

Treaty for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean (Treaty of Tlatelolco)

Первинний Договір відкритий для підписання у Мехіко 14 лютого 1967р.; набув чинності 22 квітня 1968р.; Договір змінювався у 1990р., 1991р. та 1992р.; депозитарій – Уряд Мексики

Договір забороняє країнам Латинської Америки і Карибського басейну та навколишніх морів випробування, використання, виробництво, виготовлення та набуття в будь-який спосіб, а також отримання, зберігання, встановлення, застосування, розгортання та будь-яку форму володіння будь-якою ядерною зброєю.

Сторони мають укласти з МАГАТЕ угоди про застосування до своєї діяльності в ядерній сфері гарантій безпеки. МАГАТЕ має виняткові повноваження з проведення спеціальних інспекцій. Договором також засноване Агентство для заборони ядерної зброї у Латинській Америці та Карибському басейні (*Organismo para la Proscripción de las Armas Nucleares en la América Latina y el Caribe, OPANAL*) для забезпечення виконання Договору.

Договір відкритий для підписання для всіх незалежних держав Латинської Америки та Карибського басейну. Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за три місяці до виходу, якщо вона вирішить, що нові обставини, пов'язані зі змістом Договору, загрожують її важливим інтересам або миру та безпеці іншої сторони.

У рамках *Додаткового протоколу I* держави, які мають контрольовані території в межах визначеної Договором зони – Франція, Нідерланди, Велика Британія і США, – зобов'язуються дотримуватися вимог без'ядерного статусу цих територій.

У рамках *Додаткового протоколу II* держави, які мають офіційний статус ядерних держав – Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США, – зобов'язуються поважати без'ядерний статус Латинської Америки та Карибського басейну, не вживати жодних дій, пов'язаних з порушенням вимог Договору, а також не використовувати ядерної зброї проти сторін Договору та не погрожувати її використанням.

Сторони первинного Договору (33): Антигуа та Барбуда¹, Аргентина¹, Багамські Острови, Барбадос¹, Беліз², Болівія, Бразилія¹, Чилі¹, Колумбія¹, Коста-Ріка¹, Куба, Домініка, Домініканська Республіка³, Еквадор¹, Сальвадор¹, Гренада¹, Гватемала¹, Гайана³, Гаїті, Гондурас¹, Ямайка¹, Мексика¹, Нікарагуа³, Панама¹, Парагвай¹, Перу¹, Сент-Кітс і Невіс¹, Сент-Люсія¹, Сент-Вінсент і Гренадіни⁴, Суринам¹, Тринідад і Тобаго¹, Уругвай¹, Венесуела¹

¹ Ратифікували поправки 1990р., 1991р. та 1992р.

² Ратифікували поправки лише 1990р. та 1992р.

³ Ратифікували поправки лише 1992р.

⁴ Ратифікували поправки лише 1991р. та 1992р.

Сторони Додаткового протоколу I (4): Франція, Нідерланди*, Велика Британія*, США**

Сторони Додаткового протоколу II (5): Китай, Франція*, Росія*, Велика Британія*, США**

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст первинного Договору: United Nations Treaty Series, vol.634 (1968), <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume634/v634.pdf>>

Текст зміненого Договору: Agency for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean, S/Inf. 652 Rev. 3, 29 Jan. 2002, <http://www.opanal.org/wp-content/uploads/2015/08/Treaty_Tlatelolco.pdf>

Договір про Південно-Тихоокеанську без'ядерну зону (Договір Раротонго)

South Pacific Nuclear Free Zone Treaty (Treaty of Rarotonga)

Відкритий для підписання в Раротонго (Острови Кука) 6 серпня 1985р.; набув чинності 11 грудня 1986р.; депозитарій – Генеральний секретар Секретаріату Форуму Тихоокеанських островів

Південно-Тихоокеанська без'ядерна зона визначена як ділянка між зоною дії Договору Тлателолко на сході та західному узбережжі Австралії і західним кордоном Папуа-Нової Гвінеї та зоною дії Договору про Антарктику на півдні та, орієнтовно, лінією екватора на півночі.

Договір забороняє сторонам виробництво або набуття в будь-який інший спосіб будь-яких ядерних вибухових пристроїв, а також володіння згаданими пристроями або контроль над ними як у межах, так і поза межами зони. Крім того, сторони погодились утримуватися від постачання ядерних матеріалів або обладнання, за винятком обумовлених у гарантіях безпеки МАГАТЕ, а також запобігати розміщенню і проведенню випробувань на своїй території будь-яких вибухових ядерних пристроїв, не захоронювати та запобігати захороненню в морі радіоактивних відходів і радіоактивних речовин у межах зони. Кожна зі сторін залишає за собою право надавати дозвіл іноземним морським і повітряним суднам на відвідання своєї території, а також транзит через неї.

Договір відкритий для всіх держав-членів Форуму Тихоокеанських островів. Якщо будь-яка із сторін порушує ключові вимоги або дух Договору, кожна інша сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу.

Згідно з *Протоколом 1*, Франція, Велика Британія і США зобов'язуються дотримуватися заборон Договору, що стосуються виробництва, розміщення та проведення випробувань вибухових ядерних пристроїв на територіях у межах зон їх міжнародної відповідальності.

Згідно з *Протоколом 2*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США зобов'язуються не застосовувати вибухових ядерних пристроїв проти сторін Договору чи будь-якої території в межах зони міжнародної відповідальності сторін Протоколу 1 і не погрожувати їй застосуванням.

Згідно з *Протоколом 3*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США зобов'язуються не проводити випробувань будь-яких вибухових ядерних пристроїв у межах зони.

Сторони (13): Австралія, Острови Кука, Фіджі, Кірібаті, Науру, Нова Зеландія, Ніуе, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Соломонові Острови, Тонга, Тувалу, Вануату

Сторони Протоколу 1 (2): Франція*, Велика Британія*; підписали, але не ратифікували (1): США

Сторони Протоколу 2 (4): Китай*, Франція*, Росія*, Велика Британія*; підписали, але не ратифікували (1): США

Сторони Протоколу 3 (4): Китай*, Франція*, Росія*, Велика Британія*; підписали, але не ратифікували (1): США

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст Договору: Pacific Islands Forum Secretariat, <<http://www.forumsec.org/wp-content/uploads/2018/02/South-Pacific-Nuclear-Zone-Treaty-Raratonga-Treaty-1.pdf>>

Текст Протоколу: Pacific Islands Forum Secretariat, <http://www.forumsec.org/wp-content/uploads/2018/02/South-Pacific-Nuclear-Zone-Treaty-Protocols-1.pdf>

Договір про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ)

Treaty on Conventional Armed Forces in Europe (CFE Treaty)

Первинний Договір підписаний 16 державами-членами Організації Північно-Атлантичного договору (НАТО) та шістьма державами-членами Організації Варшавського договору (ОВД) в Парижі 19 листопада 1990р.; набув чинності 9 листопада 1992р.; депозитарій – Уряд Нідерландів

Договір визначає граничну кількість озброєнь, обмежених Договором, у п'яти категоріях: танки, бойові броньовані машини, артилерійські системи калібру 100 мм і більше, бойові літаки та ударні вертольоти, – що розташовані в зоні від Атлантики до Уралу. Договором заснована Спільна консультативна група для просування його цілей та імплементації.

Договір укладений та підписаний державами-членами ОВД та НАТО в рамках Наради з безпеки та співробітництва в Європі (з 1995р. – Організація з безпеки та співробітництва в Європі, ОБСЄ).

Ташкентський договір 1992р., підписаний республіками колишнього СРСР (за винятком трьох держав Балтії), території яких належать до зони від Атлантики до Уралу, а також Документ, підписаний в Осло в 1992р. (**Заключний документ Позачергової конференції держав-членів Договору про ЗЗСЄ**), зумовили внесення до Договору відповідних змін у зв'язку з появою на міжнародній арені нових держав, що утворилися після розпаду СРСР.

Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за 150 днів до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (30): Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія², Болгарія², Канада², Чехія², Данія², Франція, Грузія, Німеччина², Греція, Угорщина², Ісландія², Італія², Казахстан,

Люксембург², Молдова², Нідерланди², Норвегія, Польща, Португалія², Румунія, Росія¹, Словаччина², Іспанія, Туреччина², Велика Британія², Україна, США²

¹ 14 липня 2007р. Росія заявила про намір припинити участь у ДЗЗСЄ та в пов'язаних з ним документах і домовленостях; 12 грудня 2007р. вона здійснила свій намір. У березні 2015р. Росія оголосила про повне припинення участі в Договорі, включно з СКГ.

² У листопаді-грудні 2011р. зазначені країни повідомили депозитарія про відмову виконувати умови Договору у зв'язку з рішенням Росії.

Перша Конференція 1996р. з огляду виконання ДЗЗСЄ ухвалила **Документ про флангові обмеження**, що передбачав певну реорганізацію флангових зон, дозволяючи Росії та Україні розмістити вздовж кордонів більшу кількість підконтрольних озброєнь.

Текст первинного Договору (1990р.): Dutch Ministry of Foreign Affairs, <https://treatydatabase.overheid.nl/en/Verdrag/Details/004285/004285_Gewaarmerkt_0.pdf>

Текст консолідованого Договору (1993р.): Dutch Ministry of Foreign Affairs, <<http://wetten.overheid.nl/BWBV0002009/>>

Текст Документа про флангові обмеження: Organization for Security and Co-operation in Europe, <<http://www.osce.org/library/14099?download=true>>, annex A

Підсумковий акт переговорів про чисельність особового складу звичайних збройних сил у Європі (Угода про ЗЗСЄ-1А)

Concluding Act of the Negotiation on Personnel Strength of Conventional Armed Forces in Europe (CFE-1A Agreement)

Підписаний сторонами ДЗЗСЄ у Гельсінкі 10 липня 1992р.; набув чинності одночасно з ДЗЗСЄ; депозитарій – Уряд Нідерландів

Угода обмежує загальну чисельність особового складу звичайних збройних сил сторін у зоні від Атлантики до Уралу.

Текст Угоди: Organization for Security and Co-operation in Europe, <<http://www.osce.org/library/14093?download=true>>

Угода з адаптації Договору про ЗЗСЄ

Agreement on Adaptation of the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe

Підписана сторонами Договору про ЗЗСЄ у Стамбулі 19 листопада 1999р.; чинності не набула; депозитарій – Уряд Нідерландів

З розпуском ОВД та вступом деяких її колишніх членів до НАТО ця угода мала замінити міжблоковий баланс згідно з ДЗЗСЄ регіональним балансом, запровадивши індивідуальні ліміти підконтрольної зброї для кожної держави, та створити нову систему обмежень і механізми маневреності військ, флангові субліміти, а також підвищити прозорість. Вона мала відкрити режим ДЗЗСЄ для всіх інших європейських держав. Мала набути чинності після ратифікації всіма підписантами.

Заключний акт Конференції держав-учасниць ДЗЗСЄ 1999р., з додатками, містить політично зобов'язуючі домовленості для Грузії, Молдови та Центральної Європи, та зобов'язання вивести війська з

закордонних територій (т.зв. Стамбульські зобов'язання). Багато підписантів Угоди з адаптації обумовили свою ратифікацію виконанням цих політичних зобов'язань.

Передали депозитарію ратифікаційні грамоти (3): Білорусь, Казахстан, Росія*¹

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (27): Вірменія, Азербайджан, Бельгія, Болгарія, Канада, Чехія, Данія, Франція, Німеччина, Грузія, Греція, Угорщина, Ісландія, Італія, Люксембург, Молдова, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Іспанія, Туреччина, Україна², Велика Британія, США

¹ 14 липня 2007р. Росія заявила про намір припинити участь у ДЗСС та в пов'язаних з ним документах і домовленостях; 12 грудня 2007р. вона здійснила свій намір. У березні 2015р. Росія оголосила про повне припинення участі в Договорі, включно з СКГ.

² Україна ратифікувала Угоду з адаптації 21 вересня 2000р., але не передала ратифікаційні грамоти депозитарію.

Текст Договору: Dutch Ministry of Foreign Affairs, <https://treatydatabase.overheid.nl/en/Verdrag/Details/009241/009241_Gewaarmarkt_0.pdf>

Текст договору, доповнений згідно з Угодою 1999р.: SIPRI Yearbook 2000, <<https://www.sipri.org/sites/default/files/SIPRI Yearbook 2000.pdf>>, appendix 10B, pp.627-42.

Текст Заключного акта: Organization for Security and Co-operation in Europe, <<http://www.osce.org/library/14114>>

Договір про відкрите небо

Treaty on Open Skies

Відкритий для підписання в Гельсінкі 24 березня 1992р.; набув чинності 1 січня 2002р.; депозитарії – уряди Канади та Угорщини

Договір зобов'язує сторони надавати можливість для проведення раптових (із стислим терміном попередження) спостережних польотів неозброєних літаків над їх територією. Дія Договору поширюється на географічний регіон від Ванкувера (Канада) до Владивостока (Росія).

Договір укладений між державами-членами ОВД та НАТО. З 1 липня 2002р. заявку на приєднання до Договору може подати будь-яка держава. Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за шість місяців до виходу.

Сторони (33): Білорусь, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Канада*, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, Іспанія*, Швеція*, Туреччина, Велика Британія, Україна

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписав, але не ратифікував (1): Киргизстан

Примітка: 22 листопада 2020р. з Договору вийшли США. 15 січня 2021р. Росія оголосила про початок внутрішніх процедур для виходу з Договору.

Текст Договору: Canada Treaty Information, <<http://www.treaty-accord.gc.ca/text-texte.aspx?id=102747>>

Договір про зону, вільну від ядерної зброї, в Південно-Східній Азії (Бангкокський Договір)

Treaty on the Southeast Asia Nuclear Weapon-Free Zone (Treaty of Bangkok)

Підписаний 10 державами-членами Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) в Бангкоку 15 грудня 1995р.; набув чинності 27 березня 1997р.; депозитарій – Уряд Таїланду

Зона, вільна від ядерної зброї, у Південно-Східній Азії охоплює території, континентальний шельф та виключні економічні зони країн-сторін. Договір забороняє розробку, виробництво, закупівлю або випробування ядерної зброї в межах і поза межами зони, а також розміщення і транспортування ядерної зброї в/через зону. Кожна зі сторін залишає за собою право надавати дозвіл іноземним морським і повітряним суднам на відвідання своєї території, а також транзит через неї. Сторони зобов'язуються не захоронювати в морі, не викидати в атмосферу будь-які радіоактивні матеріали чи відходи та не здійснювати утилізацію радіоактивних матеріалів на суші в межах зони. Сторони мають укласти з МАГАТЕ угоди про застосування до своєї мирної діяльності в ядерній галузі повномасштабних гарантій безпеки.

Договір відкритий для всіх держав Південно-Східної Азії. Якщо будь-яка із сторін порушує ключові вимоги Договору, кожна інша сторона може вийти з Договору.

Згідно з *Протоколом* до Договору, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США мають взяти зобов'язання не застосовувати ядерну зброю проти сторін Договору і не погрожувати їй застосуванням. Крім того, вони мають взяти зобов'язання не використовувати ядерну зброю в межах зони. Протокол набуває чинності для кожної окремої сторони з дня передачі нею ратифікаційної грамоти.

Сторони (10): Бруней, Камбоджа, Індонезія, Лаос, Малайзія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд, В'єтнам

Протокол не підписаний і не ратифікований жодною з держав.

Текст Договору: ASEAN Secretariat, <http://asean.org/?static_post=treaty-on-the-southeastasia-nuclear-weapon-free-zone>

Текст Протоколу: <http://asean.org/?static_post=protocol-to-the-treaty-on-the-southeastasia-nuclear-weapon-free-zone>

Договір про Африканську зону, вільну від ядерної зброї (Договір Пеліндаба)

African Nuclear-Weapon-Free Zone Treaty (Treaty of Pelindaba)

Відкритий для підписання у Каїрі 11 квітня 1996р.; набув чинності 15 липня 2009р.; депозитарій – Генеральний секретар Африканського Союзу

Зона, вільна від ядерної зброї, охоплює території Африканського континенту, острівних держав-членів Африканського Союзу (АС), а також усіх островів, які вважаються АС такими, що належать до Африки.

Договір забороняє проведення досліджень, розробку, виробництво та закупівлю вибухових ядерних пристроїв, а також випробування або розміщення будь-яких вибухових ядерних пристроїв у межах зони. Кожна зі сторін залишає за собою право надавати дозвіл іноземним морським і повітряним суднам на відвідання своєї території, а також транзит через неї. Крім того, Договір забороняє будь-які напади на ядерні об'єкти. Сторони зобов'язалися не захоронювати та не надавати дозвіл на захоронення радіоактивних відходів і матеріалів у межах зони. Сторони мають укласти угоди з МАГАТЕ про застосування до своєї мирної діяльності в ядерній галузі всеохопних гарантій. Договором також заснована Африканська комісія з атомної енергії (*African Commission on Nuclear Energy, AFCONE*) для забезпечення виконання Договору.

Договір відкритий для підписання всіма африканськими державами. Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Згідно з *Протоколом I*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія та США мають взяти зобов'язання не застосовувати будь-які вибухові ядерні пристрої проти сторін Договору і не погрожувати їх застосуванням.

Згідно з *Протоколом II*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США мають взяти зобов'язання не здійснювати будь-які випробування вибухових ядерних пристроїв у межах зазначеної зони.

Згідно з *Протоколом III*, Франція та Іспанія мають взяти на себе зобов'язання дотримуватися деяких положень Договору на територіях у межах зони, за які вони несуть міжнародну відповідальність.

Сторони (42): Алжир, Ангола, Бенін, Ботсвана, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камерун, Чад, Комори, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Екваторіальна Гвінея, Есватіні, Ефіопія, Габон, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Кенія, Лесото, Лівія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мавританія, Маврікій, Мозамбик, Намібія, Нігер, Нігерія, Руанда, Західна Сахара, Сейшельські Острови, Сенегал, ПАР, Танзанія, Того, Туніс, Замбія, Зімбабве

Підписали, але не ратифікували (12): ЦАР, ДРК, Джібуті, Єгипет, Еритрея, Лівія, Марокко, Сан-Томе і Принсіпі, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Судан, Уганда

Сторони Протоколу I (4): Китай, Франція*, Росія*, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували (1):* США*

Сторони Протоколу II (4): Китай, Франція*, Росія*, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували (1):* США*

Сторона Протоколу III (1): Франція*

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст Договору: African Union, <http://au.int/sites/default/files/treaties/7777-treaty0018_-_the_african_nuclear-weapon-free_zone_treaty_the_treaty_of_pelindaba_e.pdf>

Угода про субрегіональний контроль над озброєннями (Флорентійська угода)

Agreement on Sub-Regional Arms Control (Florence Agreement)

Укладена п'ятьма першими сторонами у Флоренції і набула чинності 14 червня 1996р.

Угода укладена під егідою ОБСЄ, відповідно до мандата, зазначеного у статті IV Додатка 1-В, наданого в 1995р. в рамках Загальної рамкової угоди про мир у Боснії та Герцеговині (Дейтонська угода). Він встановлює кількісні обмеження на озброєння колишніх воюючих сторін. До п'яти категорій важких звичайних озброєнь віднесені: танки, бойові броньовані машини, артилерійські системи калібру 75 мм і більше, бойові літаки та ударні вертольоти. Скорочення були завершені до 31 жовтня 1997р. Впродовж згаданого періоду було знищено 6 580 одиниць важких озброєнь (46% запасів, наявних до червня 1996р.). До 2014р. було добровільно знищено ще 3 489 одиниць озброєнь.

Контроль і допомога в реалізації Угоди здійснюється Особистим представником діючого Голови ОБСЄ, Контактною групою (Франція, Німеччина, Італія, Росія, Велика Британія, США) та підтримується іншими державами-членами ОБСЄ. Згідно з двоетапним Планом дій, погодженим у листопаді 2009р., відповідальність за виконання Договору та взаємний огляд була передана його сторонам 5 грудня 2014р., після підписання нового пакета змін до Угоди. Виконання контролює Субрегіональна консультативна комісія (СКК).

Сторони (4): Боснія та Герцеговина, Хорватія, Чорногорія, Сербія

Текст Угоди: RACVIAC—Centre for Security Cooperation, <https://www.racviac.org/downloads/treaties_agreements/aIV.pdf>

Міжамериканська конвенція протидії незаконному виробництву та постачанню вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин і супутніх матеріалів

Inter-American Convention Against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, Ammunition, Explosives, and Other Related Materials (CIFTA)

Відкрита для підписання країнами-членами Організації Американських Держав (ОАД) у Вашингтоні 14 листопада 1997р., набула чинності 1 липня 1998р.; депозитарій – Генеральний секретаріат ОАД

Метою Конвенції є запобігання і протидія незаконним виробництву та постачанням вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин і супутніх матеріалів, їх унеможливлення, а також забезпечення й полегшення співробітництва та обміну інформацією і досвідом між сторонами. Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за шість місяців до виходу.

Сторони (31): Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Болівія, Бразилія, Чілі, Колумбія, Коста-Ріка, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Гренада, Гватемала, Гайана, Гаїті, Гондурас, Мексика, Нікарагуа,

Панама, Парагвай, Перу, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Суринам, Тринідад і Тобаго, Уругвай, Венесуела

* Із застереженнями.

Підписали, але не ратифікували (3): Канада, Ямайка, США

Текст Конвенції: OAS, <http://www.oas.org/en/sla/dil/inter_american_treaties_A-63_illicit_manufacturing_trafficking_firearms_ammunition_explosives.asp>

Міжамериканська конвенція про прозорість закупівель звичайних озброєнь

Inter-American Convention on Transparency in Conventional Weapons Acquisitions

Відкрита для підписання країнами-членами ОАД в м.Гватемала 7 червня 1999р.; набула чинності 21 листопада 2002р.; депозитарій – Генеральний секретаріат ОАД

Метою Конвенції є якнайбільше сприяння регіональній відкритості і прозорості закупівель звичайних озброєнь шляхом обміну інформацією про такі закупівлі для забезпечення довіри між державами Американського континенту. Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу.

Сторони (17): Аргентина, Барбадос, Бразилія, Канада, Чілі, Коста-Ріка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Гватемала, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Уругвай, Венесуела

Підписали, але не ратифікували (6): Болівія, Колумбія, Домініка, Гаїті, Гондурас, США

Текст Конвенції: OAS, http://www.oas.org/en/sla/dil/inter_american_treaties_A-64_transparency_conventional_weapons_acquisitions.asp

Протокол про стрілецьку зброю і легкі озброєння, боєприпаси до них та інші супутні матеріали в регіоні Південно-африканського співтовариства розвитку (САДК, *Southern African Development Community, SADC*)

Protocol on the Control of Firearms, Ammunition and other related Materials in the Southern African Development Community (SADC) Region

Відкритий для підписання державами-членами САДК у Блантайрі 14 серпня 2001р.; набув чинності 8 листопада 2004р.; депозитарій – Виконавчий секретар САДК

Протокол зобов'язує сторони запобігати, боротися та ліквідовувати нелегальне виробництво стрілецької зброї, легких озброєнь та інших супутніх матеріалів, запобігати їх надмірному та дестабілізуючому накопиченню, перевезенню, розміщенню та використанню в регіоні. Сторона може вийти з Протоколу за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу.

Угода про внесення змін до Протоколу схвалена на 40-му звичайному саміті САДК 17 серпня 2020р. Угода розширює сферу застосування Протоколу, включно з іншими видами звичайної зброї, узгоджує його з ДТЗ та іншими міжнародними і регіональними конвенціями та охоплює найкращі сучасні практики та стандарти стосовно протидії корупції, відстеження та співробітництва. Вона підлягає ратифікації.

Сторони (11): Ботсвана, Есватіні, Лесото, Малаві, Маврікій, Мозамбік, Намібія, ПАР, Танзанія, Замбія, Зімбабве

Підписали, але не ратифікували (2):* ДРК, Сейшельські Острови[†]

* Три члени САДК – Ангола, Комори та Мадагаскар – не підписали і не ратифікували Протокол.

[†] Сейшельські Острови підписали Протокол у 2001р., але не ратифікували його до виходу із САДК у 2004р. Сейшельські Острови увійшли до складу САДК знову в 2008р.

Текст Протоколу: http://www.sadc.int/files/8613/5292/8361/Protocol_on_the_Control_of_Firearms_Ammunition2001.pdf

Найробський протокол про запобігання розповсюдженню, контроль і скорочення стрілецької зброї і легких озброєнь у районі Великих озер та Африканського Рогу

Nairobi Protocol for the Prevention, Control and Reduction of Small Arms and Light Weapons in the Great Lakes Region and the Horn of Africa

Підписаний 10 державами-членами Секретаріату стрілецької зброї і легких озброєнь Найробі та Сейшельськими Островами в Найробі 21 квітня 2004р.; набув чинності 5 травня 2006р.; депозитарій – Регіональний Центр стрілецької зброї і легких озброєнь у районі Великих озер, на Африканському Розі та сусідніх країнах

Протокол спрямований на запобігання, боротьбу та викорінювання незаконних виробництва, передач, володіння та використання стрілецької зброї і легких озброєнь (СЗЛО) у субрегіоні. За його виконанням стежить Регіональний Центр стрілецької зброї у районі Великих озер та Африканського Рогу.

Сторони (12): Бурунді, ЦАР, ДРК, Республіка Конго, Джібуті, Ерітрея, Ефіопія, Кенія, Руанда, Південний Судан, Судан, Уганда

Підписали, але не ратифікували (3):* Сейшельські Острови, Сомалі, Танзанія

* Цей список є не певним. Деякі або всі три держави могли вже ратифікувати Протокол. Усі беруть участь у забезпеченні діяльності Регіонального Центру стрілецької зброї у районі Великих озер та Африканського Рогу (RECSA).

Текст Протоколу: RECSA, <http://www.recsasec.org/publications/Nairobi_Protocol.pdf>

Конвенція ЕКОВАС про стрілецьку зброю і легкі озброєння, боєприпаси до них та інші супутні матеріали

ECOWAS Convention on Small Arms and Light Weapons, their Ammunition and Other Related Materials

Прийнята 15 державами-членами Економічного Співтовариства Західноафриканських Держав (ЕКОВАС, Economic Community of West African States, ECOWAS) в Абуджі 14 червня 2006р.; набула чинності 29 вересня 2009р.; депозитарій – Президент Комісії ЕКОВАС

Конвенція зобов'язує сторони запобігати та боротися з надмірним і дестабілізуючим накопиченням СЗЛО у державах-членах ЕКОВАС. Конвенція забороняє передачу стрілецької зброї і легких озброєнь до, через і з територій сторін. Держави-члени ЕКОВАС можуть ухвалити консенсусне рішення про винятки для сторони в цілях потреб національної безпеки і оборони або для використання у багатосторонніх миротворчих операціях. Володіння цивільними особами легкими озброєннями забороняється, а стрілецькою зброєю – повинно регулюватися. Кожна із сторін повинна також контролювати виробництво стрілецької зброї і легких озброєнь, заснувати відповідний реєстр і національну комісію з імплементації Конвенції.

Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (14): Бенін, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Кот-д'Івуар, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Ліберія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того

Підписала, але не ратифікувала (1): Гамбія

Текст Конвенції: ECOWAS Commission, <[https://documentation.ecowas.int/download/en/legal_documents/protocols/Convention on Small Arms and Light Weapons, their Ammunitions and other Related Matters.pdf](https://documentation.ecowas.int/download/en/legal_documents/protocols/Convention_on_Small_Arms_and_Light_Weapons,_their_Ammunitions_and_other_Related_Matters.pdf)>

Договір про Центрально-Азійську зону, вільну від ядерної зброї (Семіпалатинський Договір)

Treaty on a Nuclear-Weapon-Free Zone in Central Asia (Treaty of Semipalatinsk)

Підписаний п'ятьма державами Центральної Азії в Семіпалатинську 8 вересня 2006р.; набув чинності 21 березня 2009р.; депозитарій – Уряд Киргизстану

Зону, вільну від ядерної зброї, в Центральній Азії визначено як території Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану та Узбекистану. Договір зобов'язує сторони не здійснювати дослідження, розробки, виробництво, зберігання або здобуття в будь-який інший спосіб будь-яких ядерних вибухових пристроїв, а також володіння згаданими пристроями або контроль над ними в будь-який спосіб, будь-де. Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Згідно з *Протоколом*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США мають взяти зобов'язання не застосовувати будь-які вибухові ядерні пристрої проти сторін Договору та не погрожувати їх застосуванням.

Сторони (5): Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан

Сторони Протоколу (4): Китай, Франція*, Росія, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували (1):* США

* Із застереженнями та/або заявами.

Тексти Договору та Протоколу: United Nations Treaty Collection, <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/No Volume/51633/Part/I-51633-080000028023b006.pdf>>

Центральноафриканська Конвенція про контроль над стрілецькою зброєю і легкими озброєннями, боєприпасами до них, складовими та компонентами, які можуть бути використані для їх виробництва, ремонту або складання (Кіншаська Конвенція)

Central African Convention for the Control of Small Arms and Light Weapons, Their Ammunition and All Parts and Components That Can Be Used for Their Manufacture, Repair and Assembly (Kinshasa Convention)

Відкрита для підписання 10 державами-членами Економічного Співтовариства Центральноафриканських держав (СЄЕАС) у Браззавілі 19 листопада 2010р.; набула чинності 8 березня 2017р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Цілями Конвенції є: запобігання незаконній торгівлі СЗЛО, боротьба з незаконною торгівлею та її викорінення в Центральній Африці (на території держав-членів СЄЕАС та Руанди); посилення в регіоні контролю над виробництвом, торгівлею, поставками та використанням СЗЛО; протидія збройному насильству та позбавлення спричинених застосуванням СЗЛО людських страждань у регіоні; сприяння співробітництву і зміцненню довіри між державами-сторонами.

Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу.

Сторони (8): Ангола, Камерун, ЦАР, Чад, Республіка Конго, Екваторіальна Гвінея, Габон, Сан-Томе і Прінсіпі

Підписали, але не ратифікували (3): Бурунді, ДРК, Руанда

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2010/04/20100430 01-12 PM/Ch_xxvi-7.pdf>

Віденський документ 2011р. про заходи зміцнення довіри та безпеки

Vienna Document 2011 on Confidence and Security-Building Measures

Прийнятий державами-учасницями Організації з безпеки та співробітництва в Європі у Відні 30 листопада 2011р.; набув чинності 1 грудня 2011р.

Віденський документ 2011р. складений на основі Стокгольмського документа 1986р. про заходи зміцнення довіри та безпеки (ЗЗДБ) і роззброєння в

Європі, а також попередніх Віденських документів (1990р., 1992р. та 1994р.). Віденський документ 1990р. запровадив обмін інформацією про військові бюджети, процедури зниження ризиків, єдину мережу зв'язку та щорічну оцінку процесу імплементації ЗЗДБ. Віденські документи 1992р. та 1994р. розширили зону дії домовленостей, запровадили нові механізми та параметри у сферах військової діяльності, оборонного планування та військових контактів. Віденський документ 1999р. запровадив заходи на регіональному рівні, спрямовані на підвищення прозорості та довіри в контексті двостороннього, багатостороннього та регіонального співробітництва, а також ряд пропозицій, зокрема, з удосконалення обмежувальних заходів.

Віденським документом 2011р. запроваджено процедури перегляду термінів оцінки стану та імплементації нових видів озброєнь і систем оснащення, також затверджено систему перегляду Віденських документів кожні п'ять років, але перевидання, що мало відбутись у 2016р., не сталось.

Учасники ОБСЄ (57): див. додаток Б

Текст Документа: Organization for Security and Co-operation in Europe, <<http://www.osce.org/fsc/86597?download=true>>

III. Двосторонні угоди

Договір про обмеження систем протиракетної оборони (Договір ПРО)

Treaty on the Limitation of Anti-Ballistic Missile Systems (ABM Treaty)

Підписаний США та СРСР у Москві 26 травня 1972р.; набув чинності 3 жовтня 1972р.; втратив чинність 13 червня 2002р.

Сторони (США та Росія) зобов'язувалися не створювати загальнонаціональні системи протиракетної оборони та обмежити розвиток і застосування дозволених систем захисту від стратегічних ракет. Договір забороняв сторонам здійснювати модернізацію ракет протиповітряної оборони, радіолокаційних станцій і пускових установок з метою їх пристосовування для ураження стратегічних балістичних ракет, а також проводити будь-які пов'язані з цим випробування. Договором також заснована постійна консультативна комісія для просування цілей і забезпечення виконання Договору. **Протоколом 1974р.** до Договору ПРО були внесені додаткові кількісні обмеження на дозвалені системи протиракетної оборони.

У 1997р. Білорусь, Казахстан, Росія, Україна і США підписали меморандум про взаєморозуміння, яким Білорусь, Казахстан і Україна визнавалися сторонами Договору на рівні з Росією (як держави- правонаступниці Радянського Союзу), а також сторонами Узгоджених заяв, якими визначалася межа між стратегічною протиракетною обороною, забороненою Договором, і нестратегічною або ПРО на театрі воєнних дій, створення якої не суперечить вимогам Договору. Ряд угод 1997р. були ратифіковані Росією у квітні 2000р., але через не ратифікацію США не набули чинності.

13 грудня 2001р. США повідомили Росію про намір виходу з Договору, посиляючись на загрозу їх території від балістичних ракет інших держав; вихід відбувся через шість місяців 13 червня 2002р.

Текст Договору: *United Nations Treaty Series*, vol.944 (1974), <[https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume 944/v944.pdf](https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20944/v944.pdf)>

Текст Протоколу: US Department of State, <<https://www.state.gov/t/avc/trty/101888.htm#protocolabm>>

Договір про обмеження підземних випробувань ядерної зброї (Договір про поріг заборони випробувань, ДПЗВ)

Treaty on the Limitation of Underground Nuclear Weapon Tests (Threshold Test-Ban Treaty, ТТБТ)

*Підписаний США та СРСР у Москві 3 липня 1974р.;
набув чинності 11 грудня 1990р.*

Сторони (Росія і США) зобов'язуються не проводити будь-які підземні ядерні випробування пристроїв потужністю понад 150 Кт. Протокол з верифікації 1974р. був замінений новим Протоколом у 1990р.

Кожна із сторін може вийти з Договору за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Тексти Договору та Протоколу: *United Nations Treaty Series*, vol.1714 (1993), <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume1714/v1714.pdf>>

Договір щодо підземних ядерних вибухів в мирних цілях (Договір про мирні ядерні вибухи, ДМЯВ)

Treaty on Underground Nuclear Explosions for Peaceful Purposes (Peaceful Nuclear Explosions Treaty, PNET)

*Підписаний США та СРСР у Москві та Вашингтоні 28 травня 1976р.;
набув чинності 11 грудня 1990р.*

Сторони (Росія і США) зобов'язуються не проводити будь-які підземні ядерні вибухи в мирних цілях потужністю понад 150 Кт або будь-які групові вибухи сумарною потужністю понад 150 Кт; не проводити будь-які групові вибухи сумарною потужністю понад 1 500 Кт, якщо кожен окремих вибух у групі не може бути ідентифікований та оцінений за узгодженою процедурою верифікації. Договором також заснована спільна консультативна комісія для просування цілей і забезпечення виконання Договору. Протокол з верифікації 1976р. був замінений новим Протоколом у 1990р.

Договір не може бути скасований доки є чинним ДПЗВ. Якщо ДПЗВ втрачає чинність, то будь-яка із сторін може вийти з Договору в будь-який час.

Тексти Договору та Протоколу: *United Nations Treaty Series*, vol.1714 (1993), <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume1714/v1714.pdf>>

Договір про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД)

Treaty on the Elimination of Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles (INF Treaty)

Підписаний США та СРСР у Вашингтоні 8 грудня 1987р.; набув чинності 1 червня 1988р., втратив чинність 2 серпня 2019р.

Договір зобов'язує сторони (СРСР і США) знищити всі ракети наземного базування з дальністю дії 500-5 500 км (середньої дальності – 1 000-5 500 км; і меншої дальності – 500-1 000 км) та їх пускові установки до 1 червня 1991р. Договором також заснована постійна верифікаційна комісія для просування цілей і забезпечення виконання Договору.

До травня 1991р. були ліквідовані 2 692 ракети. У 1994р. Договір був розширений з метою приєднання до нього Білорусі, Казахстану та України. Протягом 10 років після 1 червня 1991р. здійснювались інспекції на місцях з метою верифікації дотримання взятих зобов'язань. Після припинення 31 травня 2001р. інспекцій на місцях використовуються дані супутникових спостережень.

У 1994р. на додаток до Росії та США до Договору приєдналися Білорусь, Казахстан і Україна.

2 лютого 2019р. США повідомили інші сторони про намір виходу з Договору через шість місяців, посиляючись на розгортання Росією ракет у порушення договірних обмежень. США і згодом Росія також призупинили виконання зобов'язань за Договором. Вихід набув чинності 2 серпня 2019р.

Текст Договору: United Nations Treaty Series, vol.1657 (1991), <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume1657/v1657.pdf>>

Договір про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-I)

Treaty on the Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms (START I)

Підписаний США та СРСР у Москві 31 липня 1991р.; набув чинності 5 грудня 1994р.; втратив чинність 5 грудня 2009р.

Договір зобов'язує сторони (США і СРСР) здійснити поетапне скорочення своїх стратегічних наступальних ядерних сил протягом семирічного періоду. Він визначає кількісні обмеження стратегічних ядерних носіїв – МБР, БРПЧ та важких бомбардувальників, а також ядерних боеголовки, які вони можуть нести.

У Протоколі від 1992р. зі сприяння виконанню СНО-I (Лісабонський протокол 1992р.), що набув чинності 5 грудня 1994р., Білорусь, Казахстан та Україна взяли на себе визначені Договором зобов'язання колишнього СРСР, спільно з Росією.

Тексти Договору та Протоколу: US Department of State, <<http://www.state.gov/t/avc/trty/146007.htm>>

Договір про подальше скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-II)

Treaty on Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms (START II)

Підписаний США та Росією в Москві 3 січня 1993р.; чинності не набув

Договір зобов'язує сторони позбавитися всіх міжконтинентальних балістичних ракет наземного базування з роздільними головними частинами індивідуального наведення та до 1 січня 2003р. скоротити кількість стратегічних ядерних боєголовок до рівня 3 000-3 500 од. (у т.ч. балістичних ракет на підводних човнах – до 1 750 од.). 26 вересня 1997р. дві сторони підписали *Протокол* до Договору, згідно з яким термін імплементації Договору був подовжений до кінця 2007р.

Два підписанти ратифікували Договір, проте не обмінялися ратифікаційними грамотами. Отже, Договір не набув чинності. 14 червня 2002р., у відповідь на набуття чинності рішенням про вихід США з Договору ПРО з 13 червня 2002р., Росія оголосила, що більше не обмежена СНО-II.

Тексти Договору та Протоколіє: US Department of State, <<http://www.state.gov/t/avc/trty/102887.htm>>

Договір про скорочення стратегічних наступальних потенціалів (СНП, Московський договір)

Treaty on Strategic Offensive Reductions (SORT, Moscow Treaty)

Підписаний США та Росією в Москві 24 травня 2002р.; набув чинності 1 червня 2003р.; втратив чинність 5 лютого 2011р.

Договір зобов'язує сторони до 31 грудня 2012р. скоротити кількість розгорнутих для застосування стратегічних ядерних боєголовок таким чином, щоб їх загальна кількість не перевищувала 1 700-2 200 од. з кожної сторони. Договір скасовано на підставі набуття чинності Новим СНО від 5 лютого 2011р.

Текст Договору: United Nations Treaty Series, vol.2350 (2005), <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume2350/v2350.pdf>>

Договір про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО, Празький договір)

Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms (New START, Prague Treaty)

Підписаний США та Росією у Празі 8 квітня 2010р.; набув чинності 5 лютого 2011р.

Договір зобов'язує кожну із сторін (США і СРСР) скоротити кількість (а) МБР, БРПЧ та важких бомбардувальників – до 700 од.; (б) боєголовок на розгорнутих МБР, БРПЧ і призначених для важких бомбардувальників – до 1 550 од.; (в) розгорнутих і нерозгорнутих пускових установок МБР, пускових установок БРПЧ і важких бомбардувальників – до 800 од. Скорочення повинно було завершитися 5 лютого 2018р., як вимагається Договором.

Договором заснована двостороння консультативна комісія для вирішення питань стосовно дотримання та інших проблем імплементації. Протокол до Угоди містить механізми верифікації.

Договір наслідує СНО-I і скасовує СНП. Після набуття чинності на початковий період 10 років, 3 лютого 2021р. Договір був подовжений ще на п'ять років – до 5 лютого 2026р. Він не може бути подовжений далі, але може бути замінений наступним договором. Кожна із сторін може також вийти з Договору за умови надання повідомлення іншій за три місяці до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Тексти Договору та Протоколів: <<http://www.state.gov/t/avc/newstart/c44126.htm>>

Додаток Б. Міжнародні організації, співпраця в галузі безпеки

Цей додаток містить відомості про головні міжнародні організації, міжурядові органи, органи з імплементації договорів і режими експортного контролю, цілями яких є сприяння безпеці, стабільності, миру, а також контроль над озброєннями. Крім того, подаються переліки членів або учасників цих організацій та органів, станом на 1 січня 2021р. Органи поділяються на три категорії: глобальні та регіональні – за переліком питань або членством (підрозділи I та II, відповідно); а також режими контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією (підрозділ III).

Першою наводиться інформація про ООН та її органи, далі – про інші організації за англійською абеткою. Не всі члени та учасники цих організацій є членами ООН. Держави, що приєдналися або вперше брали участь у роботі організації упродовж 2020р., подані курсивом. За наявності, вказуються електронні адреси джерел інформації про кожну організацію. Згадані тут угоди про контроль над озброєннями та з роззброєння див. у додатку А цього видання.

I. Глобальні організації та органи

Організація Об'єднаних Націй (ООН)

United Nations (UN)

<<http://www.un.org/>>

ООН є світовою міжурядовою організацією, утвореною в 1945р. шляхом ухвалення її Статуту. Штаб-квартира розташована в Нью-Йорку (США). До її шести головних органів належать: Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна та соціальна рада (*Economic and Social Council, ECOSOC*), Рада з питань опіки (*Trusteeship Council*, припинила діяльність у 1994р.), Міжнародний суд (*International Court of Justice, ICJ*) і Секретаріат.

Генеральна Асамблея складається з шести головних комітетів. Сфери їх компетенції: Першого комітету (з питань роззброєння та міжнародної безпеки) – роззброєння та суміжні питання міжнародної безпеки. Четвертого комітету (зі спеціальних політичних питань і питань деколонізації) – зокрема, деколонізація, палестинські біженці та права людини, підтримання миру, розмінування, космічний простір, інформування громадськості, атомна радіація та діяльність Університету миру.

Управління ООН з питань роззброєння (*UN Office for Disarmament Affairs, UNODA*) Секретаріату ООН сприяє скороченню ядерних, біологічних, хімічних і звичайних озброєнь. До складу ООН належать також багато спеціалізованих агентств і незалежних органів.

193 держави-члени ООН і роки набуття членства:

Австралія, 1945	Еквадор, 1945	Маврікій, 1968
Австрія, 1955	Екваторіальна Гвінея, 1968	Мавританія, 1961
Азербайджан, 1992	Еритрея, 1993	Мадагаскар, 1960
Албанія, 1955	Естонія, 1991	Малаві, 1964
Алжир, 1962	Есватіні, 1968	Малайзія, 1957
Ангола, 1976	Ефіопія, 1945	Малі, 1960
Андорра, 1993	Єгипет, 1945	Мальдіви, 1965
Антигуа та Барбуда, 1981	Ємен, 1947	Мальта, 1964
Аргентина, 1945	Замбія, 1964	Марокко, 1956
Афганістан, 1946	Зімбабве, 1980	Маршалові Острови, 1991
Багамські Острови, 1973	Йорданія, 1955	Мексика, 1945
Бангладеш, 1974	Ізраїль, 1949	Мікронезія, 1991
Барбадос, 1966	Індія, 1945	Мозамбік, 1975
Бахрейн, 1971	Індонезія, 1950	Молдова, 1992
Беліз, 1981	Ірак, 1945	Монако, 1993
Бенін, 1960	Іран, 1945	Монголія, 1961
Білорусь, 1945	Ірландія, 1955	Намібія, 1990
Білорусь, 1945	Ісландія, 1946	Науру, 1999
Болгарія, 1955	Іспанія, 1955	Непал, 1955
Болівія, 1945	Італія, 1955	Нігер, 1960
Боснія та Герцеговина, 1992	Кабо-Верде, 1975	Нігерія, 1960
Ботсвана, 1966	Казахстан, 1992	Нідерланди, 1945
Бразилія, 1945	Камбоджа, 1955	Нікарагуа, 1945
Бруней, 1984	Камерун, 1960	Німеччина, 1973
Буркіна-Фасо, 1960	Канада, 1945	Нова Зеландія, 1945
Бурунді, 1962	Катар, 1971	Норвегія, 1945
Бутан, 1971	Кенія, 1963	ОАЕ, 1971
В'єтнам, 1977	Киргизстан, 1992	Оман, 1971
Вануату, 1981	Китай, 1945	Пакистан, 1947
Велика Британія, 1945	Кіпр, 1960	Палау, 1994
Венесуела, 1945	Кірібаті, 1999	Панама, 1945
Вірменія, 1992	Колумбія, 1945	Папуа-Нова Гвінея, 1975
Габон, 1960	Комори, 1975	Парагвай, 1945
Гайана, 1966	ДРК, 1960	Перу, 1945
Гаїті, 1945	Республіка Конго, 1960	ПАР, 1945
Гамбія, 1965	Коста-Ріка, 1945	Південна Корея, 1991
Гана, 1957	Кот-д'Івуар, 1960	Південний Судан, 2011
Гватемала, 1945	Куба, 1945	Північна Корея, 1991
Гвінея, 1958	Кувейт, 1963	Північна Македонія, 1993
Гвінея-Бісау, 1974	Лаос, 1955	Польща, 1945
Гондурас, 1945	Латвія, 1991	Португалія, 1955
Гренада, 1974	Лесото, 1966	Росія, 1945
Греція, 1945	Литва, 1991	Руанда, 1962
Грузія, 1992	Ліберія, 1945	Румунія, 1955
Данія, 1945	Ліван, 1945	Сальвадор, 1945
Джібуті, 1977	Лівія, 1955	Самоа, 1976
Домініка, 1978	Ліхтенштейн, 1990	Сан-Маріно, 1992
Домініканська Республіка, 1945	Люксембург, 1945	Сан-Томе і Принсіпі, 1975
	М'янма, 1948	Саудівська Аравія, 1945

Сейшельські Острови, 1976	Сьєрра-Леоне, 1961	Уругвай, 1945
Сенегал, 1960	Таджикистан, 1992	Фіджі, 1970
Сент-Вінсент і Гренадіни, 1980	Таїланд, 1946	Філіппіни, 1945
Сент-Кітс і Невіс, 1983	Танзанія, 1961	Фінляндія, 1955
Сент-Люсія, 1979	Тімор-Лешті, 2002	Франція, 1945
Сербія, 2000	Того, 1960	Хорватія, 1992
Сирія, 1945	Тонга, 1999	ЦАР, 1960
Сінгапур, 1965	Тринідад і Тобаго, 1962	Чад, 1960
Словаччина, 1993	Тувалу, 2000	Чехія, 1993
Словенія, 1992	Туніс, 1956	Чілі, 1945
Соломонові Острови, 1978	Туреччина, 1945	Чорногорія, 2006
Сомалі, 1960	Туркменістан, 1992	Швейцарія, 2002
Судан, 1956	Уганда, 1962	Швеція, 1946
Сурінам, 1975	Угорщина, 1955	Шрі-Ланка, 1955
США, 1945	Узбекистан, 1992	Ямайка, 1962
	Україна, 1945	Японія, 1956

Держави-спостерігачі, що не є членами Організації (2): Ватикан, Палестина

Рада Безпеки ООН **UN Security Council**

<<http://www.un.org/en/sc/>>

Рада Безпеки відповідальна за підтримання міжнародного миру та безпеки. Усі держави-члени ООН повинні виконувати її рішення. Вона має п'ять постійних членів, які користуються правом вето на рішення РБ, та 10 непостійних членів, які обираються ГА ООН на дворічні терміни.

Постійні члени (Велика п'ятірка): Китай, Франція, Росія, Велика Британія, США

Непостійні члени (10): Естонія*, Індія†, Ірландія†, Кенія†, Мексика†, Нігер*, Норвегія†, Сент-Вінсент і Гренадіни*, Туніс*, В'єтнам*

* Член у 2020-2021рр.

† Член у 2021-2022рр.

Конференція з роззброєння (КР) **Conference on Disarmament (CD)**

<<http://www.unog.ch/cd/>>

КР планувалась як єдиний форум для обговорення питань контролю над озброєннями та роззброєння для міжнародного співтовариства. Починаючи з 1960р. КР кілька разів змінювала склад і назву. КР не є органом ООН, але звітує перед Генеральною Асамблеєю ООН. Розташована в Женеві (Швейцарія).

Члени (65): Алжир, Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Камерун, Канада, Чілі, Китай, Колумбія, ДРК, Куба, Еквадор, Єгипет, Ефіопія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Казахстан, Кенія, Північна Корея, Південна Корея, Малайзія, Мексика, Монголія, Марокко, М'янма, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Перу, Польща, Румунія,

Росія, Сенегал, Словаччина, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Сирія, Туніс, Туреччина, Велика Британія, Україна, США, Венесуела, В'єтнам, Зімбабве

Комісія ООН з роззброєння **UN Disarmament Commission (UNDC)**

<https://www.un.org/disarmament/institutions/disarmament-commission/>

Комісія ООН з роззброєння у первісному вигляді була створена в 1952р. Після змін назви та формату в 1978р. вона стала Конференцією з роззброєння. У цьому році ГА ООН відновила КР у її нинішньому вигляді. Вона збирається протягом трьох тижнів щороку в Нью-Йорку, щоб розглянути невеликий перелік питань з роззброєння – наразі два важливі питання на сесію – та сформулювати принципи консенсусу, настанови та рекомендації. Вона не змогла досягти згоди по жодному із цих завдань упродовж 2000-2016рр., але у 2017р. ухвалила консенсусні рекомендації стосовно “Практичних заходів зі зміцнення довіри в галузі звичайної зброї”.

Члени (193): держави-члени ООН

Комісія ООН з побудови миру (КПБ) **UN Peacebuilding Commission (PBC)**

<https://www.un.org/peacebuilding/commission/>

КПБ заснована у 2005р. Генеральною Асамблеєю та Радою Безпеки для консультування з питань постконфліктної побудови та відновлення миру, розподілу ресурсів та пропозиції інтегрованих стратегій.

Генеральна Асамблея, Рада Безпеки та ЕКОСОС обирають по сім членів КПБ на дворічний термін; решта членів – п'ятірка найбільших постачальників військовослужбовців та цивільної поліції до місій ООН та п'ятірка найбільших фінансових донорів до ООН. Додаткові держави та організації беруть участь у спеціальних засіданнях, присвячених окремим країнам, згідно з порядком денним КПБ.

Члени (30): Бангладеш**||, Бразилія**†, Канада***, Китай***, Колумбія**§, Коста-Ріка**†, Єгипет**†, Ефіопія**||, Франція**‡, Німеччина**#, Індія**||, Японія**#, Кенія**‡, Південна Корея**§, Ліван**†, Нідерланди***, Нігерія**§, Норвегія**§, Пакистан**||, Перу**†, Сент-Вінсент і Гренадіни**‡, Словаччина**†, Швейцарія**§, Таїланд**§, Росія***, Руанда**||, ПАР**†, Швеція***, Велика Британія**‡, США***

* Член до 31 грудня 2021р.

** Член до 31 грудня 2022р.

† Обраний ГА.

‡ Обраний РБ.

§ Обраний ЕКОСОС.

|| Топ 5 найбільших постачальників персоналу.

Топ 5 найбільших фінансових донорів.

Примітка: Повноправних членів КПБ – 31. Одне місце, яке обирається ЕКОСОС, залишалось вакантним з 1 січня 2021р.

Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) International Atomic Energy Agency (IAEA)

<<http://www.iaea.org/>>

МАГАТЕ – міжурядова організація в системі ООН. Згідно зі Статутом Агентства, що набув чинності в 1957р., воно має сприяти мирному використанню атомної енергії і гарантувати невикористання результатів ядерної діяльності у військових цілях. Відповідно до Договору 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї і договорів про зони, вільні від ядерної зброї (без'ядерні зони), неядерні держави мають укласти з МАГАТЕ угоди про гарантії з метою підтвердження своїх зобов'язань не виробляти ядерну зброю. Штаб-квартира розташована у Відні (Австрія).

Члени (172): Афганістан, Албанія, Алжир, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Китай, Колумбія, *Комори*, ДРК, Республіка Конго, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Джибуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Ерітрея, Естонія, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврікій, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія, Оман, Пакистан, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Руанда, Румунія, Росія, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Швеція, Швейцарія, Сирія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Того, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

Примітка: Північна Корея була членом МАГАТЕ до червня 1994р. На додаток до 172 членів, станом на 1 січня 2021р., 7 квітня 2021р. стала членом Самоа. Генеральна конференція МАГАТЕ також схвалила членство Кабо-Верде, Гамбії, Гвінеї та Тонга; рішення щодо кожного набуло чинності після надання державами необхідних юридичних інструментів до МАГАТЕ.

Міжнародний суд International Court of Justice (ICJ)

<<http://www.icj-cij.org/>>

Міжнародний суд утворений в 1945р. згідно зі Статутом ООН і є головним судовим органом ООН. До функцій Міжнародного суду належать розв'язання спорів між державами, які звертаються до нього, а також надання консультативних висновків з правових питань органам і спеціальним агентствам ООН у разі їх звернення. До складу Міжнародного суду належать 15 суддів, які обираються на дев'ять років Генеральною Асамблеєю і Радою Безпеки ООН. Місце розташування – Гаага (Нідерланди).

Двостороння консультативна комісія (ДКК) Bilateral Consultative Commission (BCC)

<<https://www.acq.osd.mil/tc/ns t/NSStoc.htm>>

ДКК є форумом, утвореним у рамках укладеного у 2010р. американо-російського Договору про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО, Празький договір) з метою обговорення проблемних питань стосовно імплементації Договору. ДКК замінила Спільну комісію з дотримання договірних зобов'язань та інспектування (*Joint Compliance and Inspection Commission, JCIC*), що працювала в рамках СНО-I 1991р. За згодою сторін, ДКК має збиратися двічі на рік у Женеві (Швейцарія). Вона працює в конфіденційному режимі.

Співдружність націй Commonwealth of Nations

<<http://www.thecommonwealth.org/>>

Створена в 1949р. та об'єднує розвинуті країни і країни, що розвиваються, метою яких є просування демократії, прав людини, стійкого економічного та соціального розвитку у державах-членах і поза межами Співдружності. У 2012р. прийнято хартію, яка підтверджує головні цінності та принципи. Лідери держав-членів зустрічаються на дворічних Засіданнях глав урядів Співдружності (*Commonwealth Heads of Government Meetings, CHOGM*). Секретаріат розташований у Лондоні (Велика Британія).

Члени (54): Антигуа та Барбуда, Австралія, Багамські Острови, Бангладеш, Барбадос, Беліз, Ботсвана, Бруней, Камерун, Канада, Кіпр, Домініка, Есватіні, Фіджі, Гамбія, Гана, Гренада, Гайана, Індія, Ямайка, Кенія, Кірібаті, Лесото, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Мальта, Маврікій, Мозамбік, Намібія, Науру, Нова Зеландія, Нігерія, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Руанда[†], Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Соломонові Острови, ПАР, Шрі-Ланка, Танзанія, Тонга, Тринідад і Тобаго, Тувалу, Уганда, Велика Британія*, Вануату, Замбія

* Організатор *CHOGM* у 2018р. та діючий голова у 2018-2020рр.

† Організатор *CHOGM* у 2020р. та діючий голова у 2020-2023рр.

Примітка: У травні 2018р. Зімбабве подало заяву на повторне приєднання до Співдружності (після виходу у 2013р.)

Організація Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ОДВЗЯВ)

Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty Organization (CTBTO)

<<http://www.ctbto.org/>>

ОДВЗЯВ розпочне діяльність з моменту набуття чинності Договором 1996р. про всеосяжну заборону ядерних випробувань. Вона має вирішувати питання дотримання Договору та діяти як форум для консультацій і співробітництва держав-сторін. Для підготовки діяльності Організації створена Підготовча комісія і тимчасовий Технічний секретаріат, а також запроваджена Міжнародна моніторингова система у складі сейсмічних, гідроакустичних, інфразвукових і радіонуклідних станцій, дані яких передаються до Міжнародного інформаційного центру ОДВЗЯВ. Вони розташовані у Відні (Австрія).

Сторони Договору (184): див. додаток А

Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму (ФАТФ)

Financial Action Task Force (FATF)

<<http://www.fatf-gafi.org/>>

ФАТФ є міжурядовим органом з розробки політики, метою якого є запровадження міжнародних стандартів, розробка і просування політики на національному та міжнародному рівнях. ФАТФ утворено в 1989р. Великою сімкою (G7), первинною метою якої були вивчення та розробка засобів боротьби з відмиванням грошей; у 2001р. мандат ФАТФ був розширений з метою об'єднання зусиль у боротьбі з фінансуванням тероризму, а у 2008р. – зусиль з протидії фінансуванню розповсюдження ЗМУ. У 2012р. опубліковані переглянуті рекомендації. Секретаріат розташований у Парижі (Франція).

Члени (39): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Бразилія, Канада, Китай, Данія, Європейська Комісія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Рада співробітництва держав Перської затоки, Гонконг (Китай), Ісландія, Індія, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Малайзія, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Португалія, Росія, Саудівська Аравія, Сінгапур, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США

Глобальна ініціатива боротьби з ядерним тероризмом (ГІБЯТ)

Global Initiative to Combat Nuclear Terrorism (GICNT)

<<http://www.gicnt.org/>>

ГІБЯТ виникла у 2006р. як добровільне партнерство держав і міжнародних організацій, що має за мету зміцнення глобальних можливостей з попередження, виявлення ядерного тероризму і протидії йому. ГІБЯТ працює на досягнення цих цілей шляхом організації міжнародних заходів з удосконалення планів, політики, процедур, а також їх взаємосумісності на рівні партнерів. Учасники зустрічаються на дворічних пленарних зборах. Росія та США виступають співголовами.

Учасники (89): Афганістан, Албанія, Алжир, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Бахрейн, Білорусь, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Кабо-Верде, Камбоджа, Канада, Чілі, Китай, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Йорданія, Казахстан, Південна Корея, Киргизстан, Латвія, Лівія, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малайзія, Мальта, Маврікій, Мексика, Молдова, Чорногорія, Марокко, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія, Пакистан, Палау, Панама, Парагвай, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Саудівська Аравія, Сербія, Сейшельські Острови, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Таїланд, Туреччина, Туркменістан, Велика Британія, Україна, ОАЕ, США, Узбекистан, В'єтнам, Замбія

Офіційні спостерігачі (6): Європейський Союз (ЕС), Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ), Міжнародна організація кримінальної поліції (INTERPOL), Міжрегіональний науково-дослідний інститут ООН з питань злочинності і правосуддя (UNICRI), Офіс ООН з питань боротьби з наркоманією і злочинністю (UNODC), Контртерористичне управління ООН

Велика сімка

Group of Seven (G7)

https://www.international.gc.ca/world-monde/international_relations-relations_internationales/g7/index.aspx

Велика сімка – група індустріально розвинутих країн, неформальні зустрічі яких на рівні глав держав або урядів відбуваються з 1970-х років. Глави Європейської Ради та Європейської Комісії представляють на самітах Європейський Союз.

Упродовж 1997-2013рр. члени G7 і Росія збиралися разом як “Велика вісімка” (G8). Після анексії Росією Криму держави G7 у березні 2014р. вирішили зустрічатися без Росії до подальших рішень.

Члени (7): Канада, Франція, Німеччина[‡], Італія, Японія, Велика Британія[†], США*

* Головувала у 2020р.

† Головувала та приймала саміт у 2021р.

‡ Головуватиме та прийматиме саміт у 2022р.

Глобальне партнерство проти розповсюдження зброї і матеріалів масового ураження

Global Partnership against the Spread of Weapons and Materials of Mass Destruction

<http://www.gpwm.com/>

Глобальне партнерство (ГП) засноване G8 у 2002р. з метою вирішення питань нерозповсюдження, роззброєння, боротьби з тероризмом і ядерної безпеки. Члени ГП проводять двічі на рік зустрічі у країні, що головує, з метою започаткування спеціальних проектів із протидії

незаконному використанню зброї і матеріалів масового ураження, зниження ризиків, пов'язаних з хімічними, біологічними та ядерними загрозами. У травні 2011р. ГП було подовжене на невизначений термін.

Члени (31): Австралія, Бельгія, Канада, Чілі, Чехія, Данія, ЄС, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Угорщина, Ірландія, Італія, Японія, Йорданія, Казахстан, Південна Корея, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Філіппіни, Польща, Португалія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Велика Британія, Україна, США

Примітка: Росія була засновником Глобального партнерства, але вона перестала бути партнером після її виключення з Великої вісімки.

Міжнародний кримінальний суд (МКС) **International Criminal Court (ICC)**

<<http://www.icc-cpi.int/>>

МКС – постійно діючий міжнародний суд, що розглядає злочини геноциду, злочини проти людства, воєнні злочини та злочини, пов'язані з агресією. Розташований в Гаазі (Нідерланди), має регіональні офіси в ЦАР, Кот-д'Івуарі, ДРК, Кенії, Уганді. Суд має 18 суддів і незалежного прокурора, які обираються Асамблеєю держав-сторін на дев'ятирічні терміни.

Повноваження та юрисдикція Суду визначені Римським статутом (1998р.) і додатками. Попри незалежний від ООН статус МКС, Римським статутом передбачені певні повноваження РБ ООН стосовно передачі на розгляд та відтермінування розгляду справ.

Сторони Римського статуту та його поправок (123): див. додаток А

Рух неприєднання **Non-Aligned Movement (NAM)**

<<http://www.nambaku.org/>>

Рух неприєднання засновано в 1961р. як форум для консультацій та узгодження в рамках ООН позицій країн, що не приєдналися, з питань політики, економіки та контролю над озброєннями.

Члени (120): Афганістан, Алжир, Ангола, Антигуа та Барбуда, Азербайджан*, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Ботсвана, Бруней, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, ЦАР, Чад, Чілі, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Куба, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Габон, Гамбія, Гана, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Гондурас, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ямайка, Йорданія, Кенія, Північна Корея, Кувейт, Лаос, Ліван, Лесото, Лівія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мавританія, Маврійї, Монголія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Непал, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Оман, Пакистан, Організація визволення Палестини, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Філіппіни, Катар, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Сомалі, ПАР, Шрі-Ланка, Судан, Суринам, Сирія,

Танзанія, Таїланд, Тімор-Лешті, Того, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туркменістан, Уганда†, ОАЕ, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Головує у *НАМ* у 2019-2022рр. та приймав саміт у 2019р.

† Головує у *НАМ* у 2022-2025рр. та приймає саміт у 2022р.

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) **Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)**

<<http://www.oecd.org/>>

ОЕСР утворена в 1961р. з метою сприяння економічному та соціальному добробуту шляхом координації політики держав-членів. Штаб-квартира розташована в Парижі (Франція).

Члени (37): Австралія, Австрія, Бельгія, Канада, Чілі, *Колумбія*, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Південна Корея, Латвія, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США

Примітка: на додаток до 37 членів, станом на 1 січня 2021р., у травні 2020р. Коста-Ріка підписала угоду про приєднання з ОЕСР і стане членом після ратифікації цієї угоди.

Організація із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ) **Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW)**

<<http://www.opcw.org/>>

ОЗХЗ створена згідно з Конвенцією 1993р. про заборону хімічної зброї. ОЗХЗ, крім іншого, опікується питаннями нагляду за знищенням запасів хімічної зброї і відповідної інфраструктури, імплементації режиму верифікації з метою протидії їх відновленню, надає допомогу та захист державам-сторонам, яким загрожує така зброя, а також сприяє міжнародному співробітництву та бере в ньому активну участь з метою забезпечення дотримання Конвенції і сприяння мирному використанню хімічних речовин. Окрім того, для виконання обов'язків із розслідування випадків імовірного використання хімічної зброї, у 2018р. ОЗХЗ отримала повноваження визначення відповідальності за будь-яке використання хімічної зброї на території держави-члена у разі такого запиту від цієї держави.

Роботу ОЗХЗ та її Технічного секретаріату контролює Виконавча рада, 41 член якої обираються на дворічний термін Конференцією держав-сторін. Вона базується в Гаазі (Нідерланди).

Сторони Конвенції (193): див. додаток А

Організація Ісламського співробітництва (ОІС) **Organisation of Islamic Cooperation (OIC)**

<<http://www.oic-oci.org/>>

ОІС (раніше Організація Ісламської конференції) утворена в 1969р. ісламськими державами з метою розширення співробітництва між ними та підтримки миру, безпеки та боротьби народу Палестини і всіх мусульман.

Серед її органів – Незалежна постійна комісія з прав людини (*Independent Permanent Human Rights Commission, IPHRC*) та Ісламський банк розвитку (*Islamic Development Bank, IDB*). Секретаріат розташований у Джідді (Саудівська Аравія).

Члени (57): Афганістан, Албанія, Алжир, Азербайджан, Бахрейн, Бангладеш, Бенін, Бруней, Буркіна-Фасо, Камерун, Чад, Комори, Кот-д'Івуар, Джибуті, Єгипет, Габон, Гамбія, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Індонезія, Іран, Ірак, Йорданія, Казахстан, Кувейт, Киргизстан, Ліван, Лівія, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мавританія, Марокко, Мозамбік, Нігер, Нігерія, Оман, Пакистан, Палестина, Катар, Саудівська Аравія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Судан, Суринам, Сирія, Таджикистан, Того, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, ОАЕ, Узбекистан, Ємен

II. Регіональні організації та органи

Африканська комісія з атомної енергії

African Commission on Nuclear Energy (AFCONe)

<<http://www.afcone.peaceau.org/>>

Африканська комісія з атомної енергії заснована на підставі Договору 1996р. про Африканську зону, вільну від ядерної зброї (Договору Пеліндаба) з метою забезпечення дотримання умов Договору та сприяння мирному використанню ядерних досліджень і технологій в Африці. Розташована в м.Преторія (ПАР).

Сторони Договору Пеліндаба (41): див. додаток А

Африканський Союз (АС)

African Union (AU)

<<http://www.au.int/>>

АС офіційно створено у 2001р.; до 2002р. мав назву Організація Африканської Єдності (ОАЄ). Членство в ньому відкрите для всіх африканських держав. Завданням АС є сприяння єдності, безпеці та врегулюванню конфліктів, демократії, дотриманню прав людини, а також політичній, соціальній та економічній інтеграції в Африці. До його головних органів належать Асамблея (найвищий орган у складі глав держав та урядів), Виконавча рада (складається з призначених міністрів від національних урядів), Комісія АС (секретаріат), Панафриканський парламент і Рада миру та безпеки. Штаб-квартира розташована в Аддіс-Абебі (Ефіопія).

Члени (55): Алжир, Ангола, Бенін, Ботсвана, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камерун, ЦАР, Чад, Комори, ДРК, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Джибуті, Єгипет, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Есватіні, Ефіопія, Габон, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Кенія, Лесото, Ліберія, Лівія, Мадагаскар, Малаві, Малі*, Мавританія, Маврікій, Марокко, Мозамбік, Намібія, Нігер, Нігерія, Руанда, Західна Сахара, Сан-Томе і Прінсіпі, Сенегал, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сомалі, ПАР, Південний Судан, Судан, Танзанія, Того, Туніс, Уганда, Замбія, Зімбабве

* Членство Малі в АС було призупинено 19 серпня 2020р. після військового перевороту 18 серпня. Призупинення було скасовано 9 жовтня 2020р. після угоди про 18-місячний перехідний період для формування цивільного уряду.

Рада миру та безпеки (РМБ) Peace and Security Council (PSC)

<<http://www.peaceau.org/>>

Рада безпеки та оборони АС (*The Peace and Security Council, PSC*) є постійним органом з ухвалення рішень стосовно запобігання конфліктам, їх врегулювання та розв'язання. 15 членів обираються Виконавчою радою та затверджуються Асамблеєю. РМБ є основою Африканської архітектури миру та безпеки (*African Peace and Security Architecture, APSA*).

Члени на трирічний термін з 1 квітня 2019р. до 31 березня 2022р. (5): Алжир, Бурунді, Кенія, Лесото, Нігерія

Члени на дворічний термін з 1 квітня 2020р. до 31 березня 2022р. (10): Бенін, Гана, Камерун, Чад, Джибуті, Єгипет, Ефіопія, Малаві, Мозамбік, Сенегал

Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС) Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC)

<<http://www.apec.org/>>

АТЕС утворена в 1989р. як регіональний економічний форум з метою сприяння економічному зростанню та безпеці в азійсько-тихоокеанському регіоні. З 2001р. форум допомагає захистити економіку регіону від тероризму. Цільова група, створена у 2003р., у 2013р. стала Робочою групою з питань боротьби з тероризмом. Офіс розташований у Сінгапурі.

Члени (21): Австралія, Бруней, Канада, Чілі, Китай, Гонконг, Індонезія, Японія, Південна Корея, Малайзія*, Мексика, Нова Зеландія†, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Філіппіни, Росія, Сінгапур, Тайвань, Таїланд‡, США, В'єтнам

* Приймаюча сторона зустрічі лідерів економік АТЕС у 2020р.

† Приймаюча сторона зустрічі лідерів економік АТЕС у 2021р.

‡ Приймаюча сторона зустрічі лідерів економік АТЕС у 2022р.

Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) Association of Southeast Asian Nations (ASEAN)

<<http://www.asean.org/>>

АСЕАН утворена в 1967р. з метою сприяння економічному, соціальному та культурному розвитку, а також миру та безпеці в Південно-Східній Азії. Розвиток Політико-безпекового співтовариства АСЕАН є одним із трьох напрямів (разом з Економічним і Соціокультурним співтовариствами) Співтовариства АСЕАН, заснованого у 2015р. Секретаріат розташований у Джакарті (Індонезія).

Члени (10): Бруней†, Камбоджа‡, Індонезія, Лаос, Малайзія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд, В'єтнам*

* Приймала саміт АСЕАН у 2020р.

† Приймала саміт АСЕАН у 2021р.

‡ Прийматиме саміт АСЕАН у 2022р.

Регіональний форум АСЕАН (РФА)**ASEAN Regional Forum (ARF)**

<<http://aseanregionalforum.asean.org/>>

РФА було створено у 1994р. для заохочення конструктивного діалогу та консультацій з питань політики й безпеки та сприяння формуванню довіри і превентивній дипломатії в азійсько-тихоокеанському регіоні.

Учасники (27): члени АСЕАН плюс Австралія, Бангладеш, Канада, Китай, ЄС, Індія, Японія, Північна Корея, Південна Корея, Монголія, Нова Зеландія, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Росія, Шрі-Ланка, Тимор-Лешті, США

АСЕАН плюс три (АПТ)**ASEAN Plus Three (APT)**

<<http://www.asean.org/asean/external-relations/asean-3>>

Співробітництво у форматі АПТ розпочалося в 1997р., у розпал фінансової кризи в Азії, і було офіційно оформлене в 1999р. Його метою є сприяння економічному, політичному та безпековому співробітництву, а також фінансовій стабільності учасників.

Учасники (13): члени АСЕАН плюс Китай, Японія, Південна Корея

Саміт Східної Азії**East Asia Summit (EAS)**

<<http://www.asean.org/asean/external-relations/east-asia-summit-eas/>>

Саміт Східної Азії започатковано у 2005р. як регіональний форум для діалогу з питань стратегії, політики та економіки з метою сприяння миру, стабільності та економічному добробуту у Східній Азії. Щорічні зустрічі відбуваються спільно із самітами АСЕАН.

Учасники (18): члени АСЕАН плюс Австралія, Китай, Індія, Японія, Південна Корея, Нова Зеландія, Росія, США

Організація Договору про колективну безпеку (ОДКБ)**Collective Security Treaty Organization (CSTO)**

<<http://www.odkb-cs.to.org/>>

ОДКБ офіційно створена у 2002-2003рр. шістьма підписантами Договору 1992р. про колективну безпеку. Її метою є сприяння військово-політичному співробітництву між членами. Відповідно до ст.4 Договору 1994р. агресія проти однієї з держав-членів вважається агресією проти всіх. Завданням ОДКБ є забезпечення більш ефективного реагування на такі стратегічні проблеми, як тероризм і наркоторгівля. Керівні органи розташовані в Москві (Росія).

Члени (6): Вірменія, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан

Співдружність Незалежних Держав (СНД) Commonwealth of Independent States (CIS)

<<http://www.cis.minsk.by/>>

СНД створена в 1991р. як система багатостороннього співробітництва колишніх республік Радянського Союзу. Інститути СНД, в т.ч. Рада міністрів оборони, встановлені Статутом 1993р. Штаб-квартира розташована в Мінську (Білорусь).

Члени (10): Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменістан*, Узбекистан

* Туркменістан не ратифікував Статут СНД 1993р., але з 26 серпня 2005р. бере участь у заходах СНД як асоційований член.

Примітка: Україна не ратифікувала Рішення про прийняття Статуту СНД, але була неофіційним асоційованим членом з 1993р. У травні 2018р. Україна ухвалила рішення про припинення участі в інститутах СНД; завершила процес виходу з координаційних органів СНД у лютому 2019р. Процес виходу з угод СНД триває.

Економічне Співтовариство Центральньоафриканських Держав Communaute Economiques d'Etats de l'Afrique Centrale (CEEAC, Economic Community of Central African States, ECCAS)

<<http://www.ceeac-eccas.org/>>

Співтовариство засноване в 1983р. з метою сприяння політичному діалогу, створення митного союзу та визначення спільної політики в Центральній Африці. Воно також координує діяльність у рамках 2010р. Центральньоафриканської Конвенції про контроль над стрілецькою зброєю і легкими озброєннями, боеприпасами до них, складовими та компонентами, які можуть бути використані для їх виробництва, ремонту або складання (Кіншаської Конвенції). Секретаріат розташований у Лібревілі (Габон).

Рада миру та безпеки в Центральній Африці (*Conseil de paix et de sécurité de l'Afrique Centrale, COPAX*) є механізмом сприяння спільним політичним і воєнним стратегіям попередження, вирішення та врегулювання конфліктів у Центральній Африці.

Члени (11): Ангола, Бурунді, Камерун, ЦАР, Чад, ДРК, Республіка Конго, Екваторіальна Гвінея, Габон, Руанда, Сан-Томе і Принсіпі

Конференція із взаємодії і заходів зміцнення довіри в Азії Conference on Interaction and Confidence-building Measures in Asia (CICA)

<<http://www.s-cica.org/>>

Створення Конференції ініційоване в 1992р. та завершене в 1999р. як форум з питань розширення співробітництва у сфері безпеки, а також заходів зміцнення довіри серед держав-членів. Вона також сприяє економічному, соціальному та культурному співробітництву. Секретаріат розташований в Алмати (Казахстан).

Члени (27): Афганістан, Азербайджан, Бахрейн, Бангладеш, Камбоджа, Китай, Єгипет, Індія, Іран, Ірак, Ізраїль, Йорданія, Казахстан[†], Південна Корея, Киргизстан, Монголія, Пакистан, Палестина, Катар, Росія, Шрі-Ланка, Таджикистан*, Таїланд, Туреччина, ОАЕ, Узбекистан, В'єтнам

* Голоувала у 2018-2020рр.

† Головує з 24 вересня 2020р.

Рада Європи (РЄ)

Council of Europe (COE)

<<http://www.coe.int/>>

Рада створена в 1949р. і є відкритою для членства всіх європейських держав, які погоджуються з принципами верховенства права та гарантують своїм громадянам дотримання прав і основоположних свобод людини. Головний офіс розташований у Страсбурзі (Франція). До її складу належать Рада міністрів, Парламентська Асамблея, Європейський суд з прав людини та Рада Європейського банку розвитку.

Члени (47): Албанія, Андорра, Вірменія, Австрія, Азербайджан, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мальта, Молдова, Монако, Чорногорія, Нідерланди, Північна Македонія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сан-Маріно, Сербія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна

Рада держав Балтійського моря (РДБМ)

Council of the Baltic Sea States (CBSS)

<<http://www.cbss.org/>>

Рада створена в 1992р. як регіональна міжурядова організація співробітництва держав балтійського регіону. Секретаріат розташований у Стокгольмі (Швеція).

Члени (12): Данія, Естонія, ЄС, Фінляндія, Німеччина, Ісландія, Латвія, Литва, Норвегія, Польща, Росія, Швеція

Економічне Співтовариство Західноафриканських Держав (ЕКОВАС)

Economic Community of West African States (ECOWAS)

<<http://www.ecowas.int/>>

ЕКОВАС утворене в 1975р. з метою сприяння торгівлі і співробітництву, а також допомоги розвитку в Західній Африці. В 1981р. ЕКОВАС ухвалило Протокол про взаємну допомогу у справах оборони. Комісія, Суд і Парламент ЕКОВАС розташовані в Абуджа (Нігерія).

Члени (15): Бенін, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Кот-д'Івуар, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Ліберія, Малі*, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того

* Членство Малі в АС було призупинено 19 серпня 2020р. після військового перевороту 18 серпня. Призупинення було скасовано 9 жовтня 2020р. після угоди про 18-місячний перехідний період для формування цивільного уряду.

Примітка: У червні 2017р. ЕКОВАС ухвалив принципове рішення стосовно прийняття Марокко 16-м членом.

Європейський Союз (ЄС)

European Union (EU)

<<http://europa.eu/>>

ЄС – організація європейських держав, які співпрацюють з широкого кола питань, що охоплюють спільний ринок з вільним переміщенням людей, товарів, послуг і капіталу; спільною валютою (євро) у відповідних країнах-членах, а також Спільну політику безпеки і оборони (СПБО, *Common Security and Defence Policy, CSDP*). Головними органами ЄС є Європейська Рада (*European Council*), Рада Європейського Союзу (*Council of the European Union*, відома як Рада міністрів, або Рада), Європейська Комісія (*European Commission*), Європейський Парламент (*European Parliament*) і Європейський суд (*European Court*).

СЗПІБ (Спільна зовнішня політика та політика безпеки, *Common Foreign and Security Policy, CFSP*) і СПБО координуються Високим Представником ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки у взаємодії з Європейською службою з питань зовнішньої діяльності (*European External Action Service, EEAS*).

Штаб-квартира ЄС розташована у Брюсселі (Бельгія).

Члени (27): Австрія, Бельгія, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція

Примітка: Велика Британія вийшла з ЄС 31 січня 2020р. Під час перехідного періоду до 31 грудня 2020р. Велика Британія залишається частиною єдиного ринку ЄС, але більше не бере участі в його політичних інституціях.

Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом, або ЄСАЕ)

European Atomic Energy Community (Euratom, or EAEC)

<<http://ec.europa.eu/euratom/>>

Євратом утворено в 1957р. згідно з Договором про створення Європейського співтовариства з атомної енергії (Договір про Євратом) з метою сприяння розвитку ядерної енергії в мирних цілях та адміністрування разом з МАГАТЕ багатонаціональної регіональної системи гарантій, яка поширюється на всі держави-члени ЄС. Завданням Агентства

Євратому з постачання (*Euratom Supply Agency*), розташованого в Люксембурзі, є безперервне та рівноправне забезпечення постачання руди, сировини та спеціальних розщеплюваних матеріалів для держав-членів ЄС.

Члени (27): держави-члени ЄС*

* Хоча Євратом формально незалежний від ЄС, всі повноправні члени Євратома повинні бути членами ЄС. Велика Британія вийшла з Євратому 31 січня 2020р., хоча спільні правила та домовленості діятимуть до 31 грудня 2020р.

Європейське оборонне агентство (ЄОА)

European Defence Agency (EDA)

<<http://eda.europa.eu/>>

ЄОА є органом ЄС, підпорядкованим Раді ЄС. Утворене у 2004р. з метою допомоги розвитку європейських оборонних спроможностей, сприяння європейському співробітництву в галузі озброєнь і зміцненню європейської технологічної та оборонно-промислової бази. Органом прийняття рішень є Правління у складі міністрів оборони держав-членів і Високого Представника ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки (Голови Агентства). Розташоване у Брюсселі (Бельгія).

Країни-учасниці (26): держави-члени ЄС, крім Данії*

* Велика Британія вийшла з ЄОА 31 січня 2020р.

Примітка: ЄОА підписало адміністративні домовленості з Норвегією (2006р.), Швейцарією (2012р.), Сербією (2013р.) та Україною (2015р.), які дозволяють цим державам брати участь у його проектах і програмах.

Постійне структуроване співробітництво

Permanent Structured Cooperation (PESCO)

<<https://pesco.europa.eu/>>

Рада ЄС заснувала *PESCO* у 2017р. як основу для поглиблення співпраці у сфері безпеки і оборони між країнами-членами ЄС. Метою *PESCO* є збільшення військового потенціалу країн-членів ЄС через спільні проекти. ЄОА та Європейська служба зовнішніх дій (*European External Action Service, EEAS*) спільно діють як секретаріат *PESCO*.

Країни-учасниці (25): країни-члени ЄС, крім Данії та Мальти

Рада співробітництва держав Перської затоки (РСДПЗ)

Gulf Cooperation Council (GCC)

<<http://www.gcc-sg.org/>>

Повна офіційна назва – Рада співробітництва арабських держав Перської затоки. Створена в 1981р. з метою сприяння регіональній інтеграції в таких сферах, як економіка, фінанси, торгівля, врядування та законодавство, а також стимулювання наукового та технічного прогресу. Члени Ради співпрацюють також у сферах зовнішньої політики, з військових і безпекових питань.

Головний орган – Верховна Рада (складається з глав держав-членів). Штаб-квартира розташована в Ер-Ріяді (Саудівська Аравія).

Члени (6): Бахрейн, Кувейт, Оман, Катар, Саудівська Аравія, ОАЕ

Міжурядовий орган з питань розвитку Intergovernmental Authority on Development (IGAD)

<<http://www.igad.int/>>

IGAD утворено в 1996р. з метою розширення регіонального співробітництва, сприяння миру і стабільності на Африканському Розі. Він замінив Міжурядовий орган з питань розвитку і протидії посухам (*Intergovernmental Authority on Drought and Development, IGADD*), утворений в 1986р. Секретаріат *IGAD* розташований у Джібуті.

Члени (8): Джібуті, Еритрея, Ефіопія, Kenia, Сомалі, Південний Судан, Судан, Уганда

Міжнародна конференція з проблем регіону Великих озер International Conference on the Great Lakes Region (ICGLR)

<<http://www.icglr.org/>>

Метою запроваджені у 2004р. *ICGLR* є просування миру та безпеки, політичної і соціальної стабільності, процвітання та розвитку в регіоні Великих озер. У 2006р. держави-члени ухвалили Пакт миру, стабільності та розвитку в регіоні Великих озер, який набув чинності у 2008р. Виконавчий секретаріат розташований у Бужумбурі (Бурунді).

Об'єднаний розвідувальний центр *ICGLR (Joint Intelligence Fusion Centre, JIFC)* заснований у 2012р. у м.Гома (ДРК) для збору, аналізу та надання інформації про збройні формування в регіоні, а також практичних рекомендацій державам-членам.

Члени (12): Ангола, Бурунді, ЦАР, ДРК, Республіка Конго, Kenia, Руанда, Південний Судан, Судан, Танзанія, Уганда, Замбія

Ліга Арабських Держав (ЛАД) League of Arab States

<<http://www.lasportal.org/>>

Ліга Арабських Держав створена в 1945р. для сформування спільноти арабських держав і заохочення їх до політичного та економічного співробітництва. Угода про колективну оборону та економічне співробітництво між її членами підписана в 1950р. У 2015р. Ліга Арабських Держав вирішила створити спільні арабські збройні сили для миротворчої діяльності в регіоні, але прогресу в їх створенні не було досягнуто. Її Генеральний секретаріат розташований у Каїрі (Єгипет).

Члени (22): Алжир, Бахрейн, Комори, Джибуті, Єгипет, Ірак, Йорданія, Кувейт, Ліван, Лівія, Мавританія, Марокко, Оман, Палестина, Катар, Саудівська Аравія, Сомалі, Судан, Сирія*, Туніс, ОАЕ, Ємен

* Членство Сирії в ЛАД призупинене 16 листопада 2011р.

Організація Північно-Атлантичного Договору (НАТО) **North Atlantic Treaty Organization (NATO)**

<<http://www.nato.int/>>

НАТО створено в 1949р. згідно з Північно-Атлантичним Договором (Вашингтонським Договором) як оборонний Альянс країн Заходу. Стаття 5 Договору визначає зобов'язання членів давати відсіч збройному нападу на будь-якого члена Договору. Штаб-квартира розташована у Брюсселі (Бельгія).

Члени (30): Албанія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Чорногорія, Нідерланди, Норвегія, *Північна Македонія*, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Туреччина, Велика Британія, США

Рада Євро-Атлантичного Партнерства (РЄАП) **Euro-Atlantic Partnership Council (EAPC)**

<http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_49276.htm>

РЄАП об'єднує НАТО та його партнерів у програмі “Партнерство заради миру” (ПЗМ, *Partnership for Peace, PFP*) для діалогу та консультацій. Надає загальний політичний формат для двосторонніх програм ПЗМ.

Члени (50): країни-члени НАТО плюс Вірменія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Боснія та Герцеговина, Фінляндія, Грузія, Ірландія, Казахстан, Киргизстан, Мальта, Молдова, Північна Македонія, Росія, Сербія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туркменістан, Україна, Узбекистан

Стамбульська ініціатива співробітництва (СІС) **Istanbul Cooperation Initiative (ICI)**

<http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_52956.htm>

СІС запроваджена у 2004р. з метою сприяння довгостроковій глобальній і регіональній безпеці завдяки практичному двосторонньому безпековому співробітництву країн Близького Сходу з НАТО.

Учасники (34): держави-члени НАТО та Бахрейн, Катар, Кувейт, ОАЕ

Середземноморський діалог **Mediterranean Dialogue**

<http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_52927.htm>

Середземноморський діалог НАТО започатковано в 1994р. як форум для політичного діалогу та практичного співробітництва між НАТО та середземноморськими країнами. Це відбиває погляд НАТО, за яким безпека в Європі тісно пов'язана з безпекою і стабільністю у Середземному морі.

Учасники (37): держави-члени НАТО та Алжир, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Мавританія, Марокко, Туніс

Комісія НАТО-Грузія **NATO-Georgia Commission (NGC)**

<http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50091.htm>

Комісія створена у вересні 2008р. як механізм політичних консультацій і політичного співробітництва з метою надання Грузії допомоги в досягненні її мети – набуття членства в НАТО.

Учасники (31): держави-члени НАТО та Грузія

Рада НАТО-Росія **NATO-Russia Council (NRC)**

<<https://www.nato.int/nrc-website/>>

Рада створена у 2002р. як механізм консультацій, пошуку згоди, розвитку співробітництва, вироблення спільних рішень і дій з питань безпеки, зосереджуючись на сферах взаємних інтересів, визначених в Установчому акті НАТО-Росія 1997р. про взаємовідносини, співробітництво та безпеку, а також на таких нових питаннях, як протидія тероризму, врегулювання криз і нерозповсюдження ядерної зброї.

Учасники (31): держави-члени НАТО та Росія

Примітка: у квітні 2014р., після російської військової інтервенції в Україні, НАТО призупинило всю практичну співпрацю з Росією, хоча засідання Ради НАТО-Росія відбуваються на рівні послів або вище.

Комісія Україна-НАТО (КУН) **NATO-Ukraine Commission (NUC)**

<http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50319.htm>

КУН утворена в 1997р. з метою консультацій з політичних питань і проблем безпеки, запобігання конфліктам та їх розв'язання, нерозповсюдження ядерної зброї, експорту озброєнь, передачі технологій, а також інших питань, що турбують обидві сторони.

Учасники (31): держави-члени НАТО та Україна

Організація співробітництва з питань спільних програм озброєння (ОССО)

Organisation Conjointe de Cooperation en matiere d'Armement (OCCAR, Organisation for Joint Armament Cooperation)

<<http://www.occar.int/>>

ОССО створена в 1996р. і з 2001р. має офіційний статус. Мета – сприяння більш ефективній і раціональній реалізації домовленостей з виконання специфічних спільних програм озброєння. Штаб-квартира розташована в Бонні (Німеччина).

Члени (6): Бельгія, Франція, Німеччина, Італія, Іспанія, Велика Британія

Учасники (7): Фінляндія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Польща, Швеція, Туреччина

Агентство із заборони ядерної зброї в Латинській Америці та Карибському басейні

Organismo para la Proscripcion de las Armas Nucleares en la America Latina y el Caribe (OPANAL, Agency for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean)

<<http://www.opanal.org/>>

Агентство створене в 1967р. згідно з Договором Тлателолко з метою вирішення разом з МАГАТЕ питань дотримання Договору. Розташоване в Мехіко (Мексика).

Сторони Договору (33): див. додаток А

Організація за демократію та економічний розвиток – ГУАМ Organization for Democracy and Economic Development – GUAM

<<http://guam-organization.org/>>

ГУАМ – група чотирьох держав (Грузії, України, Азербайджану, Молдови), метою якої є сприяння стабільності і зміцненню безпеки. Історія її створення бере початок з 1997р.; офіційно зареєстрована у 2006р. В семи робочих групах країни-члени співпрацюють з питань просування соціально-економічного розвитку та торгівлі. Секретаріат розташований у Києві (Україна).

Члени (4): Азербайджан, Грузія, Молдова, Україна

Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE)

<<http://www.osce.org/>>

Нарада з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ) заснована в 1973р. (перейменована на ОБСЄ в 1995р.) як головний інструмент всеохопної і колективної безпеки для раннього попередження, запобігання конфліктам, врегулювання криз і постконфліктної відбудови. Штаб-квартира розташована у Відні (Австрія), а інші установи – в інших містах Європи.

До Трійки ОБСЄ належать її діючий, попередній і наступний голови. Форум зі співробітництва в галузі безпеки (*Forum for Security Co-operation, FSC*), що також розташований у Відні, опікується контролем над озброєннями та заходами зміцнення довіри та безпеки.

Учасники (57): Албанія*, Андорра, Вірменія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Ватикан, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Казахстан, Киргизстан, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мальта, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Нідерланди, Північна Македонія, Норвегія, Польща‡, Португалія, Румунія, Росія, Сан-Маріно, Сербія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція†, Швейцарія, Таджикистан, Туреччина, Туркменістан, Велика Британія, Україна, США, Узбекистан

* Головувала у 2020р.

† Головує у 2021р.

* Головуватиме у 2022р.

Спільна консультативна група (СКГ)

Joint Consultative Group (JCG)

<<http://www.osce.org/jcg/>>

СКГ створена в рамках Договору 1990р. про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСС, *Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, CFE Treaty*) з метою виконання завдань та імплементації Договору, усунення неоднозначності його інтерпретації. Розташована у Відні (Австрія).

Сторони ДЗЗСС (30): див. додаток А

Примітка: У 2007р. Росія призупинила участь у ДЗЗСС, а в березні 2015р. оголосила про повне припинення участі в Договорі, у т.ч. СКГ.

Мінська група

Minsk Group

<<http://www.osce.org/mg/>>

Мінська група підтримує Мінський процес і є постійно діючим форумом для переговорів з питань мирного врегулювання конфлікту в Нагірному Карабасі.

Члени: Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Фінляндія, Франція*, Німеччина, Італія, Росія*, Швеція, Туреччина, США*, Трійка ОБСЄ (Албанія, Польща та Швеція)

* Представники цих трьох країн є співголовами Групи.

Консультативний комітет Договору про відкрите небо

Open Skies Consultative Commission (OSCC)

<<http://www.osce.org/oscc/>>

Комітет утворено в 1992р. відповідно до Договору про відкрите небо для вирішення питань його дотримання.

Сторони Договору (33): див. додаток А

Примітка: 22 листопада 2020р. з Договору про відкрите небо та Консультативного комітету вийшли США. 15 січня 2021р. Росія оголосила про початок внутрішніх процедур для виходу з Договору.

Організація Американських Держав (ОАД)

Organization of American States (OAS)

<<http://www.oas.org/>>

ОАД свій Статут ухвалила в 1948р. Мета – зміцнення миру та безпеки в західній півкулі. Її діяльність ґрунтується на чотирьох принципах: демократії, прав людини, безпеки та розвитку. Генеральний секретаріат розташований у Вашингтоні (США).

Члени (35): Антигуа та Барбуда, Аргентина, Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Болівія, Бразилія, Канада, Чілі, Колумбія, Коста-Ріка, Куба*, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Гренада, Гватемала, Гайана, Гаїті, Гондурас, Ямайка, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сурінам, Тринідад і Тобаго, Уругвай, США, Венесуела

* Згідно з Резолюцією від 3 червня 2009р., втратила чинність Резолюція 1962р., якою Куба була позбавлена членства в ОАД. Згідно з Резолюцією 2009р., участь Куби в Організації “буде результатом діалогу”. Куба відмовилася брати участь у заходах ОАД.

Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС)

Organization of the Black Sea Economic Cooperation (BSEC)

<<http://www.bsec-organization.org/>>

Ініціатива ОЧЕС започаткована в 1992р. і стала повноцінною регіональною організацією після набуття чинності її Статутом у 1999р. Її цілями є забезпечення миру, стабільності і процвітання, поширення та розвиток економічного співробітництва і прогресу в регіоні Чорного моря. Постійний секретаріат розташований у Стамбулі (Туреччина).

Члени (13): Албанія, Вірменія, Азербайджан, Болгарія, Грузія, Греція, Молдова, Північна Македонія, Румунія, Росія, Сербія, Туреччина, Україна

Форум Тихоокеанських островів

Pacific Islands Forum

<<http://www.forumsec.org/>>

Форум заснований у 1971р. групою держав південної частини Тихого океану. Мета – зміцнення співпраці для сталого розвитку, економічного зростання, врядування та безпеки. Форум також стежить за виконанням Договору 1985р. про Південно-Тихоокеанську без'ядерну зону (Договору Раротонго). Секретаріат розташований у Суві (Фіджі).

Члени (18): Австралія, Острови Кука, Фіджі, Французька Полінезія, Кірібаті, Маршаллові Острови, Мікронезія, Науру, Нова Каледонія, Нова Зеландія, Ніуе, Палау, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Соломонові Острови, Тонга, Тувалу, Вануату

Примітка: Після суперечки щодо призначення нового генерального секретаря у лютому 2021р., Кірібаті, Маршаллові Острови, Мікронезія, Науру та Палау домовилися розпочати офіційний процес виходу з Форуму.

Регіональний центр стрілецької зброї у районі Великих озер, на Африканському Розі та сусідніх країнах (РЦСЗ)

Regional Centre on Small Arms in the Great Lakes Region, the Horn of Africa and Bordering States (RECSA)

<<http://www.recsasec.org/>>

Найробський Секретаріат стрілецької зброї і легких озброєнь було створено для координації виконання Найробської Декларації з проблем незаконної

стрілецької зброї і легких озброєнь у районі Великих озер та на Африканському Розі 2000р. Реорганізований у РЦСЗ у 2005р. для контролю виконання Найробського протоколу про запобігання розповсюдженню, контроль і скорочення стрілецької зброї і легких озброєнь 2004р. Базується в Найробі (Кенія).

Члени (15): Бурунді, Джибуті, ЦАР, ДРК, Республіка Конго, Еритрея, Ефіопія, Кенія, Руанда, Сейшельські Острови, Сомалі, Південний Судан, Судан, Танзанія, Уганда

Рада регіонального співробітництва (PPC)

Regional Cooperation Council (RCC)

<<http://www.rcc.int>>

Рада заснована у 2008р. як наступниця Пакту стабільності для Південно-Східної Європи, ініційованого ЄС на Конференції 1999р. з питань Південно-Східної Європи. PPC сприяє взаємовигідному співробітництву, європейській та євроатлантичній інтеграції Південно-Східної Європи заради підтримки розвитку на користь народів країн регіону. Діяльність зосереджена на шести пріоритетних сферах: соціально-економічний розвиток, енергетика та інфраструктура, юстиція і внутрішні справи, безпекове співробітництво, розвиток людського капіталу, міжпарламентське співробітництво. Секретаріат розташований у Сараєво (Боснія та Герцеговина), Офіс зв'язку розташований у Брюсселі (Бельгія).

Учасники (46): Албанія, Австрія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Канада, Рада Європи, Рада Європейського банку розвитку, Хорватія, Чехія, Данія, ЄБРР, Європейський інвестиційний банк, ЄС, Німеччина, Фінляндія, Франція, Греція, Угорщина, Міжнародна організація з питань міграції, Ірландія, Італія, Косово, Латвія, Молдова, Чорногорія, НАТО, Північна Македонія, Норвегія, ОЕСР, ОБСЄ, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Ініціатива зі співробітництва в Південно-Східній Європі, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, ООН, Європейська економічна комісія ООН, Програма розвитку ООН, США, Світовий Банк

Шанхайська організація співробітництва (ШОС)

Shanghai Cooperation Organisation (SCO)

<<http://www.sectsc.org/>>

ШОС (раніше – Шанхайська п'ятірка) створена в 1996р., змінила назву на теперішню у 2001р. Членство в ній є відкритим для всіх держав, що підтримують її цілі. Держави-члени співпрацюють у сферах економіки та реалізації заходів зміцнення довіри і регіональної безпеки. Секретаріат розташований у Пекіні (Китай). Регіональна антитерористична структура ШОС (RATS) знаходиться у Ташкенті (Узбекистан).

Члени (8): Китай, Індія, Казахстан, Киргизстан, Пакистан, Росія, Таджикистан, Узбекистан

Центральноамериканська система інтеграції (ЦАСІ)

Sistema de la Integración Centroamericana (SICA, Central American Integration System)

<http://www.sica.int/>

ЦАСІ заснована в 1993р. згідно з Tegucigalpa-ським протоколом (1991р.). Її завданням є інтеграція Центральної Америки як регіону безпеки, свободи, демократії та розвитку на основі принципів поваги, захисту та сприяння правам людини.

Центральноамериканська комісія безпеки (*Comisión de Seguridad de Centroamérica, CSC*) заснована Рамковою угодою про демократичну безпеку в Центральній Америці (*1995 Framework Treaty on Democratic Security in Central America*). Її завданнями є впровадження пропозицій стосовно регіональної безпеки, що ґрунтується на розумному балансі сил, зміцненні цивільних органів влади, викоріненні насильства, корупції, тероризму, торгівлі наркотиками і зброєю.

Члени (8): Беліз, Коста-Ріка, Домініканська Республіка, Сальвадор, Гватемала, Гондурас, Нікарагуа, Панама

Південноафриканське співтовариство розвитку (ПАСР)

Southern African Development Community (SADC)

<http://www.sadc.int/>

ПАСР утворене в 1992р. з метою просування регіонального економічного розвитку та головних принципів: суверенітету, миру та безпеки, прав людини та демократії. Воно замінило Координаційну конференцію Південноафриканського розвитку запроваджену в 1980р. Секретаріат розташований у Габороне (Ботсвана).

Орган співробітництва з питань політики, оборони та безпеки (*Organ on Politics, Defence and Security Cooperation, OPDS*) призначений для сприяння миру та безпеці в регіоні.

Члени (16): Ангола, Ботсвана, Комори, ДРК, Есватіні, Лесото, Мадагаскар, Малаві, Маврікій, Мозамбік, Намібія, Сейшельські Острови, ПАР, Танзанія, Замбія, Зімбabwe

Субрегіональна консультативна комісія (СРКК)

Sub-Regional Consultative Commission (SRCC)

СРКК регулярно збирається для моніторингу виконання Угоди 1996р. про субрегіональний контроль над озброєннями (Флорентійська угода) у колишній Югославії. Представники Контактної групи у складі Франції, Італії, Німеччини, Росії, Великої Британії та США також беруть участь у цих сесіях.

Сторони Угоди про субрегіональний контроль над озброєннями (4): див. додаток А

Союз південноамериканських націй (УНАСУР)

Unión de Naciones Suramericanas
(UNASUR, Union of South American Nations)

<<http://www.unasursg.org/>>

УНАСУР є міжурядовою організацією, метою якої є зміцнення регіональної інтеграції, політичного діалогу, економічного розвитку та координації оборонної діяльності країн-членів. Установчий договір від 2008р. набув чинності 11 березня 2011р. УНАСУР має поступово замінити Андійську спільноту (*Andean Community*) та Південноамериканський спільний ринок (МЕРКОСУР, *Mercado Común del Sur, MERCOSUR*). Штаб-квартира розташована у Квіто (Еквадор).

Перша зустріч **Південноамериканської оборонної ради (ПАОР)** відбулася в березні 2009р. Цілями ПАОР є перетворення Південної Америки на зону миру, формування регіональної ідентичності, зміцнення регіонального співробітництва у сфері оборони.

Члени (5): Болівія, Гайана, Перу, Сурінам, Венесуела

Примітка: Аргентина, Бразилія, Чілі, Колумбія, Еквадор, Парагвай та Уругвай вийшли з УНАСУР протягом 2019-2020рр. Перу призупинило участь у квітні 2018р. Болівія призупинила участь у листопаді 2019р., але знову відновила в листопаді 2020р.

На саміті в Сантьяго (Чілі) 22 березня 2019р. Аргентина, Бразилія, Чілі, Колумбія, Еквадор, Гайана, Парагвай та Перу почали процес формування нової регіональної групи, відомої як Форум прогресу Південної Америки (*Foro para el Progreso de América del Sur, PROSUR*).

III. Режими контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією

Австралійська група (АГ)

Australia Group (AG)

<<http://www.aus-traliagroup.net/>>

АГ – сформована в 1985р. група у складі окремих держав і Європейської Комісії. Зустрічі АГ відбуваються щорічно для обміну думками та найкращими практиками з питань контролю над торгівлею стратегічними товарами з метою запобігання використанню матеріалів, технологій та обладнання подвійного використання в діяльності або програмах з розробки хімічної і біологічної зброї.

Учасники (43): Аргентина, Австралія*, Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Європейська Комісія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

* Постійно головує.

Гаагський Кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет (ГКП)

Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation (HCOC)

<<http://www.hcoc.at/>>

Принцип ГКП 2002р. полягає в потребі обмежити розповсюдження систем балістичних ракет, здатних нести ЗМУ. Держави-підписанти повинні виявляти стриманість під час розробки, випробування та розгортання таких ракет, повідомляти перед запуском і щорічно подавати декларації про свою політику щодо балістичних ракет та космічних ракет-носіїв. Функції Секретаріату ГКП виконує Міністерство закордонних справ Австрії.

Держави-підписанти (143): Афганістан, Албанія, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія, Бенін, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Колумбія, Комори, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, *Екваторіальна Гвінея*, Еритрея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія, Італія, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Південна Корея, Латвія, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршалові Острови, Мавританія, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбик, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, *Сент-Вінсент і Гренадіни*, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, *Сомалі*, ПАР, Іспанія, Судан, Сурінам, Швеція, Швейцарія*, Таджикистан, Танзанія, Тімор-Лешті, Того, Тонга, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, Венесуела, Замбія

* Головувала у 2020-2021рр.

Режим контролю над ракетними технологіями (РКРТ)

Missile Technology Control Regime (MTCR)

<<http://www.mtcr.info/>>

РКРТ є неформальним режимом експортного контролю, у рамках якого з 1987р. країни-учасниці координують зусилля з ліцензування національного експорту з метою запобігання розповсюдженню ракетних систем, здатних доставляти ЗМУ. Партнери користуються Керівними принципами стосовно поставок, чутливих з точки зору розповсюдження ракетних технологій. РКРТ не має секретаріату. Контактна особа в Міністерстві закордонних справ Франції розсилає робочі документи РКРТ і приймає регулярні політичні зустрічі та зустрічі для обміну інформацією.

Партнери (35): Аргентина, Австралія, Австрія[†], Бельгія, Бразилія, Болгарія, Канада, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Нідерланди, Нова Зеландія*,

Норвегія, Польща, Португалія, Росія[‡], ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

* Головувала в РКРТ у 2019-2020рр.

† Головує в РКРТ у 2020-2021рр.

‡ Головуватиме в РКРТ у 2021-2022рр.

Група ядерних постачальників (ГЯП)

Nuclear Suppliers Group (NSG)

<<http://www.nuclearsuppliersgroup.org/>>

ГЯП (раніше відома як Лондонський клуб) утворена в 1975р. Вона координує діяльність національних систем експортного контролю над ядерними матеріалами згідно з її Керівними принципами стосовно поставок ядерних матеріалів (Лондонські керівні принципи, вперше погоджені в 1978р.), що містять орієнтовний список матеріалів, які є об'єктами гарантій МАГАТЕ у випадку їх експорту в мирних цілях до будь-якої неядерної держави, а також згідно з Керівними принципами стосовно поставок пов'язаних з ядерною діяльністю устаткування подвійного використання, матеріалів, програмного забезпечення та супутніх технологій (Варшавські керівні принципи). Керівні принципи ГЯП імplementовані кожною державою-учасницею з урахуванням національних законодавств і практик. ГЯП не має секретаріату. Постійна місія Японії при МАГАТЕ у Відні діє як зв'язуюча ланка та виконує функції практичного забезпечення.

Учасники (48): Аргентина, Австралія, Австрія, Білорусь, Бельгія*, Бразилія, Болгарія, Канада, Китай, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Казахстан, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сербія, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

* Головувала в ГЯП у 2020-2021рр.

Примітка: на додаток, Європейський Союз та голова Комітету Цангера є постійними спостерігачами.

Ініціатива протидії розповсюдженню (ІПР)

Proliferation Security Initiative (PSI)

<<http://www.state.gov/t/isn/c10390.htm>>

Заснована у США у 2003р., ІПР є багатостороннім форумом, діяльність якого зосереджується на співробітництві правоохоронних органів у перехопленні та конфіскації ЗМУ, ракетних технологій і пов'язаних з ними матеріалів під час їх незаконного переміщення сушею, повітрям або морем. Положення ІПР стосовно принципів перехоплення видана у 2003р. ІПР не має секретаріату; її діяльність координується Групою практикуючих експертів (ГПЕ) у складі 21 члена.

Учасники (107): Афганістан, Албанія, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія[†], Австрія, Азербайджан, Багамські Острови,

Бахрейн, Білорусь, Бельгія, Беліз, Боснія та Герцеговина, Бруней, Болгарія, Камбоджа, Канада*, Чілі, Колумбія, Хорватія†, Кіпр, Чехія†, Данія*, Джібуті†, Домініка, Домініканська Республіка, Сальвадор, Естонія, Фіджі, Фінляндія, Франція*†, Грузія, Німеччина*†, Греція, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія*†, Японія*†, Йорданія, Казахстан, Південна Корея*†, Киргизстан, Кувейт, Латвія, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва†, Люксембург, Малайзія, Мальта, Маршалові Острови, Мікронезія, Молдова, Монголія, Чорногорія, Марокко, Нідерланди*†, Нова Зеландія*†, Північна Македонія, Норвегія*†, Оман, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Філіппіни, Польща*†, Португалія*†, Катар†, Румунія, Росія*, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сербія, Сінгапур*†, Словаччина, Словенія†, Іспанія*†, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Таїланд, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина*†, Туркменістан, Велика Британія*†, Україна†, ОАЕ†, США*†, Узбекистан, Вануату, В'єтнам, Ємен

* Члени ГПЕ.

† Країни, в яких у 2003-2019рр. відбувалися заходи ІПР.

Вассенаарська домовленість (ВД)

Wassenaar Arrangement (WA)

<<http://www.wassenaar.org/>>

Вассенаарська домовленість про експортний контроль над звичайними озброєннями, товарами і технологіями подвійного використання укладена в 1996р. як наступниця Координаційного комітету з питань багатостороннього контролю експорту часів холодної війни (*Co-ordinating Committee for Multilateral Export Controls, COCOM*). Вона спрямована на сприяння прозорості та відповідальності в передачі звичайної зброї та товарів та технологій подвійного використання. Держави-учасниці прагнуть запобігти передачі озброєння та чутливих товарів і технологій подвійного використання, які сприяють дестабілізуючому накопиченню зброї, а також передачі їх терористам. Секретаріат розташований у Відні (Австрія).

Учасники (42): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія*, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина†, Індія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

* Голоувала у 2020р.

† Голоувала у 2021р.

Комітет Цангера

Zangger Committee

<<http://www.zanggercommittee.org/>>

Комітет експертів з ядерних питань створено в 1971-1974рр. групою країн ядерних постачальників, неофіційні зустрічі яких відбуваються двічі на рік з метою координації експортного контролю над ядерними матеріалами згідно з регулярно оновлюваним орієнтовним списком виробів, які під час

експорту підпадають під гарантії МАГАТЕ. Діяльність Комітету доповнює роботу ГЯП.

Члени (39): Аргентина, Австралія, Австрія, Білорусь, Бельгія, Болгарія, Канада, Китай, Хорватія, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Японія, Казахстан, Південна Корея, Люксембург, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Додаток В. Хронологія 2020р.

У цій Хронології вказані важливі події 2020р., що стосувались озброєнь, роззброєння та міжнародної безпеки. Ключові слова наведені у правому стовпчику.

Січень

- 1 січня Керівник Північної Кореї Кім Чен Ин оголосив, що країна більше не буде “односторонньо зв’язана” мораторієм на випробування ядерної зброї і балістичних ракет великої дальності. Північна Корея; ядерна зброя
- 3 січня Китай повідомив Всесвітню організацію охорони здоров’я (ВООЗ) про понад 40 випадків вірусної пневмонії невідомого походження, вперше виявленої в Ухані у грудні 2019р. Китай; Covid-19; ВООЗ
- 3 січня Унаслідок авіаудару США вбито генерала Касема Сулеймані, одного з командувачів Корпусу стражів Ісламської революції. Іран; США
- 5 січня Турецькі війська відряджені до Лівії на допомогу Уряду національної згоди (УНЗ) Лівії, який підтримується ООН. УНЗ; Лівія; Туреччина
- 8 січня Іран завдав удару балістичними ракетами по двох військових баз в Іраку, де були розташовані американські військові, внаслідок чого поранено щонайменше 50 осіб. Іран; Ірак; США
- 8 січня Літак рейсу 752 Міжнародних авіаліній України збитий після вильоту з тегеранського аеропорту, всі 176 осіб на борту загинули. 11 січня Уряд Ірану визнав, що його військові помилково прийняли літак за крилату ракету. Іран; Україна
- 9 січня Ісламська Держава у Великій Сахарі (*Islamic State in the Greater Sahara, ISGS*) здійснила напад на військову базу Нігерії, вбивши щонайменше 89 військовослужбовців. ISGS; Нігер
- 9 січня ВООЗ повідомила, що Китай виявив причину спалаху пневмонії в Ухані – новий коронавірус. За два дні надійшло повідомлення про першу смерть. Китай; Covid-19; ВООЗ
- 13 січня Франція і Група п’яти держав Сахеля (*G5 Sahel*) утворили Коаліцію Сахеля – координаційну структуру для протидії тероризму, розбудови спроможностей сил Сахеля, відновлення державної влади та допомоги в розвитку. Франція; G5 Sahel
- 15 січня США і Китай підписали початкову торговельну угоду, що має владнати дворічну суперечку між ними у сфері торгівлі. Китай; США
- 18 січня Унаслідок ракетного удару сил хуситів по військовому табору поблизу Маріба (Ємен) вбито понад 100 єменських військовослужбовців. Ємен
- 23 січня У китайському м.Ухань, імовірному епіцентрі першого спалаху коронавірусу, оголошено карантин. Китай; Covid-19

28 січня	США оприлюднили довгоочікуваний план врегулювання палестино-ізраїльського конфлікту, але цей план відкинуло палестинське керівництво (і Ліга Арабських Держав 1 лютого).	Ізраїль; Палестина; мирний план США
29 січня	Президент США Д.Трамп підписав торговельну угоду між США, Мексикою і Канадою (<i>USMCA</i>), що має замінити Північноамериканську угоду про вільну торгівлю (<i>NAFTA</i>).	Канада; Мексика; <i>NAFTA</i> ; США; <i>USMCA</i>
30 січня	ВООЗ оголосила спалах коронавірусу надзвичайною ситуацією міжнародного масштабу у сфері громадського здоров'я.	<i>Covid-19</i> ; ВООЗ
31 січня	США скасували директиву 2014р., що забороняла виробництво і придбання протипіхотних мін (ППМ), а також їх використання, за винятком можливого конфлікту на Корейському півострові, що дозволяє США використовувати ППМ за виняткових обставин під час конфліктів у світі.	ППМ; США
31 січня	Велика Британія офіційно вийшла з ЄС; розпочався 11-місячний перехідний період.	Велика Британія; ЄС
Лютий		
4 лютого	США оголосили про надходження на озброєння ядерних боєголовок малої потужності для підводних човнів.	Ядерна зброя; США
5 лютого	Сенат США проголосував за виправдання Президента Трампа за двома звинуваченнями у рамках процедури імпичменту, пов'язаних із зловживанням повноваженнями та перешкоджанням роботі Конгресу.	США
9 лютого	Асамблея глав держав та урядів Африканського Союзу (АС) підвищила статус Офісу зв'язку АС у Лівії до рівня місії.	АС; Лівія
10 лютого	Керівник Китаю Сі Цзіньпін оголосив "народну війну" у стримуванні спалаху коронавірусу.	Китай; <i>Covid-19</i>
11 лютого	ВООЗ дала назву новому штаму коронавірусу – <i>Covid-19</i> .	<i>Covid-19</i> ; ВООЗ
16 лютого	Започаткована спільна місія ВООЗ і Китаю для оцінки серйозності <i>Covid-19</i> .	Китай; <i>Covid-19</i> ; ВООЗ
17 лютого	Міністри закордонних справ держав-членів ЄС домовилися започаткувати нову морську місію у Середземному морі для контролю виконання ембарго ООН на поставки озброєнь Лівії. Операція <i>Irini</i> розпочалася 31 березня 2020р.	ЄС; Лівія; ембарго ООН на поставки озброєнь
18 лютого	Діючого Президента Афганістану А.Гані оголошено переможцем президентських виборів 2019р. після п'яти-місячної затримки оголошення результатів.	Афганістан; президентські вибори
22 лютого	Президент С.Кіір і лідер опозиції Р.Мачар домовилися про формування довгоочікуваного спільного уряду в Південному Судані.	Південний Судан
23 лютого	Під час протестів через новий індійський закон про громадянство 53 людини загинули внаслідок сутичок між індістами та мусульманами на північному сході Делі.	Індія

27 лютого	Унаслідок удару сирійських урядових сил по контролюваному опозицією північному заходу Сирії загинули щонайменше 33 турецьких військовослужбовців.	Сирія; Туреччина
29 лютого	США і Талібан підписали мирну угоду, що передбачає вивід американських військ з Афганістану впродовж 14 місяців, якщо Талібан дотримуватиметься умов угоди.	Афганістан; мирна угода; Талібан; США
<i>Березень</i>		
1 березня	Туреччина почала великий контрнаступ на півночі Сирії на сирійські урядові сили, вперше оголосивши війну Президенту Б.Асаду.	Сирія; Туреччина
2 березня	Сутічки вздовж кенійсько-сомалійського кордону між збройними силами Уряду Сомалі та регіональної адміністрації Джубаленду, підтримуваної Кенією.	Конфлікт у Джубаленді; Кенія; Сомалі
3 березня	Інспектори МАГАТЕ повідомили, що Іран збільшив виробництво збагаченого урану після рішення США вийти зі Спільного всеохопного плану дій 2015р. (СВПД).	МАГАТЕ; Іран; СВПД; ядерна програма
5 березня	Президент Туреччини Р.Т.Ердоган і Президент Росії В.Путін домовилися про припинення бойових дій в Ідлібі після кількох тижнів військових зіткнень між силами сирійського Уряду і Туреччини.	Припинення вогню; Росія; Сирія; Туреччина
5 березня	Міжнародний кримінальний суд (МКС) розпорядився започаткувати розслідування військових злочинів в Афганістані, вперше дозволивши розслідувати дії американських військ.	Афганістан; МКС; США
6 березня	В Афганістані двоє бойовиків вчинили стрілянину на масовому заході в Кабулі за участю лідера афганської опозиції А.Абдулли, вбивши щонайменше 32 людини.	Афганістан
7 березня	Кількість підтверджених випадків <i>Covid-19</i> у світі перевищила 100 тис. Через день Італія стала першою країною, яка оголосила локдаун для своїх громадян.	<i>Covid-19</i>
11 березня	ВООЗ оголошує <i>Covid-19</i> пандемією.	<i>Covid-19</i> ; ВООЗ
12 березня	США завдали авіаударів по підтримуваному Іраном іракському воєнізованому угрупованню <i>Kata'ib Hezbollah</i> у відповідь на його ракетний удар, у якому загинули два американських і один британський військовослужбовці.	Іран; Ірак; США
13 березня	ВООЗ, Фонд ООН і численні партнери створили Фонд солідарного реагування на <i>Covid-19</i> для допомоги працівникам охорони здоров'я, лікування пацієнтів і перспективних досліджень ліків і вакцин. За 10 днів він зібрав понад \$70 млн.	<i>Covid-19</i> ; гуманітарна реакція; ООН; ВООЗ
17 березня	ЄС закрити зовнішні та шенгенські кордони щонайменше на 30 днів у спробі приборкати пандемію <i>Covid-19</i> .	<i>Covid-19</i> ; ЄС
20 березня	Кількість підтверджених випадків <i>Covid-19</i> у світі сягнула чверті мільйона, число померлих перевищило 10 тис.	<i>Covid-19</i>

23 березня	Генеральний секретар ООН А.Гутерреш закликав до негайного загального припинення вогню з метою спрямування зусиль усіх учасників конфліктів на розв'язання проблеми пандемії <i>Covid-19</i> .	<i>Covid-19</i> ; загальне припинення вогню; ООН
23 березня	Близько 100 військовослужбовців загинули внаслідок теракту Боко Харам у Бомі (Чад).	Боко Харам; Чад
24 березня	Близько 70 військовослужбовців загинули внаслідок теракту в Нігері, скоєному Західноафриканською провінцією ІД (<i>Islamic State West Africa Province, ISWAP</i>).	<i>ISWAP</i> ; Нігер
25 березня	Генеральний директор ВООЗ, Генеральний секретар ООН, заступник Генерального секретаря ООН з гуманітарних питань і виконавчий директор Міжнародного надзвичайного фонду допомоги дітям при ООН (ЮНІСЕФ) започаткували Глобальний план гуманітарного реагування ООН на <i>Covid-19</i> .	<i>Covid-19</i> ; гуманітарна реакція
25 березня	Унаслідок нападу ІД на сіхський релігійний комплекс у Кабулі (Афганістан) загинули 25 осіб.	Афганістан; ІД
26 березня	45-та річниця набуття чинності Конвенції про біологічну та токсинну зброю (КБТЗ).	КБТЗ
27 березня	Північна Македонія стала 30-ю державою, що приєдналася до НАТО.	НАТО; Північна Македонія
27 березня	Кілька європейських урядів домовилися створити оперативну групу для боротьби з тероризмом у районі Ліптаку в Сахелі. Оперативна група <i>Takuba</i> під проводом Франції має бути боєготовності до кінця 2020р.	Сахель; оперативна група <i>Takuba</i>
<i>Квітень</i>		
4 квітня	Кількість підтверджених випадків <i>Covid-19</i> у світі перевищила 1 млн.	<i>Covid-19</i>
8 квітня	Коаліція на чолі з Саудівською Аравією оголосила одностороннє припинення вогню у своїх операціях проти сил хуситів у Ємені.	Припинення вогню; Саудівська Аравія; Ємен
10 квітня	Число жертв <i>Covid-19</i> у світі перевищило 100 тис., збільшившись у 10 разів, порівняно з 20 березня.	<i>Covid-19</i>
12 квітня	Нафтовидобувні країни домовилися про найбільше в історії скорочення видобутку з метою стабілізації цін на нафту. План передбачає скорочення світового видобутку у травні та червні майже на 10%.	Ціни на нафту
14 квітня	США призупинили фінансування ВООЗ після критики їх реакції на пандемію <i>Covid-19</i> .	<i>Covid-19</i> ; США; ВООЗ
15 квітня	“Велика двадцятка” (<i>G20</i>) погодилася на призупинення платежів з обслуговування боргу найбільшими державами світу до 2021р.	послаблення боргу; <i>G20</i>
15 квітня	Кількість підтверджених випадків <i>Covid-19</i> у світі перевищила 2 млн.	<i>Covid-19</i>

17 квітня	Армія сепаратистського Аракану оголосила одностороннє припинення вогню на місяць для боротьби з пандемією, але збройні сили М'янми відхилили припинення вогню.	Армія Аракану; М'янма
20 квітня	В Ізраїлі сформовано коаліційний Уряд, що поклало край майже річній політичній безвиході.	Ізраїль
23 квітня	Двоє колишніх вищих офіцерів сирійської армії постали перед судом у Німеччині за імовірні військові злочини. Сирійських військових вперше судять за участь у конфлікті.	Німеччина; Сирія; військові злочини
25 квітня	Південна перехідна рада (<i>Southern Transitional Council, STC</i>) проголосила самоврядну адміністрацію на півдні Ємену.	STC; Ємен
28 квітня	Унаслідок нападу на ринок у північному місті Африн (Сирія) загинули щонайменше 40 осіб. Ніхто не взяв на себе відповідальність, але Туреччина, чії сили контролюють цей район, звинуватила курдських бойовиків.	Сирія
<i>Травень</i>		
3-4 травня	Венесуельські опозиціонери та американська приватна військова компанія зробили невдалу спробу силою усунути від влади Президента Н.Мадуро.	Венесуела
9 травня	Кілька китайських та індійських військовослужбовців зазнали поранень під час сутички в пункті перетину кордону Натху Ла між Індією і Китаєм.	Прикордонна суперечка; Китай; Індія
12 травня	Унаслідок нападу на пологовий будинок у Кабулі (Афганістан) загинули 24 особи, в т.ч. двоє новонароджених. Під час іншого інциденту в Куз Кунарі 32 особи загинули на похоронах унаслідок підриву смертника. США звинуватили в нападах ІД.	Афганістан; ІД
14 травня	ООН попереджає про загострення психічних захворювань на глобальному рівні через ізоляцію, страх, непевність та економічні потрясіння внаслідок епідемії <i>Covid-19</i> .	<i>Covid-19</i> ; психічне здоров'я; ООН
17 травня	Президент Афганістану А.Гані та його суперник А.Абдулла підписали угоду про розподіл влади, припинивши тривалу суперечку про результати президентських виборів 2019р.	Афганістан
18-19 травня	73-тя Всесвітня асамблея охорони здоров'я відбулась у віртуальному форматі та консенсусом ухвалила резолюцію про боротьбу з пандемією <i>Covid-19</i> . Її підтримали рекордні 130 країн.	<i>Covid-19</i> ; Всесвітня асамблея охорони здоров'я
19 травня	Президент Палестини М.Аббас оголосив про припинення всіх угод з Ізраїлем і США, в т.ч. у сфері безпеки, у відповідь на плани Ізраїлю анексувати Західний берег і долину р.Йордан.	Ізраїль; Палестина; США
21 травня	США оголосили, що вийдуть з Договору про відкрите небо протягом шести місяців через нібито постійні порушення Договору Росією.	Договір про відкрите небо; США

21 травня	Кількість підтверджених випадків <i>Covid-19</i> у світі перевищила 5 млн.	<i>Covid-19</i>
25 травня	Вбивство афроамериканця Дж.Флойда поліцейським у США Мінеаполісі (США) спровокувало протести у країні і за кордоном.	США
25 травня	Президент США Д.Трамп заявив, що США вийдуть з ВООЗ.	США; ВООЗ
<i>Червень</i>		
2 червня	Оцінюючи, що Ємен потребує близько \$2,4 млрд. екстреної допомоги, ООН і Саудівська Аравія провели віртуальну конференцію донорів, але вдалося зібрати лише \$1,35 млрд.	Ємен
4 червня	УНЗ Лівії заявив про повний контроль над Тріполі, після відступу Лівійської національної армії (ЛНА) внаслідок кількох місяців інтенсивних боїв у місті.	УНЗ; Лівія; ЛНА
10 червня	Інцидент за участю французького і турецького військових кораблів призвів до розслідування НАТО.	Франція; НАТО; Туреччина
15 червня	У сутичці на кордоні між військовими Китаю та Індії в долині Галуану в спірному регіоні Ладах загинули щонайменше 20 індійських військовослужбовців (втрати Китаю невідомі). Це перші жертви на лінії фактичного контролю за 45 років.	Прикордонна суперечка; Китай; Індія
16 червня	Північна Корея знищила міжкорейське бюро зв'язку у прикордонному м.Кесон.	Північна Корея; Південна Корея
17 червня	Туреччина розпочала великий наступ на курдські сили в Іракському Курдистані.	Ірак; курди; Туреччина
22-23 червня	Російсько-американський Діалог з питань стратегічної безпеки відбувся у Відні (Австрія). Намагання США долучити до переговорів Китай не дали успіху.	Контроль над ядерною зброєю; Росія; США
25 червня - 1 липня	Росія провела конституційний референдум, який містив положення про дозвіл Президенту Путіну обіймати посаду ще два терміни. За офіційними результатами, 79% виборців підтримали конституційні реформи.	Росія
29 червня	Китай ухвалив суперечливий безпековий закон стосовно Гонконгу, що підриває принцип "Одна країна, дві системи". Закон криміналізує сепаратизм, підірвну діяльність, тероризм і змову з іноземними або зовнішніми силами.	Китай; Гонконг
29 червня	Вбивство популярного музиканта та активіста, представника народу оромо Х.Хіндесса спровокувало заворушення й етнічне насильство у столиці Ефіопії Аддис-Абебі та в регіоні Оромія.	Ефіопія
30 червня	Кількість підтверджених випадків <i>Covid-19</i> у світі перевищила 10 млн., а число померлих – 500 тис.	<i>Covid-19</i>

Липень

1 липня	USMCA набула чинності, замінивши NAFTA.	Канада; Мексика; NAFTA; США; USMCA
1 липня	РБ ООН ухвалила резолюцію на підтримку безрезневого заклику Генерального секретаря ООН А.Гутерреша до негайного загального припинення вогню.	Загальне припинення вогню; РБ ООН
2 липня	РБ ООН оголосила віртуальні відкриті дебати високого рівня "Пандемія і безпека".	Міжнародні загрози для здоров'я; РБ ООН
8 липня	Щонайменше 180 тіл знайдено в місцях масових поховань у Джибо (Буркіна-Фасо). Урядові сили підозрюються в участі в масових позасудових стратах.	Буркіна-Фасо
10 липня	Рада миру та безпеки АС запровадила Місію військових спостерігачів АС у Центральноафриканській Республіці (MOUACA).	ЦАР; MOUACA
14 липня	Спалахнули бої між військами Вірменії та Азербайджану на північній ділянці кордону між двома країнами, загинули щонайменше 16 осіб.	Вірменія; Азербайджан
21 липня	Лідери ЄС домовилися створити Фонд відбудови у €750 млрд. (\$858 млрд.) для відновлення економік країн ЄС після пандемії Covid-19.	Covid-19; ЄС
22 липня	Переговорники з України, Росії та ОБСЄ домовилися про повне припинення вогню на сході України між урядовими силами та проросійськими сепаратистами з 27 липня.	Припинення вогню; Україна
22 липня	Кількість підтверджених випадків Covid-19 у світі перевищила 15 млн.	Covid-19
29 липня	STC погодилася з мирною угодою за посередництва Саудівської Аравії і відмовилася від претензій на самоврядування в Південному Ємені.	STC; Ємен
Серпень		
9 серпня	Розпочала роботу Консультативна місія ЄС у Центральноафриканській Республіці (EUAM RCA), створена Радою ЄС у грудні 2019р.	ЦАР; EUAM RCA
9 серпня	Перемога на президентських виборах діючого Президента Білорусі О.Лукашенка спровокувала масові протести в Білорусі, що тривали протягом року. ЄС, як і інші, зрештою відмовився визнати цей результат.	Білорусь; ЄС; протести; президентські вибори
10 серпня	Кількість підтверджених випадків Covid-19 у світі перевищила 20 млн.	Covid-19
11 серпня	Росія оголосила про отримання першої у світі вакцини від Covid-19.	Covid-19

12 серпня	Бойовики, пов'язані з ІД, після кількох днів боїв захопили порт Мосімбоа-да-Прая у Мозамбіку. Порт розташований у басейні р.Ровума – районі, багатому на поклади природного газу, де реалізується найкрупніший в Африці енергетичний проект.	ІД; Мозамбік
12 серпня	На фоні підвищення напруженості у Східному Середземномор'ї турецький фрегат, що супроводжував розвідувальне судно, зіткнувся з грецьким фрегатом.	Греція; Туреччина
13 серпня	США оголосили, що стали посередником у домовленості з нормалізації відносин між ОАЕ та Ізраїлем.	Ізраїль; ОАЕ; США
17-18 серпня	Російсько-американський Діалог з питань стратегічної безпеки відбувся у Відні (Австрія) для обговорення подовження Нового СНО. Однак під час фінального раунду переговорів 5 жовтня збереглися глибинні розбіжності.	Новий СНО; Росія; США
17-21 серпня	Шоста Конференція держав-учасниць Договору про торгівлю зброєю (ДТЗ) проведена у форматі обміну листами. Разом з іншими рішеннями, вона започаткувала Форум з обміну інформацією про переадресацію поставок озброєнь – новий орган для неформальних добровільних обмінів даними між державами-учасницями та підписантами про випадки переадресації.	Механізм інформування про переадресацію поставок озброєнь; ДТЗ
18 серпня	Після кількох місяців масових протестів, військовий переворот у Малі змусив Президента Б.Кейта піти з поста. Військові пропонують трирічний термін для повернення до цивільного правління.	Малі; військовий переворот
21 серпня	Російського опозиціонера О.Навального отруїли, як згодом з'ясувалося, речовиною нервово-паралітичної дії сімейства <i>Новичок</i> , і госпіталізували в тяжкому стані.	Хімічна зброя; Росія
22 серпня	УНЗ та ЛНА в окремих заявах закликали до припинення вогню по всій Лівії, а також до інших заходів, включно з парламентськими та президентськими виборами в березні 2021р.	Припинення вогню; Лівія
23 серпня	Число померлих у світі від <i>Covid-19</i> перевищило 800 тис.	<i>Covid-19</i>
25 серпня	Африка оголошена вільною від дикого поліовірусу. Це другий вірус, ліквідований на континенті, після віспи 40 років тому.	Африка; поліовірус
30 серпня	Кількість підтверджених випадків <i>Covid-19</i> у світі перевищила 25 млн.	<i>Covid-19</i>
31 серпня	Суданський перехідний Уряд і Революційний фронт Судану підписали серію мирних угод, які вважаються ключовими елементами загального переходу Судану від військового до цивільного правління	Мирна угода; Судан
Вересень		
2 вересня	Генеральний секретар ООН А.Гутерреш “із занепокоєнням” повідомив про запровадження США санкцій проти головного обвинувача МКС і ще одного високопосадовця.	МКС; США

4 вересня	Бахрейн та Ізраїль домовилися нормалізувати відносини.	Бахрейн; Ізраїль
4 вересня	Косово і Сербія підписали економічні угоди про нормалізацію, до яких належать зобов'язання, пов'язані з мирними зусиллями США в палестинно-ізраїльському конфлікті.	Косово; Сербія
8 вересня	Перестрілка на лінії фактичного контролю між Китаєм та Індією сталася вперше за 45 років. За три дні міністри закордонних справ Китаю та Індії зустрілись у Москві і погодили спільну заяву, що закликає до діалогу та розведення сил.	Прикордонна суперечка; Китай; Індія
12 вересня	Представники афганського Уряду і Талібану зустрілись у Досі (Катар) щоб розпочати внутрішньоафганські мирні переговори. Переговори мали розпочатися негайно після мирної угоди між США і Талібаном у лютому.	Афганістан; мирні переговори
15 вересня	У США відбулася церемонія підписання Авраамових угод, за якими ОАЕ та Бахрейн визнали Ізраїль.	Бахрейн; Ізраїль; ОАЕ; США
17 вересня	Кількість підтверджених випадків <i>Covid-19</i> у світі перевищила 30 млн.	<i>Covid-19</i>
21 вересня	Генеральна Асамблея ООН відзначила 75 річницю. Через пандемію <i>Covid-19</i> світові лідери звертались до Асамблеї по відеозв'язку.	ГА ООН
22 вересня	Генеральний секретар ООН А.Гутерреш повторив заклик до загального припинення вогню у виступі на відкритті 75 сесії ГА ООН.	Загальне припинення вогню; ООН
23 вересня	ВООЗ, ООН, ЮНІСЕФ, Програма розвитку ООН, Організація ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) та інші організації виступили зі спільною заявою з приводу "приборкання інфекції <i>Covid-19</i> ". У ній вони звернули увагу на необхідність зменшення шкоди від дезінформації.	<i>Covid-19</i> ; ООН; ВООЗ; ЮНЕСКО
27 вересня	У Нагірному Карабаху почалися криваві бої між вірменськими та азербайджанськими військами. Вірменія, Азербайджан і Арцах запровадили військовий стан і провели мобілізацію.	Вірменія; Азербайджан; Нагірний Карабах
30 вересня	Число померлих у світі від <i>Covid-19</i> перевищило 1 млн.	<i>Covid-19</i>
<i>Жовтень</i>		
1 жовтня	Після серії проведених НАТО технічних зустрічей між військовими представниками Греції і Туреччини створено двосторонній механізм військової деескалації для зменшення ризику інцидентів і нещасних випадків у Східному Середземномор'ї.	Греція; НАТО; Туреччина
3 жовтня	Суданський перехідний Уряд і ряд опозиційних збройних угруповань підписали комплексну Джубську мирну угоду.	Джубська мирна угода; Судан
4 жовтня	Китай приєднався до ДТЗ.	ДТЗ; Китай

5 жовтня	Кількість підтверджених випадків <i>Covid-19</i> у світі перевищила 35 млн., але за оцінкою ВООЗ, могло бути вже 760 млн. випадків – приблизно десята частина населення світу.	<i>Covid-19</i> ; ВООЗ
10 жовтня	Вірменія та Азербайджан погодилися на припинення вогню у Нагірно-Карабаському конфлікті, але бої тривали. Ще два припинення вогню, 17 і 25 жовтня, були порушені майже негайно.	Вірменія; Азербайджан; Нагірний Карабах
18 жовтня	Обмеження ООН на поставки озброєнь Ірану скасовані згідно з графіком, визначеним у СВПД.	Іран; СВПД
19 жовтня	Кількість підтверджених випадків <i>Covid-19</i> у світі перевищила 40 млн.	<i>Covid-19</i>
23 жовтня	Представники УНЗ Лівії та ЛНА підписали угоду про постійне припинення вогню на переговорах за посередництва США у Женеві (Швейцарія).	Припинення вогню; Лівія
23 жовтня	Фолклендські (Мальвінські) острови оголошені вільними від ППМ після розмінування, що тривало 11 років, та через 38 років після війни 1982р.	ППМ; Фолклендські (Мальвінські) острови
23 жовтня	Ізраїль і Судан домовилися нормалізувати відносини в рамках угоди за посередництва США в обмін на виплату Суданом \$335 млн. жертвам теракту 1998р.	Ізраїль; Судан
24 жовтня	ООН оголосила, що Гондурас став 50-ю країною, яка ратифікувала Договір про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ), що означає набуття ним чинності через 90 днів.	Гондурас; ДЗЯЗ
26 жовтня	Щонайменше 56 членів протурецького збройного опозиційного угруповання загинули внаслідок, імовірно, російського авіаудару в провінції Ідліб на північному заході Сирії.	Росія; Сирія; Туреччина
29 жовтня	Білорусь закрила кордони з усіма сусідніми країнами (Латвією, Литвою, Польщею та Україною), крім Росії, на фоні триваючих у країні протестів.	Білорусь
30 жовтня	Кількість підтверджених випадків <i>Covid-19</i> у світі перевищила 45 млн.	<i>Covid-19</i>
<i>Листопад</i>		
3-7 листопада	Дж.Байдена обрано 46 Президентом США.	Президентські вибори; США
3-4 листопада	Народно-визвольний фронт Тиграю (<i>TPLF</i>) узяв під контроль деякі федеральні сили у провінції Тиграї (Ефіопія). Наступного дня Прем'єр-міністр Ефіопії А.Ахмед розпочав військовий наступ на <i>TPLF</i> .	Ефіопія; конфлікт у Тиграї
4 листопада	США офіційно вийшли з Паризької угоди про зміну клімату 2015р.	Паризька угода; США
5 листопада	Оприлюднено мандат глобального дослідження ВООЗ з питань походження <i>SARS-CoV-2</i> .	<i>Covid-19</i> ; ВООЗ

6 листопада	ООН попередила, що Буркіна-Фасо, Ємену, Нігерії, Південному Судану загрожує голод через конфлікти, масове переселення, економічну кризу, кліматичну та сільськогосподарську кризу, а також обмеження <i>Covid-19</i> .	Буркіна-Фасо; Ємен; Нігерія; Південний Судан; голод; ООН
8 листопада	Кількість підтверджених випадків <i>Covid-19</i> у світі перевищила 50 млн.	<i>Covid-19</i>
9 листопада	Вірменія та Азербайджан за посередництва Росії підписали угоду про припинення вогню, що вимагає від Вірменії повернути більшу частину азербайджанської території навколо Нагірного Карабаху. Російські миротворці будуть розташовані на лінії контакту в Нагірному Карабаху і коридорі, що з'єднує цей анклав з Вірменією.	Вірменія; Азербайджан; припинення вогню; Нагірний Карабах; Росія
9 листопада	Фармацевтичні компанії <i>Pfizer</i> і <i>BioNTech</i> оголосили про перше успішне випробування III етапу вакцини від <i>Covid-19</i> .	<i>Covid-19</i> ; вакцина
9 листопада	Рада ЄС і Європарламент досягли проміжної політичної угоди про переглянутий варіант Регламенту стосовно виробів подвійного використання, завершивши процес перегляду, започаткований у 2011р.	Регламент ЄС стосовно виробів подвійного використання
11 листопада	Росія і Туреччина підписали меморандум про розуміння щодо створення спільного моніторингового центру в Азербайджані для контролю над припиненням вогню в Нагірному Карабаху.	Вірменія; Азербайджан; припинення вогню; Росія; Туреччина
12 листопада	Припинення вогню між Армією Аракану та військами М'янми за посередництва Японії відкрило нові можливості для діалогу.	Армія Аракану; припинення вогню; М'янма
13 листопада	Щонайменше 15 осіб загинули під час прикордонної перестрілки між Індією та Пакистаном на лінії контролю на півночі Кашміру.	Індія; Кашмір; Пакистан
15 листопада	15 країн Азії і Тихого океану підписали угоду про Всеохопне регіональне економічне партнерство (<i>Regional Comprehensive Economic Partnership, RCEP</i>), утворивши найбільшу у світі асоціацію вільної торгівлі, що охоплює третину населення світу.	<i>RCEP</i>
17 листопада	США оголосили плани скорочення американських військ в Афганістані з 4 500 до близько 2 500 військових до середини січня 2021р.	Афганістан; вивід військ; США
17 листопада	Кількість підтверджених випадків <i>Covid-19</i> у світі перевищила 55 млн., кожні два дні фіксується близько 1 млн. випадків.	<i>Covid-19</i>
18 листопада	Ірак і Саудівська Аравія вперше за 30 років відкрили для торгівлі пункт перетину кордону Араб.	Ірак; Саудівська Аравія
19 листопада	Оприлюднена Доповідь Бреретона про воєнні злочини Австралії в Афганістані.	Афганістан; Австралія; військові злочини
22 листопада	США вийшли з Договору про відкрите небо.	Договір про відкрите небо; США

25 листопада	Кількість підтверджених випадків <i>Covid-19</i> у світі перевищила 60 млн.	<i>Covid-19</i>
27 листопада	Провідного іранського фізика-ядерника М.Фахрізаде вбито поблизу Тегерану.	Іран; ядерна програма
28 листопада	Федеральні сили Ефіопії захопили столицю Тиграю Мекеле та оголосили перемогу над <i>TPLF</i> , але той пообіцяв продовжити партизанський спротив.	Ефіопія; конфлікт у Тиграї
28 листопада	Бойовики Боко Харам напали на ферму в Джере (Нігерія) вбивши щонайменше 70 осіб	Боко Харам; Нігерія
<i>Грудень</i>		
2 грудня	Афганський Уряд і Талібан досягли попередньої домовленості перейти до більш детальних перемовин і мирних переговорів. Це їх перша письмова домовленість за 19 років війни.	Афганістан; Талібан
2 грудня	Велика Британія – першою у світі – схвалила вакцину <i>BNT162b2 Pfizer-BioNTech</i> .	<i>Covid-19</i> ; Велика Британія; вакцина
4 грудня	Кількість підтверджених випадків <i>Covid-19</i> у світі перевищила 65 млн., а число померлих – 1,5 млн.	<i>Covid-19</i>
4 грудня	Президент Д.Трамп оголосив про вивід усіх американських військових із Сомалі (близько 700 осіб), хоча більшість з них можуть бути передислоковані до сусідніх країн.	Сомалі; вивід військ; США
10 грудня	Ізраїль і Марокко нормалізували дипломатичні відносини. Одночасно США підтвердили раніше визнання суверенітету Марокко над Західною Сахарою.	Ізраїль; Марокко; США; Західна Сахара
12 грудня	На Саміті кліматичних амбіцій з нагоди п'ятої річниці Паризької угоди окремі держави зобов'язалися здійснити подальші кроки для досягнення в майбутньому нульових викидів вуглецю.	Саміт з амбітних завдань у зв'язку зі змінами клімату
12 грудня	Кількість підтверджених випадків <i>Covid-19</i> у світі перевищила 70 млн.	<i>Covid-19</i>
12 грудня	Бутан та Ізраїль нормалізували дипломатичні відносини.	Бутан; Ізраїль
14 грудня	США вилучили Судан зі списку держав, які підтримують тероризм.	Судан; США
14 грудня	США запровадили санкції проти Туреччини у відповідь на купівлю нею ракетних систем <i>C-400</i> у Росії. Таким чином, США вперше застосували санкції проти союзника по НАТО.	Санкції; Туреччина; США
15 грудня	МКС звинуватив Філіппіни у злочинах проти людяності у війні проти наркотиків.	МКС; Філіппіни
16 грудня	ГА ООН схвалила нову ініціативу, запропоновану Великою Британією, стосовно норм відповідальної поведінки в космосі.	Безпека в космосі; Велика Британія; ГА ООН

20 грудня	Новий, дуже заразний штамп <i>SARS-CoV-2</i> , що поширюється Європою та Австралією, спровокував закриття міжнародних кордонів.	<i>Covid-19</i>
21 грудня	На чилійській Арктичній території зафіксовано 36 випадків <i>Covid-19</i> . Це перші випадки захворювання в Антарктиді, яка стала останнім континентом, де зафіксована інфекція.	Антарктика; <i>Covid-19</i>
24 грудня	ЄС і Велика Британія погодили всеохопну угоду про вільну торгівлю перед завершенням перехідного періоду <i>Brexit</i> .	<i>Brexit</i> ; ЄС; Велика Британія
30 грудня	Напад на Аденський аеропорт у Ємені призвів до численних жертв і міг мати цілліо ураження літака з членами новосформованого спільного Уряду.	Ємен
31 грудня	Спільна комбінована місія ООН/АС у Дарфурі (<i>UNAMID</i>) офіційно завершила діяльність у Судані.	<i>UNAMID</i>
31 грудня	Кількість підтверджених випадків <i>Covid-19</i> у світі перевищила 82 млн., зафіксовано близько 1,8 млн. смертельних випадків.	<i>Covid-19</i>

Про авторів

Д-р Люсі Бєро-Сюдєро (*Dr Lucie Béraud-Sudreau*, Франція) – директор Програми з питань озброєнь і військових витрат СІПРІ, де її робота зосереджується на динаміці та наслідках загальносвітових військових витрат, виробництва і поставок озброєнь. Раніше була науковим співробітником з питань економіки та закупівель у сфері оборони Міжнародного інституту стратегічних досліджень (*International Institute for Strategic Studies, IISS*). Серед її останніх публікацій – *‘Weighing giants: Taking stock of the expansion of China’s defence industry’*, *Defence and Peace Economics* (2021р., співавтор); *French Arms Exports: The Business of Sovereignty* (*Routledge*, 2020р.); *‘Mapping the international presence of the world’s largest arms companies’*, *SIPRI Insights on Peace and Security* (грудень 2020р., співавтор); *‘Emerging suppliers in the global arms trade’*, *SIPRI Insights on Peace and Security* (грудень 2020р., співавтор).

Д-р Вірджіні Бєде (*Dr Virginie Baudais*, Франція) – старший науковий співробітник та заступник директора Програми СІПРІ з питань Сахелю/Західної Африки. До початку роботи в СІПРІ в серпні 2019р. працювала співробітницею з політичних питань у двох миротворчих місіях ООН, у Кот-д’Івуарі та Малі. До того працювала асистентом викладача в університеті Тулуза 1 Капітолій (*Toulouse 1 Capitole University*). Закінчила навчання в Інституті політичних досліджень у Тулузі. Наукові інтереси: Сахель, миротворча діяльність, безпека, урядування та державні реформи. Серед останніх публікацій: *Niger: Armed Force Politics and Counterterrorism* (*Oxford Research Encyclopedia*, лютий 2021р.); *Conflict Mediation and Peacebuilding in the Sahel: The Role of Maghreb Countries in an African Framework*, *SIPRI Policy Paper* (січень 2021р., співавтор).

Коля Брокманн (*Kolja Brockmann*, Німеччина) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю. Працює в СІПРІ з 2017р. і досліджує питання експортного контролю, нерозповсюдження та управління у сфері технологій з акцентом на питаннях багатосторонніх режимів експортного контролю, контролі над новітніми технологіями, особливо технологіями 3D-друку та нематеріальними передачами технологій. Раніше стажувався у Федеральному бюро у справах економіки та експортного контролю Німеччини (*German Federal Office for Economic Affairs and Export Control, BAFA*). Отримав магістерський ступінь у сфері нерозповсюдження та міжнародної безпеки в Лондонському Королівському коледжі. Серед останніх публікацій: *‘Controlling ballistic missile proliferation: Assessing complementarity between the HCOC, MTCR and UNSCR 1540’*, *HCOC Research Paper* (червень 2020р.); *Responsible Artificial Intelligence Research and Innovation for International Peace and Security*, *SIPRI Report* (листопад 2020р., співавтор).

Марк Бромлі (*Mark Bromley*, Велика Британія) – директор Програми СІПРІ з питань контролю над торгівлею товарами подвійного використання і

зброєю. Досліджує заходи з регулювання міжнародної торгівлі звичайною зброєю і товарами подвійного використання і зброєю на національному, регіональному і глобальному рівнях. Раніше працював політичним аналітиком у Британо-американській інформаційній раді з питань безпеки (*British American Security Information Council, BASIC*). Серед останніх публікацій: ‘Sweden’s arms export controls: Balancing support and restraint’, in ed. L.Lustgarten, *Law and the Arms Trade: Weapons, Blood and Rules* (Hart Publishing, 2020р.); *Reporting on Conventional Arms Transfers and Transfer Controls: Improving Coordination and Increasing Engagement, SIPRI Policy Paper* (серпень 2020р., співавтор); *Detecting, Investigating and Prosecuting Export Control Violations: European Perspectives on Key Challenges and Good Practices, SIPRI Report* (грудень 2019р., співавтор); ‘Measuring illicit arms and financial flows: Improving the assessment of Sustainable Development Goal 16’, *SIPRI Background Paper* (липень 2019р., співавтор).

Лаура Брунн (*Laura Brunn*, Данія) – наукова співробітниця СППІ з питань новітніх військових і безпекових технологій. Досліджує вплив новітніх військових технологій, насамперед автономних систем озброєнь (АСО), на дотримання – і тлумачення – міжнародного гуманітарного права (МГП). Досліджуючи цикл цілевизначення під час авіаційної кампанії США проти Ісламської держави, вивчала близькосхідну тематику, питання міжнародної безпеки і права, написала магістерську працю про наслідки дистанційної війни для безпеки цивільних. До роботи в СППІ, працювала в *Airwars* у Лондоні, де відстежувала та оцінювала повідомлення про цивільні жертви від американських і російських авіаударів у Сирії та Іраку. Крім співавторства в доповіді СППІ про АСО та МГП (червень 2021р.), була також співавтором доповіді СППІ *Responsible Military Use of Artificial Intelligence: Can the European Union Lead the Way in Developing Best Practice?* (листопад 2020р.).

Д-р Андреа Едоардо Варіско (*Dr Andrea Edoardo Varisco*, Італія/Велика Британія) – в.о. директора Програми СППІ з питань контролю над торгівлею зброєю і товарами подвійного використання. Має ступінь доктора наук Йоркського університету (*University of York*) з питань повоєнної відбудови, працював керівником досліджень з питань озброєнь у конфліктах, має досвід польових досліджень у постраждалих від конфлікту країнах Близького Сходу, Південної Азії і Субекваторіальної Африки. Був автором і співавтором аналітичних доповідей про контроль над озброєннями та поводження зі зброєю та боєприпасами для національних урядових відомств і сил безпеки та оборони у Європі, Африці та Азії. Серед останніх публікацій – ‘Post-shipment control measures: European approaches to on-site inspections of exported military materiel’, *SIPRI Background Paper* (грудень 2020р., співавтор).

Пітер Д.Веземан (*Pieter D. Wezeman*, Нідерланди/Швеція) – старший науковий співробітник Програми СППІ з питань озброєнь і військових витрат. Починаючи з 1994р., брав участь у багатьох публікаціях СППІ, включно із

щорічними оглядами СІПРІ глобальних тенденцій у поставках озброєнь, оборонній промисловості, військових витратах і багатосторонніх ембарго на поставки озброєнь. Зокрема, мав публікації про прозорість військової діяльності, військові витрати і спроможності на Близькому Сході, постачання озброєнь до Африки та європейську оборонну промисловість. У 2003-2006рр. працював старшим аналітиком МО Нідерландів з питань розповсюдження озброєнь, а у 2017р. – технічним експертом Групи урядових експертів ООН під час розгляду доповіді ООН про військові витрати.

Сімон Т.Веземан (*Siemon T. Wezeman*, Нідерланди) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань озброєнь і військових витрат. Сфера досліджень: моніторинг поставок озброєнь (з акцентом на Азійсько-Тихоокеанському регіоні, Північній Америці, пострадянському просторі та Південно-Західній Європі), застосування озброєнь у конфліктах, прозорість поставок озброєнь, розвиток звичайних військових технологій. Серед останніх публікацій: *'Transparency in arms procurement'*, *SIPRI Insights on Peace and Security* (жовтень 2020р., співавтор); *'Mapping the international presence of the world's largest arms companies'*, *SIPRI Insights on Peace and Security* (грудень 2020р., співавтор); *Arms Flows to South East Asia*, *SIPRI Report* (грудень 2019р.); *'Trends in international arms transfers, 2020'*, *SIPRI Fact Sheet* (березень 2021р., співавтор).

Аннеліз Гікендорф (*Annelies Hickendorff*, Нідерланди) – наукова співробітниця Програми СІПРІ з питань Сахеля та Західної Африки. Брала участь у багатьох дослідженнях, допомагаючи кращому розумінню місцевих уявлень про безпеку в регіоні. В останніх проектах оцінювала ефективність Місії ЄС з підготовки персоналу в Центральнафриканській Республіці (*EUTM RCA*). До роботи в СІПРІ була стажером Фонду Ротарі у Програмі досліджень миру та конфліктів в Африці Бредфордського університету (*University of Bradford*), Велика Британія, працювала на різні міжнародні неурядові організації та агентства ООН у Камеруні, Кенії, Малі та Сенегалі.

Д-р Ієн Дейвіс (*Dr Ian Davis*, Велика Британія) – головний редактор *Щорічника СІПРІ*, старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань конфліктів і миру. У 2014-2016рр. був директором редакторського, видавничого і бібліотечного Департаменту СІПРІ. До початку роботи в СІПРІ працював на кількох високих посадах, а також незалежним консультантом з питань безпеки людини та контролю над озброєннями. Має великий перелік досліджень і публікацій з питань міжнародної і регіональної безпеки, а також блогів з тематики НАТО. Серед останніх публікацій: *'Towards an open and accountable NATO'* in eds I. Shapiro and A. Tooze, *Charter of NATO* (Yale University Press, 2018р.); *'How much does the UK spend on nuclear weapons?'*, *BASIC Research Report* (листопад 2018р.).

Д-р Тютті Ерастьо (*Dr Tytti Erästö*, Фінляндія) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань ядерного роззброєння, контролю над

озброєннями та нерозповсюдження. Сфера досліджень: ядерна угода з Іраном, Договір про заборону ядерної зброї, зусилля із запровадження на Близькому Сході зони, вільної від зброї масового ураження, американо-російські угоди з питань контролю над озброєннями, розбіжності між США/НАТО та Росією з питань протиракетної оборони, а також більш широкі аспекти глобального режиму роззброєння та нерозповсюдження. Місця попередньої роботи: Фонд *Ploughshares* у Вашингтоні; Белферський Центр науки та міжнародних відносин Гарвардської школи ім.Дж.Кеннеді (*Belfer Center for Science and International Affairs, Harvard Kennedy School*); Віденський центр роззброєння та нерозповсюдження (*Vienna Center for Disarmament and Non-Proliferation*); Інститут дослідження миру в Тампере (*Tampere Peace Research Institute*), Фінляндія. Серед останніх публікацій: *New Technologies and Nuclear Disarmament: Outlining a Way Forward, SIPRI Report* (травень 2021р.); *Addressing missile threats in the Middle East and North Africa*, *SIPRI Policy Brief* (листопад 2020р., співавтор); *European non-proliferation diplomacy in the shadow of secondary sanctions*, *SIPRI Policy Brief* (серпень 2020р.); *Towards greater nuclear restraint: Raising the threshold for nuclear weapon use*, *SIPRI Insights on Peace and Security* (травень 2020р., співавтор).

Шеннон Н.Кайл (*Shannon N.Kile*, США) – директор Програми СІПРІ з питань роззброєння, контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Сфера досліджень: контроль над ядерною зброєю та нерозповсюдження з акцентом на ядерних програмах Ірану та Північної Кореї, а також питання регіональної безпеки, пов'язані з Іраном і Близьким Сходом. Брав участь у підготовці багатьох публікацій СІПРІ, в т.ч. розділів *Щорічників СІПРІ* (з 1994р.) з питань контролю над ядерною зброєю, ядерних сил, військових технологій.

Д-р Марина Капаріні (*Marina Caparini*, Канада) – старший науковий співробітник та директор Програми СІПРІ з питань урядування та суспільства. Її дослідження зосереджуються на темах побудови миру і зв'язку між безпекою та розвитком. Працює над питаннями врядування в секторі безпеки, політичних стабілізаційних і миротворчих операцій, покращання координації загальних результатів гуманітарної допомоги, розвитку та побудови миру. До початку роботи в СІПРІ у грудні 2016р. працювала на високих посадах у Норвезькому Інституті міжнародних відносин (*Norwegian Institute for International Affairs*), Міжнародному центрі з питань правосуддя перехідного періоду (*International Center for Transitional Justice*) та в Женевському центрі демократичного контролю над збройними силами (*Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, DCAF*). Отримала ступінь доктора на факультеті воєнних досліджень Королівського коледжу Лондонського університету.

Матт Корда (*Matt Korda*, Канада) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань ядерного роззброєння, контролю над озброєннями та

нерозповсюдження, а також Проекту ядерної інформації (*Nuclear Information Project*) у Федерації американських вчених (*Federation of American Scientists, FAS*). Є співавтором постійної рубрики Ядерний зошит (*Nuclear Notebook*) у Бюлетені вчених-атомників (*Bulletin of the Atomic Scientists*), брав участь в підготовці розділів про світові ядерні сили для *Щорчника СІПРІ*. Раніше працював у Центрі НАТО з контролю над озброєннями, роззброєння і нерозповсюдження ЗМУ (*Arms Control, Disarmament and WMD Non-Proliferation Centre*) у Брюсселі. Отримав ступінь магістра з питань міжнародного миру та безпеки на Факультеті військових досліджень у Королівському коледжі (*King's College*) в Лондоні. Його наукові інтереси та останні публікації стосуються ядерного стримування та роззброєння, прогресивної зовнішньої політики і зв'язку між ядерною зброєю, зміною клімату і несправедливістю.

Ханс М.Крістенсен (*Hans M. Kristensen*, Данія) – директор Проекту інформування з ядерних питань Федерації американських вчених (*Federation of American Scientists, FAS*), штат Вашингтон, позаштатний старший науковий співробітник СІПРІ. Часто консулює ЗМІ та організації у справах ядерної зброї. Є співавтором постійної рубрики Ядерний зошит (*Nuclear Notebook*) у Бюлетені вчених-атомників (*Bulletin of the Atomic Scientists*). До роботи у *FAS* працював консультантом в ядерній програмі Ради із захисту природних ресурсів (*Natural Resources Defense Council*), співробітником у програмі Інституту “Наутилус” (*Nautilus Institute*), радником зі спеціальних питань МО Данії. Серед останніх публікацій: ‘*China’s strategic systems and programs*’, in *China’s Strategic Arsenal: Worldview, Doctrine, and Systems* (*Georgetown University Press*, 2021р.); ‘*British defense review ends nuclear reduction era*’ (*FAS*, березень 2021р.); ‘*US deploys new low-yield submarine warhead*’ (*FAS*, січень 2020р.); ‘*Is the Pentagon exaggerating Russia’s tactical nuclear weapons?*’ (*Forbes.com*, травень 2019р.).

Александра Куїмова (*Alexandra Kuimova*, Росія) – дослідник Програми СІПРІ з питань озброєнь і військових витрат. Сфери досліджень: моніторинг поставок озброєнь, військових витрат та оборонної промисловості, а також зовнішня та безпекова політика з акцентом на подіях у регіоні Близького Сходу та Північної Африки, в Росії і Східній Європі. До початку роботи в СІПРІ стажувалася в Департаменті з питань нових викликів і загроз МЗС Росії. Проїшла також літнє стажування в Університеті Абдельмалека Ессааді, Мароко, та в Каїрському університеті, Єгипет. Серед останніх публікацій: ‘*Arms transfers to conflict zones: The case of Nagorno-Karabakh*’, *SIPRI Topical Backgrounder* (квітень 2021р., співавтор); ‘*Mapping the international presence of the world’s largest arms companies*’, *SIPRI Insights on Peace and Security* (грудень 2020р., співавтор); ‘*Understanding Egyptian military expenditure*’, *SIPRI Background Paper* (жовтень 2020р.).

Д-р Моріц Кютт (*Dr Moritz Kütt*, Німеччина) – старший науковий співробітник Інституту дослідження миру та політики безпеки Гамбурзького університету, де він досліджує питання контролю над озброєннями та

новітніх технологій. У своїх дослідженнях він розробляє нові підходи та інноваційні інструменти верифікації угод з питань контролю над ядерною зброєю, нерозповсюдження та роззброєння. Ці підходи та інструменти призначені, зокрема, для створення можливостей ефективної участі неядерних держав у таких верифікаційних заходах. До початку роботи в Гамбурзі був дослідником у Програмі з питань науки і глобальної безпеки Принстонського університету.

Д-р Джаір ван дер Лейн (*Dr Jair van der Lijn*, Нідерланди) – керівник Програми СПІРІ з питань миротворчих операцій і врегулювання конфліктів. Позаштатний науковий співробітник Неймегенського Університету Святого Радбода Утрехтського (*Radboud University in Nijmegen*). Сфери наукових інтересів: перспективи миротворчих операцій, їх оцінка, чинники успіху та невдач, застосування комплексного підходу в миротворчих місіях і їх відносини з місцевим населенням. Серед останніх публікацій: *Assessing the Effectiveness of the United Nations Mission in Mali (MINUSMA)*, *Norwegian Institute of International Affairs Report* (2019р., головний редактор); *Towards Legitimate Stability in CAR and the DRC: External Assumptions and Local Perspectives*, *SIPRI Policy Report* (вересень 2019р., співавтор); *'Multilateral peace operations and the challenges of irregular migration and human trafficking'*, *SIPRI Background Paper* (червень 2019р.).

Д-р Дієго Лопеш да Силва (*Diego Lopes da Silva*, Бразилія) – науковий співробітник Програми СПІРІ з питань озброєнь і військових витрат. Отримав докторський ступінь з питань миру, оборони та міжнародної безпеки в Університеті штату Сан-Паулу (*São Paulo State University*). Його публікації стосуються торгівлі зброєю, виробництва озброєнь і прозорості військових витрат. До початку роботи в СПІРІ посідав дослідницькі посади в Інституті публічної політики та міжнародних відносин (*Institute for Public Policy and International Relations, IPPRI*) Державного університету Сан-Паулу та в Латиноамериканській мережі безпеки та оборони (*Latin American Security and Defense Network, RESDAL*). Серед останніх публікацій: *'Military spending and the achievement of the 2030 Agenda for Sustainable Development'*, *UNODA Occasional Papers no.35* (ООН, квітень 2020р., співавтор); *'Trends in world military expenditure, 2020'*, *SIPRI Fact Sheet* (квітень 2021р., співавтор).

Д-р Філіппа Лентзос (*Filippa Lentzos*, Норвегія) – старший викладач з питань науки та міжнародної безпеки на факультеті досліджень війни, а також співдиректор Центру наукових і безпекових досліджень (*Centre for Science and Security Studies, CSSS*) Лондонського Королівського коледжу. Є також позаштатним старшим науковим співробітником Програми СПІРІ з питань озброєнь і роззброєння та за сумісництвом – науковим співробітником у Центрі досліджень питань нерозповсюдження Дж.Мартіна (*James Martin Center for Nonproliferation Studies, CNS*). Є автором колонки з питань біологічної безпеки у Бюлетені вчених-атомників (*Bulletin of the Atomic Scientists*), редактором журналу *BioSocieties*, а також координатором діяльності НУО в

рамках Конвенції про біологічну та токсинну зброю. Як біолог і соціолог за освітою, вона вже близько 20 років досліджує та активно займається питаннями роззброєння та нерозповсюдження біологічної зброї.

Джованна Малетта (*Giovanna Maletta*, Італія) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю. Сфера досліджень – експортний контроль і дотримання правил торгівлі з акцентом на політиці контролю над експортом товарів подвійного використання і зброї в ЄС і державах-членах. Її робота охоплює також картографування заходів співробітництва та підтримки у сфері контролю над поставками озброєнь, стрілецької зброї і легких озброєнь, оцінку їх відповідності Договору про торгівлю зброєю. Крім того, координує діяльність, пов'язану з участю СІПРІ в Консорціумі ЄС з нерозповсюдження та роззброєння (*EU Non-proliferation and Disarmament Consortium*). Серед останніх публікацій: *Supporting Small Arms and Light Weapons Controls through Development Assistance: The Case of sub-Saharan Africa*, *SIPRI Report* (лютий 2021р., співавтор); *Seeking a responsible arms trade to reduce human suffering in Yemen*, *The International Spectator* (лютий 2021р.).

Д-р Кетріона Макліш (*Dr Cairiona McLeish*, Велика Британія) – аналітик з питань хімічної і біологічної зброї. На час підготовки *Щорічника* була старшим науковим співробітником Відділу науково-політичних досліджень Університету Сассекса і співдиректором Програми Гарвардського та Сассекського університетів з досліджень хімічної та біологічної зброї (*Harvard Sussex Program on Chemical and Biological Weapons*). Головною сферою досліджень є урядування у сфері технологій подвійного використання з точки зору ефективного впровадження обмежень, передбачених Конвенцією про заборону хімічної зброї та Конвенцією про біологічну та токсинну зброю, а також створення ефективних механізмів запобігання зловживанням результатами легітимних досліджень і технологій та дослідження реальної та можливої участі неурядових гравців у заходах хімічного та біологічного роззброєння.

Александра Маркштайнер (*Alexandra Marksteiner*, Австрія/Німеччина) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань озброєнь і військових витрат, де збирає та аналізує дані про військові витрати та військову промисловість. Сфери досліджень: міжнародна присутність компаній-виробників озброєнь, фінансова вартість експорту озброєнь, тенденції військових витрат у США та Німеччині. До початку роботи в СІПРІ стажувалася у Групі з питань безпеки і стратегії (*Security and Strategy Team*) Інституту Брукінгса (*Brookings Institution*) у Вашингтоні. Виконувала роботи для Атлантичної ради, МЗС Німеччини та Департаменту миротворчих операцій ООН. Під час навчання в аспірантурі у Школі перспективних міжнародних досліджень Університету Джона Хопкінса (*Johns Hopkins School of Advanced International Studies, SAIS*) досліджувала зв'язок між багатостороннім співробітництвом і міжнародною безпекою.

Д-р Зі Мін (*Zia Mian*, Пакистан/Велика Британія) – співдиректор Програми науки і глобальної безпеки Школи державних і міжнародних відносин Принстонського університету (*Princeton University's School of Public and International Affairs*). Його дослідження як фізика зосереджені на питаннях нерозповсюдження ядерної зброї, контролю над озброєннями та роззброєння, а також ядерної енергетики. Співредактор журналу *Science & Global Security* і співголова Міжнародної групи з розщеплюваних матеріалів (*International Panel on Fissile Materials*). Співзасновник і член керівного комітету Коаліції фізиків за зменшення ядерної загрози (*Physicists Coalition for Nuclear Threat Reduction*). Останні дослідження зосереджуються на підтримці імплементації Договору про заборону ядерної зброї. З 2007р. бере участь у підготовці розділів *Щорічника СІПРІ*, присвячених розщеплюваним матеріалам.

Д-р Павел Подвіг (*Pavel Podvig*, Росія) – науковий співробітник Програми науки і глобальної безпеки Принстонського університету, старший науковий співробітник Інституту ООН досліджень у сфері роззброєння (*United Nations Institute for Disarmament Research, UNIDIR*). Роботу з безпекових питань розпочав у Центрі досліджень контролю над озброєннями при Московському Фізико-технологічному інституті, який був першою у Росії незалежною дослідницькою організацією, що спеціалізується на аналізі технічних питань контролю над озброєннями та роззброєння. Керує власним дослідницьким проектом – Російські ядерні сили (*RussianForces.org*). Також є співредактором видання *Science & Global Security* і членом Міжнародної групи з розщеплюваних матеріалів (*International Panel on Fissile Materials*).

Ніведіта Раджу (*Nivedita Raju*, Індія) – позаштатний науковий співробітник СІПРІ, спеціалізується на питаннях безпеки в космосі. Раніше була науковим співробітником Відкритого фонду Місяця (*Open Lunar Foundation*) та брала участь у Проекті з підготовки Настанов з питань міжнародного права, що стосується військового використання космічного простору (*Manual on International Law Applicable to Military Uses of Outer Space, MILAMOS*) Університету Макгілла (*McGill University*). Працювала заступником представника в Центрі передового досвіду комерційних космічних перевезень (*Center of Excellence for Commercial Space Transportation*) Федерального управління цивільної авіації США, де керувала дослідженнями з питань регулювання транскордонних суборбітальних польотів між Канадою і США. Серед останніх публікацій: *'A proposal for a ban on destructive anti-satellite testing: A role for the European Union?'*, *EU Non-Proliferation and Disarmament Consortium* (квітень 2021р.); *'Transparency and confidence-building measures for lunar security'*, *Open Lunar Foundation* (травень 2021р.).

Люк Річардс (*Luke Richards*, Велика Британія) – науковий співробітник СІПРІ, працює у сфері новітніх військових і безпекових технологій. Наукові інтереси перетинаються у сферах науки, техніки, інновацій, врядування та міжнародних справ. До початку роботи в СІПРІ займався питаннями кібернетики в Міжнародному інституті стратегічних досліджень (*International*

Institute for Strategic Studies, IISS), ступінь магістра з науково-технічної політики отримав у Відділі досліджень наукової політики (*Science Policy Research Unit, SPRU*) Сассекського університету (*University of Sussex*). Серед останніх публікацій: *Responsible Artificial Intelligence Research and Innovation for International Peace and Security, SIPRI Report* (листопад 2020р., співавтор); *Responsible Military Use of Artificial Intelligence: Can the European Union Lead the Way in Developing Best Practice?, SIPRI Report* (листопад 2020р., співавтор).

Люсіль Робє (*Lucile Robin*, Франція) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань контролю над торгівлею зброєю та товарами подвійного використання. Її дослідження стосуються Договору про торгівлю зброєю (ДТЗ), експортного контролю і контролю над стрілецькою зброєю і легкими озброєннями. Бере участь у формуванні Базы картографічних даних СІПРІ про заходи співробітництва та надання допомоги, пов’язані з ДТЗ (*Mapping ATT-Relevant Cooperation and Assistance Activities Database*). Серед останніх публікацій: *Supporting Small Arms and Light Weapons Controls through Development Assistance: The Case of sub-Saharan Africa, SIPRI Report* (лютий 2021р., співавтор); ‘*Post-shipment control measures: European approaches to on-site inspections of exported military materiel*’, *SIPRI Background Paper* (грудень 2020р., співавтор).

Ден Сміт (*Dan Smith*, Велика Британія) – директор СІПРІ. Відомий вчений та аналітик з великим переліком наукових праць і публікацій з широкого спектру питань конфліктів і миру. Поточна робота зосереджена на вивченні зв’язків між зміною клімату та небезпекою, питань миру та безпеки на Близькому Сході, глобальних тенденцій конфліктів. Багато років працював у Консультативній групі Миротворчого фонду ООН, у 2010-2011рр. був її очільником. З 2014 по 2017рр. – професор з питань миру та конфліктів Манчестерського університету. Автор регулярних видань атласів з питань політики, війни та миру, Близького Сходу, а також блогу з питань міжнародної політики.

Тімо Сміт (*Timo Smit*, Нідерланди/Швеція) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань миротворчих операцій і врегулювання конфліктів. Відповідає за Базу даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції, досліджує тенденції миротворчої діяльності та інші питання з цієї тематики. До початку роботи в СІПРІ у 2014р. виконував роботи для Інституту безпекових досліджень ЄС (*European Union Institute for Security Studies, EUISS*) і Парламентської асамблеї НАТО. Останнім часом пріоритетом його досліджень є, серед іншого, цивільне врегулювання криз і Спільна політика безпеки і оборони (СПБО, *Common Security and Defence Policy, CSDP*) ЄС.

Д-р Нань Тянь (*Dr Nan Tian*, Південна Африка) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань озброєнь і військових витрат, де очолює одноіменний Проект. Сфера наукових інтересів: причинно-наслідкові зв’язки між

військовими витратами і громадянськими конфліктами, питання прозорості та підзвітності військових бюджетів, витрат і закупівель з акцентом на регіонах Африки та Китаю. Працював викладачем макроекономіки в Кейптаунському університеті (*University of Cape Town*). Публікувався у виданнях *Defence and Peace Economics*, *The Economics of Peace and Security Journal* та *Peace Economics, Peace Science and Public Policy*.

Д-р Пётр Топічканов (*Dr Petr Topychkanov*, Росія) – старший науковий співробітник Програми СППРІ з питань ядерного роззброєння, контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Досліджує питання, пов'язані з ядерним нерозповсюдженням, роззброєнням, контролем над озброєннями і впливом нових технологій на стратегічну стабільність. До початку роботи в СППРІ у 2018р. обіймав посаду старшого наукового співробітника Центру міжнародної безпеки при Національному дослідному інституті світової економіки та міжнародних відносин ім.Є.Примакова Російської академії наук. У 2006-2017рр. був науковим співробітником Програми з питань нерозповсюдження московського Центру Карнегі. У 2009р. отримав ступінь доктора історичних наук в Інституті досліджень Азії і Африки Московського державного університету.

Шиван Фазіль (*Shivan Fazil*, Ірак) – дослідник у Програмі СППРІ з питань Близького Сходу та Північної Африки. Його робота зосереджена переважно на рушях конфлікту, миротворчій діяльності і врядуванні в Іраку, де він понад шість років працював у різних організаціях, а останнім часом – в американському Інституті миру (*Institute of Peace*). Виступав у міжнародних ЗМІ з коментарями з питань соціальної, політичної і безпекової ситуації в Іраку і проблем урядування після військової поразки Ісламської держави. Є магістром з питань близькосхідної політики Школи східних та африканських досліджень Лондонського університету (*School of Oriental and African Studies, University of London*). Є співредактором щойно виданої книги *Youth Identity, Politics and Change in Contemporary Kurdistan*, (*Transnational Press London*).

Віталій Федченко (*Vitaly Fedchenko*, Росія) – старший науковий співробітник Програми СППРІ з питань європейської безпеки, відповідальний за питання ядерної безпеки, політичні, технологічні та освітні аспекти контролю над ядерною зброєю та нерозповсюдження. Раніше був позаштатним науковим співробітником СППРІ, працював у Центрі політичних досліджень у Росії (*ПІР-Центр*) та в Інституті прикладних міжнародних досліджень у Москві. Є автором і співавтором кількох публікацій на теми ядерної експертизи, ядерної безпеки, міжнародної допомоги нерозповсюдженню та роззброєнню, ядерних сил і ядерного паливного циклу.

Щорічник СІПРІ 2021

© Центр Разумкова, 2022
Адреса Центру Разумкова:
Київ, 01015, вул. Лаврська, 16, 2-й поверх
e-mail: info@razumkov.org.ua
веб-сторінка: www.razumkov.org.ua

© Видавництво «Заповіт», 2022
e-mail: zapovit@gmail.com